

भगवानुं ठेकाणुं :
श्री. अ. ला. प्र. न. स्थानकेवासी
जैन शास्त्रोद्धार-समिति,
ठे. गरेडिया कूवा रोड,
राजकोट, (सौराष्ट्र).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैप यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोद्भयं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्र कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्र इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्य: ३. २५=००

प्रथम आवृत्ति प्रत १२००
वीर संवत् २४६२
विक्रम संवत् २०२२
धसवीसन १९६६

मुद्रक :
मण्डिलाल छगनदास शाह
नवप्रभात प्रिन्टींग प्रेस,
धीकांटा रोड, अमदावाद.

श्री
स्थानाङ्ग सूत्रके पांचवें भागकी
विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय आठवां स्थान	पृष्ठाङ्क
१	आठवें स्थानका विषय विवरण	१
२	एकलविहारी साधुके स्वरूपका वर्णन	२-६
३	योनिसंग्रह और गतिआगतिका निरूपण	६-९
४	कर्मप्रकृतिके चयादिका निरूपण	९-१२
५	मायावीके मायाके आलोचनका निरूपण	१३-२१
६	मायावी साधुके स्वरूपका निरूपण	२४-२८
७	अनालोचित-अप्रतिक्रान्त मायावीके उपपातकी गर्हणाका निरूपण	२९-३१
८	अनालोचित-अप्रतिक्रान्त मायावीकी आयतिकी गर्हणाका निरूपण	३१-३५
९	आलोचित-प्रतिक्रान्त मायावीके उपपातकी प्रशंसा	३६-४२
१०	आलोचित-प्रतिक्रान्त मायावीकी आयतिकी प्रशंसा	४३-४८
११	संवरासंवरका निरूपण	४८-४९
१२	आठ प्रकारकी लोकस्थितिका निरूपण	५०-५२
१३	आठ प्रकारकी गणिसंपदाका निरूपण	५२-५६
१४	महानिधिका निरूपण	५६-५७
१५	ईर्यासमित्यादि भावनिधिका निरूपण	५७=६०
१६	आलोचना देनेवाले आचार्य और लेनेवाले साधुके प्रायश्चित्तका निरूपण	६१-७०
१७	आठ प्रकारके अदस्थानोंका निरूपण	७०-७१
१८	आठ प्रकारके अक्रियावादियोंका निरूपण	७२-८९

१९	पापशास्त्रोंका निरूपण	९०-९४
२०	वचनविभक्तिके स्वरूपका निरूपण	९५-१०१
२१	आयुर्वेदके स्वरूपका निरूपण	१०१-१०५
२२	शक्रादि देवेन्द्रोंकी अग्रमहिषियोंका निरूपण	१०६-१०७
२३	असमारंभ और समारंभसे संयमासंयमका निरूपण	१०८-१११
२४	आठ प्रकारके मृक्षमजीवोंका निरूपण	१११-११३
२५	सिद्धके स्वरूपका निरूपण	११४-११६
२६	दर्शनोंके स्वरूपका निरूपण	११६-११७
२७	अर्द्धीपम्य कालके स्वरूपका निरूपण	११८-१२१
२८	भगवान् महावीरके द्वारा प्रव्रजित हुए आठ राजाओंका निरूपण	१२१-१२६
२९	आहार के स्वरूपका निरूपण	१२७-
३०	कृष्णराजी और तद्गत लोकान्तिक विमान और देवोंके स्वरूप निरूपण	१२८-१३३
३१	धर्मादि चारके मध्यभागका आठस्थानोंसे निरूपण	१३४-
३२	भविष्यदे तीर्थकार द्वारा प्रव्रजित होनेवाले राजाओंका निरूपण	१३५-
३३	कृष्णकी अग्रमहिषियोंका निरूपण	१३६-१३७
३४	आठ प्रकारके गतिका निरूपण	१३८-१३९
३५	अन्तर्द्वीपोंका निरूपण	१४०-१४२
३६	चक्रवर्तीके रत्नविशेषका निरूपण	१४३-१४४
३७	योजनके प्रमाणका निरूपण	१४४-१४६
३८	जम्बूस्वामी आदिकोंका निरूपण	१४७-१४९
३९	जम्बू मन्दरमें रही अन्य वस्तुओंका निरूपण	१४९-१५४
४०	तीर्थकारके स्वरूपका निरूपण	१५४-१५६
४१	दीर्घवैताह्य आदिकोंका निरूपण	१५७-१६२
४२	मन्दर चूलिकाका निरूपण	१६३-१६५

२३	क्षेत्राधिकारके सम्बन्धी अन्तर्गत पदाधिकार नियमन	१६६-
२४	पर्वतके उद्योगके अन्तर्गत नियमन	१६७-१७८
२५	देवदारु और डेल्फिनिके अन्तर्गत नियमन	१७९-१८०
२६	सोपानिके अन्तर्गत नियमन	१८१-१८२
२७	संसारसमायोजकके अन्तर्गत नियमन	१८३-१८६
२८	आठ प्रकारके नक्षत्रोंके अन्तर्गत नियमन	१८७-१९०
२९	आठ प्रकारके वृषिकोंके अन्तर्गत नियमन	१९१-१९२
३०	शुभानुष्ठान अथवा आठ प्रकारके अन्तर्गत नियमन	१९३-१९७
३१	सहायक सहायक अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	१९७-१९८
३२	आठ प्रकारके मानविक अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	१९९-२०२
३३	देवताओंके अन्तर्गत नियमन	२०३-२०६
३४	नक्षत्रोंके अन्तर्गत नियमन	२०७-२०८
३५	शुभचक्रकी अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२०९-२१०
३६	पुस्तकोंके अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२११-२१२
सर्वे अन्तर्गत अन्तर्गत		
३७	मानविकोंके अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२१३-२१४
३८	आचारोंके अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२१५-२१६
३९	अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२१८-२२३
४०	अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२२४-२२६
४१	अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२२७-
४२	अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२२८-२३२
४३	अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२३३-२३६
४४	अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२३७-२४०
४५	अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२४१-२४२
४६	अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२४३-२४७
४७	अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत नियमन	२४८-२५८

६८	नवप्रकारके विकृतिके नामका निरूपण	२५८-२६०
६९	शरीरके नव छिद्रोंका निरूपण	२६०-२६१
७०	नव प्रकारके पुण्यका निरूपण	२६१-२६३
७१	पापके कारणोंका निरूपण	२६३-२६४
७२	पापश्रुतका निरूपण	१६४-२६६
७३	निपुण पुरुषका निरूपण	२६७-२६९
७४	साधुके गणका निरूपण	२७०-
७५	नवकोटि (नववाड) से शुद्ध भिक्षाका निरूपण	२७१-२७२
७६	ईशान देवेन्द्रके अग्रमहिषीका निरूपण	२७३-
७७	देवनिकायके स्वरूपका निरूपण	२७४-
७८	अव्यावाध देवके त्रैवेयक विमान प्रस्तरका निरूपण	२७५-२७६
७९	आयुके परिणामका निरूपण	२७७-
८०	भिक्षुप्रतिमाके स्वरूपका निरूपण	२७९-
८१	प्रायश्चित्तके स्वरूपका निरूपण	२८१-२८२
८२	दक्षिण भरतमें रहे हुवे सिद्धादिकूटोंका निरूपण	२८३-२८८
८३	आंतररोगके कारण कर्मविशेषका निरूपण	२८८-२९०
८४	तीर्थकरादिके नाम गोत्रप्राप्त करनेवाले श्रेणिक आदिकोंका निरूपण	२९०-२९२
८५	भावी मध्यमतीर्थकर केवलीके स्वरूपका निरूपण	२९२-२९९
८६	श्रेणिकके तीर्थकरत्वका निरूपण	३००-३२८
८७	महापद्मजिनके द्वारा प्ररूपित होनेवाले आरम्भ आदि स्थानोंका निरूपण	३२८-३३२
८८	नक्षत्रविशेषका निरूपण	३३२-३३३
८९	कल्पविशेष में रहे हुए विमानकी संख्याका निरूपण	३३३-३३४
९०	ऋषभ कुलकर विशेष ऋषभ प्रवर्तित प्रवृत्तिका निरूपण	३३४-३३६
९१	ग्रह विशेष वीथि प्रमाणका निरूपण	३३६-३३७
९२	नव प्रकारके नौ कषायका निरूपण	३३७-३३८

०३	गृहकारके कौटिलिका निरूपण	३३८-३४६
०४	गृहकारके स्वरूपका निरूपण	३३९-३४०
	दशद्वे म्यानका मारम्भ	
०५	दशद्वे म्यानका विषय विवरण	३४१-
०६	लोकमिश्रितता निरूपण	३४२-३४७
०७	शब्दभेदका निरूपण	३४७-३४९
०८	दश प्रकारके इन्द्रियागोंका निरूपण	३४०-३४२
०९	गृहकारके स्वरूपका निरूपण	३४३-३४५
१००	क्रोधके उत्पत्तिके कारणता निरूपण	३४६-३४८
१०१	संयमादि निरूपण	३४८-३५१
१०२	असंवरता विशेष प्रकारका कथन	३५१-३५३
१०३	समाधि और असमाधिका निरूपण	३५३-३५४
१०४	दश प्रकारकी प्रवृत्तिका निरूपण	३५५-३६७
१०५	दश प्रकारके श्रमणधर्मका निरूपण	३६७-३६८
१०६	दश प्रकारकी वैद्यात्मन्यका निरूपण	३६९-३७०
१०७	जीवके परिणामका निरूपण	३७०-३७८
१०८	अजीवके परिणामका निरूपण	३७८-३८६
१०९	अस्वाध्यायके स्वरूपका निरूपण	३८७-३९५
११०	संयमानुसंगके स्वरूपका निरूपण	३९६-३९८
१११	सूक्ष्मके स्वरूपका निरूपण	३९८-४०१
११२	संगाभिध समीप नदियोंमें भ्रमणमर्षण करनेवाली नदीके निरूपण	४०१-४०२
११३	भ्रमणसेवगत समवाहीका निरूपण	४०३-४०५
११४	सम्पूर्णवगत नदीके उद्भव आदिका निरूपण	४०५-४०६
११५	असम्पूर्णवगत नदी आदि प्रवेष्टाके स्वरूपका निरूपण	४०६-४०८
११६	नदीमण्डलका लोभीध स्थित भेदका निरूपण	४०९-४१५
११७	आसनी नदीमण्डल संयमानुसंगके उद्भव आदिका निरूपण	४१०-४१४

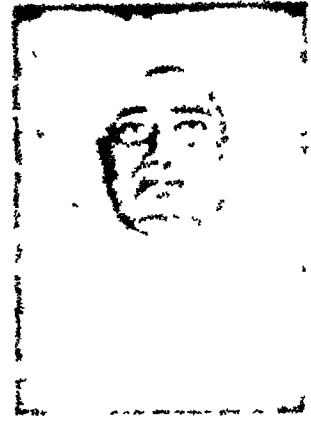
जम्बू द्वीपगत भरतादि दशक्षेत्रका निरूपण	४१५-४१६
भ्रञ्जनक पर्वत आदिके उद्वेध आदिका निरूपण	४१६-४१८
रुचकवर कुण्डलवर पर्वतके उद्वेध आदिका निरूपण	४१८-४१९
द्रव्यानुयोगके स्वरूपका निरूपण	४१९-४२९
चमरादि अच्युतेन्द्र आदिके उत्पात पर्वतका निरूपण	४३०-४४९
योजन सहस्रात्मक अवगाहनाका निरूपण	४४९-४५२
दश प्रकारके अन्तके स्वरूपका निरूपण	४५३-६५४
पूर्वगतश्रुतका निरूपण	४५५
दश प्रकारकी प्रतिस्त्रेवनाका निरूपण	४५५-४५९
आलोचनामें त्यागने योग्य दोषोंका निरूपण	४६०-४६२
आलोचना देनेवाले और लेनेवालेके गुणका निरूपण	४६३-४७१
प्रायश्चित्तके स्वरूपका निरूपण	४७२-४७४
मिथ्यात्वका निरूपण	४७४-४७७
वासुदेव सम्बन्धी वक्तव्य निरूपण	४७८-४८०
भवनवासी देवका निरूपण	४८०-४८१
दश प्रकारके सुखका निरूपण	४८१-४८५
उपघात और विशोधिके स्वरूपका कथन	४८६-४९५
संक्लेश और असंक्लेशके स्वरूपका कथन	४९५-४९७
दश प्रकारके बलका निरूपण	४९८-५००
सत्यमृषा आदिका निरूपण	५०१-५१२
दृष्टिवादके नाशका निरूपण	५१३-५१७
दश प्रकारके शस्त्रका निरूपण	५१७-५३७
वाग् (वागी-वचन) योगका निरूपण	५३८-५५०
दानके भेदोंका कथन	५५१-५५५
गति के भेदोंका निरूपण	५५६-५५८
दश प्रकारके मुण्डके स्वरूपका कथन	५५९-५६०
दश प्रकारके संख्यानका निरूपण	५६०-५६४

१४५	दश प्रकारके प्रत्याख्यानका निरूपण	५६५-५७२
१४६	दश प्रकारकी सामान्यभोग निरूपण	५७२-५८०
१४७	सहायी-अनगमके दश महान्वयोंका निरूपण	५८०-५८७
१४८	दश महान्वयके फलका निरूपण	५८४-५९१
१४९	समान मन्थनप्रकारका निरूपण	५९१-५९९
१५०	दश प्रकारकी मंडा-नीला निरूपण	६००-६०३
१५१	मैगिरीकी दृग्भेदनाका निरूपण	६०४-६०५
१५२	अमूर्त अर्थको जिन में जानने के ऐना निरूपण	६०५-६०९
१५३	जिनपणीत परोक्षार्थ प्रदर्शक श्रुतिविशेषका निरूपण	६०९, ६१८
१५४	नासिकादि जीवके दृग्भेदका निरूपण	६१९-६२४
१५५	मध्यमकालीके कारणका निरूपण	६२४-६३०
१५६	आशंका योगका निरूपण	६३०-६३३
१५७	दश प्रकारके भर्म का निरूपण	६३३-६३४
१५८	दश प्रकारके स्वप्नियोंका निरूपण	६३४-६३८
१५९	पुत्रके भेदोंका निरूपण	६३८-६४१
१६०	दश प्रकारके अनुत्तरका निरूपण	६४१-६४३
१६१	मनुष्य श्रेणिका निरूपण	६४४-६४६
१६२	दृश्यम सुखार्थे परिशानके प्रकारका निरूपण	६४७-६४८
१६३	सुषुप्तसुषुप्ताके दृष्ट विशेष कथन	६४८-६५१
१६४	दश कृष्णोंके नामका निरूपण	६५१-६५३
१६५	दश प्रकारके सामान्य परिणाम निरूपण	६५३-६५४
१६६	दशों नामका निरूपण	६५५-६५७
१६७	दश प्रकारके मणिशब्दे मध्यमका निरूपण	६५७-६६१
१६८	जीवके भेदका निरूपण	६६१-६६७
१६९	संसारि जीवके अकारणका निरूपण	६६६-६६९
१७०	समस्तविही अकारणका निरूपण	६७०
१७१	विशाल भेदोंके निरूपणसामान्य निरूपण	६७१-६७५

१७२	देवावास विशेषका निरूपण	६८५-
१७३	तेजोनिसर्गका निरूपण	६७६-६८४
१७४	दश प्रकारके आश्चर्यका निरूपण	७८५-६९२
१७५	रत्नप्रभा पृथ्वीके संबन्धका कथन	६९२-६९४
१७६	रत्नप्रभाके आधेयभूत द्वीपादिका निरूपण	६९४-६९५
१७७	ज्ञानके वृद्धि करनेवाले नक्षत्रोंका निरूपण	६९७-६९८
१७८	कुलकोटी सूत्रका निरूपण	६९९-७००
१७९	चयादिका निरूपण	७००-७०६
१८०	शास्त्रप्रशस्ति	७०७-७०८

॥ समाप्त ॥

શ્રીમતી શાંતિલાલ મંગલજીભાઈ
ભાભડવાલ

શ્રીમતી દુર્ગાબેન દાસીરામ પાંડ્યા
ભાભડવાલ.

શ્રીમતી દુર્ગાબેન કે.વ.ભાઈ-રાજકોટ.

શ્રીમતી કમળાબેન રા. મંગલજી
ભાભડવાલ.

શ્રીમતી રાજકોટ રા. મંગલજી
ભાભડવાલ.

આધુનિકજીવિઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

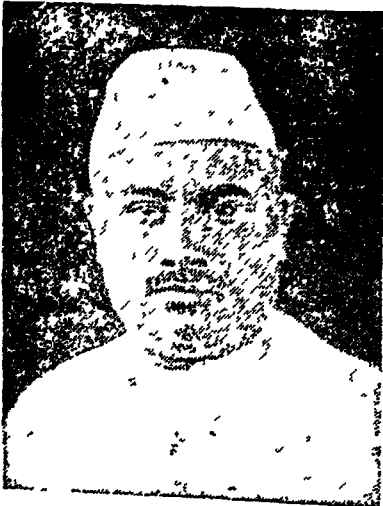
સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણુકલાલ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી શામળભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

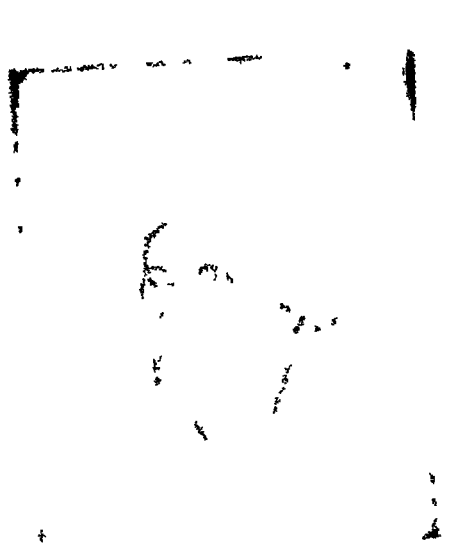
શ્રી વિનોદભાઈ વીરાણી

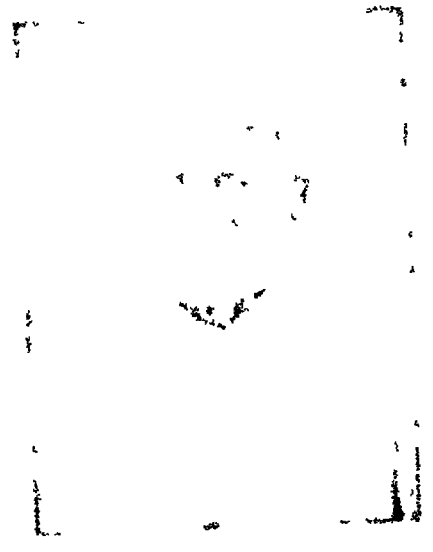
શેઠશ્રી નેસિંગભાઈ ચાવ્યાલાલભાઈ
અમદાવાદ.

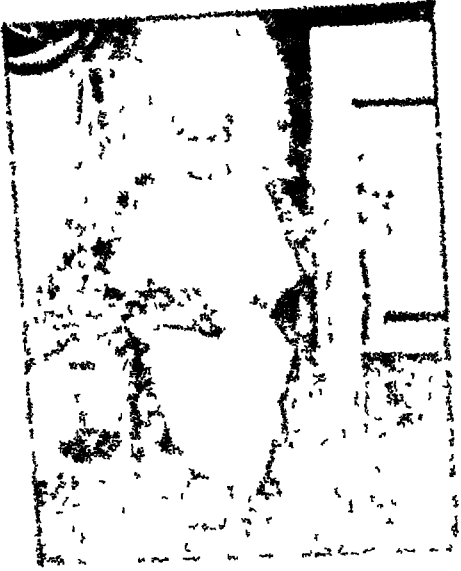
(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

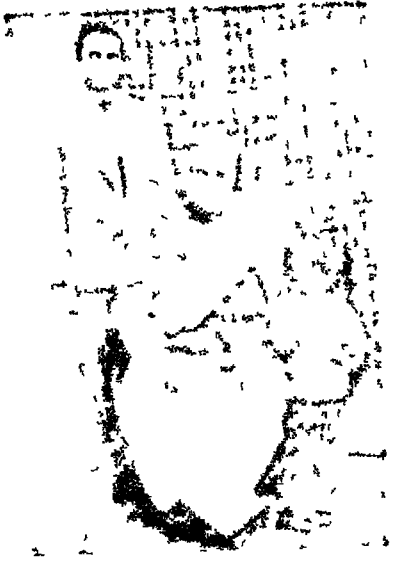
૫ શ્રીમત્ શ્રીકેશી મુનશીવંશ
બાલિયા પાલી માસ્વાડ

શ્રી વૃજલાલ દલબાઈ પારેખ
રાજકોટ.

૨૪. શ્રીમત્ મુસ્લિમાબ અનોષચંદ માલ
અંલાલ.

૨૫. શ્રીમત્ મુસ્લિમાબ અનોષચંદ માલ
અંલાલ. (૨૫)

આધુનિકશ્રીઓ

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. હુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા.

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

૧ વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઈ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી ખરડિયા
૨ બાબુમાં બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી ખરડિયા
૩ ઉભેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ ખરડિયા

आचमुरुष्णीश्रीया

स्व. अट नागचंद्रजी साहंन गेलडा
मद्रान.

श्रीमान सेंटश्री
सीमनजजी सा. चोगटिया

१ २ ३
४ ५ ६
७ ८ ९
१० ११ १२

श्रीमान सेंट सा. सीमनजजी सा.
पुनःसंज्ञा सा. साहंनगेलडा

श्री

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मद्विवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितया
सुधाख्यया व्याख्यया सपलङ्कृतम्

॥ श्री-स्थानाङ्गसूत्रम् ॥

(पञ्चमो भागः)

स्थानाङ्गसूत्रस्य-सुधाख्यायां व्याख्यायां अष्टमं स्थानम्

व्याख्यातं सप्तमं स्थानम्, सम्प्रति संख्याक्रमप्राप्तमष्टमं प्रारभ्यते, यस्येद-
मादिमं सूत्रम्-तथा-अस्य सूत्रस्थानन्तराध्ययनान्तिमसूत्रेण सहायमभिसम्बन्धः-
अनन्तरसूत्रे पुद्गलाः प्रोक्ताः, ते च कर्मणा, तन्निर्जरा च प्रतिमाविशेषप्रतिपन्नेन
अभिग्रहविशेषधारिणा मुनिना विशेषतः क्रियते इति एकलविहारप्रतिमायोग्यं
पुरुषं निरूपयति—

॥ अष्टमं स्थानं प्रथमं उद्देशः ॥

सातवां स्थानं व्याख्यातं हो चुका-अब क्रमप्राप्त आठवां स्थान
प्रारम्भ होता है, इसका यह “ अट्टहिं ठाणेहिं ” इत्यादि सूत्र प्रथम
सूत्र है, इस सूत्रका अनन्तर सातवें स्थानके अन्तिम सूत्रके साथ ऐसा
सम्बन्ध है कि अनन्तर सूत्रके अन्तमें पुद्गलोंका कथन किया गया है-
सो इन पुद्गलोंसेही कर्म बनते हैं-अथवा ये पुद्गल कर्मरूप भी होते
हैं, इन कर्मरूप पुद्गलोंकी निर्जरा जो जीव प्रतिमायुक्त (अभिग्रहधारी)
होता है-ऐसा वह मुनि जीव विशेष रूपसे करता है अतः अब सूत्रकार
एकलविहारप्रतिमा योग्य पुरुषका निरूपण करते हैं—

आठमा स्थानना पढेला उद्देशानो प्रारंभ

सातमां स्थानतुं निरूपणु पूरुं करीने ढवे सूत्रकार कर्मप्राप्त आठमां
स्थाननी शङ्कात करे छे. तेतुं पढेलुं सूत्र आ प्रमाणे छे-“अट्टहिं ठाणेहिं ”
इत्यादि. आ सूत्रने आगला स्थानना घेवला सूत्र साथे आ प्रकारने स'अ'ध
छे-आगला स्थानना घेवला सूत्रमां पुद्गलोनुं प्रतिपादन करवामां आ'अ'धुं छे,
ते पुद्गलो वडे न कर्म भने छे अथवा ते पुद्गलो कर्मरूप पणु ढोय छे.
प्रतिमायुक्त (अभिग्रहधारी) मुनि वडे ते कर्मरूप पुद्गलोनो निर्जरा विशेष
रूपे थाय छे. तेथी ढवे सूत्रकार एकलविहार प्रतिमाने योग्य पुरुषतुं
निरूपणु करे छे-“ अट्टहिं ठाणेहिं संपन्ने ” इत्यादि—(स. १)

મૂલમ્—અટ્ટહિં ઠાળેહિં સંપન્ને અળગારે અરિહૃદ્દ એગલ્લવિ-
હારપલિમં ઉવસંપજિત્તા ણં વિહરિત્તમ્, તં જહા—સડ્ઢીપુરિસ-
જાણ ૧, સચ્ચે પુરિસજાણ ૨, મેહાવી પુરિસજાણ ૩, વહુસ્સુણ
પુરિસજાણ ૪, સત્તિમં ૫, અપ્પાહિગરણે ૬, ધિહ્મં ૭, વીરિય-
સંપન્ને ૮ ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા—અષ્ટભિઃ સ્થાનૈઃ સમ્પન્નોડનગારઃ અર્હતિ એકલવિહારપ્રતિમામ્
ઉપસંપઘ સ્વલુ વિઠ્ઠુમ્, તથથા—શ્રદ્ધિપુરુપજાતમ્ ૧, સત્યં પુરુપજાતમ્ ૨,
મેધાવિપુરુપજાતમ્ ૩, વહુશ્રુતંપુરુપજાતમ્ ૪, શક્તિમત્ ૫, અલ્પાધિકરણં ૬,
ધૃતિમત્ ૭, વીર્યસમ્પન્નમ્ ૮ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા—‘ અટ્ટહિં ઠાળેહિં ’ ઇત્યાદિ—

અષ્ટભિઃ સ્થાનૈઃ=ગુણવિશેષૈઃ સમ્પન્નો=યુક્તોડનગારઃ સાધુ એકલવિહાર-
પ્રતિમામ્ - એકલસ્ય=એકાકિની વિહારઃ=ગ્રામાદિચર્યા સપ્ત પ્રતિમા=
અભિગ્રહસ્તામ્-જિનકલ્પપ્રતિમાં, માસિક્યાદિકાં ભિક્ષુપ્રતિમાં વા ઉપસંપઘ=સ્વીકૃત્ય

“ અટ્ટહિં ઠાળેહિં સંપન્ને ” ઇત્યાદિ ॥ સૂત્ર ૧ ॥

ટીકાર્થ—આઠ સ્થાનોંસે સમ્પન્ન અનગાર એકલ વિહાર પ્રતિમાકો પ્રાપ્ત કર
વિહાર કરનેકે યોગ્ય હોતા હૈ । સ્થાન શબ્દસે યહાં ગુણ લિયે ગયે હૈં,
અનગાર શબ્દકા અર્થ સાધુહૈ, અર્થાત્ આઠ ગુણોંકેધારી અનગાર હોતા
હૈ, વહી એકલવિહાર કર સકતા હૈ, ગચ્છ સે સાધુસંઘસે અલગ
હોકર ગ્રામાદિકોંમેં વિહાર કરના યહી એકલવિહાર પ્રતિમા હૈ, એસી
વહ એકલવિહાર પ્રતિમા જિનકલ્પપ્રતિમારૂપ યા માસિકી આદિ
ભિક્ષુપ્રતિમા રૂપ હોતી હૈ । જો ભિક્ષુ-મુનિ-આઠ ગુણોં સહિત હોતા
હૈ, વહી એકલવિહાર રૂપ પ્રતિમા-અભિગ્રહકો સ્વીકાર કરકે વિહાર

ટીકાર્થ—“ અટ્ટહિં ઠાળેહિં સંપન્ને ’ ઇત્યાદિ

આઠ સ્થાનોથી (ગુણોથી) યુક્ત અણુગાર એકલ વિહાર પ્રતિમાથી
યુક્ત થઈને એકલ વિહાર કરવાને યોગ્ય બને છે. આ કથનને ભાવાર્થ એ
છે કે આઠ ગુણોથી યુક્ત સાધુ જ એકલ વિહાર કરી શકે છે. ગચ્છથી-
સાધુઓના ગંધથી-અલગ થઈને ગ્રામાદિકોમાં વિહાર કરવો તેનું નામ એકલ
વિહાર પ્રતિમા છે. એવી તે એકલવિહાર પ્રતિમા જિનકલ્પ પ્રતિમારૂપ
માસિકી આદિ ભિક્ષુપ્રતિમારૂપ હોય છે. જે મુનિ આઠ ગુણોથી સંપન્ન હોય
છે. એજ એકલવિહારરૂપ પ્રતિમા (અભિગ્રહ) નો સ્વીકાર કરીને એકલ-

विहर्तुम्, अर्हति=योग्यो भवति, एभिरष्टगुणैर्हीनस्तु न तथा भवति । तानेव गुणा-
नाह-तद्यथा-श्रद्धि-श्रद्धा=जिनतत्त्वविषयकं श्रद्धानम्-आस्तिक्यमिति यावत् अनु-
ष्ठानविषयकः स्वकीयोऽभिलाषो वा, तद्युक्तं पुरुषजातम्=पुरुषप्रकारः-यः
सकलसुरेन्द्रैः सम्पत्तवारित्राच्चाल्यमानोप्यचलः सन्तिष्ठते, तादृशः पुरुष-
विशेषः इति प्रथमः १। तथा-सत्यम्=सत्यवादि=चारित्रनिर्वाहने शूरत्वात्,
सद्भ्यो=जीवेभ्यो हितं वा सत्यं-जीवानां हितचिन्तनपरं पुरुषजातम्-सत्यवादी
जीवहितपरायणो वा पुरुषभेदः, इति द्वितीयः २। मेधावि-मेधा=धारणावती

करने योग्य होता है । जो इन आठ गुणोंसे रहित होता है, वह एकल
विहार प्रतिमाको प्राप्तकर विहार करनेके योग्य नहीं होता है, वे आठ
स्थानरूप गुण इस प्रकारसे हैं-श्रद्धि पुरुष जात १, तत्त्व विषयक श्रद्धान
का नाम श्रद्धि है-दूसरा नाम इसका आस्तिक्य भी है, अथवा-
अनुष्ठान विषयक जो अपना अभिलाष है, वह श्रद्धि है, इससे युक्त
जो पुरुष जात है, वह श्रद्धि पुरुष जात है, ऐसा श्रद्धि पुरुषजात वही
होता है, जो सकल सुरेन्द्रोंसे भी अपने गृहीत सम्पत्त्वसे चलायमान
करनेके कारण उपस्थित किये जाने पर भी चलायमान नहीं होता है,
किन्तु मेरुकी तरह अचल रहता है ऐसा यह पहला स्थान है १। सत्यं
पुरुषजातम्-जो पुरुष चारित्रके निर्वाहमें शूरवीर होनेके कारण सत्य-
वादी होता है, अथवा-जो जीवोंकी भलाई करनेमें तत्पर बना रहता
है, मेरे द्वारा किसी भी जीवको थोडासा भी दुःख न पहुँचे प्रत्युत

विहार करवाने पात्र गणाय छे जे साधु आ आठ गुणैथी युक्त होतो नथी
ते अकलविहार प्रतिमाने अंगीकार करीने अकलविहार करवाने पात्र
गणायतो नथी. ते आठ गुण नीचे प्रमाणे समजवा—

(१) श्रद्धि पुरुष जात—तत्त्व विषयक श्रद्धानुं नाम श्रद्धि छे. तेनुं भीण्डु
नाम आस्तिक्य (आस्तिक्यता) पणु छे. अथवा अनुष्ठान विषयक जे
पोतानी अभिलाषा छे तेनुं नाम श्रद्धी छे तेनाथी युक्त जे
पुरुष होय छे तेने श्रद्धि पुरुष जात कडे छे. सकल सुरेन्द्रो द्वारा चलायमान
करवासां आवे तो पणु जे पुरुष गृहीत सम्पत्त्वमांथी चलायमान थतो
नथी, परन्तु मेरुना जेवो अडग रडे छे, जेवा पुरुषने आ गुणुथी संपन्न
मानवासां आवे छे (२) सत्यं पुरुषजातम्—जे पुरुष पोताना चारित्रना
निर्वाडमां शूरवीर होवाने कारणे सत्यवादी होय छे, अथवा जे पुरुष जेवोनुं
लडु करवाने तत्पर रडेतो होय छे, जेवा पुरुषने ज सत्य पुरुष जात कडे छे.

બુદ્ધિઃ, તદ્યુક્તઃ, મર્યાદાયાં ધાવતીતિ વા મેધાવિ-મર્યાદાવર્ત્તિ પુરુષજાતમ્ ।
 શ્રુતગ્રહણશક્તિયુક્તઃ સાધુમર્યાદાવર્ત્તી વા પુરુષપ્રકાર इति તૃતીયઃ ।૩। વહુશ્રુત-
 વહુ=પ્રચુરં શ્રુતં=શાસ્ત્રં સૂત્રતોસ્થંતશ્ચ यस્ય તાદૃશં પુરુષજાતમ્-ઉત્કૃષ્ટઃ કિંચિ-
 ન્યૂનદશપૂર્વધરો જવન્યતો નવમસ્ય તૃતીયાચારવસ્તુપર્યન્તધરઃ પુરુષવિશેષ
 इति ચતુર્થઃ શક્તિમત્-શક્તિઃ=સામર્થ્યં, તદ્યુક્તમ્, તપઃ પ્રભૃતિ પશ્ચ સામર્થ્ય-
 યુક્તઃ પુરુષવિશેષઃ । ઉક્તં ચ—

“ તવેણ સત્તેગ સુત્તેગ, ઇગત્તેણ વલ્લેણ ય ।

તુરુગા પંચહા વુતા, જિગ્ગપ્પં પહિવજ્જમ્બો ॥૧૧॥”

સવકા મેરે-ઢારા મલા હો એસા પુરુષહી સત્યપુરુષ જાત કહા જાતા હૈ ।
 યહ દૂસરા સ્થાન હૈ । મેધાવી -પુરુષ જાત - ધારણાવાલી
 બુદ્ધિકા નામ મેધા હૈ-એસી બુદ્ધિસે જો પુરુષ યુક્ત હોતા હૈ, વહ મેધાવી
 પુરુષ જાત હૈ, અથવા-મર્યાદાકે અનુકૂળ મર્યાદા પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ ચલા-
 નેવાલા જો પુરુષ હૈ, વહ મેધાવી હૈ-એસા મેધાવી જો પુરુષજાત વિશેષ
 પુરુષ હૈ વહ મેધાવી પુરુષજાત હૈ યહ તૈસરા સ્થાન હૈ ૩ ।

ચૌથા વહુશ્રુત પુરુષજાત-જો આગમકા સૂત્રકી ઓર અર્થકી અપેક્ષા
 વિશેષ જ્ઞાતા હોતા હૈ, વહ વહુશ્રુત હૈ, એસા વહુશ્રુત ઉત્કૃષ્ટસે કિંચિંત
 ન્યૂન દશ પૂર્વકા પાઠી હોતા હૈ, ઓર જવન્યસે નૌવે પૂર્વકી તૃતીય
 આચાર વસ્તુ તરુકા જ્ઞાતા હોતા હૈ યહ ચૌથા સ્થાન હૈ ૪। પાંચવાં
 સ્થાન શક્તિમાન-તપ આદિરુપ પશ્ચ સામર્થ્યસે યુક્ત જો પુરુષ વિશેષ

તે પુરુષની એવી ભાવના રહે છે કે “ મારા દ્વારા કોઈ પણ જીવને સહેજ
 પણ દુઃખ પહોંચવું નેહંએ નહી, પરંતુ મારા દ્વારા સૌનું ભલું
 જ થવું નેહંએ.”

(૩) મેધાવી પુરુષ જાત—ધારણાવાળી બુદ્ધિનું નામ મેધા છે. એવી
 બુદ્ધિથી જે પુરુષ યુક્ત હોય છે તેને મેધાવી પુરુષ કહે છે. અથવા મર્યાદાને
 અનુકૂળ પોતાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ ચલાવનાર જે પુરુષ છે તેને મેધાવી પુરુષ
 કહે છે. એવા મેધાવી પુરુષ વિશેષને મેધાવી પુરુષ જાત કહે છે.

(૪) બહુશ્રુત પુરુષ જાત—સૂત્ર અને અર્થની અપેક્ષાએ જે આગમનો
 વિશેષ જ્ઞાતા હોય છે તેને બહુશ્રુત કહે છે. એવો બહુશ્રુત અત્રિક્રમાં અધિક
 દસ પૂર્વ કરતાં સહેજ ન્યૂન શ્રુતનો અને ઓછામાં ઓછો નવમાં પૂર્વની ત્રીજી
 આચાર વસ્તુ પર્યન્તનો જ્ઞાતા હોય છે,

(૫) શક્તિમાન—તપ આદિ ૩૫ પાંચ સામર્થ્યથી જે પુરુષ વિશેષ
 યુક્ત હોય છે, તેને શક્તિમાન કહે છે. કહું પણ છે કે—

છાયા—તપસા સત્વેન સૂત્રેણ એકત્વેન વલેન ચ ।

તુચ્ચના (યોગઃ) પञ्चधा उक्ता जिनकल्पं प्रतिपद्यमानस्य ॥૧॥ इति ।

इति पञ्चमः १। अल्पाधिकरणम्—अल्पम्=अविद्यमानम् अधिकरणं=कलहो यस्य तादृशं पुरुषजातम्—कलहरहितः पुरुषविशेष इति षष्ठः ६। धृतिमान्=धैर्यम्. सोऽस्ति यस्य तत्, तथाविधः पुरुषप्रकारः । रत्यरत्य कूञ्प्रतिकू-
धृतिः=लोपसर्गसहनममर्थः पुरुषविशेष इति सप्तमः ७। तथा—वीर्यसम्पन्नम्—वीर्यं=

युक्त होता है, वह शक्तिमान् कहा गया है, उक्तं च—‘ तवेण सत्तेण सुत्तेण ’ इत्यादि ।

जो जिनकल्पको प्राप्त करना चाहता है—उसकी तुलना तपसे, सत्त्वसे, सूत्रसे, एकत्वसे और बलसे की जानी कही गई है, अर्थात्—प्रखर तपस्वी हो दृढ सत्त्वधारी हो सूत्रका प्रखर ज्ञाता हो शारीरिक बलसे युक्त हो वह शक्तिमान् है.

अल्पाधिकरण—जो पुरुष कलह करनेसे रहित होता है, वह अल्पाधिकरण है—यहां अल्प शब्द अविद्यमान अर्थका द्योतक है यह छद्वा स्थान है ६, धृति,मान्—जो पुरुष विशेष इति—अरति, अनुकूल एवं प्रतिकूल, परीषह और उपसर्गों को सहन करनेकी क्षमतावाला होता है, ऐसा पुरुषही धृतिमान् कहा गया है यह सातवां स्थान है ७, वीर्य सम्पन्न—उत्साहकी अधिकताका होना यह वीर्य है—इस वीर्यसे जो पुरुष

“ तवेण सत्तेण सुत्तेण ” इत्यादि—

જે સાધુ જિનકલ્પ પ્રતિભાઈપ એકલવિહાર કરવા માગતો હોય, તે તપ, સત્ત્વ, સૂત્ર, એકત્વ અને બલથી સંપન્ન હોવો જોઈએ એટલે કે પ્રખર તપસ્વી, દૃઢ સત્ત્વધારી, સૂત્રનો પ્રખર જ્ઞાતા, અને શારીરિક બળથી યુક્ત હોય એવા પુરુષને જ શક્તિમાન કહે છે અને એવો જ એકલ વિહાર કરવાને પાત્ર ગણાય છે.

(૬) અલ્પાધિકરણ—જે પુરુષમાં કલહ કરવાનો સ્વભાવ હોતો નથી, એવા પુરુષને અલ્પાધિકરણ સંપન્ન કહે છે. આહી અલ્પપદ અવિદ્યમાનના અર્થનું ઘોતક છે.

(૭) ધૃતિમાન્—જે પુરુષ વિશેષ રતિ અરતિ, અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ, પરીષદ અને ઉપસર્ગોને સહન કરવાને સમર્થ હોય છે—ધૈર્યપૂર્વક તેમને સહન કરવાની ક્ષમતા ધરાવતો હોય છે, એવા પુરુષવિશેષને જ ધૃતિમાન્ કહે છે.

पराक्रम-उत्साहाभिव्यमिति यावत्, तेन सम्पन्नं=युक्तं पुरुषजातम्-उत्साह-
सम्पन्नः पुरुषत्रिशेष इत्यष्टमः । आत्रेषु चतुर्षु स्थानेषु पुरुषजातशब्दो दृश्यते,
सोऽप्येवंपि चतुर्षु स्थानेषु योजनीयस्तुल्यन्यायादिति । गुणगुणिनोरभेदोप-
चाराद्गुणी एव गुणत्वेनोक्त इति ॥ सू० १ ॥

एवं विधोऽनगारः सर्वप्राणिनां रक्षणे समर्थो भवतीति तेषां प्राणिनां योनि
संग्रहं गतिमार्गं चाष्टस्थानत्वेन प्ररूपयति—

मूलम्-अट्टविहे जोणिसंगहे पणत्ते, तं जहा-अंडया १,
पोयया २, जाव उब्भिया ७ उववाइया ८ अंडया अट्टगइया
अट्टगइया पणत्ता, तं जहा-अंडए अंडएसु उववज्जमाणे
अण्डएहिंतो वा पोयएहिंतो वा जाव उववइएहिंतो वा उवव-
ज्जेजा । से च्वेणं से अंडए अंडयन्ते विप्पजहमाणे अंडयत्ताए
धा पोययत्ताए वा जाव उववाइयत्ताए वा गच्छेज्जा ! एवं
पोययावि जराउयावि । सेसाणं गइ आगई णत्थि ॥ सू० २ ॥

युक्त होता है, वह वीर्य सम्पन्न है, अर्थात् वज्ररिपभनाराच संहननके
धरनेवाला हो उक्त आठ गुणके धरनेवाला एकेला विचर सकता
है, यह आठवां स्थान है ८ यहां सूत्रमें आदिके चार स्थानोंमें पुरुष
जात शब्द देखा जाता है-सो उक्त आठ गुणोंसे युक्त हो यह अकेला
विहार कर सकता है बाकी के स्थानोंमें भी उसका योग
कर लेना चाहिये यहां गुण एवं गुणीमें अभेदके उपचारसे गुणीही
गुण रूपसे कहा गया है ॥ सू० १ ।

(८) वीर्यं संपन्न—उत्साहनी अधिकता डोवी तेनुं नाम वीर्यं छे.
आ वीर्यंथी जे पुरुष युक्त डोय छे तेने वीर्यं संपन्न कडे छे अट्टे के
वज्ररिपभ नाराच संहननवाणे पुरुष आ प्रकारना वीर्यंथी संपन्न डोय छे.
उपर्युक्त आठ गुणोथी संपन्न मुनि जे अकलविहार करी शके छे,
अहीं यडेला आर स्थानोमां पुरुषजात शब्द वपराये छे, ७ कीना आर
स्थानोमां पणु ते शब्दने योग करी देवे जेधंअ. अहीं गुणु अने गुणीमां
अलेह मानीने गुणीने जे गुणुइये प्रकट करवामां आवेल छे. ॥ सू. १ ॥

छाया—अष्टविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—अण्डजाः पोतजाः यावत् उद्भिज्जा औपपातिकाः । अण्डजा अष्ट गतिका अष्टागतिकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अण्डजोऽण्डजेषु उपपद्यमानः अण्डजेभ्यो वा पोतजेभ्यो वा यावत् औपपातिकेभ्यो वा उपपद्येत । स एव खलु सोऽण्डजः अण्डजत्वं विप्रजं हत् अण्डजतया वा पोतजतया वा औपपातिकतया वा गच्छेत् । एवं पोतजा अपि जरायुजा अपि । शेषाणां गतिरागतिर्नास्ति ॥ सू० २ ॥

इस प्रकारका अनगार सर्व प्राणियोंकी रक्षा करनेमें समर्थ होना है, अतः अब सूत्रकार उन प्राणियोंके योनि संग्रहको एवं उनकी गति और आगतिको अष्टस्थान रूपसे प्ररूपित करते हैं—

“ अष्टविहे जोनिसंगहे पण्णत्ते ” इत्यादि ॥ सू० २ ॥

सूत्रार्थ—योनि संग्रह आठ प्रकारका कहा गया है, जैसे—अण्डज, पोतज, यावत् उद्भिज्ज, औपपातिक इनमें अण्डज अष्टगतिक और अष्ट आगतिक होते हैं । जैसे—अण्डजोंमें उत्पद्यमान होता हुआ अण्डज अण्डजोंसे अथवा पोतजोंसे अथवा—यावत् औपपातिकोंसे आकरके अण्डजोंमें उत्पन्न होता है, तथा अण्डज अण्डजपनेको छोडकर पुनः अण्डज रूपसे तथा पोतज रूपसे या औपपातिक रूपसे उत्पन्न हो जाता है । इसी तरहका कथन पोतज एवं जरायुजोंकी गति आगतिके सम्बन्धमें भी जानना चाहिये बाकीके जीवोंकी गति आगति नहीं होती है ।

આ પ્રકારનો અણુગાર સર્વ જીવોની રક્ષા કરવાને સમર્થ હોય છે. આ પ્રકારના પૂર્વસૂત્ર સાથેના સંબંધને અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર યોનિસંગ્રહનું તથા તેમની ગતિ અને આગતિનું આઠ સ્થાનરૂપે કથન કરે છે—

“ અષ્ટવિહે જોનિસંગહે પણ્ણત્તે ” ઇત્યાદિ—(સૂ ૨)

સૂત્રાર્થ—યોનિસંગ્રહ આઠ પ્રકારનો કહ્યો છે. જેમ કે (૧) અંડજ, (૨) પોતજ, અને ઉદ્ભિજ્જ પર્યંતના સમમ સ્થાનમાં દર્શાવેલા સાત પ્રકારો તથા (૮) ઔપપાતિક તેમાંથી અંડજ જીવો આઠ ગતિ અને આઠ આગતિવાળા હોય છે. એટલે કે અંડજોમાં ઉત્પદ્યમાન અંડજ જીવ અંડજોમાંથી, અને ઔપપાતિક પર્યંતના આઠ પ્રકારોમાંથી આવીને અંડજોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તથા અંડજ જીવ અંડજ પર્યાયને છોડીને ફરી અંડજરૂપ પણ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અથવા પોતજથી લઈને ઔપપાતિક પર્યંતના જીવો રૂપે પણ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. જેજ પ્રકારનું કથન પોતજો અને જરાયુજોની ગતિ અને આગતિના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. બાકીના જીવોની ગતિ આગતિ થતી નથી.

टीका—' अद्भुविहे जोणिसंगहे ' इत्यादि—

अस्य सूत्रस्य व्याख्या सप्तमस्थानकस्य तृतीयसूत्रे गता । नवरम्-औपपा-
तिरूः=देवनारकाः । अष्ट गतयोऽष्टागतयश्च-अण्डजपोतजजरायुजानामैव भवन्ति,
तद्भिन्नानां रसज-संस्वेदिम-संभूर्च्छिमोद्भिज्जोपपातिकानां तु न भवन्ति ।
यतो रसजाद्युद्भिज्जान्ताः औपपातिकेषु नोत्पद्यन्ते रसजादयोहि देवनारकेषु न
गच्छन्तीत्यर्थः । देवनारकेषु पञ्चेन्द्रियजीवा एवोत्पद्यन्ते । एवमेव देवनारका
अपि रसजादिषु नोत्पद्यन्ते, किन्तु ते पञ्चेन्द्रियेषु पृथिव्यवनस्पतिलक्षणैकेन्द्रि-
येषु नोत्पद्यन्ते । अत एषां रसजाऔपपातिकान्तानामष्टगतित्वमष्टागतित्वं च नास्ति ।

टीकार्थ—इस सूत्रकी व्याख्या सप्तम स्थानकके तृतीय सूत्रमेंकी जा चुकी
है, औपपातिक शब्दसे यहाँ उपपाद जन्मवाले देव और नारक लिये
गये हैं । अण्डज, पोतज और जरायुज इनकेही अष्ट गतियां और
अष्ट आगतियां होनी हैं । इनसे भिन्न जो रसज, संस्वेदिम, संभू-
च्छिम, उद्भिज्ज और औपपातिक हैं, उनके अष्ट गतियां और अष्ट
आगतियां नहीं होती हैं । क्योंकि रसजसे लेकर उद्भिज्ज तकके जीव
औपपातिकोंमें उत्पन्न नहीं होते हैं—अर्थात् रसज आदि जीव मरकर
देव नारकियोंमें नहीं जाते हैं । क्योंकि देव नारकियोंमें पञ्चेन्द्रिय जीव
ही उत्पन्न होते हैं । इसी तरहसे देव नारक भी रसज आदिक जीवोंमें
उत्पन्न नहीं होते हैं । किन्तु वे पञ्चेन्द्रियोंमें अथवा—पृथिवी, अप् वन-
स्पति, इन एकेन्द्रियोंमें उत्पन्न होते हैं । इसीलिये रसजसे लेकर औप-

टीकार्थ—आ सूत्रमां आवती पडेली सात येनिआनु' स्पर्धीकरणु
सातमां स्थानना त्रीण सूत्रमां थर्ध गथु' छे औपपातिक
शब्द द्वारा अही' उपपाद जन्मवाणा देवे' अने नारको
गृहीत थया छे. अंडज, पोतज अने जरायुनेमां न आठ गतिओ अने
आठ आगतिओने सद्वलाव डोय छे. ते सिवायना रसज, संस्वेदिम, संभू-
च्छिम, उद्भिज्ज अने औपपातिक, आ पांच प्रकारना लुवेमां आठ गतिओ
डोती नथी, कारण के रसजथी लघने औपपातिक पर्यन्तना लुवे
औपपातिकोमां उत्पन्न थतां नथी. अटवे के ते पांच प्रकारना
लुवे मरीने देवे अने नारकोमां जतां नथी, कारण के देव
अने नारकोमां पंचेन्द्रिय लुवे न उत्पन्न थाय छे अने प्रमाणे देवे अने
नारको पणु रसज आदिकोमां उत्पन्न थतां नथी, परन्तु तेओ पंचेन्द्रियोमां
अथवा पृथ्वी, अप्, अने वनस्पतिकाय, आ अकेन्द्रियोमां न उत्पन्न थाय
छे. ते कारणे रसजथी लघने औपपातिक सुधीना लुवेमां अष्ट गतिकता

अमुमेवार्थं सूचयितुमाह सूत्रकारः— 'सेसाणं गई आगई णत्थि' इति । अत्रेदं बोध्यम्—संमूर्च्छिम' पदेनात्र सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो न गृह्यन्ते, यतस्ते देवेषु नारकेषु चाप्युत्पद्यन्ते इति ॥ सू० २ ॥

अण्डजादयो जीवा अष्टविधकर्मणां चयादिसत्त्वे एव भवन्तीति चयादीन् प्रत्येकमष्टस्थानत्वेन निरूपयति—

मूलम्—जीवा णं अट्ट कम्मपगडीओ चिणिंसु वा चिणंति वा चिणिसंसंति वा, तं जहा—णाणावरणिज्जं १ दरिसणावरणिज्जं २, वेयणिज्जं ३ मोहणिज्जं ४ आउयं ५ नामं ६ गोत्तं ७ अंतराइयं ८ नेरइयाणं अट्टकम्मपगडीओ चिणिंसु वा चिणंति वा चिणिसंसंति वा, तं जहा—एवं चेव । एवं निरंतरं जाव वेमाणियाणं २४। जीवा णं अट्टकम्मपगडीओ उवचिणिंसु वा उवचिणंति वा उवचिणिसंसंति वा एवं चेव । एवं चिण १ उवचिण २ बंध ३ उदीर ४ वेय ५ तह णिज्जरा ६ चेव । एए छ चउवीसा दंडगा भाणियत्वा ॥ सू० ३ ॥

पातिक तकके जीवोंमें अष्ट गतिकता और अष्ट आगतिकता नहीं है। इसी अर्थको सूचित करनेके लिये सूत्रकारने "सेसाणं गई आगई णत्थि" ऐसा कहा है। संमूर्च्छिम पदसे यहाँ संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च गृहीत नहीं हुए है, क्योंकि वे देवोंमें और नारकोंमें भी उत्पन्न होते हैं ॥ सू० २ ॥

अण्डज आदि जीव आठ प्रकारके कर्मोंके चयादिके होने पर ही होते हैं, अतः अब सूत्रकार प्रत्येक चयादिका निरूपण आठ स्थान

अने अष्ट आगतिकताने अभाव ठहरो छे. अने वातने सूचित करवाने भाटे सूत्रकारे अही "सेसाणं गई आगई णत्थि" आ सूत्रपाठ भूक्यो छे अही संमूर्च्छिम पदना प्रयोग द्वारा संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चो गृहीत थया नथी, कारण के तेओ देवो अने नारकोमां पण्य उत्पन्न थाय छे ॥ सू० २ ॥ आठ प्रकारना कर्मोना चयादि थवाथी न् उवाने अठ्ठविध इये उत्पन्न थवुं पडे छे, तेथी डवे सूत्रकार चयादिनु आठ स्थानइये निरूपण करे छे—

છાયા—જીવાઃ સ્વલુ અષ્ટ કર્મપ્રકૃતીઃ અચિન્વન્ વા ચિન્વન્તિ વા ચેષ્યન્તિ વા, તદ્વથા—જ્ઞાનાવરણીયં ૧, દર્શનાવરણીયં ૨ વેદનીયં ૩, મોહનીયમ્ ૪, આયુઃ ૫, નામ ૬, ગોત્રમ્ ૭, આન્તરાયિકમ્ ૮ । નૈરયિકાઃ સ્વલુ અષ્ટ કર્મપ્રકૃતીઃ અચિન્વન્ વા ચિન્વન્તિ વા ચેષ્યન્તિ વા, તદ્વથા—એવમેવ । એવં નિરન્તરં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ ૨૪ । જીવાઃ સ્વલુ અષ્ટ કર્મપ્રકૃતીઃ ઉપાચિન્વન્ વા ઉપચિન્વન્તિ વા, ઉપચેષ્યન્તિ વા, એવમેવ । એવં ચયઃ ઉપચયોવન્ધ ઉદીરો વેદસ્તથા નિર્જરા ચૈવ । એતે પદ્, (એવં) ચતુર્વિંશતિઃ દણ્ડકાઃ મણિતવ્યાઃ ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકા—‘ જીવાણં ’ ઇત્યાદિ—

જીવાઃપ્રાણિનઃ સ્વલુ અષ્ટ કર્મપ્રકૃતીઃ અચિન્વન્=ઉપાર્જિતવન્તોસ્તીતકાલે, ચિન્વન્તિ=ઉપાર્જયન્તિ વર્તમાનકાલે, ચેષ્યન્તિ=ઉપાર્જયિષ્યન્તિ ભવિષ્યત્કાલે, તદ્વથા—જ્ઞાનાવરણીયમ્ ૧, દર્શનાવરણીયમ્ ૨, વેદનીયમ્ ૩, મોહનીયમ્ ૪, આયુઃ ૫, નામ ૬, ગોત્રમ્ ૭, અન્તરાયિકમ્—અન્તરાય એવ—આન્તરાયિકમ્—અન્તરાય કર્મેતિ ૮ । ઇદં સામાન્યસૂત્રમ્ । એવં વિશેષસૂત્રાણિ નૈરયિકાદિ વૈમાનિકાન્તા-

રૂપેસે કરતે હૈ—‘ જીવાણં અદ્વકમ્પગઢીઓ ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૩ ॥ ટીકાર્થ—જીવોને અતીત કાલમે આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોંકા ઉપાર્જન કિયાહૈ, વર્તમાન કાલમે યે ડનકા ઉપાર્જન કરતે હૈ । તથા ભવિષ્યત્કાલમે મી ષે ડનકા ઉપાર્જન કરેંગે । વે આઠ કર્મ પ્રકૃતિયાં ઇસ પ્રકારસે હૈ—

જ્ઞાનાવરણીય ૧, દર્શનાવરણીય ૨, વેદનીય ૩, મોહનીય ૪, આયુ ૫, નામ ૬, ગોત્ર ૭ ઓર અન્તરાય ૮, યહ સામાન્ય સૂત્ર હૈ ઇસમે વિશેષ કથન ઇસ પ્રકારસે હૈ—નૈરયિક જીવોને અતીત કાલમે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોંકા ઉપાર્જન કિયાહૈ, વર્તમાનમે વે ડનકા ઉપાર્જન કરતેહૈ તથા ભવિષ્યત્ કાલ મે મી વે ડનકા ઉપાર્જન કરેંગે ।

“ જીવાણં અદ્વકમ્પગઢીઓ ” ઇત્યાદિ—(સૂ ૩)

ટીકાર્થ—જીવોએ ભૂતકાળમાં આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનું ઉપાર્જન કર્યું છે, વર્તમાન-કાળમાં પણ તેઓ તેમનું ઉપાર્જન કરે છે તથા ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેમનું ઉપાર્જન (ચય) કરશે. તે આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય (૫) આયુ, (૬) નામ, (૭) ગોત્ર અને (૮) અન્તરાય. આ સામાન્ય સૂત્ર છે. હવે નારકાદિ જીવાવશેષોની અપેક્ષાએ કથન કરવામાં આવે છે—નારક જીવોએ ભૂતકાળમાં આઠ કર્મ-પ્રકૃતિઓનું ઉપાર્જન કર્યું છે, વર્તમાન કાળે પણ તેઓ તેનું ઉપાર્જન કરે છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તેઓ તેનું ઉપાર્જન કરશે. એજ પ્રકારનું કથન વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું. વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોનાં વિષયમાં પણ તેઓ તેમનું ઉપાર્જન કરતા હતા, કરે છે, અને કરશે. તેમ સમજવું

नाश्रित्य विवरणीयानि । अपुमेवार्थं सूचयितुमाह सूत्रकारः—‘नेरइयाणं अट्टकम्म-
पगडीओ चिणिंसु वा’ इत्यादि—‘एवं निरन्तरं जाव वेमाणियाणं’ इत्यन्तमिति ।
एवमुपचय-सूत्राण्यपि सामान्यविशेषोभयात्मकानि बोधयानि । तदाह—“जीवाणं
अट्ट कम्मपगडीओ उवचिणिंसु वा, उवचिणंति वा उवचिणिस्संति वा, एवंचेव”
इति । एवमेव सामान्यविशेषरूपेण बन्धादि सूत्राण्यपि । विज्ञेयानि । एतदेव
दर्शयितुं संग्रहणीगाथोत्तरार्द्धमाह—

“एवं चिण उवचिण बंध उदीर वेय तहगिज्जरा चेव”-इति ।

चयोपचयसूत्राणि तु सामान्यविशेषोभयात्मकत्वेनोक्तानि । बन्धसूत्राणि
उदीरणासूत्राणि वेदनासूत्राणि निर्जरासूत्राणि चापि सामान्यविशेषोभया-

इसी तरहसे यावत् वैमानिक जीवोंने भी निरन्तर अनीत कालमें
आठ कर्म प्रकृतियोंका उपार्जन किया है, वर्तमानमें वे उनका उपार्जन
करते हैं, तथा भविष्यत्कालमें भी वे उनका उपार्जन करेगे ।

इसी प्रकारसे सामान्य विशेष रूपसे उपचय सम्बन्धी सूत्रोंका
भी कथन कर लेना चाहिये. यही बात सूत्रकारने “जीवा णं अट्टकम्म-
पगडीओ उवचिणिंसु० वा, उपचिणंति वा, उवचिणिस्संति वा एवंचेव”
इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की है, तथा इसी तरहसे सामान्य विशेष
रूपसे बन्धादि सूत्रोंको भी कहलेना चाहिये यह प्रकट करनेके लिये
यहां सूत्रकारने संग्रहणी गाथाका यह उत्तरार्ध “एवं चिण उवचिणं
बंध उदीरवेय तह गिज्जरा चेव” कहा है । तात्पर्य इसका ऐसा है—
कि जिस प्रकार सामान्य और विशेष रूपसे ये चयसूत्र और उपचय-
सूत्र कहे गये हैं—उसी प्रकारसे बन्धसूत्र, उदीरणासूत्र, वेदनासूत्र

जीवाणं अट्टकम्मपगडीओ उवचिणिंसु वा, उपचिणंति वा, उवचिणिस्संति
वा एवं चेव” अथ सूत्रमां नेपुं कथनं करवामां आ०युं छे अ०युं न कथन
सामान्य अ०युं अने नारदोथी लक्ष्मिने वैमानिक पर्यंतना अ०युं
विषयमां उपचयने अनुलक्षीने पणुं करवुं नेधं अ० अ० न
प्रभाणु सामान्य विशेषरूपेण बन्धादि सूत्रानुं पणुं कथनं करवुं नेधं अ० अ० न
पात प्रकट करवाने मटे सूत्रकारे अही संग्रहणी गाथानो आ उत्तरार्धं लाग
प्रकट कर्यो छे—“एव चिण उवचिण बंध उदीरवेय तह गिज्जरा चेव” आ
कथननो भावार्थं अ० छे के नेवी रीते सामान्य अने विशेषरूपे अथसूत्रानुं
कथनं करवामां आ०युं छे, अ०युं प्रभाणु बन्धसूत्र, उदीरणा सूत्र, वेदना
सूत्र अने निर्जरासूत्रानुं पणुं सामान्य अने विशेषरूपे कथनं करवुं नेधं अ०.

त्मकत्वेन पूर्ववद् विज्ञेयानीति । चयादीनामर्थस्त्वम्-चयनम्=कषायादि परिणतस्य कर्मपुद्गलोपादानमात्रम् १। उपचयनं=चित्तस्यात्राधाकालं विहाय ज्ञानावरणीयादितया निषेकः सवेत्थम्-प्रथमस्थितौ बहुतरं कर्मदलिकं निषिञ्चति, ततो द्वितीयायां स्थितौ विशेषहीनम्, एवं यावत् उत्कृष्टायां स्थितौ विशेषहीनं निषिञ्चति २। बन्धनम्-तस्यैव ज्ञानावरणीयादितया निषिक्तस्य पुनरपि कषायपरिणतिविशेषात् संश्लेषणम् ३। उदीरणम्-उदयमप्राप्तस्य कर्मदलिकस्य वीर्यविशेषेण समाकृष्योदयावलिकायां प्रवेशनम् ४। वेदनम्-स्वभावेन उदीरणाकरणेन च

और निर्जरासूत्र भी सामान्य एवं विशेष रूपसे व्याख्यात कर लेना चाहिये । इन चय आदिकोंका अर्थ इस प्रकारसे है-कषाय आदि रूपसे परिणत हुए जीवके द्वारा जो कर्म पुद्गलोंका सामान्य रूपसे उपार्जन किया जाता है, वह चय है १, आधाधाकालको छोड़कर गृहीत कर्म पुद्गलोंका जो ज्ञानावरणीयादि रूपसे निषेक है, वह उपचयन है २, वह उपचयन रूप निषेक इस प्रकारसे होता है, जैसे-प्रथम स्थितिमें बहुतर कर्मपुद्गलका निषेक होता है, उसके बाद द्वितीय स्थितिमें विशेषहीन कर्म दलिकोंका निषेक होता है, इस तरह होते २ यह निषेक यावत् उत्कृष्ट स्थिति तक विशेष २ हीन होता है, ज्ञानावरणीयादि रूपसे निषिक्त हुए कर्म पुद्गलका कषाय परिणति विशेषसे जो आत्माके साथ संश्लेषण (सम्बन्ध) है, वह बन्ध है ३, उदयमें प्राप्त नहीं हुए कर्म दलिकको वीर्य विशेषसे खींचकर उदयावलिकामें प्रवेश कराना इसका नाम उदीरणा है ४, स्वभावसे या उदीरणाकरणसे उदयावलिकामें

आ चयादिना अर्थ उवे स्पष्ट करवामां आवे छे-कषाय आदिइये परिणत थयेला उप द्वारा जे कर्मपुद्गलौनु, उपार्जन थाय छे तेनु नाम चय छे. आधाधाकालने छोडीने गृहीत कर्मपुद्गलौने जे ज्ञानावरणीय आदि इये निषेक थाय छे, तेनु नाम उपचयन छे. ते उपचयन इप निषेक आ प्रकारे थाय छे-प्रथम स्थितिमां बहुतर कर्मपुद्गलौने निषेक थाय छे, तयार आद द्वितीय स्थितिमां विशेष हीन कर्मदलिकौने निषेक थाय छे, आ प्रभाषे यतां यतां उत्कृष्ट स्थिति पर्यन्त ते निषेक विशेष विशेष हीन थतो नय छे. ज्ञानावरणीय आदि इये निषिक्त थयेलां कर्मपुद्गलौनु कषायपरिणति विशेष वडे आत्मानी साथे जे संश्लेषणा (सम्बन्ध) थाय छे, तेनु नाम बन्धन छे. उदयावलिकां नही आवेलां कर्मदलिकौने वीर्यविशेष वडे जेथीने उदयावलिकां प्रवेश करववे। तेनु नाम उदीरण छे. स्वाभाविक

उदयावलिकाप्रविष्टस्य, कर्मणोऽनुभवनम् । निर्जरणं-कर्मणोऽकर्मताभवनं-जीव प्रदेशेभ्यः कर्मणां परिशदनमित्यर्थः ६। क्वचित्तु चयनादीनामयमर्थः, तथाहि-
चयनम्=असंकलनम् १, उपचयनम्=परिपोषणम् २, बन्धनम्=निर्मापणम् ३,
उदीरणाकरणेन कर्मदलिकानाकृष्य तेषामुदयावलिकायां प्रक्षेपणम् ४, वेदनम्=
अनुभव उदय इत्यर्थः ५, निर्जरा=प्रदेशेभ्यः शदनमिति ६ ॥ सू० ३ ॥

कश्चिज्जीवोऽष्टविधकर्मणश्चयादिकारणमासेव्यं तद्विपाकं जानन्नपि कर्म-
गुरुत्वान्नालोचतीति दर्शयितुमाह—

मूलम्-अट्टुहिं ठाणेहिं माई मायं कट्टु नो आलोएजा नो
पडिकमेजा जाव नो पडिवज्जेज्जा, तं जहा-करिसु वाऽहं १,
करोमि वाऽहं २, करिस्सामि वाऽहं ३ अकित्ती वा मे सिया ४,
अवण्णे वा मे सिया ५, अवणए वा मे सिया ६, कित्ती वा
मे परिहाइस्सइ ७ जसे वा मे परिहाइस्सइ ८ ॥ सू० ४ ॥

प्रविष्ट हुए कर्मका जो अनुभवन है, वह वेदन है ५, जीवके प्रदेशोंसे
कर्मपुद्गलोंका जो परिशदन-धरना है-एक देशसे नष्ट हो जाना है,
वह निर्जरण है ६, कहीं २ पर इन चयनादिकोंका स्वरूप इस प्रकारसे
प्रकट किया गया है-आसंकलनका नाम चयन है, परिपोषका नाम
उपचयन है, निर्मापणका नाम बन्धन है, उदीरणाकरणसे कर्म दलिकोंका
खींचकर उनका उदयावलिकामें प्रक्षेपण करना इसका नाम उदीरणा
है, कर्मोंके फलोंका भोगना इसका नाम वेदन है ५, और प्रदेशोंसे
थोडा २ विनाश होना निर्जरा है ॥ सू० ३ ॥

रीते अथवा उदीरणाकरणे वडे उदयावलिकायां प्रविष्ट-थयेला कर्मणुं ने अनु-
भवन छे, तेणुं नाम वेदन छे. उपवना आत्मप्रदेशोभांथी कर्मपुद्गलेणुं ने
परिशदन (अवानी किया)-अेक देशभांथी नष्ट थवा इप कार्य छे तेणुं नाम
निर्जरणु छे. कौथ कौथ शास्त्रोभां आ चयनादिकेणुं आ प्रकारणुं स्वरूप
पणुं पताणुं छे-आ संकलनणुं नाम चयन छे, परिपोषणुं नाम उपचयन
छे, निर्मापणुं नाम बन्धन छे, उदीरणाकरणे वडे कर्मदलिकेणुं ने चिने
तेमणुं उदयावलिकायां प्रक्षेपणुं करणुं तेणुं नाम उदीरणु छे, कर्मोना इदोने
भोगववा तेणुं नाम वेदन छे, तथा आत्मप्रदेशोभांथी कर्मदलिकेणुं थोडा
विनाश थये तेणुं नाम निर्जरा छे. ॥ सू० ३ ॥

जाया—अट्टमिः स्यानेः मायी मायां कृत्वा नो आचोचयति, १ नो प्रतिक्रामति, याचन्तो प्रतिपत्ते, तथा—अकुर्ववा अहम् १, करोमि वाऽहम् २, करिष्यामि वाऽहम् ३, अकीर्त्तिर्वा मे स्यात् ४, अवर्णो वा मे स्यात् ५, अपनयो वा मे स्यात् ६, कीर्त्तिर्वा मे परिहास्यति ७, यशो वा मे परिहास्यति ८ ॥

टीका—‘ अट्टमिं टाणेहि ’ इत्यादि—

मायी=मायायुक्तः पुरुषो माया प्रधानम् अतिचारं कृत्वा तं मायाम् अट्टमिः स्याने. कारणैः नो आचोचयति=गुरवे नो निवेदयति, नो प्रतिक्रामति=मिथ्या-दुष्कृतं न ददाति, याचन्पदान्—“ नो निन्देज्जा, नो गरहेज्जा, नो विउट्टेज्जा, नो विमोहेज्जा, नो अकरणघाण, अबुद्धिज्जा, नो जहारिहं तत्रोकम्मं ”

जाया—नो निन्दति, नो गर्हते, नो व्यावर्त्तते, नो विशोधयति, नो अक-

कोई जीव आठ प्रकारके कर्मोंके चयादिके कारणोंका आसेवन करके उनके विपाकको जानना हुआ भी कर्मकी गुरुता होनेके कारण आलोचना नहीं करता है—यही घान अथ सूत्रकार प्रकट करते हैं—

“ अट्टमिं टाणेहि माई मायं कट्टु ” इत्यादि । सूत्र ४ ॥

टीकार्थ—माया युक्त पुरुष माया प्रधान अतिचार आदि करके उस अनिचारकी आठ कारणोंसे आलोचना नहीं करता है—गुरुसे उस हुए अनिचारका निवेदन नहीं करता है—प्रतिक्रमण नहीं करता है—मिथ्या दुष्कृत नहीं देता है, यावत्—“ नो निन्देज्जा०—नो गरहेज्जा, नो विउट्टेज्जा, नो विमोहेज्जा, नो अकरणघाण अबुद्धिज्जा, नो जहारिहं तत्रोकम्मं ” निन्दा नहीं करता है, गर्हा नहीं करता है,

कैसं लय स्येयं होय छे के जे आठ प्रकारना कर्मोना अथादिना कट्टे, नुं आसेवन करीने तेप्रना विपाकने जणुवा छतां पणु कर्मनी गुरुता सेवने कट्टे अलोचना करती नथी, अज वात हवे सूत्रकार प्रकट करे छे—

“ अट्टमिं टाणेहि माई मायं कट्टु ” इत्यादि—(सू. ४)

टीकार्थ—मायायुक्त पुरुष माया प्रधान अतिचार आदियुं सेवन करीने, आठ कारणोंसे अनिचारकी आलोचना करतो नथी—गुरुनी सभीपे पोताना दान, सेवापे अतिचारकेसुं निवेदन करतो नथी, प्रतिक्रमण करतो नथी—मिथ्या दुष्कृत देते नथी, ‘ नो निन्देज्जा, नो गरहेज्जा, नो विउट्टेज्जा, नो विमोहेज्जा, नो अकरणघाण, अबुद्धिज्जा, नो जहारिहं तत्रोकम्मं ” तेनी निन्दा करतो नथी, गर्हा करतो नथी. इत्यादि कट्टे पणु करतो नथी.

रणतया अभ्युत्तिष्ठते, नो यथाहं तपःकर्म-इति संग्रहः । तत्र नो निन्दति=आत्म-समक्षं स्वीकृतातिचारनिन्दां न करोति, नो गर्हते=गुरु समक्षं स्वीकृताति-चारनिन्दां न करोति नो व्यावर्तते = अतिचारान्न निवर्तते, नो विशोधयति=अतिचारकलङ्कं शुभभावजलेन नो प्रक्षालयति, नो अकरणतया अभ्युत्तिष्ठते=तस्मातिचारस्य भूयोऽनाचरणे समुद्यतो न भवति, तथा-यथाहं= यथायोग्यं-तदतिचारदूरीकरणे समर्थं तपःकर्म=प्रायश्चित्तमपि नो प्रतिपद्यते= न स्वीकरोति, कानि तानि स्थानानि ? इत्याह-तद्यथा-अकुर्वम् अहम्=अहम्

इत्यादि कुछ भी नहीं करता है, निन्दा आदि शब्दोंका अर्थ इस प्रकारसे है-“ अपने द्वारा कृत अतिचारोंकी अपने आप निन्दा करना-यह मैंने अच्छा नहीं किया-इस प्रकारसे आत्मग्लानि होना इसका नाम निन्दा है, अपने द्वारा हुए अतिचारोंका गुरुके समीप निवेदन करना-उनकी निन्दा करना यह गर्हा है, अतिचार करनेसे रूठ जाना फिर अतिचारोंका सेवन नहीं करना इसका नाम व्यावर्त्तन है, अति-चारोंका शुभ भावरूप जलसे प्रक्षालन करना इसका नाम विशोधन है, अब मैं आगे अतिचारोंका आसेवन नहीं करूँगा इस प्रकारके विचारोंमें बद्ध होना इसका नाम अकरणतया अभ्युत्थान है, तथा-लगे हुए अतिचारोंकी शुद्धिके लिये यथायोग्य प्रायश्चित्त लेना इसका नाम यथाहं तपःकर्म है । “ इन निन्दा आदि पदोंका ग्रहण यहाँ यावत् पदसे हुआ है, माया युक्त पुरुष इन निन्दा आदिका जो यावत्पदसे गृहीत हुए हैं, नहीं करता है, ऐसा जानना चाहिये.

निन्दा आदि पदोंका अर्थ उवे स्पष्ट करवाना आवे छे—

“ आ मे' ज्योत्' क्यु' ”, आ प्रमाणे चोताना द्वारा थयेला अतिचारनी चोतानी जते ज निन्दा करवी अथवा चोताना दोषो भाटे आत्मग्लानि अनु-भववी तेनु' नाम निन्दा छे.

चोताना द्वारा जे अतिचारे सेवाया छोय ते अतिचारोनी गुरुनी समक्ष निन्दा करवी तेनु' नाम गर्हा छे. अतिचारे सेवतां अटकीं जपु' अने इरी तेमनुं सेवन न करवुं तेनु' नाम व्यावर्त्तन छे. शुभ भाव इय जलपडे अतिचारोनुं प्रक्षालन करवुं तेनु' नाम विशोधन छे. “ उवे लविष्यमां हुं' अतिचारोनुं आसेवन नहीं करूं ” आ प्रकारनो दृढ निश्चय करवो तेनु' नाम “ अकरणतया अभ्युत्थान ” छे. जे अतिचारे लाग्या छोय तेमनी विशुद्धिने भाटे ये ग्य प्रायश्चित्त लेवुं तेनु' नाम “ यथाहं तपःकर्म ” छे. अहीं ‘ इत्यादि ’ पद पडे व्यावर्त्तन आदि “ यथाहं तपःकर्म ’ पर्यन्तना प्रदे अहणु थयां छे. ;

अतिचारं कृतवान्, कृतस्य निन्दया किम् ? इति प्रथमं स्थानम् । करोमि वा अहम्=सम्प्रत्यहम् अतिचारम् आचरामि, अनिष्पन्नेऽतिचारे तस्यालोचना-कथम् ? इति द्वितीयं स्थानम् । करिष्यामि वा अहम्=अहमग्रेऽतिचारं करिष्यामीति सम्प्रति ममातिचारालोचनं निरर्थकमिति तृतीयं स्थानम् । कृतस्याति-चारस्यालोचने मे अकीर्तिः स्यात्-इति चतुर्थम् । एवम्-अवर्णः=अवर्णवादो मम स्यात्-इति पञ्चमम् । अपनयः=पूजासत्कारादेर्हानि वा मे स्यात् इति षष्ठम् । कीर्तिं वा मे परिहास्यति=मम कीर्तिं हीनता यास्यतीति सप्तमम् । तथा-यशोवा मे परिहास्यति=हीनता यास्यतीति अष्टमम् । अत्रेदं बोध्यम्-कीर्तिः=सर्वदिग्ब्या-पिनी, अवर्णः=अयशः, यशस्तु एक दिग्ब्यापि-इति ॥ सू० ४ ॥

वे आठ कारण इस प्रकारसे हैं-मैंने अतिचार किया है-अतः कृतकी निन्दासे अब क्या होता है, ऐसा यह प्रथम स्थान है, मैं अति-चार करता हूँ अतः अनिष्पन्न अतिचारके होने पर उसकी आलोचना कैसी करूँ तथा मैं आगे अतिचार सेवन करूँगाही अतः इस समय अतिचारकी आलोचना निरर्थक है, ऐसा यह तृतीय स्थान है । तथा कृत अतिचारोंकी आलोचना करने पर मेरी अकीर्ति होगी ऐसा यह चौथा स्थान है । तथा कृत अतिचारकी आलोचनामें मेरा अवर्णवाद होगा ऐसा यह पांचवां स्थान है, कृत अतिचारकी आलोचनामें मेरी पूजा होनेकी मेरे सत्कार होनेकी हानि होगी ऐसा यह छठा स्थान है, तथा कृत अतिचारकी आलोचना करने पर मेरी कीर्ति क्षीण हो जावेगी ऐसा यह सातवां स्थान है । तथा कृत अतिचारोंकी आलोचना करने पर मेरा यश घट जावेगा ऐसा यह आठवां स्थान है, समस्त

ते आठ कारणों। डवे प्रकट करवाभां आवे छे—(१) मे अतिचारनुं सेवन कथुं छे, डवे ते थछ गयेसा दोषनी निन्दा करवाथी शुं वणवानुं छे । (२) डुं अतिचार सेवुं छुं, तेथी अनिष्पन्न अतिचारना सद्विभावभां तेनी आलोचना केवी कइं ! (३) डुं अविध्यभां पणु अतिचारानुं सेवन करवानो न छुं, तेथी अत्यारे अतिचारानी आलोचना करवी निरर्थक न छे. (४) कृत अतिचारनी आलोचना करवाथी भारो अवर्णवाद थशे, (५) कृत अतिचारनी आलोचना करवाथी भारी न्ने पूजा थाय छे, छे अंध पडी न्नेशे (६) कृत अतिचारनी आलोचना करवाथी भारो सत्कार थवानुं अंध थछ न्नेशे (७) कृत अतिचारानी आलोचना करवाथी भारी कीर्ति घटी न्नेशे (८) कृत अतिचारानी आलोचना करवाथी भारो यश घटी न्नेशे.

उक्तार्थविपर्ययेण अष्टौ स्थानानि निरूपयितुमाह—

मूलम्—अट्टहिं ठाणोहिं माई मायं कट्टु आलोएज्जा जाव पडिवजेज्जा, तं जहा—माइस्स णं अस्सिलोए गरहिण भवइ १, उववाए गरहिण भवइ २, आजाई गरहिया भवइ ३, एगमवि माई मायं कट्टु नो आलोएज्जा जाव नो पडिवजेज्जा णत्थि नस्स आराहणा ४, एगमवि माई मायं कट्टु आलोएज्जा जाव पडिवजेज्जा, अत्थि तस्स आराहणा ५, बहुओ वि माई मायं कट्टु नो आलोएज्जा जाव पडिवजेज्जा नत्थि तस्स आराहणा ६, बहुओ वि माई मायं कट्टु आलोएज्जा जाव अत्थि तस्स आराहणा ७, आयरियउवज्झायस्स वा मे अइसेसे नाणदंसणे समुप्पज्जेज्जा, से य ममं आलोएज्जा माईणं एसे ८ ॥ सू० ५ ॥

छाया—अष्टभिः स्थानैर्मायी मायां कृत्वा आलोचयति यावत् प्रतिपद्यते, तद्यथा—मायिनः खलु अयं लोको गर्हितो भवति १, उपपातो गर्हितो भवति २, आयतिः गर्हिता भवति ३, एकामपि मायी मायां कृत्वा नो आलोचयेत् यावत् नो प्रतिपद्येत नास्ति तस्य आराधना ४, एकामपि मायी मायां कृत्वा आलोचयेत् यावत् प्रतिपद्येत अस्ति तस्य आराधना ५, बहुतोऽपि मायी मायां कृत्वा नो आलोचयेत् यावत् नो प्रतिपद्येत नास्ति तस्य आराधना ६, बहुतोऽपि मायी मायां कृत्वा आलोचयेत् यावत् अस्ति तस्य आराधना ७ आचार्योपाध्यायस्य वा मे अतिशेषं ज्ञानदर्शनं समुत्पद्येत, म च माम् आलोकयेत् मायी खलु एषः ॥ सू० ५ ॥

दिशाओमें व्यास—जो प्रसिद्धि है, वह कीर्ति है, एवं एक दिशामें व्यास जो प्रसिद्धि है, वह यश है, अत्रर्ण नाम अयशका है । सू० ४

अब सूत्रकार उक्त अर्थसे विपरीत रूपमें आठ स्थानोंकी प्ररूपणा

समस्त दिशाओमां व्यापेदी प्रसिद्धितुं नाम कीर्ति छे अने ओक ७ दिशांमां व्यास भ्यातितुं नाम यश छे. अवरुवाड ओटवे अयश थवे ॥ सू० ४ ॥

इवे सूत्रकार उपर्युक्त अर्थ उरतां विपरीत रूपे आठ स्थानोंकी

ટીકા—‘ અટ્ટહિં ઠાણેહિં ’ ઇત્યાદિ—

અષ્ટમિઃ સ્થાનૈર્માયી-ઇત્યાદિ વ્યાખ્યાતપૂર્વમ્ । નવમ્-અત્ર માયી આસે-
વનાકાલાપેક્ષયા વોધ્યો ન તુ આલોચનાકાલાપેક્ષયા । યતોઽયં સ્વકૃતમતિચાર-
માલોચયત્યેવેતિ । તાનિ સ્થાનાન્યાહ-તથથા-માયિનઃ=માયાકારકજનસ્ય ‘અસ્મિ’
અત્ર પ્રથમાર્થે સસમી આર્પત્વાત્તેન-અયં લોકો ગર્હિતઃ અતિચારવત્ત્વેન લોકનિન્દિ-
તત્વાદ્ જુગુપ્સિતો ભવતિ । તદુક્તમ્—

“ મીઝવિગ્ગનિલ્લુકો, પાયડપચ્છન્નદોસસયકારી ।

અપ્પચ્ચયં જણંતો, જડસસ ધી જીવિયં જિયડ્ ॥૧॥

કાર્તે હૈં—“ અટ્ટહિં ઠાણેહિં માઈ માયં કટ્ટુ ” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-માયી-માયા યુક્ત પુરુષ માયાકો-માયા પ્રધાન અતિચારકો કરકે
ઉસ માયાકી આઠ કારણોસે આલોચના કરતા હૈ, યાવત્ ઉસકે લાયક
તપ કરતા હૈ, યહાં પર માયી યહ શબ્દ યહ પ્રકટ કરતા હૈ, કિ જિસ
કાલમેં ઉસને માયાકા સેવન ક્રિયા હૈ, વહ ઉસ કાલમેં માયી હૈ, કિન્તુ
જબ વહ ઉસ માયાકી આલોચના કર રહા હૈ, ઉસ કાલમેં વહ માયી
નહીં હૈ, અતઃ આસેવન કાલકી અપેક્ષાસે ઇસે માયી કહા ગયા હૈ,
આલોચન કાલકી અપેક્ષાસે નહીં । ક્યોંકિ યહ સ્વકૃત અતિચારોંકી
આલોચના જો કરતા હૈ-વે આઠ કારણ ઇસ પ્રકારસે હૈં-માયાકારક
જનકા યહ લોક અતિચારવાલા હોનેસે લોક નિન્દિત હોનેકે કારણ
જુગુપ્સિત હોતા હૈ કહા મી હૈ—

પ્રશ્નપણા કરે છે—“ જટ્ટહિં ઠાણેહિં માઈ માયં કટ્ટુ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ-માયી (માયાયુક્ત પુરુષ) માયા (માયાપ્રધાન અતિચારો) કરીને તે
માયાની આઠ કારણોને લીધે આલોચના કરે છે, તથા તેની વિશુદ્ધિ નિમિત્તે
યોગ્ય તપઃકર્મ પર્યન્તનું (ઉપર્યુક્ત નિન્દા, ગર્હા આદિ) બધું કરે છે, આહીં
‘માયી’ પદ એ વાત પ્રકટ કરી છે કે જે કાળે તેણે માયાનું સેવન કર્યું
હતું ત્યારે જ તે માયી હોતો, પરન્તુ તે માયાની આલોચના આદિ કરતી
વખતે તે માયી હોતો નથી. આ રીતે આસેવન કાળની અપેક્ષાએ તેને માયી
કહ્યો છે. આલોચના કાળની અપેક્ષાએ તેને માયી કહેવામાં આવ્યો નથી. તે
પોતાના દ્વારા જે અતિચારોનું સેવન થઈ ગયું હોય છે તે અતિચારોની
નીચેના આઠ કારણોને લીધે આલોચના કરે છે—

માયાકારક મનુષ્યનો આ લોક તેના અતિચારોને કારણે નિન્દિત થવાને
કારણે જુગુપ્સિત થાય છે, કટ્ટુ પશુ છે કે—

હાયા—ભીતોદ્વિગ્નગુમ્: પ્રકટપચ્છન્નદોષશતકારી ।

અપત્યયં જનયન્ જડસ્ય ધિગ્ જીવિતં જીવતિ ॥૧॥ ઇતિ ।

અર્થ માવ:-માયાવી પુરુષ: સ્વકૃતમાયયા ભીત: =મયયુક્ત ઉદ્વિગ્ન: =ઉદ્-
ભ્રાન્તચિત્તશ્ચ ભવતિ, તથા-ગુમ્: =સંવૃતો ભવતિ-મમ માયાં ન કોઽપિ જાનાત્વિતિ
માયાયા ગોપને કૃતપ્રયત્નો ભવતીતિ માવ: । એતાદૃશોઽયં પ્રકટપચ્છન્નદોષ-
શતકારી=પ્રકટતયા પ્રચ્છન્નતયાચાગણિતદોષકારી ભવતિ । તત: સ જડસ્ય=
મૂર્ખસ્યાઽપિ જનસ્ય અપત્યયમ્=અવિશ્વાસં જનયન્ ધિગ્જીવિતં જીવતીતિ । ઇતિ
પ્રથમં સ્થાનમ્ । તથા-માયિન ઉપપાત: =દેવજન્મગર્હિતો ભવતિ । કિલ્વિવિકાદિ
દેવત્વેનોત્પાદાત્તસ્ય માયાકારકસ્ય પરજન્મ ગર્હિતં ભવતીત્યર્થ: । ઉક્તંચ—

“ ભીત્ત્વિગ્નનિલુક્કો ” ઇત્યાદિ ।

જો માયાવી પુરુષ હોતા હૈ, વહ અપને દ્વારા કૃત માયાકે પ્રભાવસે
મયયુક્ત એવં ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્તવાલા સદા બના રહતા હૈ, તથા મેરી માયાકા
પર્દા ખુલા ન હો જાવે હસ વિચારસે વહ માયાકો ઢાંકનેકે લિયે અનેકાનેક
પ્રયત્ન કરતા રહતા હૈ, હસ તરહ યહ માયાચારી પુરુષ પ્રકટ રૂપસે
ઔર પ્રચ્છન્ન રૂપસે અગણિત સૈકડોં દોષોંકા કર્તા હોતા હૈ, અત: એસે
પુરુષકા વિશ્વાસ સાધારણસે સાધારણ જન ઓ નહીં કરતા હૈ, તો
ફિર એસે ધિક્કાર યોગ્ય જીવનસે કયા લાભ-અર્થાત્ એસે જીવનકો
સર્વથા ધિક્કાર હૈ, તથા-માયાચારીકા જન્મ કિલ્વિવિક આદિ દેવોંમે
હોતા હૈ, અત: ડસકા વહ જન્મ ઓ ધિક્કાર યોગ્ય હી હોતા હૈ-
ગર્હિત હોતા હૈ, કહા ઓ હૈ—“ તવતેને વહતેને ” ઇત્યાદિ ।

“ ભીત્ત્વિગ્નનિલુક્કો ” ઇત્યાદિ—

માયાવી પુરુષ, પેતાના દ્વારા જે માયા (માયા પ્રધાન અતિચારો)નું
સેવન થઈ ગયું હોય છે તેને કારણે સદા લયમુક્ત અને ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્તવાળો
બની જાય છે. મારી માયાને પર્દા ઉઘડી જશે, આ પ્રકારના લયને કારણે
પેતાની માયાને ઢાંકવાને માટે તે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા કરે છે આ રીતે તે
માયાચારી પુરુષ પ્રકટ રૂપે અને પ્રચ્છન્ન રૂપે અગણિત દોષો કરતો રહે છે.
તે કારણે સામાન્યમાં સામાન્ય માણસ પણ તેનો વિશ્વાસ કરતો નથી. તેથી
તે માયાવી પુરુષને પેતાના આ પ્રકારના માયાવી વર્તન પ્રત્યે ધિક્કારની
લાગણી પેદા થાય છે. આ પહેલું કારણ છે તથા માયાચારીનો જન્મ કિલ્વિ-
વિક આદિ હલકી કોટિના દેવોમાં થાય છે. આ રીતે તેનો પરભવ પણ
ધિક્કારને યોગ્ય ગર્હિત બને છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ તવ તેજે વૃદ્ધેણે, રૂવતેણે ય જે નરે ।

—આચારભાવતેણેય, કુર્વઈ દેવકિલ્વિસં ॥૧૧”

છાયા—તપસ્તેનો વાક્સ્તેનો રૂપસ્તેનશ્ચ યો નરઃ ।

આચારભાવસ્તેનશ્ચ કરોતિ દેવકિલ્વિવપમ્ ॥૧૧ ॥ ઇતિ

ઇતિ દ્વિતીયમ્ । તથા—કિલ્વિષિકદેવયોનિત્ત્વચ્યુતસ્ય તસ્ય આયતિઃ=તત-

ચ્યવનાનન્તરં મનુષ્યભવે પુનરુત્પારિપિ ગર્હિતા=જાત્યૈશ્વર્યરૂપાદિરહિતતયા

નિન્દિતા ભવતિ । ઉક્તંચ—

“ તત્તો વિ સે ચહ્તાણં, લલ્ભિઠ્ઠી ઇલમૂયગં ।

નરગં તિરિક્ષજોણિં વઃ, ચોઠ્ઠી જત્ય સુદુલ્લહા ॥૧૧”

જો જીવ તપ ચોર હોના હૈ, ચ્ચન ચોર હોના હૈ—રૂપચોર હોના હૈ, આચાર એવં ભાવ ચોર હોના હૈ એસે મનુષ્યકા જન્મ કિલ્વિષિકજાતિકે દેવોમ્ને હોના હૈ, એસા યહ દ્વિતીય સ્થાન હૈ, આયતિ ઉસકી ગર્હિત હોની હૈ, એસા યહ તૃતીય સ્થાન હૈ—હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જબ કિલ્વિષિક, દેવોમ્નેસે ચ્ચ કર મનુષ્ય ભવમ્ને ઉત્પન્ન હોના હૈ, તો વહાં પર મી ઉસકી ઉત્પત્તિ જાતિ, એશ્વર્ય, એવં રૂપ રહિત હોનેસે નિન્દિત હોની હૈ, કહા મી હૈ—

“ તત્તો વિ સે ચહ્તાણં ” ઇત્યાદિ ।

કિલ્વિષિક દેવ યોનિસે ચ્ચ કર વહ માયી સાધુ, બહિરા ઓર મૂંગા હોના હૈ, નારક અથવા તિર્યક્ષ યોનિમ્ને જન્મ લેના હૈ, હસ સ્થિતિમ્ને વહ બોધિકો પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા હૈ । એસા યહ તૃતીય કારણ હૈ ।

“ તવતેણે વૃદ્ધેણે ” ઇત્યાદિ—

જે જીવ તપચોર હોય છે, વચ્ચનચોર હોય છે, રૂપચોર હોય છે, આચાર અને ભાવચોર હોય છે, એવા પુરુષને જન્મ કિલ્વિષિક જાતિના દેવોમાં થાય છે. આ પ્રકારનું બીજું કારણ સમજવું (૩) તેની આયતિ પણ ગર્હિત થાય છે. એટલે કે જ્યારે તે કિલ્વિષિક દેવોમાંથી ચ્ચવીને મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પણ કુળ, જાતિ, રૂપ અને એશ્વર્યથી રહિત હોવાને કારણે નિન્દિત જ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—“ તત્તો વિ સે ચહ્તાણં ” ઇત્યાદિ—

તે માયી જીવ કિલ્વિષિક દેવગતિનું આયું પુરું કરીને—ત્યાંથી ચ્ચવીને જે મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે મૂંગો, બહેરો આદિ શરીરિક ખોડ આંપણવાળો હોય છે, અથવા તે તે નારક, તિર્યક્ષ અદિ યોનિમાં પણ જન્મ લે છે. આ રીતે તેની આયતિ પણ ગર્હિત બને છે. આ પ્રકારનું આ ત્રીજું કારણ છે.

छाया—ततोऽपि स च्युत्वा खलु लभते एडमूकताम् ।

नरकं तिर्यग्योनिं वा, बोधिर्यत्र सुदुर्लभा ॥१॥ इति । इति तृतीयम् ।

तथा - यो मायीजन एकामपि मायाम् = अतिचाररूपां कृत्वा तां पुन न आलोचयेत् यावत् नो तपःकर्म प्रतिपद्येत, तस्य ज्ञानादिमोक्षमार्ग-विषया आराधना न भवति । तदुक्तम्—

“ लज्जाए गारवेण य, बहुस्मृयमएण चावि दुच्चरियं ।

जे न कर्हिंति गुरुणं, न हु ते आराहणा होति ” ॥१॥

छाया—लज्जया गौरवेण च बहुश्रुतमदेन वापि दुश्चरितम् ।

ये न कथयन्ति गुरुभ्यो न खलु ते आराधका भवन्ति ॥१॥ इति ।

तथा—“ न वि तं सत्थं, व विसं, व दुप्पउत्तो व कुणइ वेयालो ।

जं तं व दुप्पउत्तं, सप्पो व पमाइणो कुद्धो ॥२॥

जं कुणइ भावसल्लं, अणुदियं उत्तमइकालम्मि ।

दुल्लहवोहियत्तं, अणंतसंसारियत्तं वा ॥ ३ ॥”

छाया—नापि तत् शस्त्रं वा त्रिषं वा दुष्प्रयुक्तो वा करोति वेतालः ।

यन्त्रं वा दुष्प्रयुक्तं सर्पं वा प्रमादिनः क्रुद्धः ॥२॥

यत् करोति भावशल्यम् अनुद्धृतम् उत्तमार्थकाले ।

दुर्लभबोधिकत्वम् अनन्तसंसारिकत्वं वा ॥३॥ इति ।

अयं भावः—ये साधवो लज्जया गौरवेण बहुश्रुतमदेन=‘अहं बहुश्रुतोऽस्मि’ इत्यहङ्कारेण वापि स्वकीयं दुश्चरितम्=अतिचारं गुरुभ्यो न कथयन्ति=न निवेद-

जो मायी जीव अतिचार रूप मायाको करके उसकी आलोचना नहीं करता है, यावत् उसके लायक तप कर्मको स्वीकार नहीं करता है—ऐसे उस जीवको ज्ञानादि रूप मोक्षमार्ग विषयक आराधना नहीं होती है । कहा भी है—“ लज्जाए गारवेण य ” इत्यादि ।

इन श्लोकोंका तात्पर्य ऐसा है, जो साधुजनसे अथवा गौरवसे या मैं बहुश्रुत हूँ, इस प्रकारके अहंकारसे अपने अतिचारको गुरुजनोंसे

(४) जे मायी लुव अतिचार इप मायानुं सेवन करीने तेनी शुद्धिने भाटे ये.य तप करतो नथी, ते लुव वडे ज्ञानादि इप मोक्षमार्गनी आराधना थती नथी. कहुं पणु छे डे—“ लज्जाए गारवेण य ” इत्यादि—

अटवे डे जे साधु लज्जाने कारणु, गौरवने कारणु अथवा पोते अहु श्रुत छे अथवा अहु कारने कारणु पोताना अतिचारेने शुरुजने पासे लडेर करतो नथी—ते अतिचारेनी आलोचना करतो नथी, ते साधु ज्ञान, दर्शन,

यन्ति, न खलु ते आराधकाः=ज्ञानदर्शनचारित्ररूपमोक्षमार्गाराधका भवन्तीति ॥१॥ तथा-प्रमादिनः उत्तमार्थकाले=संयतावस्थायाम् यत् अनुद्धृतं भावशल्यं दुर्लभबोधिकत्वरूपम् अनन्तसंसारिकत्वरूपं चेत्यनर्थद्वयं करोति, तादृशमनर्थं नापि शक्नुं करोति, न वा विषं करोति, न वा दुष्प्रयुक्तो वेतालः करोति, नापि वा दुष्प्रयुक्तं यन्त्रं करोति, न वा क्रुद्धः सर्पः करोतीति ॥३॥ इति चतुर्थम् ।

तथा-यो मायी एकामपि मायां कृत्वा आलोचयेद् यावत् प्रपिपद्येत, तस्यास्ति मोक्षमार्गाराधना । अयं भावः--यः साधुर्मायां कृत्वा गुरवे निवेदयति यावत् प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते स मोक्षमार्गाराधको भवति ।

तदुक्तम्--उद्धरियसव्वसल्लो, भत्तपरिन्नाए घणियमाउत्तो ।

मरणासाहणजुत्तो, चंदगवेज्जं समाणेइ ॥१॥'

छाया--उद्धृतसर्वशल्यो भक्तपरिज्ञायां गाढमायुक्तः ।

मरणाराधना युक्तश्चन्द्रकवेत्रं समाप्नोति ॥१॥ इति ।

नहीं कहते हैं, वे ज्ञान-दर्शन-चारित्र रूप मोक्षमार्गके आराधक नहीं होते हैं । प्रमादीको संयत अवस्थामें अनुद्धृत भावशल्य जैसा दुर्लभ बोधिकत्व रूप और अनन्तसंसारी रूप दो अनर्थको उत्पन्न करता है, ऐसे अनर्थको न शक्नुं करता है, न विष करता है, न दुष्प्रयुक्त वेताल करता है, और न दुष्प्रयुक्त यन्त्र करता है, और न क्रुद्ध सर्प ही करता है, ऐसा यह चतुर्थ कारण है, तथा-जो मायी जीव एक माया रूप आलोचना करके गुरुजनके समक्ष आलोचना करता है यावत् उसके योग्य तपःकर्म करता है, उसको मोक्षमार्गकी आराधना होती है, अर्थात् ऐसा जीव मोक्षमार्गका आराधक होता है कहा भी है—

“ उद्धरियसव्वसल्लो ” इत्यादि ।

अरित्र रूप मोक्षमार्गको आराधक थर्ड शक्तो नथी. प्रमादी संयत अवस्थाभां अनुद्धृत भावशैल्य जेवा दुर्लभबोधिकत्व रूप अने अनन्त संसारी रूपजे अनर्थने उत्पन्न करे छे जेवो अनर्थ तो शक्नुं पणुं करतुं नथी, विष पणुं करतुं नथी, दुष्प्रयुक्त वेताल पणुं करतो नथी, दुष्प्रयुक्त यन्त्र पणुं करतुं नथी अने क्रुद्ध सर्प पणुं करतो नथी. जेवुं आ जेथुं कारण समजवुं.

(५) जे मायी जेव माया रूप अतिचारतुं सेवन करीने गुरुनी पास तेनी आलोचना करे छे, गिन्हा, गर्हा आदि करे छे अने तेनी विशुद्धिने माटे योग्य तप करे छे, तेना द्वारा मोक्षमार्गकी आराधना थर्ड शक छे. जेठले के जेवो जेव मोक्षमार्गको आराधक अने छे. कहुं पणुं छे के—

“ उद्धरियसव्वसल्लो ” इत्यादि

राधावेधवद् दुस्साध्यं मोक्षमार्गं समाप्नोति=साधयति । इति पञ्चमम् । एवं षष्ठं सप्तमं च स्थानद्वयं विज्ञेयम् । नवरं-बहुतोऽपि=बह्वीमपि । सार्वविभक्ति-कस्तसिल् प्रत्ययोऽत्र बोध्यः । तथा मम आचार्यस्य उपाध्ययस्य च अतिशेषम्=अतिशयितं ज्ञानदर्शनं समुत्पद्येत=जायेत, ततः स माम् आलोकयेत्=जानीयात्, यदेव मायावीति । इति अष्टमं स्थानम् । एभिरष्टभिः स्थानैः मायी मायां कृत्वाऽपि आलोचयति यावत् तपःकर्म प्रतिपद्यते इति ॥सू० ५ ॥

भक्तपरिज्ञाने अत्यन्त लवलीन हुआ साधु समस्त अतिचार रूप शल्यको दूर करके राधावेधकी तरह दुस्साध्य मोक्ष मार्गको सिद्ध कर लेता है, ऐसा यह पांचवां स्थान है, इसी तरहसे छठा और सातवां स्थान जानना चाहिये, जो मायी अतिचार रूप बहुतसी मायाको करके उसकी आलोचना नहीं करता है, यावत् उसके योग्य-तपःकर्मको प्राप्त नहीं करता है, उसकी आराधना नहीं होती है ३। तथा जो बहुत सी माया करके उसकी आलोचना करता है, यावत् उसके योग्य तपःकर्म करता है, उसकी आराधना होती है, ऐसा यह सातवां स्थान है, आठवां स्थान इस प्रकारसे है-मेरे आचार्यको अथवा उपाध्यायको जब अतिशयित ज्ञानदर्शन उत्पन्न हो जावेगा, तब वे मुझे ऐसा जान जावेगे कि यह मायावी है, अतः मुझे आलोचना करलेनी चाहिये यावत् उसके योग्य तपकर्म प्राप्त कर लेना चाहिये इस प्रकारके इन आठ

भक्त परिज्ञानां अत्यन्त लवलीन थयेत्। साधु समस्त अतिचार रूप शल्यने दूर करीने राधावेधनी जेम दुःसाध्य मोक्षमार्गने सिद्ध करी दे छे. जेपुं आ पांचमुं स्थान (कारण) समजपुं.

जेज प्रमाणे छट्टु अने सातमुं कारण पणु समजपुं.

(६) जे मायी अतिचार रूप धणी ज मायानुं सेवन करीने तेनी आलोचना आदि करतो नथी, अने तेनी विशुद्धि भाटे योग्य तपःकर्म पर्यन्तनुं कशुं पणु करतो नथी, तेनाथी आराधना थती नथी.

(७) जे साधु धणी ज मायानुं सेवन करीने तेनी आलोचना आदि करे छे, अने तपःकर्म द्वारा तेनी विशुद्धि पणु करे छे, तेना द्वारा आराधना थाय छे.

(८) " मारा आचार्यने अथवा उपाध्यायने न्यारे अतिशयित ज्ञान दर्शन उत्पन्न थथ जशे, त्यारे तेमने भयर पडी जशे के हुं मायावी छुं, तेथी ते अतिशयानुं विशुद्धि करवा भाटे मारे आलोचना आदि करपुं जेछेजे. अही आदि पद द्वारा निहाथी लधने योग्य तपःकर्म पर्यन्तना पूर्वोक्त सूत्रपाठने अडणु करवे जेछे जे. आ प्रकारनां आठ कारणेने दीधे मायीजन् माया

માયા કૃત્વાં સાધુઃ કીદશો ભવતીત્યાહ -

મૂલમ્-માઈ ણં માયં કટ્ટુ, સે જહાનામ્પ અયાગરેઈ વા તંત્રાગરેઈ વા તડ આગરેઈ વા સીસાગરેઈ વા રુપ્યાગરેઈ વા સુવન્નાગરેઈ વા તિલામળીઈ વા તુસાગળીઈ વા બુમાગળીઈ વા ણલામળીઈ વા દલામળીઈ વા સૌડિયાલિચ્છાણિ વા મંડિયાલિચ્છાણિ વા ગોલિયાલિચ્છાણિ વા કુંભારાવાણ્ણ વા કવેલ્લુગાવાણ્ણ વા ઇટ્ટાવાણ્ણ વા જંતવાડચુલ્લીઈ વા લોહારંબરિસાણિ વા તત્તાણિ વા સમજોઈમૂયાણિ કિંસુગફુલ્લસમાણાણિ ઉક્કાસહસ્સાઈં વિણિમ્મુયમાણાઈં વિણિમ્મુયમાણાઈં જાલા સહસ્સાઈં પમુંચમાણાઈં ૨ ઇંગાલસહસ્સાઈં પરિકિરમાણાઈં ૨ અંતો અંતો ઝિયાયંતિ, એવામેવ માઈ માયં કટ્ટુ અંતો અંતો ઝિયાયઈ, જઈ વિ ય ણં અન્ને કેઈ વયઈ તંપિ ય ણં માઈ જાણઈ અહમેસે અભિસંકિજ્જામિ ॥ સૂ. ૬ ॥

હાયા--માયી સ્વલુ માયાં કૃત્વા, સ યથાનામકમ્-અય અકર ઇતિ વા તાંત્રાકર ઇતિ વા-ત્રપ્વાકર ઇતિ વા રુપ્યાકર ઇતિ વા સુવર્ણાકર ઇતિ વા તિલાગ્નિરિતિ વા તુષાગ્નિરિતિ વા બુસાગ્નિરિતિ વા નડાગ્નિરિતિ વા દલાગ્નિરિતિ વા શુણ્ડિકાલિચ્છાણિ વા માણ્ડિકાલિચ્છાણિ વા ગોલિકાલિચ્છાણિ વા કુમ્ભકારાપાક ઇતિ વા કવેલ્લુકાપાક ઇતિ વા ઇટ્ટાપાક ઇતિ વા યન્ત્રવાડચુલ્લીતિ વા લોહકારામ્વરીવાળીતિ વા તપ્પાણિ વા સમજ્યોતિર્મૂતાણિ કિંશુ કફુલ્લસમાનાણિ ઉલ્કાસહસ્તાણિ વિનિર્મુશ્ચન્તિ વિનિર્મુશ્ચન્તિ જ્વાલાસહસ્તાણિ પ્રમુશ્ચન્તિ ૨ અદ્ધારસહસ્તાણિ પરિકિરન્તિ ૨, અન્તરન્તો ધમાયન્તે, એવામેવ માયી માયાં કૃત્વા અન્તરન્તો ધમાયતે, યથપિ ચ સ્વલુ અન્યાન્ કોઽપિ વદતિ, તદપિ ચ સ્વલુ માયી જાનાતિ અહમેવોઽભિસંકિજ્જાયે ॥

સ્થાનોસે માયી માયા કરકે ખી આલોચના કરતા હૈ, યાવત્ તપકર્મ ધારણ કરતા હૈ. ॥ સૂ. ૬ ॥

કુર્યા ખાદ પશુ આલોચના આદિ કરે છે અને યોગ્ય તપદ્વારા પેતાના દોષોની વિશુદ્ધિ કરી લે છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

टीका—‘ माई णं ’ इत्यादि—

यो मायावान् पुरुषो मायां कृत्वा नालोचयति यावन्न प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते, स कीदृशः सम्पद्यते ? इत्याह—‘ से जहानामए ’ इत्यादि । स इति प्रसिद्धो; यथेति—दृष्टान्ते, नामेति संभावनायां वाक्यालङ्कारे वा । यथानाम स प्रसिद्धः अय आकारः=लोहाकारोऽन्त ध्मायते=प्रज्वलति, ‘इति’ अत्र स्वरूपोपदर्शने, वेति विकल्पे । एवमग्रेऽपि बोध्यम् । यथा च-ताम्राकरो वा त्रष्णाकरः=रङ्गाकरो वा शीशाकरो वा रूप्याकरो वा सुवर्णाकरो वा अन्तर्धायते, यथा वा-तिलाग्निः यथा वा तुषाग्निः=अन्यत्वग्निः, यथा वा-बुनाग्निः=रुडङ्गराग्निः, यथा वा-नडाग्निः-नडाः=शरसदृशशुषिरतृणविशेषाः, तेषामग्निः, यथा वा-दलाग्निः=पत्राग्निः-अन्तर्धायते । यथा च शुण्डिकाच्छिन्नानि-शुण्डिकाः=पिटकाकाराणि

माया करके साधु कैसा होता है, इसवानको अब सूत्रकार कहते हैं-

“ माई णं मायं कट्टु ” इत्यादि ।

टीकार्थ—जो मायावान् पुरुष माया(कपट)करके उसकी आलोचना नहीं करता है, यावत् उसके योग्य तपःकर्म स्वीकार नहीं करता है, वह ऐसा होता है, जैसे लोहकी खान भीतर भीतर प्रज्वलित होती रहती है, अथवा जैसे ताम्रकी खान भीतर ही भीतर प्रज्वलित होती रहती है, अथवा—जैसे शीसेकी खान भीतर ही भीतर प्रज्वलित होनी रहती है, अथवा—जैसे चांदीकी खान या सुवर्णकी खान भीतर ही भीतर प्रज्वलित होती रहती है, अथवा—जैसे निरुकी अग्नि या तुषकी अग्नि, या भूसाकी अग्नि, या बाण जैसे छेदवाले तृण विशेषकी अग्नि, अथवा पत्तोंकी अग्नि, भीतर ही भीतर जलती रहती है, अथवा—जैसे शुण्डिका-

माया कर्ता अह साधुनी केवी डालत थाय छे, ते डवे सूत्रकार प्रकट करे छे—

“ माई णं मायं कट्टु ” इत्यादि—

टीकार्थ—जे मायायुक्त पुरुष माया करीने तेनी अलोचना करतो नथी, निन्दा, गर्हा आदि करतो नथी, योग्य तपःकर्म द्वारा तेनी विशुद्धि करतो नथी, तेनी अंतरात्मा पश्चात्ताप रूप अग्नि वडे प्रज्वलित थया करे छे. तेनी अंतरात्मा डेटवी अघो प्रज्वलित रहे छे, ते नीचेनी उपमाओ द्वारा स्पष्ट करवायां आयु छे.

जेम दोढानी भाषु अंदरथी प्रज्वलित थती रहे छे, अथवा जेम तांभानी भाषु अंदरथी प्रज्वलित थती रहे छे, अथवा जेम सीसानी भाषु अंदरथी प्रज्वलित थती रहे छे, अथवा जेम चांदी के सोनानी भाषु अंदरथी प्रज्वलित थती रहे छे, अथवा जेम तलनो अथवा तुपनो (अनाजना भूसानो) अग्नि, अथवा भाषु जेवा छेदवाणा तृणविशेषनो अग्नि, अथवा पत्तोनो अग्नि,

સુરાપિષ્ટસ્વેદનપાત્રાણિ તાસાં લિચ્છાનિ=ચુલ્લિકા સ્થાનાનિ વા, યથા વા મણ્ડિકાલિચ્છાનિ=માણ્ડિકાઃ=પિષ્ટપાચનપાત્રવિશેષાઃ, તાસાં લિચ્છાનિ, યથા વા-ગોલિકાલિચ્છાનિ=દીર્ઘા માણ્ડિકા એવ ગોલિકા ઉચ્યન્તે, તાસાં લિચ્છાનિ અન્તર્ધર્માયન્તે । યથા ચ કુમ્ભકારાપાકઃ=કુમ્ભકારસ્ય માણ્ડપાકસ્થાનં વા, યથા વા-ઋવેલ્લુકાપાકઃ=ઋવેલ્લુકાઃ ' નલિયા ' ઇતિ ભાષા પ્રસિદ્ધાઃ, તત્પાકસ્થાનમ્, યથા વા-ઈષ્ટાપાકઃ=ઈષ્ટકા પરિપાકસ્થાનં, યથા વા-યન્ત્રવાટચુલ્લી-યત્ર સ્થાને ઇક્ષ્વો રસાર્થં યન્ત્રે નિષ્પીડયન્તે તત્સ્થાનં ' યન્ત્રવાટ ' ઇત્યુચ્યતે, તત્ર સ્થિતા ચુલ્લી-અન્તર્ધર્માયતે । યથા વા-લોહકારામ્બરીપાણિ-લોહકારસ્ય અમ્બરીપાણિ=મ્રાષ્ટ્રાણિ ' માહ ' ઇતિ ભાષા પ્રસિદ્ધાનિ. કોદશાનિ તાનિ ? ઇત્યાદ-તપ્તાનિ=ઉષ્ણાનિ, સમજ્યોતિર્ભૂતાનિ=અગ્નેસ્તુલ્યતાં પ્રાપ્તાનિ, કિંચુકફુલ્લસમાનાનિ=પલાશપુષ્પવદરુણાનિ, તથા ઉલ્કાસહસ્રાણિ=ઉલ્કાઃ=અગ્નિપિષ્ટાસ્તેષાં

લિચ્છ, અથવા - માણ્ડિકાલિચ્છ, અથવા ગોલિકાલિચ્છ, ખીતરહી ખીતર પ્રજ્વલિત હોતે રહતે હૈં, અથવા-જૈસે-કુમ્ભકારકા આવા-વર્તન પકાનેકા સ્થાન-ખીતરહી ખીતર પ્રજ્વલિત હોતા રહતા હૈ, અથવા-જૈસે-ઋવેલ્લુક-નલિયોંકો પકાનેકા સ્થાન ખીતર હી ખીતર પ્રજ્વલિત હોતા રહતા હૈ, અથવા-જૈસે ઈટોંકે પકાનેકા સ્થાન ખીતર હી ખીતર પ્રજ્વલિત હોતા રહતા હૈ, અથવા જૈસે યન્ત્ર દ્વારા નિકાલે ગયે ઇક્ષુકે રસકો પકાનેકે લિયે બનાવા ગયા ચૂન્હા ખીતર હી ખીતર પ્રજ્વલિત હોતા રહતા હૈ, અથવા-જિસ પ્રકારસે લોહકાર-લોહારકા અમ્બરીષ મટ્ટી જો કિ ખીતર બાહર ગરમ રહતી હૈ, ઓર અગ્નિકે જૈસી હો જાતી હૈ, તથા કિંચુકકે ફૂલકે જૈસી લાલ હોતી હૈ, પ્રચુર અગ્નિ પિષ્ટોંકો જો અપને ખીતરસે બાહર ર નિ કાલના રહતા હૈ, યહાં

અથવા જેમ શુક્રિકાલિચ્છ, અથવા ભાંડિકાલિચ્છ, અથવા ગેઃત્રિકાલિચ્છ અંદરને અંદર પ્રજ્વલિત રહે છે, અથવા જેવી રીતે કુંભારના નિભાડાને અગ્નિ અંદરને અંદર પ્રજ્વલિત થતો રહે છે, અથવા જેમ નગિયાં પકાવવાનું સ્થાન અંદરને અંદર પ્રજ્વલિત થતું રહે છે, અથવા જેમ ઘટેને પકાવવાનું સ્થાન અંદરને અંદર પ્રજ્વલિત થતું રહે છે, અથવા શેરડીના રસમાંથી ખાંડ, ગોળ આદિ બનાવવા માટે તે રસને ઉકાળવા માટે બનાવેલી ભટ્ટી કે ચૂલો જેમ અંદરથી પ્રજ્વલિત થતો રહે છે, અથવા લુકારની ભટ્ટી અંદર અને બહારથી ગરમ ગરમ થઈ જાય છે અને અગ્નિના જેવી લાલચોળ થઈ જાય છે-કિંચુકના ફૂલો જેવી લાલ લાલ થઈ જાય છે, અને તેમાંથી અનેક અગ્નિકણો

સહસ્રાણિ-પ્રચુરાગ્નિષિખાન્ વિનિર્મુશ્ચન્તિ વિનિર્મુશ્ચન્તિ=ભૂયો ભૂયસ્ત્યજન્તિ, સહસ્રશબ્દઃ પ્રાચુર્યે, જ્વાલાસહસ્રાણિ-પ્રચુરાગ્નિશિખાઃ પ્રમુશ્ચન્તિ ૨=નિર્ગમયન્તિ, ૨, તથા-અઙ્ગારસહસ્રાણિ-અઙ્ગારાઃ=અગ્નિક્રુણાઃ, તેષાં સહસ્રાણિ પ્રચુરાઙ્ગારાન્ પરિક્રિન્તિ ૨, પરિતઃ=સમન્તાદ્ વિક્ષિપન્તિ અન્તરન્તઃ=અન્તરન્તર્ભાગે ધમાયન્તે=પ્રજ્વલન્તિ, એવમેવ=પૂર્વોક્તવદેવ માયી માયાં કૃત્વા અન્તરન્તઃ=સ્વાન્તઃકરણે ધમાયતે=પશ્ચાત્તાપાગ્નિના પ્રજ્વલિતો ભવતિ । યદ્યપિ ચ સ્વલુ અન્યાન્ કોઽપિ વદતિ, તદપિ ચ સ્વલુ માયી જાનાતિ=મન્યતે-‘ એવોઽહમ્ એમિઃ અભિશબ્દક્યે=અતિચારકારિકતયાઽનુમીયે ઇતિ । ઉક્તં ચ—

“ નિચ્ચં સંકિયમીઓ, ગમ્મો સવ્વસ્સ સ્વલિયચારિત્તો ।

સાહુજ્જણસ્સ અવમઓ, મઓ વિ પુણ દુગ્ગહં જાહ્ ॥ ૧ ॥ ”

સહસ્ર શબ્દ પ્રચુર અર્થકા શાચકુ હૈ-પ્રચુર અગ્નિ શિખાઓંકો જો બાર ૨ છોડતા હૈ, એવં પ્રચુર અગ્નિકર્ણોંકો જો બાર ૨ ઘર-ઝઘર વચેરતા હૈ, મીતર હી મીતર પ્રજ્વલિત હોતા રહતા હૈ, હસી પ્રકારસે માયી માયાકો કરકે અપને મીતર હી મીતર પશ્ચાત્તાપરૂપી અગ્નિસે પ્રજ્વલિત હોતા રહતા હૈ । યદ્યપિ વહ માયાચારી જબ કોઈ દૂસરોંસે કુછ કહતા હૈ, તો માન લિયા કરતા હૈ, જાન જાતા હૈ-કિ યે લોગ મુજે માયાચારી રૂપસે અનુમિત કર રહે હૈ-ઉક્તં ચ—

“ નિચ્ચં સંકિયમીઓ ” ઇત્યાદિ ।

માયી જીવ નિત્ય શક્તિન બના રહતા હૈ, મયમીત હોતા રહતા હૈ, અપને ચારિત્રસે વહ પતિત હોના હૈ, સબ કોઈ ઉસકા અપમાન કરતે

(તણુખાઓ) ખહાર ઉઠ્યા કરે છે (અહીં ‘ સહસ્ર ’ પદ પ્રચુર અથવા અનેકના અર્થમાં વપરાયું છે), પ્રચુર અગ્નિ શિખાઓ જેમાંથી ચારે બાજુ ફેલાતી રહે છે, એવી લુહારની લટ્ટી જેમ અંદરથી પ્રજ્વલિત રહ્યા કરે છે, એજ પ્રમાણે માયા રૂપ અતિચારોનું સેવન કર્યા બાદ તે માયીનું અંતઃકરણ પશ્ચાત્તાપ રૂપ અગ્નિ વડે અંદરને અંદર પ્રજ્વળ્યા કરે છે. જ્યારે આ માયાચારી અન્ય લોકોને કંઈ પણ કહે છે ત્યારે તેના પોતાના મનમાં જ તેને એવું લાગ્યા કરે છે કે આ લોકો મને માયાચારી જ ગણે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ નિચ્ચં સંકિયમીઓ ” ઇત્યાદિ—

માયી પુરુષ સદા શંકિત જ રહે છે, ભયભીત રહે છે અને પોતાના ચારિત્રથી બ્રહ્મ થાય છે. કોઈ પણ માણસ તેનું અપમાન કરતા સંકેત અનુભવતો નથી, સાધુઓ તેનો આદર કરતા નથી, સૌ તેનો અનાદર જ કરે

છાયા—નિત્યં શક્તિમ્નીતો ગમ્યઃ સર્વેસ્ય સ્વલિતચારિત્રઃ ।

સાધુજનસ્ય અવમતો મૃતોઽપિ પુનર્દુર્ગતિં યાતિ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અવમતઃ—અનાદરઃ—નિન્દિતઃ इत्यर्थः । અનેન સન્દર્ભેન માયિનોઽસ્ય લોક-
સ્ય ગર્હિતત્વં પ્રદર્શિતમિતિ ॥ સૂ. ૬ ॥

આલોચનાદ્યઋત્તુર્માયાવિન ઉપપાતોઽપિ ગર્હિતો ભવતીતિ દર્શયિતુમાહ—

મૂલમ્—માઈ ણં માયં કદ્દુ અણાલોહ્યપડિક્કંતે કાલમાસે

કાલં કિચ્ચા અણ્ણયરેસુ દેવલોગેસુ દેવત્તાણ ઉવવત્તારો ભવઈ,
તં જહા-નો મહિઢ્ઢિણ્ણસુ જાવ નો દૂરંગઈણ્ણસુ નો ચિરઢ્ઢિણ્ણસુ ।
સે ણં તત્થ દેવે ભવઈ ણો મહિઢ્ઢિણ્ણ જાવ નો ચિરઢ્ઢિણ્ણ ।
જાવિ ય સે તત્થ વાહિરબ્બંતરિયા પરિસા ભવઈ સા વિ ય ણં
નો આઢાઈ નો પરિયાણાઈ નો મહરિઢ્ઢેણં આસુણેણં ઉવનિમ્મં-
તેઈ । માસં પિય સે માસમાણસસ જાવ ચત્તારિ પંચ દેવા અવુત્તા
ચેવ અબ્બુઢ્ઢેંતિ મા વહુ દેવે માસઠ, માવહુ દેવે માસઠ ॥સૂ.૦૭॥

છાયા—માયી સ્વલુ માયાં કૃત્વા અનાલોચિતમતિકાન્તઃ કાલમાસે કાલં
કૃત્વા અન્યતમેષુ દેવલોકેષુ દેવતયા ઉપપત્તા ભવતિ, તથથા-નો મહર્દિકેષુ
યાવન્નો દૂરગતિકેષુ નો વિરસ્થિતિકેષુ । સ સ્વલુ તત્ર દેવો ભવતિ નો મહર્દિકો
યાવદ્ નો ચિરસ્થિતિકઃ । યા પિ ચ તસ્ય તત્ર વાહ્યાભ્યન્તરિકા પરિપદ્ ભવતિ,
સા પિ ચ તં નો આદ્રિયતે, નો પરિજાનાતિ નો મહાર્હેણ આસનેન ઉપનિમન્ત્રયતિ ।
માપામપિ ચ માપમાગસ્ય યાવત્ ચત્વારઃ પન્ચ દેવા અનુક્તા એવ અશ્યુત્તિષ્ઠન્તિ-
મા વહુ દેવ ! માપતામ્, મા વહુ દેવ ! માષતામ્ ॥

હુણ સંકોચ નહીં કરતાં હૈ, સાધુજન હસકા આદર નહોં કરતે હૈ,
કિન્તુ અનાદર હી કરતેહૈ, યહ મરકંર દુર્ગતિમૈં જાનાહૈ । હસ સંદર્ભસે
યહ પ્રકટ કિયા ગયાહૈ, કિ માયાચારીકા યહ લોઠુ ગર્હિત હોતાહૈ ॥સૂ.૦૬॥

છે, અને એવો જીવ મરીને દુર્ગતિમાં જ જાય છે. આ પ્રકારના સંદર્ભને
અનુલક્ષીને અહીં એવું પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે માયાચારીનો આ લોક
ગર્હિત હોય છે. ॥ સૂ. ૬ ॥

टीका—‘ माई णं ’ इत्यादि—

मायावी पुरुषो मायां कृत्वा अनालोचितप्रतिक्रान्तः—न आलोचितं प्रति-
क्रान्तं च येन स तथा—आलोचना प्रतिक्रमगवर्जितः कालमासे=कालावसरे कालं
कृत्वा=मृत्वा अन्यतमेषु देवलोकेषु=व्यन्तरादीनां देवानां मध्ये केषुचिद् देवेषु
देवतया=देवत्वेन उपपत्ता=उपपातवान् भवति । केषु देवेषु स उत्पद्यते? इत्याह—
तथा—नो महर्द्धिकेषु=परिवारादिसमृद्धिसहितेषु देवेषु नोत्पद्यते, अमहर्द्धिकेषु
देवेषुत्पद्यते इत्यर्थः, यावत्कारणात्—‘ नो महाद्युतिकेषु नो महानुभागेषु, नो
महासौख्येषु ’—इति संगृह्यते । तत्र—महाद्युतिकेषु=शरीराभरणादिदीप्त्या दीप्ति-
मत्सु देवेषु स नोत्पद्यते । तथा—नो महानुभागेषु=वैक्रियादिलब्धिरूपमहाप्रभाव-

आलोचना आदि नहीं करनेवाले मायावीका उपपात भी गर्हित
होता है—इस बातको अब सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं—

“ माई णं मायं कृद्दु अणालोइयपडिक्कंते ” इत्यादि

टीकार्थ—मायावी पुरुष मायाको करके यदि आलोचना और प्रतिक्रमण
नहीं करता है, और काल मासमें काल कर जाता है, तो वह किसी एक
व्यन्तरादि देवलोकमें व्यन्तर देवरूपसे उत्पन्न हो जाना है, वह मह-
र्द्धिक-परिवार-आदि समृद्धि सहित देवोंमें उत्पन्न नहीं होता है,
किन्तु अमहर्द्धिक देवोंमें उत्पन्न होता है, यहां यावत्तदसे—“ नो महा-
द्युतिकेषु नो महानुभागेषु, नो महाबलेषु, नो महासौख्येषु ” इस पाठका
ग्रहण हुआ है, शरीर आभरणादिकी-दीप्तिसे जो दीप्तियुक्त होते हैं, ऐसे
देवोंमें वह उत्पन्न नहीं होना है, जो देव वैक्रियादि लब्धिरूप महा-
प्रभावसे युक्त होते हैं, उनमें वह उत्पन्न नहीं होना है, जो देव प्रचल-

आलोचना अदि नहीं करनेवाले (मायावीने) उपपात पणु गर्हित
न होय छे, अणु वातनुं सूत्रकार डवे प्रतिपादन करे छे.

“ माई णं मायं कृद्दु अणालोइयपडिक्कंते ” इत्यादि—

टीकार्थ—मायावी पुरुष माया करीने तेनी आलोचना, प्रतिक्रमण आदि कर्था विना
काणने अवसर आवे न्ने काणधर्म पाभी लय छे, तो ते व्यन्तरादि देवलोकमां
व्यन्तरादिदेव इये उत्पन्न थथ लय छे—ते परिवार आदिथी समृद्ध अवा मह-
र्द्धिक आदि देवमां उत्पन्न थतो नथी, परन्तु अमहर्द्धिक देवमां न्ने उत्पन्न थाय छे.
अडी ‘ यावत् ’ पठ द्वारा “ नो महाद्युतिकेषु नो महानुभागेषु, नो महाबलेषु,
नो महासौख्येषु ” आ सूत्रपाठ ग्रहण कराये छे. अटले के शरीराभरण
आदिनी दीप्तिथी युक्त न्ने देवो होय छे, तेमनामां तेनी उत्पत्ति थती नथी,

સમ્પન્નેષુ, નો મહાવલેષુ=પવનશક્તિમન્સુ નો મહાસૌખ્યેષુ=મહાસૌખ્યસમ્પન્નેષુ
 ચ દેવેષુ સ નોત્પદ્યતે । તથા-નો દૂરગતિકેષુ=સૌધર્માદિદેવગતિષુ દેવેષુ, નો ચૈવ
 ચિરસ્થિતિકેષુ=સાગરોપમસ્થિતિકેષુ દેવેષુ સ નોત્પદ્યતે । સોડનાલોચિતપ્રતિ-
 ક્રાન્તઃ સાધુઃ સ્વલ્લુ=નિશ્ચયેન તત્ર=વ્યન્તરાદીનામન્યતમેષુ દેવેષુ દેવો ભવતિ ।
 અત એવ સ મહર્દિકો યાવત્ ચિરસ્થિતિકો દેવો ન ભવતિ । વ્યન્તરાઘન્યતમેષુ
 સમુત્પન્નસ્ય તસ્ય તત્ર ચ યાડપિ બાહ્યાભ્યન્તરિકા પરિપદ્મવતિ સાડપિ ચ તં નો
 આદ્રિયતે=તસ્યાદરં ન કરોતિ, નો પરિજાનાતિ=સ્વામિતયા ન મન્યતે, તથા-
 મહાર્હેણ=મહતાં યોગ્યેન આસનેન તં ચ ઉપનિમન્ત્રયતિ, તથા-ક્વાપિ દેવસભાયાં

શક્તિવાલે હોતે હૈં, ડન દેવોંમેં વહ ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ, જો દેવ મહા
 સૌખ્યશાલી હોતે હૈં, ડનમેં વહ ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ, તથા-જો દેવ
 સૌધર્માદિ દેવગતિયોંમેં હોતે હૈં, તથા જો દેવ સાગરોપમકી સ્થિતિ-
 વાલે હોતે હૈં ડન દેવોંમેં વહ દેવરૂપસે ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ, ડસ તરહ
 જો માયી સાધુ આલોચના ઓર પ્રતિક્રમણ ડન ડોનોંસે વર્જિત હોતા
 હૈ વહ કાલ માસમેં કાલકર વ્યન્તરાદિક દેવોંમેંસે કિસી ંક દેવ-
 લોકમેં દેવ હોતા હૈ, પરન્તુ વહ મહર્દિક યાવત્ ચિરસ્થિતિક દેવ
 નહીં હોના હૈ, વ્યન્તરાદિ દેવોંમેંસે કિસી ંક દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હું
 ડસ દેવકી વર્હાં પર જો કોઈ ંી બાહ્ય આભ્યન્તર પરિષદા હોતી હૈ,
 વહ ંી ડસકો આદર નહીં કરતો હૈ, ડસે ંપના સ્વામી રૂપસે નહીં
 માનતીહૈ, તથા-મહાપુરુષોંકે યોગ્ય આસનસે ડસે ઉપનિમન્ત્રિત નહીં કરતી

ઁ દેવો વૈક્રિયાદિ લગ્નિ ડપ મહાપ્રભાવથી યુક્ત હોય છે, તે દેવોમાં પણ
 તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી, ઁ દેવો પ્રબળ શક્તિવાળા હોય છે,
 તે દેવોમાં પણ તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી, ઁ દેવો મહા સૌખ્યશાળી હોય
 છે, તે દેવોમાં પણ તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી, તથા સૌધર્મ આદિ કલ્પોમાં
 પણ તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી, તથા સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવોમાં પણ
 તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી. આ રીતે ઁ માયી સાધુ આલોચન અને પ્રતિક્રમણથી
 સહિત હોય છે, તે કાળને અવસર આવે કાળધર્મ પામીને વ્યન્તરાદિક દેવો-
 માંથી કોઈ પણ ંક દેવલોકમાં દેવપર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ તે મહર્દિ-
 કથી લઈને ચિરસ્થિતિક પર્યાંતના વિશેષણોથી યુક્ત થતો નથી વ્યન્તરાદિ
 દેવોમાંના કોઈ પણ ંક દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે દેવની ત્યાં ઁ કોઈ
 બાહ્ય આભ્યન્તર પરિષદ હોય છે તે પણ તેનો આદર કરતી નથી, તેને
 પોતાના સ્વામી ડપે માનતી નથી તથા મહાપુરુષને યોગ્ય ંવાં આસન પર
 તેને ંસાડતી નથી. તથા કોઈ પણ દેવસભામાં બ્યારે તે દેવ બાય છે અને

गतस्य किंचिद्विषयां भाषां=वाणीं भाषमाणस्य=सामान्येन वदतो, यावता पदेन-
प्रज्ञापयतः=विशेषरूपेण वदतः, प्ररूपयतः=युक्तिप्रयुक्तिभिश्च वदतस्तस्य दुर्भगस्य
चत्वारः पञ्च वा अन्ये देवाः अनुक्ताः=केनाऽप्यप्रेरिता एव अनभिमतस्य तस्य
भाषगनिषेधाय अभ्युक्तिः ण्ठन्ति-ऊर्ध्वीमवन्ति, वदन्ति च-हे देव ! मा बहु भाष-
ताम्, मा बहु भाषताम्-इति । अत्र वाक्यद्विरुक्तिस्तस्यात्यन्ताप्रियत्वं
सूचयतीति ॥ सू० ७ ॥

इत्थमुपपातगर्हता प्रोक्ता, सम्पति तस्यायतिगर्हतामाह—

मूलम्—से णं ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं
ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता इहेव माणुस्सए भवे जाइं
इमाइं कुलाइं भवंति तद्यथा-अंतकुलाणि वा पंतकुलानि वा
तुच्छकुलाणि वा दरिइकुलाणि वा भिक्खागकुलाणि वा किव-
णकुलाणि वा, तहप्पगारेसु कुलेसु पुमत्ताए पच्चायाइ, से णं
तत्थ पुमे भवइ-दुरूवे दुवन्ने दुगंधे दुरसे दुप्फासे अणिट्ठे

है, अर्थात् महापुरुषोंके योग्य आसन पर उसे नहीं बैठाती है, तथा-
किसी भी देव सभामें गये हुए उस देवको किसी भी विषय पर बोलते
समय यावत् विशेष रूपसे युक्ति प्रयुक्तियां द्वारा अपने विषयका प्ररूपण
करते समय उस दुर्भग देवका चार पांच देव जो किसी भी तरहसे
दूसरे देवों द्वारा उकसाये नहीं जाते हैं, खडे होकर भाषण करनेसे
निषेध कर देते हैं, और कहते हैं, हे देव ! अब तुम अधिक मत बोलो
२ यहां जो इस प्रकारसे द्विरुक्ति हुई है, वह उसमें अत्यन्त अप्रियता
प्रकट करनेके लिये हुई है ॥ सू० ७ ॥

कैधं पणु विषय पर न्यारे ओले छे, यावत् विशेष रूपे युक्तिप्रयुक्तियो
द्वारा पोताना विषयनुं प्रतिपादन करवा भांडे छे, त्यारे ते परिषदमां डानर
डोय ओवा चार पांच देवो-(के नेमने अन्य देवो द्वारा तेनी विइद्ध उइके-
रवाभां पणु न आओया डोय-) ओसा थध नधने तेने ओलवा देवाने। निषेध
करे छे, अने कडे छे के “ हे देव ! डवे तमे अधिक न ओले। हे देव !
डवे तमे ओलवानुं अध करे। ” अही ने आ प्रकारनी द्विरुक्ति थध छे, ते
तेना प्रये अत्यन्त अप्रियता (अणुगमे) प्रकट करवाने भाटे थध छे ॥ सू ७ ॥

अकंते अपिण् अमणुण्ये अमणामे हीणस्सरे दीणस्सरे अणि-
ट्स्सरे अकंतस्सरे अपियस्सरे अमणुण्यसरे अमणामस्सरे अणा-
एज्ज वयणपच्चायाए । जावि च से तत्थ बाहिरब्भंतरिया परिसा
भवइ, सा वि य णं णो आढाइ णो परियाणाइ णो महरिहेणं
आसणेणं उवणिमंतेइ । भासंपि य से भासमाणस्स जाव
चत्तारि पंच जणा अवुत्ता चेव अब्भुट्ठेति—मा बहं अज्जउत्तो !
भासउ, मा बहं अज्जउत्तो ! भासउ ॥ सू० ८ ॥

छाया—स खलु ततो देवलोकात् आयुःक्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेण अन-
न्तरं चयं त्यक्त्वा इहैव मानुष्यके भवे यानि इमानि कुलानि भवन्ति, तद्यथा—
अन्तकुलानि वा प्रान्तकुलानि वा तुच्छकुलानि वा दरिद्रकुलानि वा भिक्षाक-
कुलानि वा कृपणकुलानि वा, तथाप्रकारेषु कुलेषु पुंस्तया प्रत्यायाति, स खलु
तत्र पुमान् भवति दुरुषो दुर्वणो दुर्गन्धो दूरसो दुःस्पर्शोऽनिष्टः अकान्तः अप्रियः
अमनोऽज्ञः अमनओमो हीनस्वरो दीनस्वरः अनिष्टस्वरः अकान्त स्वरः अप्रियस्वरः
अमनोऽज्ञस्वरः अमन आमस्वरः अनादेयवचनप्रत्यायातः । यापि च तस्य तत्र
बाह्याभ्यन्तरिका परिषद् भवति, साऽपि च खलु नो आद्रियते नो परिजानाति
नो महार्हेण आसनेन उपनिमन्त्रयति । भाषामपि च तस्य भाषमाणस्य यावत्
चत्वारः पञ्च जना अनुक्ता एव अभ्युत्तिष्ठन्ति मा बहु आर्य पुत्र ! भाषताम्, मा
बहु आर्यपुत्र ! भाषताम् ॥

टीका—सः अनालोचितप्रतिक्रान्तो मायावी ततो देवलोकात्=व्यन्तरा-
द्यन्यतरूपात् आयुःक्षयेण=आयुः कर्मपुद्गलनिर्जरणेन, भवक्षयेण=आयुः कर्मादि

इस प्रकारसे उपपातमें गर्हता प्रकट कर अब सूत्रकार उसकी
अघतिमें गर्हता प्रकट करते हैं—

“से णं ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं हत्यादि ।

टीकार्थ—अतिचार रूप मायाकी आलोचना एवं प्रतिक्रमण नहीं करनेवाला
मायावी जन व्यन्तरादिक किसी भी देवलोकसे आयुकर्म पुद्गलोंकी

आ प्रकारे ते भायीना उपपातमां गर्हता प्रकट करीने हवे सूत्रकार
तेनी आयातिमां गर्हता प्रकट करे छे—

“से णं ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं” हत्यादि—

टीकार्थ—अतिचार इय मायानी आलोचना अने प्रतिक्रमण कर्था विना काणधर्म
पाभीने व्यन्तरादिक केह पणु देवविशेषमां उत्पन्न थयेदो ते भायीनी पुरुष,

निबन्धनदेवपर्यायनाशेन, स्थितिक्षयेण=आयुः स्थितिबन्धक्षयेण देवभवनिबन्धनशेष-
कर्मणां वा क्षयेण अनन्तरम्=आयुःक्षयादेः समनन्तरमेव चयं=देवशरीरं त्यक्त्वा
इहैव मानुष्यके भवे=मनुष्यलोके यानि इमानि=वक्ष्यमाणानि कुलानि भवन्ति
तथाप्रकारेषु=तद्विधेषु कुलेषु पुंस्तया=पुरुषत्वेन उपपत्तुं प्रत्यायाति=प्रत्या-
गच्छति उत्पन्नो भवतीत्यर्थः । तानि कुलानि प्राह-तद्यथा-अन्तकुलानि=क्षुद्रकुलानि
वरुटछिम्पकादीनां कुलानीति यावत्, प्रान्तकुलानि=चाण्डालादिकुलानि वा,
तुच्छकुलानि वा=अल्पमानुषाणि कुलानि, यद्वा-अगम्भीराशयानि कुलानि, दरि-
द्रकुलानि=धनधान्यादिमृद्धिर्जिनानि कुलानि वा, भिक्षाककुलानि=भिक्षावृत्ति-
जीविनां कुलानि वा, कृपणकुलानि-रङ्गकुलानिवेति । एतेषामन्तकुलादीनां कस्मि-

निर्जरा हो जानेसे, आयु कर्मादिके कारणभूत देवपर्यायके नाश हो
जानेसे, एवं स्थितिके-आयुकी स्थितिके बन्धके-स्थिति बन्धके क्षय हा
जानेसे, उसी समय वह देव शरीरको छोडकर इसी मनुष्य भवमें जो
ये कुलहैं, जैसे कि-अन्तकुल, प्रान्तकुल, तुच्छ कुल, दरिद्रकुल, भिक्षाक-
कुल अथवा कृपण कुल इनमें वरुट, छिम्पक आदिके जो क्षुद्रकुल हैं,
वे अन्तकुल हैं, चाण्डाल आदिके जो कुल हैं, वे प्रान्त कुल हैं, जिन-
कुलोंमें अल्प मनुष्य होते हैं वे तुच्छ कुल हैं. अथवा-अगम्भीर आश-
यवाले जो कुल होते हैं वे तुच्छ कुल हैं, धनधान्य आदि समृद्धिसे
विहीन जो कुल हैं, वे दरिद्र कुल हैं, भिक्षावृत्तिसे जिनमें मनुष्य अपनी
आजीविका चलाते हैं वे भिक्षाक कुल हैं, जो कुल रङ्गजनोंके होते हैं,

तेषु देवलोके सगंधी आयुष्य पूरं यथाथी-आयुर्कर्मपुद्गलौनी निर्जरा यथ
जवाथी, आयुनी स्थितिना कारणभूत देवपर्यायनेो नाश यथ जवाथी, आयुनी
स्थितिना बन्धनेो (स्थितिबन्धनेो) क्षय यथ जवाथी, अत्र समये ते देव
शरीरने छोडीने हीन मनुष्य कुलोभां उत्पन्न यथ जय छे. अन्तकुल, प्रान्तकुल,
तुच्छकुल, दरिद्रकुल, भिक्षाककुल, कृपणकुल, आदिने हीन कुल कडे छे. वरुट,
छिम्पक आदिना जे क्षुद्रकुलो छे तेमने अन्तकुल कडे छे. चाण्डाल आदिना
जे कुल छे तेमने प्रान्तकुल कडे छे. जे कुलोभां अल्प (तुच्छ) मनुष्यो
थाय छे ते कुलोने तुच्छकुलो कडे छे. अथवा अगम्भीर आशयवाला जे कुलो
होय छे तेमने तुच्छ कुलो कडे छे. धन, धान्य आदि समृद्धिथी विहीन जे
कुलो होय छे तेमने दरिद्रकुलो कडे छे जे कुलाना लोके भिक्षा भागीने पोतानुं
शुभ्रान यथावता होय छे ते कुलोने भिक्षाककुलो कडे छे. रंक जनाना अथवा
कृपण लोकेना जे कुलो होय छे तेमने कृपणकुलो कडे छे. आ कुलोभांथी केछ

श्रित् कुले देवलोकान्च्युतोऽनालोचितप्रतिक्रान्तमायावीजीवः पुरुषत्वेन प्रत्या-
यातीति संक्षिप्तोऽर्थः । तत्र स कीदृशो भवति ? इति दर्शयति— 'से णं तत्थ'
इत्यादि । स खलु तत्र=अ ताद्यन्यतमकुले दूराः=जन्मतः कुत्सितरूपयुक्तः, दुर्वर्णः=
उत्पन्नानन्तरं रोगादिना वर्णवैकृत्यं प्राप्तः, दुर्गन्धः=कुत्सितगन्धयुक्तः दूरसः=
कुत्सितप्रकृतियुक्तः, दुःस्पर्शः=रोगादिना कुत्सितस्पर्शः, अनिष्टः=लोकानां द्वेष्यः,
अक्रान्तः=अक्रमनीयः, अप्रियः=सर्वेषाम् अप्रीतिभाजनम्, अमनोज्ञः=मनसोऽन-

वे कृपण कुल हैं, इन कुलोंमेंसे किसी एक कुलमें देवलोकसे चवकर
वह आलोचना एवं प्रतिक्रमणसे विहीन हुआ मायावी जीव पुरुष
रूपसे उत्पन्न होता है, वहाँ वह पुरुषरूपसे उत्पन्न होकर कुत्सित
रूपवाला होता है, दुर्वर्णवाला होता है—उत्पत्तिके बादही रोगादिसे
वर्णकी विकृतिवाला होता है, दुर्गन्धयुक्त होता है—कुत्सित गन्धवाला
होता है, दूर कुत्सित प्रकृतिसे युक्त होता है—दुःस्पर्श—रोगादिसे कुत्सित
स्पर्शवाला होता है, अनिष्ट लोकोंका द्वेष्य होता है, अक्रान्त—अकम-
नीय होता है, अप्रिय—समस्त जनोंको अप्रीतिका भाजन होता है,
अमनोज्ञ—मनके अनुकूल नहीं होता है, अमन आम—मनको अस्यन्त
अनिष्ट होता है, तथा—हीन स्वर—ह्रस्व स्वरवाला होता है, दीन स्वर
दीनता युक्त स्वरवाला होता है, अनिष्ट स्वर—लोकको अप्रिय लगे
ऐसे स्वरवाला होता है, अक्रान्त स्वर—अकमनीय स्वरवाला होता है,
अप्रियस्वर—जिसके वचन सबको अप्रिय लगे ऐसे वचनवाला होता

पशु એક કુળમાં તેની આયતિ થાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે માયાવી
પુરુષ પોતાના કૃત અતિચારોની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ નહીં કરવાને
કારણે વ્યન્તરાદિ દેવોમાં ઉત્પન્ન થયો હોય છે, તે જીવ ત્યાંનું આશુખ્ય પૂરું કરીને
ઉપર્યુક્ત કોઈ પણ એક મનુષ્યકુળમાં મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ત્યાં
ઉત્પન્ન થયેલા તે પુરુષ કુત્સિત રૂપવાળો અને દુર્વર્ણવાળો, (ઉત્પત્તિ થયા
બાદ રોગાદિને કારણે વર્ણની વિકૃતિવાળો હોય છે, વળી તે દુર્ગન્ધયુક્ત
(કુત્સિત ગન્ધવાળો) હોય છે, દૂરસ (કુત્સિત પ્રકૃતિવાળો) હોય છે,
દુઃસ્પર્શ (રોગાદિને કારણે કુત્સિત સ્પર્શવાળો) હોય છે, અનિષ્ટ (લોકો
જેના પ્રત્યે અણુગમે રાજો એવો) હોય છે, અક્રાન્ત (અકમનીય) હોય છે,
અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અમનામ (મનને અત્યંત અણુગમે પ્રેરે એવો) હોય છે,
હીનસ્વર (સ્વરની જોડવાળો), હીનસ્વર (હીનતાયુક્ત સ્વરવાળો), અનિષ્ટ
સ્વર (અણુગમે પ્રેરે એવા સ્વરવાળો), અક્રાન્ત સ્વર (અકમનીય સ્વરવાળો)
અપ્રિયસ્વરવાળો, અમનોજ્ઞ સ્વરવાળો, અને અમનઆમ સ્વરવાળો (મનને

जुकलः, अमन आमः=मनसोऽत्यन्तानिष्टः, तथा-हीनस्वरः=ह्रस्वस्वरः, दीन-
स्वरः=दीनतायुक्तस्वरवान्, अनिष्टस्वरः अनिष्टः=लोकानां द्वेष्यः स्वरो यस्य स
तथा, अक्रान्तस्वरः=अकम्पीयस्वरः, अपियस्वरः=सर्वेषाम् अप्रियकृद्वचनवान्,
अमनोज्ञस्वरः=मनसोऽप्रीतिकृद्वचनवान्, अमनआमस्वरः=मनसोऽत्यन्तानिष्टस्वर-
वान्, अत एव अनादेयवचनप्रत्यायातः-अनादेये=अनुपादेये वचनप्रत्यायाते=
वचनजन्मनी यस्य स तथा-अनुपादेयवचनजन्मा च पुमान्=पुरुषो भवति ।
तत्र=अन्ताद्यन्यतमकुले समुत्पन्नस्य दूरूपादिविशेषणविशिष्टस्य तस्य च याऽपि
बाह्या=दासीदासरूपा, आभ्यन्तरिका=पुत्रकलत्रादिरूपा परिषद् भवति, साऽपि च
खलु तं पुरुषं, नो आद्रियते, नो परिजानाति, नो महार्हेण आसनेन उपनिमन्त्र-
यति । तथा-क्वाऽपि मनुष्यसभायां किंविद्धिपयां भाषां=वाणीमपि भाषमाणस्य=
वदतः, यावत्पदेन प्रज्ञापयतः प्ररूपयतश्च तस्य चत्वारः पञ्च वा जनाः अनुक्ताः=
केनाऽप्यप्रेरिता एव अनभिमतस्य तस्य भाषणनिषेधाय अभ्युत्तिष्ठन्ति=ऊर्ध्वी
भवन्ति, वदन्ति च हे आर्यपुत्र ! बहु मा भाषताम् बहु मा भाषताम् इति ।
अत्रापि द्विरुक्तिरत्यन्ताप्रियत्वसूचनायेति ॥ सू० ८ ॥

हे, अमनोज्ञ स्वर-सबके मनमें अप्रीति उत्पन्न करनेवाले वचनोंवाला
होता है, अमन आम स्वर-मनको अत्यन्त अनिष्ट स्वरवाला होता है,
अत एव वह अनुपादेय वचन (आदेय वचनसे रहित होता है) और
अन्यवाला होता है, इस प्रकारके दूरूपादि विशेषणोंसे विशिष्ट उस
अन्तादि कुलमें उत्पन्न हुए जनकी जो दासी दास रूप बाह्य परिषदा
है, वह एवं-पुत्र कलत्रादि रूप जो आभ्यन्तर परिषदा है, वह उस
पुरुषका आदर आदि कुछ भी नहीं करती है यहाँ यावन् पदसे "प्रज्ञा-
पयतः-प्ररूपयतः" इन पदोंका संग्रह हुआ है । आगे के पदोंका
अर्थ स्पष्ट है ॥ सू० ८ ॥

अनिष्ट लागे अथा स्वरवाणे डोय छे. ते कारणे ते अनुपादेय- वचनवाणे।
(आदेय वचनथी रहित) डोय छे, अने अेण प्रकारना अन्य विशेषण्वाथी
पण्युक्त डोय छे. आ प्रकारना दूरूपादि विशेषण्वाथी युक्त, अने उपयुक्त
अन्तादि कुणोमां उत्पन्न थयेला ते पुरुषनेो केळ पण्यु माण्युस आदर- करतु'
नथी. हासहासी इप तेमनी णाह्य परिषद अने पुत्रकलत्रादि इप आभ्यन्तर
परिषद पण्यु तेमनेो आदर करती आदि करती नथी. अही 'आदि' पद
वडे " प्रज्ञापयतः प्ररूपयतः " आ पदोनेो संग्रह थये छे. आगला पदोनेो
अर्थ स्पष्ट छे. ॥ सू. ८ ॥

इत्थमनालोचितऽतिक्रान्तास्य मायाधिन इहलोकपरलोकायतीनां गर्हितत्व-
मुक्त्वा सम्प्रति यः साधुरालोचितप्रतिक्रान्तो भवति, तस्य उपपातः कीदृशो भव-
तीति निरूपयितुमाह—

मूलम्—माई णं मायं कहु आलोइयपडिकंते कालमासे कालं
किच्चा अण्णयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उव्वत्तारो भवइ, तं
जहा--महिड्डिएसु जाव चिरट्टिइएसु । से णं तत्थ देवे भवइ
महिड्डिए जाव चिरट्टिइए हारविराइयवच्छे कडगतुडियथंभिय-
भुए अंगयकुंडलमट्टुगंडतलकन्नपीढधारी विचित्तहत्थाभरणे
विचित्तवत्थाभरणे विचित्तमालामउडीकल्लाणगपवरवत्थपरि-
हिए कल्लाणगपवरगंधमल्लाणुलेवणधरे भासुरबोदी पलंबवणमाल-
धरे दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं रसेणं दिव्वेणं
फासेणं दिव्वेणं संघाएणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इड्डीए
दिव्वाए जुईए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अच्चीए
दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए दस दिसाओ उज्जोवेमाणे पभासे-
माणे महयाऽहयणट्टुगीयवाइत्ततंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडु-
प्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजेमाणे विहरइ । जावि
य से तत्थ वाहिरब्भंतरिया परिसा भवइ, सावि य णं आढाइ
परियाणाइ महारिहेणं आसणेणं उव्वनिमंतेइ । भासंपि यं से
भासमाणस्स जाव चत्तारि पंचदेवा अवुत्ताचेव अब्भुट्ठित्ति-
वहुं देवे ! भासउ-वहुं देवे ! भासउ ॥ सू० ९ ॥

छाया—मायी खलु मायां कृत्वा आलोचितप्रतिक्रान्तः कालमासे कालं
कृत्वा अन्यतमेषु देवलोकेषु देवतया उपत्ता भवति, तद्यथा-महर्दिकेषु यावत्
चिरस्थितिकेषु । स खलु तत्र देवो भवति-महर्दिको यावत् चिरस्थितिको हार-

ચિરાજિતવક્ષાઃ કટકત્રુટિતસ્તસ્મિન્નમ્ભુજઃ અક્ષદકુણ્ડલમૃદ્ધગન્ધતલકર્ણપીઠધારી
 વિચિત્રહસ્તામરણો વિચિત્રવસ્ત્રામરણો, વિચિત્રમાલામૌલિઃ કલ્યાણકપ્રવરવસ્ત્રપરિ-
 હિતઃ કલ્યાણકપ્રવરગન્ધમાલ્યાનુલેપનધરો માસ્વરશરીરઃ પ્રલમ્બવનમાલાધરો દિવ્યેન
 વર્ણેન દિવ્યેન ગન્ધેન દિવ્યેન રસેન દિવ્યેન સ્પર્શેન દિવ્યેન સંઘાતેન દિવ્યેન
 સંસ્થાનેન દિવ્યયા ઋદ્ધયા દિવ્યયા છુત્યા દિવ્યયા પ્રમયા દિવ્યયા છાયયા
 દિવ્યયા અચ્યા દિવ્યેન તેજસા દિવ્યયા લેશ્યા દશ દિશઃ ઉદ્ધોતયન્ પ્રમા-
 સયન્ મહતા અહતનાટયગીતવાદિતતન્ત્રા તલવાલત્રુટિતયનમૃદ્ધપટુપ્રવાદિત-
 રવેણ દિવ્યાન્ ભોગભોગાન્ શુજ્ઞાનો વિહરતિ । યાપિ ચ તસ્ય તત્ર વાહ્યાભ્યન્ત-
 રિકા પરિપદ્ ભવતિ, સાઽપિ ચ સ્વલુ તમ્ આદ્રિયતે પરિજાનાંતિ મહાર્હેણ આસ-
 નેન ઉપનિમન્ત્રયતિ । ભાષામપિ ચ તસ્ય ભાષમાણસ્ય યાવત્ ચત્વારઃ પશ્ચ વા
 દેવા અનુક્તા એવ અશ્યુત્તિષ્ઠન્તિ વહુ દેવ । ભાષતામ્, વહુ દેવ । ભાષતામ્ ॥

ટીકા—‘ માર્દે ણં ઇત્યાદિ—

માયાત્રી સાધુઃ માયાં કૃત્વા આલોચિતપ્રતિક્રાન્તઃ સન્ કાલનાસે કાલં
 કૃત્વા અન્યતમેષુ=સૌધર્માઘન્યતમેષુ દેવલોકેષુ=દેવેષુ દેવત્વેન ઉપપત્તા ભવતિ,

હસ પ્રકાર અનાલોચિત એવં અપ્રતિક્રાન્ત માયાવીકે ઇહલોકમેં
 પરલોકમેં, એવં આયતિમેં ગર્હિતા કહકર અવ સૂત્રકાર યહ પ્રકટ
 કરતે હૈ—કિ જો સાધુ આલોચિત એવં પ્રતિક્રાન્ત હોતા હૈ, ડસકા
 ઉપપાત કૈસા હોતા હૈ ? “માર્દે ણં માયં કદ્દુ આલોહ્યપડિક્કતે” ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ—માયાવી સાધુ માયાકો કરકે જબ આલોચના એવં પ્રતિક્રમણ
 કર અતિચાર રહિત હો જાતા હૈ—ઔર કાલ માસમેં કાલ કરતા હૈ, તો
 વહ સૌધર્મ આદિ દેવલોકોમેંસે કિસી એક દેવલોકમેં દેવરૂપસે ઉત્પન્ન
 હો જાતા હૈ—જૈસે—વહ જત્ર ડન દેવલોકોમેં જિસ કિસી દેવલોકમેં

આ પ્રકારે અનાલોચિત અને અપ્રતિક્રાન્ત માયાવીના આલોક,
 પરલોક અને આયતિમાં ગર્હિતતાનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર એ
 વાત પ્રકટ કરે છે કે પેતાનાં અતિચારોની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ
 કરનાર સાધુને ઉપપાત કેવો હોય છે—

“ માર્દે ણં માયં કદ્દુ આલોહ્યપડિક્કતે ” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—માયાવી સાધુ માયા કરીને આલોચના અને પ્રતિક્રમણ દ્વારા જે અતિ-
 ચારોની શુદ્ધિ કરી લે છે અને આ રીતે આલોચિત અને પ્રતિક્રાન્ત થઈને
 કાળને અવસર આવતા કાળધર્મ પામી જાય છે, તો સૌધર્મ આદિ દેવ-
 લોકોમાં દેવની પદ્ધતિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તે જે કોઈ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન

કેષુ દેવેષુ સ ઉપવચતે ? इत्याह-तद्यथा-महर्द्धिकेषु यावत् चिरस्थितिकेषु । महर्द्धिकादिचिरस्थितिकान्तानां शब्दानामर्था अत्रैव सूत्रे उक्ताः । स आलोचित-
 मतिक्रान्तः साधुः खलु तत्र=महर्द्धिकादि चिरस्थितिकान्तदेवेषु देवो भवति ।
 कीदृशो देवोः भवति ? इत्याह-‘ महिद्धिए ’ इत्यादि । स देवस्तत्र महर्द्धिको
 यावत् चिरस्थितिको भवति । तथा-स देवस्तत्र-हारविराजितवक्षाः-हारेण विरा-
 जितं वक्षः=उरो यस्य स तथा-हार सुशोभितवक्षस्थलः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः-
 कटकानि=तलयाः, त्रुटितानि=बाहाभरणविशेषाः, तैः स्तम्भितौ=स्तम्भीभूतौ
 भुजौ यस्य स तथा-वलपत्रुटितसुशोभितवाहुरित्यर्थः । तथा-अङ्गदकुण्डलमृष्टग-
 ण्डतलकर्णपीठधारी-अङ्गदे कुण्डलमृष्टगण्डतलकर्णपीठे च धरति यः स तथा-
 इति विग्रहः । तत्र-अङ्गदे=केयूरे-बाहुभूषणविशेषौ, कुण्डलमृष्टगण्डतलकर्णपीठे-
 मृष्टे=मृष्टे गण्डतले=कपोलतले याभ्यां ते मृष्टगण्डतले, कर्णौ पीठे=आसने ययोस्ते

उत्पन्न होता है, तो महर्द्धिक देवोंमें यावत् चिरस्थितिक देवोंमें उत्पन्न
 होता है, महर्द्धिक पदसे लेकर चिरस्थितिक तकके पदोंका अर्थ इसी
 सूत्रमें पहिले प्रकट कर दिया है, महर्द्धिक यावत् चिरस्थितिक देवोंमें
 देव हुआ भी वह मायावी साधु ऐसा वैसा देव नहीं होता है-किन्तु
 “ हारविराजितवक्षाः ” वह ऐसा देव होता है, कि जिसका वक्षस्थल
 हारसे सुशोभित होता रहता है, दोनों भुजाएँ जिसकी-बलयोंसे एवं
 त्रुटियोंसे-आभरण विशेषोंसे-सुशोभित होती रहती हैं, बाहुओंके
 भूषण विशेषरूप केयूरोंको एवं कपोलतलोंको घर्षित करनेवाले कानमें
 धारण किये कुण्डलोंको जो धारण किये रहता है, अथवा-जो केयूरोंको
 कुण्डलोंको, चिकने कपोलतलोंको एवं कर्णपीठोंको-कानके आभरण
 विशेषोंको-धारण किये हुए रहता है, यहां प्रथम विग्रहमें ऐसा कहा

थाय છે ત્યાં કોઈ સામાન્ય દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી, પરંતુ મહર્દ્ધિક
 મહાદ્યુતિક આદિ વિશેષભોથી યુક્ત ચિરસ્થિતિક દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. મહ
 ઢ્ધિકથી લઇને ચિરસ્થિતિક સુધીના પદોનો અર્થ આ સૂત્રમાં જ આગળ
 સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. “ હારવિરાજિતવક્ષાઃ ” દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા
 તેનું વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે, તેની બંને ભુજાઓ ઠડાં અને ત્રુટિ-
 તોથી (આભરણુ વિશેષોથી) વિભૂષિત હોય છે, બાહુઓના ભૂષણુ વિશેષ રૂપ
 કેયૂરોને તે ધારણુ કરે છે, કપોલતલો સાથે ઘસાતાં કુંડલોને તેણે બંને ઠણીમાં
 ધારણુ કરેલા હોય છે. અથવા-તે દેવ કેયૂરોને, કુંડલોને સુલાયમ કપોલતલોને
 અને ઠણીપિંડોને-કાનના આભરણુ વિશેષોને ધારણુ કરે છે.

કર્ણપીઠે, મૃદ્ગણ્ડતલે ચ તે કર્ણપીઠે ચ તે કુણ્ડલે ચેતિ તથા, અત્ર કુણ્ડલ-
શબ્દસ્ય પૂર્વનિપાત આર્ષત્વાત્ । યદ્વા-ગણ્ડતલે ચ કર્ણપીઠે ચ ગણ્ડતલકર્ણપી-
ઠાનિ, કુણ્ડલેન મૃદ્ગાનિ=ઘૃષ્ટાનિ ચ યાનિ ગણ્ડતલકર્ણપીઠાનિ તાનિ કુણ્ડલ-
મૃદ્ગણ્ડતલ કર્ણપીઠાનીતિ । અથવા-અક્ષદે=કેયૂરે, કુણ્ડલે, મૃદ્ગણ્ડતલે=ચિક્ક-
ણકપોલતલે, કર્ણપીઠે=કર્ણાભરણવિશેષૌ ચ ધરતિ યઃ સ તથેતિ । અત્ર પ્રથમ-
વિગ્રહે-કેયૂરવાન્ કપોલઘર્ષકકર્ણસ્થિતકુણ્ડલવાંશ્ચેત્યર્થઃ । દ્વિતીયે-કેયૂરવા
કુણ્ડલમૃદ્ગકપોલકર્ણવાંશ્ચેત્યર્થઃ તૃતીયે-કેયૂરવાન્ કુણ્ડલવાન્ ચિક્કણકપોલ
વાન્ કર્ણાભરણવાંશ્ચેત્યર્થઃ । તથા-વિચિત્રહસ્તાભરણઃ=વિચિત્રાણિ=અનેકવિ-
ધાનિ હસ્તાભરણાનિ=મુદ્રિકાદીનિ યસ્ય સ તથા-પરિઘૃતવિવિધમુદ્રિકાદિરૂપ-
હસ્તાભરણંત્યર્થઃ । તથા-વિવિધવસ્ત્રાભરણઃ-વિવિત્રાણિ વસ્ત્રાણિ આભરણાનિ ચ
યસ્ય સ તથા-વિવિધવસ્ત્રવાન્ વિવિધાભરણવાંશ્ચેત્યર્થઃ । યદ્વા-વિચિત્રાણિ વસ્ત્ર-
રૂપાભરણાનિ યસ્ય સ તથા વિવિધવસ્ત્રધારીત્યર્થઃ । અથવા-' વિચિત્રાવસ્થા-
ભરણાનિ ' ઇતિચ્છાયા । વિચિત્રાણિ અવસ્થાભરણાનિ=અવસ્થોચિતાનિ ભૂષણાનિ

હૈ કિ વહ દેવ કેયૂરવાલા હોતા હૈ, કપોલોંકો ઘર્ષણ કરનેવાલે કર્ણ-
સ્થિત કુણ્ડલવાલા હોતા હૈ, દ્વિતીય વિગ્રહમેં એસા કહા ગયા હૈ, કિ
વહ દેવ કેયૂરવાલા હોતા હૈ, ઓર કુણ્ડલસે મૃદ્ગ કપોલોંવાલા ઓર
કાનોંવાલા હોતા હૈ, તથા-તૃતીય વિગ્રહમેં એસા કહા ગયા હૈ કિ વહ
દેવ કેયૂરવાલા હોતા હૈ, કુણ્ડલવાલા હોતા હૈ, ચિક્કને કપોલોંવાલા
હોતા હૈ, ઓર કર્ણાભરણવાલા હોતા હૈ, વિવિધ મુદ્રિકા આદિ રૂપ
હસ્તાભરણોંકો વહ પહિરે રહતા હૈ, વિવિધ વસ્ત્રોંકો એવં આભરણોંકો
વહ ધારણ કિયે રહતા હૈ, અથવા-વિવિધ વસ્ત્રરૂપ આભરણોંકો વહ
પહિરે રહતા હૈ, અથવા-અવસ્થાનુરૂપ વિવિધ આભૂષણોંકો વહ ધારણ

અહીં પહેલા વિગ્રહમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે તે દેવ કેયૂરવાળો
હોય છે અને કપોલ પ્રદેશની સાથે ઘર્ષિત થનારા કણ્ઠકુંડળોવાળો હોય છે,
બીજા વિગ્રહમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે તે દેવ કેયૂરવાળો હોય છે, અને
કુંડળો વડે મૃદ્ગ કપોલોવાળો હોય છે. ત્રીજા વિગ્રહમાં એવું કહેવામાં આવ્યું
છે કે તે દેવ કેયૂરવાળો હોય છે, કુંડળોવાળો હોય છે, મુલાયમ કપોલોવાળો
હોય છે. અને કાનના આભૂષણો વાળો હોય છે. વિવિધ મુદ્રિકા આદિ રૂપ હસ્તાભ-
રણોને તે ધારણ કરનારો હોય છે અને વિવિધ વસ્ત્રોને તથા આભરણોને
તે ધારણ કરનારો હોય છે, વિવિધ વસ્ત્રરૂપ આભરણોને તે પહેરતો
હોય છે. અથવા પોતાની અવસ્થાને અનુરૂપ વિવિધ આભૂષણોને
તે ધારણ કરતો હોય છે, વિવિધ માલાઓ જે તેના મુકુટરૂપ હોય છે અથવા

યસ્ય સ તથા, અવસ્થાનુરૂપવિવિધાભૂષણધારક इत्यर्थः । तथा-त्रिचित्रमाला-
 मौलिः-त्रिचित्रा माला=पुष्पमाला मौलिः=मुकुटं च यस्य स तथा, यद्वा-त्रिचित्र-
 मालानां मौलिः=शेखरः शिरोभूषणं यस्य स तथा, अथवा-त्रिचित्रमाला मौलिः=
 शिरसि यस्य स तथेति । तथा-कल्याणकपवरवस्त्रपरिहितः-कल्याणकानि=
 मङ्गल्यानि वस्त्राणि परिहितानि=परिधृतानि येन स तथा, अथवा-कल्याणकव-
 वस्त्राणि=माङ्गलिकवस्त्राणि परिहित=परिधृतः, परिधृतोत्तमवस्त्र इत्यर्थः । तथा-
 कल्याणकपवरगन्धमालयानुलेपन धरः, तत्र-गन्धः=गन्धद्रव्यं, मालयं-माला, अनु-
 लेपनं=चन्दनादिविलेपनं, एतेषां द्वन्द्वे गन्धमालयानुलेपनानि, कल्याणकानि=
 मङ्गल्यानि प्रवराणि=श्रेष्ठानि च यानि गन्धमालयानुलेपनानि तेषां धरः=धारकः,
 मङ्गलावहश्रेष्ठगन्धमालानुलेपनधारीत्यर्थः । तथा-भास्वरशरीरः=देदीप्यमान-
 देहः, प्रभम्बवनमालाधरः-प्रभम्बा=भम्बायमाना दीर्घा या वनमाला=माल्यविशेष-
 रूपाभरणं, तस्या धरः=धारकश्च भवति । एवंविधः स आलोचितप्रतिक्रान्त-
 साधुजीवो दिव्येन-दिविभवेन-स्वर्गीयेण गन्धेन, दिव्येन रसेन=रसेनेव रसेन
 अनुरागेणेत्यर्थः, दिव्येन स्पर्शेन, दिव्येन संघातेन=वज्रश्लेषभनाराचात्मकेन संहन-
 नेन, दिव्येन संस्थानेन समचतुरस्रात्मकेन, दिव्यया ऋद्धया=स्वर्गसम्बन्धिन्वया

ક્રિયે રહતા હૈ, વિવિધ માલાઈ હી ડસકી સુકૂટ રૂપ હોતી હૈ, અથવા
 અનેક પ્રકારકી માલાખ્રોંકા ઘના હુઆ ડસકા મૌલિ-શિરોભૂષણ હોતા
 હૈ । અથવા ડસકે મસ્તક પર અનેક પ્રકારકી માલાઈ સજી રહતી હૈ ।
 વહ સદા માંગલિક વસ્ત્ર પહિરે રહતા હૈ, ડસકે શરીર પર સદા સુગન્ધ
 માલાઈ ઇંધં ચન્દનાદિ સુગન્ધિત દ્રવ્યોંકા વિલેપન લગા રહતા હૈ, ડસકા
 શરીર દેદીપ્યમાન રહતા હૈ । વહ લમ્બી માલ્ય વિશેષ રૂપ વનમાલાકો
 ધારક હોતા હૈ, ઇસા વહ આલોચિત પ્રતિક્રાન્ત સાધુજીવ સ્વર્ગીય
 ગન્ધસે, સ્વર્ગીય રસસે-અનુરાગ રસસે-દિવ્ય સ્પર્શસે દિવ્ય સંઘાતસે
 વજ્રશ્લેષભનારાચાત્મક સંહનનસે-દિવ્ય સમચતુરસ્ર સંસ્થાનસે, સ્વર્ગીય

અનેક માલાઓમાંથી નિર્મિત થયેલું તેનું શિરોભૂષણ હોય છે, અથવા તેના
 મસ્તક પર અનેક પ્રકારની માલાઓ વિરાજતી હોય છે. તે સદા માંગલિક વસ્ત્રો
 ધારણ કરે છે, તેના શરીર પર સુગન્ધયુક્ત માલાઓ શોભતી હોય છે, અને ચન્દનાદિ
 સુગન્ધિત દ્રવ્યોનું વિલેપન થતું હોય છે. તે કારણે તેનું શરીર દેદીપ્યમાન
 રહે છે. તે લાંબી લાંબી વનમાલાઓને ધારણ કરે છે એવો તે આલોચિત,
 પ્રતિક્રાન્ત સાધુનો દેવપર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ, સ્વર્ગીય ગન્ધ વડે, સ્વર્ગીય
 રસ વડે (અનુરાગ રસ વડે), દિવ્ય સ્પર્શ વડે, વજ્રશ્લેષભનારાચાત્મક દિવ્ય
 સંહનન વડે, દિવ્ય સમચતુરસ્ર સંસ્થાન વડે, સ્વર્ગીય વિમાનાદિ રૂપ ઋદ્ધિ વડે,

विमानादि सम्पत्त्या, दिव्यया द्युत्या=शारीरिकशोभया, दिव्ययाप्रभया=अलङ्कार-
कान्त्या, दिव्यया छायाया=प्रतिबिम्बेन, दिव्यया अर्च्या=शरीरनिर्गततेजोब्वा-
लया, दिव्येन तेजसा=शरीरकान्त्या, दिव्यया लेश्याया=अन्तःपरिणामिन्या
शुक्लादि रूपया दश दिशः उद्द्योतयन्=स्थूलवस्तुदर्शनतः प्रकाशयन्, प्रभास-
यन्=सूक्ष्मवस्तुपदर्शनतश्च प्रकाशयन्, अथवा-समानार्थमपि शब्दद्वयमुत्कर्षातिशय-
द्योतनार्थमुक्तम्, ततश्च-अतिशयेन प्रकाशयन्, तथा-महता-विशालेन अहतना-
ट्यगीतवादिततन्त्री तलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण-अहतः = अविच्छि-
न्नो यो नाट्यगीतस्य=नाट्येन=नृत्येन युक्तं यद् गीतं तस्य, तथा-वादिततन्त्री-
तलतालत्रुटितानां-वाद्गितानि=शब्दितानि यानि तन्त्री=वीणा च तलौ=हस्ततलौ
च तालाः=कांस्यकाश्च, त्रुटितानि च=तूर्याणि पटहादीनि वा तानि तथोक्तानि

विमानादिरूप ऋद्धिसे, दिव्य द्युतिसे, शारीरिक शोभासे, दिव्य अलं-
ङ्कारोंकी कान्तिरूप प्रभासे, दिव्य प्रतिबिम्बसे, दिव्य शरीर निर्गत
तेजोब्वालासे, दिव्य शरीर कान्तिसे, अन्तःपरिणामिनी शुक्लादि
रूप दिव्य लेश्यासे दश दिशाओंको प्रकाशित करता हुआ एवं अतिशय
रूपसे प्रभासित करताहुआ, विशाल ऐसे अहत-अविच्छिन्न नाट्यगीत
वादित्र तन्त्री ताल त्रुटित घन मृदङ्गके पटु प्रवादित रवपूर्वक दिव्य भोग-
भोगोंको भोगता रहताहै। अहत शब्दका अर्थ अविच्छिन्न है, और यह
रवका विशेषण है, नाट्यगीत शब्दका अर्थहै नृत्य युक्त, गीत, वादित्र
शब्दका अर्थ बजाये गये, तन्त्री शब्दका अर्थहै वीणा, तल शब्दका अर्थहै
हस्तताल, ताल शब्दका अर्थ है कांसे आदिकी आवाज, त्रुटित शब्दका

दिव्य द्युति (शारीरिक शोभा) वडे, दिव्य अलंकारोंकी कान्ति रूप प्रभावडे,
दिव्य प्रतिबिम्ब वडे, शरीर निर्गत दिव्य तेजोब्वाला वडे, दिव्य शरीर-
कान्ति वडे, अने अन्तःपरिणामिनी शुक्लादि रूप दिव्य लेश्या वडे इसे
दिशाओंने प्रकाशित करते थेके अने अतिशय रूपथी प्रभासित करते थेके
दिव्य नाट्य गीताने तथा नियुक्त कलाकारों द्वारा अभाववाभां आवता तन्त्री,
ताल त्रुटित, घन मृदङ्ग आदि वाद्योना मधुर ध्वनिनी साथे दिव्य लोकोप-
लोकोने उपलोभ करते रहे छे.

अहत अटके अविच्छिन्न नाट्यगीत अने नृत्य युक्त गीत, वादित
अटके के वगाडवाभां अवतां. व अत्रो तन्त्री यह वीणाया अर्थभां, तल यह
हस्त तालना अर्थभां ताल शब्द कांसा आदिना अवाजना अर्थभां त्रुटित
शब्द ढाल विगेरे वाद्यत्रया अर्थभां अने घनमृदङ्ग यह पडम आदि

તેષામ્, તથા-ઘનમૃદંગપટુપ્રવાદિતસ્ય = ઘનઃ=ગમ્મીરધ્વનિકર્તૃત્વસાદૃશ્યેન
 મેઘતુલ્યો યો મૃદંગઃ સ ઘનમૃદંગઃ, પટુના=વાદનચતુરેણ પુરુષેણ પ્રવાદિતો યો
 ઘનમૃદંગઃ સ તથા, અત્ર વિશેષણસ્ય પરનિપાત આર્પત્વાત્, તસ્ય તથાભૂતસ્ત ચ
 યો સ્વઃ=શબ્દસ્તેન-નાટ્યગીતાદીનામત્રિચ્છિન્ન મહાસ્વરેણ હેતુભૂતેન દિવ્યાન્=
 સ્વર્ગીયાન્ ભોગભોગાન્=પચુરાન્ શબ્દાદિકાન્ ભોગાન્, ભોગાર્હાન્ વા શબ્દા-
 દિકાન્ ભોગાન્ શુક્લાનો વિહરતિ । યાઽપિ ચ તસ્ય વાહ્યાભ્યન્તરિકા પરિષદ
 ભવતિ, સાઽપિ ચ તમ્ આદ્રિયતે, પરિજાનાતિ, મહાર્હેણ આસનેન ચ તમ્ ઉપનિ-
 મન્ત્રયતિ । તથા-ત્રચિદ્ દેવસમાયાં કિંચિદ્વિષયાં ભાષામપિ ભાષમાણસ્ય પ્રજ્ઞા-
 પ્યતઃ પ્રરૂપયતશ્ચ તસ્ય ભાષણપ્રવર્તનાય ચત્તારઃ પશ્ચ વા દેવા અનુક્તાઃ=કેના-

અર્થ છે પટહ આદિ વાદિત્ર, ઘનમૃદંગકા અર્થ છે વાદલોંકે જૈસી ઓવાજ
 કરનેવાલા મૃદંગ તબલા, ઓર પટુપ્રવાદિત શબ્દકા અર્થ છે, વાદન
 ક્રિયામેં ચતુર પુરુષ દ્વારા ઘજાયા ગયા । ભોગભોગઃશબ્દકા અર્થ છે, પ્રચુર
 શબ્દાદિક ભોગ અથવા ભોગકે યોગ્ય શબ્દાદિક ભોગ । જો હસ દેવકી
 વાહ્ય પરિષદ એવં આભ્યન્તરિક પરિષદ છે, વહ મી હસકા આદર કરતી
 છે, હસે અપના સ્વામીરૂપસે સ્વીકાર કરતી છે, ઓર મહાર્હ આસનસે
 હસે ઉપનિમન્ત્રિત કરતી છે, અર્થાત્ ઘડે ૨ દેવોંકે વૈઠને યોગ્ય આસન
 પર હસે બિઠાતી છે, તથા કિસી મી દેવકી સમામેં જય વહ કિસી
 વિષયકો લેકર ભાષણ કરતા છે, યાષત્-કિસી વિષયકી પ્રજ્ઞાપના
 કરતા છે, પ્રરૂપણા કરતા છે-તો વિના કહે હી ૪-૫ દેવ ખડે હોકર

વાહિત્રોના અર્થમાં વપરાયેલ છે. વાહોનાની જેવી ગજના થાય છે, એવો
 અંવાજ કરનારાં મૃદંગ, તબલાં, આદિને' પણ ઘનમૃદંગ કહે છે. " પટુ
 પ્રવાદિત " એટલે વાહો વગડવામાં નિપુણ પુરુષો દ્વારા વગાડવામાં આવતાં.
 ભોગ પદ પ્રચુર શબ્દાદિક ભોગોના અર્થમાં અહીં પ્રયુક્ત થયેલ છે.

આ દેવની જે-બાદ અને આભ્યન્તર પરિષદ હોય છે, તે પણ તેને
 આદર કરે છે, તેને પોતાના સ્વામી રૂપે સ્વીકારે છે અને મોટા મોટા દેવોંને
 જેમ્મના થે.ગ્ય આસન પર તેને બેસાડે છે તથા જ્યારે તે દેવોંની કોઈ પણ
 સમામાં કોઈ પણ વિષયને અતુલક્ષીને સામાન્ય રૂપે કહે છે, વિશેષ રૂપે કહે
 છે, યુક્તિપ્રયુક્તિઓ દ્વારા પોતાના વિષયની પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને પ્રરૂપણા
 કરે છે, ત્યારે કોઈની પણ સૂચના થયા વિના ચાર પાંચ દેવોં બિલા થઈને

सुधांटीका स्था ८ सू० १० आलोचितप्रतिक्रान्त मायाविनम्राय तप्रगलनम् ४३

ऽप्यप्रेरिता एव अभ्युत्तिष्ठन्ति=ऊर्ध्वी भवन्ति, वदन्ति च-हे देव ! बहु भाषतां बहु भाषताम् अभिमतमिदं भवदीयं भाषणमिति । सू० ९ ॥

इत्थमालोचितप्रतिक्रान्तसाधुजीवस्य उपपातागर्हितत्वमुक्तम् । अथ तस्य आयतिः=उत्पत्तिः कीदृशी भवतीति निरूपयितुमाह—

मूलम्—से णं तओ देवलोगाओ आउक्खएण भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता इहेव माणुस्सए भवे जाइं इमाइं कुलाइं भवन्ति अइाइं जाव बहुजणस्स अपरिभूयाइं, तह-पगारेसु कुलेसु पुमत्ताए पच्चायाइ । से णं तत्थ पुमे भवइ--सुरूवे सुवन्ने सुगंधे सुरसे सुफासे इडे कंते जाव मणामे अही-णस्सरे जाव मणामस्सरे आएज्जवयणपच्चायाए । जावि य से तत्थ बाहिरब्भंतरिया परिसा भवइ, सा वि य णं आढाइ जाव बहुं अज्जउत्ते ! भासउ-वहुं अज्जउत्ते ! भासउ ॥ सू० १० ॥

छाया—स खलु ततो देवलोकात् आयुःक्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेण अनन्तरं चयं त्यक्त्वा इहैव मानुष्यके भवे यानि इमानि कुलानि भवन्ति—आढ्यानि यावद् बहुजनस्य अपरिभूतानि, तथाप्रकारेषु कुलेषु पुंस्तया प्रत्यायाति । स खलु तत्र पुमान् भवति—सुरूपः सुवर्णः सुगन्धः सुरसः सुस्पर्शः इष्टः कान्तो यावद् मन आमः, अहीनस्वरौ यावद् मन आमस्वरः आदेयत्रचनपत्यायातः । याऽपि च तस्य तत्र बाह्याभ्यन्तरिका परिषद् भवति, साऽपि च तम् आद्रियते यावद् बहु आर्यपुत्र ! भाषताम्—बहु आर्यपुत्र । भाषताम् ॥ सू० १० ॥

ऐसा कहते हैं कि हे देव ! आप और कहिये और कहिये—आर्षका यह कथन सबको बहुतही अधिक रुचिकर हो रहा है ॥सू० ३॥

इस प्रकार आलोचित एवं प्रतिक्रान्त साधु जीवके उपपातको अगर्हित अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि इसकी आयति—उत्पत्ति

येवी विनति करे छे के “ ७७ आप वधारे भोली, थोडा वधु समथ सुधी आपनुं भाषणुं थालु राणे। अमने आपनी वात धणी व रुचिकर लागे छे.

अ लोचित अने प्रतिक्रान्त साधुने उपपात अवगर्हित होय छे, अ वातनुं प्रतिपादन करीने डवे सूत्रकार अ वात प्रकट करे छे के तेनी आयति

टीका—‘ से णं तओ ’ इत्यादि—

स आलोचितप्रतिक्रान्त साधुजीवः खलु ततो देवल्लोकात् आयुः—स्थितिभवे-
क्षयेण अनन्तरम्=आयुः स्थितिभवेक्षयसमनन्तरमेव चयं त्यक्त्वा इहैव=अस्मि-
न्नेव मानुष्यके भवे=मनुष्यलोके यानि इमानि वक्ष्यमाणानि कुलानि भवन्ति,
तथाप्रकारेषु कुलेषु पुंस्तया प्रत्यायाति=उत्पद्यते । कानि तानि कुलानि ?
इत्याह—‘ अद्वाहं ’ इत्यादि । तत्र—आढ्यानि=समृद्धानि, यावत्करणात्—
“ दित्ताहं वित्थिन्नविउलभवणसयणासणजाणवाहणाहं बहुधणबहुजायरुव-
रययाहं आओगपभोगसंपउत्ताहं विच्छड्ढियपउरभत्तपाणाहं बहुदासीदासगोम-
हिसगवेलगप्पभूयाहं ” छाया—दीप्तानि तिस्तीर्णविपुलभवनशयनासनयानवा-
हनानि बहुधनबहुजातरूपरजतानि आयोगप्रयोगसम्पद्युक्तानि विच्छर्दितप्रचुर-
भक्तपानानि बहुदासीदासगोमहिपगवेलरूपभूतानि ” इति पदानि संगृह्यन्ते ।

कैसी होती है—

“ से णं तओ देवल्लोगाओ ” इत्यादि । सूत्र ४ ॥

टीकार्थ—वह आलोचित प्रतिक्रान्त साधु जीव उस देवल्लोकसे
आयुके क्षयके, स्थितिके क्षयके एवं भवके देवसंबन्धी क्षयके अनन्तरही
देवशरीरको छोडकर इसी मनुष्य भवमें जो ये कुलहैं—उन कुलोंमें पुरुष
रूपसे उत्पन्न होता है, उन कुलोंके नाम इस प्रकारसे हैं—जैसे आढ्य
समृद्ध यावत् बहुजन द्वाराभी अपरिभूत यहां—यावत् शब्दसे—“दित्ताहं
वित्थिन्नविउलभवणसयणासणजाणवाहणाहं, बहुधणबहुजायरुप
रययाहं आओगपभोगसंपउत्ताहं, विच्छड्ढियपउरभत्तपाणाहं, बहु
दासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूयाहं ” इस पाठका संग्रह हुआ

पणु अगर्हित न डेय छे—“ से णं तओ देवल्लोगाओ ” इत्यादि—

टीकार्थ—ते आलोचित अने प्रतिक्रान्त साधु के जे सौधर्मादि डेअ ओक देव-
ल्लोकमां संबन्धी तेना आयुने क्षय करीने स्थितिने क्षय करीने अने लवने
क्षय करीने, देवल्लोकमांथी अथवीने नीचे दर्शावेलां कुणोमांथी डेअ पणु ओक
उत्तम कुणमां मनुष्य रूपे उत्पन्न थछ जय छे

अही अढ्य (समृद्ध)थी लछने बहुजन द्वारा पणु अपरिभूत कुण
पर्यन्तना कुणो गृहीत थयां छे. अही ‘पर्यन्त’ना पद द्वारा नीचेनां सूत्रपाठने
अडणु करवाने छे—

“ दित्ताहं वित्थिन्नविउलभवणसयणासणजाणवाहणाहं, बहुधणबहु
जायरुवरययाहं आओगपभोगसंपउत्ताहं, विच्छड्ढियपउरभत्तपाणाहं, बहु-
दासीदासगोमहिस-गवेलगप्पभूयाहं ” अ सूत्रपाठने अर्थ नीचे प्रमाणे थाय छे—

तत्र-दीप्तानि=लोकप्रसिद्धानि, 'दृप्तानि' इति च्छायापक्षे-दर्पवन्ति=धर्मगौरव सम्पन्नानि, तथा-विस्तीर्णत्रिपुलभवन शयनासनयानवाहनानि विस्तीर्णानि=विस्तृतानि त्रिपुलानि=प्रचुराणि भवनानि=गृहाणि शयनानि=पर्यङ्कादीनि आसनानि=सिंहासनादोनि यानानि=रथादीनि वाहनानि=अश्वादीनि च येषां तानि तथाभूतानि, तथा-बहुधनबहुजातरूपरजतानि-बहूनि=प्रचुराणि धनानि=गणिमधरिमादिरूपाणि बहूनि च जातरूपाणि-सुवर्णानि रजतानि=रूप्याणि च येषां तानि तथोक्तानि, तथा-आयोगप्रयोग संप्रयुक्तानि-आयोगेन=द्विगुणत्रिगुणादिलाभेन द्रव्यस्य यः प्रयोगः=अधमर्णेभ्यो दानं तत्र सम्प्रयुक्तानि=व्यापारितानि, तेन वा सम्प्रयुक्तानि=संगतानि यानि तानि तथाभूतानि, तथा-विच्छर्दितप्रचुरभक्तपानानि-विच्छर्दिते=बहुजनभोजनावशिष्टतया विक्षिप्ते प्रचुरे भक्तपाने येषु तानि तथोक्तानि, तथा-बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूतानि-दास्यश्च दासाश्च-दासीदासम्-बहू=प्रचुरं दासीदासं येषु तानि-बहुदासीदासानि,

है, इसका अर्थ इस प्रकारसे है-लोक प्रसिद्ध जो कुल होते हैं वे दृप्त-कुल हैं-अथवा-धर्मके गौरवसे संपन्न जो कुल हैं वे दृप्तकुल हैं, उन कुलोंमें तथा-बड़े २ अनेक गृह अनेक पर्यङ्क आदि, सिंहासन आदि, रथादि यान, अश्वदि वाहनवाले जो कुल हैं, उन कुलोंमें, तथा-प्रचुर गणिम, धरिम, आदिरूप धनवाले प्रचुर सुवर्णवाले प्रचुर रजतवाले, तथा आयोग प्रयोगको लेकर द्रव्यको व्यापारित करनेवाले, तथा विच्छर्दित प्रचुर-भक्तपानवाले, तथा-बहु दासी, दास गोमहिष, एवं गवेलक आदिवाले, कुलोंमें जन्म लेताहै, द्विगुण त्रिगुण आदिके लाभसे द्रव्यको कर्जके रूपमें देना इसका नाम आयोग है, जिन घरोंमें अनेक जन भोजन करते हैं और भोजन करनेके बाद अधिक प्रमाणमें बचे ऐसा अन्नको यहां "विच्छर्दितप्रचुरभक्तपान" शब्दसे प्रकट किये गयेहैं, जिन

लोक प्रसिद्ध ७ कुणो डोय छे तेने दृप्तकुण कडे छे अथवा धर्मना गौरव संपन्नथी ७ कुणो डोय छे, तेभने दृप्तकुणो कडे छे. अथवा दृप्तकुणमां ते पुत्र रुपे उत्पन्न थाय छे. भोटां भोटां अनेक धरो, भूरसी, पदंग आदि आसने। तथा सिंहासने, स्थादि यान, अश्वदि वाडने, धत्यादिथी युक्त ७ कुणो डोय छे, तेमां, तथा प्रचुर गणिम, धरिम अ.दि रुप धनसंपत्तिवाणां, प्रचुर सुवर्णवाणां, प्रचुर रजत (चांदी) वाणां, आयोग प्रयोग आदिनी अपेक्षाअे द्रव्यने व्यापारित करनारा (धीरधार करनारा), तथा विच्छर्दित विपुल आडार पानवाणां, तथा बहु दासदासीथी युक्त, गाये, लेसे, भकरां, घेरा आदिथी युक्त कुणोमां

તથા-ગાવો મહિષ્યો ગવેલઠ્ઠાઃ=મેપાશ્ચ પ્રભૂતાઃ=પ્રચુરા યેષુ તાનિ-ગોમહિષગવે-
લક્રમભૂતાનિ, વહુદાસીદાસાનિ ચ તાનિ ગોમહિષગવેલક્રમભૂતાનિ ચેતિ-વહુ
દાસીદાસગોમહિષગવેલક્રમભૂતાનિ - પ્રચુદાસીદાસગોમહિષમેપયુક્તાનીત્યર્થઃ ।
તથા-વહુજનસ્ય=જનસમુદાયસ્ય અપરિભૂતાનિ=પરાભવરહિતાનીતિ । એવં વિધાનિ
યાનિ કુલાનિ ભવન્તિ, તેષુ કુલેષુ સ પુસ્તયા પ્રત્યાયાતિ । સ સ્વલ્લ તત્ર=
આઢ્યાદિ વિશેષણવિશિષ્ટેષુ કુલેષુ પુમાન્=પુરુષો ભવતિ । સ તત્ર કીદ્દશઃ
પુરુષો ભવતિ ? ઇત્યાહ-' સુરુવે ' ઇત્યાદિ । સુરુપાદિશબ્દાનામર્થાઃ દૂરુપાદિ
વૈપરીત્યેન ભાવનીયાઃ । તત્રોત્પન્નસ્ય ચ તસ્ય યાઽપિ વાહ્યાભ્યન્તરિકા પરિપદ્

કુલોમ્નેં અનેક દાસીદાસ હોતે હેં એમે કુલોમ્નેં તથા-જિન કુલોમ્નેં ગાય,
મેંસ એવં મેષ પ્રચુર માત્રામ્નેં હોતે હેં, એમે કુલોમ્નેં વે જન્મ લેતે હેં ।
તથા-જો કુલ અનેક જનોં દ્વારા મી પરાભૂત નહીં હો સકતે હેં એમે
કુલોમ્નેં મી વહ પુત્ર રૂપસે જન્મ લેના હેં । કન્યા રૂપસે જન્મ નહીં લેના
હેં । પુત્ર રૂપસે વહ જન્મ હસ પ્રકારકા હોના હેં-જૈસે કિ વહ સુરુપ-
અચ્છે રૂપવાલા હોતા હેં, સુકર્ણ હોના હેં-અચ્છે કાનોંવાલા હોતા હેં,
સુગન્ધ-સુગન્ધિત શરીરવાલા હોતાહેં, સુરસ-સુરસ શરીરવાલા હોતાહેં
હેં, સુસ્પર્શ-અચ્છે સ્પર્શ શરીરવાલા હોના હેં, ઇષ્ટ હોના હેં, કાન્ત
હોતાહેં, યાવત્ મન આમ હોતાહેં, અહીન સ્વરવાલા હોતાહેં, યાવત્ મન
આમ સ્વરવાલા હોતા હેં, ઓર આદેય વચનવાલા હોતા હેં, ઇન સુરુપાદિ

પુત્ર ઇપે તે જન્મ ધારણ કરે છે. એવડો અને ત્રેવડો લાભ થાય એવી રીતે
દ્રવ્યનું ધીરાણ કરવું તેનું નામ આયોગ પ્રયોગ છે. જે ઘરોમાં અનેક માણસો
જન્મે છે અને તેમણે લોજન કરી લીધા બાદ પણ અનેક માણસો જન્મી શકે
એટલું લોજન વધે છે, તે પ્રકારનું કુટુંબ અહીં “ વિચ્છર્દિત
પ્રચુરમ્ક્રમણ ” આ શબ્દો દ્વારા ગૃહીત થયું છે એવાં જ કુટુંબમાં તે પુત્ર
ઇપે ઉત્પન્ન થાય છે તે કન્યાઇપે જન્મ લેતા નથી.

હવે તે કેવા પુત્રઇપે જન્મ લે છે, તે વાત પ્રકટ કરવામાં આવે છે—
તે સુરુપ (ઘણો જ ઇપાળો હોય છે, સુકર્ણ (સુંદર કાનવાળો) હોય છે,
સુગન્ધયુક્ત શરીરવાળો હોય છે, (સુરસ શરીરવાળો) હોય છે, સુસ્પર્શ
(સુંદર સ્પર્શવાળો) હોય છે, ઇષ્ટ હોય છે, કાન્ત હોય છે, પ્રિય હોય
છે, મનોહર હોય છે. મનઆમ હોય છે, અહીનસ્વરવાળો હોય છે ઇષ્ટ-કાન્ત
-પ્રિય-મનોહર અને મનઆમ સ્વરવાળો હોય છે, તથા આદેયવચનવાળો હોય
છે. હરૂપ આદિ શબ્દોનો અર્થ આ સૂત્રમાં આગળ આપવામાં આવેલ છે. અહીં

भवति साऽपि च तम् आद्रियते, परिजानाति, महार्हेण आसनेन च उपनिमन्त्र-
यति । क्वचिन्मनुष्यसभायां किंचिद्विषयां भाषामपि भाषमाणस्य प्रज्ञापयतः
प्ररूपयतश्च तस्य भाषणप्रवर्तनाय चत्वारः पञ्च वा जनाः अनुक्ता एव=क्रेनाऽप्य-
प्रेरिता एव अभ्युत्तिष्ठन्ति=ऊर्ध्वीं भवन्ति, वदन्ति च हे आर्यपुत्र । बहु भ ष-
ताम्—हे आर्यपुत्र । बहु भाषतामिति । इत्थमालोचितप्रतिक्रान्तसाधोरुपपाता-
यत्योरगर्हितत्वमुक्तम् । अतश्च तस्य इहलोकागर्हितत्वलघुताऽऽह गदादिकमपि
आलोचनागुणत्वेन वक्तव्यम् । आलोचनागुणाश्चैते प्रोक्ताः, तथाहि—

शब्दोका अर्थ दूरुपादि शब्दोंसे विपरीत रूपमें व्याख्यान कर लेना
चाहिये. वहाँ उत्पन्न हुए उसकी जो बाह्य एवं आभ्यन्तरिक परिषदा
होती है वह भी उसका आदर करती है, उसे अपने स्वामी रूपसे
मानती है, और महार्ह आसनसे उसे उपनिमन्त्रित करती है, तथा—
जब वह किसी भी मनुष्य सभामें किसी भी विषयको लेकर भाषण
करता है, तब चार पांच देव विना किसीको प्रेरणाके खड़े होकर ऐसा
कहते हैं कि हे आर्यपुत्र । आप बहुत कह रहे हैं—और भी कहिये—
और भी कहिये इस तरहसे आलोचितप्रतिक्रान्त साधुका उप-
पात और आयति ये दोनों अगर्हित कही गई है । अतः उसकी
आलोचनाके “ इस लोकका अगर्हित होना, उसमें लघुता होना हरएक
जनको उससे आनन्द मिलना ” ये गुण भी यहाँ कह लेना चाहिये
क्योंकि आलोचनाके ये गुण कहे गये हैं—जैसे—

जे सुइपथी लधने मनआम पर्यन्तना विशेषणे। वपरायां छे तेमना अर्थ
इश्य आदि शब्दो करतां विपरीत थाय छे, अम समजवुं. त्यां उत्पन्न थयेला
ते पुरुषनी जे बाह्य अने आभ्यन्तरिक परिषद डोय छे ते पण तेना आदर
करे छे अने तेने पोताना स्वामी इये गण्ठे छे, तथा महापुरुषोने जेसवा
योग्य आसन पर तेने जेसाडे छे. ज्यारे कोठ पण मनुष्य सलामां ते कोठ
पण विषय पर लाषणु करतो डोय छे, त्यारे चार पांच भाणुसो कोठ पण
पुरुष द्वारा प्रेरित कराया विना पण जेला थर्धने जेवुं कडे छे के “ हे
आर्यपुत्र । आप जे कडे छो ते यथार्थ ज छे. आपनी वात अभने भूष
ज रुचिकर लागे छे. आप ह्य पण वधारे जोलो ” आ प्रकारे ते आलोचित,
अने प्रतिक्रान्त साधुने उपपात अने आयाति, जन्ने अगर्हित ज डोय छे.

“ आ लोक अगर्हित थये, तेनामां लघुता (निरालिमान्नीपणुं) डोवी,
हरेक भाणुअने तेना द्वारा आनन्द भणये । ” इत्यादि कहुं पणु छे के—

“ लघुयाल्हाइयजणं, अप्परनियत्ति अज्जवं सोही ।
दुक्कररणं आढा, निस्सल्ल चे व सोहि गुणा ॥ १ ॥ ”

छाया—लघुनाह्लादादिकजननम् आत्मपरनियन्तृता आर्जवं शोधिः ।

दुष्करकरणम् आदरो निश्शल्यत्वं चैव शोधिगुणाः ॥१॥ इति ॥ सू० १० ॥

ये हि आलोचनादिकं कुर्वन्ति ते संवरवन्तो भवन्ति, अतः संवरं, तद्विपर्ययेणासंवरं च निरूपयितुमाह—

मूलम्—अष्टविहे संवरे पणत्ते, तं जहा-सोइंदिय संवरे १
जात्र फासिंदियसंवरे ५ मणसंवरे ६ वइसंवरे ७ कायसंवरे ८।
अष्टविहे असंवरे पणत्ते, तं जहा--सोइंदिय असंवरे १ जात्र काय
असंवरे ८ ॥ सू० ११ ॥

छाया—अष्टविधः संवरः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियसंवरो १ यावत् स्पर्शेन्द्रियसंवरः ५ मनः संवरः ६ वाक्संवरः ७ कायसंवरः ८। अष्टविधोऽसंवरः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियासंवरो यावत् कायासंवरः ॥ सू० ११ ॥

टीका—‘ अष्टविहे इत्यादि—

संवरः—संवरणं संवरः, स द्रव्यभावभेदाद् द्विविधः । तत्र—द्रव्यतो जलमध्य-

“ लघुयाल्हाइयजणं ” इत्यादि ।

लघुता, आल्हाद् आदि जनकता, आत्म परनियन्तृता, आर्जवं, दुष्कर करणता, आदर प्राप्ति, एवं निश्शल्यता ये सब शोधि के गुण हैं ॥ सू० १० ॥

जो आलोचना आदि करते हैं वे संवरवाले होते हैं अतः अब सूत्रकार संवर और संवरसे विपरीत असंवर निरूपण करते हैं—

“ अष्टविहे संवरे पणत्ते ” इत्यादि ॥

“ लघुयाल्हाइय जणं ” इत्यादि—

लघुता, आल्हादजनकता, आत्म नियंत्रण, आर्जवं, दुष्कर करणता, आदर प्राप्ति, अने निःशक्यता, आ अधां आलोचना रूप विशुद्धिना शुद्धा कक्षा छे ॥ सू० १० ॥

वे लगे आलोचना, प्रतिक्रमण आदि तेओ संवरवाला छाय छे, तेथी छे सूत्रकार संवरनुं अने तेनाथी विपरीत ओवा असंवरनुं निरूपण करे छे—

“ अष्टविहे संवरे पणत्ते ? ” इत्यादि—

गतनावादेरनवरतप्रविशज्जलानां छिद्राणां तथाविधद्रव्येण स्थगनं संवरः । भाव-
तस्तु जीवद्रोण्यामास्रत्कर्मजलानामिन्द्रियादिच्छिद्राणां समित्यादिना निरोधनं
संवरः । तत्र भावसंवरः श्रोत्रेन्द्रियसंवरादिभेदेन अष्टविधो बोध्यः । तद्विपरीतोऽ-
संवरोऽप्यष्टविधो विज्ञेय इति ॥ सू० ११ ॥

अनन्तरं कायसंवर उक्तः । तद्घटकः कायस्तु अष्टस्पर्शो भवतीति स्पर्श-
स्याष्टविधत्वमाह—

मूलम्-अट्टु फासा पणत्ता, तं जहा-कक्खडे १ मउए २ गरूए
३ लहुए ४ सीए ५ उसिणी ६ निद्धे ७ लुक्खे ८ ॥ सू० १२ ॥

टीकार्थ—संवर नाम रोकनेका है, यह संवर द्रव्य संवर और भाव
संवरके भेदसे दो प्रकारका होता है, जलके बीचमें पतित नावमें अन-
वरत छिद्रोंसे आनेवाले पानीके रोकनेरूप उन छिद्रोंको किसी द्रव्यसे
बन्द कर देना इसका नाम द्रव्य संवर है, तथा जीव रूप नौकामें इन्द्रि-
यादिकों द्वारा आनेवाले कर्मोंके कारणभूत उन इन्द्रियादि द्वारोंका
समिति आदि द्वारा बन्द कर देना इसका नाम भावसंवर है । इनमेंसे
जो भावसंवर है, वह श्रोत्रेन्द्रियसंवर आदिके भेदसे आठ प्रकारका
कहा गया है—असंवर संवरसे विपरीत होता है—अतः असंवर भी
आठ प्रकारका कहा गया है, जो इस प्रकारसे है—श्रोत्रेन्द्रिय असंवर
१, चक्षुइन्द्रिय असंवर २, घ्राणेन्द्रिय असंवर ३, रसनेन्द्रिय असंवर ४,
स्पर्शनेन्द्रिय असंवर ५, मन असंवर ६, वचन असंवर ७, और काय
असंवर ८ ॥ सूत्र ११ ॥

संवर अट्टले रोकवुं ते. संवरना सुभ्य जे लेह पडे छे—(१) द्रव्यसंवर
अने (२) भावसंवर. पाणीनी अंदर तरती डोडी पडेला छिद्र द्वारा तेमां
प्रवेशता पाणीने अट्टकाववा भाटे ते डोडीमां पडेला छिद्रने केध पेलु द्रव्य
पडे अंध करी हेवुं तेनुं नाम संवर छे. एव इप नौकामां इन्द्रियादिके आदि
द्वारा आवनारां कर्मांना कारणभूत ते इन्द्रियादि द्वारेने समिति आदि द्वारा
अंध करी हेवां, तेनुं नाम भावसंवर छे. भावसंवरना श्रोत्रेन्द्रिय संवर आदि
आठ लेह पडे छे.

संवरथी विपरीत स्वप्नवाणो असंवर डोय छे. तेना पणु नीचे प्रमाणे
आठ प्रकार पडे छे—(१) श्रोत्रेन्द्रिय असंवर, (२) चक्षुइन्द्रिय असंवर, (३)
घ्राणेन्द्रिय असंवर, (४) रसनेन्द्रिय असंवर, (५) स्पर्शेन्द्रिय असंवर, (६)
मन असंवर (७) वचन असंवर अने (८) काय असंवर ॥ सू. ११ ॥

છાયા—અષ્ટ સ્પર્શોઃ પ્રજ્ઞાસાઃ, તદ્વથા—કર્કશઃ ૧, મૃદુકઃ ૨ ગુરુકઃ ૩ લઘુકઃ ૪ શીતઃ ૫ ઉષ્ણઃ ૬ સ્નિગ્ધઃ ૭ રુક્ષઃ ૮ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

ટીકા—‘ અદ્વ ફાસા ’ ઇત્યાદિ—

ઘ્યાસ્યા સ્પષ્ટા ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

સ્પર્શાશ્ચ ઉક્ત સંલયકા એવેતિ લોકસ્થિતિરિતિ લોકસ્થિતિમષ્ટવિધત્વેના—
શૂલ્ક—અદ્વિહા લોગટ્ટિર્દૈ પળ્ણત્તા, તં જહા—આગાસપર્દૈ-
ટ્ટિષ્ણ વાણ, ૧ વાયપદ્મટ્ટિષ્ણ ઉદહી ૨, એવં જહા છટ્ટાણે જાવ
જીવા કમ્મપદ્મટ્ટિયા ૬, અજીવા જીવસંગહિયા ૭ જીવા કમ્મ-
સંગહિયા ૮ ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

છાયા—અષ્ટવિધા લોકસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞાસા, તદ્વથા—આકાશપ્રતિષ્ઠિતો વાતઃ ૧, વાતપ્રતિષ્ઠિતઃ ઉદધિઃ ૨, એવં યથા ષષ્ટ સ્થાને યાવત્ જીવાઃ કર્મપ્રતિષ્ઠિતાઃ ૬, અજીવાજીવસંગૃહીતાઃ ૭, જીવા કર્મસંગૃહીતાઃ ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

અન્તર્મે કાયકા અસંવર સૂત્રમે કહા ગયા હૈ અતઃ લલ અસંવરમે જો કાય હૈ, વહ કાય આઠ સ્પર્શવાલા હોતા હૈ ઇસ વાતકો અબ સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરતે હૈ—“ અદ્વ ફાસા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ

સ્પર્શ આઠ કહે ગયે હૈ—જૈસે—કર્કશ સ્પર્શ ૧, મૃદુકસ્પર્શ ૨, ગુરુક સ્પર્શ ૩, લઘુકસ્પર્શ ૪, શીતસ્પર્શ ૫, ઉષ્ણસ્પર્શ ૬, સ્નિગ્ધસ્પર્શ ૭, ઓર રુક્ષસ્પર્શ ૮ ॥ સૂત્ર ૧૩ ॥

સ્પર્શ આઠ હી હોતે હૈ—એસી લોકની સ્થિતિ હૈ—અતઃ અબ સૂત્રકાર લોકની સ્થિતિમે અષ્ટ પ્રકારતાકા કથન કરતે હૈ—

આગલા સૂત્રને અન્તે કાય અસંવરનેા ઉલ્લેખ થયો છે તે અસંવરથી યુક્ત જે કાય છે, તે કાય આઠ સ્પર્શોથી યુક્ત હોય છે. પૂર્વસૂત્ર સાથેના આ પ્રકારના સંબંધને લીધે હવે સૂત્રકાર સ્પર્શની પ્રરૂપણા કરે છે—

“ અદ્વ ફાસા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ—

સ્પર્શના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) કર્કશ સ્પર્શ, (૨) મૃદુ સ્પર્શ, (૩) ગુરુ સ્પર્શ, (૪) શીત સ્પર્શ, (૫) ઉષ્ણ સ્પર્શ, (૬) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ અને રુક્ષ સ્પર્શ. ॥ સૂ ૧૩ ॥

સ્પર્શ આઠ પ્રકારનાં જ હોય છે, એવી લોકની સ્થિતિ છે. તેથી હવે સૂત્રકારની લોકની સ્થિતિમાં અષ્ટવિધતાનું નિરૂપણ કરે છે—

टीका—‘ अष्टविहा ’ इत्यादि—

लोकस्थितिः लोकस्य=क्षेत्रलक्षणस्य स्थितिः=व्यवस्था अष्टविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—आकाशप्रतिष्ठितो वातः १, वातप्रतिष्ठित उदधिः=घनोदधिः २, एवम्= अनेन प्रकारेण यथा षष्ठ स्थाने=षष्ठ स्थानकवत् अत्राऽपि ‘ जीवा कम्मपइट्टिया ’ इति यावत् स्थानानि विभावनीयानि । तानि हि—‘ उदहीपइट्टिया पुढवी ३, पुढवि पइट्टिया तसा थावरा पाणा ४, अजीवा जीवपइट्टिया ५, जीवा कम्मपइट्टिया ६ ” छाया—उदधिप्रतिष्ठिता पृथिवी ३, पृथिवी प्रतिष्ठिता त्रसाः स्थावराः प्राणाः ४, अजीवा जीवप्रतिष्ठिताः ५, जीवाः कर्मप्रतिष्ठिता ६ इति । एषा व्याख्या षष्ठ स्थाने गता । तथा—अजीवाः=धर्मा—धर्माकाशपुद्गलास्तिकायाद्वा समयलक्षणाः, जीवसंगृहीताः—जीवैः=प्राणिभिः संगृहीताः=स्वीकृताः तद्विना तेषां व्यवहारासंभवात् ७ तथा—जीवाः=प्राणिनः कर्मसंगृहीताः—कर्मभिः=ज्ञानावरणादिभिः संगृहीताः=बद्धाः ८ इति ।

“ अष्टविहा लोगट्टिई ” इत्यादि

टीकार्थ—लोककी स्थिति आठ प्रकारकी कही गई है—जैसे—आकाश प्रतिष्ठित वात १, वातप्रतिष्ठित उदधि २, घनोदधि इस प्रकारसे जैसे कथन छठे स्थानमें किया गया है, वैसा ही कथन यहां पर भी “ जीवा कम्मपइट्टिया ” तक जान लेना चाहिये, वे स्थान इस प्रकारसे हैं—“ उदही पइट्टिया पुढवी ३, पुढवि पइट्टिया तसा थावरा ४, अजीवा जीव पइट्टिया ५, जीवा कम्मपइट्टिया ६, ” इन पदोंकी व्याख्या ६ छठे स्थानमें की जा चुकी है, शेष दो स्थान इस प्रकारसे हैं—“ अजीवा जीव संगृहीताः ७, जीवाः कर्मसंगृहीताः ८ ॥ धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय और अद्धा समय ये सब अजीव जीव संगृहीत हैं—क्योंकि इनके बिना उनका व्यवहार नहीं चलना है—एवं जीव प्राणी—ज्ञानावरणीय आदि कसोंसे बद्ध है ८.

“ अष्टविहा लोगट्टिई ” इत्यादि

टीकार्थ—लोककी स्थिति आठ प्रकारकी कही छे—(१) आकाश प्रतिष्ठित वात, (२) वात प्रतिष्ठित उदधि, (३) घनोदधि प्रतिष्ठित पृथ्वी अथवा प्रभाण्डे जेवुं कथन छट्ठा स्थानमां करवामां अ.०युं छे, जेवुं अ “ जीवा कम्मपइट्टिया ” आ पइ पर्थान्तनुं कथन पणु अर्द्धी अडधु थवुं जेछेअ. त्यां आ प्रभाण्डे कथन थयुं छे— “ उदही पइट्टिया पुढवी३, पुढवि पइट्टिया तसा थावरा४, अजीवाजीव पइट्टिया५, जीवा कम्मपइट्टिया६, आ पढोनी व्याख्या छट्ठा स्थानमां आपवामां आवी छे. भाडीना जे स्थान नीचे प्रभाण्डे छे—“ अजीवा जीव संगृहीताः ७, जीवाः कर्मसंगृहीताः ८ ” धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय अने अद्धा समय (काज), आ अथां अणुव अणुव संगृहीत छे,

નન્વત્ર સૂત્ર પઠ્યપદે “ જીવાઃ કર્મપ્રતિષ્ઠિતાઃ ” इत्युक्तम्, अष्टमे तु “ जीवाः कर्मसंगृहीताः ” इति । कोऽनयोर्भेदः ? इति चेत्, आह—पठ्यपदे जीवोपग्राहकत्वेन कर्मण आभ्रोरत्वं विवक्षितम्, इदं तु तस्यैव जीवबन्धकता विवक्षितेति ॥ सू० १३ ॥
 लोकस्थित्यादिकं गणी एव प्रवर्त्तीति गणिसम्पदमष्ट स्थानत्वेनाह—

मूलम्—अष्टविधा गणिसंपया पणत्ता, तं जहा—आचार-संपया १, सुयसंपया २, सरीरसंपया ३ वयणसंपया ४, वाय-णासंपया ५, मइसंपया ६, पओगसंपया ७, संगहपरिणना नाम अट्टमा ॥ सू० १४ ॥

छाया—अष्टविधा गणिसम्पत् प्रज्ञप्ता, तद्यथा—आचारसम्पत् १, श्रुत-शंका—इस सूत्रमें छठे पदमें “ जीवाः कर्म प्रतिष्ठिताः ” ऐसा कहा गया है, सो इन दोनों प्रकारके कथनोंमें क्या भेद है ?

उत्तर—छठे पदमें जीवोपग्राहक होनेसे जीवमें कर्म की आधारता विवक्षित है, और ८ वे पदमें उसमें जीवबन्धकता विवक्षित है ॥ सू० १३ ॥

लोकस्थिति आदिको गणीही कहता है—अतः अत्र सूत्रकार गणि-सम्पदाका कथन आठ स्थानोंसे करते हैं—

“ अष्टविधा गणिसंपया पणत्ता ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—ज्ञानादि गुणोंके समूहका नाम, अथवा—साधु समुदायका नाम, अथवा प्रभूत प्रतापका नाम गण है, यह गण जिसको होता है,

कारण के तेमना बिना तेमनो व्यवहार आसतो नथी, अने एवो ज्ञानावरणीय अस्ति कर्मोथी भद्रे છે.

શંકા—આ સૂત્રના છઠ્ઠા પદમાં “ જીવાઃ કર્મપ્રતિષ્ઠાઃ ” આ પ્રકારનું કથન થયું છે; તો તે બંને કથન વચ્ચે શો તફાવત છે ?

ઉત્તર—જીવોપગ્રાહક હોવાને કારણે છઠ્ઠા પદમાં જીવમાં કર્મની આધારતા વિવક્ષિત થઈ છે, અને આઠમાં પદમાં તેમાં જીવબન્ધકતા વિવક્ષિત થઈ છે. ॥ સૂ. ૧૩ ॥

લોકસ્થિતિ આદિની પ્રરૂપણા ગણી જ કરે છે, તેથી હવે સૂત્રકાર ગણિ-સમ્પદાના આઠ પ્રકારોનું નિરૂપણ કરે છે—

“ અટ્ટવિદ્યા ગણિસંપયા પણત્તા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જ્ઞાનાદિ ગુણોના સમૂહનું નામ, અથવા સાધુસમુદાયનું નામ ગણ છે. અથવા વિપુલ પ્રતાપનું નામ ગણ છે આ ગણ જેને હોય છે તેનું

संपत् २, शरीरसंपत् ३, वचनसम्पत् ४, वाचना सम्पत् ५, मतिसम्पत् ६, प्रयोगसम्पत् ७, संग्रहपरिज्ञा नाम अष्टमी ८ ॥ सू० १४ ॥

टीका—‘ अष्टविधा गणिसंपत्तया ’ इत्यादि—

गणिसम्पत्-गणः=ज्ञानादिगुणानां समूहः साधुसमुदायः प्रभूतप्रतापो वा, सोऽस्त्यस्येति गणी=आचार्यः, तस्य सम्पदिव=रत्नादिधनमिव सम्पत्=समृद्धिः, सा अष्टविधा=अष्टप्रकारा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-आचारसम्पत्-आचरणम् आचारः=वीतरागप्रणीताचरणम्, आ=मर्यादायां चरणं=चारः, मर्यादया कालनियमादिलक्षणया वा चारः, आचारः, स ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्यलक्षणः पञ्चधा, यद्वा-आ=मर्यादया चारो=विहार आचारः, मोक्षार्थमनुष्ठानविशेषो वा, ज्ञानादिविषयकमनुष्ठानं वा । आचार्यते गुणवृद्ध्या इत्याचारः साधुजनाचरितम्, यद्वा

वह गणी है, ऐसा वह गणी आचार्यरूप होता है, ऐसे उस गणीकी जो रत्नादि धनके समान सम्पत्ति है, वह आठ प्रकारकी कही गई है-जैसे-आचार सम्पत् १, आचरणका नाम आचार है-यह आचार वीतराग प्रणीत ज्ञानादि आचाररूप होता है, आचारमें जो ‘आ’ है, वह मर्यादा अर्थमें आया है, काल विषय आदि रूप मर्यादाके अनुसार जो चार चरण है, वह आचार है, यह आचार ज्ञान, दर्शन, चारित्र, तप, एवं वीर्य रूपसे पांच प्रकारका होता है, अथवा-मर्यादाके अनुसार जो विहार है, वह आचार है, अथवा-मोक्षके लिये जो अनुष्ठान विशेष है, या ज्ञानादि विषयक जो अनुष्ठान है, वह आचार है, ऐसा वह आचार साधुजनके द्वारा आचरित आचरण विशेषरूप होता है, अथवा-शिष्ट जनोंके आचरणके अनुसार जो ज्ञानादिकोंके सेवनकी

नाम गणी छे. जेवा ते गणी आचार्य रूप जे डोय छे. ते गणीनी जे रत्नादि धनसमान संपत्ति डोय छे, तेनुं नाम गणी संपत्ति छे ते गणीसंपत्तिना नीचे प्रमाणे आठ प्रकार कहे छे—(१) आचार संपत् आचरणने आचार कहे छे आ आचार वीतराग प्रणीत ज्ञानादि आचार रूप डोय छे. आचारमां जे ‘आ’ उपसर्ग वपराये छे ते मर्यादाना अर्थमां वपराये छे. काण, नियम आदि रूप मर्यादा प्रम जे जे चार (चरण) छे, तेनुं नाम आचार छे. ते आचार ज्ञान, दर्शन, चारित्र, तप अने वीर्यरूप पांच प्रकारवाणे कहे छे. अथवा-मर्यादा अनुसार जे विहार छे तेनुं नाम आचार छे अथवा-मोक्षने निमित्ते जे अनुष्ठान विशेष छे अथवा ज्ञानादि विषयक जे अनुष्ठान छे तेनुं नाम आचार छे. जेवा ते आचार साधुजनों द्वारा आचरित आचरण विशेष

શિષ્ટાચારતો જ્ઞાનાદિ સેવનવિધિઃ, સ એવ-સમ્પદિવ સમ્પત્=સમૃદ્ધિઃ । યદ્વા-
 આચારઃ=આચારાઙ્ગમૂત્રાચર્યં પ્રથમમજ્જમ્, અસ્વાધ્યયનેન હિ જ્ઞાનાદિપશ્ચવિધા-
 ચારઃ પરિજ્ઞાતો ભવતિ, તત્પ્રતિપાદિતાનુષ્ટેયાચરણમેવ સમ્પદિવ સમ્પત્ ॥ ૧ ॥
 શ્રુતસમ્પત્-શ્રુતમ્=આગમઃ, સ એવ સમ્પદિવ સમ્પત્=સમૃદ્ધિઃ ૨। શરીરસમ્પત્-
 શરીરં=કાયસ્તદેવ સમ્પદિવ સમ્પત્=રૂપલાવણ્યારોહપરિણાહસ્થિરસંહનનત્વાદિ-
 વિશિષ્ટલક્ષણા ૩। વચનસમ્પત્-વચનં=સર્વવ્યવહારહેતુવાગ્વ્યાપારઃ, તદેવ સમ્પ-
 દિવ સમ્પત્=આદેય સત્ય-પ્રિય-હિત-મિતાદિલક્ષણા ૪। વાચનાસમ્પત્-વાચના=

વિધિ હૈ, વહ આચાર હૈ, યહ આચારહી સમ્પત્તિકે જૈમ્સી જિસકી સંપત્તિ હૈ વહ આચારસંપત્ હૈ, અથવા-આચારાઙ્ગમૂત્ર નામકા જો પ્રથમ મજ્જ હૈ, વહ આચાર હૈ, હિસકે અધ્યયનસે જ્ઞાનાદિરૂપ પાંચ પ્રકારકા આચાર પરિજ્ઞાત હોતા હૈ, ઉસ આચારાઙ્ગ દ્વારા પ્રતિપાદિત અનુષ્ટેયકા આચરણ હી સમ્પત્તિકે સમાન સમ્પત્ હૈ, યહ પહલી સંપદા હૈ ? શ્રુત નામ આગમકા હૈ, યહ આગમહી સમ્પત્કે સમાન જો સમ્પત્ હૈ વહ શ્રુત સમ્પત્ હૈ । યહ દૂસરી સંપદા હૈ ૨ શરીર નામ કાયકા હૈ, યહ કાય હી રૂપ, લાવણ્ય, આરોહ-ઉચ્ચત્વ પરિણાહ વિશાલતા સ્થિર સંહનનત્વાદિ રૂપસે જો સમ્પત્કી તરહ સંપત્ હૈ વહ-શરીર સંપત્ હૈ, ૩ સમસ્ત વ્યવહારકા હેતુભૂત જો વચન વ્યાપાર હૈ વહ સમ્પત્તિકે જૈસે સમ્પત્તિ રૂપ હોનેકે કારણ વચન સંપત્ રૂપસે કહા ગયા

૩૫ હે.ય છે. અથવા શિષ્ટજનોના અચરણ પ્રમાણેનો જે જ્ઞાનાદિકોના સેવનનો વિધિ છે તેનું નામ આચાર છે આ આચાર જ જેમની સંપત્તિ હોય છે. તેમને આચાર સંપત્ કહે છે. અથવા આચારાંગ સૂત્ર નામનું જે પહેલું અંગ છે, તેનું નામ પણ આચાર છે. તેને અધ્યયનને લીધે જ્ઞાનાદિ ૩૫ પાંચ પ્રકારના અચરણ પરિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તે આચારાંગ દ્વારા પ્રતિપાદિત અનુષ્ટાનોનું આચરણ જ જ્ઞાનાદિ સંપત્તિના જેવું ગણાય છે તે કારણે તે આચારને ગણી સંપત્તિ ૩૫ કહેલ છે. (૨) શ્રુત સંપત્—આગમોને શ્રુત કહે છે તે આગમોને સંપત્તિસમાન ગણવામાં આવ્યા છે. ગણી શ્રુતસંપત્ ૩૫ સંપત્તિથી યુક્ત હોય છે.

શરીર સંપત્—કાયને શરીર કહે છે. ૩૫, લાવણ્ય, આરોહ, પરિશાહ, સ્થિર સંહનન આદિ ૩૫ કાયની સંપત્તિથી જે યુક્ત હોય છે તેને શરીર સંપત્ કહે છે. ગણી શરીર ૩૫ સંપત્તિથી પણ સંપત્તિ હોય છે

(૪) વચન સંપત્—સમસ્ત વ્યવહારના હેતુ ૩૫ જે વાગ્વ્યાપાર છે

ગુરુમુલાત્ શ્રુતસ્ય સ્ફુટતયા પઠનં, સૈવ સમ્પદિવ સમ્પત્=શ્રવણરમણીયત્વાદિ વિશિષ્ટલક્ષણા ૫। મતિસમ્પત્-મતિ:=ક્ષિપ્રાવગ્રાહિકાદિલક્ષણા, સૈવ સમ્પદિવ સમ્પત્=હેયોપાદેયવિવેકપટીયસ્ત્વાદિવિશિષ્ટરૂપા ૬। પ્રયોગસમ્પત્-પ્રયોગ:=પ્રયો- જનમ્-આત્મસામર્થ્ય દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવં વિજ્ઞાય વાદાદિકરણં સ એવ સમ્પદિવ સમ્પત્=લોકોત્તરવાદસામર્થ્યરૂપા ૭। સંગ્રહપરિજ્ઞા-સંગ્રહ:=દ્રવ્યતો વસ્ત્રપાત્રા- દીનાં, ભાવતોડનેકશાસ્ત્રાપ્તજનેભ્યઃ પદાર્થાનામેકત્રીકરણં, તત્ર પરિજ્ઞા=પરિ-

હૈ ૪। એસી યહ વચન સમ્પદા વચનકો હિત, મિત, સત્ય એવં પ્રિય હોનેકે કારણ હોની હૈ । ગુરુકે મુખસે શ્રુતકા સ્ફુટ રૂપસે પઠના હસકા નામ વાચના હૈ, હસ વાચનાકો જો સમ્પત્કે જૈસી સમ્પદા કહા ગયા હૈ, હસકા કારણ શ્રવણ રમણીયતા આદિકો લેકર કહા ગયા હૈ-મતિ સમ્પત્-શીઘ્રતાકે સાથ જો અવગ્રાહકાદિ રૂપ બુદ્ધિ હૈ, હસકા નામ મતિ હૈ, હસ મતિકો જો સમ્પત્કે જૈસી સમ્પત્તિ કહા ગયા હૈ, હસકા કારણ હેય ઓર ઉપાદેયભૂત પદાર્થોં મેં વિવેક કરનેમેં હસકા પદ્વી(ચતુરાઈ) હોના હૈ ૬, પ્રયોગ સંપદા-દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાલ એવં ભાવકો જાનકર વાદાદિ કરનેરૂપ જો આત્મ સામર્થ્ય હૈ, વહ પ્રયોગ હૈ, હસ પ્રયોગકો જો સમ્પત્કે સમાન સમ્પત્ કહા ગયા હૈ-હસકા કારણ હસમેં વાદ કરનેકા લોકો- ત્તર સામર્થ્યકા કારણ હોના હૈ । સંગ્રહપરિજ્ઞા-દ્રવ્યકી અપેક્ષા અનેક શાસ્ત્ર તથા આસજનોંસે પદાર્થોંકા એકત્રિત કરના હસકા નામ સંગ્રહ

તે પશુ સંપત્તિના જેવો જ હોવાને કારણે અહીં વચનને પશુ સંપત્તિ રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલું છે. બીજાં વચન હિત, મિત, સત્ય અને પ્રિય હોય ત્યારે જ વચન સંપત્ સંભવી શકે છે.

(૫) વાચના સંપત્-ગુરુને શ્રુતને સ્પષ્ટ રૂપે શીખવું તેનું નામ વાચના છે. શ્રવણ રમણીયતા આદિ કારણોને લીધે તે વાચનાને પશુ સંપત્તિ સમાન ગણીને વાચના સંપત્ કહ્યા છે.

(૬) મતિસંપત્-શીઘ્રતા પૂર્વક કોઈ પશુ પ્રશ્નને અવગ્રહણ કરનારી જે બુદ્ધિ છે તેનું નામ મતિ છે. તેને પશુ એક પ્રકારની સંપત્તિ જ કહેવાનું કારણ એ છે કે હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક કરાવવામાં એ મતિ જ મહદરૂપ બને છે,

(૭) પ્રયોગ સંપત્-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને જાણીને વાહાદિ કરવા રૂપ જે આત્મ સામર્થ્ય છે તેનું નામ પ્રયોગ છે. આ પ્રયોગને જે સંપત્તિના સમાન ગણાવવામાં આવ્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે પ્રયોગ સંપત્માં પુરુષને વાહાવવાદ કરવાનું લોકોત્તર સામર્થ્ય હોય છે.

જ્ઞાન-વિચક્ષણતા, અષ્ટમી=અષ્ટાનાં પૂરણી સમ્પત્ ૮॥ ઇતિ । આચારસમ્પદા-
દીનાં વિસ્તૃતસ્વરૂપં દશાશ્રુતસ્કન્ધસ્ય ચતુર્થેઽધ્યયનેઽસ્મત્કૃતમુનિહર્ષિણી
ટીકાયાં વિલોકનીયમ્ । ઇતિ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

ગુણિનો હિ ગુણરત્નનિધાનમ્ભૂતા ઇતિ નિધાનપ્રસ્તાવાન્મહાનિધિ સમ્બન્ધમેકં
સૂત્રમાહ—

મૂલમ્—एगमेगे णं महानिही अष्टचक्रवालपइष्टाणे अट्ट-
जोयणाइं उञ्जु उच्चत्तेणं पणणते ॥ सू० १५ ॥

છાયા—एकैकः खलु महानिधिरष्टचक्रवालप्रतिष्ठानः अष्टयोजनानि
ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन प्रज्ञप्तः ॥ सू० ૧૫ ॥

ટીકા—‘ एगमेगे णं ’ इत्यादि—

चक्रवर्तिनां नव महानिधयो भवन्ति, तत्र खलु एकैको महानिधिः अष्ट

है, इस संग्रहमें जो विचक्षणता है, वह संग्रहपरिज्ञा है, इन आचार
सम्पत् आदिके विस्तृत स्वरूपको अच्छी तरहसे जाननेवालोंको दशा-
श्रुत स्कन्धके चतुर्थ अध्ययनमें हमारे द्वारा की गई मुनितोषिणी टीका
देखनी चाहिये ॥ सूत्र १४ ॥

ગુણીજન ગુણરૂપી રત્નોંકે સ્વજાને હોતે હેં, હસ કારણ નિધાનકે
પ્રવાસકો લેકર અથ સૂત્રકાર મહાનિધિસે સમ્બન્ધિત હસ એક સૂત્રકા
કથન કરતે હેં—“ एगमेगेणं महानिही ” इत्यादि ॥

ટીકાર્થ—चक्रवर्तियोंके नौ महानिधियां होती है, सो उनमें एक

(૮) સંગ્રહ પરિજ્ઞા—દ્રવ્યની અપેક્ષાએ વસ્ત્રપાત્રાદિને એકત્ર કરવા અને
ભાવની અપેક્ષાએ અનેક શાસ્ત્રો તથા આમજનો (શિષ્યો)ને એકત્રિત કરવા
તેનું નામ સંગ્રહ છે. આ સંગ્રહ કરવામાં જે વિચક્ષણતાની જરૂર પડે છે
તેને સંગ્રહ પરિજ્ઞા કહે છે.

આ આચારસમ્પત્ આદિ આઠ સમ્પત્તિઓનું વિસ્તૃત વિવેચન દશાશ્રુત
સ્કન્ધના ચોથા અધ્યયનની મુનિહર્ષિણી ટીકામાં કરવામાં આવ્યું છે. તે આ વિષયનું
વિસ્તૃત સ્વરૂપ જાણવાની ઈચ્છાવાળા પાઠકોએ તે ટીકા વાંચી જવી ॥ સૂ. ૧૪-॥

ગુણીજનો ગુણરૂપી રત્નોના નિધાન (ભંડાર) જેવાં હોય છે, આ
પ્રકારના પૂર્વસૂત્ર સાથેના સંબંધને લીધે હવે સૂત્રકાર મહાનિધિઓના સ્વરૂપનું
નિરૂપણ કરે છે—“ एगमेगेणं महानिही ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—चक्रवर्तीઓના નવ મહાનિધિઓ કહ્યા છે. તે પ્રત્યેક મહાનિધિ

चक्रवालप्रतिष्ठानः—अष्ट चक्रवालेषु=अष्टचक्रेषु प्रतिष्ठानम्=प्रतिष्ठा यस्य स तथाभूतः—अष्ट चक्रेषु प्रतिष्ठितो मञ्जूषाकारः अष्टयोजनानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन पद्मः । महानिधिस्वरूपं चेदम्—

“ नव जोयणवित्थिणा, बारसदीहा समूसिया अट्ट ।

जक्खसहस्रपरिवुडा, चकट्टपइट्टिया नववि ॥ १ ॥ ”

छाया—नव योजनविस्तीर्णा, (विष्कम्भयुक्ता) द्वादशदीर्घा, (आयामयुक्ता) समुच्छ्रिता अष्ट ।

यक्षसहस्रपरिवृताश्चक्राष्टप्रतिष्ठिता नवापि ॥ १ ॥ इति ॥ सू० १५ ॥

इत्थं द्रव्यनिधिमुक्त्वा सम्प्रति भावनिधिमाह—

मूलम्—अट्ट समिईओ पणत्ताओ, तं जहा—इरियास—
मिई १, भासासमिई २, एसणासमिई ३, आयाणभंडमत्तानि-
क्खेवणासमिई ४, उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपरिट्ठावाणि-
यासमिई ५ मणगुत्ती ६, वयगुत्ती ७ कायगुत्ती ८ ॥ सू० १६ ॥

एक जो महानिधि है, वह अष्ट चक्रोंमें है, प्रतिष्ठान जिसका ऐसी होती है, अष्ट चक्रोंमें प्रतिष्ठित वह मञ्जूषाकार निधि आठ योजनकी ऊँची होती है, महानिधिका स्वरूप इस प्रकारसे कहा गया है—

“ नव जोयणवित्थिणा ” इत्यादि ।

ये नौ ही महानिधियां नौ २ योजनके विष्कम्भसे (चोडाह) युक्त हैं, योजनके आयामसे सहित हैं, आठ २ योजनकी ऊँचाईवाली हैं । एकर हजार यक्ष इनकी रक्षा करनेवाले हैं । और आठ चक्रों पर प्रतिष्ठित हैं ॥ सू० १५ ॥

इस प्रकार द्रव्य निधिका कथन कर अब सूत्रकार भावनिधिका कथन करते हैं—“ अट्टसमिईओ पणत्ताओ ” इत्यादि ॥

अष्टयक प्रतिष्ठित डोय छे. अष्टयक प्रतिष्ठित ते मञ्जूषाकार निधि आठ योजन-
जिंथी डोय छे. महानिधि स्वरूप आ प्रकारनुं कल्लुं छे —

“ नव जोयणवित्थिणा ” इत्यादि—

ते प्रत्येक महानिधिने विष्कम्भ नव-नव योजनने, आयाम विस्तार सहित छे. जिंथाँ आठ-आठ योजननी डोय छे.

अठ-अठ हजार यक्ष ते प्रत्येक महानिधिनी रक्षा करता डोय छे अने ते प्रत्येक महानिधि आठ अठ पर प्रतिष्ठित छे. ॥ सू. १५ ॥

आ प्रमाणे द्रव्यनिधितुं निरूपण करीने इवे सूत्रकार भावनिधितुं निरूपण करे छे—

છાયા—અટ સમિતયઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્વથા—ઈર્થાસમિતિઃ ૧, ભાષાસમિતિઃ ૨, ષ્ણગાસમિતિઃ ૩, આદાનભાણ્ડમાત્રનિક્ષેપણાસમિતિઃ ૪, ઉચ્ચારપ્રસ્રવણખેલજલ્લશિદ્ધાણપરિષ્ઠાપનિકાસમિતિઃ ૫, મનોગુપ્તિઃ ૬, વાગ્ગુપ્તિઃ ૭ કાયગુપ્તિઃ ૮ ।
॥ સુ૦ ૧૬ ॥

ટીકા—‘ અટ સમિર્ઠો ’ इत्यादि—

સમિતયઃ—સમ્=સમ્યક્, એકીભાવેન વા इतयः ૭ શોભનૈકાગ્રપરિણામવેષ્ટાઃ
યદ્વા—સં=સંગતા इतयः=પટ્ટતયઃ—સમિતયઃ=પ્રાણિપરિતાપપરિજિહીર્ષયા સમ્યક્પ્ર-
વૃત્તયઃ, તા-અટત્રિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્વથા—ઈર્થાસમિતિઃ—ઈરણમીર્થા=ગમનં, તત્ર યા
સમિતિઃ=સમ્યગેકીભાવેન વા રાગદ્વેપરાહિત્યેન પ્રવર્તનં—પ્રત્વરતરસહસ્રકરકર-
નિકરપ્રકાશિતાસુ દિશાસુ પદાર્થાવેક્ષણક્ષમે ચ ક્ષુપિ મનુષ્યરથચક્રતુરગતુરશ્રુણ્ણ-

ટીકાર્થ—સમિતિયાં આઠ કહી ગઈ હેં, જૈસે—ઈર્થાસમિતિ ૧, ભાષા સમિતિ ૨, ષ્ણગા સમિતિ ૩, આદાનભાણ્ડમાત્રનિક્ષેપણા સમિતિ ૪, ઉચ્ચારપ્રસ્રવણખેલજલ્લશિદ્ધાણપરિષ્ઠાપનિકાસમિતિ ૫, મનોગુપ્તિ ૬, વાગ્ગુપ્તિ ૭, ઓર કાયગુપ્તિ ૮, એકીભાવરૂપસે જો શોભન એકાગ્ર પરિણામકી ચેષ્ટાઈ હેં, વે અથવા—પ્રાણિયોંકો પરિતાપ કરનેકી પ્રવૃત્તિકો છોડનેકી ઇચ્છાસે જો સમ્યક્ પ્રવૃત્તિયાં હેં વે સમિતિયાં હેં । વે સમિતિયાં પૂર્વોક્ત રૂપસે જો આઠ પ્રકારકી કહી ગઈ હેં—સો ઉનકા તાત્પર્ય એસા હૈ, કિ જવ સૂર્યકે પ્રત્વરતર કિરણોંસે દિશાઈ પ્રકાશિત હોના વે ઓર આંત્રોંમં મી પદાર્થાવલોકન કરનેકી ક્ષમતા અચ્છી તરહસે આ જાવે તવ મનુષ્ય રથચક્ર, તુરગ તુર, ઇનસે

ટીકાર્થ—“ અટ સમિર્ઠો પળ્ણતાઓ ” इत्यादि—

નીચે પ્રમાણે આઠ સમિતિઓ કહી છે—(૧) ઈર્થાસમિતિ, (૨) ભાષા સમિતિ, (૩) ષ્ણગા સમિતિ, (૪) આદાનભાંડમાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, (૫) ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ ખેલ જલ્લ શિદ્ધાણ પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ, (૬) મનોગુપ્તિ, (૭) વાગ્ગુપ્તિ અને (૮) કાયગુપ્તિ.

એકીભાવ રૂપે (એકાગ્ર ભાવપૂર્વકની) જે શોભન એકાગ્રપરિણામની ચેષ્ટાઓ છે તેમને સમિતિ કહે છે. અથવા જીવેને પરિતાપ કરવાની પ્રવૃત્તિને છોડવાની ઇચ્છાપૂર્વક જે સમ્યક્ પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે, તેમનું નામ સમિતિઓ છે. હવે તેના આઠ પ્રકારોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—

(૧) ઈર્થાસમિતિ—જ્યારે સૂર્યના પ્રત્વરતર કિરણો વડે દિશાઓ પ્રકાશિત થવા માંડે, અને ઠરેકે ઠરેક વસ્તુને આંખો વડે ધરાધર ભેઈ શકાય એવો પ્રકાશ બધે વ્યાપી જાય, જ્યારે મનુષ્યોના ચાલવાથી, રથચક્ર અને અશ્વાદિનાં

તુરાવાદૌ પ્રાસુકમાર્ગે તદેકતાનમનસો મુનેઃ શનૈર્વિન્યસ્તચરણસ્ય સહ્કુચિતનિજ-
પૂર્વાપરગાત્રસ્ય પુરતો યુગમાત્રદૃષ્ટ્યા ચેષ્ટનમિતિ યાવત્ ૧। ભાષાસમિતિઃ-
ભાષા=વચનં, તસ્યાં સમિતિઃ-ભાષાસમિતિઃ-કાર્કશ્યાદિરહિત-હિતમિત-પ્રાણિ-
મર્દનવર્જિતસ્ક્રીતમૃદુભાષણવ્યવહારઃ ૨। ઇષણાસમિતિઃ-ઇષણા=ગવેષણા-ઉદ્ગ-
માદિદોષવર્જનરૂપા ગ્રહણૈષણા પરિભોગૈષણાદિલક્ષણા ચ, તત્ર સમિતિરેષણા-

તુષાર આદિ જિસ પરસે ક્ષુણ્ણ હો ચુકા હૈ, ઓર હસીસે જો પ્રાસુક
હો ગયા હૈ, એસે રાસ્તે પર આગેકી યુગ પ્રમાણ ભૂમિકા અવલોકન કરતે
હુએ એકાગ્ર મનવાલે મુનિકા કિ જિસને અપના પૂર્વ અપર સંકુચિત
કર લિયા હૈ, જો ધીરે ૨ ચલતા હૈ વહ ઈર્ષ્યા સમિતિ હૈ, તાત્પર્ય હસ
કથનકા કેવલ યહી હૈ કિ કિસી બી જન્તુકો કલેશ ન હો હસ તરહસે
સાવધાની પૂર્વક ચલના હી ઈર્ષ્યા સમિતિ હૈ, સત્ય, હિતકારી, પરિમિત ઓર
અસત્ય રહિત વચન બોલના હસકા નામ ભાષાસમિતિ હૈ, ભાષા શબ્દકા
અર્થ વચન હૈ, વચનમેં જો સમિતિ હૈ વહ ભાષા સમિતિ હૈ, ભાષામેં,
વચનમેં સમિતતા તબી આસકની હૈ, કિ જચ વહ કર્કશ આદિ દોષસે
રહિત હો, અર્થાત્ હિત મિત એવં પ્રિય હો પ્રાણિમર્દન રહિત હો, મૃદુ
હો, ઇષણા સમિતિ-જીવન યાત્રામેં આવશ્યક એસે નિર્દોષ સાધનોકા
જુટાનેમેં સાવધાનીપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરના ઇષણા સમિતિ હૈ, ઇષણા નામ

હાલકા વડે ઝાકળ આદિ જેના પરથી વિદ્વીન થઈ ગયું હોય અને તે કારણે
પ્રાસુક થઈ ગયો હોય એવા રસ્તા પર સામેની યુગપ્રમાણ (ધુંસરી પ્રમાણ)
ભૂમિતુ' અવલોકન કરતાં કરતાં જેણે પોતાના પૂર્વ અપર સંકુચિત કરી લીધા
છે એવા એકાગ્ર મનવાળા મુનિતુ' જે જતના પૂર્વક ધીરે ધીરે ચાલવાનું થાય
છે, તેનું નામ ઈર્ષ્યાસમિતિ છે. આ કથનનો સારાંશ નીચે પ્રમણે છે-કોઈ
પણ જન્તુને કલેશ ન થાય એ પ્રમાણે સાવધાની પૂર્વક ચાલવું તેનું નામ
જ ઈર્ષ્યાસમિતિ છે.

(૨) ભાષાસમિતિ-સત્ય, હિતકારી, પરિમિત અને પ્રિય વચન બોલવા
તેનું નામ ભાષાસમિતિ છે. ભાષા શબ્દનો અર્થ વચન થાય છે આ વચનમાં
જે સમિતિ છે તેનું નામ ભાષાસમિતિ છે. વચનમાં સમિતતા ત્યારે જ
આવે છે કે જ્યારે તે હિત, મિત અને પ્રિય હોય છે, કર્કશતા આદિ દોષોથી
રહિત હોય છે-મૃદુ હોય છે અને પ્રાણિમર્દનથી રહિત હોય છે.

(૩) એષણા સમિતિ-જીવનયાત્રા માટે આવશ્યક હોય એવાં સાધનોની
પ્રાપ્તિ કરવા માટે સાવધાની પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી તેનું નામ એષણાસમિતિ

સમિતિ:-મિક્ષાગતેન મુનિના સોપયોગં નવકોટિવિશુદ્ધમિક્ષાગ્રહણમ્ ૩। આદાન-
 માણ્ડમાત્રનિક્ષેપણાસમિતિ:-માણ્ડમાત્રયોરાદાને નિક્ષેપણાયાં ચ સમિતિઃ ૪।
 ઉચ્ચારપ્રસ્રવણખેલજલ્લ શિઙ્ગાણપરિષ્ઠાપનિકાસમિતિ:-ઉચ્ચારઃ=પુરીષં, પ્રસ્રવણં=
 મૂત્રં, ખેલઃ=લેષ્મા, જલ્લઃ=દેહમલં, શિઙ્ગાણં=નાસામલં, તેષાં પરિષ્ઠાપનિકા=
 વ્યુત્સર્જનં, તદ્વિષયા સમિતિઃ ૫। મનોગુપ્તિઃ-મનસઃ કુશલત્વે પ્રવૃત્તિઃ ૬।
 વાગુપ્તિઃ-વચસઃકુશલત્વે પ્રવૃત્તિઃ ૭। કાયગુપ્તિઃ-કાયસ્ય સ્થાનાદિષુ કુશલત્વેન
 પ્રવૃત્તિઃ ૮ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

ગવેષણા કરનેકા હૈ, યહ ગવેષણા ઉદ્ગમાદિ દોષોંકે છોડ્ઝનેરુપ ગ્રહણે-
 ષણારુપ એવં પરિભોગેષણાદિ રુપ હોની હૈ, હિસ એષણામેં જો સમિતિ
 હૈ, વહો એષણાસમિતિ હૈ । હિસકા તાત્પર્ય કેવલ યહી હૈ, કિ મિક્ષાકે
 લિયે ગયે હુએ મુનિ દ્વારા જો ઉપયોગ યુક્ત હોકર નવ કોટિસે વિશુદ્ધ
 આહારકા ગ્રહણ કરના એષણા સમિતિ હૈ । માણ્ડ માત્રકે ઉઠાનેમેં એવં
 ધરનેમેં જો સમિતિ હૈ, વહ આદાન માણ્ડમાત્રનિક્ષેપણા સમિતિ હૈ,
 ઉચ્ચાર-પુરીષ-પ્રસ્રવણ-મૂત્ર, ખેલ-લેષ્મા, જલ્લ-દેહમલ શિઙ્ગાણ-
 નાસામલ, હિન સવકે વિસર્જનમેં જો સમિતિ હૈ, વહ ઉચ્ચારપ્રસ્રવણ,
 ખેલ-જલ્લ શિઙ્ગાણપરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ હૈ, મનકી કુશલતામેં જો
 પ્રવૃત્તિ હૈ, વહ મનોગુપ્તિ હૈ, વચનકી કુશલતામેં જો પ્રવૃત્તિ હૈ, વહ
 વચનગુપ્તિ હૈ, કાયકી સ્થાન આદિકોમેં જો કુશલતા રુપસે પ્રવૃત્તિહૈ
 વહ કાયગુપ્તિ હૈ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

૩. એષણા એટલે ગવેષણા. તે ઉદ્ગમાદિ દોષોને છોડવા રૂપ, ગ્રહણેષણા
 રૂપ અને પરિભોગેષણા આદિ રૂપ હોય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે
 છે-લિક્ષાપ્રાપ્તિને માટે નીકળેલા મુનિ દ્વારા જે ઉપયોગ યુક્ત થઈને નવ પ્રકારે
 વિશુદ્ધ આહારનું ગ્રહણ થાય છે તેનું નામ એષણા સમિતિ છે.

(૪) ભાંડમાત્રને જતના પૂર્વક ઉઠાવવા અને મૂકવા તેનું નામ આદાન
 ભાંડમાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ છે.

(૫) ઉચ્ચાર (મળ), પ્રસ્રવણ (મૂત્ર), ખેલ (કફ), જલ્લ (શરીરનો મેલ)
 શિઙ્ગાણ (નાકમાંથી નીકળતો ચીકણો પદાર્થ), આ બધાનું જતના પૂર્વક વિસર્જન
 કરવું તેનું નામ ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ ખેલ જલ્લ-શિઙ્ગાણ પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ છે.

(૬) મનોગુપ્તિ-મનની કુશલતા પૂર્વકની જે પ્રવૃત્તિ છે તેનું નામ
 મનોગુપ્તિ છે. (૭) વચનની કુશલતા પૂર્વકની જે પ્રવૃત્તિ છે તેનું નામ વચન-
 ગુપ્તિ છે. (૮) કાયની સ્થાન આદિકોમાં જે કુશલતા રૂપ પ્રવૃત્તિ છે તેનું
 નામ કાયગુપ્તિ છે. ॥ સૂ. ૧૬ ॥

समितिषु अतिचारे जाते आलोचना दीयते इत्यालोचनाचार्यस्य आलोचक-
साधोः प्रायश्चित्तस्य च स्वरूपमभिधातुमाह—

मूलम्—अट्टहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ आलोयणा
पडिच्छित्तए, तं जहा—आधारवं १ ओहारवं २ ववहारवं ३
ओवीलए ४ पकुवए ५ अपरिस्साई ६ निजावए ७ अवाय-
दंसी ८ अट्टहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसमा-
लोइत्तए, तं जहा—जाइसंपन्ने १, कुलसंपन्ने २, विणयसंपन्ने ३,
णाणसंपन्ने ४, दंसणसंपन्ने ५, चरित्तसंपन्ने ६, खंते ७, दंते
८ अट्टविहे पायच्छित्ते पणत्ते तं जहा—आलोयणारिहे १,
पडिक्कमणारिहे २, तदुभयारिहे ३, विवेगारिहे ४, विउसग्ग-
रिहे ५, तवारिहे ६, छेयारिहे ७, मूलारिहे ८ ॥ सू० १७ ॥

छाया—अष्टमिः स्थानैः सम्पन्नोऽनगारः अर्हति आलोचनाः प्रत्येष्टुम्,
तद्यथा—आचारवान् १ अवधारवान् २, व्यवहारवान् ३, अपव्रीडकः ४, प्रका-
रकः ५, अपरिस्त्रावी ६ निर्यापकः ७, अपायदर्शी ८ अष्टमिः स्थानैः सम्प-
न्नोऽनगारः अर्हति आत्मदोषमालोचयितुम्, तद्यथा—जातिसम्पन्नः १, कुल-
संपन्नः २, विनयसम्पन्नः ३ ज्ञानसम्पन्नः ४, दर्शनसम्पन्नः ५, चारित्रसम्पन्नः
६, क्षान्तः ७, दान्तः ८ अष्टविधं प्रायश्चित्तं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—आलोचनार्हम्
१, प्रतिक्रमणार्हम् २, तदुभयार्हम् ३, विवेकार्हम् ४, व्युत्सर्गार्हम् ५ तपोऽर्हम्
६, छेदार्हम् ७, मूलार्हम् ८ ॥ सू० १७ ॥

टीका—‘अट्टहिं ठाणेहिं’ इत्यादि—

अष्टमिः स्थानैः=गुणैः सम्पन्नोऽनगारः अर्हति=योग्यो भवति आलोचनाः=

समितियोंमें अतिचारके होने पर आलोचना दी जाती है, अतः
अब सूत्रकार आलोचनाचार्यका, आलोचकसाधुका और प्रायश्चित्तका
स्वरूप कहतेहैं—“अट्टहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे” इत्यादि ॥

न्यायें समितिमें ना पावनमां अतिचार'दाणी न्य छे. त्यारे आलोचना
अपाय छे. तेथी डवे सूत्रकार आलोचनाचार्य'ना, आलोचना' करनार' अने
प्रायश्चित्तना स्वरूप' निरूपणु करे छे. “अट्टहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे” इत्यादि—

आलोचकेन श्राव्यमाणान् अतिचारान् प्रत्येष्टुं=ग्रहीतुं-श्रोतुमित्यर्थः, तद्यथा-
आचारवान्-आचारः=ज्ञानादि पञ्चविधः, सोऽस्ति परिज्ञाने आसेवनेन च यस्य स
तथा-ज्ञानादि पञ्चविधाचारज्ञस्तदासेवकश्च १, अवधारवान्-अवधारः=अवधार-
णम्-आलोचकेन आलोच्यमानानामतिचाराणां निश्चयकरणं, सोऽस्त्यस्येति तथा-
अतिचारप्रकारनिर्णायक-इत्यर्थः । उक्तं चात्र—

“आयारवमायारं, पंचविहं गुणइ जो य आयरइ ।

ओहारवमवहारे, आलोइतस सव्वंति ॥ १ ॥”

छाया—आचारवान् आचारं पञ्चविधं जानाति यश्च आचरति ।

अवधारवान् अवधारयति आलोचयतः सर्वमिति ॥ १ ॥ इति ॥ २ ॥

तथा-व्यवहारवान्=भागमश्रुताज्ञाधारणाजीतलक्षणानां पञ्चानां व्यवहा-
रांगामभिज्ञः ३। अपत्रीडकः-अपत्रीडयति=अपगतत्रीडं-विगतलज्जं करोति य

टीकार्थ—आठ गुणोंसे संपन्न अनगार आलोचकके द्वारा सुनाये
गये अतिचारोंको सुननेके योग्य होता है, वे आठ गुण इस प्रकारसे
हैं—जो आचारवान् होता है—पांच प्रकारके आचरका—ज्ञानाचारका दर्श-
नाचारका चारित्राचारका तप आचारका और वीर्याचारका—ज्ञाता होता
है, और उनका पालन करनेवाला होता है, जो अवधारवान् (धारणा-
बुद्धि वाला) होता है—आलोचकके द्वारा आलोच्यमान अतिचारोंका
निश्चय करना सो अवधारण है, यह अवधारण जिसके होता है, वह
अवधारणवान् है, यह अवधारणवान् अतिचारोंके प्रकारका निर्णायक
होता है, उक्तं च—‘आयारवमायारं’ इत्यादि

जो व्यवहारवान् होता है—आगम व्यवहार, श्रुत व्यवहार, आज्ञा
व्यवहार, धारणा व्यवहार और जीन व्यवहार इन पांच प्रकारके व्यव-
हारोंका जो जाननेवाला होता है, वह व्यवहारवान् है, जो अपत्रीडक

टीकार्थ—नीचेना आठ गुणोथी युक्त डोय ओवे अणुगार आलोचकना द्वारा
प्रकट करवाभां आवेदा अनियरेने सांख्यवाने योग्य गणाय छे—ने अणुगार
आयारवान् डोय छे—ज्ञानाचार, दर्शनाचार, चारित्राचार, तप आचार अने
वीर्याचारने ज्ञाता डोय छे अने ते आचारोनु पालन करनारे डोय छे, ने
अणुगार अवधारवान् डोय छे, (आलोचकना आलोच्यमान अतिचारोने निश्चय
करवे तेनु नाम अवधारणु छे ने अणुगारभां आ अवधारणुने सहल व डोय
छे तेने अवधारणुवान् कडे छे, ते अवधारणुवान् अणुगार अतिचारोना प्रकारने
निर्णायक डोय छे)

“आयारवमायार” इत्यादि ने व्यवहारवान् डोय छे (आगम व्यवहार, श्रुतव्यव-

આલોચમાનં સાધું સઃ । યો હિ લજ્જયા સમ્યગ્નાલોચમાનં સાધું સમ્યક્ સર્વ-
માલોચયતિ સોઽપત્રીડકો વોધ્યઃ । ઉક્તં ચ—

“ વવહારવં વવહારં આગમમાર્ઙ્ગે ઉ-મુણ્ડ પંચવિહં ।

ઓવીલુવગૂહંતં, જહ આલોપ્પ્તં સવ્વં ॥ ૧ ॥ ”

છાયા--વ્યવહારવાન્ વ્યવહારમ્ આગમાદિં તુ જાનાતિ પશ્ચવિધમ્ ।

અપત્રીડ-ઉપગૂહન્તં યથા આલોચયતિ તત્સર્વમ્ ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

અર્થ ભાવઃ--યસ્તુ આગમાદિકં પશ્ચવિધં વ્યવહારં જાનાતિ સ વ્યવહારવા-
નિત્યુચ્યતે । તથા-યઃ સ્વાતિચારમ્ ઉપગૂહન્તં=નિહનુવાનં સાધું તથાવિધયા
યુક્તયા તત્સર્વમતિચારજાતમાલોચયતિ, સોઽપત્રીડકઃ=અપત્રીડક ઇત્યુચ્યતે ઇતિ
૪ ॥ પ્રકારકઃ--આલોચનાનન્તરં યોઽતિચારવતઃ સાધોઃ શુદ્ધિકારકઃ સઃ । તેદુક્તમ્-

“ આલોચ્યમ્મિ સોર્હિ, જો કારાવેઙ્ગે સો પંકુવ્વઓ ”

હોતા હૈ--આલોચના કરનેવાલે સાધુકો જો લજ્જા રહિત કરતા હૈ, વહ
અપત્રીડક હૈ, અર્થાત્-જો લજ્જાકે વશસે અચ્છી તરહ આલોચના
નહીં કરતા હૈ, એસે સાધુસે જો સમ્યક્ પ્રકારસે સવ આલોચના કરા
લેતા હૈ, વહ અપત્રીડક હૈ-તદુક્ત—“વવહારવં વવહારં” ઇત્યાદિ ।

જો આગમાદિ રૂપ પાંચ પ્રકારકે વ્યવહારકો અચ્છી તરહસે જાનતા
હૈ, વહ વ્યવહારવાન્ કહા જાતા હૈ, તથા-જો અપને અતિચારોંકો છુપાતા
હૈ, ડસસે જો યુક્તિસે ડન અતિચારોંકી આલોચના કરવા લેતા હૈ,
વહ અપત્રીડક હૈ, જો પ્રકારક હોતા હૈ--આલોચનાકે વાદ જો અતિ-
ચારવાલે સાધુકી શુદ્ધિ કરનેવાલા હોતા હૈ, વહ પ્રકારક હૈ કહી મીહૈ-

હાર, આજ્ઞા વ્યવહાર, ધારણા વ્યવહાર અને શ્રુત વ્યવહારને બે બેલુકાર
હોય છે તેને વ્યવહારવાન્ કહે છે), બે અણુગાર અપત્રીડક હોય છે (આલોચના
કરનાર સાધુને બે લબ્ધ (સંકેત) રહિત કરે છે, તેને અપત્રીડક કહે છે.
એટલે કે બે અતિચાર યુક્ત સાધુ લબ્ધને કારણે સારી રીતે આલોચના કરતા
નથી એવા સાધુને સમજાવીને સમ્યક્ પ્રકારે બે આલોચના કરાવી લે છે તેને
અપત્રીડક કહે છે.) કહ્યું પણ છે કે--“ વવહારવં વવહારં ” ઇત્યાદિ

બે આગમાદિ રૂપ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારને સારી રીતે બાણે છે, તેને
વ્યવહારવાન્ કહે છે. એવા સાધુઓ પોતાના અતિચારને યુક્તિપ્રયુક્તિ પૂર્વક
સમજાવીને તેમના અતિચારની આલોચના કરાવનાર સાધુને અપત્રીડક કહે છે.

બે અણુગાર પ્રકારક હોય છે (આલોચના કર્યા બાદ અતિચારવાળા
સાધુની શુદ્ધિ કરાવનાર હોય છે તેને પ્રકારક કહે છે. કહ્યું પણ છે કે--“ આલો-

छाया—आलोचिते शोधिं यः कारयति स प्रकारकः—इति ॥ ५ ॥

अपरिस्रावी—परिस्रवतीत्येवं शीलः परिस्रावी, न तथा—अपरिस्रावी—आलो-
चक दोषाणामन्येभ्योऽकथनशीलः, तदुक्तम्—

“ जो अन्नस्स उ दोसे, न कहेई य अपरिस्राई सो होइ ”

छाया—यः अन्यस्य तु दोषान् न कथयति च अपरिस्रावी स भवति । इति ॥ ६ ॥

निर्यापकः—निर्यापयति—तथाविधया युक्त्या गुर्वपि प्रायश्चित्तं शिष्येण निर्वा-
हयति यः सः, तथा । तदुक्तम्—

“ निज्जवओ तह कुणई, निव्वहई जेण पच्छित्तं ”

छाया—निर्यापकस्तथा करोति निर्वहति येन प्रायश्चित्तम्—इति ॥ ७ ॥

तथा—अपायदर्शी—अपायान्=अनर्थान् पश्यतीत्येवं शीलः,—दुर्भिक्षदौर्बल्या-
दिदृशितशिष्यचित्तभङ्गनिर्वाहादिरूपानर्थदर्शी । यद्वा—सम्यगनालोचितशिष्येभ्यो
दुर्लभत्रोधिकत्वादिकान् अनर्थान् दर्शयति यः स तथा ।

तदुक्तम्—“ दुब्भिवस्रदुव्वलाई, इहलोए जाणए अवाए उ ।

दंसेइ य परलोए, दुल्लहवोहिति संसारे ॥ १ ॥ ”

“ आलोहयस्मि सोहिं ” इत्यादि ।

जो अपरिस्रावी होता है—आलोचकके दोषोंको जो दूसरोंसे नहीं
कहता है, वह अपरिस्रावी है कहा भी है—

“ जो अन्नस्स उ दोसे ” इत्यादि ।

जो निर्यापक होता है—जो युक्तिसे प्रदत्त गुरु प्रायश्चित्तकी भी
शिष्यके द्वारा पालन करा लेता है वह निर्यापक है कहा भी है—

“ निज्जवओ तह कुणई ” इत्यादि ।

जो अपायदर्शी होता है—यदि शिष्य अच्छी तरहसे आलोचना
आदि नहीं करता है, तो उसे बोधि आदिकी प्राप्ति होना दुर्लभ है,

इयस्मि सोहिं ” इत्यादि), जे अपरिस्रावी डोय छे (आलोचकना दोषाने जे
अन्यनी पासे प्रकट करतो नथी तेने अपरिस्रावी कहे छे. कहुं पणु छे के—“ जो
अन्नस्स उ दोसे ” इत्यादि), जे निर्यापक डोय छे (जे प्रदत्त गुरु प्रायश्चित्तनुं
पणु युक्तिपूर्वक शिष्य पासे पालन कराववाने समर्थ डोय छे, तेने निर्या-
पक कहे छे कहुं पणु छे के “ निज्जवओ तह कुणई ” इत्यादि), जे अपा-
यदर्शी डोय छे (जे शिष्य सम्यक् रीते आलोचना आदि करे नही तो तेने
बोधि आदिनी प्राप्ति-यवानुं दुर्लभ ठानी जशे, इत्यादि अनर्थानुं शिष्यने-

छाया—दुर्भिक्षदौर्बल्यादीन् इहलोके जानाति अपायांस्तु ।

दर्शयति च परलोके दुर्लभबोधित्वं संसारे ॥ १ ॥ इति । ८ ॥

अत्र गुणेषु निर्देष्टव्येषु गुणिनो निर्देशो गुणगुणिनोरभेदमाश्रित्य बोध्यः ।
एवमग्रेऽपि ।

इत्यादि अनर्थोंको जो उन्हें दिखानेके स्वभाववाला होता है, वह अपाय दर्शी है कहा भी है—“ दुर्भिक्षदुर्बलाई ” इत्यादि ।

शिष्यको यदि अच्छी तरहसे भिक्षा आदिकी प्राप्ति नहीं होती है, वह दुर्बल हो सकता है, दुर्बलता आनेसे उसका चित्त भंग भी हो सकता है, चित्तभंग हो जानेसे फिर उसका निर्वाह होना कठिन हो सकता है, इस तरहसे जो शिष्यजनोंके लिये अपायका दिखानेवाला होता है वह अपायदर्शी है ।

यहां गुणोंके निर्देश होनेका प्रकरण था, परन्तु गुणीका निर्देश किया गया है, वह गुण गुणीमें अभेदको लेकर किया गया है, इसी प्रकारसे आगे भी समझ लेना चाहिये.

अन क्शववाना सामर्थ्याणा अणुगारने अपायदर्शी कडे छे. कहुं पणु छे के—
दुर्भिक्षदुर्बलाई ” इत्यादि)

शिष्यने जे सारी रीते भिक्षा आदिनी प्राप्ति थती नथी, तो तेनामां दुर्बल पणु आवी जय छे. दुर्बलता आवी जवाने कारणे तेनामां मानसिक अस्थिरता आवी जवाने पणु संभव रहे छे. मानसिक अस्थिरता आवी जय तो तेने भाटे पोताने निर्वाह चलाववानुं पणु कठणु थर्ध जय छे. आ प्रकारे जे आचार्य आदि शिष्यजनोने अपाय दर्शवनारे डोय छे तेने अपायदर्शी कडे छे. आ रीते पोताना अतिचारोनी आलोचना करवा भागता आलोचक द्वारा पोताना जे अतिचारो प्रकट करवाना डोय, ते अतिचारो सांभलवाने पात्र जेअ अणुगारने गणी शकय छे, के जेनामां नीचेना आठ गुणोने सहभाव डोय छे—(१) ते आचारवान डोवो जेधजे, (२) ते अवधारवान डोवो जेधजे (३) ते व्यवहारवान डोवो जेधजे (४) ते अपनीडक डोवो जेधजे (५) ते प्रकारक डोवो जेधजे, (६) ते अपरिस्रावी डोवो जेधजे. (७) ते नियोपक डोवो जेधजे अने (८) ते अपायदर्शी डोवो जेधजे. आ अधां पहोने अर्थ उपर स्पष्ट करवामां आव्यो छे.

अही गुणोने निर्देश थवे जेधतो डतो, परन्तु गुणु अने गुणीमां अवेदने उपचार करीने अही गुणीने निर्देश करवामां आव्यो छे. जेअ प्रमाणे आगण पणु समजवानुं छे.

इत्थमालोचनादातुर्गुणानुक्तत्रा सम्प्रति आलोचकस्य गुणानाह—‘अदृहि’ इत्यादि ।

अष्टभिः स्थानैः=गुणैर्युक्तोऽनगारोऽर्हति आत्मदोषम्=स्वापराधम् आलोचयितुम्, तद्यथा-जातिसम्पन्नः-जातिः=मातृको वंशः, तेन सम्पन्नः=युक्तः ॥१॥ कुलसम्पन्नः-कुलं=पैतृको वंशः, तेन सम्पन्नः २। एवंविधः, पुरुषः प्रायोऽकृत्यमेव न करोति, यदि कथंचित् करोति ततः पश्चात्तापतप्तः स आलोचयत्येवेति “जातिसम्पन्नः कुलसम्पन्नः” इति स्थानद्वयमुक्तम् । तदुक्तम्—

“जाईकुलसंपन्नो, पायमकिञ्च न सेवइ किंचि ।

आसेविज्जण पच्छा, तग्गुणओ सम्ममालोए ॥ १ ॥”

छाया—जातिकुलसम्पन्नः प्रायः अकृत्यं न सेवते किंचित् ।

आसेव्य पश्चात्तद्गुणतः सम्यगालोचयति ॥ १ ॥ इति ।

इस प्रकारसे आलोचना दाताके गुणोंका कथन कर अथ सूत्रकार आलोचकके गुणोंका कथन करते हैं—“अदृहि” इत्यादि—

आठ गुणोंसे युक्त अनगार अपने अपराध रूप दोषोंकी आलोचना करनेके योग्य होता है—वे आठ गुण इस प्रकारसे हैं—जाति संपन्न ?—जो मातृकवंश रूप जातिसे युक्त होता है, वह अपने अपराधरूप दोषोंकी आलोचना करनेके योग्य होता है ?—इसी प्रकारसे जो कुल संपन्न होता है—पैतृक वंशसे युक्त होता है ऐसा पुरुष प्रायः अकृत्यही नहीं करता—है—यदि कथंचित् वह करता भी है तो वह पश्चात्तापसे तप्त होकर उन

आ प्रकारे आलोचना दाताना गुणानुं वर्णन निरूपण करीने उर्वे सूत्रकार आलोचकना गुणानुं निरूपण करे छे—

“अदृहि” इत्यादि—नीचे दर्शायेला आठ गुणोथी संपन्न होय जेवो अष्टगार पोताना अपराधरूप दोषोनी आलोचना करवाने योग्य गणाय छे.—
(१) जाति संपन्न, (२) कुल संपन्न, (३) विनय संपन्न, (४) ज्ञान संपन्न
(५) दर्शन संपन्न (६) चारित्र संपन्न, (७) क्षान्त अने (८) दान्त.

जाति संपन्न—उत्तम मातृवंश युक्ताने जाति संपन्न कडे छे. कुल संपन्न—उत्तम पितृवंशथी संपन्न होय जेवाने कुल संपन्न कडे छे. जाति संपन्न अने कुल संपन्न साधु, सामान्य रीते अकृत्य करता नथी. कदाच तेनाथी कोर्ध अकृत्य सेवन थर्ध जाय छे, तो पश्चात्ताप रूपी अग्निथी तेतुं मन तप्त थर्ध जाय छे, अने ते पोताना, दोषोनी आलोचना, अवश्य करी जे ले, छे. आ प्रकारे जाति,

तथा-विनयसम्पन्नः=विनीतः, एवंविधः शिष्योऽनायासेनैव सर्वमालोचयति
३। ज्ञानसम्पन्नः=ज्ञानवान्, एतादृशो मुनिर्दोषविपाकं प्रायश्चित्तं चाऽनायासेना-
वगच्छति । तदुक्तम्—

“ नाणेण उ संपन्नो, दोषवित्रागं वियाणितं घोरं ।

आलोएह सुहचिय, पायच्छित्तं च अवगच्छे ॥ १ ॥

छाया—ज्ञानेन तु सम्पन्नो दोषविपाकं विज्ञाय घोरम् ।

आलोचयति सुखमेव प्रायश्चित्तं च अवगच्छति ॥१॥ इति ॥४॥

दोषोंकी आलोचना करता ही है, इस तरह जाति संपन्न और कुल
संपन्न ये दो स्थान कहेहैं कहा भीहै—“ जाइ कुलसम्पन्नो ” इत्यादि ।
इसका अर्थ स्पष्ट है—

विनय संपन्न—जो विनीत होता है, ऐसा शिष्य विना किसीके
कहे सुने शान्तिसे अपने अतिचारोंकी आलोचना करताहै । ३।

ज्ञान संपन्न—जो शिष्य ज्ञानवाला होता है, ऐसा वह मुनि शिष्य,
दोष विपाकवाले प्रायश्चित्त अनायाससेही जान लेता है ४। कहा भीहै—
“ नाणेण उ संपन्नो ” इत्यादि ।

जो शिष्य सम्यग्ज्ञानसे युक्त होता है, वह बात भलीभांति जानता
है, कि लगे हुए दोषोंका विपाक भयंकर फलदाता होता है, अतः
इन दोषोंकी शुद्धि केवल एक प्रायश्चित्तसेही होतीहै, इसलिये वह उनकी
आलोचना करता है, और दिया हुआ प्रायश्चित्तको अच्छी तरहसे
स्वीकार कर लेता है।

संपन्न अने कुलसंपन्न साधुने अही आलोचना करवाने पात्र गणुव्यो छे.
कहुं पणु छे के—“ जाइकुलसंपन्नो ” इत्यादि. तेनो अर्थ स्पष्ट छे.

विनय संपन्न—जे साधु विनीत होय छे, ते कोध न कडे तो पणु
शान्तिथी पोताना अतिचारेनी आलोचना करे छे.

ज्ञानसंपन्न—जे शिष्य (साधु) ज्ञानसंपन्न होय छे, ते दोषविपाक-
प्रायश्चित्तने अनायासे न् नोणी दे छे. कहुं पणु छे के—

“ नाणेण उ संपन्नो ” इत्यादि—

जे साधु सम्यग्ज्ञानथी युक्त होय छे, ते आ वात घणी न् सारी
रीते नोणी शके छे के—पोताने जे अतिचारे लागे छे, तेनो विपाक लयकर
इलहाता होय छे, ते नोणी छे के ते दोषो गुरुनी समक्ष प्रकट करीने योग्य
प्रायश्चित्त देवाथी न् तेमनी शुद्धि थई शके छे तेथी ते पोताना दोषोने गुरु
समक्ष प्रकट करवा इप आलोचना पणु करे छे अने गुरु द्वारा जे प्रायश्चित्त
आपवाभां आवे, तेनो पणु सम्यक् इपे स्वीकार करे छे.

દર્શનસમ્પન્નઃ=શ્રદ્ધાવાન્ એવં વિથઃ પુરુષઃ 'દોષા અનર્થકરાઃ' इति श्रद्धते ॥ ૬ ॥ ચારિત્રસંમ્યન્નઃ=ક્રિયાવાન્, સ ચ ભૂયસ્તમપરાધં ન કરોતિ, સમ્યગ્-
લોચયતિ, પ્રાયશ્ચિત્તં ચ નિર્વાહયતિ । તદુક્તમ્—

“ સુદ્ધો તદ્દત્તિ સમ્મં, સદ્દર્હઈ દંયણેણ સંપન્નો ।

ચરણેણ ડ સંપન્નો, ન કુણઙ્ મુજ્જો તમવરાહં ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—સુદ્ધસ્તયેતિ સમ્યક્, શ્રદ્ધત્તે દર્શનેન સમ્પન્નઃ ।

ચરણેન ડ સમ્યન્નો, ન કરોતિ ભૂયસ્તમપરાધમ્ ॥ ૧ ॥ इति ॥ ૬ ॥

ક્ષાન્તઃ=ક્ષમાશીલઃ, एतादृश आचार्यैः कठोर वचनेनोक्तोऽपि न कदाचि-
दपि चेतसि रोपमावहति । તદુક્તમ્—

“ સંતો આયરિણ્હિં, ફરુમં મણિઓવિ ન વિ રુસે । ”

છાયા—ક્ષાન્ત આચાર્યૈઃ પરુપં મણિતોઽપિ નાપિ રુષ્યેત્—इति ॥ ૭ ॥

દર્શન સંપન્ન—જો શિષ્ય શ્રદ્ધાવાલા હોતા હૈ, એસા વહ શિષ્ય
“ દોષ અનર્થકર હોતેહૈ ” હસ વાનકે ડર દઢ શ્રદ્ધાવાલા હોતા હૈ. ૬

ચારિત્ર સંપન્ન—જો શિષ્ય ચારિત્ર સમ્યન્ન હોતા હૈ, ક્રિયાવાલા
હોતા હૈ ડસ અપરાધાકી અઢઢી તરહસે આલોચના કરતા હૈ, ઓર
ગૃહીત પ્રાયશ્ચિત્તકા નિર્વાહ કરતા ૬ હૈ કહા મી હૈ—

“ સુદ્ધો તદ્દત્તિ સમ્મં ” इत्यादि ।

ક્ષાન્ત—જો શિષ્ય ક્ષમાશીલ હોતા હૈ, વહ આચાર્યકે દ્વારા કઠોર
વચન કહે જાને પર મી અવને ચિત્તમેં રોષ નહીં લાનાહૈ ૭ કહા મીહૈ—

“ સંતો આયરિણ્હિં ” इत्यादि ।

દર્શન સંપન્ન—જે શિષ્ય શ્રદ્ધાવાળો હોય છે, તેને એ વાત પ્રત્યે દઢ શ્રદ્ધા
હોય છે કે “ દોષ અનર્થકર હોય છે. ”

ચારિત્ર સંપન્ન—જે શિષ્ય ચારિત્ર સંપન્ન હોય છે—ક્રિયાવાળો હોય છે—તે
ફરી એવો અપરાધ કરતો નથી. તે પોતાના અતિચારોની સારી આલોચના
કરે છે અને તે અતિચારોની વિશુદ્ધિ માટે જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવ્યું હોય
છે, તેનું સારી રીતે પાલન કરે છે કહ્યું પણ છે કે—

“ સુદ્ધો તદ્દત્તિ સમ્મં ” इत्यादि.

ક્ષાન્ત—જે શિષ્ય ક્ષમાશીલ હોય છે, તે આચાર્ય દ્વારા કઠોર વચનો
કહેવામાં આવે તો પણ પોતાના મનમાં રોષ કરતો નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“ સંતો આયરિણ્હિં ” इत्यादि

तथा-दान्तः=निगृहीतेन्द्रियः, अयं हि दत्तं प्रायश्चित्तं वोढुं समर्थो भवति ।
तदुक्तम्—“ दत्तो समर्थो वोढुं पच्छित्तं जमिह दिज्जप तस्स ” ।

छाया--दान्तः समर्थो वोढुं प्रायश्चित्तं यदिह दीयते तस्मै-इति ॥ ८ ॥

इत्यमालोचकगुणानुत्तमा सम्प्रति तत्कृतानि प्रायश्चित्तानि अष्टस्थानत्वेन
प्ररूपयितुमाह—‘ अट्टविहे ’ इत्यादि ।

प्रायश्चित्तम्—‘ प्रायश्चित्त ’ शब्दोऽपराधे तच्छुद्धौ च दृश्यते । अत्र अप-
राधोऽर्थो विज्ञेयः, ततश्च प्रायश्चित्तम्=अपराधः अष्टविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—
आलोचनार्हम्—आलोचनाः=निवेदना, तल्लक्षणं शुद्धिमर्हति यावत् १। प्रतिक्रमणा-

दान्त--जो शिष्य इन्द्रियोका निग्रह करनेवाला होता है-वह दिवे
हुए प्रायश्चित्त को बहन करनेके लिये समर्थ होना है ८ कहा भी है--

“ दत्तो समर्थो वोढुं ” इत्यादि ।

इस प्रकारसे आलोचकके गुणोंको कहकर अब सूत्रकार उनके
द्वारा किये गये प्रायश्चित्तोंकी आठ स्थानोंसे प्ररूपणा करते हैं--“अट्टविहे”
इत्यादि--“ प्रायश्चित्त ” यह शब्द अपराध और उसकी शुद्धिमें व्यवहृत
हुआ देखा जाता है, यहाँ अपराध अर्थ प्रायश्चित्त शब्दका प्रयोगमें
हुआ है इस तरह प्रायश्चित्तरूप अपराध आठ प्रकारका कहा गया है--

जो प्रायश्चित्त आलोचनारूप निवेदनासे शुद्धिके योग्य होता है, वह
आलोचनार्ह प्रायश्चित्त है, जो प्रायश्चित्त मिथ्यादुष्कृति (मिच्छामि दुक्कंडं)
देनेसे शुद्धिके योग्य होता है, वह प्रायश्चित्त प्रतिक्रमणार्ह है २, जो प्राय-

दान्त--जे शिष्य इन्द्रियोना निग्रह करनारे डाय छे तेने दान्त कडे छे.
अये शिष्य तेने जे प्रायश्चित्त आपवामां आव्युं डाय, तेने बहन करवाने
समर्थ डाय छे. कहुं पणु छे के दत्तो समर्थो वोढु ” इत्यादि.

आ प्रभावे आलोचकना गुणानुं निरूपणु करीने डवे सूत्रकार तेना द्वारा
करायेला प्रायश्चित्तोना आठ प्रकारोनुं निरूपणु करे छे--

“ अट्टविहे ” इत्यादि.

“ प्रायश्चित्त ” आ पद अपराध अने तेनी शुद्धिना अर्थनुं वाचक छे.
अट्टवे के अही प्रायश्चित्त पद अपराधना अर्थमां प्रयुक्त थयुं छे. आ नीते
प्रायश्चित्त इय अपराधना आठ प्रकारे अही प्रकट करवामां आव्या छे--

(१) अलोचनार्ह--जे प्रायश्चित्त आलोचन इय निवेदन मात्रथी जे शुद्ध
थई जवाने योग्य डाय छे, तेने आलोचनार्ह प्रायश्चित्त कडे छे.

(२) प्रतिक्रमणार्ह--जे प्रायश्चित्त प्रतिक्रमण द्वारा-मिथ्या दुष्कृति देवा
मात्रथी शुद्धिने योग्य डाय छे तेने प्रतिक्रमणार्ह प्रायश्चित्त कडे छे.

ર્હમ્-પ્રતિક્રમણમ્=મિથ્યાકૃત્, તદર્હમિતિ ચત્ ૨। તદુભયાર્હમ્-આલોચના પ્રતિ-
ક્રમણેત્યુભયાર્હમ્ ૩। વિવેકાર્હમ્-વિવેકઃ=અશુદ્ધભક્તાદિત્યાગરૂપઃ, તદર્હમ્ ૪।
વ્યુત્સર્ગાર્હમ્-વ્યુત્સર્ગઃ=કાયોત્સર્ગઃ, તદર્હમ્ ૫। તપોર્હમ્-તપઃ=નિર્વિકૃતિકાદિ-
રૂપં, તદર્હમ્ ૬। છેદાર્હમ્-છેદઃ=પ્રવ્રજ્યા પર્યાયસ્ય લઘૂકરણં, તદર્હમ્ ૭। તથા-
મૂલાર્હમ્-મૂલમ્=મહાવ્રતારોપણમ્, તદર્હમિતિ પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ૮ ॥ ઇતિ ॥ સૂ૦ ૧૭ ॥

જાત્યાદિ મદેષુ સત્સુ જના આલોચનાયાં ન પ્રવર્તન્તે, ઇતિ મદાન્ અષ્ટસ્થાન-
ત્વેન નિરૂપયતિ--

મૂલમ્-અટ્ટ મયટ્ટાણા પઠણત્તા, તં જહા-જાહમણ ૧, કુલ-
મણ ૨, બલમણ ૩, રૂવમણ ૪, તવમણ ૫, સુધમણ ૬, લાભ-
મણ ૭, ઇસ્સરિયમણ ૮ ॥ સૂ૦ ૧૮ ॥

શ્ચિત્ત આલોચના એવં પ્રતિક્રમણસે શુદ્ધિકે યોગ્ય હોતાહૈ, વહ તદુભયાર્હ
પ્રાયશ્ચિત્તહૈ, જો પ્રાયશ્ચિત્ત અશુદ્ધ ભક્ત (આહાર)આદિકે ત્યાગસે શુદ્ધિકે
યોગ્ય હોતા હૈ, વહ વિવેકાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ, જો પ્રાયશ્ચિત્ત કાયોત્સર્ગસે
શુદ્ધિકે યોગ્ય હોતા હૈ, વહ વ્યુત્સર્ગાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ । જો પ્રાયશ્ચિત્ત
તપસ્યાસે શુદ્ધિકે યોગ્ય હોતા હૈ, વહ તપોર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ । જો પ્રાય-
શ્ચિત્ત પ્રવ્રજ્યા પર્યાયકે છેદ કરનેસે શુદ્ધિકે યોગ્ય હોતાહૈ, વહ છેદાર્હ પ્રાય-
શ્ચિત્તહૈ, જો મહાવ્રતારોપણકે યોગ્ય હોતાહૈ, વહ મૂલાર્હ પ્રાયશ્ચિત્તહૈ ॥ સૂ૦ ૧૭ ॥

(૩) તદુભયાર્હ-ને પ્રાયશ્ચિત્ત આલોચના અને પ્રતિક્રમણ, બન્ને દ્વારા
શુદ્ધિને યોગ્ય હોય છે તેને તદુભયાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

(૪) વિવેકાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત-ને પ્રાયશ્ચિત્ત અશુદ્ધ આહાર આદિના ત્યાગ વડે
શુદ્ધિને પાત્ર હોય છે, તેને વિવેકાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

(૫) વ્યુત્સર્ગાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત-ને પ્રાયશ્ચિત્ત કાયોત્સર્ગ દ્વારા શુદ્ધિને યોગ્ય
હોય છે, તેને વ્યુત્સર્ગાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

(૬) તપર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત-ને પ્રાયશ્ચિત્ત તપસ્યા દ્વારા શુદ્ધિને યોગ્ય હોય
તેને તપર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

(૭) છેદાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રવ્રજ્યા પર્યાયના છેદન દ્વારા શુદ્ધિને યોગ્ય હોય
છે, તેને છેદાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

(૮) મૂલાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત-મહાવ્રતારોપણને યોગ્ય ને પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે,
તેને મૂલાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. ॥ સૂ. ૧૭ ॥

છાયા—અષ્ટ મદસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા—જાતિમદઃ ૧, કુલમદઃ ૨, બલમદઃ ૩, રૂપમદઃ ૪, તપોમદઃ ૫, શ્રુતમદઃ ૬, લાભમદઃ ૭, ऐश्वर्यमदः ૮ ॥ સૂ ૧૨ ॥

ટીકા—‘ અદ્વ મયદ્વાળા ’ ઇત્યાદિ—

મદસ્થાનાનિ=મદભેદાઃ અષ્ટ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા—જાતિમદ ઇત્યાદિ । વ્યાખ્યા સ્પષ્ટા । જાત્યાદિમદેષુ સત્સુ પ્રાણિન ઇહલોકે ઉન્મત્તા દુઃખિતાશ્ચ ભવન્તિ, પરલોકે ચ હીનજાત્યાદિકાઃ । તદુક્તમ્—

“ જાત્યાદિમદોન્મત્તઃ, પિશાચવદ્ ભવતિ દુઃખિતશ્ચેહ ।

જાત્યાદિ હીનતાં પરભવે ચ નિઃસંશયં લભતે ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ॥ સૂ ૧૮ ॥

જાત્યાદિ મદોંકે હોને પર મનુષ્ય આ ઓવનામે પ્રવૃત્તિ નહીં કરતે હૈં ઇસલિયે અથ સૂત્રકાર મદોંકા આઠ સ્થાન રૂપસે નિરૂપણ કરતે હૈં—

“ અદ્વ મયદ્વાળા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ ॥

ટીકાર્થ—આઠ મદકે ભેદ કહે ગયે હૈં—જૈસે—જાતિમદ, કુલમદ, બલમદ, રૂપમદ, તપમદ, શ્રુતમદ, લાભમદ ઓર ऐश्वर्यमद જાત્યાદિ મદોંકે હોને પર પ્રાણી ઇસ લોકમે ઉન્મત્ત ઓર દુઃખિત હોતે હૈં ઇવં પરલોકમે હીન જાતિ આદિવાલે હોતે હૈં—કહા ખી હૈ—

“ જાત્યાદિ મદોન્મત્તઃ ” ઇત્યાદિ ।

જાતિમદ આદિ મદોંસે ઉન્મત્ત હુઆ વ્યક્તિ ઇસ લોકમે પિશાચ કી તરહ હોતા હૈ ઓર વહ સદા દુઃખિત બના રહતા હૈ, તથા—પરભવમે વહ નિશ્ચયસે જાતિ આદિકી હીનતા વાલા હોતા હૈ ॥ સૂત્ર-૧૮ ॥

જાત્યાદિ મદોંકે હોને પર મનુષ્યમાં સદ્ભાવ હોય છે તે મનુષ્ય જ આલોચના આદિ કરતો નથી. પૂર્વસૂત્ર સાથે આ પ્રકારના સંબંધને લઈને હવે સૂત્રકાર આઠ પ્રકારના મદોંકા પ્રતિપાદન કરે છે—

“ અદ્વ મયદ્વાળા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—મદના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) જાતિમદ, (૨) કુલમદ, (૩) બલમદ (૪) રૂપમદ, (૫) તપમદ, (૬) શ્રુતમદ, (૭) લાભમદ અને (૮) ऐश्वर्यમદ. જ્યારે માણસમાં જાત્યાદિ મદોંકા સદ્ભાવ હોય છે, ત્યારે માણસ આ લોકમાં ઉન્મત્ત અને દુઃખી થાય છે, અને પરલોકમાં પણ હીનજાતિ આદિની પ્રાપ્તિ કરે છે. કશું પણ છે કે—“ જાત્યાદિ મદોન્મત્તઃ ” ઇત્યાદિ—

જાતિ આદિ મદો વડે ઉન્મત્ત બનેલો મનુષ્ય આ લોકમાં પિશાચ જેવો બની જાય છે, અને તે સદા દુઃખ જ લોગવતો રહે છે. તથા પરલવમાં પણ તે જાતિ આદિની હીનતા પ્રાપ્ત કરીને દુઃખ જ પામતો રહે છે. ॥ સૂ ૧૮ ॥

અનન્તરસૂત્રે શ્રુતમદઃ પ્રોક્તઃ, વાદિનશ્ચ પ્રાયરતદ્વન્તો ભવન્તીતિ વાદિવિશે-
પાન્ અષ્ટ સ્થાનત્વેનાહ—

મૂલક—અટ્ટ અકિરિયાવાઈ પળ્ળત્તા, તં જહા—એગાવાઈ ૧,
અળેગાવાઈ ૨, મિયવાઈ ૩, નિમ્મિયવાઈ ૪, સાયવાઈ ૫, સમુ-
ચ્છેયવાઈ ૬, ણિયાવાઈ ૭ ણસંતિ પરલોગવાઈ ૮ ॥ સૂ૦૧૧ ॥

હાયા—અષ્ટ અક્રિયાવાદિનઃ પ્રજ્ઞાઃ, તથથા—એકવાદી ૧, અનેકવાદી
૨, મિતવાદી ૩, નિર્મિતવાદી ૪, સાતવાદી ૫, સમુચ્છેદવાદી ૬, નિત્યવાદી
૭, ન શાન્તિપરલોકવાદી ૮ ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

ટીકા—“ અટ્ટ અકિરિયાવાઈ ” ઇત્યાદિ—

અક્રિયાવાદીનઃ—ક્રિયા=સકલપદાર્થાન્વિતા અસ્તીતિરૂપા, સત્ર અયથાર્થતયા
કુત્સિતા—અક્રિયા, નચઃ કુત્સિતાર્થત્વસ્યોક્તત્વાત્, તામ્ અક્રિયાં વદન્તીત્યેવં

ઉપરકે સૂત્રમેં શ્રુતમદ કહ્યા યયા હૈ યહ શ્રુતમદ જો વાદીજન
હોતેહૈં, ડનકો પ્રાયઃ કરકે હોતાહૈં, અતઃ અચ સૂત્રકાર વાદિ વિશેષોંકી
પ્રરૂપણા કરતે હૈં—“ અટ્ટ અકિરિયાવાઈ પળ્ળત્તા ” ઇત્યાદી ॥

ટીકાર્થ—અક્રિયાવાદી આઠ કહે મયેહૈં—જેસે—એકવાદી ૧, અનેકવાદી ૨,
મિતવાદી ૩, નિર્મિતવાદી ૪, સાત વાદી ૫, સમુચ્છેદવાદી ૬, નિત્ય-
વાદી ૭ ન શાન્તિ પરલોકવાદી ૮ સકલ પદાર્થોંમેં અન્વય રૂપસે રહી
હુઈ “ અસ્તિ ” એસી જો ક્રિયા હૈ યહ અયથાર્થ હોનેસે કુત્સિત હૈ—
યહાં નચ્ કુત્સિત અર્થકા કહનેવાલા હૈ ઇસ ક્રિયાકો—અસ્તિરૂપ
ક્રિયાકો—ઇસ તરહ કુત્સિતરૂપસે કહનેકા જિનકા સ્વભાવ હૈ વે અક્રિ-

ઉપરના સૂત્રમાં શ્રુતમદ નામનો એક પ્રકાર બતાવવામાં આવ્યો છે.
વાદીજનોમાં સામાન્ય રીતે શ્રુતમદનો સદ્ભાવ હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર
વાદી વિશેષોની આઠ સ્થાનોની અપેક્ષાએ પ્રજ્ઞા કરે છે—

“ અટ્ટ અકિરિયાવાઈ પળ્ળત્તા ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૧૩)

ટીકાર્થ—આઠ અક્રિયાવાદી કહ્યા છે—(૧) એકવાદી (૨) અનેકવાદી, (૩) મિત-
વાદી, (૪) નિર્મિતવાદી, (૫) સાતવાદી સમુચ્છેદવાદી, (૭) નિત્યવાદી અને (૮)
ન શાન્તિ પરલોકવાદી.

સકળ પદાર્થોમાં અન્વય રૂપે રહેલી “ અસ્તિ ” એવી જે ક્રિયા તે અયથાર્થ
હોવાથી કુત્સિત છે—અહીં નચ્ કુત્સિત અર્થનો વાચક છે—અસ્તિ રૂપ ક્રિયાને—આ
પ્રમાણે કુત્સિત રૂપે કહેવાનો જેમનો સ્વભાવ છે, તેમને અક્રિયાવાદી કહે છે.

शीला अक्रियावादिनः—वस्तुनामनेकान्तात्मकत्वं वास्तविकं स्वरूपमनुपादाय तदैकान्तिकस्वरूपप्रतिपत्तारो नास्तिकाः । एकान्तवादिन एते वस्तुतः परलोकसाधकक्रियामपि न वदन्ति, अतस्तदभिमतपदार्थसत्तार्यां परलोकसाधकक्रियाया अनुपपत्तिरिति तेऽक्रियावादिन एवेति । तेऽक्रियावादिनः—अष्ट संख्यकाः प्रज्ञाः, तद्यथा—

एकवादी—एक एव आत्मादिपदार्थ इति वदतीत्येवं शीलः । ‘एगावाद्’ इत्यत्र प्राकृतत्वाद् दीर्घः । एकवादिमतं चेत्थम् । तत्र कश्चिद् भूतात्मवादी । तन्मतं चेदम्—

“ एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते व्यवस्थितः ।

एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रकत् ॥ १ ॥ इति ।

यावाद् हैं—ये अक्रियावादी नास्तिरु हैं, क्योंकि ये वस्तुका स्वरूप जो अनेकात्मक है उसे नहीं मानते हैं किन्तु एकान्तात्मकही वस्तुका स्वरूप मानते हैं, ये एकान्तवाद वस्तुतः परलोक साधक क्रियाको भी नहीं मानते हैं, इसलिये इनके द्वारा अभिमत(मानाहुवा)पदार्थ सत्तामें परलोक साधक क्रियाकी अनुपपत्ति है, उसका सद्भाव सिद्ध नहीं होता है, इस तरह ये अक्रियावादीही हैं, ये अक्रियावादी जो पूर्वोक्तरूपसे आठ प्रकारके कहे गये हैं—उनका अभिप्राय ऐसा है—एकही आत्मादि पदार्थ है ऐसी मान्यता जिनकी है वे एकवादी हैं—एकवादका मत इस प्रकारसे है—इस एकवादीमें जो भूतात्मवादी है, उसका मन्तव्य ऐसा है—

“ एक एव हि भूतात्मा ” इत्यादि ।

प्रत्येक भूतमें(प्राणीमें)एकही भूतात्मा व्यवस्थित है, वह एक भूतात्माही

ते अक्रियावादीओं नास्तिक छे, कारण के वस्तुनुं ने अनेकात्मक स्वरूप छे, तेने तेओ मानता नथी, परन्तु वस्तुना ओकांतात्मक स्वरूपने न तेओ माने छे आ ओकांतवाद वस्तुतः परलोक साधक क्रियाने पणु मानते नथी. तेभना द्वारा अभिमत पदार्थ सत्तामां परलोक साधक क्रियानी अनुपपत्ति छे. तेने सद्भाव सिद्ध थते नथी आ रीते तेओ अक्रियावादी न छे. डवे ते अक्रियावादीओना आठ प्रकारेनुं स्पष्टीकरण करवाभा आवे छे—“ ओक न आत्मादि पदार्थ छे, ” आ प्रकारनी जेभनी मान्यता छे तेभने ओकवादी कडे छे. ओकवादीनी मान्यता आ प्रकारनी छे—ते ओकवादीओमां ने भूतात्मवादी छे, तेनुं मन्तव्य ओपुं छे के—

“ एक एव हि भूतात्मा ” इत्यादि—

प्रत्येक भूतमां ओक न भूतात्मा व्यवस्थित (विद्यमान) छे. ते ओक

एवम् - पुरुषाद्वैतवादि - शब्दाद्वैतवादि - सामान्याद्वैतवादिप्रभृतिमतानि विज्ञेयानि । इत्थमात्मनः पुरुषस्य शब्दस्य सामान्यस्य चैकत्ववादिना मेषामनेकत्वेन अनेकचैकत्ववादिनः । एते हि आत्माद्यतिरिक्तान् सतोऽपि पदार्थान् न स्वीकुर्वन्ति । आत्मादीनामैकान्तिकमेकत्वं युक्तवान् सिध्यति । अत एवाम-क्रियावादित्वमिति । १ ।

अनेकवादी—पदार्थानां कथंविदेकत्वे सत्यप्येकान्तस्तदनेकत्ववादी । अयं हि प्रमाणतः पदार्थानां परस्परविलक्षणत्वाद् रूपत्वेन रूपमिव परस्परविलक्षणानेव पदार्थान् मनुते । इत्थं चात्रारयाभिमतम्—यदि पदार्थानामेकत्वं स्यात्तर्हि जलचन्द्रकी तरह एक प्रकारका और अनेक प्रकारका दिग्वलाई देता है, इस प्रकार पुरुषाद्वैत, शब्दाद्वैत, सामान्याद्वैत-वादी आदि मत भी इस एकवादीके मनमेंहीहैं । इस तरह आत्माको पुरुष को, शब्दको और सामान्य को एक माननेवाले होनेसे ये एकत्ववादी ही अनेक प्रकारके एकत्ववादी हैं । ये एकवादी आत्मादिसे अतिरिक्त विद्यमान भी पदार्थोंको स्वीकार नहीं करते हैं, आत्मादिकोंमें एकान्तिक एकत्व युक्तिसे सिद्ध नहीं होगा है, इसलिये इनमें अक्रियावादिता है, पदार्थोंमें कथंचित् एकत्व होने पर भी एकान्ततः इनकी अनेकता कहनेवाला अनेकवादी हैं, यह अनेकवादी प्रमाणसे पदार्थोंमें परस्पर विलक्षणता होनेके कारण रूपत्वसे रूपकी तरह परस्परमें उन पदार्थोंमें भिन्ननाही मानता है । उसका मत इस प्रकारसे है—यदि पदार्थोंमें एकता हो तो जीव,

ભૂતાત્મા જ જલચન્દ્રની જેમ એક પ્રકારનો અને અનેક પ્રકારનો દેખાય છે. એજ પ્રમાણે પુરુષાદ્વૈત, શબ્દાદ્વૈત, સામાન્યાદ્વૈત, આદિ મતવાદીઓના મતને પણ એકવાદી જ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આત્માને, પુરુષને, શબ્દને અને સામાન્યને એક માનનારા હોવાને કારણે તે એકત્વવાદીઓના જ અનેક પ્રકાર પડે છે. તે એકવાદી આત્માદિ સિવાયના વિદ્યમાન પદાર્થોનો પણ સ્વીકાર કરતા નથી, આત્માદિકોમાં એકાન્તિક એકત્વ યુક્તિ દ્વારા સિદ્ધ થતું નથી, તેથી તેમને અક્રિયાવાદી કહ્યા છે. પદાર્થોમાં અમુક દૃષ્ટિએ એકત્વ હોવા છતાં પણ એકાન્તતઃ તેમની અનેકતાનું પ્રતિપાદન કરનારા લોકોને અનેકવાદી કહે છે. આ અનેકવાદી પ્રમાણની અપેક્ષાએ પદાર્થોમાં પરસ્પર વિલક્ષતા હોવાને કારણે તે પદાર્થોમાં ભિન્નતા જ માને છે. જેમ કે એક વસ્તુ કરતાં બીજી વસ્તુના રૂપમાં ભિન્નતા જણાય છે, તે કારણે તેઓ તે પદાર્થોમાં ભિન્નતાને જ સ્વીકારે છે. તેમની માન્યતા આ પ્રકારની છે જો પદાર્થોમાં એકતા હોત તો જીવ

जीवाजीववद्भुक्तसुखितदुःखितानामेकत्वं प्रसज्जेत । ततश्च सुकृतदुष्कृतयोः फलस्य वैलक्षण्यभावाद् दीक्षादौ प्राणिनां प्रवृत्तिर्न स्यात् । तथा-सामान्यै- कत्ववादिमतमप्येवं दूषयति-सामान्यमाश्रित्य यैः पदार्थानामेकत्वं त्रिवक्षितं, तन्न युज्यते, सामान्यस्य विशेषेभ्यो भेदाभेदाभ्यां वक्तुमशकत्वादिति । एव- मवयवी अवयवेभ्यो, धर्मीधर्मेभ्यश्च भेदाभेदाभ्यां वक्तुमशक्य इति । एवमयं पदार्थानामेकान्ततोऽनेकत्वमभ्युपगच्छति । अक्रियावादित्वं चास्य पदार्थानां

अजीव, बद्ध, सुक्त, सुखित, एवं दुःखित प्राणियोंमें एकता होनेका प्रसङ्ग प्राप्त होता है, इस तरहसे जब समस्त पदार्थोंमें एकता आजा- वेगी फिर सुकृत एवं दुष्कृतके फलमें जो भिन्नता देखी जाती है-वह नहीं देखी जावेगी-अतः इनके फलकी विलक्षणताके अभावसे दीक्षा- दिकमें प्राणियोंकी प्रवृत्ति नहीं होगी तथा यह अनेकवादी सामान्यकी अपेक्षासे जो एकत्ववादीका मत है, उसे भी इस प्रकारसे दूषित करता है-वह कहता है कि जो सामान्यको अश्रित करके पदार्थोंमें एकताका कथन करते हैं वह उनका कथन इसलिये ठीक नहीं है कि सामान्य विशेषोंसे भिन्न एवं विशेषोंसे अभिन्न नहीं सघता है- यह बात कहनेसे अशक्य हो जानी है, कि सामान्य विशेषोंसे भिन्न हैं-या सामान्य विशेषोंसे अभिन्न हैं । इसी तरह अवयवी अवयवोंसे धर्मी धर्मोंसे, भिन्न हैं या अभिन्न हैं ? यही बात भी नहीं कही जा

अथ अद्ध, सुक्त, सुणी अने दुःणी लोकोभां पणु ऐकता मानवाने प्रसंग प्राप्त थात. आ प्रकारे ले समस्त पदार्थोंमां ऐकता आवी नय, तो सुकृत अने दुष्कृतना इलमां ले लिन्नता लेवाभां आवे छे, ते लेवाभां आवे न नही' अने ले तेमना इलनी विलक्षणता न न रहे, तो दीक्षादिक देवानी प्रवृत्तिने न लोवेभां अलाव रहेवा भांडे.

सामान्यनी अपेक्षासे ऐकत्ववादीकोना ले मत छे, तेने पणु आ अनेक वादीको आ प्रकारे दूषित करावे छे—

तेको 'ऐवुं' कडे छे के ले लोको सामान्यने आश्रित करीने पदार्थोंमां 'ऐकतानुं' प्रतिपादन करे छे, तेमनुं ते कथन से कारणे 'अइं' नथी के सामान्य विशेषों करतां लिन्न 'डोव'नुं अथवा अलिन्न 'डोवानुं' सिद्ध 'अइं' शकतुं नथी- सामान्य विशेषेथी लिन्न छे, अथवा सामान्य विशेषेथी अलिन्न छे से वात न अशक्य लागे छे. ऐन प्रमाणे अवयवी अवयवोथी, अने धर्मी धर्मोथी लिन्न छे के अलिन्न छे, ते पणु कही शक्य तेम नथी. ते कारणे ते अनेक वादी पदार्थोंमां 'ऐकान्ततः' (संपूर्णतः) अनेकता न माने आ अनेकवादीने

कथंचिदेकत्वे संभवत्यपि एकान्ततोऽनेकत्वनिरूपणादिति । सामान्यस्य सर्वथा निषेधो योऽनेन कृतः, स पदार्थानामभेदज्ञानस्याऽनुभवसिद्धययाऽसंगतः । यदि सर्वथा सामान्याभावः स्यात् तर्हि अभेदज्ञानाभिधानमेव न स्यात् । एवं च पदार्थानां सर्वथा वैकल्प्येन एकपरमाणुमन्तरेण सर्वेषामपरमाणुत्वमेव प्रसज्जेत । तथा—अवयविनं धर्मिणं चान्तरेण प्रतिनियतावयवधर्मव्यवस्था नोपपद्येत । अतः सामान्यस्य धर्मिणोऽवयविनश्च सद्भावो मन्तव्य एव । एषां सद्भावे भेदाभेद-विकल्पदूषणं यदुक्तं, तत्स्याद्वादमत्रलभ्य समाधेयमिति २। 'अणेगावाई' इत्यत्र दीर्घमार्षत्वात् २।

सकती है, इसलिये यह अनेकवादी. पदार्थोंमें एकान्ततः अनेकनाही मानता है। इस अनेकवादीमें अक्रियवादिता इस कारण आती है कि पदार्थोंमें कथंचित् एकता संभवित होती है, फिर भी यह उस एकताको नहीं मानता है, और एकान्त रूप से अनेकनाकाही वहां निरूपण करता है। सामान्यका सर्वथा निषेध जो इसने किया है वह पदार्थोंमें अभेद ज्ञान अनुभवसे सिद्ध होनेके कारण असंगतही है। यदि सर्वथा सामान्यका अभाव माना जावे तो अभेदज्ञानका कथनही नहीं हो सकता है। इस तरह पदार्थोंमें सर्वथा भिन्नता होनेसे एक परमाणुके विना समस्त पदार्थोंमें अपरमाणुताकी ही प्रसक्ति होगी, तथा अवयवकी बिना एवं धर्मके विना प्रतिनियत अवयवकी और धर्मकी व्यवस्था नहीं हो सकती है, इसलिये सामान्यका धर्मका और अवयवका सद्भाव माननाही चाहिये। इनके सद्भावमें भेदाभेदरूप विकल्प करके

अक्रियावादी कहेवानुं कारण ये छे के पदार्थोंमां क्यारेक्ये एकता संलवित पणु डोर्छ शके छे; छतां पणु तेओ ते एकताने मानता नथी, अने एकान्त इये अनेकतानुं न प्रतिपादन करे छे. तेमणु सामान्यनो ने सर्वथा निषेध क्यो छे ते वात असंगत न लागे छे कारण के—पदार्थोंमां अलेदज्ञान अनुभवथी सिद्ध थाय छे. ने सर्वथा सामान्यनो अलाव मानवामां आवे तो अलेदज्ञाननुं कथन न थर्न शके नही. आ रीते पदार्थोंमां सर्वथा लिन्नता डोवाथी एक परमाणु सिवायना सधणा पदार्थोंमां अपरमाणुता मानवानो न प्रसंग प्राप्त थशे. तथा अवयवी वगर अने धर्मी वगर प्रतिनियत अवयवनी अने धर्मनी व्यवस्था थछ शकती नथी. तेथी सामान्यनो, धर्मीनो अने अवयवीनो सहलाव मानवो न लेभ्ये. तेमना सहलावने दीधे लेदालेद इप विकल्प करीने ने इषितता

मितवादी—मितान्=परिमितान् जीवान् वदतीत्येवं शीलः । जीवाना-
मनन्तानन्तत्वेऽपि परिमितानेव जीवान् मनुते इति परिमितजीववादी । अथवा-
मितम्=अङ्गुष्ठपर्वमात्रं श्यामाकतण्डुलमात्रं वा जीवं वदतीत्येवं शीलः । यो जीवम्
असंख्येयप्रदेशात्मकतया अङ्गुलासंख्येयभागादारभ्य यावद्लोकमापूरयतीत्ये-
वमनियतप्रमाणतयात्राऽपरिमितमपि अङ्गुष्ठपर्वमात्रत्वेन श्यामाकतण्डुलमात्रत्वेन
वा परिमितं वदति सः । यद्वा—मितं=परिमितं सप्तद्वीपसमुद्रात्मकतया तद्वैपरी-
त्येनाऽपि लोकं वदति यः स मितवादी—अयमपि वस्तुतत्त्वनिषेधक इत्यस्याऽप्य-
क्रियावादित्वमिति । ३।

जो दूषण दिये गये हैं उनका परिहार स्याद्वाद मतको अवलम्बन करनेसे
हो जाता है ।

मितवादी—अनन्तानन्त जीव होने पर भी उन्हें परिमित कहनेके
जो स्वभाववाला होता है, वह मितवादी है, अथवा अंगुष्ठके पर्व परावर
या श्यामाक तण्डुलके बराबर जो जीवको मानता है, वह मितवादी
है—तात्पर्य इसका ऐसा है, कि जीव असंख्यान प्रदेशोंवाला है, इससे
वह अङ्गुलके असंख्यातवे भागसे लेकर यावत् सम्पूर्ण लोकको
व्याप्त कर लेता है, इस कारण अपरिमित है, फिर भी जो उसे अंगुष्ठ
पर्व बराबर या श्यामाक तण्डुल बराबर मान कर परिमित कहनेवाला
परिमितवादी कहा गया है, अथवा—जो इस लोकको सप्तद्वीप समु-
द्रात्मक रूपसे परिमित कहता है, वह मितवादी है, यह मितवादी भी
वस्तुतत्त्वका निषेधक है, इसलिये इसे भी अक्रियावादी कहा गया है,

कषापवामां आवी छे, तेनुं स्याद्वाद मतनो आधार लेवाथी निवारणु (अंउन)
थथ नय छे.

मितवादी—अनन्तान्त जीवोंने सहलाव डोवा छतां पणु तेमने जेओ
परिमित कडे छे तेमने मितवादी कडे छे. अथवा अंगुष्ठाना पर्व परावर अथवा
श्यामाक योषाना परावर जेवे जीवने माने छे, तेमने मितवादी कडे छे.
आ कथनने लावार्थ नीचे प्रमाणे छे—जीव असंख्यात प्रदेशोंवाला छे, तेथी
ते आंगणना असंख्यातमां भागथी लधने संपूर्ण लोकप्रमाण क्षेत्रने व्याप्त करी
बै छे, अने ते कारणे ते अपरिमित न छे, छतां पणु तेने अंगुष्ठ पर्व परावर
अथवा श्यामाक—सामाना योषा परावर मानीने परिमित कडेनाराने परिमि-
तवादी कडे छे, अथवा—जे लोकने सात द्वीप समुद्रात्मक रूपे परिमित कडे छे,
तेने मितवादी कडे छे. आ मितवादी पणु वस्तुतत्त्वने निषेधक छे, तेथी तेने
पणु अक्रियावादी कडेवामां आवे छे.

निर्मितवादी-निर्मितम्=ईश्वरब्रह्मपुरुषादिना रचितं लोकं वदतीति निर्मितवादी-लोकस्येश्वरादिकृतत्ववादी । उक्तं च तन्मतानुमारिभिः—

“ आसीदिदं तमोभूत, -मप्रज्ञातमलक्षणम् ।

अप्रतर्क्यमविज्ञेयं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥१॥

तस्मिन्नेकार्णवीभूते, नष्टस्थावरजङ्गमे ।

नष्टामरनरेचैव, प्रणष्टोरगराक्षसे ॥२॥

केवलं गह्वरीभूते, महाभूतविवर्जिते ।

अचिन्त्यात्मा विभ्रुस्तत्र, शयानस्तप्यते तपः ॥ ३ ॥

तत्र तस्य शयानस्य, नाभेः पद्मं विनिर्गतम् ।

तरुणरविमण्डलनिभं, हृद्यं काश्चनकर्णिकम् ॥ ४ ॥

निर्मितवादी-इस लोकको ईश्वरने या ब्रह्माने या रूप विशेषने बनाया है, ऐसा जो कहता है, वह निर्मितवादी है, निर्मितवादीके मतका अनुसरण करनेवालोंका ऐसा कहना है—

“ आसीदिदं तमोभूतं ” इत्यादि ।

इन श्लोकोंका भाव ऐसा है, कि पहिले यह अन्धकार रूप था. स्थावर जीव और त्रस जीव तथा मनुष्य देवता उरग एवं राक्षस इसमें कुछ भी नहीं थे पंच महाभूत भी इसमें नहीं थे, यह तो एक विशाल खड्केके रूपमें था, इसमें अचिन्त्य स्वरूपवाले परमात्मा सोते २ तप कर रहे थे ॥ १-३ ॥ उसकी नाभिमेंसे एक कमल निकला इसकी कर्णिका (कली) कांचन-सुवर्ण की थी ॥ ४ ॥ मध्याह्न सूर्यके मण्डलके

निर्मितवादी—“ आ लोकं तु ईश्वरे अथवा ब्रह्माद्ये अथवा कोऽपि विशिष्ट पुरुषे सञ्जनं कथुं छे. ” आ प्रकारनी भान्यता धरावनार लोकाने निर्मितवादी कडे छे. निर्मितवादीना मतने अनुसरना लोकं अेषु कडे छे इ-

“ आसीदिदं तमोभूतं ” इत्यादि.

आ श्लोकानो लावार्थ नीचे प्रमाणे छे-पडेलां आ लोक अंधकारमय હતો. તેમાં સ્થાવર જીવો, ત્રસજીવો, મનુષ્યો, દેવો, ઉરગો, રાક્ષસો આદિ કોઈ પણ જીવો ન હતાં. તેમાં પંચ મહાભૂતોના પણ સદ્ભાવ ન હતો. આ લોક એક વિશાળ ખાડા રૂપે જ હતો. તેમાં અચિન્ત્ય સ્વરૂપવાળા પરમાત્મા સૂતાં સૂતાં તપ કરી રહ્યા હતા ॥ ૧-૩ ॥ તે પરમાત્માની નાભિમાંથી એક કમલ નીકળ્યું, તેની પાંખડીઓ સુવર્ણની હતી. ॥ ૪ ॥

तस्मिन् पत्रे तु भगवान्, दण्डी यज्ञोपवीतसंयुक्तः ।

ब्रह्मा तत्रोत्पन्नस्तेन जगन्मातरः सृष्टाः ॥ ५ ॥

अदितिः सुरसंघानां दितिरसुराणां मनुर्मनुष्याणाम् ।

विनता विहङ्गमानां माता विश्वप्रकाराणाम् ॥ ६ ॥

कद्रुः सरीसृपाणां सुलसा माता तु नागजातीनाम् ।

सुरभिश्चतुष्पदाना मिला पुनः सर्वबीजानाम् ॥ ७ ॥ ” इति ।

अयं च जगतः कर्तृमन्त्रमेवं साधयति—जगत् सबुद्धिककर्तृकं संस्थानव-
त्त्वाद् घटवदिति । अनेनाजुमानेन संस्थानवतो घटस्य कर्ता कुलाल इव संस्थान-
वतोऽस्य जगतः कर्ता ईश्वरादिः सिद्धो भवतीति । अत्रोच्यते—जगतो यदीश्व-

समान यह कमल चमकीला—तेजस्वी था, उस कमलमें दण्ड युक्त तथा
जनेऊसे युक्त ब्रह्मा उत्पन्न हुए. उन ब्रह्माने जगत्की माताएँ बनाई
॥५॥ सुरोंकी माता अदिति बनाई, असुरोंकी दिति बनाई, मनुष्योंकी
माता मनु बनाई पक्षियोंकी माता विनता बनाई ॥६॥ सरीसृपों (सर्पों)
की माता कद्रु बनाई, नागोंकी माता सुलसा बनाई, चतुष्पदोंकी माता
सुरभि बनाई, और सर्व बीजोंकी माता मिला बनाई ॥७॥

यह जगत् किसी न किसीके द्वारा किया गया है—बनाया गया
है—इस बातको ये निर्मितवादी इस प्रकारसे सिद्ध करते हैं—जिस
प्रकार घट संस्थानवाला होनेके कारण किसी न किसी सबुद्धिक—
(विशेष बुद्धिवाला) कर्ताके द्वारा—कुम्भकारके द्वारा—बनाया गया
है, उसी प्रकारसे यह जगत भी किसी न किसी बुद्धिमान् कर्ताके
द्वारा बनाया गया है—क्योंकि यह भी संस्थानवाला है, जो इसका
कर्ता है, वही ईश्वर है ।

मध्याह्ना सूर्यमंडल समान ते कमल तेजस्वी इतुं. ते कमलमांथी इड
तथा जनोधनी युक्त अेषां प्रक्षा उत्पन्न थया. ते प्रक्षाये जगतनी माताओनुं
निर्माणु कथुं ॥ ५ ॥ तेमणे सुरोनी माता अदितितुं, असुरोनी माता दितितुं
मनुष्योनी माता मनुतुं, पक्षीओनी माता विनतातुं, सर्पोनी माता कद्रुतुं,
नागोनी माता सुलसातुं, चतुष्पदोनी माता सुरभितुं अने सर्व जीवोनी
माता धितानुं सर्वान कथुं ॥ ६-७ ॥

आ जगतनुं सर्वान कोधने कोध वडे अवश्य करायेलुं छे, आ प्रकारनी
मान्यताने आ निर्मितवादीओ आ प्रकारनी हलील वडे सिद्ध करे छे—जेम घटे
संस्थानवाणे (आकारवाणे) होवाथी कोधने कोध विशेष बुद्धि संपन्न कर्ता द्वारा
—कुंभार द्वारा बनावाये छे ओज प्रभाणे आ जगत् पणुकोधने कोध बुद्धि-

રાદિ કર્તૃકત્વમુક્તં, તન્ન સંભવતિ, ઘટાદેરપીશ્વરકર્તૃકત્વેન સિદ્ધૌ કુલાલાદિકાર-
કૌવૈયર્થ્યપ્રગજ્ઞાત્ । કિં ચાસ્તુ કુલાલાદિ ઘટાદેઃ કર્તા, તથાઽપિ ઘટકર્તૃકુલાલ-
વજ્જગત્કર્તુરપ્યનીશ્વરત્વમાપન્નેત । કિંચ-ઈશ્વરસ્ય શરીરિત્વાભાવેન જગત્પ્રતિ
કારણત્વમેત્ર ન સ્થાત્ । યદિ સોઽપિ શરીરી, તર્હિ તચ્છરીરસ્યાપિ ક.ન્તરેણ
માન્યમ્, એવં તસ્યાપિ કર્તૃન્તરેણત્યનવસ્થાં પ્રસજ્જેત, અત ઈશ્વરકર્તૃકત્વં જગતો

હસ પર સિદ્ધાન્તવાદીકા ઉત્તર એસા હૈ-કિ નિર્મિતવાદીને જો
એસા કહા હૈ, કિ યહ જગત્ બુદ્ધિમાન્ કર્તારૂપ ઈશ્વરકે દ્વારા બનાયા
ગયા હૈ-સો યહ કથન ઉસકો સંભવિત નહીં હોતા હૈ, ક્યોંકિ હસ
પ્રકારકે કથનસે ઘટાદિમ્નેં મી ઈશ્વર કર્તૃકત્વકી સિદ્ધિકા પ્રસન્ન પ્રાપ્ત
હોતા હૈ, ઓર એસા પ્રસન્ન પ્રાપ્ત હોનેસે ઉનમ્નેં જો કુમ્ભકાર કર્તૃકતા
હૈ, ઉસમ્નેં વ્યર્થાપત્તિ ધાતીહૈ, સ્વૈર-યદિ હમ્ હસ વાતકો માન મી લેં કિ
ઘટાદિકોંકા કર્તા કુમ્ભકાર હૈ, તો ફિર હસસે તો યહ વાતહી સધેગી
કિ ઘટકે કર્તા કુમ્ભકારકી તરહ જગતકા કર્તા ઈશ્વર મી અનીશ્વર
હી હો જાવેગા ઓર ઈશ્વરકાં શરીર તો હૈ નહીં-અતઃ શરીરકે અભાવમે
વહ જગત્કે પ્રતિ કારણ હી નહીં બન સકતાહૈ, યદિ ઉસે શરીર સહિત
માન લિયા જાવે તો ફિર યહાં એસા પ્રશ્ન ઉપસ્થિત હોતો હૈ, કિ ઉસકે
શરીરકા બનાવેવાલા મી કોઈ ન કોઈ દૂસરા કર્તા હોના ચાહિયે, ઓર
જો હસકે શરીરકા બનાવેવાલા કર્તા હોગા-ઉસકે મી શરીરકા બના

શાળી કર્તાદ્વારા બનાવવામાં આવ્યું છે, કારણ કે તે સંસ્થાન (આધાર) વાળું
છે. ઈશ્વર જ તેનો કર્તા (સર્જક) છે.

તેમની આ માન્યતાની વિરુદ્ધમાં સિદ્ધાન્તવાદીઓની દલીલ આ પ્રમાણે છે-
નિર્મિતવાદીઓ એવું જો માને છે કે આ જગત બુદ્ધિમાન કર્તારૂપ ઈશ્વરે જ
બનાવ્યું છે, તે વાત માની શકાય એવી નથી. કારણ કે આ પ્રકારના કથનને
માનવામાં આવે તો ઘટાદિ (ઘડા વગેરે)માં પણ ઈશ્વર કર્તૃકત્વ માનવાનો પ્રસંગ
પ્રાપ્ત થશે એટલે ઘડાનો કર્તા પણ ઈશ્વરને જ માનવો પડશે, અને તેમાં જો કુંભકાર
ના કર્તાપણાનું-કર્તૃકતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેને પણ વ્યર્થ માનવાનો
પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. કદાચ આપણે એ વાતને માની લઈએ કે ઘડાનો કર્તા કુંભાર
છે, તો એવું માનવાનો પ્રસંગ પણ પ્રાપ્ત થશે કે ઘડાદિના કર્તા કુંભારની જેમ
જગતનો કર્તા ઈશ્વર પણ અનીશ્વર જ હોઈ શકે વળી ઈશ્વરને શરીર તો હોતું
નથી, તેથી શરીરના અભાવને લીધે તે જગતના નિર્માણમાં કારણભૂત પણ કેવી
રીતે બની શકે! જો તેને શરીર યુક્ત માનવામાં આવે તો એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભ-
વશે કે તેના શરીરનો બનાવનાર પણ કોઈને કોઈ બીજો કર્તા હોવો જ જોઈએ!
અને ઈશ્વરના શરીરનો જો કર્તા હશે તે કર્તાના શરીરનો પણ બનાવનારો કોઈ

न सिध्यति, अपि तु जगदेतादृशमेव सर्वदाऽऽपीत्, अतएवोक्तम्—“ न कदाचिदनीदृशं जगत् ” इति । इत्थमाप्तवचनानुमानाभ्यामकृत्रिमत्वेन सिद्धस्यास्य जगतोऽकृत्रिमतां निषेधतादस्याक्रियावादित्वमिति ॥ ४ ॥

तथा—सातवादी—सातं=सुखमेवासेवनीयं नत्वसातं=तपोब्रह्मचर्यादिकमिति षदतीत्येवं शीलः । तथाहि—सातवादिनो मते सुखार्थिना सातमेवानुशीलनीयं न तु तपोब्रह्मचर्यादिरूपमसातम् । न हि असातेन कदाचिदपि सातमुत्पत्तुं

नेवाला कोई तीसरा होगा—इस प्रकारसे कर्त्रन्तरके(अन्यकर्त्ता) माननेसे मूलमें क्षति करनेवाली अनवस्थाका प्रसङ्ग प्राप्त होता है, अतः यही मानना चाहिये कि जगतमें ईश्वर कर्त्तृकता सिद्ध नहीं होती है, किन्तु जगत तो जैसा है, वैसा ही सर्वदासे था, इसीलिये ऐसा कहा गया है, कि “ न कदाचित् अनीदृशं जगत् ” । इस प्रकारका कथन करनेवालेमें अक्रियावादिता इसलिये प्रकट की गई है कि आसवचन और प्रकारके अनुमानसे जगतमें अकृत्रिमता ही सिद्ध की गई है फिर भी इसने उस अकृत्रिमताका निषेध किया है ४ ।

सातवादी—जो इस बातको कहता है कि सात—सुखही सेवन करने योग्य है—असात रूप तप, ब्रह्मचर्य आदिक सेवन करने योग्य नहीं हैं, इस सातवादीके मतमें सुखार्थीको सात ही अनुशीलनीय है, तप ब्रह्मचर्यादि रूप असात अनुशीलनीय नहीं है, क्योंकि असातरूप

जाने कतां दृशे । आ प्रभाञ्जे कर्त्रन्तरेने मानवाथी भूणमां न क्षतिकरनारी अनवस्थानो प्रसंग प्राप्त थाय छे. तेथी जेवुं न मानवुं पडथे के जगतमां कोर्ध ईश्वर कर्त्तृकता सिद्ध थती नथी, परन्तु जगत तो जेवुं छे जेवुं न अनादि कणथी हुतुं. तेथी न जेवुं कडेवामां आण्युं छे के—“ न कदाचित् अनीदृशं जगत् ” जगतना कर्ता तरीके ईश्वरने माननारना कथनमां अक्रियावादित्वा ते कारणे प्रकट करवामां आवी छे के आप्तवचन अने भीन्न अनुमानो द्वारा जगतमां अकृत्रिमता न सिद्ध करवामां आवी छे, छतां पणु निर्मितावादीज्जाजे आ अकृत्रिमतानो न निषेध कथो छे.

सातवादी—सात अटके सुख, जे दाकेनी जेवी मान्यता छे के सुख न सेवन करवा योग्य छे—असात रूप तप, ब्रह्मचर्य आदि सेवन करवा योग्य नथी, तेमने सातवादी कडे छे. आ सातवादीज्जा जेवुं कडे छे के सुभार्थीज्जाने भाटे सात (सुख) न अनुशीलनीय छे, तप, ब्रह्मचर्य आदि रूप असात अनुशीलनीय नथी, कारणे के असातरूप ब्रह्मचर्यादि द्वारा कही पणु

शक्येत, कारणानुगुणत्वात् कार्यस्य । इच्छते हि लोकेऽपि कारणानुगुणमेव कार्यम्, यथा—शुक्लैस्तन्तुभिरारब्धः पटः शुक्ल एव न तु रक्तः । एवं सुखानुशीलेन सुखमेव भवति न तु दुःखमिति । अक्रियावादित्रं चास्य—संयमतपसोर्दुःखत्वेनाभ्युपगमात् । वस्तुतस्तु संयमस्तपश्चेतिद्वयं परमार्थिकप्रशमरूपं पारमार्थिकसुखरूपं च अतस्तत्कार्ये मोक्षेऽपि कारणानुगुणत्वमेवेति ॥ ५ ॥

तथा—समुच्छेदवादी—समुच्छेदं=प्रतिक्षणं निरन्वयनाशं वदति यः स तथा—क्षणिकवादीत्यर्थः । एतन्मते सर्वस्य-वस्तुनः-प्रतिक्षणं निरन्वयनाशो भवति ।

ब्रह्मचर्यादि द्वारा कदाचित् भी सात उत्पन्न नहीं किया जा सकता है, क्योंकि कार्यकारणके अनुसार ही होता है, लोकमें भी कारणके अनुसारही कार्य देखा जाता है, जैसे—शुक्लपट शुक्ल तन्तुओं द्वारा ही उत्पन्न किया जाता है, लाल पट उत्पन्न नहीं किया जाता है, इसी तरहसे सुखके अनुशीलनसे सुखही होता है, दुःख नहीं होता है, इस सातवादीमें अक्रियावादिता इसलिये हैं, कि यह संयम एवं तपको दुःख रूपसे स्वीकार करता है, संयम और तप ये दोनों वास्तवमें प्रशम रूप हैं, और वास्तविक सुख रूप हैं, इसलिये इस कार्यरूप मोक्षमें भी प्रशम रूपता और वास्तविक सुखरूपता है ।

समुच्छेदवादी—जो प्रतिक्षण निरन्वय वस्तुके नाश होनेका कथन करता है, वह समुच्छेदवाद हैं, इसका दूसरा नाम क्षणिकवादी भी है, इसके मतमें प्रत्येक वस्तुका प्रत्येक क्षणमें निरन्वय नाश होता रहता है—यह अपने अभिमतको सिद्ध करनेमें इस प्रकारकी युक्तिको

सात (सुख) उत्पन्न थतुं नथी. तेओ ओवी इदील करे छे के कार्य कारणानुसार न थाय छे—दोअमां पथु कारणने अनुसार कार्य न जेवामां आवे छे. जेम सइद तंतुओमांथी न सइद वख निर्माणु थाय छे—दाल तंतुओमांथी सइद वख जनावी शकतुं नथी, जेन प्रमाणे सुभना अनुशीलनथी न सुभनी उत्पत्ति थाय छे—दुःखनी उत्पत्ति थती नथी. आ सातवादीओमां अक्रियावादिपणुं, जे कारणे प्रगट करवामां आणुं छे के—आ सातवादीओ संयम अने तपने। दुःखइपे स्वीकार करे छे. संयम अने तप ते वास्तविक इपे प्रशमइप छे अने वास्तविक सुभइप छे. तेथी आ कार्य इप मोक्षमां पथु प्रशमइपता अने वास्तविक सुभइपता छे.

समुच्छेदवादी—जे प्रतिक्षण निरन्वय वस्तुने नाश थतो रडेतो डोवानुं माने छे तेमने समुच्छेदवादी कडे छे. तेमनुं भीणुं नाम क्षणिकवादी पथु छे. तेओ ओपुं माने छे के प्रत्येक वस्तुने प्रत्येक क्षणे निरन्वय नाश थतो रडे छे,

स्वमतसाधनेऽसौ एवं युक्तिमाश्रयते, तथाहि-वस्तुनः सत्ता कार्यकारित्वेन सिध्यति। यदि कार्याकारित्वेऽपि वस्तुनः सत्ता भवेत् तदा खरविषाणस्यापि सत्त्वमापद्येत। कार्यकारित्वेन सिद्धं वस्तु नित्यत्वेनापि वक्तुमशक्यम्। नित्यत्वे हि क्रमेण कार्योत्पत्तिर्न स्यात्। न हि नित्यं वस्तु क्रमेण कार्यं कर्तुं शक्नोति तन्नित्यत्वैकस्वभावतया एककार्यानन्तरमन्यकार्यकरणाभावः प्रसज्जेत, ततश्च कालान्तरभावि सकलकार्याणामभावः प्रसज्जेत। यदि च नित्यस्यादिवस्तुनः प्रतिक्षणं स्वभावान्तरोत्पत्त्या सकलकार्यकारित्वं स्यात्, ततश्च तस्य नियत्वमेवो-

उपस्थित करता हैं-वस्तुकी सत्ता वस्तुको कार्यकारी होनेसे सिद्ध होती है, वस्तु कुछ भी कार्य न करे और फिर भी उसकी सत्ता स्वीकार की जावे तो फिर खरविषाणकी जो भी सत्ता माननी चाहिये, जो कार्यकारी होनेसे वस्तु सिद्ध होती है-यह वस्तु नित्य नहीं हो सकती है-क्योंकि नित्य जो वस्तु होती है वह न क्रमसे कार्यकर सकती है, और न अक्रमसे युगपत् रूपसे-कार्य कर सकती है क्योंकि नित्य जो होता है, वह एक स्वभाववाला होता है, एक स्वभाववाला होनेसे वह नित्यरूप कारण एक कार्य करनेके बाद अन्य कार्य करनेवाला हो नहीं सकता है-क्योंकि इस स्थितिमें उसमें स्वभावकी भिन्नता आ जाती है, जो अनित्यताकी साधक होती है। इसलिये यह मानना पडेगा कि नित्य कारण कालान्तर भावी सकल कार्योंका कर्ता न हो सकनेके कारण कार्यकारी न होनेसे अवस्तुरूपही है, उसकी सत्ता

तेजो पोतानी आ मान्यताने पुरवार करवाने भाटे आ प्रकाशनी दृष्टीद्वारे आ धार ले छे-वस्तुनी सत्ता (विद्यमानता) वस्तु कार्यकारी होवाने कारणे सिद्ध थाय छे. वस्तु कोछ पणु कार्य न करे छतां पणु तेनी सत्ता स्वीकारवी अे तो गर्हभने पणु शिगडां होवानी वात स्वीकारवा जेवुं छे. जे कार्यकारी होवाने लीधे न वस्तुनी सत्ता सिद्ध थती होय, तो वस्तु नित्य होछ शके नही, कारणे के जे वस्तु नित्य होय छे ते कर्मपूर्वक पणु कार्य करी शकती नथी अने अकर्मपूर्वक -युगपत् रूपे-पणु कार्य करी शकती नथी, कारणे के जे नित्य होय छे ते अेक स्वभाववाणी होय छे, अेक स्वभाववाणुं होवाथी ते नित्य रूप कारणे अेक कार्य कर्या भाद अन्य कार्य करनाडुं होछ शकतुं नथी, कारणे के आ स्थितिमां तेमां स्वभावलिन्नता आवी नय छे, जे अनित्यतानी साधक होय छे. तेथी अे मानवुं पडशे के नित्यकारण कालान्तरभावी सकल कार्योंतुं कर्ता न होछ शकवाने कारणे कार्यकारी न होवाथी अवस्तुरूप न छे. तेनी सत्ता सिद्ध थती नथी.

चिह्नयेत् । अथ यौगपद्येन सकलकार्यकारित्वमभिमतं तदप्ययुक्तमेव, यौगपद्येन सकलकार्यकारित्वाभावस्य प्रत्यक्षेणोपलम्भात् । इत्थं च क्षणिकस्यैव वस्तुनः कार्यकारित्वमुपपन्नमिति । एवमयं समुच्छेदवादी ' सर्वं वस्तु क्षणिकम् ' इति मन्यते । न चैतन्मतं युक्तियुक्तम्-वस्तूनां क्षणिकत्वेहि परलोको न सिध्यति,

सिद्ध नहीं होती है यदि " कालान्तरभावी कार्योका वह नित्य कारणकर्ता होता है, " यह बात माननेके लिये उसमें स्वभावान्तरोत्पत्तिका कथन किया जावे-तो फिर इस तरहसे उसमें नित्यताका ही विघात हो जाता है-क्योंकि स्वभावान्तरोत्पाद ही अनित्यताका साधक होता है, यदि कहा जावे कि नित्य कारण एक साथही सकल कारणोंका करनेवाला होता है-तो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, क्योंकि एक ही कालमें सकल कार्योंके करनेका अभाव उसमें प्रत्यक्षसेही देखनेमें आता है, तथा-यदि वह एकही कालमें सकल कार्योंको कर लेता है, तो फिर वह अपर कालमें क्या करेगा? कुछ नहीं करेगा, इस तरह अर्थ क्रियाकारी नहीं होनेके कारण उसमें अवस्तुताकी प्रसक्ति हो जावेगी अतः यह मानना चाहिये कि जो वस्तु क्षणिक है, वही कार्यकारी है, क्योंकि क्षणिक वस्तुमेंही कार्यकारित्व बनता है, इस तरहसे यह समुच्छेदवादी " सर्वं वस्तु क्षणिकम् " ऐसा मानता है, इस प्रकारका इस क्षणिकवादीका यह मत युक्तियुक्त नहीं है, क्योंकि वस्तुको जब क्षणिक

ने " कालान्तरभावी कार्योका " ते नित्यकारण कर्ता होय छे, " आ बात मानवाने भाटे तेमां स्वभावान्तरोत्पत्तिनु कथन करवांमां आवे तो आ प्रकारनी मान्यताने दीधे तो तेमां नित्यताने न विघात थई नथ छे, कारण के स्वभावा न्तरोत्पाद न गति अनित्यताने साधक थाय छे, ने ओपुं कडेवांमां आवे के- नित्य कारण एक साथे न सकल कार्योने करनाहुं होय छे, तो ओ प्रकारनु कथन पणु योग्य नथी, कारण के एक न कालमां सकल कार्यो करवाने अलाव तेमां प्रत्यक्षरूपे न लेवांमां आवे छे, तथा ने ते एक न कालमां सकल कार्यो करी लेतुं होय, तो ते अपर कालमां शुं करशे ? कंई पणु नही करे । आ रीते अर्थ क्रियाकारी नहीं होवाथी तेमां अवस्तुता न मानवाने प्रसंग प्राप्त थशे, तेथी ओपुं मानपुं पडशे के ने वस्तु क्षणिक होय छे, ओ न कार्यकारी होय छे कारण के क्षणिक वस्तुमां न कार्यकारित्व संलवी शके छे, आ प्रकारे समुच्छेदवादी माने छे के " सर्वं वस्तु क्षणिकम् " " एधी वस्तुओ क्षणिक छे, "

फलार्थिनां च क्रियामु प्रवृत्तिरपि न स्यात् । तथा—जनानां सकलक्रियासु प्रवृत्तिः प्रयोजनकवाक्याद् भवति । वाक्यं च असंख्येयसमयसम्भव्यनेकवर्णात्मकम् । तत्तु क्षणिकवादे न निष्पद्यते, वर्णस्य क्षणविनाशित्वात् । ततश्च सकलव्यवहारी-च्छेदः स्यात् । तथा चैकान्ततः क्षणिकात् कुलालादेः सकाशादर्थक्रियाऽपि नो घटेत । अतः समुच्छेदवादिनां मतमसमीचीनम् । वस्तुतस्तु सकलं वस्तु पर्यायतः समुच्छेदवत्, द्रव्यतस्तु न तथेति प्रतिपत्तव्यमिति अक्रियावादित्वं चास्य वस्तु-नामेकान्ततः क्षणिकत्वाभ्युपगमेनेति ॥ ६ ॥

माना जावेगा—तो फिर परलोककी सिद्धि नहीं हो सकती है, और जो फलार्थी हैं उनकी क्रियामें प्रवृत्ति भी नहीं हो सकती है, यह देखा जाता है, कि मनुष्योंकी सकल क्रियाओंमें प्रवृत्ति प्रयोजक वाक्यसे होती है, और प्रयोजक वाक्य जो होता है, वह असंख्यात समयभावी अनेक वर्णात्मक होता है, परन्तु यह बात क्षणिकवादमें नहीं बनती है, क्योंकि क्षणिकवादमें वर्ण क्षणविनाशी माना गया है, अतः प्रयो-जक वाक्यके अभावमें सकल व्यवहारके उच्छेद होनेका प्रसङ्ग स्वतः प्राप्त हो जाता है, तथा कुलाल-कुम्भार आदि भी जब क्षणिक है, तो फिर उनसे अर्थ क्रिया भी नहीं हो सकती है, इसलिये यह मानना चाहिये कि समुच्छेदवादीका मत असमीचीन है अर्थात् ठीक नहीं है । वास्त-विक दृष्टिसे विचार किया जावे तो यही बात प्रतीति कोटिमें आती है, कि प्रत्येक वस्तु पर्याय दृष्टिसे वह क्षण विनश्वर है और द्रव्यदृष्टि से वह क्षणविनश्वर नहीं है, इन समुच्छेदवादियोंमें अक्रियावादिता इस कारणसे है कि ये एकान्त रूपसे प्रत्येक वस्तुको क्षणविनश्वर मानते हैं.

आ प्रकारने क्षणिकवादीओने मत युक्तियुक्त लागतो नथी. जे वस्तुने क्षणिक मानवामां आवे तो परलोकनी सिद्धि पण संलवी शके नही, अने इक्षार्थी व्यक्ति ओनी क्रियामां प्रवृत्ति पण संलवी शके नही. अेषु जेवामां आवे छे के मनुष्येनी सकल क्रियाओमां प्रवृत्ति प्रयोजकवाक्य वडे न थई शके छे. ते प्रयोजकवाक्य असंख्यात समयभावी अनेक वर्णात्मक न होय छे. परन्तु आ प्रकारनी बात क्षणिकवादमां संलवी शकती नथी, कारण के क्षणिकवादमां वर्णने क्षणविनाशी मानवामां आव्ये छे, तेथी प्रयोजक वाक्यना अलावमां सकल व्यवहारने उच्छेद थवाने प्रसंग आपोआप प्राप्त थई नथे छे. तथा कुम्भार आदि पण जे क्षणिक न होय, तो तेमना द्वारा अर्थक्रिया पण थई शके नही. तेथी अेषु न मानवुं जे छे के समुच्छेदवादीने मत पण पुराणर नथी. वास्तविक दृष्टिओ जेवामां आवे तो ओ वातनी प्रतीति थय छे के प्रत्येक वस्तु द्रव्यनी अपेक्षाओ क्षणविनश्वर नथी, पण पर्यायनी अपेक्षाओ क्षणविनश्वर छे. आ समुच्छेद

તથા—નિયતવાદી—નિયત=નિત્ય વસ્તુ વદતીત્યેવંશીલઃ—લોકનિત્યત્વવાદીત્યર્થઃ । एतन्मते उत्पादविनाशौ तु आविर्भावतिरोभावरूपौ । आविर्भावश्च सत एव भवति नासतः । असतोऽपि यद्वाविर्भावः स्यात्तर्हि शशविषाणमपि आविर्भवेत् । तथा नैव सतः सर्वथा विनाशो भवति घटस्येव । न हि सर्वथा घटो विनष्टो भवति, अपि तु अविनશ्वरे स्वकारणे तिरोभवति । ननु घटकारणस्य कपालद्वयस्यापि विनाशो दृश्यते, कथं स तत्र तिरोभवतीति चेद् आह—न हि घटं

નિયતવાદી—હસકા દૂસરા નામ લોક નિત્યવાદી બી હૈ—યહ પ્રત્યેક વસ્તુકો સર્વથા નિત્યહી માનતા હૈ હસકે મતમે ઉત્પાદ વિનાશ આવિર્ભાવ તિરોભાવ રૂપ માને ગયે હૈ, આવિર્ભાવ સત્કાહી હોતા હૈ, અસત્કા નહીં હોતા, અસત્કા બી યદિ આવિર્ભાવ હો તો શશવિષાણકા બી આવિર્ભાવ હોના ચાહિયે, ઘટકી તરહ સત્કા સર્વથા વિનાશ નહીં હોતા હૈ, કિન્તુ અસત્કા તિરોભાવ હોતા હૈ, જિસ પ્રકાર ઘટ અપને અવિનશ્વર કારણમે તિરોભૂત હો જાતા હૈ, ડસી પ્રકાર પ્રત્યેક સત્ પદાર્થ બી અપને અવિનશ્વર કારણમે તિરોભૂત હો જાતા હૈ હસીકા નામ વિનાશ હૈ ।

શંકા—ઘટકે કારણભૂત જો કપાલ દ્વય હૈ, ડનકા બી તો વિનાશ દેખા જાતા હૈ, ફિર આપ યહ કૈસે કહતે હૈ કિ ઘટ અપને કારણભૂત કપાલ દ્વયમે તિરોભૂત હો જાતા હૈ ।

વાદીએ માં અક્રિયાવાદિતા માનવાતુ' કારણ એ છે કે 'તેઓ એકાન્તરૂપે પ્રત્યેક વસ્તુને ક્ષણવિનશ્વર મને છે.

નિયતવાદી—નિયતવાદીનું 'બીજું' નામ 'લોક નિત્યવાદી' પણ છે. તેઓ પ્રત્યેક વસ્તુને સર્વથા નિત્ય જ માને છે. તેમના મતમાં તો ઉત્પાદ, વિનાશ, આવિર્ભાવ તિરોભાવ રૂપ માનવામાં આવ્યા છે. આવિર્ભાવ સત્નો જ થાય છે—અસત્નો થતો નથી. જો અસત્નો પણ આવિર્ભાવ થતો હોય, તો સસલાને શિંગડાંને પણ આવિર્ભાવ થવો જોઈએ જેમ ઘટ (ઘડા)ને સર્વથા વિનાશ થતો નથી એજ પ્રમાણે સત્નો પણ સર્વથા વિનાશ થતો નથી, પણ તેનો તિરોભાવ થાય છે જે પ્રમાણે ઘડો પોતાના અવિનશ્વર કારણમાં તિરોભૂત થઈ જાય છે એજ પ્રમાણે પ્રત્યેક સત્ પદાર્થ પણ પોતાના અવિનશ્વર કારણમાં તિરોભૂત થઈ જાય છે, તેનું નામ જ વિનાશ છે.

શંકા—ઘટના કારણભૂત જે કપાલદ્વય (જે ક્કાસિયાં) છે તેમનો પણ વિનાશ થતો જોવામાં આવે છે. છતાં પણ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે ઘટ પોતાના કારણભૂત કપાલદ્વયમાં તિરોભૂતિ થઈ જાય છે ?

પ્રતિ પરમાર્થતઃ કપાલદ્વયસ્ય કારણત્વમ્, અપિ તુ મૃદ એવ । મૃદેવ હિ કપાલા-
દ્યવસ્થાભિર્ઘટરૂપેણ પરિણમતે, અતઃ કપાલાદ્યવસ્થા ન પારમાર્થિકી, અપિ તુ મૃદ-
વસ્થૈવ પારમાર્થિકી સા નિત્યૈવેતિ । તત્તશ્ચ યથા ઘટઃ સ્વકારણે મૃદિ તિરોભ-
વતિ, તદ્દેવ સર્વેઽપિ પદાર્થાઃ સ્વકારણેષ્વેવ તિરોભવન્તીતિ સર્વથા નિત્યો લોક
ઇતિ ત્તન્મતમસમીચીનમ્, તથાહિ-લોકો યદ્યેકાન્તતો નિત્યઃ સ્યાત્તતસ્તસ્ય
સ્થિરૈકરૂપત્વં સ્યાત્ । એવં ચ સકલક્રિયાવિલોપઃ પ્રસજ્જેત । ન ચૈવં ભવતિ ।
અક્રિયાવાદિત્વં ચાસ્ય લોકસ્યૈકાન્તતો નિત્યત્વસ્વીકારાદિતિ ॥ ૭ ॥

ઉત્તર--ઘટકે પ્રતિ વાસ્તવિકરૂપસે કપાલ દ્વયમે કારણતા નહીં
કિન્તુ ઘટકે પ્રતિ કારણતા તો મિટ્ટીમે હી હૈ, મિટ્ટીહી કપાલ આદિ-
અવસ્થાઓસે ગુજરતી હુઈ ઘટરૂપસે પરિણમ જાતી હૈ, હસલિયે કપાલ
આદિ અવસ્થા પારમાર્થિકી નહીં હૈ, પારમાર્થિકી તો મૃદવસ્થા (મિટ્ટીકી
અવસ્થા) હી હૈ, ઓર વહ નિત્યહી હૈ, હસલિયે જિસ પ્રકાર ઘટ અપને
કારણરૂપ મૃત્તિકામે તિરોભૂત હો જાતા હૈ, હસી પ્રકારસે સમસ્ત
પદાર્થ અપને કારણોમેહી તિરોભૂત હો જાતે હૈ । હસ તરહ લોક સર્વથા
નિત્ય હૈ એસા યહ નિયતવાદીકા મત અસમીચીન હૈ, ક્યોંકિ-લોક
યદિ એકાન્તતઃ નિત્ય માના જાવે તો હસસે હસમે સ્થિર એકરૂપતા આવેગી
અતઃ સકલ ક્રિયાઓકા વિલોપ હોનેકા પ્રસજ્ઞ પ્રાપ્ત હોગા પરન્તુ એસા
તો નહીં હસમે અક્રિયાવાદિતા હસ કારણસે આઈ હૈ, કિ યહ લોકકો
સર્વથા નિત્ય રૂપસે સ્વીકાર કરતા-હૈ ।

ઉત્તર--વાસ્તવિકરૂપે-તો ઘટના નિર્માણુમાં કપાલદ્વય કારણભૂત બનતાં નથી,
પરન્તુ માટી જ તેમાં કારણભૂત બને છે. માટી જ કપાલાદિ અવસ્થાઓમાંથી પસાર
થતી થતી ઘટ રૂપે પરિણુમી બાય છે. તેથી કપાલાદિ અવસ્થા પારમાર્થિકી નથી.
પારમાર્થિકી તો મૃદવસ્થા (માટીની અવસ્થા) જ છે, અને એજ નિત્ય છે. તેથી
જે પ્રકારે ઘટ પોતાના કારણરૂપ માટીમાં તિરોભૂત થઈ બાય છે, એજ પ્રમ ભુ
સમસ્ત પદાર્થ પોતાના કારણોમાં જ તિરોભૂત થઈ બાય છે. આ પ્રકારે લોક સર્વથા
નિત્ય છે, એવો નિયતવાદીનો મત બરાબર નથી, કારણ કે લોકને જે એકાન્તરૂપે
નિત્ય માનવામાં આવે, તો તેમાં સ્થિર એકરૂપતા જ આવી જશે. તેથી સકલ
ક્રિયાઓનો લોપ થઈ જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. એવું તો છે નહીં. આ મત
લોકને સર્વથા નિત્યરૂપે સ્વીકારે છે, તે કારણેજ આ મતમાં અક્રિયાવાદિતા પ્રકટ થાય છે.

તથા—નશાન્તિપરલોકવાદી—ન વિચલે શાન્તિઃ=મોક્ષઃ પરલોકો=જન્માન્તરં ચેતિ વદતિ યઃ સ તથા—ભૌતિકવાદી ચાર્વાકઃ । અયં દિ—પ્રત્યક્ષમેવ પ્રમાણત્વેનાભ્યુપગચ્છતિ । પ્રત્યક્ષપ્રમાણાવિષયત્વાન્ન ચ્ચરવિષાણવદાત્મનોઽભાવં મનુતે । આત્મનોઽભાવાદેવૈતન્મતે નાસ્તિ પુણ્યપાપલક્ષણં કર્મ, નાસ્તિ પરલોકો, ન ચાસ્તિ મોક્ષઃ । યદેતચ્ચૈતન્યમુપલક્ષયતે, ન તદાત્મા, અપિ તુ ભૂતધર્મઃઈતિ । एतन्मते पुण्यपापजन्ममोक्षाद्यभावात् क्रियायां प्राणिनामप्रवृत्तिः स्यात् । अतः सुस्पष्टमेवास्याक्रियावादित्वम् । यच्चायं प्रत्यक्षप्रमाणानुपलब्ध्याऽऽત્मનોऽसत्त्वं मनुते,

ન શાન્તિ પરલોકવાદી—જો મોક્ષ એવં પરલોક જન્માન્તરકો નહીં માનતા હૈ, વહ ભૌતિકવાદી ચાર્વાક ન શાન્તિ પરલોકવાદી હૈ, યહ એક પ્રત્યક્ષકોહી પ્રમાણ રૂપસે માનતા હૈ, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણકા અવિષય હોનેસે યહ આત્માકો ચ્ચરવિષાણકી તરહ અભાવ રૂપ માનતા હૈ, અર્થાત્ યહ આત્માકા અભાવ માનતા હૈ, આત્માકે અભાવ હોનેસેહી હસકે મનમેં પુણ્ય પાપ રૂપ કર્મ ધી નહીં માને ગયે હૈ, પરલોકકા અસ્તિત્વ ધી નહી માના ગયા હૈ, ઓર ન મોક્ષકા સદ્ભાવ હી માના ગયા હૈ, યહ તો ચૈતન્ય પ્રતીત હોતા હૈ, વહ આત્મા નહી હૈ, કિન્તુ ભૂતકા એક ધર્મ હૈ । પુણ્ય, પાપ, જન્મ એવં મોક્ષ આદિકે અભાવ હોનેસે ક્રિયામેં પ્રાણિયોંકી પ્રવૃત્તિ નહીં માની ગઈ હૈ, હસ તરહ હસમેં અક્રિયાવાદિતા સુસ્પષ્ટહી હૈ, હસને જો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણસે ઉપલબ્ધ ન

ન શાન્તિ પરલોકવાદી—જે લોકો મોક્ષમાં અને પરલોકમાં (જન્માન્તરમાં) માનતા નથી, તેમને ભૌતિકવાદી કહે છે ચાર્વાકવાદી ન શાન્તિ પરલોકવાદી છે. તેઓ એક માત્ર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના વિષયરૂપ નહીં હોવાને કારણે તેઓ આત્માના અસ્તિત્વને જ માનતા નથી. જેમ ગર્દભને શિંગડાં હોવાની વાત માની ન શકાય એવી છે, એજ પ્રમાણે તેમની માન્યતા પ્રમાણે આત્માનો સદ્ભાવ હોવાની વાત પણ માની શકાય એવી નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તેઓ આત્માનો અભાવ માને છે. તે કારણે તેઓ 'પાપકર્મ' અને 'પુણ્યકર્મ'માં પણ માનતા નથી, પરલોકના અસ્તિત્વમાં પણ તેઓ માનતા નથી, મોક્ષના સદ્ભાવની વાત પણ તેઓ સ્વીકારતા નથી. ચૈત્યન્યની પ્રતીતિ થાય છે, તો અભારૂપ નથી પણ ભૂતના એક ધર્મરૂપ છે. પુણ્ય, પાપ, જન્મ અને મોક્ષ આદિનો તેઓ અભાવ માને છે, તે કારણે આ મતવાળા ક્રિયામાં પ્રાણીઓથી પ્રવૃત્તિ હોવી જ નહીં એ, એવું માનતા નથી. આ પ્રકારે આ મતમાં અક્રિયાવાદિતા સુસ્પષ્ટ રૂપે દેખાઈ આવે.

ન તત્ સંગતમ્, યતઃ પ્રત્યક્ષાદ્યપ્રવૃત્ત્યાઽઽત્મનો નિરાકરણમશક્યમ્ । ન હિ પ્રત્યક્ષાદ્યપ્રવૃત્ત્યા વસ્તુનઃ સર્વથા અસત્ત્વં ભવતિ । તથા સતિ દેશાન્તરસ્થવસ્તુ-નોઽસત્ત્વાપત્તેઃ અતઃ પ્રત્યક્ષતોઽનુપલભ્યમાનસ્યાઽત્મ્યાત્મનઃ સત્ત્વમસ્ત્યેવ । કિં ચાગમવિશેષતોઽપ્યાત્મનઃ સત્ત્વં સિદ્ધમેવેતિ । યદપિ ચૈતન્યસ્ય ભૂતધર્મતા પ્રોક્તા, સાઽપ્યસંગતા, વિવક્ષિતભૂતભાવેઽપિ જાતિસ્મરણાદિ દર્શનાદિતિ ॥ ૮ ॥

एवमेतेऽऽटावक्रियावादिनो दिङ्मात्रेणोपदर्शिताः । विशेषजिज्ञासुभिरेवन्म-
तान्यन्यतो विज्ञेयानीति ॥ सू० १९ ॥

હોનેકે કારણ આત્માકી અસત્તા સ્વીકાર કી હૈ, સો એસી યહ માન્યતા
લસકી લલિત નહીં હૈ, ક્યોંકિ પ્રત્યક્ષ આદિકી અપ્રવૃત્તિ હોનેકે કારણ
આત્માકા નિરાકારણ અશક્ય હૈ । ક્યોંકિ પ્રત્યક્ષાદિકી અપ્રવૃત્તિસે
વસ્તુકા સર્વથા અસત્ત્વ સાધિત નહીં હોતા હૈ, યદિ એસા હોને લગે
તો દેશાન્તરસ્થ વસ્તુકે અસત્ત્વકી આપત્તિ હોતી હૈ, હસલિયે એસા
માનના ચાહિયે કિ આત્મા યદ્યપિ હિન્દ્રિય પ્રત્યક્ષસે અનુપલભ્યમાન હૈ,
ફિર ખી લસકા અભાવ નહીં હૈ—કિન્તુ વહ સત્ત્વ વિશિષ્ટહી હૈ, કિંચ—
આગમ વિશેષસે ખી આત્માકા અસ્તિત્વ સિદ્ધ હોતા હૈ, તુમને જો
આત્મા—ચૈતન્યકો ભૂતકા ધર્મ કહા હૈ, સો યહ કહના ખી સંગત નહીં
હૈ, ક્યોંકિ વિવક્ષિતભૂત કે અભાવમેં ખી જાતિસ્મરણાદિ દેલે જાતે
હેં । હસ પ્રકારસે યે આઠ અક્રિયાવાદી સંક્ષેપ માત્રસે યહાં દિલ્લાલે
ગયે હેં—વિશેષ જિજ્ઞાસુઓંકો હનકે મત અન્ય સિદ્ધાન્તગ્રન્થોંસે જાન
લેના ચાહિયે ॥ સૂત્ર ૧૯ ॥

છે. તેઓ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના અભાવને લીધે આત્માની અસત્તામાં જે માને છે,
તે તેમની માન્યતા બરાબર નથી કારણ કે પ્રત્યક્ષ આદિની અપ્રવૃત્તિ હોવાને
કારણે આત્માનું નિરાકરણ અશક્ય છે. કારણ કે પ્રત્યક્ષ આદિની અપ્રવૃત્તિ
વડે વસ્તુનું સર્વથા અસત્ત્વ (અવિદ્યમાનપણું) સાબિત થતું નથી. જો એવું
જ માની લેવામાં આવે તો દેશાન્તરગત વસ્તુના અસત્ત્વને માનવાનો પણ પ્રસંગ
પ્રાપ્ત થશે. તેથી એવું માનવું જોઈએ કે આત્મા જો કે હિન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ વડે
અનુપલભ્યમાન (અપ્રાપ્યકારી) છે, છતાં પણ તેનો અભાવ નથી—પરંતુ તેમો
સદ્ભાવ જ છે. કારણ કે આગમવિશેષને આધારે પણ આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ
થાય છે. આ મતમાં માનનાર આત્મા—ચૈતન્યને જે ભૂતના ધર્મરૂપ
કહે છે તે કથન પણ સંગત લાગતું નથી, કારણ કે વિવક્ષિત ભૂતના અભાવમાં
પણ ભતિસ્મરણ આદિ જોવામાં આવે છે. આ પ્રકારે અહીં આ આઠ પ્રકારના
અક્રિયાવાદીઓનું સંક્ષિપ્તમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આ વિષયમાં વધુ
જાણવાની ઇચ્છાવાળા પાઠકોએ અન્ય સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થોમાંથી આ મતો વિષે
વિશેષ માહિતી મેળવી લેવી. ॥ સૂ. ૧૯ ॥

एते च वादिनः पापशास्त्रज्ञानसम्पन्ना इति पापशास्त्राण्यष्टस्थानत्वेन प्राह—
 मूलम्—अद्विविहे महानिमित्ते पण्णत्ते, तं जहा—भौमे १,
 उप्पाए २, सुविणे ३, अंतल्लिक्खे ४, अंगे ५, सरे ६, लक्खणे
 ७ वंजणे ८ ॥ सू० २० ॥

छाया—अष्टविधं महानिमित्तं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—भौमम् १, औत्पानम् २,
 स्वाप्नम् ३, आन्तरीक्षम् ४, आङ्गम् ५, स्वरः ६, लक्षणं ७, व्यञ्जनम् ८ ॥
 ॥ सू० २० ॥

टीका—‘अद्विविहे’ इत्यादि—

महानिमित्तम्—भूतमाद्भव्यानाम् अतीन्द्रियभावनां परिज्ञाने निमित्तं=
 हेतुर्यत्तद् निमित्तं, तत्प्रतिपादकशास्त्रमपि निमित्तम्, तत्प्रत्येकं सूत्रवृत्तिवार्ति-
 कतः क्रमेण सहस्रलक्षकोटिप्रमाणमिति कृत्वा महत्, महच्च तन्निमित्तं चेति

ये वादी पापशास्त्र ज्ञानसे संपन्न होते हैं इस कारण अब सूत्रकार
 पापशास्त्रोंका कथन आठ स्थानरूपसे करते हैं—

“अद्विविहे महानिमित्ते पण्णत्ते” इत्यादि ॥

टीकार्थ—महा निमित्त आठ प्रकारको कहा गया है—जैसे भौम १, औ-
 त्पात २, स्वाप्न ३, आन्तरीक्ष ४, आङ्ग ५, स्वर ६, लक्षण ७, और व्यञ्जन
 ८, जो शास्त्र अतीत वर्तमान और भविष्यत्काल सम्बन्धी अतीन्द्रिय
 पदार्थोंके परिज्ञानमें निमित्त होता है, वह निमित्त है, इस निमित्तका
 प्रतिपादक जो शास्त्र है, वह भी निमित्त है, यह निमित्त भूत प्रत्यक्ष
 शास्त्र सूत्र, वृत्ति एवं वार्तिककी अपेक्षा क्रमशः सहस्र लक्ष कोटि
 प्रमाण है. इसी अभिप्रायसे इसे ‘महत्’ इस शब्दसे विशेषित किया है,

ઉપરના સૂત્રમાં આઠ પ્રકારના અક્રિયાવાદીઓની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી
 તેઓ પાપશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી સંપન્ન હોય છે. તે કારણે હવે સૂત્રકાર આઠ સ્થાન
 રૂપે પાપશાસ્ત્રોત્તું નિરૂપણ કરે છે—

મહા નિમિત્તના નીચે પ્રમાણે આઠ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) ભૌમ, (૨)
 ઔત્પાત, (૩) સ્વાપ્ન, (૪) આન્તરીક્ષ, (૫) આંગ, (૬) સ્વર (૭) લક્ષણ
 અને (૮) વ્યંજન.

ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળ સંબંધી અતીન્દ્રિય પદાર્થોના પરિજ્ઞાનમાં
 નિમિત્તભૂત થાય છે તેને નિમિત્ત કહે છે. આ નિમિત્તનું પ્રતિપાદક જે શાસ્ત્ર
 છે તેને નિમિત્તશાસ્ત્ર કહે છે. આ નિમિત્ત પ્રત્યક્ષ શાસ્ત્ર સૂત્ર, વૃત્તિ અને
 વાર્તિકની અપેક્ષાએ ક્રમશઃ સહસ્રલક્ષકોટિ પ્રમાણ છે. એજ પચાલથી તેને

મહાનિમિત્તમ્, તત્ અષ્ટવિધ પ્રજ્ઞસમ્, તદ્વથા-ભૌમમિત્યાદિ । તત્ર-ભૌમ=ભૂમિ વિકારો ભૂકમ્પાદિકં, તન્નિરૂપકં શાસ્ત્રનપિ ભૌમમેવ । યથા—

“ શબ્દેન મહતા ભૂમિર્યદા રસતિ કમ્પતે ।

સેનાપતિરમાત્યશ્ચ રાજા રાજ્યં ચ પીડયતે ” ॥૧॥ ઇત્યાદિ ॥૧॥

ઔત્પાતમ્-ઉત્પાતઃ=મજ્જારુધિરવૃષ્ટ્યાદિઃ, તત્ફલમ્બુચક શાસ્ત્રમ્ ।

તથાહિ-“ મજ્જાનિ રુધિરાસ્થીનિ, ધાન્યાગારાન્ વશાસ્તથા ।

મથત્રા વર્ષતે યત્ર, મયં વિદ્યાચ્ચતુર્વિધમ્ ॥ ”

યહ મહા નિમિત્ત શાસ્ત્ર પૂર્વોક્ત રૂપસે જો આઠ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ, ઉસકા તાત્પર્યાર્થ એસા હૈ, જો શાસ્ત્ર ભૂકમ્પાદિ રૂપ ભૂમિકે વિકારકા નિરૂપક હોતા હૈ, વહ ભૌમ હૈ જૈસે--‘ શબ્દેન મહતા ભૂમિઃ’ ઇત્યાદિ ।

જમ્ ભૂમિમેં કમ્પન હોતા હૈ, ઔર ઘડા શબ્દ હો તો ઉસકા ફલ યહ હૈ, કિ સેનાપતિકો અમાત્યકો, રાજાકો ઔર રાજ્યકો ઘડી મારી પીડા હોની હૈ, ઔત્પાત-મજ્જા, રુધિર, વૃષ્ટિ આદિરૂપ ઉત્પાતકે ફલકા સૂચક જો શાસ્ત્ર હૈ, વહ ઔત્પાત શાસ્ત્ર હૈ જૈસે-“ મજ્જાનિ-રુધિરાસ્થીનિ ’ ઇત્યાદિ ।

જિસ દેશમેં ઈન્દ્ર મજ્જાકો રુધિરકો અસ્થિકો ધાન્યાગારકો ચર્વેકો વરસાના હૈ, વહાં પર સેનાપતિકો, અમાત્યકો રાજાકો રાષ્ટ્રકો ભય હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે ।

‘મહત્’ મહા વિશેષણ લગાડવામા આબ્ધુ’ છે. તે મહાનિમિત્ત શાસ્ત્રના આઠ પ્રકારોનું સ્વરૂપ હવે સમજાવવામા આવે છે—

જે શાસ્ત્ર ભૂકંપ આદિ રૂપ ભૂમિના વિકારોનું નિરૂપક હોય છે તેને ભૌમ કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ શબ્દેન મહતા ભૂમિઃ ” ઇત્યાદિ—

જે ધરતીકંપ થાય અને સાથે સાથે ભૂમિમાંથી ઘણા ભારે અવાજ (કડાક) થાય, તો તેના ફલસ્વરૂપે સેનાપતિ, અમાત્ય, રાજા અને રાજ્યને કોઈ ભારે આક્રમિત આવી પડે છે

ઔત્પાત—મજ્જા, રુધિરવૃષ્ટિ આદિ રૂપ ઉત્પાતના આગમનની સૂચક જે વસ્તુઓ બને છે, તેમનું ક્ષેત્ર દર્શાવનારું જે શાસ્ત્ર છે, તેને ઔત્પાતશાસ્ત્ર કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—“ મજ્જાનિ રુધિરાસ્થીનિ ”

જે દેશમાં ઈન્દ્ર મજ્જાની, લે હીની, હાડકાંથી, ધાન્યાગારની કે ચર્વેની વૃષ્ટિ વરસાવે છે, ત્યાંના રાજા, અમાત્ય, સેનાપતિ અને રાષ્ટ્ર ઉપર ભય આવી પડે છે.

ચતુર્વિધં મયમિતિ સેનાપત્યમાત્યરાજરાપ્દલક્ષણમ્ ॥ ૨ ॥ સ્વાપ્નમ્—

સ્વપ્નસ્ય શુભાશુભસૂચકં શાસ્ત્રમ્ । યથા—

“ મૂત્રં વા કુરુતે સ્વપ્ને, પુરીપં વાઽતિલોહિતમ્ ।

પત્તિબુધ્વેત્તદા કથિલ્લમતે સોઽર્થનાશનમ્ ॥૧૧॥ ” ઇતિ ॥૧॥

આન્તરીક્ષમ્—અન્તરીક્ષં = ગગનમ્, તત્ર મત્રમાન્તરીક્ષમ્ = ગન્ધર્વનગરાદિ

તત્કલ્પશુભફલસૂચકં શાસ્ત્રમપ્યાન્તરીક્ષમ્ । યથા—

“ કપિલં સસ્યઘાતાય. માઙ્ગિષ્ઠં ઠરણં ગવામ્ ।

અવ્યક્તવર્ણં કુરુતે, વલક્ષોમં ન સંશયઃ ॥ ૧ ॥

ગન્ધર્વનગરં સ્તિગ્ધં, સપ્રાકારં સતોરણમ્ ।

સૌમ્યાં દિશં સમાશ્રિત્ય, રાત્રસ્તદ્વિજયાત્રહમ્ ॥ ૨ ॥ ” ઇત્યાદિ ॥૪॥

સ્વપ્નકે શુભ અશુભકા સૂચક જો શાસ્ત્ર હૈ વહ સ્વાપ્નશાસ્ત્ર હૈ જૈસે—“ મૂત્રં વા કુરુતે સ્વપ્ને ” ઇત્યાદિ ।

જો મનુષ્ય સ્વપ્નમેં પિશાય કરતા હૈ, અથવા ઉચ્ચાર કરતાહૈ, ઔર વાદમેં જગ જાતાહૈ, તો ઉસે ઇસકા ફલ અર્થકે વિનાશ હોને રૂપ હોતાહૈ ।

આન્તરીક્ષ—ગન્ધર્વનગર આદિકે શુભ ઔર અશુભકા સૂચક જો શાસ્ત્ર હૈ વહ અન્તરીક્ષ હૈ જૈસે—“ કપિલં સસ્યઘાતાય ” ઇત્યાદિ ।

જવ (લાલ) કપિલ વર્ણકા હોતાહૈ—તવ ઉસસે અનાજકો નુક્સામ હોના હૈ, ઔર જવ વહ સંજીઠેકે રંગ જૈસા હોતા હૈ, તો ઉસ સમય ગાયોંકી ચોરી હોતી હૈ, તથા જવ વહ અવ્યક્ત વર્ણવાલા હોના હૈ, તો વહ વલકા

સ્વપ્નના શુભ અને અશુભ ફળને દર્શાવનારૂં જે શાસ્ત્ર છે તેનું નામ સ્વાપ્નશાસ્ત્ર છે કહ્યું પણ છે કે—“ મૂત્ર વા કુરુતે સ્વપ્ને ” ઇત્યાદિ—

જે માણસને પેશાબ થઈ જવાનું કે ઝાડો થઈ જવાનું સ્વપ્ન આવે છે, અને આ પ્રકારનું સ્વપ્ન આપ્યા બાદ જે તે માણસ બગી બપ છે, તો તેના ધનના વિનાશરૂપ ફળની તેને પ્રાપ્તિ થાય છે.

આન્તરીક્ષ—ગન્ધર્વ નગર આદિના શુભાશુભનું સૂચક જે શાસ્ત્ર છે તેનું નામ આન્તરીક્ષ છે કહ્યું પણ છે કે—

“ કપિલં સસ્ય ઘાતાય ” ઇત્યાદિ

બ્યારે તે (ગન્ધર્વ નગર) કપિલવર્ણના હોય છે ત્યારે તેનાથી અનાજને નુકસાન થાય છે અને બ્યારે તે મંજીઠના રંગનો હોય છે ત્યારે ગાયોની ચોરી થાય છે અને બ્યારે તે અવ્યક્તવર્ણવાળાં હોય છે, ત્યારે બલનો વિનાશ કર્તા

आङ्गम्-अङ्गं=शरीरावयवः, तद्विकारः अङ्गं=शिरः स्फुरणादि, तत्फलसूचकं शास्त्रमप्याङ्गम् । यथा—

“ दक्षिणपार्श्वे स्पन्दनमभिधास्ये तत्फलं स्त्रिया वामे ।

पृथिवीलाभः शिरसि, स्थानविवृद्धिर्ललाटे स्यात् ॥१॥ ” इत्यादि ॥५॥

स्वरः-षड्जादिः स्वरशब्देनोच्यते, तत्फलप्रतिपादकं शास्त्रमपि स्वरः ।

यथा—

“ सज्जेण लब्धई वित्ति, कयं च न विणस्सइ ।

गावो मित्ता य पुत्ता य, नारीणं चैव वल्लभो ॥ १ ॥ ”

विनाशकर्ता होता है, तथा जब वह स्निग्ध, प्राकार सहित एवं तोरण सहित होता है तो वह उत्तर दिशामें राजाकी विजयका सूचक होता है।

आङ्ग-शरीरके अवयवका नाम अङ्ग है, इस अङ्गका जो विकार है-जैसे शिरका स्फुरण आदि होना, इसके फलका सूचक शास्त्र है वह आङ्ग है जैसे-“ दक्षिणपार्श्वे स्पन्दन ” इत्यादि ।

दक्षिणपार्श्व भागमें यदि स्फुरण होता है, तो वह उसे पृथिवीके लाभ होनेका सूचक होता है, इसी तरहसे वह स्त्रीके वाम भागमें हो तो उसको भी वह पृथिवीके लाभ होनेका सूचक होता है, तथा शिरमें यदि स्फुरण होता है, तो वह भी पृथिवीके लाभ होनेका सूचक होता है, और यदि वह स्फुरण उसके ललाटेमें होता है, तो वह उसके स्थानकी वृद्धिका सूचक होता है ।

स्वर-षड्ज आदि स्वरोंके फलका प्रतिपादक जो शास्त्र है वह स्वर है जैसे-“ सज्जेण लब्धई वित्ति ” इत्यादि ।

नीवडे छे अने न्यारे ते स्निग्ध, प्राकार (कोट) सहित तोरण सहित होय छे, न्यारे ते उत्तर दिशाना राजाना विजयना सूचक समज्जावा.

आंग-शरीरना अवयवतुं नाम आंग छे. आंगना जे विकार छे (जेम के शिरतुं स्फुरण आदि थपुं) ते विकारना इलतुं सूचक जे शास्त्र छे तेने ‘आ ग’ कडे छे जेम के—‘दक्षिणपार्श्वे स्पन्दन’ इत्यादि—

अंगुं जमणुं आंग जे करके, तो तेने पृथ्वीना लाभ थशे जेम समज्जुं जेम प्रमाणे तेनुं उणु आंग करके तो पणु तेने पृथ्वीना लाभ थशे जेम समज्जुं जे तेना शिरमा स्फुरण (करवानी किया थाय तो पणु तेने पृथ्वीना लाभ थशे जेम समज्जुं जे तेना ललाटमां स्फुरण थाय तो तेना स्थाननी वृद्धि थशे जेम समज्जुं.

स्वर षड्ज आदि स्वरोना इलतुं प्रतिपादन करनाडुं जे शास्त्र छे, तेने स्वर कडे छे, उहुं पणु छे के—‘सज्जेण लब्धई वित्ति’ इत्यादि—

છાયા—પદ્મજેન લભતે વૃત્તિ કૃતં ચ ન વિનશ્યતિ ।

ગા મિત્રાણિ ચ પુત્રાંશ્ચ નારીણાં ચૈવ વલ્લભઃ ॥ ૧ ॥ इत्यादि ।

एवं सर्वस्वरफलमनुयोगद्वारसूत्रस्य मत्कृतायामनुयोगचन्द्रिकाटीकायां,
तथाऽत्रैव सूत्रे सप्तमस्थाने त्रिलोकनीयम् ।

अथवा—शकुनरुत शुभाशुभसूचकं शास्त्रं स्वरः । यथा—

“ त्रिविचिविसदो पुन्नो, सामाए मूलिसूलि धन्नो उ ।

चेरी चेरी दितो, चिकुतो लाभ हेउत्ति ॥ १ ॥ ”

छाया—त्रिविचिवि शब्दः पूर्ण, श्यामायाः (त्रिविशेषस्य) मूलिसूलि (शब्दः)
धन्यस्तु ।

चेरी चेरी (शब्द) दीप्तः, ' चिकु ' इति (शब्दः) लाभ हेतुरिति

॥ १ ॥ इत्यादि ॥ ७ ॥

પદ્મજ સ્વરસે મનુષ્ય આજીવિકા પ્રાપ્ત કર લેના હૈ, ઓર ઉસકા કૃત કાર્ય કમી નષ્ટ નહીં હોતા હૈ, ઉસે અનેક ગાયોંકી મિત્રોંકી ઓર પુત્રોંકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ, ઓર વહ અનેક સ્ત્રિયોંકા વલ્લભ હોતા હૈ ।

હસી તરહસે ઓર મી સ્વરોંકા ફલ મેરે દ્વારા કૃત અનુયોગદ્વાર ચન્દ્રિકા ટીકામૈં તથા હસી મૂત્રમૈં સપ્તમ સ્થાનમૈં લેવા લેના ચાહિયે અથવા પક્ષિયોંકે શબ્દોંકે શુભ ઓર અશુભકા સૂચક શાસ્ત્ર હૈ વહ સ્વર હૈ જૈસે—“ ત્રિવિચિવિસદો પુન્નો ” હત્યાદિ ।

શ્યામા—પક્ષિ વિશેષકા ત્રિવિચિ વિશબ્દ પૂર્ણતાકા સૂચક હોતા હૈ, મૂલિ સૂલિ શબ્દ ધાન્યકા સૂચક હોતા હૈ, ચેરી ચેરી શબ્દ દીપ્તિકા સૂચક હોતા હૈ, ઓર ચિકુ યહ શબ્દ લાભકા હેતુ હોતા હૈ ।

પદ્મજ સ્વર વડે માણસ પોતાની આજીવિકા પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેને કોઈ પણ કાર્યમાં નિષ્ફળતા મળતી નથી, તેને અનેક ગાયો, મિત્રો અને પુત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે અનેક સ્ત્રીઓનો પ્રિયતમ બને છે.

એજ પ્રમાણે ખીલ' સ્વરોના ફલતુ' પ્રતિપાદન અનુયોગદ્વાર સૂત્રની અનુયોગદ્વાર ચન્દ્રિકા ન મની ટીકામાં કરવામાં આવ્યું છે, તે ત્યાંથી વાંચી લેવું આજ સૂત્રના સાતમાં સ્થાનમાં પણ સ્વરો વિષે ઘણી માહિતી આપવામાં આવી છે. અથવા પક્ષીઓના સુરતું શુભ અને અશુભ ફલ દર્શાવનારું જે શાસ્ત્ર છે, તેને સ્વર કહે છે, જેમ કે—“ ત્રિવિચિવિસદો પુન્નો ” ઈત્યાદિ—શ્યામા (પક્ષી વિશેષ) નો ત્રિવિચિ વિશબ્દ પૂર્ણતાનો સૂચક હોય છે, ' સૂલિસૂલિ ' શબ્દ ધાન્યનો સૂચક હોય છે, ' ચેરીચેરી ' શબ્દ દીપ્તિનો સૂચક હોય છે અને ' ચિકુ ' શબ્દ લાભનો સૂચક હોય છે.

लक्षणं स्त्री पुरुषादीनाम्, यथा--

“ अस्थिव्वर्थाः सुखं मासे, त्वचि भोगाः, स्त्रियोऽक्षिषु ।

गतौ यानं, स्वरे चाज्ञा, सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितम् ॥१॥ इत्यादि ॥७॥

तथा-व्यञ्जनं=मपादि, यथा-“ ललाटकेशः प्रभुत्वाय ” इत्यादि । ८ ॥

॥ सू० २० ॥

एतानि च शास्त्राणि वचनविभक्तियोगेनाभिधेयप्रतिपादकानि भवन्तीति वचनविभक्तिस्वरूपमाह--

मूलम्-अट्टविहा वयणविभक्ती पणत्ता, तं जहा-निद्देसे पढमा होई, विइया उवएसणे । तइया करणम्मिकया चउत्थी-संपदावणे ॥ १ ॥ पंचमी य अवायाणे, छट्टी सस्सामि वायणे । सत्तमी संनिहाणत्थे अट्टमी आमंतणी भवे ॥ २ ॥ तत्थ पढमा विभक्ती निद्देसे सो इमो अहं वत्ति १। विइया उण उवएसे भण कुण व इमं व तं वत्ति २॥ ३ ॥ तइया करणम्मि कया णीयं च कयं च तेण व मए वा ३। हंदि णमो साहाए हवइ चउत्थी पयाणम्मि ४ ॥ ४ ॥ अवणय गिणहसु तत्तो इत्तोत्ति व पंचमी अवायाणे ५। छट्टी तस्स इमस्स व गयस्स वा सामि

लक्षण--स्त्री एवं पुरुष आदि लक्षणोंका शुभाशुभ सूचक शास्त्र है, वह लक्षणशास्त्र है जैसे--

“ अस्थिव्वर्थाः सुसं मासे ” इत्यादि ।

व्यञ्जन--तिल मषा आदिकोंका नाम व्यञ्जन है जैसे--ललाटकेशः प्रभुत्वाय ” इत्यादि ८ ॥ सूत्र २० ॥

लक्षण-स्त्री अने पुरुष-विगेरेना लक्षणोत्तुं शुभ अशुभ अतावनाउं ने शास्त्र छे.

“ अस्थिव्वर्थाः सुसंमासे ” इत्यादि--

व्यञ्जन शरीर परनां तल, मस आदिने व्यञ्जन कडे छे,

जेम के “ ललाटकेशः प्रभुत्वाय ” इत्यादि ॥ सूत्र. २० ॥

संबंधे ६ ॥ ५ ॥ हवइ पुण सप्तमी तन्निमग्नि आहारकालभावे
य ९। आमंतणी भवे अट्टमी उ जह हेज्जुवाणत्ति ८॥६॥सू०२०॥

छाया—अष्टविधा वचनविभक्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—निर्देशे प्रथमा भवति १,
द्वितीया उपदेशने २। तृतीया करणे कृता ३, चतुर्थी संग्रहापने ४ ॥२॥ पञ्चमी
च अपादाने ५, षष्ठी स्वस्वामि वाचने ७। सप्तमी सन्निधानार्थे ७, अष्टमी आम-
न्त्रणी भवेत् ८ ॥ २ ॥ तत्र प्रथमा विभक्तिनिर्देशे सः अयम् अहं वेति १।
द्वितीया पुनरुपदेशे भण कुरु वा इदं वा तद्वेति २ ॥ ३ ॥ तृतीया करणे कृता
नीतं च कृतं च तेन वा मया वा ३। हन्दि नमः स्वाहायै भवति चतुर्थी प्रदाने
४ ॥४॥ अपनय गृहाण तत इत इति वा पञ्चमी ५। षष्ठी तस्य अस्य वा गतस्य
वा स्वामि सम्बन्धे ६ ॥५॥ भवति पुनः सप्तमी तदस्मिन् आधारकालभावे च
७। आमन्त्रणी भवेत् अष्टमी तु यथा हे युवन्निति ॥६॥ सू० २१ ॥

टीका—“ अष्टविहा इत्यादि—

वचनविभक्तिः—उच्यन्ते इति वचनानि=पदानि, विभज्यते=प्रकटीक्रियते
कर्तृत्व कर्मत्वादिरुगोऽर्थोऽनयेति विभक्तिः, वचनानां—विभक्तिः, वचनविभक्तिः—
प्रथमादिका प्रातिपदिकविभक्तिः अष्टविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—निर्देशे—प्रातिपदिका-

ये शास्त्र वचन विभक्तिके योगसे अभिधेयके प्रतिपादक होते हैं—
इसलिये अब सूत्रकार वचन विभक्तिके स्वरूपका कथन करते हैं—

“ अष्टविहा वचनविभक्ती पणत्ता ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—जो कहे जाते हैं—बोले जाते हैं—वे वचन हैं, वचनोंका दूसरा नाम
पद है, तथा कर्तृत्व कर्मत्व आदिरूप अर्थ जिसके द्वारा प्रकट किया
जाता है, वह विभक्ति है, वचनोंकी जो विभक्ति है, वह वचन विभक्ति
है, प्रथमा आदिक जो प्रातिपदिक विभक्ति है, वह आठ प्रकारकी कही

आ शास्त्रे वचन विलक्षितना योग्धी अलिधेयतुं प्रतिपादन करनारां
डाय छे. तेथी डवे सूत्रकार वचन विलक्षितना स्वरूपतुं निरूपण करे छे—

“ अष्टविहा वचनविभक्ती पणत्ता ” इत्यादि—

टीकार्थ—जे जालनामां आवे छे—कडेनामां आवे छे—तेतुं नाम वचन छे. वचनोतुं
णीतुं नाम पद छे, कर्ता, कर्म आदि रूप अर्थ जेना द्वारा प्रकट करवामां
आवे छे, तेतुं नाम वचनविलक्षित छे. पंडेदी, पीछ, त्रीछ आदि जे प्रति

र्थमात्रस्य प्रतिपादनं निर्देशस्तस्मिन् प्रथमा विभक्तिः भवति ॥१॥ उपदेशने अन्य-
तमक्रियायां प्रवर्तनेच्छोत्पादने यथा ' धर्मं कुरु इत्यादौ द्वितीया विभक्ति
भवति ॥१॥ ' उपदेशनम् ' इत्युपलक्षणम् । तेन ग्रामं गच्छतीत्यादौ उपदेशनम-
न्तरेणापि द्वितीया भवति ॥२॥ करणे-तृतीया विभक्ति भवति । अत्र करण-
शब्दस्तन्त्रेण निर्दिष्टः । तेनात्र कर्त्तरि=क्रियाया स्वातन्त्र्येण विवक्षितेऽर्थे देवद-
त्तादौ, करणे=क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके च तृतीया विभक्ति भवति । करोतीति
करणं ' कृत्यल्युटो बहुलम् ' इति बाहुलकात् कर्त्तरिल्युट् । क्रियतेऽनेनेति कर-

गई है, प्रातिपदिक अर्थ मात्रका जो प्रतिपादन है, वह निर्देश है,
इस निर्देशमें प्रथमा विभक्ति होती है, उपदेशनमें-अन्यतम क्रियामें
प्रवृत्ति करानेमें एवं इच्छाके उत्पादन करानेमें द्वितीया विभक्ति होती
है जैसे-तुम धर्म करो इत्यादि उपदेशन यह उपलक्षण है अतः
" ग्रामं गच्छति " इत्यादिमें उपदेशनके बिना भी द्वितीया हुई है,
करणमें तृतीया विभक्ति हाती है, यहां करण शब्द तन्त्रसे निर्दिष्ट
हुआ है, इससे कर्तामें-क्रियामें स्वतन्त्र रूपसे विवक्षित हुए देवदत्त
आदिमें एवं करणमें क्रियाकी सिद्धिमें प्रकृष्ट उपकारकमें तृतीया विभक्ति
होती है, जो क्रिया करता है उसका काम करण है, कर्ता अर्थमें भी
" कृत्यल्युटो बहुलम् " इससे ल्युट्का विधान होता है, अथवा क्रिया
जिसके द्वारा की जाती है, वह कारण है, इस अर्थमें " करणे ल्युट् "
इस सूत्रसे ल्युट्का विधान है तात्पर्य यह है कि कर्ता और करण

पदिक विलक्षित्वां छे ते आठ प्रकारनी कही छे प्रातिपदिक अर्थमात्रनु' ने
प्रतिपादन छे, तेनु' नाम निर्देश छे. पडेवी विलक्षित निर्देशार्थे' वपराय छे.
भी० विलक्षित उपदेशनना अर्थमां-अन्यतम क्रियामां प्रवृत्त कराववामां अने
धर्मछानु' उत्पादन कराववामां-वपराय छे. गुजर तीमां कर्मार्थे' भी० विलक्षित
वपराय छे नेम के " तमे धर्मं करो " आ वाक्यमां ' धर्म' पद भी०
विलक्षितमां वपराय छे. उपदेशन विना पणु भी० विलक्षितनो प्रयोग थाय छे.
नेम के-" ग्रामं गच्छति " आ वाक्यमां ' ग्रामम् " आ पद भी० विलक्षितमां
वपरायु' छे. नेम के " ते अर्धपूथी इल कापे छे " आ वाक्यमां अर्धपू पद करणुार्थे'
त्री० विलक्षितमां छे. कर्ता अर्थे' पणु त्री० विलक्षित वपराय छे नेम के ' रामे
रावणुने भार्यो' आ वाक्यमां राम पद कर्ता अर्थे' त्री० विलक्षितमां वपरायुं
छे. कर्तामां-क्रियामां स्वतन्त्र रूपे विवक्षित थयेला देवदत्त आदिमां अने करणुमां
-क्रियानी सिद्धिमां प्रकृष्ट उपकारकमां त्री० विलक्षितनो प्रयोग थाय छे. ने क्रिया

ળમ્, કરણે લ્યુટ્ ॥૩॥ સંપ્રદાપને-સંપ્રદાને=દાનસ્વ કર્મણા યોઽભિપ્રેતસ્તસ્મિન્
 ચતુર્થી વિભક્તિ ભવતિ ॥૪॥ અપાદાને=અપાયાવધિભૂતે પશ્ચની વિભક્તિ ભવતિ
 ॥૫॥ સ્વ સ્વામિવાચને-સ્વં=મૃત્યાદિ, સ્વામી=રાજાદિઃ, તયોર્વાચને=તત્સમ્બન્ધ-
 પ્રતિપાદને ષષ્ઠી વિભક્તિ ભવતિ ॥૬॥ સન્નિધાનાર્થે-સન્નિધીયતે=આધીયતે યસ્મિ-
 રતત્ સન્નિધાનમ્=આધારઃ, તસ્મિન્નર્થે વાચ્યે સસમી વિભક્તિ ભવતિ ૭। તથા-
 અષ્ટમી=સમ્બોધનવિભક્તિઃઆમન્ત્રણી=અભિમુખી કરણાર્થા ભવતિ ॥૮॥ इत्थं
 सामान्येनोक्त्वा सम्प्रति सोदाहरणमाह-तत्र अष्टसु वचनविभक्तिषु । निर्देशे
 प्रथमा विभक्ति भवति । यथा-' सः, त्रयम्, अहं वेति ?। उपदेशे पुनर्द्वितीया

इन दोनों अर्थोंमें ल्युट् प्रत्ययका विघात होता है दानके कर्मके द्वारा
 जो अभिप्रेत होता है, उसमें चतुर्थी विभक्ति होती है अपाय-विश्लेषका
 जो अवधिभूत होता है उसमें पंचमी विभक्ति होती है स्वस्वामि-
 सम्बन्धके कथनमें षष्ठी विभक्ति होती है । स्व शब्दसे मृत्यादि और
 स्वामी शब्दसे राजा आदिका ग्रहण हुआ है, सन्निधान अर्थमें आधा-
 रमें-ससमी विभक्ति होती है, तथा संबोधनमें-किसी मनुष्यको अपनी
 ओर करनेमें-संबोधन विभक्ति होती है, इस प्रकार सामान्यसे कथन
 करके अब सूत्रकार इन विभक्तियोंको दृष्टान्त देकर समझाते हैं,
 जैसे-“ सः अयम् अहंवा ” यह निर्देशमें प्रथमा विभक्ति हुई है,
 “ भग, कुरु, इदंवा तद्वा ” यह उपदेशमें द्वितीया विभक्ति है,
 इसका तात्पर्य ऐसा है कि-यह प्रत्यक्षभूत जो कार्य है, उसे तुम करो,

કરે છે તેનું નામ કરણુ છે. આ અથવા ક્રિયા બેના દ્વારા કરાય છે તેનું નામ
 કરણુ છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કરણુ અને કર્તા અને બંને અર્થે
 ત્રીજી વિલક્ષિત વપરાય છે બેને દાન અપાય છે તે પદને ચોથી વિલક્ષિતમાં
 વપરાય છે. જેમ કે “ રાજા પ્રાહ્મણુને દાન આપે છે. ” આ વાક્યમાં
 ‘ પ્રાહ્મણુને ’ ચોથી વિલક્ષિત સંપ્રદાન અર્થે વપરાય છે.

અપાય-(વિશ્લેષ)ની અવધિ બતાવવા માટે પંચમી વિલક્ષિત વપરાય
 છે. સ્વસ્વામી સંબંધના કથનમાં છઠ્ઠી વિલક્ષિત વપરાય છે. સ્વ શબ્દ વડે
 ભૃત્યાદિ (નોકર આકરો) અને સ્વામી શબ્દ વડે રાજા આદિ ગ્રહણ થયા છે.
 સન્નિધાન (આધાર અથવા અધિકરણુ) અર્થે સાતમી વિલક્ષિત વપરાય છે.
 સંબોધન કરવામાં સંબોધન વિલક્ષિત વપરાય છે. હવે સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્તો ૧૨
 આઠે વિલક્ષિતઓનું સ્પષ્ટીકરણુ કરે છે-“ સઃ અયં અહ વા ” અહીં નિર્દેશાર્થે
 પહેલી વિલક્ષિતનો પ્રયોગ થયો છે. “ ભગ, કુરુ ઇદં વા તદ્વા ” અહીં
 ઉપદેશાર્થે બીજી વિલક્ષિતનો પ્રયોગ થયો છે. આ વાક્યનો ભાવાર્થ નીચે-પ્રમાણુ છે

विभक्ति भवति । यथा=भण कुरु-इदं वा, तद्वेति-‘ इदं=प्रत्यक्षं यच्छतं तद् भण, इदं प्रत्यक्षं कार्यं कुरु, तत्=परोक्षं वा यच्छतं तद् भण, तत्=परोक्षं कार्यं वा कुरु इति २। तृतीया विभक्तिः करणे=कर्त्तरि करणे च भवति । यथा- कदा नीतं च कृतं च तेन वा मया वेति । कर्त्तरीदष्टुदाहरणम् । करणे तु ‘ रथेन याति ’ इत्यादिकं स्वबुद्ध्या विभावनीयम् ३। प्रदाने=संप्रदाने चतुर्थी विभक्ति भवति । यथा-‘ हन्दि ! नमः स्वाहायै ’ इति । ‘ हन्दि ’ इति कोमलामन्त्रणे ४। अपादाने पञ्चमी भवति । यथा-अपनय गृहाण एतस्मादितो वेति ५। स्वामिसम्बन्धे=स्व-स्वामिभावसम्बन्धे वाच्ये षष्ठी भवति । यथा-‘ गतस्य तस्य, गतस्य अस्य वा इदमस्ति ’ इति ६। आधारकालभावे=आधारे काले भावे च सप्तमी भवति । यथा-तन् अस्मिन्निति । ‘ अस्मिन् कुण्डादौ तद् बदरादिकं तिष्ठति ’-इत्यर्थः । अत्राधारे सप्तमी बोध्या । काले यथा-‘ मधी रमते, ’ भावे तु-

पदो, तथा यह प्रत्यक्षभूत जो कार्य है तुम करो अथवा-परोक्षभूत जो श्रुत है, उसे तुम पदो, तथा-परोक्षभूत जो कार्य है, उसे तुम करो यह श्रुतमें एवं कार्यमें द्वितीया विभक्ति हुई है, “कदा नीतं च कृतं च तेन वा मया वा” यह कर्तामें तृतीया विभक्ति हुई है, करणमें तृतीया विभक्ति “ रथेन याति ” इस प्रकारसे है, इसी तरहसे और भी उदाहरण अपनी बुद्धिसे समझ लेना चाहिये “ हन्दि ! नमः स्वाहायै ” यह संप्रदानमें चतुर्थी विभक्ति हुई है “ हन्दि ! ” यह प्रयोग कोमला मन्त्रणमें हुआ है । ‘ अपनय, गृहाण, एतस्मात् इतो वेति ” यह अपादानमें पंचमी विभक्ति हुई है “ गतस्य तस्य गतस्य अस्य वा इदं अस्ति ” यह स्वस्वामिसम्बन्धमें षष्ठी विभक्ति हुई है “ अस्मिन्

“ आ प्रत्यक्षभूत ने श्रुत छे तेने तमो लखो तथा आ प्रत्यक्षभूत ने कार्य छे ते तमे करो. अथवा परोक्षभूत ने श्रुत छे तेने तमो लखो तथा परोक्षभूत ने कार्य छे ते तमो करो ” अडीं श्रुत अने कार्य, आ मे पदो पील विलङ्कितमां वपरायां छे “ कदा नीतं कृतं च तेन वा मया वा ” अडीं कर्ता अर्थे त्रील विलङ्कित छे. “ रथेन याति ” अडीं करण अर्थे त्रील विलङ्कित छे. “ हन्दि ! नमः स्वाहायै ” अडीं संप्रदान अर्थे चोथी विलङ्कितने प्रयोग थयो छे. “ हन्दि ! ” आ पद कोमल आमन्त्रणे भाटे प्रयुक्त थयुं छे “ अपनय, गृहाण, एतस्मात् इतोवेति ” अपादान अर्थे पाचमी विलङ्कितने प्रयोग थयो छे. “ गतस्य तस्य गतस्य अस्य वा इदं अस्ति ” अडीं स्वस्वामिसम्बन्धना अर्थेमां छठी विलङ्कित वपरायां छे. “ अस्मिन् कुण्डादौ बदरादिकं अस्ति ” अडीं

‘ ચારિત્રેઽવતિષ્ઠતે ’ ઇતિ ૭ આમન્ત્રણે તુ-અષ્ટમી વિભક્તિ ભવતિ । યથા-
હે યુવન્નિતિ ॥ સૂ. ૨૧ ॥

વચનવિભક્તિયુક્તશાસ્ત્રસંસ્કૃતવુદ્ધય*છદ્મસ્થા અદૃશ્યાનર્થાન્ ન સાક્ષાત્કુ-
ર્વન્તિ, કેવલિનસ્તુ સાક્ષાત્કુર્વન્તિ, ઇતિ તાનેત્રાર્થાન્ અષ્ટ સ્થાનત્વેનાહ—

મૂલમ્—અદ્વ ઠાળાઈં છઠમત્થેણં સઠ્ઠભાવેણં ણ જાણાઈ ણ
પાસઈ, તં જહા--ધમ્મસ્થિકાયં ૧ જાવ ગંધં ૭ વાયં ૮। ણ્યાણિ
ચેવ ઉપ્પન્નનાણદંસણધરે અરહા જિણે કેવલી જાણઈ પાસઈ
જાવ ગંધં ૭ વાયં ૮ ॥ સૂ. ૨૨ ॥

છાયા—અષ્ટ સ્થાનાનિ છદ્મસ્થાઃ સ્વલુ સર્વ ભાવેન ન જાનાતિ ન પશ્યતિ, તથા-
ધર્માસ્થિકાયં ૧ યાવદ્ ગન્ધ ૭ વાતમ્ ૮। ણ્યાણિ એવ ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરઃ
અર્હન્ જિનઃ કેવલી જાનાતિ પશ્યતિ યાવદ્ ગન્ધં વાતમ્ ॥ સૂ. ૨૨ ॥

ટીકા—‘ અદ્વ ઠાળાઈં ’ ઇત્યાદિ—

છદ્મસ્થઃ—અવધિજ્ઞાનમનઃપર્યવજ્ઞાનવર્જિતો મુનિઃ અષ્ટ સ્થાનાનિ સર્વભાવેન=

કુળ્હાદૌ બદરાદિકં અસ્તિ ” યહ આધારમેં સસમી હુઈ હૈ, “મઘૌરમતે”
યહ કાલમેં સસમી હુઈ હૈ “ ચારિત્રેઽવતિષ્ઠતે ” યહ ભાવમેં સસમી
હુઈ હૈ “હે યુવન્” ઇત્યાદિ યહ આમન્ત્રણમેં અષ્ટમી વિભક્તિ હુઈ હૈ સૂ. ૨૧

વચન વિભક્તિસે યુક્ત શાસ્ત્રસે સંસ્કૃત હુએ વુદ્ધિવાલે છદ્મસ્થ
અદૃશ્ય પદાર્થોંકો સાક્ષાત્ રૂપસે નહીં જાનતે હૈ, હન્હેં તો કેવલીહી
જાનતે હૈ, અતઃ અવ સૂત્રકાર હન્હી પદાર્થોંકા આઠ સ્થાનરૂપસે કથન
કરતે હૈ—“ અદ્વ ઠાળાઈં છઠમત્થેણં સઠ્ઠભાવેણં ” ઇત્યાદિ ॥

ટીકાર્થ—અવધિજ્ઞાન એવં મનઃ પર્યવજ્ઞાનસે રહિત હુઆ છદ્મસ્થ

અધિકરણાર્થે સાતમી વિભક્તિ છે, “ મઘૌ રમતે ” અડી કાળના અર્થમાં સાતમી
વિભક્તિનો પ્રયોગ થયો છે. “ ચારિત્રેઽવતિષ્ઠતે ” અડી ભાવના અર્થમાં
સાતમી વિભક્તિનો પ્રયોગ થયો છે.

‘ હે યુવન્’ અડી સંબોધનાર્થે આઠમીવિભક્તિનો પ્રયોગ થયો છે. ॥સૂ. ૨૧॥
વચન વિભક્તિથી યુક્ત શાસ્ત્રો વડે સંપન્ન હોય એવા બુદ્ધિશાળી છદ્મસ્થો
અદૃશ્ય પદાર્થોને સાક્ષાત્ રૂપે બાહ્યી શકે છે એજ વાતની સૂત્રકાર હવે પ્રરૂપણા
કરે છે—“ અદ્વ ઠાળાઈં છઠમત્થેણં સઠ્ઠભાવેણં ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાનથી રહિત એવો છદ્મસ્થ મુનિ નીચેનાં

साक्षात्कारेण न जानाति, न पश्यति, तद्यथा—धर्मास्तिकायं सर्वभावेन न जानाति न पश्यति १, यावत्पदेन—अधर्मास्तिकायम् २, आकाशास्तिकायम् ३, जीवमशरीरप्रतिबद्धम् ४, परमाणुपुद्गलं ५ शब्दं ६ च सर्वभावेन न जानाति न पश्यति गन्धं ७ वातं ८ च सर्वभावेन न जानाति न पश्यति ।

जिनस्तु एतान्यष्टौ स्थानानि साक्षात्कारेण जानाति पश्यतीत्याह—‘ एयाणिचेव ’ इत्यादि । अस्य सूत्रस्य विस्तरतो व्याख्या पञ्चमस्थानस्य द्वितीयोद्देशे द्रष्टव्या ॥ सू० २२ ॥

जिनः सर्वज्ञत्वाद् धर्मास्तिकायादिवत् आयुर्वेदमपि जानातीत्यायुर्वेदमष्टस्थानत्वेनाह—

मूलम्—अट्टविहे आउवेष पणत्ते, तं जहा--कोमारभिच्चे
१, कायतिगिच्छा २, सालाइयं ३, सल्लहत्ता ४, जंगोली ५,
भूयविज्जा ६, खारतंते ९, रसायणे ८ ॥ सू० २३ ॥

मुनि आठ स्थानोंको सर्वभाव साक्षात् रूपसे नहीं जानता है, नहीं देखता है, वे आठ स्थान ये हैं—धर्मास्तिकाय यावत् वात अर्थात् छद्मस्थ-जन धर्मास्तिकायको सर्व भावसे नहीं जानता है, नहीं देखता है, यहां यावत्पदसे—अधर्मास्तिकायको, आकाशास्तिकायको, अशरीर प्रतिबद्ध जीवको, परमाणु पुद्गलको, एवं शब्दको वह छद्मस्थ सर्वभावसे नहीं जानता है, और नहीं देखता है, इसी तरह वह गन्धको और वातको भी सर्व भावसे नहीं जानता है, और नहीं देखता है परन्तु जो जिन हैं वे आठ स्थानोंको साक्षात् रूपसे जानते हैं और देखते हैं । इस सूत्रकी व्याख्या विस्तारसे पंचम स्थानके द्वितीय उद्देशमें देख लेना चाहिये ॥ सूत्र २२ ॥

जिन सर्वज्ञ होते हैं, इससे वे धर्मास्तिकायादिकोंकी तरह आयु-

आठ स्थानोंने सर्वभावे (साक्षात् रूपे) नष्टतो पणु नथी—

(१) धर्मास्तिकाय, (२) अधर्मास्तिकाय, (३) आकाशास्तिकाय, (४) अशरीर प्रतिबद्ध जीव, (५) परमाणु पुद्गल, (६) शब्द, (७) गन्ध अने (८) वायु.

परन्तु केवलज्ञानी जिन आ आठ स्थानोंने साक्षात् रूपे नष्टु छे अने हेजे छे आ सूत्रमां आवता पदोनी व्याख्या पांचमां स्थानना भीन उद्देशाभां आपवामां आवी छे तो त्यांथी वांथी देवी. ॥ सू. २२ ॥

जिन सर्वज्ञ होय छे. तेथी तेज्या धर्मास्तिकाय आदिकोनी जेम आयु-

छाया—अष्टविधः आयुर्वेदः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—कौमारभृत्यम् १, कायचिकित्सा २, शालाक्रयं ३, शल्य हत्या ४, जङ्गोली ५, भूतविद्या ६, क्षारतन्त्रं ७, रसायनम् ८ ॥ सू० २३ ॥

टीका—‘ अष्टविहे आउन्वेए ’ इत्यादि—

आयुर्वेदः—आयुः=जीवितकालः, तद् विदन्ति=जानन्ति—रक्षितुमनुभवन्ति, तद्विन्दन्ति=लभन्ते वा तद्विच्छेदकव्याधिप्रतीकारात् सर्पाद्युपक्रमरक्षणेन येन यतो यस्मिन् सति वा स आयुर्वेदः, अथवा—आयुः=जीवितं, तद्विन्दन्ति=व्याधिभ्यस्तद्रक्षणविधिं जानाति, पूर्णं वा तद् विन्दन्ति=लभन्ते तदुक्तपथ्याहारवासेवनतो येन यतो यस्मिन् सति वा स आयुर्वेद=वैद्यकशास्त्रे, स च अष्ट-

वेदको भी जानते हैं इसलिये अब सूत्रकार आयुर्वेदका कथन आठ स्थानोंसे करते हैं—“ अष्टविहे आउन्वेए पणत्ते ” इत्यादि ॥

टीकार्थ आयु नाम जीवित कालकाहै, इस जीवितको जिसके द्वारा अथवा जिससे या जिसके होने पर मनुष्य जानते हैं वह आयुर्वेद है, हमारे जीवनकी रक्षा किस तरहसे हो सकनी है, व्याधिका प्रतीकार कैसे होना है, सर्पादिके उपद्रवसे रक्षा कैसे होनी है, इत्यादि जीवनके रक्षाके उपायोंका मनुष्य जिसके द्वारा या जिसके बलसे या जिसके बोध होने पर जान लेता है, वह आयुर्वेद है, अथवा—जिसके द्वारा या जिससे या जिसके बोध होने पर जो मनुष्य जीवनको व्याधिसे सुरक्षित होकर आनन्दसे व्यतीत करते हैं, उसके रक्षणकी विधिको जानते हैं अथवा पथप्राहार आदिके सेवनसे जो पूर्ण जीव प्राप्त करते हैं वह आयुर्वेद है, आयुर्वेदका दूसरा नाम वैद्यकशास्त्र भी है, यह

वेदने पणु लभता डोय छे. तेथी हवे सूत्रकार आयुर्वेदना आठ प्रकारानुं निरूपणु करे छे. “ अष्टविहे आउन्वेए पणत्ते ” इत्यादि—

टीकार्थ—लवितकालने आयु कडे छे जेना द्वारा अथवा जेना सहलावने लीधेमनुष्य आ लवितने लभे छे, ते शास्त्रनुं नाम आयुर्वेद छे आपणु लवननुं रक्षणु केवी रीते थछ शके. रोगोने सामने केवी रीते थछ शके, सर्पादिकेनुं उपद्रवथी लवननी रक्षा केवी रीते करी शकथ, इत्यादि भाषतोने लोके जे शास्त्रनी महदथी, जे शास्त्रने आधारे अथवा जे शास्त्रना अल्पासथी लणु शके छे ते शास्त्रनुं नाम आयुर्वेद छे अथवा जे शास्त्रना द्वारा जे शास्त्रना बोध द्वारा मनुष्य व्याधिओने प्रतीकार करीने पोताना लवनने तंहुरस्ती पूर्वक आनंदथी व्यतीत करे छे अने तेना रक्षणुनी विधिने लभे छे, अथवा पथ्याहार आदिना सेवन द्वारा पूर्ण तंहुरस्त लवन प्राप्त करे छे, ते शास्त्रनुं नाम

विधिः प्रज्ञप्तः । तद्यथा-कौमारभृत्यं-कुमाराः=बालकाः, तेषां भृतिः=पोषणं, तत्र साधु-कौमारभृत्यम्-कुमारपोषणनिमित्तस्य गत्रादि दुग्धस्य संशोधनार्थं मातुः स्तन्यस्य दुष्टत्वशून्यत्वकारकव्याधीनामुपशमनार्थं च यच्छास्त्रं तदिति प्रथमो भेदः ॥१॥ कायचिकित्सा-कायस्य चिकित्सायाः=व्याधिप्रतीकारस्य प्रतिपादकं शास्त्रम् । अत्र हि-शरीरसंस्थितानां ज्वरातिसाररक्तशथोन्मादप्रमेह कुष्ठादीनां शमनार्था उपायाः प्रदर्श्यन्ते-इति द्वितीयः ॥२॥ शालाक्यम्-शलाकायाः कर्म शालाक्यम्, तत्प्रतिपादकं शास्त्रमपि तदेव । शलाकया यत् श्रवण-

आयुर्वेद आठ प्रकारका कहा गया है-जैसे-कौमारभृत्य १, काय चिकित्सा २, शालाक्य ३, शल्यहत्या ४, जङ्गली ५, भूतविद्या ६, क्षारतन्त्र ७, और रसायन ८। जो आयुर्वेद बालकोंके भरणपोषणमें साधु होता है, वह कौमारभृत्य है, तात्पर्य यह है कि कुमारके पोषणमें निमित्त जो गत्रादिका दुग्ध है, उस दुग्धके संशोधनके लिये एवं माताके दूधको खराब करनेवाली या माताके दूधको सुखा देनेवाली व्याधिषोंकी शान्तिके निमित्त जो शास्त्र है वह कौमारभृत्य है १, कायचिकित्सा-कायकी चिकित्साका प्रतिपादक जो शास्त्र है वह कायचिकित्सा शास्त्र है, इस शास्त्रमें कायको-शरीरको-कष्ट देनेवाली व्याधिषोंका जैसा ज्वरका अतिसारका रक्तशोधका उन्मादका कुष्ठ आदि रोगोंके-उपशमनका प्रतीकार कहा गया है, शलाकाका जो

आयुर्वेदना छे. तेनुं णीजुं नाम वैदकशास्त्र छे. आ आयुर्वेदना नीचे प्रमाणे अठ प्रकार छे—(१) कौमारभृत्य, (२) कायचिकित्सा, (३) शालाक्य, (४) शल्य-हत्या, (५) जङ्गली, (६) भूतविद्या, (७) क्षारतन्त्र, अने (८) रसायन.

कौमारभृत्य-जे आयुर्वेद भाणकेना लरबुपोषणुथी सारी सारी विधि भतावे छे, तेनुं नाम कौमारभृत्य छे. भाणकेना पोषणुने माटे उपयोगी अेवा गाय आदिना दूधना संशोधननी विधि तथा माताना दूधना संशोधननी विधि आ शास्त्र भतावे छे. माताना स्तनभांथी दूधने सूकवी नाभनारी जे व्याधिअो थय छे तेमना शमनने उलाज आ शास्त्रभां भतावनामां आव्यो छे.

(२) कायचिकित्सा-शरीरनी चिकित्साने लगतुं जे शास्त्र छे तेने काय-चिकित्साशास्त्र कडे छे. आ शास्त्रभां ज्वर, अतिसार आदि व्याधिअोना तथा कौढ, रक्तपित्त, रक्तशुद्धि, उन्माद आदिना प्रतीकारना-उपशमनना उलाजे भतावनामां आव्यो छे.

(३) शालाक्य-शलका (दोढाने सणीअो)तुं जे कार्य छे, ते शालाक्य छे. (सणीअाने गरम करीने अमुक लागेभा उभ देवाथी अमुक रोगे भटे

વદનનયનઘ્રાણાદીનાં રોગાપનયનં ભવતિ તદુપાયોઽત્ર પ્રદર્શ્યતે, इति तृतीयः ।
 शल्यहत्या - शल्यस्य = शरीरप्रविष्टशरादिशल्यस्य हत्या = हननम् - उद्धारणं -
 शल्यहत्या, तत्प्रतिपादकं शास्त्रमपि शल्यहृत्येत्युच्यते, इति चतुर्थः । जङ्गोली=
 विषविघाततन्त्रम् ।

अत्र-सर्पकीटलूनादष्टविषविधातार्थां विविधविषसंयोगशमनार्थां-
 श्रोपाया प्रदर्शयन्ते, इति पञ्चमः । भूतविद्या-भूतादीनां निग्रहोपाया विद्यन्ते=
 ज्ञायन्ते यथा सा । अत्र हि-देवासुरगन्धर्वयक्षरक्षः पितृपिशाचनाग्रहादि
 जनितोपद्रवप्रशमनार्थं शान्तिकर्म प्रभृति निर्दिश्यते इति षष्ठः । क्षारतन्त्रम्-

कार्य है, वह शालक्य है, इस कर्मका प्रतिपादक जो शास्त्र है, वह
 शालक्य है इस शास्त्रमें शलाई द्वारा श्रवणके वदनके नयनके एवं
 घ्राण आदिके रोगोंको दूर करनेके उपाय प्रकट किये गये हैं, शल्य-
 हत्या-इस शास्त्र द्वारा शरीरमें प्रविष्ट हुए शर आदिको बाहर निका-
 लनेका उपाय प्रकट किया गया है, जङ्गोली-इस शास्त्रमें विविध प्रका-
 रके विषोंको शमन करनेके उपाय किये गये हैं, जैसे सर्प दष्ट, कीट
 दष्ट और लूना दष्ट व्यक्तिके विषको नष्ट करनेके तथा और भी
 अनेक प्रकारके विषसंयोगको शमन करनेके उपाय दिखलाये गये हैं ।
 भूतविद्या-इस विद्या द्वारा भूत आदिकोंके निग्रहके उपाय प्रकट किये
 हैं-अर्थात् भूत आदिकोंका निग्रह कैसे किया जाता है, ये सब बातें
 इस विद्या द्वारा जानी जाती हैं, यहां देव, असुर, गन्धर्व, यक्ष, राक्षस,
 पितृ, पिशाच, एवं नाग, ग्रह आदि जनित उपद्रवोंके प्रशमनके लिये

છે). આ શલાકા વડે રોગને પ્રતીકાર કરવાના ઇલાજને બતાવનારું જે શાસ્ત્ર
 છે તેને શાલક્ય કહે છે. આ શાસ્ત્રમાં કાન, નાક, આંખ અને મુખના રોગોને
 સળીઓ દ્વારા ઇલાજ કરવાના માર્ગો બતાવ્યા છે.

(૩) શલ્યહત્યા-શરીરમાં ખૂંપી ગયેલા તીર આદિને બહાર કાઢવાના
 ઉપાયો જે શાસ્ત્રમાં બતાવ્યા છે, તે શાસ્ત્રતું નામ શલ્યહત્યા છે

(૪) જંગોલી-આ શાસ્ત્રમાં વિવિધ પ્રકારના વિષોના ઉપશમનના ઇલાજને
 બતાવ્યા છે. જેમ કે સર્પદંસ, વીંછીને દંસ, વ્યક્તિના વિષને ઉતારવાની રીત
 આ શાસ્ત્રમાં બતાવી છે.

(૬) ભૂતવિદ્યા-આ વિદ્યા દ્વારા ભૂત આદિના નિગ્રહના ઉપાય પ્રકટ
 કરવામાં આવ્યા છે. એટલે કે ભૂત, દેવ, અસુર ગન્ધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, પિતૃ,
 પિશાચ, ગ્રહ, નાગ અદિ જનિત ઉપદ્રવોના શમન માટે શાન્તિકર્મ આદિ ઉપાય
 આ શાસ્ત્રમાં બતાવ્યા છે.

क्षरणं क्षारः=वीर्यक्षरणं, तत्प्रतिरोधनोपायप्रतिपादकं यत्तन्त्रं-शास्त्रं क्षारतन्त्र-
मिति सप्तमः । तथा-रसायनम्-रसः=अमृतरसः वयः रथापनार्थम् आयुर्वेधाजनको
रोगापहरणसमर्थश्च औषधिविशेषः, तस्य अयनं=प्राप्तिः-रसायनम्, तत्प्रति-
पादकं शास्त्रमपि रसायनम् । अथवा-रसस्य=अमृतरसरस्य अयनं=ज्ञानं यतस्तद्व-
सायनम् । रसस्य=अमृतरसस्य अयनमिव=गृहमिव वा यत्तद् रसायनमिति
अष्टमो भेदः ॥ सू० २३ ॥

रसायन प्रभावेण जनो देववद् निरूपक्रमायुष्को भवतीति निरूपक्रमायुष्काणां
शक्रादिदेवानामग्रमहिषीरष्टस्थानत्वेनाह —

मूलम्—सक्लस्स णं देविंदस्स देवरन्नो अट्ट अग्गमहि-
सीओ पन्नत्ताओ, तं जहा-पउमा १, सिवा २, सती ३, अंजू
४, अमला ५, अच्छरा ६, णवमिया ७ रोहिणी ८ । १ । ईसा-
णस्स णं देविंदस्स देवरन्नो अट्टअग्गमहिसीओ पन्नत्ताओ, तं

शान्तिकर्म आदि दिखलाये गये हैं । क्षारतन्त्र-इस तन्त्रमें वीर्यको
प्रस्खलित हो जानेके निरोधका उपाय प्रदर्शित किया गया है, रसायन-
रस नाम अमृत रसका है-वयको स्थापन करनेके लिये यथावत् रखनेके
लिये आयुकी वृद्धिका करनेवाला एव मेधाकी वृद्धिका करनेवाला तथा
रोगके अपहरण करनेमें शक्तिशाली ऐसा जो औषधि विशेष है-
इस औषधि विशेषकी प्राप्ति का प्रतिपादक जो शास्त्र है, वह रसायन
है, अथवा अमृत रसका ज्ञान जिससे होता है वह रसायन है, अथवा
जो अमृत रसके घरके जैसा होता है, वह रसायन है, ऐसा यह
आठवां भेद है ॥ सूत्र २३ ॥

(७) क्षारतन्त्र-आ शास्त्रमां वीर्यनुं स्फुल्लन थर्धं न्तुं अट्टकावधाना
उपाये अताव्या छे.

(८) रसायन-अमृतरसनुं नाम रस छे, सदा युवान रडेवा भाटे-वृद्ध-
त्वना निरोध भाटे, आयुष्यनी वृद्धि भाटे मेधा (युद्धि प्रतिभा)नी वृद्धि
भाटे जे शास्त्रमां छेदाने अताव्या छे ते शास्त्रनुं नाम रसायन शास्त्र छे. अट्टके
डे आ शास्त्रमां जेवा औषधानुं प्रतिपादन करवामां आव्युं छे डे जेनां द्वारा
नित्य यौवन आदिनी प्राप्ति थर्धं शके छे. अथवा अमृतरसनुं ज्ञान, जे शास्त्रना
अभ्यासथी प्राप्त थाय छे ते शास्त्रनुं नाम रसायनशास्त्र छे. अथवा ते अमृत-
रसना घर जेबुं डोय छे. जेवा आ आठमो लेह समजवे ॥ सू. २३ ॥

जहा-कण्हा १, कण्हराई २, रामा ३, रामरक्षिता ४, वसू ५, वसुगुप्ता ६, वसुमित्रा ७, वसुन्धरा ८ । २ । सक्कस्स णं देविंदस्स देवरत्तो सोमस्स महारत्तो अट्टअग्गमहिस्सीओ पन्नत्ताओ । ३ । ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरत्तो वेसमाणस्स महारत्तो अट्टअग्गमहिस्सीओ पणत्ताओ । ४ ॥ सू० २४ ॥

छाया—शक्रस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य अष्ट अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पद्मा १, शिवा २, सती ३, अञ्जू ४, अमला ५, अप्सरा ६, नवमिका ७, रोहिणी ८ । १ । ईशानस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य अष्ट अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कृष्णा १, कृष्णराजिः २, रामरक्षिता ४, वसुः ५, वसुगुप्ता ६, वसुमित्रा ७, वसुन्धरा ८ । २ । शक्रस्य खलु देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य अष्ट

रसायनके प्रभावसे मनुष्य देवकी तरह निरुपक्रम आयुवाला होता है, अतः अब सूत्रकार निरुपक्रम आयुवाले शक्रादि देवोंकी अग्रमहिषियोंका कथन आठ स्थानोंसे कहते हैं—

“ सक्कस्स णं देविंदस्स ” इत्यादि

टीकार्थ—देवेन्द्र देवराज शक्रकी आठ अग्रमहिषिया कही गई हैं. उनके नाम इस प्रकारसे हैं—पद्मा १, शिवा २, सती ३, अञ्जू ४, अमला ५, अप्सरा ७, नवमिका ७, और रोहिणी ८ । देवेन्द्र देवराज ईशानकी आठ अग्रमहिषियां कही गई है—उनके नाम इस प्रकारसे हैं—कृष्णा १, कृष्णराजि २, रामा ३, रामरक्षिता, वसु ५, वसुगुप्ता ६, वसुमित्रा ७, और वसुन्धरा ८ । देवेन्द्र देवराज शक्रके लोकपाल

रसायनना प्रभावथी भाणुस देवना जेवा निरुपक्रम अ.युवाणो अने छे. तेथी हुवे सूत्रकार निरुपक्रम आयुवाणा शक्रादिनी अग्रमहिषीओनुं आठ स्थाननी अपेक्षाओ कथन करे छे. “सक्कस्स णं देविंदस्स” इत्यादि—

टीकार्थ—देवेन्द्र देवराज शक्रने आठ अग्रमहिषीओ छे. तेमनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) पद्मा, (२) शिवा, (३) सती, (४) अञ्जू, (५) अमला, (६) अप्सरा, (७) नवमिका अने (८) रोहिणी.

देवेन्द्र देवराज ईशानने आठ अग्रमहिषीओ छे. तेमनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) कृष्णा, (२) कृष्णराजि, (३) रामा, (४) रामरक्षिता, (५) वसु, (६) वसुगुप्ता, (७) वसुमित्रा अने (८) वसुन्धरा. देवेन्द्र देवराज शक्रना लोक-

अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ।३। ईशानस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य वैश्रमणस्य महाराजस्य अष्ट अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ।४॥ सू० २४ ॥

टीका—‘ सकस्स णं ’ इत्यादि—

व्याख्या सुगमा ॥ सू० २४ ॥

महाग्रहा अपि देवा एव, अतस्तानष्टविधत्वेनाह—

मूलम्—अट्ट महग्गहा पणत्ता, तं जहा—चंदे १, सूर २, सुके ३ बुहे ४ बहस्सई ५, अंगारे ६, सणिंचरे ७ केऊ ८ ॥सू०२५॥

छाया—अष्ट महाग्रहाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—चन्द्रः १, सूरः २, शुक्रः ३ बुधः ४ बृहस्पतिः ५ अङ्गारः ६, शनैश्वरः ७, केतुः ८ ॥सू० २५॥

टीका—‘ अट्ट महग्गहा ’ इत्यादि—

महाग्रहाः महान्तश्च ते ग्रहाश्चेति तथा, मनुष्यतिरश्चाद्युपघातानुग्रहकारित्वात् ते च चन्द्रादिभेदेन अष्टविधा बोध्या इति ॥ सू० २५ ॥

जो सोम महाराज है, उनकी आठ अग्रमहिषियां कही गई हैं इसी प्रकारसे देवेन्द्र देवराज ईशान लोकपाल जो वैश्रवण महाराज हैं, उनकी आठ अग्रमहिषियां कही गई हैं ॥ सूत्र २४ ॥

महाग्रह भी देवही होते हैं—अनः अब सूत्रकार उनकी आठ प्रकारताका कथन करते हैं—“ अट्ट महग्गहा पणत्ता ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—महाग्रह आठ कहे गये हैं, जैसे—चन्द्र १, सूर्य २, शुक्र ३, बुध ४, बृहस्पति ५, अङ्गार ६, शनैश्वर ७ और केतु ८। मनुष्य एवं तिर्यञ्चोके उपघात एवं अनुग्रहकारी होनेसे इन्हें महाग्रह कहा गया है ।२५।

पाल सोम महाराजने आठ अग्रमहिषीओ छे. ओन प्रकारे देवेन्द्र देवराज ईशानना लोकपाल वैश्रमण्य महाराजने आठ अग्रमहिषीओ छे. ॥ सू २४ ॥

महाग्रहो पण्य देवो न छे. तेथी हवे सूत्रकार तेमना आ प्रकारानु कथन करे छे—“ अट्ट महग्गहा पणत्ता ” इत्यादि

आठ महाग्रहो कहे छे. तेमनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) चन्द्र, (२) सूर्य, (३) शुक्र, (४) बुध, (५) बृहस्पति (शुक्र) (६) अंगार (मंगल), (७) शनैश्वर (शनी) अने (८) केतु. तेओ मनुष्यो अने तिर्यञ्चोने उपघात अने अनुग्रहकारी होय छे, तेथी न तेमने महाग्रहो कहे छे. ॥ सू. २५ ॥

महाग्रहाश्च मनुष्याणां तिरश्चां चोपघातानुग्रह कारिणो वादरवनस्पतीना मुप-
घातादि कारकत्वेन भवन्तीति वादरवनस्पतीना अप्टस्थानत्वेनाह—

मूलम्—अट्टविहा तणवणस्सइकाइया पणत्ता, तं जहा—मूले १,
कंदे २, खंधे ३, तथा ४, साले ५ प्रवाले ६ पत्ते ७, पुष्फे ८ ॥ सू० २६ ॥

छाया—अष्टविधास्तृण वनस्पतिकायिकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—मूलं १ कन्दः २,
स्कन्धः ३ त्वक् ४ शाला ५ प्रवालः ६, पत्रम् ७ पुष्पम् ८ ॥ सू० २६ ॥

टीका—‘ अट्टविहा ’ इत्यादि—

तृणवनस्पतिकायिकाः=वादरवनस्पतयः अष्टविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—
मूलमित्यादि । तत्र—मूलम् = प्रसिद्धम्, कन्दः = स्कन्धस्याधोभागः,
स्कन्धः=स्थुडमिति प्रसिद्धम्, त्वक्=छल्ली शाला=शाखा, प्रवालोऽङ्कुरः पत्रं
पुष्पं च प्रसिद्धमिति ॥ सू० २६ ॥

मनुष्य और तिर्यञ्चोके उपघात और अनुग्रहकारी ये महाग्रह
वादर वनस्पतियोंके भी उपघातिकारक होनेसे महाग्रह रूपसे प्रसिद्ध
हैं अतः अब सूत्रकार वादर वनस्पतियोंकी अष्ट प्रकारताका कथन करते हैं

“ अट्टविह तणवणस्सइकाइया पणत्ता ” इत्यादि ।

टीकार्थ—तृणरूप वादर वनस्पतिकायिक आठ प्रकारके कहे गये
हैं, जैसे—मूल १, कन्द २, स्कन्द ३, त्वक् ४, शाला ५, प्रवाल ६, पत्र
७ और पुष्प ८ । तृण वनस्पतिकायिकसे यहां पर वादर वनस्पतिकायिक
लिये गये हैं, ये मूलादिके भेदसे वनस्पतिकायिको आठ प्रकारके कहे गये
हैं—उनका तात्पर्य ऐसा है—मूल नाम जड़ का है, स्कन्धके अधोभागका नाम

मनुष्यो अने तिर्यञ्चोने उपघात अने अनुग्रहकारी जेवा महाग्रहो
वादर वनस्पतिकायिकोने पणु उपघातिकारक पूर्व सूत्र माथेना आ प्रकारना संभं-
धने दीधे डवे सूत्रकार—वादर वनस्पतिकोना आठ प्रकारोनुं निरूपणु करे छे—

“ अट्टविह तणवणस्सइकाइया पणत्ता ” इत्यादि—

टीकार्थ—तृणरूप वादर वनस्पतिकायिकना नीचे प्रमाणे आठ प्रकार कहे छे—
(१) मूल, (२) कन्द, (३) स्कन्द, (४) त्वक्, (५) शाला, (६) प्रवाल, (७)
पत्र अने (८) पुष्प. अहीं तृणवनस्पतिकायिक अट्टवे वादरवनस्पतिकायिक
समजवा लेख्ये. तेना मूल आदि आठ प्रकारोनुं डवे स्पष्टीकरणु करवा मां आवे छे—
वनस्पतिकायिकोने जमीनमां रहैले। लाग मूलने नामे ज्योणभाय छे.
थडना अधोभागने कन्द कहे छे. थडने स्कन्ध कहे छे. छालने त्वक् कहे छे.

वाद्दरवनस्पतीनाश्रित्य चतुरिन्द्रियादयो जीवास्तिष्ठन्ति, तेषामविराधनया संयमो विराधनयाचाऽसंयमो भवतीति चतुरिन्द्रियजीवानाश्रित्य संयममसंयमं च प्रत्येकमष्टस्थानत्वेनाह—

मूलम्—चउरिंदिया णं जीवा असमारभमाणस्य अट्टविहे संजमे कज्जइ, तं जहा—चक्खुमयाओ सोक्खाओ अववरोवित्ता भवई १, चक्खुमएणं दुक्खेणं असंजोएत्ता भवइ २। एवं जाव फासामयाओ सोक्खाओ अववरोवेत्ता भवइ ७, फासामएण दुक्खेण असंजोएत्ता भवइ ८॥ चउरिंदियाणं जीवा समारभमाणस्य अट्टविहे असंजमे कज्जइ, तं जहा—चक्खुमयाओ सोक्खाओ ववरोवेत्ता भवइ, १ चक्खुमएण दुक्खेणं संजोएत्ता भवइ २। एवं जाव फासामयाओ सोक्खाओ ववरोवेत्ता भवइ ७, फासामएणं दुक्खेणं संजोएत्ता भवइ ८ ॥ सू० २७ ॥

छाया—चतुरिन्द्रियान् खलु जीवान् असमारभमाणस्य अष्टविधः संयमः क्रियते, तद्यथा—चक्षुर्मयात् सौख्यात् अव्यपरोपयिता भवति १, चक्षुर्मयेन दुःखेन असंयोजयिता भवति २, एवं यावत् स्पर्शमयात् सौख्यात् अव्यपरोपयिता भवति ७, स्पर्शमयेन दुःखेन असंयोजयिता भवति ८॥ चतुरिन्द्रियान् खलु जीवान् समारभमाणस्य अष्टविधोऽसंयमः क्रियते, तद्यथा—चक्षुर्मयात् सौख्यात् व्यपरोपयिता भवति १, चक्षुर्मयेन दुःखेन संयोजयिता भवति २। एवं यावत् स्पर्शमयात् सौख्याद् व्यपरोपयिता भवति ७, स्पर्शमयेन दुःखेन संयोजयिता भवति ८ ॥ सू० २७ ॥

कन्दहै, तनाका नाम स्कन्धहै, छल्ली-छालका नाम त्वक्है, शाखाका नाम शालाहै अङ्कुरका नाम प्रवालहै पत्र और पुष्प ये तो प्रसिद्ध हीहैं ॥सू२६॥

वाद्दर वनस्पतियोंके आश्रित चउइन्द्रिय आदि जीव रहते हैं, इनकी विराधना नहीं करनेसे संयम और विराधना करनेसे असंयम

शाखाने शाला कडे छे. अङ्कुरने (कोपणने) प्रवाल कडे छे. पानने पत्र कडे छे. अने कूटने पुष्प कडे छे. ॥ सू. २६ ॥

वाद्दर वनस्पतियोने आश्रय करीने चतुरिन्द्रिय लुवे रडेला डाय छे. तेमनी विराधना नही करवाथी संयम अने विराधना करवाथी असंयम थाय

टीका—‘ चउरिन्द्रियाणं ’ इत्यादि—

चतुरिन्द्रियान् जीवान् असमारभमाणस्य=अव्यापादयतो जनस्य अष्टविधः= अष्ट प्रकारकः संयमः क्रियते=भवति, तथा-चक्षुर्मयात् सौख्यात् चतुरिन्द्रियान् जीवान् अव्यवरोपयिता=अपृथक्कर्ता भवतीति प्रथमः । अत एव-चक्षुर्मयेन दुःखेन तान् असंयोजयिता भवतीति द्वितीयः । एवम्-अमुना प्रकारेण अग्रेऽपि विभावनीयम् । तत्र-यावत्पदेन-घ्राणरसनयो ग्रहणम्, तथाहि-घ्राणमयात् सौख्यात् अव्यवरोपयिता भवतीति तृतीयः, अतएव-घ्राणमयेन दुःखेन असंयोजयिता भवतीति चतुर्थः । रसनेन्द्रियमयात् सौख्यात् अव्यवरोपयिता भवतीति पञ्चमः ।

होता है, इसलिये अब सूत्रकार चौहन्द्रिय जीवोंको आश्रित करके संयम और असंयमके प्रत्येकके आठ भेदोंका निरूपण करते हैं—

“ चउरिन्द्रिया णं जीवा ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—चौहन्द्रिय जीवोंकी विराधना नहीं करनेवालेको आठ प्रकारका संयम होता है, जैसे जो चौहन्द्रिय जीवोंका अव्यवरोपयिता होता है, अर्थात् चौहन्द्रिय जीवोंकी विराधना नहीं करता है वह चक्षु सम्बन्धी उसके सुखका नाशक नहीं होता है, इसलिये वह चक्षुर्मय दुःखसे उसे संयुक्त करनेवाला नहीं होता है, इसी तरहसे आगे भी समझ लेना चाहिये, यहां यावत्पदसे घ्राण और रसनाका ग्रहण हुआ है, चौहन्द्रिय जीवोंकी विराधना नहीं करनेवाला मनुष्य घ्राणके सुखसे उनका वियोक्ता नहीं होता है, अतः वह घ्राणमय दुःखसे उन्हें संयुक्त करनेवाला नहीं होता है, इसी तरहवह रसनेन्द्रिय सम्बन्धी सुखसे अव्यवरोपयिता अविराधक होता है, इसीलिये

छे. तेथी डवे सूत्रकार चतुरिन्द्रिय लुवेने अनुलक्षीने संयम अने असंयमना आठ आठ भेदोनुं निरूपण करे छे “ चउरिन्द्रियाणं जीवा ” इत्यादि

टीकार्थ—चौहन्द्रिय लुवेनी विराधना नहीं करना छे वडे आठ प्रकारना संयमनुं पालन थाय छे (१) जे चौहन्द्रिय लुवेना अव्यवरोपयिता (प्राणोनी डिंसा न करनारे) डाय छे, ते तेमने चक्षुर्मय संयमधी सुभथी वंचित करनारे डोतो नथी, (२) ते तेमने चक्षुर्मय संयमधी दुःभथी संयुक्त करनारे डोतो नथी. जेज प्रमाणे आगण पणु समजवुं अटले डे अहीं प्राणु, रसना अने स्पर्शेन्द्रिय विषयक आलापके पणु उपर सुभय जे समलु लेवा जेस डे....(३) चौहन्द्रिय लुवेनी विराधना नहीं करना तेमने प्राणोन्द्रियना सुभथी वंचित करतो नथी. (४) ते तेमने प्राणोन्द्रियना दुःभथी संयुक्त करतो नथी. (५) ते तेमने रसनेन्द्रिय संयमधी सुभथी वंचित करनारे डोतो नथी (६) ते तेमने रसनेन्द्रियमय दुःभथी संयुक्त

अत एव रसनेन्द्रियमयेन दुःखेन असंयोजयिता भवतीति पष्ठः । तथा-स्पर्शमयात् सौख्यात् अव्यपरोपयिता भवतीति सप्तमः, अत एव-स्पर्शमयेन दुःखेन असंयोजयिता भवतीत्यष्टमः ॥

तथा-चतुरिन्द्रियान् जीवान् समारभमाणस्य=व्यापादयतो जनस्य अष्टविधोऽसंयमः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-चक्षुर्मयात् सौख्याद् व्यपरोपयिता=पृथक्कर्त्ता भवतीति प्रथमः । अतएव चक्षुर्मयेन दुःखेन संयोजयिता भवतीति द्वितीयः । अतएव घ्राणरसनस्पर्शेन्द्रियानाश्रित्य पद् भेदा बोध्या इति ॥सू० २७॥

संयमासंयमौ च सूक्ष्मजीवानप्याश्रित्य भवतीति सूक्ष्मजीवानष्ट स्थानत्वेनाह-

मूलम्-अष्ट सुहुमा पणत्ता, तं जहा-पाणसुहुमे २, वीय-सुहुमे ३, हरियसुहुमे ४, पुष्फसुहुमे ५, अंडसुहुमे ६, लेण-सुहुमे ७, सिणेहसुहुमे ८ ॥ सू० २८ ॥

छाया-अष्ट सूक्ष्माणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-प्राणसूक्ष्मम् १, पनकसूक्ष्मम् २, बीजसूक्ष्मम् ३, हरितसूक्ष्मम् ४, पुष्पसूक्ष्मम् ५, अण्डसूक्ष्मम् ६, लयन-सूक्ष्मम् ७, स्नेहसूक्ष्मम् ८ ॥ सू० २८ ॥

वह रसनेन्द्रियमय दुःखसे असंयुक्त करनेवाला होता है, तथा जो चौहन्द्रिय जीवोंकी विराधना नहीं करता है, वह स्पर्शेन्द्रिय सुखसे उन्हें वंचित नहीं करता है, अतः वह स्पर्शनेन्द्रियके दुःखसे उन्हें संयुक्त नहीं करता है, ऐसा यह आठवां स्थान है ।

इससे विरुद्ध जो चौहन्द्रिय जीवोंकी विराधना करता है, वह मनुष्य आठ प्रकारके असंयमका पात्र होता है-जैसे-वह चक्षु सम्बन्धी उनके सुखका व्यपरोपयिता होता है, अत एव वह उन्हें चक्षु सम्बन्धी दुःखसे संयुक्त करनेवाला होता है, इसी प्रकारसे घ्राण रसन स्पर्शनइन इन्द्रियोंको आश्रित करके ६ भेद असंयमके बना लेना चाहिये ॥सू० २७॥

करनारे डोतो नथी (७) ते तेमने रसेनेन्द्रियना सुभथी वंचित करनारे डोतो नथी. (८) ते तेमने स्पर्शेन्द्रियना दुःखथी संयुक्त करनारे डोतो नथी.

चौहन्द्रिय ज्योनी विराधना करनारे ज्यो आठ प्रकारना असंयमने पात्र भने छे-(१) तेमनी विराधना करनारे भाषुस तेमना यक्षुधन्द्रिय संभंधी सुभने नाशकर्ता भने छे. (२) ते तेमने यक्षुसंभंधी दुःखथी संयुक्त करनारे डोय छे. ज्येण प्रभाणु घ्राणु, रसना स्पर्शेन्द्रियने आश्रय लधने असंयमना भीणं छ लेहोतुं कथन पणु करपुं ज्येण ॥ सू २७ ॥

ટીકા—‘ અટ્ટ સુહુમા ’ इत्यादि—

सूक्ष्माणि-अष्ट संख्यकानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-प्राणसूक्ष्मम् प्राणः=प्राणी तद्रूपं सूक्ष्मम् । यः प्राणी संचरमाण एव लक्ष्यते न तु स्थितः, स कुन्थवादिकः प्राणसूक्ष्मम्, इत्युच्यते ॥ १ ॥ पनकसूक्ष्मम्-पनकः=वर्षाकाले भूमिकाष्ठादौ समुत्पन्नः पञ्चवर्णः ‘ फूलन ’ इति भाषा प्रसिद्धः, जीवविशेषः, तद्रूपं सूक्ष्मम् ॥२॥ बीजसूक्ष्मम्-बीज शाल्यादि तुपमुखं यतोऽङ्कुरः समुत्पद्यते, बीजं च तत् सूक्ष्म चेति बीजसूक्ष्मम्, इति ॥३॥ हरितसूक्ष्मम्-हरितः=उत्पद्यमानो नवीनो

संयम और असंयम सूक्ष्म जीवोंको भी आश्रित करके होते हैं, अब सूत्रकार सूक्ष्म जीवोंका आठ स्थानसे कथन करते हैं—

“ अट्ट सुहुमा पणता ” इत्यादि ॥

सूत्रार्थ-सूक्ष्म आठ कहे गये हैं—जैसे—प्राण सूक्ष्म १, पनक सूक्ष्म २, बीज सूक्ष्म ३, हरित सूक्ष्म ४, पुष्पसूक्ष्म ५, अण्डसूक्ष्म ६, लयनसूक्ष्म ७, और स्नेह सूक्ष्म ८ ।

टीकार्थ—यहां प्रथम भेदमें प्राणसे प्राणवाला जीव गृहीत हुआ है, जो प्राणी चलने परही दिखलाई देता है, स्थित होने पर नहीं ऐसा कुन्थु आदिक जीव प्राणसूक्ष्म जीव हैं, पनक जीव—वर्षाकालमें भूमि काष्ठ आदिके ऊपर जो पांच वर्णकी फूलन हो जाती है, पनक जीव है, जिस बीजसे अङ्कुर उत्पन्न होता है, ऐसा वह बीज बीज सूक्ष्म जीव है, जो जीव जमीनमें भूमिके जैसाही उत्पन्न होता है, और अपनी क्रान्तिसे

सूक्ष्म જીવોને આશ્રિત કરીને પણ માણસ સંયમ કે અસંયમ સેવી શકે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર સૂક્ષ્મ જીવોનું આઠ સ્થાનની અપેક્ષાએ કથન કરે છે..

“ અટ્ટ સુહુમા પણતા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—સૂક્ષ્મ જીવોના નીચે પ્રમાણે આઠ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧)પ્રાણસૂક્ષ્મ, (૨) પનકસૂક્ષ્મ, (૩) બીજસૂક્ષ્મ, (૪) હરિતસૂક્ષ્મ, (૫) પુષ્પસૂક્ષ્મ, (૬) અંડસૂક્ષ્મ, (૭) લયનસૂક્ષ્મ અને (૮) સ્નેહસૂક્ષ્મ.

ટીકાર્થ—અહીં પહેલા ભેદમાં પ્રાણ પદ વડે પ્રાણવાળો જીવ ગૃહીત થયો છે. જે જીવો હરિતચલન કરે ત્યારે જ દેખાય છે, જ્યારે બેઠાં હોય છે ત્યારે દેખાતા નથી એવા કુન્થુ આદિ જીવોને પ્રાણસૂક્ષ્મ કહે છે.

પનકજીવ—ચોમાસામાં જમીન, કાષ્ટ આદિની ઉપર જે પાંચ વર્ણની ફૂગ થાય છે તે પનકજીવ રૂપ સમજવી.

બીજસૂક્ષ્મ—જે બીજમાંથી અંકુર ઉત્પન્ન થાય છે, તે બીજસૂક્ષ્મ જીવ રૂપ માનવામાં આવે છે.

શૂમિતુલ્યઃ કાન્તિમત્તયા દુર્લક્ષ્યો વનસ્પતિઃ, તદ્રૂપં સૂક્ષ્મં હરિતમૂક્ષમ્ इति ॥૪॥
 પુષ્પસૂક્ષ્મમ્-પુષ્પમ્=ઉદુમ્બરાદિ પુષ્પમ્, તદ્રૂપં સૂક્ષ્મમ્-પુષ્પસૂક્ષ્મમ્ ॥૫॥ અણ્ડ-
 સૂક્ષ્મમ્-અણ્ડમ્=મક્ષિકા-પિપીલિકા-ગૃહગોધિકા-કૃકલાસાઘણ્ડકં તદેવ
 સૂક્ષ્મમ્ इति ॥૬॥ લયનસૂક્ષ્મમ્-લયનમ્=સત્ત્વાનામાશ્રયઃ કીટિકાનગરાદિઃ
 યત્ર કીટિકાઃ સૂક્ષ્માશ્રાન્યે જીવાસ્તિષ્ઠન્તિ તદિતિ, તદેવ સૂક્ષ્મમ્-લયનસૂક્ષ્મમ્
 કીટિકાનગરાદિ હિ પૃથિવ્યાદિવત્પતિભાસમાનં જીવત્ત્વેન દુર્લક્ષ્યં ભવતીતિ
 વોઘ્યમ્ ॥૭॥ તથા-સ્નેહસૂક્ષ્મમ્-સ્નેહઃ=અવશ્યાયહિમમ્હિકાદિ રૂપઃ, સ એવ
 સૂક્ષ્મમ્-इति ૮ ॥ સૂ૦ ૨૮ ॥

અલગ પ્રતીત નહીં હોતા હૈ, એસા જો વનસ્પતિ વિશેષરૂપ જીવ હૈ, વહ
 હરિતસૂક્ષ્મ જીવ હૈ, ઉદુમ્બરાદિકે પુષ્પરૂપ જો જીવ હૈ, વહ પુષ્પસૂક્ષ્મ-
 જીવ હૈ, મક્ષિકા, પિપીલિકા, ગૃહગોધિકા-વિસમરા એવં ગિરગિટ
 આદિકા જો અણ્ડક હૈ, વહ અણ્ડસૂક્ષ્મ જીવ હૈ, સત્ત્વોંકા આશ્રયભૂત
 જો કીટિકા નગરાદિ હૈ, કિ જહાં પર કીટિકાંઈ તથા અન્ય ઓર ખી
 સૂક્ષ્મ જીવ આશ્રિત રહતે હૈં વહ લયનસૂક્ષ્મ જીવ હૈ, યે કીટિકાન-
 ગરાદિ પૃથિવી આંદિકી તરહ પ્રતીત હોતે હૈં. પર વે જીવ રૂપસે માલૂમ
 નહીં પડતે હૈં. અવશ્યાય-વર્ષ, હિમ, મહિકા આદિરૂપ સ્નેહ હોતા
 હૈ, યહ સ્નેહહી સૂક્ષ્મ જીવરૂપ હોતા હૈ, ॥ સૂત્ર ૨૮ ॥

હરિતસૂક્ષ્મ-જે ભવનેા વર્ણુ ભૂમિના વર્ણુ જેવો જ હોય છે, અને જે
 ચોતાની કાન્તિ વડે અલગ લાગતો નથી, એવા વનસ્પતિ વિશેષ રૂપ ભવને
 હરિતસૂક્ષ્મભવ કહે છે.

પુષ્પસૂક્ષ્મ ભવ-ઉમરડા વિગેરેના પુષ્પ રૂપ જે ભવ હોય છે તેને પુષ્પ-
 સૂક્ષ્મ ભવ કહે છે.

અંડસૂક્ષ્મ ભવ-માખી, કીડી, ગરોળી, કાંચંડા આદિના જે ઇંડાં હોય છે
 તેમને અંડસૂક્ષ્મ ભવો કહે છે.

લયનસૂક્ષ્મ ભવ-સત્ત્વોના આશ્રય સ્થાનરૂપ જે કીટિકા નગરાદિ (કીડિયારાં)
 હોય છે અને જ્યાં કીડાઓ અને અન્ય સૂક્ષ્મ ભવો રહેતા હોય છે, તેને લયન-
 સૂક્ષ્મ ભવ કહે છે. તેઓ પૃથ્વીના જેવાં જ લાગે છે, પરંતુ તેઓ ભવ
 રૂપ લાગતા નથી.

સ્નેહસૂક્ષ્મ-ખરફ, હિમ, ધુમસ આદિ રૂપ સ્નેહ હોય છે. તે સ્નેહને
 જ-સ્નેહસૂક્ષ્મ ભવ રૂપ સમજવા ॥ સૂ ૨૮ ॥

अनन्तरमष्टसूक्ष्मा जीवा उक्ताः, तद्विराधनापूर्वकं संयममासेवमानाश्च सिद्धा भवन्तीति तानेवाष्टसंख्यकत्वेनाह—

मूलम्—भरहस्स णं रन्नो चउरंतचक्रवट्टिस्स अट्ट पुरिस-
जुगाइं अणुबद्धं सिद्धाइं जाव सव्वदुक्खप्पहीणाइं, तं जहा-
आइच्चजसे १, महाजसे २, अतिबले ३, महाबले ४, तेयवी-
रिण् ५, कित्तवीरिण् ६ दण्डवीरिण् ७ जलवीरिण् ८ ॥सू० २९॥

छाया—भरतस्य खलु राज्ञश्चातुरन्तचक्रवर्तिनः अष्ट पुरुषयुगानि अनुबद्धं सिद्धानि या त् सर्वदुःखपहीणानि, तद्यथा—आदित्ययशाः १, महायशाः २ अतिबलः ३, महाबलः ४, तेजोवीर्यः ५, कीर्त्तवीर्यः ६, दण्डवीर्यः ७, जलवीर्यः ८ ॥सू० २९॥

टीका—' भरहस्स णं ' इत्यादि—

चातुरन्तचक्रवर्तिनः—चतुरन्तायाः पृथिव्याः अयं चातुरन्तः, स चासौ चक्रवर्ती चेति चातुरन्तचक्रवर्त्ति, तस्य तथाभूतस्य राज्ञो भरतस्य खलु अष्ट=

ये आठ सूक्ष्म जीवकहे गये है, उनकी अविराधनापूर्वक संयमकी सेवा करनेवालेअर्थात् संयमका पालक होताहै, सिद्ध होते हैं, अतः अब सूत्रकार इनका आठ स्थान रूपसे कथन करते हैं—

“ भरहस्स णं रन्नो चाउरंतं ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—चतुरन्तवाली पृथिवीके चक्रवर्ती राजा भरतके आठ पुरुष युग अन्तर रहित होकर सिद्ध-कृतकृत्य हुए हैं—यावत्-बुद्ध हुए हैं, मुक्त हुए हैं, और परिनिर्वृत हुए हैं। उनके नाम इस प्रकारसे हैं—आदित्ययश १, महायश २, अतिबल ३, महाबल ४, तेजोवीर्य ५, कीर्त्तवीर्य ६, दण्डवीर्य ७, और जलवीर्य ८। चार समुद्र—पूर्व पश्चिम

उपरना सूत्रमां आठ प्रकारना सूक्ष्मलये। अताववामां आव्या छे, तेमनी अविराधनापूर्वक संयमनी आराधना करनार मनुष्य सिद्धपद पाये छे. तेथी डवे सूत्रकार आठ स्थानोथी तेओतुं कथथ करे छे—

“ भरहस्सणं रन्नो चाउरंतं ” इत्यादि—

टीकार्थ—चतुरन्त (चार अन्तवाणी) पृथ्वीना चक्रवर्ती राजा भरतना आठ पुरुषे। युग अन्तर रहित थधने सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत अने समस्त दुःखोना नाश करनारा अन्या डता. ते आठ पुरुषोनां नाम नीचे प्रमाणे डवां.—(१) आदित्ययश, (२) महायश (३) अतिबल, (४) महाबल, (५) तेजोवीर्य, (६) कीर्त्तवीर्य, (७) दण्डवीर्य अने (८) जलवीर्य. चार समुद्र (पूर्व, पश्चिम, उत्तर

अष्ट संख्यज्ञानि पुरुष युगानि-पुरुषायुगातीव=कालविशेषा इव क्रमवृत्तित्वात्
 पुरुषयुगानि-पुरुषपरम्पराः अनुबद्धम्=अन्तररहितं सिद्धानि=कृतकृत्यानि याव-
 त्पदेन-‘बुद्धानि मुक्तानि परिनिवृत्तानि’ इत्येषां संग्रहः । तत्र-बुद्धानि=विमल
 केवलालोकेन ज्ञातसकललोकालोकानि, मुक्तानि=सर्वकर्मभ्यो मुक्तानि, परि-
 निवृत्तानि=समस्तकर्मकृतविकाररहितत्वेन स्वस्थीभूतानि, सर्वदुःखप्रहीणानि=
 समस्तक्लेशान्तकारीणि च जातानि । तानि कानि । इत्याह-तद्यथा-आदित्य-
 यज्ञा महायज्ञा इत्यादि ॥ सू० २९ ॥

उत्तर और दक्षिण दिशाके चार समुद्रही है, अन्त-मर्यादा-जिसके
 ऐसी पृथिवीके ६-खण्डोंवाले पूर्ण भरत क्षेत्रके अधिपति राजा महाराज
 थे अतः वे चक्रवर्ती थे यहां पुरुषोंको जो युगके जैसा कहा गया है,
 वह क्रम वृत्तिवाले होनेसे कहा गया है, अन्तररहित होनेके कारण
 अनुबद्ध कहा गया है । सिद्ध हुए हैं इसका तात्पर्य ऐसा है कि कृत-
 कृत्य हुए हैं जिन्हें कोई भी कार्य करना बाकी नहीं रहता है, वे कृतकृत्य
 कहलाते हैं । विमल केवल ज्ञानरूपी आलोकसे प्रकाशजो सकल लोक और
 अलोकके ज्ञाता द्रष्टा हो जाते हैं वे बुद्ध कहलाते हैं । जो सकल
 कर्मोंसे सर्वथा रहित हो जाते हैं वे मुक्त कहलाते हैं । जो समस्त
 कर्मकृत-विकारोंसे रहित होकर-स्वस्थीभूत शीतलीभूत हो जाते हैं वे
 परिनिवृत्त कहलाते हैं । जो समस्त क्लेशोंको शान्त कर देते हैं वे सर्व
 दुःख प्रहीण कहलाते हैं ॥ सूत्र २९ ॥

अने दक्षिण दिशाना चार समुद्रो) अने अन्त (मर्यादा) छे ओवी पृथ्वीना
 -छ अठोवाणा भरतक्षेत्रना-अधिपति होवाने कारणे भरत चक्रवर्तीने अन्तर-
 पृथ्वीना चक्रवर्ती कडेवाभां आल्या छे. क्रमवृत्तिवाणा होवाने कारणे अही
 पुरुषोने युग समान कडेवाभां आल्या छे. अन्तर रहित होवाने कारणे अनु-
 बद्ध कहा छे. आ आठ पुरुषो सिद्ध थया छे अटले के तेओ कृतकृत्य थर्ष
 गया छे जेभने कौं पणु कार्य करवानुं पाडी रह्युं होतुं नथी तेभने कृतकृत्य
 थयेवा कडेवाय छे विमल केवलज्ञान रूपी आलोक वडे जेओ सकल लोक अने
 अलोकने जाली देणी शके छे तेभने बुद्ध कडे छे. जेभनां सकल कर्मोना सर्वथा
 क्षय थर्ष गया होय छे तेभने मुक्त कडे छे जेओ समस्त कर्मकृत विकारोथी
 रहित थर्षने शारीरिक अने मानसिक परिणामोथी रहित थर्षने शीतलीभूत-
 थर्ष गया होय छे तेभने परिनिवृत्त कडे छे, के जे सद्यगा क्लेशो शांत थर्ष गया
 होय छे, जेभणु समस्त दु.भोना अन्त करी नाथये छे तेभने सर्वदुःख प्रहीण
 (समस्त दुःभोना अन्तकर्ता) कडे छे. ॥ सू. २६ ॥

संयमवतोऽधिकारात्संयमवतामेव अष्टस्थानत्वेन नामान्याह—

मूलम्—पासस्स णं अरहओ पुरिसादाणीयस्स अट्टगणा
अट्टगणहरा होत्था, तं जहा--सुभे १ य, सुभघोसे २ य वसिट्ठे
३, वंभयारि ४ य, सोमे ५, सिरिधरे ६, च्चैव, वीरभदे ७,
जसे ८ इइ ॥ १ ॥ सू० ३० ॥

छाया—पार्श्वस्य खलु अर्हतः पुरुषादानीयस्य अष्ट गणा अष्ट गणधरा
अभवन्, तद्यथा—शुभश्च १, शुभघोषश्च २, वशिष्ठो ३, ब्रह्मचारी ४ च । सोमः ५,
श्रीधरश्चैव ६, वीरभद्रो ७, यश ८ इति ॥ सू० ३० ॥

टीका—‘पासस्स णं’ इत्यादि—

पुरुषादानीयस्य=पुरुषैराश्रणीयस्य अर्हतः पार्श्वस्य खलु अष्टगणाः, तन्नाम-
काश्च अष्ट गणधरा अभवन्, तद्यथा—शुभः शुभघोष इत्यादि ॥ सू० ३० ॥

गणधराश्च दर्शनवन्तो भवन्तीति दर्शनं निरूपयितुमाह—

मूलम्—अट्टविहे दंसणे पणत्ते, तं जहा--सम्मदंसणे १,
मिच्छदंसणे २, सम्मामिच्छदंसणे ३, चक्खुदंसणे ४ अचक्खु-
दंसणे ५, ओहिदंसणे ६, केवलदंसणे ७, सुविणदंसणे ८ ॥ सू० ३१ ॥

अथ सूत्रकार संयमवालेके अधिकारको लेकर संयमवालोंके ही
आठ स्थान रूपसे नामोंको कहते हैं—

“पासस्स णं अरहओ पुरिसादाणीयस्स” इत्यादि ॥ सूत्र० २४ ॥

टीकार्थ—पुरुषादानीय—पुरुषों द्वारा आश्रयणीय अर्हन्त पार्श्वके
आठ गण (गच्छ) और आठ गणनायक हुए हैं—उनके नाम इसप्रकारसे
हैं—शुभ १, शुभघोष २, वशिष्ठ ३, ब्रह्मचारी ४, सोम ५, श्रीधर ६,
वीरभद्र ७, और यश ८ ॥ सूत्र ३० ॥

इधे सूत्रकार संयमना अधिकार साथे सुसंगत अेवां संयमी अेवानुं
आठ स्थान रूपे कथन करे छे—

“पासस्स णं अरहओ पुरिसादाणीयस्स” इत्यादि —

टीकार्थ—पुरुषादानीय (पुरुषों द्वारा आश्रयणीय) अर्हत पार्श्वनाथना आठ गण
अने आठ गणनायक इतां. तेमनां नाम आ प्रमाणे इतां—(१) शुभ, (२) शुभघोष,
(३) वशिष्ठ, (४) ब्रह्मचारी, (५) सोम, (६) श्रीधर, (७) वीरभद्र अने यश. ॥ सू. ३० ॥

छाया—अष्टविधं दर्शनं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—सम्यग्दर्शनम् १, मिथ्यादर्शनं २, सम्यग्मिथ्यादर्शनं चक्षुर्दर्शनम् ४, अचक्षुर्दर्शनम् ५, अवधिदर्शनं ६, केवलदर्शनं ७, स्वप्नदर्शनम् ८ ॥ सू० ३१ ॥

टीका—‘अष्टविहे दंसणे’ इत्यादि—

अस्य सूत्रस्य व्याख्या सप्तमस्थानकस्य सप्तत्रिंशतितमसूत्रे गता, जिज्ञासु-
मिस्तत एव बोध्या । नवरं—स्वप्नदर्शनम्=स्वापक्रियाऽनुगतार्थविकल्पस्यानुभव-
नम् । स्वप्नदर्शनस्य अचक्षुर्दर्शनान्तर्भावेऽपि स्वापावस्थारूपोपाधिमाश्रित्य भेदो
विवक्षित इति ॥ सू० ३१ ॥

गणधर दर्शनवाले होते हैं—इसलिये अब सूत्रकार दर्शनका निरू-
पण करते हैं—“अष्टविहे दंसणे पणत्ते” इत्यादि ॥

टीकार्थ—दर्शन आठ प्रकारका कहा गया है, जैसे—सम्यग्दर्शन
१, मिथ्यादर्शन २, सम्यग्मिथ्यादर्शन ३, चक्षुर्दर्शन ४, अचक्षुर्दर्शन
५, अवधिदर्शन ६, केवल दर्शन ७, और स्वप्नदर्शन ८ ।

इस सूत्रकी व्याख्या सप्तम स्थानकके सत्ताईसवें सूत्रमें की जा-
चुकी है, अतः जिज्ञासुओंको यह वही से देख लेना चाहिये स्वाप(सोना)
क्रियासे अनुगत जो अर्थ विकल्पका अनुभव है उसका नाम स्वप्न-
दर्शन है, यद्यपि यह स्वप्नदर्शन अचक्षुर्दर्शनमें अन्तर्भूत हो जाता है,
फिर भी स्वापावस्था (सोनेकी अवस्था) रूप उपाधिको आश्रित करके
वह भेदरूपसे विवक्षित हुआ है ॥ सूत्र ३१ ॥

गणधर दर्शनवाला डोय छे. तेथी हुवे सूत्रकार दर्शननुं निरूपण करे छे—

“अष्टविहे दंसणे पणत्ते” इत्यादि—

टीकार्थ—दर्शनना नीचे प्रमाणे आठ प्रकार कहा छे—(१) सम्यग्दर्शन, (२)
मिथ्यादर्शन, (३) सम्यग्मिथ्यादर्शन, (४) चक्षुर्दर्शन, (५) अचक्षुर्दर्शन, (६)
अवधिदर्शन, (७) केवलदर्शन अने (८) स्वप्नदर्शन.

आ सूत्रमां आवतां पढोनी. व्याख्या सातमा स्थानना सत्यावीसमां
सूत्रमां आप्रामां आवी छे. तो जिज्ञासु पाठके अे ते व्याख्या त्यांथी वांची लेवी.
सुभावास्थांमां अे अर्थ विकल्पना अनुभव थाय छे तेनुं नाम स्वप्नदर्शन
छे. जे के स्वप्न दर्शनना अचक्षुर्दर्शनमां समावेश करी शक्य छे, छतां पणु
सुभावास्था रूप उपाधिने आधारे अडीं तेने अलग लेद रूपे गणनावामां
आवेद छे. ॥ सू. ३१ ॥

સમ્યગ્દર્શનાદેશ્ચ સ્થિતિપ્રમાણમૌપમ્યાદ્વયા ભવતીતિ તામાહ--

મૂલમ્-અટ્ટવિહે અદ્ધોવમિષ્ણ પ્પણત્તે, તં જહા-પલિઓવમે
૧, સાગરોવમે ૨, ઉત્સર્પિણી ૩, ઓસર્પિણી ૪, પોગ્ગલપરિ-
ચટ્ટે ૫, તીયદ્ધા ૬, અનાગયદ્ધા ૭, સર્વાદ્ધા ૮ ॥ સૂ૦ ૩૨ ॥

છાયા--અષ્ટવિધમ્ અદ્ધૌપમ્યં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તદ્ધયા-પલ્યોપમં ૧, સાગરો-
પમમ્ ૨, ઉત્સર્પિણી ૩, અવસર્પિણી ૪, પુદ્ગલપરિવર્ત્તઃ ૫, અતીતાદ્ધા ૬, અના-
ગતાદ્ધા ૭, સર્વાદ્ધા ૮ ॥ સૂ૦ ૩૨ ॥

ટીકા--' અટ્ટવિહે ' इत्यादि--

અદ્ધૌપમ્યમ્-ઉપમૈવ ઔપમ્યં-પલ્યાદિરૂપમ્, તત્પ્રધાના અદ્ધા-અદ્ધૌપમ્યમ્ ।
રાજદન્તાદિત્વાદદ્ધાશબ્દસ્ય પૂર્વનિપાતઃ ।

તત્ત્વ અટ્ટવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તદ્ધયા-પલ્યોપમમ્-પલ્યેન ઉપમા યત્ર કાલે પરિમા-
ણતો મતિ સ કાલઃ-પલ્યોપમમ્ । નપુંમકૃત્વં રુઢિતો વોદ્યમ્ ૧ । एवं सागरो-

સમ્યગ્દર્શનાદિકી સ્થિતિકા પ્રમાણ ઔપમ્યાદ્ધાસે હોતા હૈ, ઇસ-
લિયે સૂત્રકાર અથ ઉસકા નિરૂપણ કરતે હૈ--

“ અટ્ટવિહે અદ્ધોવમિષ્ણ પ્પણત્તે ” इत्योदि ॥

ટીકાર્થ--અદ્ધૌપમ્યકાલ આઠ પ્રકારકા કહા ગયાહૈ, જૈસે-પલ્યો-
પમ ૧, સાગરોપમ ૨, ઉત્સર્પિણી ૩, અવસર્પિણી ૪, પુદ્ગલપરિવર્ત ૫,
અતીતાદ્ધા ૬, અનાગતાદ્ધા ૭, ઓર સર્વાદ્ધા ૮ ।

ઉપમાહી ઔપમ્ય હૈ, યહ ઔપમ્ય પલ્યાદિરૂપ હોતાં હૈ, ઇસ પલ્યાદિ
રૂપ પ્રધાનતાવાલા જો અદ્ધા-કાલ હૈ, વહ અદ્ધૌપમ્ય હૈ, યહ અદ્ધૌપમ્ય
જો પલ્યોપમ આદિકે ભેદસે આઠ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ, ઉસકા તાત્પર્ય
એસા હૈ કિ જિસ કાલમેં પરિમાણકી અપેક્ષાસે પલ્ય દ્વારા ઉપમા દી
જાતી હૈ, એસા વહ કાલ પલ્યોપમ હૈ, ઇસી તરહસે સાગરોપમકે

सम्यग् दर्शन विगेरेनी स्थितिनुं प्रमाण औपम्याद्धा (उपमाकाण) वडे
जाली शक्य छे. तेथी हवे सूत्रकार औपम्याद्धाना आठ प्रकारानुं निरूपणु करे छे-

“ अट्टविहे अद्धोवमिष्ण प्पणत्ते ” इत्यादि--

टीकार्थ--अद्धौपम्य (उपमा काण) आठ प्रकारने कहे छे. ते प्रकारे नीचे
प्रमाणे छे. (१) पल्योपम, (२) सागरोपम, (३) उत्सर्पिणी, (४) अवसर्पिणी, (५)
पुद्गल परिवर्त, (६) अतीताद्धा, (७) अनागताद्धा, अने (८) सर्वाद्धा.

जे काणने उपमा द्वारा ज समस्त शक्य छे तेने औपम्याद्धा कहे छे.
पत्यादि रूप प्रधानतावाजे जे अद्धा (काण) छे, तेनुं नाम अद्धौपम्य छे.

पल्योपम--जे काणनुं भाप पल्यनी उपमा द्वारा जाली शक्य छे,
जेवा काणनुं नाम पल्योपम काण छे. ओके योजन सांभा, ओके योजन

પમપિ વોઘ્યમ્ ૨। તથા-ઉત્સર્પિણી-ઉત્સર્પન્તિ=વર્ધન્તે શુભા ભાવા અસ્યામિતિ-
 ઉત્સર્પિણી-દશસાગરોપમકોટાકોટીપરિમાણઃ શુભભાવવર્ધકોઽશુભભાવહાનિકાર-
 રકઃ કાલભેદઃ ૩। અવસર્પિણી-અવસર્પન્તિ=હીના ભવન્તિ શુભા ભાવા
 અસ્યામિત્યવસર્પિણી-દશસાગરોપમકોટાકોટીપરિમાણોઽશુભભાવવર્ધકઃ શુભમા-
 વહાનિકારકઃ - કાલભેદઃ ૪। તથા-પુદ્ગલપરિવર્તઃ-પુદ્ગલાનાં=રૂપિદ્રવ્યાણામ્
 આહારકવર્જિતાનામૌદારિકાદિપ્રકારેણ એકજીવાપેક્ષયા પરિવર્તનં=સામસ્ત્યેન
 સ્પર્શઃ-સમીલનં પુદ્ગલપરિવર્તઃ, સ ચ યાવતાંકાલેન ભવતિ સ કાલોઽપિ પુદ્ગલ-
 પરિવર્તઃ । સ ચાયં કાલોઽનન્તોત્સર્પિણીરૂપઃ ૫। તથા-અતીતાદ્વા-અતીતઃ-

સમ્બન્ધમેં ખી જાનના ચાહિયે જિસ કાલમેં શુભ ભાવોંકી વૃદ્ધિ હોતી
 હૈ, યહ ઉત્સર્પિણી કાલ હૈ, યહ ઉત્સર્પિણી કાલ ૧૦ કોટાકોટી સાગ-
 રોપમકી હોતી હૈ, શુભ ભાવકા વર્ધક હોતા હૈ, એવં અશુભ ભાવકા
 હાનિકારક હોતા હૈ, અવસર્પિણી કાલ ખી ૧૦ કોટાકોટી સાગરોપમકી
 હોતી હૈ, ઇસમેં અશુભ ભાવોંકી વૃદ્ધિ હોતી હૈ, ઓર શુભ ભાવોંકી
 હાનિ હોતી હૈ । આહારક વર્જિત રૂપી દ્રવ્યોંકો ઔદારિક આદિ પ્રકારસે
 ગ્રહણ કરનેચાલે એક જીવકી અપેક્ષાસે જો ઉનકા સમ્પૂર્ણ રૂપસે સ્પર્શ
 હૈ, વહ પુદ્ગલ પરિવર્ત હૈ, યહ પુદ્ગલ પરિવર્ત જિતને કાલમેં હોતા હૈ,
 વહ કાલ ખી પુદ્ગલ પરિવર્ત રૂપ કહા ગયા હૈ, યહ પુદ્ગલ પરિવર્ત રૂપ
 કાલ અનન્ત ઉત્સર્પિણી ઓર અનન્ત અવસર્પિણી રૂપ હોતા હૈ, અતીત

-પહેાળા અને એક યોજન ઊંડા ખાડામાં જુગલીયાના ખાલ ઠાંસી ઠાંસીને ભરવામાં
 આવે પછી તેમાંથી સો સો વર્ષે એક એક ખાલ કાઢતાં કાઢતાં તે આખો ખાડો
 ખાડી થતાં જોટલો કાળ વ્યતીત થાય છે, તેટલા કાળને પલ્લેપમ કાળ કહે
 છે-એજ પ્રમાણે સાગરોપમ કાળ ત્રિષે પશુ સમજવું. ૧૦ કોટાકોટી સાગરો-
 પમ પ્રમાણ ઉત્સર્પિણી કાળ હોય છે. આ કાળમાં શુભ ભાવોની વૃદ્ધિ થાય
 અને અશુભ ભાવોની હાનિ થાય છે અવસર્પિણીકાળ પશુ ૧૦ કોટાકોટી સાગરો
 પમ પ્રમાણ હોય છે આ કાળમાં અશુદ્ધ(અશુભ)ભાવોની વૃદ્ધિ અને શુભ ભાવોની
 હાનિ થાય છે. આહારકવર્જિત રૂપી દ્રવ્યોને ઔદારિક આદિ પ્રકારે ગ્રહણ કરનાર
 એક જીવની અપેક્ષાએ જે તેમને સંપૂર્ણ રૂપે સ્પર્શ ધારણ કરે છે, તેનું નામ
 પુદ્ગલપરિવર્ત છે. આ પુદ્ગલ પરિવર્ત જોટલા કાળમાં થાય છે તેટલા કાળને પશુ
 પુદ્ગલ પરિવર્ત કાળ કહેવાય છે. તે પુદ્ગલ પરિવર્તકાળ અનન્ત ઉત્સર્પિણી અને
 અવસર્પિણીકાળરૂપે હોય છે. અતીત (ભૂતકાલિન) પુદ્ગલપરિવર્તનું નામ અતીતાદ્વા

पुद्गलपरावर्तः ६। अनागताद्धा-भागामी पुद्गलपरावर्तः ७। तथा-सर्वाद्धा= अतीतानागतवर्तमानकालस्वरूपोऽकालभेदः । इत्यष्टानुपमाकालभेदाः । समयादि- शीर्षप्रहेलिकान्ता अनुपमाकालभेदा बोध्या इति ॥ सू० ३२ ॥

कालाधिकारात्संप्रति कालमाश्रित्य सूत्रान्तरमाह—

मूलम्—अरहओ णं अरिट्ठनेमिस्स जाव अट्टमाओ पुरि-
सजुगाओ जुगंतकरभूमि दुवासपरियाए अंतमकासी ॥सू०३३॥

छाया—अर्हतः खलु अरिष्टनेमेर्यावत् अष्टम पुरुषयुगं युगान्तकरभूमिः
द्विवर्षपर्याये अन्तमकाषुः ॥ सू० ३३ ॥

टीका—‘ अरहओ णं ’ इत्यादि—

अर्हतः खलु अरिष्टनेमेः अष्टमं पुरुषयुगम्=अष्टपुरुषकालं यावत् युगा-
न्तकरभूमिः—युगस्य=पुरुषब्रह्मकालस्यापेक्षया अन्तकराणां=भवान्तकारिणां

पुद्गलपरावर्तका नाम अतीताद्धाहै, आगामी पुद्गलपरावर्तका नाम अना-
गताद्धा है इसका विशेष वर्णन अनुत्तरोपपातिक सूत्रके तीसरे वर्गकी
अर्थ बोधिनी टीकाके पुद्गलपरावर्तप्रकरणमें देखलेवे तथा-अतीत
अनागत एवं वर्तमान काल स्वरूप जो अद्धाकाल भेद है, वह
सर्वाद्धा है, ये आठ उपमा कालके भेद हैं। तथा-समयसे लेकर शीर्ष
प्रहेलिका अनुपमा कालके भेद हैं ऐसा जानना चाहिये ॥ सूत्र ३२ ॥

कालके अधिकारको लेकर अब सूत्रकारका कथन करते हैं—

“ अरहओ णं अरिट्ठनेमिस्स ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—आवीसवे अर्हन्त अरिष्टनेमिके आठवे पुरुष युग तक
आठ पुरुषकाल तक-युगान्तकर भूमि युगके-पुरुष कालकी अपेक्षासे
अन्तकरोकी-भवान्तकराकी-भूमि काल थी. तात्पर्य यह है कि अरि-

ष्टे.आगामी पुद्गल परावर्तानुं नाम अनागताद्धाछे. आनुं विशेष वस्तुन अनु-
त्तरोपपातिक सूत्रना त्रीण वर्गनी अर्थबोधिनी टीकाना पुद्गलपरावर्त प्रकरणुमां
लेख लेवुं तथा अतीत, अनागत, अने वर्तमानकाण स्वरूप ने अद्धाकाण
लेख छे तेने सर्वाद्धा कहे छे. आ प्रमाणे उपमा-काणना आठ लेख थाय छे. अनु-
पमा काणना समयथी लधने शीर्षप्रहेलिक पर्यन्तना अनेक लेखे थाय छे, अमे
समञ्जसुं ॥ सू ३२ ॥

काणने अधिकार अली रह्यो छे, ते कारणे उवे सूत्रकार अतीत काणमां
सिद्ध पदनी प्राप्ति करनारा अरिष्टनेमिना आठ शिष्येनुं कथन करे छे—

“ अरहओ णं अरिट्ठनेमिस्स ” इत्यादि—

टीकार्थ—आवीसमां तीर्थ कर अरिष्टनेमिना आठमां पुरुष युग सुधी-आठ पुरुष
काण सुधी युगान्तकर भूमि (ते युगनां पुरुषोनी अपेक्षासे अन्तकरोनी-अवा-
न्तकरोनी भूमि) छती, आ कथनने आवाथ नीचे प्रमाणे छे-अरिष्ट नेमिना

भूमिः=काल आसीत् । अयं भावः-अरिष्टनेमेः शिष्य प्रशिष्यं-क्रमेण अष्टौ पुरुषान् यावत्साधवो मुक्तिगता न तु ततः परत इति । तथा प्रसङ्गात्पर्यायाऽपेक्षया-ऽप्यन्तरभूमिमाह-तस्य भगवतो द्विवर्षपर्याये=वर्षद्वयात्मके केवलिपर्यायेऽ-तीते सति बहवः साधवः अन्तम्-जन्मजरामरणरूपभवस्य अवसानम् अकार्षुः=कृतवन्त इति ॥ सू० ३३ ॥

तीर्थकरवक्तव्यताधिकाराद् भगवता महावीरेण प्रवाजितान् अष्टौ राज्ञः प्ररूपयितुमाह--

मूलम्-समणेणं भगवत्या महावीरेणं अट्टु रायाणो मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पद्वाइया, त जहा-वीरंगय १ वीरजसे २ संजय ३ एणिज्जए य रायरिसी ४। सेय ५ सिवे ६ उदायणे ७ तह संखे कासिवद्धणे ८ ॥ सू० ३४ ॥

छाया--श्रमणेन भगवता महावीरेण अष्टौ राजानो मुण्डान् भावयित्वा आगारात् अनगारितां प्रवाजिताः, तद्यथा-वीराङ्गदः १, वीरयशाः २, संजयः ३, पण्यकश्च राजऋषिः ४, श्वेतः ५, शिव ६, उदायनः ७, तथा शह्वः । काशि-वद्धनः ८ ॥ सू० ३३ ॥

टीका--'समणेणं' इत्यादि--

श्रमणेन भगवता महावीरेण अष्टौ राजानः मुण्डान्=मुण्डितान् भावयित्वा=कृत्वा आगारात् अनगारितां प्रवाजिताः=दीक्षिताः । ते राजानः के ? इत्याह--

ष्टनेमिके शिष्य प्रशिष्य तक्र क्रमशः आठ पुरुष तक मुनि मुक्ति गये इसके बादमें नहीं गये तथा जब उन भगवान्की दो वर्ष की केवलि पर्याय व्यतीत हो गई तब अनेक साधुओंने जन्म जरा मरण रूप भवका अन्त किया अर्थात् मोक्ष गये ॥ सू० ३३ ॥

तीर्थकरकी वक्तव्यताके अधिकारसे अब सूत्रकार भगवान् महावीरके द्वारा प्रवाजित हुए आठ राजाओंकी प्ररूपणा करते हैं--

"समणेणं भगवत्या महावीरेणं" इत्यादि ॥

टीकार्थ--श्रमण भगवान् महावीरने आठ राजाओंको मुण्डित करके आगारावस्थासे अनगारावस्थामें दीक्षित किया है, जिन आठ

शिष्य प्रशिष्य वजरे क्रमशः आठ पुरुषो सुधीना मुनियो मुक्त तथा हुता-त्यारणाद थयेला मुनियोमां मुक्ति प्राप्त करवाने। आ क्रम आलु रद्धो न हुतो। न्यारे अरिष्ठनेमिनी ये वर्षानी केवलिपर्याय व्यतीत थध गध त्यारे अनेक साधुओओ जन्म, जरा अने मरणरूप लवाने। अन्त करी नाथ्ये। हुतो। ॥सू. ३३॥

आगला सूत्रमां तीर्थकरनी वात करी पूर्वसूत्र साथे आ प्रकारना संभधने लधने हुवे सूत्रकार महावीर प्रभुनी सभीये प्रप्रनया अंगीकार

तद्यथा-वीराङ्गदः इत्यादि । तत्र-‘ वीराङ्गदो वीरयशः संजयः ’ इति त्रयोऽपि राजानः प्रसिद्धाः ॥३॥ ऐणेयक राजऋषिस्तु केनकार्धजनपदस्थ श्वेताम्बी नगरी अपर नाम श्वेतविका, तस्या भर्तुः प्रदेशिनाम्नःश्रमणोपासकस्य स्वकीयः। ऐणेयकइति तस्य गोत्राभिधानम् ॥४॥श्वेतः=आमलकनगर्याः स्वामी । यत्र नगर्यां सूर्याभो देवः सौधर्म देवलोकद् भगवतो महावीरस्य वन्दनार्थमवतीर्णोऽभवत् ॥५॥ शिवः-अयं हि हस्तिनापुररूप एकदा मनस्यचितयत्, यदहं प्रत्यहं हिरण्यादिना वृद्धि-

राजाओंको दीक्षित किया हैं-उनके नाम इस प्रकारसे हैं-वीराङ्गद १, वीरयश २, संजय ३, ऐणेयक राजऋषि ४, श्वेत ५, शिव ६, उदायन ७, तथा शङ्ख-काशिवर्द्धन ८ इनमें वीराङ्गद, वीरयश और संजय ये तो प्रसिद्धहीहैं। ऐणेयक राजऋषि जो केनकार्धजनपदस्थ श्वेताम्बी नगरीके जिसका दूसरा नाम श्वेतविका है, उसका स्वामी प्रदेशी नामका श्रमणोपासक था उसका आत्मीयजन (कौटुम्बिक)थे ऐणेयक ऐसा यह गोत्राभिधान है । श्वेत-ये आमलक नगरीके स्वामी थे, इस नगरीमें सूर्याभ देव सौधर्म देवलोकसे भगवान् महावीरको वन्दनाके लिये अवतीर्ण (आया) हुआ था, शिव-ये हस्तिनापुरके राजा थे एक दिन इन्होंने मनमें ऐसा विचार किया कि मेरे यहाँ दिन प्रतिदिन हिरण्य आदिकी बढ़ोत्तरी हो रही है-किसी भी वस्तुकी कमी नहीं है-तो यह

करनारा आठ राजाओंनी प्रज्ञप्णा करे छे-

“सम णं भगवया महावीरे णं” इत्यादि—

टीकार्थ-नीचेना आठ राजाओंथे श्रमणु लगवान मडावीरनी पासे सुंउित थधने गृहस्थावस्थाना त्यागपूर्वक अणुगारावस्था अंगीकार करी डती-अटले के मडावीर प्रणुथे तेमने प्रवन्तित कर्या डता-(१) वीरांगद, (२) वीरयश, (३) संजय, ऐणेयक राजऋषि, (४) श्वेत, (५) शिव, (६) उदायन अने (७) शङ्ख-काशिवर्द्धन तेमां वीरांगद, वीरयश अने संजयनी वात तो प्रसिद्ध छे. ऐणेयक राजऋषि-केतकार्धजनपदमां जे श्वेताम्बी अथवा श्वेतविका नामनी नगरी डती, तेना स्वामी प्रदेशी नामना श्रमणोपासक डतो. ते प्रदेशीना आत्मीयजन ऐणेयक राजऋषि डता. ऐणेयक तेमनुं गोत्र डतुं तेथी तेमने अखीं ऐणेयक कहा छे.

श्वेत-तेओ आमलक नगरीना राजा डता. ते नगरीमां न्यारे मडावीर प्रणु पधारे छे त्यारे सूर्याभ नामना देव सौधर्मकल्पमांथी तेमने वंदणा करवा माटे आवे छे.

शिव-ते हस्तिनापुरना राजा डतो. तेने अक दिवसे ओवे विचार आण्ये के पूर्वजन्मना पुण्यकर्मांना प्रभावथी भाइ त्यां चांही, सोनुं, रत्न धन

सुपगच्छामि, तदस्ति ममं प्राक्तनपुण्यकर्मणः फलम्, अतो मया भूयस्तदर्थं यत्नो विधेयः । एवं विचार्य स पुत्रं राज्ये संस्थाप्य कृतसकलकृत्यो दिक्प्रोक्षित-
तापसतया प्रव्रजितः । ततः स पृष्ठष्ठेन तपश्चरन्, आतापनां कुर्वन्, शीर्ण-
पत्रादिना पारयँश्च, विभङ्गज्ञानं लब्धवान् । तेन विभङ्गज्ञानेन स सप्त लोकान्
सप्तसमुद्रांश्च दृष्टवान् । तदर्शनेन ' मम दिव्यं ज्ञानमुत्पन्न '—मिति मन्वानो
जनपदमागत्य ग्रामनगरादिषु बहून् जनान् स्वोपलब्धं तत्त्वं ग्राहितवान् । तस्मि-
न्नेव समये सपरिवारो भगवान् महावीरो ग्रामानुग्रामं विहरँस्तत्र समागतः ।

मेरे पूर्वजन्मके पुण्य कर्मका ही प्रभाव है, फल है, इसलिये अब मुझे
पुनः ऐसाही प्रयत्न करते रहना चाहिये—कि जिससे मेरा यह पुण्य
क्षीण न होने पावे मुझे यही साधन सामग्री प्राप्त होती रहे ऐसा विचार
कर उसने पुत्रको राज्याका अधिपति बना दिया और स्वयं दिक्प्रोक्षित
तापसरूपसे (!) दीक्षित हो गया, षष्ठ षष्ठकी (बेलेबेलेकी) तपस्या करते
हुए एवं आतापना लेते हुए तथा—जीर्ण पात्रदिकोंसे पारणा करते हुए
उसने विभङ्गज्ञान प्राप्त कर लिया इसविभङ्ग ज्ञानसे उसने सात लोकोंको
एवं सात समुद्रोंको देखा । उनको देखनेसे मुझे दिव्य ज्ञान उत्पन्न हुआहै,
ऐसा समझकर उसने जनपदमें (देश) आकर ग्राम नगर आदिकोंमें अनेक
मनुष्योंको अपने द्वारा उपलब्ध तत्त्व ग्रहण करवाया उसी समय सपरि-
वार ग्रामानुग्राम विहार करते हुए भगवान् महावीर वहां श्वेतांबिका नग-

धान्य आदिनी वृद्धि थती नथ छे. भारे त्यां डेअं पणु वस्तुनी कभी नथी. तो भारे
क्षरीं अवेा प्रयत्न करवे. न्नेअं के न्नेथी क्षरीने भारुं आ पुण्य क्षीणु न
थं नथ. आ प्रकारनेा संकल्प क्षरीने तेणु पोताना पुत्रनेा राअथनेा अधिपति
भनावी दीधेा. त्थार आद ते दिक्प्रोक्षित तापस इपे दीक्षित थं गथेा (शिव
राजर्षिना आ तपनुं विस्तार पूर्वकतुं वरुंन लगवती सूत्रमांथी देवुं) छकुने
पारणु छट्ठनी तपस्या करता अने आतापना देता अने पारणुने दिवसे डेअं अेक
न दिशामांथी अेकका करेलां अणुं पान, इल आदि वडे पारणुं करतां अेवां
ते शिवराजर्षिने डेअं अेक दिवसे विलंगज्ञान प्राप्त थं गथुं. ते विलंग-
ज्ञानना प्रलावथी तेणु सात लोक अने सात समुद्र न्नेथां. तेथी तेने
अेम लागुं के अने दिव्यज्ञाननी प्राप्ति थं छे. त्थार आद जनपदमां आवीने
तेणु गाम, नगरादिमां क्षरीक्षरीने अेवी प्रइपणु करवा मांडी के सात न
समुद्रो छे—असंभ्यात द्वीपसमुद्रो नथी. न्थारे शिवराजर्षिं इस्तिनापुरमां आ
प्रकारनी प्रइपणु क्षरी रह्यो डेनेा, त्थारे श्रमणु लगवान भडावीर पोताना
शिष्य समुदाय साथे ग्रामानुग्राम विचरता थका इस्तिनापुर नगरमां पधायी

गौतमश्च भिक्षायां गतो बहुजन मुखात् शिवोपदिष्टं तत्त्वं श्रुतवान् । स च भगवत्समीपमागत्य शिवोपदिष्टां प्ररूपणां भगवन्तं श्रावयित्वा तद्याथाध्ययविषये पृष्ठवान् । भगवांस्त्वसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् प्ररूपितवान् । भगवत्प्ररूपणां जन मुखादाकर्ण्य स्वदर्शने जातशङ्कः शिवो भगवत्समीपे जगाम । भगवाँश्च तन्मनोगतं भावं तस्मै प्रोक्तवान् । ततश्च स महावीरे संजातसर्वज्ञत्वविश्वासो दृढभक्तिसंयुतो भगवत्समीपे प्रव्रजितः । ततः स एकादशाङ्गान्यधीत्य कालक्रमेण सिद्धो बुद्धो मुक्तः परिनिर्वृतः सर्वदुःखात्प्रहीणश्चेति ॥६॥

तथा-उदायनः,-अयं हि-सिन्धुसौवीरादीनां षोडशानां जनपदानां,

रीमेंआ पहुंचे गौतम भिक्षाके लिये गये, उन्होंने अनेक मनुष्योंसे शिवोपदिष्ट तत्त्वकी बात सुनी जब भिक्षा लेकर वे आये तो भगवानके पास आकर उन्होंने शिवोपदिष्ट प्ररूपणा भगवानको सुनाई और सुनाकर उसके विषय याथार्थ्य क्या है, ऐसा पूछा-भगवानने असंख्यात द्वीपसमुद्रोंकी प्ररूपणाकी भगवान् की प्ररूपणाको जनके मुखसे सुनकर अपने दर्शनमें शंकायुक्त हुआ वह शिव तापस भगवानके पास आया, भगवानने उसके मनोगत भावको उससे कहा-तो उसे भगवान् महावीरके ऊपर " ये सर्वज्ञ है " ऐसा विश्वास हो गया और वह उनके प्रति दृढ भक्तिवाला होकर उन्हींके पास दीक्षित हो गया ११ अङ्गोंका उसने अध्ययन किया अन्तमें वह सिद्ध, बुद्ध, मुक्त परिनिर्वृत और समस्त दुःखोंसे रहित होगया उदायन-यह सिन्धु सौवीर आदि सोलह जनपदोंका वीतभय

महावीर प्रभुना शिष्य गौतम स्वामीये हस्तिनापुरमां गोथरी भाटे इरतां इरतां शिवराजर्षि द्वारा प्ररूपित उपर्युक्त तत्त्व विषयक बात सांभली लिखा वडोरीने आन्धा भाद तेमणे महावीर प्रभुने आ बात कही सांभलावी अने आ भाषतमां यथार्थ बात शी छे ते ललुवानी धर्या प्रकट करी. लगवाने कहुं के असंख्यात द्वीपसमुद्रो छे. लोको द्वारा महावीर प्रभुनी आ प्रंकारनी प्ररूपणांनी बात सांभलीने शिवराजर्षिनुं मन शंकाथी युक्त थयुं. तेथी ते श्रमणु लगवान महावीरनी पासो आन्धो. महावीर प्रभुये तेना मनोगत लावोने ललु लधने अवेो सथोठ थुलासो कथो के लेथी शिवराजर्षिने महावीर प्रभु प्रत्ये संपूर्ण श्रद्धा उत्पन्न थध. तेणे तेमने सर्वज्ञ मान्या अने तेणे तेमनी पासो प्रमन्या अंगीकार लीधी. तेणे अगियार अंगोनो अक्यास कथो. अनेक आकरा तप करीने अन्ते सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत अने समस्त दुःखोथी रहित थध गयो.

वीतभयप्रमुखानां त्रिषष्ट्यधिकत्रिंशतानां नगराणां, दशानां च मुकुटबद्धानां राज्ञामधिपतिः । श्रमणोपासकोऽयं राजा उज्जयिनीमवरुध्य स्वपरबलसमक्षं रणकर्मकुशलतया रणभूमौ करिवरपृष्ठाच्चण्डप्रद्योतनम् अधो निपात्य निगृहीतवान्, ' अयं दासीपति '—रिति तल्ललाटपट्टं चाङ्कितवान् ।

तथा—' मम तनूजोऽयमभिजिद्राज्यश्रिया प्राप्तमदः कुगतिं मा यातु ' इति स्नेह-निबद्ध मानसोऽभिजिते राज्यमदत्त्वा स्वभागिनेयाय केशिने राज्यमदात् । स्वयं भगवतो महावीरस्य सन्निधौ मुण्डितो भूत्वा प्रव्रजितः । प्रव्रज्याग्रहणानन्तरं भूमण्डले विहरन् कदाचित् स्वनगर्यां समागतः । तत्र समुत्पन्नरोगः स

आदि ३३६ नगरीका एवं १० मुकुटबद्ध राजाओंका अधिपति था, श्रमणोपासक इस राजाने उज्जयिनी पर चढाई करके अपने सैन्य और परं सैन्यके समक्ष रणभूमिमें हाथीके ऊपर बैठे हुए चण्डप्रद्योतन राजाको हाथीकी पीठके ऊपरसे देखते २ ही नीचे गिरा दिया था और उसे बन्दी बना लिया था. ऐसा यह रण कार्यमें कुशल था और " यह दासी पति है " ऐसा पट्ट उसके ललाट पर अङ्कित कर दिया था. तथा मेरा पुत्र अभिजित् राज्यश्रीको प्राप्त कर लेगा तो वह मदोन्मत्त होकर कुगतिमें चला जावेगा—अतः ऐसा न हो इस अभिप्रायसे उसने अभिजित् पुत्रको राज्य नहीं दिया और अपने भानेज केशिको राज्य दे दिया एवं स्वयं भगवान्के समीप मुण्डित होकर प्रव्रजित हो गया । प्रव्रज्या ग्रहणके अनन्तर ही वह भूमिमण्डलमें विहार करने

उदायन-ते सिन्धु सौवीर आदि १६ जनपदोनो, वीतलय आदि ३३६ नगरोनो अने १० मुकुटबद्ध राजाओंनो अधिपति हुतो. ते श्रमणोपासक (श्र.वक) हुतो. उदायन राज धणो ज शूरवीर हुतो. तेणु उज्जयिनी नगरी पर अडार्थ करीने, पोताना अने दुश्मनना सैन्यनी समक्ष ज अ'डप्रद्योत राजने हाथीनी पीठ परथी नीचे नाभीने पोतानो केही बनावी दीधो हुतो. त्यार आह तेणु अ'डप्रद्योतना कषाणमां अेवां लभाणुवाणो पट्टो अ'धाव्यो हुतो के " आ दासीपति छे. " त्यार आह ते भागवती दीक्षा अ'गीकार करवानो विचार करे छे ते वभते तेना मनमां अेवो विचार आवे छे के जे मारा पुत्र अलिखितने राजश्री सोंपीश तो ते मदोन्मत्त थर्धजधने दुर्गतिमां आल्यो जशे. ते कारणु तेणु पोताना पुत्र अलिखितने राजथ नही सोंपता पोताना भाणुज केशिने राजथ सोप्युं. त्यार आह श्रमणु भगवान् मडावीर पासे मु'डित थधने तेणु प्रव्रज्या अ'गीकार करी. त्यार आह ते भूमिम'डलमां विहार करवा

वैद्यानुमत्या दधि बुभुजे । इतश्च केशी मनस्येवमचिन्तयत्—अयं मम राज्यापजि-
हीर्षं रोगच्छलेनात्रास्ते, अतो मयाऽयं शत्रु विनाशनीयः । एवं विचार्य स
तस्मै भिक्षायां सविषं दधि ददौ । तेनासौ कालं गतः । इत्थमुदायनमुनौ काल-
गतिं गते तद्गुणाकृष्टेन केन चिद् देवेन तदीयशय्यातरकुम्भकारगृहं मुत्तवा
सर्वं नगरं पापाणपातेन विध्वंसितमिति ॥७॥

काशिवर्द्धनः—काशीनगर्या वृद्धिकरः शङ्खो नामाष्टमो राजेति ॥८॥ सू० ३४॥

लगा विहार करते २ वह किसी एक समय अपनी नगरीमें आया, वहाँ
उसे रोग हो गया सो वैद्योंकी सलाहसे उसने दहीका उपयोग करना
प्रारम्भ कर दिया इधर केशीने अपने मनमें ऐसा विचार किया—यह
मुझसे राज्य छीनना चाहता है, सो रोगका बहाना लेकर यहाँ आया
है, और ठहरा हुआ है, इसलिये इस दृष्टिसे यह मेरा शत्रु है—अतः
इसका विनाश मुझे अवश्य कर देना चाहिये । ऐसा विचार कर उसने
उस मुनि उदायनके लिये भिक्षामें विष सहित दही दे दिया, इससे
वह मर गया इस प्रकार उदायन मुनिके मर जाने पर उसके गुणानु
रागी किसी देवने उसके शय्यातर कुम्भकारके घरको छोड़कर समस्त
नगरका विध्वंस पत्थरकी वर्षासे कर दिया ।

काशिवर्द्धन—काशी नगरीकी वृद्धि करनेवाला शङ्खनामका आठवां
राजो हुआ है ॥ सूत्र ३४ ॥

लाग्यो. आ प्रभाञ्जे अम नगरादिमां विचरतां विचरतां केऽथ अेक समये ते
पोतानी नगरीमां आवी पडोऽथो. त्यां आऽव्या णाद तेने केऽथ रोग लागू पड्यो.
वैद्योनी सलाहथी तेञ्जे आहारमां दडीनेा उपयोग शऽ कर्थो. डवे तेना लाञ्जेऽ
केशी राजने अेवो सऽदेह उत्पन्न थयो. के उदायन भारी पासेथी राज्थ पडावी
देवा भागे छे, अने तेथी अ ते रोगनी सारवार करवाना णहाने नगरमां आऽव्यो छे.
ते कारञ्जे अ ते आ नगरने छोडवा भागतो नथी. तेथी ते भारो शत्रु छे. भारे
केऽथ पञ्च रीते तेना नाश करवो. जेऽथ अे. आ प्रकारना विचारथी प्रेरार्थने
तेञ्जे मुनि उदायनने विषयुक्त दडीं वडोराऽव्युं. ते दडीं आवाथो ते भरञ्जु
पांऽव्यो. आ प्रकारे उदायन मुनिनी हत्या थर्ध जवाथी तेना गुणानुरागी केऽथ
दवे केशीना आऽवा नगर पर पत्थरनी वृष्टि करीने नगरनेा नाश कर्थो. मुनि
उदायनने रडेवाने भाटे आश्रयस्थान अर्पण करनार अेक कुंभारनुं धर अे आ
वृष्टिथी णची गयुं.

काशिवर्द्धन—काशी नगरीनी वृद्धि करनारो शंख नामनेा अेक राज थर्ध
गयो. ते पञ्च महावीर प्रञ्च पासे प्रवर्जित थयो. हुतो. ॥ सू ३४ ॥

एते वीराङ्गदादयो मनोज्ञेऽमनोज्ञे चाहारादौ समवृत्तय इत्प्राहारस्वरूपमाह—
मूलम्—अट्टविहे आहारे पण्णत्ते, तं जहा--मणुण्णे असण्णे
पाणे खाइमे साइमे, अमणुण्णे जाव साइमे ॥ सू० ३५ ॥

छाया—अष्टविध आहारः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—मनोज्ञम् अशनं पानं खादिमं
स्वादिमम्, अमनोज्ञं यावत् स्वादिमम् ॥ सू० ३५ ॥

टीका—‘ अट्टविहे आहारे ’ इत्यादि—

आहारो मनोज्ञामनोज्ञभेदेन द्विविधः । तत्र प्रत्येकमशनादिभेदेन चतु-
र्विध इत्यष्टात्राहारभेदा इति ॥ सू० ३५ ॥

यथाऽऽहारद्रव्याणि रसपरिणामविशिष्टानि मनोज्ञान्यमनोज्ञानि च भवन्ति,
तथैव क्षेत्रविशेषा अपि पुद्गलगतवर्णपरिणामविशेषवत्त्वेन मनोज्ञा अमनोज्ञाश्च

ये वीराङ्गदक आदि मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ आहार आदिमें समवृत्ति-
वाले थे अतः अब सूत्रकार आहारके स्वरूपका कथन करते हैं—

“ अट्टविहे आहारे पण्णत्ते ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—मनोज्ञ और अमनोज्ञके भेदसे आहार दो प्रकारका कहा
गयाहै, इनमें अशन आदिके भेदसे आहार चार-चार प्रकारका है, इस
तरहसे आहारका आठ भेद हो जाते हैं ॥ सू० ३५ ॥

जिस प्रकार इस परिणाम विशिष्ट आहार द्रव्य, मनोज्ञ और
अमनोज्ञ होते हैं उसी तरहसे क्षेत्र विशेष भी पुद्गलगत वर्णरूप
परिणाम विशेषवाले होनेसे मनोज्ञ और अमनोज्ञ होते हैं—अतः अब
सूत्रकार कृष्णराजि नामक अमनोज्ञ क्षेत्र विशेषोंकी प्ररूपणा करते हैं—

पूर्वसूत्रमां वीरांगदक आदिनी वात करवाभां आवी छे. तेयो मनोज्ञ अने
अमनोज्ञ आहारादिमां समवृत्तिवाणा हुता. तेथी हवे सूत्रकार आहारना
स्वइपनुं कथन करे छे—“ अट्टविहे आहारे पण्णत्ते ” इत्यादि—

टीकार्थ—आहारना मुख्य जे प्रकार पडे छे—(१) मनोज्ञ अने (२) अमनोज्ञ.
मनोज्ञ अमनोज्ञ आहारना नीचे प्रमाणे चार-चार प्रकार पडे छे—अशन, पान,
आद्य, स्वाद्य. आ रीते जन्नेना मणीने कुत्र आठ लेहो थछ जय छे. ॥ सू० ३५ ॥

जेथी रीते रसपरिणाम विशिष्ट आहार द्रव्य मनोज्ञ अने अमनोज्ञ
होय छे, जेज प्रमाणे क्षेत्रविशेषो यणु पुद्गलगत वर्णरूप परिणाम विशेष
वाणां होवाथी मनोज्ञ अने अमनोज्ञ होय छे. तेथी हवे सूत्रकार कृष्णराजि
नामना अमनोज्ञ क्षेत्रविशेषोनी प्ररूपणा करे छे—

भवन्तीत्यमनोज्ञान् कृष्णराज्यमिधानान् क्षेत्रविशेषान् प्ररूपयितुमाह—

मूलम्--उर्षिं सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं हेट्टिं बंभलोए
 कप्पे रिट्टुविमाणे पत्थडे, एत्थ णं अक्खाडगसमचउरंससंठाण-
 संठियाओ अट्ट कणहराईओ पणत्ताओ, तं जहा-पुरत्थिमेण
 दो कणहराईओ, दाहिणेणं दो कणहराईओ, पच्चत्थिमेणं दो
 कणहराईओ, उत्तरेणं दो कणहराईओ । पुरत्थिमा अब्भंतरा
 कणहराई पच्चत्थिमगं बाहिरं कणहराईं पुट्टा, पच्चत्थिमा अब्भं-
 तरा कणहराई दाहिणबाहिरं कणहराई पुट्टा दाहिणा अब्भं-
 तरा कणणराई पच्चत्थिमगं बाहिरं कणणराईं पुट्टा पच्चत्थिमा
 अब्भंतरा कणहराई उत्तरं बाहिरं कणहराईं पुट्टा, उत्तरा अब्भंतरा
 कणहराई पुरत्थिमं बाहिरं कणहराईं पुट्टा । पुरत्थिमपच्चत्थि-
 मिच्छाओ बाहिराओ दो कणहराईओ छलंसाओ । उत्तरदाहि-
 णाओ बाहिराओ दो कणहराईओ तंसाओ । सवाओवि अब्भं-
 तरकणहराईओ चउरंसाओ ॥ १ ॥ एयासि णं अट्टण्हं कणहरा-
 ईणं अट्ट नामधेज्जा पणत्ता, तं जहा-कणहराई वा, मेहराई
 वा, मघाई वा, माघवईइ वा, वायफलिहेइ वा, वायपलिकखो-
 भेइ वा, देवफलिहेइ वा, देवपलिकखोभेइ वा ॥ २ ॥ एयासि
 णं अट्टसु उवासंतरेसु अट्ट लोगंतियविमाणा पणत्ता, तं जहा-
 अच्ची १, अच्चिमाली २, वइरोयणे ३, पमंकरे ४, चंदाभे
 ५, सूरामे ६, सुपइट्टाभे ७ अग्गिच्चामे ८ ॥ ३ ॥ एएसु णं
 अट्टसु लोगंतियविमाणेसु अट्टविहा लोगंतियदेवा पणत्ता, तं
 जहा-सारसाय १ माइच्चा २, वण्ही ३, वरुणा ४ य गइतोया

५, य । तुसिया ६ अवात्राहा ७, अग्निच्चा ८, चैव बोद्धवा
॥ ४ ॥ एषानि षं अट्टणहं लोमंतियदेवाणं अजहणमणुक्को-
सेण अट्ट सागरोवमाइं ठिई पणत्ता ॥ सू० ३६ ॥

छाया—उपरि सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः कल्पयोः, अधो ब्रह्मलोकके कल्पे रिष्ट-
विमानः प्रस्तटः, (तस्य) अधः खलु अक्षत्राटकपमदतुरस्रसंस्थानसंस्थिता अष्ट
कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पौरस्त्ये खलु द्वे कृष्णराजी दक्षिणे खलु द्वे कृष्ण-
राजी, पाश्चान्ये खलु द्वे कृष्णराजी. उत्तरे खलु द्वे कृष्णराजी । पौरस्त्या आभ्य-
न्तरा कृष्णराजिः दाक्षिणात्यां बाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, दाक्षिणात्या आभ्यन्तरा
कृष्णराजिः पाश्चात्यां बाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा. पाश्चात्या आभ्यन्तरा कृष्णराजिः
उत्तरीयां बाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, उत्तरीया—अभ्यन्तरा कृष्णराजिः पौरस्त्यां
बाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा । पौरस्त्यपाश्चात्ये बाह्ये द्वे कृष्णराजी पडस्ये । उत्तरीय-
दक्षिणात्ये बाह्ये द्वे कृष्णराजी ऽपस्ये । सर्वा अपि आभ्यन्तरकृष्णराजयश्चतुरस्राः
॥१॥ एतासां खलु अष्टानां कृष्णराजीनाम् अष्ट नामवेयानि प्रज्ञप्तानि. तद्यथा—
कृष्णराजिरिति वा, मेघराजिरिति वा, मघेति वा, माघवतीति वा, वातपरिघ
इति वा, वातप्रतिकोभ इति वा, देवपरिघ इति वा, देवप्रतिकोभ इति वा
।२॥ एतासां खलु अष्टानां कृष्णराजीनाम् अष्ट अत्रकालान्तरेषु अष्टौ लोका-
न्तिकविमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—अर्चिः १, अर्चिर्मालिः २, वैरोचनम् ३,
प्रमङ्कुरम् ४, चन्द्राभम् ५, सूर्याभम् ६, सुप्रतिष्ठाभम् ७, आग्नेयाभम् ८॥ ३ ॥
एतेषु खलु अष्टसु लोकान्तिकविमानेषु अष्टविधा लोकान्तिका देवाः प्रज्ञप्ताः,
तद्यथा—सारस्वता आदित्या वह्नयो वरुणाश्च गर्दनोद्याश्च । तुषिता अव्याधाधा
आग्नेयाश्चैव बोद्धव्याः ॥४॥

एतेषां खलु अष्टानां लोकान्तिकदेवानाम् अजघन्यानुत्कर्षेण अष्टौ सागरो-
पमानि स्थितिः प्रज्ञप्ताः ५ ॥ सू० ३६ ॥

टीका—‘ उर्षि ’ इत्यादि—

सनत्कुमारमहेन्द्रयोः कल्पयोः उपरि=उपरिष्ठाद् ब्रह्मलोकके कल्पे रिष्ट-
विमानः प्रस्तटो विद्यते । तस्य ‘ हेर्षि ’ ति=अधः=अधस्तात् अत्र खलु अक्ष-

“ उर्षि सणकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं ” इत्यादि ॥

टीकार्थं—सनत्कुमार माहेन्द्र कल्पयोके ऊपर ब्रह्मलोक कल्पमें रिष्ट

“ उर्षि सणकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं ” इत्यादि—

टीकार्थं—सनत्कुमार अने माहेन्द्र कल्पयोनी उपर ले ब्रह्मलोक कल्प छे तेमां रिष्ट-

વાટકસમચતુરસ્રસંસ્થાનસંસ્થિતા: - અક્ષવાટકા: = ' અલાહા ' इति लोके प्रसिद्धः, तद्वत् समचतुरस्रेण संस्थानेन=आकारेण संस्थिताः=विद्यमानाः अष्टौ कृष्णराजयःकृष्णवर्णपुद्गलवङ्कतयः प्रज्ञयाः । कृष्णराजियुक्तक्षेत्रविशेषा अपि कृष्णराजयः प्रोच्यन्ते इति बोध्यम् । ताः कृष्णराजयो यथा व्यवस्थितास्तथा प्रदर्शयति-' तं जहा-पुरत्थिमे ण ' इत्यादि ।

પૌરસ્ત્યે=પૂર્વદિશામે સ્વતુ દ્વે કૃષ્ણરાજી ભવતઃ । एव दक्षिणपश्चिमोत्तरेषु दिग्भागेष्वपि क्रमेण द्वे द्वे कृष्णराजी बोध्ये । तत्र पौरस्त्या=पूर्वदिग्भया अभ्यन्तरा=अन्तरालवर्तिनी कृष्णराजिः दक्षिणात्यां बाह्यां कृष्णराजि स्पृष्टा=संलग्ना । तथा-दक्षिणात्या अभ्यन्तरा कृष्णराजिः पाश्चात्यां बाह्यां कृष्णराजि स्पृष्टा । पाश्चात्या अभ्यन्तरा कृष्णराजिः-उत्तरीयां बाह्यां कृष्णराजि स्पृष्टा । उत्तरीया च अभ्यन्तरा कृष्णराजिः-उत्तरीयां बाह्यां कृष्णराजि स्पृष्टा । उत्तरीया च अभ्यन्तरा-कृष्णराजिः पौरस्त्यां बाह्यां कृष्णराजि स्पृष्टेति । बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नासु

વિમાન નામકા પ્રસ્તર હૈ, उमके नीचे अलाहके जैसी समचौकोर आकारवाली-आठ कृष्ण वर्णवाले पुद्गलोंकी पंक्तियां (राजी) कही गई हैं। कृष्णराजिसे युक्त क्षेत्र विशेष भी कृष्णराजी कहा गया है । ये कृष्ण राजियां इस प्रकारसे हैं-पूर्व दिशामें दो कृष्णराजियां हैं, दक्षिण दिशामें दो कृष्णराजियां हैं ! पश्चिम दिशामें दो कृष्ण राजियां हैं । एवं उत्तर दिशामें दो कृष्णराजियां हैं । पूर्व दिशाकी भीतरी कृष्णराजि दक्षिण दिशाकी बाहिरि कृष्णराजिको स्पर्शतीहै. दक्षिण दिशाकी भीतरी कृष्णराजी पश्चिमदिशाकी बाहिरि कृष्णराजीको स्पर्शतीहै। पश्चिम दिशाकी भीतरी कृष्णराजि उत्तर दिशाकी बाह्यकृष्णराजिको छूतीहै, एवं उत्तरदिशाकी भीतरी कृष्णराजि पूर्व दिशाकी बाहिरि कृष्णराजिको छूती है, पूर्व दिशाको एवं पश्चिम दिशाकी बाहिरि दो कृष्णराजियां

વિમાન નામનો પ્રસ્તર છે તેની નીચે અખાડાના જેવી સમચોરમ આકારવાળી, કૃષ્ણવર્ણવાળાં પુદ્ગલોની આઠ રાજિઓ (પંક્તિઓ) છે. કૃષ્ણરાજિથી યુક્ત ક્ષેત્રવિશેષને પણ અહીં કૃષ્ણરાજિ કહેવામાં આવેલ છે. તે કૃષ્ણરાજિઓ આ પ્રમાણે છે-પૂર્વ દિશામાં બે, દક્ષિણ બે, પશ્ચિમ દિશામાં બે અને ઉત્તર દિશામાં બે કૃષ્ણરાજિઓ આવેલી છે. પૂર્વ દિશાની બે અંદર બે કૃષ્ણરાજિ છે તે દક્ષિણ દિશાની બહારની કૃષ્ણરાજિનો સ્પર્શ કરે છે. દક્ષિણ દિશાની અંદરની કૃષ્ણરાજિ પશ્ચિમ દિશાની બહારની કૃષ્ણરાજિનો સ્પર્શ કરે છે. પશ્ચિમ દિશાની બે અંદરની કૃષ્ણરાજિ છે તે ઉત્તર દિશાની બાહ્ય કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શ છે. ઉત્તર દિશાની બે અંદરની કૃષ્ણરાજિ છે તે પૂર્વ દિશાની બાહ્ય કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શ છે. પૂર્વ દિશાની અને પશ્ચિમ દિશાની બે બાહ્ય કૃષ્ણરાજિઓ છૂંટાવાળી છે,

एतासु कृष्णराजिषु पौरुष्यं पाश्चात्यं चैतद् बाह्यं कृष्णराजिद्वयं पडसं=पट्ट-
कोणम् । उत्तरीयं दक्षिणात्यं चैतद् बाह्यं कृष्णराजिद्वयं त्र्यसं=त्रिकोण ।
तथा-आश्वयन्तरभागस्थिताश्चतस्रोऽपि कृष्णराजयः चतुरस्राः=चतुष्कोणा बोध्या
इति ॥१॥ इत्थं कृष्णराजीनां स्थानानि स्वरूपाणि चाभिधाय सम्प्रति तासां
नामान्यभिधातुमाह- ' एयामिणं ' इत्यादि ।

एतासामष्टानां कृष्णराजीनां नामान्यष्टौ प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-कृष्णराजिरिति
वा १, मेघराजिरिति वा २, मघेते वा ३, माघवतीति वा ४, वातपरिघेति वा
५, वातप्रतिक्षोभ इति वा ६, देवपरिघ इति वा ७, देवप्रतिक्षोभ इति वा ८,
इति । इतिस्त्वत्र स्वरूपोपदर्शनार्थः । वेति विकल्पार्थः । तत्र-कृष्णराजिः-
कृष्णपुद्गलस्वरूपत्वान् १। मेघराजिः-मेघराजिरिव कृष्णत्वात् २। तथा=मघा मघा-
नाम षष्ठो पृथिवी तद्दक्षिणकृष्णत्वात् ३। माघवती-माघवती नाम सप्तमी पृथिवी,
तद्दक्षिणकृष्णत्वात् ४। वातपरिघः-वातस्य गमनपरिघात्तत्वात् ५। वातप्रतिक्षोभः-

छ कोनोंवाली हैं । उत्तर एवं दक्षिण दिशाकी दो बाहिरी कृष्ण राजियां
त्रिकोण हैं तथा समस्त भीतरी कृष्ण राजियां चौकोर हैं । इन आठ
कृष्णराजियोंके आठ नाम इस प्रकारसे हैं-कृष्णराजि १, मेघराजि
२, मेघ ३, मेघवती ४, वातपरिघा ५, वातप्रतिक्षोभ ६, देवपरिघ ७,
और देवप्रतिक्षोभ ८। इनमें कृष्णराजि ऐसा नाम कृष्ण पुद्गल रूप
होनेसे है, मेघराजि ऐसा नाम मेघराजिके जैसी कृष्ण होनेसे है,
मघाराजि ऐसा नाम मघा नामके छठे नरकके जैसी अति कृष्ण होनेसे
है, माघवती ऐसा नाम माघवती नामक सातवीं पृथिवीसे भी अधिक
कृष्ण होनेके कारणसे है, वायुके गमनका परिघान करनेके कारण
वातपरिघ ऐसा नाम है, वातको क्षोभजनक होनेसे वातप्रतिक्षोभ
ऐसा नाम है, देवपरिघ ऐसा नाम देवोंको भयका उत्पादक होनेसे

उत्तर अने दक्षिण दिशानी में आठ कृष्णराजियों त्रिकोणाकार छे, तथा
अंदरनी अथी कृष्णराजियों चतुष्कोण छे आ आठ कृष्णराजियोंनां आठ
नामो नाथे प्रभाषे छे-(१) कृष्णराजि, (२) मेघराजि, (३) मघाराजि, (४)
माघवती, (५) वातपरिघ, (६) वातप्रतिक्षोभ, (७) देवपरिघ अने (८) देवप्रतिक्षोभ
ते राजियों कृष्ण पुद्गल रूप होवाथी तेमनुं नाम कृष्णराजियों छे। तेओ
मेघराजिना जेवा कृष्ण वलुवाणी होवाथी तेमनुं नाम मेघराजि पडथुं छे।
मघा नामनी छठी नरकना जेवी अति कृष्ण होवाने कारखे तेमनुं नाम मघा-
राजि पडथुं छे-माघवती नामनी सातवीं नरक पृथ्वी करतां गलु अधिक
कृष्ण वलुवाणी होवाने कारखे तेनुं येथुं नाम माघवती छे। वायुना गमनमां
प्रतिघात (अवरोध) उत्पन्न करनाइं होवाने कारखे तेनुं पांथमुं नाम वात
परिघ छे वायुने भाटे क्षोभजनक होवाने कारखे तेनुं छट्ठुं नाम वातप्रति
क्षोभ छे। देवोंमां लय उत्पन्न करनारी होवाने कारखे तेनुं सातमुं नाम देव-

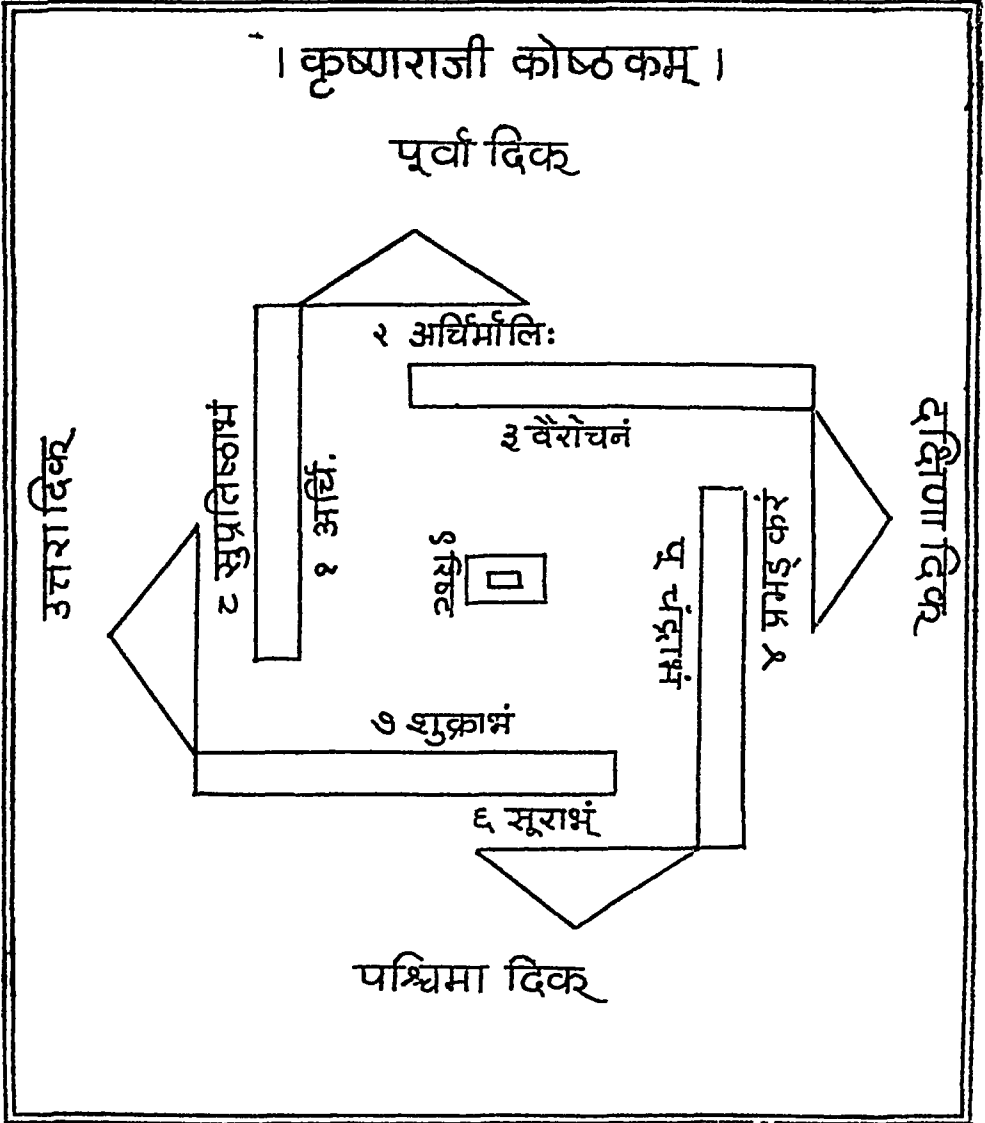
વાતસ્ય ક્ષોભજનકત્વાત્ ૬। દેવપરિઘઃ=દેવાનાં મયોત્પાદકત્વેન ગમનવિઘાત-
 હેતુત્વાત્ ૭। દેવપ્રતિક્ષોમઃ-દેવાનાં ક્ષોભજનકત્વાદિતિ ૮ ॥૮॥

પ્રતાસામઘાનાં કૃષ્ણરાજીનામઘલુ અવકાશાન્તરેપુ=રાજિદ્વયમધ્ય ભાગેપુ
 અષ્ટ લોકાન્તિકવિમાનાનિ પ્રજ્ઞાસાનિ, તદ્વયા-અર્ચિઃ ૧, અર્ચિર્માલીઃ ૨ इत्यादि।
 તત્ર-અર્ચિર્લોકાન્તિકવિમાનં પૂર્વદિગ્વર્તિન્યા અભ્યન્તરકૃષ્ણરાજ્યા અગ્રવર્તિ
 ૧। અર્ચિર્માલિવિમાનં પૂર્વયોઃ કૃષ્ણરાજ્યોર્મધ્યવર્તિ ૨। વૈરોચનં દક્ષિણદિગ્વ-
 ત્તિન્યા આભ્યન્તર-કૃષ્ણરાજ્યા અગ્રવર્તિ ૩। પ્રમદ્ધરં દક્ષિણયોઃ કૃષ્ણરાજ્યો-
 ર્મધ્યવર્તિ ૪। ચન્દ્રામં પશ્ચિમદિગ્વર્તિન્યા આભ્યન્તરકૃષ્ણરાજ્યા અગ્રવર્તિ ૫।
 સુરામં પશ્ચિમયોઃ કૃષ્ણરાજ્યો ર્મધ્યવર્તિ ૬। સુપ્રતિષ્ઠામ્ ઉત્તરદિગ્વર્તિન્યા:

હૈ, તયા દેવપ્રતિક્ષોમ એલા નામ દેવોંકો ક્ષોભજનક હોનેસે હૈ । इन
 આઠ કૃષ્ણરાજિયોંકે અષ્ટ અવકાશાન્તરોંમેં દો રાજિકે મધ્ય ભાગોંમેં
 આઠ લોકાન્તિક વિમાન કહે મયે હૈ-જેહે-અર્ચિ ૧, અર્ચિર્માલી ૨,
 इनमें जो अर्चि नामका लोकान्तिक विमान है वह पूर्वदिग्वर्तिनी
 આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિકે અગ્રવર્તી હૈ, અર્ચિર્માલી નામકા જો લોકા-
 ન્તિક વિમાનહૈ વહ પૂર્વકોકૃષ્ણરાજિયોંકે મધ્યવર્તી હૈ, વૈરોચન નામકા
 જો લોકાન્તિક વિમાન હૈ, વહ દક્ષિણદિગ્વર્તિની આભ્યન્તર કૃષ્ણ
 રાજોંકે અગ્રવર્તી હૈ, પ્રમદ્ધર નામકા જો લોકાન્તિક વિમાન હૈ, વહ
 દક્ષિણકો કૃષ્ણ રાજિયોંકે મધ્યવર્તી હૈ, ચન્દ્રામ નામકા જો લોકાન્તિક
 વિમાન હૈ, વહ પશ્ચિમ દિગ્વર્તિની આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિકે અગ્રવર્તી હૈ
 સુરામ નામકા જો લોકાન્તિક વિમાન હૈ-यह पश्चिमकी कृष्णराजियोंके

પરિઘ છે. દેવોમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરનારી હોવાને કારણે તેનું 'આકમુ' નામ દેવ
 પ્રતિક્ષોભ પડ્યું છે. આ આઠ કૃષ્ણરાજિઓના આઠ અવકાશાન્તરોમાં (એ
 રાજિની વચ્ચેનો ભાગ અહીં અવકાશાન્તરોથી ગ્રહણ થયે છે) આઠ લોકાન્તિક
 વિમાનો ઠહ્યાં છે તે લોકાન્તિક વિમાનોનાં નામ અર્ચિ, અર્ચિર્માલી અ દિ છે.
 અર્ચિ નામનું લોકાન્તિક વિમાન પૂર્વદિશાની આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિને અગ્રવર્તી
 છે. અર્ચિર્માલી નામનું લોકાન્તિક વિમાન પૂર્વની કૃષ્ણરાજિઓના મધ્ય ભાગે
 આવેલું છે. વૈરોચન નામનું ત્રીજું લોકાન્તિક વિમાન દક્ષિણ દિશાની આભ્યન્તર
 કૃષ્ણરાજિને અગ્રવર્તી છે પ્રમદ્ધર નામનું ચોથું લોકાન્તિક વિમાન દક્ષિણની
 કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે આવેલું છે. ચન્દ્રપ્રભ નામનું પાંચમું લોકાન્તિક વિમાન
 પશ્ચિમ દિશાની આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિને અગ્રવર્તી છે. સુરાભ નામનું છઠ્ઠું
 લોકાન્તિક વિમાન પશ્ચિમની કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે આવેલું છે. સુપ્રતિષ્ઠાભ

पृष्ठ १३२-३३ में कहा हुआ कृष्णराजीका कोष्ठक

पृष्ठ १३२-३३ में बताया हुआ कृष्णराजीकोष्ठक

आभ्यन्तरकृष्णराज्या अग्रवर्ति ७। तथा-आग्नेयाभं विमानम् उत्तरयोः कृष्णराज्यो-
र्मध्यवर्तिः। एतासां कृष्णराजीनां बहुमध्यदेशभागे रिष्टाभमपि विमानमस्ति परन्तु
अष्टस्थानकानुरोधत्तन्नात्र विरश्चिनामिति । एतत्कोष्ठकं पृथक्पत्रे द्रष्टव्यम् । इति
॥३॥ एतेषु अष्टसु लोकांतिरुविमानेषु अष्टविधा लोकान्तिरुदेवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-
सारस्वता आदित्या इत्यादि । तत्र-अर्चिर्विमाने सारस्वताः १, अर्चिर्मालि-
विमाने आदित्याः २, वैशोचन विमाने ब्रह्मवः ३, प्रभङ्गरे वरुणाः ४, चन्द्राभे
गर्दतोया ५, घ्राभे तुषिताः ६, सुप्रतिष्ठाभे अन्वयावाधाः ७, आग्नेयाभे च
आग्नेयाः ८ इति रिष्टाभे तु रिष्टा देवा बोध्याः इति ॥४॥ एतेषां सारस्वत
प्रभृतीनामष्टानामपि लोकान्तिरुदेवानाम् जघन्योत्कर्षण अष्ट सागरोपमाणि
स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ सू० ३६ ॥

मध्यवर्ती है, सुप्रतिष्ठाभ नामका जो लोकान्तिक विमान है वह
उत्तर दिग्बर्ती आभ्यन्तर कृष्णराजिके अग्रवर्ती है, तथा-आग्नेयाभ
नामका जो लोकान्तिक विमान है, वह उत्तरकी दो कृष्णराजियोंके
मध्यवर्ती है, इन कृष्णराजियोंके बहु मध्य देशभागमें रिष्टाभ
नामका विमान है, परन्तु-यहां आठ स्थानकोंके अनुगोधसे उसकी
विवक्षा नहीं हुई है-इसका कोष्ठक अलग पत्रमें दिखाया है सो
वहांसे देख लेवे—

इन आठ लोकान्तिक विमानोंमें आठ प्रकारके लोकान्तिक देव
रहते हैं, उनके नाम इस प्रकारसे हैं-सारस्वत १, आदित्य २, ब्रह्मि ३,
वरुण ४, गर्दतोय ५, तुषित ६, अन्वयावाध ७, और आग्नेय ८ इन
सभी लोकान्तिक देवोंकी जघन्य एवं उत्कृष्ट दोनों प्रकारकी आयु
आठ सागरोपमकी कही गई है ॥ सूत्र ३६॥

नामनु लोकान्तिक विमान उत्तर दिशानी आभ्यन्तर कृष्णराजिके अग्रवर्ती है।
आग्नेयाभ नामनु आठसु लोकान्तिक विमान उत्तरथी गन्ने कृष्णराजिके
मध्यभां आवेद्युं है। आ कृष्णराजिकेना अष्टमध्य देश भागभां रिष्टाभ
नामनु विमान है। परन्तु अष्टी आठ स्थानकेना अधिकार आलतो होवाथी अष्टी
तेनु वधुं न कथुं नथी। आ लोकान्तिक विमानेनु स्थान अतावती आकृति आ साथेना
पेत्रभां अतावतामा आवी है-आ आठ लोकान्तिक विमाने भां आठ प्रकारना लोकान-
न्तिक देवे रहे है। तेमनां नाम आ प्रभाषु है-(१) सारस्वत, (२) आदित्य
(३) ब्रह्मि, (४) वरुण, (५) गर्दतोय, (६) तुषित (७) अन्वयावाध अने (८)
आग्नेय। आ सधना लोकान्तिक देवेनु जघन्य अने उत्कृष्ट आ गन्ने प्रकारनु
आयुष्य आठ सागरोपमनु कथुं है ॥ सू ३६॥

કૃષ્ણરાજયો હિ ઝર્ધ્વલોકસ્ય મધ્યમામસ્થિતા ઇતિ મધ્યમામપસ્તાવાદ્
ધર્માદીનાં ચતુર્ગામ્ એકૈરુસ્ય મધ્યમામમ્ અટસ્થાન-ત્રેન પ્રહ્લપયિતુમાઃ—

સૂત્રમ્—અદ્ધ ધર્મસ્થિકાયમજ્જપણ્ણસા પળ્ણત્તા । અદ્ધ અધ-
ર્મસ્થિકાયમજ્જપણ્ણસા પળ્ણત્તા । એવં ચેવ અદ્ધ આનાસથિ-
કાયમજ્જપણ્ણસા પળ્ણત્તા । એવં ચેવ અદ્ધ જીવમજ્જપણ્ણસા
પળ્ણત્તા ॥ સૂ૦ ૩૭ ॥

છાયા—અદ્ધ ધર્માસ્થિકાયમધ્યપ્રદેશાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । અદ્ધ અધર્માસ્થિકાય-
મધ્યપ્રદેશાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । એવમેવ અદ્ધ આકાશાસ્થિકાયમધ્યપ્રદેશાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ।
એવમેવ અદ્ધ જીવમધ્યપ્રદેશાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ॥ સૂ૦ ૩૭ ॥

ટીકા—‘અદ્ધ ધર્મસ્થિકાય’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા સ્પષ્ટા । નરમ્—ધર્માધર્માજ્ઞાનાં મધ્યપ્રદેશા રુચકરૂપાઃ ।
જીવસ્યાપિ કેરલિસમુદ્ધાતે રુચકસ્યા એવ મધ્યપ્રદેશાઃ, અન્યદા યથાસ્થિતા
એવાઠ્ઠી મધ્યપ્રદેશા ઇતિ ॥ સૂ૦ ૩૭ ॥

ચે કૃષ્ણરાજિયાં ઝર્ધ્વલોકકે મધ્ય ભાગમેં સ્થિત હેં, હસલિયે
અવ સૂત્રકાર મધ્ય ભાગકે પ્રસ્તાવકો લેકર ધર્માદિકચારોંકે એક એકકે
મધ્ય ભાગકા કથન આઠ સ્થાન રૂપસે કરતે હેં—

“અદ્ધ ધર્મસ્થિકાયમજ્જપણ્ણસા પળ્ણત્તા” ઇત્યાદિ ॥

ટીકાર્થ—ધર્માસ્થિકાયકે મધ્ય પ્રદેશ આઠ કહે ગયે હેં, અધર્મા-
સ્થિકાયકે મધ્યપ્રદેશ આઠ કહે ગયે હેં । આકાશાસ્થિકાયકે મધ્ય
પ્રદેશ આઠ કહે ગયે હેં । જીવકે મધ્યપ્રદેશ આઠ કહે ગયે હેં । ધર્મા-
સ્થિકાય અધર્માસ્થિકાય ઓર આકાશાસ્થિકાયકે જો મધ્યપ્રદેશ હેં
ચે રુચક રૂપ હેં । જીવ જવ કેવલિ સમુદ્ધાન કરના હે, તવ उसका भी
મધ્ય પ્રદેશ રુચકસ્થહી હોતે હેં । અન્ય કાલમેં આઠ મધ્યપ્રદેશ યથા-
સ્થિત હી હોતે રહતે હેં ॥ સૂત્ર ૩૭ ॥

આ કૃષ્ણરાજિઓ ઊર્ધ્વલોકના મધ્ય ભાગમ આવેલી છે પૂર્વસૂત્ર સાથે
આ પ્રકારના સંબંધને લઇનેકરે સૂત્રકાર ધર્માસ્થિકાય આદિ ચાર અસ્થિકાયના
મધ્ય ભાગનું કથન કરે છે—“અદ્ધ ધર્મસ્થિકાયમજ્જપણ્ણસા પળ્ણત્તા” ઇત્યાદિ—
ટીકાર્થ—ધર્માસ્થિકાયનાં મધ્યપ્રદેશ આઠ કહ્યા છે અધર્માસ્થિકાયના મધ્યપ્રદેશ આઠ
કહ્યા છે આકાશસ્થિકાયના મધ્યપ્રદેશ આઠ કહ્યા છે જીવના મધ્યપ્રદેશ આઠ
કહ્યા છે ધર્માસ્થિકાય, અધર્માસ્થિકાય અને આકાશાસ્થિકાયના જે મધ્યપ્રદેશો
છે તે રૂચકરૂપ છે જીવ જ્યારે કેવલિસમુદ્ધાત કરે છે ત્યારે તેના મધ્યપ્રદેશો
પણ રૂચકસ્થ જ હોય છે અન્યકાળે આઠ મધ્યપ્રદેશો યથાસ્થિત જ રહે છે । સૂ ૩૭

जीवमध्यप्रदेशादिप्ररूपकाश्च तीर्थकरा इति तीर्थकरवक्तव्यतां सूत्र-
द्वयेनाह —

मूलम्—अरहंता षं महापदमे अट्ट रायाणो मुंडा भावित्ता
अगाराओ अगनारियं पद्मावेस्सइ, तं जहा-पउसं १, पउम-
गुम्भं २, नलिंगं ३, नलिंगगुम्भं ४, पट्टपद्धयं ५, धणुद्धयं
६, कणगरहं ७ भरहं ८ ॥ सू० ३८ ॥

छाया—अहंन् खलु महापद्मः अष्टौ राज्ञो मुण्डान् भावयित्वा अगारात्
अनगारितां प्रवाजयिष्यति, तद्यथा—पद्म १, पद्मगुल्मं २, नलिनं ३, नलिनपद्मं
४, पद्मध्वजं ५, धनुर्ध्वजं ६, कनकरथं ७, भरतम् ८ ॥ सू० ३८ ॥

टीका—' अहंताणं ' इत्यादि—

महापद्मः अहंन् -भविष्य दुत्तरपिण्यां महापद्म नामा भविष्यतीर्थकरः श्रेणिक
जीवः खलु अष्टौ राज्ञो मुण्डान् भावयित्वा=कृत्वा अगारात् अनगारितां प्रवा-
जयिष्यति, तद्यथा—पद्मः पद्मगुल्ममित्यादि । पद्मादयोऽत्र पद्माजनक्रियायाः
कर्मत्वेन विवक्षितत्वाद् द्वितीयान्तत्वेन निर्दिष्टा इति ॥ सू० ३८ ॥

जीवके मध्यप्रदेश आदिके प्ररूपक तीर्थकर होते हैं, इसलिये अब
सूत्रकार तीर्थकरकी वक्तव्यता दो सूत्रसे करते हैं—

“ अरहंताणं महापदमे अट्ट रायाणो ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—महापद्म अहंन्त आठ राजाओंको मुण्डित करके अगा-
रावस्थासे अनगारावस्थामें दीक्षित करेंगे उन आठ राजाओंके नाम
इस प्रकारसे हैं—पद्म १, पद्मगुल्म २, नलिन ३, नलिनपद्म ४, पद्म-
ध्वज ५, धनुर्ध्वज ६ कनकरथ ७, और भरत ८ ये महापद्म अहंन्त
श्रेणिकके जीवहैं और ये भविष्यत् उत्तरपिणीमें तीर्थकरहोगे ॥ सूत्र ३८ ॥

अवना मध्यप्रदेशो आदिना प्ररूपक तीर्थकरो ज्ञेयः । तेथी हवे
सूत्रकार ये सूत्रो द्वारा तीर्थकरानी वक्तव्यतानुं प्रतिपादन करे थे—“अरहंताणं
महापदमे अट्टरायाणो ” इत्यादि—(सू. ३२)

टीकार्थ—महापद्म अहंन्त आठ राजाओंके मुण्डित करीने अगारावस्थाना त्याग
पूर्वक अनगारावस्थानी दीक्षा आपसे तेमनां नाम नीचे प्रमाणे थे—(१)
पद्म, (२) पद्मगुल्म, (३) नलिन, (४) नलिनपद्म, (५) पद्मध्वज, (६) धनुर्ध्वज,
(७) कनकरथ अने (८) भरत. आ महापद्म अहंन्त आगामी उत्तरपिणीमां
तीर्थकर थसे, तेथो श्रेणिक राजाना अवश्य थे. ॥ सू. ३८ ॥

तथा—

मूलम्—कणहस्स णं वासुदेवस्स अट्ट अग्गमहिस्सीओ अग्गहओ णं अग्गिणोमिस्स अंतिए सुण्डा भवेत्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइयाओ सिद्धाओ जाव सव्वदुक्खपहीणाओ, तंजहा-पउ-मावई १, गोरी २, गंधारी ३, लक्खणा ४, सुवीमा ५, जंवंई ६, सच्चभामा ७, रुप्पिणी ८ कणहग्गमहिस्सीओ ॥ सू० ३९ ॥

छाया—कृष्णस्य खलु वासुदेवस्य अष्टौ अग्रमहिष्यः अर्हन्तः खलु अरिष्ट-नेमेरन्तिके मुण्डा भूत्वा अगारात् अनगारितां प्रव्रजिताः सिद्धाः यावन् मर्वदुःख-प्रहीणाः, तद्यथा-पद्मावती १, गौरी २, गान्धारी ३, लक्ष्मणा ४, सुवीमा ५, जाम्बवती ६ सत्यभामा ७ः रुक्मिणी ८ कृष्णाग्रमहिष्यः ॥ सू० ३९ ॥

टीका—‘ कणहस्स णं ’ इत्यादि—

कृष्णवासुदेवस्य अष्टौ अग्रमहिष्यः=इष्टराजः अर्हदरिष्टनेमिविधे मुण्डा भूत्वा अगारात् अनगारितां प्रव्रजिताः, सिद्धाः—कृतकृत्याः, यावत्पदेन—‘ बुद्धाः मुक्ताः परिनिर्वृत्ताः ’ इत्येषां पदानां संग्रहः, तत्र—बुद्धाः=विमलकेवलान्नोकेन ज्ञान-

“ कणहस्स णं वासुदेवस्स अट्ट अग्गमहिस्सीओ ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—कृष्ण वासुदेवकी आठ पट्टगानियां अर्हन्त अरिष्टनेमिके पास सुण्डित होकर अगारावस्थाले अनगारावस्थामें दीक्षित हुई हैं। ये सब सिद्ध यावन् सर्व दुःखोंसे प्रहीण हैं। उनके नाम इस प्रकारसे हैं—पद्मावती १, गौरी २, गान्धारी ३, लक्ष्मणा ४, सुवीमा ५, जाम्बवती ६, सत्यभामा ७, और रुक्मिणी ८ निद्ध शब्दका अर्थ कृनकृत्य होना है, यहां यावत्पदसे “ बुद्धाः मुक्ताः परिनिर्वृत्ताः ” इन पदोंका

“ कणहस्स णं वासुदेवस्स अट्ट अग्गमहिस्सीओ ” इत्यादि

टीकार्थ—कृष्णवासुदेवकी आठ पट्टगानियाँ अर्हन्त अरिष्टनेमिनी पास मुण्डित यर्धने अगारावस्थाना त्यागपूर्वक अनगारावस्थानी दीक्षा दीधी हती। तेमनां नाम नीचे प्रमाणे उतां—(१) पद्मावती, (२) गौरी, (३) गान्धारी, (४) लक्ष्मणा, (५) सुवीमा, (६) जाम्बवती, सत्यभामा, अने (८) रुक्मिणी, ते आठे सिद्ध, पुद्ध, मुक्त, परिनिवृत्त अने समस्त दुःखोयी रूडित यर्ध गर्ध।

उवे सिद्ध आदि पदोने अर्थ स्पष्ट करवामां आवे छे। सिद्ध यर्ध ज्वुं. अट्टे डोअपिण्णु कार्थ करवानुं पाकी न रहेवुं. पुद्ध अट्टे विमल डेवणज्ञान

सकललोकालोकः, मुक्ताः=सर्वकर्मभ्यो रहिताः परिनिर्वृताः=समस्तकर्मकृतविकार-
रहितत्वेन स्वस्थीभूताः, अतएव-सर्वदुःखप्रहीणाः=समस्तक्लेशान्तकरा जाताः।
ताः कृष्णाग्रमहिष्यो हि पञ्चावती गौरी गान्धार्यादयो बोध्याः । अमुमेवार्थमुप-
दर्शयितुमाह-‘ तं जहा=पउमावई, गोरी ’ इत्यादि । आसां चरितानि अन्तकृद्-
शास्त्रसूत्रे वर्णितानि, जिज्ञासुभिस्तत एव बोध्यानीति ॥ सू० ३९ ॥

एताः कृष्णग्रमहिष्यः पञ्चावत्यादयो वीर्यात् सिद्धाः वीर्याणि च वीर्यप्रवाद-
पूर्वेऽभिधीयन्ते । अतो वीर्यप्रवादपूर्वस्वरूपं प्रतिपादयति—

मूलम्—वीरियपुण्ड्रस्स णं अट्ट वत्थू अट्ट चूलियावत्थू ॥सू० ४०॥

छाया—वीर्यपूर्वस्य खलु अष्टौ वस्तूनि अष्ट चूलिकावस्तूनि ॥ सू० ४० ॥

टीका—‘ वीरियपुण्ड्रस्स णं ’ इत्यादि—

वीर्यप्रवादानामकस्य तृतीयपूर्वस्य वस्तूनि=अध्ययनविशेषा अष्टौ भवन्ति।
यथा—आचाराङ्गे शास्त्रपरिज्ञादीन्यध्ययनानि तथा लघुप्रायश्चित्त-गुरुप्रायश्चित्ता-

संग्रह हुआ है, बुद्ध शब्दका अर्थ विमल केवलज्ञान रूप आलोकसे
सकल लोक और अलोकका जानना है, मुक्त शब्दका अर्थ सकल
कर्मोंसे रहित होना है परिनिर्वृत शब्दका अर्थ समस्त कार्यकृत बिका-
रसे रहित होकर स्वस्थीभूत होना है, सर्व दुःख प्रहीण शब्दका अर्थ समस्त
क्लेशोंका अन्तकर देना है, इन राणियोंका चारित्र अन्तकृद्शास्त्र सूत्रमें
वर्णित है अत एव जिज्ञासुजनोंको वहींसे जान लेना चाहिये । सू० ३९।

ये कृष्णकी अग्रमहिषियां वीर्यसे सिद्ध हुई हैं, वीर्यका वर्णन वीर्य
प्रवाद पूर्वमें किया गया है, इसलिये अब सूत्रकार वीर्यप्रवादपूर्वका
स्वरूप कहते हैं—“ वीरियपुण्ड्रस्स णं अट्ट वत्थू ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—वीर्यप्रवाद नामक तृतीय पूर्वकी मूल वस्तुएँ—अध्ययन

पडे सकल लोक अने अलोकने ज्ञानार. मुक्त अट्टके समस्त कर्मोथी रहित
थयेवो एव. परिनिर्वृत अट्टके कर्मकृत विकारोथी रहित अनिने स्वस्थी भूत
(शीतलीभूत—समस्त परितोपोथी छूटि जपुं) सर्वदुःख प्रहीण अट्टके
सधणा क्लेशानो अन्त करनार. आ आठेना चरित्रनुं वरुणं अन्तकृद्शांगमां
वर्णवेष्टुं छे, तो जिज्ञासुओअे ते शास्त्रमांथी ते वांथी लेवुं. ॥ सू ३९ ॥

कृष्णवासुदेवनी ते अग्रमहिषीओ पोताना वीर्यना प्रभावथी सिद्ध पड
पाभी डती. वीर्यप्रवाडपूर्वमां वीर्यनुं वरुणं करवामां आण्युं छे, तेथी डवे
सूत्रकार वीर्यप्रवाड पूर्वना स्वरूपनुं वरुणं करे छे—

“ वीरियपुण्ड्रस्स णं अट्ट वत्थू ” इत्यादि—

टीकार्थ—वीर्यप्रवाद नामका तृतीय पूर्वकी मूल वस्तुओ—अध्ययन विशेषा आठ

રોપણા-પ્રાયશ્ચિત્તરૂપાણિ આચારાગ્રાણિ ભવન્તિ, તથૈવાત્રાપિ વસ્તૂનિ ચૂલિકા
વસ્તૂનિ ચ બોધ્યાનીતિ ॥ સૂ. ૪૦ ॥

વસ્તુવીર્યદેવ ગતિર્ભવતીતિ ગતિમષ્ટવિધત્વેનાદ -

મૂલમ્--અટ્ટગૃહઓ પળ્લણ્ણાઓ, તંજહા--નિરયગર્હ ૧, તિરિય-
ગર્હ ૨, મણુયગર્હ ૩ દેવગર્હ ૪ સિદ્ધિગર્હ ૫, ગુરુગર્હ ૬, પળો-
લ્લણગર્હ ૭, પઞ્ચમારગર્હ ૮ ॥ સૂ. ૪૧ ॥

છાયા-અષ્ટ ગતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથયા-નિરયગતિઃ ૧, તિર્યગ્ગતિઃ ૨, મનુજગતિઃ ૩,
દેવગતિઃ ૪, સિદ્ધિગતિઃ ૫, ગુરુગતિઃ ૬, પ્રળોદનગતિ ૭, પ્રાગ્મારગતિઃ ૮ ॥ સૂ. ૩૫ ॥

ટીકા—‘ અટ્ટ ગર્હઓ ’ ઇત્યાદિ—

ગતયઃ=ગમનક્રિયાઃ અષ્ટ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથયાં-નિરયગતિઃ-નરકે ગમનં ૧,
તિર્યગ્ગતિઃ-તિરશ્ચિ=તિર્યગ્યોનો ગમનમ્ ૨, મનુજગતિઃ=મનુષ્યયોનો ગમનમ્ ૩,

વિશેષ આઠ હૈં ઓર ચૂલિકા વસ્તુઈં ઓ ઓર આઠ હૈં । જિસ પ્રકારસે આચા-
રાંજ સૂત્રમૈં પરિજ્ઞા આદિ અધ્યયન હૈ, તથા લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત, ગુરુ
પ્રાયશ્ચિત્ત ંવં આરોપણા પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ આચારાગ્ર ંવે, ંસી પ્રકારસે
યહાં પરંધી વસ્તુઈં ંવં ચૂલિકા વસ્તુઈં હૈં ંસા જાનના ંવહિયે । સૂ. ૪૦ ।

વસ્તુ વીર્યસેહી ગતિ હોની હૈ, ઇસલિયે અપ સૂત્રકાર આઠ ભેદ
રૂપસે ગતિકા વર્ણન કરતે હૈં—“ અટ્ટ ગૃહઓ પળ્લણ્ણાઓ ” ઇત્યાદિ ॥

ટીકાર્થ--ગમન ક્રિયા રૂપ ગતિયાં આઠ કહી ગર્હ હૈં-જૈસે-નિરય
ગતિ ૧, તિર્યગ્ગતિ ૨, મનુજગતિ ૩, દેવગતિ ૪, સિદ્ધિગતિ ૫,
ગુરુગતિ ૬, પ્રળોદનગતિ ૭, ંર પ્રાગ્માર ગતિ ૮ નરકમૈં જાના
ઇસકા નામ નિરય ગતિ હૈ, તિર્યશ્ચ યોનિમૈં જાના ઇસકા નામ તિર્ય-

છે, ંવને ચૂલિકા વસ્તુઓ પળુ આઠ છે, જેવી રીતે આચારાંગ સૂત્રમાં પરિજ્ઞા
આદિ અધ્યયન છે તથા લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત ગુરુપ્રાયશ્ચિત્ત ંવને આરોપણા પ્રાય-
શ્ચિત્ત ંવ આચારાગ્ર છે, ંજ પ્રમાણે ંહીં પળુ વસ્તુઓ ંવને ચૂલિકા વસ્તુઓ
ંવને ચૂલિકાઓ છે ંમ સમજવું. ॥ સૂ. ૪૦ ॥

તિર્યંક પ્રસ્તુ વડે જ ગતિ થાય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર આઠ ભેદ-રૂપે
ગતિનું વર્ણન કરે છે—“ અટ્ટ ગૃહઓ પળ્લણ્ણાઓ ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૩૫)

ટીકાર્થ--ગમનક્રિયા ંવ ગતિઓ આઠ કહી છે-(૧) નિરયગતિ, (૨) તિર્યગ્ગતિ,
(૩) મનુજગતિ, (૪) દેવગતિ, (૫) સિદ્ધિગતિ, (૬) ગુરુગતિ, (૭) પ્રળોદનગતિ
ંવને (૮) પ્રાગ્મારગતિ. નરકમાં જવું તેનું નામ નિરયગતિ છે. તિર્યંકમાં જવું

देवगतिः=देवयोनी गमनम् ४, सिद्धिगतिः-सिद्धौगतिः सिद्धिगत्यां गमनमित्यर्थः ५,
गुरुगतिः-गुरुशब्दो भावपरः, तत्रश्च गुरुणा-गौरवेण=ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्स्वभावेन या
परमाण्वादीनां स्वभावतो गतिः सा गुरुगतिः ६, प्रणोदनगतिः-प्रणोदनेन=प्रेरणेन
या गतिः सा, यथा बाणादीनाम् ७ तथा-प्राग्भारगतिः-प्राग्भारेण=ईषदवनत्या या
गतिः सा । यथा-द्रव्यान्तराक्रान्तस्य नावादेः ॥ सू० ४१ ॥

गतिप्रस्तावाद् गतिभङ्गादिनद्यधिष्ठात्रीणां देवीनां द्वीपस्वरूपमाह—

मूलम्--गंगा सिन्धु रक्ता रक्तवर्द्ध देवाणं दीवा अट्ट अट्ट

जोयणाड् आयामविक्रम्भेण पणत्ता ॥ सू० ४२ ॥

छाया—गङ्गा सिन्धुः रक्ता रक्तवती देवीनां द्वीपा अष्टाष्टयोजनानि
आयामविक्रम्भेण प्रज्ञप्ताः ॥ सू० ४२ ॥

टीका—‘ गंगा सिन्धु ’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा । नवरं-गङ्गादयो भरतैरवतनद्यः । एतत्समो नामान एव

गति है, मनुष्य योनिमें जाना इसका नाम मनुष्य गति है, देवयोनिमें
जाना इसका नाम देवगति है, सिद्धिमें जाना इसका नाम सिद्धिगति
है, गुरु शब्द यहाँ भाव परक है अतः ऊर्ध्व, अधः तिर्यक्, स्वभावसे
जो परमाणु आदिकोंकी स्वभावतः गति होती है वह गुरु गति है ६,
प्रेरणासे जो गति होती है, वह प्रणोदन गति है जैसे बाण आदिकोंकी
गति ईषद् अवनतिसे जो गति हो ी वह प्राग्भार गति है, जैसे-
द्रव्यान्तरसे आक्रान्त नाव आदिक ॥ सूत्र ४१ ॥

गतिके प्रस्तावको लेकर अब प्रकार गतिवाली आदि नदियोंकी
अधिष्ठात्री देवियोंके द्वीपका स्वरूप कहते हैं—

तेनुं नाम तिर्यग्गति छे मनुष्ययोनिमां जपुं तेनुं नाम मनुजगति छे. देवयोनिमां
जपुं तेनुं नाम देवगति छे; सिद्धेमां जपुं तेनुं नाम सिद्धगति छे. गुरु शब्द
अधीं भावपरक छे. तेथी उर्ध्व, अधः तिर्यक् इये जे परमाणु आदिकेनी
स्वाभाविक गति थाय छे तेनुं नाम गुरुगति छे. प्रेरणा वडे जे गति थाय छे ते
गतिनुं नाम प्रणोदनगति छे, जेम के बाण आदिकेनी गति ईषद् अवनति
द्वारा जे गति थय छे ते गतिनुं नाम प्राग्भार गति छे. जेम के द्रव्यान्तरथी
आक्रान्त नाव (डोडी) आदिनी गति ॥ सू ४१ ॥

गति विषयक सूत्रनुं कथन करीने डवे सूत्रकार गतिवाणी नदीओनी
अधिष्ठात्री देवीओना निवासस्थान इय द्वीपाना स्वरूपनुं कथन करे छे

तदधिष्ठात्र्यो देव्यः । आसां निवासद्वीपा गङ्गा प्रपातादिकुण्डमध्यवर्तिनो बोध्या इति ॥ सू० ४२ ॥

द्वीपाधिकारादन्तरद्वीपानाह—

सूत्रम्—उक्कामुहमेहमुहविज्जुमुहविज्जुदंत दीवा णं

अट्टट्ट जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ता ॥ सू० ४३ ॥

छाया—उल्कानुख-मेघमुख-विद्युन्मुख-विद्युदन्त द्वीपाः खलु द्वीपा अष्टाष्ट योजनशतानि आयामविष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः ॥ सू० ४३ ॥

टीका—‘ उक्कामुह ’ इत्यादि—

हिमवतः शिखरिणश्च वर्षधरपर्वतस्य पूर्वयोरपरयोश्च दंष्ट्रयोः प्रत्येक दंष्ट्रायां स्थितेषु सप्तसु सप्तस्त्रन्तरद्वीपेषु पृथक्त्वेन प्रथितानाम् उल्कामुखद्वीप—

“ गंगा सिंधु रक्ता रक्तवर्ह देवाण ” इत्यादि

टीकार्थ—गंगा, सिन्धु, रक्ता एवं रक्तवती देवियोंके द्वीप आयाम और विष्कम्भसे आठ २ योजनके कहे गये हैं ये गंगा आदिक नदियां भरत ऐरवतकी नदियां हैं जैसे इन नदियोंके नाम हैं इसी तरहके नाम इनकी अधिष्ठात्री देवियोंके हैं । इनके निवास द्वीप प्रपात आदि कुण्डके मध्यमें हैं ॥ सूत्र ४२ ॥

अब सूत्रकार द्वीपाधिकारको लेकर अन्तरद्वीपोंका कथन करते हैं—

“ उक्कामुहमेहमुह विज्जुमुह ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—हिमपात् पर्वत एवं शिखरी पर्वतकी पूर्व अपर दंष्ट्रामेंसे प्रत्येक दंष्ट्रामें स्थित सात २ अन्तर द्वीपोंमें छठे रूपसे प्रसिद्ध उल्कामुख द्वीप

“ गंगा सिंधु रक्ता रक्तवर्ह देवाण ” इत्यादि—

टीकार्थ—गंगा सिंधु, रक्ता अने रक्तवती आ आरे देवीओना निवास स्थान इय द्वीपानो आयाम अने विष्कंभ आठ आठ योजननो कथो छे. गंगा आदि नदीओ। भरत अने औरवत क्षेत्रनी नदीओ छे. ते नदीओनां जेवां नामो छे ओषां ज. तेमनी अधिष्ठात्री देवीओनां नामो छे, तेमना निवासद्वीप प्रपात आदि कुंडनी मध्यमां छे ॥ सू ४२ ॥

आगदा सूत्रमां द्वीपानुं वर्युंन कथुं. डवे सूत्रकार अन्तरद्वीपानुं वर्युंन करे छे—“ उक्कामुहमेहमुहविज्जुमुह ” इत्यादि—

टीकार्थ—हिमवान् पर्वत अने शिखरी पर्वतनी पूर्व अपर दंष्ट्राओमांनी प्रत्येक दंष्ट्रामां स्थित सात सात अन्तर द्वीपामां छट्ठा इये प्रसिद्ध उल्कामुख द्वीप,

મેઘમુખદ્વીપ-વિદ્યુન્મુખદ્વીપ-વિદ્યુદન્તદ્વીપ નામકાનાં દ્વીપાનાં પ્રત્યેકદ્વીપઃ
આયામવિષ્કમ્ભમાનેન અષ્ટાષ્ટ શતયોજનપ્રમાણઃ પ્રજ્ઞપ્ત ઇતિ ॥ સૂં ૪૩ ॥

દ્વીપાધિકારાદેવ દ્વીપપરિખાભૂતસ્ય કાલોદસમુદ્રસ્ય માનમાર્યાતુમાહ-
મૂલમ્—કાલોર્ણ ણં સમુદ્દે અટ્ટ જોયણસયસહસ્સાઈં ચક્ર-
વાલવિક્ષ્વંભેણં પપ્પણત્તે ॥ સૂં ૪૪ ॥

હાયા—કાલોદઃ સમુદ્રઃ અષ્ટૌ યોજનશતસહસ્રાણિ ચક્રવાલવિક્ષમ્ભેણ
પ્રજ્ઞપ્તઃ ॥ સૂં ૪૪ ॥

ટીકા—‘ કાલોર્ણ ણં ’ ઇત્યાદિ—

કાલોદનામા સમુદ્રઃ સ્વલ્લ અષ્ટૌ યોજનશતસહસ્રાણિ=અષ્ટ લક્ષ યોજનાનિ
ચક્રવાલવિક્ષમ્ભેણ=ચક્રવદ્ ગોલાકારેણ પ્રજ્ઞપ્તઃ ॥ સૂં ૪૪ ॥

દ્વીપાધિકારાત્ પુષ્કરાદ્વદ્વીપમાનમાહ—

મૂલમ્-અબ્મંતરપુષ્કરદ્વે ણં અટ્ટજોયણ સયસહસ્સાઈં ચક્ર-
વાલવિક્ષ્વંભેણં પપ્પણત્તે । એવં બાહિરપુષ્કરદ્વેવિ ॥ સૂં ૪૫ ॥

મેઘમુખ દ્વીપ, વિદ્યુન્મુખ દ્વીપ ઓર વિદ્યુદન્ત દ્વીપ इन દ્વીપોંકે ઘીચર્મે
જો પ્રત્યેક દ્વીપ હૈ વહ આયામ એવં વિષ્કમ્ભસે ૮૦૦ સૌ ૮૦૦ સૌ
યોજન પ્રમાણકા હૈ ॥ સૂં ૪૩ ॥

દ્વીપાધિકારકો લેકર હી દ્વીપકી પરિખાભૂત જો કાલોદસમુદ્ર
હૈ ઉસકા પ્રમાણ હસ પ્રકારસે હૈ ।

“ કાલોર્ણં સમુદ્દે અટ્ટજોયણ ” ઇત્યાદિ ॥

ટીકાર્થ—કાલોદ સમુદ્ર ચક્રવાલ વિષ્કમ્ભકી અપેક્ષા આઠ લાખ
યોજનકા કહા ગયા હૈ, ચક્રવાલ વિષ્કમ્ભકા તાત્પર્ય હૈ ચક્રકી તરહ
ગોલાકાર વિસ્તારકો ચક્રવાલ કહા જાતા હૈ ॥ સૂં ૪૪ ॥

મેઘમુખદ્વીપ, વિદ્યુન્મુખ દ્વીપ અને વિદ્યુદન્ત દ્વીપ નામના પ્રત્યેક દ્વીપનો
આયામ અને વિષ્કંભ ૮૦૦-૮૦૦ યોજન પ્રમાણ કહ્યો છે. ॥ સૂં ૪૩ ॥

દ્વીપોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી હવે સૂત્રકાર દ્વીપોની પરિખા-
ભૂત (આરે ખા.જી વિસ્તીર્ણ) કાલોદસમુદ્રના પ્રમાણતું કથન કરે છે.

“ કાલોર્ણં સમુદ્દે અટ્ટ જોયણ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—કાલોદસમુદ્રના ચક્રવાલ વિષ્કંભ આઠ લાખ યોજનનો કહ્યો છે. ચક્રના
બેવો ગોલાકાર વિસ્તારને ચક્રવાલ કહેવામાં આવે છે. ॥ સૂં ૪૪ ॥

छाया—अभ्यन्तरपुष्करार्द्धं खलु अष्टौ योजनशतपहस्राणि चक्रवाल-
विष्कम्भेण प्रज्ञप्तम् । एवं वाह्यं करार्द्धमपि ॥ सू० ४५ ॥

टीका—‘अभ्यन्तरपुष्करद्वेण’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा ॥ सू० ४५ ॥

पुष्करार्द्धं च चक्रवर्तिनोऽपि भवतीति तद्रत्नविशेषम् अष्टस्थानत्वेनाह—

मूलम्—एगमेगस्स णं रत्नो चाउरंतचक्रवट्टिस्स अट्टु
सोवणिणए काकिणिरयणे छत्तले दुवालसंसिए अट्टुकाणिणए
अधिकरणि संठिए ॥ सू० ४६ ॥

छाया—एकैकस्य खलु राज्ञश्चातुरन्तचक्रवर्तिनः अष्ट सौवर्णिकं काकिणी
रत्नं पट्टं तलं द्वादशास्रिकम् अष्ट कर्गिकम् अधिकरणो संस्थितम् ॥ सू० ४६ ॥

टीका—‘एगमेगस्स णं’ इत्यादि—

एकैकस्य खलु राज्ञश्चातुरन्तचक्रवर्तिनः काकिणीरत्नम् अष्ट सौवर्णि-

द्वीपके अधिकारको लेकर अब सूत्रकार पुष्करार्ध द्वीपके प्रमाणका
कथन करते हैं—“अभ्यन्तरपुष्करद्वेण” इत्यादि ॥

टीकार्थ—अभ्यन्तरपुष्करार्धं चक्रवाल विष्कम्भकी अपेक्षा आठ
योजनका कहा गया है । इसी तरहसे बाह्य पुष्करार्धका भी चक्रवाल
विष्कम्भकी अपेक्षा आठ लाख प्रमाण जानना चाहिये ॥ सूत्र ४५ ॥

पुष्करार्द्धमें चक्रवर्ती भी होते हैं, अतः अब सूत्रकार उसके
रत्न विशेषका आठ स्थानोंसे कथन करते हैं—

“एगमेगस्स णं रत्नो चाउरंतचक्रवट्टिस्स” इत्यादि ॥

टीकार्थ—एक एक चातुरन्तचक्रवर्ती राजाका काकिणी रत्न

द्वीपानो अधिकार वाली रही छे, तेथी सूत्रकार पुष्करार्ध द्वीपना
प्रमाणनुं कथन करे छे—“अभ्यन्तरपुष्करद्वेण” इत्यादि—

टीकार्थ—अभ्यन्तरपुष्करार्धं चक्रवाल विष्कम्भकी अपेक्षासे आठ लाख योजन
प्रमाण छे, जे प्रमाणे बाह्य पुष्करार्धना चक्रवाल विष्कम्भे पणु आठ लाख
योजनना समजवो, ॥ सू. ४५ ॥

पुष्करार्धमां चक्रवर्तीये पणु डोय छे, तेमना काकिणी नामना रत्न विशेष-
वानुं डवे सूत्रकार कथन करे छे—

“एगमेगस्स णं रत्नो चाउरंत चक्रवट्टिस्स” इत्यादि—

टीकार्थ—प्रत्येक चातुरन्त चक्रवर्ती राजानुं काकिणी रत्न आठ सुवर्ण प्रमाण

क्रम-अष्ट सुवर्णमानम् पटू तलम्-पटू तला=मध्यभागा यस्य तत्तथा-पटू तल युक्तं द्वादशाक्षिकम्=द्वादश अक्षयः=कोणा यस्य तत्तथा-द्वादशकोणयुक्तम्, अष्टकर्णिकम्-अष्टौ कर्णिकाः=कोणविभागा यस्य तत्तथा, कोणाष्टविभागो-पेतम्, अधिकरणे संस्थितम्-अधिकरणी=' एरण ' इति भाषाप्रसिद्धं सुवर्ण-कारोपकरणं, तद्वत् संसि तम्=अधिकरणी संस्थानेन संस्थितं च प्रज्ञप्तम्=अभिहितं जिनैरिति । सुवर्णमागंत्वेन विज्ञेयम्, तथाहि-वत्वारि मधुरतृणफलान्येकः श्वेतसर्षपः, षोडशश्वेत सर्षपा एकं धान्यमाषफलम् द्वे धान्यमाषफले एका गुञ्जा, पञ्च गुञ्जाः-एकः कर्ममाषकः, षोडशकर्ममाषा एकं सुवर्णमिति । एतानि मधुरतृणफलादीनि मानानि भरतचक्रवर्तिकालिकानि विज्ञेयानि, सर्वेषां चक्रवर्तिनां काकिणीरत्नस्य तुल्यमानत्वात् । अत्र ' एगमेगस्स ' इति

वजनमें आठ सुवर्ण प्रमाण होता है ६ तलोंवाला होता है, १२ कोनों वाला होता है ८ कोनोंके विभागोंवाला होता है, और जैसा आकार अधिकरणी-एरणका होता है वैसा आकारवाला होता है, सुवर्णका प्रमाण इस प्रकारसे कहा गया है-चार मधुर तृण-फलोंका एक श्वेत सर्षप-सरसोंका एक दाना होता है १६ श्वेत सर्षपोंका एक धान्यमाष फल होता है, दो धान्यमाषक फलोंकी एक गुञ्जा-रत्ती होती है, ५ रतियोंका एक कर्ममाषक होना है, एवं १६ कर्ममाषकोंका एक सुवर्ण होता है, ये मधुर तृण फलादि रूप जो प्रमाण यहां प्रकट किये गये हैं वे भरत चक्रवर्तीके जमानेके लेना चाहिये क्योंकि समस्त चक्रवर्तियोंका जो काकिणी रत्न होना है, उसका प्रमाण एक सा होता है, यहां पर " एगमेगस्स " ऐसा जो पद कहा गया है, वह इस बातको

वर्णनं डोय छे. तेर तने ६ सपाठी डोय छे, १२ पूष्ठा डोय छे अने ८ पूष्ठांना विलागो डोय छे तेनो आकार अधिकरणी (अष्टक) ना जेवो डोय छे. सुवर्ण प्रमाण वर्णनो अर्थ हवे स्पष्ट करवाभां आवे छे-चार मधुर तृणइलोतुं वर्णन सरसवना अेक सईद हाष्ठा जेटलुं थाय छे १६ सोण सरसवना हाष्ठातुं वर्णन अेक धान्यमाष इव (अंडना हाष्ठा) जेटलुं जे धान्यमाष इलोनी अेक रती (अष्टोठी थाय छे) पय रतीनो अेक कर्ममाषक (वाल) थाय छे अने १६ कर्ममाषकेनो अेक सुवर्ण थाय छे आ मधुरतृणइलादि रूप जे प्रमाण अडी प्रकट करवाभां आंभुं छे, ते प्रमाण भरत चक्रवर्तीना जमानाभां प्रयतित हतुं. समस्त चक्रवर्तीनोना काकिणी रत्नोतुं प्रमाण उपर दर्शाया प्रमाणे जे डोय छे: " एगमेगस्स " आ पद द्वारा अेव वत प्रकट करवाभां आवी छे के समस्त

પદં સર્વેષાં ચક્રવર્તિનાં કાક્રિણીરત્નં ભવતીતિ સૂચનાર્થમ્ । 'રત્નો ' इति पदं
 मूर्धाभिषिक्तत्वबोधनार्थम् । 'चाउरंत-चक्रवट्टिस्स ' इति पदं पट्टखण्डभर-
 तादिक्षेत्राधिपतित्वमूचनार्थमिति ॥ सू० ४६ ॥

इदं च काक्रीणीरत्नं चतुरङ्गुलप्रमाणं ' चउरंगुलप्पमाणा सुवण्णवरकागिणी
 णेया ' इति वचनात् । तथा योजनमानमपि अङ्गुलप्रमाणेनैव निष्पद्यते, अतो-
 ऽङ्गुलप्रमाणनिष्पन्नं योजनमानमाह—

मूलम्—मागहस्स णं जोयणस्स अट्ट धणु सहस्साइं णिहत्ते

पण्णत्ते ॥ सू० ४७ ॥

छाया—मागधस्य खलु योजनस्य अष्ट धनुस्सहस्राणि निधत्तं मङ्गलम्
 ॥ सू० ४७ ॥

सूचित करनेके लिये कहा गया है कि समस्त चक्रवर्तियोंके काक्रीणी
 रत्न होता है " रत्नो " यह पद यह प्रकट करता है कि मूर्धाभिषिक्त
 राजा होते हैं । " चाउरंतचक्रवट्टिस्स " यह पद यह प्रकट करता
 है कि जो चक्रवर्ती होता है, वह भरतादि क्षेत्रोंका पूर्ण अधिपति
 होता है, अर्थात् छ खण्डके नाथ होते हैं ॥ सू० ४६ ॥

यह काक्रीणी रत्न चार अङ्गुल प्रमाणका होता है—जैसा कि
 " चउरंगुलप्पमाणा सुवण्णवरकागिणी णेया " यह कहा गया है,
 तथा योजनका प्रमाण भी अङ्गुलके प्रमाणसे बनता है, अतः अब सूत्र-
 कार अङ्गुलके प्रमाणसे निष्पन्न हुए योजनके प्रमाणको प्रकट करते हैं।

ચક્રવર્તીઓની કાક્રિણી રત્નનું પ્રમાણ એક સરખું હોય છે, અને પ્રત્યેક ચક્રવર્તી
 પાસે કાક્રિણી રત્ન અવશ્ય હોય છે. " રત્નો " આ પદ એ વાત સૂચિત કરે છે
 કે મસ્તક પર સુકૂટ ધારણ કરનાર સામાન્ય રાજા તો ઘણા હોય છે—તેમની
 પાસે કાક્રિણી રત્ન હોતું નથી, પણ "ચાઉરંત ચક્રવટ્ટિસ્સ" વાતુરંત ચક્રવર્તી
 પાસે જ તે રત્ન હોય છે. ચક્રવર્તી રાજા તો ભરતાદિ ક્ષેત્રોનો સર્વોપરી શાસક
 હોય છે. એટલે છ ખંડોનો અધિપતિ હોય છે. ॥ સૂ. ૪૬ ॥

ઉપરના સૂત્રમાં જે કાક્રિણી રત્નની વાત કરી તે ચાર આંગળ-પ્રમાણ
 હોય છે. એજ વાત " ચઉરંગુલ પમાણા સુવણ્ણવરકાગિણી ણેયા " આ સૂત્રમાં
 કહેવામાં આવી છે. ચોજનનું પ્રમાણ પણ આંગળના પ્રમાણ આધારે જ નક્કી
 થાય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર આંગળલના પ્રમાણને આધારે નિષ્પન્ન થતાં ચોજન

टीका—‘ मागहस्स णं ’ इत्यादि—

मागधस्य=मगधदेशभवस्य खलु योजनस्य=अध्वमानविशेषस्य अष्ट धनु-
सहस्राणि=अष्टसहस्रसंख्यकानि धनूंषि निधत्तं=निकाचितं निश्चितं प्रमाणं
प्रज्ञप्तमिति । इदं च प्रमाणं परमाण्वादिना क्रमेण विज्ञेयम् ।

तदुक्तम्—“ परमाणू तसरेणू रहरेणू अग्गयं च वालस्स ।

लिक्खा जूया य जवो अट्ट गुणविवद्धिया कमसो ॥१॥”

छाया—परमाणुत्सरेणू रथरेणुरग्रं च वालस्य ।

लिखा यूका च यत्रोऽष्टगुण विवद्धिताः क्रमशः ॥१॥ इति ।

अयमर्थः—परमाणुः=अनन्तानन्तानां सूक्ष्मपरमाणूनां समुदायः । अयं चैको-
व्यावहारिकः परमाणुरिति ऊर्ध्वरेण्वादि भेदा अपि अनेनैव संगृहीता बोध्याः ।
स परमाणुरष्टभिर्गुणितत्सरेणुः—त्रस्यति=गच्छति पौरस्त्यादि वायुप्रेरितो यः
स इति । त्रसरेणुरष्टगुणितो रथरेणुः=रथगमनोत्खातो भवति । रथरेणुरष्ट-
गुणित एकं वालाग्रं भवति । अष्टौ वालाग्राणि एका लिखा, अष्टौ लिखा एका

“ मागहस्स णं जोयणस्स अट्ट धणुसहस्साइ ” इत्यादि

टीकार्थ—मगध देशके योजनका प्रमाण आठ हजार धनुषका कहा गया
है, यह प्रमाण परमाणु आदिके प्रमाण क्रमसेहोता है—परमाणु आदिका
प्रमाण इस प्रकारसे है—“ परमाणू तसरेणू रहरेणू ” इत्यादि ।

अनन्तानन्त सूक्ष्म परमाणुओंका समुदाय रूप एक परमाणु होता
है, यह एक व्यावहारिक परमाणु है, ऊर्ध्वरेणु आदि भेद भी इसीसे
संगृहीत हो जाते हैं । आठ परमाणुओंसे गुणित एक त्रसरेणु होता
है, आठ गुणा त्रसरेणु एक रथरेणु होता है यह रथरेणु रथके चलनेसे
उत्खात होता है । अष्ट गुणित रथरेणुका एक वालाग्र होता है आठ

प्रमाणुत्तुं निरूपणु करे छे. ‘ मागहस्स णं जोयणस्स अट्ट धणुसहस्साइ ’ इत्यादि

टीकार्थ—मगध देशका योजनत्तुं प्रमाणु ८००० धनुषत्तुं ठह्लुं छे. ते प्रमाणु

परमाणुं आदिना प्रमाणुकम वडे नक्षी थय छे. परमाणु आदित्तुं प्रमाणु

नीचे प्रमाणु समन्वुं.—“ परमाणू तसरेणू ” इत्यादि—अनन्तानन्त सूक्ष्म

परमाणुओंका समुदाय रूप एक परमाणु होय छे आ एक

व्यावहारिक परमाणु छे ऊर्ध्वरेणु आदि भेद पणु तेना द्वारा न गृहीत थय

नय छे. आठ परमाणुओंका एक त्रसरेणु थाय छे. जेवा आठ त्रसरेणुने एक

रथरेणु थने छे. रथ आदती वथने न धूण ठाडे छे तेने रथरेणु कडे छे. जेवा

आठ रथरेणुने आलाग्र होय छे. आठ आलाग्राथी एक लिखा (दीप) थाय

યૂકા, અષ્ટૌ યૂકા એકો યવઃ, ઇતિ । તથા—અષ્ટૌ યવૌ એકમઙ્ગુલ્યમ્ ચતુર્વિંશતિરઙ્ગુલાનિ એકો હસ્તઃ, ચત્વારો હસ્તા એકં ધનુઃ, દ્વિમહસ્રધનુંપિ એકં ગવ્યૂતમ્, ચત્વારિ ગવ્યૂતાનિ એકં યોજનમિતિ । ઇતિ માગધં યોજનમાનમ્ । માગધગ્રહ-
ણાત યસ્મિન્ દેશે પોઢશભિર્ધનુશતૈર્ગવ્યૂતં ભવતિ તત્ર ચતુઃશતાધિક પદ્
સહસ્રૈ (૬૪૦૦) ધનુભિરેકં યોજનં ભવતીતિ ॥ સૂ૦ ૪૭ ॥

યોજનપ્રસ્તાવાદષ્ટયોજનપ્રમાણાન્ જમ્બૂપમૃતીન્ નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—જંબૂ ણં સુદંસણા અટ્ટ જોયણાઈં ઉડ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં
બહુમજ્જદેસમાણ અટ્ટ જોયણાઈં વિક્કલંભેણં, માતિરેગાઈં અટ્ટ-
જોયણાઈં સઠ્ઠગ્ગેણં પળ્લતા ૨। કૂડસાસલિઃ ણં અટ્ટ જોયણાઈં
એવં ચેવ ૨। તિમિસગુહા ણં અટ્ટ જોયણાઈં ઉડ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં
એવં ચેવ ૩। લંડપ્પવાયગુહા ણં અટ્ટ જોયણાઈં ઉડ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં
એવં ચેવ ૪ ॥ સૂ૦ ૪૮ ॥

બાલાગ્રોંકી એક લિક્ષા હોનીહૈ આઠ લિક્ષા ઓંકી એક યૂકા (જૂં) હોતી હૈ
આઠ યૂકાઓંકા એક યવ હોતા હૈ, આઠ યવોંકા એક અંગુલ હોતા
હૈ ૨૪ અંગુલોંકા એક હાથ હોતા હૈ ચાર હાથકા એક ધનુષ હોતા હૈ,
દો હજાર ધનુષકા એક ગવ્યૂત કોશ હોતા હૈ, ઓર ચાર ગવ્યૂતોંકા
એક યોજન હોતા હૈ । એસા યહ માગધ દેશ પ્રસિદ્ધ યોજનકા પ્રમાણહૈ ।
“ માગધ” કે ગ્રહણસે જિસ દેશમેં ૧૬૦૦ સૌ ધનુષકા એક ગવ્યૂત હોતા
હૈ, વહાં ૬૪૦૦ ધનુષકા એક યોજન હોતાહૈ, એસા સમજના ચાહિયેસૂ૦ ૪૧।

યોજનકે પ્રસ્તાવકો લેકર અથ સૂત્રકાર ઓઠ યોજન પ્રમાણવાલે

છે અને આઠ લિક્ષાની એક યૂકા (જૂ) થાય છે. આઠ યૂકાઓ મળીને એક
યવ થાય છે. આઠ યવોનો એક આંગળ થાય છે ૨૪ આંગળનો ૧ હાથ થાય
છે અને ચાર હાથ મળીને એક ધનુષ થાય છે જે હજાર ધનુષનો એક કોશ
(ગવ્યૂત) થાય છે અને ચાર કોશનો એક યોજન બને છે. મગધ દેશમાં
યોજનનું આ પ્રકારનું પ્રમાણ ચાલે છે. “માગધ” આ પદ દ્વારા આ પ્રમાણ મગ-
ધમાં જ પ્રચલિત છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જે દેશમાં ૧૬૦૦ ધનુષનો એક
ગવ્યૂત (કોશ) થાય છે, તે દેશમાં ૬૪૦૦ ધનુષનો યોજન ગણવો જોઈએ ॥સૂ. ૪૧॥
યોજનની પ્રમાણ કરવામાં આવી. હવે સૂત્રકાર આઠ યોજનના પ્રમાણ

छाया—जम्बू खलु सुदर्शना अष्ट योजनानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन, बहुमध्य-
देशभागे अष्टयोजनानि विष्कम्भेण, सातिरेकाणि अष्ट योजनानि सर्वांग्रेण
पन्नप्ता १। कूटशाल्मली खलु अष्ट योजनानि एवमेव २। तिमिस्रगुहा खलु अष्ट
योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन एवमेव ४ ॥सू० ४८॥

टीका—‘जंबू णं’ इत्यादि—

जम्बूः—जम्बू नामको वृक्षविशेषः, तदाकारा सर्व रत्नमयी या साऽपि जम्बू
रुच्यते, तदधिष्ठितत्वादेवायं जम्बूद्वीपोऽभिधीयते, से यं जम्बूः सुदर्शनाऽपर-
नाम्ना व्यवह्रियते । अरयाः सुदर्शनाया जम्बूवाः स्थितिरेवं विज्ञेया, तथाहि—
उत्तरकुरुणां पूर्वार्द्धे महानद्याः पूर्वे पञ्चशतयोजनायामविष्कम्भस्य द्वादशयोजन
मध्यभागस्य क्रमश उच्छ्रायपरिहाण्या पर्यन्तभागे द्विगव्यूतोच्छ्रितस्य, द्विग-
व्यूतोच्छ्रिताभिः पञ्चशतधनुर्विस्तीर्णाभिः पञ्चवरवेदिकाभिः परिक्षिप्तस्य,
जम्बू आदिकोंका निरूपण करते हैं—

“जंबू णं सुदंसणा अट्ट जोयणाइं” इत्यादि

टीकार्थ—जम्बू यह वृक्ष विशेषका नाम हैं, इसके आकारवाली
जो सर्व रत्नमयी पृथिवी है वह भी जम्बू ऐसी कही जाती है, इस
जम्बूसे युक्त होनेके कारण यह द्वीप जम्बूद्वीप कहा गया है, इस
जम्बू की जिसका दूसरा नाम सुदर्शना है, स्थिति इस प्रकारसे है,
उत्तर कुरुके पूर्वार्धमें स्थित शीता महानदीके पूर्वमें पांचसौ योजनके
आयाम विष्कम्भवाली एक पीठ हैं। यह पीठ १२ योजनके मध्य भाग-
वाली है एवं क्रमशः उच्छ्रायकी—ऊँचेपनेकी हीनतासे पर्यन्त भागमें
द्विगव्यूति प्रमाण ऊँची हैं, तथा—यह द्विगव्यूति प्रमाण ऊँची एवं पांचसौ

वाणा जम्बू आदिकानुं निरूपणु करे छे—

“जंबू णं सुदंसणा अट्ट जोयणाइं” इत्यादि—

टीकार्थ—‘जम्बू’ आ नामनुं ओक वृक्ष थाय छे. ते जम्बूना आकारवाणी जे
सर्वरत्नमयी पृथ्वी छे तेने पणु जम्बू कडेवाभां आवे छे. आ जम्बूथी युक्ता
जे द्वीप छे ते द्वीपने जम्बूद्वीप कडे छे. आ जम्बूनुं पीणुं नाम सुदर्शना
छे. तेनी स्थिति आ प्रमाणु छे—उत्तर कुरुना पूर्वार्धभां आवेदी शीता महा
नदीनी पूर्वे ५०० योजनना आयाम अने विष्कम्भवाणी ओक पीठ १२ योजनना
मध्यभागवाणी छे मध्यभागशी छेडा तरई जतां तेनी उँचाई क्रमशः घटतां
घटतां छेडाना लागभां जे गव्यूति (काश) प्रमाणु थछ जय छे ते जे गव्यूति
प्रमाणु उँचाईनी अने ५०० धनुषप्रमाणु विस्तारवाणी ओक पञ्चवरवेदिकाथी

દ્વિગવ્યૂતોચ્છૃતૈઃ સચ્છત્રતોરણૈશ્ચતુર્દ્વારૈર્યુક્તસ્ય પીઠસ્ય મધ્યભાગે ચતુર્યોજનોચ્છૃતા અષ્ટ યોજનાયામવિષ્કમ્ભા મણિપીઠિકા વ્યવસ્થિતા । તસ્વાં મણિપીઠિકાયાં દ્વાદશવેદિકા ગુપ્તાં સુદર્શના જમ્બૂઃ પ્રતિષ્ઠિતા વ્રોધ્યેતિ । સેયં સુદર્શનાજમ્બૂઃ અષ્ટ યોજનાનિ ઊર્ધ્વમુચ્ચત્વેન, વહુમધ્યદેશભાગે-શાખા વિસ્તારદેશે અષ્ટ યોજનાનિ વિષ્કમ્ભેણ, તથા-સાતિરેકાણિ=અતિરેકયુક્તાનિ-ઉદ્વેધગવ્યૂતિદ્વયેનાધિકાનિ અષ્ટ યોજનાનિ સર્વાંગ્રેણ=સર્વપરિમાણેન પ્રજ્ઞપ્તેતિ । અત્ર પૂર્વાદિષુ ચતમૃષુ દિક્ષુ ચતસ્રઃ શાખાઃ સન્તિ । તદ્વક્તવ્યતા અન્યતોઽવસેયેતિ । ૧। પથમેવ દેવકુરુપશ્ચિ-

ધનુષ પ્રમાણ એસી પદ્મવરવેદિકાસે પરિક્ષિતહૈ, તથા દ્વિગવ્યૂતિ પ્રમાણ ઊંચે એવં છત્ર તોરણ સહિત એસે ચાર દ્વારોસે યુક્ત હૈ । ઠીક હસ પીઠકે મધ્ય ભાગમેં ચાર યોજન ઊંચી એક મણિપીઠિકા હૈ, હસકા આયામ ઓર વિષ્કમ્ભ આઠ યોજનકા હૈ, હસ મણિપીઠિકાકે ડપર યહ સુદર્શના જમ્બૂ વ્યવસ્થિત હૈ, યહ ૧૨ વેદિકાઓસે સુરક્ષિત હૈ, યહ સુદર્શના જમ્બૂ આઠ યોજનકા ડંચા હૈ તથા શાખાઓકે વિસ્તાર-વાલે પ્રદેશમેં વહુ મધ્યદેશ ભાગમેં આઠ યોજનકા હૈ, તથા કુછ અધિક આઠ યોજન સર્વાંગ્રસે હૈ । સર્વાંગ્રસે યહાં સર્વ પ્રમાણ લિયા ગયા હૈ, અતઃ યહાં કુછ અધિકતા એસા જો કહા ગયા હૈ, વહ દો કોસકે ઉદ્વેધ (ગહરાઈ-ડંડાઈ) કી અપેક્ષાસે કહા ગયા હૈ, હસ તરહ યહ જમ્બૂ સર્વ પ્રમાણકી અપેક્ષા દો કોસ સે અધિક આઠ યોજનકા હૈ એસા વાચ્યાર્થ સમજના ચાહિયે । યહાં પૂર્વાદિ ચારોં દિશા-ઓમેં ચાર શાખાઈ હૈ । હનકી વક્તવ્યતા અન્ય શાસ્ત્રોંસે સમજ

પરિક્ષિત છે, તથા ગવ્યૂતિપ્રમાણ ઊંચા અને છત્રતોરણોથી યુક્ત ચાર દ્વારોથી યુક્ત છે. તે પીઠના ધરાબર મધ્ય ભાગમાં ચાર યોજન ઊંચી એક મણિપીઠિકા છે. તેની લંબાઈ અને પહોળાઈ આઠ યોજનની છે. તે મણિપીઠિકાની ઉપર આ સુદર્શના જમ્બૂ વ્યવસ્થિત (આવેલો) છે. તે બાર વેદિકાઓ વડે સુરક્ષિત છે. આ સુદર્શના જમ્બૂ આઠ યોજન ઊંચો છે, તથા શાખાઓના વિસ્તરવાળા પ્રદેશમાં બહુ મધ્ય દેશ ભાગમાં આઠ યોજનનો તેનો વિષ્કંભ છે, તથા સર્વાંગ્રની અપેક્ષાએ આઠ યોજન કરતાં સહે-અધિક પ્રમાણવાળો છે. 'સર્વાંગ્ર' આ પદ વડે અહીં સર્વપ્રમાણ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. બે ગવ્યૂતિપ્રમાણ ઉદ્વેધની અપેક્ષાએ અહીં આ અધિકતા ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. આ રીતે આ જમ્બૂ સર્વપ્રમાણની અપેક્ષાએ આઠ યોજન કરતાં બે ગવ્યૂતિપ્રમાણ અધિક પ્રમાણ વાળો છે. એવો વાચ્યાર્થ અહીં સમજવો જોઈએ. અહીં પૂર્વાદિ ચારે દિશાઓમાં ચાર શાખાઓ છે. તેમની વક્તવ્યતા અન્ય ગ્રંથોમાંથી જાણી લેવી જોઈએ.

मार्द्धे स्थितस्य भवनपतिदेवविशेषसुवर्णकुमारावासस्य कूटशाल्मलिद्रुमस्यापि प्रमाणं बोध्यम् २। तिमिस्रगुहायाः खण्डप्रपातगुहायाश्चापि प्रमाणमेवमेव बोध्यम् ३-४ ॥ सू० ४८ ॥

एते पूर्वेक्ता जम्बूद्वीपादयः पदार्था जम्बूद्वीपे भवन्तीति जम्बूद्वीपाधिका-
रात्तदगतवस्तुनि प्ररूपयितुमाह--

मूलम्-जंबू मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीयाए महानईए उभओ कूले अट्ट वक्खारपव्वया पणत्ता, तं जहा-चित्त-
कूडे १, पम्हकूडे २, नलिणकूडे ३, एगसेले ४, तिकूडे ५, वेस-
मणकूडे ६, अंजणे ७, मायजंणे ८ ॥१॥ जंबूमंदरपच्चत्थिमेणं
सीयोयाए महानईए उभओ कूले अट्ट वक्खारपव्वया पणत्ता,
तंजहा-अंकावई १, पम्हावई २, आसीविसे ३ सुहावहे ४, चंद-
पव्वए ५, सूरपव्वए ६, णागपव्वए ७, देवपव्वए ८ ॥ २॥ जंबू
मंदरपुरत्थिमेणं सीयाए महानईए उत्तरेणं अट्ट चक्कवट्ठिविजया
पणत्ता, तंजहा-कच्छे १, सुकच्छे २, महाकच्छे ३, कच्छगावई
४, आवत्ते ५, जाव पुक्खलावई ८ ॥८॥ जंबू मंदरपुरत्थिमेणं
सीयाए महानईए दाहिणेणं अट्ट चक्कवट्ठिविजया पणत्ता, तंजहा-
बच्छे १ सुवच्छे २, जाव संगलावई ॥४॥ जंबू मंदरपच्चत्थिमेणं
सीयोदा महा नईए दाहिणेणं अट्ट चक्कवट्ठिविजया पणत्ता तंजहा-
पम्हे १, जाव सलिलावई ८ ॥५॥ जंबू मंदर पच्चत्थिमेणं सीयो-

लेनी चाहिये इसी तरहसे देवकुरुके पश्चिमार्धमें स्थित जो कूटशाल्मलि
द्रुम है कि जो भवनपति देव विशेष सुवर्णकुमारका आवासभूत है,
उसका भी प्रमाण जानना चाहिये । तिमिस्र गुहाका और खण्ड प्रपात
गुहाका भी प्रमाण इसी तरहका समझना चाहिये ॥ सूत्र ४८ ॥

भवनपति देवविशेष सुवर्णकुमारना निवासस्थान इयं ये कूट शाल्मलि वृक्ष देव-
कुरुना पश्चिमार्धभां आवेत्तुं छे, तेनुं प्रमाणं पणत्ता आ सुदर्शना न्भूना प्रमाणं
सुवर्णं न् समञ्जसुं तिमिस्रगुहानुं अने भ'उप्रपातगुहानुं प्रमाणं पणत्ता अट्ट
न समञ्जसुं ॥ सू. ४८ ॥

याए महानईए उत्तरेणं अट्ट चक्रवर्तिविजया पणत्ता, तंजहा-
 वप्पे १, सुवप्पे २ जाव गंधिलावई ॥ ८॥६॥ जंबूमंदरपुरत्थि-
 मेणं सीयाए महानईए उत्तरेणं अट्ट रायहाणीओ पणत्ताओ,
 तंजहा-खेमा १, खेमपुरी २, चेव जाव पुंडरीगिणी ८ ॥७॥
 जंबू मंदरपुरत्थिमेणं सीयाए महाणईए दाहिणेणं अट्ट राय-
 हाणीओ पणत्ताओ, तं जहा-सुसीमा १, कुंडला २, चेव जाव
 रयणसंचया ८ ॥ ८ ॥ जंबू मंदरपच्चत्थिमेणं सी योयाए महा-
 नईए दाहिणेणं अट्ट रायहाणीओ पणत्ताओ, तं जहा-आस-
 पुरा १ जाव वीयसोगा ॥९॥ जंबू मंदरपच्चत्थिमेणं सीयोयाए
 महानईए उत्तरेणं अट्ट रायहाणीओ पणत्ताओ, तं जहा-विजया
 १, वेजयंती २ जाव अउज्झा ८ ॥ १० ॥ सू० ४९ ॥

छाया—जम्बू मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये शीताया महानद्या उभयतः कूले
 अष्टौ वक्षस्कारपर्वताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—चित्रकूटः १, पक्षमकूटः २, नलिनकूटः
 ३, एकशैलः ४, त्रिकूटः ५, वैश्रमणकूटः ६, अज्जनः ७, मातृजितः ८ ॥ १ ॥
 जम्बू मन्दरपाश्चात्त्ये शीतोदाया महानद्या उभयतः कूले अष्टौ वक्षस्कारपर्वताः
 प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अङ्गावती १, पक्षमावती २, आशीविपः ३, सुखावहः ४ चन्द्र-
 पर्वतः ५, मूरपर्वतः ६, नागपर्वतः ७, देवपर्वतः ८ ॥२॥ जम्बूमन्दरपौरस्त्ये
 शीताया महानद्या उत्तरे अष्टौ चक्रवर्तिविजयाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कच्छः १,
 सुकच्छः २, महाकच्छः ३, कच्छकावती ४, आवर्तः ५, यावत् पुष्कलावती ८
 ॥३॥ जम्बूमन्दर पौरस्त्ये शीताया महानद्याः दक्षिणे अष्टौ चक्रवर्तिविजयाः
 प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—वत्सः १, सुवत्सः २, यावत् महलावती ८ ॥४॥ जम्बू मन्दर
 पाश्चात्त्ये शीतोदा महानद्या दक्षिणे अष्टौ चक्रवर्तिविजयाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—
 पक्ष्मो १ यावत् सलिलावती ८ ॥ ५ ॥ जम्बू मन्दरपाश्चात्त्यार्द्धे शीतोदाया
 महानद्या उत्तरे अष्टौ चक्रवर्तिविजयाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—वप्रः १, सुवप्रो २,
 यावद् गन्धिलावती ८ ॥६॥ जम्बू मन्दरपौरस्त्ये शीताया महानद्या उत्तरे
 अष्टौ राजधान्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—क्षेमा १, क्षेमपुरी २, चैव यावत् पुण्डरीकिणी
 ८ ॥७॥ जम्बू मन्दरपौरस्त्ये शीताया महानद्या दक्षिणे अष्टौ राजधान्यः प्रज्ञप्ताः,

तद्यथा-सुषीमा १, कुण्डला २, चैव यावद् रत्नसंचया ८ ॥ ८ ॥ जम्बू मन्दर-
पाश्र्चान्ये शीतोदाया महानद्या दक्षिणे अष्टौ राजधान्य प्रज्ञप्ता, तद्यथा-अश्वपुरी
१, यावत् वीतशोका ८॥९॥ जम्बू मन्दरपाश्र्चान्ये शीतोदाया महानद्या उत्तरे अष्टौ
राजधान्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-विजया १, वैजयन्ती २ यावत् अयोध्या ८॥१०॥ सू० ४३॥

टीका--' जंबू मंदरत्स ' इत्यादि--

व्याख्या सुगमा । नवरम्-आद्यमवान्तरमूत्रद्वयं वक्षस्कारपर्वतविषयकम् ।
ततश्चत्वार्यन्तरमूत्राणि चक्रवर्तिं विजयविषयकाणि । तत्र कच्छादिघटिते प्रथ-

ये पूर्वोक्त जम्बूवृक्ष आदि पदार्थं जम्बूद्वीपमें हैं, इसलिये अथ
सूत्रकार जम्बूद्वीपके अधिकारको लेकर जम्बूद्वीपगत अन्य वस्तुओंकी
प्ररूपणा करते हैं--" जंबू मंदरत्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणंसीयाए इत्यादि ।

टीकार्थ--जम्बूद्वीपस्थित मन्दर पर्वतकी पूर्व दिशामें सीता महानदीके
दोनों तट पर आठ वक्षस्कार पर्वत कहे गये हैं--जैसे-चित्रकूट १, पद्म
कूट २, नलिन कूट ३, एकशैल ४, त्रिकूट ५, वैश्रमणकूट ६, अञ्ज ७,
एवं मातञ्जन जम्बूमन्दरके पाश्र्चात्यमें शीतोदा महानदीके दोनों तट पर
आठ वक्षस्कार पर्वत कहे गये हैं । जैसे-अङ्गावती १, पद्मावती २,
आशीविष ३, सुखावह ४, चन्द्र पर्वत ५, सूर पर्वत ६, नाग पर्वत ७
और देव पर्वत ८ जम्बूद्वीपस्थित मन्दर पर्वतकी पूर्वदिशामें शीता
महानदीके उत्तरमें आठ चक्रवर्तिं विजय कहे गये हैं । उनके नाम
इस प्रकारसे हैं-कच्छ १, सुकच्छ २, महाकच्छ ३, कच्छकावती ४,

पूर्वोक्त जंबूवृक्ष आदि पदार्थं जंबूद्वीपमां आवेलां छे तेथी हुवे सूत्रकार
जंबूद्वीपमां आवेली अन्य वस्तुओतुं आठ स्थाननी अपेक्षाअे कथन करे छे-

" जंबू मंदरत्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीयाए " इत्यादि

टीकार्थ--जंबूद्वीपमां आवेला मन्दर पर्वतनी पूर्व दिशामां शीता महानदीना
अन्ने तट पर आठ वक्षस्कार पर्वतो आवेला छे. तेमनां नाम आ प्रमाणे छे. (१)
चित्रकूट, (२) पद्मकूट, (३) नलिनकूट, (४) एकशैल (५) त्रिकूट, (६) वैश्रमणकूट,
(७) अञ्जन अने (८) मातञ्जन. जंबूद्वीपमां मन्दर पर्वतनी पश्चिम दिशामां
आवेली शीताहा महानदीना अन्ने तट पर आठ वक्षस्कार पर्वतो आवेला छे.
तेमनां नाम आ प्रमाणे छे-(१) अङ्गावती, (२) पद्मावती, (३) आशीविष,
(४) सुखावह, (५) चन्द्रपर्वत, (६) सूरपर्वत, (७) नागपर्वत अने (८) देव-
पर्वत. जंबूद्वीपना मन्दरपर्वतनी पूर्वदिशामां महानदीनी उत्तरे आठ चक्रवर्तीं
तेमनां नाम नीचे प्रमाणे छे-(१) कच्छ, (२) सुकच्छ, (३) महाकच्छ, (४) कच्छ-

मेऽवान्तरसूत्रे यावत्पदेन—“ मंगलावर्त्ते, पुष्कले ’ छाया—मङ्गलावर्त्तः पुष्कलः—
इति नामद्वयं ग्राह्यम् । वत्सादि घटिते द्वितीये—‘ महावन्धे, वन्धावर्द्धे, रम्मे,
रम्मए. रमणिज्जे’ छाया—महावत्सो, वत्सको, रम्पो, रम्यको, रमणीयः—इति पञ्च
नामानि ग्राह्याणि । पक्ष्मादि घटिते तृतीये—‘ सुपक्ष्मे, महापक्ष्मे, पक्ष्मावर्द्धे, संखे,
नलिणे, कुमुए’ छाया—सुपक्ष्मः, महापक्ष्मः, पक्ष्मवती, शङ्खः, नलिनः कुमुदः—
इति षड् नामानि ग्राह्याणि । वप्रादि घटिते—चतुर्थे—यावत्पदेन—‘ महावप्रे,
वप्पावर्द्धे, वग्गू, सुवग्गू, गंधिले ’ छाया—महावप्रः, वप्रावती, वल्गु, सुवल्गुः,
गन्धिलः—इति पञ्च नामानि ग्राह्याणि । इति ।

आवर्त्त ५, यावत् पुष्कलावती ८ यहाँ यावत् शब्दसे मंगलावर्त्त और
पुष्कल ये दो चक्रवर्ति विजय गृहीत हुए हैं । जम्बूद्वीपस्थित मन्दर
पर्वतकी दिशामें शीता महानदीकी दक्षिण दिशामें आठ चक्रवर्ति
विजय कहे गये हैं—उनके नाम इस प्रकारसे हैं—वत्स १, सुवत्स २,
यावत् मङ्गलावती यहाँ यावत्पदसे महावत्स, वत्सक, रम्यक
और रमणीय ये पांच चक्रवर्ति विजय गृहीत हुए हैं । जम्बूद्वीपस्थित
मन्दर पर्वतकी पश्चिम दिशामें शीतोदा महानदीकी दक्षिण दिशामें
आठ चक्रवर्ति विजय कहे गये हैं—वे ऐसे हैं—पक्ष्म यावत् सलिलावती
८ यहाँ यावत्पदसे “ सुपक्ष्म, महापक्ष्म, पक्ष्मवती, शंख, नलिन और
कुमुद ” इन चक्रवर्ति विजयोंका ग्रहण है ५, जम्बूद्वीपस्थित मन्दर
पर्वतकी पश्चिम दिशामें शीतोदा महानदीके उत्तरमें आठ चक्रवर्ति
विजय कहे गये हैं—जैसे—वप्र, सुवप्र यावत् गन्धिलावती यहाँ यावत्
पदसे “ महावप्र, वप्रावती वल्गु, सुवल्गु, गन्धिल ” इनका ग्रहण

कावती, (५) आवर्त्त, (६) मंगलावर्त्त (७) पुष्कल अने (८) पुष्कलावती.
जम्बूद्वीपमां आवेला मन्दर पर्वतनी पूर्व दिशामां आवेला शीता महानदीनी
दक्षिण दिशामां आठ चक्रवर्ती विजय आवेलां छे. तेमनां नाम नीचे प्रमाणे
छे—(१) वत्स, (२) सुवत्स, (३) महावत्स, (४) वत्सक, (५) रम्यक, (६) रमणीय
(७) मंगल ढरी (मंगल) अने (८) मंगलावती. जम्बूद्वीप मन्दर पर्वतनी
पश्चिम दिशामां वडेती शीतोदा महानदीनी दक्षिण दिशामां आठ चक्रवर्ती विजय
आवेलां छे तेमनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) पक्ष्म, (२) सुपक्ष्म, (३) महा
पक्ष्म, (४) पक्ष्मवती, (५) शंख, (६) नलिन, (७) कुमुद अने (८) सलिलावती.
जम्बूद्वीपमां मन्दर पर्वतनी पश्चिम दिशामां वडेती शीतोदा महानदीनी उत्तरे
आठ चक्रवर्ती विजय आवेलां छे. तेमनां नामो नीचे प्रमाणे छे—(१) वप्र, (२)
सुवप्र, (३) महावप्र, (४) वप्रावती, (५) वल्गु, (६) सुवल्गु, (७) गन्धिल अने

चक्रवर्तित्रिजयास्तु क्षेत्रविभागाः—येषु यान् वा चक्रवर्तिनो विजयन्त इति । ततश्चत्वार्ययान्तरम्त्राणि राजधानीविषयकाणि । तत्र क्षेमादि घटिते प्रथमेऽवान्तरसूत्रे यावत्पदेन—‘अरिष्टा, रिष्टावई, खङ्गी, मञ्जूषा, उसहपुरी—छाया—अरिष्टा, रिष्टावती, खङ्गी, मञ्जूषा, ऋषभपुरी—इति पञ्च नामानि ग्राह्याणि । सुषीमादि घटिते द्वितीये—‘अपराइया, पङ्करा, अङ्कावई, पम्हावई, सुभा ’—छाया—अपराजिता, प्रभङ्करा, अङ्कावती, पङ्मावती, शुभा, इति पञ्च नामानि ग्राह्याणि । तथा—अश्वपुर्यादि घटिते तृतीये—‘सीहपुरा,—महापुरा, विजयपुरा, अवरानिया, अवरा, असोमा ’ छाया—सिंहपुरी, महापुरी, विजयपुरी, अपराजिता अवरा, अशोका,—इति षड् नामानि ग्राह्याणि । विजयादि घटिते चतु-

हुआ है, जम्बूद्वीप स्थित मन्दर पर्वतकी पूर्व दिशामें शीता शीतामहानदीके उत्तरमें आठ राजधानियाँ कही गई हैं—जो इस प्रकारसे हैं—क्षेमा १, क्षेमपुरी २, यावत् पुण्डरीकिणी ७ यहाँ यावत् पदसे ‘अरिष्टा रिष्टावती, खङ्गी, मञ्जूषा, ऋषभपुरी’ इनका संग्रह हुआ है ७ जम्बू मन्दरकी पूर्व दिशामें शीता महानदीकी दक्षिण दिशामें आठ राजधानियाँ कही गई हैं—जो इस प्रकारसे हैं सुषीमा १ कुण्डला २ यावत् रणसंचय ८ यहाँ यावत् पदसे ‘अपराजिता, प्रभङ्करा, अङ्कावती, पङ्मावती, शुभा’ इनका संग्रह हुआ है ८ जम्बू मन्दर पर्वतकी पश्चिम दिशामें शीतोदा महानदीकी दक्षिण दिशामें आठ राजधानियाँ कही गई हैं जैसे—अश्वपुरी १ यावत् वीतशोका ९ यहाँ यावत् पदसे ‘विहपुरी, महापुरी, विजयपुरी, अपराजिता अपरा, अशोका’ इनका संग्रह हुआ है जम्बू मन्दर पर्वतकी पश्चिम दिशामें शीतोदा

(८) गन्धिकावती जम्बूद्वीपमां आवेला मन्दर पर्वतनी पूर्व दिशामां शीता महा नदीनी उत्तरे आठ राजधानीयो आवेदी छे तेमनां नाम नीचे प्रमाणे छे—

(१) क्षेमा, (२) क्षेमपुरी, (३) अरिष्टा. (४) रिष्टावती, (५) खङ्गी, (६) मञ्जूषा, (७) ऋषभपुरी अने पुण्डरीकिणी जम्बूद्वीपना मन्दर पर्वतनी पूर्व दिशामां शीता महानदीनी दक्षिण दिशामां नीचे दर्शावेदी आठ राजध नीयो आवेदी छे—(१) सुषीमा, (२) कुण्डला, (३) अपराजिता, (४) प्रभङ्करा, (५) अङ्कावती, (६) पङ्मावती, (७) शुभा अने (८) रणसंचय जम्बूद्वीपमां आवेला मन्दर पर्वतनी पश्चिम दिशामां शीतोदा महानदीनी दक्षिण दिशामां नीचे प्रमाणे आठ राजधानीयो छे—(१) अश्वपुरी, (२) सिंहपुरी, (३) महापुरी, (४) विजयपुरी, (५) अपराजिता (३) अपरा (७) अशोका अने (८) वीतशोका. जम्बूद्वीपना मन्दर पर्वतनी पश्चिम दिशामां शीतोदा महानदीनी उत्तर दिशामां आठ राजधानीयो

थेतु यावत्करणात्—‘जयन्ती, अपराजिता, चक्रपुरी, खड्गपुरी, अवध्या, इति पञ्च नामानि ग्राह्याणि । एताःक्षेमादयो राजधान्यो नव योजनविरतारा द्वादश योजनायामाः, कच्छादि विजयेषु प्रवृहमाणानां गीतादिनदीनां समीपवर्ति खण्ड त्रयमध्यखण्डस्थिता बोध्या इति ॥ सू० ४९ ॥

एतासु राजधानीषु तीर्थकरादयः संभवन्तीति तीर्थकरादीन् अष्ट स्थान-
त्वेन प्ररूपयति—

मूलम्—जंबू मंदरपुरतिथमेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं
उक्रोसपए अट्ट अरहंता अट्ट चक्रवट्टी अट्ट बलदेवा अट्ट वासु-
देवा उप्पजिंसु वा उप्पजंति वा उप्पजिस्संति वा १। जंबू मंदर-
पुरतिथमेणं सीयाए महाणईए दाहिणेणं उक्रोसपए एवं चैव
२। जंबू मंदरपच्चत्तिथमेणं सीओयाए महाणईए दाहिणेणं
उक्रोसपए एवं चैवं ३। एवं उत्तरेणवि ४ ॥ सू० ५० ॥

छाया—जम्बू मन्दरपौरस्त्ये शीताया महानद्या उत्तरे उत्कर्षपदे अष्टौ
अर्हन्तः अष्टौ चक्रवर्तिनः अष्टौ बलदेवा अष्टौ वासुदेवा उदपद्यन्त वा उत्पद्यन्त वा
उत्पद्यन्ते वा उत्पत्स्यन्ते वा १। जम्बू मन्दरपौरस्त्ये—शीताया महानद्या दक्षिणे
उत्कर्षपदे एवमेव २। जम्बू मन्दरपाश्चात्ये जीतोदाया महानद्या दक्षिणे उत्कर्-
षपदे एवमेव ३। एवमुत्तरेऽपि ॥ सू० ५० ॥

महानदीके उत्तरमें आठ राजधानियाँ कही गई हैं—जैसे विजया १
वैजयन्ती यावत् अयोध्या ८ १० यहां यावत् चाण्डसे ‘जयन्ती, अप-
राजिता, चक्रपुरी, खड्गपुरी, अवध्या” इनका संग्रह हुआ है। ये
क्षेमादिक राजधानियाँ नौ योजनकी विरवारवाली है और १२ योज-
नकी लम्बी हैं। कच्छादिक विजयोमें बहती हुई शीतादि नदियोंके
समीपवर्ती खण्डत्रयके मध्यखण्डोंमें स्थित हैं ॥ सूत्र ४९ ॥

छे. तेभनां नाम नीचे प्रमाणे छे, - (१) विजया, (२) वैजयन्ती, (३) जयन्ती,
(४) अपराजिता, (५) चक्रपुरी, (६) खड्गपुरी, अवध्या अने (८) अयोध्या.
आ क्षेमा आदि राजधानीओ नव योजनना विस्तारवाणी (पडोणी) अने १२
योजन लांणी छे तेओ कच्छादिक विजयोमां बडैती शीतादि नदीओनी पासेना
त्रयु भंडोना मध्यभंडोमां आवेली छे ॥ सू. ४९ ॥

टीका—‘जंबू मंदरपुरस्थिमेणं’ इत्यादि—

जम्बू मन्दरपौरस्त्ये—जम्बू द्वीपस्थ—मन्दरपर्वतस्य पूर्वदिग्भागे शीताया महानद्याश्च उत्तरे याः कच्छादिकचक्रवर्ति विजयस्थिताः क्षेमादयो राजधान्यस्तत्र उत्कर्षपदे अष्टौ अर्हन्तः, अष्टौ चक्रवर्तिनः, अष्टौ बलदेवाः, अष्टौ वासुदेवाश्च उत्पन्नाः वा उत्पद्यन्ते वा, उत्पत्स्यन्ते वेत्ति १। तथा—जम्बू मन्दरस्य पूर्वभागे शीताया महानद्याश्च दक्षिणे भागे याः वत्सादि चक्रवर्ति विजयस्थिताः सुषमादयो राजधान्यस्तत्रापि उत्कर्षपदे एवमेव—पूर्ववदेव अष्टौ अर्हच्चक्रवर्त्यादयो बोध्याः २। तथा—जम्बू मन्दरस्य पश्चिमे भागे शीतोदाया महानद्याश्च

इन राजधानियोंमें तीर्थंकर आदि होते हैं इसलिये अब सूत्रकार तीर्थंकर आदिकोंकी प्ररूपणा आठ स्थानसे करते हैं—

“जंबू मंदरपुरस्थिमेणं सीयाए” इत्यादि ॥

टीकार्थ—जम्बूद्वीप स्थित मन्दर पर्वतके पूर्व दिग्भागमें एवं शीता महा नदीके उत्तरमें जो कच्छादिक चक्रवर्ति विजयोंमें स्थित क्षेमादिक राजधानियां हैं उनमें उत्कृष्टसे आठ अर्हन्त, आठ चक्रवर्ती आठ बलदेव और आठ वासुदेव उत्पन्न हुए हैं उत्पन्न होते हैं और उत्पन्न होंगे तथा—जम्बूद्वीप स्थित मन्दर पर्वतके पूर्व भागमें और शीता महानदीके दक्षिण भागमें जो वत्सादिक चक्रवर्ति विजयस्थित सुषमादिक राजधानियां हैं—उनमें भी उत्कृष्टसे आठ अर्हन्त चक्रवर्ती आदि उत्पन्न हुए हैं और उत्पन्न होंगे २ तथा—जम्बूद्वीपस्थित मन्दर पर्वतके पश्चिम भागमें और शीतोदा महानदीके दक्षिण भागमें जो पद्मादि

आ राजधानीओमां तीर्थंकर आदि थतां होय छे. तेथी हुवे सूत्रकार तीर्थंकर वगेरेनी आठ स्थाननी अपेक्षाओ प्ररूपणा करे छे—

“जंबू मंदरपुरस्थिमेण सीयाए” इत्यादि—

टीकार्थ—जम्बूद्वीपमां आवेला मन्दर पर्वतनी पूर्व दिशाभां ओ शीता महानदी वडे छे तेनी उत्तरे ओ कच्छादिक चक्रवर्ति विजयो आवेलां छे तेमां आवेदी क्षेमादिक राजधानीओमां वधारेमां वधारे आठ अर्हंतो, आठ चक्रवर्तीओ, आठ बलदेवो. अने आठ वासुदेवो उत्पन्न थया हुता, उत्पन्न थाय छे अने उत्पन्न थशे १२। तथा जम्बूद्वीपना मन्दर पर्वतनी पूर्व दिशाभां शीता महानदीना दक्षिण भागमां वत्सादिक चक्रवर्ति विजयमां आवेदी ओ सुषमादिक राजधानीओ छे तेमां पणु वधारेमां वधारे आठ अर्हंत आठ चक्रवर्ती आदि उत्पन्न थया हुता उत्पन्न थाय छे अने उत्पन्न थशे १३। तथा जम्बूद्वीपना मन्दर पर्वतनी पश्चिम दिशाभां शीतोदा महानदीना दक्षिण भागमां आवेला चक्रवर्ति विजयमां आवेदी

दक्षिणे भागे याः पक्ष्मादि चक्रवर्ति विजयस्थिता अश्वपुर्यादयो राजधान्यस्तत्रापि उत्कर्षपदे एवमेव=पूर्ववदेव अष्टाष्ट अर्हन्तचक्रवर्त्यादयो बोध्याः ३। तथा-जम्बू मन्दरस्य पश्चिमे भागे शीतोदाया महानद्याश्च उत्तरे भागे वा प्रदिचक्रवर्ति विजयस्थिता विजयादयो राजधान्यस्तत्रापि पूर्ववदेव अष्टाष्ट अर्हन्तचक्रवर्त्यादयो बोध्या इति । अत्रेदं बोध्यम्—एकैकस्मिन् विजये एकैकस्य अर्हत उत्पत्त्या द्वात्रिंशद्विजयेषु समकालं द्वात्रिंशत्तीर्थकरा भवन्ति । चक्रवर्त्तिनो बलदेवा वासुदेवाश्च उत्कर्षत एककालेऽष्टात्रिंशतिरेव भवन्ति, यत एषु विजयेषु जघन्यतश्चत्वारो वासुदेवाश्चत्वारश्चक्रवर्त्तिनो भवनन्त्येव चक्रवर्त्तिनो वासुदेवाश्च एकस्मिन् क्षेत्रे एक-

चक्रवर्ति विजयस्थित अश्वपुरी आदि राजधानियां हैं उनमें भी उत्कृष्टसे आठ २ अर्हन्त चक्रवर्ती आदि उत्पन्न हुए हैं उत्पन्न होते हैं और भविष्यत्में भी उत्पन्न होंगे ३ तथा जम्बूद्वीपस्थित मन्दर पर्वतके पश्चिम भागमें और शीतोदा महानदीसे उत्तर भागमें जो वप्रादिक चक्रवर्ति विजयस्थित विजयादिक राजधानियां हैं उनमें भी आठ २ अर्हन्त चक्रवर्ति आदि उत्कृष्ट रूपसे उत्पन्न हुए हैं, उत्पन्न होते हैं और उत्पन्न होंगे यहाँ पर ऐसा जानना चाहिये—एक एक विजयमें एक २ अर्हन्तकी उत्पत्ति होनेसे ३२ विजयोंमें एक साथ ३२ तीर्थकर होते हैं । तथा—चक्रवर्ती बलदेव, और वासुदेव उत्कृष्टसे एक कालमें २८ ही होते हैं—क्योंकि इन विजयोंमें जघन्यसे चार वासुदेव, चार चक्रवर्ती होते हैं । चक्रवर्ती और वासुदेव एक क्षेत्रमें एक कालमें

अश्वपुरी आदि के राजधानीको छे तेमां पणु वधारेमां वधारे आठ अर्हन्तो आठ अर्कवर्ती आदि उत्पन्न तथा हुता, उत्पन्न थाय छे अने उत्पन्न थशे, तथा जम्बूद्वीपना मन्दर पर्वतनी पश्चिम दिशाभां शीतोदा महानदीना उत्तर भागभां आवेला वप्रादिक के अर्कवर्ति विजयो छे तेमां आवेला विजयादिक राजधानीकोमां पणु भूतकाणमां वधारेमां वधारे आठ अर्हन्तो, आठ अर्कवर्तीको आदि उत्पन्न तथा हुता, वर्तमानमां पणु उत्पन्न थाय छे अने भविष्यमां पणु उत्पन्न थशे । ४। अहीं अेवुं समग्रपुं जेठिं अे के अेक अेक विजयभां अेक अेक अर्हन्तनी उत्पत्ति थतीं डोवाथी उर विजयोभां अेक साथे उर तीर्थकरो डोय छे, तथा अर्कवर्ती, बलदेव अने वासुदेव अेक जे काणमां वधारेमां वधारे २८ जे डोय छे, कारणे के ते विजयोभां ओछाभां ओछा चार वासुदेव अने चार अर्कवर्ती तो अवश्य डोय जे छे, अेक क्षेत्रमां अेक जे काणे अर्कवर्ती अने वासुदेव—अनेने। सङ्भाव डोतो नथी, तेथी अर्कवर्ती अने वासुदेवानी जे

काले न भवन्तीति चक्रवर्तिनां वासुदेवानां च अष्टाविंशतिसंख्यकत्वम् । बलदेवाश्च वासुदेवसहचरिता इति बलदेवानामपि अष्टाविंशति संख्यकत्वमिति ॥ सू० ५० ॥

अथ दीर्घवैताढ्यादीन् अष्टस्थानत्वेनाह—

मूलम्--जंबू मंदरपुरत्थिमेणं सीयाए महानईए उत्तरेणं
अट्ट दीहवेयड्ढा, अट्ट तिमिसगुहाओ, अट्ट खंडपवायगुहाओ,
अट्ट कथमालगा देवा, अट्ट णट्टमालगा देवा, अट्ट गंगाकुंडा,
अट्ट सिंधुकुंडा, अट्ट गंगाओ, अट्ट सिंधूओ, अट्ट उसभकूडा,
पव्वया, अट्ट उसभकूडा देवा पणत्ता १। जंबू मंदरपुरत्थिमेणं
सीयाए महाणईए दाहिणेणं अट्ट दीहवेयड्ढा, एवं चैव जाव
अट्ट उसभकूडा देवा पणत्ता, नवरमेत्थ रत्ता रत्तावईओ तासिं
चैव कुंडा २। जंबू मंदरपच्चत्थिमेणं सीयोयाए महाणईए
दाहिणेणं अट्ट दीहवेयड्ढा जाव अट्ट नट्टमालगा देवा अट्ट
गंगाकुंडा अट्ट सिंधुकुंडा अट्ट गंगाओ अट्ट सिंधूओ अट्ट उस-
भकूडा पव्वया अट्ट उसभकूडा देवा पणत्ता ३। जंबू मंदर-
पच्चत्थिमेणं सीयोयाए महाणईए उत्तरेणं अट्ट दीहवेयड्ढा जाव
अट्ट नट्टमालगा देवा अट्ट रत्ताकुंडा अट्ट रत्तावई कुंडा अट्ट
रत्ताओ जाव अट्ट उसभकूडा देवा पणत्ता ४ ॥ सू० ५१ ॥

छाया—जम्बू मन्दर पौरस्त्ये शीताया महानद्या उत्तरे अष्टौ दीर्घवैताढ्याः
अष्टौ तिमिसगुहाः अष्टौ खण्डप्रपातगुहाः अष्टौ कृतमालका देवाः अष्टौ नाट्य-

नहीं होते हैं इसलिये चक्रवर्तियों एवं वासुदेवोंकी २८ संख्यामें कोई
बाधा नहीं आती है तथा-बलदेव वासुदेव सहचरित होते हैं अतः
बलदेवोंकी भी २८ संख्या होनेमें कोई बाधा नहीं आती है ॥ सू० ५०॥

२८ नी संख्या कही छे तेना मेण भणी जय छे. तथा णलदेव अने वासु-
देव सहचरित छाय छे, तेथी णणदेवोनी संख्या पणु २८ नी ज थाय छे. ॥सू ५०॥

માલકા દેવાઃ અઘ્ટૌ ગઙ્ગાકુણ્ડાનિ અઘ્ટૌ સિન્ધુકુણ્ડાનિ, અઘ્ટૌ ગઙ્ગાઃ અઘ્ટૌ સિન્ધવઃ અઘ્ટૌ ઋષભકૂટાઃ પર્વતાઃ અઘ્ટૌ ઋષભકૂટા દેવાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ૧। જમ્બૂમન્દર-પૌરસ્ત્યે શીતાયા મહાનદ્યા દક્ષિણે અઘ્ટૌ દીર્ઘવૈતાઢ્ય આઠ એવમેવ યાવત્ ઋષભકૂટા દેવાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ । નવરમત્ર રક્તા રક્તાવત્યઃ, તાસામેવ કુણ્ડાનિ ૨। જમ્બૂ મન્દર-પાશ્ચાત્યે શીતોદાયા મહાનદ્યા દક્ષિણે અઘ્ટૌ દીર્ઘવૈતાઢ્ય આઠ યાવત્ અઘ્ટૌ નાટ્યમાલકા

અવ સૂત્રકાર દીર્ઘવૈતાઢ્ય આદિકોંકી પ્રરૂપણા આઠ સ્થાન રૂપસે કરતે હૈં--

“ જમ્બૂ મંદરપુરત્થિમેણં સીયાણ મહાનઈણ ” ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ--જમ્બૂદ્વીપસ્થિતમન્દરપર્વતકી પૂર્વ દિશામેં એવં શીતા મહાનદીકે ઉત્તરમેં આઠ દીર્ઘવૈતાઢ્ય આઠ તિમિસ્રગુહા, આઠ સ્વપાત ગુહા, આઠ કૃતમાલક દેવ, આઠ નાટ્યમાલક દેવ આઠ ગઙ્ગા કુણ્ડ, આઠ સિન્ધુ કુણ્ડ, આઠ ગઙ્ગા આઠ સિન્ધુ, આઠ ઋષભકૂટદેવ કહે ગયે હૈં । ૧। જમ્બૂ મન્દરકી પૂર્વ દિશામેં એવં શીતા મહાનદીકો દક્ષિણદિશામેં આઠ દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વત એવં આઠ ઋષભકૂટ દેવ કહે ગયે હૈં । વિશેષ--યહાં પર રક્તા ઓર રક્તાવતી નદિયાં હૈં ઓર ઉન્હીંકે કુણ્ડ હૈં । ૨। જમ્બૂદ્વીપ સ્થિત મન્દર પર્વતકી પશ્ચિમ દિશામેં ઓર શીતોદા મહાનદીકે દક્ષિણમેં આઠ દીર્ઘવૈતાઢ્ય યાવત્ આઠ

હવે સૂત્રકાર દીર્ઘવૈતાઢ્ય આદિકોંકી પ્રરૂપણા આઠ સ્થાન રૂપે કરે છે--

“ જમ્બૂ મંદરપુરત્થિમેણં સીયાણ મહાનઈણ ” ઇત્યાદિ--

સૂત્રાર્થ--જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં જે શીતા મહાનદી વહે છે તેની ઉત્તર દિશામાં આઠ દીર્ઘવૈતાઢ્ય, આઠ તિમિસ્રગુહા, આઠ સ્વપાત ગુહા, આઠ કૃતમાલક દેવ, આઠ નાટ્યમાલક દેવ, આઠ ગંગાકુંડ, આઠ સિન્ધુકુંડ, આઠ ગંગા, આઠ સિન્ધુ, આઠ ઋષભકૂટ પર્વત, અને આઠ ઋષભકૂટ દેવ કહ્યા છે । ૧। જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં જે શીતા મહાનદી વહે છે તેની દક્ષિણ દિશામાં પણ આઠ દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વતથી લઈને આઠ ઋષભકૂટ દેવ પર્યન્તની ઉપર્યુક્ત વસ્તુઓ કહી છે. વિશેષમાં ત્યાં રક્તા અને રક્તાવતી નદીઓ અને તેમના કુંડો છે । ૨। જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં જે શીતોદા મહાનદી વહે છે તેની દક્ષિણ દિશામાં દીર્ઘ વૈતાઢ્યથી લઈને આઠ નાટ્યમાલક દેવો આઠ ગંગાકુંડ, આઠ સિન્ધુકુંડ, આઠ ગંગા આઠ સિન્ધુ આઠ ઋષભકૂટ પર્વત અને આઠ ઋષભકૂટ દેવો પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત પદાર્થોંકે. (૩) જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં જે શીતોદા મહાનદી વહે

देवा अष्टौ गङ्गाकुण्डानि अष्टौ सिन्धुकुण्डानि अष्टौ गङ्गाः, अष्टौ सिन्धवः ऋषभकूट पर्वताः अष्टौ ऋषभकूटा देवाः प्रज्ञप्ताः ३। जम्बू मन्दरपाश्चात्ये शीतोदाया महानद्या उत्तरे अष्टौ दीर्घवैताढ्या यावत् नाट्यमालका देवा अष्टौ रक्ता कुण्डानि अष्टौ रक्तावती कुण्डानि अष्टौ रक्ताः यावत् अष्टौ ऋषभकूटा देवा प्रज्ञप्ताः ४। सु५१

टीका—‘ जम्बू मंदर पुरत्थिमेणं ’ इत्यादि—

जम्बू मन्दरस्य पूर्वे शीताया महानद्या उत्तरे अष्टाष्ट संख्यका दीर्घवैताढ्या-
दयो बोध्याः । ‘ दीर्घवैताढ्य ’ इत्यत्र दीर्घेति विशेषणं वर्तुलवैताढ्य व्यव-
च्छेदार्थम् अष्टसु दीर्घवैताढ्येषु प्रत्येकवैताढ्ये एका तिमिस्रगुहाः एका खण्ड-
प्रपातगुहा चास्ति । अतोऽष्टौ तिमिस्रगुहा अष्टौ खण्डप्रपातगुहा बोध्याः । अष्टौ

नाट्यमालका देव, आठ गङ्गाकुण्ड, आठ सिन्धुकुण्ड, आठ गङ्गा,
आठ सिन्धु, आठ ऋषभकूट पर्वत, और आठ ऋषभकूट देव कहे गये
हैं । ३। जम्बूद्वीपस्थित मन्दरपर्वतकी पश्चिम दिशामें और शीतोदा
महानदीके उत्तरमें आठ दीर्घवैताढ्य पर्वत यावत् आठ नाट्यमालका
देव, आठ रक्ताकुण्ड, आठ रक्तावती कुण्ड, आठ रक्ता, यावत् आठ
ऋषभकूट कहे गये हैं ।

टीकार्थ—जम्बू मन्दरके पूर्वमें शीतामहानदीके उत्तरमें आठ दीर्घ-
वैताढ्य आदि कहे गये हैं यहां “दीर्घवैताढ्य” में जो दीर्घ विशेषण है
वह वर्तुल वैताढ्यकी निवृत्तिके लिये है आठ दीर्घवैताढ्योंमेंसे प्रत्येक
दीर्घवैताढ्यमें एक तिमिस्र गुहा है और एक खण्डप्रपात गुहा है
अतः आठ दीर्घवैताढ्योंकी आठ तिमिस्रगुहाएँ और आठ खण्ड प्रपात

छे, तेनी उत्तरे आठ दीर्घवैताढ्य पर्वतथी लऽने आठ नाट्यमालका देवो,
आठ रक्ताकुंड, आठ रक्तावती कुंड, आठ रक्ता इत्यादि आठ ऋषभकूट
देवो पर्यन्तनी उपर्युक्त वस्तुओ छे । ४। जम्बूद्वीपना मन्दर पर्वतनी
पूर्वमां शीता महानदीनी उत्तरे आठ दीर्घवैताढ्य आदि होवानुं जे कथन
करवामां आंयुं छे, तेमां वैताढ्य पर्वतानी आगण जे ‘ दीर्घ ’ विशेषण
लगाडवामां आंयुं छे ते वर्तुल वैताढ्यनी निवृत्तिने भाटे लगाडवामां आंयुं
छे. आठ दीर्घ वैताढ्योमाना प्रत्येक दीर्घ वैताढ्यमां एक तिमिस्रगुहा अने
एक खण्डप्रपातगुहा छे. अरीने आठ दीर्घवैताढ्यनी कुल आठ तिमिस्र
गुहाओ अने आठ खण्डप्रपात गुहाओ थछ नथ छे. जे आठ

કૃતમાલકા દેવા અષ્ટાનાં તિમિસ્રગૃહાનામધિષ્ઠાયકાઃ, અષ્ટૌ નાટ્યમાલકાશ્ચ
અષ્ટાનાં સ્વપ્ડપ્રપાતગૃહાનામધિષ્ઠાયકા વૉધ્યાઃ । નીલવદ્વર્પધરપર્વતસ્ય દક્ષિણ-
મેલલાસ્થિતાનિ પશ્ચિયોજનાયામવિષ્કમ્ભાણિ મધ્યસ્થિતગજ્ઞાદેવી ભવન-
સહિતદ્વીપયુક્તાનિ તિસ્રપુ દિક્ષુ વાહ્યાશ્યન્તરદ્વારયુક્તાનિ અષ્ટૌ ગજ્ઞાકુણ્ડાનિ
સન્તિ । एतेषामષ્ટાનાં ગજ્ઞાકુણ્ડાનાં પ્રત્યેકં દક્ષિણવહિર્દ્વારિત એકૈકા ગજ્ઞાનદી
વિનિર્ગન્ચતીત્યષ્ટૌ ગજ્ઞાનદ્યૌ ભવન્તિ । एता अष्टावपि गज्ज्ञानद्यौ विजयान् विभ-
जन्त्यो भरतगज्ज्ञावत् शीतामनुप्रविशन्तीति । एवं मध्यस्थितसिन्धुदेवी
भवनपद्मिनीપયુક્તાનિ સિન્ધુકુણ્ડાન્યપિ વૉધ્યાનિ । एतेषां कुण्डानां दक्षिण-

गुहाएँ हो जाती हैं । आठ कृतमालक देव हैं ये आठ तिमिस्र गुहाओंके
अधिष्ठायक हैं । आठ नाट्यमालक देव हैं—ये आठ स्वपडप्रपात गुहा-
ओंके अधिष्ठायक हैं । नीलवद्वर्परकीदक्षिण मेखला पर स्थित
आठ गज्ज्ञाकुण्ड हैं । ये गज्ज्ञाकुण्ड ६० योजनका आयामविष्कम्भ-
वाले हैं—अर्थात् लम्बे चौड़े हैं । इनके मध्यमें जो द्वीप हैं—ये द्वीप गज्ज्ञा
देवीके भवनोंसे युक्त है । ये तीन दिशाओंमें हैं । वाह्य और आभ्य-
न्तर द्वारोंसे ये युक्त हैं । इन आठ गज्ज्ञा कुण्डोंमेंसे प्रत्येक कुण्डके
दक्षिण दिशा सम्बन्धी वाह्य द्वारसे एक एक गज्ज्ञा नदी निकली है,
इस तरह आठ गंगा नदियां हो जाती हैं । ये आठों गंगा नदियां
विजयोंका विभाग करती हुई भरतकी गंगाकी तरह शीता नदीमें
प्रवेश करती हैं । इसी तरहसे सिन्धु कुण्ड भी जानना चाहिये. इन
सिन्धु कुण्डोंके बीचमें द्वीप हैं, जो सिन्धु देवीके भवनोंसे युक्त हैं ।

કૃતમાલક દેવો છે, તેઓ આઠ તિમિસ્ર ગુહાઓના અધિષ્ઠાપકો છે. જે
આઠ નાટ્યમાલક દેવો કહ્યાં છે તેઓ આઠ ખંડપ્રપાત ગુહાઓના અધિષ્ઠાપકો
છે. નીલવત્ વર્ષધરની દક્ષિણ મેખલા પર આઠ ગંગાકુંડ આવેલા છે. તે ગંગા
કુંડોની લંબાઈ તથા પહોળાઈ ૬૦ યોજનની કહી છે તેમની વચ્ચે દ્વીપો છે
તે દ્વીપો ગંગાદેવીના ભવનોથી યુક્ત છે. તે ત્રણ દિશાઓમાં છે અને બાહ્ય
તથા આભ્યન્તર દ્વારોથી યુક્ત છે આ આઠ ગંગાકુંડોમાંના પ્રત્યેક કુંડની દક્ષિણ
દિશાના બહુ દ્વારમાંથી એક એક ગંગા નદી નીકળે છે. આ રીતે કુલ
આઠ ગંગા નદીઓ થાય છે. તે આઠે ગંગા નદીઓ વિજયો (ચકવર્તી
વિજયક્ષેત્રો)ને વિભાગ કરતી થઈ ભરતક્ષેત્રની ગંગા નદીની જેમ
શીતા નદીમાં પ્રવેશ કરે છે, એજ પ્રમાણે આઠ સિન્ધુકુંડ વિષે પણ સમજવું.
તે સિન્ધુ કુંડોની વચ્ચે દ્વીપો છે. તે દ્વીપો સિન્ધુદેવીના ભવનોથી યુક્ત છે તે
કુંડોના દક્ષિણ દિશાના બહુ દ્વારમાંથી આઠ સિન્ધુ નદીઓ નીકળે છે, અને

वद्विद्वीरतोऽष्टौ सिन्धुनद्यो विनिर्गत्य विजयान् विभजन्त्यः शीतामनुप्रविशन्तीति । ऋषभकूटाः पर्वता अष्टौ, अष्टास्वपि निजयेषु तद्भावात् । त एते ऋषभकूटा पर्वता वर्षधरपर्वतप्रत्यासन्ना म्लेच्छखण्डत्रयमध्यखण्डवर्तिनः सर्वेषु विजयेषु भरतेषु ऐरवतेषु च भवन्ति । एतत्प्रमाणं चेत्यमभिहितम्—

“ सव्वेवि उसभकूडा, उव्विद्धा अट्ट जोयणा होति ।

वारस अट्टय चउरो, मूले मज्जुवरि वित्थिणा ॥१॥”

छाया—सर्वेऽपि ऋषभकूटा उद्विद्धा अष्ट योजनानि भवन्ति ।

द्वादश अष्टौ च चत्वारो मूले मध्ये उपरि विस्तीर्णाः ॥१॥ इति ।

अयमर्थः—सर्वेऽपि ऋषभकूटा पर्वता अष्टौ योजनानि उद्विद्धाः=उन्नता बोध्याः । मूले द्वादश मध्ये अष्टौ उपरि च चत्वारि योजनानि विस्तीर्णा बोध्या इति । एतत्कूटनिवासिनो देवा अपि ऋषभकूटनाम्ना उच्यन्ते, ते तु अष्ट-संख्यका बोध्या इति ॥१॥ तथा—जम्बू मन्दरस्य पूर्वे शीताया महानद्या दक्षिणे-

इन कुण्डोंके दक्षिण बाह्य द्वारसे आठ सिन्धु नदियां निकलकर विजयोंका विभाग करती हैं, और शीता नदीमें प्रवेश करती हैं । ऋषभकूट पर्वत आठ हैं—चौको आठोंही विजयोंमें इनका सद्भाव है । ये ऋषभकूट पर्वत वर्षधर पर्वतोंके पासमें हैं, और तीन म्लेच्छ खण्डोंके मध्य खण्डोंमें स्थित हैं । ये समस्त विजयोंमें भरतोंमें और ऐरवत क्षेत्रोंमें होते हैं । इनका प्रमाण इस प्रकारसे कहा गया है—

‘ सव्वे वि उसभकूडा ’ इत्यादि ।

ये समस्त ऋषभकूट पर्वत आठ योजन ऊंचे हैं । मूलमें १२ योजन मध्यमें आठ योजन, और ऊपरमें चार योजन विस्तारवाले हैं । इन कूटों पर निवास करनेवाले देव भी ऋषभकूट नामसे कहे जाते हैं ।

विजयेना विभाग करती थी शीता महानदीमां प्रवेश करे छे. ऋषभकूट पर्वतो आठ छे, कारण के आठे विजयेमां ओक ओक ऋषभकूट पर्वत होय छे. ते ऋषभकूट पर्वतो वर्षधर पर्वतोनी पासे आवेला छे, अने त्रणु म्लेच्छ षण्डोना मध्यषण्डोमां स्थित छे. समस्त विजये मां, भरतोमां अने ऐरवत क्षेत्रोमां तेमने सद्भाव नीये मुज्ज छे—

“ सव्वे वि उसभकूडा ” इत्यादि—ते समस्त ऋषभकूट पर्वतो आठ आठ योजन उंचा छे. तेमने विस्त २ भूणलागमां १२ योजन, मध्य लाग आठ योजन अने टोय ४ योजनने छे. ते कूटो पर निवास करनारा देवोनु नाम पणु ऋषभकूट देवो छे. ऋषभकूट देवो पणु आठ ७ छे. ७'पूद्दीपना मन्दर पर्वतनी पूर्वमां ७

૨૫ અષ્ટાષ્ટસંખ્યકાદોર્ધવૈતાલ્યાદયો વોધ્યાઃ । નવરમ્-અન્ન ગજ્ઞાકુણ્ડસ્થાને
 રક્તાકુણ્ડાનિ સિન્ધુકુણ્ડસ્થાને રક્તાવતીકુણ્ડાનિ ચ વોધ્યાનિ । રક્તાકુણ્ડાધિ-
 ણાત્ર્યો દેવ્યો રક્તાઃ, રક્તાવતીકુણ્ડાધિણાત્ર્યો દેવ્યશ્ચ રક્તાવત્યો વોધ્યાઃ ।
 તથા-ગજ્ઞાનદીસ્થાને રક્તાનદ્યઃ સિન્ધુનદી સ્થાને રક્તાવત્યો નદ્યો વોધ્યા ઇતિ
 ॥૨॥ તથા-જમ્બૂ મન્દરસ્ય પશ્ચિમે શીતોદાયા મહાનદ્યા દક્ષિણે અષ્ટાષ્ટસંખ્યકા
 દોર્ધવૈતાલ્યા યાવત્ નાટ્યમાલકા દેવા ગજ્ઞાકુણ્ડાનિ ગજ્ઞાઃ સિન્ધવઃ ઋષભ-
 કૂટપર્વતાઃ ઋષભકૂટા દેવાશ્ચ વોધ્યાઃ ॥૩॥ તથા-જમ્બૂ મન્દરસ્ય પશ્ચિમે શીતો-
 દાયા મહાનદ્યા ઉત્તરે અષ્ટાષ્ટસંખ્યકા દોર્ધવૈતાલ્યા યાવત્ નાટ્યમાલકા દેવા
 રક્તાકુણ્ડાનિ રક્તાવતી કુણ્ડાનિ રક્તા રક્તાવત્ય ઋષભકૂટપર્વતા ઋષભકૂટા
 દેવાશ્ચ વોધ્યાઃ ૪ ઇતિ ॥ સૂ૦ ૫૧ ॥

યે ઋષભકૂટ આઠ હૈં ॥૧॥ તથા-જમ્બૂદ્વીપસ્થિત મન્દર પર્વતકે પૂર્વમેં
 ઓર શીતા મહાનદીકે દક્ષિણમેં ખી આઠ ૨ દોર્ધ વૈતાલ્ય આદિક
 હૈં । વિશેષ-યહાં ગંગા કુણ્ડકે સ્થાનમેં રક્તાકુણ્ડ ઓર સિન્ધુકુણ્ડકે
 સ્થાનમેં રક્તાવતી કુણ્ડ હૈં એસા જાનના ચાહિયે. રક્તાકુણ્ડ કી અધિ-
 ણાત્રી દેવિયાંહૈં વે રક્તાવતીહૈં તથા-ગંગા નદીકે સ્થાનમેં રક્તા નદિયાં,
 નદીકે સ્થાનમેં રક્તાવતી નદિયાં હૈં એસા જાનના ચાહિયે ૨ તથા-
 જમ્બૂમન્દરકે પશ્ચિમમેં ઓર શીતોદા મહાનદીકે દક્ષિણમેં આઠ ૨
 દોર્ધવૈતાલ્ય યાવત્ નાટ્યમાલક દેવ, ગંગાકુણ્ડ, સિન્ધુકુણ્ડ, ગંગા
 નદિયાં સિન્ધુનદિયાં, ઋષભકૂટ પર્વત ઓર ઋષભકૂટ દેવ હૈં એસા
 જાનના ચાહિયે ૩ તથા-જમ્બૂમન્દરકે પશ્ચિમમેં ઓર શીતોદા મહા-
 નદીકે ઉત્તરમેં આઠ ૨ દોર્ધવૈતાલ્ય યાવત્ નાટ્યમાલક દેવ, રક્તાકુણ્ડ

શીતા મહાનદી વહે છે તેની દક્ષિણ દિશામાં પણ આઠ દોર્ધ વૈતાલ્ય આદિ
 પૂર્વોક્ત વસ્તુઓ છે. વધારામાં ત્યાં ગંગાકુંડને બદલે રક્તાકુંડ છે અને સિન્ધુ-
 કુંડને બદલે રક્તાવતીકુંડ છે, એમ સમજવું. રક્તાકુંડની અધિષ્ઠાત્રી જે દેવીઓ
 છે તેમનું નામ છે. રક્તાવતી દેવીઓ છે. ત્યાં ગંગાને બદલે રક્તા અને સિન્ધુને
 બદલે રક્તાવતી નદીઓ છે, એમ સમજવું. જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની પશ્ચિમમાં
 જે શીતોદા મહાનદી વહે છે તેની દક્ષિણમાં પણ આઠ આઠ દોર્ધ વૈતાલ્ય પર્વત
 નાટ્યમાલક દેવો, ગંગાકુંડો, સિન્ધુકુંડો, ગંગા નદીઓ, સિન્ધુ નદીઓ, ઋષભ
 કૂટ પર્વતો અને ઋષભકૂટ દેવો છે, એમ સમજવું જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની
 પશ્ચિમમાં જે શીતોદા નામની મહાનદી વહે છે તેની ઉત્તર દિશામાં પણ આઠ
 આઠ દોર્ધવૈતાલ્ય પર્વતો નાટ્યમાલક દેવો, રક્તાકુંડો, રક્તાવતીકુંડો, રક્તા
 નદીઓ, રક્તાવતી નદીઓ, ઋષભકૂટ પર્વતો અને ઋષભકૂટ દેવો છે, એમ
 સમજવું બેધઓ. ॥ ૩ ૫૧ ॥

इत्थं जम्बू मन्दरस्थान् पदार्थान् निरूप्य सम्प्रति तस्यैव चूलिकामष्ट-
स्थानत्वेनाह —

मूलम्—मंदरचूलिया णं बहुमज्झदेशभाए अट्ट जोयणाइं
विकखंभेण पणत्ता ॥ सू० ५२ ॥

छाया—मन्दरचूलिका खलु बहुमध्यदेशभागे अष्टौ योजनानि विष्कम्भेण
प्रज्ञप्ता ॥ सू० ५२ ॥

टीका—‘ मंदरचूलियाणं ’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा ॥ सू० ५२ ॥

अनन्तरं जम्बूद्वीपरूपक्षेत्रगताः पदार्था उक्ताः, सम्प्रति क्षेत्रसाधर्म्याद् धात-
कीखण्डादिस्थपदार्थान् निरूपयति—

मूलम्—धायइसंडदीवे पुरत्थिमज्जेणं धायइरुक्खे अट्ट जोय-
णाइं उड्डु उच्चत्तेणं, बहुमज्झदेशभाए अट्ट जोयणाइं विकखंभेणं,
साइरेगाइं अट्ट जोयणाइं सव्वग्गेणं पणत्ता १। एवं धायइरु-
क्खाओ आठवेत्ता सव्वेव जंबूदीवत्तव्वया भाणियव्वा जाव
रक्तावती कुण्ड, रक्ता, रक्तावती नदियां ऋषभकूट पर्वत और ऋषभ-
कूट देव हैं ऐसा जानना चाहिये ४-॥ सू० ५१ ॥

इस प्रकारसे जम्बूमन्दरस्थ पदार्थोंका निरूपण करके अब सूत्रकार
उसकी चूलिकाका आठ स्थानरूपसे कथन करते हैं—

“ मंदरचूलियाणं बहुमज्झदेशभाए ” इत्यादि

टीकार्थ—मन्दरकी चूलिका बहुमध्यदेशभागमें विष्कम्भकी
अपेक्षा आठ योजनकी कही गई है ॥ सू० ५२ ॥

आ प्रकारे जंबूद्वीपनी वस्तुओतुं निरूपण करीने हवे सूत्रकार मन्दरनी
चूलिकाओतुं आठ स्थान इपे निरूपण करे छे—

“ मंदरचूलियाणं बहुमज्झदेशभाए ” इत्यादि—

टीकार्थ—मन्दर पर्वतनी चूलिकाओतुं विष्कम्भ (विस्तार) बहुमध्यदेश भागभां
आठ आठ योजनने कही छे ॥ सू० ५२ ॥

मंदरचूलियत्ति २। एवं पञ्चत्थिमद्धेवि महाधायइरुक्खाओ
आढवेत्ता जाव मंदरचूलियत्ति ३, एवं पुक्खरवरदीवड्डपुरत्थि-
मद्धेवि पउमरुक्खाओ आढवेत्ता जाव मंदरचूलियत्ति ४। एवं
पुक्खरवरदीवड्डपच्चत्थिमद्धेवि महापउमरुक्खाओ जाव मंदर-
चूलियत्ति ५ ॥ सू० ५३ ॥

छाया—धातकीखण्डद्वीपे पौरस्त्यार्द्धे धातकीवृक्षः अष्टौ योजनानि ऊर्ध्व-
मुच्चत्वेन, बहुमध्यदेशभागे अष्टौ योजनानि विष्वक्पेण, सातिरेकाणि अष्टौ
योजनानि सर्वांग्रेण प्रज्ञप्तः १। एवं धातकीवृक्षात् आरभ्य सचैव जम्बूद्वीपवक्त-
व्यता भणितव्या यावत् मन्दरचूलिकेति २। एवं पाश्चात्यार्द्धेऽपि महाधातकी-
वृक्षादारभ्य यावत् मन्दरचूलिकेति ३। एवं पुष्करवरद्वीपार्द्धेपौरस्त्यार्द्धेऽपि
पञ्चवृक्षादारभ्य यावद् मन्दरचूलिकेति ४। एवं पुष्करवरद्वीपार्द्धपाश्चात्यार्द्धेऽपि
महापञ्चवृक्षाद् यावद् मन्दरचूलिकेति ॥ सु० ५३ ॥

टीका—“ धायइसंडे ” इत्यादि—

यथा जम्बूद्वीपे जम्बूवृक्षादारभ्य मन्दरचूलिकान्ता विषया उक्तास्तथैव
धातकीखण्डादिष्वपि बोध्याः । धातकीवृक्षादारभ्य मन्दरचूलिकान्ताः पदार्था
बोध्याः । तथा—धातकीखण्डस्थ पाश्चात्यार्द्धे महाधातकीवृक्षादारभ्य, पुष्कर-

इस प्रकारसे जम्बूद्वीप रूप क्षेत्रमें रहे हुए पदार्थोंका निरूपण
कर अब सूत्रकार क्षेत्रके साधर्म्यको लेकर धातकीखण्डादिमें स्थित
पदार्थोंका निरूपण करते हैं—“ धायइखंडदीवे पुरत्थिमद्धेण ” इत्यादि।

टीकर्थ—जिस प्रकार जम्बूद्वीपमें जम्बू वृक्षसे लेकर मन्दरचूलिका
तक समस्त पदार्थ कहे गयेहैं, उसी तरह धातकीखण्ड आदि द्वीपोंमें भी
वे जानना चाहिये, अर्थात् धातकी वृक्षसे लेकर मन्दरचूलिका तक
समस्त पदार्थ यहां पर भी कथित कर लेना चाहिये, तथा—धातकी-

आ प्रकारे जम्बूद्वीप इय क्षेत्रमा आवेत्ता पदार्थानुं निरूपणु करीने डवे-
सूत्रकार क्षेत्रना साधर्म्येने लीधे धातकीखण्डादिमां रहेत्ता पदार्थानुं निरूपणु करे छे—

“ धायइखंडदीवे पुरत्थिमद्धेण ” इत्यादि—

टीकार्थ—जेवी रीते जम्बूद्वीपमां जम्बूवृक्षथी लधने मन्दर चूलिका पर्यन्तना
समस्त पूर्वोक्त पदार्थानो सद्भाव छे, जेज प्रमाणे धातकीखण्ड आदि द्वीपमां
पणु जे जथा पदार्थानो सद्भाव छे, जेटले के धातकीखण्डना पूर्वार्धमां धातकी

वरद्वीपार्द्धपौरस्त्यार्द्धे पद्मवृक्षादारभ्य, पुष्करवरद्वीपार्द्धपाश्चात्यार्द्धे महापद्म-
वृक्षादारभ्य मन्दरचूलिकान्ताः पदार्था बोध्याः । धातक्यादि वृक्षाणां प्रमाणा-
दिकं जम्बूवृक्षवद बोध्यम् ।

तदुक्तम्—

“ जो भणिओ जंबूए विही उ सो चेत्र होइ एएसि ।

देवकुरासु सामलिरुक्खा जह जंबूदीवम्मि ॥१॥ ”

छाया—=यो भणितो जम्बवा विधिस्तु स एव भवति एतेषाम् ।

देवकुरासु शाल्मलिवृक्षा यथा जम्बूद्वीपे ॥१॥ इति ॥ सू० ५३ ॥

खण्डके पाश्चात्यार्द्धमें—पश्चिमाधर्मं महाधातकी वृक्षसे लेकर, पुष्करवर
द्वीपार्धके पौरस्त्यार्धमें पद्मवृक्षसे लेकर एवं पुष्करवरद्वीपार्धके पाश्चा-
त्यार्द्धमें महा पद्मवृक्षसे लेकर मन्दरचूलिका तकके समस्त पदार्थ
कह लेना चाहिये. धातकी आदि वृक्षोंका प्रमाण आदि सब जम्बूवृक्षकी
तरह जानना चाहिये. तदुक्तम्—“ जो भणिओ जंबूए ” इत्यादि ।

जो विधि जम्बूवृक्षकी कही गई है वही विधि इनकी कहनी
चाहिये । भेइ इतनाही है कि जम्बूद्वीपमें जम्बूवृक्ष हैं और देवकुरुओंमें
शाल्मली वृक्ष हैं ॥१॥

जिस प्रकार जम्बूद्वीपमें जम्बूवृक्ष है उसी प्रकार देवकुरुमें शाल्म-
लिवृक्ष है ॥ सूत्र ५३ ॥

वृक्षनी लधने मन्दरचूलिका पर्यन्तना उपर्युक्त अधा पदार्थो छे, ओम समञ्जुं
लेधओ. तथा धातकीभ'उना पश्चिमाध'मां पणु मडाधातकी वृक्षने लधने उप'र्युक्त
अधां पदार्थोना सदृलाव समञ्जो. ओज प्रमाणे पुष्करवर द्वीपार्ध'ना पूर्वाध'मां
पणु पद्मवृक्षथी लधने मन्दर चूलिका पर्यन्तना पदार्थोना सदृलाव समञ्जो. ओज
प्रमाणे पुष्करवर द्वीपार्ध'मां पश्चिमाध'मां पणु मडापद्मवृक्षथी लधने मन्दर चूलिका
पर्यन्तना पदार्थोना सदृलाव समञ्जो. धातकीवृक्ष आदि समस्त पदार्थोनुं प्रमाणे
आगला सूत्रमां ज'णुवृक्ष आदितुं जे प्रमाणे अना'युं छे ते प्रमाणे ज' समञ्जुं.
कहुं पणु छे के—“ जो भणिओ जंबूए ” इत्यादि.

ओटले के ज'णुवृक्षनुं जेवुं वणु'न कयुं छे, ओवुं ज' वणु'न धातकीवृक्ष
अने पद्मवृक्षनुं थवुं ले'ओ ज'णुद्वीपना उपर्युक्त पदार्थोना वणु'न प्रमाणे
ज' धातकीभ'उदिना उपर्युक्त पदार्थोनुं वणु'न समञ्जुं. अही' ते कथन करतां
ओटले ज' तक्षावत छे के ज'णुद्वीपमां ज'णुवृक्ष छे अने देवकुरुओमां
शाल्मली वृक्ष छे. ॥ सू. ५३ ॥

क्षेत्राधिकारात्पुनरपि जम्बूद्वीपान्तर्गतान् पदार्थान् प्राह—

मूलम्—जंबूद्वीवे दीवे मंदरे पठ्वए भद्रशालवणे अट्ट दिसा,
हस्तिकूडा पणत्ता, तं जहा-पउमुत्तर १, नीलवंते २, सुहस्ति
३, अंजणगिरी ४, कुमुए य ५, पलासए ६, वडिसे ७ अट्टमए
रोयणागिरी ८॥ जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स जगती अट्ट जोयणाइं
विक्खंभेणं पणत्ता ॥ सू० ५४ ॥

छाया— जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरे पर्वते भद्रशालवने अष्टौ दिग्द्विस्तिकूटानि
प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पञ्चोत्तरः १, नीलवान् २; सुहस्ती ३, अञ्जनगिरिः ४,
कुमुदश्च ५, पलाशकः ६, अवतंसः ७ अष्टमको रोचनगिरिः ८। जम्बूद्वीपस्य
खलु द्वीपस्य जगती अष्टौ योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन बहुमध्यदेशभागे अष्टौ
योजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्तः ॥ सू० ५४ ॥

टीका—जंबूद्वीवे दीवे ” इत्यादि—

जम्बूद्वीपे द्वीपे=मध्यजम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्य चतुर्दिग्दर्शिभद्रशालवने

क्षेत्राधिकारको लेकरही पुनः सूत्रकार जम्बूद्वीपान्तर्गत पदा-
र्थोंका कथन करते हैं 'जंबू दीवे दीवे मंदरे पठ्वए ॥

टीकार्थ—जम्बूद्वीप नामके मध्य जम्बूद्वीपमें मन्दर पर्वतकी चारों दिशा-
ओंमें रहे हुए भद्रशाल वनमें शीता शीतोदा इन दो महानदिगोंके
तट पर आठ दिग्द्विस्तिकूट कहे गये हैं ! ये कूट पूर्वादि चारों दिशा-
ओंमें हस्तिके आकारके जैसे हैं—अनः इन्हे दिग्द्विस्ति कूट कहा गया
है । उनके नाम इस प्रकारसे हैं—पञ्चोत्तर १, नीलवान् २, सुहस्ती ३,
अञ्जनगिरि ४, कुमुद ५, पलाशक ६, अवतंस ७, एवं आठवां रोचन-

क्षेत्राधिकार वाली रह्यो छे. तेथी हवे सूत्रकार जंबूद्वीपमां आवेला णीणं
पदार्थानुं निरूपणु करे छे—“जंबूदीवे दीवे मंदरे पठ्वए” इत्यादि

टीकार्थ—जंबूद्वीप नामना मध्य जंबूद्वीपमां मन्दर पर्वतनी आरे दिशाओमां
आवेला भद्रशाल वनमां शीता अने शीतोदा भडानदीओना तट पर आठ
दिग्द्विस्तिकूट कहेला छे. आ कूट पूर्वादि आरे दिशाओमां हाथीना जेवां आकारथी
आवेला होवाने कारणे तेभने दिग्द्विस्तिकूट कहेवामां आव्या छे. तेभनां नाम
नीचे प्रभाणु छे—(१) पञ्चोत्तर, (२) नीलवान्, (३) सुहस्ती, (४) अञ्जनागिरि,
(५) कुमुद, (६) पलाशक, (७) अवतंस, अने (८) रोचनगिरि.

शीताशीतोद्योर्महानघोरुभयकुलवर्तीनि अष्टौ=अष्टसंख्यकानि दिग्हरितकूटानि=दिक्षु=पूर्वादिषु हस्त्याकाराणि कूटानि प्रज्ञप्तानि तथा-पबोत्तर इत्यादि । तथा-जम्बूद्वीपाभिधानस्य मध्यजम्बूद्वीपस्य जगती=वेदिकाधारभूता पाली ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अष्टौ योजनानि बहुमध्यदेशभागे विष्कम्भेण च अष्टौ योजनानि प्रज्ञप्ता ॥ इति ॥ सू० ५४ ॥

सम्प्रति कूटानि निरूपयितुमाह—

यूष्म-जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्स पठ्वयस्स दाहिणेणं महाहि-
मवंते वासहरपठ्वए अट्ट कूडा पणत्ता, तं जहा-सिद्धे १,
महाहिमवंते २ हिमवंते ३ रोहिते ४ हरीकूडे ५ हरिकंते ६
हारिवासे ७ वेरुलिए ८ चैवकूडाउ ॥१॥ जंबूमंदरउत्तरेणं रुपिम्मि
वासहरपठ्वए अट्ट कूडा पणत्ता, तं जहा-सिद्धे १ य रुपी २
रम्मग ३ नरकंता ४ बुद्धि ५ रूपकूडे ६ य । हिरणवए ७
मणिकंचणे ८ य रुपिम्मि कूडा उ ॥२॥ जंबू मंदरपुरत्थिमेणं
रुयगवरे पठ्वए अट्ट कूडा पणत्ता, तं जहा-रिट्टे १ तत्रणिजे २
कंचण ३ रयय ४ दिसासोत्थिए ५ पलंबे ६ य । अंजण ७
अंजणपुलए ८ रुयगस्स पुरत्थिमे कूडा । तत्थ णं अट्ट दिसा-
कुमारिमहत्तरियाओ महिद्धियाओ जाव पलिओवमट्टिइयाओ
परिवसंति, तं जहा-णंदुत्तरा १ य णंदा २ आणंदा ३ णंदि-
वद्धणा ५। विजया ५ य वेजयंती ६, जयंती ७ अपराइया

गिरि ८. इस जम्बूद्वीपकी जगती-वेदिकाकी आधारभूत पाली-आठ
योजनकी ऊंची है तथा मध्य भागमें वह विष्कम्भकी अपेक्षा आठ
योजनकी है ॥ सूत्र ५४ ॥

आ जंबूद्वीप नामना मध्य जंबूद्वीपनी जगती (वेदिकानी आधारभूत
पाली-दीवाद) आठ योजन उंची छे, तथा तेना मध्यभागे आठ योजनना
विष्कम्भ (पडोणार्ध) वाणी छे. ॥ सू. ५४ ॥

८ ॥३॥ जंबू मंदरदाहिणेणं रुयगवरे पवण अट्ट कूडा पणणत्ता
तं जहा-कणए १ कंचणे २ पउमे ३ नलिणे ४ ससि ५ दिवा-
यरे ६ चेव । वेसमणे ७ वेरुलिए ९ रुयगस्स उदाहिणे कूडा ॥
तत्थ णं अट्ट दिसाकुमारि महत्तरियाओ महिद्धियाओ जाव
पलिओवमट्टिइयाओ परिवसंति, तं जहा-समाहारा १, सुप-
इण्णा २, सुप्पबुद्धा ३, जसोहरा ४। लच्छिवई ५ सेसवई ६
चित्तगुत्ता ७ वसुंधरा ९ ॥ ४ ॥ जंबू मंदरपच्चत्थिमे रुयगवरे
पवण अट्टकुडा पणणत्ता, तं जहा-सोत्थिए १ य असोहे २ य
हिमवं ३ मंदरे ४ तथा । रुअगे ५ रुयगुत्तमे ६ चंदे ७, अट्टमे
य सुदंसणे ८ ॥ तत्थ णं अट्ट दिसाकुमारि महत्तरियाओ महि-
द्धियाओ जाव पलिओवमट्टिइयाओ परिवसंति, तं जहा-इला-
देवी १, सुरादेवी ३, पुढवी ३, पउमावई ४। एगनासा ५ णव-
मिया ६, सीया ७ भद्दा ८ य अट्टमा ॥५॥ जंबू मंदरउत्तरे
रुयगवरे पवण अट्ट कूडा पणणत्ता, तं जहा-रयणे १ रयणुच्चए
२ य, सव्वरयण ३ रयणसंचए ४ चेव । विजए ५ य वेजयंते ६
जयंते ७ अपराइए ८ ॥ तत्थ णं अट्ट दिसाकुमारिमहत्तरियाओ
महिद्धियाओ जाव पलिओवमट्टिइयाओ परिवसंति, तं जहा-
अलंबुसा १ मियकेसी २ पौंडरिगी ३ य वारुणी ४। आसाय ५
सव्वगा ६ चेव सिरी ७ हिरी ९ चेव उत्तरओ ॥६॥ अट्ट अहे-
लोगवत्थवाओ दिसाकुमारिमहत्तरियाओ पणणत्ताओ, तं जहा-
भोगंकरा १ भोगवई ३ सुभोगा ३ भोगमालिणी ४। सुवच्छा ५

वच्छामिता ६ य, वारिसेणा ७ बलाहगा ९ । ७। अट्ट उड्डुलोग-
वत्थवाओ दिसाकुमारिमहत्तरियाओ पणत्ताओ, तं जहा-
मेघंकरा १ मेघवई २ सुमेघा ३, मेघमालिणी ४। तोयधारा ५
विचित्ता ६ य पुप्फमाला ७ अणिंदिया ९ । सू० ५५ ।

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणे महाहिमवति वर्षधरप-
र्वते अष्टौ कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—सिद्धो १ महाहिमवान् २ हिमवान् ३
रोहिता ४ हीकूटम् ५। हरिकान्ता ६ हरिवर्ष ७ वैडूर्य ८ चैत्र कूटानि तु ॥ १॥
जम्बू मन्दरोत्तरे रुक्मिणि वर्षधरपर्वते अष्टौ कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—सिद्धश्च १
रुक्मी २ रम्यको ३ नरकान्ता ४ बुद्धी ५ रुचककूटश्च ६। हैरण्यवतं ७ मणि-
काञ्चनं ८ च रुक्मिणि कूटानि तु ॥ २ ॥ जम्बूमन्दरपौरस्त्ये रुचकवरे पर्वते
अष्ट कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—रिष्टं १ तपनीयं २ काञ्चनं ३ रजत दिशासौ-
वस्तिकं ७ प्रलम्बं ६ च । अञ्जनम् ७ अञ्जनपुलकं ८ रुचकस्य पौरस्त्ये
कूटानि ॥ तत्र खलु अष्ट दिक्कुमारीमहत्तरिका महर्दिका यावत् पल्योपमस्थि-
तिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—नन्दोत्तरा १ च नन्दा २ आनन्दा ३ नन्दिवर्द्धना
४ विजया ८ च वैजयन्ती ८ जयन्ती ७ अपराजिता ८ ॥ ३ ॥ जम्बूमन्दर-
दक्षिणे रुचकवरे पर्वते अष्ट कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—कनकं १ काञ्चनं २ पद्मं
३ नञ्जिनं ४ शशी ७ दिवाकरश्चैव ६। वैश्रमणो ७ वैडूर्य ८ रुचकस्य दक्षिणे
कूटानि । तत्र खलु अष्ट दिशाकुमारी महत्तरिकाः महर्दिका यावत् पल्योपम-
स्थितिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—समाहारा १, सुप्रदत्ता २, सुप्रबुद्धा ३, यशोधरा
४, । लक्ष्मीवती ८, शेषवती ८, चित्रगुप्ता ७, वसुन्धरा ८ ॥ ४ ॥ जम्बूमन्दर-
पाश्चात्ये रुचकवरे पर्वते अष्ट कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—स्वस्तिकश्च १, अमो-
हश्च २ हिमवान् ३, मन्दरस्तथा ४। रुचको ५ रुचकोत्तम ७ श्रन्द्रः ७, अष्टमश्च
सुदर्शनः ८। तत्र खलु अष्ट दिक्कुमारीमहत्तरिका महर्दिका यावत् पल्योपम-
स्थितिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—इलादेवी १ सुरादेवी २, पृथिवी ३ पद्मावती-४।
एकनासा ५ नवमिका ६ सीता ७ भद्रा ८ च अष्टमी ॥ ५ ॥ जम्बूमन्दरोत्तरे
रुचकवरे पर्वते अष्टौ कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—रत्नं १ रत्नोच्चयश्च २ सर्वरत्नं
३ रत्नसंचयश्चैव ४। विजयश्च ५ वैजयन्तो ६ जयन्तः ७ अपराजितः ८ ॥ तत्र
खलु अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिका महर्दिका :यावत्पल्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति,
तद्यथा—अलम्बुषा १, मितकेशी २ पुण्डरीकिणी ३ च वारुणी ४। आशा ५ च

सर्वगा ६ चैत्र श्रीः ७ ह्रीश्चैत्र ८ उत्तरतः ॥ ७ ॥ अष्टौ अधोलोकवास्तव्या दिक्कुमारीमहत्तरिकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—भोगङ्करा १ भोगवती २, सुभोगा ३, भोगमालिनी ४। सुवत्सा ५ वत्समित्रा ६, च, वारिषेणा ७ वत्साहका ८ ॥ ७ ॥ अष्टौ ऊर्ध्वलोकवास्तव्या दिक्कुमारीमहत्तरिकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—मेघङ्करा १ मेघवती २, सुमेघा ३, मेघमालिनी ४। तोयधारा ५ विचित्रा ६, च, पुष्पमाला ७ अनिन्दिता ८ ॥ सू० ५६ ॥

टीका—‘ जंबुद्वीवे दीवे ’ इत्यादि—

जम्बूद्वीपनामक मध्यजम्बूद्वीपे स्थितस्य मन्दरपर्वतस्य दक्षिणदिशि यो महाहिमवान् वर्षधरपर्वतोऽस्ति, तस्मिन् वर्षधरपर्वते अष्टकूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—सिद्धो १ महाहिमवान् २ इत्यादि । तत्र सिद्धस्य देवविशेषस्य आयतनोपलक्षितं यत्कूटं तत्सिद्धकूटं बोध्यम् । इदं कूटं प्राच्या दिशि विज्ञेयम् । ततः क्रमेण पश्चिमदिशि वर्तमानानि महाहिमवदादिकूटानि विज्ञेयानि । तत्र

अथ सूत्रकार कूटोक्ता निरूपण करते हैं—

“ जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्य पर्वतस्य ” इत्यादि

टीकार्थ—जम्बूद्वीप नामके मध्य जम्बूद्वीपमें स्थित मन्दर पर्वतकी दक्षिण दिशामें जो महा हिमवान् वर्षधर पर्वत है, उस वर्षधर पर्वत पर आठ कूट कहे गये हैं । उनके नाम इस प्रकारसे हैं—सिद्ध १, महा हिमवान् २, हिमवान् ३, रोहिता ४, ह्रीकूट ५, हरिकान्त ६, हरिवर्ष ७, और वैदूर्यकूट इनमें जो कूट सिद्ध-देव विशेषके आयतनसे उपलक्षित है, वह सिद्ध कूट है, यह कूट प्राची दिशामें—पूर्व दिशामें है, इसके बाद क्रमशः पश्चिम आदि दिशाओंमें वर्तमान महा हिमवान् कूट है—यह महा हिमवान् कूट महा हिमवान् पर्वतका नायक जो देव है उस देवके आवाससे युक्त है । हिमवत्कूट हैमवतवर्षका जो

अथ सूत्रकार कूटोक्तं निरूपण करे छे—

“ जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्य पर्वतस्य ” इत्यादि—

टीकार्थ—जम्बूद्वीप नामना मध्य जम्बूद्वीपमें आवेला मन्दर पर्वतकी दक्षिणदिशामें जो महाहिमवान् वर्षधर पर्वत छे, ते वर्षधर पर्वत पर आठ कूटो कहे छे । तेमना नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) सिद्ध, (२) महाहिमवान्, (३) हिमवान्, (४) रोहित, (५) ह्रीकूट, (६) हरिकान्त, (७) हरिवर्ष अने वैदूर्यकूट । सिद्धकूट नामतुं जे कूट छे ते सिद्ध देव विशेषना आवासथी युक्त छे । ते पूर्व दिशामें आवेला छे, तयारभाद पश्चिम आदि दिशामें महाहिमवान् आदि कूटो अनुक्रमे आवेला छे । महाहिमवान् पर्वतना अधिष्ठाता जे देव छे ते देवना आवासथी

महाहिमवत्कूटं महाहिमवत्पर्वतनायकदेवावासयुक्तं त्रिज्ञेयम् २। हिमवत्कूटं
हिमवत्वर्षस्वामिदेवावासयुक्तम् ३। रोहितकूटं रोहिताख्यनदीदेव्यधिष्ठितम्
४। द्वीकूटम्—एतत्कूटस्थ महापद्माख्यद्भुद्विवासि द्वीनामकदेव्यधिष्ठितम् ॥ ४ ॥
हरिकान्ताकूटम्—हरिकान्तानाम नदी देवताधिष्ठितम् ॥ ९ ॥ हरिवर्षकूटम्—
हरिवर्षनामकदेवाधिष्ठितम् ॥ ७ ॥ तथा—वैडूर्यकूटम्—वैडूर्यदेवाधिष्ठितं कूटं
बोध्यमिति ८ ॥ १ ॥ तथा—जम्बूमन्दरस्य उत्तरस्यां—दिशि रुक्मिणि वर्षधर-
पर्वते अष्टौ कूटानि प्रप्लप्तानि, तद्यथा—सिद्धो रुक्मीत्यादि । एतानि सिद्धादीनि
कूटानि सिद्धादितत्तद्देवाधिष्ठितानि बोध्यानीति ॥ २ ॥ कूटाधिकारात् सम्प्रति
जम्बूद्वीपप्राकारभूतस्य रुक्मद्वीपवर्तिनो वलयाकारस्य रुक्म पर्वतस्य चतुर्दिग्ब-

स्वामी देव है उस देवके आवाससे युक्त है। रोहितकूट—रोहिता नामकी
नदीकी जो देवी है उस देवीसे अधिष्ठित है। हरिकान्त कूट—हरिकान्ता
नामकी नदीकी जो देवी है उस देवीसे अधिष्ठित है। हरिवर्ष कूट—
वर्षके नायक देवसे अधिष्ठित है तथा—वैडूर्य जो कूट है वह वैडूर्य
नामक देवसे अधिष्ठित है ८ तथा—जम्बू मन्दरकी उत्तर दिशामें जो
रुक्मिण वर्षधर पर्वत है उस पर्वत पर आठ कूट कहे गये हैं—जैसे—सिद्ध
१, रुक्मीर, रम्यकर, नरकान्ता, बुद्धि ५, रुक्मकूट ६, हैरण्यवत ७, और
मणि काञ्चन ये सिद्धादि कूट सिद्धादि नामके उन देवोंसे अधिष्ठित हैं।

कूटके अधिकारको लेकर अब सूत्रकार जम्बूद्वीपका प्राकार भूत
एवं रुक्म द्वीपवर्ती जो वलयाकार रुक्म पर्वत है, उस पर्वतकी चारों

युक्त मंडाडिमवान् कूट छे डेमवत पर्वना अधिष्ठाता देवना आवासथी युक्त
जे कूट छे तेनुं नाम डिमवत्कूट छे. रोहिता नामनी नदीनी अधिष्ठात्री देवीना
आवासथी युक्त जे कूट छे तेनुं नाम रोहितकूट छे. हरिकान्ता नामनी नदीनी
जे देवी छे ते देवी वडे अधिष्ठित जे कूट छे तेनुं नाम हरिकान्त कूट छे.
हरिवर्षना नायक देव वडे अधिष्ठित जे कूट छे तेनुं नाम हरिवर्षकूट छे. वैडूर्य
नामना देव वडे अधिष्ठित जे कूट छे तेनुं नाम वैडूर्यकूट छे. जम्बूद्वीपना
मन्दर पर्वतनी उत्तर दिशामां जे रुक्म नामना वर्षधर पर्वत छे ते पर्वत
पर आठ कूट कथां छे. तेमनां नाम आ प्रमाणे छे—(१) सिद्ध, (२) रुक्मी,
(३) रम्यक, (४) नरकान्ता, (५) बुद्धि, (६) रुक्मकूट, (७) हैरण्यवत अने
(८) मणिकाञ्चन. ते सिद्धादि कूट सिद्धादि नामना देवो वडे अधिष्ठित छे.
कूटना अधिकार आली रह्यो छे, तेथी हवे सूत्रकार जम्बूद्वीपना प्राकार (कूट)
इय अने रुक्म द्वीपवर्ती जे वलयाकार रुक्म पर्वत छे ते पर्वतनी आरे

तीनि कूटानि तन्निवासिना दिक्कुमारीश्च अष्टस्थानत्वेनाह—‘जम्बूमन्दरपुरस्थिमेण’ इत्यादि । जम्बूमन्दरपूरस्यां दिशि रुचकवरपर्वते अष्टौ रुचककूटानि मन्त्र-प्तानि, तद्यथा—रिष्टं १, तपनीयं २ काञ्चन ३ मित्यादि । एषु अष्टसु रुचक-कूटेषु महर्द्धिकाः=विशिष्टभवनपरिवारादियुक्ताः, यावत्पदेन—‘महज्जुइया, महब्बला, महाजसा, महासौख्या, महानुभागा, इति, छाया—महाद्युतिका, महाबला, महायशसो, महासौख्या, महानुभागाः—इत्येतानि पदानि ग्राह्याणि । महद्युतिकाः=विशिष्टशरीराभरणादिप्रभाभास्वराः, महाबलाः=विशेषबलश-लिन्यः, महायशसः=विशिष्टकीर्त्तिपत्यः, महासौख्याः=विशिष्टसुखसम्पन्नाः, महानुभागाः=अचिन्त्यप्रभावयुक्ताः, पत्योपमस्थितिकाः=पत्योपमायुक्ता अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः=प्रधानतमा दिक्कुमार्यः परिवसन्ति, तद्यथा—नन्दोत्तरा

दिशाओंमें रहे हुए कूटोंका और उनमें रही हुई दिक्कुमारियोंका कथन आठ स्थानरूपसे करते हैं—“जम्बू मन्दरपौरस्त्ये” इत्यादि—जम्बूद्वीपस्थ जो मन्दर पर्वत है उस पर्वतकी पूर्व दिशामें जो रुचकवर पर्वत है उस पर्वत पर आठ रुचक कूट कहे गये हैं—जैसे—रिष्ट १, तपनीय २, काञ्चन ३, रजत ४, दिशासौवस्तिक ५, प्रलम्ब ६, अञ्जन ७ और अञ्जनपुलक ८ इन आठ रुचक कूटोंमें महर्द्धिक विशिष्ट भवन एवं परिवार आदिरूप ऋद्धिवाली, यावत्—महाद्युतिवाली विशिष्ट शरीराभरणादि प्रभासे भास्वर महा बलवाली विशेष बलसंपन्न महा यशवाली—विशिष्ट कीर्त्तिसंपन्न, महा सौख्यवाली—विशिष्ट सुख सहित, महानुभागयुक्त—अचिन्त्यप्रभाववाली एवं एक पत्योपमकी स्थितिवाली ऐसी आठ दिक्कुमारी महत्तरिकाएँ—प्रधानतम दिक्कुमा-

दिशाओंमें आवेलां कूटानुं तथा ते कूटानां रडेती दिक्कुमारीओनुं आठ स्थान इये निइपण्णु करे छे—“जम्बूमन्दरपौरस्त्ये” इत्यादि—

जम्बूद्वीपना मन्दर पर्वतनी पूर्व दिशाभां जे रुचकवर पर्वत छे ते पर्वत पर आठ रुचक कूट कइयां छे. तेमनां नाम नीचे प्रभाण्णु छे—(१) रिष्ट, (२) तपनीय, (३) काञ्चन, (४) रजत, (५) दिशासौवस्तिक, (६) प्रलम्ब, (७) अञ्जन अने (८) अञ्जनपुलक. आ आठ रुचककूटानां महर्द्धिक (विशिष्ट भवन अने परिवार आदिइय ऋद्धिवाणी), महद्युतिवाणी (शरीराभरण्णु आदिनी प्रलाथी देवीभयमान) महद्युतिसंपन्न (विशेष बुद्धिवाली युक्त) महा यशसंपन्न (विशिष्ट कीर्त्तिसंपन्न) महा सौख्य संपन्न (विशिष्ट सुखसंपन्न) अने महानुभाग संपन्न (अतिशय प्रभाववाणी). ओक पत्योपमनी स्थितिवाणी आठ महत्तरिका दिक्कुमारीओ—(प्रधानतम दिक्कुमारीओ) रडे छे. तेमनां नाम नीचे प्रभाण्णु

नन्दा-इत्यादि । तत्र-रिष्टकूटवासिनी नन्दोत्तरा १, तपनीयकूटवासिनी नन्दा २, काञ्चनकूटवासिनी आनन्दा ३, रजतकूटवासिनी नन्दिवर्द्धना ४, दिशासौ-
वस्तिककूटवासिनी विजया ५, प्रलम्बकूटवासिनी वैजयन्ती ६, अञ्जनकूटवासिनी
जयन्ती ७, अञ्जनपुलककूटवासिनी अपराजिता ८। एता नन्दोत्तराद्या दिक्कुमार्या
भगवतोऽर्हतो जन्मनि दर्पणहस्ता गायन्त्यो भगवन्तं पर्युपासते, इति ॥ ३ ॥
तथा-जम्बू मन्दरस्य दक्षिणदिशि रुचकवरपर्वते अष्टौ रुचककूटानि प्रज्ञप्तानि,

रिकापं रहती हैं, उनके नाम इस प्रकारसे हैं-नन्दोत्तरा १, नन्दा २,
आनन्दा ३, नन्दिवर्द्धना ४, विजया ५, वैजयन्ती ७ और अपराजिता
८ इनमें नन्दोत्तरा रिष्टकूट पर रहती है, नन्दा तपनीय कूट पर रहती
है, आनन्दा काञ्चन कूट पर रहती है, नन्दिवर्द्धना रजत कूट पर रहती
है विजया दिशासौवस्तिक कूट पर रहती है, वैजयन्ती प्रलम्बकूट
पर रहती है, जयन्ती अञ्जनकूट पर रहती है, और अपराजिता
अञ्जनपुलक कूट पर रहती है । ये नन्दोत्तरा आदि दिक्कुमारियां
भगवान् अर्हन्तके जन्मकालमें हाथोंमें दर्पण लिये हुए गाती रहती हैं,
और भगवान्की पर्युपासनामें लगी रहती हैं ३ ।

तथा--जम्बू मन्दरकी दक्षिण दिशामें जो रुचकवर पर्वत है, उस
पर्वत पर आठ रुचककूट कहे गये हैं-उनका नाम इस प्रकारसे है-
कनक १, काञ्चन २, पद्म ३, नलिन ४, शशी ५, दिवाकर ६, वैश्रमण
७, एवं वैदूर्य इन कनकादि आठोंही कूटों पर महर्द्धिक यावत् पत्यो-

छे-(१) नन्दोत्तरा, (२) नन्दा, (३) आनन्दा, नन्दिवर्द्धना. (५) विजया, (६)
वैजयन्ती, (७) जयन्ती (८) अपराजिता.

नन्दोत्तरा नामनी दिक्कुमारी रिष्टकूट पर रहते छे, नन्दा
तपनीय कूट पर रहते छे, आनन्दा काञ्चन कूट पर रहते छे, नन्दि-
वर्द्धना रजतकूट पर रहते छे, विजया दिशासौवस्तिक कूट पर रहते छे.
वैजयन्ती प्रलम्बकूट पर रहते छे, जयन्ती अञ्जनकूट पर रहते छे अने अप-
राजिता अञ्जनपुलककूट पर रहते छे आ नन्दोत्तरा आदि दिक्कुमारीयो भग-
वान् अर्हन्तना जन्मकाले हाथोमां दर्पण लधने गीतो गाय छे अने भगवाननी
पर्युपासना करवा लागी छे । ३। तथा जम्बूद्रीपना मन्दर पर्वतनी दक्षिण दिशामां
जे रुचकवर पर्वत छे ते पर्वत पर आठ रुचककूट कहे छे. तेमनां नाम आ
प्रभाषे छे-(१) कनक, (२) काञ्चन, (३) पद्म, (४) नलिन, (५) शशी, (६)
दिवाकर, (७) वैश्रमण, अने (८) वैदूर्य. आ कनकादि आठे कूटो पर महर्द्धिकथी

તથા—કનક કાશ્ચનમ્—ઇતિ । તત્ર—કનકાદિપુ અષ્ટાસ્યપિ કૂટુપુ મહદ્વિકા યા-
ત્પલયોપમસ્થિતિકા અષ્ટૌ દિક્કુમારીમહત્તરિકાઃ પરિવસન્તિ, તથા—સમાહારા
સુપદત્તા—ઇત્યાદિ । તત્ર—કનકકૂટવાસિની સમાહારા ૧, કાશ્ચનકૂટવાસિની સુપ-
દત્તા ૨, પદ્મકૂટવાસિની સુપ્રબુદ્ધા ૩, નલિનકૂટવાસિની યશોધરા ૪, શશિકૂટ-
વાસિની લક્ષ્મીવતી ૫, દિવાકરકૂટવાસિની શેષવતી ૬, વૈશ્રવણકૂટવાસિની
ચિત્રગુપ્તા ૭ વૈદૂર્યકૂટવાસિની વસુન્ધરા ૮ । एताः समाहाराद्या दिक्कुमार्यो
भगवतोऽर्हतो जन्ममहोत्सवे भृङ्गारहस्ता गायन्त्यो भगवन्तं पर्युपासते. इति
॥ ४ ॥ तथा—जम्बूमन्दरस्य पश्चिमदिशि रुचकवरपर्वते अष्टौ रुचककूटानि प्र-

पमक्षी स्थितिवाली आठ दिक्कुमारी महत्तरिकाएँ रहती हैं । उनके
नाम इस प्रकारसे हैं—समाहारा १, सुप्रदत्ता २, सुप्रबुद्धा ३, यशोधरा
४, लक्ष्मीवती ५, शेषवती ६, चित्रगुप्ता ७ और वसुन्धरा ८ इनमें
कनककूट पर समाहारा दिक्कुमारिका रहती है, काश्चनकूट पर सुप्रदत्ता
दिक्कुमारिका रहती है, पद्मकूट पर सुप्रबुद्धा देवी रहती है, नलिन कूट
पर यशोधरादेवी रहती है, शशिकूट पर लक्ष्मीवती दिक्कुमारिका रहती
है दिवाकरकूट पर शेषवती दिक्कुमारिका रहती है, वैश्रवणकूट पर चित्र-
गुप्तादिक्कुमारिका रहती है, और वसुन्धरा वैदूर्यकूट पर रहती है ये समा-
हारादिक दिक्कुमारिकाएँ भगवान् अर्हन्त के जन्ममहोत्सवमें भृङ्गारोंको
(झारी) हाथमें लेकर गाना गाती हैं, और भगवान् की पर्युपासना करती हैं
तथा—जम्बूस्थित मन्दर पर्वत की पश्चिम दिशामें जो रुचकवर पर्वत है

લઈને મહા પ્રલાવસ'પત્ર પર્યન્તના પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી યુક્ત અને એક પલ્લો-
પત્રની સ્થિતિવાળી આઠ મહત્તરિકા (પ્રધાનતમ) દિક્કુમારીઓ નિવાસ કરે છે.
તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) સમાહારા, (૨) સુપ્રદત્તા, (૩) સુપ્રબુદ્ધા,
(૪) યશોધરા, (૫) લક્ષ્મીવતી, (૬) શેષવતી, (૭) ચિત્રગુપ્તા, અને (૮) વસુ-
ન્ધરા. કનકકૂટ પર સમાહારા દિક્કુમારી, કાશ્ચનકૂટ પર સુપ્રદત્તા, દિક્કુમારી,
પદ્મકૂટ પર સુપ્રબુદ્ધા દિક્કુમારી, નલિનકૂટ પર યશોધરા દિક્કુમારી, શશીકૂટ પર
લક્ષ્મીવતી દિક્કુમારી, દિવાકરકૂટ પર શેષવતી દિક્કુમારી, વૈશ્રવણકૂટ પર ચિત્રા-
ગુપ્તા દિક્કુમારી અને વૈદૂર્યકૂટ પર વસુન્ધરા દિક્કુમારી નિવાસ કરે છે. આ
સમાહારા અદિ આઠે દિક્કુમારીઓ ભગવાન અર્હન્તના જન્મ મહોત્સવમાં
ભૃંગારો હાથમાં લઈને ગીતો ગાય છે અને ભગવાનની પર્યુપાસના કરે છે. ૪૪
તથા જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં જે રુચકવર પર્વત છે તે

स्तानि, तद्यथा—स्वस्तिकः, अमोहः—इत्यादि । तत्र—स्वास्तिकादिषु कूटेषु महर्द्धिका यावत्पल्योपमस्थितिका अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—इला-देवी सुरादेवीत्गादि । तत्र—स्वस्तिककूटवासिनी इलादेवी १, अमोहकूटवासिनी सुरादेवी २, हिमवत्कूटवासिनी पृथिवीदेवी ३, मन्दरकूटवासिनी पद्मावती देवी ४, रुचककूटवासिनी एकनासादेवी ५, रुचकोत्तमकूटवासिनी नवमिका देवी ६, चन्द्रकूटवासिनी सीतादेवी ७, सुदर्शनकूटवासिनी भद्रादेवी ८। एता इलादेव्या-दयो दिक्कुमार्यो भगवतोऽर्हतो जन्ममहोत्सवे तालवृन्तहस्ता गायन्त्यो भगवन्तं पर्युपासते, इति ॥ ९ ॥ तथा—जम्बूमन्दरस्य उत्तरस्यां दिशि रुचकवरपर्वते अष्टौ

उस पर्वत पर आठ रुचक कूट कहे गये हैं इनके नाम इस प्रकारसे हैं—स्वस्तिक १, अमोह २, हिमवान् ३, मन्दर ४, रुचक ५, रुचकोत्तम ६, चन्द्र ७, और सुदर्शन ८ इन आठों कूटों पर आठ दिक्कुमारिकाएँ जो महर्द्धिक यावत् पल्योपमकी स्थितिवाली हैं, रहती हैं । इनके नाम इस प्रकारसे हैं—इलादेवी १, सुरादेवी २, पृथिवी ३, पद्मावती ४, एकनासा ५ नवमिका ६ सीता ७ और आठवीं भद्रा। इनमें जो इलादेवी है, वह स्वस्तिक कूट पर रहती है । सुरादेवी अमोह कूट पर रहती है, पृथिवी देवी हिमवत् कूट पर रहती है, पद्मावती देवी मन्दरकूट पर रहती है एकनासा देवी रुचककूट पर रहती है नवमिका देवी रुचकोत्तम कूट पर रहती है, सीतादेवी चन्द्रकूट पर रहती हैं, भद्रादेवी सुदर्शन कूट पर रहती है ये इला आदि देवियां भगवान् अर्हन्तके जन्म महोत्सव पर तालवृन्त बीजना हाथमें लेकर गाना गाती हैं और भगवान की पर्युपासना करती है । ५ । तथा—जम्बूद्वीपस्थित मन्दर

पर्वत पर आठ रुचककूट कहां छे. तेमनां नाम आ प्रमाणे छे—(१) स्वस्तिक, (२) अमोह, (३) हिमवान्, (४) मन्दर, (५) रुचक, (६) रुचकोत्तम, (७) चन्द्र, अने (८) सुदर्शन. ते आठे कूटो पर महर्द्धिक आदि पूर्वोक्त विशेषणवाणी अने एक पल्योपमनी स्थितिवाणी आठ दिक्कुमारीयो वसे छे. तेमनां नाम आ प्रमाणे छे—(१) इलादेवी, (२) सुरादेवी, (३) पृथिवी, (४) पद्मावती, (५) एकनासा, (६) नवमिका, (७) सीता अने भद्रा. इलादेवी स्वस्तिककूट पर, सुरादेवी अमोहकूट पर, पृथिवीदेवी हिमवत्कूट पर, पद्मादेवी मन्दरकूट पर, एकनासादेवी रुचककूट पर, नवमिकादेवी रुचकोत्तमकूट पर, सीतादेवी चन्द्रकूट पर अने भद्रादेवी सुदर्शनकूट पर निवास करे छे. आ इला आदि आठे दिक्कुमारिकायो अर्हन्त भगवानना जन्ममहोत्सवना समये हाथमां तालवृन्त (वीजणो) लधने गीतो गाय छे अने भगवाननी पर्युपासना करे छे. ५।

કૂટાનિ મજ્જમાનિ, તદ્વયા-રત્નં રત્નોચ્ચય ઇત્યાદિ । -રત્નાદિષુ કૂટૈષુ મહર્દિકા યાવત્પલ્યોપમસ્થિતિકા અષ્ટૌ દિક્કુમારીમહત્તરિકાઃ પરિવસન્તિ, તદ્વયા-અલમ્બુષા, મિત્તકેશીત્યાદિ । તત્ર-રત્નકૂટવાસિની અલમ્બુષાદેવી ૧, રત્નોચ્ચયકૂટવાસિની મિત્તકેશી દેવી ૨, સર્વરત્નકૂટવાસિની પુણ્ડરીકિણી દેવી ૩, રત્નસંચયકૂટવાસિની વારુણીદેવી ૪, વિજયકૂટવાસિની આશાદેવી ૫, વૈજયન્તકૂટવાસિની સર્વગાદેવી ૬, જયન્તકૂટવાસિની શ્રી દેવી ૭ અપરાજિતકૂટવાસિની હ્રી દેવી ૮ । એતા અલમ્બુષાઠા દિક્કુમાર્યો ભગવતોર્હતો જન્મમહોત્સવે ચામરહસ્તા ગાયન્ત્યો ભગવન્તં પર્યુપાસતે, ઇતિ ॥ ૯ ॥ દિક્કુમાર્યધિકારાત્ ઊર્ધ્વાધોલોકસ્થિતા દિક્કુ-

પર્વત પર આઠ કૂટ કહે ગયે હૈં-જૈસે-રત્ન ૧ રત્નોચ્ચય ૨, સર્વરત્ન ૩, રત્નસંચય ૪, વિજય ૫, વૈજયન્ત ૬, જયન્ત ૭ ઓર અપરાજિત ૮ इन रत्नादि कूटों पर महर्दिक यावत् एक पल्योपमकी स्थितिवाली आठ दिक्कुमारिका महत्तरिकाएँ रहती हैं इनके नाम इस प्रकारसे हैं-अलम्बुषा १, मित्तकेशी २, पुण्डरीकिणी ३, वारुणी ४, आशा ५, सर्वगा ६, श्री ७, और ह्री ८ इनमें रत्नकूटवासिनी अलम्बुषा देवी है, १ रत्नोच्चय कूट वासिनी मित्तकेशी देवी है २ सर्वरत्न कूट वासिनी पुण्डरीकिणी देवी है ३, रत्नकूटसंचय वासिनी वारुणी देवी है ४, विजयकूट वासिनी आशा देवी है ५, वैजयन्तकूट वासिनी सर्वगा देवी है, जयन्तकूट वासिनी श्री देवी है ७ और अपराजितकूट वासिनी ह्री देवी है ८ ये अलम्बुषा आदि देवियां भगवान् अर्हन् जन्म महोत्सव

તથા જ બુદ્ધીપના મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં જે રુચકવર પર્વત છે, તે પર્વત પર આઠ કૂટ છે. તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-(૧) રત્ન, (૨) રત્નોચ્ચય, (૩) સર્વરત્ન, (૪) રત્નસંચય, (૫) વિજય, (૬) વૈજયન્ત, (૭) જયન્ત અને (૮) અપરાજિતા. આઠ રત્નાદિક કૂટો પર મહર્દિક આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળી અને એક પદ્મોપમની સ્થિતિવાળી આઠ મહત્તરિકા દિક્કુમારીઓ વસે છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે.—

(૧) અલમ્બુષા-આ દેવીનું નિવાસસ્થાન રત્નકૂટ છે. (૨) મિત્તકેશી-આ દેવી રત્નોચ્ચયકૂટ પર વસે છે. (૩) પુન્ડરીકિણી-આ દિક્કુમારી સર્વરત્નકૂટ પર વસે છે. (૪) વારુણી-આ દેવી રત્નસંચય કૂટ પર વસે છે. (૫) આશા-આ દેવી વિજયકૂટ પર વસે છે. (૬) સર્વગા-આ દેવી વૈજયન્તકૂટ પર વસે છે. (૭) શ્રી:-આ દેવી જયન્તકૂટ પર વસે છે અને (૮) હ્રીદેવી-આ દેવીઓ અપરાજિતાકૂટ પર વસે છે આ અલમ્બુષા આદિ આઠ દેવીઓ ભગવાન અર્હંતના

મારીરષ્ટસ્થાનત્વેનાહ—‘ અદ્વ અહેલોગવત્થન્વાઓ ’ ઇત્યાદિ । અધોલોકવા-
સ્તવ્યાઃ=અધોલોકવાસિન્યોઽષ્ટૌ દિક્કુમારીમહત્તરિકાઃ પ્રજ્ઞાઃ તદ્વથા-ભોગહ્કુરા
ભોગવતીત્યાદિ । તત્ર-ભોગહ્કુરા ભોગવતીદેવ્યૌ સૌમનસપર્વતવાસિન્યૌ, સુભોગા-
ભોગ માલિનીદેવ્યૌ ગન્ધમાદનપર્વતવાસિન્યૌ; સુવત્સાવત્સમિત્રાદેવ્યૌ વિદ્યુત્પ્ર-
મપર્વતવાસિન્યૌ, વારિષેણાબલાહકાદેવ્યૌ માલ્યવત્પર્વતવાસિન્યૌ । તદુક્તમ્—

“ સોમણસગંધમાયણવિજ્જુપ્પમમાલવંતવાસીઓ ।

અદ્વદિસિ દેવયાઓ, વત્થન્વાઓ અહે લોણ ॥ ૧ ॥”

છાયા—સૌમનસગન્ધમાદન વિદ્યુત્પ્રમમાલ્યવદ્વાસિન્યઃ ।

અષ્ટ દિગ્દેવતા વાસ્તવ્યા અધોલોકે ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

કે સમય ચામરોંકો હાથોંમેં લેકર ગાના ગાતી હૈં ઓર ભગવાંનકી
સેવા કરતી હૈં । ૬। દિક્કુમારિકાઓંકે અધિકારકો લેકર અષ્ટ સૂત્રકાર
ઉર્ધ્વલોક એવં અધોલોકમેં સ્થિત જો દિક્કુમારિકાં હૈં ડનકા આઠ
સ્થાન રૂપસે કથન કરતે હૈં—“ અદ્વ અહોલોગવત્થન્વાઓ ” ઇત્યાદિ ।

અધોલોકમેં આઠ કુમારિકાઓંકા નિવાસ કહા ગયા હૈ—ડનકે
નામ ઇસ પ્રકારસે હૈં—ભોગહ્કુરા ૧, ભોગવતી ૨, સુભોગા ૩, ભોગ-
માલિની ૪, સુવત્સા ૫, વત્સમિત્રા ૬, વારિષેણા ૭ ઓર બલાહકા ૮
ઇનમેં ભોગહ્કુરા ઓર ભોગવતી યે ડો દેવિયાં સૌમનસ પર્વત પર રહતી
હૈં, સુભોગા ઓર ભોગમાલિની યે ડો દેવિયાં ગન્ધમાદન પર્વત પર
રહતી હૈં સુવત્સા ઓર વત્સમિત્રા યે ડો દેવિયાં વિદ્યુત્પ્રમ પર્વત પર
રહતી હૈં વારિષેણા ઓર બલાહકા યે ડો દેવિયાં માલ્ય પર્વત પર રહતી
હૈં—કહા ઓ હૈ—“ સોમણસ ગંધમાયણ ” ઇત્યાદિ ।

જન્મમહોત્સવના સમયે હાથમાં આમરો લઇને ગીતો ગાય છે અને ભગવાનની
સેવા કરે છે. ૧૬।

દિક્કુમારીઓને અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી હવે સૂત્રકાર ઉર્ધ્વલોકમાં તથા
અધોલોકમાં રહેતી દિક્કુમારીઓનું આઠ સ્થાન રૂપે નિરૂપણ કરે છે—

“ અદ્વ અહેલોગવત્થન્વાઓ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાથ—અધોલોકમાં આઠદિક્કુમારીઓ વસે છે તેમનાં નામોનીચેપ્રમાણે છે—

(૧) ભોગહ્કુરા, અને (૨) ભોગવતી—આ બે દેવીઓ સૌમનસ પર્વત પર
રહે છે. (૩) સુભોગા અને (૪) ભોગમાલિની—આ બે દેવીઓ ગન્ધમાદન પર્વત
પર રહે છે, (૫) સુવત્સા અને (૬) વત્સમિત્રા—આ બે દેવીઓ વિદ્યુત્પ્રમ પર્વત
પર રહે છે. (૭) વારિષેણા અને (૮) બલાહકા—આ બે દેવીઓ માલ્ય પર્વત
પર રહે છે. કહ્યું પણ છે કે—“ સોમણસગંધમાયણ ” ઇત્યાદિ—

एता भोगङ्कराद्या अष्टौ दिक्कुमार्यो भगवतोऽर्हतो जन्मभवने संवर्त्तकपवना-
दिकं कुर्वन्तीति बोध्यम् ॥ ७ ॥ तथा—ऊर्ध्वलोकवास्तव्याः=ऊर्ध्वलोकवासिन्यो-
ऽष्टौ दिक्कुमार्यः प्रहृष्टाः, तद्यथा—मेघङ्करा मेघनतीत्यादि । एता मेघङ्करादयो-
ऽष्टावपि देव्यो नन्दनकूटवासिन्यो बोध्याः । तदुक्तम्—

“ णंदणवणकूडेसु एयाओ उड्डूलोगवत्थव्वाउ ” ।

छाया—नन्दनवनकूटेषु एता ऊर्ध्वलोकवास्तव्यां इति ॥

मेघङ्करादयोऽष्टावपि दिक्कुमार्योऽभ्रवर्द्धलकादिकं कुर्वन्तीति । सर्वा अपि
दिक्कुमार्यो भवनपतिदेव्यो बोध्याः ॥ सू० ५५ ॥

अनन्तरं दिक्कुमार्योऽष्टस्थानत्वेन निरूपिताः । दिक्कुमार्यश्च देवजातीया
हति देवानां कल्पान्, देवेन्द्रान्, देवेन्द्रविमानानि चाह —

मूलम्—अट्ट कप्पा तिरियमिस्सोववन्नगा पणत्ता. तं जहा-
सोहम्मे जाव सहस्सारे ॥ १ ॥ एएसु णं अट्टसु कप्पेसु अट्ट

ये भोगङ्करादिक आठ दिक्कुमारिकाएँ भगवान अर्हन्तके जन्म-
भवनमें संवर्त्तक पवन आदिक करते हैं, ऐसा जानना चाहिये ७ तथा—
ऊर्ध्वलोकमें रहनेवाली जो आठ दिक्कुमारिकाएँ हैं वे इस प्रकारसे
हैं—मेघङ्करा-१, मेघवती २, सुमेधा ३, मेघमालिनी ४, तोयधरा ५,
विचित्रा ६, पुष्पमाला ७, और अनिन्दिता ८ ये मेघङ्करा आदि आठों
ही देवियां नन्दनकूटवासिनी हैं कहा भी हैं—

“ णंदणवणकूडेसु ” इत्यादि ।

ये मेघङ्करादिक आठोंही दिक्कुमारिकाएँ अभ्रवर्द्धल अर्थात् आका-
शमें बादल करती हैं आदि करती हैं ये सब दिक्कुमारिकाएँ भवनपति
देवियां हैं ॥ सू० ५५ ॥

आ भोगङ्करा आदि आठ दिक्कुमारिकाओ भगवान अर्हन्तना जन्मभवनमां
संवर्त्तक पवन आदि करे छे, तेम समज्जुं. ॥७॥

ऊर्ध्वलोकमां निवास करनारी आठ दिक्कुमारिकाओनां नाम नीचे प्रमाणे
कह्या छे—(१) मेघङ्करा, (२) मेघवती, (३) सुमेधा, (४) मेघमालिनी, (५)
तोयधरा, (६) विचित्रा, (७) पुष्पमाला अने (८) अनिन्दिता आ आठे देवीओ
नन्दनकूट पर निवास करे छे. कहुं पणु छे के—

“ णंदणवणकूडेसु ” इत्यादि

आ आठ दिक्कुमारिकाओ अभ्रवर्द्धल आदि करे छे आ अष्टौ दिक्कुमारि-
काओ भवनपति निकायनी देवीओ छे. ॥ सू० ५५ ॥

इंदा पणत्ता, त जहा-सके जाव सहस्रारे ॥ २ ॥ एणसि
णं अट्टण्हं इंदाणं अट्टु परियाणिया विमाणा पणत्ता, तं जहा-
पालए १, पुप्फए २, सोमणसे ३, सिरिवच्छे ४, णंदावत्ते ५,
कामकमे ६, पीइमणे ७ विमले ८ ॥ ३ ॥ सू० ५६ ॥

छाया—अष्टौ कल्पाः तिर्यङ्मिश्रोपपन्नकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सौधर्मो
यावत् सहस्रारः ॥ १ ॥ एतेषु खलु अष्टसु कल्पेषु अष्टौ इन्द्राः प्रज्ञप्ताः,
तद्यथा-शक्रो यावत्सहस्रारः ॥ २ ॥ एतेषां खलु अष्टानामिन्द्राणाम् अष्टौ परि-
यानिकानि विमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-पालकं १, पुष्पकं २, सौमनसं ३,
श्रीवत्सं ४, नन्दावत् ५ कामकमं ६ प्रीतिमनः ७ विमलम् ८ । ३ ॥ सू०५६ ॥

टीका—‘ अट्ट कप्पा ’ इत्यादि—

तिर्यङ्मिश्रोपपन्नकाः—अष्टसु देवलोकेषु तिर्यञ्चोऽप्युत्पद्यन्ते इति तिर्यग्भि-
र्विश्रास्तिर्यग्मिश्राः—सतिर्यञ्चो मनुष्या उपपन्नाः—देवतया ज्ञाता येषु ते तथा-

इस प्रकार दिक्कुमारिकाओंका निरूपण आठ स्थान रूपसे करके
अब सूत्रकार दिक्कुमारिकाओंको देवजातीय होनेसे देवोंके कल्पोंका
देवेन्द्रोंका और देवेन्द्र विमानोंका कथन करते हैं—

“ अट्टकप्पा तिरियमिस्सोवन्नगा पणत्ता ” इत्यादि

टीकार्थ—तिर्यञ्च एवं मनुष्य जिन कल्पोंमें देव रूपसे उत्पन्न होतेहैं ऐसे
आठ कल्प कहे गये हैं—उनके नाम इस प्रकारसे हैं—सौधर्म कल्प यावत्
सहस्रार कल्प १ ।

इन् आठ कल्पोंमें आठ इन्द्र कहे गये हैं—जैसे—शक्र यावत्
सहस्रार इन आठ इन्द्रोंके आठ पारियानिक विमान कहे गये हैं—

आगला सूत्रमां सूत्रकारे दिक्कुमारिकाओनुं निरूपणु कथुं. दिक्कुमारी-
ओने पणु देवजातिमां न गण्णावी शक्ये छे. तेथी डवे सूत्रकार-देवोना कल्पोनुं
देवेन्द्रोनुं अने देवेन्द्र विमानोनुं आठ स्थान इये कथन करे छे—

“ अट्ट कप्पा तिरियमिस्सोवन्नगा पणत्ता ” इत्यादि—

टीकार्थ—ये कल्पोमा तिर्यञ्चो अने मनुष्यो देव इये उत्पन्न थाय छे, ओवां
कल्पोआठ कक्षां छे. तेमनां नाम नीचे प्रभाषे छे—सौधर्म कल्पो लघने सहस्रार
कल्प पर्यन्तना आठ कल्पो अही अडणु करवा लेधये, ते आठ कल्पोना
आठ इन्द्रो कक्षा छे तेमनां नाम—शकथी लघने सहस्रार पर्यन्तना आठ
इन्द्रोना नामो अडियां अडणु करवा लेधये, ते आठ कल्पोना आठ इन्द्रोना
आठ पारियानिक विमान छे ते विमानोनां नाम नीचे प्रभाषे छे—

ભૂતાઃ કલ્પા અષ્ટૌ પ્રજ્ઞતાઃ, તથયા-સૌધર્મો યાવત્-સહસ્રાર ઇતિ । એપામષ્ટાનાં તિર્યહ્મિશ્રોપપન્નકત્વં તત્રોત્પન્નાનાં પૂર્વભવોપેક્ષયા વોધ્યમિતિ ॥ ૧ ॥ તથા-એતેષુ અષ્ટસુ કલ્પેષુ શક્રાદિસહસ્રારપર્યન્તા અષ્ટૌ ઇન્દ્રા વોધ્યા ઇતિ ॥ ૨ ॥ તથા-એતેષાં શક્રાદિસહસ્રારાન્તાનામિન્દ્રાણાં પારિયાનિકાનિ-પરિયાયતે=ગમ્યતે ચૈસ્તાનિ પારિયાનામિ, તાન્યેવ પારિયાનિકાનિ, ચદ્વા-પરિયાનં=ગમનં પ્રયોજનં યેષાં તાનિ પારિયાનિકાનિ-યાનકારકાભિયોગિકપાલકાદિદેવૈર્જિનદર્શનાદ્યર્થકૃતાનિ વિમાનાનિ અષ્ટૌ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથયા-પાલકં પુષ્પકમિત્યાદિ ॥ સૂ૦ ૫૬ ॥

उनके नाम इस प्रकारसे हैं-पालक १, पुष्पक २, सौमनस ३ श्रीवत्स ४ नन्दावर्त्त ५ कामरस ६ प्रीतिमन ७ और विमल ८ यहां प्रथम यावत् शब्दसे " ऐशान, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्मलोक, लान्तक एवं महाशुक " इन देवलोकोका ग्रहण हुआ है जो नाम इन कल्पोंके हैं-वेही नाम उनके इन्द्रोंके हैं सौधर्म कल्पके इन्द्रका नाम शक्र है। इन आठ कल्पोंमें जो तिर्यङ् मिश्रोपपन्नकता कही गई है वह वहां पर उत्पन्न हुआके पूर्व भवकी अपेक्षासे कही गई है। इन्द्र जिन विमानोंमें बैठकर भगवानके दर्शनोंको आता जाता रहता है वे पारियानिक विमान हैं। इन विमानोंकी रचना आभियोगिक (नौकर देव) जातिके देव करते हैं। भगवानके पाँचों कल्याणकोमें इन्द्र इन विमानोंमें बैठकर जाता है। ये विमान आठ कहे गये हैं ॥ सू० ५६ ॥

(૧) પાલક, (૨) પુષ્પક, (૩) સૌમનસ, (૪) શ્રીવત્સ, (૫) નન્દાવર્ત (૬) કામ-રસ, (૭) પ્રીતિમન અને (૮) વિમલ. આ સૂત્રમાં પહેલા 'પર્યન્ત' પદ દ્વારા નીચેનાં કલ્પોનાં નામ ગ્રહણ કરાયા છે-ઐશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક અને મહાશુક. આ કલ્પોના ઈન્દ્રોનાં નામ પણ કલ્પોનાં નામ જેવાં જ છે. સૌધર્મ કલ્પના ઈન્દ્રત્વું નામ 'શક્ર' છે.

આ આઠ કલ્પોમાં જે તિર્યંગ મિશ્રોપપન્નકતા કહેવામાં આવી છે, તે ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોના પૂર્વભવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવી છે, તે ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોના પૂર્વભવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે. એટલે કે તિર્યંગ અને મનુષ્યભવનું આયુષ્ય પૂરું કરીને જીવે. ઉત્પન્ન થતા હોય છે. જે વિમાનમાં ઊસીને ઈન્દ્ર અહિંત ભગવાનના દર્શન કરવા માટે જાય છે અને દર્શન કરીને પાછા ફરે છે, તે વિમાનનું નામ પારિયાનિક વિમાન છે. આ વિમાનોની રચના આભિયોગિક (નોકર ભતિના દેવો) કરે છે. ભગવાન અહિં-તના પાંચે કલ્યાણકોમાં જેવા માટે ઈન્દ્ર આ વિમાનનો ઉપયોગ કરે છે. એવાં પારિયાનિક વિમાનો આઠ કહ્યાં છે. ॥ સૂ. ૫૬ ॥

દેવત્વં ચ જીવાસ્તપશ્વરણાત્પ્રાપ્નુવન્તીતિ તપોવિશેષમેવાહ—

મૂલમ્—અટ્ટમિયાણં મિક્ષુપટિમા ચડસટ્ટીય રાઙ્ગિણિહિં
દોહિય અઠ્ઠાસીણિહિં મિક્ષાસણિહિં અહાસુત્તં જાવ અણુપાલિ-
યાવિ ભવઙ્ગ ॥ સૂ. ૫૭ ॥

છાયા—અષ્ટાષ્ટમિકા સ્વલુ મિક્ષુપતિમા ચતુષ્ષષ્ટયા રાત્રિન્દિવૈર્દ્રાભ્યાં
ચ અષ્ટાશીત્વા મિક્ષાશતાભ્યાં યથાસૂત્રં યાવત્ અનુપાલિતાઽપિ ભવતિ ॥ સૂ. ૫૧ ॥

ટીકા—‘ અટ્ટમિયાણં ’ ઇત્યાદિ—

અષ્ટાષ્ટમિકા—અષ્ટૌ અષ્ટમાનિ દિનાનિ યસ્યાં સા તથાભૂતા—મિક્ષુપતિમા=
સાધુનામભિગ્રહવિશેષઃ ચતુષ્ષષ્ટયા=ચતુષ્ષષ્ટિસંખ્યકૈ રાત્રિન્દિવૈઃ=અહોરાત્રૈઃ,
દ્રાભ્યાં ચ અષ્ટાશીત્વા મિક્ષાશતાભ્યામ્=અષ્ટાશીત્યધિકદ્વિશતસંખ્યામિર્ભક્ત-

‘ જીવ દેવત્વ પદોંકો તપસ્યાસે પ્રાપ્ત કરતે હૈં અતઃ અવ સૂત્રકાર
તપોવિશેષકા કથન કરતે હૈં—

“ અટ્ટમિયાણં મિક્ષુપટિયા ” ઇત્યાદિ ॥

ટીકાર્થ—આઠ અષ્ટકોં દ્વારા આરાધના કરને યોગ્યમિક્ષુ પ્રતિમા ૬૪
રાતદિનોંકી ૨૮૮મિક્ષાઓંસે સૂત્રકે અનુસાર યાવત્ અનુપાલિત હોતી હૈ.

તાત્પર્ય હસ કથનકા હસ પ્રકારસે હૈ—સાધુજનોંકા જો અભિગ્રહ
વિશેષ હૈ વહી મિક્ષુપતિમા રૂપસે ઘઠાં પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ યઘપિ
હસ મિક્ષુ પ્રતિમામેં પ્રથમ અષ્ટકકે પ્રથમ દિનસે લેકર આઠવેં દિન
તક ભક્તકી એવં પાનીકી એક એક દત્તિકી વૃદ્ધિકે અનુસાર આઠવેં
દિન ૮ દત્તિયાં પાનીકી ઓર ૮ દત્તિયાં અન્નકી હો જાતી હૈં અર્થાત્

અવ તપસ્થાના પ્રભાવથી દેવ પર્યાયની પ્રાપ્તિ કરે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર
તપો વિશેષનું કથન કરે છે—“ અટ્ટમિયાણં મિક્ષુપટિમા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આઠ અષ્ટકોં દ્વારા આરાધના કરવા યોગ્ય મિક્ષુપતિમા ૬૪
રાતદિનોની ૨૮૮ મિક્ષાઓ વડે સૂત્ર અનુસાર આરાધિત થાય છે—

આ સૂત્રનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—સાધુઓના અભિગ્રહ વિશેષને
જ અહીં મિક્ષુપતિમા રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. આ મિક્ષુપતિમાની
આરાધના કરનાર સાધુ પહેલા અષ્ટક (આઠ દિન) માં પહેલા દિવસથી લઈને
આઠમા દિવસ સુધી એક એક દત્તિ આહારની અને એક એક દત્તિ પાણીની
વધારતાં વધારતાં આઠમે દિવસે, આઠ દત્તિ આહારની અને આઠ દત્તિ
પાણીની ગ્રહણ કરે છે. એટલે કે પ્રથમ અષ્ટકના પહેલા દિવસે એક

दत्तिभिश्च यथामुत्रं=सूत्रनिर्दिष्टविध्यनुसार, यावत्पदेन-‘अहाकल्प अहाभग्नं अहातच्चं अहामग्नं काणं फासिया पात्रिया सोहिया तीरिया क्रिट्टिया आराहिया आणाए’ छाया--यथाकल्पं यथामार्गं यथातच्चं यथासाम्यं कायेन गृष्टा पालिता शोधिता तीरिता कीर्त्तिता आराधिता आज्ञया-इति संग्रहः, तत्र-यथा कल्पं-कल्पं=स्थविरादिकल्पम् अनतिक्रम्य-कल्पानुसारमित्यर्थः, यथामार्गं=ज्ञानदर्शन-चारित्र्यलक्षणमोक्षमार्गानतिक्रमेण क्षयोपशमभावानतिक्रमेण वा, यथा-तच्चं=तत्त्वानतिक्रमेण, ‘यथातध्यम्’ इतिच्छायापक्षे-सत्यानुसारं, यथासाम्यं=समभावमनतिक्रम्य-सुष्ठुपरकारेण कर्मनिर्जरणभावनयेत्यर्थः, कायेन=गरीरेण स्पृष्टा=उमुचितकाले सविधियहणात्, न तु मनोरथमात्रेण, पात्रिया-वारं वार-मुपयोगेन तत्परतया पालनाविषयीकृताः शोधिता पारणरुदिने गुरादि दत्ताव-शिष्टभोजनात्, अतिवारपङ्कशालनाद् वा, तीरिता-पूर्णंऽपि तद्वर्षं मूल्यकालावरथानात्, कीर्त्तिना-पारणादिने-‘अयमयं च अभिग्रहविशेषः कृत आसीत् अस्यां प्रतिमायां, सवाराधित एवाधुना, पारितप्रतिमोऽह’-मिति गृहसमर्थं कीर्त्तनात्, एव च आराधिता=एभिः समस्तैः प्रकारैर्दिष्टां नीत्वा, अत एव-आज्ञया=जिनाज्ञया अनुपात्रिताऽपि भवतीति । अत्रेदं बोध्यम्-प्रथमाष्टकप्रथम-दिवसे एका दत्ति भक्तस्य एका पानकस्य, द्वितीये दिवसे द्वे दत्ती भक्तस्य द्वे पानकस्य, तृतीये तिस्रो दत्तयो भक्तस्य तिस्रः पानकस्य, इत्येवं क्रमेण प्रति-

प्रथम अष्टकके प्रथम दिवसमें एक दत्ति भक्तनी और एक दत्ति पानीकी, द्वितीय दिन २ दत्ति भक्तकी और २ दत्तियां पानीकी, तीसरा दिनमें ३ दत्तियां अन्नकी और ३ दत्तियां पानीकी, चतुर्थ दिन चार दत्तियां भक्तकी और चार दत्तियां पानीकी, पांचवे दिन पांच दत्तियां भक्तकी और पांच दत्तियां पानीकी, छठे दिन ६ दत्तियां भक्तनी और छह दत्तियां पानीकी ७वे दिन, दत्तियां भक्तकी और ७ दत्तियां पानीकी एवं आठवे दिन ८ दत्तियां भक्तनी आठ दत्तियां पानीकी इस प्रकारसे ये सब दत्तियां भक्त और पानीकी, प्रथम अष्टकमें

दत्ति आहारनी अने एक दत्ति पाणीनी, णीजे दिवसे णे दत्ति आहारनी अने णे दत्ति पाणीनी त्रीजे दिवसे त्रयु दत्ति आहारनी अने त्रयु दत्ति पाणीनी, चैथे दिवसे चार दत्ति आहारनी अने चार दत्ति पाणीनी, पांचमे दिवसे पांच दत्ति आहारनी अने पांच दत्ति पाणीनी छठे दिवसे छदत्ति आहारनी अने छ दत्ति पाणीनी, सातमे दिवसे सात दत्ति आहारनी अने सात दत्ति पाणीनी, अने आठमे दिवसे आठ दत्ति आहारनी अने आठ दत्ति पाणीनी अथवा ४६-४७.

दिनमेकैकदत्तिवृद्ध्याऽष्टमे दिवसे अष्टौ दत्तयो भक्तस्य अष्टौ दत्तयः पानक-
स्येत्येकस्मिन्नष्टके पट्त्रिंशद्दत्तयो भक्तस्य पट्त्रिंशद्दत्तयः पानकस्य च भवन्ति ।
एवं क्रमेणैव द्वितीयादिष्वप्यष्टकेषु प्रत्येकमष्टके पट्त्रिंशत्पट्त्रिंशद्दत्तयो भक्त-
पानयो वी-या इति अष्टस्त्रप्यष्टकेषु अष्टाशीत्यधिके द्वेशते भक्तस्य दत्तयः,
तावत्य एव पानकस्य, परन्तत्र पानकस्य दत्तयोऽविवक्षिता बोध्याः । यद्वा-
प्रथमेऽष्टके प्रतिदिवसमेकैका दत्तिर्भक्तस्य एकैका पानकस्य, द्वितीयेऽष्टके
प्रतिदिवसं द्वे द्वे दत्तो भक्तस्य, द्वे द्वे पानकस्य, एवं क्रमेण प्रत्यष्टके एकैका

३६-३६ होती हैं, इसी क्रमसे द्वितीय आदि अष्टकमेंसे प्रत्येक अष्टकमें
छत्तीस भक्तकी ३६ पानीकी दत्तियां होती है, इस क्रमसे इन सबका
जोड़ २८८-२८८ होता है, परन्तु यहां पर जो २८८ भिक्षाओंसे वह
अनुपालित होती है ऐसा जो कहा गया है, वह केवल भक्तकी दत्ति-
योंको लेकर ही कहा गया है पानीकी दत्तियोंको लेकर नहीं.
क्योंकि यहां पर उनकी विवक्षा नहीं हुई है, यद्वा-प्रथम अष्टकमें
प्रतिदिन एक एक दत्ति भक्तकी और एक २ दत्ति पानीकी द्वितीय
अष्टकमें २-२ दत्तियां भक्तकी और २-२ दत्तियां पानीकी, तृतीय-
अष्टकमें प्रतिदिन ३-३ दत्तियां भक्तकी और ३-३ दत्तियां पानीकी,
चतुर्थ अष्टकमें प्रतिदिन ४-४ दत्तियां भक्तकी और चार-चार दत्तियां
पानीकी, पंचम अष्टकमें ५-५ दत्तियां भक्तकी और ५-५ दत्तियां

आ रीते पडेला अष्टकमां षष्ठी मजीने आहारनी उ६ दत्तियो अने पाणीनी
पणु उ६ दत्तियो थाय छे. आ रीते आठे अष्टकमां आहारनी कुल उ६ x ८
= २८८ दत्तियो अने पाणीनी पणु २८८ दत्तियो थाय छे. आ रीते आहार
अने पाणीनी कुल दत्तियो २८८ + २८८ = ५७६ थाय छे. अही' सूत्रमां जेठुं
जे कडेवामां आण्युं छे के २८८ लिखायो वडे आ प्रतिमानी आराधना थाय
छे, ते मात्र दत्तियोने अनुलक्षिने जे कडेवामां आण्युं छे-पाणीनी दत्तियोने
अही' गणुतरीमां लेवामां आनी नथी, कारणु के अही' पाणीनी दत्तियोनी
विवक्षा करवामां आवी नथी.

अथवा प्रथम अष्टकमां (आठ दिवसमां) दररोज जेक जेक दत्ति आहार-
रनी अने जेक जेक दत्ति पाणीनी, णीज अष्टकमां प्रतिदिन षण्णे दत्ति
आहारनी अने षण्णे दत्ति पाणीनी, त्रीज अष्टकमां प्रतिदिन त्रणुत्रणु
दत्ति आहारनी अने त्रणु त्रणु दत्ति पाणीनी यथा अष्टकमां प्रतिदिन चार
चार दत्ति आहारनी अने चार चार दत्ति पाणीनी, पांचमां अष्टकमां प्रति
दिन पांच पांच दत्ति आहारनी अने पांच पांच दत्ति पाणीनी, छट्ठा अष्ट-

दत्तिवृद्ध्याऽष्टमेऽष्टके प्रतिदिवसमष्टौ दत्तयो भक्तस्य अष्टौ दत्तयः पानकस्य च भवन्तीति । अत्र पक्षेऽपि भक्तपानदत्तिसंख्याः पूर्वोक्ता एव । पानकदत्तयोऽऽध्यविवक्षिता बोध्या इति ॥ सू० ५७ ॥

तपोऽनुष्ठायकाश्च जीवा एवेति जीवाधिकारात् सर्वजीवानाह—

मूलम्—अट्टविहा संसारसमावन्नगा जीवा पणत्ता, तं जहा—पढमसमयनेरइया १, अपढमसमयनेरइया २, एवं जाव अपढमसमय देवा ८ ॥ १ ॥ अट्टविहा सबजीवा पणत्ता, तं जहा—नेरइया १, तिरिक्खजोणिया २, तिरिक्खजोणिणीओ ३, मणुस्सा ४, मणुस्सीओ ५, देवा ६, देवीओ ७, सिद्धा ९।३॥ अहवा—अट्टविहा सबजीवा पणत्ता, तं जहा—आभिणिबोहियणाणी १ जाव केवलनाणी ४ मइ अन्नाणी ६, सुयअन्नाणी ७, विभंगणाणी ८ ॥ ३ ॥ सू० ५८ ॥

पानीकी, छठे अष्टकमें छ-छ दत्तियां प्रतिदिन भक्तकी और छ-छ दत्तियां पानीकी सातवें अष्टकमें ७-७ दत्तियां प्रतिदिन भक्तकी और ७-७ दत्तियां पानीकी एवं आठवें अष्टकमें ८-८ दत्तियां प्रतिदिन भक्तकी और ८-८ दत्तियां पानीकी इस प्रकारसे भी २८८ दत्तियां पानीकी और २८८ दत्तियां भक्तकी हो जाती हैं । इस प्रकारके कथनमें प्रथम अष्टककी ८ दत्तियां दोनोंकी होती हैं, द्वितीय अष्टककी १६ दत्तियां होती हैं, तृतीय अष्टककी २४ दत्तियां होती हैं चतुर्थ अष्टककी ३२ दत्तियां होती हैं पंचम अष्टककी ४० दत्तियां होती हैं । छठे अष्टककी ४८ दत्तियां होती हैं ७ वें अष्टककी ५६ दत्तियां होती हैं और आठवें अष्टककी ६४ दत्तियां होती हैं इन सबका जोड़ २८८ हो जाता है, इस तरहके कथनमें भी पानीकी दत्तियोंकी विवक्षा नहीं की गई है ॥ सूत्र ५७ ॥

कमां प्रतिदिन छ-छदत्ति आडारनी अने छ-छ दत्ति पाणीनी, सातमां अष्टकमां प्रतिदिन सात सात दत्ति आडारनी अने सात सात दत्ति पाणीनी अने आठमां अष्टकमां प्रतिदिन आठआठ दत्ति आडारनी अने आठ आठ दत्ति पाणीनी अडणु करवामां आवे छे. आ प्रभाणु पडेला अष्टकनी कुल ८, णीम अष्टकनी कुल १६, त्रीम अष्टकनी कुल २४, येथा अष्टकनी कुल ३२, पांचमां अष्टकनी कुल ४०, छट्ठा अष्टकनी कुल ४८, सातमा अष्टकनी कुल ५६ अने आठमां अष्टकनी कुल ६४ दत्तिओ थाय छे. आ रीते आठे अष्टकनी मणीने आडारनी कुल २८८ दत्तिओ थाय छे. आ प्रकारना कथनमां पणु पाणीनी २८८ दत्तिओनी विवक्षा थुं नथी ओम समजवुं. ॥ सू. ५७ ॥

छाया--अष्टविधाः संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्रथमसमय-
नैरयिकाः १, अप्रथमसमयनैरयिकाः २, एवं यावत् अप्रथमसमयदेवाः ८ ॥१॥
अष्टविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-नैरयिकाः १, तिर्यग्योनिकाः २, तिर्य-
ग्योनिकाः ३, मनुष्याः ४, मनुष्यः ५, देवाः ६ देव्यः ७, सिद्धाः ८ ॥ २ ॥
अथवा-अष्टविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-आभिनिबोधिकज्ञानी १ यावत्
केवलज्ञानी ५ मत्यज्ञानी ६, श्रुताज्ञानी ७, विभङ्गज्ञानी ८ ॥ सू० ५८ ॥

तपका अनुष्ठान करनेवाला जीव ही होते हैं इसलिखे जीवके
अधिकारको लेकर अब सूत्रकार सर्व जीवोंका कथन करते हैं—

“ अट्टविहा संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता ” इत्यादि

सूत्रार्थ-संसार समापन्नक जीव आठ प्रकारके कहे गये हैं । जैसे प्रथम
समय नैरयिक १, अप्रथम समय नैरयिक २, प्रथम समय तिर्यग्योनिक
३, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिक ४, प्रथमसमयमनुष्य ५, अप्रथम-
समयमनुष्य ६ प्रथमसमयदेव ७ और अप्रथमसमय देव ८ (१)
समस्त जीव आठ प्रकारके कहे गये हैं जैसे-नैरयिक १ तिर्यग्योनिक
२ तिर्यग्योनिका ३ मनुष्य ४ मानुषी ५ देव ६ देविद्यां ७ एवं सिद्ध ८
अथवा सर्व जीव आठ प्रकारके कहे गये हैं जैसे-आभिनिबोधिकज्ञानी १
यावत् केवलज्ञानी ५, मत्यज्ञानी ६, श्रुताज्ञानी ७ और विभङ्गज्ञानी ८

तपनुं अनुष्ठान लोको द्वारा न थाय छे. पूर्वसूत्र साथे आ प्रकारना
संबंधने लधने छे सूत्रकार समस्त लोकोनुं अठ स्थान इधे कथन करे छे-

“ अट्टविहा संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता ” इत्यादि—

सूत्रार्थ-संसार समापन्नक लोकोना नीचे प्रमाणे आठ प्रकार कहे छे—(१)
प्रथम समय नैरयिक, (२) अप्रथम समय नैरयिक, (३) प्रथम समय तिर्य-
ग्योनिक, (४) अप्रथम समय तिर्यग्योनिक, (५) प्रथम समय मनुष्य (६)
अप्रथम समय मनुष्य. (७) प्रथम समय देव, अने (८) अप्रथम समय देव.

समस्त लोकोना आ प्रमाणे पणु आठ प्रकार पडे छे—(१) नैरयिक,
(२) तिर्य, (३) तिर्य गिष्ठी. (४) मनुष्य, (५) मानुषी (स्त्री), (६) देवा,
(७) देवीआ अने (८) सिद्धो.

समस्त लोकोना नीचे प्रमाणे आठ प्रकार पणु पडे छे—(१) आभिनिबो-
धिकज्ञानी (२) श्रुताज्ञानी अने अवधिज्ञानी, (४) मनःपर्ययज्ञानी, (५) केवलज्ञानी,
(६) मत्यज्ञानी, (७) श्रुताज्ञानी अने (८) विलगज्ञानी.

टीका--'अष्टविधा' इत्यादि--

व्याख्या स्पष्टा । नवरं-प्रथमसमयनैरयिकाः=नैरयिकत्वस्य प्रथमे समये वर्तमानाः । तद्भिन्नास्तु अप्रथमसमयनैरयिकाः । एवमेव प्रथमसमयतिर्यग्यो-
निकाद्यप्रथमसमयदेवान्ता अपि बोध्याः । अत्र-यावत्पदेन-'प्रथमसमयतिर्य-
ग्योनिकाः, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकाः, प्रथमसमयमनुष्याः, अप्रथमसमयमनुष्याः
प्रथमसमयदेवाः' इति पदानां संग्रहः ॥ १ ॥ तथा-सर्वजीवाः-सर्वे च ते
जीवाश्चेति, संसारिणः सिद्धाश्चेत्यर्थः । ते जीवा अष्टविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-
नैरयिका इत्यादि । तत्र-नैरयिका इत्येको भेदः । स्त्रीपुरुषभेदेन द्वौ तिर्यग्भेदौ ।
एवमेव द्वौ मनुष्यभेदौ, द्वौ देवभेदौ, एकश्च सिद्धभेद इति ॥ २ ॥ अथवा-प्रका-
रान्तरेण सर्वजीवा अष्टविधा बोध्याः । ते हि-आभिनिबोधिकज्ञानी १, श्रुत-

टीकार्थ-नैरयिक अवस्थाके प्रथम समयमें वर्तमान जो जीवहैं वे प्रथम
समय नैरयिक हैं १ और इनसे भिन्न जो जीव हैं वे अप्रथम समय
नैरयिक हैं । इसी तरहसे प्रथमसमयतिर्यग्योनिक, अप्रथमसमय
तिर्यग्योनिक आदि जीव भी समझ लेना चाहिये इस प्रकारसे भी
समस्त जीव आठ प्रकारके कहे गये हैं-जैसे नैरयिक यह एकही भेद
है इसमें पुल्लिङ्ग और स्त्रीलिङ्ग ये दो लिङ्ग नहीं होते हैं । स्त्रीलिङ्ग
तिर्यञ्च और पुल्लिङ्ग पुरुष-तिर्यञ्चके भेदसे तिर्यञ्चके दो भेद हैं इसी
तरहसे स्त्रीलिङ्ग मनुष्य और पुल्लिङ्ग पुरुष-मनुष्यके भेदसे मनुष्यके
दो भेद हैं इसी तरह स्त्री देव और पुल्लिङ्ग देवके भेदसे देवके दो
भेद होते हैं इस प्रकारसे यहाँ तक सात भेद हो जाते हैं और एक

टीकार्थ-हवे प्रथम समय नैरयिक आदिनो लावाथ' समजववामां आवे छे-जे
एव नैरयिक अवस्थाना प्रथम समयमां वर्तमान होय छे तेने प्रथम समय
नैरयिक कडे छे ते सित्रायना जे नारके होय छे तेमने अप्रथम समय नैर-
यिक कडे छे. जेज प्रभाणु प्रथम समय तिर्यग्योनिक, अप्रथम समय तिर्य
ग्योनिक आदि एवो विषे पणु समजवुं.

भीए रीते समस्त एवोना जे आठ लेहो कथा छे तेनुं स्पष्टीकरषु
नीये प्रभाणु छे.

नैरयिकेमां नरजति अने नारी जति इप लेहो होता नथी. अधां
नैरयिको नपुंसकलिंगना (नान्यैतर जतिना) जे होय छे. तिर्यग्योमां नरजति
अने नारीजति इप जे लेहो होय छे. मनुष्योमां पणु नरजति अने नारी-
जति इप जे लेहो होय छे. जेज प्रभाणु देवोमां पणु नर अने नारीजति
इप लेहो (देवो अने देवीजो) होय छे. सिद्ध एवोमां नरजति अने नारी

ज्ञानी २, अप्रधिज्ञानी ३ मनःपर्यवज्ञानी ४, केवलज्ञानी ५, मत्प्रयज्ञानी ६, श्रुता-
ज्ञानी ७, विभङ्गज्ञानीति ८ ॥ सू० ५७ ॥

अनन्तरसूत्रे ज्ञानिन उक्ताः, ते च संयमयुक्ता अपि भवन्तीति संयममष्ट-
स्थानत्वेनाह—

मूलम्—अष्टविहे संजमे पणत्ते, तं जहा--पढमसमयसुहु-
मसंपरायसरागसंजमे १, अपढमसमयसुहुमसंपरायसरागसं-
जमे २, पढमसमयबादरसंपरायसंजमे ३, अपढमसमयबादर-
संपरायसंजमे ४, पढमसमयउवसंतकसायवीयरागसंजमे ५,
अपढमसमयउवसंतकसायवीयरागसंजमे ६, पढमसमयखीण-
कसायवीयरागसंजमे ७, अपढमसमयखीणकसायवीयरागसं-
जमे ८ ॥ सू० ५८ ॥

छाशा--अष्टविधः संयमः प्रज्ञप्तः, तद्यथा--प्रथमसमयसूक्ष्मसम्परायसराग-
संयमः १, अप्रथमसमयसूक्ष्मसंपरायसरागसंयमः २, प्रथमसमयबादरसंपरायसं-
यमः ३, अप्रथमसमयबादरसंपरायसंयमः ४, प्रथमसमयोपशान्तकषायवीतराग-
संयमः ५, अप्रथमसमयोपशान्तकषायवीतरागसंयमः ६, प्रथमसमयक्षीणकषाय-
वीतरागसंयमः ७, अप्रथमसमयक्षीणकषायवीतरागसंयमः ८ ॥ सू० ५८ ॥

सिद्ध जीव मिलाकर जीवके आठ भेद ही जातेहैं अथवा--पूर्वोक्त रूपसे
आभिनिबोधिक ज्ञानी आदिके भेदसे जीवके आठ भेद कहे गयेहैं सू.५२

अनन्तर सूत्रमें जो ज्ञानी जीव कहे गये हैं वे संयम युक्त भी
होते हैं--इसलिये अब सूत्रकार आठ स्थानक रूपसे संयमका कथन

३५ लेटो होता नथी, ते कारखे तेमने ओक ज लेट क्यो छे. आ रीते
सभस्त लोवोना कुल आठ लेट पडे छे.

पूर्वोक्त ३५ आभिनिबोधिक ज्ञानी (मतिज्ञानी) आदिना लेटथी पखु
लोवोना आठ प्रकार पडे छे. ॥ सू ५२ ॥

आगला सूत्रमां ज्ञानी लोवोनी वात करवाभां आवी. ज्ञानी लोवो संयम
युक्त पखु डोय छे, तेथी डवे सूत्रकार आठ स्थानक ३५ संयमनु
निश्पखु करे छे.

टीका—‘ अट्टविहे संजमे ’ इत्यादि—

संयमः=चारित्रं, स सरागवीतरागभेदेन द्विविधः । तत्र—सरागसंयमः सूक्ष्मसम्परायवादरसम्परायभेदेन द्विविधः । द्विविधोऽप्ययं प्रथमसमयाप्रथमसमयभेदेन द्विविध इति चतुर्विधः सरागसंयमः । तथा वीतरागसंयमोऽपि उपशान्तकषायक्षीणकषायभेदेन द्विविधः । द्विविधोऽप्ययं प्रथमसमयाप्रथमसमयभेदेन

करते हैं—“ अट्टविहे संजमे पणत्ते ” इत्यादि

टीकार्थ—संयम आठ प्रकारका कहा गया है—जैसे—प्रथमसमय सूक्ष्मसम्परायसरागसंयम १, अप्रथमसमयसूक्ष्मसंपरायसराग संयम २ प्रथमसमयवादरसंपरायसरागसंयम ३, अप्रथमसमयवादरसम्परायसरागसंयम ४, प्रथमसमय उपशान्तकषाय वीतरागसंयम ५ अप्रथमसमय उपशान्तकषायवीतरागसंयम ६ प्रथमसमयक्षीणकषायवीतराग संयम ७ एवं अप्रथमसमयक्षीणकषायवीतरागसंयम ८ ।

संयम नाम चारित्रिका है । यह सराग और वीतरागके भेदसे दो प्रकारका होता है । इनमें जो सरागसंयम है वह सूक्ष्मसांपराय और वादरसांपरायके भेदसे दो प्रकार है । दोनों प्रकारका यह संयम प्रथमसमय और अप्रथमसमयके भेदसे दो दो प्रकारका कहा गया है । इस तरह सरागसंयम चार प्रकारका हो जाता है । तथा—वीतराग संयम भी उपशान्तकषाय और क्षीणकषायके भेदसे दो तरहका है । यह भी दोनों प्रकारका संयम प्रथमसमय और अप्रथमसमयके

“ अट्टविहे संजमे पणत्ते ” इत्यादि—

टीकार्थ—संयमना नीचे प्रमाणे आठ प्रकार कहे हैं—(१) प्रथम समय सूक्ष्म सम्पराय सराग संयम, (२) अप्रथम समय सूक्ष्म सम्पराय सराग संयम, (३) प्रथम समय वादर सांपरायसराग संयम, (४) अप्रथम समय वादर सांपराय सरागसंयम, (५) प्रथम समय उपशान्त कषाय वीतराग संयम (६) अप्रथम समय उपशान्त कषाय वीतराग संयम, (७) प्रथम समय क्षीण कषाय वीतराग संयम अने (८) अप्रथम समय क्षीणकषाय वीतराग संयम.

संयम अष्टविधे चारित्रिके तेना मुच्यते जे लेखे छे—(१) सराग संयम अने (२) वीतराग संयम. तेमाने जे सराग संयम छे तेना जे लेखे पडे छे—(१) सूक्ष्म सांपराय अने (२) वादर सांपराय. आ गन्ने प्रकारना संयमना प्रथम समय अने अप्रथम समयना लेखी गज्जे प्रकार कहे छे. आ नीचे सराग संयमना आठ प्रकार थछे जे छे. वीतराग संयमना पण उपशान्त कषाय अने क्षीणकषाय नामना जे लेखे पडे छे. आ गन्ने प्रकारना संयमना पण

द्विविध इति चतुर्विधो वीतरागसंयमः । इत्थमष्टविधः संयमः प्रज्ञप्तः । अष्टविध-
त्वमेवाह-तद्यथा-इत्यादिना । तत्र-प्रथमसमयसूक्ष्मसंपरायसरागसंयमः-प्रथमः
समयः प्राप्तौ यस्य स तथा, तथा-सूक्ष्मः-कृशः-संपरायः=संज्वलनलोभलक्षणो
वेद्यमानो यस्मिन् स तथा, तथा-रागेण=अभिष्वङ्गलक्षणेन सहितः स सरागः,
एतद्विशेषणत्रयविशिष्टो यः संयमः स तथेति प्रथमः । द्वितीयभेदोप्येवमेव ।
नवरं-प्रथमसमयस्थानेऽत्राप्रथमसमयः । एतौ द्वावपि भेदौ श्रेणीद्वयापेक्षया
यद्यपि पुनर्द्विभेदाविति चत्वारो भेदा भवन्ति तथापि श्रेणीद्वयापेक्षं भेदद्वयं नो
विवक्षितमिति द्वावेव भेदावत्रोक्तौ, इति ॥ २ ॥ तथा-प्रथमसमयवादरसंपराय-

भेदसे दो प्रकारका हो जाता है इस तरह वीतराग संयम चार प्रकारका
हो जाता है । इस तरह दोनोंकी चतुष्प्रकारता मिलाकर संयमको आठ
प्रकारका कहा गया है । जो संयम रागसे युक्त हो, तथा जिसकी प्राप्तिमें
एक समय हो एवं जिसमें संज्वलन लोभरूप कषाय विद्यमान हो
रहो हो ऐसा इन तीन विशेषणोंवाला जो संयम है वह प्रथम समय
सूक्ष्मसंपरायसरागसंयम है द्वितीय भेद भी ऐसा ही है, परन्तु
यहां पर प्रथमसमयके स्थानमें अप्रथमसमय कहा गया है । ये दोनों
भेद भी दो श्रेणीकी अपेक्षासे यद्यपि दो दो भेदवाले और हो जाते
हैं-इस प्रकारसे इनके चार भेद हो जाते हैं-परन्तु इन भेदोंकी यहां
पर विवक्षा नहीं हुई है । अतः दो भेद ही यहां प्रकट किये गये हैं । २।

प्रथम समय अने अप्रथम समयना लेहथी षण्णे प्रकार पडे छे. आ रीते
वीतराग संयमना पणु चार प्रकार थर्ष ज्ञय छे. आ प्रकारे षण्णेना चार चार
प्रकारे मणीने संयमना कुल आठ प्रकारे पडे छे. डवे आ दरेक प्रकारना
संयमने लोवाथं स्पष्ट करवामां आवे छे.

प्रथम समय सूक्ष्म संपराय सराग संयम—जे संयम रागथी युक्त
होय छे, जेनी प्राप्तिमां जेक समय थतो होय छे अने जेमां संज्वलन
लोभरूप कषाय वेद्यमान थर्ष रह्यो होय छे, जेवां आ त्रयु विशेषणवाणा
संयमने प्रथम समयसूक्ष्म संपराय कडे छे नीजे लेह पणु उपयुक्त
लक्षणवाणो ज छे, परन्तु अही प्रथम समयने षण्णे अप्रथम समय कडेवे
जेथजे. आ षण्णे लेहो. पणु श्रेणीद्वयनी अपेक्षाजे षण्णे लेहोथी युक्त छे,
अने ते अरथे ते षण्णेना चार लेह पडे छे, परन्तु अही ते लेहोतुं वणुन
करवामां आव्युं नथी. अही ते लेहो ज प्रकट करवामां आव्या छे. २।

संयमः—प्रथमसमयः—प्रथमसमयोपलब्धिकाः, वादरसम्परायः—वादराः = स्थूलाः
सम्परायाः=संज्वलनक्रोधादयो यस्मिन् स तथाभूतश्च यः संयमः स इति तृतीयो
भेदः । चतुर्थस्तु—अप्रथमसमयवादरसम्परायसंयम इति । एतौ द्वावपि भेदौ श्रेणि-
द्वयापेक्षया यद्यपि पुनर्द्विभेदाविति चत्वारो भेदा भवन्ति, तथापि श्रेणीद्वया-
पेक्षं भेदद्वयं नो विवक्षितमिति द्वावेवात्र भेदौ भवत इति । तथा—उपशान्तकषाय-
क्षीणकषायरूपश्रेणीद्वयापेक्षया वीतरागसंयमो द्विविधः । द्विविधोऽप्ययं प्रथमसम-
याप्रथमसमयभेदेन द्विविध इति चतुर्विधो वीतराग संयमः । तमेवाह—प्रथमसमयो-
पशान्तकषायवीतरागसंयम इत्यादिना ॥ सू० ५८ ॥

जिस संयममें संज्वलनकषाय आदिक स्थूल है, और जिसकी प्राप्तिमें प्रथम समय वादर संपराय संयम है । तथा—चतुर्थ संयम अप्रथम समयवादरसम्पराय संयम है ये दोनों भी संयम दो श्रेणीकी अपेक्षासे यद्यपि दो दो भेदवाले और हो जाते हैं—पर श्रेणि द्वयापेक्षा भेदोंकी यहां विवक्षा नहीं हुई है इसलिये ये दोही भेद प्रकट किये गये हैं । तथा—उपशान्तकषाय एवं क्षीणकषाय रूप श्रेणी द्वयकी अपेक्षासे वीतराग संयम भी दो प्रकारका होता है यह दोनों भी प्रकारका संयम प्रथमसमय और अप्रथमसमयके भेदसे दो दो प्रकारका हो जाता है, इस तरह वीतराग संयम चार प्रकारका प्रकट किया गया है । यही बात 'प्रथमसमयोपशान्तकषायवीतरागसंयमः' इत्यादि द्वारा कही गई हैं ॥ सू० ५८ ॥

संयमी जीव पृथिवीके ऊपर होते हैं अतः अब सूत्रकार आठ

प्रथम वादर संपराय संयम—ये संयममां संज्वलन कषाय आदि स्थूल होय छे अने जेनी प्राप्तिमां प्रथम समय होय जेवो जे संयम छे तेनुं नाम प्रथम समय वादर संपराय संयम छे. तथा ज्येथो लेह अप्रथम समय वादर संपराय संयम छे. आ जन्ने संयमना पणु श्रेणीद्वयनी अपेक्षाजे लेहानी विवक्षा थछ नथी, तेथी अही उपर्युक्ता जे लेहो ज प्रकट करवामां आंवा छे.

तथा—उपशान्त कषाय अने क्षीण कषाय रूप श्रेणीद्वयनी अपेक्षाजे वीतराग संयम पणु जे प्रकारना कह्यो छे आ जन्ने प्रकारना संयमना पणु प्रथम समय अने अप्रथम समय नामना जणजे लेहो पडे छे. आ रीते वीतराग संयमना कुल चार लेह पडे छे. जेज वात सूत्रकारे 'प्रथमसमयोपशान्तकषायवीतरागसंयमः' इत्यादि सूत्रपठ द्वारा प्रकट करी छे. ॥ सू० ५८ ॥

संयमी जेवो पृथ्वीनी उपर होय छे. तेथी जेवो सूत्रकार आठ लेह

संयमिनश्च पृथिव्युपरि भवन्तीति पृथिवीमष्टविधत्वेनाह—

मूलम्—अट्ट पुढवीओ पणत्ताओ, तं जहा—रयणप्पमा १
जाव अहे सत्तमा ७, ईसिपब्भारा ८ ॥ सू० ६९ ॥

छाया—अष्ट पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—रत्नप्रभा १ यावत् अधः सप्तमी ७
ईषत्प्राग्भारा ८ ॥ सू० ५९ ॥

टीका—‘ अट्ट पुढवीओ ’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा ॥ सू० ५९ ॥

प्रक्रान्ताया ईषत्प्राग्भारपृथिव्याप्रमाणं नामानि चाह—

मूलम्—ईसिपब्भाराए णं पुढवीए बहुमज्झदेशभाए अट्ट-
जोयणिए खेत्ते अट्ट जोयणाइं वाह्छेणं पणत्ते ॥ १ ॥ ईसि-
पब्भाराए णं पुढवीए अट्ट नामधेज्जा भवन्ति, तं जहा—ईसीइ
वा १, ईसिपब्भाराइ वा २, तणूइ वा ३, तणुनणुइ वा ४,
सिद्धीइ वा ५, सिद्धालएइ वा ६, मुत्तीइ वा ७, मुत्तालएइ
वा ८ ॥ २ ॥ सू० ६० ॥

छाया—ईषत्प्राग्भारायाः खलु पृथिव्या बहुमध्यदेशभागे अष्टयोजनिकं क्षेत्रम्
अष्ट योजनानि वाह्वत्येन प्रज्ञप्तम् ॥ १ ॥ ईषत्प्राग्भारायाः खलु पृथिव्या
अष्टौ नामधेयानि भवन्ति, तद्यथा—ईषत् इति वा, ईषत्प्राग्भारेति वा, २, तनु-
रिति वा ३, तनुतनु रिति वा ४, सिद्धिरिति वा ५, सिद्धालय इति वा ६,
मुक्तिरिति वा, ७, मुक्तालय इति वा ८ ॥ २ ॥ सू० ६० ॥

भेद रूपसे पृथिवीका कथन करते हैं—

“ अट्ट पुढवीओ पणत्ताओ ” इत्यादि

सूत्रार्थ—पृथिवियां आठ कही गई हैं—जैसे—रत्नप्रभा १, यावत् अधः-
सप्तमी ७ और आठवीं ईषत्प्राग्भारा ८ इसकी व्याख्या स्पष्ट है ॥ सू० ५९ ॥

प्रक्रान्त ईषत्प्राग्भारा पृथिवीका प्रमाण एवं उसके नामोंका कथन

इपे पृथ्वीनुं कथन करे छे—“ अट्ट पुढवीओ पणत्ताओ ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—पृथ्वीओ आठ कही छे रत्नप्रभाथी लघुने अधःसप्तमी पर्यन्तनी सात
पृथ्वीओ अने आठमी ईषत्प्राग्भारा पृथ्वी आ सूत्रनी व्याख्या सुगम छे. [सू. पटा
आगदा सूत्रमां जे ईषत्प्राग्भारा पृथ्वी नामने प्रकार कही तेनुं प्रभाष्य

टीका—‘ ईसिपव्भाराए णं ’ इत्यादि—

ईषत्प्राग्भारानामकृत्पृथिव्या बहुमध्यदेशभागे अष्टयोजनिकम्=अष्टयो-
जनात्मकं क्षेत्रम् अष्ट योजनानि बाहल्येन=स्थूल्येन प्रज्ञप्तमिति ॥ १ ॥ तथा—
ईषत्प्राग्भारायाः पृथिव्या अष्टौ नामधेयानि=नामानि भवन्ति, तद्यथा—ईषदिति
वेत्यादि । तत्र—ईषदिति रत्नप्रभापेक्षया ईषत्त्वाद् ॥ १ ॥ ईषत्प्राग्भारेति—
प्राग्भारस्य=उच्छ्रयादिलक्षणस्य रत्नप्रभापेक्षया लघुत्वात् ॥ २ ॥ तथा—तनु-
रिति प्रतलत्वात् ॥ ३ ॥ तथा—तनुतनुरिति अतिप्रतलत्वात् ॥ ४ ॥ सिद्धिरिति
तदुपरि सिद्ध्यमानत्वात् ॥ ५ ॥ सिद्धालय इति सिद्धनिवासस्थानसामीप्यात्

सूत्रकार इस प्रकारसे करते हैं—“ ईसिपव्भाराए णं पुढवीए ” इत्यादि
ईषत्प्राग्भारा पृथिवीके बहुमध्यदेशभागमें आठ योजन प्रमाणका
क्षेत्र कहा गया है, यह आठ योजनका स्थूल (मोटा) है इस ईषत्प्राग्भारा
पृथिवीके आठ नाम हैं । जो इस प्रकारसे हैं । ईषत् १, ईषत्प्राग्भारा
२, तनु ३, तनु तनु ४ सिद्धि ५, सिद्धालय ६. मुक्ति ७, और मुक्तालय ८
टीकार्थ—इस ईषत्प्राग्भारा पृथिवीका जो ईषत् ऐसा नाम कहा गया है,
वह रत्नप्रभाकी अपेक्षा कम होनेसे कहा गया है, तथा ईषत् प्राग्भारा
ऐसा जो नाम कहा गया है, वह रत्नप्रभा आदिकी अपेक्षा इसका
उच्छ्राय—ऊंचाई आदि रूप प्राग्भार लघु होनेसे कहा गया है, प्रतल
होनेसे तनु ऐसा इसका नाम कहा गया है, अति प्रतल बहुत पतली
होनेसे तनु तनु ऐसा इसका नाम कहा गया है, इसके ऊपर जीव
सिद्ध हो जाते हैं, इससे इसका नाम सिद्धि ऐसा कहा गया है । यह

तथा तेना नामेने लुवे सूत्रकार प्रकट करे छे—

“ ईसिपव्भाराए पुढवीए ” इत्यादि

टीकार्थ—ईषत्प्राग्भारा पृथ्वीना बहुमध्यदेशभागमां आठ योजन प्रमाणतुं
क्षेत्र कर्तुं छे. ते आठ योजनतुं स्थूल छे. ईषत्प्राग्भारा पृथ्वीना आठ नामे
नीचे प्रमाणे छे—(१) ईषत्, (२) ईषत्प्राग्भारा, (३) तनु, (४) तनुतनु, (५)
सिद्धि, (६) सिद्धालय, (७) मुक्ति, अने (८) मुक्तालय.

रत्नप्रभा पृथ्वी करतां नानी डोवाने कारणे तेनुं नाम ईषत् पठ्युं छे.
रत्नप्रभा आदि पृथ्वीको करतां अर्थात् आदि रूप प्राग्भार (प्रमाण) नीचे-
पेक्षासे ते लघु डोवाने कारणे तेनुं गीणुं नाम ईषत्प्राग्भारा छे. प्रतल (पातली)
डोवाने कारणे तेनुं त्रीणुं नाम तनु छे. 'घण्टी ज प्रतल डोवाने कारणे तेनुं
त्र्यथुं नाम तनुतनु छे. त्यां जनार श्व सिद्ध थय नय छे तेथी तेनुं नाम

॥ ६ ॥ मुक्तिरिति तदुपरि सकलकर्मभ्यो जीवानां मुच्यमानत्वात् ॥ ७ ॥ मुक्ता-
लय इति मुक्तनिवासस्थानसामीप्यात् ॥ ८ ॥ अत्र सर्वत्र ' इति ' शब्दः स्वरूप-
निर्देशे ' वे ' ति विकल्पार्थे ॥ सू० ६१ ॥

शुभानुष्ठानेषु ये प्रमादरहिता भवन्ति, त एव सिद्धिभाजो भवन्तीति शुभा-
नुष्ठानानि अष्टविधत्वेनाह—

मूलम्—अट्टहिं ठाणोहिं सम्मं संघडियवं जइयवं परक्कमि-
यवं, अस्सि च णं अट्टे णो पमाएयवं भवइ, तं जहा—असु-
याणं धम्माणं सम्मं सुणणयाए अब्भुट्टेयवं भवइ १, सुयाणं
धम्माणं ओगिण्हणयाए उवधारणयाए अब्भुट्टेयवं भवइ २,
पावाणं कम्माणं संजमेणं अकरणयाए अब्भुट्टेयवं भवइ ३,
पोराणाणं कम्माणं तवसा विगिच्चणयाए विसोहणयाए अब्भु-
ट्टेयवं भवइ ४, असंगिहीयपरियणस्स संगिण्हणयाए अब्भु-
ट्टेयवं भवइ ५, सेहं आचारगोयरग्गहणयाए अब्भुट्टेयवं भवइ
६, गिलाणस्स अगिलाए वेयावच्चकरणयाए अब्भुट्टेयवं
भवइ ७, साहम्मियाणं अधिगरणंसि उप्पणंसि तत्थ अणि-

सिद्धालयके पास है, इससे इसे सिद्धालय ऐसा कहा गया है, मुक्ति
ऐसा जो नाम इसका कहा गया है उसका कारण यह है कि इसके
ऊपर सकल कर्मोंसे जीव रहित बनते हैं। तथा—मुक्तालय ऐसा जो
इसका नामान्तर कहा गया है, सो उसका कारण ऐसा है कि यह
मुक्त जीवोंके निवासस्थानके पास है, यहाँ सर्वत्र " इति " शब्द स्वरूप
निर्देशमें एवं " वा " यह शब्द विकल्प अर्थमें है ॥ सू० ६१ ॥

सिद्धि पश्युं छे ते सिद्धालयनी पासे छे—अथवा त्यां सिद्ध लुवोना निवास
स्थान इप सिद्धशिला आवेली छे तेथी तेनुं छट्टुं नाम सिद्धालय छे. सकल
कर्मोथी रहित थयेला मुक्त लुवो त्यां रहे छे तेथी तेनुं नाम मुक्ति छे. ते
मुक्त लुवोनां निवास स्थाननी पासे डोवाथी तेनुं नाम मुक्तालय छे. आ
सुत्रमां न्यां न्यां " इति " शब्दोना प्रयोग थये छे ते स्वइपना निर्देशने
भाटे थये छे अने " वा " पदोना प्रयोग विकल्पार्थे थये छे. ॥सू. ६१॥

स्मियोवस्मिओ अपक्खग्गाही मज्झत्थभावभूए कहणु साह-
स्मिया अप्पसहा अप्पझंझा अप्पतुमंतुमा उवसामणयाए
अब्भुट्टेयव्वं भवइ ८ ॥ सू० ६२ ॥

छाया—अष्टसु स्थानेषु सम्यक् संघटितव्यं यत्तित्वं पराक्रमित्वं अस्मिश्च स्वल्प
अर्थे नो प्रमादयितव्यं भवति, तद्यथा—अश्रुतानां धर्माणां सम्यग् श्रवणतायै
अभ्युत्थातव्यं भवति १, श्रुतानां धर्माणाम् अवग्रहणतायै उपधारणतायै अभ्यु-
त्थातव्यं भवति २, पापानां कर्मणां संयमेन अकरणतायै अभ्युत्थातव्यं भवति
३, पुराणानां कर्मणां तपसा विवेचनतायै विशोधनतायै अभ्युत्थातव्यं भवति ४,
असंगृहीतपरिजनस्य संग्रहणतायै अभ्युत्थातव्यं भवति ५, ज्ञेयम् आचारगोचर-
ग्रहातायै अभ्युत्थातव्यं भवति ६, ग्लानस्य अग्लान्या वैयाट्टयकरणतायै अभ्यु-
त्थातव्यं भवति ७, साधर्मिकाणाम् अधिरूपे उत्पन्ने तत्र अभिश्रितोपाश्रितो-
ऽपज्ञग्राही मध्यस्थभावभूतः कथंनु साधर्मिका अल्पशब्दा अल्पज्ज्ञा अल्पतुम-
न्तुमा उपशमनतायै अभ्युत्थातव्यं भवति ८ ॥ सु० ६२ ॥

टीका—‘ अट्ठहिं ठाणेहिं ’ इत्यादि—

साधुभिः अष्टसु स्थानेषु=वस्तुषु सम्यक् संघटितव्यम्=अप्राप्तेषु तेषु
योगः कर्तव्यः, सम्यग् यत्तित्वम्=प्राप्तेषु तेषु तद्विनाशार्थं प्रयत्नः कार्यः,
सम्यक् पराक्रमित्वम्=शक्तिक्षयेऽपि तद्रक्षणे पराक्रमः=प्रकृष्टोत्साहः कर्तव्यः,

शुभ अनुष्ठानोंमें जो जीव प्रमाद रहित होते हैं—वे ही सिद्धि को
प्राप्त करते हैं, अनः अब सूत्रकार शुभ अनुष्ठानों का कथन आठ रूपसे
करते हैं—“ अट्ठहिं ठाणेहिं सम्मं संघडियव्वं ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—साधु पुरुषोंको आठ स्थानोंमें—आठ वस्तुओंमें अच्छी तरहसे
योग करना चाहिये—उनकी अप्राप्तिमें प्राप्त करनेका प्रयत्न करना
चाहिये—और जब वे प्राप्त हो जावें तो उनकी अविनाशिताके निमित्त
प्रयत्न करना चाहिये शक्ति नहीं रहे तब भी उनकी रक्षा करनेमें

वे शुभ प्रमादना त्याग करीने शुभ अनुष्ठानोंमें रत रहे छे, अने शुभ
७ सिद्धि प्राप्त करे छे. तेथी डवे सूत्रकार शुभ अनुष्ठानोंनु आठ स्थान रूपे
कथन करे छे—“ अट्ठहिं ठाणेहिं सम्मं संघडियव्वं ” इत्यादि—

टीकार्थ—साधुओंके नीचेनी आठ वस्तुओंको सारी रीते ये ग करेवे लोभके
अपेके के ले तेमनी प्राप्ति न थध डेय तो तेमने प्राप्त करवाने प्रयत्न करेवे
लोभके, अने ले तेनी प्राप्ति थध डेय तो तेमने नाश न थय तो भाडे

तथा-अस्मिन्=वक्ष्यमाणे अष्टकस्थानरूपेऽर्थे खलु नो प्रमादयित्वाव्यं=न कदा-
चिदपि प्रमादः कर्त्तव्यो भवति । तान्येवाष्टौ स्थानान्याह-तद्यथा-अश्रुता-
नाम्=अकृतश्रवणविषयाणां धर्माणां=श्रुतभेदानां सम्यक् श्रवणतायै=श्रवणाय
अभ्युत्थातव्यम्=उद्यमः कर्त्तव्यो भवतीति प्रथमः । श्रुतानां=कृतश्रवणविषयाणां
धर्माणाम् अत्रग्रहणतायै=मनोविषयीकरणाय उपधारणतायै=अविच्युतिस्मृतिवास-
नाविषयीकरणाय च अभ्युत्थातव्यं भवतीति द्वितीयः । पापानां=प्राणातिपाता-
दिलक्षणानां कर्मणां संयमेन=संयमद्वारा अकरणतायै=अनुष्ठानाय अभ्युत्थातव्यं
भवतीति तृतीयः । पुराणानां=पुराकृतानां कर्मणां तपसा=तपोद्वारा विवेचनतायै=
निर्जरणाय विशोधनतायै=आत्मनः कलङ्कस्य दूरीकरणाय च अभ्युत्थातव्यं भव-

प्रकृष्ट उत्साह रखना चाहिये तथा इन आठ स्थानोंमें कभी भी प्रमाद
नहीं करना चाहिये वे ८ स्थान इस प्रकारसे हैं-जिन श्रुतभेदोंको
कभी नहीं सुना है, उन श्रुतभेदोंको अच्छी तरहसे सुननेके लिये
प्रयत्नशाली होना ऐसा यह प्रथम स्थान है, जिन श्रुतधर्मोंको अच्छी
तरहसे सुन लिया है, वे मनमें अच्छी तरहसे जम जावे उनकी
च्युति, स्मृति एवं वासना रूप बनी रहे-इसके लिये प्रयत्नशील बने
रहना ऐसा यह द्वितीय स्थान है, प्राणातिपात आदि रूप पाप कर्मों का
संयम द्वारा अनुष्ठान हो-विनाश होना रहे-इसके लिये अच्छी तरहसे
यत्नशील बने रहना-यह तृतीय स्थान है-पूर्वोपाजित कर्मोंकी तपस्या
द्वारा निर्जरा होती रहे और आत्मासे कर्म मरुत्प कलङ्क दूर होता रहे
इसके लिये सदा प्रयत्नशील बने रहना यह चतुर्थ स्थान है, जो अभी

प्रयत्न करवे। जेधजे. शक्ति न रहे तो पण तेमनी रक्षा भाटे भूषण जे हेत्माडे
राभवे। जेधजे तथा आ अठ स्थानोमां-अठ भाषतोमां जितकुत्र प्रमद
करवे। जेधजे नहीं. ते अठ स्थानो नीचे प्रमाणे छे-

(१) जे श्रुतलेहेतुं कही पणश्रवण कथुं नथी. ते श्रुत लेहेतुं सारीरीते
श्रवण करवाने प्रयत्नशील रहेवुं जेधजे.

(२) जे श्रुतलेहेतुं सारी रीते श्रवण थं थूकथुं डोय, तेमनी विस्मृति
न थाय-मनमां हृदताथी तेमनी स्थापना थं जय, तेमनी अस्मृति, स्मृति
अने वासनाइप धारणा टकी रहे ते भाटे साधुजनो जे प्रयत्नशील रहेवुं जेधजे

(३) प्राणुतिपात आदिइप पाप, कर्मोना संयम द्वारा विनाश थतो रहे
ते भाटे तेमणे भूषण जे प्रयत्नशील रहेवुं जेधजे.

(४) पूर्वोपाजित कर्मोनी तपस्या दा २ ३-आत्मानो उपर
लागेवे। कर्ममल इप कादर दूर थनो रहे- शील रहेवुं जेधजे

तीति चतुर्थः । असंगृहीतपरिजनस्य-असंगृहीतस्य=अस्वीकृतस्य परिजनस्य=शिष्यवर्गस्य संग्रहणतायै=स्वीकरणाय अभ्युत्थातव्यं भवतीति पञ्चमः । आचार-गोचरग्रहणतायै-आचारो=ज्ञानादिविषयः पञ्चविधः, गोचरो=भिक्षाचर्याप्रतिलेखनादिस्तयोर्ग्रहणतायै=शिक्षणाय शैक्षं=सद्यः प्रवृजितं शिष्यं प्रति अभ्युत्थातव्यं भवति । इति षष्ठः ॥ ग्लानस्य=व्याधियुक्तस्य अग्लान्या=अखेदेन वैयावृत्यकरण-तायै=वैयावृत्यकरणाय अभ्युत्थातव्यं भवतीति सप्तमः । साधर्मिकाणां=साधूनाम् अधिकरणे=कलह उत्पन्ने सति तत्र=साधुषु यः अनिश्रितोपाश्रितः-निश्रितं=रागः उपाश्रितं=द्वेषः, तद्द्वयं नास्ति यस्य स तथा-रागद्वेषरहित इत्यर्थः, यद्वा-निश्रितम्=आहाराद्यभिलाषः उपाश्रितं=शिष्यकुलाद्यपेक्षा, तद्द्वयं नास्ति यस्य स तथा-आहाराद्यभिलाष-शिष्यकुलाद्यपेक्षारहित इत्यर्थः, अत्र एव-अपक्षग्राही-पक्षं=शास्त्रविरुद्धं न गृह्णातोत्येवं शीलः अत्र एव च-मध्यस्थभावभूतः=माध्यस्थ्यं प्राप्तो भवति, तेन साधुना कथं=केन प्रकारेण 'नु' इति चिन्के, ममैते साध-

तक शिष्य मण्डलीमें नहीं आये हैं उन्हें शिष्य मंडलीमें लानेका प्रयत्न करना यह पाँचवां स्थान है, ज्ञानादि रूप पांच प्रकारके आचारको एवं भिक्षाचर्या, प्रतिलेखनादिको शिष्यजनको जो नवीन दीक्षित हुआ है, ग्रहण करानेमें शिक्षा देनेमें सदा प्रयत्न करना यह छठा स्थान है, संघमें जो ग्लान साधु हैं-व्याधियुक्त मुनिजन हैं उनको विना खेदके वैयावृत्ति करनेकी इच्छा रखना यह सातवां स्थान है, एवं साधर्मिक साधुजनोंमें जब कलह उत्पन्न हो जावे तो रागद्वेष रहित होकर-अथवा आहार आदिकी अभिलाषा और शिष्यकुल आदिकी अपेक्षा रहित होकर विना किसी पक्षपातके मध्यस्थ भावयुक्त बनकर उस

(५) जेओ ६७ सुधी शिष्यमंडलमां सामेल तथा न डोय तेमने तेमां लाववानो प्रयत्न करवो जेधओ.

(६) ज्ञानादि रूप पांच प्रकारका आचारो, तथा भिक्षाचर्याना नियमो प्रतिबोधना आदितुं शिष्यजनोने-भास करीने नवदीक्षित शिष्योने अडणु कराववुं जेधओ. तेमने आ यथां नियमोनी शिक्षा आपवाने तेमणु प्रयत्न-शील रहेवुं जेधओ.

(७) संघमां जे ग्लान (व्याधि युक्त) साधुओ डोय तेमनुं भिक्षकुल भेद विना वैयावृत्य करवाने तेमणु सदा प्रयत्नशील रहेवुं जेधओ.

(८) साधर्मिक साधुओमां न्यारे कलह उत्पन्न थाय त्यारे रागद्वेषथी रक्षित थधने-अथवा आहारादि अभिलाषाथी शिष्य समुदाय अ दिनी धम्माथी रक्षित थधने, केध पणु व्यक्ति तरक्ष पक्षपात कर्था विना-मध्यस्थ लावयुक्त

મિંકા: સાધવ: અલ્પશબ્દા: =રાટી રહિતા:, અલ્પજ્ઞા: =કલહરહિતા:, અલ્પ-
તુમ્તુમા: =ક્રોધકૃતમનોવિકારરહિતા ભવેયુરિતિ ચિન્તયતા કલહસ્ય ઉપશમન-
તાયૈ =શમનાય અભ્યુત્થાતવ્યં ભવતીત્યષ્ટમો ભેદ: । સુ. ૬૨ ।

इत्थं ये प्रमादरहिता भवन्ति ते देवलोकगामिनोऽपि भवन्तीति देवलोक-
विशेषविमानान्यष्टस्थानत्वेनाह—

मूलम्—महासुक्रसहस्रारेसु णं कप्पेसु विमाणा अट्ट
जोयणसयाइं उडुं उच्चत्तेणं पणत्ता ॥ सू. ६३ ॥

छाया—महाशुक्रसहस्रारयोः खलु कल्पयोः विमानानि अष्टयोजनशतानि
ऊर्ध्वमुच्चत्वेन प्रज्ञप्तानि ॥ सू. ६३ ॥

टीका—‘ महासुक्रसहस्रारेसु णं ’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा ॥ सू. ६३ ॥

साधુકો “ ये મેરે સાધર્મિક સાધુ રાટી (રાડ-કલહ) રહિત એવં
ક્રોધકૃત મનોવિકારસે રહિત કૈસે હો હસ પ્રકારકે વિચારસે કલહ
પ્રશમનકે લિયે પ્રયત્ન કરના યહ આઠવાં સ્થાન હૈ સુ. ૬૨।

इस प्रकारसे जो प्रमाद रहित होते हैं, वे देवलोक गामी भी होते
हैं अब सूत्रकार देवलोक विशेषके विमानोंका कथन आठ स्थान रूपसे
करते हैं—“ महासुक्रसहस्रारेसु णं कप्पेसु ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—महाशुक्र और सहस्रार कल्पोंमें विमानोंकी ऊँचाई आठसौं
योजनकी कही गई है ॥ सूत्र ६३ ॥

બનીને “ આ મારા સાધર્મિક સાધુઓ કલહ રહિત તથા કલહ જન્ય ક્રોધાદિ
મનોવિકારોથી કેવી રીતે રહિત બને, ” એવા શુભ વિચારથી પ્રેરાઈને કલહના
શમનને માટે પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

સાધુજનોએ આ આઠ બાબતોમાં ખિલકુલ પ્રમાદ સેવવો જોઈએ નહીં. સુ. ૬૨।

ઉપર્યુક્ત આઠ સ્થાનોની અપેક્ષાએ જે શુભ પ્રમાદ રહિત બનીને પ્રયત્ન
શીલ રહે છે, તેઓ દેવલોકમાં પણ ગમન કરે છે તેથી હવે સૂત્રકાર દેવલોક
વિશેષનાં આઠ સ્થાનરૂપે કથન કરે છે.

“ महासुक्रसहस्रारेसु णं कप्पेसु ” इत्यदि—

મહાશુક્ર અને સહસ્રારકલ્પોનાં વિમાનોની ઊંચાઈ ૮૦૦ યોજનની
કહી છે. ॥સુ. ૬૩ ॥

केचिद् वादिनोऽनन्तरोक्तदेवलोकविमानवा सिभिरपि विजिता न भव-
न्तीति तानष्टसंख्यकत्वेनाह—

मूलम्—अरहओ णं अरिद्वणेमिस्स अट्ट सथा वाईणं सदे-
वमणुयासुराए परिसाए वादे अपराइयाणं उक्कोसिया वाइसं-
पया हुत्था ॥ सू० ६४ ॥

छाया—अर्हतः खञ्ज अरिष्टनेमेः अष्टौ शतानि वादिनां सदेवमनुजामु-
रायां परिपदि वादेऽपराजितानाम् उत्कृष्टा वादिसम्पन् अमवत् ॥ सू० ६४ ॥

टीका—‘अरहओ णं’ इत्यादि—

व्याख्यास्पष्टा ॥ सू० ६४ ॥

भगवतोऽर्हतोऽरिष्टनेमेरेतेषु शिष्येषु मध्ये कश्चित् केवली भूत्वा वेदनीया-
दिचतुष्टयकर्मस्थितानामायुष्कर्मस्थित्या समीकरणार्थं केवलिसमुद्घातं कृतवानिति

कितनेक वादी अनन्तरोक्त देवलोक विमानमें रहे हुए देवों द्वारा
भी विजित नहीं होते हैं अतः अब सूत्रकार उन्हींका आठ स्थानरूपसे
कथन करते हैं—“अरहओ णं अरिद्वणेमिस्स” इत्यादि ॥

टीकार्थ—अर्हन्त अरिष्टनेमिके आठसौ वाद सदेवमनुजासुरपरिषदामें
वादमें अपराजित हुए अतः ऐसी उनकी उत्कृष्ट वादि सम्पत् थी ॥ सू. ६४ ॥

भगवान् अर्हन्त अरिष्टनेमिके इन शिष्योंके बीचमें कोई शिष्य
ऐसा भी हुआ है, जिसने केवली होकर वेदनीयादि चार अघातिया
कर्मोंकी स्थितिको आयुर्कर्मकी स्थितिके बराबर करनेके लिये केवलि

आगला सूत्रमां देवलोका विमानोनी वात करी डेटलाक वादी जेवां
शानी डोय छे डे देवलोका विमानोमां रडेता देवो पणु तेमने पराजित करी
शकता नथी. तेथी डेवे सूत्रकार आठ स्थानरूपे जेवां वादीओनुं निरूपणु करे छे—

‘अरहओ णं अरिद्वणेमिस्स’ इत्यादि—

टीकार्थ—अर्हत अरिष्टनेमीनी उत्कृष्ट वादिसंपत्ति ८०० नी डती. डडेवानुं
तात्पर्यं जे छे डे अर्हत अरिष्टनेमिना ८०० शिष्यो जेइला जधां शानी
अने वादविवादमां निपुणु डता डे देवो अने मनुष्योनी परिषदमांथी डोई पणु
देव डे मनुष्य तेमने वादमां पराजित करी शकवाने समर्थ न डता ॥ सू. ६४ ॥

भगवान् अर्हत अरिष्टनेमिना आ शिष्यसमुदायमां डोई डेई जेवां
शिष्यो पणु डतां डे जेभणु डेवणज्ञान प्राप्त करीने वेदनीय आदि चार अघातिया
कर्मोनी स्थितिने आयुर्कर्मोनी स्थितिनी बराबर करवा भाटे डेवलिसमुद्घात

केवलिसमुद्धातमाह- -

मूलम्—अट्टसमइए केवलिसमुग्घाए पणत्ते, तं जहा-
पढमे समए दंडं करेइ १, बीए समए कवाडं करेइ २, तइए
समए मंथानं करेइ ३, चउत्थे समए लोगं पूरेइ ४, पंचमे
समए लोगं पडिसाहरइ ५, छट्ठे समए मंथं पडिसाहरइ ६,
सत्तमे समए कवाडं पडिसाहरइ ७, अट्टमे समए दंडं पडि-
साहरइ ८ ॥ सू० ६५ ॥

छाया—अष्टसामायिकः केवलिसमुद्धातः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—प्रथमे समये
दण्डं करोति १, द्वितीये समये कपाटं करोति २, तृतीये समये मन्थानं करोति
३, चतुर्थे समये लोकं पूरयति ४, पञ्चमे समये लोकं प्रतिसंहरति ५, षष्ठे
समये मन्थानं प्रतिसंहरति ६, सप्तमे समये कपाटं प्रतिसंहरति ७, अष्टमे
समये दण्डं प्रतिसंहरति ॥ सु० ६५ ॥

टीका—‘ अट्ट समइए ’ इत्यादि—

केवलिसमुद्धातः—केवलिनः अन्तर्मुहूर्त्तभाविपरमपदस्य समुद्धातः=
कर्मनिर्जरणार्थं व्यापारविशेषः अष्टसामयिकः—अष्टौ समया यस्मिन् सोऽष्ट-
समयः, स एवाष्टसामयिकः—अष्टसमयप्रमाणः प्रज्ञप्तः ! तद्यथा—प्रथमे समये
समुद्धात क्रिया है, अतः अब सूत्रकार इसी केवलिसमुद्धातका कथन
करते हैं—“ अट्ट समइए केवलिसमुग्घाए पणत्ते ” इत्यादि ॥

टीकार्थ—जिसे अन्तर्मुहूर्त्तके बाद परमपदकी प्राप्ति होनेवाली
है, उसका नाम केवलिसमुद्धात है, केवलिसमुद्धात जो समुद्धात है, वह केवलिसमु-
द्धात है, यह केवलिसमुद्धात कर्मनिर्जराके लिये व्यापारविशेषरूप
माना गया है, और यह आठ समयकी स्थितिवाला कहा गया है,

अर्थो ढतो. तेथी ढवे सूत्रकार अत्र केवलिसमुद्धातनुं आठ स्थान इपे
निर्दिष्ट करे छे—अट्ट समइए केवलिसमुग्घाए पणत्ते ” इत्यादि—

टीकार्थ—जेमने अन्तर्मुहूर्त्त आठ परमपदनी प्राप्ति थवानीछे. अत्र केवलिसमुद्धातनीने
केवली कडे छे. ते केवलीने अ समुद्धात छे तेने केवलिसमुद्धात कडे छे
कर्मनी निर्जरा भाटेना व्यापार विशेष इय आ समुद्धात डाय छे. ते केवलि-

દણ્ડં કરોતીત્યાદિ । અર્થં ભાવઃ—સમુદ્ઘાતં કર્તું પ્રવૃત્તઃ કેવલી અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણમ્ ઉદીરણાવલિકાયાં કર્મપ્રક્ષેપવ્યાપારરૂપમાવર્જીકરણં કરોતિ । તતઃ સમુદ્ઘાતં કરોતિ । તત્ર પ્રથમે સમયે કેવલી સ્વશરીરવિષ્કમ્ભમ્ ઝઘર્વાધથ્ચ આયત્સુભયતોઽપિ લોકાન્તગામિનં જીવપ્રદેશસઙ્ગાતં જ્ઞાનાભોગતો દણ્ડમિત્ર કરોતિ । દ્વિતીયે સમયે તુ તમેવ દણ્ડં પૂર્વાપરદિગ્દ્વયે પ્રસાર્ય પાર્શ્વતો લોકાન્તગામિકપાટમિત્ર કરોતિ । તૃતીયે સમયે તદેવ કપાટં દક્ષિણોત્તરદિગ્દ્વયે પ્રસાર્ય લોકાન્તગામિનં મન્થાનમિત્ર કરોતિ । મન્થાનકરણસમકાલમેવ લોકો વહુશઃ પૂરિતો ભવતિ । તતશ્ચતુર્થે સમયે લોકં પૂરયતિ, એવં ચ સમગ્રોઽપિ લોકઃ પૂરિતો ભવ-

કેવલિસમુદ્ઘાતમે પ્રથમ સમયમે કેવલિ આત્મપ્રદેશોકો દણ્ડરૂપ કરતે હેં. તાત્પર્યં યહ હૈ—સમુદ્ઘાત ક્રિયામે પ્રવૃત્ત હુએ કેવલિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આવર્જીકરણ કરતે હેં, યહ આવર્જીકરણ ઉદીરણાવલિકામે કર્મકે પ્રક્ષેપ કરનેકે વ્યાપાર રૂપ હોના હૈ । ઇસકે વાદ વે સમુદ્ઘાત કરતે હેં—પ્રથમ સમયમે કેવલી જીવપ્રદેશ સંઘાતકો જ્ઞાનાભોગસે દણ્ડકે જૈસા કરતે હેં । યહ દણ્ડ અપને શરીરકે જૈસાકે જૈસા ચોડા હોતા હૈ, એવં ઝપર નીચે તક લમ્બા હોતા હૈ, એવં દોનોં તરફસે લોકાન્તગામી હોતા હૈ, દ્વિતીય સમયમે ફિર વે ડસી દણ્ડકો પૂવં પશ્ચિમ દોનોં દિશાઓમેં પસાર કર પાર્શ્વસે લોકાન્તગામી કપાટકે જૈસા કરતે હૈ । તૃતીય સમયમે વે ડસી કપાટકો દક્ષિણ ઉત્તર દો દિશામેં પસાર કર લોકાન્તગામી મન્થાકે સમાન કરતે હેં । મન્થા નામ રઈકા હૈ । મન્થાકે કરનેકે સમકાલમેં હી લોક વહુત અધિક રૂપમેં પૂરિત હો જાતા હૈ,

સમુદ્ઘાત આઠ સમયની સ્થિતિવાળો કહ્યો છે કેવલિસમુદ્ઘાતના પ્રથમ સમયમાં કેવલી આત્મપ્રદેશને ઢંડરૂપ કરે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

સમુદ્ઘાત ક્રિયામાં પ્રવૃત થયેલા કેવલી અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આવર્જીકરણ કરે છે. ઉદીરણાવલિકામાં કર્મને પ્રક્ષેપ કરવાના વ્યાપાર રૂપ આ આવર્જીકરણ હોય છે ત્યાર બાદ તેઓ સમુદ્ઘાત કરે છે. પ્રથમ સમયમાં કેવલી જીવ પ્રદેશ સંઘાતને જ્ઞાનાભોગ વડે ઢંડના જેવો કરે છે. તે ઢંડ પોતાના શરીર જેવો પહોળો હોય છે અને ઉપરથી નીચે સુધી (શિરથી યગ સુધી) લાંબો હોય છે. અને બન્ને તરફથી લોકાન્તગામી હોય છે. બીજા સમયમાં તેઓ એજ ઢંડને પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં ફેલાવીને લોકાન્તગામી કમાડના જેવો કરે છે. ત્રીજા સમયમાં તેઓ એજ કમાડને દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં ફેલાવીને લોકાન્તગામી મન્થાન (વલોણા)ના જેવો કરે છે. આ મન્થાન ઢંડ કરવાના સમયમાં જ લોક ઘણે ખરે અંશે તો પૂરિત થઈ જાય છે,

तीति । तदनन्तरं पञ्चमे समये लोकं प्रतिसंहरति=सकर्मकान् जीवप्रदेशान् सङ्कोचयति, ततः षष्ठे समये बहुतरसङ्कोचात् मन्थानं प्रतिसंहरति । ततः सप्तमे समये कपाटं दण्डे प्रतिसंहरति । ततोऽष्टमे समये दण्डं प्रतिसंहरति । एवं च समुद्घातकर्ता केवली शरीरस्थो भवतीति । अत्रेदं बोध्यम्-समुद्घातगतः केवली प्रयोजनाभावाद् मनोयोगं वाग्योगं च न युनक्ति । काययोगं तु युनक्ति । काययोगं युञ्जानः केवली औदारिकशरीरकाययोगं युनक्ति, औदारिकमिश्रशरीरकाययोगं युनक्ति, कार्मणशरीरकाययोगं च युनक्ति । तत्र-औदारिकशरीरकाययोगः प्रथमाष्टमसमययोर्बोध्यः । औदारिकमिश्रशरीरकाययोगो

चतुर्थ समयमें वे लोकको पूर्ण रूपसे भर देते हैं, इस तरह आत्म-प्रदेशों द्वारा समग्र लोक पूरित हो जाता है । इसके बाद पांचवें समयमें वे समग्र जीवप्रदेशोंको संकुचित करते हैं, छठे समयमें बहुततर जीवप्रदेशोंके संकुचित हो जानेसे मन्थानको संकोच करते हैं, सातवें समयमें कपाटका दण्डमें संकोच करते हैं । और आठवें समयमें दण्डका संकोच करते हैं । इस प्रकारके समुद्घातका कर्ता केवली शरीरस्थ ही बने रहते हैं । यहां ऐसा समझना चाहिये, समुद्घात केवली प्रयोजनके अभाव हो जानेसे मनोयोग और वाग्योगका व्यापार तो नहीं करता है, किन्तु काययोगका व्यापार करता है । काययोगका व्यापार करते हुए भी वे केवली औदारिकशरीरकाययोगका औदारिकमिश्रशरीरकाययोग और कार्मणशरीरकाययोगका व्यापार करते हैं, औदारिकशरीरकाययोग प्रथमसमय एवं अष्टम

थाथा समयमां तेऽप्ये लोकने पूर्युं इपे भरि हे छे. आ रीते आत्म-प्रदेशो द्वारा समग्र लोक संपूर्युं इपे भरार्थं जाय छे.

पांचमां समयमां तेऽप्ये अत्रप्रदेशाने सघणा संकुचित करे छे. छठ्ठा समयमां घष्णांपरा अत्रप्रदेशो संकुचित थछे जवाथी तेऽप्ये मन्थानने संकुचित करे छे अने आठमां समयमां कभाडने ढंड इपे संकुचित करी नापे छे आ प्रकारने समुद्घात करनार केवली शरीरस्थ ज्वालयु रह्ये छे. अहीं अपेवुं समजवुं नेर्धये के समुद्घात करनारा केवली प्रयोजनने अभाव थछे जवाने कारणे अने वाग्योगने व्यापार तो करता नथी, परन्तु काययोगने व्यापार करे छे. काययोगने व्यापार करता ते केवली औदारिक शरीर काययोगने, औदारिक मिश्रशरीर काययोगने अने कार्मण शरीर काययोगने ज्वालयु करे छे. औदारिकशरीर काययोग प्रथम समयमां अने आठमां समयमां थाय छे.

द्वितीयपष्ठमसमयेषु, कर्मणशरीरकाययोगस्तु तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु ।
तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु तु समुद्घातकर्ता केवली नियमात् अनाहारको भव-
तीति । तदुक्तम्—

“ औदारिकप्रयोक्ता प्रथमाष्टमसमययो रसादिष्टः ।

मिश्रौदारिकप्रयोक्ता सप्तमपष्ठ द्वितीयेषु ॥ १ ॥

कर्मणशरीरयोगी, चतुर्थके पञ्चके तृतीये च ।

समयत्रये च तस्मिन्, भवत्यनाहारको नियमात् ॥२॥” इति ॥सू. ६५॥

अनन्तरसूत्रे केवलिसमुद्घातवक्तव्यतोक्ता, केवलिनश्च मुक्तिगामी
भवन्ति । अथ ये केवलिमित्रा गुणवन्तस्ते तु देवत्वेन समुत्पद्यन्ते इति देव-

समयमें होता है, औदारिकमिश्रशरीरकाययोग द्वितीयसमयमें
छठे समयमें एवं सातवें समयमें होता है, और कर्मणशरीरकाय-
योग तृतीय समयमें, चतुर्थ समयमें पंचम समयमें होता है। तृतीय चतुर्थ
पंचम समयमें समुद्घात कर्ताकेवली नियमसे अनाहारक होता है ।
तदुक्तम्—“ औदारिकप्रयोक्ता ” इत्यादि ।

प्रथम समयमें और अष्टम समयमें औदारिक शरीर काययोग
होता है, छठे सातवें और द्वितीय समयमें मिश्र औदारिक शरीर
काययोग होता है ॥१॥

तृतीय, चतुर्थ और पांचवें समयमें कर्मण शरीर काययोग होता
है, इन्हीं तृतीय, चतुर्थ पांचवें समयमें केवली अनाहारक रहते हैं
॥ २ ॥ सूत्र ६५ ॥

अनन्तर सूत्रमें केवलिसमुद्घातकी वक्तव्यता कही गई है। केवली
मुक्तिगामी होते हैं, परन्तु जो केवलिसे भिन्न होते हैं और गुणवान

औदारिक मिश्र शरीर काययोग षीज समयमां छट्ठा समयमां अने सातमां
समयमां थाय छे, अने कर्मण शरीर काययोग त्रीज समयमां, योथा सप्तममां
अने पांचमां समयमां डोय छे. त्रीज योथा अने पांचमा समयमां समुद्घात कर्ता
केवली नियमथी अनाहारक डोय छे. कछुं पञ्च छे के —“ औदारिकप्रयोक्ता ” इत्यादि

“ प्रथम समयमां अने आठमां समयमां औदारिक शरीर काययोग थाय
छे, छट्ठा; सातमा अने षीज समयमां मिश्र औदारिक-शरीर काययोग थाय
छे. ११। त्रीज, योथा अने पांचमां समयमां कर्मण शरीर काययोग थाय छे.
अथ त्रीज, योथा अने पांचमां समयमां केवली अनाहारक रहते छे. ॥ सू. ६५ ॥

आगता सूत्रमां केवलि समुद्घातनुं निरूपण करवामां आन्धुं. केवली तो
मुक्तिगामी डोय छे परन्तु केवली सिवायना अे गुणवान लोयो डोय छे. तेअे

वक्तव्यतामाह--

सू०-समणस्स णं भगवओ महावीरस्स अट्ट सया अणु-
त्तरोववाइयाणं देवाणं गइकल्लाणाणं ठिइकल्लाणाणं आगमेसि-
भद्दाणं उक्कोसिया अणुत्तरोववाइयसंपया होत्था ॥ सू० ६६ ॥

छाया--श्रमणस्य खलु भगवतो महावीरस्य अष्ट शतानि अनुत्तरोपपातिकानां देवानां गतिकल्याणानां स्थितिकल्याणानाम् आगमिष्यद्भद्राणाम् उत्कृष्टा-
अनुत्तरोपपातिकसम्पदोऽभवन् ॥ सू० ६६ ॥

टीका--' समणस्स णं ' इत्यादि--

श्रमणस्य खलु भगवतो महावीरस्य अनुत्तरोपपातिकानां देवानाम्=अनुत्त-
रोपपातिकत्वेन उत्पत्स्यमानानां द्रव्यदेवानां, कीदृशानामेषाम्? इत्याह-गति
कल्याणानाम्=गतिः=देवगतिरूपा कल्याणं येषां ते तथा-तेषाम्-अनुत्तरोपपाति-
कदेवगतिरूपकल्याणमाजाम्, स्थितिकल्याणानाम्-स्थितिः=त्रयस्त्रिंशत्सागरोप-
मरूपाऽनुत्तरोपपातिकदेवलोकस्थितिर्येषां ते तथा तेषाम् तथा-आगमिष्यद्भद्रा-
होते हैं वे तो देवलोकमें देवरूपसे उत्पन्न होते हैं। अतः अब सूत्रकार
देव वक्तव्यताका कथन करते हैं--

“ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स अट्टसया ” इत्यादि ।

टीकार्थ-श्रमण भगवान् महावीरके आठसौ शिष्य ऐसे थे, जिन्हें अनु-
त्तरोपपातिक देवलोकसे चवन होनेके बाद मुक्ति प्राप्त होती है। ये आठसौ
शिष्य द्रव्य देवरूपसे कहे गये हैं । “ गतिकल्याण ” विशेषणसे
इन्हे इसलिये विशेषित किया गया है, कि देवगति रूप कल्याण
इन्हें प्राप्त होता है, “ स्थिति कल्याण ” से यह प्रकट किया गया है,
कि ३३ सागरोपम रूप स्थितिके ये भोक्ता होंगे । “ आगमेसिभ-

तो देवलोकमें देव रूपे उत्पन्न थाय छे. तेथी डवे सूत्रकार आठ स्थान रूपे
हेवानुं निरूपणु करे छे--“ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स अट्ट सया ” इत्यादि
टीकार्थ- श्रमणु भगवान् महावीरना आठ सौ शिष्यो अनुप्य भव संभंधी आयुष्य
पूरं करीने अनुत्तरोपपातिक देवलोकमें उत्पन्न थ ॥ छे त्याथी न्यवीने तेओ
छेदेवा भव करीने भोक्ष प्राप्त करशे. ते आठ सौ शिष्योने अडीं द्रव्य देव
रूपे प्रकट करवाभां आओ छे. “ गतिकल्याण ” तेभने ‘ गतिकल्याणु ’ विशेषणु
लगाठवानुं करणु ओ छे के देवगति रूप कल्याणुनी तेभने प्राप्ति थय छे.
“ स्थिति कल्याणु ” आ पढने अडीं प्रयोग थवानुं करणु ओ छे के तेओ
३३ सागरोपम प्रमाणु स्थितिना त्यां लोक्ता जनवाना छे. “ आगमेसिभद्दाणं ”

ગામ્-અનુત્તરોપપાતિકદેવલોકાચ્ચવનानन्तरम् आगमिष्यति काले भद्रं=મોક્ષ-
રૂપં કલ્યાણં યેષાં તે તથા તેષામ્-અનુત્તરોપપાનિકદેવલોકાચ્ચવનानन्तरं
મુક્તિ પ્રાપ્સ્યમાનાનાં શિષ્યાણામ્ અષ્ટ શતાનિ અનુત્તરોપપાતિકસમ્પદઃ અભવ-
ન્નિતિ ॥ સૂ. ૬૬ ॥

તીર્થંક્રુરા દેવસેવ્યા અતएव देवस्वरूपमाह—

મૂલમ્-અટ્ટવિહા વાળમંતરા દેવા પળ્ણત્તા, તં જહા--પિસાયા
૧ ભૂયા ૨ જક્ખવા ૩ રક્ખસા ૪ કિન્નરા ૫ કિંપુરિસા ૬ મહો-
રગા ૭ ગંધઠ્ઠવા ॥ ૧ ॥ ણ્ણસિ ણં અટ્ટપ્પહં વાળમંતરદેવાણં
અટ્ટ ચેહ્ધયરુક્ખવા પળ્ણત્તા, તં જહા--કલંઠ્ઠો ૧ ય પિસાયાણં
વટો જક્ખવાણચેઈયં ૨ તુલસી ભૂયાણં ભવે ૩, રક્ખસાણં
ચ કંઠ્ઠઓ ૪ ॥૧॥ અસોઓ કિન્નરાણં ચ ૫, કિંપુરિસાણ ય ચંપઓ
૬। નાગરુક્ખો ભુયંગાણં ૭, ગંધઠ્ઠવાણ ય તેંદુઓ ૮।૨।સૂ. ૬૭।

છાયા—અટ્ટવિધા વ્યન્તરા દેવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા-પિશાચો. ૧, ભૂતાઃ
૨, યક્ષાઃ ૩, રાક્ષસાઃ ૪, કિન્નરાઃ ૫, કિમ્પુરુપાઃ ૬, મહોરગાઃ ૭, ગન્ધર્વાઃ
૮ ॥ ૧ ॥ एतेषां खलु अष्टानां व्यन्तरदेवानाम् अष्टौ चैत्यवृक्षाः प्रज्ञप्ताः,
तथथा-कदम्बश्च पिशाचानां १, वटो यक्षाणां चैत्यम् २। तुलसी भूतानां भवेत्
३, राक्षसानां च काण्डकः ४ ॥ १ ॥ अशोकः किन्नराणां च ५, किम्पुरुपाणां
च चम्पकः ६। नागवृक्षो भुजङ्गानां ७ गन्धर्वाणां च तिन्दुकः ८।२।। सू. ६६।।

દાણં ” પદસે યહ પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ, કિ અનુત્તરોપપાતિક દેવલોકસે
ચવન હોનેકે બાદ યે આગામી કાલમે-ઉસી ભવમેં મુક્તિ પ્રાપ્ત કરેંગે।સૂ. ૬૦।

તીર્થંકર દેવસેવ્ય હોતે હૈ, અતઃ શ્રવ સૂત્રકાર દેવસ્વરૂપકા કથન
કરતે હૈ-“ અટ્ટવિહા વાળમંતરા દેવા પળ્ણત્તા ” હૃત્યાદિ

આ પદના પ્રયોગ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે અનુત્તરોપપાતિક
દેવલોકમાંથી વ્યવન થયા બાદ તેઓ આગામી કાળમાં-એજ ભવમાં-મુક્તિ
પ્રાપ્ત કરવાના છે. ॥ સૂ. ૬૬ ॥

તીર્થંકરોની દેવો દ્વારા પણ પર્યુપાસના કરાય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર
દેવસ્વરૂપનું આઠ સ્થાન રૂપે કથન કરે છે—

“ અટ્ટવિહા વાળમંતરા દેવા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ—

टीका—‘ अट्टविहा ’ इत्यादि—

पिशाचादयोऽष्टौ व्यन्तरा देवा बोध्याः ॥ १ ॥ एतेषां पिशाचादीनाम् अष्टानां व्यन्तरदेवानाम् अष्टौ चैत्यवृक्षाः=मणिपीठिकोपरिवर्त्तिनः सर्वरत्नमया उपरिच्छत्रध्वजादिभिरलङ्कृताः सुधर्मादिसभानामग्रतः स्थिता आवासवृक्षाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कदम्बश्च पिशाचानामित्यादि । अर्थः स्पष्टः । नवरं—भुजङ्गा महोरगा बोध्या इति ॥ सू० ६६ ॥

टीकार्थ—व्यन्तर देव आठ प्रकारके कहे गये हैं—जैसे—पिशाच १, भूत २, यक्ष ३, राक्षस ४, किन्नर ५, किम्पुरुष ६, महोरग ७, और गन्धर्व ८, इन आठ व्यन्तर देवोंके आठ चैत्यवृक्ष कहे गये हैं—जैसे—पिशाचोंका कदम्ब १, यक्षोंका वट २, भूतोंका तुलसी ३, राक्षसोंका कण्डक ४, किन्नरोंका अशोक ५, किम्पुरुषोंका चम्पक ६, भुजङ्गोंका नागवृक्ष ७, और गन्धर्वोंका तिन्दुक ८ इस प्रकारसे ये आठ चैत्यवृक्ष हैं । ये आठों चैत्यवृक्ष मणिपीठिकाके ऊपर रहे हुए हैं । ये सब सर्वरत्नमय हैं, ऊपरमें ये छत्र ध्वजा आदिकोंसे अलङ्कृत हैं, सुधर्मादि सभाओंके आगे ये स्थित हैं । और ये आवास वृक्ष हैं । भुजङ्गसे महोरग कहे गये हैं ॥ सू० ६७ ॥

टीकार्थ—व्यन्तर देवाना नीचे प्रमाणे आठ प्रकार कहे छे—(१) पिशाच, (२) भूत, (३) यक्ष, (४) राक्षस, (५) किन्नर, (६) किंपुरुष, (७) महोरग, अने (८) गन्धर्व.

आ आठ व्यन्तर देवाना आठ चैत्यवृक्षो कहे छे. ते नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) पिशाचाना चैत्यवृक्षतुं नाम कदम्ब छे. (२) यक्षाना चैत्यवृक्षतुं नाम वट छे. (३) भूताना चैत्यवृक्षतुं नाम तुलसी छे. (४) राक्षसाना चैत्यवृक्षतुं नाम कण्डक छे. (५) किन्नराना चैत्यवृक्षतुं नाम अशोक छे, (६) किंपुरुषाना चैत्यवृक्षतुं नाम चम्पक छे. (७) भुजङ्गाना चैत्यवृक्षतुं नाम नागवृक्ष छे अने (८) गन्धर्वाना चैत्यवृक्षतुं नाम तिन्दुक छे. आ प्रकारे आ आठ प्रकारना व्यन्तराना आठ चैत्यवृक्षो छे. ते आठ चैत्यवृक्षो मणिपीठिकानी उपर ठां छे. तेओ सर्वरत्नमय छे. तेमनी उपरने लाग छत्र, ध्वजा आदिको वडे विभूषित छे. ते चैत्यवृक्षो सुधर्मादि सभाओनी आगण ठेलेलां छे अने तेओ आवासवृक्षो छे. आ सूत्रमां भुजङ्ग पद वडे महोरग नामने व्यन्तराने सांतने प्रकार अडधु करवामां आओ छे. ॥ सू. ६६ ॥

देवप्रसङ्गात् ज्योतिष्कदेवस्वरूपमाह—

मूलम्-इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ अट्ट जोयणसए उड्डमबाहाए सूरविमाणे चारं चरेइ ॥ सू० ६८ ॥

छाया—अस्यां रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागात् अष्ट-
योजनशतानि ऊर्ध्वम् अवाधया सुरविमानं चारं चरति ॥ सु० ६८ ॥

टीका—‘ इमीसे रयणप्पभाए ’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा ॥ सू० ६८ ॥

मूलम्-अट्ट नक्खत्ता चंदेणं सद्धिं पमदं जोगं जोएत्ति,
तं जहा--कत्तिया १, रोहिणी २, पुणव्वसु ३, महा ४, चित्ता
५, विसाहा ६, अणुराधा ७, जेडा ८ ॥ सू० ६९ ॥

छाया--अष्टौ नक्षत्राणि चन्द्रेण सार्द्धं प्रमदं योगं योजयन्ति, तद्यथा-
कृत्तिका १, रोहिणी २, पुनर्वसु ३, मघा ४, चित्रा ५, विशाखा ६, अनुराधा
७, ज्येष्ठा ८ । सु० ६८ ॥

देव प्रसङ्गको लेकर अब सूत्रकार ज्योतिष्क देवके स्वरूपका कथन
करते हैं “ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए ” इत्यादि ॥

इस रत्नप्रभा पृथिवीके बहुसमरमणीय भूमिभागसे आठसौ
योजन ऊपर सूर विमानकी गति है ॥ सू० ६८ ॥

“ अट्ट नक्खत्ता चंदेणं सद्धिं ” इत्यादि ।

टीकार्थ—आठ नक्षत्र चन्द्रके साथ प्रमद योगसे युक्त होते हैं—जैसे-
कृत्तिका १, रोहिणी २, पुनर्वसु ३, मघा ४, चित्रा ५ विशाखा ६,

आगला सूत्रमां देवविशेषानुं निरूपणु करवाभां आन्धुं उवे सूत्रकार
ज्योतिष्क देवोना स्वरूपनुं निरूपणु करे छे—

इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए ” इत्यादि—

आ रत्नप्रभा पृथ्वीना बहुसमरणीय भूमिलागथी ८०० योजननी
जंथाधये सूरनुं विमान कोठं पणु प्रकारनी रुकावट विना गति करे छे ॥ सू० ६८ ॥

“ अट्ट नक्खत्ता चंदेणं सद्धिं ” इत्यादि—

टीकार्थ—आठ नक्षत्रो अन्द्रनी साथे प्रमद योगथी युक्त छे य छे. ते नक्षत्रोनां
नाम आ प्रभाणु छे—(१) कृत्तिका, (२) रोहिणी, (३) पुनर्वसु, (४) मघा, (५)
चित्रा, (६) विशाखा, (७) अनुराधा अने (८) ज्येष्ठा.

टीका—‘अह नखत्ता’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा । नवरं—प्रमर्दो—योगः=चन्द्रेण सह स्पर्शलक्षणो योग इति । अयं योगः कदाचिदेव, न तु सर्वदा । तदुक्तम्—

“ पुणव्वसुरोहिणि चित्ता महजेट्टणुराहकित्तियविसाहा ।

चंदस्स उभयजोगा ”

छाया—पुनर्वसुरोहिणी चित्रा मघा ज्येष्ठाऽनुराधाकृत्तिका विशाखाः ।

चन्द्रस्य उभययोगाः इति । एतानि नक्षत्राणि चन्द्रस्य उभययोगानि=दक्षिणोत्तररूपोभयपार्श्वे युज्यमानानि भवन्ति । अतस्तानि कदाचित् प्रमर्दयोगी न्यपि भवन्तीति, भावः, एतत्फलं चेदम्—“ एतेषामुत्तरगा ग्रहाः सुभिक्षाय चन्द्रमा नितराम् (सुभिक्षाय) ” इति ॥ सू० ६९ ॥

अनुराधा ७ और ज्येष्ठा ८ चन्द्रके साथ स्पर्श होना इसका नाम प्रमर्द योग है, यह योग कदाचित् होना है सर्वदा नहीं होना । कहा भी है ।

“ पुणव्वसु रोहिणी चित्ता ” इत्यादि ।

इस कथनके अनुसार चन्द्रके उभय योग होते हैं—अर्थात् पुनर्वसु आदि नक्षत्र चन्द्रके दक्षिण उत्तर रूप उभय पार्श्वमें योगवाले होते हैं । इसलिये वे कदाचित् प्रमर्द योगवाले भी होते हैं । इनका फल “ एतेषामुत्तरगा ग्रहाः सुभिक्षाय चन्द्रमा नितरां सुभिक्षाय ” इस कथनके अनुसार ऐसा प्रकट किया गया है, पुनर्वसु आदि नक्षत्र चन्द्रमासे उत्तरमें रहे तो सुभिक्ष होता है ॥ सू० ६९ ॥

देव निवासके अधिकारको लेकर अब सूत्रकार देवनिवासभूत जो जम्बूद्वीप आदिक हैं उनका द्वारसूत्र कहते हैं—

चन्द्रनी साथे स्पर्श थवे तेनुं नाम प्रमर्दयोग छे. आ प्रकारनो योग क्यारेक जे संलवी शके छे.—कायम संलवतो नथी कहुं पणु छे के—“ पुणव्वसु रोहिणी चित्ता ” इत्यादि.

आ कथन अनुसार चन्द्रना उभययोग थाय छे. ओटवे के पुनर्वसु आदि नक्षत्र चन्द्रना दक्षिण उत्तर रूप अन्ने पार्श्वोर्मां योगवाणां होय छे. तेथी तेओ क्यारेक प्रमर्द योगवाणा पणु होय छे. “ एतेषामुत्तरगा ग्रहाः सुभिक्षाय चंद्रमा नितरां सुभिक्षाय ” आ सूत्रपाठ द्वारा तेभनुं इदं आणुं छे—पुनर्वसु आदि नक्षत्रो चन्द्रमानी उत्तरमां रहे तो सुभिक्ष (सुकाण) रूप इणनी प्राप्ति थाय छे. ॥ सू. ६९ ॥

देवनिवासनो अधिकार आदी रह्यो छे. छेथी हवे सूत्रकार देवनिवासभूत जे जम्बूद्वीप आदि क्षेत्रो छे तेभनां द्वारानुं निरूपणु करे छे—

દેવનિવાસાધિકારાદ્ દેવનિવાસધૂતજમ્બૂદ્વીપાદિદ્વારસૂત્રમાદ્--

મૂલમ્-જંબુદ્વીવસ્સ ણં દીવસ્સ દારા અટ્ટ જોયણાઈં ઉઢ્ઠં
ઉચ્ચત્તેણં પળણત્તા ૧। સબ્વેસિંપિ દીવસમુદ્દાણં દારા અટ્ટ જોય-
ણાઈં ઉઢ્ઠં અચ્ચત્તેણં પળણત્તા । ૨ । સૂ૦ ૭૦ ॥

છાયા—જમ્બૂદ્વીપસ્ય ચ્ચલુ દ્વીપસ્ય દ્વારાણિ અટ્ટ યોજનાનિ ઊર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન
પજ્જાતાનિ ૧। સર્વેપામપિ દ્વીપસમુદ્દાણાં દ્વારાણિ અટ્ટ યોજનાનિ ઊર્ધ્વમ્ ઉચ્ચત્ત્વેન
પજ્જાતાનિ ૨ ॥ સૂ૦ ૭૦ ॥

ટીકા--‘ જંબુદ્વીવસ્સ ણં ’ इत्यादि--

व्याख्या स्पष्टा । सू० ७० ॥

દેવાધિકારાદ્ યત્કર્મવશાઞ્જીવા દેવત્વં યાન્તિ તાનિ કર્માણ્યાદ્--

મૂલમ્-પુરિસવેયાણિજ્જસ્સ ણં કમ્મસ્સ જહન્નેણં અટ્ટ સંવ-
ચ્છરાઈં ઠિઈં પળણત્તા ૧। જસોકિત્તિનામયસ્સ ણં કમ્મસ્સ જહ
ણેણં અટ્ટ મુહુત્તાઈં બંધઠિઈં પળણત્તા ૨। ઉચ્ચગોયસ્સ ણં
કમ્મસ્સ ઇવં ચેવ ૩ ॥ સૂ૦ ૭૧ ॥

છાયા—પુરુપવેદનીયસ્ય ચ્ચલુ કર્મણો જઘન્યેન અટ્ટૌ સંવત્સરાન્ સ્થિતિઃ
પજ્જાતા ૧। યશઃ કીર્ત્તિનામકસ્ય ચ્ચલુ કર્મણો જઘન્યેન અટ્ટ મુહૂર્તાન્ વન્ધસ્થિતિઃ
પજ્જાતા ૨। ઉચ્ચગોત્રસ્ય ચ્ચલુ કર્મણ ઇવમેવ ૩ ॥ સૂ૦ ૭૧ ॥

“ જંબુદ્વીવસ્સ ણં દીવસ્સ દારા ” इत्यादि ॥

ટીકાર્થ—જંબુદ્વીપ નામકા જો મધ્યદ્વીપ હૈ, ઉસકે દ્વાર ઝંચાઈંમેં આઠ
યોજનકે કહે ગયે હૈં ૧। સમસ્ત દ્વીપ સમુદ્રોંકે દ્વાર હસી પ્રકારસે આઠ
૨ યોજનકે ઝંચે કહે ગયે હૈં ॥ સૂત્ર ૭૦ ॥

દેવ અધિકારકો લેકર હી અથ સૂત્રકાર જિસ કર્મકે વશસે જીવ

“ જંબુદ્વીવસ્સ દારા ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૬૪)

ટીકાર્થ—જંબુદ્વીપ નામનો જે મધ્યદ્વીપ છે તેના દ્વારોની ઊંચાઈ આઠ
યોજનની કહી છે. સમસ્ત દ્વીપસમુદ્રોનાં દ્વારો પણ એજ પ્રમાણે આઠ આઠ યોજન
ઊંચાં કહ્યાં છે. ॥ સૂ. ૭૦. ॥

દેવનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી હવે સૂત્રકાર જે કર્મોના પ્રભાવથી
જીવ દેવત્વની પ્રાપ્તિ કરે છે તે કર્મોનું કથન કરે છે--

टीका—‘ पुरुषवेयणिज्जस्स ’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा ॥ सू० ७१ ॥

कर्माधिकारात्तन्निबन्धनकुलकोटिसूत्रमाह—

मूलम्--तेइंदियाणं अट्ट जाइकुलकोडीजोणीपमुहसयस-
हस्सा पणत्ता । सू० ७२ ॥

छाया—त्रीन्द्रियाणाम् अष्टौ जाति कुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रह-
सानि ॥ सू० ७२ ॥

टीका—‘ तेइंदियाणं ’ इत्यादि—

त्रीन्द्रियाणां जीवानाम् अष्टसंख्यकानि जातियोनिप्रमुखकुलकोटिशतसह-
स्राणि-जातौ=त्रीन्द्रियजातौ या योनिप्रमुखाः=द्विलक्षं ख्यकत्रीन्द्रियोत्पत्तिस्थान-

देवत्वको प्राप्त करते हैं उन कर्मोंका कथन करते हैं—

“ पुरिसवेयणिज्जस्स णं कम्मस्स ” इत्यादि

टीकार्थ—पुरुष वेदनीय कर्मकी स्थिति जघन्य आठ वर्षकी कही गई
है, यशः कीर्ति नामक कर्मकी बन्ध स्थिति जघन्यसे आठ मुहूर्त्तकी कही
गई है । उच्चगोत्र कर्मकी भी बन्ध स्थिति आठही मुहूर्त्त कही गई
है ॥ सूत्र ७१ ॥

कर्मके अधिकारको लेकर अब सूत्रकार उसके कारणभूत कुल-
कोटि-सूत्रका कथन करते हैं—

“ ते इंदियाणं अट्ट जाइकुलकोडीजोणीपमुहसयसहस्सा ” इत्योदि
टीकार्थ—तेइन्द्रिय जीवोंकी तेइन्द्रिय जानिमें जो दो लाख योजनियां—उत्प-
त्तिस्थान कही गई है उनसे उत्पन्न जो कुल कोटियां है वे आठ लाख

“ पुरिसवेयणिज्जस्स णं कम्मस ” इत्यादि—

टीकार्थ—पुरुष वेदनीय कर्मनी जघन्य (आछामां आछी) स्थिति आठ वर्षनी
कही छे यशःकीर्ति नामना कर्मनी बन्धस्थिति पण्णु जघन्यनी अपेक्षाओ आठ
मुहूर्त्तनी कही छे, उच्चगोत्रकर्मनी बन्ध स्थितिआठ व मुहूर्त्तनी कही छे । सू० ७१।
कर्मनो अधिकार आछी रह्यो छे. तेथी हवे सूत्रकार तेना कारणभूत कुलकोटि
सूत्रनुं कथन करे छे “ तेइंदियाणं अट्ट जाइ कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा ” इत्यादि
टीकार्थ—तेइन्द्रिय जीवोनी तेइन्द्रिय जातिमां जे जे लाप येनीओ (उत्पत्ति
इप येनीओ) कही छे, तेमां उत्पन्न थयेसी ओवी जे कुल कोटीओ छे तेमनी सञ्ज्या
आठ लापनी कही छे, कारण के ओक व येनीमां अनेक कुलकोटीओ होय छे.

द्वारकाः कुलकोटयस्तासां शतसहस्राणि=लक्षाणि प्रज्ञप्तानि=प्ररूपितानि । अयं भावः—त्रीन्द्रियजातौ या योनयः=द्विलक्षसंख्यकानि उत्पत्तिस्थानानि तत्प्रभवा-याः कुलकोटयस्ता अष्टलक्षसंख्यका बोध्या इति । एकस्यामपि योनौ अनेककु-लानि संभवन्ति । यथा—गोमयरूपायामेकस्यां योनौ विचित्राकाराः कृम्यादय उत्पद्यन्ते, अतोऽष्टलक्षसंख्यकाः कुलकोटयो भवन्तीति । 'जोणिपमुह' इति विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वादिति ॥ सू० ७२ ॥

त्रीन्द्रियाश्च कर्मपुद्गलत्रयादिसत्त्वे एव भवन्तीति चयादीनाह—

मूलम्--जीवा णं अट्टट्टाणणिव्वत्तिष्ण पोग्गले पावकम्मत्ताए च्चिणिंसु वा च्चिणांति वा च्चिणिस्संति वा, तं जहा--पढमसमय-नैरइय निव्वत्तिष्ण जाव अपढमसमयदेवनिव्वत्तिष्ण । एवं-- च्चिण उव्वच्चिण जाव निज्जरा च्चैव । अट्ट पएसिया खंधा अणंता पणंत्ता । अट्ट पएसोगाढा पोग्गला अणंता पणंत्ता जाव अट्टगुणलुक्खा पोग्गला अणंता पणंत्ता । सू० ७३ ॥

॥ अट्टमं ठाणं सम्मत्तं ॥ ८ ॥

छाया--जीवाः खलु अष्टस्थाननिर्वर्तितान् पुद्गलान् पापकर्मत्रया अचि-न्वन वा चिन्वन्ति वा चेश्यन्ति वा, तत्रया-प्रथमसमयनैरयिकनिर्वर्तितान् हैं । क्योंकि एक भी योनिमें अनेक कुलकोटियां होती हैं जैसे एक ही गोमय रूप योनिमें विचित्र आकारवाले कृमि उत्पन्न हो जाते हैं । इसलिये इनकी तेहन्द्रिय जीवों की कुलकोटियां आठ लाख कही गई है ॥ सूत्र ७२ ॥

कर्म पुद्गलोंके चयादि सत्त्व होने पर ही तेहन्द्रिय जीव होते हैं—अनः अब सूत्रकार चयादिकोंका कथन करते हैं—

लेम के-ओक ज गोमय इय योनीमां विचित्र आकारवाणा कृमि उत्पन्न थय्य भय छे ते कारणे तेमनी (त्रीन्द्रिय लोकेनी) कुलकोटीओ आठ लाख कुलेनामां आवी छे ॥ सू० ७२ ॥

कर्मपुद्गलोंने चयादि सत्त्वने सद्भाव डाय तो ज तेहन्द्रिय लोके उत्पन्न थय्य छे. तेथी हवे सूत्रकार चयादिकेनुं निरूपणु करे छे—

यावत् अप्रथमसमयदेवनिर्वर्तितान् । एवं चय उपचयो यावद् निर्जरा चैव ।
अष्टप्रदेशिकाः स्फुन्धाः अनन्ताः प्रज्ञप्ताः । अष्ट प्रदेशावगाढाः पुद्गला अनन्ताः
प्रज्ञप्ता यावत् अष्टगुणरूक्षाः पुद्गला अनन्ताः प्रज्ञप्ताः ॥ सू० ७३ ॥

॥ अष्टमं स्थानं समाप्तम् ॥ ८ ॥

टीका--' जीवा ण ' इत्यादि--

जीवा ज्ञानावरणीयाद्यस्थानैर्निर्वर्तितान् पुद्गलान् पापकर्मतया 'चिणिंसु
चिणंति चिणिसंति ' 'अचिन्वन् वा ' उपादुः भूतकाले पुद्गलानां चयमुपादा-
नमकार्षुः, चिन्वन्ति वा वर्तमानकाले चयं कुर्वन्ति, भविष्यत्काले चयं
करिष्यन्ति वा । एतद् तेषां पुद्गलानामुपचयं, बन्धम्, उदीरणं, वेदनं
निर्जरणं च अकार्षुः कुर्वन्ति, करिष्यन्ति वेति भावः । तत्र चयः-पुद्गला-
नामुपादानम्, उपचयस्तेषां परिपोषणम्, बन्धः-बन्धनम्, उदीरणम्-इन्द्रि-

" जीवाणं अदृष्टाण णिन्वत्तिण पोग्गले " इत्यादि ॥

टीकार्थ-जीवोंने ज्ञानावरणीय आदि आठ स्थानोंसे निर्वर्तित पुद्गलोंका
पापकर्म रूपसे चय-उपादान-अर्थात् ग्रहण किया है, अब भी वे उनका
उपादान करते हैं और आगे भी वे ऐसाही करेंगे। इसी प्रकार पुद्गलोंका
उपचय अर्थात् परिपोषण बन्ध बांधना, उदीरण-इन्द्रियोंसे खींचकर
दलितोंका उद्यम लाना, वेदन-अनुभव करना, और निर्जरा-आत्म-

" जीवाणं अदृष्टाण णिन्वत्तिण पोग्गले " इत्यादि--

टीकार्थ-जिवोणे ज्ञानावरणीय विगेरे आठ स्थानोथी निवर्तित पुद्गलोना
पापकर्म रूपसे चय-उपादान अर्थात् ग्रहण कर्यो छे. वर्तमानमां पणु तेओ ते
उपादान करे छे. अने भविष्यमां पणु तेओ तेना चय करशे. अजरीते पुद्गल-
लोना उपचय अर्थात् परिपोषण-बांध बांधवो, उदीरण-इन्द्रियोथी ओंथीने
दलितोना उद्यमां लानवा वेदन-अनुभव करवो. अने निर्जरा-आत्मप्रदेशथी

यैराकृष्णकर्मदलिकानावृद्धये प्रापणम्, वेदनम्-अतुभवकरणम्, निर्जरणम्
आत्मप्रदेशेभ्यस्तेषां पृथकरणम् । इत्यादि । शेषं सुगममिति ॥ सू० ७३ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशमापा-कलितललितक-

कापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक श्री शाहू-

लत्रपति - कोल्हापुरराजप्रदत्त-जैनशास्त्राचार्य-पदभूषित-कोल्हापुर

राजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर-पूज्य

श्री घासीलालत्रति-विरचितायां स्थानाङ्गसूत्रस्य

सुधाख्यायां व्याख्यायां अष्टमं स्थानं

सम्पूर्णम् ॥ ८ ॥

प्रदेशोंसे परिशाटन अलग करना, जीवोंने ज्ञानावरणीय आदि आठ
स्थानोंसे निवर्तित पुद्गलोंका चय, उपचय, बन्ध, उदीरण, वेदन और
निर्जरा ये सब पूर्व कालमें किये हैं, वर्तमानमें करते हैं और अनागत
कालमें करेंगे । इत्यादि शेष व्याख्या सुगम है ॥सू० ७३॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज
रचित " स्थानाङ्ग सूत्र " की सुधा नामकी व्याख्याके आठवां स्थान
समाप्त ॥ ८ ॥

परिशाटन-अलग करवुं. लुवोअे ज्ञानावरणीय विगेरे आठ स्थानोथी निवर्तित
पुद्गलोने अथ उपचय बन्ध, उदीरण, वेदन अने निर्जरा आ अथा पडेकां
कर्यो छे. वर्तमानमां करे छे, अने लविष्य कालमां करशे. ॥ सू. ७३ ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्म दिवाकर पूज्यश्री घासीलाल महाराज कृत

"स्थानाङ्ग सूत्र" नी सुधा नामनी टीकाभां आठमुं स्थान

समाप्त ॥ ८ ॥

अथ नवमं स्थानम् प्रारभ्यते--

पूर्वमष्टमं स्थानमुक्तं, सम्प्रति संख्याक्रमाऽऽगतं नवमं स्थानं प्रारभ्यते, अस्य च पूर्वेण सहायं सम्बन्धः—तथाहि—पूर्वस्मिन् स्थाने जीवादि धर्मा उक्ताः, इहापि त एव प्रतिपाद्यन्त इत्येवं सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्येदं प्रथमं सूत्रम् । तस्य च पूर्वसूत्रेण सहायं सम्बन्धः—तथाहि—पूर्वसूत्रे पुद्गला उक्ताः, तद्विशेषोदयाच्च कश्चिच्छ्रामण्यं प्राप्तोऽपि धर्माचार्यादीनां प्रत्यनीकतां करोति, तं च सांभोगिकं विसम्भोगिकं कुर्वन्तमपरः सुश्रमणो जिनाज्ञां नातिक्राम्यतीति प्रदर्शयितुमाह—

मूधम्--नवाहिं ठाणैहिं समणे णिग्गंधे संभोइयं विसंभो-
इयं करेमाणै णाइक्कमइ, तं जहा--आयरियपडिणीयं १, उवज्झा-

नववें स्थानका प्रारंभ—

इसके पहिले आठवां स्थान कहा जा चुका है, अब संख्या क्रमा-
नुसार नौवां स्थान प्रारम्भ होता है, इसका पूर्वके साथ ऐसा सम्बन्ध
है कि पूर्वस्थानमें जो जीवादि आठ स्थानसे धर्म कहे गये हैं, सो यहां पर
भी उनकाही कथन किया जायगा—तथा पूर्वके सूत्रके साथ ऐसा सम्बन्ध
है कि पूर्वसूत्रमें पुद्गल कहे गये हैं—सो इन पुद्गलोंके उदयसे कोई जीव
श्रामण्य पर्यायको प्राप्त होने पर भी अपने धर्माचार्यके प्रति विरुद्ध
व्यवहार कर देता है, इसलिये उस सांभोगिकको विसंभोगिक करता
हुआ कोई दूसरा श्रमण जिनाज्ञाका उल्लङ्घनकर्ता नहीं होता है, यही
बात अब सूत्र कार सर्व प्रथम प्रकट करते हैं—

नवमा स्थानतो प्रारंभ—

आठमुं स्थान पूरं थयुं. डवे कमप्राप्त नवमा स्थानतो प्रारंभ थाय छे
तेनो पूर्वस्थान साथे आ प्रकारनो संबंध छे—पूर्वस्थानमां लवादि धर्मनुं कथन
करवामां आण्युं छे, आ नवमा स्थानमां पणु तेमनुं न कथन करवामां आवशे.
आठमा स्थानना छेदला सूत्र साथे आ स्थानना पडेला सूत्रनो आ प्रकारनो
संबंध छे—आठमा स्थानना छेदला सूत्रमां पुद्गलानुं कथन करवामां आण्युं
छे. ते पुद्गलाना उदयथी केरि लव श्रामण्यपर्याय प्राप्त करेव डोवा छतां
पणु चोताना धर्माचार्य प्रत्ये विरुद्ध वर्तन गतावे छे. जेवा सांभोगिक साधुने
विसांभोगिक लडेर करनार साधु नि ताज्ञानो विराधक गणुतो नथी. जेन वातनुं
सूत्रकारे आ स्थानना पडेला सूत्रमां प्रतिपादन कयुं छे.

यपडिणीयं २, थेरपडिणीयं ३, कुलपडिणीयं ४, गणपडिणीयं ५, संघपडिणीयं ६, णाणपडिणीयं ७, दंसणपडिणीयं ८, चरित्तपडिणीयं ९ ॥ सू० १ ॥

छाया--नवभिः स्थानैः श्रमणो निर्ग्रन्थः सांभोगिकं विसम्भोगिकं कुर्वन् नातिक्रामति, तथथा-आचार्यप्रत्यनीकम् १, उपाध्यायप्रत्यनीकम् २, स्थविरप्रत्यनीकम् ३, कुलप्रत्यनीकम् ४, गणप्रत्यनीकम् ५, सङ्घप्रत्यनीकम् ६, ज्ञानप्रत्यनीकम् ७, दर्शनप्रत्यनीकम् ८, चारित्रप्रत्यनीकम् ९ ॥ सू० १ ॥

टीका--' नवहिं ठाणेहि ' इत्यादि--

नवभिः-अनुपदं वक्ष्यमाणैः स्थानैः निर्ग्रन्थः श्रमणः सांभोगिकं-संभोगः-समानसमाचाराणां साधुनामेकत्र परस्परपृथग्वादिदानाऽऽदानव्यवहारः सोऽस्त्यस्येति साम्भोगिकः, स एव साम्भोगिकस्तं साम्भोगिकं श्रमणं विसम्भोगिकं सम्भोगवर्जितं कुर्वन् नातिक्रामति-जिनाज्ञां नोल्लङ्घयति, तान्येव स्थानानि प्रदर्शयति--" तं जहे ' त्यादि स्पष्टम् ॥ सु० १ ॥

" नवहिं ठाणेहि समणे गिग्गंथे संभोइयं विसंभोइयं " इत्यादि सू० १
टीकार्थ-नौ स्थानोंको लेकर श्रमण निर्ग्रन्थ सांभोगिक साधुको समान समाचारीवाले साधुओंका एकत्र परस्परमें उपधि आदिके लेने देने रूप व्यवहारवाले साधुको विसम्भोगिक-सम्भोगवर्जित करता हुआ जिनाज्ञाका उल्लंघन नहीं करता है वे नौ स्थान इस प्रकारसे हैं-जो सांभोगिक साधु आचार्यके प्रत्यनीक-विरुद्ध होता है उपाध्यायके प्रत्यनीक होता है स्थविरके प्रत्यनीक होता है, कुलके प्रत्यनीक होता है, गणके प्रत्यनीक होता है, संघके प्रत्यनीक होता है, ज्ञानके प्रत्यनीक होता है दर्शनके प्रत्यनीक होता है और चरित्रके प्रत्यनीक होता है ॥ सू० १ ॥

" नवहिं ठाणेहि समणे गिग्गंथे संभोइयं विसंभोइयं " इत्यादि--

टीकार्थ-समान समाचारीवाणा साधुओंने-परस्परना उपधि आदि देवा देवाने व्यवहार होय जेवा साधुओंने-सांभोगिक साधुओ कडे छे. नीचेनां नव कारणां ने कीधे कोठ पणु संभोगिक साधुने विसंभोगिक लडेर करनार साधु जिनाज्ञाने विरोधक गणुतो नथी. (१) जे कोठ सांभोगिक साधु आचार्य प्रत्यनीक होय (विशेधी, द्वेषी, अथवा दुश्मनावट राषनारने प्रत्यनीक कडे छे.), (२) जे कोठ साधुउपाध्याय प्रत्यनीक होय, (३) स्थविरप्रत्यनीक होय, (४) कुल प्रत्यनीक होय, (५) गण प्रत्यनीक होय, (६) संघ प्रत्यनीक होय, (७) ज्ञान प्रत्यनीक होय, (८) दर्शन प्रत्यनीक होय अने (९) चारित्र प्रत्यनीक होय, ते तेने विसंभोगिक लडेर करनार साधु जिनाज्ञानुं उल्लंघन कर्ता गणुतो नथी. सू. १

पूर्वं जिनाज्ञानतिक्रामकः श्रमण उक्तः, स च ब्रह्मचर्यरत एव भवतीति ब्रह्म-
चर्यं विभवतुं तत्प्रतिपादकाध्ययनानि दर्शयितुमाह—

मूलम्—णव वंभचेरा पणत्ता, तं जहा-सत्थपरिज्ञा १,
लोकविजओ २, जाव उवहाणसुयं ८ महापरिणणा ९ ॥सू०२॥

छाया—नव ब्रह्मचर्याणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-शस्त्रपरिज्ञा १, लोकविजयः
२, यावत् उपधानश्रुतम्=महापरिज्ञा ९ ॥ सू० २ ॥

टीका—“ णव वंभचेरा ” इत्यादि—

ब्रह्मचर्याणि-कुशलानुष्ठानानि तत्प्रतिपादकाध्ययनान्याचाराङ्गः-प्रथमश्रुत-
स्कन्धप्रतिवद्धानि नव प्रज्ञप्तानि, तानि परिगणयति-‘ तं जहे ’ त्यादिना,
तद्यथा-शस्त्रपरिज्ञा-शस्त्रं-द्रव्यभावेदादनेकविधं तस्य जीवहिंसानिमित्तस्य

पहिले जिनाज्ञाका अनतिक्रामक होता है, ऐसा कहा गया है, सो
ऐसा श्रमण ब्रह्मचर्यमें रतही होता है इसलिये अब सूत्रकार ब्रह्मचर्य
प्रतिपादक अध्ययनोंको प्रकट करनेके लिये कथन करते हैं—

“ णव वंभचेरा पणत्ता ’ इत्यादि । सूत्र २ ॥

टीकार्थ-कुशल अनुष्ठानोंका नाम ब्रह्मचर्य है, इन कुशलानुष्ठान रूप
ब्रह्मचर्यके प्रतिपादक जो अध्ययन है-आचाराङ्गके प्रथम श्रुतस्कन्धसे प्रति-
बद्ध-जो अध्ययन हैं वे नौ कहे गये हैं-जो इस प्रकारसे हैं-जैसे-शस्त्र
परिज्ञा १, लोकविजय २, यावत् उपधानश्रुत ८ और महापरिज्ञा
९ इनमें जो शस्त्र, द्रव्य और भावके भेदसे दो प्रकारका है, जीव हिंसाके
निमित्त भूत शस्त्रका ज्ञानपूर्वक त्याग करना सो शस्त्रपरिज्ञा है,
यह शस्त्र परिज्ञा प्रतिपाद्य रूपसे जिस अध्ययनमें है वह अध्ययन भी
“ शस्त्रपरिज्ञा ” इस नामसे कहा गया है, शत्रुकी तरह रागद्वेष
रूप भावलोकका दूर करना यह लोक विजय है, इस लोकविजयका
प्रतिपादक जो अध्ययन है वह अध्ययन भी “ लोकविजय ” इस

जिनाज्ञानुं उल्लेखन नहीं करना श्रमणुं निश्चय सदा ब्रह्मचर्यना पाद
-नमां प्रयत्नशील रहे छे. तेथी हवे सूत्रकार ब्रह्मचर्यनुं प्रतिपादन करनारं
अध्ययनोनुं निरूपणुं करे छे—“ णव वंभचेरा पणत्ता ” इत्यादि—

टीकार्थ-कुशल अनुष्ठानोनुं नाम ब्रह्मचर्य छे. आचारांग सूत्रना प्रथम श्रुतस्कन्ध
इपे प्रतिपादने नव अध्ययनो छे तेमां आ कुशल अनुष्ठान इपे ब्रह्मचर्यनुं
प्रतिपादन करवामा आठुं छे. ते नव अध्ययनो नीचे प्रमाणे छे-(१) शस्त्र-
परिज्ञा, (२) लोकविजय (यावत्) (८) उपधानश्रुत, अने (९) महापरिज्ञा

પરિજ્ઞા-જ્ઞાનપૂર્વકં પરિહરણં શસ્ત્રપરિજ્ઞા, સા પ્રતિપાદત્વેન યસ્મિન્નધ્યયનેઽસ્તિ તદધ્યયનમપિ શસ્ત્રપરિજ્ઞેતિ વ્યવહ્રિયતે ૧ એવં લોકવિજયઃ-તદાલ્યમધ્યયનમ્ તત્ર લોકસ્ય-રાગદ્વેપલક્ષણસ્ય ભાવલોકસ્ય વિજયઃ-શત્રોરિવ પરાજયઃ-દૂરીકરણં લોકવિજયઃ, તત્પ્રતિપાદકમધ્યયનમપિ લોકવિજયો વ્યપદિશ્યતે ૨, 'યાવત્' ઇતિ પદેન-' સીઓસણિજ્જં ૩, સમ્મત્તં ૪, આવંતી ૫, ધુયં ૬, વિમોહાયણં' ઇત્યેતાનિ સંગ્રાહ્યાનિ, છાયા-શીતોષ્ણીયં ૪, સમ્યક્ત્વં ૫, આવન્તી ૬, ધુતં ૭, વિમોહઃ ૮, તત્ર-શીતોષ્ણીયં-શીતાઃ-અનુકૂલાઃ પરીપદાઃ, ઉષ્ણાઃ-પ્રતિકૂલાઃ પરીપદાઃ, તાનધિકૃત્ય કૃતમધ્યયનં શીતોષ્ણીયમ્ ૩, તથા-' સમ્યક્ત્વમ્ અચલ વિધેયં-કષ્ટતપઃસેવિનાં તાપસાદીનામણિમાઘૈશ્વર્યગુણાન્ દૃષ્ટ્વા દૃષ્ટિ

નામસે કહા ગયા હૈ । યહાં યાત્રત્પદસે " સીઓસણિજ્જં ૩, સમ્મત્ત ૪ આવંતી ૫, ધુયં ૬ વિમોહાયણં " હન પદોંકા સંગ્રહણ દ્વ઱ા હૈ શીત-અનુકૂલ પરીપદહ એવં ઉષ્ણ-પ્રતિકૂલ પરીપદહ-હન દોનોં પ્રકારકી પરીપદોંકો લેકર જો અધ્યયન ક્રિયા ગયા હૈ, વહ શીતોષ્ણીય અધ્યયન હૈ, ૭ કષ્ટપૂર્વક તપકા સેવન કરનેવાલે તાપસ આદિજનોંકી અણિમા આદિ રૂપ આઠ પ્રકારકે એશ્વર્યરૂપ ગુણોંકો દેલ્કર દૃષ્ટિમોહ નહીં કરનાં

અહીં 'યાવત્' પદ વડે " સીઓસણિજ્જં ૩, સમ્મત્ત ૪, આવંતી ૫, ધુયં ૬, વિમોહાયણં." (૩) શીતોષ્ણીયા અધ્યયન, (૪) સમ્યક્ત્વ અધ્યયન, (૫) અવંતી અધ્યયન, (૬) ધુત અધ્યયન અને (૭) વિમોહ અધ્યયન, આ અધ્યયનોને શ્રદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે.

(૧) શાસ્ત્રપરિજ્ઞા-શસ્ત્રના દ્રવ્ય અને ભાવની અપેક્ષાએ એ ભેદ પડે છે. ભવદ્વિસાના નિમિત્તભૂત શસ્ત્રને જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ કરવો તેનું નામ શસ્ત્રપરિજ્ઞા છે. જે અધ્યયનમાં આ વિષયનું પ્રતિપદન કરવામાં આવ્યું છે તે અધ્યયનમાં પણ અહીં 'શસ્ત્રપરિજ્ઞા' નામ આપવામાં આવ્યું છે.

(૨) લોકવિજય-શત્રુની જેમ રાગદ્વેષ રૂપ ભાવલોકને દૂર કરવો તેનું નામ લોકવિજય છે. આ લોકવિજયનું પ્રતિપાદન કરનાર જે અધ્યયન છે તેનું નામ પણ અહીં "લોકવિજય" આપવામાં આવ્યું છે.

(૩) શીતોષ્ણીય અધ્યયન-શીત (અનુકૂલ પરીપદ) અને ઉષ્ણ (પ્રતિકૂલ પરીપદ) આ બંને પ્રકારના પરીપદો વિષેનું જે અધ્યયન છે તેનું નામ "શીતોષ્ણીય અધ્યયન" છે.

(૪) સમ્યક્ત્વ અધ્યયન-કષ્ટપૂર્વક તપનું સેવન કરનાર તાપસ આદિના અભિમા આદિ રૂપ આઠ પ્રકારના એશ્વર્યરૂપ ગુણોને જોઈને દૃષ્ટિમોહ કરવો

मोहो न विधेयः' इति प्रतिपादकमध्ययनम् ४, आवन्ती-आचाराङ्गस्य नवब्रह्म-
चर्यान्तर्गतं लोकसारारुख्यं पञ्चममध्ययनम्, तच्च अज्ञानाद्यसारनिस्सारणेन लोक-
साररत्नत्रयग्रहणप्रवणताप्रतिपादकम् ५, धुतम्-सङ्गानां त्यागस्तत्प्रतिपादकमध्य-
यनम् ६, तथा-विमोहः-मोहोत्पन्नपरीषहोपसर्गेषु सत्सु चित्तव्याकुलीभावस्त-
स्मिन् सति तान् परीषहोपसर्गान् धैर्यपूर्वकं सहेतेति प्रतिपादकमध्ययनम् ७।
तथा उपधानश्रुतं-श्रीमहावीराऽऽसेवितस्योपधानस्य तीव्रतपसः प्रतिपादकं श्रुतं-

चाहिये ऐसा जो प्रतिपादन करनेवाला अध्ययन है, वह सम्यक्तत्त्व
अध्ययन है ८, आचाराङ्गके नव ब्रह्मचर्यके अन्तर्गत लोकसार नामका
जो पांचवां अध्ययन है, वह "अवन्ती" अध्ययन है ९। यह अध्ययन
अज्ञान आदिरूप असार वस्तुके निकाल देनेका एवं लोकमें सारभूत
ज्ञानदर्शन चारित्र तपका ग्रहण करनेकी चतुरताका प्रतिपादक है, सङ्ग
परिग्रहके त्याग करनेका प्रतिपादक जो अध्ययन है, वह धुत अध्ययन
है ६ विमोह-मोहसे उत्पन्न परीषहों और उपसर्गोंके हो जाने पर जो
चित्तमें व्याकुलताका भाव होता है वह विमोह है, इस विमोहके होने
पर उन परीषहोंका एवं उपसर्गोंको धैर्यपूर्वक सहन करना चाहिये
ऐसा प्रतिपादन करनेवाला जो अध्ययन है, वह विमोह अध्ययन है।
श्री महावीर स्वामीसे आसेवित तीव्र तप रूप उपधानका जो शास्त्र

लेखने नही, आ प्रकारतुं प्रतिपादन करनातुं के प्रकारणु छे तेतुं नाम
"सम्यक्तत्त्व अध्ययन" छे.

(५) अवन्ती अध्ययन-आचारांगना ब्रह्मचर्य विषयक नव अध्ययनोभां
लोकसार नामतुं के पांचवुं अध्ययन छे तेतुं नाम 'अवन्ती' छे. आ अध्ययनभां
अज्ञान आदिरूप असार वस्तुओने कही नापीने ज्ञान, दर्शन, चारित्र अने
तपने ग्रहणु करवानी योग्यता केवी रीते आवी शके, ओ विषयतुं प्रतिपादन
करवामां आव्युं छे.

(६) धुत अध्ययन-परिग्रहना त्यागतुं प्रतिपादन करनार के अध्ययन
छे तेतुं नाम 'धुत अध्ययन' छे. (७) विमोह अध्ययन-मोह जन्य परीषहो
अने उपसर्गों आवी पडे त्यारे चित्तभां के व्याकुलताने भाव पैदा थाय छे
तेतुं नाम विमोह छे. ओवे विमोह थाय त्यारे ते परीषहो अने उपसर्गोंने
धैर्यपूर्वक सहन करवा लेखने, ओतुं प्रतिपादन करनाराना अध्ययनतुं नाम
"विमोह अध्ययन" छे. (८) उपधानश्रुत-महावीर स्वामी द्वारा आसेवित तीव्र
तप उपधानतुं प्रतिपादन करनार के शास्त्ररूप श्रुत छे. तेतुं नाम 'उपधान-

गन्धरूपम्=उपधानश्रुतम् ८, तथा-महापरिज्ञा महती=वृद्धती परिज्ञा=अन्तक्रिया-
लक्षणा सम्पत् विधेयेति प्रतिपादकमध्ययनं महापरिज्ञाऽभिधानं बोध्यम् ९ ॥ सू० २ ॥

। पूर्वं ब्रह्मचर्यप्रतिपादकान्यध्ययनानि प्रोक्तानि, तानि च ब्रह्मचर्याण्युक्तानि,
तानि च मैथुनविरत्या सम्पद्यन्त इति कार्यकारणयोरभेदोपचारान्मैथुनविरतिरू-
पाण्यपि ब्रह्मचर्याणि भवन्तीति ब्रह्मचर्यरक्षाप्रकारलक्षणब्रह्मचर्यगुप्तिः प्राह—

मूलम्-नव वंभचेरगुत्तीओ पणत्ताओ, तं जहा-विवित्ताइं

सयणासणाइं सेवित्ता भवइ, णो इत्थिसंसत्ताइं णो पसुसंस-

त्ताइं णो पंडगसंसत्ताइं १, णो इत्थीणं कहां कहेत्ता भवइ २,

णो इत्थिट्टाणाइं सेवित्ता भवइ ३। णो इत्थीणमिंदियाइं मणो-

हराइं मणोरमाइं आलोइत्ता णिज्जाइत्ता भवइ ४, णो पणीय-

रसभोई भवइ ५, णो पाणभोयणस्स अइमत्तं आहारए सया

भवइ ६, णो पुव्वरयं पुव्वकीलियं समरेत्ता भवइ ७, णो सदा-

णुवाई णो रूवाणुवाई णो सिलोगाणुवाई ८, णो सातसोख-

पडिवद्धे यावि भवइ ॥ सू० ३ ॥

। छाया—नव ब्रह्मचर्यगुप्तयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-विवित्तानि शयनासनानि

सेविता भवति, नो स्त्रीसंसक्तानि नो पशुसंसक्तानि नो पण्डकससक्तानि १,

नो स्त्रीणां कथां कथयिता भवति २, नो स्त्रीस्थानानि सेविता भवति ३, नो

स्त्रीणामिन्द्रियाणि मनोहराणि मनोरमाणि आलोकयिता निर्घर्षिता भवति ४, नो

प्रणीतरसभोगी भवति ५, नो पानभोजनस्य अतिमात्रमाहारकः सदा भवति

६, नो पूर्व्वरतं पूर्व्वकीडितं स्मर्ता भवति ७, नो शब्दानुपाती नो रूपानुपाती नो

श्लोकानुपाती ८, नो सातसौख्यप्रतिबद्धश्चापि भवति ९ ॥ सू० ३ ॥

रूप श्रुतं है वह उपधान श्रुत है ८ महती अन्त क्रियारूप परिज्ञा अच्छी

तरहसे विधेय है, इसका प्रतिपादक जो अध्ययन है वह महा परिज्ञा

अध्ययन है ॥ सूत्र २ ॥

श्रुत' छे. (६) महापरिज्ञा अध्ययन—“मंडती अन्तक्रिया रूप परिज्ञा सारी
रीते विधेय छे,” आ विधेयनु' प्रतिपादन करनार जे अध्ययन छे. तेनु' नाम
“महापरिज्ञा अध्ययन” छे ॥ सू. २ ॥

टीका—‘ नववंभचेरगुत्तीओ ’ इत्यादि—

ब्रह्मचर्यगुप्तयः—ब्रह्मचर्यस्य मैथुनविरतिव्रतस्य गुप्तयः—रक्षाप्रकाराः नव प्रवृत्ताः, तद्यथा—विविक्तानि—स्त्री—पशु—पण्डकरहितानि शयनाऽऽसनानि—संसारकपीठरुप्रभृतीनि, उपलक्षणतयाऽन्यान्यपि स्थानादीनि सेविता—तत्सेवनशीलो भवति, तथा—स्त्रीसंसक्तानि—देवीनारीतिरश्चीलक्षणस्त्रीसहितानि तानि नो सेविता भवति, तथा—पशुसंसक्तानि गवादि संसर्गयुतानि तानि नो सेविता भवति, गवादि कृन्विकारदर्शनतो मनोविकारसम्भवात्, तथा—पण्डकसंसक्तानि—नपुंसकसंस-

इस प्रकारसे ब्रह्मचर्यके प्रतिपादक अध्ययन कहै। इन अध्ययनोंको ब्रह्मचर्य नामसे कहा गया है ये मैथुनकी विरतिसे पालित होते हैं, इस तरह कार्य कारणमें अभेदके उपचारसे मैथुन विरतिरूप ब्रह्मचर्य होता है, अतः अब सूत्रकार ब्रह्मचर्यकी रक्षाके प्रकारभूत ब्रह्मचर्य गुप्तियोंका कथन करते हैं—“नव वंभचेरगुत्तीओ पणत्ताओ” इत्यादि

टीकार्थ—मैथुनसे विरमण होनेरूप ब्रह्मचर्यकी गुप्तियाँ रक्षाके प्रकार—नौ कहीं गई हैं—जैसे—स्त्री, पशु, पण्डकसे रहित शयनासनोका वसति आदिकोंका तथा—उपलक्षणसे अन्य अन्य स्थानोंका जो सेवन करनेके स्वभाववाला होता है, एवं स्त्री संसक्त—देवी, नारी, तिरश्ची रूप स्त्री सहित—इनके सेवन करनेके स्वभाववाला नहीं होता है तथा—पशु संसक्त—गवादिके संसर्गसे युक्त इनका प्रतिसेवित नहीं होता है, क्योंकि गवादिकृन्व विकारके देखनेसे मनोविकारके हो जानेका संभव हो सकता है, तथा—पण्डक संसक्त संस्तारक आदिके सेवनसे स्त्री

आ प्रकारे ब्रह्मचर्यनुं प्रतिपादन करनारां अध्ययनो प्रकट करवा मां आव्यां
आ अध्ययनोने ब्रह्मचर्ये नामे ओणभाव्यां छे मैथुननी विरति वडे न ब्रह्म
चर्यनुं पावन थ.य छे. आ रीते कार्यकरणमां असेदना उपचारनी अपेक्षाओ
मैथुनविरति इय ब्रह्मचर्ये होय छे. तेथी हवे सूत्रकार ब्रह्मचर्ये गुप्तियोनुं
कथन करे छे “ नव वंभचेरगुत्तीओ पणत्ताओ ” इत्यादि—

टीकार्थ—मैथुनथी विरमण थवा इय ब्रह्मचर्येनी गुप्तियो—(रक्षाना प्रकारे) नव
कडी छे (१) न व्यक्ति स्त्री, पशु अने पंडक (नपुंसक)थी रहित शयनासनोनुं
वसति (निवासस्थान) आदिनुं सेवन करवाना स्वभाववाणी होय छे, ओन
व्यक्ति पोताना ब्रह्मचर्यवननुं पावन करी शके छे. ओट्ठे के न व्यक्ति
स्त्रीसंसक्त (देवी, नारी, तिरश्ची आदिना संसर्गथी युक्त) शय-
नासन आदिनुं सेवन करती नथी, पशुसंसक्त (गाय अदि पशुओना संस-
र्गथी युक्त) शयनासनादिनुं सेवन करती नथी, अने पंडकसंसक्त (नपुंसकोना

गृह्युतानि तानि सेविता न भवति, तत्संसर्गं स्त्रीवद्वोपसम्भवात् १, तथा-स्त्रीणाम्-
पुरुषसाक्षित्वरहितानां मध्ये, उपलक्षणाद् एकाकिन्या अपि स्त्रियाः समक्षं पुरुष-
साक्षित्वंविना कथां-धर्मदेशनादिलक्षणत्रायप्रबन्धरूपां, यद्वा-जात्यादित्तरूपां
कथां नो कथयिता-नो वर्णयिता भवति २, तथा-स्त्रीस्थानानि-स्त्र्युपवेशनस्था-
नानि मूर्हूर्त्तपर्यन्तकालं सेविता न भवति ३, तथा-स्त्रीणां मनोहराणि-दृष्टि-
पथगतभात्राणि अन्तःकरणहरणप्रवणानि मनोरमाणि-दर्शनानन्तरमनुचिन्तनत-

जैसे-दोषोंका सद्भाव होना संभवित हो सकता है, इसलिये नपुंसक
संसक्त शयनासनोंका (वसति आदिका) जो प्रतिसेवन करनेके स्वभा-
ववाला नहीं होता है। इस तरह ब्रह्मचर्यके रक्षा करनेके प्रकारोंमेंसे
यह एक प्रकार यहाँ तक प्रकट किया गया है, इसका तात्पर्य यही
है कि वही व्यक्ति अपने ब्रह्मचर्यकी नौ प्रकारसे रक्षा कर सकता है,
जो इस प्रकारके प्रथम प्रकारका सेवन करना होता है-१ दूसरा रक्षा
का प्रकार ऐसा है-“ गो इत्थीणं कंहं कहेत्ता भवइ २ ” स्त्रियोंके-
पुरुष साक्षित्वसे रहित स्त्रियोंके बीचमें बैठकर उपलक्षणसे अकेली
भी स्त्रीके समक्ष बैठकर पुरुष साक्षित्वके विना धर्म देशना रूप कथाका
यद्वा जात्यादि चार प्रकारकी कथाओंका वर्णन करनेवाला नहीं होता
है २ “ गो इत्थिठाणाहं सेवित्ता भवइ ” जो एक मूर्हूर्त्त तक, स्त्री जिस
स्थान पर बैठी हो-उस स्थानका सेवन करनेवाला नहीं होता है, अर्थात्

संसर्गशी युक्त) शयनासनेतुं सेवन करती नहीं, तेना द्वारा न् प्रह्वयर्थं तुं
पालन थछं शके छे. (गत्रादिकृत विक रे नञरे पडवाथी मनोविकार थछं न्वानो
संलव रडे छे. नपुंसके वडे सेवित थयेदां शयनासनेनो उपयोग करवाथी
पञ्च मनोविकार थछं न्वानो संलव रडे छे ते कारणे जेवां शयनासनेो तथा
वसतिने प्रह्वयर्थं प्रतना पालनमां पाधक गण्वाववामां आव्यां छे)

(२) “ गो इत्थीणं कंहं कहेत्ता भवइ ” जे साधु स्त्रीज्योनी वर्ये जेसीने
(पुरुषोनी डाजरी न डोय अने जेकली स्त्रीज्योनी न डाजरी डोय जेवा
स्त्री समुहायनी वर्ये जेसीने) अथवा केछं जेक न् स्त्रीनी समीचे जेसीने
धर्मोपदेश आपतो नहीं अथवा जति आदि चार प्रकारनी कथाज्योतुं वर्युं न
करवानास्वभाववाणेो डोतो नहीं, तेना द्वारा पोताना प्रह्वयर्थं प्रतनुं सम्यक्
रीते पालन करी शकय छे.

(३) “ गो इत्थिठाणाहं सेवित्ता भवइ ” जे स्थान पर केछं स्त्री जेडी डोय
ते स्थानतुं सेवन न करनार व्यक्ति पोताना प्रह्वयर्थं प्रतनुं पालन करी शके छे.

श्रित्ताह्लादकानि इन्द्रियाणि-अक्षिमुखनासिकादीनि आलोकयिता-द्रष्टा तथा-
निर्ध्याता-नितरां चिन्तयिता न भवति ४, तथा नो मणीतरसभोजी-क्षरत्स्नेह-
बिन्दुभोजनकारी न भवति ५, तथा-स पानभोजनस्य रूक्षस्यापि अतिमात्रम्-
अतिप्रमाणं-यथा स्यात्तथा सदा-नित्यमहरह इत्यर्थः, आहारक-आहारकर्ता न

स्त्री जिस स्थान पर बैठी हो उस स्थानका एक मुहूर्त्तके बाद ही ब्रह्म-
चर्य व्रतकी रक्षा करनेवालेको सेवन करना चाहिये-तभी ब्रह्मचर्य
व्रतकी रक्षा हो सकती है, इसके पहिले सेवन करनेवाला व्यक्ति अपने
ब्रह्मचर्यकी रक्षा करनेवाला नहीं माना गया है " णो इत्थीणमिदि-
याहं मणोहराहं मणोरमाहं आलोइत्ता णिज्झाइत्ता भवइ ४ " तथा
जो स्त्रियोंके देखतेही अन्तःकरणको हरण करनेवाले एवं मनोरम देख-
नेके बाद चिन्तवन करनेसे चित्तको विकार करनेवाले ऐसे अक्षि-मुख
नासिका आदि अवयवोंको देखकर उनका अत्यन्त चिन्तवन करने-
वाला नहीं होता है-जिसके हृदय पर इनका जरा सा भी प्रभाव नहीं
पडता है ४ " णो पणीयरसभोइ भवइ " तथा-जो ऐसे भोजनको
कि जिसमेंसे घृतकी बिन्दुएँ बाहर टपकती हों ऐसा सरस आहार
प्रतिदिन करनेवाला नहीं होता है ५ तथा-" णो पाणभोयणस्स
अइमत्तं आहारए सघा भवइ " ६ जो रूक्ष भी पान भोजनका

उे स्थान पर कोई स्त्री छोड़ी होय स्थानने। अह्मचर्यव्रतधारी पुत्र अेक मुहूर्त्त सुधी
उपयोग करये। लेधने नडी ले आ प्रभाणे करवाभां आवे तो न तेना अह्मचर्यव्रतनी
रक्षा थर्ध शकेछे स्त्रीअे ते स्थानने। त्याग कर्था आह अेक मुहूर्त्त प्रभाणे काण व्यतीत
थथा पडेलां ते स्थाननुं सेवन करनार पुरुषने पोताना अह्मचर्यव्रतनी रक्षा
करनारो गणुवामां आव्यो नथी. (४, " णो इत्थीणमिदियाहं मणोहराहं मणोर
माहं आलोइत्ता णिज्झाइत्ता भवइ " उे साधु स्त्रीओना मनोरम अने मनोहर
नथन, मुष्, नाक आदि अवयवोने लेधने पोताना मनभां तेनुं चिन्तवन कर
नारो होतो नथी, ते साधु न पोताना अह्मचर्यव्रतनुं पालन करी शके छे अेटले
के स्त्रीओनां सुंदर अंगो जेना मनने णिलकुल यत्नयमान करी शकतां नथी
अेवो साधु न अह्मचर्यव्रतनुं पालन करी शके छे. स्त्रीओनां सुंदर अंगो जेतां
न जेतुं चित्त अंयण वनी लय छे अने उे ते अंगोनुं वारंवार चिन्तवन
कर्था करे छे तेना क्रार पोताना अह्मचर्यव्रतनी रक्षा थर्ध शकती नथी

(५) " णो पणीयरसभोइ भवइ " उे साधु प्रचुर धीथी लरपूर आहार
लेतो नथी-जेभांथी धी टपकतुं होय अेवो आहार लेतो नथी, ते साधु पोताना
अह्मचर्य व्रतनी रक्षा करी शके छे.

भवति, आहारप्रमाणमुक्तं च—

“ अद्धमसणस्स सव्वं जणस्स कुञ्जा दवस्स दो माए ।

वाऊपवियारणट्ठा, छुत्तायं ऊणयं कुञ्जा ॥ १ ॥ ”

छाया—अर्द्धमशनस्य सव्यञ्जनस्य कुर्याद् द्रवस्य (जलस्य) द्वौ भागौ ।

वायुप्रविचारणार्थं षष्ठं भागमूनकं कुर्यात् ॥ १ ॥ इति ।

अयं भावः—उदरस्थ षड् भागाः—कर्तव्याः । तेषु भागत्रयं सव्यञ्जना-
न्नेन पूरयेत्, भागद्वयं तु जलेन । एकं भागं वायुसंचारणार्थं रिक्तमेव स्थाप-
येदिति । आहारप्रमाणमन्यत्रैवमुक्तम्—

“ अर्द्धमन्नेन सम्पूर्य, तदर्द्धं तु जलेन वै ।

वायु संचरणार्थं तु, चतुर्थमवशेषयेत् ” ॥ १ ॥ इति ६ ।

अति मात्रामें नित्य आहारकर्ता नहीं होता है, आहारका प्रमाण
ऐसा कहा गया है—

“ अद्धमसणस्स सव्वं जणस्स ” इत्यादि ।

तात्पर्य यह है—कि उदरके ६ भाग करना चाहिये—इनमें से ३ भाग
तो व्यञ्जन सहित आहारके लिये होता है, दो भाग पानीके लिये होता
है और एक भाग वायुके संचरणके लिये खाली रखना चाहिये
अन्यत्र आहारका प्रमाण ऐसा कहा गया है—

“ अर्द्धमन्नेन सम्पूर्य ” इत्यादि ।

उदरके चार हिस्सा करना चाहिये—इनमें दो भाग अन्नसे
भरना चाहिये एक भाग जलसे भरना चाहिये एवं एक भाग खाली
रखना चाहिये—

(६) “णो पाणभोयणस्स अइमत्तं आहारएसया भवइ” जे साधु रक्ष
(दूधा सूका) आहारतुं पणु अधिक मात्रामां नित्य सेवन करतो नथी, तेना
द्वारा ज पोताना अह्वयर्थं मतनी रक्ष थरुशके छे साधुजे केटलो आहार लेवो
जेधजे ते नीचेनी गाथाभां प्रकट करवाभां आणुं छे—“ अद्धमसणस्स सव्वं
जणस्स ” इत्यादि—

आ गाथाने लोवार्थं नीचे प्रमाणे छे—उदरना छ भाग करे पछी तेमांन
प्रणु भाग व्यञ्जन सहित आहारथी भरवा जेधजे, जे भाग पाणीथी भरवा
जेधजे अने जेक भाग वायुना संचरणने माटे भाडी राखवो जेधजे. अन्यत्र
आहारतुं प्रमाणे आ प्रहारतुं कछुं छे—

“ अर्द्धमन्नेन सम्पूर्य ” इत्यादि—उदरना चार भाग पाडो. तेमांथी जे भाग
अन्न वडे भरवा जेधजे, जेक भाग पाणी वडे भरवो जेधजे अने जेक भाग
भाडी राखवो जेधजे.

तथा—नो पूर्वरतं—पूर्व—गृहस्थावस्थायां भवं, रतं—कामवासनानुभवनं, तथा—पूर्वक्रीडितं—पौर्वकालिकं स्त्रिया सह क्रीडनं च स्मर्ता—तदुद्ययचिन्तनशीलो न भवति ७. तथा—नो शब्दानुपाती—शब्दं—विषयाभिलाषजनकम्, अनुपतति—अनुसरतीत्येवं शीलस्तथा न भवति, एवं रूपानुपाती—रूपं—स्व्यादिरूपम् अनुप-
ततीत्येवं शीलस्तथा स न भवति, एवं स श्लोकानुपाती—यशोऽनुसरणशीलो न भवति ८। तथा—स सातसौख्यप्रतिवद्धः—सातात्—पुण्यप्रकृतेः सकाशात्सौख्यं—सुखं वैषयि कं गन्धरसाद्यनुभवं सातसौख्यं, तत्र प्रतिवद्धः—आसक्तो न भवति ९ ॥सू० ३॥

“ जो पुव्वरयं पुव्वकीलियं समरेत्ता भवइ ७ ” तथा—गृहस्थाव स्थामें जिन कामवासनाओंका सेवन किया हो तथा स्त्रीके साथ जो जो २ कामक्रीडाएँ की हों—इन दोनोंका जो स्मरण नहीं करता है ७ “ जो सहाणुवाई जो रूवाणुवाई जो सिलोगाणुवाई ८ ” तथा—जो शब्दानुपाती—विषयाभिलाषजनक शब्दका अनुसरण करनेके स्वभाव-
वाला नहीं होता है, और न स्त्री आदिके रूपको देखता है, और न जो यशके अनुसरण करनेके स्वभाववाला होता है—‘ जो सात सोख-
पडिवद्धे यावि भवइ ८ ” तथा—जो पुण्य प्रकृतिके उदयसे जन्य वैष-
यिक सुखमें—गन्ध, रस, आदिके अनुभवनमें—आसक्त नहीं होता है, ऐसा वह व्यक्ति अपने ब्रह्मचर्यकी रक्षा कर सकता है.

तात्पर्य इस कथनका संक्षिप्तमें यही है—कि जो व्यक्ति विविक्त गयनासनोका सेवन करता है, और स्त्री संसक्त, पशु संसक्त एवं

(७) जो पुव्वरयं पुव्वकीलियं समरेत्ता भवइ ” गृहस्थावस्थानां ७ काम क्रीडाभ्यामुं सेवन कर्तुं होय तथा स्त्रीनी साथे ७ कामक्रीडा करी होय तेनुं स्मरणु नहीं करनार साधु पोतानां ब्रह्मचर्यं प्रतनी रक्षा करी शके छे.

(८) “ जो सहाणुवाई जो रूवाणुवाई जो सिलोगाणुवाई ” ७ साधु शब्दानुपाती (विषयाभिलाषजनक शब्दनुं अनुसरणु करनार, होतो नथी, स्त्री आदिना अपने देखवाना स्वभाववाणो होतो नथी, ते साधु पोताना ब्रह्मचर्यं प्रतनी रक्षा करी शके छे.

“ जो सात सोखपडिवद्धे यावि भवइ ” ७ साधु पुण्यप्रकृतिना उदयधी जन्य वैषयिक सुखमां (गन्ध, रस, स्पर्श आदिना सेवनमां) आसक्त थतो नथी ते साधु पोताना ब्रह्मचर्यं प्रतनी रक्षा करी शके छे.

आ कथनने संक्षिप्त सारांश नीचे प्रमाणे छे.

७ साधु विवक्त (स्त्री आदिना संसर्गथी रहित) शयनासनोनुं सेवन करे छे

પૂર્વે બ્રહ્મચર્યગુપ્તય ઉક્તા, સમ્પતિ તદ્વિપરીતાબ્રહ્મચર્યાગુપ્તીરાહ—

મૂલમ્—ળવ વંમચેર અગુત્તીઓ પળળત્તાઓ, તં જહા-ળો

વિવિત્તાઈં સયળાસળાઈં સેવિત્તા ભવઈ, ઇત્થી સંસત્તાઈં પસુસં
સત્તાઈં પંડગસંસત્તાઈં ૧, ઇત્થીળં કહં કહેત્તા ભવઈ ૨, ઇત્થીળં
ઠાળાઈં સેવિત્તા ભવઈ ૩, ઇત્થીળં ઇંદિયાઈં જાવ નિજ્ઝાઈત્તા
ભવઈ ૪, પળીયરસભોઈ ૫, પાળભોયળસસ અઈમાયમાહારણ સયા
ભવઈ ૬, પુઠ્ઠવરયં પુઠ્ઠવકીલિયં સરિત્તા ભવઈ ૭, સદાળુવાઈં રૂવા-
ળુવાઈં સિલોગાળુવાઈં ૮, સાયાસુકલ્પપલિવલ્લે યાવિ ભવઈ ૯ સૂ. ૦૪૥

પળ્લક સંસત્ક શયનાસનોંકા (વસતિ આદિના) સેવન નહીં કરતા હૈ, વહી અપને બ્રહ્મચર્યકા રક્ષક હો સકતા હૈ, તથા જો સ્ત્રિયોંકે સમક્ષ ડનકે સાથ ંકાન્તમેં વૈઠકર કથા નહીં કરતા હૈ, ડનકે ગુપ્તાઙ્ગોંકો ઢેલ્લનેકા જો પ્રયાસ નહીં કરતા હૈ, ચિત્તકો ચુરાનેવાલે ંવં મનકો લુભાનેવાલે ડનકે અવયવોંકો રાગ ભાવસે જો વિલોકન નહીં કરતા હૈ, સરસ મોજન નહીં કરતા હૈ, રૂક્ષ ભી મોજનકો જો અતિ-માત્રામેં (પ્રમાળસે અધિક) નહીં ઁાતા હૈ, પૂર્વમેં સેવિત કિયે કામ-મોગોંકી જો સ્મરળ નહીં કરતા હૈ, ંવં જો વૈષયિક સુલ્લમેં આસક્ત ભાવવાલા નહીં હોતા હૈ, વહી અપને ગૃહીન બ્રહ્મચર્યકી રક્ષા કરનેમેં સાવધાન હોતા હૈ, ંે હી બ્રહ્મચર્યકી નૌ ગુપ્તિયાં (વાલે) હૈ ॥ ૩ ॥

અને ંીસંસક્ત, પશુસસક્ત નપુંસક સંસક્ત શયનાસનોનું (શય્યા, આસન આદિનું) સેવન કરતો નથી, ંે જ સાધુ પોતાના બ્રહ્મચર્યનની રક્ષા કરી શકે છે. ંે સાધુ ંીઓની પાસે ંેકાન્તમાં ંેસીને કથા કરતો નથી, ંે સાધુ ંીઓના મનોહર અને મનને ડોલાવનારાં અંગો અને ઉપાંગોનું રાગભાવપૂર્વક અવલોકન કરતો નથી, ંે સાધુ ંીદ્વારા સેવિતસ્થાનનો ંેક સુહૃત પર્યન્તનો સમય વ્યતીત થયા બાદ જ ઉપયોગ કરે છે, ંે ધનાદિથી યુક્ત ભોળન કરતો નથી, ંે લૂબો સૂકો આહાર પણ અધિક માત્રામાં લેતો નથી, ંે ગૃહસ્થાવસ્થામાં સેવલાં કામલોગોને યાદ કરતો નથી, અને ંે વૈષયિક સુખોમાં આસક્તિથી યુક્ત હોતો નથી ંેવો સાધુ પોતે ગ્રહણ કરેલા બ્રહ્મચર્યનતનું પાલન કરવાને સમર્થ અને છે. આ નવ સ્થાનોને બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિઓ (વાલો) કહી છે. ॥ સૂત્ર-૩ ॥

છાયા— નવ બ્રહ્મચર્યાગુપ્તયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા—નો વિવિક્તાનિ શયનાડડ-
સનાનિ સેવિતા ભવતિ, સ્ત્રીસંસક્તાનિ પશુસંસક્તાનિ પ્ણડકસંસક્તાનિ ૧,
સ્ત્રીણાં કથાં કથયિતા ભવતિ ૨, સ્ત્રીણાં સ્થાનાનિ સેવિતા ભવતિ ૩, સ્ત્રીણા-
મિન્દ્રિયાણિ યાવત્ નિર્ધર્યાતા ભવતિ ૪, પ્રણીતરસભોજી ૫, પાનભોજનસ્ય
અતિમાત્રમાહારકઃ સદા ભવતિ ૬, પૂર્વરતં પૂર્વક્રીડિતં સ્મર્તા ભવતિ ૭, શબ્દા-
નુપાતી રૂપાનુપાતી શ્લોકાનુપાતી ૮ સાતસૌખ્યપ્રતિવદ્શ્ચાપિ ભવતિ ૧ ॥સૂ૦૪॥

હસ પ્રકારસે બ્રહ્મચર્યકી ગુપ્તિયોકો કહકર અચ સૂત્રકાર ઉનસે
વિપરીત જો બ્રહ્મચર્યકી અગુપ્તિયાં હૈં ઉનકા કથન કરતે હૈં—

“ જવ વંભચેર અગુત્તીઓ પળ્ણત્તાઓ ” ઇત્યાદિ ॥ સૂત્ર ૪ ॥

ટીકાર્થ—બ્રહ્મચર્યકી અગુપ્તિયાં નૌ કહી ગઈ હૈં—જૈસે જો વિવક્ત શયન
આસનોંકા સેવન કરનેકે સ્વભાવવાલા નહીં હોતે હૈં—સ્ત્રી સંસક્ત પશુ
સંસક્ત એવં પ્ણડકસંસક્તશયનાસનોંકા સેવન કરનેકે સ્વભાવવાલે હોતે
હૈં ૧ સ્ત્રિયોંકી કથા કરતા હૈ ૨, સ્ત્રિયોંકે સ્થાનોંકા સેવન કરનેકે સ્વભા-
વવાલા હોતા હૈ ૩, સ્ત્રિયોંકી ઇન્દ્રિયોંકા યાવત્ જો દેખનેવાલા હોતા હૈ
૪ જો પ્રણીતરસભોજી હોતા હૈ ૫, રુક્ષ મી પાન ભોજનકા જો અતિ-
માત્રામૈં ભોજન કરતા હૈ ૬, પૂર્વમૈં ભોગે ગયે કામભોગોંકા એવં કામ-
ક્રીડાઓંકા જો સ્મરણકર્તા હોતા હૈ ૭, જો શબ્દાનુપાતી રૂપાનુપાતી
એવં શ્લોકાનુપાતી હોતા હૈ ૮, એવં સાતા સુખમૈં જો આસક્ત હોતા હૈ

આ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિઓનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તેનાથી
વિપરીત એવી બ્રહ્મચર્યની બે અગુપ્તિઓ છે તેમનું નિરૂપણ કરે છે—

“ જવવંભચેર અગુત્તીઓ પળ્ણત્તાઓ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—બ્રહ્મચર્યની અગુપ્તિઓ નવ કહી છે, તે નીચે પ્રમાણે છે (૧) જે
સાધુ વિવિક્ત (સંસર્ગરહિત)શયનાસનેાનું સેવન કરવાના સ્વભાવવાળો હોય છે.
એટલે કે જે સાધુ સ્ત્રીસંસક્ત, પશુસંસક્ત અથવા નપુંસક સંસક્ત શયનાસનેાનું
સેવન કરવાના સ્વભાવવાળો હોય છે, (૨) જે સ્ત્રીઓની પાસે એકાન્તમાં કથા
કરતો હોય છે, (૩) જે સ્ત્રીઓ દ્વારા સેવિત સ્થાનનું સેવન કરનારો હોય છે,
(૪) જે સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગોનું રાગ ભાવપૂર્વક નિરીક્ષણ કરનારો હોય છે,
(૫) જે પ્રણીત રસભોજી (દુતાદિ જેમાંથી ટપકતાં હોય એવાં આહાર ખાનાર)
હોય છે, (૬) જે લૂખાસૂકા ભોજનને પણ અધિક માત્રામાં જમનારો હોય છે,
(૭) જે ગૃહસ્થાવસ્થામાં ભોગવેલા કામભોગોનું અને કામક્રીડાઓનું સ્મરણ
કરનારો હોય છે, (૮) જે શબ્દાનુપાતી, રૂપાનુપાતી અને શ્લોકાનુપાતી હોય

ટીકા--' ણવ બંધવેરઅગુત્તીઓ ' ઇત્યાદિ--

બ્રહ્મચર્યગુપ્તિસૂત્રવત્ સર્વં વૈપરીત્યેન વ્યાખ્યેયમ્ ॥ સૂ. ૪ ॥

પૂર્વં નવગુપ્તિસહિતં બ્રહ્મચર્યમુક્તં, તચ્ચ જિનૈઃ પ્રજ્ઞપ્તમિતિ પ્રાકૃતસ્થાનાન્તરણદ્વારા જિનવિશેષાન્નાહ--

મૂલમ્-અભિષંદણાઓ ણં અરહઓ સુમર્ઙ અરહા નવહિં સાગરોપમકોટીસુથસહસ્ત્રેહિં વિઙ્કંતેહિં સમુપન્ને ॥ સૂ. ૫ ॥

છાયા-અભિનન્દનાત્ સ્વલુ અર્હતઃ સુમતિરર્હન નવસુ સાગરોપમકોટિશત-સહસ્ત્રેષુ વ્યતિક્રાન્તેષુ સમુત્પન્નઃ ॥ સૂ. ૫ ॥

ટીકા--' અભિષંદણાઓ ' ઇત્યાદિ । સુગમમ્ ॥ સૂ. ૫ ॥

અભિનન્દન-સુમતિજિનાભ્યાં ચ સદ્ભૂતાઃ પદાર્થાઃ પ્રરૂપિતાઃ, તે ચ નવેતિ

૧ 'વહ' અપને બ્રહ્મચર્યકી રક્ષા નહીં કર સકના હૈ, હસ પ્રકારકી યે ૧ બ્રહ્મચર્યકી અગુસિયાં હૈં । પાનકી વ્યાખ્યા બ્રહ્મચર્યસૂત્રમ્ પ્રતિપાદિતં ગુસિયોંકે સ્વરૂપસે વિપરીત રૂપમ્ કર લેની ચાહિયે । સૂ. ૪ ॥

નો ગુસિયોં સહિત બ્રહ્મચર્ય હોતા હૈ, એસા જો કહા હૈ, વહ જિનેન્દ્ર દ્વારા પ્રરૂપિત હી કહા ગયા હૈ હસલિયે અવ સૂત્રકાર પ્રકૃત સ્થાનાન્તરણ દ્વારા દો જિનવિશેષોંકા કથન કરતે હૈ--

“ અભિષંદણાઓ ણં અરહઓ ” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-અભિનન્દ જિનેન્દ્રસે સુમતિ જિનેન્દ્ર નો લાગ્ન સાગરોપમ કોટિ જબ સમાપ્ત હોં ગયે તય ઉત્પન્ન હુણ હૈં । સૂ. ૫ ॥

(૯) જે વૈષયિક સુખમાં આસક્ત હોય છે, એવો સાધુ પોતાના બ્રહ્મચર્યવ્રતની રક્ષા કરી શકતો નથી. આ પ્રકારની નવ બ્રહ્મચર્યની અગુપ્તિઓ છે. તેમની વ્યાખ્યા બ્રહ્મચર્ય સૂત્રનાં પ્રતિપાદિત ગુપ્તિઓના સ્વરૂપ કરતાં વિપરીત રૂપે સમજી લેવી જોઈએ ॥ સૂ. ૪ ॥

“ નવ ગુપ્તિઓ સહિત બ્રહ્મચર્ય વ્રત હોય છે, ” આ પ્રકારનું સૂત્રકરે જે કથન કર્યું છે, તે જિનેન્દ્રો દ્વારા પ્રરૂપિત થયેલું છે પૂર્વસૂત્ર સાથે આ પ્રકારના સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર હવેના સૂત્રમાં સ્થાન સાથે સુસંગત એવું જો જિનેન્દ્ર વિશેષોનું કથન કરે છે-

“ અભિષંદણાઓ ણં અરહઓ ” ઇત્યાદિ--

ટીકાર્થ-અભિનન્દ જિનેન્દ્ર થઈ ગયા બાદ નવ લાગ્ન સાગરોપમ કોટિ કાળ પૂરો થયા બાદ સુમતિ જિનેન્દ્ર ઉત્પન્ન થયા હતા. ॥ સૂ. ૫ ॥

तान् दर्शयितुमाह—

मूलम्—नव सद्भावपयत्था पण्णत्ता, तं जहा—जीवा १
अजीवा २ पुण्यं ३ पापो ४ आसवो ५ संवरो ६ निर्जरा ७
बन्धो ८ मोक्षो ९ ॥ सू० ६ ॥

छाया—नव सद्भावपदार्थाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—जीवा १ अजीवाः २ पुण्यं ३
पापम् ४ आस्रवः ५ संवरो ६ निर्जरा ७ बन्धो ८ मोक्षः ९ ॥ सू० ६ ॥

टीका—‘ नव सद्भावपयत्था ’ इत्यादि—

सद्भावपदार्थाः—सद्भावः—विद्यमानत्वं तेन पदार्थाः सद्भावपदार्थाः—तत्त्वभूत-
पदार्थाः, ते च नव प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—जीवा—अजीवा इत्यादि, विवरणं प्रथमस्थाने
गतम् ॥ सू० ६ ॥

पूर्वं नव पदार्था उक्ताः, तत्र प्रथमो जीवपदार्थोऽस्तीति तद्भेद-गत्या-
गत्यवगाहनासंसारनिर्वर्तनरोमोत्पत्तिनिमित्तानि प्रतिपादयितुमुपन्यस्यति—

मूलम्—णवविहा संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता, तं जहा--
पुढविक्काइया जाव वणस्सइकाइया वेइंदिया जाव पंचिदियत्ति ।१।

अभिनन्द एवं सुमति जिनेन्द्रने जो सद्भूत पदार्थ प्ररूपित किये
हैं वे नौ हैं, इसी बातको दिखानेके लिये अब सूत्रकार कथन करते हैं—

“ नव सद्भावपयत्था पण्णत्ता ” इत्यादि ।

टीकार्थ—नौ जो सद्भावरूप पदार्थ कहे गयेहैं वे इस प्रकारसेहैं, जीव
१, अजीव २, पुण्य ३, पाप ४, आस्रव ५, संवर ६ निर्जरा ७, बन्ध ८,
और मोक्ष ९ ।

तत्त्वभूत पदार्थों का नाम सद्भाव पदार्थ हैं, ये पूर्वोक्त रूपसे नौ
इनका विवरण प्रथम स्थानमें किया जा चुका है ॥सू० ६॥

अभिनन्द अने सुमति जिनेन्द्रे जे सद्भूत (तत्त्वभूत) पदार्थो प्ररूपित
किया छे ते नव छे. जेअ वात सूत्रकर नीयेना सूत्र द्वारा प्रकट करे छे—

“ नव सद्भाव पयत्था पण्णत्ता ” इत्यादि—

टीकार्थ—सद्भाव रूप जे नव पदार्थो कहा छे ते नीये प्रमाणे छे—(१) जीव,
(२) अजीव, (३) पुण्य, (४) पाप, (५) आस्रव, (६) संवर, (७) निर्जरा,
(८) बन्ध अने (९) मोक्ष.

तत्त्वभूत पदार्थोंनुं नाम सद्भाव पदार्थो छे. उपर मुण्ण नव सद्भाव पदा-
र्थो छे. तेमनुं विवरणु प्रथम स्थानमां करवामां आणुं-छे. ॥ सूत्र ६ ॥

पुढविकाइया णवगइया णव आगइया पणत्ता, तं जहा-
पुढविकाइए पुढविकाइएसु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंतो वा
जाव पंचिंदिएहिंतो वा उववज्जेजा, से चेरणं से पुढविकायत्तं
विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए जाव पंचिंदियत्ताए वा गच्छेजा
२ एवमाउकाइयावि ३ जाव पंचिंदियत्ति । १० ।

णवविहा सब्बजीवा पणत्ता, तं जहा-एग्गिंदिया १ वेइं-
दिया २ तेइंदिया ३ चउरिंदिया ४ नेरइया ५ पंचिंदियत्ति-
रिक्खजोगिया ६ मणुस्सा ७ देवा ८ सिद्धा ९ ११।

अहवा णवविहा सब्बजीवा पणत्ता, तं जहा-पढमसम-
यणेरइया अपढमसमयणेरइया जाव अपढमसमयदेवा ८
सिद्धा ९ । १२ ।

णवविहा सब्बजीवोगाहणा पणत्ता, तं जहा-पुढविका-
इयओगाहणा आउकाइयओगाहणा जाव वणस्सइकाइयओगा-
हणा वेइंदियओगाहणा तेइंदियओगाहणा, चउरिंदियओगा-
हणा, पंचिंदियओगाहणा । १३ ।

जीवा णं नवहिं ठाणेहिं संसारं वत्तिंसु वा वत्तंति वा
वत्तिस्संति वा, तं जहा-पुढविकाइयत्ताए जाव पंचिंदियत्ताए ।
॥ १४ ॥ सू० ७ ॥

कथित इन नौ पदार्थोंमें प्रथम पदार्थ जीव हैं, अतः अब सूत्रकार
उसके भेदोंका गति आगतिका अवगाहनाका संसार निर्वर्तनका एवं

उपश्रुक्त नव सहाय पदार्थोंका सौथी पडेदो पदार्थ एव छे. तेथी हुवे
सूत्रकार तेना बेदोतुं, गति आगतितुं, अवगाहनातुं, संसार निर्वर्तनतुं अने

હાયા--નવવિધાઃ સંસારસમાવન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-પૃથિવીકા-
યિકાઃ યાવત્ વનસ્પતિકાયિકાઃ દ્વીન્દ્રિયા યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિયાઃ । ૧ ।

પૃથિવીકાયિકા નવગતિકા નવાગતિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-પૃથિવીકાયિકાઃ
પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પદ્યમાનઃ પૃથિવીકાયિકેભ્યો વા યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિયેભ્યો વા
ઉત્પદ્યેન, સ એવં ચલુ સ પૃથિવીકાયિકાઃ પૃથિવીકાયિકત્વં વિમજ્જહત્ પૃથિવીકા-
યિકત્તયા યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિયતયા વા ગચ્છે ૨। એવમપ્કાયિકા અપિ ૩, યાવત્
પચ્ચેન્દ્રિયા इति । ૧૦ ।

રોગોત્પત્તિકે નિમિત્તોંકા પ્રતિપાદન કરનેકે લિયે “ જવવિહા સંસાર-
સમાવન્નગા ” ઇત્યાદિ સૂત્રકાં કથન કરતે હૈ—

“ જવવિહાસંસારસમાવન્નગા જીવા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ--સંસારી જીવ નૌ પ્રકારકે કહે ગયે હૈ--જૈસે પૃથિવીકાયિક
યાવત્ વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિય ૧।

પૃથિવીકાયિક જીવ નવગતિવાલે ઔર નવ આગતિવાલે કહે ગયે
હૈ--જૈસે-પૃથિવીકાયિક જીવ પૃથિવીકાયિકમૈ ઉત્પદ્યમાન હોતા હુઆ
પૃથિવીકાયિકોંસે અથવા યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિયોંસે આકર ઉત્પન્ન હોના હૈ,
તથા વહી પૃથિવીકાયિક જીવ જવ પૃથિવીકાયિક પર્યાયકો છોડ દેતા હૈ,
તો વહ પૃથિવીકાયિક રૂપસે યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિય રૂપસે ઉત્પન્ન હો સકતાહૈ ૨
इसी तरहसे अप्कાયिक जीवोंके सम्बन्धमें भी यावत् पच्येन्द्रिय जीवोंके
सम्बन्धमें भी कथन कर लेना चाहिये १० ।

રોગોત્પત્તિના નિમિત્તોંકા પ્રતિપાદન કરવા માટે “ જવ વિહા સંસાર સમાવન્નગા
જીવા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ સૂત્રકાં કથન કરે છે--

“ જવ વિહા સંસારસમાવન્નગા જીવા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ--

ટીકાર્થ--સંસારી જીવોના નીચે પ્રમાણે નવ પ્રકારો કહ્યા છે--

પૃથિવીકાયિકથી લઈને વનસ્પતિકાયિક પર્યાંતના પાંચ પ્રકારો તથા (૬)
દ્વીન્દ્રિય (૭) ત્રીન્દ્રિય, (૮) ચતુરિન્દ્રિય અને (૯) પચ્ચેન્દ્રિય. ૧૧।

પૃથિવીકાયિક જીવો નવ ગતિવાળા અને નવ આગતિવાળા કહ્યા છે જેમ કે
પૃથિવીકાયિક જીવ રૂપે ઉત્પન્ન થતો જીવ પૃથિવીકાયિકથી લઈને પચ્ચેન્દ્રિય પર્યાં-
ન્તના જીવોમાંથી અવીને પૃથિવીકાય જીવ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. વળી જેજ
પૃથિવીકાયિક જીવ જ્યારે પૃથિવીકાયિક પર્યાય છોડી દે છે, ત્યારે પૃથિવીકાયિકથી
લઈને પચ્ચેન્દ્રિય પર્યાંતની કોઈ પણ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે । ૨।

જેજ પ્રકારનું કથન અપ્કાયિકથી લઈને પચ્ચેન્દ્રિય પર્યાંતના જીવોની
ગતિ અને આગતિ વિષે પણ સમજવું. ૧૧૦।

नवविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—एकेन्द्रियाः १, द्वीन्द्रियाः २, त्रीन्द्रियाः ३ चतुरिन्द्रियाः ४ नैरयिकाः ५ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका ६ मनुष्या ७ देवा ८ सिद्धाः ९ । ११ ।

अथवा—नवविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—प्रथमसमयनैरयिकाः अप्रथमसमयनैरयिका यावत् अप्रथमसमयदेवाः सिद्धाः । १२ ।

नवविधा सर्वजीवावगाहना प्रज्ञप्ता,—तद्यथा—पृथिवीकायिकावगाहना १ अप्कायिकावगाहना २ यावत् वनस्पतिकायिकावगाहना ५ द्वीन्द्रियावगाहना ६ त्रीन्द्रियावगाहना ७ चतुरिन्द्रियावगाहना ८ पञ्चेन्द्रियावगाहना ९ । १३ ।

जीवाः खलु नवभिः स्थानैः संसारम् अबर्तन्त वा वर्तन्ते वा वर्तिष्यन्ते वा, तद्यथा—पृथिवीकायिकतया यावत् पञ्चेन्द्रियतया । १४ ॥ सू०-७ ॥

सर्व जीव नौ प्रकारके कहे गये है—जैसे एकेन्द्रिय १, द्वीन्द्रिय २, त्रीन्द्रिय ३, चौद्विन्द्रिय ४, नैरयिक ५, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक ६, मनुष्य ७ देव ८ और सिद्ध ९-११ ।

अथवा—इस प्रकारसे सर्व जीव नौ प्रकारके कहे गये हैं—जैसे—प्रथमसमयनैरयिक १ अप्रथमसमयनैरयिक २, यावत् अप्रथम देव एवं सिद्ध १२ ।

सर्व जीवोंकी अवगाहना नौ प्रकारकी कही गई है—जैसे—पृथिवी-कायिक अवगाहना १, अप्कायिक अवगाहना २, यावत् वनस्पतिकायिक अवगाहना ५, द्वीन्द्रियावगाहना ६, त्रीन्द्रियावगाहना ७, चौद्विन्द्रियावगाहना ८ एवं पञ्चेन्द्रियावगाहना ९ । १३ ।

समस्त ज्ञेयानां नीचे प्रमाणे नव प्रकार पडे छे—

(१) एकेन्द्रिय, (२) द्वीन्द्रिय, (३) त्रीन्द्रिय, (४) चौद्विन्द्रिय, (५) नैरयिक, (६) पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, (७) मनुष्य, (८) देव अने (९) सिद्ध. १११।

अथवा—समस्त ज्ञेयानां आ प्रमाणे नव प्रकार पणु कहे छे—(१) प्रथम समय नैरयिक, (२) अप्रथम समय नैरयिक, धत्यादि (८) अप्रथम समय देव अने (९) सिद्ध. ११२।

समस्त संसारी ज्ञेयानी अवगाहना नव प्रकारनी कही छे—(१) पृथ्वी-कायिक अवगाहना (२) थी (५) अप्कायिक अवगाहनाथी लक्ष्मिने वनस्पतिकायिक अवगाहना पर्यन्तनी आर अवगाहना (६) द्वीन्द्रिय अवगाहना, (७) त्रीन्द्रिय अवगाहना, (८) चतुरिन्द्रिय अवगाहना, (९) पञ्चेन्द्रिय अवगाहना. ११३।

ટીકા-- ' જન્મવિહા સંસારસમાવન્નગા ' इत्यादि—

સ્પષ્ટમ્ ૧, નવરમ્-પૃથિવીકાયિકાઃ ૧, ' યાવત્ '—પદેન ' અપ્કાયિકાઃ ૨, તેજસ્કાયિકાઃ ૩, વાયુકાયિકાઃ ૪, इति पदत्रयं संग्राहम्, । तथा वन-
સ્પતિકાયિકાઃ ૫, દ્વીન્દ્રિયાઃ ૬, ' યાવત્ ' પદેન-ત્રીન્દ્રિયાઃ ૭, ચતુરિન્દ્રિયાઃ
૮ इति पदद्वयं ग्राहम् । तथा पञ्चेन्द्रियाः ९। तत्र पृथिवीकાયिकाः पृथिवीका-
યિકાદિ પञ્ચેન્દ્રિયાન્તનવગતિકાઃ एवमेव नवाऽऽगतिकाश्च प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-
પૃથિવીકાયિકઃ પૃથિવીકાયિકેષૂત્પન્નમાનઃ પૃથિવીકાયિકેભ્યઃ ' યાવત્ '—પદેન-
અપ્કાયિકાદિચતુરિન્દ્રિયાન્તપશ્ચમીવહુવચનાન્તપદસપ્તકં વિજ્ઞેયમ્, तथा-पञ्च-

પાંચ સ્થાવર ઓર ચાર ત્રસ इन नौ स्थानोंको लेकर जीव पहिले
સંસારમેં રહે । अब भी वे रहते हैं और भविष्यत्कालमें भी वे रहेंगे ।
वे नौ स्थान इस प्रकारसे हैं-वे पृथिवीकायिक रूपसे यहाँ रहे हैं, रहते
हैं और रहेंगे, यावत् वे पञ्चेन्द्रिय रूपसे रहे हैं रहते हैं और रहेंगे १४-७

ટીકાર્થ-હસ સૂત્રકી વ્યાખ્યા સ્પષ્ટહૈ વિશેષ-પૃથિવીકાયિકકે પ્રથમ
સૂત્રમેં આગત યાવત્પદસે "અપ્કાયિક ૨ તેજસ્કાયિક ૪ વાયુકાયિક ૪"
इन तीन पदोंका ग्रहण हुआ है, तथा द्वितीय यावत्पदसे " त्रीन्द्रिय
७ चतुरिन्द्रिय ८ " इन दो पदोंका ग्रहण हुआ है.

પૃથિવીકાયિકસે લેકર પશ્ચેન્દ્રિયાન્ત તકકે ૯ જીવ નવ ગતિક ઓર
નવાગતિક હોતે હૈ-જૈસે-પૃથિવીકાયિકોમેં ઉત્પન્ન હોતા હુઆ કોઈ
જીવ પૃથિવીકાયિકોસે આકરકે વહાં ઉસ રુપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ,

પાંચ સ્થાવર અને ચાર ત્રસ આ નવ સ્થાનોમાં જીવે ભૂતકાળમાં
રહ્યા છે, વર્તમાનમાં રહે છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. તે નવ સ્થાન નીચે
પ્રમાણે છે (૧) તેઓ પૃથ્વીકાયિક રૂપ સ્થાનોમાં રહ્યા હતા, રહે છે અને રહેશે.
(૨થી૯) એજ પ્રમાણે તેઓ અપ્કાયિકથી લઇને પશ્ચેન્દ્રિય પર્યાન્તના આઠસ્થાનોમાં
પણ ભૂતકાળમાં રહ્યા હતા, વર્તમાનમાં રહે છે અને ભવિષ્યમાં રહેશે ૧૪।

ટીકાર્થ-આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સરળ છે. પહેલાં સૂત્રમાં પૃથ્વીકાયિક પર્યાન્તના
જીવો ગણાવતી વખતે જે 'પર્યાન્ત' પદ વાપર્યું છે તેના દ્વારા અપ્કાયિક,
તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક' આ ત્રણે પદો બ્રહ્મ કરવામાં આવ્યાં છે.

બીજા સૂત્રનું વિવેચન-પૃથ્વીકાયિકને લઇને પશ્ચેન્દ્રિય પર્યાન્તના નવે પ્રકા-
રના જીવો નવ ગતિક અને નવ આગતિક હોય છે એટલે કે પૃથ્વીકાયિકોમાં
ઉત્પન્ન થતો કોઈક જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ત્યાં તે રૂપે ઉત્પન્ન થઈ
ભાય છે, અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ત્યાં પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ભાય છે

ન્દ્રિયેભ્યો વા ઉત્પદ્યેત, સ એવ લલુ સઃ-પૂર્વોક્તઃ પૃથિવીકાયિકઃ પૃથિવીકાયિકત્વં વિપ્રજનહત્-ત્ય તન પૃથિવીકાયિકતયા ' યાવત્ ' -પદેન ' અપ્કાયિકાદિચતુરિન્દ્રિયાન્તત્ત્વપત્યયાન્તમત્યેઋતૃતૈકવચનાન્તપદ્મપ્તકં વિજ્ઞેયમ્, તથા પञ્ચેન્દ્રિયતયા વા ગચ્છેત્ । ઇતિ ૨ ।

એવમપ્કાયિકા અપિ નવગતિકા નવાગતિકા વોધ્યાઃ ૩, ' યાવત્ ' પદેન તેજસ્કાયિકાદિ ચતુરિન્દ્રિયાન્ત પ્રથમા વહુવચનાન્તપદ્મપ્તકં ગ્રાહ્યમ્ ૯ તથા પञ્ચેન્દ્રિયાઃ ૧૦ ઇતિ ।

અપ્કાયિકસે આકર વહાં પૃથિવીકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, તેજસ્કાયિકોસે આકરકે વહાં પૃથ્વીકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, વાયુકાયિકોસે આકરકે વહાં પૃથિવીકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, વનસ્પતિકાયિકોસે આકરકે પૃથિવીકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, દો ઇન્દ્રિયોસે આકરકે વહાં પૃથિવીકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, તે ઇન્દ્રિયોસે આકરકે વહ વહાં પૃથિવીકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, ચૌ ઇન્દ્રિયોસે આકરકે વહાં વહ પૃથિવીકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, હસો તરહસે પંચેન્દ્રિયોસે આકરકે મી કોઈ જીવ પૃથિવીકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, હસી પ્રકાર કોઈ પૃથિવીકાયિક જીવ મરકર પૃથિવીકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો સકતા હૈ, અપ્કાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો સકતા હૈ, તેજસ્કાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો સકતા હૈ, વાયુકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો સકતા હૈ, વનસ્પતિકાયિક રૂપસે ઉત્પન્ન હો સકતા હૈ, દો ઇન્દ્રિયસે લેકર પંચેન્દ્રિય તક્રમે વહ ઉત્પન્ન હો સકતા

તેજસ્કાયિકોમાંથી આવીને ત્યાં પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, વાયુકાયિકોમાંથી આવીને ત્યાં પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. વનસ્પતિકાયિકોમાંથી આવીને ત્યાં પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. દ્વીન્દ્રિયોમાંથી આવીને ત્યાં પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ત્રીન્દ્રિયોમાંથી આવીને ત્યાં પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ચતુરિન્દ્રિયોમાંથી આવીને ત્યાં પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અને એજ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને પણ કોઈક એવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

એજ પ્રમાણે કોઈ પૃથ્વીકાયિક એવ મરીને પૃથ્વીકાયિક રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અપ્કાયિક રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજસ્કાયિક રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે, વાયુકાયિક રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે, વનસ્પતિકાયિક પણ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, દ્વીન્દ્રિય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્રીન્દ્રિય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે, ચતુરિન્દ્રિય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને પંચેન્દ્રિય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

“ णवविहा सव्वजीवा ” इत्यादि-स्पष्टम् , नवरं-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः-पञ्चेन्द्रियाश्च ते तिर्यग्योनिका इत्यर्थः ।

“ अहवा णवविहा सव्वजीवा ” इत्यादि, स्पष्टम्, नवरम्-प्रथमसमय-नैरयिकः-प्रथमः समयः-नैरयिकत्वप्राप्तिसमयो येषां ते प्रथमसमयाः १, ते च ते नैरयिकाः-नारकास्तथा, एवमप्रथमसमयनैरयिकाः-येषां नैरयिकत्वप्राप्ते प्रथमः समयो नास्ति ते तथा २,

‘ यावत् ’ पदेन प्रथमसमयपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ३ अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ४ प्रथमसमयमनुष्याः ५, अप्रथमसमयमनुष्याः ६, प्रथमसमय-देवाः ७ इति पदपञ्चकं ग्राह्यम् तथा अप्रथमसमयदेवाः ८, तथा सिद्धाः ९ इति नवविधाः सर्वजीवा बोध्याः । ११ ॥

“ नवविहा सव्वजीवोगाहणा ” इत्यादि-सर्वजीवावगाहना-अवगाहन्ते-अवतिष्ठन्ते आसतेऽस्यां जीवा इत्यवगाहना-शरीरं, सा नवविधा, तद्यथा-पृथि-है ॥२॥ इसी प्रकारसे अप्कायिक जीव भी नव गतिवाले और नव आगतिवाले हैं, ऐसा समझना चाहिये यहाँ पर यावत् पदसे तेजस्कायिकसे लेकर चौहन्द्रिय तकके समस्त पदोंका संग्रह हुआ है ।

“ णव विहा सव्व जीवा ” इत्यादि सूत्र स्पष्ट है ।

नैरयिक पर्यायकी प्राप्तिका समय जिनका प्रथम समय है, ऐसे वे प्रथमसमयनैरयिक हैं, इनसे भिन्न अप्रथमसमयनैरयिक हैं । यहाँ यावत्पदसे “ प्रथमसमय पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक ३ अप्रथम समय पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक ४ प्रथमसमय मनुष्य ५ अप्रथमसमयमनुष्य ६, प्रथम समय देव ” इन पांच पदोंका ग्रहण हुआ है ११ ।

छे, पृथ्वीकायिकनी जेभ अप्नायिक जेवो पणु नव गतिवाणा अने नव आगति वाणा डोय छे. जेव प्रभाण्णे तेजस्कायिकथी लधने पञ्चेन्द्रिय पर्यन्तना अन्य ज्ञात प्रकारना जेवो पणु नव गतिवाणा अने नव आगतिवाणा डोय छे, जेभ समज्जु. जेधजे.

“ णव विहा सव्व जीवा ” आ सूत्रनी व्याख्या स्पष्ट छे. नैरयिक पर्यायनी पाप्तिने प्रथम समय जेभने जालु छे जेवां नैरयिकेने प्रथम समय नैरयिके कडे छे, अने तेभना करतां भिन्न जेवां जे नैरयिके छे तेभने अप्रथम समय नैरयिके कडे छे. आ सूत्रमां वपरायेला ‘ पर्यन्त ’ पद द्वारा “ प्रथम समय पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, प्रथम समय मनुष्य, अप्रथम समय मनुष्य, प्रथम समय देव ” आ पांच पदोने ग्रहण करवाभां आव्यां छे. ११ ।

વીક્રાંતિ કાવગાહના-પૃથિવીકાયાિકશરીરમ્ ૧ એવમ્પ્રકાયાિકાવગાહના ૨, 'યાવત્' પદેન તેજસ્કાયાિકાવગાહના ૩, વાયુકાયાિકાવગાહના ૪ इति पदद्वयं ज्ञेयम्, तथा-वनस्पतिकાયાિકાવગાહના ૫ દ્વીન્દ્રિયાવગાહના ૬ ત્રીન્દ્રિયાવગાહના ૭ ચતુરિન્દ્રિયાવગાહના ૮ પચ્ચેન્દ્રિયાવગાહના ૯। इति ।

“ જીવા ણં ” इत्यादि-जीवाः 'खलु' -वाक्यालङ्कारे, नवभिः स्थानैः संसारं-भवभ्रमणम् अवर्तन्त,-वृत्तिरत्र कृ धात्वर्थे, तेन अकुर्वन्नित्यर्थः एवमन्य-दपि पदद्वयं करोत्यर्थपरतया विवरणीयम् । तथा-पृथिवीकायिकतया १, 'यावत्' पदेन अप्कायिकतयेत्यादिचतुरिन्द्रियतयेत्यन्तपदसप्तकं ग्राह्यं, तथा पञ्चेन्द्रियतया ९ इति १४ ॥ सू० ७ ॥

जीवानां रोगोत्पत्तिनिमित्तान्याह—

मूलम्—गवहिं ठाणेहिं रोगुप्पत्ती सिया, तं जहा-अच्चा-सणयाए १, अहियासणयाए २, अइणिदाए ३, अइजागरिणं ४, उच्चारनिरोहेणं ५, पासवणणिरोहेणं ६, अद्धाणगमणेणं ७, भोयणपडिकूलयाए ८, इंदियत्थविकोवणयाए ९ १ ५।सू० ८॥

छाया—नाभिः स्थानैः रोगोत्पत्तिः स्यात्, तथा-अत्यशनतया १, अहि-ताशनतया २, अतिनिद्रया ३, अतिजागरितेन ४, उच्चारनिरोधेन ५, प्रस-वणनिरोधेन ६, अद्यगमनेन ७ भोजनप्रतिकूलतया ८, इन्द्रियार्थविकोपनतया ९ ॥ सू० ८ ॥

અવગાહના શબ્દકા અર્થ શરીર હૈ, યહાં યાવત્પદસે તેજસ્કાયાિક અવગાહના ૩ વાયુકાયાિક અવગાહના ૪ इन दो पदोंका ग्रहण हुआ है अतः जीवोंने संसार-भवभ्रमण किया है, करते हैं-करेंगे इत्यादि रूपसे अर्थ संगति कर लेनी चाहिये यहां यावत्पदसे “अप्कायिकसे लेकर चौहन्द्रिय तकके ७ पदोंका ग्रहण हुआ है ॥ सूत्र ७ ॥

અવગાહના પદ શરીરના અર્થમાં વપરાયું છે. અવગાહના સૂત્રમાં વપ રાથેલા 'પર્યન્ત' પદ દ્વારા “ તેજસ્કાયાિક અવગાહના અને વાયુકાયાિક અવ ગાહના ”, આ બે પદો ગ્રહણ કરવા બોધાયે.

૧૪માં સૂત્રમાં એ વત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે બોધાયે પૃથ્વીકાયાિક આદિ નવે સ્થાનોમાં ભૂતકાળમાં બ્રમણ કર્યું છે, વર્તમાનકાળમાં પણ બ્રમણ કરી રહ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ બ્રમણ કરશે. આ સૂત્રમાં “ પર્યન્ત ” પદ વડે અપ્કાયાિકથી લઈને ચતુરિન્દ્રિય સુધીના સાતે સ્થાનો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે. ॥ સૂત્ર ૭ ॥

टीका—‘ णवहिं ठाणेहिं रोगुपत्ती ’ इत्यादि—नवभिः स्थानै रोगोत्पत्तिः स्यात्, तद्यथा-अत्यशनतया अति-अतिमात्रम् अशनं-भोजनम् अत्यशनं, तस्य भावोऽत्यशनता, तथाऽत्यशनतया-अप्रमितभोजनेनेत्यर्थः, अत्यशनतयाऽजीर्णतोत्पद्यते, तथा च वायुषकोपादयो नाना रोगा उत्पद्यन्ते इति, अत्र स्वार्थे तत् प्रत्ययः प्राकृतत्वात्, एवमग्रेऽपि, ‘ अच्चासणयाए ’ इत्यत्र प्राकृतत्वादीर्घः १। १। अहिताशनतया-अहितं-प्रतिकूलम् अशनम्-अजीर्णं भोजनमित्यर्थः, अहिताशनं तस्य भावोऽहिताशनता तथा तथेति २। अतिनिद्रया-अधिकशयनेन ३, अतिजागरितेन-अधिकजागरणेन ४, उच्चारनिरोधेन ५, प्रस्रवणनिरोधेन ६, अव्यगमनेन-दूरमार्गगमनेन ७, भोजनप्रतिकूलतया-प्रकृत्ययोग्यभोजनेन ८, इन्द्रियार्थविकोपनतया-इन्द्रियार्थाः इन्द्रियाणाम्-अर्थाः-शब्दादयो विषयाः इन्द्रियार्थास्तेषां विकोपनं विपाकः कामविकार इत्यर्थः इन्द्रियार्थविको-

अथ सूत्रकार जीवोंके रोगोत्पत्तिके निमित्तोंका कथन करते हैं—

“ णवहिं ठाणेहिं रोगुपत्ती सिध्या ” इत्यादि ॥ सूत्र ८ ॥

टीकार्थ-जीवोंको नौ कारणोंसे रोगोत्पत्ति होती है-वे नौ कारण इस प्रकारसे हैं-अधिक भोजन करना यह प्रथम कारण है, दूसरा कारण अहिताशनताकुपथ्य आहार करना अथवा अघ्यसन अर्थात् अजीर्ण अवस्थामें आहार करना-२ तीसरा कारण है-अतिनिद्रा ३ चौथा कारण है अति जागरण ४, पांचवां कारण है-मलका निरोध करना ५, छठा-कारण है-पेशाबका रोकना ६, सातवां कारण है बहुत दूर तक रास्ता चलना, ७ आठवां कारण है प्रकृतिके विरुद्ध भोजन करना ८, तथा नौवां कारण है-इन्द्रियोंके अर्थ शब्दादिकोंका विपाक अर्थात् काम विकारका उत्पन्न होना, काम विकार-जब इन्द्रियोंमें कामविकार होता है,

इसे सूत्रकार श्रवणा रोगोत्पत्तिनां निमित्तो (कारणो) नुं निरूपणु करे छे-

“ णवहिं ठाणेहिं रोगुपत्ती सिध्या ” इत्यादि—

टीकार्थ-श्रवणे रोगोत्पत्ति थवानां नीचे प्रमाणे नव कारणो कहां छे-(१) अधिक प्रमाणमां लेजन करवाथी आ कारणे अशुभुं थाय छे अने अशुभुं थवाथी वायुषकोप आदि विविध रोगो थाय छे. (२) अहिताशनता-अटले छे अपथ्य आहारनुं सेवन अथवा अपथ्ये थये डोय छतां लेजन लेवाथी पणु रोगोत्पत्ति थाय छे. (३) अतिनिद्रा, (४) अति जागरण, (५) भजनो निरोध थवाथी, (६) पेशाब अघ्ये अथवा अथवा, (७) धरणा अ दांभा अंतर सुधी आलवाथी, (८) प्रकृतिने अनुकूल न डोय अथवा जोराक भावाथी, अने (९) कामविकार-इन्द्रियोंना अर्थ शब्दादिकोंका विकार-अथवा इन्द्रियोंमां कामविकार

પનસ્તસ્ય ભાવદ્વિદ્રિયાર્થ ચિક્ષોપનતાતયા તથા=દ્વિદ્રિયાર્થચિક્ષોપનેનેત્યર્થઃ ।
કામવિકારકરણાત્ સ્વાદિસંયોગાભિલાપઃ, તસ્માચ્ચ ચિન્તા, તતઃ સ્મરણં,
તતોગુણકીર્તનં, તત ઉદ્દેગસ્વતઃ પ્રલાપઃ તતશ્ચોન્માદાદિરોગોત્પત્તિ ભવતિ,
યત્ ઉક્તમ્—

“ આદાવભિલાપઃ સ્યાચ્ચિન્તા તદનન્તરં તતઃ સ્મરણમ્ ।

તદનુ ગુણાનાં કીર્તનમુદ્દેગશ્ચ પ્રલાપશ્ચ ।

ઉન્માદ સ્તદનુ તતોવ્યાધિર્જડતાં તતસ્તતો મરણમ્ ।૧।” ઇતિ ૧ ॥ સૂ. ૦૮ ॥

પૂર્વં ત્રિપયપ્રાપ્તૌ રોગોત્પત્તિઃ સ્યાત્, અત્યાસક્તાવપિ રાજયક્ષ્માદિ રોગો-
ત્પત્તિઃ સ્યાદિતિ શારીરરોગોત્પત્તિનિમિત્તાનિ પ્રતિપાદિતાનિ સમ્પ્રતિ આન્તર-
રોગકારણભૂતકર્મવિશેષાન્ નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—ગત્રવિદ્ધે દરિસણાવરણિજ્ઞે કમ્મે પપ્પગત્તે, તં જહા-
નિદ્દા ૧, નિદ્દાનિદ્દા ૨, પયલા ૩, પયલાપયલા ૪, થીણગિદ્દી
૫ ચ્ચક્કલુદંસણાવરણે ૬, અચ્ચક્કલુદંસણાવરણે ૭, અવધિદંસણા-
વરણે ૮, કેવલદંસણાવરણે ૯ ॥ સૂ. ૦ ૯ ॥

તવચ્છ્રી આદિકે સંયોગકી અભિલાષા ઉત્પન્ન હોતીહે, ઉસસે ફિર ચિન્તા
હોતી હૈ, ચિન્તાસે સ્મરણ હોતા હૈ, સ્મરણસે ગુણકીર્તન હોતા હૈ—હસસે
ઉદ્દેગ હોતા હૈ, ફિર પ્રલાપ હોના હૈ, વાદમ્હે હસસે ઉન્માદ આદિ રોગોંકી
ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, ઉક્ત ચ્—“ આદાવભિલાપઃ ’ ઇત્યાદિ ॥ સૂત્ર ૮ ॥

હસ તરહ વિષય પ્રાપ્તિમ્હે રોગોત્પત્તિ હોતી હૈ, અત્યાસક્તિમ્હે ભી
રાજયક્ષ્માદિ રોગોંકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, હસ પ્રકારસે શારીરિક રોગોંકી
ઉત્પત્તિકે કારણોંકા પ્રતિપાદન કર અવ મૂત્રકાર આન્તર રોગકે કારણ
ભૂત કર્મ વિશેષોંકા નિરૂપણ કરતે હૈ—

ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સ્ત્રી આદિના સંયોગની અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે, ચિન્તા
દ્વારા સ્મરણ થાય છે, સ્મરણ દ્વારા ગુણકીર્તન થાય છે. તેના દ્વારા ઉદ્દેગ થાય
છે અને તેમાંથી ઉન્માદ આદિ રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે—
“ આદાવભિલાપઃ ” ઇત્યાદિ— ॥ સૂત્ર ૮ ॥

આ પ્રકારે વિષયાસક્તિને વીધે રોગોત્પત્તિ થાય છે. અતિશય વિષયા-
સક્ત મનુષ્યોને ક્ષય રોગ આદિ રોગો થતાં હોય છે. આ પ્રકારે શારીરિક
રોગોની ઉત્પત્તિના કારણોનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર આન્તર રોગનાં
કારણો રૂપ કર્મવિશેષોનું નિરૂપણ કરે છે—

છાયા - નવવિધં દર્શનાઽઽવરણીયં કર્મ પ્રજ્ઞપ્તમ્ , તદ્વયા-નિદ્રા ૧ નિદ્રા-નિદ્રા ૨, પ્રચલા ૩, પ્રચલા પ્રચલા ૪, સ્ત્યાનગૃહ્ણિઃ ૫, ચક્ષુર્દર્શનાઽઽવરણમ્ ૬, અચક્ષુર્દર્શનાઽઽવરણમ્ ૭, અવધિદર્શનાઽઽવરણમ્ ૮, કેવલદર્શનાઽઽવરણમ્ ૯ ॥ સૂ૦૯ ॥

ટીકા—“ જવવિદ્દે દરિસણાવરણિજ્જે ” ઇત્યાદિ—દર્શનાવરણીયં-દર્શન-સામાન્યવિશેષલક્ષણપદાર્થેષુ સામાન્યમાત્રગ્રહણરૂપો બોધઃ, તસ્ય આવરણીયમ્-અવૃણોતીત્યાવરણીયમ્-આવરણકારકં કર્મ દર્શનાઽઽવરણીયં-દર્શનાવરણમિત્યર્થઃ, તત્ત્વ નવવિધં પ્રજ્ઞપ્તં જિનૈરિતિ, તદ્વયા-નિદ્રા નિ-નિયતં દ્રાતિ=ચૈતન્યં કુત્સિ-તત્ત્વ-મવિસ્પષ્ટત્વં ગચ્છત્યનયેતિ નિદ્રાસુખપ્રબોધા-સ્વાપાવસ્થા, યત્ર સ્વલ્પશબ્દ

“ જવવિદ્દે દરિસણાવરણિજ્જે ” ઇત્યાદિ ।

દર્શનાવરણીય જો કર્મ હૈ, વહ નૌ પ્રકારકા જિનેન્દ્રદેવને કહા હૈ-જૈસે-નિદ્રા ૧ નિદ્રા નિદ્રા ૨ પ્રચલા ૩, પ્રચલા પ્રચલા ૪, સ્ત્યાન-ગૃહ્ણિ ૫, ચક્ષુર્દર્શનાવરણ ૬, અચક્ષુર્દર્શનાવરણ ૭, અવધિ દર્શનાવરણ ૮ ઓર કેવલદર્શનાવરણ ૯ ।

પદાર્થ સામાન્ય વિશેષરૂપ હૈ-હનમેં સામાન્ય માત્રકો ગ્રહણ કરને-વાલા જો બોધ હૈ, વહ દર્શન હૈ, હસ દર્શનકો આવરણ કરનેવાલા જો કર્મ હૈ, વહ દર્શનાવરણીય કર્મ હૈ, યહ દર્શનાવરણીય કર્મ પૂર્વોક્ત રૂપસે જો નૌ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ, ડસકા અર્થ ંસા હૈ-જિસસે ચેતના અવિસ્પષ્ટતાકો પ્રાપ્ત કર લેતી હૈ ડસકા નામ નિદ્રા હૈ ંસી વહ નિદ્રા સુખપ્રબોધ સ્વાપાવસ્થા (સોને) રૂપ હોતી હૈ, હસ અવસ્થામેં

“ જવ વિદ્દે દરિસણાવરણિજ્જે ” ઇત્યાદિ—

દર્શનાવરણીય કર્મના નવ પ્રકારજિનેન્દ્ર દેવોએ કહ્યા છે તે નવ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(૧) નિદ્રા, (૨) નિદ્રાનિદ્રા (૩) પ્રચલા, (૪) પ્રચલા પ્રચલા, (૫) સ્ત્યાન ગૃહ્ણિ, (૬) ચક્ષુર્દર્શનાવરણ, (૭) અચક્ષુર્દર્શનાવરણ, (૮) અવધિ દર્શનાવરણ, અને (૯) કેવલદર્શનાવરણ

પદાર્થ સામાન્ય વિશેષરૂપ છે. તેમાંથી સામાન્ય માત્રને ગ્રહણ કરનારો જે બોધ છે તેનું નામ દર્શન છે. આ દર્શનને આવરણ (આચ્છાદિન) કરનારું જે કર્મ છે તે કર્મનું નામ દર્શનાવરણીય કર્મ છે તેના નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, આદિ નવ પ્રકારો ઉપર દર્શાવવામાં આવ્યા છે. હવે તેમનો અર્થ સમજાવવામાં આવે છે—

જેના દ્વારા ચેતના અવિસ્પષ્ટત્વ પ્રાપ્ત કરી લે છે, એવી અવસ્થાનું નામ નિદ્રા છે. તે નિદ્રા સુખ પ્રબોધ-સ્વાપાવસ્થા (નિદ્રાવસ્થા) રૂપે

માત્રેણાપિ જાગરણં ભવતિ, તદ્વિપાકવેદ્યા કર્મપ્રકૃતિરપિ નિદ્રેત્યુચ્યતે ૧, નિદ્રા-નિદ્રા-નિદ્રાતિશાયિની નિદ્રા નિદ્રાનિદ્રા-દુઃખપ્રવોધા સ્વાપાવસ્થા, તદ્વિપાકવેદ્યા કર્મપ્રકૃતિરપિ નિદ્રાનિદ્રેતિ વ્યવહિયતે ૨, પ્રચલા-ઉપવિષ્ટ ઊર્ધ્વસ્થિતો વા પ્રચલત્પસ્યામિતિ પ્રચલા, ઉપવિષ્ટહ્યોર્ધ્વસ્થિતસ્ય વા ઘૂર્ણમાનસ્ય સ્વાપાવસ્થા, તાદૃશત્રિપાકવેદ્યા કર્મપ્રકૃતિરપિ પ્રચલેતિ વ્યવહિયતે ૩, પ્રચલાપ્રચલા-પ્રચલાતિશાયિની પ્રચલા પ્રચલાપ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા ઠિ ચ હ્રુપ્રમણાદિ કુર્વતોઽપિ ભવતિ। તદ્વિપાકવેદ્યા કર્મપ્રકૃતિરપિ પ્રચલાપ્રચલા કથ્યતે ૪। સ્ત્યાનગૃહ્ણિઃ-વહુત્વેન

રહા હુઆ જીવ ધોડેસે શબ્દ માત્રસે બી જગ જાતા હૈ, હસ નિદ્રા રૂપ ત્રિપાકસે હી યહ નિદ્રારૂપ પ્રકૃતિ વેદ્ય હોની હૈ, યહ પ્રકૃતિ કર્મની હૈ. હસલિયે હમ કર્મ પ્રકૃતિકો બી નિદ્રા હસ રૂપસે કહ દિયા ગયા હૈ, ૧ જો નીંદ પર નીંદ આની હૈ વહ નિદ્રા નિદ્રા હૈ, યહ નિદ્રા નિદ્રા દુઃખ પ્રવોધસ્વાપાવસ્થા રૂપ હોતી હૈ, અતઃ નિદ્રા નિદ્રારૂપ ત્રિપાકસે વેદ્ય હસ કર્મ પ્રકૃતિકો બી નિદ્રા નિદ્રા હસ રૂપસે કહ દિયા ગયા હૈ, વૈટે ૨ યા સ્વડે ૨ જો નીંદ આ જાતી હૈ, વહ પ્રચલા હૈ, યહ પ્રચલા પ્રકૃતિ હસી પ્રકારકે ત્રિપાકસે વેદ્ય હોતી હૈ, હસલિયે હસ કર્મ પ્રકૃતિકો પ્રચલા હમ રૂપસે કહ દિયા ગયા હૈ, જો ચલતે ૨ હી નીંદ આ જાતી હૈ, વહ પ્રચલા પ્રચલા હૈ યહ હસી રૂપ ત્રિપાકસે વેદ્ય હોતી હૈ હસલિયે હસ કર્મ પ્રકૃતિકો પ્રચલા પ્રચલા હસ રૂપસે કહા ગયા હૈ, જિસ નિદ્રામં જાગરિત અવસ્થામં સોચે હુણ કામકો કરનેકા સામર્થ્ય હો જાતા હૈ

હોય છે. આ અવસ્થામાં રહેલો જીવ સહેજ અવાજ થતાં જ ઝાગી જાય છે. આ નિદ્રારૂપ ત્રિપાક વડે જ આ નિદ્રારૂપ પ્રકૃતિ વેદ્ય હોય છે આ પ્રકૃતિ કર્મની એક પ્રકૃતિ રૂપ હોવાથી આ કર્મ પ્રકૃતિને પણ નિદ્રાને નામે પ્રકટ કરવામાં આવી છે. નીંદ પર નીંદ (ઉપરાઉપરી નિદ્રા) આવવા રૂપ અવસ્થાતું નામ 'નિદ્રા નિદ્રા' છે. આ નિદ્રાનિદ્રા દુઃખપ્રવોધ સ્વાપાવસ્થારૂપ (નિદ્રાવસ્થા રૂપ) હોય છે. તેથી નિદ્રાનિદ્રા રૂપ ત્રિપાક વડે વેદ્ય આ કર્મ પ્રકૃતિને પણ નિદ્રાનિદ્રાને નામે ઓળખવામાં આવેલ છે.

એકાં એકાં અથવા બેમાં બેમાં જે બંધ આવી જાય છે તેને 'પ્રચલા' કહે છે આ પ્રચલાપ્રકૃતિ એજ પ્રકારના ત્રિપાક વડે વેદ્ય હોય છે, તેથી આ કર્મ પ્રકૃતિને 'પ્રચલા' કહેવામાં આવે છે.

ચાલતાં ચાલતાં જ જે બંધ આવી જાય છે તે બંધને 'પ્રચલાપ્રચલા' કહે છે. આ પ્રચલાપ્રચલા કર્મ પ્રકૃતિને 'પ્રચલાપ્રચલા' કહેવામાં આવે છે.

सङ्घातं प्राप्ता गृद्धिः-अभिकाङ्क्षा-जाग्रदवस्थाया मनुभूतवस्तुसाधनविषया यस्यां सा स्त्यानगृद्धिः स्वापावस्था, यत्र हि जाग्रदवस्थाऽनुभूतमर्थमुत्थाय साधयति, सा स्वापावस्था । 'स्त्यानर्द्धि' -रिति पाठान्तरम्, तत्पक्षे-स्त्याना-पिण्डीभूता ऋद्धिः-आत्मशक्तिलक्षणा यस्यां सा तथा, यस्यां हि सत्यां स्वप्तुर्जनस्य वासुदेवार्द्धबलसदृशी शक्तिर्भवति, यद्वा-स्त्याना-जडीभूता चैतन्यर्द्धिर्यस्यां सा तथा, तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि स्त्यानगृद्धिः स्त्यानर्द्धिरिति वा व्यपदिश्यते ५। इत्येवं निद्रापञ्चकं दर्शनाऽऽवरणक्षयोपशमवतां दर्शनलब्ध्यावारकत्वेन प्रतिपादितम्, साम्प्रतं यद् दर्शनलब्धीनां लाभं मूलत एवाऽऽवृणोति

वह स्त्यानगृद्धि है कहीं २ " स्त्यानर्द्धि " ऐसा भी पाठान्तर है इसका अर्थ है कि जिस निद्रामें सोये हुए मनुष्यमें वासुदेवके अर्धबल जैसी शक्ति हो जाती है तार्थ यह है कि इस निद्रामें सहज बलसे कहीं अनेक गुण अधिक बल प्रकट होता है, अथवा-जिसमें चेतना रूप ऋद्धि जडीभूत हो जाती है, वह स्त्यानर्द्धि है इस कर्मप्रकृतिका इसी रूपसे विपाक वेद्य होता है-इसलिये इस कर्म प्रकृतिको भी स्त्यानगृद्धि या स्त्यानगृद्धि इस रूपसे कहा गया है, ये निद्रापञ्चक दर्शनावरणके क्षयोपशमवालोंकी दर्शनलब्धिके आवारक होते हैं । तथा जो दर्शनलब्धियोंके लाभको मूठसेही आवृत करते हैं, ऐसे वे दर्शनावरण चार हैं-जो इस प्रकारसे हैं-" चक्षुर्दमणावरणं " इत्यादि-चक्षुसे जो सामान्यमात्र ग्राही बोध होता है वह चक्षुर्दर्शन है-इस चक्षु-

लगृतावस्थाभां जे काम करवाना विचार करवानां आव्या होय, ते कामने करी नाभवानुं सामर्थ्य जे निद्रामां आवी जय छे ते निद्रानुं नाम 'स्त्यान गृद्धि' छे. तेने कोछ कोछ जग्याओ स्त्यानगृद्धिने जहले 'स्त्यानर्द्धि' पञ्च कडेवाभां आवेल छे. आ कथननुं तात्पर्य ओ छे के आ निद्रावस्थाभां स्वाभाविक जल करतां अनेक गणुं अधिक जग प्रकट थाय छे. अथवा-जेमा चेतना रूप ऋद्धि जडीभूत (कोछ जडीभुट्टी समान) थछ जय छे, ते निद्रानुं नाम स्त्यानर्द्धि छे. आ कर्मप्रकृतिने पञ्च स्त्यानगृद्धि अथवा स्त्यानर्द्धिने नामे जोगणवामां आवे छे निद्रापञ्चक (पाच प्रकारनी निद्रा) दर्शनावरणना क्षयोपशमवाणाओनी दर्शनलब्धिनुं आवरक जने छे तथा दर्शनलब्धिओना लाभने भूणमांथी ज आवृत करनार दर्शनावरणना नीचे प्रमाणे चार प्रकार कहे छे-" चक्षुर्दमणावरणं " इत्यादि-(१) चक्षुर्दर्शनावरण, (२) अचक्षुर्दर्शनावरण, (३) अवधिदर्शनावरण अने केवण दर्शनावरण.

તદ્ દર્શનાવરણચતુષ્ટયં ક્રમેઽં દર્શયતિ—' ચક્ષુદંડણાવરણં ' इत्यादिना, तत्र चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणं—चक्षुर्दर्शनं—चक्षुषा दर्शनं सामान्यमात्रग्राही बोधः, तस्याऽऽवरणं चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् ६, अचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम्—अचक्षुर्दर्शनम्—न चक्षुर-चक्षुः—चक्षुर्भिन्नेन्द्रियचतुष्टयं मनो वा, तेन दर्शनं—सामान्यग्राहिवोधरूपम् अचक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणम्—आवारकम्—अचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् ७, अवधिदर्शनाऽऽवरणम्—अवधिदर्शनम्—अवधिना—रूपिमर्यादया दर्शनं, यद्वा—अवधिरेव—इन्द्रिय-निरपेक्षसामान्यग्राहि बोध एव दर्शनं—प्रागुक्तलक्ष्यम् अवधिदर्शनं तस्याऽऽवरण-मवधिदर्शनाऽऽवरणम् ८, तथा—केवलदर्शनाऽऽवरणं—केवलदर्शनं—केवलेन—सम्पूर्ण-वस्तुतत्त्वग्राहकबोधविशेषरूपेण यद्दर्शनं सामान्यांशग्रहणं तत् केवलदर्शनं तस्याऽऽवरणम् केवलदर्शनाऽऽवरणम् ९ ॥ सू० ९ ॥

दर्शनका जो आवरण है वह चक्षुर्दर्शनावरण है चक्षुसे भिन्न इन्द्रिय चतुष्टयका नाम अचक्षु है, अथवा मनका नाम अचक्षु है, अचक्षुसे जायमान जो सामान्य ग्राहीबोध है वह अचक्षुर्दर्शन है, इस दर्शनका जो आवरण है वह अचक्षुर्दर्शनावरण है। रूपी पदार्थों का मर्यादासे जो दर्शन है, वह अवधिदर्शन है अथवा—इन्द्रियोंकी अपेक्षाके विना जो रूपी पदार्थोंका सामान्यग्राही बोध है, वह अवधिदर्शन है, अवधिदर्शनका स्वरूप पहिले प्रकट किया जा चुका है, इसका जो आवरण है, वह अवधिदर्शनावरण है, केवल दर्शन—समस्त वस्तुको ग्रहण करने-वाले केवलज्ञानसे पहिले जो उनके सामान्य अंशका ग्रहण होता है, वह केवलदर्शन है, इस दर्शनका जो आवरण है वह केवलदर्शनावरण है सू० १॥

ચક્ષુ વડે સામાન્યમાત્ર ગ્રાહી બોધ થાય છે તેને ચક્ષુદર્શન કહે છે ચક્ષુર્દર્શનતું જે આવરણુ છે તેનું નામચક્ષુર્દર્શનાવરણુ છે. ચક્ષુ સિવાયની ઇન્દ્રિયોને અચક્ષુ કહે છે અથવામનને પણ અચક્ષુ કહે છે. અચક્ષુ વડે જે પદાર્થનો સામાન્ય બોધ થાય છે તેનું નામ અચક્ષુર્દર્શન છે. આ દર્શનતું જે આવરણુ છે—તેને આન્યાદિત કરનાર જે કર્મ છે તેનું નામ અચક્ષુર્દર્શનાવરણુ છે. રૂપી પદાર્થોનું મર્યાદાપૂર્વકતું જે દર્શન છે એટલે કે અમુક મર્યાદિત અંતરે અથવા અમુક જ દિશામાં રહેલા રૂપી પદાર્થોનો બોધ થવો તેનું નામ અવધિદર્શન છે. અથવા ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના રૂપી પદાર્થોનો જે સામાન્યગ્રાહી બોધ થાય છે તેનું નામ અવધિદર્શન છે. અવધિદર્શનતું સ્વરૂપ આગળ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તે અવધિદર્શનતું જે આવરણુ છે તેને અવધિદર્શનાવરણુ કહે છે.

કેવલદર્શન—સમસ્ત વસ્તુઓને ગ્રહણ કરનારા કેવલજ્ઞાનની પહેલાં તેના અંશતું જે ગ્રહણ થાય છે તેનું નામ કેવલદર્શન છે. આ દર્શનતું આવરણુ સામાન્ય બનનાર કર્મને કેવલદર્શનાવરણુ કહે છે. ॥ સૂત્ર ૬ ॥

जीवानां कर्मद्वान्नक्षत्रादिदेवत्वं तिर्यक्तं मनुष्यत्वं च भवतीति नक्षत्रा-
दिवक्तव्यताप्रतिबद्धं सूत्रचतुष्टयमाह—

मूलम्—अभिर्ईणं णक्खत्ते साइरेगे नव मुहुत्ते चंदेणं
सद्धिं जोगं जोएइ, अभीइआइआ णं णव नक्खत्ता चंदस्स
उत्तरेणं जोगं जोएंति, तं जहा-अभिर्ई सवणो धणिट्ठा जाव
भरणी ॥ सू० १० ॥

छाया—अभिजित् खलु नक्षत्रं सातिरेकान्नव मुहूर्तान् चन्द्रेण सार्द्धयोगं
युनक्ति । अभिजिदादीनि खलु नव नक्षत्राणि चन्द्रस्य उत्तरे योगं युञ्जन्ति,
तद्यथा—अभिजित् श्रवणा धनिष्ठा यावत् भरणी ॥ सू० १० ॥

टीका—‘ अभिर्ई णं णक्खत्ते ’ इत्यादि—सुगमम्, नवरम् सातिरेकान्
किञ्चिदधिकान् नव मुहूर्तान् अभिजिन्नक्षत्रं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति । उत्तरे—
उत्तरस्यां दिशि स्थितानि अभिजिदादीनि नवनक्षत्राणि चन्द्रस्य उत्तरे=उत्तरभागे-
योगं युञ्जन्तीति भावः । तानि परिगणयति ‘ तद्यथे ’ त्यादिना, अभिजित् १,
श्रवणा २, धनिष्ठा ३, ‘ यावत् ’-पदेन ‘ शतभिषा ४, पूर्वभाद्रपदा ५, उत्तर-
भाद्रपदा ६ रेवती ७ अश्विनी ८ इत्येतानि पञ्चनक्षत्राणि ग्राह्याणि, तथा भरणी
९, इति नव ॥ सू० १० ॥

जीर्षोके कर्मके वशासे नक्षत्रादि देव पर्याय तिर्यक् पर्याय एवं
मनुष्य पर्याय प्राप्त होती है, अतः अब सूत्रकार नक्षत्रादि वक्तव्यतासे
प्रतिबद्ध चारका कथन करते हैं—

“ अभिर्ईणं णक्खत्ते साइरेगे नवमुहुत्ते ” इत्यादि ।

टीकार्थ—अभिजित् नक्षत्र कुछ अधिक नौ मुहूर्त तक चन्द्रके योगवाला
रहता है, स्थित अभिजित् आदि नौ नक्षत्र चन्द्रके उत्तर भागमें योग-
वाले होते हैं । वे नौ नक्षत्र ये हैं—अभिजित् १ श्रवण २, धनिष्ठा ३,

टीकार्थ—लघोने कर्मना प्रभावथी नक्षत्रादि देवपर्याय तिर्यक् पर्याय अने मनुष्य
पर्यायनी प्रप्ति थाय छे. तेथी हवे सूत्रकार नक्षत्रादिनी वक्तव्यतावाणां चार
सूत्रानुं कथन करे छे—अभिर्ईणं णक्खत्ते साइरेगे नव मुहुत्ते ” इत्यादि—

अभिजित् नक्षत्र नव मुहूर्त करतां सहेज अधिक समय सुप्री चन्द्रना
योगवाणुं रहे छे. अभिजित् आदि नव नक्षत्रो चन्द्रना उत्तर भागमां योग
वाणां होय छे. ते नव नक्षत्रोनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) अभिजित्, (२)

मूलम्—इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणि-
जाओ भूमिभागाओ णवजोयणसयाइं उड्डं अवाहाए उवरिल्ले
तारारूवे चारं चरइ ॥ सू० ११ ॥

छाया—अस्याः खलु रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयाद् भूमिभा-
गान्नवयोजनशतानि ऊर्ध्वम् अवाधायाम् उपरितनं तारारूपं चारं चरति ॥ सू० ११ ॥

टीका—' इमीसे णं ' इत्यादि—अस्याः खलु रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहु-
समरमणीयात्—बहुः—अत्यन्तो यः समः समतलः, अत एव—रमणीयः—सुशोभनः,
तस्माद् भूमिभागात्—तदपेक्षया न तु पर्वतगर्तापेक्षया नवयोजनशतानि ऊर्ध्वम्—
उपरि अवाधायाम्—अन्तरे—दूरे तारारूपं—तारामण्डलं चारं—भ्रमणं चरति-
करोतीति ॥ सू० ११ ॥

मूलम्—जंबुद्वीवे दीवे णवजोयणिया मच्छा पविसिंसु वा
पविसंति वा पविसिस्संति वा ॥ सू० १२ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे नवयोजनिका मत्स्याः प्राविशन् वा प्रविशन्ति
वा प्रवेक्षयन्ति वा ॥ सू० १२ ॥

शतभिषा ४, पूर्व भाद्रपदा ५, उत्तर भाद्रपदा ६, रेवती ७, अश्विनी
८ और भरणी ॥ सूत्र १० ॥

“ इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए ” इत्यादि ।

टीकार्थ—इस रत्नप्रभा पृथिवीके बहुसम-समतलवाले-रमणीय भूमि
भागसे भूमि भागकी अपेक्षासे पर्वत गर्त (खड्डे)की अपेक्षासे नहीं—नौसौ
योजनऊपर दूर तारामण्डल भ्रमण करताहै, अर्थात् इसरत्नप्रभा पृथि-
वीकेसमतल भूमि भागसे नौसौ योजन दूर तारा मण्डलहै । सू० ११ ।

श्रवण, (३) धनिष्ठा. (४) शतभिषा, (५) पूर्वभाद्रपदा, (६) उत्तरभाद्रपदा,
(७) रेवती, (८) अश्विनी अने (९) भरणी. ॥ सूत्र १० ॥

“ इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए ” इत्यादि—(सू ११)

टीकार्थ—आ रत्नप्रभा पृथ्वीना बहुसम (समतलवाला) रमणीय भागथी उपर-
—भूमिभागनी अपेक्षासे पर्वतगर्तनी (पर्वतनी गीलुनी) अपेक्षासे नहीं—
नवसौ योजननी उंचाईसे तारामंडलमां भ्रमण करे छे. ओटले छे आ रत्नप्रभा
पृथ्वीना समतल भूमिभागथी ६०० योजन उंचे तारामंडल आवेदुं छे. सू. ११

टीका--' जंबुद्वीवे ' इत्यादि—जम्बूद्वीपे-द्वीपे-मध्यजम्बूद्वीपे नवयोज-
निका नवयोजनप्रमाणाः मत्स्या प्राविशन् वा प्रविशन्ति वा, प्रवेक्ष्यन्ति वा ।
यद्यपि लवणसमुद्रे पञ्चशतयोजनायामा मत्स्याः भवन्ति, तथापि नदी मुखेषु पृथ्वी-
रन्ध्रयोग्यतयैतावन्त एव मत्स्याः प्रवे कुर्वन्ति ॥ सू० १२ ॥

मूलम्--जंबुद्वीवे णं दीवे भारहेवासे इमीसे ओसप्पिणीणं
णवं बलदेववासुदेवपियरो हुत्था, तं जहा--

पयावई य बंभे य, रोहे सोमे सिवेइय ।

महासीहे अग्गीसीहे, दसरहनवमे य वसुदेवे ॥ १ ॥

इत्तो आढत्तं जहा समवाये निरवसेसं जाव--“ एगा से
गवभवसही सिज्झिस्सइ आगमेस्सेणं ” ।

जंबुद्वीवे दीवे भारहे वासे आगमेस्साए उस्सप्पिणं
नव बलदेववासुदेव पियरो भविस्सन्ति, नव बलदेववासु
मायरो भविस्सन्ति, एवं जहा समवाए निरवसेसं जाव
भीमसेण सुग्गीवे य अपच्छिमे ।

“ जंबूद्वीवे दीवे णवजोयणिया मच्छा ” इत्यादि ।

टीकार्थ—इम मध्य जंबूद्वीप नामके द्वीपमें नौ योजन ^{गणनाले}
मत्स्य पहिले प्रविष्ट हुए हैं, अब भी प्रविष्ट होते हैं एवं ^{भी प्रवेश}
करेंगे, यद्यपि लवणसमुद्रमें पांचसौ योजनकी लम्बी ^{लियां होती}
हैं—तब भी नदीमुखोंमें पृथ्वीगतरन्ध्र (छिद्र) की यो ^{सि} ० इतने
प्रमाणवालेही मत्स्य प्रवेश करते हैं ॥ सू० १२ ॥

“ जंबूद्वीवे दीवे णवजोयणिया मच्छा ” इत्यादि (सू. १२)

टीकार्थ—आ मध्य जंबूद्वीप नामना द्वीपमां नव योजन प्रमाणवाणां मत्स्यो
पडेलां प्रविष्ट थयेलां छे, वर्तमानमां प्रविष्ट छे अने लविष्यमां पणु प्रविष्ट
थशे. जे के लवणसमुद्रमां ५०० योजन लांण माछदीआ डोय छे, छां पणु नदी-
मुणोमां पृथ्वीगतरन्ध्र (छिद्र) नी योजन आवी डोय छे के तेमां नव योजननी
लांणवाणां न मत्स्यो प्रवेश करी छे. ॥ सू. १२ ॥

एष खलु पडिसत्त किन्तीपुरिसाण वासुदेवाणं ।

सबे वि चक्रजोही हम्मेहंती सचक्कोहिं ॥ १ ॥ सू० १३ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्यां नव बलदेववासु-

देवपितरो बभूवुः, तथा—

प्रजापतिश्च ब्रह्मा च रुद्रः सोमः शिव इति च ।

महासिंहोऽग्निशिखो दशरथो नवमश्च वसुदेवः ॥ १ ॥

इत आरब्धं यथा समवाये निरवशेषं यावद् एका तस्य सगर्भवसतिः सेत्स्यति
आगमिष्यति ।

जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां नव बलदेव-वासुदेव
पितरो भविष्यन्ति, नव बलदेववासुदेवमातरो भविष्यन्ति एवं यथा समवाये
निरवशेषं यावद् महाभीमसेनः सुग्रीवश्च अपश्चिमः ।

एते खलु प्रतिशत्रवः कीर्तिपुरुषाणां वासुदेवानाम् ।

सर्वेऽपि चक्रयोधिनः हनिष्यन्ते स्वचक्रैः ॥ १ ॥ सू० १३ ॥

टीका—‘ जंबुद्वीपे द्वीपे ’ इत्यादि—प्रजापतिः १, ब्रह्मा २, रुद्रः ३,
सोमः ४, शिवः ५, महासिंहः ६, अग्निशिखः ७, दशरथः ८ वसुदेवः ९ नवमः ।
नव बलदेववासुदेवपितरो बभूवुः । इतः सूत्रादारब्धं यथा समवाये समवा-

‘ जंबुद्वीपे द्वीपे भारते वासे ’ इत्यादि ॥ सूत्र १३ ॥

अर्थ—इस मध्य जंबूद्वीप नामके द्वीपमें स्थित भरतक्षेत्रमें अवसर्पि-
णी बलदेव वासुदेवके पिता हुए हैं—उनके नाम इस प्रकारसे हैं—

‘ प्रजापतिश्च ब्रह्मा च रुद्रः ’ इत्यादि ।

प्रजापति १, ब्रह्मा २, रुद्र ३, सोम ४, शिव ५, महासिंह ६,
अग्निशिख ७, दशरथ ८ वासुदेव ९ ।

यहांसे जैसा समवायाङ्ग सूत्रमें कहा गया है, वैसा ही सब

“ जंबुद्वीपे द्वीपे भारते वासे ” इत्यादि—(सू १३)

आ मध्य जंबूद्वीपमां आवेला भरतक्षेत्रमां आ अवसर्पिणीमां नव बल-
देव आने वासुदेवाना पितृ भूत गये छे. तेमनां नाम आ प्रमाणे छे.

“ प्रजापतिश्च ब्रह्मा च रुद्रः ” इत्यादि—

(१) प्रजापति, (२) ब्रह्मा, (३) रुद्र, (४) सोम, (५) शिव, (६) महा-
सिंह, (७) अग्निशिख, (८) दशरथ आने (९) वासुदेव. तयार पछीनुं समस्त
इतन समवायाङ्गसूत्रमां कइया प्रमाणे समजवुं.

ज्ञसूत्र तथा-निरवशेषं-सर्वं विज्ञेयम् । तच्चार्थत एवम्-वासुदेवबलदेवानां नव मातरो नव पितरश्च, तेषामेव पूर्वभवनामानि, धर्माचार्याः, निदानकारणानि, प्रतिशत्रवो गतयश्चेति संग्राह्यम् । किमत्रधि ? इत्याह-‘ जाव एगासे ’ इत्यादि गाथापश्चाद्भिः । अत्र यावत्पदसंग्राह्यं गाथा पूर्वार्धं संयोज्य गाथा पश्चाद् वक्तव्यम् । तथाहि—

“ अद्वंतकडा रामा, इको पुण वंभलोयकल्पमि ।

एगा से गब्भवसही, सिज्जिस्सइ आगमेस्सेणं ” ॥ १ ॥

छाया—अष्टान्तकृतो रामाः, एकः पुनर्ब्रह्मलोककल्पे ।

एका तस्य गर्भवसतिः, सेतस्यति आगमिष्यति ॥ १ ॥ ” इति ।

अयं भावः—अष्ट-अष्टसंख्यका रामाः अन्तकृतः=सिद्धिं प्राप्ताः । एकः । नवमो रामः—बलरामस्तु ब्रह्मलोककल्पे गतः, तस्य एका गर्भवसति—गर्भावासः

यहां समझ लेना चाहिये—वह अर्थकी अपेक्षा ऐसा है—वासुदेव एवं बलदेव इन दोनोंके मातापिता एकही होते हैं अतः नव वासुदेव और नव बलदेवोंके नौ माताएँ और नौ पिता हुए हैं—इनके पूर्वभवके नाम धर्माचार्य निदानबंधके कारण, प्रतिशत्रु, एवं गति यह सब यहाँ संगृहीत कर कह लेना चाहिये यह सब कथन समवायाङ्ग सूत्रमें “ जाव एगासे ” इत्यादि गाथाके पश्चाद्भित्तकहै, यहाँ यावत्पदसे संग्राह्य गाथाके पूर्वार्धको संयुक्त करके गाथाका वह पश्चाद् इस प्रकारसे है—

“ अद्वंतकडा रामा ” इत्यादि ।

तात्पर्य ऐसा है कि नौ बलदेवोंमेंसे एक बलदेव ब्रह्मलोक कल्पमें गया है, बाकीके ८ राम-बलदेव सिद्धिपदको प्राप्त हुए हैं, जो राम

वासुदेव अने भगदेव लाभो डोय छे अने पिता पणु ओक न डोय छे तेथी नव वासुदेव अने नव भगदेवनी माताओ नव डेय छे अने पिता पणु नव डोय छे. तेभना पूर्वभवनां नाम, धर्माचार्य, निदानबन्धनां कारणो, प्रतिशत्रु अने गति, ओ अधानुं कथन समवायांगसूत्रमां आभ्या अनुसार न अही अडणु करवुं लेछेओ. “ जाव एगासे ” इत्यादि गाथाना पश्चाद् सुधीनुं कथन अही अडणु करवुं लेछेओ. संग्रहणी गाथाना पूर्वार्ध साथे पश्चाद्ने लेडवाथी आ प्रकारनो सूत्रपाठ भने छे—

“ अद्वंतकडा रामा ” इत्यादि—

आ गाथानो लावार्थ ओवेओ छे के नव भगदेवोमानो ओक भगदेव अह-लोककल्पमां देवनी पर्याये उत्पन्न थयेल छे, भाडीना आठ भगदेवे सिद्धिपदनी

मनुष्यजन्म भविष्यति । ततः म आगमिष्यति काले सेत्स्यति—सिद्धिं प्राप्स्य-
तीति । एतद्विषये विस्तरतः समवायाङ्गसूत्रे प्रतिपादितं ततो विलोकनीयमिति ।

“ जंबुद्वीवे दीवे भारहे ” इत्यादि—स्पष्टम्, नवरम्—आगाम्युत्सर्पिणी-
सूत्रे नववलदेववासुदेवपितरो नववलदेववासुदेवमातरो भविष्यन्तीति सम-
वायाङ्गसूत्रतोऽवसेया एतत्सूत्रयितुमाह—‘ एवं जहा ’ इत्यादि—एवं यथा समवाये
तथा निरवशेषं—सर्वं विज्ञेयम् ‘ किमवधि ? ’ इत्याह—‘ जान ’ इत्यादि—यावत्
—महाभीमसेनः सुग्रीवश्च अपश्चिमः ’ इत्यन्तं वाक्यं विज्ञेयम् ।

“ एए खलु ” इत्यादि—एते—अनन्तरोक्ताः प्रतिगत्रवः नव—नवसंख्यका
भविष्यन्ति, केवामित्याह—‘ कित्तिपुरिमाग ’ इत्यादि—कीर्तिपुरिणां—कीर्ति-

ब्रह्मलोक कल्पमें गये हैं वे भी वहांसे चक्र कर मनुष्य जन्म पा करके
आगामी कालमें सिद्धि वदके भोक्ता बनेंगे यह विषय विष्णारसे सम-
वायाङ्ग सूत्रमें प्रतिपादिन हुआ है इसलिये वहांसे जान लेना चाहिये.

“ जंबुद्वीवे दीवे भारहे ” इत्यादि ।

इस जम्बूद्वीप नामके द्वीपके भरत क्षेत्रमें आगामी उत्सर्पिणीमें
नौ बलदेव—वासुदेवके पिता होंगे, नौ इनकी माताएँ होगी इस प्रका-
रसे जैसा समवायाङ्ग सूत्रमें “ महाभीमसेन एवं सुग्रीव ” यहां तक
जैसा कहा गया है वैसा सूत्र कथन यहां कह लेना चाहिये नौ वासु-
देवके प्रति वासुदेव नौ होंगे ये सब भी प्रतिवासुदेव चक्रयोधन
शील होंगे एवं वासुदेवके द्वारा प्रति निवर्तित अपने चक्र द्वारा मारे
जावेंगे अर्थात् वासुदेव और प्रतिवासुदेवका जब युद्ध होता है—तब

प्राप्ति करी छे अल्लोका कल्पमां देवनी पर्याये उत्पन्न थयेला अके अगदेव पणु
त्यांथी व्यवीने, मनुष्य जन्म प्राप्त करीने लविष्य काणमां सिद्धिपदने प्राप्त करशे.
आ विषयनुं समवायांगसूत्रमां विस्तारथी प्रतिपादन करवामां आंशुं छे, तो त्यांथी
आ विषयनी वधु भाडिती भेणवी देवी.

“ जंबुद्वीवे दीवे भारहे ” इत्यादि—

आ जम्बूद्वीप नामना द्वीपना भरतक्षेत्रमां आगामी उत्सर्पिणीमां बलदेव-
वासुदेवना नव पिता थशे, बलदेव—वासुदेवनी माताओ पणु नव थशे, इत्यादि
समस्त कथन समवायांग सूत्रमां कल्या अनुसार न अलीं पणु अडणु करवानुं छे.
“ महाभीमसेन एवं सुग्रीव ” सूत्रेपाठ पर्यन्तनुं समवायांग सूत्रमां आवतुं समस्त
कथन अलीं अडणु करवुं जेअओ. नव वासुदेवोना प्रतिवासुदेव पणु नव न थशे.
आ नवे प्रतिवासुदेवो अकयोधन शील (अक वडे युद्ध करनारा) डशे, तेओ

પ્રધાનપુરુષાણામ્ વાસુદેવાનાં નમ પ્રતિશત્રવઃ-પ્રતિવાસુદેવા ભવિષ્યન્તીતિ સમ્બન્ધઃ,
 ' સવ્વે વિ ' ઇત્યાદિ, એ તે સર્વેઽપિ પ્રતિવાસુદેવાઃ ચક્રયોધિનઃ-ચક્રયોધન-
 શીલાઃ સ્વચક્રૈર્હનિષ્યન્તે-સ્વૈઃ શત્રૂ મૃતવાસુદેવપ્રતિનિવર્તિતૈશ્ચક્રૈર્ઘાતં પ્રાપ્સ્યન્તીતિ
 ॥ સૂ ૧૩ ॥

મહાપુરુષાધિકારાન્મહાપુરુષવિશેષાણાં ચક્રવર્તિનાં મહાનિધીનાહ—

મૂલમ્--एगमेगे षं महानिही णव जोयणाइं विकखंभेणं पणत्ते
 एगमेगस्स षं रन्नो चाउरंतचक्कवाट्टिस्स नव महानिहीओ
 पणत्ता, तं जहा-णैसप्पे १, पंडुयए २, पिंगलए ३ सव्वरयणे
 ४ महापउमे ५।

કાલે ૬ ય મહાકાલે ૭, માળવગ ૮ મહાનિહી સંખે ૯ ॥૧॥

णैसप्पामि निवेसा, गामागरनगरपट्टणाणं च ।

दोणमुह मडंबाणं, खंधाराणं गिहाणं च ॥ २ ॥

गणियस्स य बीयाणं, माणुम्माणस्स जं पमाणं च ।

धन्नस्स य बीयाणं, उप्पत्ती પંડુए મણિયા ॥ ૩ ॥

પ્રતિવાસુદેવ વાસુદેવકો મારનેકે લિયે ચક્ર છોડતા હૈ, વહ ચક્ર ઉન
 પર અપના કોઈ પ્રભાવ નહીં દિખલાતા હૈ, ઓર વાપિસ હોકર પ્રતિ-
 વાસુદેવકા હી ઘાત કર દેતા હૈ, એસી સિદ્ધાન્તકો માન્યતા હૈ-હસી
 માન્યતાકો લેકર " સ્વચક્રૈર્હનિષ્યન્તે " એસા કહા ગયા હૈ ॥સૂ ૧૩ ॥

વાસુદેવોને મારવાને માટે છોડેલા પશુ વાસુદેવો દ્વારા પાછા વળાયેલાં પોત-
 પોતાનાં જ ચક્રો વડે જ માર્યા જશે.

એટલે કે વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવની વચ્ચે જ્યારે યુદ્ધ ચાલુ થાય છે.
 ત્યારે પ્રતિવાસુદેવ વાસુદેવને હણવા માટે પોતાનું ચક્ર તેના તરફ છોડે છે. તે
 ચક્ર વાસુદેવનો વાળ પશુ વાંકો કરી શકતું નથી અને વાસુદેવ પાસેથી પાછું
 કરીને પ્રતિવાસુદેવને જ હણી નાખે છે, આ પ્રકારની સિદ્ધાન્તની માન્યતા છે.
 તેથી જ " સ્વ ચક્રૈર્હનિષ્યન્તે " આ પ્રકારનો સૂત્રપાઠ અહીં મૂકવામાં
 આવ્યો છે. ॥ સૂત્ર. ૧૩ ॥

सद्वा आभरणविही, पुरिसाणं जाय होइ महिलाणं ।
 आसाण य हत्थीण य, पिंगलगनिहिंसिसा भणिया ॥ ४ ॥
 रयणाइं सव्वरयणे, चोदस पवराइं चक्रकवट्टिस्स ।
 उप्पज्जंति एगिंदियाइं पंचिंदियाइं च ॥ ५ ॥
 वत्थण य उप्पत्ती, निप्फत्ती चैव सव्वभत्तीणं ।
 रंगाण य धोयाण य, सव्वा एसा महापउमे ॥ ६ ॥
 काले कालणणाणं, भव्वपुराणं च तीसु वासेसु ।
 सिप्पसयं कम्मणि य, तिननि पयाए हियकराइं ॥ ७ ॥
 लोहस्स य उप्पत्ती, होइ महाकालिआगाराणं च ।
 रूपस्स सुवण्णस्स य, मणिमोत्तिसिलप्पवालाणं ॥ ८ ॥
 जोहाण य उप्पत्ती, आवरणाणं च पहरणाणं च ।
 सव्वा य जुद्धनीई, माणवए दंडनीई च ॥ ९ ॥
 नट्टविही नाडगविही, कव्वस्स चउव्विहस्स उप्पत्ती ।
 संखे महानिहिस्सी, तुडियंगाणं च सव्वेसिं ॥ १० ॥
 चक्रकट्टुपइट्ठाणा, अट्टुस्सेहा, य नवय विक्खंभे ।
 बारसदीहा मंजूससंठिया जण्हवीई मुहे ॥ ११ ॥
 वेरुलियमणिकवाडा, कणगमया विविहरयणपाडिपुन्ना ।
 ससिसूरचक्रकलक्खण, अणुसमजुगबाहुवयणा य ॥ १२ ॥
 पलिओवमट्टिईया, णिहिसरिणामाय तेसु खल्लु देवा ।
 तेसिं ते आवासा, अक्किज्जा आहिवच्चा वा ॥ १३ ॥
 एए ते नवनिहओ, पभूयधणरयणसंचयसमिद्धा ।
 जे वसमुवगच्छंती, सव्वेसिं चक्रकवट्टीणं ॥ १४ ॥ सू० १४ ॥

छाया—एकैकः खलु महानिधिः नव नव योजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः,
एकैकस्य खलु राज्ञः चातुरन्तचक्रवर्तिनः नव महानिधयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—

नैसर्गः १ पाण्डुकः २ पिङ्गलकः ३ सर्वरत्नः ४ महापद्मः ५ ।

कालश्च ६ महाकालः ७ माणवकः ८ महानिधिः शङ्खः ९ ॥ १ ॥

नैसर्गे निवेशाः प्रभाऽऽकरनगरपत्तनानि च ।

द्रोणमुखमण्डम्बानां स्कन्धावाराणां गृहाणां च ॥ २ ॥

गणितस्य च बीजानां मानोन्मानस्य यत् प्रमाणं च ।

धान्यस्य च बीजानामुत्पत्तिः पाण्डुके भणिता ॥ ३ ॥

सर्व आभरणविधिः पुरुषाणां यश्च भवति महिलानाम् ।

अश्वानां च हस्तिनां च पिङ्गलनिधौ स भणितः ॥ ४ ॥

रत्नानि सर्वरत्ने चतुर्दश प्रवराणि चक्रवर्तिनः ।

उत्पद्यन्ते एकेन्द्रियाणि पञ्चेन्द्रियाणि च ॥ ५ ॥

वस्त्राणां च उत्पत्तिः, निष्पत्तिः चैव सर्वभक्तीनाम् ।

रङ्गाणां च धौतानां च सर्वा एषा महापद्मे ॥ ६ ॥

काले कालज्ञानं भव्यपुराणं च त्रिषु वर्षेषु ।

शिल्पशतं कर्माणि च त्रीणि प्रजायाः हितकराणि ॥ ७ ॥

लोहस्य च उत्पत्ति भवति महाकाले आकराणां च ।

रूप्यस्य सुवर्णस्य च मणिमुक्ताशिलाप्रचालानाम् ॥ ८ ॥

योधानां च उत्पत्तिरावरणानां च प्रहरणानाम् ।

सर्वा च युद्धनीति माणवके दण्डनीतिश्च ॥ ९ ॥

नाट्यविधिर्नाटकविधिः काव्यस्य चतुर्विधस्योत्पत्तिः ।

शङ्खमहानिधौ त्रुटिताङ्गाणां च सर्वेषाम् ॥ १० ॥

चक्राष्टप्रतिष्ठानाः अष्टोत्सेधाश्च नव च विष्कम्भाः ।

द्वादशदीर्घाः मञ्जूषासंस्थितिकाः जाह्नव्याः मुखे ॥ ११ ॥

वैडूर्यमणिकपाटाः कनकमयाः विविधरत्नपरिपूर्णाः ।

गशिसूरचक्रलक्षणानु समयुगवाहुवदनाश्च ॥ १२ ॥

पलयोपमस्थितिकाः निधिसदृङ्नामानश्च तेषु खलु देवाः ।

येषां ते आवासाः अक्रयाः आधिपत्या वा ॥ १३ ॥

एते ते नवनिधयः प्रभूतधनरत्नसञ्चयसमृद्धाः ।

ये वशमुपगच्छन्ति सर्वेषां चक्रवर्तिनाम् ॥ १४ ॥ सू० १४ ॥

ટીકા—‘ એમેગે ગં ’ ઇત્યાદિ—એકૈકો મહાનિધિઃ નવ નવ યોજનાનિ વિષ્કમ્મેણ-વિસ્તારેણ પ્રજ્ઞપ્તઃ । એકૈકસ્ય સ્વલુ રાજ્ઞઃ ચાતુરન્તચક્રવર્તિનઃ નવ મહાનિધયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્ધયા-નૈસર્પઃ ૧, પાણ્ડુકઃ ૨, પિંગ્લકઃ ૩, સર્વરત્નઃ ૪ ૪, મહાપદ્મઃ ૫, કાલઃ ૬ મહાકાલઃ ૭ માળવકઃ ૮, મહાનિધિઃ શઙ્ઘઃ ૯ એતે નવ મહાનિધયઃ । ૧ । ચક્રવર્તિરાજ્યોવયોગિસર્વશ્નૂનિ નવસુ નિધિપુ સમ-વતરન્તીતિ દર્શયતિ—‘ જો સપ્પમિ ’ ઇત્યાદિ । પ્રથમે નૈસર્પે નિધૌ-નૈસર્પો દેવઃ, તદ્ધિષ્ટિનત્વાન્નિધિરપિ નૈસર્પઃ, તસ્મિન્ મહાનિધૌ, એવમગ્રેડપિ । ગ્રામાકરનકર પત્તનાનાં-તત્ર-ગ્રામઃ-વૃત્તિવેષ્ટિતઃ, આકરઃ-સુવર્ણરત્નાણ્ણુત્પત્તિસ્થાનસ્, નક-

મહા પુરુષાધિકારકો લેકર અવ સૂત્રકાર મહાપુરુષવિશેષ ચક્ર-વર્તિયોંકી મહાનિધિયોંકા કથન કરતે હૈં—

“ એમેગે ગં મહાનિધી ણવ ણત્ર જોયણાં ” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-વિષ્કમ્મકી(ચોડાર્)અપેક્ષા એક એક મહાનિધિ નૌ નૌ યોજનકી કહી ગઈ હૈ, એક એક ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી રાજાકી નૌ મહાનિધિયાં કહી ગઈ હૈં-ત્રે હસ પ્રકારસે હૈં-નૈસર્પ ૧ પાણ્ડુક ૨ પિંગ્લક ૩ સર્વરત્ન ૪, મહાપદ્મ ૫, કાલ ૬ મહાકાલ ૭ માળવક ૮ એવં મહાનિધિશઙ્ઘ ૯ (૧) “ જો સપ્પમિ ” ઇત્યાદિ-નૈ સર્પનિધિ નૈસર્પદેવસે અધિષ્ટિન હોતી હૈ, અતઃ હસ નિધિકો નૈ સર્પ કહા ગયા હૈ, હસમેં ગ્રામ, આકર, નગર પતન, દ્રોણસુખ, મહમ્મ, સ્કન્ધાવાર ઓર ગૃહ હન આઠકી સ્થાપના હોતી હૈ, જો કાંટાકી વાડસે વેષ્ટિન હોતા હૈ, હસકા નામ ગ્રામહૈ ૧, સુવર્ણ એવં રત્ન આદિકોંકી ઉત્પત્તિકા જો સ્થાન હોતાહૈ, વહ આકરહૈ ૨,

મહાપુરુષોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી હવે સૂત્રકાર મહાપુરુષ વિશેષ ૩૫ ચક્રવર્તીઓના મહાનિધિઓનું કથન કરે છે-

“ એમેગેગં મહાનિધી ણવ ણત્ર જોયણાં ” ઇત્યાદિ—(સૂ ૧૪)

ટીકાર્થ-પ્રત્યેક મહાનિધિનો વિષ્કંભ નવ નવ યોજનનો કહ્યો છે પ્રત્યેક ચક્રવર્તી રાજાના નવ નવ મહાનિધિઓ કહ્યા છે. તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણુ છે-(૧) નવ સર્પ, (૨) પાંડુક, (૩) પિંગલક, (૪) સર્વરત્ન, (૫) મહાપદ્મ, (૬) કાલ, (૭) મહાકાલ, (૮) માણવક અને (૯) મહાનિધિશંખ.

“ જો સપ્પમિ ” ઇત્યાદિ-નૈસર્પનિધિ નૈસર્પ દેવ વડે અધિષ્ટિત હોય છે, તે કારણુ તે નિધિને નૈસર્પનિધિ કહ્યો છે. તેમાં ગ્રામ, આકર, નગર, પતન, દ્રોણસુખ, મહમ્મ, સ્કન્ધાવાર; અને ગૃહની સ્થાપના કરે છે. કાંટાવાળી વાડથી ઘેરાયેલા સ્થાનને ગ્રામ કહે છે. સુવર્ણ, રત્ન આદિ જે સ્થાનમાં નીકળે છે. તે

रम्-अष्टादशकरवर्जितम्, पत्तनं-शकटादिगम्यस्थलम्, यद्वा-शकटादिभिर्नौ-
भिर्वा यद्गम्यं तत् पत्तनं, नौभिरेव गम्यं तु पट्टनम् । उक्तं च—

“पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकैर्नौभिरेव च ।

नौभिरेव तु यद्गम्यं पट्टनं तत् प्रचक्षते ॥ १ ॥ ” इति ।

तथा द्रोणमुखमडम्बातां-द्रोणमुखानि-जलमध्योभयमार्गयुक्तानि स्थानानि,
मडम्बाः-साङ्गिकोशद्वयान्तर्ग्रामान्तरशून्या ग्रामविशेषाः, तेषां च, पुनः स्कन्धा-
चाराणां-कटकनिवेशानां गृहाणां च निवेशाः-स्थापनानि सन्ति ॥ २ ॥ द्वितीये
पाण्डुके महानिधौ गणितस्य-गणितं-गणनया दीयमानं गणिममित्यर्थः, तस्य

अठारह प्रकारके करसे जो रहित होता है, वह नकर है ३, जल पत्तन,
स्थल पत्तन, और उभय पत्तनके भेदसे पत्तन तीन प्रकारका होता है
जहां पर शकट आदि पर बैठकर जाया जाता है, ऐसे स्थानका नाम
स्थल पत्तन है, अथवा शकट आदि द्वारा या नौकाओं द्वारा जो स्थान
जाने योग्य होता है वह उभय पत्तन है, तथा-केवल नौकाओं द्वारा ही जो
स्थान गम्य होता है, वह जल पट्टन है

उक्तं च—“पत्तनं शकटैर्गम्यं” इत्यादि ।

समुद्रकी वेला आनेसे जलमार्ग और वेला न आनेसे स्थलमार्ग
इन दोनों मार्गों से होकर जहां जाया जाता है, वह द्रोणमुख
है ५॥ अढाई कोश तक जिसके आसपास कोई दूसरा ग्राम
नहीं होता है, ऐसा वह ग्रामविशेष मडम्बा है ६, जहां पर
छावनी (सेना) पड़ी रहती है उसका नाम स्कन्धाचार है ७, मनुष्योंके
निवास स्थानका नामगृह है ८ । “गणितस्य य बीयाणं” इत्यादि ।

द्वितीय जो पाण्डुक महानिधि है, इसका अधिष्टायक देव पाण्डुक
है अतः इसीके सम्बन्धसे इसे पाण्डुक महानिधि कहा गया है, इस

स्थानने ‘आकर’ कहे छे. १८ प्रकारनां करथी रहित स्थानने नकर (नगर) कहे
छे जलपत्तन स्थलपत्तन अने उलयपत्तनना लेदथी पत्तन त्रयु प्रकारना कहे
छे तेमां न्यां ग ३ आदिमां जेभीने जर्ग शकय छे जेवां स्थानने पत्तन स्थल कहे छे
अथवा गाडा अ द्विवाडने वडे अने नौकाज्ये वडे न्यां जर्ग शकय छे ते स्थानने
उलयपत्तन कहे छे अथवा मात्र नौकाज्ये द्वारा ज न्यां जर्ग शकय छे ते
स्थानने जलपत्तन अथवा पट्टन कहे छे. कहु पणु छे के—

“पत्तनं शकटैर्गम्यं” इत्यादि—

समुद्रनी लरती आववाथी न्यां जणमार्गे पणु जर्ग शकय छे अने
लरती न आवे त्यारे स्थणमार्गे जर्ग शकय छे जेवां स्थाननुं नाम द्रोण-
मुख छे. जे ग्रामनी आसपासना अदी गाड सुधीना विस्तारमां भीजुं
केछं गाम डोटुं नथी जेवां गामने मडम्बा कहे छे. न्यां लश्करनी
छापणी डेय छे जेवां स्थानने स्कन्धाचार कहे छे. मनुष्येना निवासस्थाननुं
नामगृह छे. “गणितस्य य बीयाणं” इत्यादि - अकवर्तीना भील मडानिधितुं
नाम पांडुक मडानिधि छे. तेने अधिष्ठाता देव पांडुक डेवाथी तेने मडानिधि कहे

દીનારાદિ પૂગીફલાદિ લક્ષણસ્ય, તથા વીજાનાં શાલિયવાદ્યુત્પત્તિકારણભૂ-
તાનાં, તથા માનોન્માનસ્ય-માનં શેટકપસેટિકાદિ તદ્વિષયં .યત્ તદપિ માનં-
ધાન્યાદિમેયં, યદ્વા-મીયતે-પરિમીયતે-इति માનં ધાન્યાદિ, ઉન્માનં-તુલાક-
ર્ષાદિ, તદ્વિષયં યત્ તદ્વ્યુન્માનં શર્કરાગુડાદિ યદ્ ઉત્તોલ્ય મીયતે તત્, ધરિમ-
મિત્યર્થઃ, તદુભયસ્ય ચ યત્ પ્રમાણં-માનકરણમાધનં તુલાદિકં, તત્ પાણ્ડુકે મણિ-
તમ્ ।, તથા-ધાન્યસ્ય ત્રીહાદૈઃ બીજાનાં-સસ્યનિષ્પત્તિનિમિત્તભૂતાનાં સસ્યવિશે-
ષાણામ્ ઉત્પત્તિશ્ચ પાણ્ડુકે મહાનિધૌ મળિતા-કથિતા ૨ ॥ ૩ ॥ તૃતીયે પિઠ્ઠ-

પણ્ડુક મહાનિધિમેં ગણિમકા-ગિનકર દિયે જાને યોગ્ય ગણિમપદા-
ર્થકા-દીનાર આદિકા એવં પૂગીફલાદિકા-તથા શાલિ યવ આદિકી
ઉત્પત્તિકે કારણ ભૂત બીજોંકા, તથા માન ઉન્માનકા-સેર પસેરી આદિસે
તૌલને યોગ્ય ધાન્યાદિ રૂપ મેય પદાર્થકા અથવા માન રૂપ ધાન્યાદિકા
ઔર તુલાકર્ષ-તોલા માવા આદિ રૂપ ઉન્માનકે વિકાસભૂત પદાર્થોંકા
અથવા-તૌલને યોગ્ય ગુડ શકર આદિકા-ધરિમકા-જો પ્રમાણ હૈ,
વહ સચ રહતા હૈં, અર્થાત્ ઇન ગણિમ ધરિમ આદિ પદાર્થોંકા વજન
યા માપકા જ્ઞાન પણ્ડુક મહાનિધિસે હોતાહૈ, તથા ત્રીહિ આદિ ધાન્યકી
એવં સસ્ય આદિકી નિષ્પત્તિકે કારણભૂત સસ્ય (ધાન્ય) વિશેષોંકી
ઉત્પત્તિ પાણ્ડુક મહાનિધિમેં કહી ગઈ હૈ ૨ “ સર્વ આખરણા વિધિઃ ૪”

છે આ પાંડુક મહાનિધિમાં ગણીને લેવડદેવડ કરી શકાય એવાં દીનાર આદિ
ધનનો તથા ફલાદિકોનો સફલાવ હોય છે. આ ગણી શકાય એવાં પદાર્થોને
'ગણિમ' કહે છે તથા તેમાં (માણા આદિ વડે માપી શકાય એવાં) પદાર્થોનો
પણુ સફલાવ હોય છે શાલિ (ચોખા), જવ આદિની ઉત્પત્તિના કારણભૂત
બીજોનો પણુ તેમાં સફલાવ હોય છે. તથા માન ઉન્માનનો પણુ તેમાં સફ-
લાવ હોય છે. શેર, પાસેરી, મણીકું આદિ વડે તોળવા યોગ્ય ધાન્યોને મેય
પદાર્થો કહે છે અથવા માણા, પવાલા વગેરે વડે જેતું માપ કાઢી શકાય
છે એવાં પદાર્થોને પણુ મેય પદાર્થ કહે છે. તોલા, વાલ, રતી આદિ રૂપ ઉન્મા-
નને વિષયભૂત પદાર્થોનો પણુ આ નિધિમાં સફલાવ રહે છે. અથવા તોલવાને
પાત્ર ગોળ, સાકર આદિ પદાર્થોનો પણુ તેમાં સફલાવ રહે છે, તોળી શકાય
એવાં પદાર્થોને ધરિમ કહે છે. આ કથનનું તત્પર્ય એ છે કે ગણિમ, ધરિમ
(ગણી શકાય અને જોખી શકાય) આદિ પદાર્થોના વજનનું અથવા માપનું જ્ઞાન
પાંડુક મહાનિધિ વડે થાય છે. તથા ત્રીહી આદિ (ચોખા વગેરે) ધાન્યની અને
સસ્ય આદિની ઉત્પત્તિના કારણભૂત સસ્ય (ઘાસ) વિશેષોની ઉત્પત્તિ પાંડુક
મહાનિધિમાં કહી છે.

लकमहानिधौ पुरुषाणां महिलानामश्वानां हस्तिनां च यः सर्व आभरणविधिः
स भणितः ३ ॥ ४ ॥ चतुर्थे सर्वरत्ने महानिधौ चक्रवर्तिनो यानि चतुर्दशभव-
राणि-श्रेष्ठानि रत्नानि भवन्ति तानि उत्पद्यन्ते तानि कीदृशानि ? इत्याह—
' एकेन्द्रियाणि ' इत्यादि तत्रैकेन्द्रियाणि-एकेन्द्रियजातीनि चक्र १-छत्र २-
दण्ड ३-खड्ग ४-धर्म ५-मणि ६-काकिणी ७ रूपाणिसप्त, तथा-पञ्चेन्द्रि-
याणि-सेनापति १-गाथापति २-वार्धकि ३-पुरोहित ४-स्त्री ५ श्व ६-गज
७ रूपाणि सप्तैति संकलनया चतुर्दशरत्नानि ४ ॥ ५ ॥ पञ्चमे महापञ्चे महा-

पिङ्गल महानिधिका अधिष्ठायक पिङ्गल देव है, इससे इस महानिधिका
नाम पिङ्गल महानिधि है, इस पिङ्गल महानिधिमें पुरुषोंके महिलाजनोंके
घोटकों (घोडों)के एवं हाथियोंके आभरणोंकी जो समस्त विधि है,
वह प्रकट की गई है, चतुर्थ जो सर्वरत्न महानिधि है, इसका अधि-
ष्ठायक देव सर्वरत्न है, इस सम्बन्धसे इस निधिका नाम सर्वरत्न
महानिधि है, इसी तरहसे आगेकी और भी महानिधिके सम्बन्धमें
जानना चाहिये. इस सर्वरत्न महानिधिमें चक्रवर्तीके जो श्रेष्ठ १४
रत्न हैं-एकेन्द्रिय जाति सम्बन्धी ७ रत्न और पंचेन्द्रिय जाति सम्बन्धी
७ सात रत्न-वे उत्पन्न होते हैं-एकेन्द्रिय जाति संबंधी ७ सात रत्न
इस प्रकारसे हैं-चक्र १ छत्र २ दण्ड ३, खड्ग ४, धर्म ५, मणि ६ और
काकिणी ७ पञ्चेन्द्रिय जाति संबंधी ७ रत्न इस प्रकारसे हैं-सेनापति
१, गाथापति २, वार्धकि ३, पुरोहित ४, स्त्री ५, अश्व ६ और गज ७

“ सर्वआभरणाविधि ” पिङ्गलमहानिधिमां पुरुषानां, स्त्रीयानां, अश्वानां
अने हाथीयानां समस्त आभरणेषु रत्नेषुं डाय छे.

अथवा महानिधिने अधिष्ठाता देव सर्वरत्न छे, अने ते निधिमां चक्र-
वर्तीना १४ श्रेष्ठ रत्नो उत्पन्न थाय छे, तेथी ते निधिषुं नाम सर्वरत्न महा-
निधि छे. अत्र प्रमाणे षाड्डीना पांच निधिष्वानां नामो विधे पणु समञ्जसुं.
आ सर्वरत्न महानिधिमां चक्रवर्तीना जे १४ श्रेष्ठ रत्नो उत्पन्न थाय छे तेमांना
७ रत्नो अकेन्द्रिय जातिना अने ७ रत्नो पंचेन्द्रिय जातिना डाय छे. अकेन्द्रिय
जातिनां सात रत्नो नीचे प्रमाणे कथा छे-(१) चक्र, (२) छत्र, (३) दंड, (४)
खड्ग, (५) धर्म, (६) मणि अने (७) काकिणीरत्न. पंचेन्द्रिय जातिना सात
रत्नो आ प्रमाणे कथां छे-(१) सेनापति, (२) गाथापति, (३) वार्धकि, (४)
पुरोहित, (५) स्त्री, (६) अश्व अने (७) गज.

નિધૌ-વસ્ત્રાણામ્ ઉત્પત્તિઃ-ઉત્પાદનમ્ તન્ના-સર્વભક્તીનાં-સર્વાઃ-સર્વપ્રકાર-
 રકાશ્ચ તા મક્તયઃ-વિચ્છિન્નતયઃ રચનાવિશેષાઃ શુભમયૂરાદિચિત્રરૂપાશ્ચેતિ સર્વ-
 મક્તયસ્તાસાં નિષ્પત્તિઃ-ઉત્પત્તિશ્ચ । ક્રીદશાનાં વસ્ત્રાણામિત્યાહ-રક્ષાણાં-રક્ષયુ-
 ક્તાનાં, ધૌતાનાં-ક્ષાલિતાનાં વિશુદ્ધાનામિત્યર્થઃ, एषा सर्वा भणिता ५ ॥ ७ ॥
 વષ્ટે કાલે મહાનિધૌ કાલજ્ઞાનં-શુભાશુભકાલબોધઃ, તસ્માત્ શુભાશુભકાલો
 જ્ઞાયત્ इति भावः, ક્રીદશં કાલજ્ઞાનમિત્યાહ-‘ મઘ્યપુરાણં ’ इत्यादि-त्रिषु वर्षेषु-
 भव्यं भविष्यद्वर्षत्रयमीविवस्तुविषयकं, पुराणं-पुरातनम् अतीतवर्षत्रयगतपुरातन-
 वस्तुविषयकं च शब्दाद् वर्तमानविषयकं च कालज्ञानं जायते । तथा शिल्प-
 शतं-घट १ लोह २ चित्र ३ वस्त्र ४ नापितानां ५ पञ्चानां प्रत्येकं यानि
 शिल्पानि तानि त्रिंशतित्रिंशतिरितिगुणनात् शिल्पसंख्या शतं तत् वर्तते, तथा-

પાંચમી જો મહાનિધિ મહાપદ્મ છે, તેમાં રંગે હુણુ એવં ધોયે હુણુ સમસ્ત પ્રકાર-
 રકે વસ્ત્રોંકી એવં શુભ મયૂર આદિકે ચિત્ર રૂપ સર્વ પ્રકારકી રચનાઓંકી
 નિષ્પત્તિ (ઉત્પત્તિ) હોતી છે ૫, છઠા જો કાલ મહાનિધિ છે-તેમાં શુભ
 અશુભ કાલકા જ્ઞાન હોના છે-અર્થાત્ તેમાં શુભ અશુભ કાલકા
 બોધ હોના છે-૫, ભવિષ્યત્ કાલમાં ત્રણ વર્ષકી આગે હોનેવાલી વસ્તુકા
 જ્ઞાન હોના છે, ભૂતકાલમાં ત્રણ વર્ષ પહિલે હો ગઈ વસ્તુકા જ્ઞાન હોના
 છે, ઓર ચ શબ્દસે વર્તમાન સમ્બન્ધી વસ્તુકા જ્ઞાન હોના છે, યહી વાત
 “ મઘ્યપુરાણં ચ ત્રિષુ વર્ષેષુ ” હન પદોં દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ તથા-ઘટ
 સમ્બન્ધી ૨૦ પ્રકારકે શિલ્પ-ચનાનેકી પદ્ધતિયાં, લોહ સમ્બન્ધી ૨૦
 પ્રકારકે શિલ્પ-ચિત્રકે ૨૦ પ્રકારકે શિલ્પ, વસ્ત્રકે ૨૦ પ્રકારકે શિલ્પ
 એવં નાપિતોંકેનાઈયોંકે ૨૦ પ્રકારકે શિલ્પ, તથા-પ્રજાકે હિતકર-નિર્વા-

પાંચમો જે મહાપદ્મનિધિ હોય છે તેમાં રંગેલાં અને ધોયેલાં સર્વ
 પ્રકારનાં વસ્ત્રોની અને મોર, પોપટ, આદિના ચિત્ર રૂપ સર્વ પ્રકારની રચના
 ઝોની નિષ્પત્તિ (ઉત્પત્તિ) થાય છે.

છઠ્ઠો જે કાળનિધિ છે તેમાં શુભઅશુભ કાળને બોધ થાય છે. તેના
 દ્વારા ભવિષ્યમાં ત્રણ વર્ષ પછી બનનારા બનાવનું જ્ઞાન થાય છે, ભૂતકાળના
 ત્રણ વર્ષ દરમિયાન બનેલા બનાવો જાણી શકાય છે અને “ ચ ” પદ દ્વારા
 એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે કાલ મહાનિધિ દ્વારા વર્તમાન કાળની
 વસ્તુઓનો પણ બોધ થાય છે એજ વાત “ મઘ્યપુરાણં ચ ત્રિષુ વર્ષેષુ ” આ
 સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે, તથા ઘટ સંબંધી ૨૦ પ્રકારનાં
 શિલ્પ-માટીનાં વાસણો બનાવવાની ૨૦ પ્રકારની પદ્ધતિઓ, લોહસંબંધી
 ૨૦ પ્રકારનાં શિલ્પ, ચિત્રના ૨૦ પ્રકારનાં શિલ્પ, વસ્ત્રના ૨૦ પ્રકારનાં શિલ્પ,

कर्माणि-कृषिवाणिज्यादीनि, एतानि प्रजाया हितकामाणि-निर्वाहाभ्युदयनिमित्त्वेन शुभसम्पादकानि त्रीणि वस्तूनि-कालज्ञानशिल्पकर्मरूपाणि सन्ति ६।७ ॥ सप्तमे महाकाले निधौ लोहस्य=त्रपुमीसकादेर्भौतोर्हस्यस्य-रजतस्य, सुवर्णस्य, मणिमुक्ताशिलाप्रवालानां-चन्द्रकान्तादि मणिमुक्ताफल-स्फटिकादिशिला-त्रिद्रुमाणां च आकराणां=खनीनाम् उत्पत्तिर्भवति ७।८ ॥ अष्टमे माणवके महानिधौ योधानां-भटानां, तथा-आवरणानाम्-कवचानां प्रहरणानां-खड्गादीनां चोत्पत्तिरस्ति, तथा-युद्धनीतिः-व्यूहरचनादिरूपा, दण्डनीतिः-अपराधिनां दण्डकरणप्रकारश्च वर्तते ८।९। नवमे शङ्खमहानिधौ नाट्यविधिः-नृत्यप्रकारः, तथा-नाटकविधिः-चरितानुसारिच्छेष्टाप्रदर्शनविधिः-अभिनयप्रकारश्च वर्तते, तथा-चतुर्विधस्य-गद्य-पद्य-कथा-गेयभेदाच्चतुष्प्रकारस्य काव्यस्य-यद्वा-

हके एवं उन्नतिके साधक भूत जो कृषि वाणिज्य आदि कर्म हैं-वे सब कालमहानिधिमें मौजूद रहते हैं ७। सातवां जो महाकाल निधि है उसमें लोहकी, त्रपु-रांगेकी, सीसेकी इत्यादि धातुओंकी-चांदीकी, सोनेकी मणि मुक्ता, शिला प्रवालकी चन्द्रकान्त आदि मणियोंकी मुक्ताफलोंकी स्फटिक आदिकोंकी एवं मूंगा आदिकोंकी खानोंकी उत्पत्ति होती है ७। आठवां जो माणवक महानिधि हैं-उसमें भटोंकी, कवचोंकी एवं खड्ग आदि हथियारोंकी उत्पत्ति होती है, तथा उसमें व्यूह रचना रूप युद्ध नीतिका तथा अपराधियोंको दण्ड देनेके प्रकार रूप दण्ड नीति का खजाना होता है ८। नौवां जो शङ्ख महानिधि है, उसमें नाट्यविधि होनी है, नाटक विधि होनी है, चतुर्विध काव्यकी उत्पत्ति होती है, एवं समस्त

नाथञ्जना २० प्रकारनां शिल्प, तथा प्रबन्तुं हित साधनानां अने उन्नति साधनानां जे कृषि, वाणिज्य आदि कर्मो छे, ते समझानो महानिधिमां सङ्ग्राहण छे।

सातमा महाकालनिधिमां लोहानी, तांभानी, सीसानी, आहीनी, सोनानी, मणिनी, मुक्ताङ्गनी, शिला प्रवालनी, चन्द्रकान्त आदि मणिञ्जानी, मुक्ताङ्गलीनी, स्फटिकादिकानी, मूंगा (रत्नविशेष) आदिकानी भाङ्गोनी उत्पत्ति थाय छे।

आठमो जे माणवक नामनो महानिधि छे। तेमां भटोनी, कवचरेनी अने खड्ग आदि रूप हथियारोनी उत्पत्ति थाय छे। तथा तेमां व्यूहरचना रूप युद्ध नीतिनो, अने गुणेशोने दंड देवाङ्ग दंडनीतिनो प्रबन्त छे।

नवमो जे शङ्ख महानिधि छे तेमां नाट्यविधि थाय छे, काव्यनी उत्पत्ति थाय छे, अने समस्त त्रुटितांगोनी उत्पत्ति थाय छे। नृत्यना प्रकारनुं नाम नाट्यविधि छे। जे पाठ लक्षणानो छे। तेने अनुस्य अभिनय

धर्मार्थकाममोक्षलक्षणा पुरुषार्थप्रतिबद्धस्य ग्रन्थरूपस्य, यद्वा-संस्कृतप्राकृताप-
भ्रंश सङ्कीर्णभाषाप्रतिबद्धस्य ग्रन्थरूपस्य, यद्वा-समविषमार्द्धसमवृत्तवद्धस्य गद्य-
तया च ग्रन्थरूपस्य उत्पत्तिः, तथा-सर्वेषां त्रुटिताङ्गानां-मृदङ्गादिवाद्यानां
चोत्पत्तिर्भणिता ९ । १० ॥

कीदृशा महानिधयः ? इत्याह—“ चक्रद्वपडट्टाणा ” इत्यादि-चक्रोष्टप्रति-
ष्ठानाः-अष्टचक्रप्रतिष्ठानाः-अष्टसु चक्रेषु प्रतिष्ठानम्-अवस्थानं येषां ते
तथा, प्रत्येकं-निधिश्वक्रव्यूहाष्टकमध्यस्थित इति भावः, प्राकृतत्वादष्टशब्दस्य
परनिपातः, अष्टोत्सेधाः-अष्टौ योजनान्युत्सेधः-उच्छ्रायो येषां ते तथा=अष्ट

त्रुटिताङ्गोकी उत्पत्ति होती है, नृत्यके प्रकारका नाम नाटयविधि है, तथा
चरितके अनुसार चेष्टा प्रदर्शन करनेकी विधिका नाम नाटक विधि है
इसका दूसरा नाम अभिनयके प्रकारका दिखाना भी है, गद्यपद्य कथा
एवं गेयके भेदसे काव्य चार प्रकारका होता है, अथवा-धर्म-अर्थ-काम
एवं मोक्ष रूप चतुर्विध पुरुषार्थसे प्रतिबद्ध ग्रन्थरूप काव्य होता है,
अथवा-संस्कृत प्राकृत अपभ्रंश एवं सङ्कीर्ण भाषासे प्रतिबद्ध ग्रन्थरूप
काव्य होता है, अथवा-समवृत्त विषमवृत्त, अर्द्ध समवृत्त एवं गद्यरूप
होनेसे ग्रन्थरूप काव्य होता है, इसकी उत्पत्ति शङ्ख महानिधिसे हुई
है, तथा-जितने भी मृदङ्ग आदि वाद्य हैं, उनकी भी उत्पत्ति इसी शंख
महानिधिसे हुई हैं । १० ।

ये प्रत्येक महानिधियां आठ चक्रोंमें है, अवस्थान जिन्होंका ऐसी
होती है-चक्र व्यूहके अष्टरुके मध्यमें स्थित होती हैं । आठ योजनकी
इनकी प्रत्येककी ऊंचाई होती है । और विस्तार इनका नौ योजनका

करवे-चेष्टाञ्जानुं प्रदर्शन करवुं-तेनुं नाम नाटकविधि छे. गद्य, पद्य, कथा अने
गेयना लेखी काव्यना चार प्रकार पडे छे. अथवा धर्म, अर्थ, काम अने मोक्ष
रूप चतुर्विध पुरुषार्थी प्रतिबद्ध ग्रन्थरूप काव्य होय छे. अथवा-संस्कृत,
प्राकृत, अपभ्रंश अने सङ्कीर्ण भाषा वडे प्रतिबद्ध ग्रन्थरूप काव्य होय छे.
समवृत्त, विषमवृत्त, अर्द्धसमवृत्त अने गद्यरूप चार प्रकारनुं काव्य होय छे.
तेनी उत्पत्ति शंखमहानिधिमां थरु छे तथा मृदङ्ग आदि जेटलां वादी छे
तेमनी उत्पत्ति यशु आ शंखमहानिधिमांथी थरु होय छे.

आ प्रत्येक महानिधि अकव्यूहना अष्टरुकी मध्यमां रडेला होय छे अटले
के मध्यमां प्रत्येक महु निधि होय छे अने तेनी आसपास रडेलां आठ अको
तेनी रक्षमा करतां होय छे. आ प्रत्येक महानिधिनी आठ आठ योजननी

योजनोच्छ्रिता इत्यर्थः, विषकम्भे-विस्तारे नव योजनानि, द्वादशदीर्घाः-द्वादश-योजनानि दीर्घाः-आयताः, मञ्जूषासंस्थिताः-मञ्जूषाकारस्थिता । एते नव महानिधयः क्व भवन्तीत्याह-‘ जण्डीई मुहे ’ इति जाह्नव्याः-गङ्गाया महानद्या मुखे-उद्गमद्वारे भवन्तीति । ११ ।

पुनः कीदृशास्त इत्याह-“ वैदूर्यमणिकवाडा ” इत्यादि, वैदूर्यमणि-कपाटा-वैदूर्यमणिमयकपाटयुक्ताः, कर्कतमयाः-सुवर्णरचिततया सुवर्णमयाः, विविधरत्नपरिपूर्णाः-कर्कतनमरकतवैदूर्यवज्रेन्द्रनीलादिनानारत्नसंभृताः, पुनः शशिसूरचक्रलक्षणानुसमयुगवाहुवदनाः-शशिसूरचक्राण्येव लक्षणानि-चिह्नानि येषां ते तथा=चन्द्रसूर्यचक्रचिह्नवन्तः, ते च ते अनुसमाः-अनुरूपाः अत्रिपमाश्च ते युग-वाहुवदनाः-युगः-शकटाङ्गविशेषः ‘जूआ’ इति भाषामसिद्धः, तद्वाकारवृत्तत्वाद् दीर्घत्वान्च वाहयो-द्वारशाखावदनेषु मुखेषु-द्वारेषु येषां ते तथाभूताश्च ते तथा-चक्रसूर्यचक्राङ्कितसमतल-युगवद्वृत्तदीर्घद्वारशाखायुक्तद्वार युक्ता इत्यर्थः । १२ ।

पूर्वमहानिधीनामधिष्ठावृत्तेन देवा मूर्चिताः, ते देवाः कीदृशाः ? इत्याह-“ पलिभोवमठिइया ” इत्यादि,-तेषु-महानिधिषु खलु पल्योपमस्थितिकाः-

होता है, एवं १२ योजनकी ये दीर्घ होनी हैं, अर्थात् लम्बी होती हैं । तथा-इनका आकार मञ्जूषाके जैसा है, ये महानिधियां गङ्गा महानदीके उद्गम द्वारमें होती हैं । ११ ।

ये नौ महानिधियां वैदूर्य मणियोंसे निर्मित हुए कपाटोंसे युक्त होती हैं, सुवर्णसे रचित होनेके कारण सुवर्णमय होते हैं । कर्कतन, मरकत, वैदूर्य, वज्र, इन्द्रनील आदि नाना रत्नोंसे परिपूर्ण होते हैं । शशि, सूर्य एवं चक्रके चिह्नोंसे युक्त होते हैं, समतलहोते हैं, एवं विषमतासे रहित होते हैं, जुआंके जैसे ये गोल एवं लम्बे होते हैं

डाय छे, पडोणार्ध नव नव योजननी अने ल'णार्ध पार पार योजननी डाय छे. तेमने आकार म'जूषाना जेवा डाय छे. ते मडानिधिओ ग'ंगामडाननीना उद्गम द्वारोमां डाय छे.

ते नव मडानिधिओ वैदूर्यमणिओमांथी भनावेलां कपाटो (कमाटो) थी युक्त डाय छे. अने कर्कतन, मरकत, वैदूर्य, वज्र, इन्द्रनील आदि विविध रत्नोथी परिपूर्ण डाय छे ते मडानिधिओ शशि, सूर्य अने चक्रना चिह्नोथी युक्त डाय छे, समतल डाय छे अने विषमताथी रहित डाय छे. धुंभरीना जेवा गोल अने लांण डाय छे.

પલ્યોપમાવધિસ્થાયિનઃ, નિધિસદ્દનાયાનઃ—નવમહાનિધિનામસદ્દશનામાનો દેવાઃ સન્તિ, યેવાં દેવાનાં તે—પૂર્વેકા મહાનિધયઃ અવાસાઃ—નિવાસસ્થાનાનિ સન્તિ । કથમ્ભૂતા અવાસાઃ? इत्याइ—अक्रेयाः—महामर्घत्वात्केनापि क्रेतुमशक्याः, च= पुनः आधिपत्याः—देवाधिपत्ययुक्ताः सर्वदैव तदधिष्ठानात् देवाधीनत्वादिति । १३।

‘ एए ते ’ इत्यादि—एते—अनन्तरोक्तास्ते—प्रसिद्धा मહાનિધયઃ પ્રભૂતધન-રત્નસશ્ચયસમૃદ્ધાઃ—વહુધનરત્નસમૂહેન સમૃદ્ધા =અતિ સમ્પન્નાઃ યે મહાનિધયઃ સર્વેવાં—ચક્રવર્તિનાં વશમ્—અધીનતામ્ ઉપગચ્છન્તિ પ્રાપ્નુવન્તિ इति । १४॥सू० १४॥

પૂર્વે મહાનિધય ઉક્તાઃ તે ચ ચિત્તવિકાર દુર્ગતિ હેતવ્વ इति શિક્ષિતિપસજ્ઞા-ત્તાદશવિકૃતીર્નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—णव विगईओ पणत्ताओ, तं जहा—खीरं १, दहि २, णवणीयं ३, सपिं ४, तेलं, ५, गुलो ६, महुं ७, मज्जं ८ मंसं ९ ॥ सू० १५ ॥

... (1) १२ इन महानिधियोंके अधिष्ठायक जो देवता हैं वे एक पल्यो-पमकी स्थितिवाले होते हैं और जैसा निधियोंका नाम है; वैसा ही नाम उन देवताओंका है, अतः ये महानिधियां अपने २ नामके जैसे नामवाले देवताओंके निवासस्थान रूपहैं । ये निवासस्थान अक्रेयहैं महा कीमतवाले होनेसे किसीकेभी द्वारा खरीदे नहीं जा सकतेहैं तथासदाही देवताओंसे अधिष्ठित होनेके कारण देवोंके आधिपत्यसे युक्त हैं । १३।

ये नौ महानिधियां—बहुत अधिक घना, एवं रत्नोंके समूहसे अति संपन्नहैं। ऐसी ये नौही महानिधियां चक्रवर्तियोंके आधीनता स्वीकार करते हैं—अर्थात् चक्रवर्तियोंको प्राप्त होते हैं ॥ सूत्र १४ ॥

આ મહાનિધિઓના અધિનાયક જે દેવો હોય છે. તેમની એક પલ્યો-પમની સ્થિતિ હોય છે. તે પ્રત્યેક નિધિના નામ જેવાં જ નામવાળા દેવ વડે તે પ્રત્યેક મહાનિધિ અધિષ્ઠિત છે એટલે કે તે મહાનિધિઓની જેવાં જ નામો વાળા દેવો ત્યાં નિવાસ કરે છે. આ મહાનિધિઓ અક્રેય છે એટલે કે તેઓ એટલા બધા કીમતિ છે કે તેમને ખરીદી લેવાનું કાર્ય કોઈ પણ માનવીથી શક્ય બને તેમ નથી. તે મહાનિધિઓ સદા દેવતાઓ વડે અધિષ્ઠિત હોવાને કારણે દેવોના આધિપત્યથી યુક્ત છે.

આ મહાનિધિઓ ઘણા જ ઘાડા છે અને રત્નોના સમૂહથી ચક્રવર્તીઓની અધીનતા સ્વીકારે છે એટલે કે તેમની ચક્રવર્તીઓને પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ સૂત્ર ૧૪ ॥

છાયા—નવવિકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા—ક્ષીરં ૧, દધિ ૨, નવનીત ૩, સર્પિઃ ૪, તૈલં ૫, ગુહઃ ૬, મધુ ૭, મઘ ૮, માંસમ્ ૯ ॥ સૂ ૧૫ ॥

ટીકા—“ જવ વિગર્હઓ ” ઇત્યાદિ—ગુગમમ્ નવરં—વિકૃતયઃ—વિકાર-કારિત્વાદભેદોપચારેણ ક્ષીરાદયો વિકૃતયઃ પ્રોક્તાઃ, તદ્યથા—ક્ષીરં—દુગ્ધં તત્ત્વ પશ્ચવિધં યથા—અજાદુગ્ધં ૧ મેષીદુગ્ધં ૨ ગોદુગ્ધં ૩, મહિષીદુગ્ધમ્ ૪ ઉષ્ટ્રી-દુગ્ધમ્ ૫ ઇતિ ભેદાત્ । તથા—દધિ ૨ નવનીતં ૩, સર્પિઃ—ઘૃતં ૪ એતત્ત્રિકં ચતુર્વિધમ્, અજામેષી ગોમહિષીનાં ચત્ત્વરણાં તત્સમ્ભવાત્, ઉષ્ટ્રીણાં તુ તદસમ્ભ-

યે કથિત મહાનિધિયાં ચિત્ત વિકારકી એવં દુર્ગતિકે કારણભૂન હતી હૈં અતઃ વિકૃતિકે પ્રસન્નકો લેકર અથ સૂત્રકાર એસ પ્રકારકી વિકૃતિયોંકા નિરૂપણ કરતે હૈં—“જવ વિગર્હઓ પળ્ણત્તાઓ” ઇત્યાદિ ।

વિકૃતિયાં નૌ કહી ગર્હ હૈં—જૈસે—ક્ષીર (દૂધ) ૧, દધિ ૨, નવનીત ૩, સર્પિ ૪, તૈલ ૫, ગુહ ૬, મધુ ૭, મઘ ૮ એવં માંસ ૯ ।

વિકારકારક હોનેસે અભેદકા ઉપચાર કરકે ક્ષીરાદિકોંકો વિકૃતિ રૂપસે ૯ કહા ગયા હૈં ઇનમં ક્ષીર રૂપ જો વિકૃતિ હૈં—વહ પાંચ પ્રકારકી કહી ગર્હ હૈં—જૈસે—અજા દુગ્ધ ૧, મેષી દુગ્ધ ૨, ગો દુગ્ધ ૩, મહિષી—મૈંસ દુગ્ધ ૪, ઓર ઉષ્ટ્ર દુગ્ધ ૫ તથા—દધિ રૂપ વિકૃતિ ૧ નવનીત (મક્કલન) રૂપ વિકૃતિ ૨ એવં સર્પિ-ઘૃત રૂપ વિકૃતિ ૩, યે તીનોં વિકૃતિયોં ચાર

ઉપર્યુક્ત મહાનિધિઓ ચિત્તવિકારમાં કારણભૂત અને છે અને દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ કરાવે છે આ પ્રકારે અહીં વિકાર અથવા વિકૃતિનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો હોવાથી હવે સૂત્રકાર તે પ્રકારની વિકૃતિઓનું નિરૂપણ કરે છે—

“ જવ વિગર્હઓ પળ્ણત્તાઓ ” ઇત્યાદિ—(સૂ ૧૫)

નવ પ્રકારની વિકૃતિઓ કહી છે તે નવ પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) ક્ષીર, (૨) દધિ, (૩) નવનીત, (૪) સર્પિ (ઘી), (૫) તેલ, (૬) ગોળ, (૭) મધ, (૮) મઘ (સુરા) અને (૯) માંસ.

ઉપર્યુક્ત વસ્તુઓ વિકારકારક હોવાથી વિકારકારક વસ્તુમાં અલેદ માનીને ક્ષીરાદિ વસ્તુઓને પણ અહીં વિકૃતિરૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

ક્ષીર (દૂધ) રૂપ બે વિકૃતિ છે તેના પાચ પ્રકાર કહ્યા છે—

(૧). અજાદુગ્ધ—અકરીતું દૂધ, (૨) મેષીદુગ્ધ—ઘેટીતું દૂધ, (૩) ગોદુગ્ધ—ગાયતું દૂધ, (૪) મહિષીદુગ્ધ—ભેંસતું દૂધ અને (૫) ઉષ્ટ્રદુગ્ધ—સાંઢણીતું દૂધ.

દધિરૂપ (દહીંરૂપ) વિકૃતિ, નવનીત (માખણ) રૂપ વિકૃતિ, સર્પિરૂપ (ઘીરૂપ) વિકૃતિ, આ ત્રણે વિકૃતિઓના ચાર ચાર પ્રકાર કહ્યા છે, કારણ કે—અળ, મેષી, ગાય અને મહિષીના દૂધમાંથી દહીં, માખણ અને ઘી બને છે. તેથી

વાત, તથા-તૈલ-પ્રસિદ્ધં તદનેકવિધમ્ ૫, ગુહ:-દ્વિવિધ:-દ્રવપિષ્ઠભેદાત્ ૬, મધુ-ત્રિધા-માશ્લિક-કૌન્તિક-ભ્રામરભેદાત્ ૭, મઘં-મદિરા, તદ્વિવિધં-કાષ્ઠ-પિષ્ઠભેદાત્ ૮, માંસં ત્રિધા-જલચર-સ્થલચર-ચેચરભેદાત્ ૯। ઇતિ નવ વિકૃતયઃ ॥ સૂ૦ ૧૫ ॥

પૂર્વે વિકૃતય ઉક્તાઃ, તાશ્ચ શરીરસ્યોપચયહેતવ ઇતિ શરીરં કિયચ્છિદ્રં ભવતીત્યાહ—

મૂલમ્-ળવ સોયપરિસ્ત્રવા બોંદી પળ્ણત્તા, તં જહા-દો સોત્તા ૨ દો ણૈત્તા ૪ દો ઘાળા ૬ સુહં ૭ પોસે ૮ પાઠ ૯ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

છાયા—નવસ્રોતઃ પરિસ્ત્રવા બોન્દી પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્ધયા-દ્વે શ્રોત્રે ૨ દ્વે નેત્રે ૪ દ્વે ત્રાણે ૬ મુલ્લં ૭ પોસઃ ૮ પાયુઃ ૯ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

પ્રકારકી કહી ગઈ છે—ક્યોંકિ યે ચારોંહી વિકૃતિયાં અજા, મેષી, ગાય એવં મહિષીકી હોતી છે । ઉષ્ટ્રીકે દુગ્ધકી યે દ્ધિ નવનીત એવં સર્પિ યે તીન વિકૃતિયાં નહીં હોતી છે । તૈલ રુપ વિકૃતિ અનેક પ્રકારકી હોતી છે, ગુહરુપ વિકૃતિ દ્રવ એવં પિંડકે ભેદસે દો પ્રકારકી હોતી છે મધુરુપ વિકૃતિ માશ્લિક કૌન્તિક એવં ભ્રામરકે ભેદસે તીન પ્રકારકી હોતી છે, કાષ્ઠ ઓર પિષ્ઠકે ભેદસે મઘ-મદિરારુપ વિકૃતિ દો પ્રકારકી હોતી છે, માંસરુપ વિકૃતિ-જલચર સ્થલચર ઓર ચેચરકે ભેદસે તીન પ્રકારકી હોતી છે ઇસ પ્રકારસે યે નૌ વિકૃતિયાં છે ॥ સૂત્ર ૧૫ ॥

તે ત્રણે વિકૃતિઓના ચાર ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. સાંઠણીના દૂધમાંથી ઠહીં, માખણ અને ઘી બનતા નથી, તે કારણે આ ત્રણે વિકૃતિઓના પાંચ પ્રકારને બદલે ચાર જ પ્રકાર પડે છે.

તેલરૂપ વિકૃતિના અનેક પ્રકાર પડે છે કારણ કે તેલ, મગફળી આદિ અનેક પદાર્થોમાંથી તેલ મળે છે. ગોળરૂપ વિકૃતિના દ્રવ (પ્રવાહી) અને પિંડના લેહથી બે પ્રકાર પડે છે મધુ (મધ) રૂપ વિકૃતિના ત્રણ પ્રકાર પડે છે—(૧) માશ્લિક (મધમાંથીઓએ બનાવેલું મધ), (૨) કોતુક(....) ? અને ત્રીલું ભ્રામર મધ (ભમરીઓએ બનાવેલું મધ). કાષ્ઠ અને પિષ્ઠના લેહથી મઘ (મદિરા) રૂપ વિકૃતિ બે પ્રકારની કહી છે. માંસરૂપ વિકૃતિ જલ-ચર, સ્થલચર અને ખેચરના લેહથી ત્રણ પ્રકારની કહી છે. આ પ્રકારની આ નવ વિકૃતિઓ છે. 1. સૂ ૧૫

ઉપર્યુક્ત વિકૃતિઓ શરીરના ઉપચયમાં કારણભૂત બને છે, શરીરમાં

टीका—“ नवसोयपरिस्सवा ” इत्यादि—बोन्दी-शरीरं, तदत्रौदारिक-
मेव ग्राह्यम्, सा च बोन्दी नवस्रोतः परिस्सवा—नवभिः—अनुपदं वक्ष्यमाणैः
स्रोतोभिः=छिद्रैः परिस्सवति—क्षरतीति नवस्रोतः परिस्सवा प्रज्ञ १, तानि नव
स्रोतांसि कानि सन्तीत्याह—‘ तं जहे ’ त्यादि, तद्यथा—द्वे श्रोत्रे—श्रवणेन्द्रिये २,
द्वे नेत्रे ४, द्वे घ्राणे—नासिके ६ मुखं ७’ पोसः—मूत्रेन्द्रियम्,= पायुः—गुदम् ९,
इति नवस्रोतांसि ॥ सू० १६ ॥

पूर्वं नवच्छिद्रं शरीरमुक्तं, सम्प्रति तत्साध्यपुण्यभेदानाह—

मूलम्—नवविधे पुण्ये पण्यत्ते, तं जहा—अन्नपुण्ये १,
पाणपुण्ये २, वत्थपुण्ये ३, लेणपुण्ये ४, स्यणपुण्ये ५, मण-
पुण्ये ६, वह्णपुण्ये ७, कायपुण्ये ८ नमोक्कारपुण्ये ९ । सू० १७ ॥

छाया—नवविध पुण्यं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—अन्नपुण्यं १, पानपुण्यं २, वस्त्र-
पुण्यं ३, लयनपुण्यं ४ शयनपुण्यं ५ मनःपुण्यं ६, वाक्यपुण्यं ७, कायपुण्यं ८
नमस्कारपुण्यम् ९ ॥ सू० १७ ॥

ये कही गई विकृतियां शरीरके उपचयमें कारणरूप होती हैं—
सूत्रकार अब यह प्रकट करते हैं कि शरीरमें कितने छिद्र हैं—

“ नवसोयपरिस्सवा ” इत्यादि ॥ सूत्र १६ ॥

टीकार्थ—यह औदारिक शरीर नौ छिद्रोंवाला कहा गया है, “ बोन्दी, ’
नाम शरीरका है शरीरसे यहाँ औदारिकशरीर गृहीत हुआ है, स्रोत
शब्दका अर्थ छिद्र है, इन नौ छिद्रोंसे यह औदारिकशरीर बहता रहता
है वे नौ छिद्र इस प्रकारसे हैं—दो श्रोत्र, दो नेत्र, दो घ्राण—नासिका
मुख, मूत्रेन्द्रिय और गुदा इस प्रकारसे ये नौ द्वार हैं । सू० १६ ।

कैतसांके छिद्रो ढोय छे, तेथी ढवे सूत्रकार ते छिद्रोनी सञ्ज्या प्रकट करे छे—

“ नव सोय परिस्सवा ” इत्यादि—(सू. १६)

टीकार्थ—आ औदारिक शरीर नव छिद्रोवाणुं कछु छे. “बोन्दी” आ पद शरीरना
अर्थभां वपरायुं छे अही शरीर पद वडे औदारिक शरीरने ज अहणु करवाभां
आणुं छे. ‘स्रोत’ पद छिद्रना अर्थभां वपरायुं छे औदारिक शरीरना नव
छिद्र रूप नव द्वार नीचे प्रमाणे छे—जे श्रोत्र (कान), जे नेत्र, जे घ्राण
(नसठारां), मुण, मूत्रेन्द्रिय अने गुदा. ॥ सूत्र १६ ॥

ટીકા—‘ળવવિહે પુળ્ણે’ ઇત્યાદિ—પુનાતિ—પવિત્રીકરોત્યાત્માનમિતિ પુળ્ણ્યં—શુભકર્મ નવવિધં પત્રતમ્ , તથા—અન્નપુળ્ણ્યં—સુપાત્રાદન્નદાનજન્યં પુળ્ણ્યં—તીર્થંકરનામાદિપુળ્ણ્યપ્રકૃતિબન્ધરૂપમ્ ૧, એવં પાનપુળ્ણ્યં પાનપાનજનિતં પુળ્ણ્યં ૨, તથા—વસ્ત્રપુળ્ણ્યં—વસ્ત્રદાનજન્યપુળ્ણ્યમ્ ૩ તથા—લયનપુળ્ણ્યં—વાસાર્થંસ્થાનદાનજનિત-

હસ પ્રકારસે છિદ્રોંવાલે શરીરકો કહકર અવ સૂત્રકાર તત્સાધ્ય પુળ્ણ્યકે ભેદોંકા કથન કરતે હૈ—“ળવ વિહે પુળ્ણે પઢળત્તે” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—પુળ્ણ્ય નૌ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ જૈસે—અન્ન પુળ્ણ્ય ૧, પાન પુળ્ણ્ય ૨ વસ્ત્ર પુળ્ણ્ય ૩ લયન પુળ્ણ્ય ૪, શયન પુળ્ણ્ય ૫, મનઃ પુળ્ણ્ય ૬, વાક્ (વચન) પુળ્ણ્ય ૬ કાય પુળ્ણ્ય ૭ ઓર નમસ્કાર પુળ્ણ્ય

જો આત્માકો પવિત્ર કરતા હૈ વહ પુળ્ણ્ય હૈ, એસા વહ પુળ્ણ્ય શુભ કર્મરૂપ હોતા હૈ, વહ શુભ કર્મરૂપ પુળ્ણ્ય પૂર્વોક્ત રૂપસે નૌ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ, ડસકા તાત્પર્ય એસા હૈ—સુપાત્ર આદિકોંકો અન્નકા દાન દેના યહ અન્ન પુળ્ણ્ય હૈ, કમોંકિ સુપાત્ર આદિકોંકે લિયે આહાર દાન દેનેસે તીર્થંકર નામકર્મ આદિ પુળ્ણ્ય પ્રકૃતિયોંત્તા બન્ધ હોના હૈ, ઇસી પ્રકારસે પાનદાન પેય યોગ્ય વસ્તુકે દાન દેનેસે જો પુળ્ણ્ય પ્રાપ્ત હોના હૈ, વહ પાન પુળ્ણ્ય હૈ, વસ્ત્રોંકે દાન દેનેસે જો પુળ્ણ્ય હોતા હૈ વહ વસ્ત્રપુળ્ણ્ય હૈ, નિવાસકે લિયે સ્થાનકે દાન દેનેસે જો પુળ્ણ્ય હોતા હૈ વહ લયનપુળ્ણ્ય

આ પ્રકારે છિદ્રોવાળો શરીરનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તે શરીર દ્વારા સાધ્ય એવાં પુણ્યના લેહોનું નિરૂપણ કરે છે—

“ળવવિહે પુળ્ણે પળ્ણત્તે” ઇત્યાદિ....(સૂ. ૧૭)

ટીકાર્થ—પુણ્યના નીચે-પ્રમાણે નવ પ્રકારો કહ્યા છે—(૧)અન્નપુણ્ય (૨) પાનપુણ્ય, (૩) વસ્ત્રપુણ્ય, (૪) લયનપુણ્ય, (૬) મનઃપુણ્ય. (૭) વાક્પુણ્ય, (૮) કાયપુણ્ય અને (૯) નમસ્કારપુણ્ય

જે આત્માને પવિત્ર કરે છે તેનું નામ પુણ્ય છે. એવું તે પુણ્ય શુભકર્મ રૂપ હોય છે. તે શુભકર્મ રૂપ પુણ્યના અન્નપૂર્ણ આદિ નવ પ્રકાર પડે છે. સુપાત્ર આદિકોને અન્નનું દાન દેવું તેનું નામ અન્નપુણ્ય છે, કારણ કે સુપાત્રને અન્નદાન દેવાથી દાતા તીર્થંકર નામકર્મ આદિ પુણ્યપ્રકૃતિઓનો બન્ધ કરે છે. પાણી, દૂધ આદિ પેય પદાર્થોનું સુપાત્રને દાન દેવાથી જે પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે તે પુણ્યને પાનપુણ્ય કહે છે.

વસ્ત્રોનું દાન કરવાથી જે પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેને વસ્ત્રપુણ્ય કહે છે. નિવાસ કરવાને માટે સ્થાનનું દાન કરવાથી જે પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તેનું

पुण्यम् ४, तथा-शयनपुण्यं-संस्तारकादिदानजन्यपुण्यम् ५ तथा मनःपुण्यं-मनसा सद्भावनाभावितेन जायमानं पुण्यम् ६, तथा-वाक्पुण्यं-वाचा-स्वाध्यायादि प्रवणया जायमानं पुण्यम् ७ कायपुण्यम्-कायेन-शरीरेण सद्देवसाधुगुरुशुश्रूषादि तत्परेण जायमानं पुण्यम् ८, तथा-नमस्कारपुण्यं-नमस्कारेण सद्देवगुरुसाधुप्रभृतिपुरुषाणां प्रणामेन जायमानं पुण्यम् ९ ॥ सू० १७ ॥

पूर्वं पुण्यभेदा उक्ताः, सम्प्रति तद्विपरीत पापहेतूनाह—

मूलम्—एव पावस्मायत्तणा पणत्ता, तं जहा-पाणाइवाए १' मुसावाए २, जाव परिग्गहे ५, कोहे ६, माणे ७ माया ८ लोभे ९ ॥ सू० १८ ॥

छाया—नव पापस्थाऽऽयतनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-प्राणातिपातः १, मृषावादः २, यावत् परिग्रहः ५, क्रोधः ६, मानः ७, माया ८ लोभः ९ ॥ सू० १८ ॥

है, संस्तारक आदिके दान देनेसे जो पुण्य होता है, वह शयन पुण्य है, सद्भावनावाले मनसे जो पुण्य होता है, वह मनः पुण्य है, स्वाध्याय आदिके लवलीन हुई वाणीसे जो पुण्य उत्पन्न होता है वह वाक् (वचन) पुण्य है, तथा सुदेव, सुधर्म, एवं सुसाधुकी सेवा आदिमें तत्पर हुए शरीरसे जो पुण्य उत्पन्न होता है वह कायपुण्य है, तथा सुदेव एवं सुसाधु आदिको नमस्कार करनेसे जो पुण्य उत्पन्न होता है, वह नमस्कार पुण्य है ॥ सू० १७ ॥

इस प्रकारसे पुण्य भेदोंका कथन कर अब सूत्रकार इस पुण्यसे विपरीत पापके कारणोंका कथन करते हैं—

नाम शयनपुण्य छे. संस्तारक (अछातुं) आदितुं दान देवाथी ले पुण्य प्राप्त थाय छे तेतुं नाम शयनपुण्य छे. सद्भावना भावनासा मन वडे ले पुण्य प्राप्त थाय छे तेतुं नाम मनःपुण्य छे. स्वाध्याय आदिमां लीन थयेली वाणी वडे ले पुण्य थाय छे तेतुं नाम वाक्पुण्य छे, सुदेव सुधर्म अने सुसाधुनी सेवा करवाथी ले पुण्य प्राप्त थाय छे तेतुं नाम कायपुण्य छे. तथा सुदेव अने सुसाधुने नमस्कार करवाथी ले पुण्य प्राप्त थाय छे तेतुं नाम नमस्कार पुण्य छे. ॥ सूत्र १७ ॥

आ प्रकारे पुण्यना लेहेतुं कथन करीने हवे सूत्रकार आ पुण्य करतां विपरीत अेवां पापनां कारणेत्तुं कथन करे छे—

टीका—‘ णव पावस्से ’ इत्यादि—पापस्य-अशुभप्रकृतिरूपस्य आयत-
नानि बन्धकारणानि नव प्रज्ञप्तानि तद्यथा-प्राणातिपातः-प्राणिहिंसा १, मृषा-
वादः-मिथ्यावचनम् २ ‘ यावत् ’-पदेन ‘ अदत्ताऽऽदानम् मैथुनम् ’ इत्येतद्द्वयं
ग्राह्यम् ४, परिग्रह. ५, क्रोधः ६, मानः ७, माया ८, लोभश्चे ९ ति नव पाप-
कारणानि ॥ सू० १८ ॥

पूर्वं पापकारणान्युक्तानि, तदधिकारात् पापश्रुतप्रसङ्गानाह—

मूल्य-णवविहे पावस्सुयप्पसंगे पणत्ते, तं जहा-उत्पाए
१ निमित्ते २ मंते ३ आइक्खए ४ तिगिच्छए ५, । कला ६,
आवरणे ७, ऽज्ञाणे ८ मिच्छापावयणेति ९ य ॥ सू० १९ ॥

छाया—नवविधः पापश्रुतप्रसङ्गः, प्रज्ञप्तः, तद्यथा-उत्पातः १, निमित्तं २,
मन्त्रः ३, आख्यायकः ४, चैकित्सिकम् ५, कला ७, आवरणम् ७, अज्ञानं ८,
मिथ्याप्रवचनम् ९ इति च ॥ सू० १९ ॥

“ णव पावस्सायतणा पणत्ता ” इत्यादि ॥ सूत्र १८ ॥

टीकार्थ-अशुभ प्रकृतिरूप पापके बन्ध कारण नौ कहे गयेहैं-जैसे-
प्राणातिपात १, मृषावाद २, यावत् परिग्रह ५ क्रोध ६, मान ७, माया ८
एवंलोभ ९ प्राणियोंकी हिंसा करनेका नाम प्राणातिपातहै, मिथ्या वच-
नका नाम मृषावाद है, यहाँ यावत्पदसे “ अदत्तादान, मैथुन ” इन दो
पदोंका संग्रह हुआ है, बाकीके पापकारणोंका स्वरूप सुगमहै ॥सूत्र १८॥

पाप कारणोंको कहकर अब सूत्रकार इनके स्वबन्धसे पापश्रुत
प्रसङ्गोंका कथन करते हैं—

“ णवविहे पावस्सुयप्पसंगे पणत्ते ” इत्यादि ॥ सूत्र १९ ॥

“ णव पावस्सायतणा पणत्ता ” इत्यादि—(सू. १८)

टीकार्थ-अशुभ प्रकृति रूप पापको बन्ध नीयिनां नव कारणो वडे अंधाय छे-(१)
प्राणातिपात, (२) मृषावाद, (३) अदत्तादान, (४) मैथुन, (५) परिग्रह, (६)
क्रोध, (७) मान, (८) माया अने (९) लोभ. प्राणीजोनी हिंसा करवी तेनुं
नाम प्राणातिपात छे. असत्य वचन भोलनुं तेनुं नाम मृषावाद छे आकीनां
साते पहोना अर्थ सुगम छे. आ सूत्र द्वारा सूत्रकारे नव पापकारणानुं निर-
पणुं कथुं छे. ॥ सूत्र १८ ॥

पापकारणानुं कथन करीने डवे सूत्रकार पापश्रुत प्रसंगानुं कथन करे छे-

“ णव विहे पावस्सुयप्पसंगे पणत्ते ” इत्यादि—(सू. १९)

टीका—‘ णवत्रिहे पापसुये ’ इत्यादि—पापश्रुतप्रसङ्गः—पापस्य जनकं श्रुतं पापश्रुतं, तस्य प्रसङ्गः—आसेवनम्, यद्वा—विस्तारः—सूत्रवृत्तिवार्तिकरूपः पापश्रुतप्रसङ्गः नवविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—उत्पातः—उत्पन्नमुत्पातः—प्रकृतिविकारः—सहजरुधिरवृष्ट्यादिः, तत्प्रतिपादनपरं श्रुतमपि उपचारादुत्पातशब्दवाच्यम् १ तथा—निमित्तं—अतीतवर्तमानभविष्यत्परिज्ञानोपायभूतशास्त्रम् २ तथा—मन्त्रः—मन्त्रशास्त्रं—जीवोद्धारणगारुडादि ३, तथा—आख्यायकः—मातङ्गविद्या, यदुपदेशाज्जना अतीतादिवृत्तान्तं कथयन्ति ४। तथा—चैकित्सिकं चिकित्सापरम्—आयुर्वेदशास्त्रम्

पाप श्रुतका प्रसङ्ग-पापके जनक श्रुतका सेवन अथवा-पाप श्रुतका सूत्रवृत्ति एवं वार्तिकरूप प्रसङ्ग नौ प्रकारका कहा गया है, जैसे-उत्पात १, निमित्त २, मन्त्र ३, आख्यायक ४, चैकित्सिक ५, कला ६, आवरण ७, अज्ञान ८ और मिथ्या प्रवचन ९ इनमें प्रकृतिके विकारका नाम उत्पात है, और वह यहाँ स्वभावतः रुधिरकी वृष्ट्यादि रूप समझना चाहिये इसका प्रतिपादक जो श्रुत है, वह भी उपचारसे उत्पात शब्दका वाच्य हुआ है अतीत, वर्तमान एवं भविष्यत्कालके ज्ञान करानेमें उपाय भूत जो श्रुत है वह निमित्त है मन्त्रशास्त्र-जीवोद्धारण गारुड आदि मन्त्र है-मातङ्गविद्या जिसके उपदेशसे मनुष्य अतीतकाल आदिके वृत्तान्तको कहते हैं, वह आख्यायक है ४ आयुर्वेद शास्त्रका नाम चैकि-

पापश्रुतना प्रसंग-पापना जनक श्रुतनुं सेवन-अथवा पापश्रुतना सूत्र-वृत्ति अने वार्तिक रूप प्रसंग नव प्रकारना कक्षां छे. ते नव प्रकारे नीचे प्रमाणे छे—

(१) उत्पात, (२) निमित्त, (३) मन्त्र, (४) आख्यायक, (५) चैकित्सिक, (६) कला, (७) अज्ञान अने (८) मिथ्याप्रवचन

उत्पात-प्रकृतिमां यतां विकारानुं नाम उत्पात छे अर्ही सामान्य रीते रुधिरवृष्टि आदि रूप विकाराने उत्पात समज्जा लोभजे. आ प्रकारना उत्पातानुं प्रतिपादन करनार जे श्रुत छे तेने अर्ही उत्पात नाम आपवाभां आवेल छे.

निमित्त-भूत, वर्तमान अने भविष्यत्कालानुं ज्ञान करववाभां उपयोगी अर्ध पडे अणुं जे श्रुत छे तेनुं नाम निमित्तशास्त्र छे

मन्त्रशास्त्र-जीवोद्धारण, गारुड आदि मन्त्रा जे शास्त्रमां आपवाभां आव्या छे, ते शास्त्रानुं नाम मन्त्रशास्त्र छे

आख्यायक-मातङ्गविद्या आदि भूतकाल आदिनां ज्ञानावेने कडेनारी विद्या जे अथे द्वारा शीघ्री शक्य छे ते अथेने आख्यायक कडे छे.

चैकित्सिक-आयुर्वेदशास्त्रने चैकित्सिक कडे छे.

૫, તથા-કલા-લેખગણિતપમુલા શકુનરુતપર્યન્તા દ્વાસપ્રતિવિધા, તત્પ્રતિપાદન-
પાં શ્રુતમપિ કલાવદવાચ્યં ભવતિ ૭, તથા-આવરણમ્-આત્રિયતે-આન્છાચ્ચતે
ગગનમનેનેત્યાવરણં-ભવનપાસાદનગરાદિ. તન્નિર્માણમૂચકં શ્રુતમપિ તથા, વૈરતું
વિદ્યેત્યર્થઃ ૭, તથા-અજ્ઞાનમ્-અજ્ઞાનમવોધઃ-તજ્જનકં શ્રુતં તથા, લૌકિકશાસ્ત્ર-
ભારત-કાવ્ય નાટકાદિરૂપમ્ ૮, તથા-મિથ્યાપ્રવચનં-વીઢ્યાદિપરતીર્થિકશાસ-
નમ્ ૩। इत्येवं नव शास्त्राणि ॥ सू० १९ ॥

તિલકં હૈ ૫, કલાઓકા-લેખગણિત આદિસે લેકર શકુનરુત તકકી
૭૨ કલાઓકા પ્રતિપાદક જો શાસ્ત્ર હૈ, વહ કલા હૈ, શાસ્ત્રકો જો
કલા કહા ગયા હૈ, વહ ઉનકા પ્રતિપાદક હોનેસે ઉપચારસે કલા રૂપ
કહા હૈં । ગગન જિસકે દ્વારા આન્છાદિત ક્રિયા જાતા હૈ, વહ આવરણ
હૈ-એસા વહ આવરણ ભવન, પ્રાસાદ નગરાદિ રૂપ યહાં લિયા ગયા હૈં,
હન ભવન ઓદિકોકે નિર્માણકા મૂચક જો શ્રુત હૈ, વહ શ્રુત મી યહાં
આવરણ શબ્દકા વાચ્ય હુઆ હૈ । યહ આવરણ શ્રુત વાસ્તુવિદ્યારૂપ
પડતા હૈ । અજ્ઞાન નામ અવોધકા હૈ-જિહસે સમ્યગ્જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ,
એસે જો લૌકિક શાસ્ત્રરૂપ ભારત કાવ્ય નાટક આદિ હૈ વે સવ યહાં
અજ્ઞાનસે લિયે ગયે હૈં । વૌદ્ધ આદિ પરતીર્થિક જનોકા જો શાસન
હૈ વહ મિથ્યા પ્રવચન હૈ, હસ પ્રકારસે વે નૌ પાપશ્રુત હૈં ॥ સૂત્ર ૧૯ ॥

કલા-લેખગણિતથી લઈને શકુનરુત પર્યન્તની ૭૨ કલાઓતું પ્રતિ-
પાદન કરનાર જે શાસ્ત્ર છે તેનું નામ કલા છે. અહીં શાસ્ત્રને કલા કહેવાતું
કારણ એ છે કે તે શાસ્ત્રમાં કલાઓતું પ્રતિપાદન કરાયું છે. કલા અને કલાનું
પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્રમાં અલેદ માનીને અહીં શાસ્ત્રને પણ કલા રૂપે પ્રકટ
કરવામાં આવ્યું છે.

આવરણ-જેના દ્વારા ગગનને આચ્છાદિત કરાય છે, એવી વસ્તુઓને
આવરણ કહે છે, અહીં ભવન, પ્રાસાદ અને નગરાદિરૂપ આવરણ ગ્રહણ
કરવાના છે તે ભવન આદિકોના નિર્માણનું સૂચક જે શાસ્ત્ર છે તે શાસ્ત્રને પણ
અહીં 'આવરણ' કહેવામાં આવ્યું છે. તેને વાસ્તુ વિદ્યારૂપ ગણી શકાય.

અજ્ઞાન-જેના વાંચનથી સમ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી એવાં લૌકિકશાસ્ત્ર
રૂપ મહાભારત, કાવ્ય, નાટક આદિને અજ્ઞાનશ્રુત રૂપ સમજવા.

મિથ્યાપ્રવચન-બૌદ્ધ આદિને પરતીર્થિક જનોના જે ધર્મશ્રુતો છે તેમને
મિથ્યાપ્રવચન કહે છે આ પ્રકારના નવ પાપશ્રુત છે. ॥ સૂત્ર ૧૯ ॥

पूर्वमुत्पातादि श्रुतान्युक्तानि, तद्विदो निपुणा भवन्तीति निपुणपुरुषानाह—

मूलम्—णव णेउणिया वत्थू पणत्ता, तं जहा-संखाणे १,
निमित्ते २, काइय ३, पोरणे ४, पारिहत्थिए ५, परपंडिए ६,
वाइए ७, भूइकम्मे ८, तिगिच्छिए ९ ॥ सू० २० ॥

छाया—नत्र नैपुणिकानि वस्तूनि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—संख्यानं १, निमित्तं
२, कायिकं ३, पुराणः ४, पारिहस्तिकः ५, परपण्डितः ६, वादिकः ७, भूति
कर्म ८, चिकित्सकः ९ ॥ सू० २० ॥

टीका—‘णव णेउणिया’ इत्यादि—नैपुणिकानि—निपुणं—सूक्ष्मं ज्ञानं तेन
चरन्ति नैपुणिकानि—सूक्ष्मज्ञानवारीणि, यद्वा—निपुणानि—पटूनि तान्येव नैपुणिका-
नि वस्तूनि—आचार्यादिपुरुषरूपाणि तानि नत्र प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—संख्यानं—गणितं
तज्ज्ञानवान् पुरुषोऽपि संख्यानपदवाच्यः यद्वा—‘संखाणे’ इत्यस्य ‘संख्याने.’

उत्पातादि आदि श्रुतीका कथन कर अत्र सूत्रकार उनके जाननेवाले
निपुण होते हैं, इस बातको लेकर निपुण पुरुषोंके स्वरूपका कथन करते हैं

“णव णेउणिया वत्थू पणत्ता” इत्यादि ॥ सूत्र २० ॥

टीकार्थ—सूक्ष्म ज्ञानसे जो युक्त होते हैं वे अथवा जो चतुर होते हैं वे
नैपुणिक हैं ऐसे वे नैपुणिक आचार्य आदि पुरुष रूप यहाँ जानना
चाहिये ये नैपुणिक नौ कहे गये हैं—जैसे—संख्यात १, निमित्त २ कायिक
३ पुराण ४ परिहस्तिक ५ परपण्डित ६ वादिक ७ भूतिकर्म ८
और चिकित्सक ९ ।

संख्यान शब्दका अर्थ गणित है, हम गणितका ज्ञानशाली जो
पुरुष है वह संख्यान है अथवा—“संखाणे” की संस्कृत छाया “सं-

उत्पात आदि श्रुतीनां निरूपणं कश्चात् आन्धुं ते श्रुतीनां ऋषुना
निरूपणं डोय छे तेथी डवे सूत्रकार निरूपणं पुरुषोना स्वरूपं कथन करे छे.

“णव णेउणिया वत्थू पणत्ता” इत्यादि... (सू २०)

टीकार्थ—ये पुरुषेः सूक्ष्मज्ञानथी युक्त डोय छे तेभने अथवा जेओ चतुर डोय
छे तेभने नैपुणिकः कडे छे. जेवां ते नैपुणिके आचार्य आदि ३५ समज्वा.
नैपुणिकेना नत्र प्रकार पडे छे—(१) संख्यात, (२) निमित्त, (३) कायिक, (४)
पुराण, (५) पारिहस्तिक, (५) परपण्डित, (७) वादिक (८) भूतिकर्म
अने (९) चिकित्सक.

संख्यात पद गणितना वाचक छे. आ गणितना विषयमां जे भाष्यस
निरूपणं डोय छे तेने ‘संख्यात’ कडे छे. अथवा “संखाणे” आ पदनी छाया

इति सप्तम्यन्ता छाया, तत्पक्षे-संख्याने-गणितरूपविषये प्रथमो निपुण इत्यर्थः, एवं निमित्ताद्भिन्नवि बोध्यम्, निमित्तम् अतीतानागतशुभाशुभसूचकं पुरुषवस्तु २, कायिकं-शारीरिकम्-इडापिङ्गला सुषुम्णादि प्राणतत्त्वनिरूपकम् ३, पुराणः-पुराभवो वृद्ध इत्यर्थः । स च चिरजीवित्वाद् दृष्टवद्विविधप्रसङ्गत्वेनैपुणिको भवति, यद्वा पुराणं-पुराभववृत्तं शास्त्रविशेषः, तज्ज्ञाता निपुणप्रायो भवति ४, तथा-पारिहस्तिकः-स्वभावनिपुणः सर्वकार्याणां समुचितसमये कर्ता ५, तथा-परपण्डितः-पर-प्रकृष्टः पण्डितः-विज्ञः परपण्डितः-बहुशास्त्रवित्, यद्वा-परः-

ख्याने " ऐसी भी होती हैं, इस पक्षके जो गणित रूप विषयमें प्रथम निपुण होना है, वह संख्याने है इसी तरहका कथन निमित्त आदि पदोंमें भी जानना चाहिये अतीत अनागत सम्बन्धी शुभ अशुभका सूचक जो पुरुष रूप वस्तु है वह निमित्त है २ इडा, पिंगला एवं सुषुम्णा आदि प्राण तत्त्वका निरूपक जो शारीरिक शास्त्र है, वह कायिक है, इस शास्त्रका जो ज्ञाता है वह कायिक हैं, पुराण शब्दका अर्थ पुराभव-वृद्ध है यह वृद्ध चिरंजीवी होनेके कारण अनेक प्रकारके प्रसङ्गोका द्रष्टा होता है इसलिये वह नैपुणिक कहा जाता है, अथवा पुराभव वृत्तका नाम पुराण है इस इतिहास रूप पुराभव वृत्तका प्रतिपादक जो शास्त्र विशेष होता है वह भी पुराण शब्द वाच्य होता है इसका जो ज्ञाता हैं वह भी प्रायः निपुण होता है ४, पारिहस्तिक-समस्त कार्योंका समुचित समयमें जो कर्ता होता है, वह भी स्वभावतः

संख्याने" पणु थाय छे. आ संस्कृत छायांनी दृष्टिअे तेने अर्थ आ प्रभाणे थाय छे-गणितना जे प्रथम निपुणु थाय छे तेने संख्याने कडे छे अेज प्रकारनुं कथन निमित्त आदि पदे विषे पणु समजवुं. अतीत (भूत) अने लविष्यकाण संबंध शुभअशुभनुं सूचक जे शास्त्र छे तेनुं नाम निमित्त छे. ते शास्त्रमां निपुणु पुरेश भाटे निमित्तपद प्रयुक्त थयुं छे. इडा, पिंगला, सुषुम्णा आदि प्राणतत्त्वनुं निरूपक जे शारीरिक शास्त्र छे तेने कायिक कडे छे. ते शास्त्रमां निपुणु डोय अेवा पुरुषने पणु कायिक कडे छे. पुराण पद पुराभव (वृद्ध)नुं वाच्य छे. ते वृद्ध चिरंजीवी डोवाने कारणे अनेक प्रकारना प्रसं-गोनाे दृष्टा डोय छे तेथी तेने नैपुणिक कडेवामां आवे छे. अथवा पुरा-लववृत्तनुं-प्राचीनप्रभयना धतिडासनुं प्रतिपादन करनार जे शास्त्रछे, तेने पुराणु कडे छे, ते शास्त्रने जे ज्ञाता डोय छे ते पणु सामान्य रीते निपुणु जे डोय छे परिहस्तिक-समस्त कार्याने जे समुचित समयमां पूरां करनारो डोय छे ते पणु स्वाभाविक रीते निपुणु जे डोय छे तेथी अेवी निपुणु व्यक्तिये पारिहस्तिक कडेले

अन्यः मित्रादिः पण्डितो यस्य स तथा, सोऽपि मित्रादिपण्डितजनसंसर्गान्नि-
पुणो भवति ६। तथा-वादी-वादलब्धिसम्पन्नः, स च परेण पराजितो न भवति ।
यद्वा-वादी-मन्त्रवादी, धातुवादी वा, स एव वादिकः, यद्वा-वादोऽस्यास्तीति
वादिकः ७। तथा-भूतिकर्म-भूत्या-भस्मना, उपलक्षणत्वान्मृदा सूत्रेण वा कर्म
भूतिकर्म-वशीकरणादि, रक्षार्थं वसत्यादिपरिवेष्टनक्रिया वा, आदिशब्दाज्ज्वरा-
दिस्तम्भनपरिग्रहः । तज्ज्ञाननिपुणो भवति ८। तथा-चैकित्सिकः-रोगप्रतिका-
रको वैद्य इत्यर्थः । एते न च निपुणा भवन्ति ९ ॥ सू० २० ॥

निपुण होता है अतः ऐसे निपुणको परिहस्तिक कहा गया है, जो
असाधारण विद्वान् होता है, अथवा जिसके मित्रादिजन पण्डित होते
हैं, क्योंकि ऐसा मनुष्य मित्रादि पण्डित जनोंके संसर्गसे निपुण हो
जाता है, ६ जो वाद लब्धिसे सम्पन्न होता है, वह वादी है ऐसा वादी
परसे पराजित नहीं होता है, यद्वा-वादी-वादी मन्त्रवादी या धातुवादी
जो होता है वह वादी ही वादिक है, अथवा-जिसके वाद है वह
वादिक है, भस्म लगाकर या मिट्टी शरीरमें पोतकर या किसीका गंडा
आदि बांध कर जो दूसरोंको वशमें किया जाता है, या रक्षाके निमित्त
जो वसति आदि स्थानोंको परिवेष्टित किया जाता है, या ज्वर आदिको
गंडा बांधकर जो रोक दिया जाता है वह सब भूतिकर्म है, इस भूति-
कर्मके ज्ञानवाला जो व्यक्ति होता है वह निपुण होता है, तथा-जो

छे जे भाणुस असाधारण विद्वान् होय तेने परपंडित कहे छे. अथवा जेना
मित्रादिजन पंडित होय छे तेने परपंडित कहे छे, कारण के ओवो पुरुष
मित्रादि पंडितोना संसर्गथी निपुणु अनी जय छे. जे भाणुस वादलब्धिथी
संपन्न होय छे तेने वादी कहे छे; ओवो वादी अन्यना द्वारा पराजित करातो
नथी. अथवा-जे मन्त्रवादी के धातुवादी होय छे ओवो वादीने ज वादिक कहे
छे. अथवा जे वाद्युक्त छे तेने वादिक कहे छे. लस्म लगावीने अथवा शरीर
पर मटीने दोष करीने अथवा कौछने माहजियु' आंधीने भीज भाणुसोने जे
वश करवाभां आवे छे. अथवा रक्षाने निमित्ते जे वसति आदि स्थानोने परि-
वेष्टित करवाभां आवे छे, अथवा ताव आदिने द्वारा धागा के माहजियु' आंधीने
जे शेकवाभां आवे छे, ते सत्रणी क्रियाओतु' नाम भूतिकर्म' छे. आ भूति-
कर्मना ज्ञानवाणो भाणुस पणु निपुणु ज होय छे. रोगने प्रतिकार करनार

पूर्व निपुणाः पुरुषा उक्ताः, ते च साधयो गणान्तर्भाविनो भवन्तीति गणा-
निरूपयितुमाह—

मूलम्—समणस्स णं भगवओ महावीरस्स णव गणा हुत्था,
तं जहा—गोदासेगणे १, उत्तरवलिस्सहगणे २, उद्देहगणे ३,
चारणगणे ४, उड्डवाइयगणे ५, विस्सवाइयगणे ६, कामद्धिय-
गणे ७, मानवगणे ८, कोट्टियगणे ९ ॥ सू० २१ ॥

छाया—श्रमणस्य खलु भगवतो महावीरस्य नव गणा अभवन्, तद्यथा—
गोदासो गणः १, उत्तरवलिस्सह गणः २ उद्देहगणः ३, चारणगणः ४, उड्डु-
वादिकगणः ५, विश्ववादिकगणः ६, कामर्द्धिकगणः ७ मानवगणः ८, कोटिक-
गणः ९ ॥ सू० २१ ॥

टीका—“ समणस्स णं ” इत्यादि—स्पष्टम्, गोदामादयो नव गणाः=
एकत्राचनाऽऽचारक्रियायतां समुदायाः सुप्रतीताः ॥ सू० २१ ॥

रोगका प्रतिकार करनेवाला वैद्य होता है, वह भी निपुण होता है, इस
प्रकारसे ये नौ निपुण माने गये हैं ॥ सूत्र २० ॥

ये जों निपुण पुरुष निरूपित किये गये हैं ऐसे वे गणान्तर्भावी
साधु होते हैं अतः अब सूत्रकार गणोंका निरूपण करते हैं—

“ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स ” इत्यादि ।

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीरके नौ गण हुएहैं जैसे—गोदास गण
उत्तरवलिस्सह गण २ उद्देह गण ३ चारण गण ४ उड्डुवादिक गण
५ विश्ववादिक गण ६ कामर्द्धिकगण ७ मानव गण ८ और कोटिकगण ९

वैद्यने व्यक्तिभक्त કહે છે. તે પણ નિપુણ જ હોય છે. આ રીતે અહીં નવ
પ્રકારની નિપુણ વ્યક્તિઓ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. ॥ સૂત્ર ૨૦ ॥

નિપુણ પુરુષોત્તુ' નિરૂપણ કરવ માં આન્યું, ગણોની અંદર રહેતા સાધુઓ
પણ નિપુણ જ હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર ગણોત્તુ' નિરૂપણ કરે છે—

“ સમણસ્સ ણં ભગવઓ મહાવીરસ્સ ” ઇત્યાદિ—(સૂ ૨૧)

ટીકાર્થ—શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના નવ ગણ થયા છે—(૧) ગોદાસગણ, (૨)
ઉત્તરવલિસ્સહ ગણ, (૪) ચારણ ગણ, (૫) ઉડ્ડુવાદિક ગણ, (૬) વિશ્વવાદિક
ગણ, (૭) કામર્દ્ધિક ગણ, (૮) માનવગણ અને (૯) કોટિક ગણ.

ગોદાસ આદિ આ નવ ગણ એક વાચનાવાળા, એક આચારવાળા અને

पूर्वं भगवन्महावीरगणा उक्ताः, ते च भिक्षाजीविन इति भैक्षं निरूपयितुमाह—
मूलम्—समणेणं भगवया महावीरेणं समणाणं णिग्गंथाणं
णवकोडिपरिसुद्धे भिक्खे पणत्ते, तं जहा—ण हणइ ण हणावइ
हणंतं णाणुजाणइ, ण पयइ ण पयावेइ पयंतं णाणुजाणइ, ण
किणइ ण किणावेइ किणंतं णाणुजाणइ ॥ सू० २२ ॥

छाया—श्रमणेन भगवता महावीरेण श्रमणानां निर्ग्रन्थानां नवकोटिपरि-
शुद्ध भैक्ष प्रज्ञप्तम् . तद्यथा—न हन्ति १ न घातयति २ धनन्तं नानुजानाति ३
न पचति ४ न पाचयति ५ पचन्तं नानुजानाति ६ न क्रीणाति ७ न क्रापयति
८ क्रीणन्तं नानुजानाति ९ ॥ सू० २२ ॥

टीका—“ समणेणं भगवये ” इत्यादि—स्पष्टम्, नवरं—नवकोटिपरिशुद्धं—
नवभिः कोटिभिः—विभागैः परिशुद्धं—निर्दोषं नवकोटिपरिशुद्धं भैक्षं—भिक्षाणां
समूहः, प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—साधुः स्वयमेव गोधूमादि दलनेन न हन्ति १ न घात-

ये गोदास आदि नौ गण एक वाचनावाले एक आचारवाले और एक
क्रियावाले साधुजनोंके समुदाय रूप होतेहैं और ये प्रसिद्ध हीहैं सू२१।

कहे गये ये महावीरके गण भिक्षाजीव होते हैं अतः अब सूत्रकार
भैक्षका निरूपण करते हैं—“ समणेणं भगवया महावीरेणं ” इत्यादि ।

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीरने श्रमण निर्ग्रन्थोंकी भिक्षा नौ
कोटिसे विशुद्ध कही गईहै—साधु स्वयं गोधूम आदिको दलना नहीं है इस-
लियेवह जीवका हनन नहीं करता है १ तथा—वह गृहस्थ आदिको गोधूम
आदि दलनेके लिये प्रेरित नहीं करता है—इसलिये वह उनसे जीवोंकी

એક ક્રિયાવાળા સાધુઓના સામુદાયરૂપ હોય છે. આ ગણે સુવિખ્યાત હોવાથી
અહીં તેમનું અધિક વિવેચન કરવામાં આવ્યું નથી. ॥સૂ० ૨૧॥

ઉપર્યુક્ત નવ ગણુ ભિક્ષાશુવી હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર ભૈક્ષણું
નિરૂપણુ કરે છે—“ સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૨૨)

ટીકાર્થ—શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરના શ્રમણુ નિર્ગ્રન્થોની ભિક્ષા નવ પ્રકારે
વિશુદ્ધ હોયછે. તે નવ કોટિવિશુદ્ધતા આ પ્રમાણે સમજવી—(૧)સાધુ પોતે ઘઉં
આદિને હળનો નથી અને તે કારણે તે પોતાના આહાર નિમિત્તે જીવ-હિંસા
કરતો નથી, (૨) તે ગૃહસ્થ આદિને ઘઉં હળવાનું કહેતો નથી. આ રીતે તે
અન્યની પાસે જીવોની વિરોધના કરાવતો નથી. (૩) આ પ્રકારનું કાર્ય કરનારને

यति=परेण गृहस्थादिना न विराधयति २, धनन्तं-विराधयन्तं नानुजानाति-
नानुमोदयति ३। न पचति-स्वयं न रन्धयति ४, न च पाचयति-गृहस्थादिना
न रन्धयति ५ पचन्तं परं नानुजानाति ६, तथा-न क्रीणाति-स्वयम् अशनवसना-
दिक्रयणं न करोति ७, न क्रापयति-परेणापि ८ क्रीणन्तं परं नानुजानाति ९ ॥ सू० २२ ॥

पूर्वं श्रमणानां नवकोटिपरिशुद्धं भैक्षमुक्तं, तद्प्राहिणां कथंचिन् मोक्षाभावे
देवगतिर्भवत्येवेति देवगतिवस्तुजातं प्रदर्शयितुमाह—

मूलम् - ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरणो वरुणस्स महा-
रत्तो णव अग्गमहिस्सीओ पणत्ताओ ॥ सू० ३० ॥

विराधना नहीं करवाता है २ तथा-जो इस प्रकारका कार्य करते हैं
उनकी साधुजन अनुमोदना नहीं करते हैं ३ तथा-साधुजन स्वयं भोजन
आदि पकाते हैं १, अपने निमित्त भोजनादि वे दूसरोंसे पकाते
नहीं हैं २ और न पकानेवालेकी वे अनुमोदना करते हैं ३ इसी
प्रकारसे वे भोजनादिको न स्वयं खरीदवाते हैं १ तथा न अपने
निमित्त परसे भोजनादि खरीदते हैं २ और न भोजनादि खरी-
दनेवालेकी अनुमोदना ही करते हैं ३ इस प्रकार ये नौ कोटियां हैं
मुनिजन जो अशन वसनादि ग्रहण करते हैं-वे नौ कोटियोंसे विशुद्ध
होते हैं ॥ सू० २२ ॥

इस प्रकार श्रमण जनोंकी नौ कोटिसे विशुद्ध भैक्षका कथन कर
अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि इस प्रकारके भैक्षको ग्रहण कर-
नेवाले साधुजनोंकी यदि किसी कारणवश मुक्ति न हो तो उनको
देवगति प्राप्त होती है अतः वे अब इसी निमित्तसे देवगति सम्बन्धी

ते तेम करवानी अनुमोदना देतो नथी. (४) साधु पोते आहार रांधतो नथी,
(५) पोताने माटे भील पसे लोअन रंधावतो नथी अने (६) लोअन
राधन रनी अनुमोदन पणु करतो नथी. (७) ते पोताने माटे आहार विजेरे
भरीदतो नथी (८) पोताने माटे भील पासे लोअनादि भरीद करवतो नथी
अने (९) अने पोताने मटे लोअनादि भरीदवानी अनुमोदना पणु करतो नथी.
आ प्रकारे नव केटि विशुद्ध अशन, वसनादि मुनिजनो अहणु करे छे. ॥ सूत्र २२ ॥

आ प्रकारे श्रमणाना नव केटि (नव प्रकारना) विशुद्ध भैक्षमुक्तं कथन
करीने छे सूत्रकार ओ वात प्रकट करे छे के आ प्रकारना विशुद्ध आहार
करनार साधु कदाय केअ पणु कारणे भोक्षनी प्राप्ति न करी शके तो पणु
तेने देवगतिनी प्राप्ति तो अवश्य थाय ज छे आ प्रकारना पूर्वसूत्र साथेना
संबंधने छे छेने छे सूत्रकार देवगति संबन्धी केटकीक वस्तुओनुं निरूपणु करे छे-

छाया—ईशानस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य वरुणस्य महाराजस्य-नव अग्र-
महिष्यः प्रज्ञप्ताः ॥ सू० २३ ॥

टीका—“ ईसाणस्स णं ” इत्यादि—स्पष्टम् ॥ सू० २३ ॥

मूलम्—ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरन्नो अग्रमहिषीणं णव
पलिओवमाइं ठिई पणत्ता, ईसाणे कप्पे उक्कोसेणं देवीणं णव
पलिओवमाइं ठिई पणत्ता ॥ सू० २४ ॥

छाया—ईशानस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य अग्रमहिषीणां नव पल्योप-
मानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, ईशाने कल्पे उत्कर्षेण देवीनां नव पल्योपमानि स्थितिः
प्रज्ञप्ता ॥ सू० २४ ॥

टीका—ईसाणस्स णं ” इत्यादि—सुगमम्, नवरम् - ईशानाग्रमहिषीणां
स्थितिरुत्कृष्टेन नवैव पल्योपमानि, तासां सपरिग्रहत्वात्, जघन्येन तु सातिरेकं
पल्योपममिति । अपरिगृहीतदेवीनां तु जघन्येन साधिकं पल्योपसम्, उत्कृष्टेन
सातिरेकं पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमानि स्थितिरिति ॥ सू० २४ ॥

वस्तुजातका कथन करते हैं—

“ ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरणो ” इत्यादि ।

टीकार्थ—देवेन्द्र देवराज ईशानके लोकपाल जो वरुण महाराजहैं
उनकी अग्रमहिषियां नौ कही गई हैं ॥ सू० २३ ॥

“ ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरन्नो ” इत्यादि ।

टीकार्थ—देवेन्द्रदेवराज ईशानकी अग्रमहिषियोंकी स्थिति नौ पल्योप-
मकीकही गईहै ईशानकल्पमें देवियोंकी स्थिति उत्कृष्टसे नौ पल्योपमकी
कही गई है ईशानकल्पके इन्द्रकी परिगृहीत होनेके कारण अग्रमहि-
षियोंकी उत्कृष्ट स्थिति नौ ही पल्योपमकी कही गई है और जघन्य

“ ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरणो ” इत्यादि—(सू २३)

टीकार्थ—देवेन्द्र, देवराज ईशानना लोकपाल वरुण महाराजने नव अग्रमहि-
षीओ कही छे. ॥ सू २३ ॥

“ ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरणो ” इत्यादि—(सू २४)

टीकार्थ—देवेन्द्र देवराज ईशाननी अग्रमहिषीओनी स्थिति नव पल्योपमनी
कही छे. ईशान कल्पनिवासी देवीओनी उत्कृष्ट स्थिति नव पल्योपमनी कही छे.
ईशान कल्पना इन्द्रनी परिगृहीत देवीओडोवाने कारणे अग्रमहिषीओनी उत्कृष्ट
स्थिति नव पल्योपमनी कही छे अने तेमनी जघन्य स्थिति ओक पल्योपम

मूलम्-णव देवनिकाया पणत्ता, तं जहा-

सारस्वतयमाइच्चा, वण्ही वरुणा य गर्दतोया य ।

तुसिया अवाबाहा, अग्निच्चा चैव रिष्टा य ॥१॥सू०२५॥

छाया-नव देवनिकायाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—

सारस्वता आदित्या वह्नयः वरुणा गर्दतोयाश्च ।

तुषिता अव्याबाधा आग्नेयाश्चैव रिष्टाश्च १ ॥ १॥ ” सू० २५ ॥

टीका—“ णव देवनिकाया ” इत्यादि—देवनिकायाः नव प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सारस्वताः १, आदित्याः २, वह्नयः ३, वरुणाः ४, गर्दतोयाः ५, तुषिताः ६, अव्याबाधाः ७, आग्नेयाः ८ रिष्टाश्च । इत्येनेषु पुनरष्टदेवनिकायाः कृष्णराज्यन्तरेष्वष्टासु परिवसन्ति, रिष्टास्तु कृष्णराजिमध्यभागवर्तिनि रिष्टाभविमान-प्रस्तटे परिवसन्तीति नव देवनिकायनिवासो ज्ञेयः ॥ सू० २५ ॥

स्थिति-कुछ अधिक एक पल्योपमकी कही गई है तथा-अपरिगृहीत देवियोंकी जघन्य स्थिति कुछ अधिक एक पल्योपमकी और उत्कृष्ट स्थिति ५५ पल्योपमकी कही गई है ॥ सू० २४ ॥

“ णव देवनिकाया पणत्ता ” इत्यादि ।

नौ देवनिकाय कहे गये हैं-जैसे-सारस्वत १, आदित्य २, वह्नि ३ वरुण ४ गर्दतोय ५, तुषित ६, अव्याबाध ७, आग्नेय ८, और रिष्ट ९ इनमें जो अष्ट देवनिकाय हैं वे आठ कृष्णराजिके अन्तरीमें रहते हैं तथा- जो रिष्ट है वे कृष्णराजिके मध्य भागवर्ती रिष्टाभविमान प्रस्तटमें रहते हैं इस प्रकारसे नव देवनिकायोंका निवास जानना चाहिये । सू० २५ ॥

कर्ता सङ्ख्य अधिक कड़ी छे. तथा अपरिगृहीत देवीयोंनी जघन्य स्थिति अेक पल्योपम कर्ता सङ्ख्य वधु समयनी अने उत्कृष्ट स्थिति ५५ पल्योपमनी कड़ी छे. ॥ सू. २४ ॥

“ णव देवनिकाया पणत्ता ” इत्यादि—(सू. २५)

टीकार्थ-नव देवनिकाय कक्षा छे-(१)सारस्वत, (२)आदित्य, (३)वह्नि, (४)वरुण, (५) गर्दतोय, (६) तुषित, (७) अव्याबाध, (८) आग्नेय अने (९) रिष्ट. आ नव देवनिकायोंमांना पडेला आठ देवनिकाय आठ कृष्णराज्यन्तरीमां छे. तथा जे रिष्ट देवनिकायना देवा छे तेयो कृष्णराज्योनी मध्यमां आवेला रिष्टाभविमान-प्रस्तटमां रडे छे. आ प्रमाणे नव देवनिकायोंना निवासस्थान विषे समजवुं । सू. २५ ॥

मूलम्—अव्वावाहाणं देवाणं णव देवा णव देवसया
पण्णत्ता, एवं अग्निग्घाणवि, एवं रिट्ठाणवि ॥ सू० २६ ॥

छाया—अव्यावाधानां देवानां नव देवा नव देवशतानि प्रज्ञप्तानि, एव-
माग्नेयानामपि, एवं रिष्टानामपि ॥ सू० २६ ॥

टीका—‘ अव्वावाहाणं ’ इत्यादि—अव्यावाधानां—लोकान्तिकदेवविशे-
षाणां नवदेवा मुख्याः, नवशतानि च देवाः सामान्याः सन्तीति । एवमाग्ने-
यानां रिष्टानामपि बोध्याः । अत्र नव स्थानानुरोधात्त्रय एव विवक्षिताः ॥ सू० २६ ॥

मूलम्—णव गेवेज्जविमाणपत्थडा पण्णत्ता, तं जहा—हेट्टिम-
हेट्टिमगेविज्जविमाणपत्थडे १, हेट्टिममज्झिमगेविज्जविमाणप-
त्थडे २, हेट्टिमउवरिमगेविज्जनिमाणपत्थडे ३, मज्झिमहेट्टिमगे-
विज्जविमाणपत्थडे ४, मज्झिममज्झिमगेविज्जविमाणपत्थडे ५,
मज्झिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थडे ६, उवरिमहेट्टिमगेविज्जवि-
माणपत्थडे ७, उवरिममज्झिमगेविज्जविमाणपत्थडे ८, उवरि-
मउवरिमगेविज्जविमाणपत्थडे ९। एएसि णं णवण्हं गेविज्जवि-
माणपत्थडाणं णव नामधिज्जा पण्णत्ता, तं जहा—भदे १ सुभदे
२, सुजाए ३, सोमणसे ४, पियदंसणे ५। सुदंसणे ६, अमोहे
७, य सुप्पबुद्धे ८ जसोहरे ॥ १ ॥ सू० २७ ॥

“ अव्वावाहाणं णव देवा ” इत्यादि ॥ सूत्र २६ ॥

टीकार्थ—लोकान्तिक देव विशेष जो अव्यावाध है उनके नौ देव मुख्य हैं
और ९०० सौ जो देव हैं वे सामान्य है इसी तरहसे आग्नेयोंके और
रिष्टोंके भी जानना चाहिये यहां नौ स्थानोंके अनुरोधसे तीनही लोक-
पाल विवक्षित हुए हैं ॥ सूत्र २६ ॥

“ अव्वावाहाणं णव देवा ” इत्यादि— २६)

टीकार्थ—लोकान्तिक देवविशेषोंमें ७ अव्यावाध (उपर्युक्त सातही देवनिर्वायना)
देवो छे तेषां नव मुख्य देवो छे अने ६०० सामान्य देवो छे, अत्र प्रभाषे
आग्नेय अने रिष्टनिर्वायना देवो विषे पणु समञ्जसुं, अर्धी नव स्थाननो अधिकार
डोवाथी नव स्थानने अनुत्पन्न पणु लोकपालोनी ७ वात करवांमां आवी छे ॥ सू० २६ ॥

છાયા—નવ ગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—અધસ્તનાધસ્તનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૧, અધસ્તનમધ્યમગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૨ અધસ્તનોપરિતનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૩, મધ્યમાધસ્તનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૪ મધ્યમમધ્યમગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૫, મધ્યમોપરિતનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૬, ઉપરિતનાધસ્તનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૭, ઉપરિતનમધ્યમગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૮, ઉપરિતનોપરિતનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૯। एतेषां खलु नवानां ग्रैवेयकविमानप्रस्तटानां नव नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तथथा—भद्रः १, सुभद्रः २, सुजातः ३ सौमनसः ४ प्रियदर्शनः ५, सुदर्शनः ६, अमोघश्च ७ सुप्रबुद्धः ८ यशोधरः ९ ॥ १ ॥ सू० २७ ।

ટીકા—‘णव गेवेज्जे’—त्यादि—सुगमम्, नवरम्—प्रस्तटः—रचनाविशेषवान् समूहः ॥ सू० २७ ॥

“ णव गेवेज्ज विमाणपत्थडापणत्ता ” इत्यादि ॥ सूत्र २७ ॥

ટીકાર્થ—ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ નો કહે ગયેહૈ—જૈસે—અધસ્તનાધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ ૧, અધસ્તનમધ્યમ ગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટ ૨, અધસ્તનોપરિતનગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ ૩, મધ્યમાધસ્તનગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ ૪, મધ્યમમધ્યમગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટ ૫, મધ્યમોપરિતન ગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટ ૬, ઉપરિતનાધસ્તન ગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટ ૭, ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ ૮, એવં ઉપરિતનોપરિતનગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ ૯, इन नौ ग्रैवेयक विमान प्रस्तटोंके नौ नाम हैं—जैसे—भद्र १, सुभद्र २ सुजात ३ सौमनस ४, प्रियदर्शन ५ सुदर्शन ६ अमोघ ७, सुप्रबुद्ध ८, और यशोधर ९,

વિશેષ રચનાવાલા જો સમૂહ હૈ વહ પ્રસ્તટ હૈ ॥ સૂ० ૨૭ ॥

“ णव गेवेज्जविमाणपत्थडा पणत्ता ” इत्यादि—(सू २७)

ટીકાર્થ—ગ્રૈવેયક વિમાનપ્રસ્તટ નવ કહ્યાછે—(૧) અધસ્તનાધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાનપ્રસ્તટ, (૨) અધસ્તન મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ, (૩) અધસ્તનોપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ, (૪) મધ્યમાધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ, (૫) મધ્યમમધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ, (૬) મધ્યમોપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ, (૭) ઉપરિતનાધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ, (૮) ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ અને (૯) ઉપરિતનોપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ. આ નવ ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટોનાં નવ નામ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) ભદ્ર, (૨) સુભદ્ર, (૩) સુજાત, (૪) સૌમનસ, (૫) પ્રિયદર્શન, (૬) સુદર્શન, (૭) અમોઘ, (૮) સુપ્રબુદ્ધ અને (૯) યશોધર.

વિશેષ રચનાવાલા જે સમૂહ છે તેને પ્રસ્તટ કહે છે. ॥ સૂ. ૨૭ ॥

पूर्वं त्रैवेयकविमानान्युक्तानि, तद्वासिनश्चाऽऽयुष्मन्तो भवन्तीत्यायुःपरिणामभेदान् प्रदर्शयितुमाह—

मूलम्—णवविहे आउपरिणामे पण्णत्ते, तं जहा—गइपरिणामे १ गइबंधणपरिणामे २; ठिइपरिणामे ३, ठिइबंधणपरिणामे ४, उडुंगारवपरिणामे ५, अहेगारवपरिणामे ६, तिरियंगारवपरिणामे ७, दीहंगारवपरिणामे ८, रहस्संगारवपरिणामे ९ ॥सू०२८॥

छाया—नवविध आयुः परिणामः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—गतिपरिणामः १, गतिबन्धनपरिणामः २, स्थितिपरिणामः ३, स्थितिबन्धनपरिणामः ४, ऊर्ध्वगौरवपरिणामः ५, अधोगौरवपरिणामः ६, तिर्यग्गौरवपरिणामः ७, दीर्घगौरवपरिणामः ८, ह्रस्वगौरवपरिणामः ९ ॥ सू० २८ ॥

टीका—‘णवविहे आउपरिणामे’ इत्यादि—आयुः परिणामः—आयुषः—कर्म प्रकृतिविशेषस्य परिणामः—स्वभाव शक्तिधर्म इति यावत् इत्यायुः परिणामः, स नवविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा—गतिपरिणामः—गतिदेवादिका, तां तत्तदवस्थानादिप्रमाणत्वेन निश्चितां येन स्वभावेनायुर्जीवं प्रापयति स गतिपरिणामः १, तथा—

“णवविहे आउपरिणामे पण्णत्ते” इत्यादि ॥

टीकार्थ—कर्म प्रकृति विशेषरूप आयुका परिणाम स्वभावशक्ति धर्म नौ प्रकारका कहा गया है—जैसे—गति परिणाम १, गतिबन्धन परिणाम २, स्थिति परिणाम ३, स्थिति बन्धन परिणाम ४, ऊर्ध्वगौरव परिणाम ५ अधो गौरव परिणाम ६, तिर्यग् गौरवपरिणाम ७, दीर्घगौरव परिणाम ८ और ह्रस्व गौरव परिणाम ९

गतिसे यहां देवादिक गति ली गई है, उस २, गतिमें रहने आदिके प्रमाणसे निश्चित उस २, देवादिगतिको जिस स्वभावसे आयु जीवको

“णवविहे आउपरिणामे पण्णत्ते” इत्यादि—(सू. २८)

टीकार्थ—आठ कर्मप्रकृतियोंमेंनी एक कर्मप्रकृतिनाम आयु छे. ते आयुनुं परिणाम (स्वभाव, शक्ति, धर्म नव प्रकारनुं) उछु छे. ते नव प्रकारानी नीचे प्रमाणे छे—(१) गति परिणाम, (२) गतिबन्धन परिणाम, (३) स्थिति परिणाम, (४) स्थितिबन्धन परिणाम, (५) ऊर्ध्वगौरव परिणाम, (६) अधोगौरव परिणाम, (७) तिर्यग्गौरव परिणाम, (८) दीर्घगौरव परिणाम अने (९) ह्रस्वगौरव परिणाम.

गति परिणाम—अही गति पद देवादि गतिनुं सूचक छे. ते ते गतिमां (ते दरेक गतिमां) रहेवा आदिना प्रमाणनी अपेक्षाये निश्चित अयेवी ते देवादि

ગતિવન્ધનપરિણામઃ-પ્રતિનિયતગતિકર્મવન્ધનનિમિત્તાયુઃ-સ્વભાવઃ, યથા-નરકા-
 ઽઽયુઃ સ્વભાવેન જીવો મનુષ્યતિર્યગ્ગતિનામકર્મવધનાતિ, ન દેવનારકગતિનામકર્મ-
 ઇતિ સ ગતિવન્ધનપરિણામઃ ૨। તથા-સ્થિતિપરિણામઃ-અન્તર્મુહૂર્તાદિત્રયસ્ત્રિશ-
 ત્સાગરોપમાન્તાવસ્થાનરૂપાઽઽયુઃ સ્વભાવઃ ૩। તથા-સ્થિતિવન્ધનપરિણામઃ-
 પરમત્રાયુરો નિયતસ્થિતિવન્ધનનિમિત્તપૂર્વભવાઽઽયુઃપરિણામઃ, યથા-તિર્યગા-
 ઽઽયુઃ-પરિણામેન જીવો દેવાઽઽયુષ ઉત્ક્રાણ્ણતોઽપ્યષ્ટાદશસાગરોપમાણિ સ્થિતિ
 વધનાતિ, તિરશ્ચાં સહસ્રારપર્યન્તગમનાત્ ૪। તથા-ઊર્ધ્વગૌરવપરિણામઃ-જીવસ્યો-
 ધ્વદિગ્ગમનનિમિત્તાયુઃ-સ્વભાવઃ, ઇદ્ધ ગૌરવશબ્દો ગમનપરઃ ૫। એવમધોગૌરવ-
 પરિણામઃ ૬; તિર્યગૌરવપરિણામઃ ૭, इत्येती बोध्यौ । તથા-દોર્ઘગૌરવપરિ-

પ્રાપ્ત કરાતી છે, વહ ગતિ પરિણામ છે ૧, પ્રતિનિયત ગતિ કર્મકે વન્ધ-
 નકા નિમિત્ત જો આયુઃ સ્વભાવ છે, વહ ગતિવન્ધન પરિણામ છે ૨
 જૈસે-નરકાયુકે સ્વભાવસે જીવ મનુષ્ય ગતિ ઓર તિર્યચ્ચ ગતિ નામ-
 કર્મકા વન્ધ કરતા છે, દેવ એવં નારક ગતિ નામકર્મકા વન્ધ
 નહીં કરતા છે. અન્તર્મુહૂર્તસે લેકર ૩૩ સાગરોપમ તક અવસ્થાન રૂપ
 જો આયુકા સ્વભાવ છે, વહ સ્થિતિ પરિણામ છે, તથા-પરમત્રયકી આયુકા
 જો નિયત સ્થિતિ વન્ધન પરિણામ છે, જૈસે-તિર્યગાયુકે પરિણામસે જીવ
 દેવાયુકા ઉત્ક્રાણ્ણસે મી ૧૮ સાગરોપમકા સ્થિતિવન્ધ કરના છે, ક્યોંકિ
 તિર્યચ્ચ સહસ્રાર દેવલોક તક જાતે હૈં । જીવકા ઊર્ધ્વ દિશામેં ગમનકા
 નિમિત્ત જો આયુ સ્વભાવ છે વહ ઊર્ધ્વ ગૌરવ પરિણામ છે-યહાં ગૌરવ
 શબ્દકા ગમન પરક છે, હસી તરહસે અધો ગૌરવ પરિણામ ઓર

ગતિની પ્રાપ્તિ જે સ્વભાવ વડે આયુ જીવને કરાવે છે તે સ્વભાવનું નામ ગતિ
 પરિણામ છે. જે આયુઃસ્વભાવ પ્રતિનિયત ગતિકર્મના બન્ધનના નિમિત્ત રૂપ હોય
 હોય છે, તેને ગતિવન્ધન પરિણામ કહે છે. જેમ કે નરકાયુના સ્વભાવથી જીવ
 મનુષ્યગતિ અને તિર્યચ્ચગતિ નામકર્મના બન્ધ કરે છે, દેવ અને નારક ગતિ
 નામકર્મના બન્ધ કરતો નથી. અન્તર્મુહૂર્તથી લઈને ૩૩ સાગરોપમ પર્યન્તના
 અવસ્થાન (આયુસ્થિતિ) રૂપ જે આયુનો સ્વભાવ છે તેનું નામ સ્થિતિપરિણામ
 છે. તથા-પરલવના આયુષ્યના નિયત સ્થિતિવન્ધનના નિમિત્ત રૂપ જે પૂર્વલવના
 આયુનું પરિણામ છે તેનું નામ સ્થિતિવન્ધન પરિણામ છે જેમ કે તિર્યગ્ આયુના
 પરિણામથી જીવ વધારેમાં વધારે ૧૮ સાગરોપમનો દેવાયુનો સ્થિતિવન્ધ કરે
 છે, કારણ કે તિર્યચ્ચોમાંથી મરીને જીવ સહસ્રાર દેવલોક પર્યન્ત જઈ શકે છે.
 જીવના ઊર્ધ્વ દિશામાં ગમનના નિમિત્ત રૂપ જે આયુ સ્વભાવ છે. તેનું નામ
 ઊર્ધ્વ ગૌરવ પરિણામ છે. અહીં ગૌરવ પદ ગમનના અર્થનું વાચક છે. એજ

णामः—लोकान्ताल्लोकान्तं यावद्गमनातिशयनिमित्तभूताऽऽयुः स्वभावः ८, एवं ह्रस्वगौरवपरिणामः ९, सर्वत्र प्राकृतत्वादनुस्वारागमः ॥ सू० २८ ॥

पूर्वमायुः परिणाम उक्तः, तत्रैव चाऽऽयुः परिणामविशेषे सति तपःसामर्थ्यं भवतीति तपोविशेषान्निरूपयितुमाह—

मूलम्—णव णवमिया णं भिक्खुपडिमा एगासिए राइं-
दिएहिं चउहिं य पंचुत्तरेहिं भिक्खासएहिं अहासुत्ता जाव
आराहिया यावि भवइ ॥ सू० २९ ॥

छाया—नव नवमिका खलु भिक्षुप्रतिमा एकाशीत्या रात्रिन्दिवैः चतुर्भिश्च पञ्चोत्तरैः भिक्षाशतैः यथामूत्रं यावत् आराधिता चापि भवति ॥ सू० २९ ॥

टीका—‘णव णवमिया णं’ इत्यादि—नवनवमिका—नव-नव संख्यानि नवमानि दिनानि यस्यां सा नवनवमिका—एकाशीतिसंख्यकदिनवती भिक्षुप्रतिमा एकाशीत्यारात्रिन्दिवैः—अहोरात्रैः सम्पद्यते, तत्र प्रथमनवके प्रतिदिनमेका

निर्यग् गौरव परिणाम भी जानना चाहिये लोकान्तसे लोकान्त तक गमनके निमित्त भूत जो आयु स्वभाव है वह दीर्घ गौरव परिणाम है ८ इसी तरहसे ह्रस्व गौरव परिणाम भी जानना चाहिये । सू० २८।

आयु परिणाम कहकर अब सूत्रकार इस विचारसे कि “आयु परिणाम विशेष होने पर तप सामर्थ्य होता है “ तप विशेषोंका निरूपण करते हैं—“णव णवमियाणं भिक्खुपडिमा” इत्यादि ॥ सूत्र २९ ॥

टीकार्थ—नौ संख्यक नौ दिन जिसमें होतेहैं, ऐसी ८१ दिनोंकी भिक्षुप्रतिमा ८१ रातदिनोंमें पालिन होती है, यहां प्रथम नवकमें प्रतिदिन

प्रमाणे अर्धगौरव परिष्णाम अने तिर्यग् गौरव परिष्णाम विषे पण्य समञ्जुं. लोकान्तथी लोकान्त पर्यन्त गमनना अतिशयना निमित्तभूत ने आयुस्वभाव छे, तेनुं नाम दीर्घं गौरव परिष्णाम छे. अत्र प्रमाणे ह्रस्व गौरव परिष्णामना विषयमां पण्य समञ्जुं. ॥ सू. २८ ॥

आयुपरिष्णामनुं प्रतिपादन करवामां आण्युं. आयुपरिष्णाम विशेष डेय्यतारे न तपःसामर्थ्यं संबधी शक्ये छे. पूर्वसूत्र साथैना आ प्रकारमा संबंधने लधने हवे. सूत्रकार तपविशेषानुं निरूपण करे छे—

‘णवणवमियाणं भिक्खुपडिमा’ इत्यादि—(स. २६)

टीकार्थ—नव नव दिनना नव समूह इये आराधित ६.ती भिक्षुप्रतिमानी आराधना ८१ दिनरातमां आराधित कराय छे. आ भिक्षुप्रतिमानी आराधना करनार साथ

દત્તિઃ પાનકસ્ય એકા ભોજનસ્ય ચેત્યેવમેકોત્તરયા વૃદ્ધયા નવમે નવકે નવ નવ દત્તયઃ, તતશ્ચ સર્વસંકલનયા પશ્ચોત્તરૈશ્ચતુર્ભિર્મિશાશતૈઃ યથાસૂત્ર ' યાવત્ ' -પદેન ' યથાકલ્પં, યથામાર્ગં, યથાતત્ત્વં, સમ્યક્ક્રાયાન સ્પૃષ્ટા પાલિતા શોભિતા તીરિતા કીર્તિતા ' इत्येतानि पदानि ग्राह्याणि, आराधिता चापि भवतीति । एतदर्थस्तु सप्तमस्थानके पञ्चमसूत्रं विलोकनीयः । यद्यपि अन्नपानकदत्तयः सम्मिलिता दशाधिकाष्टशतसंख्यका भवन्ति, तथापीहपानकदत्तिसंख्याया अत्रिवक्षणात् पञ्चाधिकचतुश्शतपरिमितैव (४०५) इति संख्या विवक्षितेति ॥ सू० २९ ॥

एक पानीकी और एक दत्ति आहारकी होती है इस तरहसे एक २ की वृद्धिसे नौवें नवकमें नौ २ दत्तियोंकी संख्या ८१० आठसो दस हो जाती है, परन्तु यहां पानककी दत्तियोंकी संख्या अविचक्षित होनेके कारण भोजनकी कुल दत्तियां ४०५ ही विचक्षित हुई हैं । “ यथासूत्रं ” पद यह प्रकट करता है कि इस भिक्षु प्रतिमाके पालन करनेकी जैसी विधि शास्त्रमें कही गई है ४०५ दिनोंमें यह वैसीही पालित होती है यावत् पदसे यहां “ यथाकलपं यथा मार्गं यथातत्त्वं सम्यक्क्रायेन स्पृष्टा पालिता शोभिता, तीरिता, कीर्तिता ” इन पदोंका ग्रहण हुआ है इन सबका अर्थ सप्तम स्थानकमें—सातवें ठाणेमें पांचवें सूत्रमें देख लेना चाहिये २९ ॥ सूत्र २९ ॥

પ્રથમ નવકમાં (નવ દિવસમાં) દરરોજ એક દત્તિ પાનકની (પ્રવાહીની) અને એક દત્તિ આહારની લે છે. દરેક નવકમાં આહાર અને પાનકની એક એક દત્તિ વધારતા વધારતાં નવમાં નવકમાં તે પ્રતિદિન પાનકની નવ દત્તિઓ અને આહારની નવ દત્તિઓ ગ્રહણ કરે છે. આ રીતે ૮૧ દિવસમાં તે સાધુ આહારની કુલ ૪૦૫ દત્તિઓ ગ્રહણ કરે છે અહીં પાનકની દત્તિઓને ગણાવવામાં આવેલ નથી. (જો આહાર અને પાનક બંનેની દત્તિઓ ગણાવવામાં આવે તો કુલ ૮૧૦ દત્તિઓ થાય છે.) “ યથાસૂત્ર ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે આ ભિક્ષુપ્રતિમાની આરાધનાની જેવી વિધિ શાસ્ત્રમાં બતાવી છે એવી વિધિ અનુસાર ૮૧ દિવસમાં તેની આરાધના થાય છે. “ યાવત્ ” પદ દ્વારા અહીં “ યથાકલ્પં, યથામાર્ગં, યથાતત્ત્વં સમ્યક્ક્રાયાન, સ્પૃષ્ટા પાલિતા, શોભિતા, તીરિતા, કીર્તિતા ” આ સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયે છે. આ સૂત્રમાં વપરાયેલાં પદોની વ્યાખ્યા સાતમાં સ્થાનના પાંચમાં સૂત્રમાંથી વાંચી લેવાની સલાહ મળે કરવામાં આવે છે. ॥ સૂ. ૨૯ ॥

पूर्वं भिक्षुप्रतिमोक्ता सम्प्रति तत्र संज्ञनातीचारस्य प्रायश्चित्तं भवतीति प्रायश्चित्तसूत्रमाह—

मूलम्--णवविहे पायच्छित्ते पणत्ते, तं जहा--आलोचना-रिहे जाव मूलारिहे अणवट्टप्पारिहे ॥ सू० ३० ॥

छाया—नवविधं प्रायश्चित्तं प्रज्ञप्तम् तद्यथा—आलोचनार्हं यावत् मूलार्हम् ८ अनवस्थाप्यार्हम् ९ ॥ सू० ३० ॥

टीका—“ णवविहे पायच्छित्ते ” इत्यादि—प्रायश्चित्तं—पापविशोधनं नव-विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—आलोचनार्हम्—आलोचना—गुरुं प्रति स्वपापस्य निवेदनं, तद्रूपा शुद्धिः, तामर्हतीत्यालोचनार्हम् १ एवमन्यत्रापि । ‘ यावत् ’ पदेन—प्रतिक्रमणार्हं २, तदुभयार्हं ३, विवेकार्हं ४, व्युत्सर्गार्हं ५, तपोऽर्हं ६, छेदार्हं ७ इति षड्ग्राह्याणि, तथा—मूलार्हम् ८, अनवस्थाप्यार्हम् ९, तत्र प्रतिक्रमणं—

इस प्रकारके भिक्षु प्रतिमोका कथन करके अब सूत्रकार उसमें लगे हुए अतिचारका प्रायश्चित्त होता है, इस अभिप्रायसे प्रायश्चित्त सूत्रका कथन करते हैं—“ णवविहे पायच्छित्ते पणत्ते ” इत्यादि ।

टीकार्थ—पाप विशोधनका नाम प्रायश्चित्त है, यह पापविशोधन रूप प्रायश्चित्त नौ प्रकारका कहा गया है, वह इस प्रकारसे है—आलोचनार्हं १, यावत् मूलार्हं और अनवस्थाप्यार्हं ९, इनमें गुरुके प्रति जो अपने पापका निवेदन है, वह आलोचनार्हं है, इस आलोचना रूप शुद्धिके योग्य जो होता है वह आलोचनार्हं प्रायश्चित्त है १ इसी प्रकारसे अन्यत्र भी जानना चाहिये यहां यावत्पदसे—“ प्रतिक्रमणार्हं २, तदुभयार्हं ३, विवेकार्हं ४ व्युत्सर्गार्हं ५, तपोऽर्हं ६, छेदार्हं ७ ” इन छह प्रायश्चित्तोंका ग्रहण हुआ है, मिथ्या दुष्कृत देना इसका नाम प्रतिक्रमण है,

આ રીતે ભિક્ષુપ્રતિમાનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર તેમાં લાગેલા અતિચારનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. તે અભિપ્રાયથી પ્રાયશ્ચિત્ત સૂત્રનું કથન કરે છે.

“ णवविहे पायच्छित्ते पणत्ते ” इत्यादि—(सू ३०)

टीकार्थ—पापविशोधन (पापनी शुद्धि) नुं नाम प्रयश्चित्तं छे. ते पापविशोधन इय प्रायश्चित्तं नव प्रकारं कलुं छे. ते प्रकारे नीचे प्रमाणे छे—

(१) आलोचनार्हं, (२) प्रतिक्रमणार्हं, (३) तदुभयार्हं, (४) विवेकार्हं (५) व्युत्सर्गार्हं, (६) तपःअर्हं (७) छेदार्हं, (८) मूलार्हं अने (९) अनवस्थाप्यार्हं

आलोचनार्हं—गुरुनी पासे आलोचना (निवेदन) करवाथी न न पापनी विशुद्धि थर्धं नय छे जेवा पापने आलोचनार्हं पाप कडे छे, अने जेवा पापना प्रायश्चित्तने आलोचनार्हं प्रायश्चित्त कडे छे, जेन प्रमाणे आगण पणुं समज्जुं,

મિથ્યાદુષ્કૃત્યમ્ ૨, તદુભયમ્-આલોચના-મિથ્યાદુષ્કૃતૈતદ્વયમ્ ૩, વિવેકઃ-
અશુદ્ધભક્તાદિત્યાગઃ ૪, વ્યુત્સર્ગઃ-કાયોત્સર્ગઃ ૫, તપોનિર્વિકૃતિકાદિ ૬, છેદઃ-
પ્રવ્રજ્યાપર્યાયહસ્તીકરણમ્ ૭ મૂલમ્-મહાવ્રતાઽઽરોપણમ્ ૮, અનવસ્થાપ્ય-કૃતત-
પસો વ્રતાઽઽરોપણમ્ ૯, इत्येतान्यर्हतीति तत्तद्रूपाणि नव प्रायश्चित्तानि, इह
नवस्थानप्रसङ्गाच्चवैशोक्तानि, दशमं प्रायश्चित्तं तु पाराश्विकम्, तल्लिङ्गादि भेद-
रूपमिति ॥ सू० ३० ॥

पूर्वं प्रायश्चित्तमुक्तं, तच्च भरतादिक्षेत्रेणैव भवतीति तद्गतवस्तुविशेषान्निरूप-

આલાચના કરના એવં મિથ્યા દુષ્કૃત્ય દેના યે દોનો જહાં હોતે
હૈં એસા વહ પ્રાયશ્ચિત્ત તદુભયાર્હ હૈં, અશુદ્ધ ભક્ત આદિકા ત્યાગ
કરનાં યહ વિવેક હૈં, કાયોત્સર્ગ કરનાં ઇસકા નામ વ્યુત્સર્ગ હૈં, નિર્વિ-
કૃતિક આદિ તપસ્થઓના નામ તપહૈં, એવં પ્રવ્રજ્યા પર્યાયકા કમ્ કરના
ઇસકા નામ છેદ હૈં, મહાવ્રતોંકા આરોપણ કરના યહ મૂલહૈં, તથા-જિસને
તંયસ્યા કી હૈં એસે પુહ્યમેં વ્રતોંકા આરોપણ કરના યહ અનવસ્થાપ્ય હૈં
જો પાપશુદ્ધિ ઇન ૨ પ્રાયશ્ચિત્તોંકે યોગ્ય હોતી હૈં વહ પ્રતિક્રમણાર્હ તદુ-
ભયાર્હ આદિ પ્રાયશ્ચિત્તહૈં યહાં નવસ્થાનકે પ્રસજ્જલે નૌ હી પ્રાયશ્ચિત્તકહે
હૈં દશમં પ્રાયશ્ચિત્ત પારાશ્વિક હૈં વહ લિંગાદિ ભેદ રૂપ હોતા હૈં ॥સૂ૦૩૦॥
કથિન યહ પ્રાયશ્ચિત્ત ભરતાદિ ક્ષેત્રોંમેંહી હોતા હૈં, અતઃ અવ

મિથ્યા દુષ્કૃત્ય દેવુ' તેનુ' નામ પ્રતિક્રમણુ છે. આલોચના કરવી અને મિથ્યાદુષ્કૃત્ય
દેવુ-આ બન્નેનો જે પ્રાયશ્ચિત્તમાં સદ્ભાવ રહે છે તે પ્રાયશ્ચિત્તને તદુભયાર્હ
પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

અશુદ્ધ ભક્ત (આહાર) આદિનો ત્યાગ કરવો તેનુ' નામ વિવેક છે. કાયો-
ત્સર્ગ કરવો તેનુ' નામ વ્યુત્સર્ગ છે. નિર્વિકૃતિક આદિ તપસ્થાઓનુ' નામ તપ છે.
પ્રવ્રજ્યા પર્યાયમાં ઘટાડો કરવો તેનુ' નામ છેદ છે. મહાવ્રતેનુ' આરોપણ કરવુ
તેનુ' નામ મૂળ છે, તથા જેણે તપસ્યા કરી છે એવા પુરુષમાં વ્રતોનુ' આરોપણ
કરવુ તેનુ' નામ અનવસ્થાપ્ય છે જે પાપશુદ્ધિ ઉપર્યુક્ત પ્રાયશ્ચિત્તોને યોગ્ય
હોય છે, તેમનુ' જ અહીં આલોચનાર્હ, પ્રતિક્રમણાર્હ, તદુભયાર્હ આદિ નવ
પ્રકારે પ્રતિપદન કરવામાં આવ્યું છે. અહીં નવ સ્થાનને અધિકાર હોવાથી
નવ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોનુ' જ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે પ્રાયશ્ચિત્તનો દસમો
પ્રકાર પારાશ્વિક પ્રાયશ્ચિત્ત છે. તે લિંગાદિ ભેદ રૂપ એટલે કે સાધુના રજોહરણ,
વસ્ત્ર આદિનો ત્યાગ કરાવવા રૂપ હોય છે. ॥ સૂ. ૩૦ ॥

ઉપર્યુક્ત પ્રાયશ્ચિત્તોનો સદ્ભાવ ભરતાદિ ક્ષેત્રોમાં જ હોય છે, તેથી હવે

यितुमाह—

मूलम्--जंबू मंदर दाहिणेणं भरहे दीहवेयड्डे नवकूडा पणत्ता, तं जहा--सिद्धे १ भरहे २ खंडग ३, माणी ४ वेयड्ड ५ पुण्ण ६, तिमिसगुहा ७ । भरहे ८ वेसमणे ९ य भरहे कूडाण णामाइं ॥१॥

जंबूमंदरदाहिणेणं निसहे वासहरपव्वए णवकूडा पणत्ता, तं जहा- सिद्धे १, निसहे २ हरिवासे ३ त्रिदेहे ४, हीरी ५ धिइ ६ य सीओया ७ । अवरत्रिदेहे ८ रुयगे ९ निसहे कूडाण णामाणि ॥१॥

जंबूमंदरपव्वए णंदणवणे णव कूडा पणत्ता, तं जहा- णंदणे १ मंदरे २ चेव निसहे ३ हेमवते ४ रयय ५ रुयए ६ य । सागरचित्ते ७ वइए ८, बलकूडे ९ चेव बोद्धवे ॥ १ ॥

जंबू मालवंतवक्खारपव्वए णवकूडा पणत्ता, तं जहा- सिद्धे १ य मालवंते २, उत्तरकुरु ३ कच्छ ४ सागरे ५ रयए ६ । सीया ७ तह ८ पुण्णणामे ८ हरिस्सहकूडे ९ य बोद्धवे ॥ १ ॥

जंबूमालवंतवक्खारपव्वयकच्छे दीहवेयड्डे णवकूडा पणत्ता, तं जहा- सिद्धे १ कच्छे २ खंडग ३ माणी ४ वेयड्ड ५ पुण्ण ६ तिमिसगुहा ७ । कच्छे ८ वेसमणे य ९ कच्छे कूडाण णामाइं ॥ १ ॥

जंबू मंदरदाहिणेणं सुकच्छे दीहवेयड्डे णवकूडा पणत्ता तं जहा--सिद्धे १ सुकच्छे २, खंडग ३ माणी ४ वेयड्ड ५ पुण्ण ६ तिमिसगुहा ७ । सुकच्छे ८ वेसमणे ता, सुकच्छि कूडाण- णामाइं ॥ १ ॥

एवं जाव पोक्खलावयंसि दीहवेयड्डे, एवं वच्छे दीहवेयड्डे एवं जाव मंगलावइंसि दीहवेयड्डे ।

जंबू मंदरदाहिणेणं विज्जुप्पभे वक्खारपव्वए णवकूडा

पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धे य विज्जुणामे २ देवकुरा ३ पम्ह ४
कणग ५ सोवत्थी ६ सीओया ७ य सजले ८ हरिकूडे ९ चेव
बोद्धव्वे ॥ १ ॥

जंबू मंदरदाहिणेणं पम्हे दीहवेयड्ढे णवकूडा पण्णत्ता, तं
जहा,-सिद्धे १ पम्हे २ खंडग ३ माणी ४ वेयड्ढ ५। एवं चेव
जाव सलिलावड्ढंमि दीहवेयड्ढे, एवं वप्पे दीहवेयड्ढे एवं जाव
गंधिलावड्ढंमि दीहवेयड्ढे नव कूडा पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धे १
गंधिल २ खंडग ३ माणी ४ वेयड्ढ ५ पुण्ण ६ तिमिसगुहा ७।
गंधिलावड्ढ ८ वेसमण ९ कूडाणं होंति णामाड्ढं ॥ १ ॥

एवं सव्वेसु दीहवेयड्ढेसु दोकूडा सरिसणामगा सेसा ते चेव,
जंबूमंदरेणं उत्तरेणं नीलवंते वासहरपठवए णव कूडा
पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धे १, निलवंत २ विदेह ३ सीया ४ किच्ची
५ य नारिकंता ६ य। अवरविदेहे रम्मगकूडे ८ उवदंसणे चेव ॥१॥

जंबूमंदर उत्तरेणं एरवए दीहवेयड्ढे णव कूडा पण्णत्ता, तं
जहा-सिद्धे २ रयणे १ खंडग ३ माणी ४ वेयड्ढ ५ पुण्ण ६
तिमिसगुहा ७। एरवए ८ वेसमणे ९, एरवए कूडणामाड्ढं ॥१॥
॥ सू० ३१ ॥

छाया—जम्बूमन्दरदक्षिणे भरते दीर्घवैताढ्ये नव कूटाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-
सिद्धः १ भरतः २ खण्डकः ३ माणिः ४ वैताढ्यः ५ पूर्णः ६ तिमिस्रगुहा

सूत्रकार भरतादि क्षेत्रगत वस्तु विशेषोंका निरूपण करते हैं—

“ जंबू मंदरदाहिणेणं ” इत्यादि ।

जम्बू द्वीप स्थित मन्दर पर्वतकी दक्षिण दिशामें रहे हुए भरत

सूत्रकार भरतादि क्षेत्रगत वस्तु विशेषोंका निरूपण करे छे—“ जंबू मंदर
दाहिणेण इत्यादि—(स. ३१)

जंबूद्वीपमां आवेक्षा मन्दर पर्वतनी दक्षिण दिशामां रहेता भरतक्षेत्रमां

७। भरतः ८ वैश्रमणः ९ वा भरते कूटानां नामानि ॥ १ ॥

जम्बूमन्दरदक्षिणे निषधे वर्षधरपर्वते नवकूटाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सिद्धाः १ निषधाः २ हरिवर्षः ३ विदेहः ४ ह्रीः ५ धृतिः ६ च शीतोदा ७। अपरविदेहः ८ रुचकः ९ निषधे कूटानां नामानि ॥ १ ॥

जम्बू मन्दरपर्वते नन्दनवने नव कूटाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नन्दनः १ मन्दरः २ चैव निषधः ३ हिमवान् ४ रजतः ५ रुचकः चा सागरचित्रः ७ वज्रः ८ बलकूटः चैव बोद्धव्यः ॥ १ ॥

जम्बूमाल्यवद्वक्षस्कारपर्वते नवकूटाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सिद्धश्च १ माल्यवान् क्षेत्रमें जो दीघं वैताढ्य है उस पर नौ कूट कहे गये हैं—वे इस प्रकारसे हैं—सिद्ध १, भरत २ खण्डक ३, माणि ४, वैताढ्य ५, पूर्ण ६, तिमिस्त्रगुहा ७ भरत ८ और वैश्रवण ९ ॥१॥

जम्बूद्वीप स्थित मन्दर पर्वतकी दक्षिण दिशामें रहे हुए निषध वर्षधर पर्वत पर नौ कूट कहे गये हैं—वे इस प्रकारसे हैं—सिद्ध १ निषध २ हरिवर्ष ३ विदेह ४ ह्री ५ धृति ६ शीतोदा ७ अपरविदेह ८ रुचक ९ ॥१॥

जम्बूद्वीपस्थित मन्दर पर्वतके नन्दन वनमें नौ कूट कहे गये हैं—जो इस प्रकारसे हैं—नन्दन १, मन्दर २, निषध ३, हिमवान् ४, रजत ५, रुचक ६ सागरचित्र ७ वज्र ८ एवं बलकूट ८ ॥१॥

जम्बूद्वीपके माल्यवान् वक्षस्कार पर्वत पर नौ कूट कहे गये हैं—जो इस प्रकारसे हैं—

जे वैताढ्य पर्वत छे तेना उपर नव कूट छे. तेमनां नाम आ प्रमत्ते छे—(१) सिद्ध, (२) भरत, (३) खण्डक, (४) माणि, (५) वैताढ्य. (६) पूर्ण, (७) तिमिस्त्र गुहा, (८) भरत अने (९) वैश्रमण ॥१॥

जे जम्बूद्वीपना मन्दरपर्वतनी दक्षिणदिशामा रहला निषध वर्षधर पर्वत पर नव कूट कहे छे तेमनां नाम नीचे प्रमात्ते छे—(१) सिद्ध, (२) निषध, (३) हरिवर्ष, (४) विदेह, (५) ह्री (६) धृति, (७) शीतोदा, (८) अपरविदेह अने (९) रुचक ॥१॥

जे जम्बूद्वीपमा आवेला मन्दरपर्वतना नन्दनवनमां नव कूट कहे छे तेमनां नामो नीचे प्रमात्ते छे (१) नन्दन, (२) मन्दर, (३) निषध, (४) हिमवान्, (५) रजत, (६) रुचक, (७) सागरचित्र, (८) वज्र अने (९) बलकूट. ॥१॥

जे जम्बूद्वीपना माल्यवान् वक्षस्कार पर्वत पर नव कूट कहे छे. तेमनां नामो आ प्रमत्ते छे—(१) सिद्ध, (२) माल्यवान्, (३) उत्तरकुरु, (४) कञ्च, (५) सागर,

૨ ઉત્તરકુરુઃ ૩, કચ્છઃ ૪ સાગરઃ ૫ રજતઃ ૬ શીતા ૭ તથા પૂર્ણનામા ૮ હરિસહકૂટશ્ચ વોદ્વચઃ ॥ ૧ ॥

જમ્બૂ માલ્યવદ્વક્ષસ્કારપર્વતકચ્છે દીર્ઘવૈતાઢ્યે નવકૂટાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તદ્વથા-
સિદ્ધઃ ૧ કચ્છઃ ૨ સ્વણ્ડકઃ ૩ માણિઃ ૪ વૈતાઢ્યઃ ૫ પૂર્ણઃ ૬ તિમિસ્રગુહા ૭
કચ્છઃ ૮ વૈશ્રવણશ્ચ ૯ કચ્છે કૂટનામાનિ ॥ ૧ ॥

જમ્બૂમન્દરદક્ષિણે સુકચ્છે દીર્ઘવૈતાઢ્યે નવ કૂટાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તદ્વથા—સિદ્ધઃ
૧ સુકચ્છઃ ૨ સ્વણ્ડકઃ ૩ માણિઃ ૪ વૈતાઢ્યઃ ૫ પૂર્ણઃ ૬ તિમિસ્રગુહા ૭
સુકચ્છઃ ૮ વૈશ્રવણશ્ચ ૯ સુકચ્છકૂટાનાં નામાનિ ॥ ૧ ॥

एवं यावत् पुष्करावत्यां दीर्घवैताढ्ये, एवं वक्षस्के दीर्घवैताढ्ये, एवं यावत्
मङ्गलावत्यां दीर्घवैताढ्ये ।

સિદ્ધ ૧ માલ્યવાન્ ૨ ઉત્તર કુરુ ૩ કચ્છ ૪ સાગર ૫ રજત ૬
શીતા ૭ પૂર્ણનામા ૮ ઓર હરિસહ કૂટ ૯ ॥૧॥

જમ્બૂદ્વીપ સ્થિત માલ્યવાન્ વક્ષસ્કાર પર્વતને કક્ષમેં દીર્ઘવૈતાઢ્ય
પર નૌ કૂટ કહે ગયે હૈં—જો હસ પ્રકારસે હૈં—

સિદ્ધ ૧ સુકક્ષ ૨ સ્વંડક ૩ માણિ ૪ વૈતાઢ્ય ૬ પૂર્ણ ૬ તિમિસ્ર-
ગુહા ૭ સુકચ્છ ૮ ઓર વૈશ્રવણ ૯ ॥૧॥

इसी तरहसे यावत् पुष्करावतीमें दीर्घवैताढ्य पर इसी तरहसे
वक्षस्कारमें दीर्घवैताढ्य पर नौ कूट कहे गये हैं । जम्बूद्वीप स्थित
विद्युत्प्रभ नामके वक्षस्कार पर्वत पर नौ कूट कहे गये हैं जो इस प्रका-
रसे हैं—सिद्ध १ पद्म २ स्वंडक ३ माणि ४ वैताढ्य ५ पूर्ण ६,
तिमिस्त्रगुहा ७, सुकच्छ ८ वैश्रवण ९, इसी तरहसे यावत्

(૧) રજત, (૭) શીતા, પૂર્ણનામા અને (૯) હરિસહકૂટ ॥૧॥

જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલા માલ્યવાન્ વક્ષસ્કાર પર્વતની કક્ષમાં દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર
નવ કૂટ કહ્યાં છે. તેમનાં નામે નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) સિદ્ધ, (૨) સુકક્ષ, (૩) ખંડક, (૪) મણિ, (૫) વૈતાઢ્ય, (૬) પૂર્ણ,
(૭) તિમિસ્રગુહા (૮) સુકચ્છ અને (૯) વૈશ્રવણ ॥૧॥

એજ પ્રમાણે પુષ્કરાવતી પર્વતના ક્ષેત્રોમાં દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર નવ કૂટો છે એજ
પ્રમાણે વક્ષસ્કારમાં દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર નવ કૂટો છે એજ પ્રમાણે મંગલાવતી પર્વ-
તમાં દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર નવ કૂટો કહ્યા છે. જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલા વિદ્યુત્પ્રભ નામના
વક્ષસ્કાર પર્વત પર નવ કૂટ કહ્યાં છે તેમનાં નામે નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) સિદ્ધ, (૨) પદ્મ, (૩) ખંડક (૪) માણિ (૫) વૈતાઢ્ય પૂર્ણ ૬
તિમિસ્ર ગુહા ૭ સુકચ્છ ૮ વૈશ્રવણ ૯

એજ પ્રમાણે સલિલાવતીમાં દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર નવ કૂટો કહ્યા છે, વપ્રમાં

जम्बू विद्युत्प्रभे वक्षस्कारपर्वते नवकूटाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—सिद्धश्च १ विष्णु-
चामानः २ देवकुरवः ३ पद्मः ४ कनकः ५ स्वस्तिकः ६ शीतोदा ७ च सजलः
८ हरिकूटः ९ चैव बोद्धव्यः ॥ १ ॥

जम्बूमन्दरदक्षिणे पद्मे दीर्घवैताढ्ये नवकूटाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सिद्धः १
पद्मः २ खण्डकः ३ माणिः ४ वैताढ्यः ५ एव चैव यावत् सलिलावत्यां दीर्घ-
वैताढ्ये, एवं च त्रे दीर्घवैताढ्ये । एवं यावत् गन्धिलावत्यां दीर्घवैताढ्ये नवकूटाः
प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—

सिद्धाः १ गन्धिलः २ खण्डकः ३ माणिः ४ वैताढ्यः ५ पूर्णः ६ तिमि-
स्रगुहाः ७ गन्धिलावती ८ वैश्रवणः ९ कूटानां भवन्ति नामानि ॥ १ ॥

एवं सर्वेषु दीर्घवैताढ्येषु द्वौ कूटौ सदृशनामकौ, शेषास्तएव ।

जम्बू मन्दरे उत्तरे नीलवति वर्षधरपर्वते नवकूटाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सिद्धाः
१ नीलवान् २ विदेहः ३ सीता ४ कीर्तिः ५ च हरिकान्ता ६ च । अपरवि-
देहे रम्यककूटः ८ उपदर्शन ९ चैव ॥ १ ॥

सलिलावतीमें दीर्घवैताढ्य पद्म, इसी तरहसे यत्रमें दीर्घवैताढ्य
पर और इसी तरहसे गन्धिलावतीमें दीर्घ वैताढ्य पर नौ कूट कहे
गये हैं उनके नाम इस प्रकारसे हैं—सिद्ध १ गन्धिल २ खण्डक ३ माणि
४ वैताढ्य ५ पूर्ण ६ तिमिस्र गुहा ७ गन्धिलावती ८ और वैश्रवण ९
॥१॥ इस प्रकारसे समस्त दीर्घवैताढ्योंमें दो कूट समान नामवाले
हैं और बाकीके ऊपरमें कहे हुए जैसे हैं ।

जम्बूद्वीप स्थित मन्दरके उत्तरमें नीलवान् वर्षधरपर्वत पर नौ
कूट कहे गये हैं—जो इस प्रकारसे हैं—सिद्ध १ नीलवान् २ विदेह
३ सीता ४ कीर्ति ५ हरिकान्ता ६ अपर विदेह ७ रम्यककूट ८ और
उपदर्शन ९ ॥१॥

दीर्घवैताढ्य पर नव कूटों कक्षा छे अने गन्धिलावतीमां पणु दीर्घवैताढ्य पर
पणु नव कूटों कक्षां छे तेमनां नामो नीचे प्रमाणे समञ्जवा—(१) सिद्ध, (२)
गन्धिल (३) अउक, (४) माणि, (५) वैताढ्य, (६) पूर्ण, (७) तिमिस्रगुहा,
(८) गन्धिलावती अने (९) वैश्रवण. आ प्रकारे समस्त दीर्घवैताढ्योमां जे
कूट समान नामवाणां छे अने णाडीनां कूटोमां नाम उपर कक्षा प्रमाणे छे
जम्बूद्वीपमां आवेला मन्दरपर्वतनी उत्तरे नीलवान् वर्षधर पर्वत पर
नव कूट कक्षां छे. तेमनां नामो नीचे प्रमाणे छे—

(१) सिद्ध, (२) नीलवान्, (३) विदेह, (४) सीता, (५) कीर्ति, (६)
हरिकान्ता (७) अपरविदेह (८) रम्यक कूट अने (९) उपदर्शन ॥१॥

जम्बूमन्दरस्य उत्तरे ऐरवते दीर्घवैताढ्ये नवकूटाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सिद्धः
१ रजतः २ खण्डकः ३ माणिः ४ वैताढ्य ५ पूर्णः ६ तिमिस्रगुहा ७ ऐरवतः
८ वैश्रवणः ९ ऐरवते कूटनामानि ॥ १ ॥ सू० ३१ ॥

टीका—‘ जंबू मंदरदाहिणेण ’ इत्यादि—एषां व्याख्याऽन्यतोऽवसेया
॥ सू० ३१ ॥

पूर्वं कूटा उक्ताः. ते च तीर्थङ्करैः प्ररूपिता इति नवस्थानप्रसङ्गान्नवरत्नि-
प्रमाणं जिनविशेषं निरूपयितुमाह—

मूलम्—पासे णं अरहा पुरिसादाणीए वज्जरिसहनाराय
संघयणे समचउरंससंठाणसंठिए नव रयणीओ उहुं उच्चत्तेणं
हुत्था ॥ सू० ३२ ॥

छाया—पार्श्वःखलु अर्हन् पुरुषाऽऽदानीयो वज्ररूपभनाराचसंहननः सम-
चतुरस्रसंस्थानसंरिधतः नव रत्नयः ऊर्ध्वमुच्चत्वेनाऽऽशीत् ॥ सू० ३२ ॥

टीका—‘ पासे णं अरहा ’ इत्यादि—

पार्श्वः—पार्श्वनाथः खलु अर्हन्—जिनः कथंभूतः ? इत्याह—‘ पुरुषादानीय ’
इत्यादि—पुरुषैरादानीयः—आश्रयणीयः अतिशयशालित्वात्, पुनः वज्ररूपभनाराच

जम्बूद्वीप स्थित मन्दरके उत्तरमें ऐरवतमें दीर्घवैताढ्य पर नौ
कूट कहे गये हैं जो इस प्रकारसे हैं—सिद्ध १ रजत २ खंडक ३ माणि
४ वैताढ्य ५ पूर्ण ६ तिमिस्रगुहा ७ ऐरवत ८ और वैश्रवण ९ ॥१॥ इस
सूत्रकी व्याख्या अन्य शास्त्रोंसे जान लेनी चाहिये ॥ सू० ३१॥

ये कथित कूट तीर्थंकरोंने कहे गये हैं—अतः नव स्थानके प्रसङ्गसे
नव रत्निप्रमाणं जिन विशेषका कथन अब सूत्रकार करते हैं—

“ पासेणं अरहा ” इत्यादि ।

टीकार्थ—पार्श्वनाथ अर्हन्त जो कि पुरुषोंमें श्रेष्ठहैं वज्ररूपभनाराच संहन-

जम्बूद्वीपमां आवेला मन्दरपर्वतनी उत्तरे ऐरवत क्षेत्रना दीर्घवैताढ्य
पर नव कूट कहां छे—(१) सिद्ध, (२) रजत, (३) खंडक, (४) माणि, (५)
वैताढ्य, (६) पूर्ण (७) तिमिस्रगुहा, (८) ऐरवत अने (९) वैश्रवण ॥१॥

आ सूत्रनी व्याख्या अन्य शास्त्रोंनी मददथी समझ लेवी. ॥ सू० ३१ ॥

तीर्थंकरों द्वारा उपर्युक्त कूटों प्ररूपित थयेला छे तेथी सूत्रकार नवरत्नि
प्रमाणं जिनविशेषतुं (पार्श्वनाथ भगवानतुं) नव स्थानने अनुप
कथन करे छे—“ पासेणं अरहा ” इत्यादि—(सूत्र ३२)

टीकार्थ—पार्श्वनाथ अर्हन्त के जेओ पुरुषोंमां श्रेष्ठहैं, वज्ररूपभनाराच संहनन

સંહનન:-વજ્ર-કીલિકાકારમસ્થિ, ઋષભ:-પરિવેષ્ટનપટ્ટાકૃતિકોઽસ્થિવિશેષ', નારાચમ્-ઉભયતો મર્કટબન્ધઃ, તથા વ-દ્વયોરસ્થનોરુમયતો મર્કટબન્ધનેન વદ્વયોઃ પટ્ટાઽઽકૃતિના તૃતીયેનાસ્થના પરિવેષ્ટિતયોરુપરિ તદસ્થિત્રયં પુનરપિ દ્વીકર્તું તન્ન નિસ્વાતં કીલિકાઽઽકારં વજ્રનામકમસ્થિ યત્ર ભવતિ તદ્ વજ્રઋષભનારાચમ્, તત્ સંહનનં સંહન્યન્તે=દ્વી ક્રિયન્તે શરીરપુદ્ગલા અનેનેતિ સંહનનમ્-અસ્થિનિચયો યસ્ય સ વજ્રઋષભનારાચ સંહનનઃ, પુનઃ સમચતુરસ્રસંસ્થાન-

નવાલે એવં સમચતુરસ્રસંસ્થાનવાલે થે, યે ઝંચાઈમેં નૌ રત્નિ અર્થાત્ નૌ હાથકે થે હન્હેં પુરુષાદાનીય હસલિયે કહા ગયા હૈ કિ યે અતિશયોસે ચિરાજિત થે વજ્રઋષભનારાચ સંહનનકા તાત્પર્ય એસા હૈ-કીલિકાકે આકાર જૈસી જો હઢી હોતી હૈ, ઉસકા નામ વજ્ર હૈ પરિવેષ્ટન વજ્રકે આકાર જૈસી જો હઢી હોતી હૈ ઉસકા નામ ઋષભ હૈ ઓર દોનોં તરફસે જો મર્કટ બન્ધ હૈ ઉસકો નામ નારાચ હૈ હસ કથનકા તાત્પર્ય એસા હોતા હૈ, કિ દોનોં તરફ મર્કટ બન્ધનસે બન્ધી હુઈ તથા પટ્ટીકે આકાર જૈસી તૃતીય હઢીસે પરિવેષ્ટિત હુઈ દો હઢિયોંકે ડપર ઓર ઓ ત્રીન હઢિયોંકો દઢ કરનેકે લિયે કીલિકાકે આકાર જૈસી જો વજ્ર નામક હઢી વિશેષ જહાં પર ગઢી રહતી હૈ વહ વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન હૈ, જિસકે દ્વારા શરીર પુદ્ગલ મજબૂત કિયે જાતે હૈ ઉસકા નામ સંહનન હૈ-સંહનનકા દૂસરા નામ અસ્થિયોંકા સમૂહ ઓ

વાળા હતા અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હતા, તેમના શરીરની ઊંચાઈ નવ રત્નપ્રમાણ (નવ હાથની) હતી. તેઓ અતિશયોથી વિરાજિત હતા, તે કારણે તેમને પુરુષાદાનીય કહ્યા છે.

વજ્રઋષભનારાચ સંહનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-કીલિકાના (ખીલીના) આકારનું જે હાડકું હોય છે તેનું નામ વજ્ર છે. પરિવેષ્ટન કરવા માટેના વજ્રના આકારનું જે હાડકું હોય છે તેનું નામ ઋષભ છે, અને બન્ને તરફ જે મર્કટબન્ધ હોય છે તેનું નામ નારાચ છે. આ પ્રકારે વિચાર કરતા વજ્ર ઋષભનારાચ સંહનનનો અર્થ એવો થાય છે કે-બન્ને તરફ મર્કટબન્ધ વડે બાંધેલા તથા પટ્ટીના આકારના ત્રીણ હાડકાથી પરિવેષ્ટિત થયેલા એવા જે હાડકાંઓ ઉપર-આ રીતે તે ત્રણે હાડકાંને દૃઢ કરવાને માટે જે કીલિકા (ખીલી) ના આકારનું વજ્ર નામનું હાડકું જે જગ્યાએ સંધાએલું હોય છે તે જગ્યાનું નામ વજ્રઋષભનારાચ સંહનન છે. જેના દ્વારા શરીરના પુદ્ગલોને મજબૂત કરાય છે તેનું નામ સંહનન છે. અસ્થિઓના સમૂહને પણ સંહનન કહે છે,

સંસ્થિતઃ=પ્રમાઃ=તુલ્યાઃ-અન્યૂનાધિકાઃ ચતુસ્રોડ્ભયો-હસ્તપાદોપર્યધોરૂપાશ્વત્વા-
 રોડપિ ત્રિયાગા (શુભલક્ષણોપેનાઃ) યસ્ય (સંસ્થાનસ્ય) તન્ સમચતુરસ્ર-તુલ્યા-
 ડ્ડરોહપરિણાહં, તચ્ચ સંસ્થાનમ્=આકારવિશેષ इति સમચતુરસ્રસંસ્થાનં, તેન
 સંસ્થિતઃ=યુક્તઃ સમચતુરસ્રસંસ્થાનસંસ્થિતઃ, તથા ઋર્ધ્વમ્ ઉપરિ ઉચ્ચત્વેન-ઉચ્છ્ર-
 યેણ નવ રત્નયઃ-હસ્તાઃ-નવહસ્તપરિમિત-પાર્શ્વઃ પ્રચુરાસીત્ ॥ સૂ૦ ૩૨ ॥

પૂર્વં તીર્થંકરવિશેષ ઉક્તઃ, इति તત્પ્રસન્નાન્મહાવીરાશ્ચતીર્થઙ્કરવિશેષસ્ય
 શાપને નમમિર્જીવૈસ્તીર્થઙ્કરનામગોત્રમુપાજિતમિતિ પ્રદર્શયિતુમાહ—

મૂલમ્-સમણસ્ય ણં ભગવઓ મહાવીરસ્ય તિત્થાંસિ ણવહિં
 જીવેહિં તિત્થયરનામગોત્તે કર્મ્મે ણિવ્વત્તિણ, સેણિણં ૧, સુપા-
 સેણં ૨, ઉદ્દાહગા ૩, પોટ્ટિલેણં અણગારેણં ૪, દ્ઢાહાણા ૫,
 સંખેણં ૬, સયણં ૭, સુલસાણ સાવિયાણ ૮ રેવર્દ્દિણ ૯ ॥સૂ૦ ૩૩॥

હૈ, એસા જિસકા શરીર હોતા હૈ, વહ ચક્રકૃપમનારાચ સંહનનવાલા
 હૈ, જિસ આકારમેં ડપરકે નીચેકે અવયવ, ંવં હાથ ંર પગકે
 વિભાગ શુભ લક્ષણોસે યુક્ત હોતે હૈં, કમતી વઢતી નહીં હોતે હૈં એસા
 જો શરીરકા આકાર હોતા હૈ વહ સમચતુરસ્રસંસ્થાન હૈં, સમ શબ્દકા
 અર્થ તુલ્ય હૈ-શરીરકી અવયવકે ન્યૂનાધિકનાકા નહીં હોના ગ્રહી
 તુલ્યતા હૈ, ંવં ચતુઃશબ્દકા અર્થ ચાર હૈ, ંર અસ્ત્રિ શબ્દકા અર્થ
 હાથ, પૈર, ડપર નીચેકે વિભાગ હૈં-इस तरह शरीरका जो तुल्य
 आरोह परिणाहवाला आकार विशेष है, वह समचतुरस्र संस्थान है,
 भगवान् पार्श्वनाथके शरीरका आकार ऐसा ही था ॥सू० ३२॥

પાર્શ્વનાથ ભગવાનત્વં શરીર આ પ્રકારના સંહનનથી યુક્ત હેતું. જે સંસ્થાનમાં
 (આકારમાં) શરીરના ઉપરના ભાગનાં અવયવો, નીચેના ભાગનાં અવયવો, તથા
 હાથ અને પગરૂપ અવયવો, આ ચારે વિભાગો શુભ લક્ષણથી યુક્ત હોય છે-
 સપ્રમાણ હોય છે, એવા શરીરના આકારને સમચતુરસ્રસંસ્થાન કહે છે. સમ
 એટલે તુલ્ય (સમાન) અવયવોમાં ન્યૂનાધિકતા ન હોવી-સપ્રમાણતા હોવી
 તેતું નામ તુલ્યતા છે. “ચતુઃ” એટલે ચાર. ‘અસ્ત્રિ’ એટલે હાથ, પગ,
 શરીરનો ઉપરનો ભાગ અને શરીરનો નીચેનો ભાગ આ રીતે શરીરનો જે
 સપ્રમાણ આકારવિશેષ હોય છે તેને સમચતુરસ્રસંસ્થાન કહે છે પાર્શ્વનાથ
 ભગવાનત્વં શરીર આ પ્રકારના આકારનાયું હેતું. ॥ સૂ. ૩૨ ॥

छाया-श्रमणस्य खलु भगवतो महावीरस्य तीर्थे नवभिर्जीवैस्तीर्थंकरनामगोत्रं कर्म निर्वर्तितम्, श्रेणिकेण १, सुपार्श्वेन २, उदायिना ३, पोद्दिलेनामनारेण ४, दृढाऽऽयुषा ५, शङ्खेन ६, शतकेन ७ सुलसाया श्राविकया ८ रेवत्या ९ ॥सू० ३३॥

टीका—‘समणस्स णं भगवभो’ इत्यादि—

श्रमणस्य खलु भगवतो महावीरस्य तीर्थे=शासने नवभिर्जीवैः तीर्थंकरनाम-गोत्र-तीर्थंकरत्वनिवन्धनं नाम तीर्थंकरनाम, तच्च गोत्रं च=कर्मविशेषश्च तीर्थंकरनामगोत्रं-तद्वृत्तं कर्म । यद्वा-तीर्थंकरेति नाम्ना गोत्रं-गोत्राख्यं कर्म निर्वर्तितं-कृतं समुपाजितम् । तदेव दर्शयति-‘श्रेणिकेण’ इत्यादि-श्रेणिकेन-राजगृहनगराधिपेन प्रसिद्धेन राज्ञा तदुपाजितम् । एवं सुपार्श्वेन-भगवतो महा-वीरस्य पितृव्येन २, तथा-उदायिना श्रेणिकपुत्रेण श्रेणिकप्रपौत्रेण ३। तथा-पोद्दिलेन-तदाख्येन अनगारेण ४। तथा-दृढाऽऽयुषा ५। तथा-शङ्खेन ६।

इस तरह तीर्थंकर विशेषका कथन कर अथ सूत्रकार इसी प्रस-ङ्गसे महावीरतीर्थंकरके शासनमें जिन नौ जीवोंने तीर्थंकर नाम गोत्र कर्मका उपाजन किया है, उनका नाम प्रकट करनेके लिये सूत्र कहते हैं—

“समणस्स णं भगवभो महावीरस्स” इत्यादि ।

टीकार्थ-श्रमण भगवान् महावीरके तीर्थमें नौ जीवोंने तीर्थंकर नाम गोत्रकर्मका बन्ध किया है, उनके नाम इस प्रकारसे हैं-श्रेणिक १ सुपार्श्व २, उदायी ३, पोद्दिल अनगर ४, दृढायु ५, शङ्ख ६, शतक ७, श्राविका सुलसा ८, और रेवती ९. श्रेणिक यह राजगृह नगरके प्रसिद्ध राजा थे सुपार्श्व ये भगवान् महावीरके काका थे, उदायी ये श्रेणिकके प्रपौत्र

आगला सूत्रमा पार्श्वनाथ लगवान विषे केट्लुक कथन करवासां आ०युं. हुवे सूत्रकार अेवी नव व्यक्तिभोनां नाम प्रकट करे छे के जेभले महावीर लगवानना (तीर्थंकरना) शासनसां तीर्थंकर नामगोत्रकर्मनुं उपाजन कथुं हुतुं

“समणस्स णं भगवभो महावीरस्स” इत्यदि—

टीकार्थ-श्रमणु लगवान महावीरना तीर्थंकरनां नव जेभले तीर्थंकरनां नाम गोत्र कर्मना बन्ध कथो छे तेनां नाम नीचे प्रनाले छे-(१) श्रेणिक, (२) सुपार्श्व, (३) उदायी, (४) पोद्दिल अणुगार, (५) दृढायु, (६) शङ्ख, (७) शतक, (८) श्राविका सुलसा अने (९) रेवती.

श्रेणिक-तेओ राजगृह नगरना प्रसिद्ध राजा थछ गया.

सुपार्श्व-तेओ महावीर प्रभुना काका थता हुता.-

उदायी-तेओ श्रेणिकना प्रपौत्र केणिकना पुत्र हुता.

तथा शतकेन ८। तथा—सुलसया तदारूपया श्राविकया ७। तथा—रेवत्या-
भगवत औषवदात्र्या श्राविकया ९। इति ॥ सू० ३३ ॥

पूर्व तीर्थङ्करत्वयोग्या जीवा उक्ताः, सम्पति तु भाविनो मध्यमतीर्थकरान्
केवलिनश्च जीवानाह—

सूत्र- एसणं अज्जो ! कण्हे वासुदेवे १, रामे बलदेवे २,
उदये पेढालपुत्ते ३ पुट्टिले ४, सयए गाहावई ५ दारुए
नियंठे ६, सच्चई नियंठी पुत्ते, ७, सावित्रबुद्धे अंबडे परिवा-
यए ८ अज्जावि णं सुपासा पासावच्चिज्जा ९, आगमेस्साए
उस्सप्पिणीए चाउज्जामं धम्मं पन्नवइत्ता सिज्जिहिंति जाव
अंतं कार्हीति ॥ सू० ३४ ॥

छाया—एष खलु आर्याः । कृष्णो वासुदेवः १, रामो बलदेवः २, उदयः
पेढालपुत्रः ३, पुट्टिलः ४, शतको गाथापतिः ५, दारुको निर्ग्रन्थः ६, सन्धिक
निर्ग्रन्थीपुत्रः ८, श्राविकाबुद्धोऽम्बडः परिव्राजकः ८, आर्याऽपि खलु सुपार्था
पार्थापत्नीया ९ आगमिष्यन्त्यामुत्सर्षिण्यां चातुर्यामं धर्मं प्रज्ञाप्य सेत्स्यन्ति
यावत् अन्तं करिष्यन्ति ॥ सू० ३४ ॥

टीका—‘ एस णं अज्जो ’ इत्यादि—भगवान् महावीरः साधून् संबोध-
एवं कोणिकके पुत्र थे, रेवती यह श्राविका थी इसने भगवान्को औष-
धिका दान दिया था ॥ सू० ३३ ।

तीर्थंकरत्वके योग्य जीवोंका कथन कर अब सूत्रकार भावी मध्यम
तीर्थंकरोंका और केवलियोंका कथन करते हैं—

“ एसणं अज्जो कण्हे वासुदेवे ” इत्यादि ।

टीकार्थ—भगवान् महावीर साधुओंको सम्बोधितकरते हुए कहते हैं—

रेवती—ते श्राविका हती तेण्णे भगवान् भडावीरने माटे औषधिनुं दान
कथुं हतुं ॥ सू० ३३ ॥

तीर्थंकरत्वने माटे योग्य होय जेवां लोवोनुं कथन करीने हुवे सूत्रकार
मध्यम तीर्थंकरोनुं अने केवलीओनुं कथन करे छे—

“ एस ण अज्जो कण्हे वासुदेवे ” इत्यादि—(सू० ३४)

टीकार्थ—भगवान् भडावीरे साधुओने अनुसक्षीने आ प्रभाण्णे कथुं—“ हे आर्या ।

यति-“ हे आर्याः ! एषः-नवमो वासुदेवानां मध्ये कृष्णो वासुदेवः १, तथा-
रामो बलदेवः कृष्णस्य ज्येष्ठो भ्राता २, तथा-उदकः-तन्नामाऽनगरः पेढाल-
पुत्रः पार्श्वनाथजिनशिष्यः सूत्रकृताङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धेनालन्दीयाध्ययनोक्तः,
स च राजगृहनगरवाह्यप्रदेशस्थायास्तदवयवभूताया नालन्दाया ऐशान्यां
दिशि हस्तिद्वीपवनखण्डे व्यवस्थितः, स च नालन्दाविभागस्थं गौतमस्वामिनं
स्वसंदेहं पृष्ठाऽपास्तसंशयः सन् चातुर्यामधर्मं विहाय पञ्चायामं धर्मं स्वीकृ-
वान् ३ तथा-पोद्दिलः-तदारुयोऽनगरः ४, तथा-शतकः-तदारुयो गाथापतिः

हे आर्यों ! ये नवमें नारायण जो कृष्ण वासुदेव हैं वे, तथा इसके
ज्येष्ठ भ्राता जो राम-बलदेव है वे पेढालके पुत्र उदक, पोद्दिल, शतक
गाथापति, दारुक निर्ग्रन्थ, निर्ग्रन्थी पुत्र सत्यकि श्राविका बुद्ध, अरघड
परिव्राजक, एवं पार्श्वपत्नीया सुपार्श्व आर्यिका-ये सब आगामी उत्स-
र्पिणीमें चातुर्याम धर्मकी प्ररूपगा करके सिद्धिको प्राप्त करेंगे यावत्
सर्व दुःखोंका अन्त करेंगे ।

९ नारायणोंमेंसे कृष्ण वासुदेव ये नौवें नारायण हुए हैं बलदेव
ये कृष्णके षष्ठे भाई हुए हैं उदक नामके जो अनगर हुए हैं ये पेढा-
लके पुत्र थे, पार्श्वनाथ भगवान्के शिष्य थे इनका वर्णन सूत्र कृताङ्गके
द्वितीय श्रुतस्कन्धमें नालन्दीय अध्ययनमें किया गया है, ये राज
गृहनगरके बाह्य प्रदेशमें रही हुई नालन्दाकी ईशान दिशामें वर्तमान
हस्तिद्वीप वनखण्डमें रहते थे इन्होंने नालन्दामें रहे हुए गौतम स्वामीसे
पूछ कर अपने संदेहको दूर किया था, और चातुर्याम धर्मको छोडकर
पंचयाम धर्मको धारण किया था ३ ।

कृष्ण वासुदेव नामना ७े नवमां नारायणु छे तेओ तथा तेमना मोटाला.४ षण्णदेव,
तथा पेढालते पुत्र उदक, तथा पोद्दिल, तथा शतक गाथापति, तथा दारुक निर्ग्रंथ
तथा निर्ग्रंथीपुत्र सत्यकि तथा श्राविकाबुद्ध अरघड परिव्राजक तथा पार्श्वपत्नीया
सुपार्श्व आर्यिका, आ नवे व्यक्तिओ आगामी उत्सर्पिणीमां चातुर्याम धर्मनी
प्रश्नपणु करीने सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिवृत्त अने समस्त दुःषेना
अंत करनारा थशे.

(१) नव नारायणु (वासुदेवो)मां नवमां नारायणु कृष्णवासुदेव थथ गया छे.

(२) कृष्णना मोटाला.४तुं नाम षण्णदेव हुतुं. (३) उदक नामना ७े अणु-
गार थथ गया तेओ पेढालना पुत्र हुता तेओ पार्श्वनाथ भगवानना शिष्य
हुता. तेमनुं वरुं न सूत्रकृतांगना जीण श्रुत स्कन्धना नालन्दीय नामना अध्ययनमां
करनामां आण्युं छे. तेओ राजगृह नगरना षह्य प्रदेशमां आवेल नालन्दाणी
ईशान दिशामां आवेला हस्तिद्वीप नामना वनखण्डमा रडेता हुता. तेमना
मनमां ७े संदेह उत्पन्न थथे हुतो तेनुं नालदामां ते समये रडेता गौतम
स्वामीओ निवारणु कर्तुं हुतुं. तेथी तेमणु चातुर्याम धर्मना त्याग करीने पञ्च-

५, तथा-दारुको निर्ग्रन्थः, अयं च कृष्णवासुदेवस्य पुत्रो भगवतोऽरिष्टनेमिनाथस्य शिष्योऽनुत्तरोपपातिकसूत्रवर्णिनः ६, तथा-सत्यकिः-तदाख्यो निर्ग्रन्थीपुत्रः =साध्वीपुत्रः, कथं 'साध्व्या ब्रह्मचारिण्याः पुत्रः ?' इति तत्कथैवम्--

चेटकमहाराजपुत्री सुज्येष्ठानाम्नी जातसंवेगा प्रव्रजिता, उपाश्रयमध्ये आतापनां कृतवती, इतश्च पेढालनामा कश्चित् परिव्राजको विद्यासिद्धी विद्यादानेच्छुर्गोच्यपुरुषं ब्रह्मचारिणीपुत्रमन्वेपयंस्तत्राऽऽगतः, सुज्येष्ठां साध्वीमुपाश्रयाभ्यन्तर आतापयन्तीमवभोक्ष्य धूमिकाव्यामोहं कृत्वा विद्याप्रभावादलक्षितो बीजं निक्षिप्तान्, तेन तस्या गर्भो जातः, पुत्रश्चाजनि, तस्य सत्यकिरिति

दारुक निर्ग्रन्थ कृष्ण वासुदेवके पुत्र थे, और भगवान् अरिष्ट नेमिनाथ थे, इनका वर्णन अनुत्तरोपपातिक सूत्रमें किया गया है, सत्यकि ये निर्ग्रन्थी साध्वीके पुत्र कैसे थे। तो इसका उत्तर इस कथासे ऐसा है-

सुज्येष्ठा नामकी चेटक महाराजकी एकपुत्री थी किसी निमित्तवश इसे संसारसे वैराग्य हो गया सो यह दीक्षित हो गई एक दिनकी बान है, कि यह उपाश्रयमें आनापना कर रही थी इतनेमें पेढाल नामका कोई परिव्राजक कि जिसे अनेक विद्याएँ सिद्ध थी, विद्यादान देनेकी अभिलाषावाला होकर किसी ब्रह्मचारिणीके योग्य पुत्रकी शोध करता हुआ वहाँ आया।

उसने सुज्येष्ठा साध्वीकी उपाश्रयके भीतर आतापना करती हुई देखा-देखकर उसने धूमिकाव्यामोह (?) करके विद्याके प्रभावसे अलक्षित रूपमें अपने वीर्यका प्रक्षेप उसकी योनिमें कर दिया, इससे

य म धर्मने अंगीकार किये डते। (४) दारुक निर्ग्रन्थ-तेओ कृष्णवासुदेवना पुत्र डता, अने भगवान् अरिष्टनेमिनाथना शिष्य डता. अनुत्तरोपपातिक सूत्रमां तेमनुं वर्णन करवामां आब्युं छे

(५) सत्यकी-तेओ निर्ग्रन्थी साध्वीना पुत्र डता. ब्रह्मचारिणी साध्वीने पुत्र केवी रीते डोर्ध शके, ओ वातने। सुदासो करवामां आवे छे-चेटक मडा-राजने सुन्येष्ठा नामनी ओक पुत्री डती तेने डोर्ध डारणे संसार पर वैराग्य आवी गयो, तेथी तेणे दीक्षा अंगीकार करी, त्पारमाड डोर्ध ओक द्विसे ते उपाश्रयमां आतापना लर्ध रही डती. त्पारे पेढाल नामने डोर्ध ओक परिव्राजक त्यां आव्यो तेणे अनेक विद्याओ सिद्ध करी डती ते डोर्ध ब्रह्मचारिणीना पुत्रने पोतानी आ विद्याओ शिष्यववा मागतो डते। तेणे सुन्येष्ठा साध्वीने उपाश्रयमां आतापना करती निडाणी तेणे पोतानी विद्याना प्रभावथी धूमिकाव्यामोह करीने (अ.रे आबु अंधकार करी डधने) अलक्षित रूपे (डोर्धने अणर न पडे

नाम जातम् । ततः सुज्येष्ठा पुत्रः सात्यकिरेकदा भगवत्समवसरणं गतः, इतश्च कालसन्दीपनामा विद्याधरो भगवन्तं वन्दित्वा पृष्टवान्—कस्मान्मे भयमिति, । भगवान् कथितवान्—एतस्मात् सत्यकेः । ततः कालसन्दीपः सात्यकिमुपेत्यावज्ञ-योवाच—‘अरे ! रे ! त्वं मां हनिष्यसि ? इत्युत्त्वा स्वस्थानं गतः । तत एकदा तत्पिता पेढालपरित्राजको विद्याधरः, सुज्येष्ठापुत्रं सत्यकिमपहृत्य स्वस्थाने नीतवान्, स्वविद्यां च शिक्षितवान् । अथ स सात्यकिः पञ्चसु पूर्वभवेषु रोहिण्या विद्यया मारितः, षष्ठभवे षण्मासावशेषायुरसौ विद्यां नैच्छत् । अस्मिन् सप्तमे उसको गर्भ रह गया । समय पर उसको पुत्र हुआ उसका ‘सात्यकि’ ऐसा नाम रखा गया, धीरे २ बाल्यावस्था पार कर जब वह सज्जदार हो गया तो वह एक दिन भगवान् के समवसरणमें गया वहां पर उससे पहिले आये हुए कालसन्दीप नामके विद्याधरने भगवान् को वन्दना करके उनसे पूछा—भगवन् ! मुझे भय किमरो होगा ? भगवान् ने प्रत्युत्तरमें उससे कहा—

तुम्हें सात्यकिसे भय होगा त व कालसन्दीप सात्यकिके पास जाकर उसका तिरस्कार करते हुए बोला—अरे ! रे ! तू क्या मुझे मारेगा ! ऐसा कहकर वह फिर अपने स्थान पर चला गया एक दिन उसका पिता पेढालपरित्राजक विद्याधर सुज्येष्ठा के पुत्र सात्यकिका हरण कर अपने घर पर ले आया, और लाकर उसने उसे अपनी विद्या सिखा दी । सात्यकि पांच पूर्वभवोंमें रोहिणी विद्याद्वारा

श्रेणी रीते) पोतना वीर्यने ते साध्वीनी येनिमां द्वाभल करी हीधुं. तेभी ते साध्वीने गर्भ रक्षो अने त्पार भाद योग्य समये तेष्ते अक पुत्रने जन्म आये। तेनुं नाम ‘सात्यकी’ राभनामां आण्युं. धीरे धीरे भाट्यावस्था पूरी करीने ज्भारे ते समज्जणे थये। त्पारे ते अक द्विजस भगवानना समवसरण्णुमां ज्ठ पढेअये। त्यां कालसन्दीप नामने अक विद्याधर पणु आवेदो डतो। ते विद्याधरे भगवानने वंदणा करीने आ प्रभाण्णे पूछ्युं—“हे भगवन् ! मारे केनाथी लय पामवे पडशे ?” भगवाने तेने कहुं—“तारे सात्यकीथी लय पामवे पडशे” (सात्यकी तारी डत्या करशे). भगवानने आ प्रकारने ज्वाण सांल णीने कालसन्दीप सात्यकी ती पासे ज्ठने तेने तिरस्कार करवा लाग्यो—“छोकरा ! शुं तुं मने मारीशकीश !” आ प्रभाण्णे कहीने ते पोताना निवासस्थान तरङ्ग य ह्यो गयो. त्पारभाद केठ अक द्विजसे सात्यकीना पिता पेढाल परि म्नाजक विद्याधरे सुज्येष्ठा पासेथी सात्यकीतुं अपडरण्णु क्युं. ते तेने पोताने

भवे तु सा रोहिणी विद्या सिद्धा, तल्ललाटे विवरं कृत्वा तच्छरीरं प्रविष्टा ।
ललाटच्छिद्रं च देवेन तृतीयं नेत्रं कृतम् । सात्यकिः स्वपितरं पेढालपरिव्राजकं,
कालसंदीपं विद्याधरं च मारितवान्, स्वयं च विद्याधरचक्रवर्ती बभूव ७।

तथा--श्राविका बुद्धः-बुद्धा=ज्ञाना श्राविका-सुलसाभिधाना येन सश्रावि-
काबुद्धः, आर्षत्वादबुद्धस्य परप्रयोगः, अम्बडः-तदाख्यः परिव्राजको विद्याधर-
श्रमणोपासकः, तत्कथैवम्--

चम्पानगरीनिवासी अम्बडो विद्याधरः श्रावको महावीरप्रभुममीपे धर्मं
श्रुत्वा राजगृहं प्रयातः । स च भगवता बहुप्रचोपकारायोक्तः--“ सुलसाश्राविका

मारा गया-अतः उसने छठे भवमें जब कि उसकी आयु छ मासकी
वाकी रही इस विद्याकी चाहना करना छोड दिया परन्तु इस सातवें
भवमें उसे वह रोहिणी विद्या सिद्ध हो गई सो वह उसके ललाटमें छेद
करके शरीरमें प्रविष्ट हो गई ललाटके छेदको देवने तृतीय नेत्रके रूपमें
परिणमा दिया सात्यकिने अपने पिता पेढालपरिव्राजकको और काल-
संदीप विद्याधरको मार दिया और स्वयं विद्याधरोंका चक्रवर्ती बन गया ७।

अम्बडका विशेषण जो 'श्राविका बुद्ध' दिया है सो उस विषयमें
कथा ऐसी है-अम्बड नामका कोई एक विद्याधर था, वह चम्पानगरीका
रहनेवाला था, श्रावक था, एक दिनकी बात है कि यह महावीर प्रभुके
पास धर्म सुनकर राजगृह की ओर जब चला तब भगवान्ने उससे

घेर लक्ष गये। त्पारभाह तेण्णे तेने पोतानी विद्याओ शिष्यी दीधी. पांथ
पूर्वभवोमां शिष्यीविद्या द्वारा सात्यकीने मारी नाभवामां आण्ये इतो तेथी
पोताना छका लवमां न्यारे पोतानुं छ मासनुं आयुष्य णाडी रखुं इतुं त्त्यारे
तेण्णे ते विद्या प्राप्त करवानी अभिलाषा छोडी दीधी. परन्तु आ सातमा लवमां
तेने ते शिष्यी विद्या सिद्ध थर्छ गर्थ. ते विद्या तेना कपाणमां छिद्र पाडीने
तेना शरीरमां दाण्ण थर्छ गर्थ तेना कपाणमां ने छिद्र पडयुं इतुं. तेनुं देव
द्वारा त्रीण नेत्रमां परिणुमन करवामां आण्युं. त्त्यार भाह सत्यकीओ तेना पिता
पेढाल परिव्राजकने अने कालसंदीप विद्याधरने मारी नाण्णया अने पोते
विद्याधराने अकवर्ती णनी गये।

(६) अम्बड-अम्बडने श्राविकाणुद्ध विशेषण लगाउवामां आण्युं छे तेने
विषे आ प्रकारनी कथा छे-

अम्बड नामनेो केर्र ओक विद्याधर इतो. ते अंथा नगरीमां रहैतो इतो
अने श्रमणोपासक (श्रावक) इतो. ओक द्विस ते महावीर प्रभुना दर्शन करीने
तथा धर्मोपदेश सांभणीने न्यारे ते राजगृह नगर तरङ्ग जवा उपडयो, त्त्यारे

धर्माचरणार्थं निवेदनीया ” । ततोऽम्बडश्चिन्तयामास—“ अहोसुलसा पुण्यवती, या त्रिलोकीनाथेन धर्माचरणार्थं निवेद्यते तस्याः कईट्टगुणो यत्प्रभावेण भगवता धर्माचरणार्थं निवेद्यत इति तावदहं तस्याः सम्यक्त्वं परीक्षे ” । ततः स परिव्राजकवेपधारी गत्वा सुलसामुवाच—‘ आयुष्मति ! तव धर्मो भविष्यतीति मे भोजनं गुरुबुद्ध्या देहि ” । ततः सुलसोवाच—येभ्यो गुरुबुद्ध्या भोजनं दीयते ते विदिता एव । ततोऽम्बड आकाशे कमलं रचयित्वा तत्रोपविश्य लोकं विस्मा-

अनेक जीवोंके उपकारके निमित्त ऐसा कहा कि “ तुम मेरी तरफसे सुलसा श्राविकाको धर्माचरणके लिये निवेदन करना भगवान्के द्वारा इस प्रकार कहे जाने पर उसने विचार किया—ओह ! सुलसा बड़ी पुण्यशालिनी है जो धर्माचरणके लिये त्रिलोकीनाथ भगवान् द्वारा प्रेरित की जा रही है, या निवेदित की जा रही है अतः मैं इसके सम्यक्त्वका परीक्षण करूँ ” ऐसा विचार करके उसने परिव्राजकका वेष धारण कर लिया और सुलसाके पास जाकर वह कहने लगा—अयुष्मति ! तुम्हें बहुत धर्म होगा जो तुम गुरुबुद्धिसे मेरे लिये भोजन प्रदान करोगी तो । तब उसकी ऐसी बात सुनकर सुलसा बोली—मैं जिन्हें गुरुबुद्धिसे आहार देती हूँ वे विदित ही हैं, अर्थात् गुरुबुद्धिसे तुमको आहार नहीं दूंगी । तब अम्बडने आकाशमें कमल रचकर और उस पर बैठकर लोगोंको आश्चर्यमें डाल दिया लोकोंने अम्बडको

लगवान मडावीरे अनेक श्रुते पर उपकार करवा निमित्ते तेने आ प्रभाषे कथुं—“ सुलसा श्राविकाने धर्मध्यान करवानुं मारा तरक्ष्ठी कडेसो।” त्यारे मडावीर प्रभुअे ते विधाधरने आ प्रभाषे कथुं त्यारे तेना मनभां अेवे विचार थये के “ सुलसा डेटली षधी पुण्यशालिनी छे. त्रिलोकीनाथ लगवाननी तेना अथे केवी कृपादष्टि छे। अडे। शुड मडावीर प्रभु तेने धर्मध्यान करवानी प्रेरणा आपी रक्षा छे.” त्यार भाड तेणें विचार कर्ये के सुलसा श्राविकाना सम्यक्त्वनी मारे कसोटी करवी जेधअे. आ प्रभाषे विचार करीने तेणे परि-
माजकेना वेष धारण कर्ये सुलसानी पासे जेधने तेणे आ प्रभाषे कथुं—“हे आयुष्मति ! जे तुं गुरुबुद्धिथी (मने गुरु मानीने) मने लोअन प्रदान करीश तो तने भूण ज धर्मलाल थये.” त्यारे सुलसाअे तेने जवण आथे—
“ गुरुबुद्धिथी केने आडार प्रदान करवे ते हुं जाणुं छुं.” अेटले के हुं आपने गुरुबुद्धिथी लोअन प्रदान करी शकीश नडीं. त्यारे अणठे पेतानी

पितवान्, ततोऽम्बडं लोको भोजनाय निमन्त्रितवान्, स तु नैच्छत् । लोकास्तं पप्रच्छुः-भगवन् । भवान् कस्य भोजनेन मासक्षणान्ते भाग्यं संवर्द्धयिष्यति ? स प्रत्युवाच-‘ सुलसायाः ’ इति । ततो लोको गत्वा सुलसां निवेदयामास-यथा तव गेहं भिक्षुरयं भोक्तुमिच्छति । सुलसोवाच-गुरुबुद्ध्या दातुं नोचितम् । ततोलोकोऽम्बडमुवाच । स च ज्ञातवान् सुलसापरमसम्यग्दृष्टिः, सा चमत्कार-दर्शनापि न विस्मिता । ततोऽम्बडो लोकेन सह सुलसागृहं गतवान् । तत्र नैपे-

भोजनके लिये निमन्त्रित किया, परन्तु उसने किसीको भी निमंत्रण स्वीकार नहीं किया तब लोकोंने उससे पूछा-भगवन् मासक्षमणके अन्तमें आप अपने भोजनसे किसके सौभाग्यको संवर्द्धित करेंगे ? तब उसने कहा-मैं सुलसाके सौभाग्यका संवर्द्धन करूंगा, उसकी ऐसी बात सुनकर लोगोंने सुलसाके पास जाकर निवेदन किया-कि हे सुलसे ! तुम बड़ी सौभाग्यशालिनी हो-क्योंकि यह भिक्षु तुम्हारे घर पर ही भोजन करना चाहता है, तब सुलसाने कहा-मैं गुरुकी बुद्धिसे तो इसे आहार देना नहीं चाहती हूं, तब लोगोंने जाकर अम्बडसे कहा-तो वह समझ गया कि सुलसा परम सम्यग्दृष्टि जीव है, जो मेरे इस चमत्कारको देखकर भी आश्चर्य चकित नहीं बनी तब अम्बड लोकोंके साथ सुलसाके घर पर स्वयं गया वहां वह नैवेधिकी-

विधाना प्रभाषथी आकाशमां कमणुं निर्माणु कथुं. ते कमल पर जेसीने तेहे लोकोंने आश्चर्यचकित करी नाभ्या. लोकोंने तेने लोकनने भाटे आमंत्रणु आपवा मांड्युं, पणु तेहे डोडना आमंत्रणुने स्वीकार न कथी. त्यारे लोकोंने तेने पूछ्युं-“ भगवन् ! मासभमणुने अन्ते आप कया भाग्यशाणीना डोडने आहार अडणु करीने तेना सौभाग्यनी अबिवृद्धि करेशो ? ” त्यारे अम्बडे जवाभ आथो-“ हुं सुलसाने त्यांथी आहार अडणु करीने तेना सौभाग्यनी अबिवृद्धि करीश.” तेनी आ वात सांभणीने लोकोंने सुलसा पासे जधने तेने कथुं-“ हे सुलसा ! तुं वणी भाग्यशाणी छे, कारणु के मासभमणुने अन्ते ते साधु तारां धरनुं लोकन वडोरीने पारणुं करवाने छे.” त्यारे सुलसाञ्जे कथुं-“ हुं गुरुभाषथी (तेने भारे गुरु गणीने) तेने आहार प्रदान करवा भागती नथी.” लोकोंने अम्बड पासे जधने आ वात तेने कडी संभणावी. त्यारे तेने भातरी थध गध के सुलसा परम सम्यग्दृष्टि छव छे. तेथी ज भास आ चमत्कारनी पणु तेना उपर भिलकुल असर थध नथी. आ प्रकारे सुलसाने कसोटी करीने ते लोकोंने साथे सुलसाने घर गये नैवेधिकी करते।

धिकीं कूर्वन पञ्चनमस्कारमन्त्रमुच्चारयन् प्रविवेश, सुलसाऽप्यम्बडस्याभ्युत्थानादिकशिष्टाचारं कृतवती, अम्बडोऽपि सुलसां प्रशंसितवान् ।

यश्चाम्बडऔपपातिकोपाङ्गे, 'महाविदेहे सेत्स्यति' इत्येवमभिधीयते सोऽन्योऽम्बडः सम्भाव्यते ८। तथा—सुपार्श्वी—तदाख्या पार्श्वीपत्नीयापार्श्वनाथशिष्यशिष्या आर्याऽपि ९। एते नव जीवा आगमिष्यन्त्याम् उत्सर्पिण्यां चातुर्यामं—चत्वारो यामा—महाव्रतानि यस्मिन् स 'चातुर्यामोधर्मस्तं धर्मं प्रज्ञाप्य—प्ररूप्य सेत्स्यन्ति—सिद्धिं गमिष्यन्ति, इत्यारभ्य—'यावत्' पदेन 'भोत्स्यन्ते, मोक्ष्यन्ते, परिनिर्वास्यन्ति, सर्वदुःखानाम्' इतिग्राह्याणि, अन्तं करिष्यन्ति । एतेषु केचिन्मध्यमतीर्थङ्करत्वेनोत्पत्स्यन्ते, केचित्तत्केवलित्वेनेति ॥ सू० ३४ ॥

करता हुआ एवं पंचनमस्कारमंत्रका उच्चारण करता हुआ अन्दर प्रवेश किया सुलसाने भी अम्बडका अभ्युत्थान आदि शिष्टाचार किया एवं अम्बडने भी सुलसाकी प्रशंसा की—

“अम्बड महाविदेहमें सिद्धि पद प्राप्त करेगा” ऐसा जो औपपातिक उपाङ्गमें कहा गया है, सो वह कथन इस अम्बडके विषयमें नहीं कहा गया है, किन्तु वह कथन अन्य अम्बडके विषयमें है ऐसा प्रतीत होता है ।

सुपार्श्वी—यह आर्यिका थी और पार्श्वनाथके शिष्यकी शिष्या थी ये नौ जीव आगामी उत्सर्पिणीमें चार महा व्रतवाले धर्मकी प्ररूपणा करके सिद्धि पदको प्राप्त करेंगे यहाँ यावत्पदसे “भोत्स्यन्ते मोक्ष्यन्ते, परिनिर्वास्यन्ति, सर्वदुःखानाम्” इन पदोंका ग्रहण हुआ

थके अने पंच नमस्कार मंत्रने जप करतो ते तेना धरमां हापल थयो. सुलसाणे पणु अभ्युत्थान आदि शिष्टाचार पूर्वक तेना सत्कार कथो. अम्बडे पणु सुलसानी पूण न प्रशंसा करी.

“अम्बड महाविदेहमां सिद्ध पद प्राप्त करेशे” आ प्रकारनुं वे कथन औपपातिक उपांगमां करवामां आण्यु छे, ते कथन आ अम्बडने अनुलक्षीने कराणुं नथी, परन्तु ते कथन अन्य अम्बडना विषयमां करवामां आण्युं छे. अेम समजणुं.

सुपार्श्वी—ते अेक आर्यिका (साध्वी) હતી. તેઓ પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શિષ્યની શિષ્યા હતાં.

ઉપર્યુક્ત નવે જીવો આગામી ઉત્સર્પિણીમાં ચર મહાવ્રતવાળા ધર્મની પ્રરૂપણા કરીને સિદ્ધ થશે. અહીં “યાવત્” પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ

पूर्वं तीर्थङ्करत्वयोग्या जीवा उक्ताः, तत्र श्रेणिकस्य तीर्थङ्करत्वं प्रदर्शयितुमाह—

मूलम्—एस णं अज्जो ! सेणिए राया भिंससारे काल-
मासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सीमंतए नरए
चउरासीइ वाससहस्सट्टिइएसु नेरइएसु णैरइयत्ताए उववज्जि-
हिति । से णं तत्थ णैरइए भविस्सइ काले कालोभासे जाव
परमकिण्हे वन्नेणं । से णं तत्थ वेयणं वेइहिई उज्जलं जाव
दुरहियासं । से णं तओ नरयाओ उव्वट्टेत्ता आगमेस्साए
उस्सपिणीए इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे वेयड्डुगिरिपायमुले
पुंडेसु जणवएसु सयदुवारे णयरे संमुइस्स कुलगरस्स भदाए
भारियाए कुच्छिसि पुमत्ताए पच्चायाहिइं । तएणं सा भदा
भारिया नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्टमाण य राइं-
दियाणं वीइकंताणं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुन्नपंचिंदिय-
सरीरं लक्खणवंजणगुणोत्रवेयं जाव सुरूवं दारगं पयाहिइ ।
जं रयाणिं च णं से दारए पयाहिई तं रयाणिं च णं सयदुवारे
णयरे सन्निभतरबाहिरए भारग्गसो य कुंभग्गसो य पउमवासे
य रयणवासे य वासे वासिहिइ । तएणं तस्स दारयस्स अम्मा-
पियरो एक्कारसमे दिवसे वीइकंते जाव बारसाहे दिवसे अय-
मेयारूवं गोणं गुणनिष्फणं नामधिज्जं काहिति-जम्हा णं
अम्हं इमंसि दारगंसि जायंसि समाणंसि सयदुवारे नयरे सन्निभ-
तरबाहिरए भारग्गसो य कुंभग्गसो य पउमवासे य रयणवासे

है, इनमें कितनेक मध्यम तीर्थंकर रूपसे उत्पन्न होंगे और कितनेक केवल रूपसे उत्पन्न होंगे ॥ सू० ३४ ॥

थये। छे—शुद्ध थये, मुक्ता थये, परिनिर्वृत थये अने समस्त दुःखोने। अन्त
करथे तेमांथी केटलाक मध्यम तीर्थंकरे। इये उत्पन्न थये अने केटलाक केवणी
इये उत्पन्न थये. ॥ सू० ३४ ॥

य वासे बुद्धे तं होउ णं अम्हं इमस्स दारगस्स नामधिज्जं
महापउमे, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधिज्जं
काहिति—महापउमेत्ति । तएणं तं महापउमं दारगं अम्मापि-
यरो साइरेगं अट्टुवासजायगं जाणित्ता महया रायाभिसेएणं
अभिसिंचिहिति । से णं तत्थ राया भविस्सइ महया हिमवंत
महंतमलयमंदरमहिंदसारे रायवन्नओ जाव रज्जं पसाहेमाणे
विहरिस्सइ, । तएणं तस्स महापउमस्स रत्तो अन्नया कयाइं
दो देवा महिद्धिया महज्जुंइया महब्बलामहाजसा महासोक्खा
सेणाकम्मं काहिति, तं जहा—पुण्णभद्देय १ माणिभद्देय २।
तएणं सयदुवारे नयरे बहवे राईसरतलवरमांडवियकोडुंविय
इंभसेट्टिसेणावइसत्थवाहप्पभियओ अन्नमन्नं सदावेहिति
एवं वइस्संति—जम्हाणं देवाणुप्पिया ! अम्हं महापउमस्स रत्तो
दो देवा महिद्धिया जाव महासोक्खा सेणाकम्मं करेत्ति, तं जहा—
पुण्णभद्देय माणिभद्देय, तं होउ णं अम्हं देवाणुप्पिया महाप-
उमस्स रत्तो दोच्चेवि नामधेजे देवसेणे । तएणं तस्स महाप-
उमस्स दोच्चे वि नामधेजे भविस्सइ देवसेणेत्ति । तएणं तस्स
देवसेणस्स रत्तो अन्नया कयाइं सेए संखतलविमलसान्निगासे
चउदंते हत्थिरयणे समुप्पज्जिहिइ । तएणं से देवसेणे राया तं
सैयं संखतलविमलसंनिगासं चउदंनं हत्थिरयणं दुरूढे समाणे
सयदुवारं नयरं मज्झं मज्झेणं अभिक्खणं २ अइज्जाहिइ य
णिज्जाहि य । तएणं सयदुवारे णयरेबहवे राईसरतलवर जाव
अन्नमन्नं सदाविस्संति, एवं वइस्संति—जम्हाणं देवाणुप्पिया ।

अम्हं देवसेणस्स रत्तो सेए संखतलविमलसंनिगासे षउदंते
हत्थिरयणे समुप्पन्ने तं होउ णं अम्हं देवाणुप्पिया । देवसे-
णस्स रत्तो तच्चेवि नामधेज्जे विमलवाहणे । तएणं तस्स
देवसेणस्स रत्तो तच्चेवि णामधेज्जे भविस्सइ विमलवाहणे.

तएणं से विमलवाहणे राया तीसं वासाइं अगारवासमज्जे
वसित्ता अम्मापिईहिं देवत्तगएहिं गुरुमहत्तरएहिं अव्वणुन्नाए
समाणे उदुंमिसरए संबुद्धे अणुत्तरे मोक्खमग्गे पुणरवि लोगं-
तिएहिं जीयकप्पिएहिं देवेहिं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं
मणुन्नाहिं मणामाहिं उरालाहिं कल्लाणाहिं धन्नाहिं सिवाहिं
मंगल्लाहिं सस्सिरीआहिं वग्गूहिं अभिणंदिज्जमाणे २ अभि-
थुवमाणे २ य षहिया सुभूमिभागे उज्जाणे एगं देवदूसमादाय
मुंडे भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइहिइ । तस्स णं भग-
वंतस्स साइरेगाइं दुवालसवासाइं निच्चं वोसट्ठकाए चियत्त-
देहे जे केई उवसग्गा उप्पज्जिस्संति, तं जहा—दिव्वावा माणुसा
वा तिरिक्खज्जोणिया वा, ते उपन्ने सम्मं सहिस्सइ खमिस्सइ
तित्तिक्खिस्सइ अहियासिस्सइ । तएणं से भगवं ईरियासमिए
भासासमिए जाव गुत्तबंभयारी अममे अकिंचणे छिन्नगंधे
निरुपलेवे जहाभावणाए कंसपाईव मुक्कतोए जाव सुहुयहुया-
सणेविव तेयसा जलंते ।

कंसे संखे जीवे, गगणे वाए य सारए सलिले ।
पुक्खरपत्ते कुम्मे, विहगे खग्गी य भारंडे ॥ १ ॥

कुंजर वसहे सीहे, नगरया चैव सागरमखोभे ।
चंदे सूरे कणगे, वसुंधरा चैव सुहुयहुए ॥ २ ॥

नत्थि णं तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिबंधे भवइ, से य
पडिबंधे चउव्विहे पणत्ते, तं जहा--अंडए वा १, पोयएइ वा
२, उग्गहेइ वा ३, पग्गहेइ वा ४, जं णं जं णं दिसं इच्छइ
तं णं तं णं दिसं अपडिबद्धे सूइभूए लहुभूए अणप्पगंथे संज-
मेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरिस्सइ । तस्स णं भगवं-
तस्स अणुत्तरेणं नाणेणं अणुत्तरेणं दंसणेणं अणुत्तरेणं चरि-
त्तेणं एवं आलएणं, विहारेणं अज्जवेणं, महवेणं, लाघवेणं,
खंतीए, -मुत्तीए, -गुत्तीए, सच्चसंजम-तवगुणसुचरियसोव-
चिय फलपरिनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं भावेमाणस्स ज्ञाणंतारि-
याए वट्टमाणस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे
पडिपुन्ने केवलवरणाणदंसणे समुपज्जिहिइ । तएणं से भयवं
अरहा जिणे भविस्सइ, केवली सव्वन्नू सव्वदरिस्सीसदेवमणु-
यासुरस्स लोगस्स परिथागं जाणिस्सइ पासिस्सइ सव्वलोए
सव्वजीवाणं आगइं गइं ठिइं चयणं उववायं तक्कं मणोमाण-
सियं भुत्तं पीयं कडं पडिसेवियं अवीकम्मं रहोकम्मं अरहा
अरहस्सभागी भविस्सइ । तं तं कालं मणवयकाइए जोगे वट्ट-
माणं सव्वलोए सव्वजीवाणं सव्वभावेजाणमाणे पासमाणे
विहरिस्सइ । तएणं से भयवं तेणं अणुत्तरेणं केवलवरणाणदं-
सणेणं सदेवमणुयासुरलोगं अभिसामिच्चा समणाणं णिग्गंथाणं

पंचमहठ्वयाङ्ं सभावणाङ्ं छच्च जीवनिकायधम्मं देसेमाणे
विहरिस्सइ ॥ सू० ३५ ॥

छाया—एष खलु आर्याः । श्रेणिको राजा भिम्मसारः कालमासे कालं
कृत्वा अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सीमन्तके नरके चतुरशीतिवर्षसहस्रस्थिति-
केषु नैरयिकेषु नैरयिकतया उत्पत्स्यते । स खलु तत्र नैरयिको भविष्यति कालः
कालावभासः यावत् परमकृष्णो वर्णेन । स खलु तत्र वेदनां वेदयिष्यति—उज्ज्व-
लां यावत् दुरधिसहाम् । स खलु तस्मान्नरकात् उद्घृत्य आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पि-
ष्याम् इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे वैताढ्यगिरिपादमूले पुण्ड्रेषु जनपदेषु
शतद्वारे नगरे संमुचेः कुलकरस्य भद्राया भार्यायाः कुक्षौ पुंस्तया प्रत्यायास्यति ।
ततः खलु सा भद्रा भार्या नवसु मासेषु बहुमतिपूर्णेषु अर्द्धाष्टिभेषु च रात्रिन्दि-
वेषु व्यतिक्रान्तेषु सुकुमारपाणिपादम् अदीनप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरं लक्षणव्यञ्जन-
गुणोपपेतं यावत् सुरुपं दारकं प्रजनयिष्यति । यस्यां रजनौ च खलु स दारकः
प्रजनिष्यते तस्यां रजनौ च खलु शतद्वारे नगरे साभ्यन्तरवाह्यके भाराग्रशश्व
कुम्भाग्रशश्व पञ्चवर्षश्च रत्नवर्षश्च वर्षो वर्षिष्यति । ततः खलु तस्य दारकस्य
मातापितरौ एकादशे दिवसे व्यतिक्रान्ते यावत् द्वादशे दिवसे इदमेतद्रूपं गौणं
गुणनिष्पन्नं नामधेयं करिष्यतः—यस्मात् खलु अस्माकमस्मिन् दारके जाते सति
शतद्वारे नगरे साभ्यन्तरवाह्यके भाराग्रशश्व कुम्भाग्रशश्व पञ्चवर्षश्च रत्नवर्षश्च वर्षो
वृष्टः, तत् भवतु खलु अस्माकमस्य दारकस्य नामधेयं महापन्नः । ततः खलु तस्य
दारकस्य मातापितरौ नामधेयं करिष्यतः महापन्नेति । ततः खलु तं महापन्नं
दारकं मातापितरौ सातिरेकम् अष्टवर्षजातकं ज्ञात्वा महता राज्याभिषेकेण अभि-
षेक्ष्यतः । स खलु तत्र राजा भविष्यति, महाहिमहन्मलयमन्दरमहेन्द्रसारः राज-
वर्णकः यावत् राज्यं प्रसाधयन् विहरिष्यति । ततः खलु तस्य महापन्नस्य राज्ञः
अन्यदा कदाचित् द्वौ देवौ महर्दिकौ महाश्रुतिकौ महाबलौ महायशसौ महा-
सौख्यौ सेनाकर्म करिष्यतः, तद्यथा—पूर्णभद्रश्च १, मणिभद्रश्च २ । ततः खलु शत-
द्वारे नगरे बहवो राजेश्वरतलवरमाडम्बिककौटुम्बिकेभ्यश्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाह-
प्रभृतयः अन्योन्यं शब्दयिष्यन्ति, एवं वदिष्यन्ति—यस्मात् खलु देवानुप्रियाः ।
अस्माकं महापन्नस्य राज्ञो द्वौ देवौ महर्दिकौ यावत् महासौख्यौ सेनाकर्मकुरुतः,
तद्यथा—पूर्णभद्रश्च मणिभद्रश्च, तद् भवतु खलु अस्माकं देवानुप्रियाः महापन्नस्य-
राज्ञो द्वितीयमपि नामधेयं देवसेनः इति । ततः खलु तस्य महापन्नस्य द्वितीयमपि
नामधेयं भविष्यति । देवसेन इति । ततः खलु तस्य देवसेनस्य राज्ञोऽन्यदा कदा-

चित् श्वेतशङ्खतलविमलसन्निकाशं चतुर्दन्तं हस्तिरत्नं समुत्पत्स्यते । ततः खलु स देवसेनो राजा तं श्वेतं शङ्खतलविमलसन्निकाशं चतुर्दन्तं हस्तिरत्नम् आरूढः सन् शतद्वारं नगरं मध्यमध्येन अभीक्षणमभीक्षणमतियास्यति च निर्यास्यति च । ततः खलु गतद्वारे नगरे बहवो राजेश्वरतलवर० यावत् अन्योन्यं शब्दयिष्यन्ति, एवं वदिष्यन्ति-यस्मात् खलु देवानुप्रियाः । अस्माकं देवसेनस्य राज्ञः श्वेतं शङ्खतलविमलसन्निकाशं चतुर्दन्तं हस्तिरत्नं समुत्पन्नं तद् भवतु खलु अस्माकं देवानुप्रियाः । देवसेनस्य राज्ञस्तृतीयमपि नामधेयं विमलवाहनः । ततः खलु तस्य देवसेनस्य राज्ञस्तृतीयमपि नामधेयं भविष्यति विमलवाहन ततः खलु स विमलवाहनो राजा त्रिंशतं वर्षाणि अगारवासमध्ये उपित्वा मातापितृभ्यां देवत्वगताभ्यां गुरुमहतरैरभ्यनुज्ञातः सन् ऋतौ शरदि संबुद्धः अनुत्तरे मोक्षमार्गे, पुनरपि लोकान्तिकैः जितकल्पिकैः देवैः ताभिः इष्टाभिः कान्ताभिः प्रियाभिर्मनोज्ञाभिः मनोऽमाभिः उदाराभिः कल्याणाभिः धन्याभिः शिवाभिः मङ्गल्याभिः सश्रीकाभिः वाग्भिः अभिनन्द्यमानः अभिनन्द्यमानः अभिपूयमानः अभिपूयमानश्च बहिः सुभूमिभागे उद्याने एकं देवदूष्यमादाय मुण्डो भूत्वा आगारात् अनगारितां प्रव्रजिष्यति । तस्य खलु भगवतः सातिरेकाणि द्वादशवर्षाणि नित्यं व्युत्सृष्टकाये, त्यक्ते देहे-ये केऽपि उपसर्गा उत्पत्स्यन्ते, तद्यथा-दिव्या वा मानुषा वा तिर्यग्योनिका वा, तानुत्पन्नान् सम्यक् सहिष्यते क्षमिष्यते तितिषिष्यते अध्यासिष्यते । ततः खलु स भगवान् ईर्यासमितो भाषासमितः यावत् गुप्तब्रह्मवारी अममोऽकिञ्चनश्चिन्नग्रन्थो निरुपलेपः यथा भावनायां कांस्यपात्रीव मुक्ततीयः यावत् सुहुतहुताशन इव तेजसा ज्वलन् ।

“ कांस्यं शङ्को जीवः, गगनं वातश्च शारदं सकलम् ।

पुष्करपत्रं कूर्मः, विहगः खड्गी च भारण्डः ॥ १ ॥

कुञ्जरः वृषभः सिंहः, नागराजश्चैव सागरोऽश्लोभः ।

चन्द्रः सूरः कनकं, वसुन्धरा चैव सुहुतहुतः ” ॥ २ ॥

नास्ति खलु तस्य भगवतः कुत्रापि प्रतिबन्धो भवति, स च प्रतिबन्धश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अण्डज इति वा १, पोतज इति वा २, अवग्रहिकइति वा ३, प्रग्रहिकइति वा ४। यां यां दिग्मिच्छति तां तां दिशमप्रतिवद्दः शूचिभूतो लघुभूतः अनात्मग्रन्थः संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरिष्यति । तस्य खलु भगवतः अनुत्तरेण ज्ञानेन अनुत्तरेण दर्शनेन अनुत्तरेण चारित्र्येण एवम् आलयेन, विहारेण, आर्जवेन, मार्दवेन लाघवेन क्षान्त्या मुक्त्या गुक्त्या सत्यसंयमतपोगुणसुचरितशोपचितकृन्निराणमार्गेणाऽऽत्मानं भावयतो ध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य

અનન્તમનુત્તરં નિર્વ્યાઘાતં નિરાવરણં કૃત્સ્નં પ્રતિપૂર્ણં કેવલવરજ્ઞાનદર્શનં સમુત્પ-
ત્સ્યતે । તતઃ સ્વલુ સ મગવાન્ અર્હન્ જિનો મવિષ્યતિ, કેવલી સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શી
સદેવમનુજાસુરસ્ય લોકસ્ય પર્યાયં જ્ઞાસ્યતિ, દ્રક્ષ્યતિ, સર્વલોકે સર્વજીવાનામા-
ગતિં ગતિં સ્થિતિં વ્યવનમુપપાતં તર્કં મનોમાનસિકં શુક્તં પીતં કૃતં પ્રતિસેવિતમાત્રિ-
ષ્કર્મ રહઃકર્મ અરહાઃ અરહસ્ય ભાગી મવિષ્યતિ, તં તં કાલં મનોવાકાયિકે યોગે
વર્તમાનાનાં સર્વલોકે સર્વજીવાનાં સર્વમાવાન્ જાનાનઃ પશ્યન્ વિહરિષ્યતિ । તતઃ
સ્વલુ સ મગવાન્ તેનાનુત્તરેણ કેવલવરજ્ઞાનદર્શનેન સદેવમનુજાસુરલોકમભિસ-
મેત્ય શ્રમણેભ્યો નિર્પન્થેભ્યઃ પશ્ચમહાવ્રતાનિ સમાવનાનિ ષડ્જીવનિકાયધર્મં
દિશન્ વિહરિષ્યતિ ॥ સૂ૦ ૩૬ ॥

ટીકા— ‘ એસ ણં અડ્જો ! ’ इत्यादि—गौतमादिसाधून् संवोधयन्मगवा-
नाह-आर्या ! इति=हे आर्याः ! आर्यशब्दस्य सविस्तरव्याख्या उपासकदशा-
ङ्गसूत्रे मत्कृतायामगारसंजीवनीटीकायां विलोकनीया । एषः=अत्रैव त्रयस्त्रि-
शतसूत्रोक्तानां महावीरतीर्थे निर्वर्तिततीर्थकरनामगोत्रकर्मणां नवानां जीवानां

तीर्थंकरस्य योग्य जीवोंका कथन कर अब सूत्रकार श्रेणिकर्म तीर्थ-
करताका प्रदर्शन करनेके लिये सूत्र कहते हैं—

“ एस णं अड्जो ! सेणिए राया ” इत्यादि ।

ટીકાર્થ—यहां गौतमादि साधुजनोंको संबोधित करते हुए भगवान् कह
रहेहैं—हे आर्यो ! आर्य शब्दकी यदि विस्तृत रूपसे व्याख्या जाननी हो
तो उपासकदशाङ्ग सूत्र पर जो मेरे द्वारा अगर संजीवनीटीका की
गई है उसमें देख लेनी चाहिये ये महावीरके तीर्थमें जिन नौ जीवोंने
तीर्थकर नामगोत्र कर्मका उपाजन किया है और इस विषयका कथन
३३ के सूत्रमें ऊपर यहीं पर किया जा चुका है, उन जीवोंके बीचमें

આગામી ઝળમાં જે જીવો તીર્થંકર બનવાના છે તેમનું કથન આગલા
સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું. મહારાજ શ્રેણિકનો જીવ પણ આગામી ઉત્સર્પિણીમાં
તીર્થંકર બનવાનો છે. તેથી હવે સૂત્રકાર શ્રેણિકનું કથન કરે છે—

“ એસ ણં અડ્જો ! સેણિયે રાયા ” इत्यादि—(सू ३५)

“ હે આર્યો ! ” આ પ્રકારનું સંબોધન કરીને મહાવીર પ્રભુ ગૌતમાદિ
સાધુઓને આ પ્રમાણે કહે છે—(“ હે આર્યો ” અહીં જે આર્ય પદનો પ્રયોગ
થયો છે તે આર્ય પદની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા ઉપાસક દર્શાંગ સૂત્રની મેં લખેલી
અગર સંજીવની ટીકામાં આપવામાં આવ્યો છે જે નવ જીવોએ મહાવીર પ્રભુના
તીર્થમાં તીર્થંકર નામ ગોત્રનું ઉપાજન કર્યું છે તેમનું વર્ણન ૩૩માં સૂત્રમાં

मध्ये यः प्रथमत्वेनोक्तः सः, श्रेणिको राजा स एव भिम्भसारः—भिम्भसारापर-
नामा, कालमासे—कालावसरे कालं कृत्वा अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सीम-
न्तके—प्रथमप्रस्तटे मध्यभागस्ये वृत्ते पञ्चचत्वारिंशलक्षयोजनायामधिष्कम्भे नरके
चतुरशीर्षात् वर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु नैरयिकतया=नारकत्वेनोत्पत्त्यते, सः=
श्रेणिकस्तत्र नैरयिकः=नारको जीवो भविष्यति । कीदृशः स भविष्यतीत्याह—
“काल” इत्यादि—स्वरूपेण—कालः पुनः कालावभासः=तद्दर्शकानां काल एवाव-
भासमानो भविष्यति, “यावत्”—पदेन—गम्भीरलोमहर्षः, भीमः, उद्वेगजनकः
एतानि पदानि ग्राह्याणि, तत्र—गम्भीरलोमहर्षः—गम्भीरो महान् लोमहर्षो भयवि-
कारो यस्य स तथा, भीमः=विकरालः, उत्त्रासरुः=त्रासोत्पादकः, पुनः परमकृष्णः

जो सर्व प्रथम रूपसे गिनाये गये हैं वे श्रेणिक राजा कि जिनका नाम
भिम्भसार भी है काल मासमें काल करके इस रत्नप्रभा पृथिवीके
सीमन्तक नरकमें ८४ हजार वर्षकी स्थितिवाले नैरयिकोंमें नैरयिककी
पर्यायसे उत्पन्न होंगे सीमन्तक यह प्रथम प्रस्तट है यह मध्य भागमें
स्थित है, गोल है ४५ लाख योजनका इसका आयाम और विष्कम्भ
है, श्रेणिकका जीव वहां ऐसा नारक होगा जो काल कृष्णवर्णवाला
होगा, कालावभास देखने वालोंको कालेही रूपसे प्रति भासित होगा,
यहां यावत् शब्दसे “ गम्भीरलोमहर्षः भीमः उद्वेगजनकः ” इन
पदोंका ग्रहण हुआ है, इससे वह महानहै लोमहर्ष भय विकार जिसका
ऐसा होगा, भीम विकराल होगा, उत्त्रासरु—त्रासोत्पादक होगा, और
वर्णसे परम कृष्ण होगा, वह श्रेणिक जीव वहां ऐसी पीडाका वेदना

करनामां आभ्युं छे. ते नव व्यक्तियोंमां सौथी पडेकी व्यक्ति श्रेणिक इही
छे. तेज्यो भगधना महाराज अने तेमनुं नाम भिणिसार पणुं उनुं)

काणनो अवसर आवता काणधर्म पाभीने ते श्रेणिक राजा रत्नप्रभा
पृथ्वीना सीमान्तक नामना न-कावासमां ८४ हजार वर्षानी आयुस्थितिवाणा
नारकोमां नारकनी पर्याये उत्पन्न थशे. सीमन्तक नामनुं प्रथम प्रस्तट छे ते
मध्यभागमां स्थित छे अने तेनो आकार गोण छे. तेनो आयाम अने विष्कंल
(लंगार्ध, पडोणार्ध) ४५ लाख योजनप्रम.णु छे. श्रेणिक राजनो एव त्यां
ज्येवा नरकइपे उन्नत थशे के जे काणा वषुंवाणे इशे, काणावभासी इशे अटवे
के देणनार पणु काणइपे न प्रतिभासित थशे. अही ‘ यावत् (पर्यन्त) ’ पद
पडे “ गम्भीर, लोमहर्ष. भीमः उद्वेगजनकः ” आ पदोने अडुलु करवामां आभ्यां
छे. आ पदो द्वारा ज्येव अकट करवामां आभ्युं छे के तेनो भयविकार महान्
इशे, तेनुं स्वइय भीम (विकराण) इशे, तेनो देभाव त्रासजनक इशे, अने

વર્ણનાતિ શ્યામલો મવિષ્યતિ । સઃ-શ્રેણિક્રીડાઃ તત્ર વેદનાં=પીડાં વેદયિષ્યતિ= અનુમવિષ્યતિ, ક્રીડાં વેદનાં વેદયિષ્યતિ? इत्याह-“ उज्ज्वला-” मित्यादि- उज्ज्वलां-दुःखरूपतया जात्रल्यमानां सुखंश्रेणाऽप्यस्पृष्टां ‘ यावत्-पदेन “ विपुलां, प्रगाढां, कटुकां, कर्कशां, चण्डां, दुःखां, दुर्गां, दिव्याम् ” इत्येतानि पदानि ग्राह्याणि, तत्र-विपुलां-पुष्कलां शरीरव्यापिनीमित्यर्थः, तथा-प्रगाढां= प्रकृष्टां, कटुकां-कटुकरसजनितां यद्वा-कटुकां-कटुकद्रववदनिष्ठाम्, कर्कशां- कठोरस्पर्शसम्पादितां, यद्वा-कर्कशद्रव्यवत् कठोराम्, चण्डां-वेगवतीं सद्य एव मूर्च्छांकरीम्, दुःखां-सुखादुःखाचेति द्विविधवेदनामध्ये दुःखरूपां, दुर्गां=पर्व- तादिदुर्गावद् दुरुल्लङ्घ्यां, दिव्यां=परमाधार्मिकदेवकतां, किं बहुना दुरधिसहां= सोऽमुमशक्यां वेदनां वेदयिष्यति ।

કરેગા-જો ઉજ્જવલ હોગી-દુઃખ રૂપસે જલતી હુઈ હોગી અર્થાત્ સુખકે લેશસે મી જો અસ્પૃષ્ટ હોગી યહીં યાવત્પદસે-વિપુલાં, પ્રગાઢાં, કટુકાં, કર્કશાં, ચણડાં, દુઃખાં, દુર્ગાં, દિવ્યામ્ ” ઇન પદોંકા ગ્રહણ છુઆં હૈ । ઇસસે વહ વિપુલ-પુષ્કલ-શરીર વ્યાપિની વેદનાકો મોગેગા પ્રગાઢ-પ્રકૃષ્ટ વેદનાકો મોગેગા, કટુક-કટુકરસજનિત અથવા-કટુક દ્રવકી તરહ અનિષ્ટ, કર્કશ-કઠોર સ્પર્શસે સમ્પાદિત અથવા-કર્કશ દ્રવ્યકી તરહ કઠોર ચણડ-વેગવાલી અર્થાત્ શીઘ્રહી મૂર્ચ્છિત કર વેનેવાલી, દુઃખ રૂપ, દુર્ગપર્વત આદિ દુર્ગકી તરહ દુરુલ્લઙ્ઘ્ય એવં દિવ્ય-પરમા-ધાર્મિક દેવકૃત એસી વેદનાકો મોગેગા અધિક કયા કહા જાય-વહ એસી વેદનાકો મોગેગા જો સહન કરનેકે લિયે મી ઉસે અશક્ય હોગી.

તેનો વણુ પરમ કૃણુ હશે. હવે સત્રકાર એવાત પ્રકટ કરે છે કે શ્રેણિક રાખનો ભવ ત્યાં કેવી પીડા ભોગવશે-

“उज्ज्वलां, विपुलां, प्रगाढां, कटुकां, कर्कशां, चण्डां, दुःखां, दुर्गां, दिव्याम्” ते पीडा उज्ज्वलां इति-એટલે કે આગના જેવી દગાડનારી હશે, એટલે કે ત્યાં લેશમાત્ર સુખનો પણ સંભવ નહીં હોય તે પીડા વિપુલ હશે, એટલે કે સમસ્ત શરીરમાં વ્યથા ઉત્પન્ન કરનારી હશે, પ્રગાઢ હશે એટલે કે આખા શરીરમાં ભયંકર વેદના ઉત્પન્ન કરનારી હશે, કટુક હશે એટલે કે કડવા રસના જેવી દુઃખ હાયક અથવા કડવા દ્રવ્યના જેવી અનિષ્ટ હશે, કર્કશ હશે-કઠોર સ્પર્શથી ઉત્પાદિત અથવા કર્કશ દ્રવ્યના જેવી કઠોર હશે, ચંડ હશે-એટલે કે વેગીલી હશે અથવા તુરત જ મૂર્ચ્છિત કરી નાખનારી હશે, દુઃખ રૂપ હશે, પર્વત આદિની જેમ દુરુલ્લઘનીય હશે, અને દિવ્ય હશે. પરમા-ધાર્મિક દેવો વડે તે પીડા કરાતી હોવાથી તેને દિવ્ય કહી છે. આ પ્રકારની અસહ્ય વેદના તેને તે નરકાવાસમાં ભોગવવી પડશે.

“ સે ણં તઓ ” ઇત્યાદિ, સશ્રેણિકજીવસ્તસ્માન્નરકામિસ્વત્યાગામિન્યા-
મુત્સર્પિણ્યામસ્મિન્નેવ જમ્બૂદ્વીપે ભરતક્ષેત્રે વૈતાઢ્યગિરિપાદમૂલે પુણ્ડ્રજનપદે
શતદ્વારે નગરે સંમુચેઃ કુલકરસ્ય ભદ્રાભાર્યાયાઃ કુક્ષૌ જન્મગ્રહીવ્યતિ । તસ્ય જન્મ-
સમયે તસ્મિન્નગરે ભારાગ્રશઃ=ભારાગ્રપ્રમાણેન, કુમ્ભાગ્રશઃ=અનેકકુમ્ભપરિમાણેન
પુન્જરૂપેણેત્યર્થઃ પશ્વઘટ્ટિઃ રત્નઘટ્ટિશ્ચ ભવિષ્યતીત્યતસ્તસ્ય માતાપિતરૌ મહાપણેતિ
નામ કરિવ્યતઃ । સાતિરેકં=કિશ્ચિદધિકમ્ અષ્ટવર્ષીયં તં રાજ્યામિપેક્ષેણામિપેક્ષ્ય-

વહ શ્રેણિક જીવ ઉસ નરકસે નિકલ કર આગામી ઉત્સર્પિણી
કાલમેં હસી જમ્બૂદ્વીપમેં સ્થિત ભરત વર્ષમેં વૈતાઢ્યગિરિકે પાદમૂલમેં
પુણ્ડ્ર જનપદમેં શતદ્વાર નગરમેં સંમુચિકુલકરકી ભદ્રા ભાર્યાકી કુક્ષિમેં
પુત્ર રૂપસે જન્મ ગ્રહણ કરેગા, જબ નૌ માસ ૭। સાત દિનરાત સમાસ
હો જાવેગે તથ વહ ભદ્રાભાર્યા સુકુમાર પાણિપાદવાલે અહીન પ્રતિ-
પૂર્ણ પંચેન્દ્રિય શરીરવાલે, લક્ષણ ગુણોવાલે યાઘત્ સુરૂપવાલે એસે પુત્રકો
ઉત્પન્ન કરેગી જિસ રાત્રિમેં યદ્ દાર ઠ ઉત્પન્ન હોગા ઉસ રાત્રિમેં ઉસ
શતદ્વાર નગરમેં ખીતર ઘાહર ભારાગ્ર પ્રધાણસે એઁ કુમ્ભાગ્રપ્રમાણ
અનેક કુમ્ભ પરિમાણસે પુન્જરૂપસે પશ્વવર્ષા ઓર રત્નવર્ષા હોગી ઉસ
દારકકે માતા પિતા જબ ૧૧ વાં દિન સમાસ હો જાવેગા યાઘત્ ૧૨
વાં દિન પ્રારમ્ભ હોગા તથ ઉસ ૧૨ વે' દિનમેં હસ દારકકા હસ વિચા-
રસે હસ પ્રકારકા ગૌણ-ગુણનિવ્વન્ન નામ્ કરણ કરેગે કિ જબ હમારા

તે નરકમાંથી નીકળીને શ્રેણિકને ૭૫ ક્યાં જશે તે હવે પ્રકટ કરવામાં
આવે છે-તે શ્રેણિક રાત્રને ૭૫ ત્યાંથી નીકળીને આગામી ઉત્સર્પિણી કાગમાં
આ જ'બુદ્ધીપતા ભરત ક્ષેત્રમાં વૈતાઢ્યગિરિની તળેટીમાં આવેલા પુન્ડ્ર નામના
જનપદના શતદ્વાર નામના નગરમાં સંમુચિકુલકરની ભદ્રા નામની ભાર્યાની કુખે
પુત્ર રૂપે જન્મ લેશે. ભદ્રાના ગર્ભમાં નવ માસ અને સાડા સાત દિવસ રહીને
તે સુંદર પુત્ર રૂપે જન્મ ધારણ કરશે, તેના હાથ પગ સુકુમાર હશે, તેની પાંચે
ઇન્દ્રિયો પરિપૂર્ણ હશે એટલે કે ખોડખાંપણથી રહિત હશે, તે ઉત્તમ લક્ષણો
અને ગુણોથી યુક્ત હશે અને અત્યંત સૌંદર્યસંપન્ન હશે. જે રાત્રે ભદ્રા આ
પુત્રનો જન્મ આપશે, તે રાત્રે શતદ્વાર નગરમાં અને નગરની બહાર
ભારાગ્રપ્રમાણ અને કુંભાગ્રપ્રમાણ એટલે કે અનેક કુંભ ભરાય એટલા
પશ્ચોની અને અનેક રત્નોની વર્ષા થશે. જ્યારે તે પુત્રનો જન્મ
થયાને ૧૧ દિવસ પસાર થઈ જશે અને ખારમો દિવસ ખેસશે ત્યારે તે
ખાળના માતાપિતા તેનો નામકરણ વિધિ કરશે. આ ખાળકના જન્મ સમયે
શતદ્વાર નગરની અંદર અને બહાર ભારાગ્રપ્રમાણ અને કુંભાગ્રપ્રમાણ (અનેક

तथ । स राजा कीदृशो भविष्यतीत्याह—‘ महया ’ इत्यादि—“ राजवर्णकः ” इति—राज्ञो वर्णकः—वर्णनकारकः पदसमूहः स किमवधिरित्याह—‘ जाव रज्जं ’ यावद् राज्यं प्रसाधयन्=कुर्वन् विहरिष्यतीति पदपर्यन्तो राजवर्णको ग्राह्यः, स च सविस्तरं ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रे विलोकनीयः ।

“ तपणं तस्स ” इत्यादि—तदनन्तरं तत्पुण्यप्रभावात् पूर्णभद्रमाणिभद्रा-
भिधानौ द्वौ देवौ क्रमेण दक्षिणोत्तरनिकायेन्द्रौ सेनाकर्म=सैन्यकार्यं शत्रुवशीक-
यह दारक उत्पन्न हुआ तब शतद्वार नगरमें भीतर बाहर धाराय
प्रमाणसे एवं कुम्भमात्र प्रमाणसे अनेक कुम्भ प्रमाणसे अर्थात् पुंजल्पसे
पद्मवर्षा एवं रत्नवर्षा हुई इसलिये इस हमारे पुत्रका नाम महापद्म
ऐसा होना चाहिये.

ऐसा विचार करके वे उसके मातापिता उसका महापद्म ऐसा नाम
करेंगे, बादमें जब वह महापद्मदारक कुछ अधिक आठ वर्षका हो जावेगा
तब वे इसके मातापिता उसे अधिक आठ वर्षका हुआ जानकर उसका
बड़े भारी ठाठबाटसे—उत्सवसे उसका राज्याभिषेक करेंगे वह वहाँका
राजा होगा उसमें महाहिमवान्, मलय, मन्दर एवं महेन्द्रकी जैसी
शक्तिका निवासहोगा—इस प्रकारसे राजाका वर्णन यहाँ पर अन्य सूत्रसे
“वह राज्य करेगा” यहाँ तरुका लगा लेना चाहिये, । राजाका विस्तार-
पूर्वक वर्णन ज्ञाता धर्मकथाङ्ग सूत्रमें किया गया है, अतः वहाँदेखना चाहिये
अन्यदा—किसी समय दो महर्द्धिक, मराष्ट्रिक, महाबलिष्ठ, महायशस्वी,

कुलप्रमाण) ओटले के पुंजल्पे पद्मवर्षा अने रत्नवर्षा थप छती. तेथी आ
पुत्रनुं ‘महापद्म’ जेपुं नाम राभवुं जेधजे. ते नाम ज गुणसंपन्न अने
अर्थसंपन्न (सार्थक) थशे. आ विचारथी प्रेरार्थने तेजो तेनुं नाम ‘महापद्म’
राभवशे. ज्यारे महापद्म आठ वर्षने थशे त्य.रे तेना मातापिता धणी ज धाम-
धूमथी तेना राज्याभिषेक करावशे. आ रीते ते शतद्वार नगरने राज भवशे.
ते महापद्म राज महा हिमवान्, मलय, मन्दर अने महेन्द्रता जेवो शक्ति-
शाणी थशे धत्यादि तेनी शक्ति, समृद्धि आदितुं वषुंन अन्य शास्त्रोमां
राज्योना वषुंन प्रमाणे ज अहणु थपुं जेधजे. “ ते राज्य करशे ” आ
कथन पर्यन्ततुं राजने लगतुं समस्त कथन महापद्मना विषयमां पणु
अहणु करतुं जेधजे (ज्ञाताधर्मकथाङ्गनुं सत्रमां राजनुं वषुंन आपवामां
आणुं छे). त्यारभाह जे महर्द्धिक, महाष्ट्रिक, महाबलिष्ठ, महा यशस्वी
अने महा सुभशाणी देवो तेनी सेनाना कार्याना संवाहुक थशे. ते देवोनां

रणरूपं व्यापारं करिष्यतः । तद्विलोक्य तन्नगरनिवासिनो बहवः—राजेश्वरतल-
वरमाडम्बिककौटुम्बिकेभ्यश्रेष्ठसेनापतिसार्थवाहप्रभृतयः, तत्र—राजानः—
माण्डलिकाः, ईश्वराः=ऐश्वर्यसम्पन्नाः, तलवराः=सन्तुष्टभूपालदत्तपट्टवन्धपरिभू-
पितराजकल्पाः, माडम्बिकाः=ग्रामपञ्चशतीपतयः, यद्वा—सार्द्धक्रोशद्वयपरिमित-
प्रान्तरैर्विच्छिद्यविच्छिद्य स्थितानां ग्रामाणामधिपतयः, कौटुम्बिकाः—कुटुम्ब-
भरणे तत्पराः, यद्वा—बहुकुटुम्बप्रतिपालकाः, इभ्याः—इभो—हस्ती, तत्प्रमाणं
द्रव्यमर्हन्तीति तथा, ते च जघन्य—मध्यमोत्कृष्टभेदात्त्रिविधाः, तत्र—जघन्या—
हस्तिपरिमितमणिमुक्ताप्रवालसुवर्णरजतादिद्रव्यराशिस्वामिनः—मध्यमाः—हस्ति
परिमितवज्रमणि—माणिक्यराशिस्वामिनः, उन्कृष्टास्तु—हस्तिपरिमितकेवलवज्रराशि
स्वामिनः, श्रेष्ठिनः—लक्ष्मीकृपाकटाक्षप्रत्यक्षलक्ष्यमाण—द्रविणलक्षलक्षणविलक्षण-
हिरण्यपट्टसमलङ्कृतमूर्धानो नगरप्रधानव्यवहर्तारः, सेनापतयः—चतुरङ्गसेना-
नायकाः, सार्थवाहाः—गणिम—धरिम—मेय—परिच्छेद्य—रूपक्रेयविक्रेयवस्तु जातमा-
दाय लाभेच्छया देशान्तराणि व्रजतां सार्थं=जनसङ्घं वाहयन्ति=योग—क्षेमाभ्यां
परिपालयन्तीति, दीनजनोपकाराय मूलधनं दत्वा तान् समर्द्धयन्तीति तथा,
तत्र गणिमम्—एक—द्वि—त्रि—चतुरादिसंख्याक्रमेण गणयित्वा यद् दीयते तद्गणि-
मम्, तथा—पूगीफल—रुदकीफलादिकम्, धरिमं—तुल्याऽऽतोल्य यद् दीयते तद्
यथा—त्रीहि—यत्र—लवणसितादि, मेयं—शरावलघुभाण्डादिना परिमाय यद् दीयते
तत्, यथा—दुग्धघृत—तैलप्रभृतिकम्, परिच्छेद्यं च—प्रत्यक्षतो निकषादिपरीक्षया
यद् दीयते तद्, यथा—मणिमुक्ता—प्रवालाऽऽमरणादिकम् । एते राजादयो जनाः,
अन्योऽन्यं मिदित्वा देवसेव्यत्वेन तस्य द्वितीयं देवसेनेति नाम करिष्यन्ति ।

एवं महा सुखशाली देव इसकी सेनाके कार्यके संवाहक होंगे उनके नाम
पूर्णभद्र और मणिभद्र होंगे यह देखकर उस शतद्वार नगरमें अनेक
राजेश्वर, तलवर, मडम्बिक कौटुम्बिक, इभ्य, श्रेष्ठि, सेनापति एवं
सार्थवाह आदि जन परस्परमें दूसरेको बुलायेंगे और फिर ऐसा विचार
करेंगे—हे देवानुप्रियो ! जिस कारण हमारे महापद्म राजाकी सेनाका

नाम पूष्णलद्र अने भष्णलद्र हुशे. आ प्रभाबु तेनी सेनाओनुं स'यालन करता
देवाने लेधने ते शतद्वार नगरना अनेक राजेश्वरो, तलवरो, मडम्बिको, कौटु-
म्बिको, इभ्यो, श्रेष्ठिओ, सेनापतिओ, सार्थवाहो आदि लेगाथधने अवे।
विचार करशे के “ आपणु मडारान् मडापद्मनी सेनानुं स'यालन पूष्णलद्र अने
भष्णलद्र नामना मडद्विक, मडाधुतिक. मडाणलिष्ठ मडायशस्वी अने मडा-
धुणस'पद्म देवो करे छे. तो छे देवानुप्रियो ! आपणु मडारान् मडापद्मन'

तदनन्तरं तस्यैकदा चतुर्दशं श्वेतं शङ्खतलविमलं हस्तिरत्नं समुत्पत्स्यते तेन लोकास्तस्य विमलवाहनैति तृतीयं नाम करिष्यति । ततः किमित्याह— 'तएणं से विमलवाहणे' इत्यादि, ततः स विमलवाहनो राजा त्रिशद्वर्षाणि गृहे उपित्वा

संचालन कार्य महद्विक यावत् महा सौख्यशाली पूर्णभद्र एवं मणिभद्र ये दो देव कर रहे हैं—अतः हमारे महापद्म राजाका दूसरा भी नाम देवसेन क्यों न हो जावे, इस प्रकारका विचार कर वे उसका दूसरा नाम देवसेन भी करेंगे, इस प्रकार जब वह देवसेन इस नामसे प्रथिन हो जावेगा—तब कुछ समय बाद उस देवसेन राजाके यहां एक हस्ति रत्न जो वर्णमें सफेद होगा एवं शंख तलके जैसा विमल होगा और चार दांतोवाला होगा उत्पन्न होगा वह देवसेन राजा तब उस श्वेत-शंख तलके जैसे विमल चार दांतोवाले हस्तिरत्न पर सवार होकर शतद्वार नगरमें बीचोंबीचके रास्तेसे चार २ निकलेगा तब शतद्वार नगरमें अनेक वे राजेश्वर तलवर आदि जन आपसमें एकत्रित होकर फिर ऐसा विचार करेंगे—कि हे देवानुप्रियो ! हमारे देवसेन राजाके यहां श्वेत एवं शंखतलके जैसा विमल चार दांतोवाला हस्तिरत्न उत्पन्न हुआ है, तो इससे हमारे देवसेन राजाका तृतीय नाम विमलवाहन क्यों न हो जावे ? इस प्रकार विचार करनेके बाद देवसेन राजाका तीसरा नाम विमलवाहन भी होगा, वे विमलवाहन राजा जब ३० वर्ष तक घरमें रह चुकेगे और अपनी आंखोंसेही अपने माता पिताका

भीषुं नाम देवसेन शा माटे न राभवुं ? ” आ प्रभाषे विचार करीने तेजो तेनुं भीषुं नाम देवसेन राभवुं. आ प्रकारे तेनुं देवसेन नाम प्रचलितं यथा भाद केटलोक समय व्यतीत यथा पृथी तेनी हस्तिशाणानी केधं अेक डाथणी अेक सुंदर हस्तिरत्नना जन्म आपसे. तेना वरुं सईह हसे, अने ते शंभतलना जेवा विमल हसे. ते डाथीने चार हंतूशणो हसे. ते श्वेत शंभतलना जेवा विमल अने चार हंतूशणोवाणा डाथी पर सवार थधने ते देवसेन राजा शतद्वार नगरना रस्ताजो उपर थधने वारंवार अवरजवर करसे तेने जेवा सुंदर डाथी पर जेसीने शतद्वार नगरमां विचस्ता जेधने पूर्वोक्त राजेश्वर, तलवर आदि लोके इरी अेकत्र थधने जेवा विचार करसे के “हे देवानु-प्रियो ! आपणा देवसेन राजने सईह वरुंना, शंभतल जेवां विमल, चार हंतूशणवाणा हस्तिरत्ननी प्राप्ति थधं छे. तो आपणा देवसेन राजानुं त्रीषुं नाम विमलवाहन शा माटे न राभवुं ? ” आ प्रभाषे विचार करीने तेनुं त्रीषुं नाम विमलवाहन राभवुं. तेजो ३० वर्ष सुधी गृहस्थावासमां रहसे. त्थार भाद देवत्व पहनी जेभजे प्राप्ति करी छे जेवा तेना मातापिता द्वारा तेने जामं

मातापित्रोः परलोकगमनानन्तरं गुरुमहत्तरैः सुरवो=गौरवार्हाः, महत्तरा=अति-
शयिमहान्तो वयोवृद्धाः गुरुमहत्तरास्तैः अभ्यनुज्ञानः=भाज्ञप्तः सन् शरदि-
ऋतौ अनुत्तरं मोक्षमार्गं सम्बुद्धो भविष्यति । ततः स लोकान्तिरुदेयैः इष्टादि-
विशेषणत्रिशिष्टाभिर्वाग्भिरभिनन्द्यमानः २। अभिष्टूयमानः २ सुभूमिभागामिधे
उद्याने दीक्षितो भविष्यति । कीदृशीभिर्वाग्भिरिति—‘ इष्टाहिं ’ इत्यादि ।
इष्टाभिः=वल्लभाभिः, कान्ताभिः=अमिलपिताभिः, प्रियाभिः=प्रेमजनिकाभिः,
मनोज्ञाभिः=मनोहराभिः, मनभामाभिः=हृदयाकर्षिकाभिः=उदात्तादिस्पृष्टशब्दोच्चा-
रणयुक्ताभिः, कल्याणाभिः=कल्याणकारिकाभिः, धन्याभिः प्रशंसनीयाभिः,
शिवाभिः=वाणीशेषवर्जिताभिः, मङ्गल्याभिः=मङ्गलजनिकाभिः, सश्रीकाभिः=
अलङ्कारशोभासम्पन्नाभिरिति । ततस्त्वस्य भगवतः सातिरेकाणि द्वादशवर्षाणि
यावत् कृतकायोत्सर्गं त्यक्तदेहममत्वे सति ‘ जे केइ उवसग्गा ’ इत्यादि—येकेऽपि
दिव्यादय उपसर्गाः समुत्पत्स्यन्ति तान् सम्पृक् यथा कर्मनिर्जरा भवति तथा

देवलोक देख लेगे—तब देवत्व पदको प्राप्त हुए ? मातापिता द्वारा वे
संबोधित किये जावेगे—गुरु ज्येष्ठजन द्वारा अभ्यनुज्ञान होकर फिर वे
संबुद्ध हुए विमल वाहन शरदऋतुमें अनुत्तर मोक्षमार्गमें लगनेके लिये
जिनकल्पिक लोकान्तिक देवों द्वारा उन इष्ट कान्त प्रिय, मनोज्ञ, मनोऽ-
म, उदार कल्याण स्वरूप, धन्य शिव, मङ्गल विधायक, श्री युक्त ऐसी
वाणीसे बार २ अभिनन्द्यमान एवं २ अभिष्टूयमान होते हुए सुभूमि
भाग नामके उद्यानमें जो नगरसे बाहर होगा पहुंचेगे वहां वे एक देव-
दृष्यको लेकर एवं मुण्डित होकर आगारावस्थासे अनगारावस्थामें
दीक्षित हो जावेगे.

उन भाग्यशाली विमलवाहन मुनिराजके ऊपर कुछ अधिक १२
वर्ष तक जो कोई भी उपसर्ग आवेगे जाहे वे दिव्य हों, चाहे समुष्य

अपाशे. संयुद्ध थयेका जेवा ते विमलवाहन गुरुजनोनी—कुटुंबना वयोवृद्ध
जनोनी आशा लधने शरदऋतुमां सर्वश्रेष्ठ मुक्तिमार्गनी आराधना निमित्ते
सुभूमिभाग नामना उद्यानमां जशे. प्रव्रज्या अंगीकार करव ने माटे न्यारे
तेजो ते उद्यान तरङ्ग प्रयाणु करशे त्यारे लोकान्तिक देवे धष्ट, कान्त, प्रिय,
मनोज्ञ, मनोम, उदार, कल्याण स्वरूप धन्य, शिव, मंगलविधायक अने श्रीयुक्त
वाणी वडे वारवार तेमनी प्रशंसा करशे. आ प्रकारे तेमना अलिनदनेो अने
स्तुतिवचनेो जीवतो जीवतो ते शतद्वार नगरनी गडार आवेला सुभूमिभाग
नामना उद्यानमां पडोअशे. त्यां ते जेक देवदृष्य (देवोद्वारा अर्पणु थयेलु वस्त्र)
लधने मुंडित थधने गृहस्थावस्थानो त्याग करीने दीक्षा अंगीकार करशे त्यार
गाह १२ वर्ष सुधी तेमना उपर जे कोई उपसर्गो आवी पडशे याडे देवकृत

सहिष्यते—सुखाद्यविकारकरणेन, क्षमिष्यते क्रोधाभावेन, तितिक्षिष्यते—अदीनभा-
वेन, अध्यासिष्यते=निश्चलभावेन जीवनाऽऽशामरणभयविमग्नत्वात् । ततः खलु
स भगवान् कीदृशो भविष्यतीत्याह—' इरियासमिष् ' इत्यादि—स्पष्टम्, नवरम्—
अममः=ममत्ववर्जितः अकिञ्चनः=धर्मोपकरणानिरिक्तवस्तुरहितः, छिन्नग्रन्थः=
द्रव्यभावग्रन्थरहितः, अत एव—निरूपलेपः—कर्मबन्धहेतु रागादिलेपनवर्जितः,
तथा यथा भावनया=शास्त्रोक्तविशुद्धभावनया भावितः सन् स कांस्यपात्रीव
मुक्ततोयः—सुवर्तं=त्यक्तं तोयमिव तोयं संसारबन्धहेतुत्वात्स्नेहो येन स तथा,
यथा कांस्यपात्र्यां पतितमपि तोयं लिप्तं न भवति तथा संसारबन्धहेतुः

कृत्त हों, चाहे तिर्यञ्चों द्वारा कृत्त हों—उन सबको वे अच्छी तरहसे
सहन करेंगे, उनके ऊपर थोडा भी क्रोध नहीं करेंगे, सहन करनेमें
वे किसी भी प्रकार की दीनताका प्रदर्शन नहीं करेंगे अडिग भावसे—
उन्हे सहेगे वे ईर्यासमितवान होंगे, भाषा समित होंगे, यावत् गुप्त
ब्रह्मचारी होंगे, अकिञ्चन होंगे, छिन्नग्रन्थ होंगे, उपलेप रहित होंगे, और
शास्त्रोक्त भावनासे अरे हुए वे कांस्यपात्रीकी तरह मुक्ततोय होंगे—
संसारबन्धके हेतुभूत रनेह भावसे रहित होंगे, एवं घृतादिकी आहु-
तिसे प्रदीप्त अग्निकी तरह तेजसे प्रदीप्त होते हुए ये विहार करेंगे ।

उस विहार अवस्थामें इन्हे कहीं पर भी प्रतिबन्ध—रुकावट नहीं
होगा, या किसी पर भी इनकी आसक्ति नहीं होगी—न अण्डज संबंधी

उपसर्गों डाय, आडे मनुष्यकृत उपसर्गों डाय ते आडे तिर्य'यकृत उपसर्गों
डाय) ते उपसर्गानि ते भाग्यशाणी विमलवाहन मुनिराज सहन करशे. उपसर्ग
करनार पर तेओ सहज पणु क्रेध करशे नही', उपसर्गों सहन करती वणते
तेओ षिलकुल दीनता नही' अतावे, परन्तु तेओ अऽगताथी ते उपसर्गानि
सहन करशे. तेओ धर्मासमित अनशे, भाषासमित अनशे, गुप्तब्रह्मचारी अनशे,
अमम (ममत्व भावथी रहित) अनशे, अकिञ्चन (धर्मोपकरण सिवायनी सामग्रीभी
रहित) थशे, छिन्नग्रन्थ (द्रव्यग्रन्थ अने भावग्रन्थथी रहित) थशे, उपलेप
रहित (रागादि भावरूप लेपथी रहित) थशे, अने शास्त्रोक्त भावनाथी युक्त
अनेला ओवा ते विमलवाहन मुनिराज कांसाना पात्रना जेवां ' मुक्ततोय '
अनशे—संसारबन्धना कारणरूप रनेहभावथी रहित अनशे अने धी आदिनी
आहुतिथी प्रदीप्त थयेला असिना समान तेजथी प्रदीप्त णनीने विथरशे.

तेमनी आ विहारावस्थामां तेमने कौध पणु प्रकारनी रुकावट थशे नही—
तेओ, अप्रतिबंध विहार करशे—अटके के तेमने कौध पणु वस्तु पर आसक्ति

आसक्ति इन्हें होगी, न पौनज सम्बन्धी आसक्ति इन्हें होगी, और न प्रग्रहिक सम्बन्धी आसक्ति इन्हें होगी ये जिस २ दिशामें जानेको सोचेगे उस २ दिशामें अप्रतिबद्ध होकर शुचिभूत हुए, लघुभूत हुए, परिग्रह रहित हुए—ये संयम एवं तपसे आत्माको भाविन करते हुए विहार करेगे, अनुत्तर ज्ञानसे अनुत्तर दर्शनसे अनुत्तर चारित्र्यसे अनुत्तर आलयसे, अनुत्तर विहारसे, अनुत्तर आर्जवसे, अनुत्तर मार्दवसे अनुत्तर लाघवसे, अनुत्तर क्षान्तिसे, अनुत्तर मुक्तिसे, एवं सत्य, संयम तपोगुण की सम्यक् आराधनाके फलभूत निर्वाण मार्गसे अपनी आत्माको भाविन करते हुए उन भगवान् विमलवाहनको ध्यानान्तरिकामें वर्तमान हो जाने पर अनन्त अनुत्तर, निर्व्याघात, निरावरण, कृत्स्न एवं प्रतिपूर्ण ऐसा श्रेष्ठ दर्शन, केवलदर्शन उत्पन्न होगा, तब वे विमलवाहन मुनिराज भगवान् अर्हन्त जिन हो जावेगे उस अवस्थामें वे केवली सर्वज्ञ सर्वदर्शी होकर देव मनुष्य असुर सहित लोककी पर्यायोंको जानेगे, देखेगे सर्व लोकोमें सर्व जीवोंकी आगति एवं गतिकी स्थितिको, चषवनकी, उपपानकी, तर्ककी, मनोमानसिककी मुक्तिकी,

नहीं थाय,—अ उक्त विषयक आसक्ति पणु नहीं थाय, पौतज विषयक आसक्ति पणु नहीं थाय, अवग्रहिक (रजोहरण आदि)मां पणु तेमने आसक्ति रडेसे नहीं. जे जे दिशामां जवाने विचार तेओ करेसे, ते ते दिशामां तेओ अप्रतिबद्ध, शुचिभूत, लघुभूत अने परिग्रह रहित थधने संयम अने तपथी आत्माने लावित करता थका विचरसे अनुत्तर ज्ञान वडे, अनुत्तर दर्शन वडे, अनुत्तर आरित्र वडे, अनुत्तर आलय वडे, अनुत्तर विहार वडे, अनुत्तर आर्जव वडे, अनुत्तर मार्दव वडे, अनुत्तर लाघव वडे, अनुत्तर क्षान्ति वडे, अनुत्तर मुक्ति वडे, अने सत्य संयम अने तपोगुणनी सम्यक् आराधनाना इलक्ष्य निर्वाह मार्ग वडे पौताना आत्माने लावित करता जेवां ते विमलवाहन भगवान् ज्यारे ध्यानान्तरिकामां (शुक्लध्यानना पील पादनी समाप्तिमां) वर्तमान छुंवा ल्यारे अनन्त, अनुत्तर, निर्व्याघात, निरावरण, कृत्स्न अने प्रतिपूर्ण डेवणज्ञान अने डेवणदर्शन उत्पन्न थसे. ल्य रथी तेओ छद्मस्थ अणुगारने षड्दे अर्हन्त जिन भगवान् जनी जसे. आ रीते तेओ डेवणी, सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी थधने देव, मनुष्य अने असुर आदिथी युज्ज लोकनी पर्यायाने ज्ञानी शकसे अने हेभी शकसे समस्त लोकमां सर्वे ज्योनी आगति अने गतिने स्थितिने, चषवनने, उपपानने, तर्कने, मनोमानसिककी मुक्तिने, प्रतिसेवित कर्मने, प्रकट कर्मने

કૃનકો, પ્રતિસેવિનકો, પ્રકટ કર્મકો, રહઃ કર્મકો જાનેંગે ઓર દેલેંગે અતઃ હસલે અનેકે લિયે કોઈ ખી વસ્તુ અજ્ઞેય ઓર અદૃશ્ય નહીં રહેગી આગેકે પદોંકા અર્થ સુગમ હૈ ।

પૂર્ણમદ્ર ઓર મણિમદ્ર યે દો ક્રમશઃ દક્ષિણ નિકાયકે એવં ઉત્તર નિકાયકે ઇન્દ્ર હૈ, યે જો ઉસકી સેનાકા કાર્ય શત્રુકો વશમેં કરનેકા કામ કરેંગે સો ઉસકે પુણ્ય પ્રભાવસે કરેંગે ।

રાજેશ્વર આદિ પદોંકા અર્થ હસ પ્રકારસે હૈ—માળડલિક જો હોતે હૈ—વે રાજા કહલાતે હૈ । એશ્વર્ય સપન્ન જો હોતે હૈ વે ઈશ્વર કહલાતે હૈ । સન્તુષ્ટ હોકર રાજા જિન્હે પદ્મબન્ધ પ્રદાન કરતા હૈ, ઓર જો ઉસસે પરિભૂષિત હોતે હૈ, એસે રાજકરુપ મનુષ્ય તલવર કહલાતે હૈ—જો પાંચસો ગ્રામકે અધિપતિ હોતે હૈ, વે અથવા ઢાઈ ઢાઈ કોશકે અન્તરસે વસે ગ્રામોંકે જો અધિપતિ હોતે હૈ—વે માડમ્બિક કહલાતે હૈ । જો અપને કુટુમ્બકા ભરણ પોષણ કરનેમેં લગે રહતે હૈ, વે કૌટુમ્બિક કહલાતે હૈ । અથવા—જો અનેક કુટુમ્બોંકા પાલનપોષણ કરતે હૈ—વે કૌટુમ્બિક કહલાતે હૈ । હમ નામ હાથીકા હૈ, હાથી પ્રમાણ દ્રવ્યકે જો અધિપતિ

અને એકાન્ત કર્મને બાણી શકાશે અને દેખી શકાશે કેવળજ્ઞાન પ્ર.પ કયાં બાદ કોઈ પશુવસ્તુ તેમને માટે અજ્ઞેય કે અદૃશ્ય નહીં રહે, ત્યાર બાદ જે પદો વપરાયાં છે તેનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. આ સૂત્રમાં વપરાયેલાં કેટલાંક પદોનો અર્થ હવે સમજાવવામાં આવે છે -

પૂર્ણમદ્ર દક્ષિણ નિકાયનો ઇન્દ્ર છે અને મણિમદ્ર ઉત્તર નિકાયનો ઇન્દ્ર છે. મહાપદ્મના પુણ્યપ્રભાવને લીધે આ બન્ને ઇન્દ્રો તેની સેનાતું સંચાલન કરશે -શત્રુઓને વશ કરશે.

રાજેશ્વર આદિ જે પદો આ વપરાયાં છે, તે પદોનો અર્થ સૂત્રમાં નીચે પ્રમાણે છે—માંડલિક જે હોય છે તેને રાજા કહે છે. એશ્વર્ય સંપન્ન વ્યક્તિને ઇશ્વર કહે છે. એશ્વર્ય સંપન્ન માંડલિક રાજાને રાજેશ્વર કહે છે.

તલવર—રાજા ખુશી થઈને જેને પદ્મબન્ધપ્રદાન કરે છે, અને તે પદ્મબન્ધથી જે વિભૂષિત હોય છે એવા માણસને તલવર કહે છે.

માંડમ્બિક—૫૦૦ ગામના અધિપતિને માંડમ્બિક કહે છે અથવા અઢીઅઢી કોશને અંતરે વસેલાં ગામોનો જે અધિપતિ હોય છે તેને માંડમ્બિક કહે છે.

કૌટુમ્બિક—પોતાના કુટુંબતું ભરણપોષણ કરવાના કાર્યમાં લીન રહેનાર માણસને કૌટુમ્બિક કહે છે, અથવા અનેક કુટુંબોતું પાલનપોષણ કરનારને કૌટુમ્બિક કહે છે.

होते हैं-वे इभ्य कहलाते हैं, वे जघन्य मध्यम एवं उत्कृष्टके भेदसे तीन प्रकारके होते हैं-जो हस्तिप्रमाण मणिमुक्ता प्रवाल सुवर्ण रजत आदि द्रव्यराशिके स्वामी होते हैं वे जघन्य इभ्य हैं । जो हस्ति परिमित वज्रमणि, माणिक्य राशिके स्वामी होते हैं, वे मध्यम इभ्य हैं । और जो हस्तिपरिमित, केवल वज्र (हिर) राशिकेही स्वामी होते हैं, वे उत्तम इभ्य हैं । जो लक्ष्मी देवीकी कृपाके कटाक्षसे सदा निरीक्ष्यमाण बने रहते हैं, एवं इसीसे जिनके घरोंमें लाखोंकी विभूति रहती है, राजा जिन्हे इसी कारण अपने नगरका " नगरसेठ " पद प्रदान करता है, और इसका सूचक जिनके मस्तक पर सुवर्णका पट्ट बन्ध बँधा रहता है, ऐसे भाग्यशालीजन श्रेष्ठी कहलाते हैं । जो चतुरङ्ग सेनाके नायक होते हैं वे सेनापति कहलाते हैं । जो गणिम, धरिम, मेय, एवं परिच्छेद्य रूप क्रय विक्रेय वस्तुओंको लेकर लाभकी इच्छासे परदेशमें बेचनेके लिये जाते हुए जनसंगका योग क्षेम द्वारा परिपालन करते हैं, तथा-मूठधन देकर जो उन्हें संबद्धित करते हैं, वे सार्थवाह

धल-डाधीने धल कडे છે. ઢાધીના વજન જેટલા વજનના દ્રવ્યના જે અધિપતિ હોય છે તેમને ઇભ્ય કહે છે. તેમના જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ, એવાં ત્રણ ભેદ કહ્યા છે. જેમની પાસે હસ્તિપ્રમાણ મણિ, માતિ, પ્રવાલ, સોનું ચાંદી વિગેરે દ્રવ્યનો સમૂહ હોય છે, તેને જઘન્ય ઇભ્ય કહે છે. જેમની પાસે હસ્તિપ્રમાણ વજ્ર મણિ અને માણિક્યની દ્રવ્યરાશિ હોય છે તેમને મધ્યમ ઇભ્ય કહે છે, જેમની પાસે હસ્તિપ્રમાણ વજ્ર (હીરા) હોય છે તેમને ઉત્કૃષ્ટ ઇભ્ય કહે છે.

શ્રેષ્ઠી-જેમના ઉપર લક્ષ્મીદેવીની સદા કૃપાદષ્ટિ રહે છે, અને તે કારણે જેમના ઘરમાં લાખો રૂપીયા પડ્યા હોય છે અને તે કારણે રાજા જેને નગર શેઠની પદવી એનાયત કરે છે, અને નગરશેઠની પદવીનો સૂચક સુવર્ણનો પટ્ટબન્ધ જેમના મસ્તક ઉપર શોભેલો હોય છે એવા ભાગ્યશાળી પુરુષને શ્રેષ્ઠી પુરુષ કહે છે.

સેનાપતિ-ગજદળ, હથેળ રથદળ અને પાયદળ રૂપ ચતુરંગી સેનાના નાયકને સેનાપતિ કહે છે.

સાર્થવાહ-ગણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ્ય રૂપ ક્રેય, વિક્રેય વસ્તુઓને લઈને લાભની ઇચ્છાથી પરદેશમાં તેનું વેચાણ કરવા માટે જનારા જનસમૂહનું યોગક્ષેમ દ્વારા પરિપાલન કરનાર તથા પોતાનું ધન તેમને આપીને તેમને સંવદ્ધિત કરનારને સાર્થવાહ કહે છે. જે વસ્તુને ગણીને વેચવા કે

कहलाते हैं, जो एक दो तीन चार आदि संख्याक्रमसे गिनकर वस्तु दी जाती है, वह गणित है, जैसे-भूमीफल (सुपारी) कदली फल आदि तराजूसे तोलकर जो वस्तु दी जाती है, वह धरिम हैं-जैसे-त्रीहि यव, लक्षण, मिशरी आदि, शरावदीपक, एवं लघुभाण्ड-आदि द्वारा जो भर करके प्रमाणित कर दी जाती है वह वस्तु भेद्य है, जैसे-दूध, घृत, तैल आदि जो वस्तु प्रत्यक्षमें कसौटी आदि पर कस कर परीक्षा करके दी जाती है, वह परिच्छेद वस्तु है, जैसे-मणि, मुक्ता, प्रवाल एवं आभरणादि वे राजा आदि जव जो उसका देवसेन ऐसा नाम करनेके कारणसे ही करेगे।

जव वे विमलवाहन ३० वर्ष तक घरमें रहेंगे और उनकेही समक्ष उनके मानापिता परलोकमें जावेंगे तब वे देवसेन गुरु-गौरवार्ह ऐसे अपने सहचरोंसे-अतिशय महान् वृद्धजनोंसे आज्ञा पाकर शरद् ऋतुके निर्मल जल समान सर्वश्रेष्ठ मुक्तिमार्गमें संवुद्ध होंगे, इनके संवुद्ध होने पर लोकान्तिक देव आकर इष्ट आदि वचनोंसे इनका चार २ अभिनन्दन करेगे, बार २ स्मरण करेगे मीठी वाणियोंका नाम इष्ट

परीक्षामां आवे छे ज्येनी वस्तुने गणित कडे छे दाभशा तरीके नाजियेर, सोपारी वगेरे. जे वस्तुने त्राणवा वडे जेणीने अपाय छे ते वस्तुने धरिम कडे छे. जेमके योभा, जव, भीहुं, साकर वगेरे. पणी, मणु, पात्र आदि द्वारा लरीने जे वस्तु अपाय छे तेने भेद्य कडे छे. जेम के दूध घी, तेल वगेरे. जे वस्तुनी कसौटी पथर आदि वडे प्रत्यक्ष कसौटी करीने देवा-देवामां आवे छे ते वस्तुने परिच्छेद्य वस्तु कडे छे. जेम के मणि, मोती, प्रवाल, आभूषणो वगेरे. आ राजेश्वरोधी लभने सार्थवाड पर्यन्तना दोडो तेनुं नाम देवसेन पाउशे, कारणु के देवो पणु तेनी सेनातुं संयादन करता डशे. देवो द्वारा तेनी सेना थनी होवाथी आ नाम राभवातुं तेमना द्वारा सूयन थशे.

हुवे विमलवाहन डेवी रीते दीक्षा अंगीकार करशे ते स्मृत करवामां आवे छे-विमलवाहन ३० वर्षनी उमर सुधी गृहस्थावासमां रहेशे, अने त्यार पाद तेना मातापितातुं देवदे कगमन थशे. देवपर्याय पामेशा मातापिता दाश प्रतिभ्रिधित थधने ते दीक्षा देवानो विचार करशे. गुरुजनोनी-मानने पात्र वडीलोनी अने मडत्तरोनी-अतिशय मडान वयोवृद्धजनोनी आज्ञा लभने शरद्ऋतुमां तेज्या सर्वश्रेष्ठ मुक्तिमार्गे संवुद्ध थशे. ते वणते लोकान्तिक देवो तेनी पासे आवीने छोट आदि पूर्वोक्त वचनो वडे बारवार तेने अभिनन्दन आपशे, तेज्या बारवार तेनी स्तुति करशे. मीसां वचनोने छोटवाणी कडे छे.

है, जो मनको रुचे ऐसी अभिलाषाकी विषयभूत वाणियोंका नाम कान्त है, जिन वाणियोंसे प्रेम उत्पन्न हो ऐसी वाणियोंका नाम प्रिय है, मनका हरण जिन वाणियोंसे हो जाता है, ऐसी वाणियोंका नाम मनोज्ञ है, हृदयको आकर्षित करनेवाली वाणियोंका नाम मन आम है, उदात्त आदि स्पष्ट शब्दोंके उच्चारणसे युक्त वाणियोंका नाम उदार है, कल्याणकारक वाणियोंका नाम कल्याण है, प्रशंसनीय वाणियोंका नाम धन्य है, वाणीके दोषोंसे वर्जित वाणियोंका नाम शिव है, मंगल-जनकवाणियोंका नाम मङ्गल्य है, अलंकारोंसे शोभा संपन्न वाणियोंका नाम सश्रीक है ।

जब देवसेन अनगरावस्थामें प्रव्रजित होंगे तो वे १२ वर्ष तक कायोत्सर्ग करेंगे, अपनी देहसे समत्वभावका त्याग कर देंगे, और जो कोई भी देव आदिक उपसर्ग उन पर उत्पन्न होंगे वे उन्हें जिस तरहसे कर्मकी निर्जरा होती है, उस रूपसे सहन करेंगे, उनके सहन करनेमें वे अपने सुखादिमें किसी भी प्रकारकी विकृति नहीं आने देंगे यह बात “सहिष्यते” क्रियापद द्वारा प्रकट की गई है ।

“क्षमिष्यते” पद द्वारा यह प्रकट किया गया है, कि वे उन उपसर्गों पर क्रोध नहीं करेंगे “तितिक्षिष्यते” इस पद द्वारा यह प्रकट

मनने रुचे ऐसी वाणीने कान्तवाणी कहे छे. जे वचनो प्रिय लागे ते वचनोने प्रिय वाणी कहे छे जे वाणी वडे मननुं हरणु थाय-जे वाणी मनने सुग्ध करी नाणे छे ऐसी वाणीने मनोज्ञ वाणी कहे छे. हृदयने आकर्षित करनारी वाणीने मनःआम (मनोऽम) वाणी कहे छे. उदात्त आदि स्पष्ट शब्दोना उच्चारणुथी युक्त डाय ऐसी वाणीने उदारवाणी कहे छे कल्याणकारक वचनोने कल्याणवाणी कहे छे. प्रशंसनीय वाणीने धन्यवाणी कहे छे. जे वचनोमां वाणीना केध पणु दोषनो अभाव डायछे ऐसी वाणीने शिव कहेछे. मंगलजन्यवाणीने मंगल्य कहे छे अने अलंकारोथी शोभासंपन्न वनेली वाणीने सश्रीकवाणी कहे छे. प्रव्रज्या अंगीकार कर्या भाद १२ वर्ष सुधी ते देवसेन (विमलवाहन) अणुगार कायोत्सर्ग करशे-पोताना शरीरना भमत्वलावने त्याग करशे, अने त्यारे तेमनी सामे जे केध देवकृत, मनुष्यकृत अथवा तिर्यकृत उपसर्गो आवी पडशे, तेमने समलावपूर्वक सहन करीने कर्मनी निर्जरा करशे. “सहिष्यते” आ क्रियापद द्वारा जे सूचित करवामां आव्युं छे के ज्यारे उपसर्गो आवी पडशे त्यारे तेओ पोताना सुभादि पर केध पणु प्रकारनी विकृति आववा दीधा विना तेमने सहन करशे. “क्षमिष्यते” आ क्रियापद द्वारा जे बात प्रकट

ક્રિયા ગયા છે, કિંવે તેને પરીષદોને સહન કરવામાં કિસી ધી પ્રકારકા દીનભાવ પ્રદર્શિત નહીં કરેગે " અધ્યાસિષ્યતે " પદ દ્વારા યહ પ્રકટ ક્રિયા ગયા છે, કિંવે જીવનકી આશાસે ંવં મરણકે ભયસે રહિત હોકર તેને પરીષદોને સહન કરેગે ।

અમન શબ્દકા અર્થ છે, મમત્વસે રહિત હોના, ધર્મોપકરણસે અતિ-રિક્ત અન્ય વસ્તુઓસે રહિત હોના, હસકા નામ અકિશ્ચન છે, દ્રવ્ય-ગ્રન્થ ંવેર ભાવ ગ્રન્થ હન દોનો ગ્રન્થોસે રહિત હોના વહ છિન્ન ગ્રન્થ છે, નિરુપલેપ શબ્દકા અર્થ છે-કર્મગ્રન્થકે હેતુભૂત જો રાગદ્વેષ ભાવ છે, તેને રાગદ્વેષ ભાવરૂપલેપસે વર્જિતહોના યથા ભાવનાકો અર્થછે-શાસ્ત્રોક્ત વિશુદ્ધ ભાવનાસેયુક્ત હોના, યહાં જો "કાંસ્યપાત્રીવ મુક્તોયઃ" એસા પદ કહાઈ, સો તેસકા ભાવ હસ પ્રકારસે છે-કિં જૈસે કાંસેકે પાત્રમેપતિન ધી જલ તેસમે લિસ નહીં હોનાછે, તેસી પ્રકારસે સંસારકે બન્ધકા હેતુ ભૂત જો સ્નેહ છે, વહ ધી તેસમે લિસ નહીં હોના છે, યહાં યાવત્ શબ્દસે " સંસ્વ ઈવ નિરંજણે, જીવો ઈવ અપ્પલિહ્યગઈ ગગણમિવ નિરાલંબણે, વાપ

કરવામાં આવી છે કે તેઓ ઉપસર્ગો કરનાર ઉપર ક્રોધ નહીં કરે પણ ક્ષમા ભાવ જ રાખશે "તિતિક્ષિણ્યતે" આ ક્રિયાપદ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તેઓ તે પરીષદો સહન કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારે દીનભાવનું પ્રદર્શન નહીં કરે. "અધ્યાસિષ્યતે" આ ક્રિયાપદ દ્વારા એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે તેઓ જીવનની આશાથી અને મરણના ભયથી રહિત થઈને એ પરીષદોને સહન કરશે " અમમ "—એટલે મમત્વભાવથી રહિત થવું. રજોહરણ આદિ ધર્મોપકરણો સિવાયની વસ્તુઓથી રહિત હોવું તેનું નામ અકિશ્ચન છે. દ્રવ્ય ગ્રન્થ અને ભાવગ્રન્થ રૂપ અને પ્રકારના ગ્રંથો (બંધનો)થી રહિત હોવું તેનું નામ 'છિન્નગ્રન્થ છે. કર્મગ્રન્થના કારણરૂપ જે રાગાદિભાવો છે તેનાથી રહિત હોવું તેનું નામ 'નિરુપલેપતા' છે. યથાભાવનાથી યુક્ત થવું એટલે શાસ્ત્રોક્ત વિશુદ્ધ ભાવનાથી યુક્ત થવું. આહીં જે "કાંસ્ય-પાત્રીવમુક્તોયઃ" આ પ્રકારનો સૂત્રપાઠ આપવામાં આવ્યો છે તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે સમજવો—જેવી રીતે કાંસાની થાળીમાં પડેલું જળ પણ તેમાં લિપ્ત થતું નથી—તેલના જેવી ચીકણી વસ્તુ જેમ તે કાંસાની થાળીને ચોંટી જાય છે તેમ તે કાંસાના પાત્ર સાથે ચોંટી જતું નથી એજ પ્રમાણે સંસારના બન્ધના હેતુભૂત (કારણરૂપ) જે સ્નેહ છે તે પણ તેમાં લિપ્ત થતો નથી. આહીં 'યાવત્' પદ દ્વારા નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે—" સંસ્વ ઈવ નિરંજણે, જીવો ઈવ અપ્પલિહ્ય-

स्नेहोऽपि तस्मिन् लिप्तो न भवति 'जाव' इति यावच्छब्देन—“संख इव निरं-
जणे जीवोत्रिव अप्पडिहयगई गगणमिव निरालंबणे, वाए इव निरालए, सार-
यसलिलं व सुद्धहियए पुक्खरपत्तं व निरुवलेवे, कुम्भो इव गुत्तिदिए, विहग
इव सव्वओ विप्पमुक्के, खग्गिसाणमिव एगजाए, भारंडपक्खीव अप्पमत्ते,
कुंजरे इव सोंडीरे, वसभे इव जायथामे, सीहे इव दुद्धरिसे मंदरे इव अप्पकंपे,
सागरे इव अक्खोभे, चंदे इव सोमलेसे, सूरे इव दित्ततेए, जच्चकणगं पिव जाय-
रूवे, वसुंधरा इव सव्वफासविसहे” इति संग्रहः । तत्र-शङ्ख इव निरञ्जनः ।
यथा शङ्खे किमप्यञ्जनं स्थितिं न लभते तथैव तस्मिन्ननगारे रागादिर्न तिष्ठति ।
जीव इवाप्रतिहतगतिः—यथा जीवः अव्याहतगत्या सर्वत्र याति तथाऽयमपि
देशनगरादिषु अप्रतिबन्धविहारी । गगनमिवनिरालम्बनः—कुलग्रामनगराद्यालम्ब-

इव निरालए, सारयसलिलं व सुद्धहियए, पुक्खपत्तं व निरुवलेवे कुम्भो
इवगुत्तिदिए, विहग इव सव्वओ विप्पमुक्के खग्गिसाणमिव एगजाए,
भारंड पक्खीव अप्पमत्ते, कुंजरे इव सोंडीरे वसभे इव जायथामे सीहे
इव दुद्धरिसे, मन्दरे इव अप्पकंपे, सागरे इव अक्खोभे, चन्दे इव
सोमलेसे, सूरे इव दित्ततेए, जच्चकंगणं पिव जायरूवे वसुंधरा इव
सव्वफासविसहे” इस पाठका संग्रह हुआ है ।

जिस प्रकार शंखमें कोई भी अंजन ठहरता नहीं है, उसी प्रकारसे
उस अनगरामें रागादि नहीं होंगे, जिस प्रकार जीव अप्रतिहत
गतिसे सर्वत्र जाता है—उसी प्रकारसे यह भी देश नगर आदिकोंमें
अप्रतिबन्ध विहारी होंगे, गगनकी तरह कुल, ग्राम, नगर आदिकोंमें

गई, गगणमिव निरालंबणे, वाए इव निरालए, सारयसलिलं व सुद्धहियए, पुक्ख
पत्तं व निरुवलेवे, कुम्भो इव गुत्तिदिए, विहग इव सव्वओ विप्पमुक्के खग्गिसाण
मिव एगजाए, भारंडपक्खीव अप्पमत्ते, कुंजरे इव सोंडीरे वसभे इव जायथामे,
सीहे इव दुद्धरिसे, मंदरे इव अप्पकंपे, सागरे इव अक्खोभे, चंदे इव सोमलेसे,
सूरे इव दित्ततेए, जच्चकणगं पिव जायरूवे, वसुंधरा इव सव्वफासविसहे” ७६
आ पढोना भावार्थ स्पष्ट करवाभा आवे छे—

जेवी रीते शंखमां केअ पणु अंजन रही शकतुं नथी, जेअ प्रभाणु
ते विमलवाहन अणुगारमां पणु रागादि रहेशे नही. जेम एव अप्रतिहत
गतिथी (केअ पणु प्रकारना अवरोध रहित गतिथी) सर्वत्र गमन करे छे,
ते प्रभाणु ते अणुगार पणु ग्राम नगर आदिमां अप्रतिबंध विहारी जनशे.
आकाशनी जेम तेओ पणु ग्राम, नगर आदिकेमां केअ पणु जतना आल-

नवर्जितः, वात इव निरालयः, यथा वातस्य न कुत्रापि गृहं वर्तते तथाऽयमपि गृहवर्जितः । शारदसलिलमिव शुद्धहृदयः, यथा शरदतो मलापगमेन जलं निर्मलं भवति तथा रागद्वेषापगमेन निर्मलचित्तः, पुष्करपत्रमिव निरूपलेपः, यथा कमलपत्रं जलोपरिस्थितिकत्वेन निरूपलेपं भवति, तथा स्वजनविषयमङ्गराहित्येन निरूपलितः । कूर्म इव गुप्तेन्द्रियः—कच्छपइव असंयमस्थानेभ्यः संग्रतमर्वेन्द्रियः । विहग इव सर्वतो विप्रमुक्तः—परिवारपरित्यागात् नियतवासरहितत्वाच्च प्रतिबन्धवर्जितः । खड्गविषाणमिव एकजातः, खड्गी—आरण्यकःपशुः तस्य शङ्कमेकमेव संजायते तथा रागादि सहायवर्जितत्वेन एकीभूतः । भारण्डपक्षीवाप्रम ।, यथा

आलम्बन वर्जित होंगे, वायुकी तरह इसका कहीं पर भी घर नहीं होंगे जैसे शरद् ऋतुमें मलके विनाशसे जल निर्मल हो जाता है, उसी प्रकार रागद्वेषके चले जानेसे साधु निर्मल चित्तवाला होंगे, जैसे—कमलपत्र जलके ऊपर रहता हुआ भी उससे लिप्त नहीं होता है, उसी प्रकारसे ये भी स्वजन विषयसङ्ग रहित होंगे, जिस प्रकार कच्छप अपनी इन्द्रियोंको अपने अपनेमेंही छिपा लेता है, उसी प्रकारसे ये भी असंयत स्थानोंसे समस्त इन्द्रियोंको संवृत्त करेंगे, पक्षी जिस प्रकार सर्वतो-विप्रमुक्त होता है, उसी प्रकार ये भी परिवारके परित्यागसे एवं नियत-वाससे रहित होंगे, जिस प्रकार गेंडाका एक ही सींग होता है, उसी प्रकार ये भी रागादि सब सहायसे वर्जित होनेके कारण एकीभूत होंगे, भारण्ड पक्षीकी तरह ये सदा अत्रमत्त होंगे, अर्थात् जैसे—

अननी आशाथी रडित अननीने विचरथे व शुनी जेम तेमनुं पणु क्काड निश्चित धर नडीं डाय, शरदऋतुमां भणनेा नाश थडं ज्वाथी जेम ज्ज निर्मणअनी जय छे, तेम रागद्वेष इप भण डूर थडं ज्वाथे ते अणुगारनुं चित्त पणु निर्मण अनी जशे. जेम पाणुनी उपर उगव छतां कमणपत्र पाणुथी भीणतु नथी जेज प्रभाणु तेज्जा पणु संसारीजनोनी वच्चे रडेवा छतां संसारनी वस्तुज्जाभां आसकत नडीं थाय जेम कायणो पे ताना अणोने पोताना शरीरमांज स'कैची ले छे जेज प्रम जे तेज्जा पणु असंयतस्थानो मांथी समस्त इन्द्रियोने संवृत्त करी लेशे जेम पक्षी संपूणुं मुक्त थडने विचरै छे जेज प्रभाणु तेज्जा पणु परिवारनेा त्याग करीने तथा नियत वासथी रडित अननीने मुक्त जे विचरथे. जेम गेंडाने जेक ज शींगडुं डेय छे तेम तेज्जा पणु रागादिइप सहायथी वर्जित डेवाने कारणु मात्र जेक ज भागनी -निर्वाणुभागनी आराधनामां जेकाणु अनशे. तेज्जा भारण्ड पक्षीनी जेम सहा

भारण्डपक्षी द्विजीनकस्त्रिचरणवान् द्वाभ्यां ग्रीवाभ्यां द्वाभ्यां मुख्याभ्यां च युक्तः, द्वयोर्जीवयोरेकमेवोदरं भवति, तौ चात्यन्ताप्रमत्ततयैव निर्वाहं कुरुतः, यदि कदाचित्तत्रैकोऽपि जीवः प्रमादं करोति तदा उभयोर्नाशः स्यादतस्तौ सर्वदा चकितचित्तौ प्रमादरहितौ तिष्ठतः, तद्वदप्रमत्तः—तपः संयमादिधर्मरक्षणे प्रमादवर्जितः । कुञ्जर इव शौण्डीरः कषायादिरिपुमञ्जनशीलः । वृषभ इव जातस्थायी—वृषभवत्संजातपराक्रमः । सिंह इव दुर्धर्षः—सिंहवत्परीषहोपसर्गादि मृगैर्दुर्जयः । मन्दर इवाप्रकम्पः—परीषहोपसर्गपवनैर्मरुदचलितः । सागर इवाक्षोभः—

भारण्ड पक्षी दो जीववाला होता है, तीन चरणोंवाला होता है, दो ग्रीवावाला होता है, दो मुखोंवाला होता है, और एक ही उदरवाला होता है, परन्तु फिर भी ये दोनों अत्यन्त अप्रमाद रूपसेही—बड़ी सावधानतासेही—अपना निर्वाह करते हैं—यदि कदाचित् इनमेंसे कोई भी जीव प्रमाद करता है—तो दोनोंका नाश हो जाता है, इसलिये वे दोनों सर्वदा चकित चित्त होकर प्रमाद रहित ही रहते हैं, उसी प्रकारसे ये भी तप संयम आदि धर्मकी रक्षा करनेमें सदा प्रमाद वर्जित होंगे । ये कुञ्जरकी तरह शौण्डीर होंगे—कषाय आदि शत्रुके बिनाश करनेमें प्रसिद्ध प्रभावशील होंगे, वृषभके समान वह शक्तिशाली होंगे—संयम भारके वहन करनेमें समर्थ होंगे । सिंहके समान वह दुर्धर्ष होंगे—अर्थात् परीषह एवं उपसर्ग आदि रूप मृगोंसे वह जीता नहीं जा सकेगे ।

मेरुकी तरह वह अप्रकम्प होंगे—परीषह एवं उपसर्ग रूप पवनसे वह मेरुके समान होंगे । सागरके समान वह गम्भीर होंगे—हर्षशोक

अप्रमत्त रहेशे. लारुंड पक्षीने जे ७व, त्रणु पण, जे मुण, जे डोक अने अेक ७ उदर डोय छे. छतां पणु अने ७व अप्रमत्तपणु—धणु ७ सावधानी थी पोतानेो निर्वाह अलावे छे. जे ते अनेमांथी केथ पणु अेक ७व प्रमाद करे तो अनेनेो न श थर्ष ७त्रानेो लय रहै छे. ते करणु ते अने ७वेो सहा उधमशील रहै छे—आ रीते रहै तो ७ तेमनेो निर्वाह थर्ष शके छे. अेअ प्रमाणु विमलवाहन अणुगार पणु तप अने संयमनी आराधना करवामां मिलकुल प्रमाद नही करे तेओ कुंजरनी जेम शौन्डीर (शत्रुओनेो नाश करवाने तरपर) अनशे अेटवे के के धादि कषाय इप शत्रुओनेो विनाश करवामां प्रयत्नशील रहेशे. तेओ संयम इप लारनुं वहन करवामां वृषभना समान समर्थ अनशे. तेओ सिंहना समान दुर्धर्ष (अजेय) अनशे अेटवे के परीषड अने उपसर्ग इप मृगो तेमने पराजित करी शकशे नही. मेइपर्वतनी जेम प्रकम्प वगरना थशे अर्थात् परीषड अने उपसर्ग इप पवनथी ते मेइनी माइक अडग रहेशे सागरनी जेम तेओ अक्षुब्ध अनशे—

हर्षशोकादिकोभवर्जितः । चन्द्रइव सोमलेदयः—अनुपतापहेतुमनः परिणामधारी ।
सूर इव दीप्ततेजाः—द्रव्यतः शरीरकान्त्या, भावतोज्ञानेन, सूर्यवद्देदीप्यमानः ।
जात्यकनकमिव जातरूपः—शोधित सुवर्णमिव रागादिमलराहित्येन समुद्भूतते-
जस्कः । वसुन्धरेव सर्वस्पर्शविषहः—पृथ्वीवत्कर्कशकठोरादिस्पर्शानुकूलप्रतिकूल-
परीषहोपसर्गादिसहनशील इति । तथा—सुहुतहुताशन इव तेजसा ज्वलन्—घृता-
घाहुतितर्पिताग्निवत् तपः—संयमतेजसा दीप्यमानो विहरिष्यतीति भावः । अत्र
सङ्ग्रहगाथाद्वयं मूले वर्तते, तथाहि—“ कंसे संखे ” इत्यादि । पुनः किमित्याह—

आदिरूपसे रहित होंगे, चन्द्रके समान वह सोमलेदयावाले होंगे—
अनुपतापके हेतुभूत मनः परिणामका धारक होंगे, सूर्यके समान वह
दीप्त तेजवाले होंगे—द्रव्यकी अपेक्षा वह शरीर कान्तिसे एवं भावकी
अपेक्षा ज्ञानसे देदीप्यमान होंगे । शोधित सुवर्णके समान वह रागादि
मलसे रहित होनेके कारण समुद्भूत तेजयुक्त होंगे । पृथिवीके समान
वह कर्कश, कठोर आदि स्पर्शोंको एवं अनुकूल प्रतिकूल परीषह और
उपसर्गोंको सहन करनेके स्वभाववाले होंगे, तथा—घृतादिककी आहु-
तिसे तर्पित हुई अग्निकी समान वह सर्वदा तप एवं संयमके तेजसे
दीप्यमान होते हुए विचरेगे, इसी प्रकारसे होकर देवसेन अनगार
भी विवरणा करेंगे यहां मूलमें जो ये दो—“ कंसे संखे ” इत्यादि गाथाएँ

अेटके के डर्ष, शोक आदि इप क्षोभथी तेओ विहीन डशे. चन्द्रना समान
सौम्य देश्यावाणा डशे—तेओ अनुपताप इप मनःपरिष्ठाभना धारक डशे तेओ
सूर्यना जेवा दीप्त तेजवाणा डशे अेटके के द्रव्यनी अपेक्षाओ शारीरिक कान्तिथी
अने लावथी अपेक्षाओ ज्ञानथी देदीप्यमान डशे. जेवी रीते शोधित सुवर्णमां
भेद आदि इप अशुद्धिने अभाव होवाने कारणे अणप्रोट होय छे तेम रागादि
भणने अभाव थय जवाने कारणे तेओ निर्मण तेजथी देदीप्यमान थशे. पृथ्वीनी
जेम तेओ सहनशील डशे अेटके के कर्कश, कठोर आदि स्पर्शोंने तथा
अनुकूल तथा प्रतिकूल परीषहोने सहन करवाना स्वभाववाणा डशे. अग्निमां
घृतादिनी आहुति आपराथी जेम अग्नि वधु प्रज्वलित थाय छे तेम तेओ
पणु सहा तप अने संयमना तेजथी देदीप्यमान थशे आ प्रकारे संयम अने
तपथी पे ताना आत्माने लावत करता विमलवाडन अणुगार १२ वर्ष पर्यंत
छन्नस्थ इप विचरशे.

अडीं भूणमां जे “ कंसे संखे ” इत्यादि—इत्यादि जे गावाओ आपी छे.
तेमेने अर्थ पणु उपर दर्शाओया प्रभाओे ज छे.

‘ नत्थिणं ’ इत्यादि—नास्ति=न भविष्यति खलु तस्य भगवत एतादृशः पक्षी, यत् कुत्रापि तस्य प्रतिबन्धः आसक्ति भवति—भवेदित्यर्थः । स चतुर्विधः—‘अण्ड-एइ वा ’ इत्यादि—अण्डज इति वा, तत्र—अण्डज—हंसमयूरादिः ‘ ममायं हंसादि-रिति प्रतिबन्धरहितः यद्वा—अण्डजं=पट्टमूत्रजं वस्त्रादिकम्—इदं वस्त्रादिकं ममेति भावनावर्जितः १। पोतजः—हस्तादिः, तत्र न प्रतिबन्धः एवं पोतके=वालके, अथवा पोतके कार्पासिकवस्त्रेऽपि विज्ञेयम् २। अवग्रहिकम्—अवग्रहोऽस्यातीति—

हैं—उनका भी अर्थ ऐसा ही है ... “ नत्थिणं ” इत्यादि उस भगवान्‌का ऐसा पक्ष नहीं होगा कि जिससे उसकी कहीं पर भी आसक्ति हो जाय । आसक्ति चार प्रकारकी जो कही गई है, उसका अभिप्राय ऐसा है—अण्डेसे उत्पन्न हुए जो हंस मयूर आदि पक्षी हैं वे अण्डज हैं—ये हंस मयूर आदि मेरे हैं ये जो आसक्ति हैं, वह अण्डज आसक्ति होंगे उस आसक्तिसे वह रहिन होंगे अथवा—पट्टमूत्रसे जो वस्त्रादिक उत्पन्न होते हैं, बनाये जाते हैं—वे अण्डज हैं—इस अण्डज—निर्मित वस्त्रमें ये मेरे हैं ऐसी भावनासे वर्जित होना वह अण्डजासक्ति विहीनता है, इस आसक्तिसे रहित होंगे, पोतज नाम हस्ती आदिका है, इसमें जो प्रतिबन्ध रहित है, वह पोतजासक्ति विहीनता है, अथवा—“ पोषएइवा ” की संस्कृत छाया “ पोतके वा ” ऐसी भी होती है—इस पक्षमें उसकी बालकमें अथवा कार्पासिक वस्त्रमें—सूती कपड़ेमें उसे प्रतिबन्ध नहीं

“ नत्थिणं ” इत्यादि—आ प्रकारे विचरता विमलवाडन अणुगारमां केषु पञ्च वस्तु प्रत्ये आसक्ति नडीं रडे. आसक्ति चार प्रकारनी कही छे—(१) अण्डज आसक्ति—एंडामांथी उत्पन्न यतां डंस, मोर-आदि लुवेने अण्डज कडे छे. आ डंस, मयूर आदि पक्षीओ मारां छे, आ प्रमाणे मानवुं तेनुं नाम अण्डज आसक्ति छे आ प्रकारनी आसक्तिथी तेओ रडित डशे अथवा—सूत्र (दोरा) मांथी वे वस्त्रादिक जनाववामां आवे छे तेमनुं नाम अण्डज छे. आ अण्डज-निर्मित वस्त्रोमां भस्त्वलाव न राखवे। तेनुं नाम अण्डज आसक्ति विहीनता छे. (२) पोतज आसक्ति—डाथी, गाय, आदि लुवेने पोतज कडे छे. ते लुवे प्रत्ये आसक्ति राखवी तेनुं नाम पोतज आसक्ति छे, ते विमलवाडन अणुगार पोतज आसक्तिथी रडित डशे. अथवा—“ पोषएइवा ” आ पदनी संस्कृत छाया “ पोतके वा ” थाय छे. आ संस्कृत छायानी अपेक्षाये विचार करवामां आवे तो तेनो अर्थ आ प्रमाणे थशे—भालकमां अथवा सूतगडि वस्त्रमां तेभने आसक्ति नडीं रडे. (३) अग्रहिक आसक्ति—रजोडरणु, सदेरक

અવગ્રહિકઃ-વસતિપીઠફલકાદિઃ, પ્રગ્રહિકઃ-પ્રકર્ષેણ ગ્રહોડસ્યેતિ-ઔધિકમુપકરણજાતં રજોહરણસદોરકમુલ્લવસ્ત્રિકારિકં, તયોઃ પ્રશસ્તાપ્રશસ્તવિષયે હર્ષશોકવર્જિતઃ ૩-૪। 'જં ણં' ઇત્યાદિ-યાં યાં દિશં વિહર્તુમિચ્છતિ તાં તાં દિશં પ્રત્યપ્રતિબદ્ધઃ, શુચિભૂતઃ-ભાવશુદ્ધ્યા, લઘુભૂતઃ-અલ્પોર્પાધકત્વેન ગૌરવત્યાગેન ચ, અનાત્મગ્રન્થઃ-'અ' ઇતિ-અવિદ્યમાન આત્મનઃ સમ્બન્ધી ગ્રન્થઃ=હિરણ્યાદિ-ર્યસ્યેતિ, યદ્વા-અનલ્પગ્રન્થ ઇતિચ્છાયા, તત્પક્ષે-વહાગમવાન્, યદ્વા-'અણુપ્પગંથે' ઇતિ ષાઠઃ, તસ્ય અનુપગ્રન્થઃ ઇતિચ્છાયા, તત્પક્ષે-અનુ-અનુરૂપમ્-વિરતે-રોચિત્યેન પ્ર-પ્રકર્ષેણ ગ્રન્થઃ-શાસ્ત્રં યસ્યેતિ, વીતરાગશાસ્ત્રસમ્પન્ન ઇત્યર્થઃ, एतादृशः सन् संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयमानो विहरिष्यतीति । पुनश्च 'तस्स णं' इत्यादि-तस्य खलु भगवतः अनुत्तरेण ज्ञानदर्शनचारित्र्येण एवम्-अनुत्तरेण आल-होगा जिज्ञासा ग्रहण आवश्यकं होता है, ऐसे रजोहरण सदोरक मुख-

વસ્ત્રિકા આદિક પ્રગ્રહિકહૈ-इनके प्रशस्तअप्रशस्त विषयमें उसे हर्ष एवं शोक नहीं होंगे ३-४ "जं णं" इत्यादि-जिस जिस दिशामें वह विहार करना चाहेगा, उस उस दिशामें अप्रतिबद्ध हुए भावशुद्धिसे युक्त हुए, अल्प उपधिवाला होनेसे एवं गौरवका त्यागी होनेसे लघुभूत हुए अनात्म ग्रन्थ-निज सम्बन्धी ग्रन्थसे हिरण्यादि परिग्रहसे रहित हुए अथवा-अनल्प ग्रन्थ हुए-बहुश्रुत हुए-आगमका अधिक रूपमें ज्ञाता हुए-अथवा "अणुपपगंथे" अनुपग्रन्थ हुए-वीतरागके शास्त्रसे संपन्न हुए ऐसा वह देवसेन अनगार संयम और तपसे आत्माको भाविन करते हुए विचरण करेंगे पुनश्च—

“તસ્સ ણં” ઇત્યાદિ-उस भगवान् देवसेन अनगारके अनुत्तर-असाधरण-ज्ञान दर्शन चारित्र्यसे एवं अनुत्तर-वसति रूप आलयसे,

મુહુપત્તી આદિ ઉપકરણો સાધુ માટે આવશ્યક ગણાય છે તે ધર્મોપકરણોને પ્રત્રહિક કહે છે. તેમના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત વિષયમાં હર્ષ અને શોક ન કરવો તેનું નામ પ્રત્રહિક આસક્તિનો ત્યાગ છે. તે વિમલવાવન અણુગાર પ્રત્રહિક સંક્રિતથી ત્યાગ રહિત બનશે.

“જં ણં” ઇત્યદિ-તેઓ જે દિશામાં વિચરવાની ઇચ્છા કરશે તે દિશામાં અપ્રતિબદ્ધ (ભાવ શુદ્ધિથી યુક્ત) થઈને, લઘુભૂત (અલ્પઉપધિવાળા અને ગૌરવના ત્યાગી હોવાને કારણે હળવા) થઈને, અનાત્મગ્રન્થ (સોના, આદિના પરિગ્રહથી રહિત) થઈને, (આગમના અતિશય જ્ઞાતા) થઈને અથવા “અણુપ્પગંથે” અનુ પ્રગ્રન્થ (વીતરાગના શાસ્ત્રથી સંપન્ન) થઈને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા વિચરશે.

“તસ્સ ણં” ઇત્યાદિ—આ પ્રકારે ૧૨ વર્ષ સુધી સંયમ અને સમ્પન્ન

येन=वसतिरूपेण, अनुत्तरेण विहारेण एकरात्रादिना, एवम्-अनुत्तरेण-आर्जव-
मार्दव-लाघव-क्षान्ति-मुक्तिरूपेण, तथा-सत्य-संयम-तपोगुणसुचरितसोप-
चित्तफलपरिनिर्वाणमार्गेण, तत्र सत्य संयमतपोगुणा सुचरिताः=सम्यगाराधिताः,
सोचिताः, उत्कर्षतां प्राप्ताः, त एव 'फल' चि फलप्रधानः परिनिर्वाणमार्गः=
मोक्षमार्गस्तेन आत्मानं भाषयमानस्य ध्यानान्तरिकायां-ध्यानयो-शुक्लध्या-
नस्य द्वितीयतृतीयपादरूपयोः अन्तरं मध्यं ध्यानान्तरं, तदेव ध्यानान्तरिका,
तस्यां-शुक्लध्यानद्वितीयपादस्य समाप्तौ तृतीयपादस्य चासंप्राप्तौ इत्यर्थः वर्त-
मानस्य अनन्तमनुत्तरं निर्व्याघातं निरावरणं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं केवलवरज्ञानदर्शनं
समुत्पत्स्यते । पुनश्च- 'तएणं से' इत्यादि-ततः खलु स भगवान् जिनः केवली
सर्वज्ञः सर्वदर्शी भविष्यति । ततश्च स देवमनुजासुररूपस्य लोकस्य पर्यायं, किं

अनुत्तर विहारसे-इसी प्रकार आर्जव मार्दव-लाघव क्षान्ति-मुक्ति
(निर्लोभता)से, तथा-सम्यक् रूपसे आराधित एवं उत्कर्षताको प्राप्त
ऐसे सत्य, संयम एवं तप गुणसे एवं फलप्रधान मुक्ति मार्गसे आत्माको
भावित करते हुए उन देवसेन अनगारको जष वे ध्यानान्तरिकामें-शुक्ल
ध्यानके द्वितीय तृतीय पादके मध्यरूप ध्यानान्तरिकामें-शुक्लध्यानके
द्वितीय पादकी समाप्तिसमें और तृतीय पादकी असंप्राप्तिसमें-वर्तमान
होंगे तब उन्हें अनन्त अनुत्तर निर्व्याघात, निरावरण, कृत्स्न, एवं
प्रतिपूर्ण सर्वोत्कृष्ट केवल ज्ञान केवलदर्शन उत्पन्न होंगे ।

“ तएणं से ” तब ये देवसेन अनगार भगवान् अर्हन्त जिन

आराधना कर्यां जाह ते विमलवाहन अणुगारने केवणज्ञान केवणदर्शननी
प्राप्ति थसे अेज वातनुं हरे लंणाण्णथी विवेचन करवासां आवे छे-

ते विमलवाहन अणुगार अनुत्तर (असाधारण) ज्ञान, दर्शन अने
चारित्र्यथी, अनुत्तर वसति (उपाश्रय) रूप आलयथी अनुत्तर विहारथी अने
आर्जव, मार्दव, लाघव, क्षान्ति, मुक्ति (निर्लोभता) आदि वडे, तथा सम्यक्
प्रकारे आराधित अने उत्कृष्टता युक्त संयम अने तपथी तथा इलप्रधान
मुक्तिमार्गथी आत्माने भाविन थका विचरसेत् आ प्रकारे विचरता अेवा ते
ते अणुगार न्यारे ध्यानान्तरिकाभां (शुक्लध्यानना द्वितीय तृतीयपादना मध्य
भाग रूप ध्यानान्तरिकाभां-अेटसे के शुक्ल ध्यानना द्वितीय पादनी समाप्तिसंभां
अने तृतीय पादनी असंप्राप्तिसंभां) स्थित हसे त्यारे तेमने अनन्त, अनुत्तर,
निर्व्याघात, निरावरण, कृत्स्न अने प्रतिपूर्ण, सर्वोत्कृष्ट केवणज्ञान उत्पन्न थसे.

“ तएणं से ” त्यारे ते देवसेन (विमलवाहन) अणुगार भगवात अर्हंत

बहुना सर्वलोके सर्वजीवानाम् आगत्यादिकं यावत् प्रतिसेवितं, तथा—आविष्कर्म= प्रकटकर्म,—रहः कर्म=एकान्तकर्म च ज्ञास्यति दर्शिष्यति च । स अर्हन् अरहस्य-भागी भविष्यति न तस्य किञ्चिद्गुप्तं भविष्यतीत्यर्थः । शेषं सुगमम् ॥सू० ३५॥

मूलम्—से जहाणमए अज्जो ! मए णिग्गंथाणं एगे आरंभट्ठाणे पणत्ते, एवामेव महापउमेवि अरहा समणाणं णिग्गंथाणं एगं आरंभट्ठाणं पणवेहिइ । से जहाणामए अज्जो ! मए समणाणं णिग्गंथाणं दुविहे बंधणे पणत्ते, तं जहा-पेज्ज-बंधणे दोसबंधणे, एवामेव महापउमेवि अरहा समणाणं णिग्गंथाणं दुविहं बंधणं पन्नवेहिइ तं जहा-पेज्जबंधणं च । दोसबंधणं च । से जहाणामए अज्जो ! मए समणाणं णिग्गंथाणं तओ दंडा पणत्ता, तं जहा-मणदंडे वइदंडे कायदंडे, एवामेव महापउमेवि समणाणं णिग्गंथाणं तओ दंडे पणवेहिइ, तं जहा-मणोदंडं वइदंडं कायदंडं । से जहाणामए-एएणं अभि-लावेणं चत्तारि कसाया पणत्ता, तं जहा-कोहकसाए १ माण-कसाए २ मायाकसाए ३, लोहकसाए ४। पंचकामगुणे पणत्ते, तं जहा-सदे १ रूवे २ रसे ३ गंधे ४ फासे ५। छज्जीवणिकाया पणत्ता, तं जहा-पुढविकाइया जाव तसकाइया, एवामेव जाव

केवली सर्वज्ञ सर्वदर्शी हो जावेगे एवं देव मनुज और असुर रूप लोककी पर्यायको, किं बहुना सर्व लोकमें सर्व जीवोंके आगत्यादिकको यावत् प्रतिसेवित कर्म तथा प्रकट कर्म, एवं एकान्त कर्मके ज्ञाता और द्रष्टा हो जावेगे, इस तरह उनके लिये संसारकी कोई भी वस्तु अरहस्य-अज्ञेय नहीं रहेगी ॥ सू० ३५ ॥

जिन देवकी सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी थछ जशे. त्थार णाद तेज्जो देव, मनुष्य अने असुर इप लोकनी पर्यायने अने समस्त लोकमां सर्व जिवोनी आगति आदिने ज्ञाणी शकशे अने देधी शकशे. अज्जो “ आदि ” पद द्वारा प्रकट कर्म पर्यन्तत्तुं पूर्वोक्त णधुं तेज्जो ज्ञाणी-देधी शकशे ज्येम समज्जवुं संसारनी डोछ प्रथु वस्तु तेमने भाटे अज्ञेय डे अदृष्ट नहीं रडे. ॥ सू. ३५ ॥

तसकाइए । जे जहाणामए एएणं अभिलावेणं सत्त भयट्टाणा पणत्ता, एवामेव महापउमेवि अरहा समणाणं निग्गंथाणं सत्त भयट्टाणे पन्नवेहिइ ! एवं अट्टमयट्टाणे, णववंभचेरगुत्तीओ, दसविहे समणधम्मे, एवं जाव तेत्तोसं आसायणाउत्ति । से जहानामए अज्जो ! मए समणाणं निग्गंथाणं नग्गभावे मुंडभावे अपहाए अदंतवणे अच्छत्तए अणुवाणहए भूमिसेज्जा फलगसेज्जा कट्टसेट्टा केसलोए बंभचेरवासे जाव परघरपवेसे जाव लद्धावलद्धवित्तीओ पणत्ताओ, एवामेव महापउमेऽवि अरहा समणाणं निग्गंथाणं णग्गभावं जाव लद्धावलद्धवित्तीओ पणत्तावेहिइ । से जहाणामए अज्जो ! मए समणाणं निग्गंथाणं आहाकम्मिए वा उहेसिए वा मीसजाए वा अज्जोयरए वा पुइए कीए वा पामिच्चए वा अच्छेज्जे वा, अणिसिद्धे वा अभिहडे वा कंतारभत्ते वा दुब्बिभक्खभत्ते वा गिलाणभत्ते वा वहलियाभत्ते वा पाहुणभत्ते वा मूलभोयणे वा कंदभोयणे वा बीयभोयणे वा हरियभोयणे वा पडिसिद्धे, एवामेव महापउमेऽवि अरहा समणाणं निग्गंथाणं आधाकम्मियं वा जाव हरियभोयणं वा पडिसेहिस्सइ । से जहाणामए अज्जो ! मए समणाणं निग्गंथाणं पंचमहव्वइए सपडिक्कमणे अचेलए धम्मे पणत्ते, एवामेव महापउमेऽवि अरहा समणाणं निग्गंथाणं

“ से जहाणामए अज्जो ” इत्योदि ।

इस सूत्रकी व्याख्या सुगम है,

“ एगे आरंभट्टाणे ” प्रमादयोग रूप एक आरम्भ स्थानकी प्रज्ञापना करेगे । शेष सुगम है ॥ सूत्र ३६ ॥

“ से जहाणामए अज्जो ! ” ध्यादि—(सू. ३६)

आ सूत्रनी व्याख्या सरण छे. “ एगे आरंभट्टाणे ” प्रमाद-योग ३५ अेक आरंभस्थाननी प्रज्ञापना तेओ करशे णाडीना कथननेो अर्थ सरण छे ॥सूत्र ३६॥

पञ्चमहोव्वइयं जाव अचेलगं धम्मं पणवेहिइ । से जहाणामए अज्जो ! मए पंचाणुव्वइए सत्तसिक्खावइए दुवालसविहे साव-
 गधम्मं पणत्ते, एवामेव महापउमेऽवि अरहा पंचाणुव्वइयं
 जाव सावगधम्मं पणविस्सइ । से जहाणामए अज्जो । मए
 समणाणं सेज्जातरपिंडे वा रायपिंडे वा पडिसिद्धे, एवामेव
 महापउमेऽवि अरहा समणाणं निग्गंथाणं सेज्जायरपिंडं वा
 रायपिंडं वा पडिसोहिस्सइ । से जहाणामए अज्जो ! मम णव
 गणा एगारसगणधरा एवामेव महापउमस्सवि अरिहओ णव
 गणा एगारस गणधरा भविस्संति । से जहाणामए अज्जो !
 अहं तीसं वासाइं अगारवासमज्जे वसित्ता मुंडे भवित्ता जाव
 पव्वइए, दुवालससंवच्छराइं तेरसपक्खच्छउमत्थपरियागं
 पाउणित्ता तेरसहिं पक्खेहिं ऊणगाइं तीसं वासाइं केवलिपरि-
 यागं पाउणित्ता बायालीसं वासाइं सामण्णपरियागं पाउणित्ता
 बावत्तरिवासाइं सव्वाउयं पालइत्ता सिज्झिसं जाव सव्वदुक्खा-
 णमंतंकरिस्सं, एवामेव महापउमेऽवे अरहातीसं वासाइं अगा-
 रवासमज्जे वसित्ता जाव पव्विहिइ, दुवालससंवच्छराइं जाव
 बावत्तरिवासाइं सव्वाउयं पालइत्ता सिज्झिहिइ जाव सव्वदु-
 क्खाणमंतं काहिई—

“ जं सीलसमायारो, अरहा तित्थंकरो महावीरो ।

तस्सील समायारो होहिइ अरहा महापउमे ॥१॥”सू०३६॥

॥ इय महापउमचरियं समत्तं ॥

इस ऊपरके सूत्रमें महापद्म जिन कहे गये हैं । उनके महावीर
 स्वामीकी तरह उत्तरफाल्गुनी नक्षत्र जन्मादिके प्रसङ्ग समयमें था,
 अतः अब सूत्रकार नक्षत्र विशेषोंका निरूपण करते हैं—

आगला जे सूत्रमां आगामी उत्सर्पिणीमां थनारा मडापद्म जिनेश्वर विषे
 कडेवामां आयु. मडावीर स्वामीना जन्मादि वपते जेम उत्तरा श्रद्धुनी नक्षत्र
 आसतुं इतुं, तेम मडापद्म जिनेश्वरना जन्मादिना समये उत्तराश्रद्धुनी नक्षत्र

छाया—तद् यथा नामकम्-आर्याः । मया श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्य एकमा-
रम्भस्थानं प्रज्ञप्तम्, एवमेव महापद्मोऽपि अर्हन् श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्य एकमार-
म्भस्थानं प्रज्ञापयिष्यति । तद् यथानामकम्-आर्याः । मया श्रमणेभ्यो निर्ग्र-
न्थेभ्यो द्विविधं बन्धनं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—प्रेमबन्धनं च द्वेषबन्धनं च एवमेव महाप-
द्मोऽपि अर्हन् श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो द्विविधं बन्धनं प्रज्ञापयिष्यति, तद्यथा—
प्रेमबन्धनं च द्वेषबन्धनं च । तद् यथा नामकम्-आर्याः । मया श्रमणेभ्यो निर्ग्र-
न्थेभ्यस्त्रयोदण्डाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—मनोदण्डः १ वाग्दण्डः २ कायदण्डः ३
एवमेव महापद्मोऽपि श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यस्त्रीन् दण्डान् प्रज्ञापयिष्यति, तद्यथा—
मनोदण्डं वाग्दण्डं कायदण्डम् । तद्यथा—नामकम्-एतेन अभिलापेन चत्वारः
कपायाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—क्रोधकषायः १, मानकषायः २, मायाकषायः ३,
लोभकषायः ४। पञ्च कामगुणाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—शब्दः १, रूपं २, रसः ३,
गन्धः ४ स्पर्शः ५। षड्जीवनिकायाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पृथिवीकायिकाः १ यावत्
त्रसकायिकाः ६। एवमेव यावत् त्रसकायिकान् । तद् यथानामकम्-एतेनाभिला-
पेन सप्तभयस्थानानि प्रज्ञप्तानि, एवमेव महापद्मोऽप्यर्हन् श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यः
सप्त भयस्थानानि प्रज्ञापयिष्यति । एवमष्ट मदस्थानानि, नत्र ब्रह्मचर्यगुप्तीः,
दशविधान् श्रमणधर्मान् एवं यावत् त्रयस्त्रिंशत्तमाशातना इति । तद् यथानामकम्-
आर्याः । मया श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो नग्नभावः, गुण्डभावः अस्नानकम्, अदन्त-
धावनम्, अच्छत्रकम्, अनुपानत्कम्, भूमिशय्या, फलकशय्या, काष्ठशय्या, केश-
लोचः, ब्रह्मचर्यवासः, परगृहप्रवेशः, यावत् लब्धापलब्धवृत्तयः प्रज्ञप्ताः, एव-
मेव महापद्मोऽपि अर्हन् श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो नग्नभावं यावत् लब्धापलब्धवृत्तीः
प्रज्ञापयिष्यति । तद् यथानामकम्-आर्याः । मया श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्य आधा-
कर्मिकं वा औद्देशिकं वा मिश्रजातं वा अध्यवपूरकं वा पूतिकं वा क्रीतं वा प्रामि-
त्यकं वा आच्छेद्यं वा अनिष्टुष्टं वा अभ्याहृतं वा कान्तात्मकं वा, दुर्मिक्षभक्तं
वा ग्लानभक्तं वा चार्दलिकभक्तं वा प्राद्युगभक्तं वा मूलभोजनं वा कन्दभोजनं
वा फलभोजनं वा बीजभोजनं वा हरितभोजनं वा प्रतिपिद्धम् एवमेव महापद्मो-
ऽपि अर्हन् श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्य आधारुर्मिकं वा यावत् हरितभोजनं वा प्रति-
पेधिष्यति । तद् यथानामकम्-आर्याः । मया श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यः पञ्चमहा-
व्रतिकः सप्ततिक्कमणः अचेलको धर्मः प्रज्ञप्तः एवमेव महापद्मोऽपि अर्हन् श्रमणेभ्यो
निर्ग्रन्थेभ्यः पञ्चमहाव्रतिकं यावत् अचेलकं धर्मं प्रज्ञापयिष्यति । तद् यथानाम-
कम्-आर्याः । मया पञ्चाणुव्रतिकः सप्तशिक्षाव्रतिकः द्वादशविधः श्रावकधर्मः
प्रज्ञप्ताः, एवमेव महापद्मोऽपि अर्हन् पञ्चाणुव्रतिकं यावत् श्रावकधर्मं प्रज्ञापयि-

प्यति । तद्यथानामकम्-आर्याः । मया श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यः शय्यातरपिण्डो वा राजपिण्डो वा प्रतिपिद्धः, एवमेव महापद्मोऽपि अर्हन् श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यः शय्यातरपिण्डं वा राजपिण्डं वा प्रतिषेधिष्यति । तद् यथानामकम्-आर्याः । मम नव गणा एकादश गणधराः एवमेव महापद्मस्यापि अर्हन्तः नव गणा एकादश गणधरा भविष्यन्ति । तद्यथानामकम्-आर्याः । अहं त्रिंशतं वर्षाणि अगारवासमध्ये उपित्वा मुण्डो भूत्वा यावत् प्रव्रजितः, द्वादशसंवत्सरान् त्रयोदशपक्षान् छद्मस्थपर्यायं पालयित्वा त्रयोदशभिः पक्षैः ऊनकानि त्रिंशतं वर्षाणि केवलिपर्यायं पालयित्वा द्विचत्वारिंशतं वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा द्वासप्ततिं वर्षाणि सर्वायुः पालयित्वा सेत्स्यामि यावत् सर्वदुःखानामन्तं करिष्यामि एवमेव महापद्मोऽपि अर्हन् त्रिंशतं वर्षाणि अगारवासमध्ये उपित्वा यावत् प्रव्रजिष्यति, द्वादशसंवत्सरान् यावत् द्वासप्ततिं वर्षाणि सर्वायुः पालयित्वा सेत्स्यति यावत् सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति— (सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्राह—)

“ यच्छील समाचारोऽर्हन् तीर्थङ्गरो महावीरः ।

तच्छीलसमाचारो भविष्यति अर्हन् महापद्मः ॥१॥ सू० ३६ ॥

॥ इति महापद्मचरित्र समाप्तम् ॥

टीका—तथा—‘ से जहाणामए ’ इत्यादि, सुगमं, नवरम्—‘ एगे आरंभ-द्व्याणे ’ इति—एकमारम्भस्थानं—प्रमादयोगलक्षणं प्रज्ञापयिष्यति । शेषं सुगमम् ॥ ॥ सू० ३६ ॥

पूर्वं महापद्मजिन उक्तः, तस्य च महावीर स्वामिन इवोत्तरफाल्गुनी नक्षत्र जन्मादि प्रसङ्गोऽस्तीति नक्षत्र विशेषान्निर्ूपयति—

मूलम्—णव णक्खत्ता चंदस्स पच्छंभागा पणत्ता, तं जहा-
अभिई १ सवणो २ धणिट्ठा ३ रेवई ४ अस्सिणि ५ मग्गशिर
६ पुसो ७। हत्थोच्चित्ता य तहा, पच्छंभागा णव हवन्ति। सू० ३७ ॥

“ णव णक्खत्ता चंदस्स पच्छंभागा, ’ इत्यादि ।

नौ नक्षत्र चन्द्रके पृष्ठ भागमें स्थित कहे गये हैं। चन्द्रमा नौ नक्षत्रोंको अतिक्रम करके पीठ देकर आगता है ।

टीकार्थ—वे नक्षत्र ये हैं—अभिजित् १, श्रवण २, धनिष्ठा ३, रेवती ४, अश्विनी ५, मृगशिर ६, पुष्य ७, हस्त ८ और चित्रा ९ ॥ सू० ३७ ॥

आगतुं इतुं. पूर्वसूत्र साथे आ प्रकारना संणधने लीषे इवे सूत्रकार नक्षत्र विशेषातुं निरूपण करे छे—“ णव णक्खत्ता चंदस्स पच्छंभागा ” इत्यादि—(सू. ३७)

टीकार्थ—नव नक्षत्र चन्द्रना पृष्ठ भागमां स्थित कहे छे. चन्द्रमां नव नक्षत्राने अतिक्रम करीने पीठ धरने लागवे छे अतएवे के आ नव नक्षत्रो चन्द्रनी पाछण रहेलां छे—(१) अभिजित्, (२) श्रवण, (३) धनिष्ठा, (४) रेवती, (५) अश्विनी, (६) मृगशीर्ष, (७) पुष्य, (८) हस्त अने (९) चित्रा ॥ सूत्र ३७ ॥

હાયા—નવ નક્ષત્રાણિ ચન્દ્રસ્ય પશ્ચાદ્ભાગાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્વથા—અભિજિત્ ૧, શ્રવણં ૨, ધનિષ્ઠા ૩ રેવતી ૪ અશ્વિની ૫ મૃગશિરઃ ૬ પુષ્યઃ ૭। હસ્તઃ ૮ ચિત્રા ૯ ચ તથા પશ્ચાદ્ભાગાનિ નવ ભવન્તિ ॥ ૧ ॥ સૂ. ૩૬ ॥

ઠીકા—“ ણવ ણક્ષત્રા ” ઇત્યાદિ, નવ—અનુપદં વક્ષ્યમાણાનિ નવસંખ્યકાનિ નક્ષત્રાણિ ચન્દ્રસ્ય પશ્ચાદ્ભાગાનિ—પૃષ્ઠભાગસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, નવનક્ષત્રાણિ ચન્દ્રોડતિક્રમ્ય પૃષ્ઠં દર્શ્યાં શુદ્ધાં ઇતિ ભાવઃ, તદ્વથા—અભિજિદિત્યાદિ સુગમમ્ ॥ સૂ. ૩૭ ॥

પૂર્વં નક્ષત્રવિશેષા ઉક્તાઃ, તે ચ વિમાનયુક્તા ભવન્તીતિ વિમાનપ્રસજ્ઞાત્કલ્પવિશેષગતવિમાનસંખ્યાપ્રમાણમાહ—

મૂલમ્—આણયપાણય આરણચ્યુષ્ણસુ વિમાણા ણવ જોયણસયાઈં ઉઙ્ઘું ઉચ્ચત્તેણં પણ્ણત્તા ॥ સૂ. ૩૮ ॥

હાયા—આનત—પ્રાણતારણાચ્ચુત્તેષુ કલ્પેષુ વિમાનાનિ નવયોજનશતાનિ ઝંઘર્વમુચ્ચત્ત્વેન પ્રજ્ઞપ્તાનિ ॥ સૂ. ૩૮ ॥

ઠીકા—“ આણયપાણયે ”—ત્યાદિ—સુગમમ્ ॥ સૂ. ૩૮ ॥

ઉક્ત યે નક્ષત્ર વિશેષ વિમાન યુક્ત હોતે હૈં—અતઃ વિમાનકે પ્રસજ્ઞસે અથ સૂત્રકાર કલ્પ વિશેષગત વિમાન સંખ્યાકા પ્રમાણ કહતે હૈં—

“ આણયપાણયઆરણચ્ચુષ્ણ ” ઇત્યાદિ ।

આરણ, પ્રાણત, આરણ એવં અચ્યુત, ઇન કલ્પોમેં વિમાન નૌ યોજનકે ઝંઘે કહે ગયે હૈં ॥ સૂ. ૩૮ ॥

વિમાન વિશેષોંકી ઝંઘાઈંકે પ્રસજ્ઞસે અથ સૂત્રકાર કુલ વિશેષકી ઝંઘાઈંકા કથન કરતે હૈં—“ વિમલવાહણેણં કુલગરે ” ઇત્યાદિ ।

વિમલ વાહન કુલકર નૌ સૌ ધનુષકે ઝંઘે થે ॥ સૂ. ૩૯ ॥

આગલા સૂત્રમાં નક્ષત્રોની વાત કરી. નક્ષત્ર વિશેષોમાં વિમાનોનો સદ્ભાવ હોય છે. વિમાનોનો પૂર્વસૂત્ર સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ હોવાથી હવે સૂત્રકાર આ નવમાં સ્થાન સાથે સુસંગત એવું કલ્પવિશેષગત વિમાનોનું કથન કરે છે—“ આણયપાણયઆરણચ્ચુષ્ણ ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૩૮)

આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત, આ ચાર કલ્પોમાં જે વિમાનો છે તેમની ઊંચાઈ નવ યોજનની કહી છે. ॥ સૂ. ૩૮ ॥

વિમાન વિશેષોની ઊંચાઈનું કથન કરીને સૂત્રકાર કુલકર વિશેષની ઊંચાઈનું કથન કરે છે—વિમલવાહણેણં કુલગરે ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૩૯)

વિમલવાહન કુલકર ૬૦૦ ધનુષપ્રમાણ ઊંચા હતા. (સૂ. ૩૯)

पूर्वं विमानविशेषाणामुच्चत्वमुक्तम्, इति उच्चत्वप्रसङ्गात् कुलकरविशेषस्यो-
च्चत्वमाह—

मूलम्—विमलवाहणे णं कुलगरे णव धणुसयाइं उहुं उच्च
त्तेगं होत्था ॥ सू० ३९ ॥

छाया—विमलवाहनः खलु कुलकरः नवधनुः शतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन आसीत्
॥ सू० ३९ ॥

टीका—‘ विमलवाहणे णं ’ इत्यादि—‘ सुगमम् ॥ सू० ३९ ॥

पूर्वं कुलकरविशेष उक्तः, तत्प्रसङ्गात् कुलकरविशेषेण ऋषभेण तीर्थं प्रव-
र्तितमित्याह—

मूलम्—उसभेण अरहया कोसल्लिएणं, इमीसे ओसप्पिणीए
णवहिं सागरोपमकोडाकोडीहिं विईकंताहिं तित्थे पव्वत्तिए
॥ सू० ४० ॥

कुलकर विशेषके प्रसङ्गको लेकर अब सूत्रकार कुल विशेष ऋषभने
तीर्थकी प्रवृत्तिकी इस विषयका कथन करते हैं—

“ उसभेण अरहया कोसल्लिएणं ” इत्यादि ।

कोशल देशमें जन्मे हुए ऋषभ अर्हन्तने इस अवसरपिणी कालमें
नौ सागरोपम कोटाकोटीके समास जाने पर तीर्थकी प्रवृत्ति की ॥ सू० ४० ॥

ऋषभ कुलकरने तीर्थकी प्रवृत्ति की ऐसा कहा सो ये कुलकर
मनुष्य ही होते हैं, अतः अब सूत्रकार इसी प्रसङ्गसे अन्तरद्वीपज
मनुष्योंके क्षेत्रका प्रमाण कहते हैं—“ घणदंतलद्धंन ” इत्यादि ।

कुल कर विशेषनी उयाधनुं निइपणु करीने हवे सूत्रकार कुलकर विशेष
ऋषभदेवे तीर्थनी ने प्रवृत्ति करी हती तेनुं निइपणु करे छे—

“ उसभेण अरहया कोसल्लिएणं ” इत्यादि—(सू. ४०)

कोशल देशमां उत्पन्न थयेदा ऋषभदेव अहुंते आ अवसरपिणी काणनी
नव सागरोपम कोटी केटी समास थई गया भाह तीर्थनी प्रवृत्ति
करी हती. ॥ सूत्र ४० ॥

आगला सूत्रमां ओपुं कडेवामां आण्युं के ऋषभ कुलकरे तीर्थनी प्रवृत्ति
करी. ते कुलकर मनुष्य न होय छे पूर्वसूत्र साथे आ प्रकारना संबन्धने लधने
हवे सूत्रकर अन्तरद्वीपज मनुष्येना क्षेत्रनुं प्रमणु कडे छे—

घणदंत लद्धंन ” इत्यादि—(सू. ४१)

छाया—ऋषभेण अर्हता कौशलिकेन अस्या अवसर्पिण्या नवसु सागरोपम-
कोटीकोटिषु व्यतिक्रान्तासु तीर्थं प्रवर्तितम् ॥ सू० ४० ॥

टीका—“ उसभेणं अरहा ” इत्यादि—सुगमम्, नवरम्—कौशलिकेन कौ-
शलालयदेशभवेन ॥ सू० ४० ॥

पूर्वं ऋषभकुलकरप्रवर्तितं तीर्थमित्याह,—स च कुलकरो मनुष्य इत्यन्तरद्वी-
पजमनुष्यक्षेत्रप्रमाणं दर्शयितुमाह—

मूलम्—घणदंतलष्टदंतगूढदंतसुद्धदंतदीवाणं दीवा
णवणवजोयणसयाइं आयामविक्रंभेणं पणत्ता ॥ सू ४१ ॥

छाया—घनदन्तलष्टदन्तगूढदन्तशुद्धदन्तः द्वीपाः खलु द्वीपा नव नव योज-
नशतानि आयामविष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः ॥ सू० ४१ ॥

सूत्रका अर्थ सुगम है—घनदन्त १, लष्टदन्त २, गूढदन्त ३, एवं
शुद्धदन्त ये चार अन्तर द्वीप हैं । ये प्रत्येक अन्तर द्वीप आयाम एवं
विष्कम्भकी अपेक्षा नौ नौ सौ योजनके ऊंचे हैं ॥ सूत्र ४१ ॥

नौ नौ सौ योजन प्रमाणवाले अन्तर द्वीप हैं, ऐसा कहकर अब
सूत्रकार समभूमि भागसे ऊपर नौ सौ योजनके भीतर चलनेवाले
ग्रहविशेषकी विधिका प्रमाण कहते हैं—

“ सुक्रस्स णं महागहस्स णव वीहिओ ” इत्यादि ।

शुक्र महाग्रहकी नौ विधियाँ कही गई हैं—जैसे—हयवीथि १, गज-
वीथि २, नागवीथि ३, वृषभवीथि ४, गोवीथि ५, उरगवीथि ६ अज-
वीथि ७, मृगवीथि ८ और वैश्वानरवीथि ९ ।

सूत्रको अर्थ सुगम छे. घनदन्त, लष्टदन्त, गूढदन्त अने शुद्धदन्त आ
चार अन्तरद्वीप छे. ते प्रत्येक अन्तरद्वीपको आयाम (लंभाई) अने विष्कंभ
(पडोणाई) ६००-६०० योजननी कही छे. ॥ सू ४१ ॥

नवसौ योजनना प्रमाणवाला अन्तर द्वीपानी पात करीने डवे सूत्रकार
समभूमिभागी ऊपर ६०० योजनप्रमाण अन्तर्गत नीचे गमन करनारा अह
विशेषनी विधिना प्रमाणतुं कथन करे छे—

“ सुक्रस्स णं महागहस्स णव वीहिओ ” इत्यादि—(सू ४२)

शुक्र महाग्रहनी नव विधिओ (भागी) कही छे—जेम के—(१) हयवीथि,
(२) गजवीथि, (३) नागवीथि, (४) वृषभवीथि, (५) गोवीथि, (६) उरगवीथि,
(७) अजवीथि, (८) मृगवीथि, अने (९) वैश्वानरवीथि.

टीका—‘घणदंते’ इत्यादि—सुगमम्, नवरं-घनदन्तः १ लघुदन्तः २, गूढदन्तः ३, शुद्धदन्तः, इमे चत्वारोऽप्यन्तरद्वीपाः प्रत्येकं नव नव योजनशतानि आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्तारेण प्रज्ञप्ताः ॥ सू० ४१ ॥

पूर्वमन्तरद्वीपा नवनव योजनशतप्रमाणा उक्ता इति समभूमिभागादुपरिष्ठान्नवयोजनशताभ्यन्तरचारिणो ग्रहविशेषस्य वीथिप्रमाणमाह—

मूलम्—सुक्रस्स णं महागहस्स णव वीहिओ पण्णत्ताओ, तं जहा, हयवीही १, गयवीही २, णागवीही ३, वसहवीही ४, गोवीही ५, उरगवीही ६, अयवीही ७; मियवीही ८, वेसाणरवीही ॥ सू० ४२ ॥

छाया—शुक्रस्य खलु महाग्रहस्य नववीथयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-हयवीथिः १, गजवीथिः २, नागवीथिः ३, वृषभवीथिः ४, गोवीथिः ५, उरगवीथिः ६, अजवीथिः ७, मृगवीथिः ८, वैश्वानरवीथिः ९ ॥ सू० ४२ ॥

वीथि शब्दका अर्थ है मार्ग-क्षेत्र विभाग, ये वीथियाँ प्रायः तीन २ नक्षत्रोंसे होती हैं । सूत्र ४२ ॥

वीथि विशेषमें चलनेसे शुक्र आदि ग्रह मनुष्य आदिकोंका अनुग्रह एवं निग्रह करते हैं, अतः अब सूत्रकार द्रव्यादि सामग्रीके निमित्तसे कर्मोंके उदयादिके सद्भावको लेकर कर्म स्वरूपका अब सूत्रकार कथन करते हैं—“णवविहे नोकसायवेयणिज्जे कम्ममे पण्णत्ते” इत्यादि ।

नो कषाय वेदनीय कर्म नौ प्रकारका कहा गया है, जैसे—स्त्री वेद १, पुरुष वेद २, नपुंसक वेद ३, हास्य ४, रति ५, अरति ६, भय ७, शोक ८ और जुगुप्सा ९ ।

वीथि अटले भागं अथवा क्षेत्रविभाग. आ वीथिओ सामान्य रीते त्रश्च त्रश्च नक्षत्रो वडे थाय छे. ॥ सूत्र ४२ ॥

वीथि विशेषमां थालवाथी शुक्र आदि ग्रहो मनुष्य आदिको पर, अनुग्रह अने निग्रह करे छे. तेथी सूत्रकार द्रव्यादि सामग्रीना निमित्त वडे कर्मोना उदयादिना सद्भावने लभने कर्मस्वरूपतुं कथन करे छे—

णवविहे नोकसायवेयणिज्जे कम्ममे पण्णत्ते” इत्यादि—(सू. ४३)

नो कषाय वेदनीय कर्मना नीचे प्रमाणे नव प्रकार कथा छे—(१) स्त्रीवेद, (२) पुरुषवेद, (३) नपुंसकवेद, (४) हास्य, (५) रति, (६) अरति, (७) भय (८) शोक अने (९) जुगुप्सा.

टीका—‘सुकस्स णं महागहस्से’—त्यादि—शुक्रस्य—तदाख्यस्य महाग्र-
हस्य नववीथयः—मार्गाः क्षेत्रविभागरूपाः, प्रायस्त्रिभिस्त्रिभिर्नक्षत्रैर्भवन्ति, ताः
प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—हयत्रीश्यादयो नववीथयः प्रसिद्धाः ॥ सू० ४२ ॥

वीथिविशेषचारेण शुक्रादयो ग्रहा मनुष्यादीननुगृह्णन्त्युपघ्नन्ति चेति द्रव्यादि
सामग्र्या कर्मणामुदयादि सद्भावादिति कर्मस्वरूपमाह—

मूलम्—णवविहे नो कषायवेद्यणिज्जे कम्ममे पणणत्ते, तं
जहा—इत्थिवेए १, पुरिसवेए २, णपुंसगवेए ३, हासे ४, रई
५, अरई ६, भये ७, सोगे ८ दुगुंछा ९ ॥ सू० ४३ ॥

छाय—नवविध नो कषायवेदनीयं कर्म प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—स्त्रीवेदः १,
पुरुषवेदः २, नपुंसकवेदः ३, हास्यं ४, रतिः ५, अरतिः ६, भयं ७ शोकः
८ जुगुप्सा ॥ सू० ४३ ॥

यहां “नो” शब्द सहचरके अर्थमें है, अतः कषायोंके जो सहचर
हैं, वे नोकषाय हैं “कषाय नोवेदनीय” ऐसा पाठ होना चाहिये
था, पर ऐसा न होकर जो कषायवेदनीय पाठ हुआ है, वह नौ
कषाय रूपसे जो कर्म वेदित किया जाता है, वह नोकषाय वेदनीय है
अवशिष्ट पाठ सुगम है ॥ सू० ४३ ॥

उक्त कर्मके अधीन हुए जीव नाना कुलकोटियोंमें उत्पन्न होते
हैं—अतः अब सूत्रकार कुलकोटियोंका कथन करते हैं—

“चउरिंदियाणं णव जाइ कुलकोडी” इत्यादि ।

नौ इन्द्रिय जीवोंकी कुलकोटि संख्या ९ लाख कही गई है, सुज-

अर्थात् “नो” शब्द सहचरना अर्थमां वपराये छे. तेथी कषायोना जे
सहचर छे तेमने नोकषाय ३५ समज्वा जेछंजे. “कषाय नो वेदनीय” जेवे
पाठ आपवाभां आव्जे छे, तेना शब्द आर्षं डेवाथी तेना पूर्वनिपात (पूर्व
भूषणी क्रिया) करी नाभवाने लीधे आपवाभां आवेद छे. नोकषाय ३५ जे
कर्मनु वेदन करवाभां आवे छे ते कर्मने नोकषाय वेदनीय छे छे. भाकीने
पाठ सुगम छे. ॥ सूत्र ४३ ॥

उपर्युक्त कर्मना प्रभावथी एव अनेक कुल कोटियोंमां उत्पन्न थाय छे.
तेथी डेवे सूत्रकार लकोटियोंनु कथन करे छे—

“चउरिंदियाणं णव जाइ कुलकोडी” इत्यादि—(स. ४४)

चतुरिन्द्रिय एवेनी कुलकोटि संख्या नव लाख कही छे. बुजपरिसर्प

टीका—‘ णवविहे णोकमायवेयणिज्जे ’ इत्यादि—नो कपायवेदनीय-
कषायाणां—नो=सहचरा नो कपायाः नो शब्दस्य सहचरार्थकत्वाद्दुक्तार्थः, ‘ कपाय
नो वेदनीयं ’ इति वक्तव्ये नो शब्दस्य आपर्त्वात्पूर्वनिपातश्च । नो कपायतया
वेद्यते यत्कर्म तत्—नोकषायवेदनीयम् । शेषं सुगमम् ॥ सू० ४३ ॥

पूर्वं कर्षोक्तं, तद्गशा विनश्च जीवा नाताकुलकोटिषु समुत्पद्यन्त इति कुलकोटीः
प्रदर्शयितुमाह—

मूलम् - चतुरिंदियाणं णव जाइकुलकोडी जोणिप्पमुहसय-
सहस्सा पणत्ता भुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणि-
याणं णव जाइकुलकोडिजोणिप्पमुहसयसहस्सा पणत्ता । सू० ४४ ।

छाया—चतुरिन्द्रियाणां नव जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि
प्रज्ञप्तानि, भुजपरिसर्प स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां नव जातिकुलकोटी-
योनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ॥ सू० ४४ ॥

परिसर्प स्थलचर तिर्यञ्चोकी कुलकोटि संख्या नौ लाख कही गई है ।
इस सूत्रकी व्याख्या स्पष्ट है ॥ सू० ४४ ॥

“ जीवाणं णव द्वाण णिवत्तिप ” इत्यादि ।

टीकार्थ—जीवोंने नौ स्थानोंमें मिथ्यात्व आदि कारणोंसे उपार्जित पुद्ग-
लोंका कर्म दलिकोंका पाप कर्म रूपसे संग्रह किया है, वर्तमानमें वे ऐसा
करते हैं, और भविष्यत्कालमें भी वे ऐसा ही करेंगे, वे नौ स्थान
इस प्रकारसे हैं—पृथ्वीकाय, वायुत् पञ्चेन्द्रिय यहाँ वायुत्त्वदसे—“ अप्-
काय, तेजस्काय, वायुकाय, और वनस्पतिकाय । तथा—दो इन्द्रिय, तेइ-
न्द्रिय, एवं चौइन्द्रिय ” इन सबका ग्रहण हुआ है ॥ सू० ४५ ॥

स्थलचर तिर्यञ्चोनी कुलकोटिसंख्या नव लाख कही छे. आ सूत्रनी व्याख्या
स्पष्ट छे. ॥ सूत्र ४४ ॥

“ जीवाणं णवद्वाणणिवत्तिप ” इत्यादि—(स. ४५)

टीकार्थ—एवोअये नव स्थानेभां मिथ्यात्व अ हि कारणे। वडे उपार्जित पुद्गलोने
—कर्मदलिकोने पापकर्म रूपे अय (संग्रह) कर्णे छे, वर्तमानभां पणु तेअो
तेमने अय करता व रडेशे ते नव स्थान नीअे प्रमाणे छे—(१) पृथ्वीकाय,
(२) अप्काय, (३) तेजस्काय, (४) वायुकाय (५) वनस्पतिकाय, (६) द्वीन्द्रिय,
(७) त्रीन्द्रिय, (८) चतुरिन्द्रिय अने (९) पञ्चेन्द्रिय. ॥ स. ४५ ॥

टीका—‘ चउरिंदियाणं ’ इत्यादि— स्पष्टम् ॥ सू० ४४ ॥

पूर्वं कर्मवशवर्तिजीवानां कुलकोटिरुक्ता, तद्गताश्च जीवाः कर्मचिन्वन्तीति प्रदर्शयितुमाह—

मूलम्—जीवा णं णवद्वाणाणिवत्तिए पोग्गले पावकम्मत्ताए चिणिंसु वा ३ पुढविकाइयणिवत्तिए जाव पंचिंदियणिवत्तिए, एवं चिण उवचिण जाव णिज्जराचेव ॥ सू० ४५ ॥

छाया—जीवाः खलु नवस्थाननिर्वर्तितान् पुद्गलान् पापकर्मतया अचिन्वन् वा ३ पृथिवीकायिकनिर्वर्तितान् यावन् पञ्चेन्द्रियनिर्वर्तितान् एवं चिण उपचिण यावत् निर्जराचेव ॥ सू० ४५ ॥

टीका—‘ जीवा णं ’ इत्यादि—जीवाः खलु नवस्थाननिर्वर्तितान्-नवसु स्थानेषु निर्वर्तितान्-पृथग्वादिभिरुपार्जितान् पुद्गलान्=कर्मदलिकान् पाप-कर्मतया अचिन्वन् ३। तद्गताह-पृथिवीकायनिर्वर्तितान् यावत्, यावत्पदेन-अप्येजो वायुवनस्पतिक्राय-द्वित्रिचतुरिन्द्रियनिर्वर्तितान्, इति सप्तस्थानानि संग्राह्याणि, तथा पञ्चेन्द्रियनिर्वर्तितान् । शेषं सुगमम् ॥ सू० ४५ ॥

पूर्वं कर्मपुद्गलचयनाद्युक्तमिति पुद्गलप्रस्तावात् पुद्गलान्निरूपयति—

मूलम्—णव पएसिया खंधा अणंता पणत्ता, णवप्पएसो-गाढा पोग्गला अणंता पणत्ता, जाव णवगुणलुक्खा पोग्गला अणंता पणत्ता ॥ सू० ४६ ॥

॥ इय णवसं ठाणं समत्तं ॥

कर्म पुद्गलोंके चयन आदिका कथन कर अब सूत्रकार पुद्गलके प्रस्तावको लेकर पुद्गलोंका निरूपण करते हैं—

“ णव पएसिया खंधा अणंता पणत्ता ” इत्यादि ।

नौ प्रदेशोंवाले स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं, नौ प्रदेशोंमें अवगाढ

कर्मपुद्गलोंका चयन आदिनुं कथन करीने हवे सूत्रकार तेनी साथे सुसंगत अबुं पुद्गलोंका निरूपण करे छे—

णव पएसिया खंधा अणंता ” इत्यादि—(स. ४६)

नव प्रदेशोंवाला स्कन्ध अनन्त कहे छे. नव प्रदेशोंमें अवगाढ (रहेलां)

छाया--नव प्रदेशिकाः स्कन्धाः अनन्ताः प्रज्ञप्ताः, नवप्रदेशावगावा।
पुद्गलाः अनन्ताः प्रज्ञप्ताः यावत् नवगुणरूक्षाः पुद्गलाः अनन्ताः प्रज्ञप्ता ॥सू४६॥

॥ इति नवमं स्थानं समाप्तम् ॥ ९ ॥

टीका--“ णव पणसिया ” इत्यादि--सुगमम् ॥ सू० ४६ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-कलितललितक-
लापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक श्री शाहू-
छत्रपति - कोल्हापुरराजप्रदत्त-जैनशास्त्राचार्य-पदभूषित-कोल्हापुर
राजगुरु-वालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर-पूज्य
श्री घासीलालव्रति-विरचितायां स्थानाङ्गसूत्रस्य
सुधाख्यायां व्याख्यायां नवमं स्थानं
सम्पूर्णम् ॥ ९ ॥

पुद्गल अनन्त यावत् कहे गये हैं, यावत् नवगुण रूक्ष पुद्गल अनन्त कहे
गये हैं ॥ सूत्र ४६ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज
रचित “ स्थानाङ्ग सूत्र ” की सुधा नामकी व्याख्याके नववां स्थान
समाप्त ॥ ९ ॥

पुद्गल अनन्त कहां छे. (यावत्) नव गणुं रूक्ष पुद्गल अनन्त कहां छे सू. ४६।
श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत
“स्थानाङ्ग सूत्र” नी सुधा नामनी टीकाभां नवमुं स्थान
समाप्त ॥ ९ ॥

अथ दशमं स्थानम् प्रारम्भते—

उक्तं नवमं स्थानम् । सम्प्रति संख्याक्रमप्राप्तं दशमं स्थानमाह । अस्य च पूर्वेण सहायमभिसम्बन्धः—अनन्तरस्थाने जीवा अजीवाश्च नव संख्यकत्वेनोक्ताः, इह तु तएव दशसंख्यकत्वेन प्ररूप्यन्ते, इत्येवं—सम्बन्धेनायातस्य अस्य स्थानस्येदमादिमं सूत्रम्—

तथा—अस्य च अनन्तरस्थानान्तिमसूत्रेण सहायमभिसम्बन्धः—अनन्तरस्थानान्ते हि नवगुणरूक्षाः पुद्गला अनन्तत्वेनोक्ताः ते च असंख्येयप्रदेशात्मके लोके व्याप्ता भवन्तीति तेषां लोकस्थितिरिति लोकस्थितिमस्य स्थानस्य प्रथमसूत्रे प्राह—

॥ दशवे' स्थानका प्रारम्भ ॥

नौवां स्थान कहा—अथ संख्या क्रमसे प्राप्त दशवां स्थान कहा जाता, है इसका पूर्व स्थानके साथ सम्बन्ध ऐसा है—नौवे' स्थानमें जीव और अजीव नौकी संख्या रूपसे प्रतिपादित किये गये हैं—वे ही यहां दशवे' स्थानमें दशकी संख्या रूपसे प्रतिपादित किये जावे'गे तथा—इस स्थानका नौवे' स्थानके अन्तिम सूत्रके साथ सम्बन्ध ऐसा है, कि उस स्थानके अन्तमें नौ गुणवाले रूक्ष पुद्गल अनन्त कहे गये हैं सो वे पुद्गल असंख्यात प्रदेशात्मक लोकमें व्याप्त हैं, ऐसी उनकी लोकस्थिति है इसी लोकस्थितिको सूत्रकार इस स्थानके प्रथम सूत्रमें प्रकट कर रहे हैं—

दशमा स्थाननो प्रारंभ

नवमां स्थाननी प्ररूपणा पूरी करीने डवे सूत्रकार दसमां स्थाननी प्ररूपणानो प्रारंभ करे छे. नवमां स्थान साथे आ दसमां स्थाननो संभंध आ प्रकारनो छे—नवमां स्थानमां ७व अने अशुवनुं नव स्थानोनी दृष्टिये प्रतिपादन करायुं छे. आ दसमां स्थानमां दस स्थानोनी अपेक्षाये तेमनुं प्रतिपादन करवामां आवशे. नवमां स्थानना छेदला सूत्र साथे आ स्थानना पडेला सूत्रनो संभंध आ प्रकारनो छे—नवमां स्थानना अन्तिम सूत्रमां नव गणुं दस गुणुवाणां पुद्गलो अनंत कख्यां छे. ते पुद्गलो असंख्यात प्रदेशोवाणा लोकां व्याप्त छे—आ प्रकारनी तेमनी लोकस्थिति छे. तेथी डवे सूत्रकार आ स्थानना पडेला सूत्रमां ते लोकस्थितितुं निरूपणु करे छे—

मूलम्—दसविहा लोगट्टिई पणत्ता, तं जहा—जणं जीवा
 उदाइत्ता उदाइत्ता तत्थेव तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायंति,
 एवं एगा लोगट्टिई पणत्ता १। जणं जीवाणं सया समियं
 पावे कम्मं कज्जइ, एवं पेगा लोगट्टिई पणत्ता २। जणं
 जीवा णं सया समियं मोहणिज्जे पावे कम्मं कज्जइ एवं-
 पेगा लोगट्टिई पणत्ता ३। ण एवं भूयं वा भव्वं वा भविस्सइ
 वा जं—जीवा अजीवा भविस्संति, अजीवा वा जीवा भवि-
 स्संति, एवंपेगा लोगट्टिई पणत्ता ४। ण एवं भूयं वा भव्वं
 वा भविस्सइ वा जं--तस्सा पाणा वोच्छिज्जिस्संति थावरा पाणा
 भविस्संति, थावरा पाणा वोच्छिज्जिस्संति तस्सा पाणा भवि-
 स्संति वा, एवंपेगा लोगट्टिई पणत्ता ५। ण एवं भूयं वा
 भव्वं वा भविस्सइ वा जं--लोगे अलोगे भविस्सइ, अलोगे
 लोगे भविस्सइ, एवंपेगा लोगट्टिई पणत्ता ६। ण एवं भूयं
 वा भव्वं वा भविस्सइ वा जं--लोए अलोए पव्विस्सिस्सइ, अलोए
 लोए पव्विस्सिस्सइ, एवं पेगा लोगट्टिई पणत्ता ७। जाव ताव
 लोगे ताव ताव जीवा, जावं ताव जीवा ताव ताव लोगे, एवं-
 पेगा लोगट्टिई पणत्ता ८। जावं ताव जीवाण य पोगगलाण
 य गइपरियाए ताव ताव लोए, जाव ताव लोए ताव ताव
 जीवाणं य पोगगलाण य गइपरियाए, एवंपेगा लोगट्टिई
 पणत्ता ९। सव्वेसु वि णं लोगंतेसु अबद्धपासपुट्ठा पोगगला

लुक्खत्ताए कज्जंति, जे णं जीवा य पोगगला य नो संचा-
यंति बहिया लोगंता गमणयाए, एवं पेगालोगट्टिई पण्णत्ता
१० ॥ सू० १ ॥

छाया—दशविधा लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता, तत्रथा—यत्खलु जीवा अपद्राय
अपद्राय तत्रैव तत्रैव भूयो भूयः प्रत्यायान्ति. एवम् एका लोकस्थितिः—प्रज्ञप्ता
१। यत् खलु जीवानां सदा समितं पापं कर्म क्रियते, एवमप्येका लोकस्थितिः
प्रज्ञप्ता २। यत् खलु जीवानां सदा समितं मोहनीयं पापं कर्म क्रियते, एवमप्येका
लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता ३। न एवं भूतं वा भव्यं वा भविष्यति वा यत्—जीवा
अजीवा भविष्यन्ति, अजीवा वा जीवा भविष्यन्ति, एवमप्येका लोकस्थितिः
प्रज्ञप्ता ४। न एवं भूतं वा भव्यं वा भविष्यन्ति वा यत्—त्रसाः प्राणा व्युच्छेत्स्य-
न्ति स्थावराः प्राणा भविष्यन्ति, स्थावराः प्राणा व्युच्छेत्स्यन्ति त्रसाः प्राणा
भविष्यन्ति वा, एवमप्येका लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता ५। न एव भूतं वा भव्यं वा
भविष्यति वा यत्—लोकः अलोको भविष्यति, अलोको लोको भविष्यति, एवम-
प्येका लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता ६। न एवं भूतं वा भव्यं वा भविष्यति वा यत्—
लोकोऽलोके प्रवेक्ष्यति, अलोको वा लोके प्रवेक्ष्यति, एवमप्येका लोकस्थितिः
प्रज्ञप्ता ७। यावत् तावद् लोकः तावत् तावद् जीवाः, यावत् तावद् जीवाः
तावत् तावद् लोकः, एवमप्येका लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता ८। यावत् तावद् जीवानां
च पुद्गलानां च गतिपर्यायः तावत् तावद् लोकः, यावत् तावद् लोकः तावत्
तावद् जीवानां च पुद्गलानां च गतिपर्यायः, एवमप्येका लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता
९। सर्वेष्वपि खलु लोकान्तेषु अवद्धपार्श्वस्पृष्टाः पुद्गला रूक्षतया क्रियन्ते, ये
खलु जीवाश्च पुद्गलाश्च नो शक्नुवन्ति वहिर्लोकान्ताद् गमनायै, एवमप्येका लोक-
स्थितिः प्रज्ञप्ता १० ॥ सू० १ ॥

टीका—‘ दसविहा लोगट्टिई ’ इत्यादि—

लोकस्थितिः—लोकस्य=पञ्चास्तिकायात्मकस्य स्थितिः=स्वभावः खलु दश
विधा प्रज्ञप्ता । दशविधत्वमेवाह—यत् खलु जीवा अपद्राय अपद्राय=मृत्वा मृत्वा

“ दसविहा लोगट्टिई पण्णत्ता ” इत्यादि ॥ सूत्र १ ॥

टीकार्थ—पंच अस्तिकाय रूप इस लोककी स्थिति स्वभाव दश प्रकारकी
कही गई है, जो इस प्रकारसे है—जीव चार २ मरकर लोकरूप देशमें

“ दसविहा लोगट्टिई पण्णत्ता ” इत्यादि—(सू १)

टीकार्थ—पंच अस्तिकाय रूप आ लोकनी स्थिति (लोकने स्वभाव) इस प्रकारनी
कही छे, जे आ प्रमाणे छे—(१) लोके चार चार मरीने लोक रूप देशमें अथवा

तत्रैव तत्रैव=लोकदेशे गतौ योनौ जातौ कुले वा सान्तरं निरन्तरं वा औचित्येन भूयो भूयः=पुनः पुनः प्रत्यायान्ति=उत्पद्यन्ते, एवम्=अमुना प्रकारेण एका लोक-स्थिति भवतीति प्रथमो भेदः १। तथा-यत् खलु जीवानां सदा=प्रवाहनोऽनाद्य-पर्यवसितं कालं समितं=निरन्तरं पापं=मोक्षविवानहेतुत्वात् पापमयं कर्म=ज्ञानाव-रणीयाद्यष्टविधं क्रियते=वध्यते वद्धं भवति, एवमप्येका=अपरा-द्वितीया लोक-स्थिति भवतीति द्वितीयो भेदः २। तथा-यत् खलु जीवानां सदा समितं मोह-नीयं-मोहनीयस्य प्राधान्येन मोहनीयं मोहनीयाद्यष्टविधं पापं कर्म क्रियते=वध्यते वद्धं भवति, एवम्=अनेन प्रकारेणापि एका=अपरा-तृतीया लोकस्थिति भव-तीति तृतीयो भेदः ३। तथा-न एवं भूतं वा भव्यं वा भविष्यति वा-कालत्रये-ऽप्येवमसंभवि, यत्-जीवा अजीवा भविष्यन्ति, अजीवा वा जीवा भविष्यन्ति, न कदाचिदपि जीवा अजीवत्वमापन्ना भविष्यन्ति, नापि कदाचित् अजीवा जीव-

अथवा गतिमें अथवा जातिमें अथवा कुलमें वार वार सान्तर रूपसे या निरन्तर रूपसे उत्पन्न होते रहते हैं, इस प्रकारसे यह पहिली लोकस्थिति कही गई है, यह इसका प्रथम भेद है १, द्वितीय लोक-स्थिति ऐसी है, जीवोंके सदा-प्रवाहकी अपेक्षा अनादि अनन्तकाल तक-निरन्तर मोक्षके विधातका हेतु होनेसे पाप-ज्ञानावरण आदि आठ प्रकारका पापमय कर्मबद्ध होता रहता है २। तीसरी लोकस्थिति ऐसी है-जीवोंके आदि अनन्त काल तक निरन्तर मोहनीयकी प्रधा-नता लेकर मोहनीय आदि आठ प्रकारका पापकर्म बंधता रहता है ३। चौथी लोकस्थिति ऐसी है—

यह बात न हुई है, न होगी न हो रही है अर्थात् काल त्रयमें भी यह असंभव है कि जीव अजीव हो जावे अजीव जीव हो जावे

गतिमां अथवा जतिमां अथवा कुलमां वारं वार सान्तररूपे के निरन्तररूपे उत्पन्न यतां रहे छे. आ प्रकारनी पड़ेली लोकस्थिति कही छे (२) भील लोकस्थिति आ प्रकारनी छे-लवे द्वारा सदा-प्रवाहनी अपेक्षा अनादि अनन्तकाल सुधी -निरन्तर मोक्षना विधातक पापकर्मरूप ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकारनां पाप कर्माने अन्ध यतो रहे छे. (३) त्रील लोकस्थिति आ प्रकारनी छे-लवे द्वारा अनन्तकाल सुधी निरन्तर मोहनीय कर्मनी प्रधानताने लीधे मोहनीय आठ प्रकारनां पापकर्मना अन्ध यतो रहे छे. (४) चोथी लोकस्थिति आ प्रकारनी छे-त्रेषु कालमां ओषु' कही अन्धु' नथी, अनतु' नथी अने अनवानुं पणु नथी अट्टे के ओ वात अिलकल असंलवित छे के लव अलव अनी लय अने

त्वमापन्ना भविष्यन्तीति भावः, एवमप्येका लोकस्थिति भवतीति चतुर्थो भेदः
 ४। तथा—न च कालत्रयेऽप्येवं संभवि यत्, त्रसाः प्राणा व्युच्छेत्स्यन्ति=त्रसमा-
 णिनो विनष्टा भविष्यन्ति केवलं स्थावरा प्राणा भविष्यन्ति=स्थास्यन्ति, अथवा—
 स्थावराः प्राणा व्युच्छेत्स्यन्ति केवलं त्रसाः प्राणा एव स्थास्यन्तीति । एवमप्येका
 लोकस्थिति भवतीति पञ्चमो भेदः ५। तथा—न च कालत्रयेऽप्येवं संभवि, यत्-
 लोकः अलोको भविष्यति=अलोकत्वेन परिणतो भविष्यति, अलोको वा लोको
 भविष्यति=लोकत्वेन परिणतो भविष्यति, इत्येवमपि एका लोकस्थिति भवतीति
 षष्ठो भेदः ६। तथा—न चैवं कालत्रयेऽपि सम्भवि, यत्-लोकः अलोके प्रवेक्ष्यति=
 समाविष्टो भविष्यति, अलोको वा लोके समाविष्टो भविष्यतीति, एवमपि एका
 लोकस्थिति भवतीति सप्तमो भेदः ७। तथा—यावद् लोकः तावत् जीवाः—
 यावति क्षेत्रे लोकव्यपदेशो भवति तावति क्षेत्रे जीवाः, यावत् जीवाः—यावति

क्योंकि कभी भी जीव अजीव रूपताको और अजीव जीव रूपताको
 प्राप्त नहीं हो सकते हैं ४। पांचवीं लोकस्थिति इस प्रकारसे है—ऐसा
 त्रिकालमें भी नहीं हो सकता है, कि इस लोकमें त्रस प्राणियोंका व्युच्छेद
 हो जावे, और केवल स्थवर प्राणियोंकाही सद्भाव बना रहे ५। छठी लोक
 स्थिति ऐसी है, यह बात भी काल त्रयमें सर्वथा असंभव है, कि लोक
 अलोक रूपसे परिणत जावे और अलोक लोक रूपसे परिणत जावे ६।
 सातवीं लोकस्थिति ऐसी है—यह बात भी काल त्रयमें संभवित नहीं हो
 सकती है कि लोकका प्रवेश आ लोकमें हो जावे और आलोकका प्रवेश
 लोकमें हो जावे ७। आठवीं लोकस्थिति ऐसी है—जितने क्षेत्रमें लोकका व्यप-

अलव लव गनी नय ओटवे के लव कही पण अलव रूपताने प्राप्त करते।
 नथी. (५) पांचवीं लोकस्थिति आ प्रकारनी छे—त्रले कालमां ओवुं कही संभवनी
 शकतुं नथी के आ लोकमांथी त्रस लवेने। व्युच्छेद (संहर नाश थर्ध नय
 अने मात्र स्थावर लवेने। न सद्भाव रहे.—

(६) छठी लोकस्थिति आ प्रकारनी छे—लोक अलोक रूपे परिणतन पाणी
 नय, अने अलोक लोक रूपे परिणतनी नय, ओवी बात पण त्रले कालमां गनी
 नथी, ओटवे के ओ बात पण सर्वथा असंभवित छे.

(७) सातवीं लोकस्थिति आ प्रकारनी छे—ओ बात पण त्रले कालमां
 कही संभवनी शकवानी नथी के लोकने अलोकमां प्रवेश थर्ध नय अने अलोकने
 प्रवेश लोकमां थर्ध नय.

आठवीं लोकस्थिति आ प्रकारनी छे—ओटला क्षेत्रमां लोकने व्यपदेश थाय

ક્ષેત્રે જીવાઃ તાવત્ લોકઃ=તાવતિ ક્ષેત્રે લોકવ્યપદેશઃ, इत्येवमपि एका लोक-स्थितिरिति अष्टमो भेदः ८। अत्र भेदे 'जाव ताव, ताव ताव' इत्येवं यदुक्तं, तद् वाक्यविन्याससौष्ठवार्थम् । एवमग्रेऽपि । तथा-यावति क्ષेत्रे जीवानां पुद्गलानां च गतिपर्यायः, तावति क्ષेत्रे लोकाव्यपदेशः, यावति क्ષेत्रे च लोकाव्यपदेशस्तावति क्ષेत्रे जीवानां पुद्गलानां च गतिपर्यायः, इत्येवमपि एका लोकस्थिति भवतीति नवमो भेदः ९। तथा-सर्वेष्वपि लोकान्तेषु खलु=निश्चयेन अवद्धार्थ-स्पृष्टाः-बद्धाः=गाढसंश्लिष्टा पार्श्वस्पृष्टा=स्पृष्टमात्राश्च न ये ते तथा, रूक्ष द्रव्यान्तरेण सह गाढसंश्लेषपार्श्वस्पर्शाभ्यां रहिता इत्यर्थः, द्रव्यान्तरसम्पर्काद-

देश होता है-उतनेमें जीव हैं, और जितने क्षेत्रमें जीव हैं उतने क्षेत्रमें लोक है ८। नौवीं लोकस्थिति ऐसी है-इस भेदमें जो "जाव, ताव, ताव, ताव," ऐसे पदोंका प्रयोग हुआ है, यह वाक्यविन्यासकी सुन्दरताके लिये हुआ है, इसी प्रकारसे आगे भी समझना चाहिये नौवीं लोकस्थिति ऐसी है-जितने क्षेत्रमें जीवों और पुद्गलोंकी गतिरूप पर्याय हैं उतने क्षेत्रमें लोक व्यपदेश है, उतने क्षेत्रमें जीवोंकी एवं पुद्गलोंकी गति पर्याय है ९, दशवीं लोकस्थिति ऐसी है-समस्त लोकान्तोंमें निश्चयसे पुद्गल अवद्ध पार्श्वस्पृष्ट हैं-अर्थात् नवे गाढ रूपसे संश्लिष्ट हैं और न स्पृष्ट मात्र हैं-इस तरहसे वे पुद्गल रूक्ष द्रव्यान्तरके साथ गाढसंश्लेष और पार्श्वस्पर्श इन दोनोंसे रहित है, तात्पर्य यह है कि वे यद्यपि द्रव्यान्तरके संपर्कसे असंजात रूक्ष

છે-એટલા ક્ષેત્રને લોકને નામે ઓળખવામાં આવે છે, એટલાં ક્ષેત્રમાં જીવોનું અસ્તિત્વ છે અને એટલાં ક્ષેત્રમાં જીવોનું અસ્તિત્વ છે એટલાં જ ક્ષેત્રમાં લોક છે.

(૯) નવમી લોકસ્થિતિ આ પ્રકારની છે-(આ ભેદમાં જે "જાવ તાવ, તાવ, તાવ" આ પદોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વાક્યવિન્યાસની સુંદરતાને માટે કરવામાં આવ્યો છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું) એટલાં ક્ષેત્રમાં જીવો અને પુદ્ગલોની ગતિરૂપ પર્યાય છે એટલાં ક્ષેત્રમાં લોકવ્યપદેશ (લોક શબ્દનો પ્રયોગ) છે અને એટલાં ક્ષેત્રમાં લોકવ્યપદેશ છે એટલાં ક્ષેત્રમાં જીવોની અને પુદ્ગલોની ગતિપર્યાય છે.

(૧૦) દશમી લોકસ્થિતિ આ પ્રકારની છે-સમસ્ત લોકાન્તોમાં પુદ્ગલો અબદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ જ છે. એટલે કે તેઓ ગાઢ રૂપે સંશ્લિષ્ટ પણ નથી અને માત્ર નામના જ સ્પૃષ્ટ પણ નથી. આ પ્રકારે તે પુદ્ગલો રૂક્ષ દ્રવ્યાન્તરની સાથે ગાઢ સંશ્લેષ અને પાર્શ્વસ્પર્શ આ બંનેથી રહિત છે. આ કથનનો

संजातरुक्षपरिणामाः सन्त इति भावः, पुद्गलाः स्वभावात् रुक्षतया क्रियन्ते= परिणता भवन्ति, अथवा-सर्वेष्वपि लोकान्तेषु स्वभावतो या रुक्षता भवति तथा ते पुद्गलाः=अबद्धपार्श्वस्पृष्टाः=परस्परसंबद्धाः क्रियन्ते, तत्र गत्वा विकीर्णा भवन्तीत्यर्थः । ते सर्वथा न विकीर्णा भवन्ती किन्तु तावदेव विकीर्णा भवन्ति येन जीवाः=कर्मपुद्गलसहिताः, पुद्गलाश्च परमाण्वादयो लोकान्ताद् बहिर्गमनतायै= बहिर्गन्तुं नो शक्नुवन्ति । एवमपि एका लोकस्थितिर्भवतीति दशमो भेदः १० ॥ सू० १ ॥

लोकस्थितिषादेव पुरुषेण प्रोच्यमानाः शब्दपुद्गला लोकान्ते गच्छन्तीति प्रस्तावाच्छब्दभेदानाह—

मूलम्—दसविहे सहे पणत्ते, तं जहा -नीहारि १ पिंडिमे
२ लुक्खे ३ भिन्ने ४ जज्जरिण ५ इय । दीहे ६ रहस्से ७
पुहुत्ते ८ य, काकली ९ खिखिणिस्सरे १० ॥ सू० २ ॥

परिणामवाले हैं—क्योंकि वे स्वभावसेही रुक्ष रूपसे परिणत होते हैं, अथवा-समस्त भी लोकान्तोंमें जो स्वभावसे रुक्षता होनी है, उससे वे पुद्गल अबद्ध पार्श्व स्पृष्ट-परस्परमें असम्बद्ध किये जाते हैं—अर्थात् वहां जाकर वे विकीर्ण (बिखर) जाते हैं—वे वहां सर्वथा विकीर्ण नहीं होते हैं, किन्तु उतनेही विकीर्ण होते हैं कि जिससे कर्मपुद्गल सहित और पुद्गल परमाणु आदि लोकान्तसे बाहर जानेके लिये समर्थ नहीं हो सकते हैं ॥ सूत्र १ ॥

लोकस्थितिके वशसे पुरुष द्वारा उच्यरित शब्दपुद्गल लोकान्तमें जाते हैं, इस प्रस्तावसे अब सूत्रकार शब्दभेदोंका कथन करते हैं—

भावार्थ अे छे के ते पुद्गलेो ने के द्रव्यान्तरना संपर्थी असंनत इक्ष परिणुभवणां छे, कारणु के तेओ स्वभावतं न रस इपे परिणुत थाय छे, अथवा समस्त लोकांतोमां ने स्वभावथी न इक्षता होय छे तेना वडे ते पुद्गलेो असम्बद्धपार्श्वस्पृष्ट-परस्परमां असंभद्ध-कराय छे अेटले के त्यां न्ठ ने तेओ विकीर्णु थर्णय छे. अर्थात् वेराणय छे तेओ त्यां संपूर्णु विकीर्णु थतां नथी. परन्तु अेटलां न विकीर्णु थाय छे. के अेटलां विकीर्णु थवाने लीधे कर्मपुद्गल अने परमाणुपुद्गलआदिलोकांतमांथी णडार नवाने भाटे समर्थ अनी शके नडीं. सू १।

लोकस्थिति (लोक स्वभाव) अेवो छे के पुरुष द्वारा उच्यरित शब्दपुद्गलेो लोकांतमां नय छे. आ प्रकारना पूर्वसूत्र साथेना संपंधने लधने हुवे सूत्रकार शब्दभेदोत्तुं कथन करे छे—दसविहे सहे पणत्ते इत्यादि (सू. २)

છાયા—દશવિધઃ શબ્દઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા—નિર્હારી ૧ પિપ્પિડમો ૨ રુક્ષઃ
૩ ભિન્નો ૪ જર્જરિત ૫ ઇતિ । દીર્ઘો ૬ હ્રસ્વઃ ૭ પૃથક્ત્વં ૮ કાકળી ૯
કિઙ્કિણીસ્વરઃ ૧૦ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

ટીકા—‘ દસવિદે સદે ’ ઇત્યાદિ

શબ્દઃ=શ્રોત્રેન્દ્રિયગ્રાહ્યનિયતક્રમવર્ણાત્મકો ધ્વનિઃ દશવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા—
‘ નિર્હારી ’ ઇત્યાદિ । તત્ર—નિર્હારી—ઘંટાશબ્દવત્ ઘોષયુક્તઃ શબ્દઃ ૧, પિપ્પિડમઃ
—પિપ્પિડેન નિર્વૃત્તઃ—ઢક્કાદિશબ્દવદ્ ઘોષવર્જિતઃ શબ્દઃ ૨, રુક્ષ—કાકાદિશબ્દ-
વત્ ૩, ભિન્નઃ=કુષ્ઠાદિરોગોપહતશબ્દવત્ ૪, જર્જરિતઃ—સતન્ત્રીકકરટિકાદિવાદ્ય-

“ દસવિદે સદે પળક્તે ” ઇત્યાદિ । સૂત્ર ૨ ॥

મૂલાર્થ—શબ્દ ૧૦ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ, જૈસે—નિર્હારી ૧, પિપ્પિડમ ૨,
રુક્ષ ૩ ભિન્ન ૪, જર્જરિત ૫, દીર્ઘ ૬, હ્રસ્વ ૭, પૃથક્ત્વ ૮ કાકળી ૯
એવં કિઙ્કિણી સ્વર ૧૦ ।

ટીકાર્થ—શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રાહ્ય જો નિયતક્રમ વર્ણવાલા ધ્વનિહૈ, ઉસકા
નામ શબ્દ હૈ, યહ જો નિર્હારી આદિકે ભેદસે ૧૦ પ્રકારકા કહા ગયા
હૈ, સો ઉસકા અર્થ હસ પ્રકારસે હૈ—જૈસે—ઘંટા શબ્દ હોતા હૈ, ઇસી
પ્રકારકા જો શબ્દ ઘોષસે યુક્ત હોતા હૈ વહ નિર્હારી શબ્દ હૈ, ઢક્કા
આદિકે શબ્દકી તરહ જો શબ્દ ઘોષસે રહિત હોના હૈ વહ પિપ્પિડમ
શબ્દ હૈ કાક આદિકે શબ્દકી તરહ જો શબ્દ હોતા હૈ, વહ રુક્ષ હૈ,
કુષ્ઠ આદિ રોગસે ઉપહત પ્રાણીકે શબ્દકી તરહ જો શબ્દ હોતા હૈ,
વહ ભિન્ન શબ્દ હૈ, તન્ત્રીક—વીણાસહિત કરટિક (!) આદિ વાદ્યકે

મૂલાર્થ—શબ્દના નીચે પ્રમાણે ૧૦ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) નિર્હારી (૨) પિપ્પિડમ,
(૩) રુક્ષ, (૪) ભિન્ન, (૫) જર્જરિત, (૬) દીર્ઘ, (૭) હ્રસ્વ, (૮) પૃથક્ત્વ (૯)
કાકળી અને (૧૦) કિઙ્કિણી.

ટીકાર્થ—શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રાહ્ય જે નિયતક્રમવર્ણવાળો ધ્વનિ હોય છે તેનું નામ
શબ્દ છે. હવે આ દસે પ્રકારના શબ્દોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—

ઘંટના અવાજ જેવો જે ધ્વનિ થાય છે તે ધ્વનિને નિર્હારી શબ્દ કહે
છે. આ શબ્દ ઘોષથી યુક્ત હોય છે. મોટા ઢોલ, નગારાં આદિના અવાજની
જેમ જે શબ્દઘોષથી રહિત હોય છે તેને “ પિપ્પિડમ શબ્દ ” કહે છે. કાગડા
આદિના અવાજ જેવો જે અવાજ હોય છે તેને “ રુક્ષશબ્દ ” કહે છે. કુષ્ઠ
રોગ આદિથી પીડિત હવના અવાજ જેવો જે અવાજ હોય
છે તે અવાજને ‘ ભિન્નશબ્દ ’ કહે છે. તન્ત્રીક (તારવાળાં વાદ્યોને

શબ્દવત્ ૫, દીર્ઘઃ-દીર્ઘવર્ણાશ્રિતઃ ' આ ' इत्यादि शब्दवत् दूरतः श्रवणीयो वा
 मेघादिशब्दवत् ६, ह्रस्वः-ह्रस्ववर्णाश्रयः ' अ ' इत्यादि शब्दवत्, समीपतः श्रव-
 णीयो वा वीणादि शब्दवत् ७, पृथक्त्वः=नानातुर्यादिद्रव्यसंयोगे युग्मशब्दादि
 शब्दतुल्यो यः शब्दः ८, काकली-सूक्ष्मकण्ठगीतध्वनिः, तत्तुल्यो यः शब्दः ९।
 तथा-किङ्किणीस्वरः-किङ्किणी=क्षुद्रघण्टिका तस्याः स्वरो=ध्वनिः, तत्सदृशो यः
 शब्दः १० ॥ सू० २ ॥

શબ્દકી तरह જો શબ્દ હોતા હૈ, વહ જર્જરિત શબ્દ હૈ "આ" इत्यादि दीर्घ
 वर्णकी तरह जो शब्द दीर्घ वर्णके आश्रित होता है, वह दीर्घ शब्द
 है, अथवा जो शब्द मेघ आदिके शब्दकी तरह दूरसे सुनने योग्य
 होता है वह दीर्घ शब्द है " आ " इत्यादि शब्दकी तरह जो
 वीणादिके शब्दकी तरह समीपसेही सुनने योग्य होता है, वह ह्रस्व
 शब्द है अनेक तुर्यादि द्रव्यके संयोगमें नाना प्रकारके वादित्रोंके संयो-
 गमें युग्म शब्दादिके शब्दके जैसा जो शब्द होता है वह पृथक्त्व
 शब्द है, तथा-सूक्ष्म कण्ठसे गाई गई जो गीत ध्वनि है वह काकली
 है, इस काकलीके तुल्य जो शब्द है वह काकली शब्द है, क्षुद्र घण्टिका
 नाम किङ्किणी है, इस किङ्किणीकी ध्वनिके जैसा शब्द है वह किङ्किणी
 स्वर है ॥ सूत्र २ ॥

તંત્રીક કહે છે) કરટિકા આદિ વાદના અવાજ જેવો જે અવાજ હોય છે તેને
 ' જર્જરિત શબ્દ ' કહે છે. " આ " આદિ દીર્ઘ વર્ણના ઉચ્ચારણની જેમ જે
 શબ્દ દીર્ઘવર્ણવાળો હોવાને કારે દીર્ઘ ઉચ્ચારવાળો હોય છે તેને ' દીર્ઘશબ્દ '
 કહે છે. અથવા જે અવાજ મેઘ આદિના અવાજની જેમ દૂરથી શ્રવણ કરવાને
 યોગ્ય હોય છે તે અવાજને " દીર્ઘશબ્દ " કહે છે. " અ, ઇ " ઇત્યાદિના
 ઉચ્ચારનની જેમ જે શબ્દ હ્રસ્વવર્ણવાળાં અક્ષરને કારણે હ્રસ્વ ઉચ્ચારવાળો
 હોય છે તેને ' હ્રસ્વશબ્દ ' કહે છે અથવા વીણા આદિના સૂરની જેમ જે સૂર
 સમીપમાંથી જ સાંભળવા યોગ્ય હોય છે તેને ' હ્રસ્વશબ્દ ' કહે છે. અનેક
 તુરી આદિ વાજિત્રોના સંયોગથી-વિવિધ પ્રકરનાં વાજિત્રોના સંયોગથી-
 યમલ શ'આદિના ધ્વનિ જેવો જે ધ્વનિ થાય છે તેનું નામ " પૃથક્ત્વશબ્દ "
 છે. સૂક્ષ્મ કંઠ વડે ગવાતાં ગીતનો જે ધ્વનિ હોય છે તેને ' કાકલી શબ્દ '
 કહે છે. નાની ઘંટડીને કિંકિણી કહે છે. તે કિંકિણીના ધ્વનિ જેવા અવાજને
 " કિંકિણી સ્વર " કહે છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

શબ્દના ઉપર્યુક્ત ૧૦ લેદો શ્રવણેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રાહ્ય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર
 કાળલેદને અવલક્ષીને ઇન્દ્રિયાર્થોનું કથન કરે છે-

अनन्तरसूत्रे शब्द भेदा उक्ताः, शब्दश्च इन्द्रियार्थ इति कालभेदेन इन्द्रिया-
र्थानाह—

मूलम्--दस इंदियत्था तीया पणत्ता, तं जहा--देशेण वि एगे
सद्दाइं सुणिंसु, सव्वेणवि एगे सद्दाइं सुणिंसु, देशेणवि एगे
रूवाइं पासिंसु, सव्वेणवि एगे रूवाइं पासिंसु । एवं गंधाइं
रसाइं फासाइं जाव सव्वेणवि एगे फासाइं पडिसंवेदेसु ॥ १ ॥
दस इंदियत्था पडुप्पत्ता पणत्ता, तं जहा--देशेणवि एगे
सद्दाइं सुणोति, सव्वेणवि एगे सद्दाइं सुणोति, एवं जाव फासाइं
पडिसंवेदेति ॥ २ ॥ दस इंदियत्था अणागया पणत्ता, तं जहा--
देशेणवि एगे सद्दाइं सुणिरसंति, सव्वेणवि एगे सद्दाइं सुणिरसंति।
एवं जाव सव्वेणवि एगे फासाइं पडिसंवेदेसंति ॥ सू० ३ ॥

छाया—दश इन्द्रियार्था अतीताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-देशेनापि एके शब्दान्
अश्रृण्वन्, सर्वेणापि एके शब्दान् अश्रृण्वन्, देशेनापि एके रूपाणि अपश्यन्,
सर्वेणापि एके रूपाणि अपश्यन् । एवं गन्धान् रसान् स्पर्शान् यावत् सर्वेणापि
एके स्पर्शान् प्रति समवेदयन् ॥ १ ॥ दश इन्द्रियार्थाः प्रत्युत्पन्नाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-
देशेनापि एके शब्दान् श्रृण्वन्ति, सर्वेणापि एके शब्दान् श्रृण्वन्ति । एवं यावत्
स्पर्शान् प्रतिसंवेदयन्ति ॥ २ ॥ दश इन्द्रियार्था अनागताः प्रतप्ताः, तद्यथा-
देशेनापि एके शब्दान् श्रोष्यन्ति, सर्वेणापि एके शब्दान् श्रोष्यन्ति । एवं यावत्
सर्वेणापि एके स्पर्शान् प्रतिसंवेदयिष्यन्ति । ३ ॥ सू० ३ ॥

टीका—‘ दस इंदियत्था ’ इत्यादि—

अतीताः=भूतकालिका इन्द्रियार्थाः=इन्द्रियविषयाः पदार्थाः दशसंख्यकाः
प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-देशेनापि=विवक्षितशब्दसमूहापेक्षया देशतोऽपि काँश्चित् शब्दान्

कहे गये ये शब्द भेद श्रवणेन्द्रियके विषय होते हैं, अतः अब
सूत्रकार काल भेदसे इन्द्रियार्थोंका कथन करते हैं—

“ दस इंदियत्था तीया पणत्ता ” इत्यादि ।

टीकार्थ-भूतकालिक इन्द्रियार्थ दश कहे गये हैं जैसे कोई एक पुरुष ऐसे

“ दस इंदियत्था तीया पणत्ता ” इत्यादि—(सू ३)

टीकार्थ-भूतकालिक इन्द्रियार्थ दस कहे छे. ते दस प्रकार नीचे प्रमाणे समझवा-

एके अशृण्वन्=श्रुतवन्तः, तथा-एके सर्वेणापि=समुदायेनापि शब्दान् अशृण्वन्=श्रुतवन्तः । इन्द्रियापेक्षया देशतः=श्रोत्रेन्द्रियेण एके शब्दान् अशृण्वन्, सभिन्न श्रोतालब्धियुक्तावस्थायामेके सर्वतः=सर्वैरिन्द्रियैः शब्दान् अशृण्वन् । अथवा-देशतः=एकेन कर्णेन सर्वतः=उभाभ्यामपि कर्णाभ्याम् । तथा-एके देशेनापि रूपाणि अशृण्वन्=दृष्टवन्तः, सर्वेणापि=सर्वतोऽपि चैके रूपाण्यपश्यन् । एवम्=अनेन प्रकारेण देशतः सर्वतश्च गन्धान् रसान् स्पर्शान् एके समवेदयन्=अनुभूत-

हुए हैं जिन्होंने विवक्षित शब्द समूहकी अपेक्षा एक देशसे कितनेक शब्दोंको सुना है, कई एक ऐसे हुए हैं, जिन्होंने समुदाय रूपसे भी शब्दोंको सुना है, तात्पर्य इस कथनका ऐसा है कि जिनको संभिन्न-श्रोतालब्धि हो गईहै उन्होंने उस अवस्थामें समस्त इन्द्रियांसे शब्दोंको सुना है और जिन्हे यह लब्धि नहीं हुई है उन्होंने इन्द्रियोंकी अपेक्षासे केवल एक श्रोत्रेन्द्रियसेही शब्दोंको सुना है अथवा-देशतः शब्दका अर्थ एक कान है और सर्वतः का अर्थ दो कान है, तथा कितनेक पुरुषोंने एक कानसे शब्दादिकोंको सुना है और कितनेकोने उन्हें दोनों कानोंसे सुना है ऐसा भी इसका अर्थ हो सकता है, इसी तरहसे कितनेक पुरुषोंने भूत कालमें एक देशसे भी रूपोंका अवलोकन किया है और पुरुषोंने सर्वदेशसे भी रूपोंका अवलोकन किया है, इसी प्रकारसे देश और सर्व रूपसे गन्धोंका, रसोंका, स्पर्शोंका कितनेक पुरुषोंने अनुभवन किया है (१) इसी

केटलाक पुरुषो जेवां थयां छे के जेभले विवक्षित शब्द समूहनी अपेक्षाजे जेक देश (लाग)इपे केटलाक शब्दाने सांलज्या छे, केटलाक पुरुषो जेवां थयां छे के जेभले समुदायइपे पणु शब्दाने सांलज्या छे आ कथनने लावार्थ नीचे प्रमाणे छे-जेभने संलित्त श्रोतालब्धि थर् गथ छे तेभले ते अवस्थाभां समस्त इन्द्रियो वडे शब्दाने सांलज्या छे अने जेभने ते लब्धि प्राप्त थछ नथी तेभले इन्द्रियोनी अपेक्षाजे मात्र श्रोत्रेन्द्रिय वडे जे शब्दाने सांलज्या छे अथवा देशतः जेटदे जेक कान वडे अने सर्वतः जेटदे जे कान, वडे आ अर्थनी दृष्टिजे विचारवामां आवे तो अच्छीं आ सूत्रपाठने अर्थ आ प्रमाणे थाय छे-केटलाक पुरुषोजे जेक कानथी शब्द दिकेने सांलज्या छे अने केटलाक पुरुषोजे अने कान वडे शब्दादिकेने सांलज्या छे, जेज प्रमाणे केटलाक पुरुषोजे भूतकालभां जेक देशथी पणु इपोते अवलोकन कथुं छे अने केटलाक पुरुषोजे भूतकालभां सर्वदेशथी (सर्वदेशतः) पणु इपोतुं अवलोकन कथुं छे, जेज प्रमाणे भूतकालभां केटलाक पुरुषोजे देश अने सर्व इपे गन्धानुं, रसानुं अने स्पर्शानुं अनुभवन कथुं छे (१)

वन्त इति ॥ १ ॥ तथा-प्रत्युत्पन्नाः=वर्तमानकालिका इन्द्रियार्था अपि दश
संख्यकाः प्रज्ञप्ताः तत्रथा-देशेनापि एके शब्दान् श्रुष्वन्ति । सर्वेणाप्येके शब्दान्
श्रुष्वन्ति । तथा-केचित् देशतः सर्वतश्चापि रूपाणि पश्यन्ति । एवमेव केचित्
देशतः सर्वतोऽपि च गन्धान् रसान् स्पर्शान् संवेदयन्ति=अनुभवन्ति ॥ २ ॥
तथा-अनागता =भविष्यत्कालिका इन्द्रियार्था दशसंख्यकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-
देशतः सर्वतोऽपि चैके शब्दान् श्रोष्यन्ति । देशतः सर्वतश्चैके रूपाणि द्रक्ष्यन्ति ।
देशतः सर्वतश्चैके गन्धान् रसान् स्पर्शान् संवेदयिष्यन्ति ॥ ३ ॥ इति ॥ सू० ३ ॥

तरहसे वर्तमानकालिक इन्द्रियार्थ भी दश संख्यावाले कहे गये है
जैसे-देशसे भी कितनेक शब्दोंको सुनते हैं और सर्वदेशसे भी
कितनेक देश और सर्व रूपसे भी रूपोंको देखते हैं इसी तरहसे कितने
देशसे और सर्व रूपसे भी गन्धोंको, रसोंको, और स्पर्शोंको अनु-
भवित करते हैं । भविष्यत्कालिक इन्द्रियार्थ भी इसी तरहसे १०
प्रकारके कहे गये हैं जैसे-देशसे भी और सर्व रूपसे भी कितनेक
पुरुष शब्दोंको सुनेगे । देशसे और सर्व रूपसे भी कितनेक रूपोंको
देखेगे, देशसे और सर्व रूपसे भी कितनेक गन्धोंका, रसोंका और
स्पर्शोंका संवेदन करेगे । इस सूत्रका तात्पर्य केवल यही है कि पांच
इन्द्रियोंके जो पांच विषय कहे गये हैं-उनके मूलभूत वर्तमान और

अज्ञ प्रमाणे वर्तमानकालिक इन्द्रियार्थं पणु दस कहा छे. जेम के
केटलाक पुरुषो देशरूप शब्दोने सांलणे छे अने केटलाक सर्वतः (सर्वरूपे)
पणु शब्दोने सांलणे छे. केटलाक देशतः रूपोने हेजे छे अने केटलाक सर्वतः
रूपोने हेजे छे केटलाक देशरूपे गंधानुं अनुभवन करे छे अने केटलाक
सर्वरूपे गंधानुं अनुभवन करे छे अने कीते केटलाक देश रूपे
रसोनुं अने केटलाक सर्व रूपे रसोनुं अनुभवन करे छे. केटलाक देश रूपे
स्पर्शानुं अने केटलाक सर्वरूपे स्पर्शानुं अनुभवन करे छे. (२)

भविष्यत्कालिक इन्द्रियार्थं पणु अज्ञ प्रमाणे दस प्रकारना कहा छे. जेम
के-केटलाक लोको देश रूपे शब्दोने सांलगशे अने केटलाक सर्व रूपे शब्दोने
सांलगशे. केटलाक देश रूपे रूपानुं अवलोकन करशे अने केटलाक सर्व रूपे
रूपानुं अवलोकन करशे केटलाक देश रूपे गन्धानुं अनुभवन करशे अने केटलाक
देश रूपे अने केटलाक सर्व रूपे रसोनुं अनुभवन करशे. केटलाक देश रूपे
अने केटलाक सर्व रूपे स्पर्शानुं संवेदन करशे. आ सूत्रनो लावार्थ नीचे प्रमाणे छे.

पांच इन्द्रियोना पांच विषय कहा छे. जेम के श्रोत्रेन्द्रियोना विषय
शब्दोनुं श्रवणु करवानो छे. भूतकाण, वर्तमान काण अने भविष्यत्काणनी अपे-

इन्द्रियविषयीभूताः पदार्थाः पुद्गलधर्मा इति पुद्गलस्वरूपमाह—

एतत्-दसहिं ठाणेहिं अच्छिन्ने पोगगले चलेज्जा, तं जहा—
आहारिज्जमाणे वा चलेज्जा १, परिणामिज्जमाणे वा चलेज्जा
२, उस्ससिज्जमाणे वा चलेज्जा ३, निस्ससिज्जमाणे वा
चलेज्जा ४, वेइज्जमाणे वा चलेज्जा ५, णिज्जरिज्जमाणे वा
चलेज्जा ६, विउव्विज्जमाणे वा चलेज्जा ७, परियारिज्जमाणे
वा चलेज्जा ८, जक्खाइट्टे वा चलेज्जा ९, वायपरिगए वा
चलेज्जा १० ॥ सू० ४ ॥

छाया—दशभिः स्थानैरच्छिन्नः पुद्गलः चलेत्, तथा—आह्रियमाणो वा
चलेत् १, परिणम्यमानो वा चलेत् २, उल्लस्यमानो वा चलेत् ३, निःश्वस्य-
मानो वा चलेत् ४, वेद्यमानो वा चलेत् ५, निर्जीर्यमाणो वा चलेत् ६, विक्रिय-
माणो वा चलेत् ७, परिचार्यमाणो वा चलेत् ८, यक्षाविष्टो वा चलेत् ९, वात-
परिगतो वा चलेत् १० ॥ सू० ४ ॥

भविष्यत् कालकी अपेक्षा लेकर ५-५-ही भेद किये गये हैं और
इन पांचके एकदेशसे और सर्वदेशसे अपनी २ इन्द्रियों द्वारा ग्रहण
करनेकी अपेक्षा दो दो भेद कर दिये गये हैं, इस तरह भूतकालिक
इन्द्रियार्थ १० प्रकारके और भविष्यत्कालिक इन्द्रियार्थ १० प्रकारके
हो जाते हैं ॥ सूत्र ३ ॥

इन्द्रियोंके विषयभूत जो पदार्थ हैं, वे पुद्गलोंके धर्म हैं अतः अब
सूत्रकार पुद्गलका स्वरूप कहते हैं—

“ दसहिं ठाणेहिं अच्छिन्ने पोगगले ” इत्यादि ।

क्षात्रे तेभनो विचार करवामां आवे तो प्रत्येक काणनी अपेक्षात्रे तेभना पांच
-पांच लेह पडे छे. ते पांच इन्द्रियार्थेनि ओक देश इपे अने सर्व देश इपे
पोतपोतानी इन्द्रियो द्वारा ग्रहण करवानी अपेक्षात्रे णणे लेह पडी जय छे.
आ सीते भूतकालिक इन्द्रियार्थ १० प्रकारना, वर्तमानकालिक इन्द्रियार्थ पणु
दस प्रकारना थछ जय छे. ॥ सूत्र ३ ॥

इन्द्रियोना विषयभूत जे पदार्थो छे तेओ पुद्गलोना धर्म इपे छे. तेथी
डेवे सूत्रकार पुद्गलना स्वरूपत्तुं निरूपणु करे छे.

“ दसहिं ठाणेहिं अच्छिन्ने पोगगले ” इत्यादि—(सू. ४)

ટીકા—‘દશઠિ ઠાણેઠિ’ .ઇત્યાદિ—

દશમિઃ સ્થાનૈઃ=કારણૈઃ અચ્છિન્નઃ=અપૃથગ્ભૂતઃ-શરીરે વિવક્ષિતસ્કન્ધે વા સમ્બદ્ધઃ પુદ્ગલઃ ચલેત્=સ્થાનાન્તરે ગચ્છેત્, તદ્વથા-આહ્રિયમાણઃ=લાઘ્યમાનઃ પુદ્ગલઃ ચલેત્ ૧। પરિણમ્યમાનઃ=જઠરાગ્નિના પરિણતિમાપવમાનો વા પુદ્ગલઃ ચલેત્ ૨। ઉચ્છ્વાસ્યમાનો વા પુદ્ગલઃ=ઉચ્છ્વાસવાયુપુદ્ગલઃ ચલેત્ ૩। નિઃશ્વસ્યમાનો વા પુદ્ગલઃ=નિઃશ્વાસપુદ્ગલઃ ચલેત્ ૪। વેદ્યમાનઃ=અનુભૂયમાનો વા પુદ્ગલઃ=કર્મપુદ્ગલ-ચલેત્ ૫। નિર્જીર્યમાણો દેશતઃ ક્ષીયમાણો વા પુદ્ગલઃ=કર્મપુદ્ગલઃ ચલેત્ ૬।

ટીકાર્થ-દશ કારણોસે અચ્છિન્ન-અપૃથગ્ભૂત શરીરમેં અથવા વિવક્ષિત સ્કન્ધમેં સમ્બદ્ધ પુદ્ગલ સ્થાનાન્તરમેં જા સકના હૈ, વે દશ કારણ હસ પ્રકારસે હૈ-હનમેં એક કારણ હૈ-જો લાયા ગયા પુદ્ગલ હોતા હૈ વહ એક સ્થાનસે દુસરે સ્થાનમેં જા સકના હૈ, દુસરા કારણ એસા હૈ જો પરિણમ્યમાન-જઠરાગ્નિસે પરિણતિકો પ્રાપ્ત હુઆ-પુદ્ગલ હોતા હૈ, વહ એક સ્થાનસે દુસરે સ્થાન પર જા સકતા હૈ, તોસરા કારણ એના હૈ-ઉચ્છ્વાસ્યમાન પુદ્ગલ જો ઉચ્છ્વાસ વાયુરૂપ પુદ્ગલ હોતા હૈ વહ એક સ્થાનસે દુસરે સ્થાન જા સકના હૈ । ચતુર્થ કારણ એસા હૈ-જો નિઃશ્વસ્યમાન પુદ્ગલ હોતા હૈ-નિઃશ્વાસ વાયુરૂપ પુદ્ગલ હોતા હૈ, વહ એક સ્થાનસે દુસરે સ્થાન પર જા સકતા હૈ, પાંચઠાં કારણ એસા હૈ-જો વેદ્યમાન પુદ્ગલ અનુભૂયમાન કર્મ પુદ્ગલ હોતા હૈ વહ એક સ્થાનસે દુસરે સ્થાન પર જા સકતા હૈ, છઠા કારણ એસા હૈ, જો પુદ્ગલ નિર્જીર્યમાણ હોતા હૈ-એકદેશસે ક્ષીયમાણ હોતા હૈ, વહ એકસ્થાનસે દુસરે

ટીકાર્થ-દશ કારણોને કીધે અચ્છિન્ન-અલગ નહીં પડેલુ-શરીરમાં અથવા અમુક સ્કન્ધમાં સંબદ્ધ હોય એવું પુદ્ગલ સ્થાનાન્તરમાં જઈ શકે છે. તે દસ કારણો નીચે પ્રમાણે છે-

(૧) આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલું પુદ્ગલ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જઈ શકે છે. (૨) જે પરિણમ્યમાન (જઠરાગ્નિ વડે પરિણતિને પામેલું) પુદ્ગલ હોય છે તે પણ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જઈ શકે છે. (૩) ઉચ્છ્વાસ્યમાન પુદ્ગલ (જે ઉચ્છ્વાસના વાયુરૂપ પુદ્ગલ હોય છે તે) પણ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જઈ શકે છે. (૪) નિઃશ્વસ્યમાન પુદ્ગલ (નિઃશ્વાસ વાયુરૂપ પુદ્ગલ) પણ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ગમન કરી શકે છે. (૫) જે વેદ્યમાન પુદ્ગલ (અનુભૂયમાન કર્મ પુદ્ગલ) હોય તે પણ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જઈ શકે છે. (૬) જે પુદ્ગલો નિર્જીર્યમાન હોય છે-એક દેશથી ક્ષીયમાણ હોય છે-તે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જઈ

विक्रियमाणः=वैक्रियशरीरत्वेन परिणम्यमानो वा पुद्गलः चलेत् ७। परिचार्य-
 मारणः=मैथुनसंज्ञया विषयीक्रियमाणो वा पुद्गलः=शुक्रपुद्गलादिः चलेत् ८। यक्षा-
 विष्टः=भूताद्यधिष्ठितो वा पुद्गलश्चलेत् ९। वातपरिगतः-देहगतवायुपेरितो वा
 पुद्गलः चलेत् १० ॥ ' वा ' शब्दः सर्वत्र विकल्पार्थः । यद्वा-' आहरिज्जमाणे '
 इत्यादौ सर्वत्र सप्तम्यन्तता बोध्या । ततश्च-आह्रियमाणे=आहारे भुज्यमाने
 सति पुद्गलश्चलेत् १। परिणम्यमाने=ऋतराग्निना भोजने खलरसभावेन परिणति-
 मापन्नमाने वा पुद्गलश्चलेत् २। उच्छ्वस्यमाने=उद्गवातेन उच्छ्वसिते क्रियमाणे
 वा ३, निःश्वस्यमाने=उद्गवातेन निःश्वसिते क्रियमाणे वा ४, वेद्यमाने=अनु-
 भूयमाने वा कर्मणि ५, निर्जीर्यमाणे=देशतः क्षीयमाणे वा कर्मणि ६, वैक्रिय-
 लब्धिमता विक्रियमाणे शरीरे वा ७, परिचार्यमाणे=संभुज्यमाने स्त्रीशरीरादौ पुद्गलः=
 शुक्र पुद्गलः ८, यक्षाविष्टे सति पुरुषे पुद्गलः=तच्छरीरलक्षणः. ९। वातपरिगते
 वा=वातेन व्याप्ते शरीरे, वाह्यवातेन वा उत्क्षिप्ते शरीरे पुद्गलः चलेदिति १०॥ सू० ४॥

स्थान पर जा सकता है, सातवां कारण ऐसा है-जो विक्रियमाण पुद्गल
 होता है, वैक्रियशरीर परिणतिको प्राप्त होता हुआ पुद्गल होता है-
 वह एक स्थानसे दूसरे स्थान पर जा सकता है, आठवां कारण ऐसा
 है जो परिचार्यमाण पुद्गल होता है मैथुनसंज्ञासे विषय किया जाता
 पुद्गल होता है, अर्थात् वीर्यरूप पुद्गल होता है वह एक स्थानसे दूसरे
 स्थान पर जा सकता है, नौवां कारण ऐसा है, जो पुद्गल यक्षाविष्ट होता
 है भूत आदिसे अधिष्ठित होता है वह एक स्थानसे दूसरे स्थान पर
 चलायमान होता है और दशवां कारण ऐसा है कि जो पुद्गल वात
 परिणत होता है-देहगतवायुसे प्रेरित होता है, वह एक स्थानसे दूसरे
 स्थान चलायमान हो सकता है ॥ सूत्र ४ ॥

शके छे. (७) ने विक्रियमाण पुद्गल डोय छे-वैक्रिय शरीररूप परिणतिने पामेळुं
 पुद्गल डोय छे, ते पणुं एक स्थानेथी भीने स्थाने न्हं शके छे. (८) ने
 परिचार्यमाण पुद्गल डोय छे, अटले के ने मैथुनक्रिया द्वारा न्ह्य पुद्गल
 डोय छे अथवा ने वीर्यरूप पुद्गल डोय छे ते पणुं एक स्थानेथी भीने
 स्थाने न्हं शके छे (९) यक्षाविष्ट पुद्गल भूतादि वडे अधिष्ठित डोय अणुं
 पुद्गल पणुं चलायमान थाय छे अटले के एक स्थानेथी भीने स्थाने न्हं शके छे.

(१०) ने पुद्गल वातपरिणत डोय छे-देहगत वायुथी प्रेरित डोय छे.
 ते पणुं एक स्थानेथी भीने स्थाने न्हं शके छे. ॥ सूत्र ४ ॥

पुद्गलधर्मान् इन्द्रियार्थानाश्रित्य क्रोधोत्पत्तिर्भवतीति पुद्गलाधिकारात्तामेव दशविधत्वेनाह—

मूलम्—दशहिं ठाणेहिं कोहुप्पत्ती सिया, तं जहा—मणु-
 न्नाइं मे सदफरिसरसरूवगंधाइमवहरिंसु १, अमणुन्नाइं मे
 सदफरिसरसरूवगंधाइमुवहरिंसु २, मणुन्नाइं मे सदफरिस-
 रसरूवगंधाइं अवहरइ ३, अमणुन्नाइं मे सदफरिसरसरूव-
 गंधाइं उवहरइ ४, मणुण्णाइं मे सदफरिस रसरूवगंधाइं अव-
 हरिस्सइ ५, अमणुन्नाइं मे सदफरिसरसरूवगंधाइं उवहरि-
 स्सइ ६, मणुण्णाइं मे सद जाव गंधाइं अवहरिंसु वा अवहरइ
 अवहरिस्सइ ७, अमणुण्णाइं मे सद जाव उवहरिंसु वा उवह-
 रइ उवहरिस्सइ ८, मणुण्णामणुण्णाइं राइ जाव अवहरिंसु
 अवहरइ अवहरिस्सइ उवहरिंसु उवहरइ उवहरिस्सइ ९, अहं
 च णं आयरिय उवज्झायाणं सम्मं वड्ढामि ममं च णं आयरिय-
 उवज्झाया मिच्छं पडिवन्ना १० ॥ सू० ५ ॥

छाया—दशभिः स्थानैः क्रोधोत्पत्तिः स्यात्, तद्यथा—मनोज्ञान् मे शब्द-
 स्पर्शरसरूपगन्धान् अपाहोषीत् १, अमनोज्ञान् मे शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् उपा-
 हापीत् २, मनोज्ञान् मे शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् अपहरति ३, अमनोज्ञान् मे
 शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् उपहरति ४, मनोज्ञान् मे शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान्
 अपहरिष्यति ५, अमनोज्ञान् मे शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् उपहरिष्यति ६। मनो-
 ज्ञान् मे शब्द यावद् गन्धान् अपाहोषीद् वा अपहरति अपहरिष्यति ७, अमनो-
 ज्ञान् शब्द यावद् गन्धान् उपाहोषीद् वा उपहरति उपहरिष्यति ८, मनोज्ञान्मनो-
 ज्ञान् शब्द यावत् अपाहोषीत् अपहरति अपहरिष्यति, उपाहोषीत् उपहरति उप-
 हरिष्यति ९, अहं च खलु आचार्योपाध्यायानां सम्यग्वर्ते मां च खलु आचा-
 र्योपाध्याया मिथ्या प्रतिपन्नाः १० ॥ सू० ५ ॥

टीका—‘ दसहिं ठाणेहिं ’ इत्यादि—

दशभिः स्थानैः=कारणैः क्रोधोत्पत्तिः स्यात्, तद्यथा-अयं पुरुषो मे=मम मनोज्ञान् शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् अपाहापीत्=अपहृतवान् इति प्रथमं क्रोधोत्पत्तिस्थानम् १। अयं मम अमनोज्ञान् शब्दादीन् उपाहापीत्=मह्यम् अमनोज्ञान् शब्दादीन् समर्पितवान् इति द्वितीयम् २। एवं वर्तमानकालिकभविष्यत्कालिकौ मनोज्ञामनोज्ञशब्दादिविषयकापहारोपहारावाश्रित्य चत्वारि स्थानानीति उक्तद्वयसंयोजनेन षट्क्रोधोत्पत्तिस्थानानि ६। तथा-कालत्रयेऽप्येककर्तृक मनोज्ञशब्दादि विषयकापहारमाश्रित्य सप्तमम् ७। कालत्रयेऽप्येककर्तृकम् अमनोज्ञशब्दादिविष-

इन्द्रियोंके विषयभूत पुद्गल धर्मोंको आश्रित करके क्रोधकी उत्पत्ति होती है अतः इसी अभिप्रायको लेकर अब सूत्रकार उसीका दशविध रूपसे कथन करते हैं—“दसहिं ठाणेहिं को हुपत्ती सिवा” इत्यादि ॥ सूत्र २ ॥ टीकाथ—दश कारणोंसे क्रोधकी उत्पत्ति होती है वे दश स्थान इस प्रकारसे हैं—जैसे इस पुरुषने मेरे मनोज्ञ शब्द, स्पर्श, रस, रूप, एवं गन्धोंका अपहरण किया था १ इस पुरुषने मुझे अमनोज्ञ शब्दादिकोंको समर्पित किया था २ इसी प्रकारसे वर्तमानकालिक और भविष्यत्कालिक मनोज्ञ-अमनोज्ञ शब्दादि विषयक अपहार और उपहारको आश्रित करके चार स्थान बना लेना चाहिये, इनमें पूर्वोक्त स्थान द्वयके संयोग करनेसे क्रोधोत्पत्तिके ये ६ स्थान हो जाते हैं । तथा-कालत्रयमें भी एक कर्तृक मनोज्ञ शब्दादि विषयक अपहारको आश्रित करके सप्तम

इन्द्रियोना विषयभूत पुद्गल धर्मोना आश्रय लधने क्रोधनी उत्पत्ति थाय छे. पूर्वसूत्र साथे आ प्रकारनासंभंधने लधने छवे सूत्रकार क्रोधनी उत्पत्तिना दस कारणोनुं निरूपण करे छे—“दसहिं ठाणेहिं को हुपत्ती सिवा” इत्यादि (सू. ५) टीकार्थ—दश कारणोने लीये क्रोधनी उत्पत्ति थाय छे. ते दश कारणो नीये प्रमाणे छे— (१) आ पुरुषे भारां मनोज्ञ शब्द, स्पर्श, रस, रूप अने गन्धनुं हरण करान्युं छतुं (२) आ पुरुषे मने अमनोज्ञ शब्दादिको समर्पित कर्यो छता. ओज प्रकारे वर्तमानकालिक अने भविष्यत्कालिक मनोज्ञ अने अमनोज्ञ शब्दादि विषयक अपहार अने उपहारनो आश्रय लधने पीनां चार कारणोनुं कथन करी शक्य. पूर्वोक्त जे कारणो साथे आ चार कारणोना संयोग करवाथी क्रोधोत्पत्तिनां ६ स्थानो (कारणो)नुं प्रतिपादन अछी सुधीमां पूरं थाय छे.

त्रये कारणो कर्तृक (करायेत) मनोज्ञ शब्दादि विषयक एक उपहारनो (तेनाथी वंचित करवाणी किया नो) ज आश्रय लधने सातसुं स्थान (कारण)

યકમુપહારમાશ્રિત્ય ચાષ્ટમમ્ ૭। તથા—કાલત્રયેऽપ્યેકકર્તૃકૌ મનોજ્ઞાપનોજ્ઞશબ્દાદિ વિષયરૂપહારોપહારાવાશ્રિત્ય નવમમ્ ૯। તથા—અહં ચ સ્વલુ આચાર્યોપાધ્યાયાનાં વિષયે સમ્યગ્=યાથાતથ્યેન વર્તે=પ્રતિપત્તિમાન્ ભવામિ, પરન્તુ માં પ્રતિ આચાર્યોપાધ્યાયા મિથ્યા=વૈપરીત્યેન પ્રતિપન્ના ઇતિ દશમં ક્રોધોત્પત્તિસ્થાનમ્ ॥મૂ.૦૬॥

ક્રોધોત્પત્તિસ્તુ સંયમિનાં ન ભવતીતિ સંયમ્નાન્, તત્પ્રતિપક્ષભૂતાન્ અસંયમ્નાન્ તથા સંવરાન્ તદ્વિરુદ્ધાન્ અસંવરાંશ્ચ પ્રાહ—

મૂલમ્—દસવિહે સંજમે પ્પણત્તે, તં જહા—પુઠવિકાઙ્ઘ્યસંજમે ૧, જાવ વળસ્સઙ્કાઙ્ઘ્યસંજમે ૫ વેઙ્ઘ્દિયસંજમે ૬, તેઙ્ઘ્દિયસંજમે ૭, ચડીરંદિયસંજમે ૮, પંચિંદિયસંજમે ૯, અજીવકાયસંજમે ૧૦ । ૧। દસવિહે અસંજમે પ્પણત્તે, તં જહા—પુઠવિકાઙ્ઘ્યઅસંજમે ૧, આઝકાઙ્ઘ્યઅસંજમે ૨, તેઝકાઙ્ઘ્યઅસંજમે ૩ વાઝકાઙ્ઘ્યઅસંજમે ૪, વળસ્સઙ્કાઙ્ઘ્યઅસંજમે ૫, જાવ અજીવકાયઅસંજમે ૧૦ । ૨। દસવિહે સંવરે પ્પણત્તે, તં જહા—સોઙ્ઘ્દિય-

સ્થાન હો જાતા હૈ, તથા કાલત્રયમેં મી એક કર્તૃક અમનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયક ઉપહારકો આશ્રિત કરકે આઠવાં સ્થાન હો જાતાહૈ ૮ તથા—કાલત્રયમેં મી એકકર્તૃક મનોજ્ઞ ઓર અમનોજ્ઞ શબ્દોદિ વિષયક અપહાર એવં ઉપહારકો આશ્રિત કરકે નોવાં સ્થાન હો જાતા હૈ તથા દશવાં સ્થાન એસા હૈ કિ મેં તો આચાર્ય ઉપાધ્યાયોકે વિષયમેં સમ્યક્રૂપસે પ્રતિપત્તિત્રાલા રહતા હૂં પરન્તુ વે મેરે પ્રતિ વિપરીત રૂપ સેહી બને રહતે હૈ—એસા યહ દશવાં ક્રોધોત્પત્તિકો સ્થાન હૈ ॥ સૂત્ર ૫ ॥

નક્ષી થઈ બીય છે. ત્રણે કાળમાં કર્તૃક અમનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષય ઉપર (તેનો સંયોગ કરાવવાની ક્રિયા)નો આશ્રય લીને આઠમું સ્થાન (કારણ) નક્ષી કરી શકાય છે. તેથી ત્રણે કાળમાં કર્તૃક એક મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયક અપહાર અને ઉપહારનો આશ્રય લઈને ક્રોધોત્પત્તિનું નવમું સ્થાન (કારણ) નક્ષી કરી શકાય છે. હમમું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—કોઈ વ્યક્તિ એવી માન્યતા સેવની હોય છે કે હું તો આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયો પ્રત્યે સમ્યક્ વર્તન રાખું છું—તેમનો આદર કરું છું, પણ તેઓ મારા પ્રત્યે વિપરીત રૂપે જ વર્તે છે. આ પ્રકારના કારણને લીધે પણ ક્રોધની ઉત્પત્તિ થાય છે. ॥ સૂત્ર-૫ ॥

संवरे १, जाव फासिंदियसंवरे ५, मणसंवरे ६, वयसंवरे ७, कायसंवरे ८, उवगरणसंवरे ९, सूईकुसगसंवरे १० । ३ । दसविहे असंवरे पणत्ते, तं जहा—सोइंदियअसंवरे, जाव सूचीकुसगअसंवरे ४ ॥ सू० ६ ॥

छाया—दशविधः संयमः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—पृथ्वीकायिकसंयमः १, यावद्वनस्पतिकायिकसंयमः ५, द्वीन्द्रियसंयमः ६, त्रीन्द्रियसंयमः ७, चतुरिन्द्रियसंयमः ८, पञ्चेन्द्रियसंयमः ९, अजीवकायसंयमः १० । १ । दशविधोऽसंयमः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—पृथ्वीकायिकासंयमः १, अप्कायिकासंयमः २, तेजस्कायिकासंयमः ३, वायुकायिकासंयमः ४, वनस्पतिकायिकासंयमः ५, यावत् अजी-

क्रोधकी उत्पत्ति संयमी जीवोंको नहीं होनी है अतः सूत्रकार संयमका, संयमसे विरुद्ध असंयमका तथा संवरका और संवरविरुद्ध असंवरको कथन करते हैं—“दसविहे संजमे पणत्ता” इत्यादि ॥सूत्र ६॥

सूत्रार्थ—संयम १० प्रकारका कहा गया है जैसे—पृथिवीकायिक संयम १, यावत् वनस्पतिकायिक संयम ५, द्वीन्द्रिय संयम ६, त्रीन्द्रिय संयम ७, चतुरिन्द्रिय संयम ८ पंचेन्द्रिय संयम ९ एवं अजीवकाय संयम १० असंयम १० प्रकारका कहा गया है जैसे—पृथिवीकायिक असंयम १ अप्कायिक असंयम २ तेजस्कायिक असंयम ३, वायुकायिक असंयम ४ वनस्पतिकायिक असंयम ५, यावत् अजीवकाय

आगला सूत्रमां क्रोधोत्पत्तिनां कारणानुं प्रतिपादन करवामां आ०युं संयमी लोपो क्रोध करता नथी. तेथी संयमना, संयमथी विपरीत जेवा असंयमना, संवरना तथा संवरथी विरुद्ध जेवां असंवरना लोडोनुं सूत्रकार निरूपणु करे छे—

“दसविहे संजमे पणत्त” इत्यादि—(सू ६)

सूत्रार्थ—संयमना नीचे प्रमाणे दस प्रकार कइया छे

(१) पृथ्वीकायिक संयम (२ थी ५) अप्कायिकथी लडने वनस्पति कायिक संयम पर्यन्तना आर प्रकारो. (६ थी ८) द्वीन्द्रिय संयमथी लडने पंचेन्द्रिय संयम पर्यन्तना आर प्रकारो अने (१०) अजीवकाय संयम.

असंयमना पणु नीचे प्रमाणे दस प्रकार कइया छे.—

(१) पृथ्वीकायिक असंयम, (२) अप्कायिक असंयम, (३) तेजस्कायिक असंयम, (४) वायुकायिक असंयम, वनस्पतिकायिक असंयम (६ थी ८)

ઘકાયાસંયમઃ ૧૦ । ૨ । દશત્રિધઃ સંવઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયસંવરો યાવત્
સ્પર્શેન્દ્રિયસંવરઃ ૫ મનઃસંવરઃ ૬, વાક્સંવરઃ ૭, કાયસંવરઃ ૮, ઉપકરણસંવરઃ
૯, સૂચીકુશાગ્રસંવરઃ ૧૦ । ૩ । દશત્રિધઃ અસંવરઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયા-
સંવરો, યાવત્ સૂચીકુશાગ્રાસંવરઃ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

અસંયમ ૧૦-૨ સ્વમ્વર ૧૦ પ્રકારના કહા ગયા હૈ જૈસે-શ્રોત્રેન્દ્રિય
સંયમ ૧ યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય સંવર ૫ મનઃસંવર ૬, વાક્ સંવર ૭,
કાયસંવર ૮ ઉપકરણસંવર ૯ એવં સૂચીકુશાગ્રસંવર ૧૦ (૩)

અસંવર ૧૦ પ્રકારના કહા ગયા હૈ જૈસે -શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંવર યાવત્
સૂચીકુશાગ્ર અસંવર ૧૦ ।

ઉપકરણ સંવર-પરિમાણસે અધિક એવં અકલ્પનીય વસ્ત્ર પાત્ર
આદિકોંકા જો ગ્રહણ નહીં કરના અથવા-કૈલે હુગ વસ્ત્રાદિ ઉપકરણોંકા
એકઢા કરનાં યહ ઉપકરણ સંવર હૈ, યહ ઔપધિક ઉપકરણકી અપે-
ક્ષાસે તથા-સૂચીકે અગ્ર ભાગ ઘરાંવર યા કુશકે -અગ્ર ભાગ ઘરાંવર મી
વસ્તુકા યતનાકે સાથ ગ્રહણ કરના ઔર યતનાકે સાથ રલ્લના યહ
સૂચીકુશાગ્રસંવર હૈ, યહાં દશ મેદોંમૈં અન્તિમ દો ઉપકરણસંવર

દ્વીન્દ્રિય અસંયમથી લઈને પંચેન્દ્રિય અસંયમ પર્યન્તના ચાર પ્રકારો (૧૦)
અશુલ્કાય અસંયમ.

સંવરના નીચે પ્રમાણે ૧૦ પ્રકાર કહ્યા છે. (૧ થી ૫) શ્રોત્રેન્દ્રિય સંવર
થી લઈને સ્પર્શેન્દ્રિય સંવર સુધીના પાંચ પ્રકારો, (૬) મન સંવર, (૭) વક્-
સંવર, (૮) કાયસંવર, (૯) ઉપકરણસંવર અને (૧૦) સૂચીકુશાગ્રસંવર.

અસંવરના નીચે પ્રમાણે ૧૦ પ્રકારો કહ્યા છે-શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંવરથી
લઈને સૂચીકુશાગ્રઅસંવર પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત દસ પ્રકારો અહીં
ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

ઉપકરણ સંવરનો અર્થ હવે સ્પષ્ટ કરવઃમાં આવે છે-પરિમાણથી અધિક
અને અકલ્પનીય વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ ગ્રહણ ન કરવા તેનું નામ ઉપકરણ સંવર
છે. અથવા ફેલાયેલા (વિખરાયેલાં) વસ્ત્ર દિ ઉપકરણોને એકઠાં કરવા તેનું નામ
ઉપકરણ સંવર છે. ઔપધિક ઉપકરણોના પ્રમાણને મર્યાદિત કરવાથી ઉપકરણ
સંવર થાય છે.

સૂચીકુશાગ્ર સંવર-સૌચ અથવા દર્ભની અણી પર રહી શકે એટલી અલ્પ
પ્રમાણ વસ્તુને પણ યતનાપૂર્વક નીચે મૂકવી તેનું નામ સૂચીકુશાગ્ર સંવર છે.

टीका—‘ दसविहे ’ इत्यादि—

व्याख्या रपष्टा, नवरम्-उपकरणसंवरः-परिमाणाधिकस्य अकल्पनीयस्य च वल्लभाजादेशग्रहणरूपो, विप्रकीर्णस्य वस्त्राद्युपकरणस्य संवरणं वा । अयं चौधि-कोपकरणापेक्षः । तथा-सूचीकुशाग्रसंवरः-सूच्यग्रकुशाग्रमात्रस्यापि वस्तुनो यत-नयाऽऽदानं निक्षेपः राः । अत्र दससु भेदेषु अन्तिमो उपकरणसंवर-सूचीकुशा-ग्रसंवररूपो द्वौ भेदौ यतनया आदाननिक्षेपणरूपौ द्रव्यविषयकाविति । एतद्वि-परीतश्च दशविधोऽसंयमो बोध्यः ॥ सू० ६ ॥

असंवरौ दशविधत्वेनोक्तः । अथ तस्यैव विशेषमाह—

मूलम्—दसहिं ठाणेहिं अहमंतीइ थंभिज्जा, तं जहा-जाइमएण वा, कुलमएण वा, जाव इस्सरियमएण वा ८, नाग-सुवणणा वा मे अंतियं हव्वमागच्छंति ९, पुरिसधम्माओ वा मे उत्तरिए अहोहिए णाणइंसणे समुप्पन्ने ॥ सू० ७ ॥

छाया—दशभिः स्थानैः अहमन्तीति रतञ्जीयात्, तथा-जातिभेदेन वा, कुलभेदेन वा, यावत् ऐश्वर्यभेदेन वा ८ नागसुवर्णां वा मे अन्तिकं हव्यमागच्छन्ति ९, पुरुषधर्मां वा मे औत्तरिकम् यथावधिकं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम् १० ॥ सू० ७ ॥

टीका—‘ दसहिं ठाणेहिं ’ इत्यादि—

दशभिः स्थानैर्जनः अहमन्ती-प्रन्तः=जात्यादिप्रकर्षपर्यन्तः, सोऽस्त्यस्येति-अन्ती, अहमेव अन्ती-अहमन्ती-अहमेव जात्यादिना उत्तमोऽस्मीति कृत्वा स्तम्भी और सूचीकुशाग्र संवर ये भेद द्रव्यविषयक है तथा-इनसे विपरीत १० प्रकारका असंयम होता है ॥ सूत्र ६ ॥

अत्र सूत्रकार कथिन १० प्रकारके असंवरके विषयमें विशेष कथन करते हैं—“ दसहिं ठाणेहिं अहमंतीइ थंभिज्जा ” इत्यादि ।

टीकार्थ-दश स्थानोंको लेकर अनुष्यमेंही जाति आदिसे उत्तम हूँ इस प्रकारसे भङ्गवारी होना है, यह भन्नशब्दका अर्थ जाति आदिका

अर्थात् ये दस लोकोने गनाववाभां आख्या छे. तेभांनो छेवला ये लोको (उप-करण संवर अने सूचीकुशाग्रसंवर द्रव्यविषयक छे. असंवरना दस लोको संवरना दस लोको करतां विपरीत स्वरूपवाणा होय छे. ॥ सूत्र ६ ॥

आगला सूत्रभां १० प्रकारना असंवरौ प्रकट करवाभां आख्या. हुवे सूत्रकार ते असंवरना विषयभां विशेष कथन करे छे-

“ दसहिं ठाणेहिं अहमंतीइ थंभिज्जा ” इत्यादि—(सू. ७)

टीकार्थ—“हुँ” जाति आदिनी अपेक्षामे “श्रेष्ठ छुँ,” आ प्रकारे गर्व करवे।

मातृवंशः, तस्य मदीऽहङ्कारस्तेन १, कुलमदेन-कुलं=पैतृको वंशः, तस्य मदस्तेन
 , यावत्पदेन-‘वलमएण रूवमएण सुयमएण तवमएण लाभमएण’-लाया-
 लमदेन रूपमदेन श्रुतमदेन तपोमदेन लाभमदेन-इत्येषां संग्रहः । ‘वा’ शब्दा-
 लादि मदीष्यपि योजनीयाः । अर्थः स्पष्टः । तथा-ऐश्वर्यमदेन-वैभवप्रभुता-

कार्ष है, यह प्रकर्ष जिसके होना है, वह अन्ती है, मैं ही अन्ती हूँ
 जाति आदिसे उत्पन्न हूँ ऐसा जिसको गर्व होना है वह अहमन्ती है
 ऐसा अहमन्ती जीव इन दश स्थानोंके कारणसे होता है-उनमें एक
 स्थान है जातिमद १ विशुद्ध मातृवंशका नाम जानि है इसका जो
 मद-अहंकार है वह जातिमद है, इस जातिमदको लेकर मनुष्य
 अहमन्ती होता है १ दूसरा स्थान है-कुलमद-पैतृकवंशका नाम
 कुल है, इस कुलका जो मद अहंकार है वह कुलमद है, यहाँ याव-
 पदसे-“वलमएणं, रूवमएणं, सुयमएणं, तवमएणं, लाभमएणं”
 इन पदोंका ग्रहण हुआ है ‘वा’ शब्दोंका योग बलादि मदीमें भी
 लगा लेना चाहिये, इन पदोंका अर्थ स्पष्ट है, इस प्रकारसे ये यहाँ
 तक ७ स्थान हो जाते हैं, ८ वाँ स्थान ऐश्वर्य मद है, वैभवका या
 प्रभुताका मद करना यह ऐश्वर्य मद है, इस मद रूप कारणको
 लेकर भी मनुष्य अहमन्ती होता है, नागकुमार एवं सुपर्णकुमार

तेनं नाम ‘अहम्’ अथवा अभिमान छे. अहम् + अन्ती = अहमन्ती
 ‘हुं’ अन्ती छुं” अत्रे के लति आदिनी अपेक्षाये हुं श्रेष्ठ छुं. आ प्रकारने।
 अहंकार करनारने ‘अहमन्ती’ कहे छे. आ प्रकारना अहमन्तीना नीचे प्रमाणे
 १० प्रकार पडे छे-

(१) लतिमद-मातृवंशने लति कहे छे. “हुं विशुद्ध मातृवंशमां उत्पन्न
 थयो छुं,” आ प्रकारने। लतिने। मद करवाथी माणुस अहमन्ती अने छे.

(२) कुलमद-पितृवंशने कुण कहे छे. “हुं विशुद्ध कुणमां उत्पन्न थयो
 छुं,” आ प्रकारने। मद करवो। तेनं नाम कुणमद छे. अवे। मद करनार
 माणुस पणु अहमन्ती (अहंकारी) गणाय छे. अडी ‘यावत्’ पदथीनीयेने।
 सूत्रपाठ अहंछु थयो छे-“वलमएणं, रूवमएणं, सुयमएणं, तवमएणं, लाभमएणं”

(३) ललमद, (४) रूपमद, (५) श्रुतमद, (६) तपमद अने (७) लाभमद, आ
 मदीने कारणे पणु माणुस अहंकारी अने छे. आ पदीने। अर्थ समञ्ज शक्य
 अवे। छे इवे अहंकारना आडीनां त्रय स्थाने। प्रकट करवाभां आवे छे-(८)
 ऐश्वर्यमद-पोताने। वैभव धणो। अ छे अवे। मद पणु माणुसने थाय छे अने
 ते कारणे पणु ते अहंकारी अने छे. (९) लब्धिमद-“मारी पासे अवे। लब्धि

દિમદેન ૮, અથવા-નાગસુપર્ણા:-નાગકુમારાઃ સુપર્ણકુમારાશ્ચ સમ અન્તિકં= સન્નિધિં હવ્યમ્=શીઘ્રમ્ આગચ્છન્તિ, અહો મે લલ્બિરિતિ ભાવનયા યો મદસ્તેન ૯। તથા-પુરુધર્માન્-પુરુષાણાં=સાધારણપુરુષાણાં ધર્મો=જ્ઞાનપર્યાયલક્ષણસ્તસ્માત્- તદ્દેક્ષયા ઔત્તરિકમ્-ઉત્તરમેત્ર ઔત્તરિકમ્-મધાનમ્ યથાવધિકમ્=યાવત્પરિમિતં જ્ઞાનદર્શનં તાવત્પરિમિતં સર્વં મે સમુત્પન્નમિતિ હેતોર્યો મદસ્તેનેતિ ૧૦ ॥૧૦૭॥

જાત્યાદિમદવિપરીતશ્ચ સમાધિરિતિ સમાધિં તદ્વિપરીતમ્ અસમાધિં ચાહ—

મૂલમ્—દસવિહા સમાહી પષગત્તા, તં જહા—પાળાઙ્વાયવે-
રમણે ૧, મુસાવાયવેરમણે ૨, અદિજ્ઞાદાનવેરમણે ૩, મેહુણવેર-
મણે ૪, પરિગ્ગહવેરમણે ૫, ઈરિયાસમિર્ઙ ૬, માસાસમિર્ઙ ૭,
ણસાસમિર્ઙ ૮, આયાણભાંડમત્તનિક્ષેવણાસમિર્ઙ ૯, ઉચ્ચાર-
પાસવળલેલજલ્હિસિંઘાણગપરિટ્ઠાવણિયાસમિર્ઙ ૧૦ ૧૧। દસ-
વિહા અસમાહી પષગત્તા, તં જહા—પાળાઙ્વાય જાવં પરિગ્ગહે
ઈરિયાસમિર્ઙ જાવ ઉચ્ચારપાસવળલેલજલ્હિસિંઘાણગપરિટ્ઠા-
વણિયા અસમિર્ઙ ૨ ॥ સૂ ૮ ॥

મેરે પાસ વહુન જલ્હી આ જાતે હૈં એસી સુજ્ઞમેં લલ્બિ હૈ સો હસ
ભાવનાસે બી મનુવ્ય અહમન્તો હોતા હૈ, યહ ૯ વાં સ્થાન હૈ,
૧૦ વાં સ્થાન એસા હૈ કિ સવાર પુરુષોંકા જો જ્ઞાનપર્યાયલ્પ ધર્મ હૈ,
ઉસની અપેક્ષા સુજ્ઞમેં જ્ઞાન અધિક હૈ, અર્થાન્ જ્ઞાન ઓર દર્શન જિતના
ઉત્પન્ન હોના ચાહિયં ઉતના સુજ્ઞે ઉત્પન્ન હો ચુકા હૈ હસ પ્રકારકે મદસે
બી મનુવ્ય અહમન્તી હોતા હૈ ॥ સૂત્ર ૭ ॥

છે કે નાગકુમાર અને સુપર્ણકુમાર પણ મારી પાસે બધારે હું ધારું ત્યારે પુરત
બ આવી બધ છે? આ પ્રકારના મદને લલ્બિમદ કહે છે. આ મદને કારણે
પણ માણસ અકંકારી બને છે. દસમું સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે. સાધાર
પુરુષો કરતાં પણ મેં વધારે જ્ઞાનદર્શનની પ્રાપ્તિ કરી છે અથવા જ્ઞાન અને
દર્શન બેટલું ઉત્પન્ન થવું બોધએ, તેટલું મારામાં ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે, આ
પ્રકારનો મદ કરવાથી પણ માણસ અકમન્તી થઈ બધ છે ॥ સૂત્ર ૭ ॥

છાયા—દશવિધઃ સમાધિઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્વથા—પ્રાણાતિપાતવિરમણં ૧, મૃષા-
વાદવિરમણમ્ ૨, અદત્તાદાનવિરમણમ્ ૩, મૈથુનવિરમણમ્ ૪, પરિવ્રજવિરમણમ્
૫, ઈર્યાસમિતિઃ ૬, ભાષાસમિતિઃ ૭, ઇવગાસમિતિઃ ૮ આદાનલાઙ્કામત્રનિક્ષે-
પણાસમિતિઃ ૯, ઉચ્ચારમહાવગ્નશ્લેષ્મજલ્લશિહ્વાણપરિષ્ઠાપનિકાસમિતિઃ ૧૦
। ૧ । દશવિધોડસમાધિઃ પ્રજ્ઞતઃ, તદ્વથા—પ્રાણાતિપાતો યાવત્ પરિવ્રજઃ, ઈર્યા-
સમિતિર્યાવત્ ઉચ્ચારમહાવગ્નશ્લેષ્મજલ્લશિહ્વાણપરિષ્ઠાપનિકાસમિતિઃ ૨। સૂ. ૮।

ટીકા—‘ દસવિહા ’ ઇત્યાદિ—

સમાધિઃ—સમાધાનં સમાધિઃ—સમતા—સામાન્યતો રાગાદ્યતઃ । સ ચ ઉપા-
ધિભેદાત્ પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિરુપો દશવિધો बोध्य इति १। समाधिनिपरीतो-
ડસમાધિરપિ પ્રાણાતિપાતાદિભેદેન દશવિધો बोध्य इति २ ॥ સૂ. ૮ ॥

જાત્યાદિ મદોસે વિપરીત સમાધિ હોતી હૈ, અતઃ અત્ર સૂત્રકાર
સમાધિકા ઓર ઉસસે વિપરીત અરાપ્રાધિકા કથન કરતે હૈ—

“ દસવિહા સમાહી પળ્લતા ” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—સામાન્ય રૂપસે રાગાદિકોના અન્નૌવ હોના હસ તા નામ સમાધિ
હૈ, યહ ઉપાધિ ભેદસે પ્રાણાતિપાતવિરમણ આદિરૂપ દશ પ્રકારકો
હાંતી હૈ, જો હસ પ્રકારસે હૈ—પ્રાણાતિપાતવિરમણ ૧, મૃષાવાદવિર-
મણ ૨, અદત્તાદાન વિરમણ ૩, મૈથુનવિરમણ ૪, પરિવ્રજવિરમણ ૫
ઈર્યાસમિતિ ૬, ભાષા સમિતિ ૭, ઇવગા સમિતિ ૮ આદાન લાઙ્કામત્ર-
નિક્ષેપણા સમિતિ ૯ ઓર ઉચ્ચારમહાવગ્નશ્લેષ્મજલ્લશિહ્વાણપરિ-
ષ્ઠાપનિકા સમિતિ ૧૦ અસમાધિ ૧૦ પ્રકારકો કહી ગઈ હૈ જૈસે—પ્રાણા-

જાત્યાદિ મદોથી વિપરીત સમાધિ હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર સમાધિના
ભેદોનું કથન કરે છે અને ત્યારબાદ સમાધિથી વિપરીત એવી અસમાધિના
ભેદોનું નિરૂપણ કરે છે—“દસવિહા સમાહી પળ્લતા ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૮)

ટીકાર્થ—સામાન્ય રૂપે રાગાદિકોના અભાવ હોવાને તેનું નામ સમાધિ છે. ઉપાધિ-
ભેદની અપેક્ષાએ તે સમાધિના નીચે પ્રમાણે દસ પ્રકાર પડે છે—(૧) પ્રાણાતિપાત
વિરમણ, (૨) મૃષાવાદ વિરમણ, (૩) અદત્તાદાન વિરમણ, (૪) મૈથુન વિરમણ,
(૫) પરિવ્રજ વિરમણ, (૬) ઈર્યાસમિતિ, (૭) ભાષાસમિતિ, (૮) એવગાસમિતિ,
(૯) આદાનલાઙ્કામત્રનિક્ષેપણા સમિતિ, અને (૧૦) ઉચ્ચારમહાવગ્નશ્લેષ્મ
જલ્લશિહ્વાણ પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ.

અસમાધિના પણ દસ પ્રકાર પડે છે. તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—(૧
થી ૫) પ્રાણાતિપાતથી લઈને પરિવ્રજ પર્યાન્તના પાંચ પ્રકારો. (૬) ઈર્યાસમિતિ

समाधेराश्रयः सुप्रव्रज्या, असमाधेराश्रयश्च दुष्प्रव्रज्या, इति सामान्यतः प्रव्रज्यां दशविधत्वेनाह—

मूलम्—दसविहा पव्वज्जा पणगत्ता, तं जहा—छन्दा १ रोसा २ परिजुण्णा ३ सुविणा ४ पडिस्सुया ५ चैव । स्मारणिया ६ रोगिणिया ७ अणाढिया ८, देवसंज्ञत्ती ९। वच्छाणुबन्धिया १०॥सू०९॥

छाया—दशविधा प्रव्रज्या प्रज्ञप्ता, तद्यथा—छन्दः १ रोसा २ परिद्यूना ३, स्वप्ना ४, प्रतिश्रुता ५ चैव । स्मारणिका ६, रोगिणिका ७, अनादता ८, देवसंज्ञप्ति ९। वत्सानुबन्धिका १० ॥ सू० ९ ॥

टीका—‘ दसविहा ’ इत्यादि—

प्रव्रज्या—प्रव्रजनं प्रव्रज्या—सावधव्यापारधिरमगलक्षणा दशविधा—प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—छन्दः—छन्दोऽभिधानः, स च स्वकीयः परकीयश्चेति, तद्वशाद् या प्रव्रज्या

तिपान यावत् परियह ईयां असमिति यावत् उच्चारप्रस्रवणश्छेत्स जल्लशिङ्गाण परिष्ठापनिका असमिति ॥ सूत्र ८ ॥

समाधिकी आश्रयभूत सुप्रव्रज्या होती है, और असमाधिकी आश्रयभूत दुष्प्रव्रज्या होती है अनः अब सूत्रकार सामान्य रूपसे प्रव्रज्याका दशविध रूपसे कथन करते हैं—

“ दसविहा पव्वज्जा पणगत्ता ” इत्यादि ।

टीकार्थ—सावध व्यापारसे रहित होना—सावध कर्म करनेका परित्याग करना इसका नाम प्रव्रज्या है, यह प्रव्रज्या दश प्रकारकी कही गई है जैसे—छन्दा १ रोसा २, परिद्यूना ३, स्वप्ना ४ प्रतिश्रुता ५ स्मारणिका ६ रोगिणिका ७ अनादता ८ देवसंज्ञप्ति ९ और वत्सानुबन्धिका १०

(७) वाषाअसमिति, (८) अेषणुअसमिति, (९) आढानसांडमत्र निशेषणुअसमिति, अने (१०) उच्चारप्रस्रवणु—प्रक्षेपणुदसशिङ्गाणु परिष्ठापनिका असमिति । सू ८।

सुप्रव्रज्याने आधार समाधि पर रहे छे अने असमाधिने कारणे प्रव्रज्या हुंप्रव्रज्या ३५ णी जय छे. पूर्वसूत्र साथे आ प्रकारना संभधने वीधे डवे सूत्रकार प्रव्रज्याना दस प्रकारोनुं निरूपणु करे छे—

“ दसविहा पव्वज्जा पणगत्ता ” इत्यदि—(सू ९)

टीकार्थ—सावध व्यापारोथी निवृत्त थवुं. सावध कृत्याने परित्याग करवो तेनुं नाम प्रव्रज्या छे. ते प्रव्रज्याना नीचे प्रमाणे १० प्रकार कहे छे—(१) छन्दा, (२) रोसा, (३) परिद्यूना, (४) स्वप्ना, (५) प्रतिश्रुता, (६) स्मारणिका, (७) रोगिणिका, (८) अनादता, (९) देव संज्ञप्ति, अने (१०) वत्सानुबन्धिका.

સા । તત્ર સ્વક્રીયાધિવાનવશાદ્ યથા-મગવતા સહ વાદાર્થમાગતસ્ય ગૌતમાદેઃ ।
 પરક્રીયાધિપ્રાગવશાદ્ યથા-ભ્રાતૃવશાદ્ ભવદ્તસ્યેતિ ૧ । રોપારોપવશાદ્ યા સા,
 યથા-શિવભૂતેઃ ૨ । પરિઘૂના દારિદ્રયાશાદ્ યા સા, યથા-કાઠહારકસ્ય ૩ ।
 સ્વપ્નાસ્વપ્નાત્ સ્વપ્ને વા યા પ્રવ્રજ્યા સા, યથા-પુષ્પચૂઝાયાઃ ૪ । પ્રતિશ્રુતા-
 પ્રતિશ્રુતાત્=પ્રતિજ્ઞાવશાદ્ યા સા, યથા-શાલિભદ્રમગિનીપતેર્ધન્યરય ૫ । સ્માર-

જો પ્રવ્રજ્યા સ્વક્રીય યા પરક્રીય અભિપ્રાયકે વશસે ધારણ કી જાતી
 હૈ વહ છંદા પ્રવ્રજ્યા હૈ જૈસે સ્વક્રીય અભિપ્રાયકે વશસે મગવાન્ સાથ-
 વાદ વિવાદ કરનેકે લિયે આયે હુએ ગૌતમાદિને ધારણ કી હૈ પરક્રીય
 અભિપ્રાયકે વશસે જૈસે ભવદ્તને ભ્રાતાકે વશસે પ્રવ્રજ્યા ધારણ કી
 હૈ ૧ જો પ્રવ્રજ્યા શિવભૂતિકી તરહ રોપકે વશસે ધારણ કી જાતી હૈ
 વહ રોષા પ્રવ્રજ્યા હૈ ૨ પરિઘૂન શબ્દકા અર્થ હૈ દારિદ્રય કાઠહારકકી
 તરહ જા પ્રવ્રજ્યા દારિદ્રયકે વશસે ગ્રહણ કી જાતી હૈ વહ પરિઘૂના
 પ્રવ્રજ્યા હૈ ૩ સ્વપ્નસે અથવા-સ્વપ્નમેં જો પ્રવ્રજ્યા પુષ્પચૂઝા કી તરહ
 ધારણ કી જાતી હૈ વહ પ્રવ્રજ્યા સ્વપ્ન હૈ ૪ શાલિભદ્રકે અહનોઈ ધન્યકી
 તરહ પ્રવ્રજ્યા પ્રતિજ્ઞાકે વશસે ધારણ કી જાતી હૈ વહ પ્રતિશ્રુત હૈ ૫

જે પ્રવ્રજ્યા પોતાના અથવા પરક્રીય અભિપ્રાયને આધારે ધારણ કરાય
 છે તે પ્રવ્રજ્યાને છંદા પ્રવ્રજ્યા કહે છે. જેમ કે ભગવાન મહાવીરની સાથે
 વાદવિવાદ કરવા આવેલા ગૌતમાદિએ જે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી હતી તે
 સ્વક્રીય અભિપ્રાયને કારણે અંગીકાર કરી હતી. ભવદ્તે જે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર
 કરી હતી તે પોતાના ભાઈના અભિપ્રાયને કારણે અંગીકાર કરી હતી આ રીતે
 સ્વક્રીય અથવા પરક્રીય અભિપ્રાયથી પ્રેરઈને જે દીક્ષા અંગીકાર કરવામાં આવે
 છે તેને છંદા પ્રવ્રજ્યા કહે છે.

(૨) રોપ-રોપને કારણે જે પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરાય છે તે પ્રવ્રજ્યાનું નામ
 રોપાપ્રવ્રજ્યા છે. જેમ કે શિવભૂતિએ રોપને કારણે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી
 હતી. તેથી તે પ્રવ્રજ્યાને રોપા પ્રવ્રજ્યા કહી શકાય.

(૩) પરિઘૂન એટલે દારિદ્રય કાષ્ટકારકની જેમ જે પ્રવ્રજ્યા દારિદ્રયને
 કારણે લેવામાં આવે છે તેને પરિઘૂના પ્રવ્રજ્યા કહે છે.

(૪) કોઈ વિશિષ્ટ સ્વપ્નને કારણે અથવા પુષ્પચૂઝાની જેમ સ્વપ્નમાં જે
 પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવામાં આવે છે તેને સ્વપ્ના પ્રવ્રજ્યા કહે છે.

(૫) શાલિભદ્રના બનેલી ધન્યની જેમ જે પ્રવ્રજ્યા પ્રતિજ્ઞાને કારણે ધારણ
 કરાય છે તે પ્રવ્રજ્યાને પ્રતિશ્રુત પ્રવ્રજ્યા કહે છે.

णिका-स्मारणाद् या सा, यथा-मल्लिनाथ स्मारितपूर्वभवानां प्रतिबुद्ध्यादीनां
पणां भूपानाम् ६। रोगिणिका-रोग आलम्बननया विद्यते यस्यां सा रोगिणी,
सैव रोगिणिका, यथा-सनत्कुमारस्य ७। अनादृता-अनादृतात्=अनादराद्देतोः
या प्रव्रज्या सा, यथा नन्दिषेणस्य ८। देवसंज्ञप्तिः-देवस्य संज्ञप्त्या=देवकृतप्रति-
बोधनेन या सा, यथा-मेतार्यादेः ९। तथा-वत्सानुबन्धिका-वत्सा=पुत्रः, तस्य
अनुबन्धः=स्नेहो हेतुर्यस्यां सा, यथा-वैरस्वामिमातुः १० इति ॥ सू० ९ ॥

प्रव्रज्यावानेव श्रमणधर्माधिकारी भवतीति श्रमणधर्मान् दशविधत्वेनाह—

मूलम्--दसविहे समणधर्मे पणत्ते, तं जहा-खंती १ मुत्ती
२ अज्जवे ३, महत्ते ४, लाघवे ५, सच्चवे ६, संजमे ७, तवे
८, चियाए ९, बंभचेरवासे १० ॥ सू० १० ॥

जो प्रव्रज्या मल्लिनाथके द्वारा स्मरण कराया गया है पूर्वभव जिन्होंको
ऐसे प्रतिबुद्ध हुए ६ राजाओंकी तरह स्मरणसे ग्रहण की जाती है वह
स्मारणिका प्रव्रज्या है ६ सनत्कुमारकी तरह जो प्रव्रज्या रोगके कारण
ग्रहण की जाती है वह रोगिणिका प्रव्रज्या है ७ नन्दिषेण की जैसे
जो प्रव्रज्या अनादरके कारण की जाती है वह अनादृता प्रव्रज्या है ८
मेतार्य आदिही तरह जो प्रव्रज्या देवकृत प्रतिबोधनके वशसे धारण
की जाती है वह प्रव्रज्या देवसंज्ञप्ति प्रव्रज्या है ९ जो प्रव्रज्या वैर
स्वामीकी माताकी तरह पुत्रके स्नेहके वशसे धारण की जाती है वह
वत्सानुबन्धिका प्रव्रज्या है १० ॥ सूत्र ९ ॥

(६) जे प्रव्रज्या पूर्वभव आदिना स्मरणने कारणे धारण कराय छे ते
प्रव्रज्याने स्मारणिका प्रव्रज्या कहे छे. मल्लिनाथ भगवान द्वारा जे छ राजाओने
पूर्वभवतुं स्मरण करायवामां आ०युं छतुं ते राजाओनी प्रव्रज्याने स्मारणिका
प्रव्रज्या कही शकय (७) सनत्कुमारनी जेम जे प्रव्रज्या रोगने कारणे ग्रहण
कराय छे ते प्रव्रज्याने रोगिणिका प्रव्रज्या कहे छे. (८) नन्दिषेणनी जेम
जे प्रव्रज्या अनादरने कारणे देवामां आवे छे ते प्रव्रज्याने अनादृता
प्रव्रज्या कहे छे.

(९) मेतार्य आदिनी जेम जे प्रव्रज्या देवकृत प्रतिबोधनी प्रेरणने देवामां
आवे छे ते प्रव्रज्याने देवसंज्ञप्ति प्रव्रज्या कहे छे. (१०) वैर स्वामीनी माता
जेम जे प्रव्रज्या पुत्र प्रत्येना स्नेहने कारणे देवामां आवे छे ते प्रव्रज्याने
वत्सानुबन्धप्रव्रज्या कहे छे. ॥ सूत्र ९ ॥

छाया—दशविधः श्रमणधर्मः प्रज्ञसः, तद्यथा—क्षान्तिः १, मुक्तिः २, आर्जवं ३, मार्दवं ४, लाघवं ५, सत्यं ६, संयमः ७, तपः ८, त्यागः ९, ब्रह्मचर्यवासः १० ॥ सू० १० ॥ टीका—‘दशविधे’ इत्यादि—

श्रमणधर्मो दशप्रकारकः प्रोक्तः, तथाहि—क्षान्ति = निन्दादिशत्रवणेऽपि क्रोध-
त्यागः १, मुक्ति = बाह्याभ्यन्तरनस्तुषु लोभपरित्यागः २, आर्जवम् = मायात्यगः
३, मार्दवं = मानपरित्यागः ४, लाघवम् = द्रव्यतोऽर्योपधिना, भावतो क्रुद्धि, रस
शातरूपं गौरवत्रयत्यागः ५, सत्यम् = सत्यवादित्यम् ६, संयमः = प्राणातिपातादि-
विरमणम् ७, तपः—तपति = ब्रह्मति अष्टप्रकारकं कर्मेति तपः—तपश्चर्या ८, त्यागः =

प्रज्ञयात्रालाही श्रमण धर्म का अधिकारी होना है अतः अब सूत्र-
कार श्रमणधर्मों का दश प्रकारसे वर्णन करते हैं—

“दशविधे श्रमणधर्मे पणत्ते” इत्यादि ।

टीकार्थ—श्रमण धर्म १० प्रकारका कहा गया है—जैसे—क्षान्ति १ मुक्ति २
आर्जव ३ मार्दव ४ लाघव ५ सत्य ६ संयम ७ तप ८ त्याग ९ और
ब्रह्मचर्य वास १० ।

निन्दा आदिके सुनने पर भी क्रोध नहीं करना क्षान्ति है १ बाह्य
आभ्यन्तर बस्तुओंमें लोभका परित्याग करना इसको नाम मुक्ति है २
माया (कपट) का त्याग करना आर्जव है ३ मानका परित्याग करना मार्दव
है ४ द्रव्यकी अपेक्षा अल्प उपधि रखना और भावकी अपेक्षा क्रुद्धि, रस
शाना गौरव त्रयका त्याग करना लाघव है ५ सत्य बोलना सत्य है ६ प्राणा-
तिपात आदिका त्याग करना संयम है ७ आठ प्रकारके कर्मोंको जो

प्रनयनयुक्त व्यक्ति ज श्रमणधर्मनी अधिकारी थछ शके छे. तेथी हुवे
सूत्रकार श्रमणधर्मोना दस प्रकारोनुं वर्णन करे छे.

“दशविधे श्रमणधर्मे पणत्ते” इत्यादि—(सू. १०)

टीकार्थ—श्रमणधर्म दस प्रकारना कहा छे—(१) क्षान्ति, (२) मुक्ति, (३) अर्जव,
(४) मार्दव, (५) लाघव, (६) सत्य, (७) संयम, (८) तप, (९) त्याग
अने (१०) ब्रह्मचर्यवास.

पेटानी निन्दा थती सांलगवाथी पणु क्रोध न करवो अथवा पेटानुं
अहित करनार प्रत्ये पणु क्षमाभाव रणवो तेनुं नाम क्षान्ति छे. बाह्य अने
आभ्यन्तर वस्तुओ प्रत्येना लोभनो त्याग करवो तेनुं नाम मुक्ति छे. माया
(कपट)नो त्याग करवो तेनुं नाम आर्जव छे. माननो परित्याग करवो तेनुं
नाम मार्दव छे. द्रव्यनी अपेक्षाओ अल्प उपधि (उपकरणु) राखवी अने
भावनी अपेक्षाओ गौरवत्रयनो त्याग करवो तेनुं नाम लाघव छे सत्य बोलवुं
तेनुं नाम सत्य छे. प्राणातिपात आदिना त्यागनुं नाम संयम छे. आठ प्रकारना

સંભોગિમુનિભ્યો ભક્તાદીનાં દાનમ્ ૯, બ્રહ્મચર્યવાસઃ=બ્રહ્મચર્યેણાવસ્થાનમ્ ૧૦
॥ સૂ ૧૦ ॥

વૈયાવૃત્યમપિ શ્રમણધર્મ એવેતિ વૈયાવૃત્યં દશવિધત્વેનાહ—

મૂલમ્--દસવિધે વૈયાવચ્ચે પળ્લન્તે, તં જહા--આચરિયવૈયા-
વચ્ચે ૧, ઉવજ્ઞાયવૈયાવચ્ચે ૨, થેરવૈયાવચ્ચે ૩, તવસ્મિવૈયા-
વચ્ચે ૪, ગિલાણવૈયાવચ્ચે ૫, સેહવૈયાવચ્ચે ૬, કુલવૈયાવચ્ચે ૭,
ગણવૈયાવચ્ચે ૮, સંઘવૈયાવચ્ચે ૯, સાહન્નિમયવૈયાવચ્ચે ૧૦ ॥ સૂ ૧૧ ॥

છાયા—દશવિધં વૈયાવૃત્યં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તથા—આચાર્યવૈયાવૃત્યમ્ ૧, ઉપાધ્યા-
યવૈયાવૃત્યમ્ ૨, સ્થવિરવૈયાવૃત્યમ્ ૩, તપસ્વિવૈયાવૃત્યમ્ ૪, ગ્લાનવૈયાવૃત્યમ્ ૫,
શૈક્ષવૈયાવૃત્યમ્ ૬, કુલવૈયાવૃત્યમ્ ૭, ગણવૈયાવૃત્યમ્ ૮, સંઘવૈયાવૃત્યમ્ ૯ સાધ-
ર્મિકવૈયાવૃત્યમ્ ૧૧ ॥ સૂ ૨૧ ॥

ટીકા—‘ દસવિધે વૈયાવચ્ચે ’ इत्यादि—

વૈયાવૃત્યમ્—વ્યાવૃત્તસ્ય=શુભવ્યાપારવતો ભાવઃ કર્મ વા વૈયાવૃત્યમ્—ભક્તા-
દિભિર્ધર્મોપગ્રહકારિવસ્તુમિરુપગ્રહત્તરણમ્ । અથવા—વૈયાવૃત્યમ્—વ્યાવૃત્તસ્ય ભાવઃ

જલાતા હૈ વહ તપ હૈ ૮ સંભોગિ મુનિજનોંકે લિયે ભક્તાદિકા દેના
ત્યાગ હૈ ૯ તથા બ્રહ્મચર્યસે રહના નામ બ્રહ્મચર્યવાસ ૧૦ ॥ સૂ ૧૦ ॥

વૈયાવૃત્ય ધર્મ શ્રમણ ધર્મહી હૈ અતઃ અથ સૂત્રકાર વૈયાવૃત્યકા વર્ણન
દશ પ્રકારસે કરતે હૈ—‘ દસવિધે વૈયાવચ્ચે પળ્લન્તે ’ इत्यादि ॥ સૂ ૧૧ ॥

ટીકાર્થ—શુભ વ્યાપારવાલેકા જો ભાવ અથવા કર્મ હૈ વહ વૈયાવૃત્ય હૈ—
ધર્મોપગ્રહકારી વસ્તુ રૂપ ભક્ત આદિ દ્વારા ગ્લાન આદિ સાધુજનોંકી
સહાયતા ઉનકી સેવા કરના વહ વૈયાવૃત્ય હૈ અથવા—વ્યાવૃત (સેવા)કા

કર્મોને જે બાળી નાખે છે તેને તપ કહે છે. સાંભોગિક મુનિઓને આહારાદિ
આપવા તેનું નામ બ્રહ્મચર્યવાસ છે ॥ સૂ ૧૦ ॥

વૈયાવૃત્ય પણ શ્રમણધર્મ જે ગણાય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર વૈયાવૃત્યના દસ
પ્રકારોનું વર્ણન કરે છે—‘ દસવિધે વૈયાવચ્ચે પળ્લન્તે ’ इत्यादि—(સૂ. ૧૧)

ટીકાર્થ—શુભ વ્યાપારવાળાનો જે ભાવ અથવા તેનું જે કર્મ હોય છે તેનું નામ
વૈયાવૃત્ય છે. ધર્મોપગ્રહકારી વસ્તુરૂપ ભક્ત (આહાર) આદિ દ્વારા ગ્લાન (ખીમાર,
અશક્ત) આદિ સાધુઓની સેવા કરવી તેનું નામ વૈયાવૃત્ય છે. તે અથવા વ્યાવૃત

કર્મવેતિ, પૃષોદરાદિત્વાચ્છિદ્ધિઃ, અર્થસ્તુ સ એવ । તદ્વૈયાવૃત્ત્યં દશવિધં પ્રજ્ઞસમ્, તદ્વથા-આચાર્યવૈયાવૃત્ત્યમિત્યાદિ । આચાર્યાદીનામર્થઃ સ્પષ્ટઃ । નવમ્-સાધર્મિકાઃ-સમાનો ધર્મઃ સધર્મઃ, તેન ચરન્તીતિ સાધર્મિકાઃ=સાધવ્ય ઇતિ ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

વૈયાવૃત્ત્યં ચ જીવધર્મ ઇતિ જીવપરિણામાનાહ—

મૂલમ્—દશવિધે જીવપરિણામે પઞ્ચત્તે, તં જહા-ગૃપ-રિણામે ૧; ઇન્દ્રિયપરિણામે ૨, કસાયપરિણામે ૩, લેસાપરિણામે ૪, જોગપરિણામે ૫, ઉત્તરોગપરિણામે ૬, ણાણપરિણામે ૭, દંસ-ણપરિણામે ૮, ચરિત્તપરિણામે ૯, વેદપરિણામે ૧૦ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

છાયા—દશવિધો જીવપરિણામઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્વથા-ગતિપરિણામઃ ૧, ઇન્દ્રિય-પરિણામઃ ૨, ક્ષયાપરિણામઃ ૩, લેસ્યાપરિણામઃ ૪, યોગપરિણામઃ ૫, ઉપયો-ગપરિણામઃ ૬, જ્ઞાનપરિણામઃ ૭, દર્શનપરિણામઃ ૮ ચારિત્રપરિણામઃ ૯, વેદ-પરિણામઃ ૧૦ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

જો આવ અથવા કર્મ હૈ વૈયાવૃત્ત્ય હૈ, યહ વૈયાવૃત્ત્ય આચાર્ય વૈયાવૃત્ત્ય ૧ ઉપાધ્યાય વૈયાવૃત્ત્ય ૨ સ્થવિર વૈયાવૃત્ત્ય ૩ તપસ્વી વૈયાવૃત્ત્ય ૪ ગ્લાન વૈયાવૃત્ત્ય ૫ શૈક્ષ વૈયાવૃત્ત્ય ૬ કુલ વૈયાવૃત્ત્ય ૭ ગણ વૈયાવૃત્ત્ય ૮ સંઘ વૈયાવૃત્ત્ય ૯ ઓર સાધર્મિક વૈયાવૃત્ત્યકે ભેદસે ૧૦ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ, આચાર્ય આદિકૌકા અર્થ સ્પષ્ટ હૈ સમાન ધર્મકા નામ સધર્મ હૈ, હસ સમાન ધર્મસે રહતે હૈ હસ સમાન ધર્મવાલે જો હોતે હૈ વે સાધર્મિક હૈ એસે સાધર્મિક સાધુ હોતે હૈ । સૂ. ૧૧ ।

(સેવા)નો જે ભાવ છે અથવા સેવાનું જે કાર્ય છે તેનું નામ વૈયાવૃત્ત્ય છે. તે વૈયાવૃત્ત્યના નીચે પ્રમાણે દસ પ્રકાર પડે છે—(૧) આચાર્ય વૈયાવૃત્ત્ય, (૨) ઉપા-ધ્યાય વૈયાવૃત્ત્ય, (૩) સ્થવિર વૈયાવૃત્ત્ય, (૪) તપસ્વી વૈયાવૃત્ત્ય, (૫) ગ્લાન વૈયા-વૃત્ત્ય, (૬) શૈક્ષ વૈયાવૃત્ત્ય, (૭) કુલ વૈયાવૃત્ત્ય, (૮) ગણ વૈયાવૃત્ત્ય, (૯) સંઘ વૈયાવૃત્ત્ય અને (૧૦) સાધર્મિક વૈયાવૃત્ત્ય.

પહેલાં નવ પ્રકારોનો અર્થ આજ અન્યમાં આગળ આપનામાં આવેલ છે. સમાન ધર્મનું નામ સધર્મ છે. સમાન ધર્મથી રહેનારા અથવા સમાન સધર્મવાળા જે સાધુઓ હોય છે તેમને સાધર્મિક કહે છે તેમના વૈયાવૃત્ત્યને સાધર્મિક વૈયાવૃત્ત્ય કહે છે. ॥ સૂત્ર ૧૧ ॥

टीका—‘ दसविहे जीवपरिणामे ’ इत्यादि—

जीवपरिणामः—परिणमनं परिणामः, स च द्रव्यार्थिक—पर्यायार्थिकनयमतेन द्विविधः । तत्र—द्रव्यार्थिकनयमतेन—यद् द्रव्यं कथंचित् सदेव उत्तरपर्यायरूपं धर्मान्तरं गच्छति । तत्र द्रव्ये पूर्वपर्यायस्य सर्वथाऽवस्थानमपि नो भवति, न चाप्येकान्तेन विनाशो भवति । तदुक्तम्—

“ परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् ।

न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विद्वामिष्टः ॥ १ ॥ ” इति ।

वैयाचृत्य यह जीव धर्म है अनः अत्र सूत्रकार जीव परिणामोंका कथन करते हैं—“दसविहे जीव परिणामे पणत्ते” इत्यादि ।

टीकार्थ—जीव परिणामन रूप परिणाम दस प्रकारका कहा गया है जैसे— गतिपरिणाम १ इन्द्रियपरिणाम २ कषायपरिणाम ३ लेश्यापरिणाम ४ योगपरिणाम ५ उपयोगपरिणाम ६ ज्ञान परिणाम ७ दर्शन परिणाम ८ चारित्रपरिणाम ९ और वेदनापरिणाम १०

परिणमन रूप परिणाम द्रव्यार्थिक और पर्यायार्थिक नयके मतसे दो प्रकारका होता है, जो द्रव्य किसी अपेक्षासे अपना अस्तित्व रखता हुआ उत्तर पर्याय रूप धर्मान्तरको प्राप्त करता है—धारण करता है वह द्रव्यार्थिक नय मतानुसार परिणमन है इस विवक्षाके अनुसार द्रव्यमें पूर्वपर्यायका सर्वथा अवस्थान भी नहीं होता है और एकान्ततः उसका विनाश भी नहीं होता है तदुक्तम्—

वैयाचृत्य एवधर्मरूपे छे. तेथी छेत्ते सूत्रकार एवपरिणामोत्तुं निरूपणु करे छे—

“ दसविहे जीवपरिणामे पणत्ते ” इत्यादि—(सू १२)

टीकार्थ—एव परिणमनरूप परिणाम दस प्रकारतुं कहुं छे. ते दस प्रकारे नीचे प्रमाणे छे—(१) गतिपरिणाम, (२) इन्द्रियपरिणाम, (३) कषायपरिणाम, (४) लेश्यापरिणाम, (५) योगपरिणाम, (६) उपयोगपरिणाम. (७) ज्ञानपरिणाम, (८) दर्शनपरिणाम, (९) चारित्रपरिणाम अने (१०) वेदनापरिणाम.

परिणमनरूप परिणामना ये प्रकार पडे छे—(१) द्रव्यार्थिक नयनी मान्यता प्रमाणेतुं परिणमन अने पर्यायार्थिक नयनी मान्यता प्रमाणेतुं परिणमन.

ये द्रव्य कैध अपेक्षासे (रीते) पोतातुं अस्तित्व टकावी राणीने उत्तर पर्यायरूप धर्मान्तरने धारणु करे छे, ते प्रकारना परिणमनने द्रव्यार्थिक नयनी मान्यता प्रमाणेतुं परिणमन कडे छे.

आ कथन अनुसार द्रव्यमां पूर्वपर्यायतुं सर्वथा अवस्थान (अस्तित्व) पणु डोतुं नथी अने तेना संपूर्णतः नाश पणु थतो नथी. कहुं पणु छे के—

पर्यायार्थिकनयमतेन तु-पूर्वसत्पर्यायापेक्षया विनाशः, उत्तरेण चासता पर्यायेण प्रादुर्भावः । तदुक्तम्—

“ परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं ” इत्यादि।

तात्पर्य इसका ऐसा है कि एक पर्यायसे दूसरी पर्यायका होना द्रव्यमेंही होना है, क्योंकि पर्यायोंका आधार द्रव्य है, अतः द्रव्य जब एक पर्यायका परित्याग करता हुआ पर्यायान्तरको प्राप्त करता है उस अवस्थामें वह द्रव्य अपने मौलिक रूपसे नष्ट नहीं होता है, प्रथम पर्यायमें जैसा अस्तित्व था वैसाही उसका रूप अस्तित्व पर्यायान्तरमें रहता है, इसलिये अर्थान्तरगमन ही परिणामहै, द्रव्यका सदा एकसी स्थितिमें रहना यह परिणाम नहीं है, इस अवस्थामें भी पूर्वपर्यायका उस द्रव्यमें सर्वथा विनाश भी नहीं होता है, और उसका सर्वथा अवस्थान भी नहीं रहता है क्योंकि जब एक पर्यायसे द्वितीय पर्यायमें प्रवृत्ति होती है तो वह प्रथम पर्याय उस द्रव्यमें अन्तर्हित (छिप) हो जाती है—यही उसका प्रथम पर्यायसे रहित होना है.

पर्यायार्थिक नयके अन्तानुसार जब द्रव्यमें उत्तर पर्यायका उत्पाद होता है, तो यह उत्तर पर्याय उस द्रव्यमें असत् होती है, और इसका

“ परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं ” इत्यादि—

આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—એક પર્યાયમાંથી બીજી પર્યાયમાં પરિણમન થવાની વાત દ્રવ્યમાં જ સંભવી શકે છે, કારણ કે પર્યાયોના આધાર રૂપ દ્રવ્ય હોય છે. તેથી જ્યારે એક પર્યાયનો પરિત્યાગ કરીને પર્યાયાન્તર (અન્યપર્યાય)ને ધારણ કરે છે ત્યારે તે દ્રવ્યના મૌલિક રૂપને નાશ થતો નથી. પૂર્વપર્યાયમાં તેનું જેવું અસ્તિત્વ હતું એવું જ તેનું અસ્તિત્વ પર્યાયાન્તરમાં પણ ટકી રહે છે. તેથી અર્થાન્તરગમન જ પરિણામ છે,—દ્રવ્યનું સદા એક સરખી સ્થિતિમાં રહેવું તેનું નામ પરિણામ (પરિણમન) નથી. આ અવસ્થામાં પણ પૂર્વપર્યાયનો તે દ્રવ્યમાં સર્વથા વિનાશ પણ થતો નથી અને તેનું સર્વથા અવસ્થાન પણ રહેતું નથી, કારણ કે જ્યારે કોઈ એક પર્યાયમાં જ્યારે તે દ્રવ્યનું પરિણમન થાય છે, ત્યારે તે પૂર્વપર્યાય દ્રવ્યમાં અન્તર્હિત થઈ જાય છે—એજ તેનું પ્રથમ પર્યાયથી રહિત થવાનું કાર્ય (પરિણમન) છે.

પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા આ પ્રકારની છે—જ્યારે દ્રવ્યમાં ઉત્તરપર્યાયનો ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ) થાય છે, ત્યારે તે તે દ્રવ્યમાં તે ઉત્તર પર્યાય અસત્ (અવિદ્યમાન) હોય છે અને તેનો તેમાં ઉત્પાદ થાય છે, તેથી આ ઉત્તરપર્યાયની

“ સત્પર્યયેણ નાશઃ, પ્રાદુર્ભાવોઽસતા ચ પર્યયતઃ ।

દ્રવ્યાનાં પરિણામઃ પ્રોક્તઃ સ્વલુ પર્યયનયરય ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

જીવસ્ય પરિણામઃ-જીવપરિણામઃ । અયં પ્રયોગકૃતઃ । સ ચાયં જીવપરિ-
ણામો દશવિધઃ પ્રજ્ઞતઃ । તથાદિ-ગતિપરિણામઃ-ગતિઃ-ગતિનામકર્મોદયાન્નાર-
કાદિવ્યપદેશહેતુઃ, તદ્વૃષઃ પરિણામઃ । અયં પરિણામથ નારકાદિભેદેન ચતુર્વિધો
ભવક્ષયાવધિકો બોદ્ધવ્ય ઇતિ ॥ ૧ ॥ તથા-ઇન્દ્રિયપરિણામઃ-ઇન્દ્રિયાણ્યેવ પરિ-
ણામઃ-ઇન્દ્રિયરૂપો જીવપરિણામઃ । સ ચાયં શ્રોત્રાદિભેદેન પञ્ચવિધઃ । ૨ । તથા-
કષાયપરિણામઃ-કષાયરૂપઃ પરિણામઃ । અયં ચ ક્રોધાદિ ભેદેન ચતુર્વિધઃ । ૩ ।

ઉસમં ઉત્પાદ હોતા હૈ-અતઃ હસ ઉત્તર પર્યાયકી અપેક્ષાસે દ્રવ્યકા
ઉત્પાદ ઓર વર્તમાનમં સત્ પર્યાયકી અપેક્ષાસે ઉસકા વિનાશ હોતા હૈ-
તદુક્તમ્-“ સત્પર્યયેણ નાશઃ ” ઇત્યાદિ ।

જીવકા જો પરિણામ હૈ વહ જીવ પરિણામ પ્રયોગ કૃત હોતા હૈ
વહ જો દશ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ, ઉસકા તાત્પર્ય હસ પ્રકારસે હૈ-
ગતિનામકર્મકે ઉદયસે જો જીવ, જીવમં નારક આદિ રૂપ વ્યપદેશ
હોતા હૈ વહ ગતિપરિણામ હૈ, યહ પરિણામ નારક આદિકે ભેદસે
ચાર પ્રકારકા હોતા હૈ, ઓર યહ ગતિપરિણામ જબ તક ભવકા ક્ષય
નહીં હોતા હૈ-તબ તક જીવમં રહતા હૈ, દ્રવ્યેન્દ્રિય ંવં ભાવેન્દ્રિય રૂપ
જીવકા પરિણામ હૈ વહ ઇન્દ્રિય પરિણામ હૈ, યહ ઇન્દ્રિય પરિણામ શ્રોત્રા-
દિકે ભેદસે પાંચ પ્રકારકા હોતા હૈ કષાય રૂપ જો જીવકા પરિણામ
હૈ, વહ કષાય પરિણામ હૈ, યહ ક્રોધાદિકે ભેદસે ચાર પ્રકારકા હોતા

અપેક્ષાએ દ્રવ્યનો ઉત્પાદ અને વર્તમાનમાં સત્ (વિદ્યમાન) પર્યાયની અપેક્ષાએ
તેનો વિનાશ થાય છે. કહું પણ છે કે-“ સત્પર્યયેણ નાશઃ ” ઇત્યાદિ—

જીવનું જે પરિણામ છે તે જીવપરિણામ પ્રયોગકૃત હોય છે. તેના જે
દસ પ્રકારો કહ્યા છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-ગતિનામકર્મના ઉદ-
યથી જીવમાં નારક આદિરૂપ જે ઓળખવામાં આવે છે-તેનું નામ ગતિપરિ-
ણામ છે તે ગતિપરિણામના નારક આદિ ચાર ભેદ પડે છે જ્યાં સુધી જીવનો
ક્ષય થતો નથી, ત્યાં સુધી જીવમાં આ ગતિપરિણામનો સદ્ભાવ રહે છે.

દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય રૂપ જીવનું પરિણામ છે તેને ઇન્દ્રિયપરિણામ
કહે છે. તે ઇન્દ્રિયપરિણામ શ્રોત્રાદિના ભેદથી પાંચ પ્રકારનું છે-

કષાયરૂપ જે જીવનું પરિણામ છે તેને કષાયપરિણામ કહે છે. તે ક્રોધાદિના
ભેદથી ચાર પ્રકારનું હોય છે.

તથા-લેશ્યાપરિણામઃ-લેશ્યા-લેશ્યારૂપઃ પરિણામઃ । અયં ચ-કૃષ્ણાદિભેદેન પદ્ધિઃ । ૪ । તથા-યોગપરિણામઃ-યોગો=વ્યાપારઃ, સ એવ પરિણામઃ । અયં ચ-મનોવાકાયભેદેન ત્રિવિધઃ । ૫ । ઉપયોગપરિણામઃ-ઉપયુજ્યતે=વસ્તુપરિચ્છેદં પ્રતિ વ્યાપાર્યતે इत्युપયોગ, વોધરૂપો જીવસ્ય તત્ત્વભૂતો વ્યાપારઃ, તત્ત્વપઃ પરિણામઃ । અયં ચ સાકારાનાકારભેદેન દ્વિવિધઃ । ૬ ॥ જ્ઞાનપરિણામઃ-જ્ઞાનરૂપઃ પરિણામઃ । અયં ચ-આભિનિવોધિકાદિભેદેન પચ્ચવિધઃ । યદ્યપિ મિથ્યાદૃષ્ટે-જ્ઞાનત્વેન પ્રસિદ્ધાનિ મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનવિમજ્જ્ઞાનાનિ અજ્ઞાનપરિણામત્વેન અજ્ઞાનાન્યેવ, તથાપિ વિશેષગ્રહણસાધર્મ્યાત્ તાન્યપ્યત્ર જ્ઞાનપરિણામગ્રહણેનૈવ ગૃહીતા-

હૈ । લેશ્યા રૂપ જો જીવકા પરિણામ હૈ વહ લેશ્યા પરિણામ હૈ, યહ કૃષ્ણલેશ્યા આદિ રૂપસે ૬ પ્રકારકા હોતા હૈ, યોગ રૂપ જો જીવકા પરિણામ હૈ, વહ યોગ પરિણામ હૈ, યહ યોગ પરિણામ મન વચન વંદ કાયકે ભેદસે ત્રીન પ્રકારકાહૈ વસ્તુકો જાનનેકે પ્રતિ જો જીવકા વ્યાપાર હોતા હૈ, વહ ઉપયોગ હૈ, યહ ઉપયોગ યહાં વોધરૂપ લિયો ગયા હૈ, ઇસ ઉપયોગ રૂપ જો વ્યાપાર જીવકા હોતા હૈ, વહ ઉપયોગ પરિણામહૈ યહ સાકાર ઓર અનાકારકે ભેદસે દો પ્રકાર હોતા હૈ ૬ જ્ઞાન રૂપ જો જીવકા પરિણામ હૈ વહ જ્ઞાન પરિણામહૈ, યહ જ્ઞાન પરિણામ આભિ નિવોધિક આદિકે ભેદસે પાંચ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ, યદ્યપિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવકે જ્ઞાન રૂપસે પ્રસિદ્ધ મત્યજ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન, એવં વિમજ્જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપ પરિણામવાલે હોનેસે અજ્ઞાનહી હૈ, તો મી વિશેષ ગ્રહણકે સાધર્મ્યકો લેકર વે મી યહ જ્ઞાન પરિણામકે ગ્રહણસે ગૃહીત હુવ હૈ,

લેશ્યારૂપ જે જીવકા પરિણામ છે તેનું નામ લેશ્યાપરિણામ છે તેના કૃષ્ણલેશ્યા આદિ રૂપ છ પ્રકાર કહ્યા છે.

યોગરૂપ જે જીવકા પરિણામ છે તેને યોગપરિણામ કહે છે મનઃયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગના લેશ્યા તે યોગપરિણામ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે. વસ્તુને જાણવાને માટે જીવ જે વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) કરે છે, તેનું નામ ઉપયોગ રૂપ જે વ્યાપાર હોય છે તેને ઉપયોગ પરિણામ કહે છે. તેના સાકાર અને અનાકાર એવા બે લેશ્યા છે.

જ્ઞાનરૂપ જે જીવકા પરિણામ છે તેને જ્ઞાનપરિણામ કહે છે. તે જ્ઞાન પરિણામના આભિનિવોધિક આદિ પાંચ પ્રકાર છે જે કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવના જ્ઞાન રૂપે પ્રસિદ્ધ મત્યજ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન, અને વિમજ્જ્ઞાન, આ ત્રણે અજ્ઞાનરૂપ પરિણામવાળાં હોવાથી અજ્ઞાનરૂપ જે હોય છે, છતાં પણ વિશેષ ગ્રહણના સાધર્મ્યને

नीतिबोधम् ॥ ७ ॥ दर्शनपरिणामः—दर्शनं=श्रद्धानम्, तद्रूपपरिणामः । अयं च—
सम्यक्तव—मिथ्यात्व—मिश्र—भेदात् त्रिविधः ॥ ८ ॥ चारित्रपरिणामः—चारित्रं=
क्रिया, तद्रूपः परिणामः । अयं च सामायिकादिभेदात् पञ्चविधः ॥ ९ ॥ तथा—
वेदपरिणामः—वेदरूपः परिणामः । अयं च—स्त्रीपुंनपुंसकभेदेन त्रिविधः ॥ १० ॥
अत्र गतिपरिणामइन्द्रियपरिणामः, इत्यादिक्रमेण यो निर्देशः कृतस्तात्रायं हेतुः—
गतिपरिणामे सत्येव इन्द्रियादिपरिणामाः संभवन्ति, अतः प्रथमं स निर्दिष्टः ।
गतिपरिणामानन्तरं प्रथमत इन्द्रियपरिणाम एव भवतीति—इन्द्रियपरिणाम
उक्तः । इन्द्रियपरिणामे सति इष्टानिष्टविषयसम्बन्धः, ततश्च रागद्वेषौ समुत्पद्येते

ऐसा जानना चाहिये दर्शन रूप जो जीवका परिणाम है वह दर्शन
परिणाम है—यह दर्शन परिणाम सम्यक्तव, मिथ्यात्व और मिश्रके भेदसे
तीन प्रकारका है, चारित्र शब्दका अर्थ क्रिया है, इस क्रिया रूप जो
जीवका परिणाम है, वह चारित्र परिणाम है, यह सामायिक आदिके
भेदसे पांच प्रकारका है, वेद रूप जो जीवका परिणाम है वह वेद परि-
णाम है, यह स्त्रीवेद पुंवेद और नपुंसक वेदसे तीन प्रकारका है गति
परिणाम इन्द्रिय परिणाम इत्यादि क्रमसे जो निर्देश क्रिया गया है,
उसमें यह कारण कि गतिपरिणामके होने पर ही इन्द्रियादि परिणाम
होते हैं, इसी कारण उसका प्रथम निर्देश हुआ है, गतिपरिणामके
अनन्तर प्रथमतः इन्द्रिय परिणाम ही होता है—इस कारण उसके बाद
उसका निर्देश हुआ है, इन्द्रिय परिणामके होने पर इष्ट अनिष्ट विष-
यका सम्बन्ध होता है, इससे रागद्वेष उत्पन्न होते हैं इस कारण उसके

बीधे तेजो पञ्च ज्ञानपरिणामना श्रद्धात्थी न गृहीत थयां छे, अम समञ्जु'
नेधये. दर्शनरूप अवनु' ने परिणाम छे तेने दर्शनपरिणाम कडे छे. ते दर्शन
—परिणामना सम्यक्तव, मिथ्यात्व अने मिश्ररूप त्रणु लेह क्छा छे चारित्रने
अर्थ क्रियारूप ने अवनु' परिणाम छे तेने चारित्रपरिणाम कडे छे. ते
सामायिक आदिना लेहथी पांच प्रकारनुं डोय छे. वेद रूप अवनु' ने परिणाम
छे तेने वेदपरिणाम कडे छे. तेना नीचे प्रमाणे त्रणु प्रकार छे. स्त्रीवेद, पुंवेद
अने नपुंसकवेद.

अही अवनु परिणामने गतिपरिणाम, इन्द्रियपरिणाम, संभवी शके छे.
आ कारणे सौथी पडेलां गतिपरिणामने निर्देश करवामां आण्ये छे. गति-
परिणाम पछी सौथी इन्द्रियपरिणाम न थाय छे, ते कारणे गतिपरिणामने
निर्देश करीने तयारभाह इन्द्रियपरिणामने निर्देश कराये छे इन्द्रियपरिणामने
सद्भाव डोय तो न इष्ट अने अनिष्ट विषयने संभंध थाय छे, अने ते
कारणे न रागद्वेष उत्पन्न थाय छे. ते कारणे इन्द्रियपरिणामने निर्देश कथां

इति कषायपरिणामः । कषायपरिणामे सति लेश्या परिणमतीति लेश्यापरिणामः । ननु कषाये परिणते सति लेश्यापरिणामो भवतीति यदुक्तं, तत्र का युक्तिः ? इति चेत्, आह-क्षीणकषायस्य लेश्यापरिणति भवति, न तु क्षीणलेश्यास्य कषायपरिणामः । अत एव क्षीणकषायस्य देशोनपूर्वकोटि यावत् शुक्ल-लेश्यापरिणति भवति ? यदुक्तम्—

“ सुदुत्तद्वं तु जहन्ना, उक्रोसा होइ पुव्वकोडीओ ।

नवहिं वरिसेहिं ऊण, नायव्वा सुकलेसाए ॥ १ ॥ ”

बाद कषाय परिणाम कहा है, कषाय परिणामके होने पर ही लेश्या परिणाम होता है इस कारण उसके बाद लेश्या परिणाम कहा है ।

शंका—कषाय परिणामके होने पर लेश्या परिणाम होता है ऐसा जो तुम कह रहे हो इसमें युक्ति क्या है ?

उत्तर—क्षीण कषायवाले जीवको लेश्या परिणति होती है परन्तु जो क्षीण लेश्यावाला जीव है, उसके कषाय परिणाम नहीं होता है तात्पर्य इस कथनका ऐसा है कि क्षीण कषायवालेको बारहवां गुण-स्थान होता है और वहां लेश्या परिणाम भी होता है परन्तु जब लेश्या क्षीण हो जाती है ऐसे १४ वें गुणस्थानवाले जीव को कषाय परिणाम नहीं होता है । इसी कारण क्षीण कषायवालेकी शुक्ल लेश्या परिणति देशोन पूर्वकोटि तक होती है । तदुक्तम्—

“ सुदुत्तद्वं तु जहन्ना ” इत्यादि ।

બાદ કષાયપરિણામનો નિર્દેશ કરવ માં આન્યે છે કષાયપરિણામનું અસ્તિત્વ હોય તો જ લેશ્યાપરિણામ સંભવી શકે છે, તે કારણે ત્યારબાદ લેશ્યાપરિણામનો નિર્દેશ કરાયો છે.

શંકા—આપ એવું કઈ દલીલને આધારે કહો છો કે કષાયપરિણામ હોય ત્યાં જ લેશ્યાપરિણામ સંભવી શકે છે ?

ઉત્તર—ક્ષીણકષાયવાળા જીવોમાં લેશ્યાપરિણત હોય છે, પરન્તુ જે ક્ષીણ લેશ્યાવાળો જ છે તેમાં કષાયપરિણામ હોતું નથી. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—મારમાં ગુણુસ્થાનવર્તી જ ક્ષીણકષાયવાળો હોય છે, ત્યાં લેશ્યાપરિણામનો પણ સદ્ભાવ હોય છે. પરન્તુ જ્યાં લેશ્યા ક્ષીણ થઈ જાય છે એવાં ૧૪માં ગુણુસ્થાનવાળા જીવમાં કષાયપરિણામનો સદ્ભાવ હોતો નથી. એજ કારણે ક્ષીણકષાયવાળાની શુક્લલેશ્યા પરિણતિ દેશોન પૂર્વ કોટિ પર્યન્ત હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—“ સુદુત્તદ્વં તુ જહન્ના ” ઇત્યાદિ—

छाया—सुहृत्तार्द्धं तु, जघन्या उत्कृष्टा भवति पूर्वकोटयः ।

नवभिर्ब्रह्मैरुना, ज्ञातव्या शुक्ललेख्यायाः ॥ इति ।

अत एव—कषायपरिणामानन्तरं लेश्यापरिणाम उक्तः । अयं लेश्यापरिणामो योगपरिणामे सत्येव भवति । यतो विरुद्धयोगस्य लेश्यापरिणामोऽपगच्छति । अत एवोक्तम्—“समुच्छिन्नक्रियं ध्यानमलेश्यस्य भवती—ति, अतो लेश्यापरिणामानन्तरं योगपरिणाम उक्तः । संसारिणां च योगपरिणामे सत्युपयोगपरिणामो भवतीति योगपरिणामानन्तरमुपयोगपरिणाम उक्तः । सति चोपयोगपरिणामे ज्ञानपरिणाम इति ज्ञानपरिणामः । सति च ज्ञानपरिणामे सम्यक्तत्वादिप-

इसीलिये कषाय परिणामके अनन्तर लेश्या परिणाम कहा गया है यह लेश्या परिणाम योग परिणामके होने पर ही होता है, क्योंकि जिसको योगका वियोग हो गया है ऐसे जीवका १४ वे गुणस्थानवाले जीवका-लेश्या परिणाम दूर हो जाता है । इसलिये कहा गया है—“समुच्छिन्नक्रियं ध्यानमलेश्यस्य भवति” समुच्छिन्न क्रियावाला ध्यान अलेश्या जीवको होता है, इस कारण लेश्या परिणामके अनन्तर योग परिणाम कहा गया है, संसारी जीवोंके योग परिणाम होने पर उपयोग परिणाम होता है—इसलिये योग परिणामके अनन्तर उपयोग परिणाम कहा गया है, उपयोग परिणामके होने पर ज्ञान परिणाम होता है, इसलिये उसके बाद ज्ञान परिणाम कहा गया है, ज्ञानपरिणामके होने पर जीवकी सम्यक्तत्वादिरूप परिणति होती है, इसलिये उसके अनन्तर दर्शन परिणाम कहा गया है, सम्यक्तत्वके होने पर

ते कारणे कषाय परिणामनो निर्देश कर्त्वा आह लेश्यापरिणामनो निर्देश कराये छे. योगपरिणामनो सदभाव डोय त्त्यारे न लेश्यापरिणामनो सदभाव रहे छे; कारणे के जेना योगनो निर्देश थछ गये छे जेवां अवतुं-१४मा गुणस्थानवाणा अवतुं-लेश्यापरिणाम दूर थछ जाय छे. तेथी न जेवुं कहुं छे के

“समुच्छिन्नक्रिय ध्यानमलेश्यस्य भवति” समुच्छिन्न क्रियावाणुं ध्यान अलेश्य अवमां डोय छे.” आ कारणे लेश्यापरिणामनो निर्देश कर्त्वा पछी योगपरिणामनो निर्देश कराये छे.

संसारी जेवामां योगपरिणाम डोय त्त्यारे न उपयोग परिणामनो पणु सदभाव रहे छे, तेथी योगपरिणामतुं कथन कर्त्वा आह उपयोग परिणामनो सदभाव डोय तो न ज्ञानपरिणामनो सदभाव रहे छे. तेथी उपयोगपरिणाम पछी ज्ञानपरिणामनो निर्देश कराये छे.

ज्ञानपरिणामनो सदभाव डोय तो न जेवामां सम्यक्तत्व आदिरूप परिणति हथा०—४६

રિણતિરિતિ દર્શનપરિણામઃ । સતિ ચ સમ્યક્ત્વે ચારિત્રમિતિ તત્પરિણામ ઉક્તઃ ।
સ્વ્યાદિવેદપરિણામે સતિ ચારિત્રપરિણામો ભવતિ, ન તુ ચારિત્રપરિણામે સતિ વેદ-
પરિણામઃ । યતોઽવેદકસ્યાપિ યથારૂપાતચારિત્રપરિણામો દૃષ્ટ ઇતિ ચારિત્રપરિ-
ણામનન્તરં વેદપરિણામ ઉક્ત ઇતિ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

ઇત્યં જીવપરિણામો દશવિધત્વેનોક્તઃ । સમ્પ્રતિ જીવવિપરીતાનામત્રીવાનાં
પરિણામં દશવિધત્વેનાહ—

મૂલ્ય—દસવિધે અજીવપરિણામે પળત્તે, તં જહા—વંધ-
ણપરિણામે ૧, ગતિપરિણામે ૨, સંઠાણપરિણામે ૩, ભેદપરિ-
ણામે ૪, વર્ણપરિણામે ૫, ગંધપરિણામે ૬, રસપરિણામે ૭,
ફાસપરિણામે ૮, અગુરુલઘુપરિણામે ૯, સદ્પરિણામે ૧૦ ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

છાયા—દશવિધોઽજીવપરિણામઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા—વન્ધનપરિણામઃ ૧, ગતિ-
પરિણામઃ ૨, સંસ્થાનપરિણામઃ ૩, ભેદપરિણામઃ ૪, વર્ણપરિણામઃ ૫, ગન્ધપ-
રિણામઃ ૬, રસપરિણામઃ ૭, સ્પર્શપરિણામ ૮, અગુરુલઘુપરિણામઃ ૯, શબ્દપરિ-
ણામઃ ૧૦ ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

ચારિત્ર હોતા હૈ, ફસલિયે ઉસકે વાદ ચારિત્ર પરિણામ કહા ગયા હૈ,
છત્રી આદિ રૂપ વેદ પરિણામકે હોને પર ચારિત્ર પરિણામ હોતા હૈ, ન
કિ ચારિત્ર પરિણામ હોને પર વેદપરિણામ હોતા હૈ, ક્યોંકિ અવેદકકો
મી યથારૂપાત ચારિત્ર પરિણામ દેલા ગયા હૈ, ફસલિયે ચારિત્ર પરિ-
ણામકે અનન્તર વેદ પરિણામ કહા ગયા હૈ । સૂ૦ ૧૨ ॥

હોઈ શકે છે, તે કારણે જ્ઞાનપરિણામનું કથન કરીને ત્યારબાદ દર્શનપરિણામનું
કથન કરવામાં આવ્યું છે.

સમ્યક્ત્વનેા સદ્ભાવ હોય ત્યારે જ ચારિત્રનેા સદ્ભાવ રહે છે, તે કારણે
દર્શનપરિણામનેા નિર્દેશ કર્યા પછી ચારિત્ર પરિણામનેા નિર્દેશ થયેા છે. સ્ત્રી
આદિરૂપ વેદપરિણામનેા સદ્ભાવ હોય ત્યારે જ ચારિત્રપરિણામનેા સદ્ભાવ
રહે છે. ચારિત્રપરિણામનેા સદ્ભાવ હોય ત્યારે વેદપરિણામનેા સદ્ભાવ રહે
છે, એવી વાત શક્ય નથી, કારણ કે અવેદકમાં પણ યથાખ્યાત (શાસ્ત્રોક્ત)
ચારિત્રપરિણામ જોવામાં આવે છે. તે કારણે ચારિત્રપરિણામનું કથન કર્યા પછી
વેદપરિણામનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂત્ર ૧૨ ॥

ટીકા—‘ દસવિદે ’ इत्यादि—

अजीवपरिणामः—अजीवाः=पुद्गलाः, तेषां परिणामो दशविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—
बन्धनपरिणामः—बन्धनं=पुद्गलानां संयोगः, स एव परिणामः । विषममात्राणां
स्निग्धानां च रूक्षाणां च पुद्गलानां संयोगरूपः परिणामइत्यर्थः अत्रेदं बोध्यम्—
समगुणस्निग्धस्य पुद्गलस्य समगुणस्निग्धेन, समगुणरूक्षस्य पुद्गलस्य च समगुण-
रूक्षेण पुद्गलेन संयोगो न भवति । अपि तु विषममात्राणां स्निग्धानां रूक्षाणां

इस प्रकारसे जीवका परिणाम दश प्रकारका कहा अब सूत्रकार जीवसे विपरीत अजीवोंके परिणामका दशविध रूपसे कथन करते हैं—

“ दसविदे अजीवपरिणामे पण्णत्ते ” इत्यादि ।

टीकार्थ—पुद्गल रूप अजीवोंका परिणाम दश प्रकारका कहा गया है जैसे—
बन्धन परिणाम १, गतिपरिणाम २, संस्थानपरिणाम ३ भेदपरि-
णाम ४ वर्ण परिणाम ५, गन्धपरिणाम ६, रसपरिणाम ७, स्पर्श
परिणाम ८ अगुरुलघु परिणाम ९ एवं शब्द परिणाम १०

पुद्गलोंका जो संयोग है, वह बन्धन है—इस बन्धन रूप जो परिणाम है वह बन्धन परिणाम है। यह परिणाम विषम मात्रावाले स्निग्ध पुद्गलोंका एव रूक्ष पुद्गलोंका संयोगरूप होता है यह इस प्रकारसे जानना चाहिये—सम-
गुण स्निग्धवाले पुद्गलका समगुण स्निग्धवाले पुद्गलके साथ समगुण रूक्षवाले पुद्गलका समगुण रूक्षवाले पुद्गलके साथ संयोग नहीं होता

पूर्वसूत्रनां लवना दस प्रकारना परिष्णामनुं निरूपणु करवामां आव्युं छे. ७वे सूत्रकार लवथी विपरीत जेवा अलवना दस प्रकारना परिष्णामनुं निरूपणु करे छे—इसविदे अजीवपरिणामे पण्णत्ते ” इत्यादि—(सू. १३)

टीकार्थ—पुद्गलरूप अलवोनुं परिष्णाम दस प्रकारनुं कहुं छे ते प्रकारे नीचे प्रमाणे छे—(१) बन्धन परिष्णाम, (२) गति परिष्णाम, (३) संस्थान परिष्णाम (४) लेह परिष्णाम, (५) वर्ण परिष्णाम, (६) गन्ध परिष्णाम, (७) रस परिष्णाम, (८) स्पर्श परिष्णाम, (९) अगुरु-लघु परिष्णाम अने (१०) शब्द परिष्णाम

पुद्गलोनो जे संयोग छे तेनुं नाम बन्धन छे. ते बन्धनरूप जे परिष्णाम छे तेने बन्धन परिष्णाम कहे छे. ते बन्धनरूप विषममात्रावाणां स्निग्ध पुद्गलोनो अने रूक्ष पुद्गलोनो संयोगरूप होय छे. आ संयोग आ प्रकारे थाय छे—समगुणु स्निग्धतावाणा पुद्गलोनो समगुणु स्निग्धतावाणा पुद्गल साथे संयोग थतो नथी अने समगुणु रूक्ष पुद्गलोनो रूक्ष पुद्गल साथे संयोग थतो नथी. परन्तु विषममात्रावाणां स्निग्ध

ચ પુદ્ગલાનાં સંયોગો ભવતિ । તદુક્તમ્—

“ સમનિદ્વાપ વંધો, ન હોઈ સમલુક્ષવયાય વિ ન હોઈ ।
વેમાયનિદ્વલુક્ષવત્તણેણ વંધો ઉ લંધાણં ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—સમસ્તિગ્ધતયા વન્ધો ન ભવતિ સમરુક્ષતયાઽપિ ન ભવતિ ।

વિમાત્રસ્તિગ્ધરુક્ષત્વેન વન્ધસ્તુ સ્કન્ધાનામ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥

વિષમમાત્રાણાં પુદ્ગલાનાં સંયોગો ભવતીતિ યદુક્તમ્, યત્ર માત્રાવૈષમ્યમેત્રં
હૈ, કિન્તુ વિષમ માત્રાવાલે હી સ્તિગ્ધોંકા ઓર રુક્ષોંકા સ્તિગ્ધ પુદ્ગલોંકે
સાથ ઓર રુક્ષ પુદ્ગલોંકે સાથ વન્ધ હોના હૈ તદુક્તમ્—

“ સમનિદ્વાપ વંધો ” ઇત્યાદિ ।

તાત્પર્ય યહી હૈ કિ વિષમ સ્તિગ્ધ રુક્ષ ગુણવાલે પુદ્ગલોંકાહી વન્ધ
હોતા હૈ—સમ ગુણવાલે સ્તિગ્ધ રુક્ષ પુદ્ગલોંકા વન્ધ નહીં હોના હૈ યદિ
સ્તિગ્ધ ગુણવાલે પરમાણુ સમાન હૈં તો ડનકા વન્ધ અન્ય સમાન સ્તિગ્ધ
ગુણવાલે પરમાણુઓંકે સાથ નહીં હોગા ઓર ન સમાન રુક્ષ ગુણવાલે
પરમાણુઓંકે સાથ હોગા હસી તરહસે રુક્ષ ગુણવાલે પરમાણુ સમાન
હૈં તો ડનકા ઓ વન્ધ અન્ય સમાન રુક્ષ ગુણવાલે પરમાણુઓંકે સાથ
નહીં હોગા ઓર ન અન્ય સમાન સ્તિગ્ધ ગુણવાલે પરમાણુઓંકે સાથ
હોગા વન્ધ હોનેકે લિયે વિષમ ગુણતા કારણ હોની હૈ, વહ વિષમતા
દ્રવ્યધિકનાસે લી ગઈ હૈ ।

પુદ્ગલોનો અને રુક્ષ પુદ્ગલોનો સ્તિગ્ધપુદ્ગલોની સાથે અને રુક્ષ પુદ્ગલોની
સાથે સંયોગ (બન્ધ) થઈ શકે છે. ઠહું પણ છે કે—

“ સમનિદ્વાપ વંધો ” ઇત્યાદિ—

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે વિષમ સ્તિગ્ધ રુક્ષ ગુણવાળાં પુદ્ગલોનો
જ બન્ધ થાય છે—સમગુણવાળા (સમાન માત્રામાં) સ્તિગ્ધરુક્ષ પુદ્ગલોનો બન્ધ
થઈ શકતો નથી. જો સ્તિગ્ધ ગુણવાળાં પરમાણુ સમ ન હોય તો તેમનો બન્ધ
અન્ય સમાન સ્તિગ્ધ ગુણવાળાં પરમાણુઓની સાથે પણ થશે નહીં અને સમાન
રુક્ષ ગુણવાળાં પરમાણુઓની સાથે પણ થશે નહીં. એજ પ્રમાણે જો રુક્ષગુણ-
વાળાં પુદ્ગલો સમાન હોય તો તેમનો બન્ધ પણ અન્ય સમાન રુક્ષ ગુણવાળાં
પરમાણુઓની સાથે પણ થશે નહીં અને અન્ય સમાન સ્તિગ્ધગુણવાળાં પરમા-
ણુઓની સાથે પણ થશે નહીં. બન્ધ થવાને માટે વિષમ માત્રામાં સ્તિગ્ધ
પુદ્ગલોનો દ્રવ્યધિક સ્તિગ્ધ રુક્ષ ગુણતા હોવી આવશ્યક ગણાય છે. તે વિષમતા

बोधयम्—स्निग्धस्य पुद्गलस्य द्विकाधिकेन स्निग्धेन पुद्गलेन, रूक्षस्य पुद्गलस्य च द्विकाधिकेन रूक्षेण पुद्गलेन संयोगः । स्निग्धरूक्षयोस्तु पुद्गलयोः जघन्यवर्जः समो विषमो वा बन्धो भवति । तदुक्तम्—

“ निद्रस्स निद्रेण दुहाहिणं, लुक्खस्स लुक्खेण दुहाहिणं ।

निद्रस्स लुक्खेण उवेइ वंधो, जहन्नवज्जो विसमो समो वा ॥१॥ ”

स्निग्ध पुद्गलका द्वयधिक स्निग्ध पुद्गलके साथ संयोग होता है, जघन्य गुणवाले यदि स्निग्ध और रूक्ष पुद्गल हैं तो उनका बंध नहीं होता है, समगुणवालोंका बंध नहीं होता है परन्तु द्वयधिक समगुणवालोंका और विषम गुणवालोंका बंध होता है । तदुक्तम्—

“ निद्रस्स निद्रेण दुहाहिणं ” इत्यादि ।

तात्पर्य यह है कि एक तरफ दो गुण अधिक स्निग्ध परमाणु हैं, और दूसरी तरफ ४ गुणवाले स्निग्धके परमाणु हैं, तो इनका बंध हो जावेगा । परन्तु यदि एक तरफ १ गुणवाला स्निग्धका परमाणु है तो इनका बंध नहीं होगा क्योंकि जघन्य गुणवालोंको बंध होनेका निषेध किया गया है इसी प्रकार ४ गुणवाले स्निग्ध परमाणुओंका और ४ गुणवाले रूक्ष परमाणुओंका अथवा स्निग्ध परमाणुओंका आपसमें बंध

द्वयधिकतावाणी डोणी न्नेधअ. अट्ठे के स्निग्ध पुद्गलनेो द्वयधिक स्निग्ध पुद्गलनी साथे संयोग थध शके छे, अने रूक्ष पुद्गलनेो द्वयधिक रूक्ष पुद्गलनी साथे संयोग थध शके छे. जघन्य गुणवाणा स्निग्ध पुद्गलनेो अट्ठे के ओछाभां ओछी स्निग्धतावाणा पुद्गलनेो ओछाभां ओछी रूक्षतावाणा पुद्गलनी साथे अन्ध (संयोग) थध शकतो नथी समगुणवाणां (समभात्राभां स्निग्धता अथवा रूक्षतावाणा) पुद्गलनेो अन्ध थतो नथी, परन्तु द्वयधिक समगुणवाणां पुद्गलनेो अने विषम गुणवाणां पुद्गलनेो अन्ध थथ छे. कहुं पणु छे के—

“ निद्रस्स निद्रेण दुहाहिणं ” इत्यदि—

आ कथननेो भावार्थ नीचे प्रमाणे छे—धारो के अेक तरक्ष अे गणी स्निग्धतावाणां परमाणुओ डोय अने णीणु तरक्ष अार गणी स्निग्धतावाणा परमाणु डेय, तो तेमनेो अन्ध थध न्शे. परन्तु न्ने अेक तरक्ष अेक गणी स्निग्धतावाणुं परमाणु डोय, तो तेमनेो अन्ध नहीं थथ, कारणु के जघन्य गुणवाणां (ओछाभां ओछा प्रमाणुनी स्निग्धता के रूक्षताना गुणवाणा) परमाणुओना अन्धनेो निषेध कइयो छे. अेन प्रमाणे अार गणी स्निग्धतावाणा परमाणुओ अने अार गणी रूक्षतावाणां परमाणुओनेो अन्ध पणु अेक णीणु

છાયા—સ્નિગ્ધસ્ય સ્નિગ્ધેન દ્વિકાધિકેન રુક્ષસ્ય રુક્ષેણ દ્વિત્રાધિકેન ।

સ્નિગ્ધસ્ય રુક્ષેણ ઉપૈતિ બન્ધો જઘન્યવર્જો વિવમઃ સમો વા ॥૧॥

इति प्रथमो भेदः ।

તથા—ગતિવરિણામઃ । અયં દ્વિવિધઃ—સ્પૃશદ્ગતિપરિણામઃ અસ્પૃશદ્ગતિપરિણામશ્ચ । તત્ર—યેન પરિણામેન પુદ્ગલઃ પ્રયત્નવિશેષમાશ્રિત્ય ક્ષેત્રપ્રદેશાન્ સ્પૃશન્ ગચ્છતિ સ પરિણામઃ સ્પૃશદ્ગતિપરિણામઃ । તથા—યેન પરિણામેન પુદ્ગલઃ પ્રયત્નવિશેષમાશ્રિત્ય ક્ષેત્રપ્રદેશાન્ અસ્પૃશન્નેવ ગચ્છતિ સ પરિણામઃ અસ્પૃશદ્ગતિપરિણામઃ । ગતિમદ્ દ્રવ્યાણાં પ્રયત્નભેદ ઉપલભ્યતે एव । अतः प्रयत्नभेदेन परिणाम-

नहीं होगा क्योंकि सम गुणोंवाला बन्ध नहीं होता है, इस तरह दो गुण अधिक स्निग्धका स्निग्धके साथ और रुक्षका स्निग्धके साथ बंध होता है इस प्रकारका यह प्रथम भेद है (१)

ગતિ પરિણામ સ્પૃશદ્ગતિ પરિણામ ઓર અસ્પૃશદ્ગતિ પરિણામકે ભેદસે દો પ્રકારકા હૈ, इनमें जिस परिणामसे पुद्गल प्रयत्न विशेषको आश्रित करके क्षेत्र प्रदेशोंको छूता हुआ जाता है वह परिणाम स्पृशदगतिपरिणाम है तथा—जिस परिणामसे पुद्गल प्रयत्न विशेषको आश्रित करके क्षेत्र प्रदेशोंको नहीं छूता हुआ ही चलता है, ऐसा वह परिणाम अस्पृशदगतिपरिणाम है, गतिवाले जो द्रव्य होते हैं उनमें प्रयत्न भेद पाया ही जाना है, इसलिये प्रयत्न भेदसे परिणाममें भेद

સાથે થતો નથી, ચારગણી સ્નિગ્ધતાવાળાં પરમાણુઓનો ચાર ગણી સ્નિગ્ધતાવાળાં અન્ય પરમાણુઓ સાથે પણ બન્ધ થતો નથી, કારણ કે સમગુણોવાળાં પરમાણુઓનો બન્ધ થઈ શકતો નથી.

આ રીતે અહીં એવો નિયમ સમજવો કે જે ગણી અધિક સ્નિગ્ધતાવાળા પરમાણુઓનો સ્નિગ્ધની સાથે, રુક્ષનો રુક્ષની સાથે, જે ગણાં અધિક સ્નિગ્ધનો રુક્ષની સાથે અને રુક્ષનો સ્નિગ્ધની સાથે બન્ધ—સંયોગ થાય છે. આ પ્રકારનો આ પહેલો ભેદ છે.

ગતિપરિણામના બે પ્રકાર છે—(૧) સ્પૃશદ્ગતિ પરિણામ, (૨) અસ્પૃશદ્ગતિ પરિણામ.—

જે પરિણામ વડે પુદ્ગલ પ્રયત્નવિશેષનો આશ્રય લઈને ક્ષેત્રપ્રદેશોને સ્પર્શતું સ્પર્શતું આલ્યું બંધ છે તે પરિણામને સ્પૃશદ્ગતિ પરિણામ કહે છે. જે પરિણામ વડે પુદ્ગલ પ્રયત્નવિશેષનો આશ્રય લઈને ક્ષેત્રપ્રદેશોનો સ્પર્શ કર્યા વિના આલ્યું બંધ છે તે પરિણામને અસ્પૃશદ્ગતિ પરિણામ કહે છે. જે દ્રવ્યો ગતિવાળાં હોય છે તેઓમાં પ્રયત્નભેદ તો બેવામાં આવે જ છે; તેથી

ભેદો ભવન્ત્યેવ । દૃશ્યતેચ અત્યુચ્ચપ્રાસાદસ્થિતપુરુષૈકકાલપ્રક્ષિપ્તાનાં પાપા-
 ગાનાં પતને કાલભેદઃ, તથા-સમભૂમિગતપુરુષપ્રક્ષિપ્તાનાં સતતગતિપ્રવૃત્તાનાં
 લોષ્ટાડીનાં દેશાન્તરપ્રાપ્તિકાલભેદશ્ચ, અતઃ સમ્ભાવ્યતે એવં દ્વિવિધોઽપિ ગતિપરિ-
 ગામઃ । અથવા-લઘુ ગુરુ ભેદાદ્ દ્વિવિધોઽયં ગતિપરિણામઃ, ઇતિ દ્વિતીયઃ । તથા-
 સંસ્થાનપરિણામઃ-સંસ્થાન-પરિમણ્ડલ-વૃત્ત-ત્ર્યસ્ર-ચતુરસ્રાયતલક્ષણં, તદ્રૂપઃ પરિ-
 ગામઃ । અયં પરિમણ્ડલાદિ ભેદેન પञ્ચવિધઃ । ઇતિ તૃતીયઃ । તથા-ભેદપરિણામઃ
 -ભેદરૂપઃ પરિણામઃ । અયં સ્વણ્ડભેદ-પ્રતર-ભેદાનુતટભેદ-ચૂર્ણભેદો-ત્કરિકા-

હોતા હી હૈ । યહ બાન તો પ્રત્યક્ષલે દેખનેમ્ આતી હૈ કિ બહુન ઝંચે
 પ્રાસાદ પરસે સ્વહે હુએ અનેક પુરુષો દ્વારા એકહી સમયમ્ જો પાપાણ
 સ્વણ્ડ પ્રક્ષિપ્ત ક્રિયે જાતે હૈ, ડનકે ગિરનેમ્ કાલભેદ હોતા હૈ તથા
 ઇસી તરહસે સમભૂમિમ્ સ્વહે હુએ પુરુષો દ્વારા-જો પાપાણ સ્વણ્ડ
 પેકે જાતે હૈ, વે યચ્ચપિ એક સી ગતિસે ચલતે હૈ ફિર ખી એસે ડન
 પાપાણોકી દેશાન્તર પ્રાપ્તિમ્ કાલભેદ દેખા જાતા હૈ, અથવા-ગુરુ ઓર
 લઘુ કે ભેદસે ખી ગતિપરિણામ ડો પ્રકારકા હોતા હૈ--

સંસ્થાન પરિણામ--સંસ્થાન નામ આકાર હૈ, યહ આકાર, પરિ-
 મણ્ડલ, વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર ઓર આયત રૂપસે અનેક પ્રકારકા હોતા
 હૈ, અર્થાત્ પાંચ પ્રકારકા હોતા હૈ, ઇસ તરહ સંસ્થાન રૂપ જો પરિણામ
 હૈ, વહ સંસ્થાન પરિણામ હૈ, તથા-ભેદ રૂપ જો પરિણામ હૈ વહ ભેદ
 પરિણામ હૈ યહ ભેદ પરિણામ - સ્વણ્ડભેદ પ્રતરભેદ,

પ્રયત્નભેદને લઈને પરિણામમાં ભેદ પડી જાય છે. એ વાત તો પ્રત્યક્ષ જોવામાં
 આવે છે કે કોઈ જાયા મકાનની અગાશીમાં જીભેલાં અનેક માણસો દ્વારા એક
 જ સમયે જો અનેક પથ્થરો નીચે ફેંકવામાં આવે તો તે પથ્થરો એકી સાથે
 જમીન પર પડતાં નથી પણ તેમનાં પતનના કાળમાં તફાવત જોવામાં આવે
 છે. એજ પ્રમાણે સમતલ ભૂમિ પર જીભેલાં અનેક માણસો દ્વારા જો પથ્થરો
 ફેંકવામાં આવે છે તેઓ જો કે એકધારી ગતિથી આગળ વધે છે, છતાં પણ
 દેશાન્તર પ્રાપ્તિમાં કાળભેદ જોવામાં આવે છે. અથવા-ગુરુ અને લઘુના ભેદથી
 પણ ગતિપરિણામ એ પ્રકારનું કહ્યું છે.

સંસ્થાન પરિણામ--સંસ્થાન એટલે આકાર તે આકારના નીચે પ્રમાણે પાંચ
 પ્રકાર છે--પરિમંડલ, વૃત્ત ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર અને આયત. આ રીતે સંસ્થાન રૂપ
 જો પરિણામ છે તેને સંસ્થાનપરિણામ કહે છે.

ભેદપરિણામ--ભેદ રૂપ જો પરિણામ છે તેને ભેદ પરિણામ કહે છે. તે
 ભેદપરિણામના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે--ખંડભેદ, પ્રતરભેદ, અનુતટ
 ભેદ, ચૂર્ણભેદ અને ઉત્કરિકાભેદ.

મેદેન પञ્ચવિધઃ । તન્ન-લ્પ્વઙ્ગભેદો-યથા ક્ષિત્ત્વમ્પિપ્પ્લવસ્ય ૧, પ્રતરભેદો-યથા મેઘ-સમૂહસ્ય ૨ અનુતટભેદો-યથા-વંગસ્ય ૩, ચૂર્ણભેદઃ પ્રતીનઃ ૪ ઉત્કરિકાભેદો યથા સમુત્કીર્યમાણપ્રસ્થકસ્ય ૫। इति चतुर्थो भेदः । तथा-वर्णपरिणामः-वर्ण-रूपः परिणामः । वर्णः कृष्ण-नील-पीत-रक्त-श्वेत भेदात् पञ्चविधः, अतस्तत्परि-णाभोऽपि पञ्चविधो बोध्यः । इति पञ्चमः । गन्धपरिणामः-गन्धरूपः परिणामः । गन्धः सुरभिदुरभिभेदाद् द्विविधः, अतस्तत्परिणामोऽपि द्विविधो बोध्य इति षष्ठः । रसपरिणामः-रसरूपः परिणामः । अयं च मधुरादि भेदात्पञ्चविधः ।

અનુતટ ભેદ, ચૂર્ણ ભેદ ઓર ઉત્કરિકા ભેદસે પાંચ પ્રકારકા હોના હૈ ઇનમૈં ફેંકે ગયે મૃત્પિપ્પ્લવકે જો ઢુકડે ૨ હો જાતે હૈં વહ લ્પ્વઙ્ગભેદ હૈ। મેઘ સમૂહકે જો સ્વતઃ ઢુકડે ૨ હો જાતેહૈં વહ પ્રતર ભેદહૈ। વાંસકા જો ભેદ હૈ વહ અનુતટ ભેદ હૈ, ચૂર્ણ રૂપ જો ભેદ હૈ વહ ચૂર્ણભેદ હૈ। સમુત્કીર્યમાણ પ્રસ્થ કે જો ભેદ હૈં વહ ઉત્કરિકા ભેદ હૈં વર્ણ પરિણામ વર્ણ રૂપ જો પરિણામ હૈ, વહ વર્ણપરિણામ હૈ, વર્ણ, કૃષ્ણ-નીલ, પીત, રક્ત એવં શ્વેતકે ભેદસે પાંચ પ્રકારકા હોના હૈ, ઇસલિયે વર્ણકા પરિણામ ઓ પાંચ પ્રકારકા હોના હૈ ।

ગન્ધ પરિણામ--ગન્ધ રૂપ જો પરિણામ હૈ, વહ ગન્ધ પરિણામ હૈ સુરભિ ઓર દુરભિકે ભેદસે ગન્ધ દો પ્રકાર હૈ ઇસલિયે ગન્ધ પરિણામ ઓ દો પ્રકારકા હોના હૈ, રસ રૂપ જો પરિણામ હૈ, વહ રસ પરિણામ

માટીના ઢેકાને ડેકવાથી તેના જે ઢુકડે ઢુકડા થાય છે તેને ખંડલેદ કહે છે. મેઘસમૂહના જે સ્વતઃ (આપમેળે) ઢુકડે ઢુકડા થઈ જાય છે તેને પ્રતરલેદ કહે છે. વાંસ ફાટવાની જે ક્રિયા થાય છે તેને અનુતટલેદ કહે છે, કોઈ પણ વસ્તુનો તદ્દન ભૂકો થઈ જવો તેનું નામ ચૂર્ણલેદ છે. પકાડના લેદનની જે ક્રિયા થાય છે તેને ઉત્કરિકા લેદ કહે છે.

વર્ણ પરિણામ-વર્ણરૂપ જે પરિણામ છે તેને વર્ણપરિણામ કહે છે. તે વર્ણપરિણામના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-કૃષ્ણ, નીલ, પીત, રક્ત અને શ્વેત.

ગન્ધપરિણામ-ગન્ધરૂપ જે પરિણામ છે તેને ગન્ધપરિણામ કહે છે. ગન્ધના બે પ્રકાર છે-(૧) સુરભિ અને (૨) દુરભિ. તેથી ગન્ધપરિણામના પણ સુરભિ ગન્ધપરિણામ અને દુરભિગન્ધપરિણામ નામના બે લેદ પડે છે.

રસપરિણામ-રસરૂપ જે પરિણામ છે તેને રસપરિણામ કહે છે. રસના મધુરાદિ પાંચ પ્રકાર છે, તેથી રસપરિણામના પણ પાંચ પ્રકાર પડે છે.

इति सप्तमः । स्पर्शपरिणामः—स्पर्शरूपः परिणामः । अगं च—मृदुकठिनादिभेदेन अष्टविधः, इत्यष्टमः । अगुरुलघुपरिणामः—गुरु=अधोगमनस्वभावं लघु=ऊर्ध्वगमनस्वभावम्, उभयोर्द्वन्द्वे गुरुलघु, न तथा यद् द्रव्यं तत् अगुरुलघु=भाषामनः कर्मद्रव्यादि, तदेवपरिणामः—परिणामतद्वयतोरभेदात्—अगुरुलघुपरिणामः । एतद्ग्रहणेन एतद्विपरीतो गुरुलघुपरिणामोऽपि गृह्यते इति बोध्यम् । तत्र—विवक्षया गुरु, विवक्षया च लघु यद् द्रव्यं तद् गुरुलघु=भौदारिकादि, रथूलतरमित्यर्थः, तद्रूपः परिणामः—परिणामपरिणामतद्वयतोरभेदाद् गुरुलघुपरिणामः । इदं अगुरुलघु-गुरुलघु भेदेन निश्चयनयमाश्रित्य द्विविधमपि, व्यवहारतथतुर्विधम् । तत्र—गुरु

है. यह रस तिक्त कटु कषाय भस्म (खट्टा) मधुरके भेदसे पाँच प्रकारका होता है, स्पर्श रूप जो परिणाम है वह स्पर्शपरिणाम है, स्पर्श शीत, उष्ण, स्निग्ध, रुक्ष कर्कश कठोर, गुरु लघुके भेदसे आठ प्रकारका है।

अगुरु लघु परिणाम—अधोगमन स्वभावका नाम गुरु है, तथा—ऊर्ध्वगमन स्वभावका नाम लघु है, जो द्रव्य न गुरु स्वभाववाला होता है, और न लघु स्वभाववाला होता है ऐसा वह द्रव्य अगुरु-लघु स्वरूप माना गया है, भाषा, मन, कर्म आदि रूप जो द्रव्य है वह अगुरु लघु रूप होता है, इस अगुरु लघुरूप जो परिणाम है, वह अगुरु लघु परिणाम है, यद्यपि अगुरु लघु गुण माना गया है, और गुण होनेसे यह द्रव्याश्रित होता है, परन्तु यहाँ जो द्रव्यको अगुरु लघुरूप कहा गया है वह परिणाम और परिणामी द्रव्यमें अभेदके उपचारसे ही कहा गया है, यहाँ अगुरु लघुके ग्रहणसे इससे विपरीत जो गुरु लघु परि-

स्पर्शपरिणाम—स्पर्शरूप परिणामने स्पर्शपरिणाम कहे छे स्पर्शना मृद, कठिन आदि आठ प्रकार छे, तेथी स्पर्शपरिणामना पणु आठ प्रकार पडे छे.

अगुरु लघुपरिणाम—जे द्रव्य गुरु स्वभाववाणुं पणु डोतुं नथी अने लघुस्वभाववाणुं पणु डोतुं नथी. जेवां द्रव्यने अगुरु-लघुरूप गणुवामां आवे छे. भाषा, मन, कर्म आदि रूप द्रव्य डोय छे ते अगुरुलघुरूप डोय छे. आ अगुरुलघुरूप जे परिणाम छे तेतुं नाम अगुरुलघुपरिणाम छे. जे के अगुरुलघुने गुण मानवामां आवेल छे अने गुण रूप डोवाने लीधे ते द्रव्याश्रित डोय छे, परन्तु अडीं जे द्रव्यने अगुरुलघु रूप कडेवामां आण्युं छे ते परिणाम अने परिणामी द्रव्यमां अभेदना उप-चारनी अपेक्षाजे न कडेवामां आण्युं छे. अडीं अगुरुलघुना ग्रहणने लीधे

કમ્-અધોગમનસ્વભાવં વજ્રાદિ, લઘુકમ્=ઉર્ધ્વગમનસ્વભાવં દીપશિલાદિ, ગુરુ-
 ઘુકમ્=તિર્યંગામિ વાયુજ્યોતિષ્કવિમાનાદિ, અગુરુઘુકમ્=આકાશાદીતિ નવમો
 ભેદઃ । તથા-શબ્દપરિણામઃ-શબ્દરૂપઃ પરિણામઃ, શબ્દસ્થ શુભાશુભભેદેન દ્વિવિધ-
 િતિ શબ્દપરિણામોઽપિ દ્વિવિધો વોધ્ય િતિ દશમો ભેદઃ ॥ સૂ. ૧૩ ॥

ણામ હૈ, વહ ણી ગૃહીત હુખા હૈ, વિવક્ષાવશ જો દ્રવ્ય ગુરુ હોના હૈ,
 વહ દ્રવ્ય ગુરુ હૈ, ઔર વિવક્ષા વશ જો દ્રવ્ય લઘુ હોના હૈ વહ દ્રવ્ય
 લઘુ હૈ, એસા વહ ગુરુ લઘુ ઔદારિક આદિ દ્રવ્યરૂપ હોના હૈ,
 વયોકિ ગુરુ લઘુ દ્રવ્ય સ્થૂલતર હોના હૈ, ઈસ ગુરુલઘુ રૂપ જો પરિણામ
 હૈ, વહ ગુરુ લઘુ પરિણામ હૈ, યહાં પરિણામ ઔર પરિણામવાલેમેં અભેદ
 સમ્બન્ધસે ગુરુ લઘુ પરિણામ કહા ગયા હૈ યહ અગુરુ લઘુ પરિણામ
 ઔર ગુરુ લઘુ પરિણામ ઈસ પ્રકારકે ભેદ નિશ્ચયનકે મનાનુસાર દો
 પ્રકારકા હોના હૈ, ફિર ણી વ્યવહારકે અનુમાર ચાર પ્રકારકા હૈ,
 ઈનમેં અધોગમન સ્વભાવવાલા ગુરુ હોના હૈ, જૈસે વજ્રાદિ દ્રવ્ય, ઉર્ધ્વ
 ગમન સ્વભાવવાલા લઘુ હોના હૈ જૈસે દીપશિલા આદિ, ગુરુ લઘુ
 સ્વભાવવાલા ગુરુ લઘુ હોના હૈ, જૈસે-તિર્યંગામી વાયુ ત્વં જ્યોતિષ્ક
 વિમાન આદિ એવં અગુરુ લઘુ આકાશ આદિ દ્રવ્ય હોતે હૈ । શબ્દ
 રૂપ જો પરિણામ હૈ, વહ શબ્દ પરિણામ હૈ, શુભ ઔર અશુભકે ભેદસે

તેનાથી વિપરીત જે ગુરુલઘુ પરિણામ છે, તેને પણ પ્રકૃત કરવું બેઠબે. જે
 દ્રવ્યની ગુરુ દ્રવ્ય રૂપે વિવક્ષા થાય છે, તે દ્રવ્ય ગુરુ હોય છે અને જે દ્રવ્યની લઘુદ્રવ્ય
 રૂપે વિવક્ષા થાય છે, તે દ્રવ્ય લઘુ હોય છે. એવું તે ગુરુલઘુ દ્રવ્ય ઔદારિક આદિ દ્રવ્ય-
 રૂપ હોય છે. કારણ કે ગુરુલઘુ દ્રવ્ય સ્થૂલતર હોય છે આ ગુરુલઘુ રૂપ જે પરિણામ છે
 તેને ગુરુલઘુ પરિણામ કહે છે. અહીં પરિણામ અને પરિણામવાળામાં અભેદ
 સંબંધની અપેક્ષા એ આ પરિણામને ગુરુલઘુ પરિણામ કહેવામાં આવ્યું છે. નિશ્ચય
 નયની માન્યતા પ્રમાણે અગુરુલઘુ પરિણામ અને ગુરુલઘુ પરિણામ રૂપ બે ભેદ પડે
 છે, છતાં પણ વ્યવહાર નયની માન્યતા અનુસાર તેના ચાર પ્રકાર પડે છે. જેમ
 કે અધોગમનના સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય ગુરુક હોય છે. વજ્રાદિ દ્રવ્યને આ કારણે
 ગુરુક કહી શકાય. ઉર્ધ્વગમનના સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય લઘુક હોય છે જેમ કે દીપ
 શિલાને લઘુક કહી શકાય

ગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા દ્રવ્યને ગુરુલઘુક કહે છે જેમ કે તિર્યંગામી વાયુ,
 જ્યોતિષ્ક વિમાન આદિ.—આકાશ આદિ દ્રવ્ય અગુરુલઘુક હોય છે.

શબ્દપરિણામ-શબ્દરૂપ જે પરિણામ હોય છે તેને શબ્દપરિણામ કહે છે.
 શબ્દના બે ભેદ પડે છે-(૧) શુભશબ્દ અને (૨) અશુભશબ્દ તેથી શબ્દપરિણામ

अजीवपरिणामोऽधिकृत इति पुद्गललक्षणाजीवपरिणामम् अन्तरीक्षलक्षणा-
जीवपरिणामं चाश्रित्य अस्वाध्यायिकं निरूपयति—

मूलम्—दशविहे अंतलिखिए असज्जाइए पणत्ते, तं
जहा—उक्तावाए १, दिग्दाहे २, गजिण ३, विज्जुए ४, निर्घाए
५, जुयए ६, जक्खालित्ते ७, धूमिया ८, महिया ९, रयउ-
ग्वाए १०। दलविहे ओरालिए असज्जाए पणत्ते, तं जहा—
अट्टि १, मंसं २, सोणिण ३, असुइसामंते ४, सुसाणसामंते ५,
चंदोवरामे ६, सूरुवरामे ७, पडणै ८, रायवुग्महे ९, उवस्स-
यस्स अंतो ओरालिए सरीरमे १० ॥ सू० १४ ॥

छाया—दशविधम् आन्तरीक्षिकम् अस्वाध्यायिकं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—उक्ता-
पातः १, दिग्दाहः २, गर्जितम् ३, विद्युत् ४, निर्घातः ५, यूपकम् ६, यक्षा-
दीप्तम् ७, धूमिका ८, मिहिका ९, रजउद्घातः १०। दशविधम् औदारिकम्
अस्वाध्यायिकं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—अस्थि १, मांसम् २, शोणितम् ३, अशुचि-
सामन्तम् ४, इन्द्रोपरागः ५, चन्द्रोपरागः ६, सूर्योपरागः ७, पतनं ८,
राजव्युद्ग्रहः ९, उपाश्रयस्थान्तः औदारिकं शरीरकम् १० ॥ सू० १४ ॥

टीका—‘ दशविहे अंतलिखिए ’ इत्यादि—

आन्तरीक्षिकम्—अन्तरीक्षम्=आकाशं, तत्र भवमान्तरीक्षिकम्—अस्वाध्यायि-
कम्—अस्वाध्यायः=पठितमूलपाठस्यावर्त्तनमस्ति यस्मिन्तत् स्वाध्यायिकं, न स्वा-

शब्द दो प्रकारका होता हैं, इसलिये शब्द परिणाम भी दो प्रकारका
होता कहा गया है इस तरहसे यह अजीव परिणाम १० प्रकारका
कहा गया है ॥ सूत्र १३ ॥

अजीव परिणामके अधिकारका लेकर अब सूत्रकार पुद्गल रूप
अजीवके परिणामको और अन्तरीक्षरूप अजीवके परिणामको आश्रित
करके अस्वाध्यायिकका निरूपण करते हैं—

ना मे प्रकार पडे छे. आ रीते अश्वपरिणामना दस प्रकारनुं स्पष्टीकरणु अडीं
समाप्त थाय छे. ॥ सूत्र १३ ॥

पूर्वसूत्रभां अश्वपरिणामनुं निरूपणु करवामां आण्युं. डवे सूत्रकार
पुद्गलरूप अश्वना परिणामने अने अन्तरीक्षरूप अश्वना परिणामने आधारे
अस्वाध्यायिकेनुं निरूपणु करे छे—

ધ્યાયિકમ્-અસ્વાધ્યાયિકમ્-સ્વાધ્યાયસ્યાકરણકારણં દશવિધં પ્રજ્વલતમ્, તથયા-
‘ઉલ્કાપાતઃ’ इत्यादि । तत्र-उल्कापानः=तारापतनम्, अत्र प्रहरपर्यन्तमस्वा-
ध्यायः । भूकम्पोऽप्यत्रैव संगृहीत इति प्रथमः । दिग्दाहः-पूर्वादिकायां दिशि
छिन्नमूलोदाहः=प्रज्वलनं दिग्दाहः । कस्यांचिद्दिशि महानगरप्रज्वलनमिव
उपरि प्रकाशः, अधस्तादन्धकारः । अत्र च यावदिशोऽरुणिमा तावदस्वाध्यायः ।

“दसविधे अंतलिखिते पण्णत्ते” इत्यादि ॥ सूत्र १४ ॥

આનતરીક્ષિક અસ્વાધ્યાયિક દશ પ્રકારકા કહા ગયા છે જેસે-ઉલ્કા-
પાત ૧, દિગ્દાહ ૨, ગર્જિત ૩, વિદ્યુત્ ૪, નિર્ઘાત ૫ યૂપક ૬ યજ્ઞાદીપ્ત
૭ ધૂમિકા ૮ મિહિકા ૯ ઓર રજ ઉદ્ઘાત ૧૦ ।

આનતરીક્ષ નામ આકાશકા છે, હસમેં જો હોતા છે વહ આનતરીક્ષિક
છે, પઠિત મૂલપાઠકા આવર્તન કરના યહ સ્વાધ્યાય છે, યહ સ્વાધ્યાય
જિસમેં હોના છે, વહ સ્વાધ્યાયિક છે, ઓર યહ જિસમેં નહીં હોના છે
વહ અસ્વાધ્યાયિક છે, અર્થાત્ આકાશસે સમ્બન્ધ રાખ્નેવાલી હન દશ
બાતોમેં સ્વાધ્યાય કરના વર્જિત છે, તારાકા પતન હોના યહ ઉલ્કાપાત
છે-ઉલ્કાપાતકે સમય ૧ પ્રહર તક સ્વાધ્યાય કરના નિષિદ્ધ છે ભૂકમ્પ
યહીં પર અન્તર્ભૂત હો જાતા છે પૂર્વાદિ દિશાઓમેં છિન્નમૂલવાલા જો
દાહ-પ્રજ્વલન હોતા છે વહ દિગ્દાહ છે કિસી દિશામેં મહાનગરકે જલ

“दसविधे अंतलिखिते पण्णत्ते” इत्यादि—(सू १४)

આનતરીક્ષિક (અકાશ સાથે સંબંધ રાખનારાં) અસ્વાધ્યાયિક (સ્વાધ્યાય
કરવાનો નિષેધ હોય એવી બાબતો હસ પ્રકારના કહ્યા છે. જેમ કે (૧) ઉલ્કાપાત
(૨) દિગ્દાહ, (૩) ગર્જિત, (૪) વિદ્યુત, (૫) નિર્ઘાત, (૬) યૂપક, (૭) યજ્ઞાદીપ્ત,
(૮) ધૂમિકા, (૯) મિહિકા અને (૧૦) રજઉદ્ઘાત.

આનતરીક્ષ એટલે આકાશ. આકાશમાં જે હોય છે તેને આનતરીક્ષિક કહે
છે. શીખેલા મૂલપાઠનું આવર્તન (પુનરાવર્તન) કરવું તેનું નામ સ્વાધ્યાય છે.
તે સ્વાધ્યાય જે કાળમાં થાય છે તે કાળને સ્વાધ્યાયિક કહે છે. બ્યારે તે સ્વા
ધ્યાય કરી શકતો નથી તે કાળને અસ્વાધ્યાયિક કહે છે આકાશ સાથે સંબંધ
ધરાવતી નીચેની હસ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં સ્વાધ્યાય કરવાનો નિષેધ કરમાવ્યો છે.

(૧) ઉલ્કાપાત-તારાનું પતન થવું તેનું નામ ઉલ્કાપાત છે. ઉલ્કાપાત
થાય ત્યારથી એક પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય કરવો બેઈએ નહીં. ભૂકમ્પનો પણ
આ કારણમાં જ સમાવેશ થઈ જાય છે.

(૨) દિગ્દાહ-પૂર્વાદિ દિશાઓમાં જે છિન્નમૂલવાળું પ્રજ્વલન થાય છે તેને
દિગ્દાહ કહે છે. કેટલીક વખત કોઈ મહાનગરને આગ લાગી હોય એવી રીતે

इति द्वितीयः । गर्जितम्=मेघगर्जितम् । भार्द्रादि स्वातिपर्यन्तदशनक्षत्राणि विहाय
अन्यनक्षत्रेषु मेघस्य गर्जने प्रहरमात्रमस्वाध्यायः । इति तृतीयः । विद्युत्=विद्युतो
विद्योतनम् । अत्रापि पूर्ववत् प्रहरपर्यन्तमस्वाध्यायः इति चतुर्थः । निर्घात =
साभ्रनिरभ्र वा व्योम्नि व्यन्तरकृतो महागर्जितसप्तो ध्वनिः । अत्र चतस्रः अष्टौ,
द्वादश वा प्रहरान् यावदस्वाध्यायः इति पञ्चमः । यूपक -सन्ध्याप्रभाचन्द्रप्रमथोर्मिश्र-
त्तम्, स च शुक्लपक्षप्रतिपद् द्वितीयातृतीयारूपेषु त्रिषु दिनेषु भवति । तत्र च

નેકી તરહ ઊપર પ્રકાશ ઓર નીચે અન્ધકાર દિશ્વલાઈ દેતા હૈ વહી
દિગ્દાહ હૈ, યહાં પર જવ તક દિશામેં લલાઈ રહતી હૈં તવ તક અસ્વાધ્યાય
કહા ગયા હૈ, ગર્જિતસે યહાં મેઘ ગર્જિત લિયા ગયા હૈ, આર્દ્રાસે લેકર
સ્વાતિ નક્ષત્ર તક દશ નક્ષત્રોં તો છોડકર અન્ય નક્ષત્રોંમેં મેઘકે ગર્જન
હોને પર પ્રહર માત્રકો અસ્વાધ્યાય કહોં ગયા હૈ વિજલીકા ચમત્કા-
યહ વિદ્યુત્ હૈ, યહાં પર ખી ઇક પ્રહરકા અસ્વાધ્યાય કહા ગયા હૈં ચાહે
આકાશમેં વાદર છાપે હોં, ચાહે ન છાપે હો ઉસ સમય આકાશમેં જો
વ્યન્તરદેવકૂન જો મહા ગર્જનાકી જૈસી ધ્વનિ હોતી હૈ વહ નિર્ઘાત
હૈ, ઇસી અવસ્થામેં ચાર પ્રહર તક, આઠ પ્રહર તક અથવા ૧૨ પ્રહર તક
અસ્વાધ્યાય કાલ કડા ગયા હૈ, સન્ધ્યાકી પ્રભા ઓર ચંદ્રકી પ્રભા इन
દોનોંકી પ્રભાકા જો મિશ્રગ હૈ વહ યૂપક હૈ, યહ શુક્લ પક્ષકી પ્રતિ-
પદાકો દ્વિતીયાકો ઓર તૃતીયાકો હોતા હૈ इन દિનોંમેં ચન્દ્ર સન્ધ્યા-

ઉપર પ્રકાશ અને નીચે અધકાર નજરે પડે છે. તેનું નામ જ દિગ્દાહ છે. જ્યાં
સુધી તે દિશામાં રતાશ દેખાતી અંધ ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય
કરવો જોઈએ નહીં.

(૩) ગર્જિત-આ પદ મેઘગર્જનાનું વાચક છે. આ આર્દ્રા નક્ષત્રથી લઇને
સ્વાતિ પર્યન્તના દસ નક્ષત્રો સિવાયના નક્ષત્રોમાં જ્યારે મેઘગર્જના સંભળાય
ત્યારે એક પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય કરવાનો નિષેધ છે.

વિદ્યુત-વિજળીનો અમકારો થાય ત્યારે પણ એક પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાયનો
નિષેધ કરમાવ્યો છે.

નિર્ઘાત-આકાશ વાદળાઓથી ઘેરાયેલું હોય કે ઘેરાયેલું ન હોય એવી
સ્થિતિમાં આકાશમાં વ્યન્તર દેવકૃત જે મહાગર્જના જેવો અવાજ-કડાકા જેવો
અવાજ-થાય છે તેનું નામ નિર્ઘાત છે એવો કડાકો થાય ત્યારે પણ ચાર પ્રહર
સુધીનો, આઠ પ્રહર સુધીનો અને બાર પ્રહર સુધીનો અસ્વાધ્યાય કળ સમજવો.

યૂપક-સન્ધ્યાના તેજનું અને ચન્દ્રના તેજનું જે મિશ્રણ હોય છે તેનું
નામ યૂપક છે. આ પ્રકારનું યૂપક શુક્લપક્ષની પડવે, ણીજ અને ત્રીજની

ચન્દ્રઃ સન્ધ્યાગત ઈતિ દેતોઃ સન્ધ્યા ન જ્ઞાયતે, સન્ધ્યાપ્રતાચન્દ્રપ્રતયોર્મિશ્રિત ત્વાત્ । અયં ચ લોકે 'વાલચન્દ્ર' ઈતિ નામ્ના પ્રસિદ્ધઃ । અત્ર રજનીમુત્તપદ્મ- માત્રપદ્મસ્વાધ્યાયઃ । ઈતિ પષ્ટઃ । યન્માદીપ્તમ્=ચક્રસ્વાં દિગિ અન્તરાડન્તરા દશ્ય- માનો વિદ્યુત્મદશઃ પ્રકાશઃ । અત્ર યાવત્તદર્શનં તાવદસ્વાધ્યાયઃ । ઈતિ સપ્તમઃ । ધૂમિકા=ધૂમાકારા 'ધૂંઅર' ઈતિ ભાષાપમિદ્ધા । ઇયં યાવત્પતતિ તાવદસ્વા- ધ્યાયઃ । ઈત્યષ્ટમઃ । મિહિકા=જલકળસહિતા ધૂમિકૌ । ઇયં યાવત્તિષ્ઠતિ તાવ- દસ્વાધ્યાયો વોધ્યઃ । ઈતિ નવમઃ । ધૂમિકામિહિકૃવોઃ પાતસ્તુ કાર્ત્તિઃકાદિષુ ગર્ભવાસેષુ ભવતીતિ વોધ્યમ્ । તથા-રજડદ્વાતઃ-ચનાદિપ્રેણયા ગગને સમ-

ગન હોના છે પણ કારણ સન્ધ્યા માલૂન નહી હોતી છે ક્યોંકિ સન્ધ્યા પ્રતા ઓર ચન્દ્રમા યે દોનોં મિશ્રિત હો જાની હૈં । "વાલચન્દ્ર" ઇસ નામસે યહ ચૂરકુ લોકમૈં પ્રસિદ્ધ હૈં, યહાં પર રજની મુત્તસે ઇક પ્રહર તક અસ્વાધ્યાય કાલ કહા ગયાહૈ । ઇક દિશામૈં ચીચ ૨ મૈં જો ત્રિદ્યુન્ જૈત્તા પ્રકાશ પ્રતીત હોના હૈ વહ પક્ષરીત હૈ, જય તક વહ પ્રકાશ દિશ્વ- લાઈ દેનાહૈ તવનક અસ્વાધ્યાયકાલ કહા ગયાહૈ, આકાશમૈં જો ધૂમકૈં જૈત્તી ધૂર દિશ્વલાઈ દેતીહૈ વહ ધૂમિશ્રહૈ યહ ધૂમિકા જય તક ગિરતીહૈ તવ તક અસ્વાધ્યાય કાલ કહા ગયાહૈ, જલકળ સહિત ધૂમિકાહી મિહિકા કહલાતી હૈ-યહ મિહિકા જય તક રહતી હૈ તવ તક અસ્વાધ્યાય કાલ કહા ગયા હૈ, ધૂમિકાં ઇવં મિહિકા ઇન દોનોંકા પાત કાર્ત્તિક આદિ

તિથિએ થાય છે. આ તિથિઓમાં ચન્દ્ર સંધ્યાગત હોય છે, તે કારણે સંધ્યા નજરે પડતી નથી, કારણ કે ત્યારે ચન્દ્રપ્રભા અને સંધ્યાપ્રભાનું મિશ્રણ થઈ જાય છે. આ ચૂપક લોકમાં "બાલચન્દ્ર"ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ત્યારે રાત્રિના પ્રથમ એક પ્રહર સુધીના સમયને અસ્વાધ્યાય કાળ કહ્યો છે.

ચક્ષુરીત-કોઈ એક દિશામાં રહી રહીને જે વિજળી જેવો પ્રકાશ દેખાય છે તેને ચક્ષુરીત કહે છે. જ્યાં સુધી તે પ્રકાશ દેખાયા કરે ત્યાં સુધીના સમયને અસ્વાધ્યાયકાળ કહ્યો છે.

ધૂમિકા-આકાશમાં ધુમાડાના જેવી જે ધૂળ દેખાય છે તેને ધૂમિકા કહે છે. તે ધૂમિકા રૂપ રજ જ્યાં સુધી ખર્યા કરતી હોય ત્યાં સુધીના કાળને અસ્વા- ધ્યાય કાળ કહ્યો છે.

મિહિકા-જલકળ સહિતની ધૂમિકાને મિહિકા કહે છે. જ્યાં સુધી આ મિહિકાનું અસ્તિત્વ રહે ત્યાં સુધીના કાળને અસ્વાધ્યાયકાળ કહ્યો છે. ધૂમિકા-

न्ताद् रेणुव्यापनम् । अत्रास्वाध्यायो यावद्रजराः उदघातस्तावद् बोध्यः । इति दशमो भेदः । इति दशविधमान्तरीक्षिकप्रस्वाध्यायिकमिति ।

तथा-औदारिकम्-उदारं=मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यक्शरीरं, तस्येदमौदारिकम्-मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यक्शरीरमाश्रित्य जातम् अस्वाध्यायिकं दशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-‘ अङ्गिमंपं ’ इत्यादि । अस्थिमांसशोणितानि प्रतीतानि । तत्र-पञ्चेन्द्रियतिर्यक्शरीरम् अस्थिमांसशोणितानि द्रव्यतोऽस्वाध्यायिकानि । उपलक्षणाच्चर्मापि गृह्यते, तत्रश्च-चर्मापि द्रव्यतोऽस्वाध्यायिकं भवति । उक्तं च—

गर्भं मासोमें होता है । तथा-रज उद्घात पवन आदिकी प्रेरणासे जो धूलि आकाशमें व्याप्त हो जानी है वह रज उद्घात है, यह उद्घात जब तक रहता है, तब तक अस्वाध्याय काल कहा गया है । इस तरहसे यह १० प्रकारका अन्तरीक्षिक अस्वाध्याय काल कहा गया है ।

मनुष्य एवं पञ्चेन्द्रिय तिर्यक्शरीर जो शरीर है वह उदार है, यह उदार ही औदारिक है, इस औदारिक शरीरको लेकर जो अस्वाध्यायिक हैं, वह भी दश प्रकारका कहा गया है जैसे-अस्थि १ मांस २ शोणित ३ अशुचिसामन्त ४, इमशानसामन्त ५, चन्द्रोपराग ६, सूर्योपराग ७ पतन (राजमरण) ८ राजव्युद्ग्रह ९ एवं उपाश्रयस्यान्त औदारिक पञ्चेन्द्रिय का जीव रहित शरीरक १० पञ्चेन्द्रिय तिर्यक्शरीरके अस्थि मांस और शोणित ये सब द्रव्यकी अपेक्षा अस्वाध्यायिक है, यहाँ उपलक्षणसे चर्मका भी ग्रहण हुआ है

पात अने भिडिकापात कारक आदि गर्भ भडिनाओमां न थय छे.

रजउद्घात-पवन आदिने कारणे जे धूल आकाशमां जिये गडे छे अने आपुं आकाश तेनाथी आच्छादित थर्ष जय छे त्यारे रजउद्घात थयो कडेवाय छे. न्यां सुधी ते रजउद्घात रडे त्यां सुधीना काणने अस्वाध्यायकाण कह्यो छे.

आ प्रमाणे दस प्रकारना आन्तरीक्षिक अस्वाध्यायकाण कह्यो छे—

मनुष्य अने पञ्चेन्द्रियतिर्यक्शरीरने औदारिक शरीर कडे छे. ते औदारिक शरीर विषयक नीचे अतावेदी दस प्रकारनी परिस्थितिमां स्वाध्याय करवो जेधओ नडीं ओटवे के औदारिक शरीरसंभंधी नीचेनां कारणे न्य रे उद्भववे ते काणने अस्वाध्यायकाण समजवो—(१) अस्थि, (२) मांस, (३) शोणित, (४) अशुचिसामन्त, (५) इमशानसामन्त, (६) चन्द्रोपराग, (७) सूर्योपराग, (८) पतन, (९) राजव्युद्ग्रह अने (१०) उपाश्रयस्यान्तः औदारिक शरीरक.

पञ्चेन्द्रिय तिर्यक्शरीरनां अस्थि, मांस अने शोणित, आ त्रणे पदार्थो द्रव्यनी अपेक्षाओ अस्वाध्यायिको छे, अडीं उपलक्षणुथी अर्भने पणु अङ्गणु करवुं जेधओ.

“ સોણિયમસં ચર્મં અદ્દિ ત્રિ ય હોંતિ ચત્તારિ ” ।

છાયા—શોણિતં માંસં ચર્મં અસ્થ્યપિ ચ ભવન્તિ ચત્તારિ । ઇતિ ।

ક્ષેત્રનો મનુષ્યકલેવરે શ્વતઃસ્તાભ્યન્તરે, તિર્યક્ ગરીરે પષ્ટિહસ્તાભ્યન્તરે । કાલતો યાત્રત્કાલં દૃશ્યતે તાત્ર । યાત્રતો મનસાડપ્પપઠનમિતિ । મનુષ્યાણામ્ અસ્થિ-ચર્મ-માંસ-શોણિતાનિ દ્રવ્યતોડસ્વાધ્યાયિકાનિ ભવન્તિ । ક્ષેત્રનઃ-અસ્થિ હસ્તશતાભ્યન્તરે પતિતમસ્વાધ્યાયિકં ભવતિ । અથ તત્સ્થાનમગ્નિઠાયેન ધ્યાતં

હસલિયે ચર્મં ધી દ્રવ્યકી અપેક્ષા અસ્વાધ્યાયિકા છે । અર્થા ૧ હનકી ઉપસ્થિતિમ્ સ્વાધ્યાય નહીં ક્રિયા જાના છે, અતઃ એ અસ્વાધ્યાય કરનેકે કારણ હૈં । ઉક્તંચ—“ સોણિયમસં ચર્મં ” ઇત્યાદિ ।

ક્ષેત્રની અપેક્ષા મનુષ્યકા કલેવર ચદિ સૌ હાથકે ખીતર ૨ મેં વિચ-માનહૈ તો વહ સ્વાધ્યાયકે નહીં કરનેકાં કારણહૈ તથા તિર્યક્ષપંચેન્દ્રિયકાં શરીર ચદિ સાઠ હાથકે ખીતર ૨ હૈ તો વહ ધી સ્વાધ્યાયકે નહીં કરને મેં કારણ હૈ, કાલકી અપેક્ષા જિતને કાલ તક વહ દિખલાઈ દેતા રહતા હૈ, જતને કાલ તક વહ સ્વાધ્યાયકે નહીં કરનેમેં કારણ હૈ, ભાવકી અપેક્ષા ઉસ સમય મનસે ધી ઉસકા પઠન નહીં ક્રિયા જાતા હૈ, મનુષ્યોકે અસ્થિ, ચર્મ, માંસ એવં શોણિત એ સવ દ્રવ્યકી અપેક્ષા અસ્વાધ્યાયિકા હૈ, ક્ષેત્રની અપેક્ષા ચદિ એ ૧૦૦ હાથકે ખીતર ૨ ઝૌજુદ હૈં તો એ અસ્વાધ્યાયકે કરનેમેં કારણ હૈં ।

બેટલે એ. બેટલે કે ચર્મં પણ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસ્વાધ્યાયિકા જ છે. બેટલે કે અસ્થિ, માંસ, રુધિર અને ચર્મની જ્યાં ઉપસ્થિતિ (વિદ્યમાનતા) હોય, ત્યાં સ્વાધ્યાય કરવો બેટલે નહીં. બેટલે જ તેમને અસ્વાધ્યાયના કારણે રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. કહું પણ છે કે—“ સોણિયમસં ચર્મં ” ઇત્યાદિ.

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ બે મનુષ્યનું શબ ૧૦૦ હાથ સુધીના અંતરે પડેલું, હોય તો સ્વાધ્યાય કરવો બેટલે નહીં. બે તિર્યંચનું કલેવર સાઠ હાથ સુધીના અંતરે પડેલું હોય તો જ્યાં સુધી તે કલેવરને ત્યાંથી દૂર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધીનો કાળ અસ્વાધ્યાયકાળ સમજવો. કાળની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે, તો બેટલા કાળ સુધી તે નજરે દેખાતું રહે તેટલા કાળ સુધી સ્વાધ્યાય કરવો બેટલે નહીં. ભાવની અપેક્ષાએ બેટલા સમય પર્યન્ત તે પાઠનું મનમાં પણ પડન કરવું બેટલે નહીં. મનુષ્યોનાં અસ્થિ, માંસ, ચર્મ અને શેષિતને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસ્વાધ્યાયિકા કહ્યા છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ બે તે ૧૦૦ હાથના અંતર સુધીમાં પડેલાં હોય તો સ્વાધ્યાય નહીં કરવામાં કારણભૂત બને છે પરન્તુ જ્યાં તે અસ્થિ આદિ અસ્વાધ્યાયિકો પડ્યાં હોય તે સ્થાનને પાણીથી ધોઈને સાફ

पानीयप्रवाहेण वा धौतं तदा अस्वाध्यायो न भवति । चर्ममांसशोणितानि तु हस्त-
शताभ्यन्तरे स्थितानि यदि भवन्ति तदा स्वाध्यायो न कल्पते । कालतो याव-
त्कालं तिष्ठन्ति तावदस्वाध्यायः । यदि करयाश्चित् सप्तगृहाभ्यन्तरे प्रसूताया
दारको जातस्तदा सप्त दिनान्यस्वाध्यायः, अष्टमे दिवसे स्वाध्यायः कर्त्तव्यः ।
अथ दारिका जाता, तर्हि तस्यां जातायामष्टौ दिनान्यस्वाध्यायः, नवमे दिने
स्वाध्यायः कल्पते इति भेदत्रयम् । अशुचि सामन्तम्—अशुचीनाम्=अपवित्राणाम्,
उच्चारादीनां सामन्तं=सामीप्यम् अस्वाध्यायिकं भवति । उच्चारादिषु घ्राणा-
लोकविषयेषु सत्सु अस्वाध्यायो बोध्यः । इति चतुर्थो भेदः । श्मशानसामन्तम्=

हां यदि ये जिस स्थानमें पड़े हों वह स्थान यदि पानीसे धोकर
साफ कर दिया गया हों या वहां अग्नि जलाकर उस स्थानकी शुद्धि
कर दी गई हों तो ऐसी स्थितिमें वह स्थान अस्वाध्यायका कारण नहीं
बनता है, चर्म, मांस, शोणित यदि सौ हाथके भीतर २ स्थित हैं तब
स्वाध्याय नहीं करना चाहिये, कालकी अपेक्षा ये चीजे जितने समय
तक पडी रहती हैं—उतने समय तक अस्वाध्याय कहा गया है, यदि
किसी सात घरके भीतर २ में बच्चा उत्पन्न हुआ है, तो सात
दिन तक अस्वाध्याय कहा गया है, और यदि उसको लडकी उत्पन्न
हुई है तो आठ दिन तक अस्वाध्याय काल कहा गया है नौवें दिन
स्वाध्याय करना कहा गया है, अशुचिसामन्त—अशुचि पदार्थोंका
उच्चार आदि अपवित्र चीजोंका—सद्भाव यदि पासमें हो—और वे घ्राण

करी नाभवामां आवे अथवा ते स्थान पर अग्नि सणगावीने शुद्धि करवामां
आवे, तो अेवी परिस्थितिमां ते स्थान अस्वाध्यायने योग्य रहेतुं नथी, पृषु
स्वाध्यायने योग्य अनी नय छे. अस्थि, मांस, चर्म, शोणित आदि चीजे
स्वाध्याय करनार व्यक्तिथी १०० हाथ सुधीने अंतरे डोय तो तेणु स्वाध्याय
करवे. लोर्छे नडीं काणनी अपेक्षाअे विचार करवामां आवे तो अेटला समय
सुधी ते चीजे त्यां पडी डोय, तेटला समयने अस्वाध्यायकाण गणुवे. लोर्छे
उपाश्रयनी सभीपना सात घर सुधीना क्षेत्रमां डोर्छे अीअे पुत्रने जन्म आये
डोय तो जन्मकाणथी सात दिवस सुधीने अस्वाध्यायकाण समजवे. अने जे डोर्छे
अीअे पुत्रीने जन्म आये डोय तो आठ दिवस सुधीने अस्वाध्यायकाण
गणुवे. नवमां दिवसे स्वाध्याय करी शकय छे.

अशुचि सामन्त—अशुचि पदार्थ अेदे भण, भूत्र आदि अपवित्र पदार्थ
स्था०-५०

श्मशानसामीप्यम् अस्वाध्यायिकं भवति । अत्र अस्वाध्यायो यावत् श्मशानं
ज्वलितं दृश्यते तावद् बोध्य इति पञ्चमो भेदः । चन्द्रोपरागः=चन्द्रग्रहणम् अस्वा-
ध्यायिको भवति । अत्र स्वल्पग्रासे चतुष्पहरमात्रमस्वाध्यायः, ततोऽधिकग्रासे
अष्टप्रहरपर्यन्तम्, सर्वग्रासे द्वादशप्रहरपर्यन्त मिति षष्ठो भेदः । सूर्योपरागः=सूर्यग्र-
हणमस्वाध्यायिको भवति । एवं सूर्यग्रहणे स्वल्पाग्रासेऽष्टप्रहरपर्यन्तम्,
ततोऽधिग्रासे द्वादशः सर्वग्रासे षोडशप्रहरात् यावदस्वाध्यायः । इति सप्तमः ।

आदि इन्द्रियोके विषय हो रहे हों तो ऐसी स्थितिमें भी स्वाध्याय
करना वर्जित है, इसी प्रकारसे यदि श्मशानकी समीपता हो तो भी
वहाँ स्वाध्याय करना वर्जित है, इसका तात्पर्य ऐसा है कि जब तक
श्मशान ज्वलित होना हुआ प्रतीत होता रहता है—तब तकही स्वाध्याय
करना वर्जित समझना चाहिये ।

चन्द्रोपराग—जब तक चन्द्रग्रहण हो रहा हो तब तक भी स्वाध्याय
करना वर्जित कहा गया है, यदि चन्द्रग्रहणमें चन्द्रमाका ग्रास स्वल्प
हो तो उस अवस्थामें चार प्रहर तकका अस्वाध्याय कहा गया है, और
यदि इससे अधिक ग्रास हो तो उस अवस्थामें आठ प्रहरका अस्वाध्याय
काल कहा गया है और यदि सर्व ग्रास हो तो उस अवस्थामें बारह प्रहरका
अस्वाध्याय काल कहा गया है, इसी तरहसे सूर्य ग्रहणमें भी अस्वा-
ध्याय काल कहा गया है, अल्प ग्रास में आठ उससे अधिक ग्रासमें
बारह एवं सर्व ग्रास अवस्थामें सोलह प्रहरका अस्वाध्याय काल जानना

येवां अशुचि पदार्थो समीपमां पडेतां डोय अथवा तेमनी दुर्गधनो ग्राणु-
न्द्रिय द्वारा अनुभव थनो डोय, तो ऐवी स्थितिमां पणु स्वाध्याय करवानो निषेध छे.

श्मशान सामन्त-श्मशाननी समीपमां पणु स्वाध्याय करवानो निषेध छे.
अडीं ऐवो अर्थ अडणु करवानो छे के न्यां सुधी श्मशानमां टोर् शभनो
अग्निदाड आलु डोय त्यां सुधी-अट्टे के श्मशाननो अग्नि दृष्टिगोचर थतो
डोय त्यां सुधी स्वाध्याय करवो नोछे नडीं.

चन्द्रोपराग-न्यां सुधी चन्द्रअडणु आलु डोय त्यां सुधी पणु स्वाध्याय
करवानो निषेध छे जे चन्द्रअडणु वथते चन्द्रनो स्वल्पग्रास डोय तो ते अव-
स्थां चार प्रहर पर्यन्तनो अस्वाध्यायकाण समजवो. जे अधिकग्रास डोय तो
आठ प्रहरपर्यन्तनो अस्वाध्य यकाण समजवो अने न्यारे सर्वग्रास थयो डोय
त्यारे चार प्रहर सुधीनो अस्वाध्याय काण समजवो.

सूर्योपराग-सूर्यअडणु वथते पणु स्वाध्यायनो निषेध करमाणो छे.
अल्पग्रासमां आठ, तेथी अधिकग्रासमां चार अने सर्वग्रास अवस्थांमां सोण
प्रहरनो अस्वाध्यायकाण समजवो,

पतनम्-मरणं राजादीनाम् । तत्र-राजमरणे यावत्सिंहासनाखण्डोऽपरो राजा न भवति तावदस्वाध्यायो भाति । एवं यथासंभवमन्यविषयेऽपि अस्वाध्यायोऽन्यतोऽवसेय, इत्पष्टमः । राजव्युद्ग्रहः-राज्ञां व्युद्ग्रहः=संग्रामः अस्वाध्यायिको भवति । अत्रास्वाध्यायो यत्र क्षेत्रे यावद्राजयुद्धं तावदस्वाध्यायो बोध्यः, इति नवमो भेदः । तथा-उपाश्रयस्य अन्तः=मध्ये वर्तमानम् औदारिकं मनुष्यादि सम्बन्धिगरीरकं यदि भवति तदा अस्वाध्यायिकं भवति । परिष्ठापिते तु तस्मिन् तत् स्थानं शुद्धं भवतीति दशमो भेदः । अस्वाध्यायविषये विशेषजिज्ञासुभि-

चाहिये इसी प्रकारसे जब राजा आदिकोंका पतन-मरण हो जानाहै तो उस अवस्था तक अस्वाध्याय काल कहा गयाहै कि जब तक दूसरा राजा नहीं हो जाता है इसी तरहसे यथासंभव अन्य विषयमें अस्वाध्याय काल अन्य शास्त्रोंसे जान लेना चाहिये इसी प्रकारसे राजाओंमें जब संग्राम छिड जाता है तो वद भी अस्वाध्यायका हेतु हो जाता है अर्थात् जिस क्षेत्रमें जब तक राजयुद्ध हो रहा है तब तक वहां अस्वाध्याय काल है, ऐसा समझना चाहिये.

तथा-मनुष्य सम्बन्धी मृत शरीर जब तक उपाश्रयके भीतर मौजूद रहता है, तब तक स्वाध्याय करना वर्जित है, परन्तु जब वह शरीर परिष्ठापित हो जाता है तो वह स्थान शुद्ध हो जाता है, ओर अवस्थामें स्वाध्याय वर्जित नहीं होता है । अस्वाध्यायके विषयमें विशेष जिज्ञा-

पतन-न्यारे कोष्ठं राजा आदितुं मरणं थाय त्तारे पशु स्वाध्याय करवानो निषेधे छे. न्यां सुधीं पीनं राजनी वरणी न थाय त्त्वं सुधीना अस्वाध्याय काण आ स्थितिमां समज्जवो. ज्येवी न अन्य परिस्थितिमां अस्वाध्यायकाण केटवो क्खो छे ते अन्य शास्त्रे मथी ज्ञाणी देवुं

राजव्युद्ग्रह-जे राजाओ वच्येना युद्धने राजव्युद्ग्रह कडे छे. आ रीते न्यारे युद्धं आदितुं डोय, त्तारे पशु स्वाध्याय करवानो निषेधे करमाव्ये छे. जे क्षेत्रमां न्यां सुधीं आ राजव्युद्ग्रहं य.दतो डोय त्त्वं सुधीना काणने अस्वाध्यायकाण गणुवो जेध्वे दसमे अस्वाध्यायकाण नीचे प्रमाणे क्खो छे-

न्यां सुधीं मनुष्यतुं मृतशरीर उपाश्रयमां पश्युं डोय त्त्वं सुधीं स्वाध्याय करवो जेध्वे नडीं. परन्तु न्यारे त्त्वं ते मृतशरीरने षडार लधं न्यामां आवे छे त्तारे ते स्थान शुद्धं थधं नथ छे; तेथी त्तार षाठ स्वाध्याय करवानो निषेधे नथी.

अस्वाध्यायकाणता विषयमां विशेषेण ज्ञातुवानी जिज्ञासावणा पाठकेजे

अन्यत्र द्रष्टव्यमिति ॥ सू० १४ ॥

अनन्तरसूत्रे पञ्चेन्द्रियशरीरमस्वाध्यायादिकं भवतीत्युक्तम् । पञ्चेन्द्रियोधिका-
त्तदाश्रितं संयमसंयमं च प्राह—

मूलम्—पंचिन्द्रियाणं जीवा असमारभमाणस्स दसविहे
संजमे कज्जइ,—तं जहा—सोयामयाओ सोक्खाओ अववरोवेत्ता
भवइ १, सोयामएण दुक्खेणं असंजोएत्ता भवइ २, एवं जाव
फासामएणं दुक्खेणं असंजोएत्ता भवइ १०। एवं असंजमो वि
भणियद्वो ॥ सू० १५ ॥

छाया—पञ्चेन्द्रियान् खलु जीवान् अतमारभमाणस्य दशविधः संयमः
क्रियते, तद्यथा—श्रोत्रमयात् सोख्यात् अव्यपरोपयिता भवति १, श्रोत्रमयेण
दुःखेन असंयोजयिता भवति २, एवं यावत् स्वर्गमयेन दुःखेन असंयोजयिता
भवति १०। एतमसंयमोऽपि भणितव्यः १० ॥ सू० १५ ॥

टीका—‘ पंचिन्द्रियाणं ’ इत्यादि—

पञ्चेन्द्रियान् जीवान् खलु अतमारभमाणस्य=अव्यापादयतो दशविधः संयमः
क्रियते=भवति, तद्यथा—श्रोत्रमयात् सोख्यात् अव्यपरोपयिता=अपृथक्कर्ता भवति—
सुओंको अन्यत्र देख लेना चाहिये ॥ सूत्र १४ ॥

पञ्चेन्द्रिय शरीर अस्वाध्यायिक होता है, ऐसा ऊपरके सूत्रमें कहकर
अब सूत्रकार पञ्चेन्द्रियके अधिकार को लेकर यह प्रकट करते हैं कि
इनके आश्रित जो संयम और असंयम है वह इस प्रकारसे १० प्रकारका
होता है—“पंचिन्द्रिया णं जीवा असमारभमाणस्स” इत्यादि ॥ सू० १५ ॥
टीकार्थ—पञ्चेन्द्रिय जीवोंको विराधना नहीं करनेवाले मनुष्यको दश प्रका-

अन्यत्र लेख लेनु. ॥ सूत्र १४ ॥

पूर्वसूत्रमां पञ्चेन्द्रियना क्लेशरने अस्वाध्यायिक रूपे प्रकट करवामां आ०युं
उवे पञ्चेन्द्रियआश्रित संयम अने असंयमनुं निरूपणु करवामां आवे छे.

पंचिन्द्रियाणं जीवा असमारभमाणस्स ” इत्यादि—(सू. १५)

टीकार्थ—पञ्चेन्द्रिय जीवोनी विराधना न करनार एव द्वारा दस प्रकारना संयमनुं

इति प्रथमो भेदः । तथा-श्रोत्रमयेण दुःखेन असंयोजयिता भवतीति द्वितीयो भेदः । एवमेव चक्षुष्माणरसनस्पर्शेन्द्रियाणां प्रत्येकमाश्रित्य द्वौ द्वौ भेदौ बोध्यौ । एतदेव सूचयितुमाह- ' एवं जात्र फासामएणं दुक्खेणं असंजोएत्ता भवइ ' इति । इत्थं दशभेदा भवन्तीति । एतद्वैपरीत्येनासंयमस्यापि दश भेदा भवन्ति । ते श्रोत्रमयात् सौख्यात् व्यपरोपयिता भवति ?, तथा श्रोत्रमयेण दुःखेन संयोज-
रका संयम होता है जैसे-श्रोत्रेन्द्रियके सुखसे वह उसका अपृथक् कर्ता होता है ।

श्रोत्रेन्द्रियके दुःखसे वह उसका असंयोजयिता होना है २ इसी प्रकारसे चक्षुहन्द्रिय, घ्राणहन्द्रिय, रसनेन्द्रिय और स्पर्शनेन्द्रिय इनमेंसे प्रत्येक इन्द्रियको आश्रित करके दो दो भेद बना कर पूर्वोक्त रूपसे कहना चाहिये ।

इस प्रकार कहनेसे संयमका १० वां भेद " वह स्पर्शमय दुःखसे उसका असंयोजिना होता है " यह आ जाता है, यही वान एवं जात्र फासामएणं दुक्खेणं " इत्यादि सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है ।

इस संयमके विपरीत असंयम होता है-अतः असंयमके भी १० भेद होते हैं-जो इस प्रकारसे हैं—

जो संयमी जीव नहीं होता है, असंयमी होता है वह श्रोत्रमय सुखसे उसका व्यपरोपिता होता है ?

पालन थाय छे. ते दस प्रकारे नीचे प्रमाणे छे-(१) ते तेने श्रोत्रेन्द्रियना सुभथी वंचित करवानुं पापकृत्य करतो नथी. (२) ते तेने श्रोत्रेन्द्रिय विषयक दुःखथी युक्त करतो नथी. अजे प्रमाणे चक्षुष्मन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, रसनेन्द्रिय अने स्पर्शेन्द्रिय विषयक अण्णे प्रकारे पणु श्रोत्रेन्द्रियविषयक जे प्रकारे जेवां जे समज लेवा. आ प्रकारे संयमना छेदना जे लेद नीचे पडशे-(६) ते तेने स्पर्शमय सुभथी वंचित करनारे अनतो नथी (१०) ते तेने स्पर्शमय दुःखने। संयोग कर्ता अनतो नथी. अजे वात " एवं जात्र फासामएणं दुक्खेणं " इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त करवाभां आवी छे.

आ संयमथी विपरीत असंयम डोय छे. उवे सूत्रकार ते असंयमना दस प्रकारे प्रकट-करे छे-जे जे संयमी डोतो नथी तेने असंयमी कडे छे. ते दस प्रकारे जेवानी विराधना करतो डोय छे, तेथी असंयमना नीचे प्रमाणे दस प्रकार पडे छे-

(१) असंयमी जेव श्रोत्रेन्द्रियविषयक सुभथी पंचेन्द्रिय जेवने वंचित

વિતા ભગતિ ૨, इत्यादिक्रमेण विज्ञेयः । एतदेव सूत्रयितुमाह—‘ एवं असंजमो वि भाणियव्वो ’ इति ॥ सू० १५ ॥

સંયમાસંયમૌ પૂર્વે પ્રરૂપિતૌ, તદધિકારાત્ તદ્વિષયાણિ સૂક્ષ્માણિ પ્રાહ—

मूलम्—दश सुहुमा पणत्ता, तं जहा-पाणसुहुमे १, पण-
गसुहुमे २, जात्र सिणेहसुहुमे ८, गणियसुहुमे ९, भंगसुहुमे
१० ॥ सू० १६ ॥

છાયા—દશ સૂક્ષ્માણિ પ્રજ્ઞાતાનિ, તથા—પ્રાણસૂક્ષ્મમ્ ૧, પનક્રમસૂક્ષ્મમ્ ૨, યાવત્ સ્નેહસૂક્ષ્મમ્ ૮, ગણિતસૂક્ષ્મમ્ ૯ ભક્તસૂક્ષ્મમ્ ૧૦ ॥ સૂ० ૧૬ ॥

ટીકા—‘દસ સુહુમા’ इत्यादि—

सूक्ष्माणि वस्तूनि दशसंख्यकानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—प्राणसूक्ष्मम् इत्यादि । तत्र—प्राणसूक्ष्मम्—प्राणः=प्राणी तद्रूपं सूक्ष्मम् । यः प्राणी संवत्स्नेव उपलक्ष्यते

તથા—ઓત્રમય દુઃખસે ડસકા સંયોજયિતા હોતા હૈ ૨ इत्यादि क्रमसे यहाँ पर असंयमको प्रकट करनेके लिये कथन कर लेना चाहिये यही वान “ एवं असंजमो वि भाणियव्वो ” इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है ॥ सूत्र १५ ॥

इस प्रकारसे संयम और असंयमकी प्ररूपणा करके अब सूत्रकार इसी अधिकारको लेकर तद्विषयक सूक्ष्मोंका कथन करते हैं--

“ दस सुहुमा पणत्ता ” इत्यादि ॥ सूत्र १६ ॥

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ દસ કહે ગયેહૈ—જૈસે—પ્રાણસૂક્ષ્મ ૧ પનક્રમસૂક્ષ્મ ૨ યાવત્ સ્નેહસૂક્ષ્મ ૮ ગણિતસૂક્ષ્મ ૯ ઓર ભક્તસૂક્ષ્મ ૧૦

કરે છે (૨) અસંયમી જીવ શ્રોત્રેન્દ્રિય વિષયક દુઃખને તેને સંયોગ કરાવનાર બને છે. એજ પ્રમાણે બાકીની ચારે ઇન્દ્રિયોના સુખર્થો તેમને વંચિત કરવા રૂપ ચાર બીજા લેદો અને દુઃખર્થી યુક્ત કરના રૂપ ચાર લેદો મળીને અસંયમના કુલ દસ લેદ થાય છે. એજ વાત “ एवं असंजमो वि भाणियव्वो ” इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट કરવામાં આવી છે. ॥ સૂત્ર ૧૫ ॥

આ પ્રકારે સંયમ અને અસંયમની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર એજ વિષય સાથે સુસંગત એવાં સૂક્ષ્મ જીવોનું નિરૂપણ કરે છે—

“ दस सुहुमा पणत्ता ” इत्यादि—(सू. १६)

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ જીવોના દસ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે પડે છે (૧ થી ૮) પ્રાણસૂક્ષ્મથી લઈને સ્નેહસૂક્ષ્મ પર્યંતના આઠ પ્રકારો, (૯) ગણિતસૂક્ષ્મ અને (૧૦) ભંગસૂક્ષ્મ.

न तु स्थितः, स कुन्थवादिकः प्राणसूक्ष्मम् ॥ १ ॥ पनकसूक्ष्मम्-पनकः=वर्षा-
काले भूमिकाष्ठादौ समुत्पन्नः पञ्चवर्गः ' फूलन ' इति भाषाप्रसिद्धो जीवविशेषः,
तद्रूपं सूक्ष्मम् । यावत्पदेन-“ वीजसुहृमे ३ हरियसुहृमे ४, पुष्पसुहृमे ५, अंड-
सुहृमे ६, लेणसुहृमे ७, छाया-बीजसूक्ष्मं ३, हरितसूक्ष्मं ४, पुष्पसूक्ष्मम् ५,
अण्डसूक्ष्मम् ६, लयनसूक्ष्मम् ७, इत्येतानि पदानि=संग्राह्याणि । तत्र-बीजसू-
क्ष्मम् बीजं=शालयादितुषमुखं, यतोऽङ्कुरः समुत्पद्यते, बीजरूपं सूक्ष्मं-बीजसूक्ष्मम्
इति ॥ ३ ॥ हरितसूक्ष्मम्-हरितः=उत्पद्यमानो नवीनो भूमितुल्यवर्णतया दुर्लक्ष्यो
वनस्पतिः, तद्रूपं सूक्ष्मं हरितसूक्ष्ममिति ॥ ४ ॥ पुष्पसूक्ष्मम्-पुष्पम्=उदुम्बरादि

सूक्ष्म वस्तुएँ दश कही गई हैं जैसे-जो प्राणी चलना हुआ ही दिखलाई देना है, अर्थात्-जो चलने पर ही प्रतीत होता है-स्थित होने पर प्रतीत नहीं होता है वह प्राणसूक्ष्म-प्राणिरूप सूक्ष्म वस्तु है-जैसे कुन्थु आदिक जीव, वर्षाकालमें जो भूमिकाष्ठ आदिमें उत्पन्न हो जाते हैं ऐसी फूलनका नाम पनक है, इस पनक रूप जो सूक्ष्म वस्तु है-वह पनक सूक्ष्म है यह पनक पांच वर्णका होता है २ यहाँ यावत् पदसे “ वीजसुहृमे ३ हरियसुहृमे ४ पुष्पसुहृमे ५ लेणसुहृमे ” यह पाठ संगृहीत हुआ है बीज रूप जो सूक्ष्म है वह बीजसूक्ष्म है-जिससे अङ्कुर उत्पन्न होता है वह बीजसूक्ष्म होता है, हरित रूप जो सूक्ष्म है वह हरितसूक्ष्म है यह हरितसूक्ष्म एक प्रकारकी वनस्पति विशेष

सूक्ष्म लोवेना इत्य प्रकारेणुं डवे स्पटीकरणु करवामां अ वे छे—

(१) प्राणसूक्ष्म-जे लोवे आसतां डोय लारे ज नजरे पडे छे जेवां लोवेने प्राणसूक्ष्म कडे छे. प्राणु अटले प्राणी अथवा लव. अने सूक्ष्म अटले आरीक आ व्युत्पत्ति अनुसार “ प्राणि (लव) रूप सूक्ष्म वस्तुने ‘प्राणसूक्ष्म’ कडे छे. जेम डे कुन्थु (कुथवा) वगेरे लोवे.

(२) पनकसूक्ष्म-वर्षाकालुमां जमीन, काष्ठ आदि पर जे पंचवर्णीं दील कुग थाय छे तेने पनक कडे छे. आ पनकरूप जे सूक्ष्म वस्तु छे तेनुं नाम पनकसूक्ष्म छे

प्राणसूक्ष्म पछी जे ‘यावत्’ पदने प्रयोग थयो छे तेना द्वारा “पनक सूक्ष्म, बीजसूक्ष्म, हरितसूक्ष्म, पुष्पसूक्ष्म, अंडसूक्ष्म अने लयनसूक्ष्म” आ प्रकारेना संग्रह थयो छे.

(३) बीजसूक्ष्म-जेमांथी अङ्कुर उत्पन्न थाय छे तेने बीज कडे छे. आ बीजरूप जे सूक्ष्म वस्तु छे तेने बीजसूक्ष्म कडे छे.

(४) हरितसूक्ष्म-हरितरूप जे सूक्ष्म छे तेने हरितसूक्ष्म कडे छे. आ हरितसूक्ष्म अक प्रकारनी वनस्पतिविशेषरूप डोय छे. ते न्यारै नवीन रूपे

પુષ્પમ્, તદ્રૂપં સૂક્ષ્મં-પુષ્પસૂક્ષ્મમિતિ ॥ ૫ ॥ અણ્ડસૂક્ષ્મમ્-અણ્ડમ્=મક્ષિકા-
પિપીલિકા-ગૃહગોધિકા-કુકલાસાધ્વણ્ડકં, તદેવ સૂક્ષ્મમ્ इति ॥ ૬ ॥ લયનસૂ-
ક્ષ્મમ્-લયનં=સત્વાનામાશ્રયઃ-કીટનગરાદિ, યત્ર કીટિકાઃ સૂક્ષ્માશ્ચાન્યે જીવા-
સ્તિષ્ઠન્તિ તદિતિ, તદેવ સૂક્ષ્મમ્ લયનસૂક્ષ્મમ્ । કીટિકાનગરાદિ હિ પૃથિવ્યા-
દિવત્પ્રતિભાસમાનં જીવત્વેન દુર્લક્ષ્યં ભવતીતિ વોધ્યમ્ ॥ ૭ ॥ તથા-સ્નેહસૂ-
ક્ષ્મમ્-સ્નેહઃ=અવશ્યાય-હિમ-મહિકાદિરૂપઃ, તદ્રૂપં સૂક્ષ્મં સ્નેહસૂક્ષ્મમ્ इति ॥૮॥

રૂપ હોતા હૈ ઓર યહ જવ નવીન રૂપમેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તથ હસકા
વર્ણ શૂભિકે વર્ણ જૈસા હોતા હૈ, અતઃ ઉસ સમય યહ શૂભિસે પૃથક્
પ્રતીતિમેં નહીં આતા હૈ-પુષ્પ રૂપ જો સૂક્ષ્મ હૈ વહ પુષ્પસૂક્ષ્મ હૈ એસા
યહ પુષ્પસૂક્ષ્મ ઉદુમ્બર આદિકે પુષ્પ રૂપ હોતા હૈ અણ્ડ રૂપ જો સૂક્ષ્મ
હૈ વહ અણ્ડ સૂક્ષ્મ હૈ એસા યહ અણ્ડસૂક્ષ્મ-મક્ષિકા, પિપીલિકા, ગૃહ
ગોધિકા, કુકલાસ ગિર ગિટ આદિકે અણ્ડે રૂપ હોતા હૈ સર્વોકે આશ્ર-
યભૂત જો કોટ નગર હૈ ઉસકા નામ લયન હૈ હસ લયનમેં સૂક્ષ્મ કીટિ-
કાઈ ઓર સૂક્ષ્મ જીવ રહતે હૈ અતઃ હસ લયન રૂપ સૂક્ષ્મ હૈ કીટિ
કાનગરાદિ પૃથિવી આદિકો તરહ પ્રતીત હોતા હૈ ઓર યહ સજીવ
હૈ, હસ રૂપસે વડી કઠિનાઈસે પ્રતીતિ કોટિમેં આતા હૈ સ્નેહ રૂપ જો
સૂક્ષ્મ હૈ વહ સ્નેહસૂક્ષ્મ હૈ અવશ્યાય-બર્ફ, હિમ એવં મહિકા આદિ

ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેનો વર્ણ શૂભિનાવર્ણ જેવો હોય છે, તે કારણે તે
શૂભિથી અલગ કોઈ વસ્તુ રૂપે દેખાતાં નથી.

(૫) પુષ્પસૂક્ષ્મ-પુષ્પરૂપ જે સૂક્ષ્મ છે તેને પુષ્પસૂક્ષ્મ કહે છે. ઉદુમ્બર
(ઉમરડા) આદિના ફૂલને પુષ્પસૂક્ષ્મ એવ કહી શકાય.

(૬) અંડ (ઇંડાં)રૂપ જે સૂક્ષ્મ છે તેને અંડસૂક્ષ્મ કહે છે. તે માખી,
કીડી, ગરોળી, કાંચીડા આદિનાં ઇંડાંરૂપ હોય છે.

લયનસૂક્ષ્મ-કીડિયારાંને લયન કહે છે. તેમાં કીડી આદિ સૂક્ષ્મ એવાં રહે
છે. તેથી તેને લયનસૂક્ષ્મ કહે છે. આ કીડિયારાં આદિ પૃથ્વીના જેવાં જ લાગે
છે, અને “આ સંભવ છે” એવું સમજતાં ઘણી જ મુશ્કેલી ખડી થાય છે.
-તે સંભવ છે એવી ખાતરી સરલતાથી થતી નથી.

સ્નેહસૂક્ષ્મ-સ્નેહરૂપ જે સૂક્ષ્મ છે તેને સ્નેહસૂક્ષ્મ કહે છે. બરફ, હિમ,
ધુમસ, ઝાકળ, આદિ રૂપ તે સ્નેહસૂક્ષ્મ હોય છે.

गणितसूक्ष्मम्-गणितं=संख्यानं-सङ्कलनादि, तदेव सूक्ष्मं सूक्ष्मबुद्धिभिर्विज्ञेयमिति गणितसूक्ष्ममिति ॥ ९ ॥ तथा भङ्गसूक्ष्मम्-भङ्गाः=भेदा-वस्तुविकल्पाः, एतद्रूपं सूक्ष्मं-भङ्गसूक्ष्ममिति । सूक्ष्मताचाभ्य भजनीयपदानां बाहुल्ये गहनभावेन सूक्ष्मबुद्धिगम्यत्वादिति १० ॥ सू० १६ ॥

गणितसूक्ष्ममित्युक्तं, सम्प्रति तद्विषयविशेषभूतानि जंबूमंदर इत्यादि रभ्य एवं कुंडलवरे वि इति पर्यन्तं सूत्राणि प्ररूपयति—

मूलम्-जंबूमंदरदाहिणैणं गंगासिंधु महानईओ दस महानईओ समप्पेति, तं जहा-जउणा १, सरऊ २, आदी ३, कोसी ४, मही ५, सिंधू ६, विवच्छा ७, विभासा ८, एरावई ९, चंदभागा १० ॥ जंबूमंदर उत्तरेण रत्तारत्तवईओ महानईओ दस महानईओ समप्पेति, तं जहा-किण्हा १, महाकिण्हा २, नीला ३, महानीला ४, तीरा ५, महातीरा ६, इंदा ७, इंदसेणा ८, वारिसेणा ९, महाभोगा १० ॥ सू० १७ ॥

ऐसा रूप स्नेह होता है, जो गणितसूक्ष्म बुद्धिवालोंके द्वारा विज्ञेय होता है, ऐसा वह सङ्कलन-व्यवकलन आदि गणित-गणितसूक्ष्म है, वस्तुविकल्पांका नाम भङ्ग है इन भङ्गों रूप जो सूक्ष्म है वह भङ्गसूक्ष्म है भङ्गोंमें जो सूक्ष्मता कही गई है वह भजनीय पदोंकी बहुलतामें गहन भावकों लेकर सूक्ष्म बुद्धिवालों द्वारा गम्य होनेके कारणसे कही गई है ॥ सू० १६ ॥

अब सूत्रकार गणितसूक्ष्मके विषयभूत "जंबूमंदर" यहांसे लेकर "एवं कुंडलवरे वि" यहां तकके सूत्रोंका कथन करते हैं—

गणितसूक्ष्म-जे गणितं सूक्ष्मं बुद्धिवाणां लुंवे द्वारा समल शक्यं ज्येदु डोय छे-ज्येदु ते संकलन-व्यवकलन आदि जे गणित छे तेने गणितसूक्ष्म कडे छे.

लंगसूक्ष्म-वस्तुविकल्पोतुं नाम लंग छे. ते लंगो (विकल्पो) रुप जे सूक्ष्म छे तेने लंगसूक्ष्म कडे छे. लंगोमां जे सूक्ष्मता कडी छे. ते लजनीय (वैकल्पिक) पदोनी बहुलतामां गहन भावने लधने. सूक्ष्मबुद्धिवाणा गम्य होवाने कारणे कडी छे. ॥ सू. १६ ॥

इवे सूत्रकार, गणितसूक्ष्मना विषयरूप "जंबूमंदर" थी लधने "एवं कुंडलवरे वि" "कुंडलवरे" पर्यन्तनां सूत्रोतुं कथन करे छे.

છાયા—જમ્બૂમન્દરદક્ષિણે ગંગાસિન્ધુ મહાનદી દશ મહાનદીઃ સમર્પયન્તિ, તથા—યમુના ૧ સરયુઃ ૨, આદી ૩, કૌશિકી ૪, મહી ૫, સિન્ધુ ૬ વિવત્સા ૭, વિભાસા ૮, પેરાવતી ૯ ચન્દ્રભાગા ૧૦ ॥ જમ્બૂમન્દરોત્તરે રક્તારક્તવત્પૃથ્વી મહાનદી દશ મહાનદીઃ સમર્પયન્તિ, તથા—કૃષ્ણા ૧, મહાકૃષ્ણા ૨, નીલા ૩, મહાનીલા ૪, તીરા ૫, મહાતીરા ૬, ઇન્દ્રા ૭, ઇન્દ્રસેના ૮, વારિષેણા ૯, મહા-ભોગા ૧૦ ॥ સૂ ૧૭ ॥

ટીકા—‘ જમ્બૂમન્દરદાહિણેણ ’ ઇત્યાદિ—

જમ્બૂમન્દરદક્ષિણે—જમ્બૂદ્વીપસ્ય મેરુપર્વતસ્ય દક્ષિણસ્યાં દિશિ ગંગા સિન્ધુ મહાનદી=ગંગામહાનદી સિન્ધુમહાનદી ચ દશ મહાનદીઃ આત્માનં સમર્પયન્તિ=સંગમયન્તિ, તથા—યમુના સરયુરિત્યાદિ । તથા—જમ્બૂમન્દરોત્તરે=જમ્બૂદ્વીપસ્ય મેરુપર્વતસ્યોત્તરસ્યાં દિશિ રક્તા રક્તવત્પૃથ્વી મહાનદી=રક્તામહાનદી રક્તવત્પૃથ્વી મહાનદી ચ દશ મહાનદીઃ આત્માનં સમર્પયન્તિ=સંગમયન્તિ, તથા—કૃષ્ણા, મહાકૃષ્ણા ઇત્યાદિ ॥ સૂ ૧૭ ॥

“ જમ્બૂ મન્દરદાહિણેણ ગંગાસિન્ધુ મહાનદીઓ ઇત્યાદિ ॥ સૂ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—જમ્બૂદ્વીપસ્થ મેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ગંગા મહાનદીમાં એવં સિન્ધુ મહાનદીમાં દશ મહાનદીઓ મિલી છે—જો આ પ્રકારે છે—યમુના ૧ સરયુ ૨ આદી ૩ કૌશિકી ૪ મહી ૫ સિન્ધુ ૬ વિવત્સા ૭ વિભાસા ૮. પેરાવતી ૯ ઓર ચન્દ્રભાગા ૧૦ તથા જમ્બૂ દ્વીપસ્થ મેરુ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં રક્તા ઓર રક્તવતી આ દો મહાનદીઓમાં દશ મહાનદીઓ મિલી છે જેવે—કૃષ્ણા ૧, મહાકૃષ્ણા ૨ નીલા ૩, મહાનીલા ૪ તીરા ૫, મહાતીરા ૬, ઇન્દ્રા ૭, ઇન્દ્રસેના ૮ વારિષેણા ૯ ઓર મહા-ભોગા ૧૦ ॥ સૂત્ર ૧૭ ॥

જમ્બૂ મન્દરદાહિણેણ ગંગાસિન્ધુ મહાનદીઓ ” ઇત્યાદિ—(સૂ ૧૭)

ટીકાર્થ—જમ્બૂદ્વીપસ્થ મેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ગંગા અને સિન્ધુ નામની મહાનદીઓ મળે છે તેમને નીચે દર્શાવેલી દસ મહાનદીઓ મળે છે—(૧) યમુના (૨) સરયુ, (૩) આદી, (૪) કૌશિકી, (૫) મહી, (૬) સિન્ધુ (૭) વિવત્સા, (૮) વિભાસા, (૯) પેરાવતી અને (૧૦) ચન્દ્રભાગા.

જમ્બૂદ્વીપસ્થ મેરુ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં રક્તા અને રક્તાવતી નામની બે મહાનદીઓ છે, તે નદીઓને આ દસ મહાનદીઓ મળે છે—(૧) કૃષ્ણા, (૨) મહાકૃષ્ણા, (૩) નીલા, (૪) મહાનીલા, (૫) તીરા, (૬) મહાતીરા, (૭) ઇન્દ્રા, (૮) ઇન્દ્રસેના, (૯) વારિષેણા અને (૧૦) મહા ભોગા. ॥ સૂત્ર ૧૭ ॥

मूळम्--जंबुद्वीवे दीवे भरहे वासे दस रायहाणीओ पणत्ताओ,
तं जहा-चंपा १ मथुरा २, वाणारसी ३, य सावत्थी ४, तह
य साएयं ५। हस्तिणउर ६, कंपिहं ७। मिहिला ८, कोसंबि
९ रायगिहं १०। एयासु णं दस रायहाणीसु दस रायाणो मुंडा
भवेत्ता जाव पव्वइया, तं जहा--भरहे १ सागरो २, मघवं ३,
सणंकुमारो ४, संती ५, कुंथू ६, अरे ७, महापउमे ८ हरिसेणो
९ जयणामे १० ॥ सू० १८ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे दश राजधान्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—चम्पा
१ मथुरा २ वाराणसी ३ च, श्रावस्ती ४ तथा च साकेतम् ५। हस्तिनापुरं ६
काम्पिल्यं ७, मिथिला ८ कौशाम्बी ९, राजगृहम् १०। एतासु खलु दशराज
धानीषु दशराजानो मुग्धा भूत्वा यावत् प्रव्रजिताः, तद्यथा—भरतः १ सागरो
२ मघवा ३ सनत्कुमारः ४ शान्तिः ५, कुन्धुः ६, अरः ७, महापन्नः ८ हरि-
षेणो ९ जयनामा १० ॥ सू० १८

टीका—‘ जंबुद्वीवे दावे ’ इत्यादि—

जम्बूद्वीपाभिधानद्वीपस्थे दक्षिणभरते वर्षे दश राजधान्यः—राजानो
धीयन्ते=स्थाप्यन्ते—अभिपिच्यन्ते यासु ता राजधान्यः—जनपदानां प्रधाननगर्यः

“ जंबूद्वीवे दीवे भरहे वासे ” इत्यादि ॥ सूत्र १८ ॥

टीकार्थ—जम्बूद्वीप स्थित भरत वर्षमें दश राजधानियां कही गई हैं—जैसे—
चम्पा १ मथुरा २ वाराणसी ३ श्रावस्ती ४ साकेत ५ हस्तिनापुर ६
काम्पिल्य ७ मिथिला ८ कौशाम्बी ९ और राजगृह १० जिनमें राजा-
ओंका अभिषेक होता है वे राजधानी कहलानी हैं, ये राजधानी जन-
पदोंकी प्रधान नगरी रूप होती हैं। अङ्ग जनपदकी राजधानी चम्पा थी

“ जंबूद्वीवे दीवे भरहे वासे ” इत्यादि—(सू. १८)

टीकार्थ—जंबूद्वीपमां आवेला भरतवर्षमां दस राजधानीओ आवेली छे.
तेभनां नाम नीचे प्रमाणे छे.

(१) चंपा, (२) मथुरा, (३) वाराणसी, (४) श्रावस्ती, (५) साकेत, (६)
हस्तिनापुर, (७) कंपिहं, (८) मिथिला, (९) कौशाम्बी अने (१०) राजगृह.
ये नगरोंमां राजाओंने अभिषेक थाय छे, ते नगरोंने राजधानीओ कडे छे.
राजधानी जनपदनी मुख्य नगरीइय डेय छे. अंग जनपदनी राजधानी चंपा

पञ्चपत्ताः, तद्यथा-चम्पा, मथुरा इत्यादि । तत्र-चम्पा-अङ्गजनपदस्य राजधानी १, मथुरा सूरसेनजनपदस्य २, वाराणसी काशीराजजनपदस्य ३, श्रावस्तीकुणालायाः ४, साकेतम्-अयोध्या, सा च कोसलदेशस्य ५, हस्तिनापुरम् कुरुजनपदस्य ६, काम्पिल्यं पञ्चालस्य ७, मिथिलां त्रिदेहस्य ८, कौशाम्बीवत्सदेशस्य ९, राजगृहम्-मगधस्य । अत्रैता राजधान्यो दश स्थानानि कानुरोधेनोक्ताः । वस्तुतस्तु सार्द्धं पञ्चविंशती आर्यजनपदेषु पञ्चविंशती राजधान्यो भवन्तीति । तथा-एतासु दशसु राजधानीषु मध्येऽन्यतमासु राजधानीषु दश राजानो मुण्डा भूत्वा अगारात् अनगारितां प्रव्रजिताः, तद्यथा-भरतः सगर इत्यादि । तत्र भरतसगरौ साकेते

सूरसेन जनपदकी राजधानी मथुरा थी, काशी जनपदकी राजधानी वाराणसी थी, कुणालकी राजधानी श्रावस्ती थी, अयोध्या-साकेत राजधानी कोसल देशकी थी, कुरुजनपदकी राजधानी हस्तिनापुर थी, पञ्चालकी राजधानी काम्पिल्य थी, त्रिदेहकी राजधानी मिथिला थी, वत्सदेशकी राजधानी कौशाम्बी थी, और मगध देशकी राजधानी राजगृह नगर थी, यहां दश स्थानकोंके अनुरोधसे ही ये १० राजधानियां कही गई हैं । वैसे तो २५ " आर्य जनपदोंमें २६ राजधानियां हैं । तथा-इन १० राजधानियोंमेंसे किन्हीं राजधानियोंमें इन दश राजाओंने मुण्डित होकर अगारावस्थासे अनगारितावस्थाको धारण किया है, उनके नाम-इस प्रकारसे हैं-भरत १, सगर २, मधवा ३, सनत्कुमार ४, शान्ति ५, कुन्थु ६ और ७ महपद्म ८ हरिषेण ९ और

नगरी होती, सूरसेन जनपदकी राजधानी मथुरामें होती, काशी जनपदकी राजधानी वाराणसीमें होती, कुणाला जनपदकी राजधानी श्रावस्ती होती, कोसल देशकी राजधानी अयोध्या (साकेत) नामकी नगरी होती, पञ्चालकी राजधानी काम्पिल्यमें होती, कुरुजनपदकी राजधानी हस्तिनापुरमें होती, वत्सदेशकी राजधानी कौशाम्बी नगरीमें होती, त्रिदेहकी राजधानी मिथिलामें होती, अने मगधकी राजधानी राजगृह नगरमें होती, अर्द्धी इस स्थानकी अज्ञपत्ता यात्री रही छे तथी इस राजधानीओंनां नामो न अर्द्धी आपवामें आव्यां छे, आभ तो रया आर्यजनपदकी २६ राजधानीओ होती.

उपर्युक्त इस राजधानीओंमेंनी कौंछ पञ्च राजधानीओंमेंनी मुण्डित थोछने गृहस्थावस्थाना परित्यागपूर्वक अगारावस्था धारण करनेपर इस राजाओंनां नाम नीचे प्रमाणे कहां छे-(१) भरत, (२) सगर, (३) मधवा, (४) सनत्कुमार, (५) शान्ति, (६) कुन्थु, (७) अर, (८) मंडापिन, (९) हरिषेण अने (१०) जयनाभा. आ इस राजाओंनां भरत अने सगरे साकेतमें प्रव्रज्यां

प्रव्रजितौ, मघवा श्रावस्त्याम्, सनत्कुमारः शान्तिः कुन्थुररोमहापद्मश्च हस्तिनापुरे,
हरिवेणः काम्पिल्ये, जयनामो च राजगृहे । पूर्वोक्तासु दशसु राजधानीषु दश-
राजानः क्रमतो नो वाच्योः, शास्त्रान्तरविरोधात् । अतएवात्र 'दशराजधानीषु'
इत्यस्य 'दशराजधानीषु मध्येऽन्यतमासु राजधानीषु' इत्यर्थः कृत इति ॥ सू० १८ ॥

मूलम्--जंबुद्वीपे दीपे मंदरे पद्मए दसजोयणसयाइं उद्वे-
हेणं, धरणितले दसजोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, उवरिं दस-
जोयणसयाइं विक्खंभेणं, दसदसाइं जोयणसहस्साइं सवग्गेणं
पणत्ते ॥ सू० १९ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरः पर्वतो दश योजनशतानि उद्वेघेन, धरणि-
तले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, उपरि दश योजनशतानि विष्कम्भेण,
दशदशकानि योजनसहस्राणि सर्वाग्रिण प्रज्ञप्तः ॥ सू० १९ ॥

जय इनमें-भरत-सगर-ये दो समकेतमें प्रव्रजित हुए हैं । मघवा
श्रावस्तीमें प्रव्रजित हुआ है, सनत्कुमार, शान्ति, कुन्थु, अर, और
महापद्म ये हस्तिनापुरमें प्रव्रजित हुए हैं । हरिवेण काम्पिल्यमें
प्रव्रजित हुआ है, और राजगृहमें जयनामके तीर्थंकर प्रव्रजित
हुए हैं इन पूर्वोक्त राजधानियोंके ये १० राजा क्रमशः नहीं
कहना क्योंकि शास्त्रान्तरसे ऐसा कथन करनेमें विरोध आता है,
इसीलिये यहां "दश राजधानीषु" इस पाठका अर्थ—"दश राज-
धानियोंमें से किन्हीं २ राजधानियोंमें" ऐसा अर्थ किया गया है ॥ सू० १८ ॥

लीधी-हती, मघवाये श्रावस्तीमां अने सनत्कुमार शान्ति, कुन्थु, अर अने
महापद्मे हस्तिनापुरमां प्रव्रज्या लीधी हती, हरिवेणु काम्पिल्यमां अने जय-
नामना तीर्थंकरे राजगृह नगरमां प्रव्रज्या अंगीकार करी हती, उपर्युक्त
१० राजधानीयोमां उपर्युक्त १० राजयोःके क्रमशः प्रव्रज्या लीधी हती,
येषु कथन करतुं लेधये नही केसके-येषु कथन करवामां शास्त्रोक्त कथन
करतां विपरीत कथन करवानेहोष लागेछे ते कारणे अही "दश राजधानीषु"
आ सूत्रपाठने अर्थ आ प्रमाणे करवो लेधये-

"दस राजधानीयोमांनी कोध पणु राजधानीयोमां" कथां राजयो कध
राजधानीमां दीक्षा लीधी हती, ते वात पणु उपर प्रकट करवामां आवी छे,
तेथी आ सूत्रपाठने अर्थ स्पष्ट थध लय छे ॥ सूत्र १८ ॥

ટીકા—‘ જંબુદ્વીવે દીવે ’ इत्यादि—

जम्बूद्वीपाभिषद्वीपस्थो मन्दरः पर्वतो दश योजनशतानि=एकमहस्रयोजनानि उद्वेधे=भूम्यन्तर्गतेन भागेन । धरणिनले दश योजनसहस्राणि=दशसहस्र-योजनानि विष्कम्भेण=पृथुत्वेन । उपरि=पण्डकवने दशयोजनशतानि=एकसहस्र-योजनानि विष्कम्भेण । सर्वाग्नेण=सर्वपरिमाणेन च दशदशकानि-दशभिर्गुणितानि दशकानि योजनसहस्राणि-लक्षयोजनानि प्रज्ञप्तः । मेरोः समग्रं परिमाणं लक्षयोजनात्मकं बोध्यमित्यर्थः ॥ सू० १९ ॥

मूलम्- जंबुद्वीवે દીવે મંદરસ્ત પઠ્વયસ્ત વહુમજ્ઞદેસમાણ
इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उवरिमहेट्टिल्लेसु खुड्डुगपयरेसु एत्थणं
अट्टपएसिए रुयणे पणगत्ते, जओ णं इमाओ दस दिसासो
पवहंति, तं जहा-पुरत्थिमा १, पुरत्थिमदाहिणा २, दाहिणा
३, दाहिगयच्चत्थिमा ४, पच्चत्थिमा ५, पच्चत्थिमुत्तरा ६, उत्तरा
७, उत्तरपुरत्थिमा ८, उड्ढा ९ अहो १० । एएसि णं दसण्हं
दिसाणं दस नामधिजा पणगत्ता, तं जहा-इंदा १ अग्गीई २
जमा ३ णेरई ४ वारुणी ५ य वायवा ६। सोमा ७ ईसाणावि
८ य विमला ९ तमा १० य बोद्धव्वा ॥ सू० २० ॥

“ જંબુદ્વીવે દીવે મંદરે પઠ્વય ” इत्यादि ॥ सूत्र १९ ॥

ટીકાર્થ-જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપમાં રહ્યા હુઆ જો સુમેરુ પર્વતને, વહુ એક હજાર યોજન તો જમીનને ખીનર છે, તથા ભૂમિકે ડખર ૧૦ હજારકા ચૌડા છે, ઓર પણ્ડકવનમાં એક હજાર યોજનકા છે, હસ તરહ વહુ સર્વ પ્રમાણકી અપેક્ષા દશ ગુણિત દશ હજાર યોજનકા છે, અર્થાત્ ૧ લાખ યોજનકા છે ॥ સૂત્ર ૧૯ ॥

“ જંબુદ્વીવે દીવે મંદરે પઠ્વય ” इत्यादि-(सू १८)

टीकार्थ-जम्बूद्वीप नामना द्वीपमां जे मंदर (सुमेरु) पर्वत छे, ते तेनी पडो-ण छ १० डखर योजननी छे, अने पंडकवनमां तेनी विखार ओक डखर योजननो छे आ रीने सर्वाप्रमाणनी अपेक्षाछे तेनुं प्रमाणु दस डखर योजन करतां १० गणुं-ओटले के ओक लाख योजनप्रमाणु छे. ॥ सूत्र १८ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य बहुमध्यदेशभागे अस्याः रत्न-
प्रभायाः पृथिव्या उपरितनाधस्तनयोः क्षुल्लकप्रतरयोः अत्र खलु अष्ट प्रदेशिको
रुचकः प्रज्ञप्तः । यतः खलु इमा दश दिशः प्रवहन्ति, तद्यथा-पौरस्त्या १, पौर-
स्त्यदक्षिणा २, दक्षिणा ३ दक्षिणपाश्चात्या ४ पाश्चात्योत्तरा ६, उत्तरा ७ उत्तर-
पौरस्त्या ८, ऊर्ध्वा ९ अधः १०। एतासां खलु दशानां दिशां दशनामधेयानि
प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-एन्द्री १, आग्नेयी २ यामी ३, नैर्ऋती ४, वरुणी ५ च वाय
व्या ६। सौम्या ७ ऐशानी ८ अपि च विमला ९, तमा १९ च वोद्धव्या । सू २०॥

टीका—' जम्बुद्वीपे दीपे ' इत्यादि—

जम्बूद्वीपाभिध्वद्वीपस्थस्य मन्दरस्य पर्वतस्य बहुमध्यदेशभागे स्थिताया
अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनाधस्तनयोः क्षुल्लकप्रतरयोः—क्षुल्लकौ=
सर्वप्रतरापेक्षया ह्रस्वौ, तयोरुपरितनानामधस्तनानां च प्रतराणां वर्द्धमानतरत्वात्,
तौ च तौ प्रतरौ तयोः खलु अष्ट प्रदेशिकः—अष्टौ च ते प्रदेशास्त्रेति—अष्टप्रदेशाः,
ते सन्त्यस्य इत्यष्टप्रदेशिकः—उपरितने प्रतरे गोस्तनाकाराश्चत्वारः प्रदेशाः, अध-

“ जम्बुद्वीपे दीपे मन्दरस्य पर्वतस्य ” इत्यादि ॥ सू २० ॥

टीकार्थ—जम्बूद्वीपके द्वीपमें रहे हुए मन्दर पर्वतके बहुमध्यदेशभागमें
स्थित इस रत्नप्रभा पृथिवी नामके द्वीपमें रहे हुए मन्दरपर्वतके बहु
मध्यमें स्थित इस रत्नप्रभा पृथिवीके उपरितन अधस्तन दो क्षुल्लक
प्रतरमें आठ प्रदेशिक रुचक कहा गया है, तात्पर्य यह है कि मन्दर
पर्वतके ठीक मध्य भागमें स्थित जो यह रत्नप्रभा पृथिवी है उस
पृथिवीके ऊपरके एवं नीचेके जो क्षुल्लक प्रतर हैं—इनमें ऊपरके क्षुल्लक
प्रतरमें गोस्तनाकार चार प्रदेश एवं नीचेके प्रतरमें भी चार प्रदेश

जम्बुद्वीपे दीपे मन्दरस्य पर्वतस्य ” इत्यादि—(सू २०)

टीकार्थ—जम्बुद्वीप नामना द्वीपमें आवेला मन्दर पर्वतना बहुमध्यदेश भागमां
स्थित आ रत्नप्रभा पृथ्वीना उपरितन अने अधस्तन जे क्षुल्लक (ह्रस्व)
प्रतरोंमां आठ प्रदेशिक रुचक कहा छे. आ कथननो भावार्थ नीचे प्रमाणे छे—

मन्दर पर्वतना परापर मध्यभागमां जे रत्नप्रभा पृथ्वी आवेती छे ते
पृथ्वीतुं उपरतुं अने नीचेतुं जे क्षुल्लक प्रतर छे (आ रीते जे जे क्षुल्लक
प्रतरों छे) तेमां कुल आठ रुचकाकार प्रदेशों छे. गायना आंचणने रुचक कडे
छे गायना आंचणना जेवा आकारने रुचकाकार कडे छे. जेवां चार रुचकाकार
प्रदेशों उपरना प्रतरमां छे अने चार रुचकाकार प्रदेशों नीचेना प्रतरमां छे.
आ रीते त्यां कुल आठ रुचकाकार प्रदेशों आवेला छे, त्यां उपरना तथा

स्तनेऽपि चत्वार इति अष्टप्रदेशिको रुचकः प्रज्ञप्तः । यतो रुचकात् खलु इमाः=
वक्ष्यमाणा दश दिशाः प्राहन्ति=पर्यन्ते । तद्यथा-पौरस्त्या १ पौरस्त्यदक्षिणा
२ इत्यादि । एतासां दशानां दिशां दश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-ऐन्द्री १,
आग्नेयी २ इत्यादि । तत्र-विमला-तमोरहितत्वेन निर्मलत्वात् ऊर्ध्वदिगिति ।
तमा-अधकारयु क्तत्वेन रात्रितुल्यत्वात्, अधोदिगिति ॥ सू० २० ॥

इस तरहसे अष्ट प्रदेशिक रुचक कहा गया है, ऊपरके और नीचेके क्षुल्लक प्रतरो सिवाय जो ऊपर नीचे के ओर प्रतर हैं, वे वर्द्धमान प्रतर हैं, इसलिये इनकी अपेक्षा ऊपर नीचेके वे ही प्रतर लिये गये हैं जो सर्व प्रतरोंकी अपेक्षा क्षुल्लक हूँस्व हैं, ऐसे ये क्षुल्लक प्रतर ऊपरके और नीचेके ये दोही हैं, इनमें ही अष्ट-प्रदेशिक रुचक कहा गया है इस रुचकसे ये दश दिशाएँ बनती हैं- पूर्व १ पूर्व दक्षिण २ दक्षिण ३ दक्षिण पाश्चात्य ४, पाश्चात्य ५, पाश्चा-त्योत्तर ६, उत्तर ७, उत्तर पाश्चात्य ८, ऊर्ध्व ९ और अधः १०

इन दश दिशाओंके ये १० नाम कहे गये हैं जैसे-ऐन्द्री १ आग्नेयी २ यामी ३, नैर्ऋती ४, वारुणी ५, वायव्य ६, सौम्य ७, ऐशानी ८, विमला ९, और तमा १० इनमें ऊर्ध्व दिशाका नाम विमला इसलिये कहा गया है, कि वह तमो रहित होनेसे निर्मल है, अधो दिशाका नाम तमा इसलिये कहा गया है, कि वह अधकार युक्त होनेसे रात्रिके तुल्य है ॥ सूत्र-२०-॥

नीचेना क्षुल्लकं प्रतरो सिवायना जे प्रतरो छे तेओ वर्द्धमान (दीर्घ) प्रतरो छे. उपर अने नीचेना प्रतरो तेमना करतां क्षुल्लकं (ह्रस्व) छे आर रीते सौथी क्षुल्लक जे प्रतरो ज छे तेमानुं जेक उपर छे, अने ओनुं नीचे छे. ते जे क्षुल्लक प्रतरोमां ज आठ रुचकाकार प्रदेशो छे, ते रुचकाकार आठ प्रदेशोने आडीं अष्टप्रदेशिका रुचक कडेवामां आव्यां छे. आ रुचकने आधारे ज १० दिशाओ अने छे. ते दस दिशाओनां नाम नीचे प्रमाणे कइया छे-(१) पूर्व, (२) पूर्वदक्षिण, (अग्निदक्षिण) (३) दक्षिण, (४) दक्षिणपश्चिम (नैऋत्य), (५) पश्चिम, (६) पश्चिमोत्तर (वायव्य), (७) उत्तर, (८) उत्तरपूर्व (ईशान) (९) ऊर्ध्व अने (१०) अधः आ- दस दिशाओनां नीचे प्रमाणे दस नाम पणु कइयां छे-(१) ऐन्द्री, (२) आग्नेयी, (३) यामी (४) नैर्ऋती (५) वारुणी, (६) वायव्य, (७) सौम्य, (८) ऐशानी, (९) विमला अने (१०) तमा.

ऊर्ध्व दिशा अधकार रहित होवाने कारणे निर्मल होवाथी तेनुं नाम विमला छे. अधोदिशा अधकार युक्त होवाथी रात्रिसमान छे ते कारणे तेने "तमा" कही छे. ॥ सूत्र २० ॥

मूलम्—लवणस्त षं समुद्रस्त दस जोयणसहस्साइं गोतिरहित-
विरहित खेत्ते पणत्ते । लवणस्त षं समुद्रस्त दसजोयण-
सहस्साइं उदगमाले पणत्ते । सब्बे त्रि षं महापायाला दस
दसाइं जोयणसहस्साइं उद्वेहेणं पणत्ता, मूले दस जोयणसह-
स्साइं विक्खंभेणं पणत्ता, बहुमज्झदेशभाए एगपएसियाए
सेठीए दसदसाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं पणत्ता, उवरिं
मुहमूले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं पणत्ता । तेसि षं
महापायालाणं कुड्डा सब्बवइरामया सब्बत्थ समां दस जोयणस-
याइं बाहल्लेणं पणत्ता । सब्बे त्रि षं खुद्रा पायाला दसजोयण-
सयाइं उद्वेहेणं पणत्ता, मूले दसदसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं
पणत्ता, बहुमज्झदेशभाए एगपएसियाए सेठीए दसजोयण-
सयाइं विक्खंभेणं पणत्ता, उवरि मुहमूले दसदसाइं जोयणाइं
विक्खंभेणं पणत्ता । तेसि षं खुद्रपायालाणं कुड्डा सब्बवइरा-
मया सब्बत्थसमा दस जोयणाइं बाहल्लेणं पणत्ता ॥ सू० २१ ॥

छाया—लवणस्य खलु समुद्रस्य दश योजनसहस्राणि गोतीर्थविरहितं
क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् । लवणस्य खलु समुद्रस्य दश योजनसहस्राणि उदकमाला प्रज्ञप्ता !
सर्वेऽपि खलु महापायाला दश दशकानि योजनसहस्राणि उद्वेगेन प्रज्ञप्ताः, मूले
दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः, बहुमध्यदेशभागे एगपदेशिकया
श्रेण्या दशदशकानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः, उपरि मुखमूले दशयो-
जनसहस्राणि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः । तेषां खलु महापायालानां कुड्यानि सर्वव-
ज्जमयाणि सर्वत्र समानि दशयोजनशतानि बाहल्येन प्रज्ञप्तानि । सर्वेऽपि खलु खुद्रा-
पायालाः दश योजनशतानि उद्वेगेन प्रज्ञप्ताः, मूले दशदशकानि योजनानि विष्कम्भेण,
प्रज्ञप्ता बहुमध्यदेशभागे एगपदेशिकया श्रेण्या दश योजनशतानि विष्कम्भेण
प्रज्ञप्ताः, उपरि मुखमूले दशदशकानि योजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः । तेषां खलु
खुद्रपायालानां कुड्यानि सर्ववज्जमयाणि सर्वत्र समानि दश योजनानि बाहल्येन
प्रज्ञप्तानि ॥ सू० २१ ॥

ટીકા—‘લવણસ્સ ણં’ ઇત્યાદિ—

લવણસ્ય ચલુ સમુદ્રસ્ય ગોતીર્થવિરહિતં-ગંગાં તીર્થમ્ - તડાગાદૌ અવતરણ-
ભૂમિઃ-ગોતીર્થમ્, તદ્વદ્ યત્તદપિ ગોતીર્થમિ-યુન્યતે, તતો વિરહિતમ્-અર્થાત્
સમં યત્ ક્ષેત્રં તદ્ દશયોજનસહસ્રં પ્રત્પતમ્। इदं च पूर्वाभागतः पश्चिमभाग-
तश्च पश्चनवतियोजनसहस्रपरिमितां गोतीर्थरूपां भूमिं विहाय मध्ये स्थितं
ક્ષેત્રં बोध्यमिति । लवणस्य चलु समुद्रस्य मध्यभागादुत्थिता उदकमाला=उदक-
शिखा-वेका दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेण=पृथुत्वेन प्रतप्ता । उच्चैस्त्वेन तु
पोडशसहस्राणि बोध्येति । तथा-सर्वेऽपि=पूर्वादिषु चतसृषु दिक्षु सद्भावाच्चत्वा-
रोऽपि महापातालाः=वलयामुखकेयूरयूपकेश्वरनामानो महापातालकलशाः दशदश-
कानि-दशगुणितानि दशकानि योजनसहस्राणि=लक्षयोजनानि उद्वेधेन=गाम्भी-

“લવણસ્સ ણં સમુદ્રસ્સ દસજોયણસહસ્સાઈ” ઇત્યાદિ ॥સૂત્ર૨૧॥

ટીકાર્થ-લવણ સમુદ્રકા ગોતીર્થસે રહિત ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રસમ દશ હજાર
યોજન કહા ગયાહૈ, ગાય આદિકોંકો તાલાવ આદિમેં ઉતરનેકી જો ભૂમિ
હોતી હૈ વહ ગોતીર્થ હૈ, હસ ગોતીર્થસે રહિત જો ક્ષેત્ર હૈ, વહ સમક્ષેત્ર
હૈ, યહ સમક્ષેત્ર પૂર્વ ભાગસે ઓર પશ્ચિમ ભાગ ૧૫ હજાર યોજનકી
ગોતીર્થ રૂપ ભૂમિકો છાડકર મધ્યમેં સ્થિત હૈ, લવણસમુદ્રકી મધ્ય
ભાગસે ઊઠી હુઈ ઉદકવેલા વિષ્કમ્મકી અપેક્ષા દશ હજાર યોજનકી
કહી ગઈ હૈ, તથા હસકી ઝંચાઈ ૧૬ હજાર યોજનકી કહી ગઈ હૈ,
તથા પૂર્વાદિ ચારોં દિશાઓંમેં જો ઈક ઈક પાતાલ કલશાહૈ, હસ તરહસે
જો ચાર પાતાલ કલશા હૈ-કિ જિનકે નામ વલયામુખ, કેયૂર ચૂપક
ઔર ઈશ્વરહૈ, ઉદ્વેધની અપેક્ષા-ગંભીરતાકી અપેક્ષા-ઈક ૨લાખ યોજનકે

“લવણસ્સ ણં સમુદ્રસ્સ દસજોયણસહસ્સાઈ” ઇત્યાદિ—(સ. ૨૧)

ટીકાર્થ-લવણસમુદ્રત્ ગોતીર્થથી રહિત ક્ષેત્ર-સમક્ષેત્ર-દસ હજાર યોજનનું કહ્યું
છે. ગાય આદિકોને તળાવ આદિ જગાશયોમાં ઉતરવાની જે ભૂમિ હોય છે તેને
ગોતીર્થ કહે છે. આ ગોતીર્થથી રહિત જે ક્ષેત્ર છે તેને સમક્ષેત્ર કહે છે. પૂર્વની
૯૫ હજાર યોજન પ્રમાણ અને પશ્ચિમની ૯૫ હજાર યોજન પ્રમાણ ગોતીર્થરૂપ
ભૂમિને છોડી દેતાં બાકીનું જે ૧૦ હજાર યોજન પ્રમાણ સમક્ષેત્ર છે તેને અહીં
ગોતીર્થથી રહિત ક્ષેત્ર રૂપ કહ્યું છે. લવણસમુદ્રના મધ્યભાગમાંથી ઉત્પન્ન થતી
ઉદકવેલા (પાણીની ભરતી) વિષ્કંભની અપેક્ષાએ દસ હજાર યોજન પ્રમાણ કહી
છે, તથા તેની ઊંચાઈ ૧૬ હજાર યોજનની કહી છે તથા પૂર્વાદિ દિશાઓમાં
જે એક એક પાતાલ કલશ છે તેમનો ઉદ્વેગ (ઊંડાઈ) એક એક લખ યોજનની
કહી છે. એવાં ચાર પાતાલ કલશ છે. તેમનાં નામ વલયામુખ, કેયૂર, ચૂપક

येण प्रज्ञप्ताः । मूले=मूलभागे चैते महापाताला दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः । तथा-मूलविष्कम्भादुभयत एकैकप्रदेशवृद्ध्या, विस्तरं गच्छतां या एकप्रदेशिका श्रेणिस्तया, एते बहुमध्यदेशभागे दशदशकानि योजनसहस्राणि=लक्षयोजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः । अथवा-एकप्रदेशिकायाः श्रेण्या बहुमध्यदेशभागे=अत्यन्तमध्यभागे दशदशकानि योजनसहस्राणि=लक्षयोजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः । इत्थं मूले मध्ये च विष्कम्भतो महापातालप्रमाणमभिधाय सम्प्रति उपरितनभागमादाय विष्कम्भतस्तत्प्रमाणमाह-‘ उपरि ’ इत्यादि । उपरि=उपरितनभागे मुखमूले=मुखप्रदेशे दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः । तेषां खलु महापातालकलशानां कूड्यानि=भित्तयः सर्ववज्रमयाणि=र्वात्प्रना वज्रमयाणि सर्वत्र समानि=तुल्यानि, बाह्येन=स्थौल्येन दश योजनशतानि=एक सह-

कहे गये हैं । मूल भागमें इनका विष्कम्भ दश हजार योजनका है, एवं बहु मध्यदेश भागमें इनका विष्कम्भ मूल भागकी अपेक्षा दोनों तरफ एक एक प्रदेशकी वृद्धिसे वृद्धि होता है, वही श्रेणि वृद्धि है, अथवा-एक एक प्रदेशवाली श्रेणीके बहुमध्य देश भागमें बिलकुल मध्य भागमें-ये एक लाख योजनके विस्तारवाले कहे गये हैं । इस तरह मूलमें और मध्यमें कहकर अब सूत्रकार उपरितन भागको लेकर विष्कम्भकी अपेक्षा उसका प्रमाण कहते हैं-“ उपरि ” इत्यादि-इन महापाताल कलशोंका मुखके मूलमें मुख प्रदेशमें दश हजार योजनका विष्कम्भ कहा गया है, इन महापाताल कलशोंकी भित्तियां हैं-वे वज्रमय हैं, और सर्वत्र समान हैं, अर्थात् इनकी माटाई

अने धृष्टर छे. मूल लागमां तेमने विष्कंभ (विस्तार) दस हजार योजनने छे. अने आनुना मूललागथी ओक ओक प्रदेशनी वृद्धि थतां थतां ते पाताल कणशेना परापर मध्यलागने विस्तार ओक ओक लाख योजनने थर्ध नय छे. ओक ओक प्रदेशनी जे वृद्धि छे तेनुं नाम श्रेणिवृद्धि छे अथवा-ओक प्रदेश पाण श्रेणीना बहुमध्यदेशलागमां-तइन मध्यलागमां-ते कणशेना विस्तार ओक ओक लाख योजनने कही छे. आ रीते ते महापाताल कलशेना मूललाग अने मध्यलागना विस्तारनुं कथन करीने हवे सूत्रकार ते महापाताल कलशेना उपरितन लागना विष्कंभनुं प्रमाण प्रकट करे छे-“ उपरि ” इत्यादि-

ते महापाताल कणशेना मुखप्रदेशेना विस्तार दस दस हजार योजनने कही छे. महापातालकणशेनी जे लींते छे ते संपूर्ण रूपे वज्रमय छे अने तेनी नडाध ओक सरणी छे. ते लींतेनी नडाध ओक हजार योजनप्रमाण छे. आ प्रमाणे

संयोजनानि प्रज्ञप्तानि । इत्थं महापातालकलशानभिधाय सम्प्रति क्षुद्रपातालक-
 लशानाह—' सव्वे वि णं खुदा पायाला ' इत्यादि । सर्वेऽपि खलु क्षुद्राः=महापा-
 तालकलशापेक्षया लघवः पातालाः=पातालकलशा दशयोजनशतानि=एकसहस्रयो-
 जनानि प्रज्ञप्ताः । अथवा—एकप्रदेशिकायाः श्रेण्या बहुमध्यदेशभागे विष्कम्भेण
 दशयोजनशतानि प्रज्ञप्ताः । तथा—उत्तरि=उत्तरितनभागे सुखमूले=सुखप्रदेशे विष्क-
 म्भेण दशशतकानि योजनानि=शतयोजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः । तेषां खलु
 क्षुद्रपातालकलशानां कुड्यानि सर्वात्मना वज्रमयाणि सर्वत्र समानि बाह्येन दश-
 योजनानि प्रज्ञप्तानि ॥ सू० २१ ॥

१ हजार योजनकी है इस प्रकार महापातालकलशोंके सम्बन्धमें
 कथन करके अब सूत्रकार क्षुद्रपाताल कलशोंके सम्बन्धमें कथन करते हैं
 " सव्वे वि णं खुदा पायाला " इत्यादि ।

टीकार्थ - महापाताल कलशोंकी अपेक्षा जो छोटे २ पातालकलश हैं—
 वे गम्भीरताकी अपेक्षा एक हजार योजनके कहे गये हैं । मूलमें ये क्षुद्र
 पाताल कलश विष्कम्भकी अपेक्षा १०० योजनके कहे गये हैं । तथा
 मूलके विष्कम्भकी अपेक्षा दोनों तरफ एक २ प्रदेशकी वृद्धिसे जो
 इनका मध्य भागका विष्कम्भ है वह एक हजार योजनका है, अथवा
 एक प्रदेशिक श्रेणिके बहुमध्य देशमें इनका जो विष्कम्भ है वह एक
 हजार योजनका है, तथा—सुख प्रदेशमें जो इनका विष्कम्भ है—वह सौ
 योजनका है, इन क्षुद्रपाताल कलशोंकी जो भित्तियां हैं वे वज्रमय
 हैं और सर्वत्र समान हैं—अर्थात् इनकी मोटाई दश योजनकी है ॥ सू. २१ ॥

महापातालकलशो विषे कथन करिने इवे सूत्रकार क्षुद्र पातालकलशो वुं
 वर्णन करे छे—“ सव्वे वि णं खुदा पायाला ” इत्यादि—

महापाताल कलशो कर्ता नानां जे पाताल कलशो छे तेमने उद्वेध (उडाध)
 अक अक ड्ढार योजननी कडी छे. ते क्षुद्र पाताल कलशोना भूगलागने (तजियाने)
 विस्तार १००-१०० योजनने कह्यो छे. तेनी अन्ने तरक्षी अक अक प्रदेशनी
 वृद्धि थतां थतां तेमना मध्यभागने विस्तार अक अक ड्ढार योजनने थाय
 छे. अथवा अक प्रदेशिक श्रेणिना मिलकुन मध्य भागमां ते प्रत्येक क्षुद्रपाताल
 कलशने विस्तार १००० योजनने छे ते कलशोना भुषप्रदेशोने विस्तार १००
 -१०० योजनने कह्यो छे. आ क्षुद्र पाताल कलशोनी ली'तो सर्वत्र अक सरभी
 लडी छे अने अकला वज्रनी ज् अनेली छे तेमनी ली'तोनी लडाध दस योजननी
 कडी छे. ॥ सूत्र २१ ॥

मूलम्—धायइसंडगा णं मंदरा दस जोयणसयाइं उद्वेहेणं,
 धरणितले देसूणाइं दस जोयणसहससाइं विक्खंभेणं, उवरि दस
 जोयणसयाइं विक्खंभेणं पणत्ता । पुक्खवरदीवद्धगा णं
 मंदरा दस जोयणसयाइं एवं चेव ॥ सू० २२ ॥

छाया—घातकीखण्डगौ खलु मन्दरौ दशयोजनशतानि उद्वेघेन, धरणितले
 देशोनानि दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेण, उपरि दशयोजनशतानि विष्कम्भेण
 प्रज्ञप्तौ । पुष्करवरद्वीपार्द्धकौ खलु मन्दरौ दश योजनशतानि एवमेव ॥सू० २२॥

टीका—‘ धायइसंडगा ’ इत्यादि—

घातकीखण्डगौ—घातकीखण्डक्षेत्रस्थितौ मन्दरौ—पूर्वपश्चिमभागस्थितौ
 मेरुपर्वतौ प्रत्येकम्—एकैकमेरुपर्वतः उद्वेघेन—दीर्घत्वमधिकृत्यान्तःप्रवेशापेक्षया
 भूम्यन्तगतिभागेन दशयोजनशतानि—एकसहस्रयोजनपरिमित इत्यर्थः ।
 तथा धरणितले—भूम्युपरिभागे विष्कम्भेण देशोनानि देशतः षड् योजनशतरूपात्
 उनानि—न्यूनानि दशसहस्रयोजनानि चतुर्नवतिशतयोजनपरिमितः मूले पश्चन-
 वतिशतयोजनप्रमाणात् उपरि भागे शिखरप्रदेशे विष्कम्भेण सहस्रयोज-
 नानि एकसहस्र योजनपरिमित इत्यर्थः एकैको उच्चवत्वेन चतुरशीतिसहस्र-
 योजनपरिमितो वर्तते एव प्रमाणौ पूर्वपश्चिममेरुपर्वतौ प्रज्ञप्तौ । ‘ पुष्करवर-

“ धायइसंडगा णं मंदरा ” इत्यादि ॥ सूत्र २२ ॥

टीकार्थ—घातकी खण्ड क्षेत्रमें स्थित जो पूर्व एवं पश्चिम सम्बन्धी दो मेरु
 पर्वतहैं वे प्रत्येक उद्वेघ(गहराई) भूमिके अन्दर रहे हुए भागकी अपेक्षा १
 एक हजार योजनकेहैं, अर्थात् इनका एक हजार योजनका भाग भूमिमें
 अदृश्य है, तथा जमीनके ऊपर इनका विष्कम्भ कुछ कम दस हजार
 योजनका है तथा ऊपरमें इनका विष्कम्भ १ हजार योजनका है पुष्क-

“ धायइसंडगा णं मंदरा ” इत्यादि—(सू. २२)

टीकार्थ—घातकीखण्डकीपना पूर्व भागमां अेक मेरु पर्वत छे अने पश्चिम-
 भागमां पणु अेक मेरु पर्वत छे ते अन्ने पर्वतोने। उद्वेघ—भूमिमां रडेवे।
 भाग—अेक अेक डंअर योजनप्रमाणु छे. अेटवे के आ अन्ने मेरु पर्वतोने।
 अेक अेक डंअर योजन प्रमाणु भाग भूमिनी अदृश्य रडेवे। डोवाथी अदृश्य
 छे—जमीननी उपर तेमने। विष्कंभ दस डंअर योजन करतां कंईक न्यून छे,
 अने उररितत भागमां तेने विष्कंभ अेक डंअर योजनने। छे. पुष्करवरद्वीपा-
 र्धना अे मन्दर (मेरु) पर्वतोनुं कथन पणु घातकी खण्डना मेरु पर्वतोना

દીવદ્વગાળં' इत्यादि पुष्करवरद्वीपार्द्धगतौ अपि मन्दरौ दशयोजनशतानि उद्वेगेन, इत्यादि, एवमेव धातकीखण्डमन्दरवदेव विज्ञेयौ ॥

उक्तञ्च—'धायइसंडे मेरु, चुलसीइसइस्स ऊसिया दोत्रि ।

ओगाहा य सहस्सं, हौति य सिहरंमि विस्थिण्णा ॥१॥ मूले पणनउइसया, चउ-
णउइसया य हौति धरणियले ॥ " इति छाया-धातकी खण्डे मेरु चतुरशीति
सहस्राणि उच्छिन्नौ द्वावपि । अवगाढौ च सहस्रं, भरतश्च शिवरे विस्तीर्णौ ॥१॥ मूले
पञ्चनवतिशतानि चतुर्नवतिशतानि च भवन्ति धरणितले इति ॥ सु० २२ ॥

मूलम्—सव्वे वि णं वट्टवेयड्डुपव्वया दस जोयणसयाइं उड्डं
उच्चत्तेणं, दस गाउयसयाइं उव्वेहेणं सव्वत्थ समा पल्लगसंठाण-
संठिया, दसजोयणसयाइं विकखंभेणं पणत्ता ॥ सू० २३ ॥

छाया—सर्वेऽपि खलु वृत्तवैताढ्यपर्वता दशयोजनशतानि ऊर्ध्वगुच्चत्वेन,
दशगव्यूतशतानि उद्वेगेन, सर्वत्र समाः पर्यकसंस्थानसंस्थिताः, दशयोजन-
शतानि विक्रम्भेण प्रज्ञप्ताः ॥ सू० २३ ॥

टीका—'सव्वे वि णं' इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा । नवरं—सर्वेऽपि त्रिंशतिसंख्यका अपि वृत्तवैताढ्यपर्वताः ।
त्रिंशतिसंख्यकत्वमेतेषां—पञ्चसु हैमवतेषु पञ्चानां शब्दापातिनां, पञ्चसु ऐरण्यव-
तेषु पञ्चानां विकटापातिनां, पञ्चसु हरिवर्षेषु पञ्चानां गन्धापातिनां, पञ्चसु रम्य-
कवर्षेषु पञ्चानां माल्यवतां च सद्भावादिति । 'वृत्तवैताढ्य' इत्यत्र वृत्तेति विशेष-
षेण दीर्घवैताढ्यव्यवच्छेदार्थम् ॥ सू० २३ ॥

रवर द्वीपार्धमें भी दो मन्दर पर्वतोंका कथन इसी प्रकारसे है, यही बात
"पुष्करवरदीवद्वगालं मंदरा" इत्यादि सूत्र पाठसे प्रकट की गई है ॥ सू. २२ ॥

"सव्वे वि णं वट्टवेयड्डुपव्वया" इत्यादि ॥ सूत्र २३ ॥

टीकार्थ—समस्त वृत्तवैताढ्य पर्वत २० कहे गये हैं—क्योंकि पांच हैमवतोंमें
५ शब्दापाती हैं, पांच ऐरण्यवतोंमें पांच विकटापाती हैं पांच हरिवर्षोंमें
पांच गन्धापाती हैं, और पांच रम्यक क्षेत्रोंमें पांच माल्यवान् हैं ।

कथन अनुसार ४ समज्जु' जेज्ज वात "पुष्करवरदीवद्वगालं मंदरा" इत्यादि
सूत्रपाठ द्वारा प्रकट કરવામાં આવી છે ॥ सू. २२ ॥

"સવ્વે વિ ણં વટ્ટવેયડ્ડુપવ્વયા" ઇત્યાદિ—(સૂ. ૨૩)

ટીકાર્થ—વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતોની કુલ સંખ્યા ૨૦ ની કહી છે, કારણ કે પાંચ હૈમ-
વતોમાં પાંચ શબ્દાપાતી છે, પાંચ ઐરણ્યવતોમાં પાંચ વિકટાપાતી છે પાંચ હરિ-
વર્ષોમાં પાંચ ગન્ધાપાતી છે, અને પાંચ રમ્યકક્ષેત્રોમાં પાંચ માલ્યવાન્ છે.

मूलम्-जंबुद्वीवे दीवे दस खेत्ता पणत्ता, तं जहा-भरहे १, एरवण २, हेमवण ३, हेरन्नवण (एरणवण) ४, हरिवस्से ५, रम्मगवस्से ६, पुव्वविदेहे ७। अवरविदेहे ८ देवकुरा ९ उत्तर-कुरा १० ॥ सू० २४ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे दशक्षेत्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-भरतम् १, ऐरवतं २, हैमवतं ३, हैरण्यवतं (ऐरण्यवतं) ४, हरिवर्षं, ५, रम्यकवर्षं ६. पूर्वविदेहः ७ अपरविदेहः ८ देवकुरवः ९, उत्तरकुरवः १० ॥ सू० २४ ॥

टीका—‘ जंबुद्वीवे दीवे ’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा ॥ सू० २४ ॥

मूलम्-माणुसुत्तरे णं पव्वण मूले दसवावीसे जोयणसण विक्खम्भेणं पणत्ते ॥ सु० २५ ॥

छाया—मानुषोत्तरः खलु पर्वतो मूले दश द्वाविंशतिं योजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्तैः ॥ सू० २५ ॥

वैताद्योंमें जो “ वृत्त ” (गोल) ऐसा विशेषण दिया है वह दीर्घ वैतादयपर्वतकी निवृत्तिके लिये दिया है ॥ सूत्र २३ ॥

“ जंबुद्वीवे दीवे दस खेत्ता पणत्ता ” इत्यादि ॥ २४ ॥

टीकार्थ—जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें १० क्षेत्र कहे गयेहैं । जैसे-भरत १, ऐरवन २, हैमवन ३, हैरण्यवन ४, हरिवर्ष ५, रम्यक वर्ष ६, पूर्व विदेह ७, अपर विदेह ८, देवकुरु ९, और उत्तर कुरु १० ॥ सूत्र २४ ॥

“ माणुसुत्तरेणं पव्वण मूले ” इत्यादि २५ ॥

टीकार्थ—मानुषोत्तरपर्वत मूलमें विष्कम्भकी अपेक्षा एक हजार २२ योज-
वैताद्योंनी आगण ने “ वृत्त ” विशेषणु लगाडवामां आण्युं छे ते दीर्घवैता-
दयपर्वतोनी निवृत्तिने भाटे लगाडवामां आण्युं छे ॥ सूत्र २३ ॥

“ जंबुद्वीवे दीवे दस खेत्ता पणत्ता ” धृत्य द्वि—

टीकार्थ—जंबूद्वीप नामना द्वीपमां १० क्षेत्र कथां छे. ते १० क्षेत्रानां नाम नीचे प्रभाषे छे—(१) भरत, (२) ऐरवत (३) हैमवत, (४) हैरण्यवत, (५) हरि-
वर्ष, (६) रम्यकवर्ष, (७) पूर्वविदेह (८) अपरविदेह, देवकुरु अने
(१०) उत्तरकुरु ॥ सूत्र २४ ॥

टीका—‘माणुसुत्तरे णं’ इत्यादि—

मानुसुत्तरः=अर्द्धतृतीयद्वीपमर्यादाकारकः चक्रमालपर्वतो मूले=मूल
भागे दश द्वाविंशतिं योजनशतानि=द्वाविंशत्यधिकानि एकसहस्रयोजनानि विष्क-
म्भेण प्रज्ञप्तः ॥ सू० २५ ॥

मूलम्—सर्वत्रे वि णं अंजणगपव्वया दस जोयणसयाइं उव्वे
हेणं मूले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, उवरिं दस जोयण-
सयाइं विक्खंभेणं पणत्ता । सर्वे वि णं दहिमुहपव्वया दस
जोयणसयाइं उव्वेहेणं सर्वत्थसमा पल्लगसंठाणसंठिया दस
जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं पणत्ता । सर्वे वि णं रइकरपव्वया
दस जोयणसयाइं उच्चं उच्चत्तेणं, दस गाउयसयाइं उव्वेहेणं,
सर्वत्थ समा झल्लरीसंठाणसंठिया दसजोयणसहस्साइं विक्खं-
भेणं पणत्ता ॥ सू० २६ ॥

छाया—सर्वेऽपि खलु अज्जनकपर्वता दश योजनशतानि उद्वेधेन, मूले दश
योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, उपरि दशयोजनशतानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः ।
सर्वेऽपि खलु दधिमुखपर्वता दशयोजनशतानि उद्वेधेन सर्वत्र समाः पल्यक-
संस्थानसंस्थिता दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः । सर्वेऽपि खलु रति-
करपर्वता दशयोजन शतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, दशगव्यूतशतानि उद्वेधेन, सर्वत्र
समा झल्लरी संस्थानसंस्थिता दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः ॥सू० २६॥

टीका—‘सर्वे वि णं’ इत्यादि—

अज्जनकपर्वता—नन्दीश्वरद्वीपस्य पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तररूपेषु चतुर्षु दिक्षु
नका कहा गथा है ॥ सूत्र २५ ॥

“सर्वे वि णं अंजणगपव्वया” इत्यादि ।

टीकार्थ—नन्दीश्वर द्वीपकी पूर्व पश्चिम उत्तर और दक्षिण रूप चारों दिशा-

“माणुसुत्तरेणं पव्वए मूले” इत्यादि—(सू २५)

मानुसुत्तर पर्वतना भूगणनेन विस्तार अेक डेअर भावीश योजनने
कहो छे ॥ सूत्र २५ ॥

सर्वे वि णं अंजणगपव्वया” इत्यादि—(सू. २६)

चत्वारो श्यामवर्णाः पर्वताः । तेषां मध्ये एकैकस्य पर्वतस्य चतुर्दिक्षु चतस्रश्च-
तस्रः पुष्करिण्यः सन्ति, तथाहि—पूर्वदिक् स्थितस्याञ्जनपर्वतस्य चतुर्दिक्षु नन्दो-
त्तरा नन्दाऽऽनन्दा नन्दिवर्धनाभिधाश्चतस्रः पुष्करिण्यः ४, दक्षिणदिक्स्थितस्या-
ञ्जनपर्वतस्य चतुर्दिक्षु भद्रा विशाला कुमुदा—पुण्डरिक्किणीनाभ्यश्चतस्रः पुष्करिण्यः
८। पश्चिमदिक् स्थितस्याञ्जनपर्वतस्य चतुर्दिक्षु नन्दिपेणा—ऽमोघा—गोस्तूपा—
सुदर्शनाभिधाश्चतस्रः पुष्करिण्यः १२। उत्तरदिक्स्थितस्याञ्जनपर्वतस्य चतुर्दिक्षु
विजया—वैजयन्ती—जयन्तपराजिताभिधाश्चतस्रः पुष्करिण्यः १६ सन्ति । आसु
षोडशसु पुष्करिणीषु प्रत्येकस्यां पुष्करिण्यामेवैको दधिमुखपर्वत इति षोडश-

ओंमें चार श्यामवर्णके पर्वत कहे गये हैं उनके मध्यमें एक एक पर्व-
तकी चारों दिशाओंमें चार २ पुष्करिणियां (गोल बावडियां) हैं—जैसे—
पूर्व दिशामें स्थित जो अंजन पर्वत है, उसकी चार दिशाओंमें नन्दो-
त्तरा १, नन्दा २, आनन्दा ३, और नन्दिवर्धना इस नावकी चार पुष्क-
रिणियां हैं । दक्षिण दिशामें स्थित जो अंजनपर्वत है उसकी चार
दिशाओंमें भद्रा १, विशाला २, कुमुदा ३, और पुण्डरिक्किणी ४ ये
चार पुष्करिणियां हैं । पश्चिम दिशामें स्थित जो अंजन पर्वत है, उसकी
चार दिशाओंमें नन्दिपेण १, अमोघा २, गोस्तूपा ३, एवं सुदर्शना
४, ये चार पुष्करिणियां हैं । उत्तर दिशामें स्थित जो अंजन पर्वत है
उसकी चार दिशाओंमें विजया, वैजयन्ती, जयन्ती और अपराजिता
ये चार पुष्करिणियां हैं । इन १६ पुष्करिणियोंमेंसे प्रत्येक पुष्करिणीमें
एक एक दधिमुख पर्वत हैं, इस तरहसे १६ दधिमुख पर्वत हैं । नन्दी-

नन्दीश्वर पर्वतनी पूर्वा, पश्चिम, उत्तर अने दक्षिणरूप आरे दिशाओंमां
आरे श्यामवर्णना पर्वतनी आरे दिशाओंमां आर आर अंजन पर्वतो कहेला छे
ते ते दरेक श्यामवर्णना पर्वतनी आरे दिशाओंमां आर आर पुष्करिणीओ
(गोजाकारनी बावो) छे. पूर्वा दिशांमां ओ अंजनपर्वत छे तेनी आरे दिशाओंमां
आर पुष्करिणीओ छे तेमनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) नन्दा, (२) नन्दा,
(३) आनन्दा अने (४) नन्दिवर्धना. दक्षिण दिशांमां ओ अंजनपर्वत छे तेनी
आरे दिशांमां भद्रा, विशाला, कुमुदा अने पुण्डरिक्किणी नामनी आर पुष्करि-
णीओ छे. पश्चिम दिशांमां ओ अंजनपर्वत छे तेनी आरे दिशाओंमां नन्दि-
पेणा, अमोघा, गोस्तूपा अने सुदर्शना नामनी आर पुष्करिणीओ छे. उत्तर
दिशांमां ओ अंजन पर्वत छे तेनी आरे दिशांमां विजया, वैजयन्ती, जयन्ती
अने अपराजिता नामनी आर पुष्करिणीओ छे. आ रीते १६ पुष्करिणीओ

સંખ્યકાઃ દધિમુખપર્વતાઃ । રતિકરપર્વતાઃ=નન્દીશ્વરદ્વીપે વિદિગ્વ્યવસ્થિતાશ્વતુઃ
સ્થાનકપ્રોક્તાશ્વત્વારઃ પર્વતાઃ । ઇતિ ॥ ૦ ૨૬ ॥

મૂલમ્—રુચગવરે ણં પઠ્વણ દસ જોયણસયાઈં ડઠ્વેહેળં,
મૂલે દસ જોયણસહસ્તાઈં વિષ્કમ્બેળં, ઉવરિં દસ જોયણસયાઈં
વિષ્કમ્બેળં પપણત્તે । ઇવં કુંડલવરે વિ ॥ સૂ૦ ૨૭ ॥

છાયા—રુચકવરઃ સ્વલુ પર્વતો દશ યોજનશતાનિ ઉદ્વેધેન, મૂલે દશ યોજન-
સહસ્રાણિ વિષ્કમ્બેળ, ઉપરિ દશ યોજનશતાનિ વિષ્કમ્બેળ પ્રજ્ઞપ્તઃ । ઇવં કુંડલ-
વરોડપિ ॥ સૂ૦ ૨૭ ॥

શ્વર દ્વીપમેં વિદિશાઓમેં ચાર સ્થાનમેં કહે ગયે ચાર જો પર્વત હેં વે
રતિકર પર્વત હેં । ઇન સમસ્ત અજ્ઞનક પર્વતોંકા જમીનકે ખીતર ૧
હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગ હેં મૂલમેં ઇનકા વિષ્કમ્બ ૧૦ હજાર યોજ-
નકા હૈ । અબ દધિમુખ પર્વત ઉદ્વેધ (ગહરાઈ)કી અપેક્ષા ૧ હજાર
યોજન પ્રમાણ હેં । યે સચ સર્વત્ર સમ હેં । ઇનકા આકાર પલ્કકકે
આકાર જૈસાહૈ, ઇન સબકા વિસ્તાર ૧૦ હજાર યોજનકાહૈ, પ્રત્યેક રતિ-
કર પર્વત ૧૦ દસ દસ હજાર યોજનકે ડંચે કહે ગયેહૈ । ડસકા ઉદ્વેધ ઇક
હજાર ગવ્યૂન (દો હજાર કોશ)કાહૈ, યે સર્વત્ર સમ હેં, ઇનકા આકાર
ઝાલરકે આકાર જૈસા હૈ, ઇનકા વિષ્કમ્બ દશ હજાર યોજનકા હૈ ૨૬

છે. તે પ્રત્યેક પુંકરિણીમાં એક એક દધિમુખ પર્વત છે. આ રીતે કુલ ૧૬
દધિમુખ પર્વતો છે. નન્દીશ્વર પર્વતની વિદિશાઓમાં (ઇશાન, અગ્નિ આદિ
ચાર ખૂણે) એક એક રતિકર પર્વત છે. આ રીતે ચારે વિદિશામાં કુલ ચાર
રતિકર પર્વતો આવેલા છે.

ઉપર્યુક્ત ચારે અજ્ઞનક પર્વતોનો ઉદ્વેધ (જમીનની અંદર રહેલો ભાગ)
એક હજાર યોજનપ્રમાણ છે મૂળમાં (તળેટીમાં) તેમનો વિષ્કંભ (વિસ્તાર)
દસ હજાર યોજનનો છે અને ટેચ પરનો તેમનો વિસ્તાર એક હજાર યોજનનો
છે. ઉપર્યુક્ત ૧૬ દધિમુખ પર્વતોમાંના પ્રત્યેક દધિમુખ પર્વતનો ઉદ્વેગ એક
હજાર યોજનનો છે. અને મૂળથી મુખ સુધીનો તેમનો વિસ્તાર એક સરખો
—દસ દસ હજાર યોજનનો છે. આ કારણે તે પ્રત્યેકના આકાર પદ્મકં (પદ્મંગ)
ના જેવો છે. પ્રત્યેક રતિકર પર્વત દસ હજાર યોજન ઉંચાઈવાળા છે—
પ્રત્યેક રતિકર પર્વતનો ઉદ્વેધ એક હજાર ગવ્યૂન (એ હજાર કોસ) પ્રમાણ છે. તે
સર્વત્ર સમપ્રમાણ છે—એટલે કે મૂળભાગથી ટેચ ભાગ પર્યન્તનો તેમનો વિસ્તાર
૧૦-૧૦ હજાર યોજનનો છે. તેમનો આકાર ઝાલરના જેવો છે. ॥ સૂત્ર ૨૬ ॥

ટીકા—‘ રુચકવરે ણં ’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા સ્પષ્ટા । નમસ્ રુચકવરઃ=રુચકનામા ત્રયોદશ દ્વીપવર્તી ચક્રવાલ-
પર્વતઃ । કુण्डलवरवक्तव्यताऽपि रुचकवरवक्तव्यतावद् बोध्या । કુण्डલवरઃ=
एकादशद्वीपवर्ती कुण्डलनामा चक्रवालपर्वत इति ॥ સૂ. ૨૭ ॥

अनन्तरं गणितानुयोग उक्तः । सम्प्रति द्रव्यानुयोगस्वरूपं समेदमाह—

મૂલમ્—दसविहे दवियाणुओगे पणत्ते, तं जहा—दविया-
णुओगे १, माउयाणुओगे २, एगट्टियाणुओगे ३, करणाणु-
ओगे ४, अप्पियाणप्पिए ५, भावियाभाविए ६, बाहिराबाहिरे
७, सासयासासए ८, तह णाणे ९, अतहणाणे १०॥ सू.०२८ ॥

“ રુચકવરેણં પચ્ચ દસજોયણસયાઈ ” ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

ટીકાર્થ—રુચકવર પર્વતને ઉદ્દેશ (ગહરાઈ)ની અપેક્ષા એક હજાર યોજનકા
હૈ, મૂલમ્ને ઇસકા વિષ્કમ્મ ૧૦ હજાર યોજનકા હૈ, તથા ડાપરમ્ને ઇસકા
વિષ્કમ્મ ૧ હજાર યોજનકા હૈ, ઇસી તરહકા વર્ણન કુण्डलवर द्वीपका
भी जानना चाहिये ।

यह रुचकवर पर्वत रुचक नामका जो तेरहवां द्वीप है, उसमें रहा
हुआ है यह गोल है—कीटके आकार जैसा है कुण्डलवर पर्वतकी वक्त-
व्यता भी रुचकवर पर्वतकी वक्तव्यताकी जैसी जाननी चाहिये यह
कुण्डलवर पर्वत ११ वां जो द्वीप है, उसमें रहा हुआ है और यह भी
प्राकारके जैसा गोल है इसलिये रुचकवर और कुण्डलवर ये दोनों
पर्वत चक्रवाल पर्वत कहे गये हैं ॥ सूत्र २७ ॥

“ રુચકવરેણં પચ્ચ દસજોયણસયાઈ ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૨૭)

ટીકાર્થ—રુચકવર પર્વતનેા ઉદ્દેશ (જમીનની અંદરનેા અદશ્ય ભાગ) એક હજાર
યોજનનેા છે. મૂળભાગમાં તેનેા વિષ્કલ દસ હજાર યોજનનેા અને ઉપરના
ભાગમાં એક હજાર યોજનનેા છે. એવું જ વર્ણન કુંડલવર પર્વતના
વિષયમાં પણ સમજવું

રુચક નામનેા જે તેરમેા દ્વીપ છે તેમાં રુચકવર પર્વત આવેલો છે તે
ગોળ છે અને કોટના જેવા આકારનેા છે કુંડલવર પર્વતનું વર્ણન પણ રુચકવર
જેવું જ સમજવું આ કુંડલવર પર્વત અગિયારમેા જે દ્વીપ છે તેમાં આવેલો છે.
તેનેા આકાર પણ પ્રાકાર—(કોટ)ના જેવો ગોળ છે. આ બન્ને પર્વતો (રુચકવર
અને કુંડલવર પર્વતો) ગોળાકારના હોવાથી તેમને ચક્રવાલ પર્વતો કહ્યા છે ॥ સૂ. ૨૭ ॥

છાયા—દસવિદો દ્રવ્યાનુયોગઃ પ્રજ્ઞતઃ તદ્વથા-દ્રવ્યાનુયોગઃ ૧, માતૃકાનુ-
યોગઃ ૨, એકાર્થિકાનુયોગઃ ૩, કરણાનુયોગઃ ૪, અર્પિતાનર્પિતમ્ ૫, ભાવિતા-
ભાવિતમ્ ૬, વાહ્યાવાહ્યમ્ ૭, શાશ્વતાશાશ્વતમ્ ૮, તથાજ્ઞાનમ્ ૯, અતથાજ્ઞાનમ્
૧૦ ॥ સૂ. ૨૮ ॥

ટીકા—‘ દસવિદે ’ इत्यादि—

अनुयुज्यते=अनुरूपतया अनुकूलतया वा भगवदुक्तार्थेन सह संबध्यते इति-
अनुयोगः=भगवद्भाषितार्थतो न्यूनाधिकविपरीतभाववैलक्षण्यवर्जितो गणधरक-
र्तृकप्रतिपादनलक्षणो व्यापार इति । अनुयोगो व्याख्यानमिति चैकार्थकौ ।

इस प्रकारसे गणितानुयोगका कथन कर अब सूत्रकार समेद
द्रव्यानुयोगका कथन करते हैं—

“ दसविदे दवियाणुभोगे पणगत्ते ” इत्यादि ॥ सूत्र २८ ॥

टीकार्थ—द्रव्यानुयोग १० प्रकारका कहा गया है जैसे—द्रव्यानुयोग १, मातृ-
कानुयोग २, एकार्थिकानुयोग ३, करणानुयोग ४, अर्पितानर्पित ५,
भावितभाविता ६, वाह्यावाह्य ७, शाश्वताशाश्वत ८ तथाज्ञान ९
और अतथाज्ञान १०,

गणधरों द्वारा किया जो प्रतिपादन रूप व्यापार भगवद्वारा प्रति-
पादित अर्थसे न्यूनतासे अधिकतासे एवं विपरीत भावसे रहित होता
है, वही अनुयोग है, नात्पर्य इसका यह है, कि भगवान् ने जिस अर्थका
प्रतिपादन किया है, उन्हीसे मेल खानेवाला जो गणधरोंका कथन है
वही अनुयोग है, अनुयोग एवं व्याख्यान ये दोनों शब्द एक अर्थवाले

આ પ્રકારે ગણિતાનુયોગનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર સભેઃ દ્રવ્યાનુયોગનું
કથન કરે છે—“દસવિદે દવિયાણુભોગે પણગત્તે ” इत्यादि—(सू. २८)

टीकार्थ—द्रव्यानुयोग इस प्रकारने कही छे—(१) द्रव्यानुयोग, (२) मातृकानुयोग
(३) ऐकार्थिकानुयोग, (४) करणानुयोग, (५) अर्पितानर्पित, (६) भाविताभाविता,
(७) वाह्यावाह्य, (८) शाश्वताशाश्वत, (९) तथाज्ञान अने (१०) अतथाज्ञान.

गणधरों द्वारा कियेला प्रतिपादनरूप व्यापारमां तीर्थंकर भगवाने द्वारा
प्रतिपादित अर्थनी अपेक्षे न्यूनता पशु छोटी नथी, अधिकता पशु छोटी
नथी अने विपरीत भावने पशु सहभाव छोटी नथी. अत्रे के भगव.ने जे
अर्थनું प्रतिपादन कियुं छे तेनी साथे सुसंगत अने सुमेलयुक्त जे गण-
धरानुं कथन छे. ते प्रकारने जिने-द्र. भगवानेना कथन साथेना सुमेल
युक्त अने गणधराने कथननुं नाम अनुयोग छे अनुयोग अने व्याख्यान आ

અનુયોગશબ્દસ્ય વિસ્તરતો વ્યાખ્યા ઉપાસકદશાજ્ઞસ્ય મત્કૃતાયામગાર્ધર્મ-
સંજીવનીટીકાયાં વિલોકનીયા । અયં ચાનુયોગઃ-ચરણકરણાનુયોગઃ=ધર્મકથા-
નુયોગઃ-ગણિતાનુયોગઃ-દ્રવ્યાનુયોગભેદાચ્ચતુર્વિધાઃ । તત્ર-દ્રવ્યાનુયોગઃ-દ્રવ્યસ્ય=
જીવાદેરુયોગો=વિચારઃ । સ ચ દ્રવ્યાનુયોગ માતૃકાનુયોગાદિ ભેદેન દશવિધઃ ।
તત્ર-દ્રવ્યાનુયોગઃ=જીવાદેર્દ્રવ્યત્વવિચારણા, યથા-દ્રવતિ=ગચ્છતિ-પ્રાપ્નોતિ
તાંસ્તાન્ પર્યાયાનિતિ દ્રવ્યમ્, દ્રૂયતે=ગમ્યતે-પ્રાપ્યતે તૈસ્તૈઃ પર્યાયૈરિતિ વા
દ્રવ્યમ્=ગુણપર્યાયવાન્ પદાર્થઃ । એવમ્ભૂતશ્ચ જીવોઽસ્તિ, યતસ્તસ્મિન્ સહભાવિનો
જ્ઞાનાદયો ગુણાઃ સન્તિ, તદભાવે તુ જીવત્ત્વમેવ ન સ્યાત્ । પર્યાયા અપિ તસ્મિન્

હૈં । અનુયોગ શબ્દની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા ઉપાસકદશાજ્ઞની જો અગાર
ધર્મ સંજીવની ટીકા હૈ, ઉસમૈં કી ગઈ હૈ-અતઃ જિજ્ઞાસુઓંકોં વહાંસે
હસ વિષયકી વ્યાખ્યા દેખ લેની ચાહિયે, યહ અનુયોગ ચરણકરણા-
નુયોગ ધર્મકથાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ ઓર દ્રવ્યાનુયોગકે ભેદસે ચાર
પ્રકારકા હૈ, જીવાદિ દ્રવ્યકા જો વિચાર હૈ, વહ દ્રવ્યાનુયોગ હૈ, યહ
દ્રવ્યાનુયોગ માતૃકાનુયોગ આદિ કે ભેદસે ૧૦ પ્રકારકા હૈ, જીવાદિમૈં
જો દ્રવ્યત્વકા વિચાર હૈ, વહ દ્રવ્યાનુયોગ હૈ, જૈસે-જો ડન ડન પર્યા-
યોંકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ, વહ દ્રવ્ય હૈ, અથવા ડન ૨ પર્યાયોં દ્વારા જો પ્રાપ્ત
કિયા જાતા હૈ, વહ દ્રવ્ય હૈ ।

એસા વહ દ્રવ્ય ગુણ ઓર પર્યાયવાલા વહ પદાર્થ જીવ હૈ, અતઃ
વહ દ્રવ્યરૂપ હૈ, ક્યોંકિ ડસમૈં સહભાવી જો જ્ઞાનાદિક ગુણ હૈં વે હૈં
અન્યથા ડનકે અભાવમૈં ડસમૈં જીવત્વહી નહીં બન સકતા હૈ, હસી

બન્ને શબ્દો એક અર્થવાળા છે. અનુયોગ શબ્દની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા બાણુવાને
ઉત્સુક પાઠકોએ ઉપાસકદશાંગની અગાર્ધર્મસંજીવની ટીકા વાંચી જવી.

આ અનુયોગના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) ચરણકરણાનુયોગ,
(૨) ધર્મકથાનુયોગ, (૩) ગણિતાનુયોગ અને (૪) દ્રવ્યાનુયોગ.

જીવાદિ દ્રવ્યવિષયક જે વિચાર કરવામાં આવે છે તેનું નામ દ્રવ્યાનુયોગ
છે તે દ્રવ્યાનુયોગના દ્રવ્યાનુયોગ, માતૃકાનુયોગ આદિ ઉપર્યુક્ત ૧૦ પ્રકારો કહ્યા છે.

દ્રવ્યાનુયોગ-જીવાદિમાં જે દ્રવ્યત્વનો વિચાર કરવામાં આવે છે તેને દ્રવ્યા-
નુયોગ કહે છે. જેમ કે-આત્મત્વ આદિ પર્યાયોને જે પ્રાપ્ત કરે છે, તેનું
નામ દ્રવ્ય છે, અથવા તે તે પર્યાયો દ્વારા જે પ્રાપ્ત કરાય છે તેનું નામ
દ્રવ્ય છે, અથવા તે તે પર્યાયો દ્વારા જે પ્રાપ્ત કરાય છે તે દ્રવ્ય છે. એવું તે
દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયવાળા પદાર્થરૂપ હોય છે એવો ગુણપર્યાયવાળો તે પદાર્થ
જીવ છે. તેથી તે દ્રવ્યરૂપ છે, કારણ કે તેમાં સહભાવી જ્ઞાનાદિક ગુણોનો સહ-
ભાવ હોય છે. જે જ્ઞાનાદિક ગુણોનો તે પ્રાપ્ત હોય તે તેમાં જીવત્વ જ

માનુષ્યવાલત્વાદયઃ સન્ત્યે, અતો ગુણપર્યાયવચ્ચાજ્જીવો દ્રવ્યમિત્યાદિ દ્રવ્યાનુયોગઃ ૧। તથા-માતૃકાનુયોગઃ-માતૃકા=પ્રવચનપુરુષસ્ય ઉત્પાદવ્યયત્રૌવ્યરૂપા પદત્રયી, તસ્યા અનુયોગઃ । સ યથા-જીવદ્રવ્યમ્ ઉત્પાદવત્-વાલત્વાદિપર્યાયાણાં પ્રતિક્ષણમુત્પાદાત્, અનુપાદે ચ વૃદ્ધાદ્યસ્થાનામપ્રાપ્તિપ્રસજ્ઞાત્ । તથા-જીવદ્રવ્યવ્યયવત્, પ્રતિક્ષણં ચાલ્યાદ્યવસ્થાનાં વ્યયદર્શનાત્, અવ્યયત્વે ચ તાસાં નિત્યત્વપ્રાપ્તેઃ । તથા-જીવદ્રવ્યં દ્રવ્યત્વેન ધ્રૌવ્યવત્ । યદિ તથા ન સ્યાત્તદા દ્રવ્યં સર્વથા

તરહ ઉસમેં ક્રમભાગી જો પર્યાયે હૈં વે ખીહૈં, જીવમેં માનુષત્વ, ચાલત્વ આદિ પર્યાયેં હોતી હુઈ પ્રતીતિ હી હોતી હૈં । ઇસ પ્રકાર ગુણ એવં પર્યાયવાલા હોનેસે જીવ દ્રવ્યરૂપ હૈ, ઇત્યાદિ રૂપ જો વિચાર હૈ, વહ દ્રવ્યાનુયોગ હૈં, પ્રવચન પુરુષકી ઉત્પાદ વ્યય એવં ધ્રૌવ્યરૂપ જો પદત્રયી હૈ, વહ માતૃકા હૈ, ઇસ માતૃકાકા જો અનુયોગ હૈ, વહ માતૃકાનુયોગ હૈ જૈસે-એસા વિચાર કરના-કિ જીવ દ્રવ્ય ઉત્પાદવાલા હૈ, કયોંકિ ચાલત્વ આદિ પર્યાયોંકા પ્રતિક્ષણ ઉસમેં ઉત્પાદ હોના હૈ, યદિ એસા નહી હો તો વૃદ્ધ આદિ અવસ્થાઓંકી ઉસમેં પ્રાપ્તિ નહી હોનેકા પ્રસજ્ઞ પ્રાપ્ત હોના હૈ, ઇસી પ્રકારસે જીવ દ્રવ્ય વ્યયવાલા ખી હૈ, કયોંકિ ઉસમેં પ્રતિક્ષણ ચાલત્વ આદિ અવસ્થાઓંકા વ્યય હોતા હુમા દેલા જાતા હૈ, યદિ ઇન પર્યાયોંકા ઉસમેં વ્યય ન હો તો ઉનકા ઉસમેં નિત્યરૂપસે સદ્ભાવ રહનેકા પ્રસજ્ઞ પ્રાપ્ત હોના હૈ, ઇસી તરહસે જીવ દ્રવ્ય ધ્રૌવ્ય સ્વભાવવાલા ખી હૈ, યદિ વહ ઇસ સ્વભાવવાલા ન હો તો વહ ઉત્પાદવાલાહી હોનેસે

સંભવી શકે નહીં. એ જ પ્રમાણે કમલાવી પર્યાયોનો પણ તેમાં સદ્ભાવ હોય છે. જીવમાં માનુષત્વ, ખાલત્વ આદિ પર્યાયોના સદ્ભાવની પ્રતીતિ તો અવશ્ય થતાં જ હોય છે. આ રીતે ગુણ અને પર્યાયવાળો હોવાને લીધે જીવ દ્રવ્યરૂપ છે, ઇત્યાદિ રૂપ જે વિચારણા છે તેનું નામ જ દ્રવ્યાનુયોગ છે.

મ તૃકાનુયોગ-પ્રવચનપુરુષની ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યરૂપ જે પદત્રયી છે તેનું નામ માતૃકા છે આ મ તૃકાનો જે અનુયોગ (વ્યાખ્યાન) છે, તેનું નામ જ માતૃકાનુયોગ છે. જેમ કે-એવી વિચારણા કરવી કે જીવદ્રવ્ય ઉત્પાદવાળું છે, કારણ કે ખાલત્વ આદિ પર્યાયોનો પ્રતિક્ષણ તેમાં ઉત્પાદ થતો રહે છે એવું ન હોત તો વૃદ્ધત્વ આદિ અવસ્થાઓની તેમાં પ્રાપ્તિ ન થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાત. એજ પ્રમાણે જીવદ્રવ્ય વ્યયવાળું પણ છે, કારણ કે તેમાં પ્રતિક્ષણ બ લ્યાદિ અવસ્થાઓનો વ્યય થતો રહે છે. જો આ પર્યાયોનો તેમાં વ્યય થતો ન હોત તો તેમાં તેનો નિત્ય રૂપે સદ્ભાવ રહેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાત. એજ પ્રમાણે જીવદ્રવ્ય ધ્રૌવ્ય સ્વભાવ

ઉત્પાદવ્યયવદેવ સ્યાત્ । તતશ્ચ-અકૃતાભ્યાગમકૃતવિપ્રણાશપ્રાપ્ત્યા પૂર્વદૃષ્ટાનાં
ભાવાનામનુસ્મરણાભિલાષાદ્યભાવપ્રસન્નેન ચ એહિકપારલૌકિકાનાં સર્વેષાં કૃત્યાનામુ-
ચ્છેદઃ પ્રસન્નેત, અતો દ્રવ્યતયાડસ્ય ધ્રૌવ્યમભ્યુપગન્તવ્યમ્ । एवं च-यतो जीव
उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तः, अतो द्रव्यमित्यादि रूपो मातृकानुयोग इति । २ । तथा-
एकार्थिकानुयोगः-एकः=समानः अर्थो=जीवादिर्येषां ते-एकार्थिकाः शब्दाः,
तैरनुयोगः । स यथा-जीवद्रव्यमुद्दिश्य-जीवः प्राणी भूतं सत्त्व इत्यादि । अथवा-
एकार्थिकानां शब्दानामनुयोगः, यथा-जीवनात्=माणधारणाज्जीवः, प्राणानाम्=

અકૃતાભ્યાગમ કૃત વિપ્રણાશ इन दोषोंकी प्राप्तिके बशवाला हो जावेगा,
और इससे उसमें पूर्वदृष्ट भावोंको स्मरण करनेकी अभिलाषा आदिके
होनेका अभाव प्रसक्त होगा इससे ऐहिक एवं पारलौकिक जितने भी
कृत्य हैं उन सबके उच्छेद होनेका भी प्रसङ्ग प्राप्त होगा, इसलिये इनका
उच्छेद प्राप्त न हो, जीवको द्रव्य रूपसे ध्रौव्यरूप मानना चाहिये इस
तरह जिस कारणसे जीव व्यय एवं ध्रौव्यसे युक्त है, इसी कारणसे
वह द्रव्यरूप है, इत्यादि रूप जो विचार है, वह मातृकानुयोग है २ ।

एकार्थिकानुयोग-जिन शब्दोंका अर्थ समान है वे एकार्थिक शब्द
हैं, इन शब्दोंको लेकर जो अनुयोग है, वह एकार्थिकानुयोग है, जैसे
जीव द्रव्यको लेकर-जीव, प्राणी, भूत, सत्त्व ये शब्द एक जीवके ही
वाचक है, ऐसा विचार एकार्थिकानुयोग हैं, अथवा-एकार्थिक शब्दोंका

વાળું પણ છે જો તે આ સ્વભાવવાળું ન હોત તો ઉત્પાદ સ્વભ.વવ ળું જ હોવાને
કારણે તે 'અકૃતાભ્યાગમ અને કૃત વિપ્રણાશ' આ દોષોની પ્રાપ્તિના પ્રસંગવ ળું
થઈ જત, અને તે પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તેમાં પૂર્વદૃષ્ટ ભાવોનું સ્મરણ કરવાની
અભિલાષા આદિને અભાવ હોવાને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાત તે કારણે જેટલાં ઐહિક
અને પારલૌકિક કૃત્યો છે તે બધાને ઉચ્છેદ થવાનો પણ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાત. આ
પ્રકારે તેમના ઉચ્છેદને પ્રસંગ ત્યારે જ પ્રાપ્ત નહીં થાય કે જ્યારે જીવને
દ્રવ્યરૂપે ધ્રૌવ્યરૂપ માનવામાં આવશે તેથી જ જીવદ્રવ્યને ધ્રૌવ્યસ્વભાવવાળું પણ
માનવું જ પડશે. આ રીતે જે કારણે જીવ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય ગુણથી યુક્ત છે
એજ કારણે તે દ્રવ્યરૂપ છે. આ પ્રકારની જે વિચારણા થાય છે તેનું
નમ માતૃકાનુયોગ છે.

એકાર્થિકાનુયોગ-જે શબ્દોનો અર્થ સમાન હોય છે, તે શબ્દોને એકાર્થિક
શબ્દો કહે છે. આ શબ્દોને અનુલક્ષીને જે અનુયોગ (વ્યાખ્યાન) થાય છે.
તેને એકાર્થિકાનુયોગ કહે છે. જેમ કે-જીવ, પ્રાણી, ભૂત અને સત્ત્વ, આ ચારે
શબ્દો એક જીવના જ વાચક છે, આ પ્રકારની વિચારણાનું નામ એકાર્થિકાનુયોગ
છે. અથવા એકાર્થિક શબ્દોનો જે અનુયોગ છે તેનું નામ એકાર્થિકાનુયોગ છે-

ઉચ્છ્વાસાદીનાં વિદ્યમાનત્વાત્ પ્રાણી, સદા મરનાદ્ ભૂતમ્, સદા સત્ત્વાત્ સત્ત્વઃ, इति ॥ ૩ ॥ તથા-કરણાનુયોગઃ-ક્રિયતે એમિરિતિ કરણાનિ-ક્રિયાસિદ્ધૌ સાધકતમાનિ, તેષામનુયોગઃ, યથાકર્તુર્જીવદ્રવ્યસ્ય મિત્રમિત્રક્રિયામુ સાધકતમાનિ કાલસ્વભાવનિયતિકર્મપુરુષકારાણિ, તાન્યનુપાદાય જીવો ન કિમપિ કર્તુશક્નોતિ, અતઃ કાલાદીનિ કરણાનિ । અથવા-મૃદ્દ્રવ્યં કુલાલવક્રચીવરદણ્ડાદીનિ કરણાનિ વિના ઘટરૂપેણ નિષ્પતુમશક્યમ્, અત્ એતાનિ ઘટદ્રવ્યસ્ય કરજો અનુયોગ હૈ, વહ એકાર્થિકાનુયોગ હૈ, જૈસ-પ્રાણધારણ કરનેવાલા હોનેસે વહ જીવ હૈ, ડચ્છવાસ આદિ પ્રાણ જીવમે ક્રિયમાગ હૈં હસ કારણ વહ પ્રાણી હૈ, યહ જીવ ત્રિકાલમેં મી વિચ્છેદકો પ્રાસ નહીં હોતા હૈ, અર્થાત્ સદા હસકા સદ્રોવ રહતા હૈં હસ કારણ હસે મૂત કહા ગયા હૈ, હસી તગહસે હસકી સત્તા સદા કાયમ રહતી હૈ, હસ કારણ હસે સત્ત્વ કહા ગયાહૈ ।૩।

કરણાનુયોગ-ક્રિયા સિદ્ધિમેં જો સાધકતમ હોતે હૈ, તે કારણ હૈં । હન કારણોંકા જો અનુયોગ હૈ, વહ કરણાનુયોગ હૈ જૈસે-કર્તા રૂપ જીવ દ્રવ્યકો અિન્ન ૨ ક્રિયાઓમેં સાધકતમ કાલ, સ્વભાવ નિયતિ કર્મ, પુરુષકાર યે કારણ હોતેહૈં । ક્યોંકિ હનકે ઉપાર્દન કિયે વિના જીવ કુઝ મી કોઈ નહીં કર સકતા હૈ । હસ કારણ જોવકો ક્રિયા સિદ્ધિમેં પ્રકૃષ્ટ સાધક હોનેસે કારણ હોતે હૈં । અથવા-મૃત્તિકા રૂપ દ્રવ્ય કુલાલ (કુંમકાર) ષક્ર (ચાક) ચીવર, ઢણ્ડ આદિરૂપ કારણોંકે વિના ઘટરૂપ

જેમ કે જીવને માટે વપરાતા ચારે સમાનાર્થી શબ્દોને આ પ્રમાણે એકાર્થિકાનુયોગ કરી શકાય-પ્રાણુ ધારણુ કરનારો હોવાથી તે જીવરૂપ છે, ઉચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણુ જીવમાં ક્રિયામાણુ હોય છે, તે કારણુ પ્રાણીરૂપ છે, ત્રણુ કાળમાં તેનો સદ્ભાવ રહે છે-કની તેનો વિચ્છેદ થતો નથી, તે કારણુ તેને ભૂત પણ કહે છે. તેની સત્તા (વિદ્યમાનતા) કાયમ ટકી રહે છે, તે કારણુ તેને સત્ત્વ પણ કહે છે.

કરણાનુયોગ-ક્રિયાસિદ્ધિમાં જે સાધકતમ (ઉત્કૃષ્ટ સાધકરૂપ) હોય છે તેમને કરણુ કહે છે. તે કરણુનો જે અનુયોગ છે તેનું નામ કરણાનુયોગ છે. જેમ કે.... કર્તારૂપ જીવદ્રવ્યને જુદી જુદી ક્રિયાઓમાં કાળ સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષકારરૂપ કરણુ સાધકતમ નીવડે છે, કારણુ કે તેમનું ઉપાર્દન કર્યા વિના જીવ કોઈ પણ કાર્ય કરી શકતો નથી. આ કારણુ જીવ ક્રિયાસિદ્ધિમાં તેઓ અત્યંત આવશ્યક હોવાથી તેમને કરણુરૂપ કહ્યાં છે. અથવા-મૃત્તિકા (માટી)રૂપ દ્રવ્ય

णानि । इत्थं योऽनुयोगः स करणानुयोग इति ४। तथा-अर्पिताऽनर्पितम्-
अर्पितं=विशेषितम्, अनर्पितम्,=अविशेषितम्, उभयोः कर्मधारयः । विशेषि-
ताविशेषितरूपो द्रव्यानुयोगः । तत्र-अर्पितं यथा-जीवद्रव्यं किंविधम् ? संसारि ।
संसार्यपि त्रसरूपम्, त्रसरूपमपि पञ्चेन्द्रियं, तदपि नररूपमित्यादि । अनर्पितं यथा-
जीवद्रव्यमिति । इत्थमेकस्य जीवद्रव्यस्य विशेषिताविशेषितरूपेण यद् व याख्याने
तत् अर्पितानर्पितरूपो द्रव्यानुयोगः ॥ ५ ॥ तथा-भाविताभावितम्-भावितां=

पर्यायसे उत्पन्न होनेके लिये सन्नर्थ नहीं हैं, इसलिये ये घट द्रव्यके
कारण हैं । इस प्रकारसे जो अनुयोग-विचार है, वह करणानुयोग है,
द्रव्यका विशेषिता विशेषित रूपसे जो व्याख्यान है-वह अर्पिताऽ-
नर्पित रूप द्रव्यानुयोग है, अर्पित शब्दका अर्थ विशेषित और
अनर्पित शब्दका अर्थ अविशेषित है जैसे-जीव द्रव्यसे लेकर ऐसा
विचार करना कि जीवद्रव्य कैसा है ? संसारी है-तो कैसा संसारी
त्रस रूप संसारी है या स्थावर रूप संसारी है यदि वह त्रसरूप संसारी
है, दोहन्द्रियादि त्रस संसारी है, या पंचेन्द्रिय रूप त्रस संसारी है ?
यदि वह पंचेन्द्रिय रूप त्रस संसारी है तो क्या वह नररूप पंचेन्द्रिय
संसारी है या और कोई रूप पंचेन्द्रिय संसारी है ? इत्यादि तथा-जीव
द्रव्य ऐसा जो कथन है वह अविशेषित कथन है । ४ ॥

घट (घडा) रूप पर्याये उत्पन्न थवाने समर्थ त्तारे न् यनी शके छे के न्यारे
तेने कुंभार, चक (चाकडा), चीवर, दड आदि रूप करणानुयोग भणे छे. तेथी
ते वस्तुआने घट रूप द्रव्यनां करण रूप गणी शक्य. आ प्रकारानुयोगे अनुयोग
(विचारणा) छे तेने करणानुयोग कडे छे.

अर्पितानर्पित रूप द्रव्यानुयोग-द्रव्यनु' विशेषित अविशेषित रूपे ने व्याख्यान
छे तेनुं नाम अर्पितानर्पित रूप द्रव्यानुयोग छे. ' अर्पित ' शब्दने अर्थ विशेषित
थाय छे अने ' अनर्पित ' शब्दने अर्थ अविशेषित थाय छे. नेम के—

एवद्रव्यनी अपेक्षाये एवो विचार करवो के " एवद्रव्य केपुं छे ? संसारी
छे. ने ते संसारी होय तो क्या प्रकारनुं संसारी छे-शुं त्रसरूप संसारी छे के
स्थावररूप संसारी छे ? ने ते त्रसरूप संसारी होय तो शुं दोन्द्रियरूप छे के
त्रीन्द्रियरूप छे, के अतुरिन्द्रियरूप छे, के पंचेन्द्रिय त्रस संसारी छे ? ने ते
पंचेन्द्रियरूप त्रस संसारी होय तो शुं नररूप पंचेन्द्रिय संसारी छे, के कौं अन्य
प्रकारनुं पंचेन्द्रिय संसारी छे ? " इत्यादि ने विचारणा छे ते विशेषित कथन
रूप छे, तथा ' एवद्रव्य ' एपुं ने कथन छे ते अविशेषित कथन छे.

વાસિતં દ્રવ્યાન્તરસંસર્ગતઃ, અભાવિત્=અવાસિતમ્-દ્રવ્યાન્તરાસંસર્ગતઃ । ઉમયોઃ
કર્મધારયઃ । ભાવિતાભાવિતરૂપો દ્રવ્યાનુયોગઃ ! તત્ર-ભાવિતં યથા-કિચિદ્
જીવદ્રવ્યં ભાવિતમ્ । તત્ પ્રશસ્તભાવિતં ચાપ્રશસ્તભાવિતં ચ । તત્ર પ્રશસ્તભાવિતં
સંયમિભાવિતમ્ । અપ્રશસ્તભાવિતમ્-અસંયમિભાવિતમ્ । દ્વિવિધમપિ તદ્ વમની-
યમવમનીયં ચ । તત્ર વમનીયં-યત્ સંસર્ગજાતં ગુણં દોષં વા અન્યસંસર્ગેણ વમતિ ।
અવમનીયં તુ તદ્વિપરીતમ્ । અભાવિતં યથા-કિચિદ્જીવદ્રવ્યમ્ અભાવિતમ્ । તત્
અસંસર્ગપાત્તમ્ સંસર્ગપાત્તં વા ' કોરહુ-ઈતિ ભાષાશ્વિદ્વજ્રમુદ્રતુલ્યં ન વાસ-

ભાવિતાભાવિત-एक द्रव्य का जो भावित अभावित रूपसे व्याख्यान
है, वह भावित्नाभावित रूप द्रव्यानुयोग है, वह द्रव्यान्तरके संसर्गसे
जो वासित होना है, वह भावित है, और द्रव्यान्तरके संसर्गसे वासित
नहीं होता है, वह अवासित है, इसका विचार जीवद्रव्यके ऊपर इस
प्रकारसे किया गया है, जैसे-कोई जीवद्रव्य भावित होता है, और
अप्रशस्त भावोंसे भी भावित होता है, संयमी जीव प्रशस्त भावोंसे
भावित होता है, और जो असंयमी जीव होता है, वह अप्रशस्त
भावोंसे भावित होता है, प्रशस्त अप्रशस्त भावित जो वमनीय और
अवमनीयके भेदसे दो प्रकारका होता है, वमनीय वह है जो संसर्गसे प्राप्त
हुए गुण अथवा दोष अन्यके संसर्गसे वमित (निकलजाते) हो जाते हैं
इनसे विपरीत अवमनीय है । जो किसी भी तरहसे वासित नहीं होता है-

ભાવિતાભાવિત-એક દ્રવ્યનું જે ભાવિત અભાવિતરૂપે વ્યાખ્યાન છે, તેનું
નામ ભાવિતાભાવિતરૂપ દ્રવ્યાનુયોગ છે. અન્ય દ્રવ્યના સંસર્ગથી વાસિત (યુક્ત)
થવું-તેના સંસર્ગની અસર થવી તેનું નામ ભાવિત છે, પરંતુ અન્ય દ્રવ્યના
સંસર્ગથી વાસિત ન થવું તેનું નામ અવાસિત છે જીવદ્રવ્યને અનુલક્ષીને તેનો
વિચાર આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે-કોઈ દ્રવ્ય ભાવિતરૂપ હોય છે. તે પ્રશસ્ત
ભાવોથી પણ ભાવિત (યુક્ત) થાય છે અને અપ્રશસ્ત ભાવોથી પણ ભાવિત થાય છે.
સંયમી જીવ પ્રશસ્ત ભાવોથી ભાવિત થાય છે અને અસંયમી જીવ અપ્રશસ્ત
ભાવોથી ભાવિત થાય છે પ્રશસ્ત અપ્રશસ્તભાવિતા પણ વમનીય અને અવમ-
નીયના ભેદથી બે પ્રકારની હોય છે. વમનીયભાવિતા એવી હોય છે કે જેમાં
સંસર્ગથી પ્રાપ્ત થયેલા ગુણો અથવા દોષોનું અન્યના સંસર્ગથી વમન (પરિ-
યાગ) થઈ જાય છે. તેના કરતાં વિપરીત અવમનીયનું સ્વરૂપ હોય છે.

જે કોઈ પણ પ્રકારે-કોઈના પણ સંસર્ગથી-વાસિત થતું નથી, કોઈના પણ
સંસર્ગની જેના ઉપર બિશુદ્ધ અસર થતી નથી એવાં જીવદ્રવ્યને અભાવિત

यितुं शक्यम् । एवं घटादिद्रव्यविषयेऽपि स्वधियाऽऽलोचनीयम् । इत्थमेकस्य-
द्रव्यस्य भाविताभावितरूपेण यद् व्याख्यानं तद् भाविताभावितरूपो द्रव्यानुयोग
इति ॥ ६ ॥ तथा-वाह्यावाह्यम्-बाह्यं च तद्बाह्यंवेति, वाह्यावाह्यरूपो द्रव्यानु-
योगः । तत्र बाह्यं यथा-जीवद्रव्यं चैतन्यधर्मेण आकाशास्तिकायादिभ्यो विलक्षण-
त्वाद् बाह्यम् । अबाह्यं यथा-जीवद्रव्यम् अमूर्तत्वादिना धर्मेण आकाशास्तिकाय-
तुल्यत्वात् अबाह्यम् । अथवा-जीवद्रव्यं चैतन्यधर्मेण जीवास्तिकायतुल्यत्वात् अबा-
ह्यम् । इत्थमेकस्य जीवद्रव्यस्य बाह्यावाह्यरूपो द्रव्यानुयोग इति । अथवा-घटा-
दिद्रव्यं बाह्यं दृष्टिगोचरत्वात्, कर्मचैतन्यादि तु अबाह्यम्-आध्यात्मिकत्वादित्य-
न्योऽपि बाह्यावाह्यरूपो द्रव्यानुयोग इति ॥ ७ ॥ तथा-शाश्वताशाश्वतम्-शाश्वतं

वह अभावित है, यह कोरडु सूंग (सिझाने पर भी सिझना नहीं है)
के तुल्य होता है, यह किसी भी तरहसे-संसर्ग प्राप्त गुणादिसे या
असंसर्ग प्राप्त गुणादिसे वासित नहीं किया जा सकता है, इसी तरहका
विचार घटादि द्रव्यके विषयमें भी कर लेना चाहिये । ५

बाह्यावाह्य-बाह्य एवं अबाह्य रूपसे जो द्रव्यका विचार है, वह
बाह्यावाह्य द्रव्यानुयोगहै, जैसे-जीवद्रव्य चैतन्य धर्मको लेकर आका-
शास्तिकाय आदिकोंसे विलक्षण होनेके कारण बाह्य है, तथा अमूर्तत्व
स्वभावको लेकर वह आकाशास्तिकायसे तुल्य होनेके कारण अबाह्य
है, अथवा-घटादि द्रव्य दृष्टिगोचर होनेसे बाह्य है, एवं आध्यात्मिक
होनेसे कर्मचैतन्य आदि अबाह्य है, ऐसा दूसरा भी बाह्य अबाह्य-
रूप द्रव्यानुयोग है ७ शाश्वताशाश्वत द्रव्यानुयोग इस प्रकारसे हैं-

कहे छे. ते 'कोरडु' भग आदिना जेपुं डोय छे. जेम कोरडुं भगने गमे तेरुवो
पलाणवामां आवे छतां पणु ते पोयो पडतो नथी जेज प्रभावे अभावित लव-
द्रव्यने पणु संसर्गप्राप्त गुणादिवडे वासित करी शकतुं नथी. संसर्गं के असंसर्ग-
प्राप्त गुणदेपोनी तेना उपर कोछ असर थती नथी. आ प्रकारने विचार घटादि
द्रव्यना विषयमां पणु करी देवो जेछजे.

बाह्य बाह्य द्रव्यानुयोग-बाह्य अने अबाह्यरूपे जे द्रव्यने विचार करवामां
आवे छे तेने बाह्याबाह्य द्रव्यानुयोग कहे छे जेम के-लवद्रव्य चैतन्य धर्मनी
अपेक्षाजे आकाशास्तिकाय आदिथी सिन्न डोवाने कारणे बाह्य छे तथा लव
द्रव्य अमूर्तत्व स्वभावनी अपेक्षाजे आकाशास्तिकायना जेपुं जे डोवाने कारणे
अबाह्य छे. अथवा-घटादि द्रव्य दृष्टिगोचर थनुं डोवाने कारणे बाह्य छे अने
आध्यात्मिक डोवाने कारणे कर्म, चैतन्य आदि अबाह्य छे, जेवो भीजे पणु
बाह्य अबाह्यरूप द्रव्यानुयोग छे.

च अशाश्वतं चेति, शाश्वताद्याश्वरूपो द्रव्यानुयोग इति । तत्र-जीवद्रव्यम् आद्य-
न्तरहितत्वात् शाश्वतम्, तदेव अन्यान्यपर्यायैः परिगमनात् अशाश्वतम् । इत्यमे-
कस्य जीवद्रव्यस्य शाश्वताशाश्वतरूपो द्रव्यानुयोग इति ॥ ८ ॥ तथा-तथाज्ञान-
म्-यथा वस्तु तथा ज्ञानं यस्य तत्तथाज्ञानम् । यथा-सम्यग्दृष्टिजीवद्रव्यं तथा
ज्ञानं, तस्यैव अविनयज्ञानत्वादिति । अथवा-तथा-ज्ञानम्-यथा तद्वस्तु तथैव
ज्ञानम्=अवबोधः-प्रतीतिर्यस्मिन्वस्तु । यथा-घटादिद्रव्यं तथाज्ञानं, घटादितयैव
प्रतिभासमानत्वादिति । अथवा-परिणामिद्रव्यं तथाज्ञानं, परिणामिततयैव प्रतिभा-

जैसे-आदि अन्त रहित होनेसे जीव द्रव्य शाश्वत है, तथा वही अन्य
पर्यायोंसे परिगमन रहना है, इस कारण अशाश्वत है, इस तरह एक
जीव द्रव्य सम्बन्धी शाश्वत अशाश्वतके विचारसे यह शाश्वताशाश्वत
रूप द्रव्यानुयोग होना है ८ ।

तथा ज्ञानरूप द्रव्यानुयोग इस प्रकारसे है-जैसे वस्तु है वैसे ही
उसका ज्ञान जिस विचारमें होना है वह तथाज्ञान रूप द्रव्यानुयोग
है, जैसे-सम्यग्दृष्टि जीव है, उसी प्रकारका उसके विचारमें ज्ञान
होता है, यह तथाज्ञानरूप द्रव्यानुयोग है । क्योंकि उसका ही ज्ञान
अविनय होता है, अथवा-जैसी वस्तु है, उसका वैसा ही जिस विचारमें
ज्ञान होता है वह तथाज्ञान है, जैसे-घटका घटरूपसे जो ज्ञान होता
है वह तथाज्ञान है, क्योंकि घटज्ञानका घटरूपसे ही प्रतिभास होना
है, अथवा-द्रव्य परिणामी है ऐसा जो ज्ञान है, वह तथाज्ञान है, क्योंकि

शाश्वताशाश्वत द्रव्यानुयोग-आदि अन्त रहित डोपाथी अवद्रव्य शाश्वत
छे अने अन्य पर्यायोंसे परिणत भुतुं रहितुं डोवाने कारणे अने अवद्रव्य
अशाश्वत छे. आ प्रकारे अने अवद्रव्य संभंधी शाश्वताशाश्वत द्रव्यानुयोग छे.

तथाज्ञानरूप द्रव्यानुयोग आ प्रकारने छे-वस्तु जेवी डोय अणुं न तेनुं
ज्ञान जे विचारणामां थाय छे, ते विचारणाने तथाज्ञानरूप द्रव्यानुयोग कडे
छे जेभ के सम्यग्दृष्टि अणने तेना ज्ञान वडे अवद्रव्य जेवुं डोय छे अणुं न
डेणाय छे, कारण के तेनुं न ज्ञान अविनय डोय छे. ते तेनी न विचारण
वडे अवद्रव्यने यथार्थ रूपे नल्ले छे ते अवद्रव्यने यथार्थ रूपे नल्ले छे ते
विचारण रूप तेना ज्ञानने तथाज्ञानरूप द्रव्यानुयोग कडे छे. अथवा जेवी वस्तु
डोय अणुं न यथार्थ तेनुं रूप जे विचार द्वारा समलय छे, ते प्रकारनी
विचारणाने तथा ज्ञानरूप द्रव्यानुयोग कडे छे. जेभ के घटनुं घटरूपे जे ज्ञान
थाय छे तेनुं नाम तथाज्ञान छे, कारण के घटज्ञानने घटरूपे न प्रतिभास थाय

સમાનત્વાદિતિ । इत्थं तथा ज्ञानरूपो द्रव्यानुयोग इति । ९ ॥ तथा-अतथाज्ञानम्-न विद्यते यथा वस्तु तथा ज्ञानं यस्य तत्तथा । यथा-मिथ्यादृष्टि जीवद्रव्यम्, तस्य विपरीतज्ञानत्वादिति । अथवा-नास्ति यथा तद्वस्तु तथैव ज्ञानं=प्रतीतिर्यस्मिंस्तत्-अतथाज्ञानम्, यथा-अलातद्रव्यम् । तद्धि यथा भवति न तथा प्रतीयते इति । अथवा-वक्रतयाऽवभासमानम् एकान्तवाद्यभ्युपगतं वस्तु । तद्धि एकान्तवादिभिरेकान्तेन नित्यमनित्यं वाऽभ्युपगम्यते, प्रतिभाति च परिणामितया तदिति । इत्थमयथाज्ञानरूपो द्रव्यानुयोग इति १० ॥ सू. २८ ॥

द्रव्यका परिणामी रूपसेही प्रतिभास होता है । इस प्रकारसे यह तथा-ज्ञान रूप द्रव्यानुयोग है । जो वस्तु जैसी नहीं है, उसका वैसा ज्ञान जिस विचारमें होता है, जैसे-मिथ्यादृष्टि जीव द्रव्यका जो ज्ञान है, वह अतथाज्ञान है, क्योंकि मिथ्यादृष्टि जीवका ज्ञान विपरीत होता है, अथवा-जो वस्तु जैसी नहीं है, उसकी वैसी प्रतीति होना यह अतथाज्ञान है, जैसे अलात द्रव्य (जलता अंगार) गोल नहीं होता है-पर वह गोल फिराने पर प्रतीत होना है. और जैसा वह है, वैसा वह प्रतीत नहीं होता है, अथवा-वक्र रूपसे अवभासित होती हुई जो एकान्तवादियों द्वारा मान्य वस्तु है, वह अतथाज्ञान है, क्योंकि एकान्तवादियों द्वारा वह एकान्त रूपसे नित्य अथवा-अनित्य मानी गई है, परन्तु वह परिणामी रूपसे भासित होती है, इस प्रकारसे अतथाज्ञान रूप द्रव्यानुयोग होता है । सूत्र २८ ।

छे. अथवा द्रव्य-परिष्णामी छे એવું જે જ્ઞાન છે તેને તથા જ્ઞાન કહે છે, કારણ કે દ્રવ્યનો પરિષ્ણામી રૂપે જ પ્રતિભાસ થાય છે. આ પ્રકારનો આ તથાજ્ઞાન રૂપ દ્રવ્યનુયોગ છે.

અતથાજ્ઞાન-જે વસ્તુ જેવી નથી એવી જે વિચાર દ્વારા પ્રતિભાસિત થાય છે એવા વિચારને અતથાજ્ઞાન કહે છે. જેમ કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવનું દ્રવ્યવિષયક જે જ્ઞાન હોય છે તે અતથાજ્ઞાન જ હોય છે, કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવનું જ્ઞાન વિપરીત હોય છે. અથવા જે વસ્તુનું જેવું યથાર્થ સ્વરૂપ હોય તેવા સ્વરૂપ કરતાં વિપરીત (અયથાર્થ) સ્વરૂપ હોવાની પ્રતીતિ થવી તેનું નામ અતથાજ્ઞાન છે. જેમ કે-અલાતદ્રવ્ય ગોળ હોતું નથી, પરન્તુ તેને ચક્કર ચક્કર ફેરવવા માં આવે તો તે ગોળ લાગે છે, અને તે પ્રકારે તે જેવું છે તેવું દેખાતું નથી અથવા એકાન્તવાદીઓ દ્વારા વિપરીતરૂપે સ્વીકારવામાં આવતી જે વસ્તુઓ છે તેમને પણ અતથ જ્ઞાન કહે છે, કારણ કે એકાન્તવાદીઓ દ્વારા તેમને એકાન્ત (સંપૂર્ણ) રૂપે નિત્ય અથવા અનિત્ય માનવામાં આવેલ છે, પરન્તુ તે પરિષ્ણામીરૂપે પ્રતિભાસિત થાય છે. આ પ્રકારનો અતથાજ્ઞાનરૂપ દ્રવ્યાનુયોગ હોય છે. ॥ સૂ. ૨૮ ॥

पुनर्गणितानुभोगमेवाधिकृत्य चमराद्यच्युनेन्द्राणामुत्पातपर्वतान् सममाण-
माह—

मूलम्—चमरस्त णं असुरिंदस्त असुरकुमाररन्नो तिगिच्छि-
कूडे उप्पायपठ्वए मूले दमबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं
पणत्ते । चमरस्त णं असुरिंदस्त असुरकुमाररन्नो सोमस्त
महारन्नो सोमप्पभे उप्पायपठ्वए दस जोयणसयाइं उद्धं उच्च-
त्तेणं, दस गाउयसयाइं उव्वेहेणं, मूले दसजोयणसयाइं विक्खं-
भेणं पणत्ते । चमरस्त णं असुरिंदस्त असुरकुमाररणो जमस्त
महारन्नो जमप्पभे उप्पायपठ्वए एवं चेव । एवं वरुणस्तवि ।
एवं वेसमणस्तवि ॥ १ ॥ बलिस्तवि ॥ १ ॥ बलिस्त णं वइ-
रोयणिंदस्त वइरोयणरणो रुयणिंदे उप्पायपठ्वए मूलेदसबा-
वीसे जोयणसए विक्खंभेणं पणत्ते । बलिस्त णं वइरोयणिं-
दस्त वइरोयणरन्नो सोमस्त एवं चेव । जहा चमरस्त लोग-
पालाणं तं चेव बलिस्तवि ॥ २ ॥ धरणस्त णं णागकुमारिं-
दस्त णागकुमाररन्नो धरणप्पभे उप्पायपठ्वए दस जोयणस-
याइं उद्धं उच्चत्तेणं, दस गाउयसयाइं उव्वेहेणं, मूले दस जोय-
णसयाइं विक्खंभेणं पणत्ते । धरणस्त णं णागकुमारिंदस्त
णागकुमाररन्नो कालवालस्त महारणो कालप्पभे उप्पायपठ्वए
दस जोयणसयाइं उद्धं एवं चेव । एवं ज व संखवालस्त ३।
एवं भूयाणंदस्त वि । एवं लोगपालाणं वि से, जहा धरणस्त
एवं जाव थणियकुमाराणं सलोगपालाणं भाणियव्वं । सव्वेसिं
उप्पायपठ्वया भाणियव्वा सरिसणामगा ४। सक्कस्त णं देविं-

दस्स देवरण्णो सक्कप्पमे उप्पायपव्वए दस जोयणसहस्साइं उहुं उच्चत्तेणं, दस गाउयसहस्साइं उव्वेहेणं, मले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं पणत्ते । सक्कस्स णं देविदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो जहा सक्कस्स तथा सव्वेसिं लोणपालाणं, सव्वेसिं च इंद्राणं जाव अच्चुयस्सत्ति। सव्वेसिं पमाणमेगं १० सू. २९।

छाया—चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य तिगिच्छकूटः उत्पातपर्वतो मूले दश द्वाविंशतिं योजनशतानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्तः । चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य सोमस्य महाराजस्य सोमप्रभउत्पातपर्वतो दश योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, दशगव्यूतशतानि उद्वेधेन, मूले दश योजनशतानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्तः । चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य यमस्य

गणितानुयोगको लेकर ही अब सूत्रकार चमर आदि अच्युतेन्द्रोके उत्पात पर्वतोंका प्रमाण सहित कथन करते हैं—

“ चमस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो ” इत्यादि । सू० २९।

शब्दार्थ—असुरेन्द्र असुरकुमार राज चमरका जो तिगिच्छकूट नामका उत्पात पर्वत है, वह मूलमें एक हजार २२ योजन प्रमाण विष्कम्भवाला है, इन असुरेन्द्र असुर कुमारराज चमरके जो लोकपाल सोम महाराज हैं, उनका सोमप्रभ नामका उत्पात पर्वत ऊंचाईमें १० सौ योजनका कहा गया है, तथा उद्वेधसे (गहराई) वह १० सौ गव्यूत प्रमाणका कहा गया अर्थात् जमीनमें इसका मूल भाग नीचे १००० कोश गहरा गया है, और मूलमें इसका विष्कम्भ १ हजार योजन कहा है तथा—इन असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरके लोकपाल जो यम महाराज हैं उसका यमप्रभ नामका उत्पात पर्वत भी इसी प्रकारके प्रमाणवाला है, वरुण

गणितानुयोगनेो आधार लधने डवे सूत्रकार चमर आदि अच्युत पयं न्तना धन्द्रोना पर्वतोतुं प्रभाषु सडित कथन करे छे—

“ चमस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो ” इत्यादि—(सू. २९)

शब्दार्थ—असुरेन्द्र, असुरकुमारराज चमरनेो तिगिच्छकूट नामनेो उत्पात पर्वत छे ते भूगभा १०२२ योजनप्रभाषु विष्कंभवाणा छे. असुरेन्द्र, असुरकुमारराज चमरनेो लोकपाल सोम महाराजनेो सोमप्रभ नामनेो उत्पात पर्वत छे तेनी वि. आर्ध दस सो (१०००) योजननी, अने तेनेो उद्वेध (भूगल. ग नीचेनी वि. आर्ध) दस सो गव्यूत प्रभाषु—१००० डैसनी छे तेना भूगभागेनी विष्कंभ अेक डेसर योजननेो कही छे. असुरेन्द्र, असुरराज चमरनेो लोकपाल यम

महाराजस्य यमप्रभ उत्पातपर्वत एवमेव । एवं वरुणस्यापि । एव वैश्रवणस्यापि ॥ १ ॥ बलेः खलु वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य रुचकेन्द्र उत्पातपर्वतो मूले दश द्वाविंशति योजनशतानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्तः । बलेः खलु वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य सोमस्य एवमेव । यथा चमरस्य लोकपालानां तदेव बलेरपि ॥२॥ धरणस्य खलु नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य धरणप्रभो उत्पातपर्वतो दश योजनशतानि ऊर्ध्वशुचवत्वेन, दशगव्यूतशतानि उद्वेधेन, मूले दश योजनशतानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्तः । धरणस्य खलु नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य कालवालस्य महाराजस्य कालप्रभ उत्पातपर्वतो दश योजनशतानि ऊर्ध्वमेवमेव । एवं

का भी इसी प्रकारके प्रमाणवाला वरुणप्रभ नामका उत्पात पर्वत है, तथा-इसी प्रकारके प्रमाणवाला वैश्रवणका वैश्रवण नामका उत्पात पर्वत है ? । वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलिके जो लोकपाल सोम महाराज हैं उनका जो उत्पात पर्वत है, वह भी चमरके लोकपाल सोम महाराजके उत्पात पर्वतके जैसा प्रमाणवाला कहा गया है, इसी प्रकारके उनके जो शेष तीन लोकपाल हैं, उनके भी उत्पात पर्वतोंका प्रमाण चमरके लोकपालोंके उत्पात पर्वतोंके जैसा ही है, नागकुमारेन्द्र नागकुमार राज प्रभका जो धरणप्रभ नामका उत्पात पर्वत है, वह एक हजार योजनकी ऊंचाईवाला है, उद्वेध (गहराई) इतना ? हजार योजनका है, और खूलमें भी इसका विष्कम्भ ? हजार योजनका है, इन नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज धरणके जो लोकपाल कालवाल महाराज हैं उनके कालप्रभ नामके उत्पात पर्वतकी भी ऊंचाई ? हजार

महाराजना यमप्रभ नामना उत्पात पर्वतनुं प्रमाण पण सोमप्रभ जेटुं ज छे. तेमना त्रीण लोकपाल वरुणना वरुणप्रभ नामना उत्पात पर्वतनुं प्रमाण पण जेटुं ज छे, अने यथा लोकपाल वैश्रवणना वैश्रवणप्रभ नामना उत्पात पर्वतनुं प्रमाण पण सोमप्रभ उत्पात पर्वत जेटुं ज कहुं छे. ॥१॥

वैरोचनेन्द्र, वैरोचनराज अक्षिने जे सोम महाराज नामना लोकपाल छे. तेना उत्पातपर्वतनुं प्रमाण पण यमरना लोकपाल सोम महाराजना उत्पात पर्वतना प्रमाण जेटुं ज छे. ओज प्रमाणे तेमना भीमं बले लोकपालाना उत्पातपर्वतानुं प्रमाण पण यमरना लोकपालाना उत्पातपर्वताना प्रमाण जेटुं ज छे.

नागकुमारेन्द्र, नागकुमारराज धरणना जे धरणप्रभ नामना उत्पात पर्वत छे, ते ओक डगर योजन जियो छे, तेना उद्वेध पण ओक डगर योजनना

यावत् शङ्खवालस्य ३' एवं भूतानन्दस्यापि । एवं लोकपालानामपि तस्य, यथा धरणस्य, एवं यावत् स्तनितकुमाराणां सलोकपालानां भणितव्यम् । सर्वेषामुत्पातपर्वता भणितव्याः सदृशनामकाः ॥ ४ ॥ शक्रस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य शक्रप्रभ उत्पातपर्वतो दशगोजनसहस्राणि ऊर्ध्वगुञ्जत्वेन दश गव्यूतसहस्राणि उद्वेधेन, मूले दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेण प्रज्ञप्तः । शक्रस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य दधा शक्रस्य तथा सर्वेषां लोकपालानां सर्वेषां च इन्द्राणां यावत् अच्युतस्येति । सर्वेषां प्रमाणमेकम् ५ ॥ सू० २९ ॥

योजनकी है, इसी प्रकारसे यावत् शङ्खवालके उत्पानपर्वतकी ऊंचाई है, इसी तरहसे भूतानन्दके उत्पानपर्वतके एवं इसके लोकपालोंके उत्पातपर्वतोंके सम्बन्धमें भी कथन जानना चाहिये जैसा कथन धरणके उत्पात पर्वतके विषयमें किया गया है, उसी तरहका कथन यावत् लोकपाल सहित स्तनितकुमारोंके उत्पातपर्वतोंके विषयमें कह लेना चाहिये, जैसा जिनका नाम है, उसी नामके उन सबके उत्पात पर्वत हैं ४ । देवेन्द्र देवराज शक्रका शक्रप्रभ नामका जो उत्पानपर्वत है, वह १० हजार योजनकी ऊंचाईवाला है, इसका उद्वेध १० हजार गव्यूत प्रमाण है, मूलमें इसका विष्कम्भ १० हजार योजनका है, देवेन्द्र देवराज शक्रके लोकपाल सोम महाराजके उत्पातपर्वतका वर्णन तथा

छे अने तेना भूणभागते विष्कम्भ एक डण्डर योजनते छे आ नागकुमारैन्द्र, नागकुमारराज धरणुने लोकपाल कालवाल महाराजना कालप्रभ नामना उत्पात पर्वतनी आंचाई पणु एक डण्डर योजननी छे. शभवाल पर्यन्तना तेमना लोकपालेना उत्पातपर्वतेनी आंचाई पणु अटली न कही छे.

भूतानन्दना उत्पात पर्वतनुं तथा तेना लोकपालेना उत्पात पर्वतेनुं पणु अणुं न समञ्जुं. अणुं कथन धरणुना उत्पात पर्वत विषे करवाभां आण्युं छे, अणुं नकथन स्तनितकुमार पर्यन्तना धन्द्रोना उत्पात पर्वतेना विषयभां तथा तेमना लोकपालेना उत्पातपर्वतेना विषयभां पणु समञ्जुं. अणुं धन्द्रुं नाम छे अणुं न ते सौना उत्पात पर्वतनुं नाम समञ्जुं परन्तु ते नामनी साथे 'प्रभ' पद लगावथी उत्पात पर्वतनुं नाम अनी जय छे १४।

देवेन्द्र, देवराज शक्रना उत्पात पर्वतनुं नाम शक्रप्रभ छे. ते शक्रप्रभ उत्पात पर्वतनी आंचाई दस डण्डर योजननी, उद्वेध दस डण्डर गव्यूतप्रमाणु अने तेना भूणभागते विष्कम्भ दस डण्डर योजनते छे.

टीका—' चमरस्स णं ' इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा । नवरम्-उत्पातपर्वतः-उत्पत्तनमुत्पातः, स चासौ पर्वत-
श्चेति । तिर्यग्लोकं गन्तुं यत्र पर्वते समागत्य देवा वैक्रियशरीरं प्रकल्प्य उत्प-
तन्ति=उत्प्लुत्य अवतरन्ति स पर्वत इत्यर्थः । अयं पर्वतश्चमरादीनां देवानां
प्रत्येकं पृथक् पृथगेव भवति । तत्र-दाक्षिणात्यस्य असुरकुमारेन्द्रस्य असुरकुमार-
राजस्य चमरस्योत्पातपर्वतः तिगिच्छिकूटनामकम् तिगिच्छिः=किञ्जल्कः केसर
इत्यर्थः, तत्प्रधानत्वोदयं तिगिच्छिकूट इत्युच्यते । तिगिच्छिप्रधान्यं च तत्र

और भी इसके लोकपालोंके उत्पातपर्वतोंका वर्णन शक्रके उत्पात
पर्वतके ही जैसा है तथा शक्रसे अतिरिक्त और जो इन्द्र है, उनके
उत्पातपर्वतोंका वर्णन यावत् अच्युत तकके उत्पातपर्वतका वर्णन
सबका शक्रके उत्पातके जैसा ही है, तिर्यक् लोकमें जानेके लिये जिस
पर्वत पर आ करके देव वैक्रिय शरीरको बनाते हैं-और फिर वहांसे
वे तिर्यग् लोकमें आते हैं उस पर्वतका नाम उत्पात पर्वत है यह उत्पात
पर्वत प्रत्येक चमरादिक देवोंका भिन्न २ ही होता है, दक्षिण दिशाके
अधिपति असुरकुमारोंके इन्द्र जो असुर राज चमर हैं, उनके उत्पात
पर्वतका नाम तिगिच्छिकूट है तिगिच्छि नाम किञ्जल्क-केसरका है,
केसरकी प्रधानतावाला होनेसे इस पर्वतका नाम तिगिच्छिकूट हुआ
है, केसरकी प्रधानता यहां इसलिये है कि यहां कमलोंकी बहुलता है,

देवेन्द्र, देवराज शक्रना लोकपाल सोम महाराजना उत्पात पर्वतानुं वर्णन
तथा तेमना भीमना लोकपालाना उत्पात पर्वतानुं वर्णन पशु शक्रना उत्पात
पर्वतना वर्णन जेषुं न समञ्जसु । शक्र सिवायना अच्युत पर्यन्तना जे धन्द्रो
छे, तेमना उत्पात पर्वतानुं वर्णन पशु शक्रना उत्पात पर्वतना वर्णन जेषुं
न समञ्जसुं ।

इवे उत्पात पर्वतनो अर्थ समन्वयवामां आवे छे—

तिर्यक् लोकमां जवा माटे जे पर्वत पर आवीने देव वैक्रिय-शरीरनी
रचना करे छे, अने जयांथी तिर्यग्लोकमां आवे छे ते पर्वतनुं नाम उत्पात-
पर्वत छे. अमरादि प्रत्येक धन्द्रना जूहा जूहा उत्पात पर्वतो छे. दक्षिण दिशाना
अधिपति असुरकुमारानो धन्द्र असुरराज अमर छे. तेना उत्पात पर्वतनुं नाम
तिगिच्छिकूट छे तिगिच्छि अटवे केसर. तिगिच्छिकूट पर्वत केसरनी प्रधानता
वाणो डोवाथी तेनुं जेषुं नाम पश्युं छे. त्यां कमलानी अधिकताने लीधे केसरनी
प्रधानता समञ्जसी. आ उत्पातपर्वत कथां आवेदो छे ते इवे प्रकट
करवामां आवे छे—

કમલાનાં વાહુલ્યાત્ । અત્રેદ વોધયમ્-રુચકારનામ્નસ્રયોદશાત્ સમુદ્રાત્ દક્ષિગ-
તોડસંખ્યેયાન્ દ્વીપસમુદ્રાન્ વ્યતિદ્રજ્ય અરુણવરદ્વીપારુગધરસમુદ્રો સ્તઃ । તત્ર અરુણ-
વરસમુદ્રસ્ય દક્ષિણતો દ્વિચત્વારિંશયોજનસહસ્રાણ્યવગાહ્ય અયં પર્વનસ્તિઠતિ ।
સોડયં પર્વતો રત્નમયઃ પદ્મવરવેદિકયા વનસ્વણ્ડેન ચ 'પરિવેષ્ટિતોડસ્તિ । અયં
ચ મૂલે-મૂળભાગે ' દમવાત્રીસે જોયગણ્ ' ત્તિ દશદ્વાવિંશતિં યોજનશનાનિ,
દ્વાવિંશત્યધિકાનિ દશશતાનિ યોજનાનિ-દ્વાવિંશત્યધિકૈકસહસ્રપરિમિતો
વિષ્કમ્ભેણ મજ્જમ્ । તથા-ચમરસ્ય લોકપાલાઃ સોમયમવરુણવૈશ્રવણાઃ સન્તિ ।
તત્ર-સોમસ્ય મહારાજસ્ય=લોકપાલસ્ય ઉત્પાતપર્વતઃ સોમપ્રભઃ । અયં ચ એકસ-
હસ્રયોજનપરિમિત ઝર્શ્વમુચ્ચવત્વેન, એકમહસ્રગવ્યૂતપરિમિત ઉદ્વેધેન, મૂલે
વિષ્કમ્ભેણ એક સહસ્રયોજનપરિમિત ઇતિ । અપમ્-અરુણોદયમુદ્રે ઇવાડતિ । તથા-

યહાં ઇસ પ્રકારસે સમજ્ઞના ચાહિયે-રુચકવર નામકે ૧૩ વે સમુદ્રમેં
દક્ષિણ દિશાકી ઓર અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રોંકો પાર કરકે અરુણવર દ્વીપ
ઓર અરુણવરસમુદ્ર આતાઠે, યહાં અરુણવરસમુદ્રકી દક્ષિણ દિશાસે
૪૨ હજાર યોજન આગે ચલને પર યહ પર્વત ઠે, વહ યહ પર્વત રત્નમય
ઠે, પદ્મવર વેદિકાસે ઓર વન સ્વણ્ડસે પરિવેષ્ટિત ઠે, યહ મૂલમેં વિષ્ક-
મ્ભકી અપેક્ષા ૧૦૨૨ યોજન પ્રમાણ ઠે તથા-ચમરકે લોકપાલ સોમ,
યમ, વરુણ એવં વૈશ્રવણ ઠે, ઇનમેં જો સોમ મહારાજ લોકપાલ ઠેં ડનકે
ઉત્પાત પર્વતકા નામ સોમપ્રભ ઠે, યહ સોમપ્રભ ઉત્પાતપર્વત એક હજાર
યોજનકી ઝંચાઈવાલાઠે, તથા ઉદ્વેધકી અપેક્ષા યહ ૧ હજાર ગવ્યૂત પરિ-
મિતઠે, એવં મૂલમેં ઇસકા વિષ્કંભ એક હજાર યોજન પ્રમાણ વાલા ઠે

રુચકવર નામના ૧૩માં સમુદ્રથી દક્ષિણ દિશા તરફ અસંખ્યાત દ્વીપ-
સમુદ્રોને પાર કરવાથી અરુણવરદ્વીપ અને અરુણવર સમુદ્ર આવે છે તે અરુણ
વર સમુદ્રની દક્ષિણ દિશામાં ૪૨ હજાર યોજન આગળ જતાં આ ઉત્પાત
પર્વત આવે છે. આ તિગિચ્છિદ્ર પર્વત રત્નમય છે, અને પદ્મવર વેદિકા અને
વનખંડથી પરિવેષ્ટિત (વીંટળાયેલો) છે. તેના મૂળભાગનો વિષ્કંભ ૧૦૨૨
યોજનનો છે.

ચમરને ચાર લોકપાત્રો છે. તેમનાં નામ સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રવણ
છે. સોમ મહારાજના ઉત્પાત પર્વતનું નામ સોમપ્રભ છે તે સોમપ્રભ પર્વતની
ઊંચાઈ એક હજાર યોજનની છે, તેનો ઉદ્વેધ (જમીનની અંદર રહેલા અદૃશ્ય
ભાગની ઊંચાઈ) એક હજાર ગવ્યૂત (કોસ) પ્રમાણ છે અને તેના મૂળભાગનો
વિષ્કંભ પણ એક હજાર યોજનપ્રમાણ છે આ પર્વત અરુણોદય સમુદ્રમાં આવેલો

યમવરુણવૈશ્રવણાનાં યમપ્રમથવરુગપ્રમથૈશ્રાણપ્રમથનામામ ઉત્પાતપર્વતાઃ ક્રમેણ ઉક્ત-
પ્રમાણ એવ વોદ્યાઃ । એતેઽપ્યરુગોદે સ્થિતા વિજ્ઞેયાઃ ॥ ૧ ॥ તથા-વલેઃ-
ઔદીચ્યસ્ય અસુરકુમારરાજસ્ય વૈરોચનેન્દ્રસ્ય વૈરોચનરાજસ્ય ઉત્પાતપર્વતો રુચ-
કેન્દ્રો નામ । સ ચ મૂલે વિષ્કમ્ભેણ દ્વાવિંશત્યધિકૈકમહસ્યયોજનપરિમિતોઽરુણ-
વરસમુદ્રો વર્તેતે । તદુક્તમ્--

“ અરુણસમ ઉત્તરેણ, વાયાલીસં ભવે સહસ્સાઈ ।

ઓગાહિઝ્જળ ઉદર્હિ, સિલનિચયો રાયહાણીઓ ॥ ૧ ॥

છાયા--અરુણસ્ય ઉત્તરે દ્વિચત્વારિંશત્ ભવેત્ સહસ્રાણિ ।

અગ્રાહ્ય શિલાનિચયો રાજધાન્યઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ

અર્થ ભાવઃ--અરુણવરસમુદ્રસ્ય ઉત્તરસ્યાં દિશિ દ્વિચત્વારિંશત્સહસ્રાણિ યોજ-
નાનિ અરુણવરોદધિમ્ અગ્રાહ્ય રુચકેન્દ્રો નામ શિલાનિચયઃ=પર્વતોઽસ્તિ । તત્ર

इसी तरहसे चमरके जो बाकीके यम वरुग एवं वैश्रवण लोकपाल
है. उनके यमप्रभ, वरुग, एवं वैश्रवणप्रभ, इस नामके अपने २ उत्पात
पर्वत है, इनके मूल भागका विष्कम्भ प्रमाण, ऊंचाई आदिका प्रमाण
सोम महाराजके उत्पात पर्वतके प्रमाण जैसा ही है, ये सब उत्पात
पर्वत भी अरुणोदसमुद्रमें ही स्थित हैं । १।

બલિ યહ ઉત્તરાર્ધકા અધિપતિ હૈ. ઓર અસુરકા ઇન્દ્ર હૈ ઇસકે
ઉત્પાતપર્વતકા કામ રુચકેન્દ્ર હૈ, યહ રુચકેન્દ્ર ઉત્પાતપર્વત મૂલ્યે
વિષ્કમ્ભકી અપેક્ષા ૧૦૨૨ યોજનકા હૈ, ઓર અરુણવરસમુદ્રમેં હૈ ।
તદુક્તમ્--“ અરુણસસ ઉત્તરેણ ” ઇત્યાદિ ।

- इसका तात्पर्य यह है-अरुणवरसमुद्रकी उत्तर दिशामें ४२
हजार योजन आगे जाकर रुचकेन्द्र नामका शिलानिचय पर्वत है ।

છે. યમ મહારાજના ઉત્પાત પર્વતનું નામ યમપ્રભ છે, વરુણ મહારાજના
ઉત્પાત પર્વતનું નામ વરુણપ્રભ છે, અને વૈશ્રવણ લોકપાલના ઉત્પાત પર્વતનું
નામ વૈશ્રવણપ્રભ છે. આ ત્રણે લોકપાલોના ઉત્પાત પર્વતોની ઊંચાઈ, ઉદ્દેધ,
મૂળભાગનો વિષ્કંભ વગેરેનું પ્રમાણ સોમ મહારાજના ઉત્પાત પર્વતના પ્રમાણ
જેટલું જ સમજવું. આ ત્રણે ઉત્પાતપર્વતો અરુણોદય સમુદ્રમાં જ આવેલા છે. ૧।

બલિ ઉત્તરાર્ધનો અધિપતિ છે. તે અસુરકુમારોનો ઇન્દ્ર છે. તેના ઉત્પાત
પર્વતનું નામ રુચકેન્દ્ર છે. આ રુચકેન્દ્ર ઉત્પાત પર્વતના મૂળભાગનો વિષ્કંભ
૧૦૨૨ યોજનનો છે, અને તે પર્વત અરુણવરસમુદ્રમાં આવેલો છે. કહ્યું
પણ છે કે--“ અરુણસસ ઉત્તરેણ ” ઇત્યાદિ -

આ કથનનો ભાવર્થ નીચે પ્રમાણે છે--અરુણવર સમુદ્રના ઉત્તર દિશામાં
૪૨ હજાર યોજન આગળ જતાં રુચકેન્દ્ર નામનો શિલાનિચય (પર્વત) આવે

चतस्रो राजधान्यः सन्तीति । बलेवैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य सोमस्य लोकपालस्य सोमप्रभो नाम उत्पातपर्वतः चमरेन्द्रस्य सोमलोकपालस्येवास्ति । तथा-चमरेन्द्रलोकपालानां यमवरुगवैश्रवणानामिव बलेर्यमवरुणवैश्रवणानां लोकपालानामुत्पातपर्वता बोध्याः । २ । तथा-धरणस्य दक्षिणात्यस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य अरुणोदसमुद्रवर्ती उत्पातपर्वतो धरणप्रभो नाम । अयं चैकसहस्रयोजनपरिमित ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, एकसहस्रगत्यूतपरिमित उद्वेधेन, मूले विष्कम्भेन एकसहस्रयोजनपरिमितो वर्तते । तल्लोकपालानां कालपाल-कोलपाल-शैलपाल-शङ्खपालानामुत्पातपर्वताः क्रमेण कालपालप्रभ-कोलपालप्रभ-शैलपाल-

वहां चार राजधानियां हैं । वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलिके लोकपाल जो सोम महाराज है, उनका जो उत्पातपर्वत है, उसका नाम सोमप्रभ है, इस सोमप्रभ उत्पातपर्वतका वर्णन चमरेन्द्रके लोकपाल यमवरुण, और वैश्रवण हैं, उमी प्रकारसे बलिके भी येही लोकपाल हैं, अर्थात् वरुणके जो लोकपाल है, उनका भी ऐसा ही नाम है और इनके भी अपने २ उत्पात पर्वत हैं । २। नागकुमारके इन्द्र एवं नागकुमारोंके राजा जो दक्षिणार्धके अधिपति धरण हैं, उनका जो उत्पात पर्वत है, वह धरणप्रभ नाम का है, यह भी अरुणोद समुद्रवर्ती है, इसकी ऊंचाई एक हजार योजनकी है, उद्वेधकी अपेक्षा यह एक हजार गव्यूत (दो हजार कोश) परिमित है मूलमें यह विष्कम्भकी अपेक्षा एक हजार योजनका है । धरणके जो लोकपाल है, उनके नाम हैं कालपाल

छे. त्यां चार राजधानीयां छे. वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलिना जे सोम महाराज नामना लोकपाल छे तेमना उत्पातपर्वतनुं नाम सोमप्रभ छे. ते सोमप्रभ उत्पात पर्वतनुं वर्णन यमरना लोकपाल सोम महाराजना उत्पात पर्वतना वर्णन जेवुं जे समजनुं. बलिना भीजं त्रिषु लोकपालानां नाम पणु यमरना भीजं त्रिषु लोकपालानां जेनां जे छे अटले के यम, वरुणु अने वैश्रमणु जे छे. ते प्रत्येकना पणु अलग अलग उत्पात पर्वतो छे. ते उत्पातपर्वतानुं वर्णन सोमप्रभना उत्पात पर्वतना वर्णन प्रमाणे समजनुं. । २।

नागकुमारोना इन्द्र, नागकुमारराज धरषु दक्षिणार्धोना अधिपति छे तेना उत्पात पर्वतनुं नाम धरणप्रभ छे. ते पणु अरुणोद समुद्रमां आवेले छे तेनी लंबाई १००० योजन, उद्वेध १००० गव्यूत (जे कोश) अने तेना मूणभागना विष्कम्भ अके ऊपर योजन छे धरणना चार लोकपालानां नाम नीचे प्रमाणे छे-(१) कालपाल, (२) कोलपाल, (३) शैलपाल अने (४) शङ्खपाल तेमना

प्रथम-शङ्खपालप्रथमनामानोऽरुणोदेस्थिता विज्ञेया इति। एषामेकैकस्य प्रमाणं यथा-
 एकप्रहस्रयोजनपरिमित ऊर्ध्वपुच्छत्वेन 'एवं चैव' इति एवमेव धरणेन्द्रस्य
 धरणप्रभोत्पातपर्वतवदेव एकमहस्रगव्यूतपरिमित उद्वेचेन, मूले विष्कभेन एक
 सहस्रयोजनपरिमित इति। यथा-धरणस्य तथैव औदीच्यस्य नागकुमारेन्द्रस्य
 भूतानन्दस्य उत्पातपर्वतो वाच्यः। केवलं स नाम्ना भूतानन्दप्रभः। अयमपि
 अरुणोदसमुद्रेऽस्ति, परमयमुत्तरो वाच्यः। धरणस्य लोकपालानामिव तस्य=
 भूतानन्दस्यापि लोकपालानामुत्पातपर्वतो लोकपालप्रहस्रनामानो वाच्यः।
 लोकपालास्तु-कालपालः, कोलपालः, शङ्खपालः, शैलपालश्चेति। एषामुत्पातप-
 र्वतास्तु-कालपालप्रभ - कोलपालप्रभ-शैलपालप्रभ - शङ्खपालप्रथमनामानोऽरुणोदे

कोलपाल शैलपाल और शङ्खपाल और इनके अपने २ जो उत्पात
 पर्वत है, इनके नाम क्रमशः कालपालप्रभ, कोलपालप्रभ, शैलपाल
 प्रभ और शङ्खपाल प्रभ हैं। और ये सब अरुणोदसमुद्रमें स्थित हैं।
 इनमें एक एकका प्रमाण पूर्वाक्त रूपसेही है-अर्थात् ऊंचाईमें ये सब एक
 २ हजार योजनके ऊंचे हैं, उद्वेधकी अपेक्षा ये सब एकर हजार गव्यूत
 परिमित हैं। मूलमें इन सबका विष्कम्भ एक एक हजार योजनका है
 उत्तर दिशाके अधिपति जो नागकुमारके इन्द्र भूतानन्द हैं, उनका भी
 उत्पातपर्वत है उसका नाम भूतानन्द प्रभहैं, यह भी अरुणोद समुद्रमें
 हैं और उत्तर दिशाकी तरफ हैं, धरणके लोकपालोंकी तरह भूतानन्दके
 भी लोकपालोंके उत्पात पर्वत हैं। इनके नाम लोकपालोंके जैसे ही हैं।
 भूतानन्दके लोकपालोंके नाम कालपाल, कोलपाल, शङ्खपाल, और
 शैलपाल हैं। इनके उत्पातपर्वत कालपाल प्रभ, कोलपालप्रभ, शङ्खपाल

उत्पात पर्वताना नाम अनुक्रमे कालपालप्रभ, कोलपालप्रभ, शैलपालप्रभ અને
 शङ्खपालप्रभ छे. ते चारे उत्पात पर्वती अरुणोद समुद्रमां न अ वेदां छे. ते
 प्रत्येक पर्वत पणु अेक अेक डगर येअन उथे, अेक अेक डगर गव्यूत प्रमाणु
 उद्वेधवाणे. अने भूणभागमां अेक अेक डगर येअनना विष्कंलवाणे छे.

नागकुमारेन्द्र, नागकुमारराज भूतानन्द उत्तर दिशाने अधिपति छे. तेने
 जे उत्पात पर्वत छे तेनुं नाम भूतानन्दप्रभ छे. ते पणु अरुणोद समुद्रमां छे
 अने उत्तर दिशामां आवेदी छे भूतानन्दना लोकपालानां नाम धरणना लोक-
 पालानां नाम जेवां न छे अेटवे के कालपाल, कोलपाल, शङ्खपाल अने शैलपाल
 छे. ते चारे लोकपालाना उत्पात पर्वतानां नाम अनुक्रमे कालपालप्रभ, कोलपालप्रभ,
 शङ्खपालप्रभ अने शैलपालप्रभ छे आ चारे उत्पात पर्वती अरुणोद समुद्रमां

स्थिता द्रष्टव्याः । ' जहा धरणसे '—त्यादि—यथा=यत्प्रमाणो धरणस्य उत्पात-
पर्वतः, एवम्=अनेन प्रकारेण यावत्स्तनितकुमाराणाम्=सुपर्णादिस्तनितकुमारा-
न्तानां लोकपालप्रहितानामुत्पातपर्वतविषये भणितव्यम् । उत्पातपर्वतःश्च तत्स-
माननामानो बोध्याः ।

अयं भावः—वेणुदेवस्य दक्षिणात्यस्य सुवर्णकुमारेन्द्रस्य सुपर्णकुमारराजस्य
उत्पातपर्वतो वेणुदेवप्रभ नाम । वेणुदेवस्य लोकपालास्तु—चित्र—विचित्र—चित्र-
पक्ष—विचित्रपक्ष—नामानो विज्ञेयाः । उत्पातपर्वतास्तु चित्रप्रभ—विचित्रप्रभ—
चित्रपक्षप्रभ—विचित्रपक्षप्रभ—नामानः । तथा—वेणुदाले रौदीच्यस्य सुवर्णकुमारे-
न्द्रस्य सुपर्णकुमारराजस्य उत्पातपर्वतो वेणुशालिप्रभः । वेणुदालेर्लोकपालास्तु

प्रभ और शैलपालप्रभ हैं । ये सब भी अरुणोदमें रियत हैं । जितने प्रमा
णका धरणका उत्पातपर्वत कहा गया है, इतने ही प्रमाणके अपने २
लोकपाल सहित सुपर्णसे लेकर स्तनितकुमारों तकके उत्पातपर्वत
भी कहना चाहिये । ये उत्पातपर्वत सब अपने २ लोकपालों एवं
इन्द्रोंके समान नामवाले हैं—

तात्पर्य यह है—सुपर्णकुमारोंके इन्द्र जो सुपर्णकुमार राज वेणुदेव
हैं, जो कि दक्षिणार्धके अधिपति हैं—उनका जो उत्पातपर्वत है, वह
वेणुदेव प्रभ नामका है ।

वेणुदेवके लोकपाल—चित्र, विचित्र, चित्रपक्ष एवं विचित्रपक्ष ये हैं,
वेणुदालिक जो कि उत्तरार्द्धके अधिपति एवं सुपर्णकुमारोंके इन्द्र
और सुपर्णकुमारोंके राजा हैं, उनका जो उत्पात पर्वत है, उसका नाम

आवेदा छे तेमनुं प्रभाणु पणु धरणुप्रभ उत्पातपर्वतना प्रभाणु जेटु ज क्युं छे.

सुपर्णकुमारोथी स्तनितकुमारो पर्यन्तना जे इन्द्रो छे तेमना उत्पात पर्व-
तोनुं प्रभाणु तथा तेमना लोकपालोनां नामनी पाछग 'प्रभ' पद लगाउवाथी
तेमना उत्पातपर्वतोनां नाम जनी जशे.

आ कथानुं तात्पर्यं नीचे प्रभाणु छे—

सुपर्णकुमारोना इन्द्र जे सुपर्णकुमारराज वेणुदेव छे, ते दक्षिणार्धना अधि-
पति छे. तेना उत्पात पर्वतनुं नाम वेणुदेवप्रभ छे ते वेणुदेवना यार लोकपालोनां
नाम नीचे प्रभाणु छे—(१) चित्र, (२) विचित्र, (३) चित्रपक्ष अने (४) विचित्रपक्ष
उत्तरनिकायना सुपर्णकुमारोना इन्द्र सुपर्णकुमारराज वेणुदालिक छे तेमना उत्पात
पर्वतनुं नाम वेणुदालिप्रभ छे. तेमना लोकपालोनां नाम चित्र, विचित्रपक्ष अने

चित्र-विचित्र-चित्रपक्ष-विचित्रपक्ष-नामानो विज्ञेयाः । उत्पातपर्वतास्तु चित्र-
 प्रभ-विचित्रप्रभ-चित्रपक्षप्रभ-विचित्रपक्षप्रभ-नामानः । तथा-वेणुदाले रौदी-
 च्यस्य सुवर्णकुमारेन्द्रस्य सुवर्णकुमारराजस्य उत्पातपर्वतो वेणुदालिप्रभः । वेणु
 दाले लोकोपालास्तु चित्र-विचित्र-विचित्रपक्ष-चित्रपक्षनामानः । चित्रप्रभ-विचि-
 त्रपक्षप्रभ-चित्रप्रभ नामान एषामुत्पातपर्वताः । तथा-हरिकान्तस्य दक्षिणा-
 त्यस्य विद्युत्कुमारेन्द्रस्य विद्युत्कुमारराजस्य उत्पातपर्वतो हरिकान्तप्रभः ।
 एतल्लोकपालानां प्रभ-सुप्रभप्रभकान्त-सुप्रभकान्तानामुत्पातपर्वताः प्रभप्रभ-
 सुप्रभप्रभ-प्रभकान्तप्रभ - सुप्रभकान्तप्रभनामानो बोध्याः । तथा-हरिप-
 हस्य औदीच्यस्य विद्युत्कुमारेन्द्रस्य विद्युत्कुमारराजस्य उत्पातपर्वतो हरिपहप्रभः ।
 एतल्लोकपालास्तु-प्रभः सुप्रभः सुप्रभकान्तः प्रभकान्तश्च । उत्पातपर्वतास्त्वेषाम्-
 प्रभप्रभः सुप्रभप्रभः सुप्रभकान्तप्रभः प्रभकान्तप्रभश्चेति । तथा-अग्निशिखस्य

वेणुदालिप्रभ है, और इसके जो चित्र विचित्र आदि लोकपाल हैं, उनके
 उत्पात पर्वत क्रमशः चित्रप्रभ विचित्रप्रभ, विचित्रपक्षप्रभ और
 चित्रपक्षप्रभ इन नामोंके हैं ।

तथा-दक्षिण दिशाके अधिपति जो हरिकान्त हैं, जो विद्युत्कुमा-
 रोंके इन्द्र और विद्युत्कुमारोंके राजा हैं, उनका उत्पातपर्वत हरिकान्त
 प्रभ नामका है, इनके लोकपाल प्रभ, सुप्रभ, प्रभकान्त, और सुप्रभ-
 कान्त हैं । इनके उत्पात पर्वतोंका नाम प्रभ प्रभ, सुप्रभप्रभ, प्रभकान्त
 प्रभ और सुप्रभकान्त प्रभ है । विद्युत्कुमारोंके इन्द्र एवं विद्युत्कुमा-
 रोंके राजा जो हरिवर्षहै, एवं जो उत्तरार्द्धके अधिपति हैं उनके उत्पात
 पर्वतका नाम हरिषह प्रभ है, इनके लोकपालोंके नाम प्रभ, सुप्रभ,
 सुप्रभकान्त और प्रभकान्त हैं, इनके उत्पातपर्वतोंके नाम प्रभ प्रभ,
 सुप्रभप्रभ, सुप्रभकान्तप्रभ एवं प्रभकान्तप्रभ है, दक्षिण दिशाके

चित्रपक्ष छे ते लोकपालानां उत्पातपर्वतानां नाम अनुक्रमे चित्रप्रभ, विचित्र
 प्रभ, विचित्रपक्षप्रभ अने चित्रपक्षप्रभ छे.

दक्षिणार्धना विद्युत्कुमारेन्द्र विद्युत्कुमारराज हरिकान्तना उत्पात पर्वतानां
 नाम हरिकान्तप्रभ छे. तेना लोकपालानां नाम प्रभ, सुप्रभ, प्रभकान्त अने
 सुप्रभकान्त छे. ते आरे लोकपालानां उत्पातपर्वतानां नाम अनुक्रमे प्रभप्रभ,
 सुप्रभप्रभ, प्रभकान्तप्रभ अने सुप्रभकान्तप्रभ छे.

उत्तरार्धना विद्युत्कुमारेन्द्र विद्युत्कुमारराज हरिवर्षना उत्पात पर्वतानां नाम
 हरिषहप्रभ छे. तेमना लोकपालानां नाम प्रभ, सुप्रभ, सुप्रभकान्तप्रभ अने
 प्रभकान्तप्रभ छे.

दाक्षिणात्यस्य अग्निकुमारेन्द्रस्य अग्निकुमारराजस्य अरुणद्वीपस्थितउत्पातपर्वतो-
ऽग्निशिखप्रभः । एतल्लोकपालास्तु-तेजाः, तेजशिखः, तेजस्कान्तः तेजःप्रभ
इति । अरुणद्वीपस्थिता एषामुत्पातपर्वतास्तु-तेजः प्रभः, तेजशिखप्रभः, तेज-
स्कान्तप्रभः, तेजः प्रभप्रभ इति । तथा-अग्निमाणवक्रस्य औदीच्यस्य अग्निकुमा
रेन्द्रस्य अग्निकुमारराजस्य अरुणद्वीपस्थित उत्पातपर्वतोऽग्निमाणवक्रप्रभः ।
एतल्लोकपालास्तु-तेजाः, तेजशिखः, तेजःप्रभः तेजस्कान्त इति । अरुणद्वी-
पस्थिता उत्पातपर्वतास्तु-तेजः प्रभः, तेजशिखप्रभः, तेजःप्रभप्रभः तेजस्का-
न्तप्रभ इति । तथा-पूर्णस्य दाक्षिणात्यस्य द्वीपकुमारेन्द्रस्य द्वीपकुमारराजस्य

अधिपति एवं अग्निकुमारोंके इन्द्र तथा अग्निकुमारोंके राजा जो
अग्निशिख हैं, उत्पातपर्वतका नाम अग्निशिख प्रभ है, यह उत्पात
पर्वत अरुण द्वीपमें स्थित है, अग्निशिखके जो लोकरपाल हैं उनके नाम
इस प्रकारसे हैं-तेज, तेजशिख तेजस्कान्त और तेजःप्रभ इनके जो
उत्पातपर्वत हैं-वे अरुण द्वीपमें स्थित हैं । इनका नाम क्रमशः तेजः-
प्रभ, तेजःशिखप्रभ, तेजस्कान्तप्रभ और तेजःप्रभप्रभ है । तथा-अग्नि-
कुमारेन्द्र और अग्निकुमारराज जो अग्निमाणवक्र है, उनका अरुण
द्वीपस्थित जो उत्पातपर्वत है, उसका नाम अग्निमाणवक्रप्रभ हैं,
इनके जो लोकरपाल हैं, उनका नाम तेज तेजःशिखप्रभ, तेजःप्रभप्रभ,
और तेजस्कान्तप्रभ है ।

तथा ये अग्निमाणवक्र उत्तरार्धके अधिपति हैं । दक्षिणार्धके अधि-
पति द्वीपकुमारेन्द्र एवं द्वीपकुमारराज जो पूर्ण हैं, उनका जो उत्पात

दक्षिणार्धना अग्निकुमारोना धन्द्र, अने अग्निकुमारोना राजानुं नाम
अग्निशिख छे तेमना उत्पातपर्वतनुं नाम अग्निशिखप्रभ छे आ उत्पात
पर्वत अरुणद्वीपमां आवेदो छे अग्निशिखना लोकपालोनां नाम नीचे प्रमाणे
छे-(१) तेज, (२) तेजशिख, (३) तेजस्कान्त अने (४) तेजप्रभ. तेमना
उत्पातपर्वतो पणु अरुणद्वीपमां आवेला छे ते उत्पात पर्वतोनां नाम
अनुक्रमे नीचे अप्या प्रमाणे छे-(१) तेजप्रभ, (२) तेजशिखप्रभ, (३)
तेजस्कान्तप्रभ अने (४) तेजप्रभप्रभ

उत्तरनिर्धायना अग्निकुमारोना धन्द्र अने अग्निकुमारोना राजानुं नाम
अग्निमाणवक्रप्रभ छे. ते उत्पात पर्वत अरुणद्वीपमां आवेदो छे. ते अग्निमाणवक्रना
आर लोकपालोनां नाम नीचे प्रमाणे छे-(१) तेज, (२) तेजःशिख, (३) तेजःप्रभ
अने (४) तेजस्कान्त छे तेमना उत्पात पर्वतोनां नाम तेजःप्रभ, तेजःशिखप्रभ,
तेजःप्रभप्रभ अने तेजस्कान्तप्रभ छे.

અરુગદ્વીપસ્થિત ઉત્પાતપર્વતઃ પૂર્ણપ્રભઃ । એતલ્લોકપાલાઃ—રૂપ—રૂપાંશ—રૂપ-
કાન્ત—રૂપપ્રમા ઇતિ । અરુગદ્વીપસ્થિતા એતેપામુત્પાતપર્વતાસ્તુ-રૂપપ્રભ—રૂપાંશપ્રભ—
રૂપકાન્તપ્રભ—રૂપપ્રમાપ્રમા ઇતિ । તથા—વિશિષ્ટસ્ય ઔદીચ્યસ્ય દ્વીપકુમારેન્દ્રસ્ય
દ્વીપકુમારરાજસ્ય અરુગદ્વીપસ્થિત ઉત્પાતપર્વતો વિશિષ્ટપ્રભઃ । એતલ્લોકપાલાસ્તુ-
રૂપ—રૂપાંશ—રૂપપ્રભ—રૂપકાન્તા । ઇતિ । અરુગદ્વીપસ્થિતા ઉત્પાતપર્વતાસ્ત્વેપાં-
રૂપપ્રભ—રૂપાંશપ્રભ—રૂપપ્રભ—રૂપકાન્તપ્રમા ઇતિ । તથા—જલકાન્તસ્ય દાક્ષિણા-
ત્યસ્ય ઉદધિકુમારેન્દ્રસ્ય ઉદધિકુમારરાજસ્ય અરુગોદસ્થિત ઉત્પાતપર્વતો જલકા-
ન્તપ્રભઃ । એતલ્લોકપાલાસ્તુ—જલો જલરયો જલકાન્તો જલપ્રમથ્યેતિ । અરુગો-

પર્વતનું છે, વહ અરુગદ્વીપમાં સ્થિત છે, એકા નામ પૂર્ણપ્રભ છે, એને
લોકપાલોના નામ રૂપ, રૂપાંશ, રૂપકાન્ત, ઓર રૂપપ્રભ છે, એને ઉત્પાત
પર્વતનું રૂપપ્રભ, રૂપાંશપ્રભ, રૂપકાન્તપ્રભ ઓર રૂપપ્રમાપ્રમા નામકે છે,
એવં એ અરુગસમુદ્રમાં સ્થિત છે । દ્વીપકુમારેન્દ્ર એવં દ્વીપકુમાર રાજ જો
વિશિષ્ટ છે, એના ઉત્પાતપર્વત વિશિષ્ટ પ્રભ છે, ઓર યહ અરુગ
દ્વીપમાં સ્થિત છે, એ વિશિષ્ટ ઉત્તરાર્ધકે અધિપતિ છે । એને લોકપાલોને
નામ ઇસ પ્રકારસે છે—

રૂપ ૧, રૂપાંશ ૨, રૂપપ્રભ ૩, ઓર રૂપકાન્ત ૪, એને ઉત્પાત
પર્વત અરુગ દ્વીપમાં સ્થિત છે, એના નામ રૂપપ્રભ, રૂપાંશપ્રભ રૂપ-
પ્રમાપ્રમા, ઓર રૂપકાન્ત પ્રભ છે, ઉદધિકુમારોને એન્દ્ર એવં ઉદધિકુમા-
રોને રાજા જો જલકાન્ત છે, એને ઉત્પાતપર્વતના નામ જલકાન્ત પ્રભ

દક્ષિણનિકાયના દ્વીપકુમારેન્દ્ર દ્વીપકુમારરાજ પૂર્ણના ઉત્પાત પર્વતનું નામ
પૂર્ણપ્રભ છે તે ઉત્પાતપર્વત અરુગદ્વીપમાં આવેલા છે. પૂર્ણના લોકપાલોનાં
નામ, રૂપ, રૂપાંશ, રૂપકાન્ત અને રૂપપ્રભ છે. તેમના ઉત્પાતપર્વતોનાં નામ
અનુક્રમે રૂપપ્રભ, રૂપાંશપ્રભ, રૂપકાન્તપ્રભ અને રૂપપ્રમાપ્રભ છે તે ચારે ઉત્પાત
પર્વતો અરુગદ્વીપમાં આવેલા છે.

ઉત્તરનિકાયના દ્વીપકુમારેન્દ્ર દ્વીપકુમારરાજ વિશિષ્ટના ઉત્પાત પર્વતનું નામ
વિશિષ્ટપ્રભ છે. તે ઉત્પાત પર્વત અરુગદ્વીપમાં આવેલા છે. તેના લોકપાલોનાં
નામ નીચે પ્રમાણે છે—રૂપ, રૂપાંશ, રૂપપ્રભ અને રૂપકાન્ત. તેમના ઉત્પાત
પર્વતોનાં નામ રૂપપ્રભ, રૂપાંશપ્રભ, રૂપપ્રમાપ્રભ અને રૂપકાન્તપ્રભ છે. તે ચારે
ઉત્પાત પર્વતો પણ અરુગદ્વીપમાં આવેલા છે દક્ષિણનિકાયના ઉદધિકુમારેના
એન્દ્ર અને ઉદધિકુમારરાજ જલકાન્તના ઉત્પાતપર્વતનું નામ જલકાન્તપ્રભ છે.
તે ઉત્પાતપર્વત અરુગદ્વીપમાં આવેલા છે, જલકાન્તના ચાર લોકપાલોનાં નામ

दस्थिता उत्पातपर्वतास्त्वेषाम्—जलप्रभो जलरयप्रभो जलकान्तप्रभो जलप्रभप्रभ इति । तथा जलप्रभस्य औदीच्यस्य उदधिकुमारेन्द्रस्य उदधिकुमारराजस्य अरुणोदस्थित उत्पातपर्वतो जलप्रभप्रभः । एतल्लोकपालास्तु—जलो जलरयो जल प्रभो जलकान्त इति । अरुणोदस्थिता उत्पातपर्वतास्त्वेषाम्—जलप्रभो जलरयप्रभो जलप्रभप्रभो जलकान्तप्रभ इति । तथा—अमितगते दक्षिणात्यस्य दिक्कुमारेन्द्रस्य दिक्कुमारराजस्य अरुणद्वीपस्थित उत्पातपर्वतोऽमितगतिप्रभः । एतल्लोकपालास्तु— त्वरितगतिः क्षिप्रगतिः सिंहगतिः सिंहविक्रमगतिरिति । अरुणद्वीपस्थिता उत्पा-

है, यह अरुणोदमें स्थित है, इनके लोकपाल जल, जलरय, जलकान्त और जलप्रभ हैं इनके भी उत्पातपर्वत अरुणोदमें स्थित हैं. इनका नाम है—जलप्रभ १, जलरयप्रभ २, जलकान्तप्रभ ३, और जलप्रभप्रभ ४, उदधिकुमारोंके इन्द्र एवं उदधिकुमारोंके राजा जलप्रभका जो उत्पातपर्वत है उसका नाम जलप्रभ प्रभ है यह अरुणोदमें स्थित है, इनके लोकपालोंका नाम जल, जलरय, जलप्रभ और जलकान्त हैं, इनके जो उत्पात पर्वत हैं उनके नाम जलप्रभ, जलरय प्रभ, जलप्रभ एवं जलकान्त प्रभ है, ये सब अरुणोदमें स्थित हैं, दिक्कुमारेन्द्र एवं दिक्कुमारराज जो अमितगति हैं, उनके उत्पात पर्वतका नाम अमितगतिप्रभ है, यह अरुणद्वीपमें स्थित है, इनके लोकपालोंके नाम त्वरितगति, क्षिप्रगति, सिंहगति, एवं सिंहविक्रमगति हैं. इनके

नीचे प्रमाणे छे—(१) जल, (२) जलरय, (३) जलकान्त अने (४) जलप्रभ. तेमना उत्पात पर्वतोना नाम अनुकमे जलप्रभ, जलरयप्रभ, जलकान्तप्रभ, अने जलप्रभ प्रभ छे. आ उत्पात पर्वतो पशु अरुणोदमां आवेला छे उत्तरनिकायना उदधि कुमारेना इन्द्र अने उदधिकुमारराय जलप्रभना उत्पातपर्वतनुं नाम जलप्रभ छे. ते उत्पात पर्वत अरुणोदमां आवेला छे. जलप्रभना चार लोकपालीनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) जल, (२) जलरय, (३) जलप्रभ, अने (४) जलकान्त. तेमना उत्पातपर्वतोनां नाम अनुकमे जलप्रभ, जलरयप्रभ, जलप्रभप्रभ अने जलकान्तप्रभ छे. आ चार उत्पातपर्वतो अरुणोदमां आवेला छे.

दक्षिणनिकायना दिक्कुमारेना इन्द्र अने दिक्कुमारराय अमितगतिना उत्पातपर्वतनुं नाम अमितगतिप्रभ छे, आ उत्पातपर्वत अरुणद्वीपमां आवेला छे अमितगतिना लोकपालीनां नाम (१) त्वरितगति, (२) क्षिप्रगति, (३) सिंहगति अने (४) सिंहविक्रमगति छे. तेमना उत्पातपर्वतो

तपर्वनास्तेषां—त्वरितगतिप्रभः क्षिप्रगतिप्रभः सिंहगतिप्रभः सिंहविक्रमगतिप्रभ इति । तथा—अमितवाहनस्य औदीच्यस्य दिक्कुमारेन्द्रस्य दिक्कुमारराजस्य अरुण-
द्वीपस्थित उत्पातपर्वतोऽमितवाहनप्रभः । एतल्लोकपालास्तु—त्वरितगतिः क्षिप्र-
गतिः सिंहविक्रमगतिः सिंहगतिश्चेति । अरुणद्वीपस्थिता उत्पातपर्वतास्तेषां—
त्वरितगतिप्रभः क्षिप्रगतिप्रभः सिंहविक्रमगतिप्रभः सिंहगतिप्रभश्चेति । तथा—
वेलम्बस्य दाक्षिणात्यस्य वायुकुमारेन्द्रस्य वायुकुमारराजस्योत्पातपर्वतो वेलम्ब-
प्रभो नाम । एतल्लोकपालास्तु—कालो महाकालः अञ्जनो रिष्ट इति । उत्पात-
पर्वनास्तु—कालप्रभो महाकालप्रभः अञ्जनप्रभो रिष्टप्रभ इति । तथा—प्रमञ्जनस्य

उत्पात पर्वत अरुण द्वीपमें स्थित हैं, इन उत्पातपर्वतोंके नाम हैं—
त्वरितगतिप्रभ १, क्षिप्रगतिप्रभ २, सिंहगतिप्रभ ३, एवं सिंह
विक्रमगति प्रभ ४ ।

ये इनके उत्पातपर्वत अरुणद्वीपमें स्थित हैं । दिक्कुमारेन्द्र दिक्कु-
मारराज जो अमितवाहन हैं, सो इनका जो उत्पातपर्वत है उसका
नाम अमितवाहनप्रभ है, यह उत्पत्तिका अविषनि है, त्वरितगति,
क्षिप्रगति, सिंहविक्रमगति, और सिंहगति इस नामके इसके लोक-
पाल हैं । इनके उत्पातपर्वतोंके ये नाम हैं—त्वरितगति प्रभ, क्षिप्रगति
प्रभ, सिंहविक्रमगतिप्रभ और सिंहगतिप्रभ ये चारोंही उत्पात-
पर्वत अरुणद्वीपमें स्थित हैं । वायुकुमारेन्द्र, वायुकुमारराज जो
वेलम्ब है उनके उत्पातपर्वतका नाम वेलम्बप्रभ है, इनके लोकपा-
लोंके नाम इस प्रकारसे हैं, काल १, महाकाल २, अञ्जन ३, एवं रिष्ट
४ इनके उत्पातपर्वत ऋषयः कालप्रभ १, महाकालप्रभ २, अञ्जन-

अरुणद्वीपमां आवेदा छे. तेमना नाम अनुक्रमे त्वरितगतिप्रभ, क्षिप्रगतिप्रभ,
सिंहगतिप्रभ अने सिंहविक्रमगतिप्रभ छे. उत्तरानकायना दिक्कुमारराज अमित-
वाहनना उत्पातपर्वतनु नाम अमितवाहनप्रभ छे तेमना लोकपालानां नाम
(१) त्वरितगति, (२) क्षिप्रगति, (३) सिंहगति छे अने सिंहविक्रमगति (४)
तेमना उत्पातपर्वतानां नाम क्रमशः नीचे प्रमाद्ये छे—(१) त्वरितगतिप्रभ,
(२) क्षिप्रगतिप्रभ, (३) सिंहगति प्रभ अने (४) सिंहविक्रमगतिप्रभ छे.
उत्पात पर्वतो अरुणद्वीपमां आवेदा छे.

दक्षिणार्धना वायुकुमारोना ईन्द्र अने वायुकुमारराज वेलम्बना उत्पात
पर्वतनु नाम वेलम्बप्रभ छे. तेमना लोकपालानां नाम (१) काल, (२)
महाकाल, (३) अञ्जन अने (४) रिष्ट छे आ आरे लोकपालाना उत्पात पर्व-
तानां नाम अनुक्रमे कालप्रभ, महाकालप्रभ, अञ्जनप्रभ अने रिष्टप्रभ छे. उत्त

औदीच्यस्य वायुकुमारेन्द्रस्य वायुकुमारराजस्य उत्पातपर्वतः प्रभञ्जनप्रभ इति । एतल्लोकपालास्तु कालो महाकालो रिष्टोऽञ्जन इति । उत्पातपर्वतास्त्वेषाम्—काल-प्रभो महाकालप्रभो रिष्टप्रभोऽञ्जनप्रभ इति । तथा—घोषस्य दक्षिणात्यस्य स्तनित-कुमारेन्द्रस्य स्तनितकुमारराजस्यारुणद्वीपस्थित उत्पातपर्वतो घोषप्रभः । एतल्लो-कपालास्तु—आवर्त्तो व्यावर्त्तो नन्धावर्त्तो महानन्धावर्त्त इति । अरुणद्वीपस्थिता उत्पातपर्वतास्त्वेषाम्—आवर्त्तप्रभो व्यावर्त्तप्रभो गन्धावर्त्तप्रभो महानन्धावर्त्तप्रभ इति । तथा—महाघोषस्य औदीच्यस्य स्तनितकुमारेन्द्रस्य स्तनितकुमारराजस्या-रुणद्वीपस्थित उत्पातपर्वतो महाघोषप्रभ इति । एतल्लोकपालास्तु—आवर्त्तो व्यावर्त्तो महानन्धावर्त्तो नन्धावर्त्त इति । अरुणद्वीपस्थिता उत्पातपर्वतास्त्वेषाम्—

प्रभ ३, और रिष्टप्रभ है, वायुकुमारेन्द्र वायुकुमारराज जो प्रभञ्जन हैं, उनका उत्पातपर्वत प्रभञ्जन प्रभ हैं, इनके लोकपाल चार हैं—उनके नाम इस प्रकारसे हैं—काल १, महाकाल २, रिष्ट ३ एवं अञ्जनप्रभ ४ ये प्रभञ्जन उत्तरार्धके अभिपत्ति हैं । स्तनितकुमारेन्द्र स्तनितकुमार राज जो घोष हैं, उनके उत्पातपर्वतका नाम इस प्रकारसे है—आवर्त्त १, व्यावर्त्त २, नन्धावर्त्त ३ और महानन्धावर्त्त ४, घोषका उत्पात पर्वत अरुण द्वीपमें स्थित है । तथा लोकपालोंके ये चार आवर्त्तप्रभ, व्यावर्त्त प्रभ २, नन्धावर्त्त प्रभ ३ एवं महानन्धावर्त्त प्रभ जो चार उत्पात पर्वत हैं वे भी अरुण द्वीपमें ही स्थित हैं । स्तनितकुमारेन्द्र एवं स्तनितकुमार राज जो महाघोष है, उनका उत्पातपर्वत महाघोष नामका है इनके जो लोकपाल हैं वे इस नामके हैं—आवर्त्त १, व्यावर्त्त २ महानन्धा-

वर्त्तना वायुकुमारेन्द्र वायुकुमारराज प्रभञ्जनना उत्पात पर्वतनुं नाम प्रभञ्जन प्रभ छे. तेमना चार लोकपालानां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) काल, (२) महा-कालप्रभ, (३) रिष्ट अने (४) अञ्जन. तेमना उत्पात पर्वतानां नाम अनुक्रमे कालप्रभ, महाकालप्रभ, रिष्टप्रभ अने अञ्जनप्रभ छे.

दक्षिणार्धना स्तनितकुमारेन्द्र स्तनितकुमारराज घोषना उत्पातपर्वतनुं नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) आवर्त्त, (२) व्यावर्त्त (३) नन्धावर्त्त अने (४) महानन्धावर्त्त. घोषना उत्पातपर्वत अरुणद्वीपमां आवेले छे अने तेना लोकपालाना उत्पातपर्वतो पण अरुणद्वीपमां छे. आवर्त्त आदि लोकपालाना उत्पातपर्वतानां नाम अनुक्रमे आवर्त्तप्रभ, व्यावर्त्तप्रभ, नन्धावर्त्तप्रभ, अने महानन्धावर्त्तप्रभ छे. उत्तरार्धना स्तनितकुमारेन्द्र स्तनितकुमारराज महा घोषना उत्पात पर्वतनुं नाम महाघोषप्रभ छे. तेमना लोकपालानां नाम (१) आवर्त्त, (२) व्यावर्त्त, (३) महानन्धावर्त्त अने (४) नन्धावर्त्त छे. तेमना

આવર્તપ્રભો વ્યાનર્તપ્રભો મહાનન્ધાવર્તપ્રભો નન્ધાવર્તપ્રભ इति । एते उत्पातपर्वताः
સ્થાનમાશ્રિત્યેવ વિજ્ઞેયાઃ—

“ અસુરાણાં નાગાણં, ઉદધિકુમારણં હોતિ આવાસાઃ ।

અરુણોદય સમુદ્રે, તત્થેવ ય તેસિ ઉપ્પાયા ॥ ૧ ॥

દ્વીપદિસા અગ્ગીણં, યણિયકુમારાણ હોતિ આવાસાઃ ।

અરુણવરે દ્વીપમ્મિ, તત્થેવ ય તેસિ ઉપ્પાયા ॥ ૨ ॥

છાયા—અસુરાણાં નાગાનામ્, ઉદધિકુમારાણાં ભવન્ત્યાવાસાઃ ।

અરુણોદયે સમુદ્રે તત્ત્રૈવ ચ તેપામુત્પાતાઃ ॥ ૧ ॥

દ્વીપદિગમ્બીનાં, સ્તનિતકુમારાણાં ભવન્ત્યાવાસાઃ ।

અરુણવરે દ્વીપે તુ, તત્ત્રૈવ ચ તેપામુત્પાતાઃ ॥ ૨ ॥ इति ।

उक्ताः भवनपतीनां तल्लोकपालानां चोत्पातपर्वताः, साम्प्रतं वैमानिकानां
तानाह—‘ सक्कस्से ’ त्यादि शक्रस्य दाक्षिणात्यस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य उत्पात-

वर्त्त ३ और नन्धावर्त्त ४ इन चार लोकपालोंके आवर्त्तप्रभ १, व्यावर्त्त
प्रभ २, महानन्धावर्त्त प्रभ एवं नन्धावर्त्त प्रभ नामके चार पर्वत
हैं, स्तनितकुमारका उत्पातपर्वत और इनके लोकपालोंके उत्पात
पर्वत ये सब अरुण द्वीपमें ही स्थित हैं । ये उत्पातपर्वत स्थानोंको
आश्रित करके इस प्रकारसे कहे गये जनना चाहिये--

“ असुराणं नागाणं ” इत्यादि ।

इन गाथाओंका अर्थ साष्ट है, इस प्रकार भवनपतियोंके और
उनके लोकपालोंके पर्वत कहे अब वैमानिकोंके उत्पातपर्वतोंके
सम्बन्धमें कहा जाता है--“ सक्कस्स ” इत्यादि ।

देवेन्द्र देवराज शक्रके उत्पात पर्वतका नाम शक्रप्रभ है, यह शक्र

उत्पात पर्वतोंनां नाम अनुક્રમે (૧) આવર્તપ્રભ, (૨) વ્યાવર્તપ્રભ, (૩) મહા
નન્ધાવર્તપ્રભ અને (૪) નન્ધાવર્તપ્રભ છે સ્તનિતકુમારનો ઉત્પાત પર્વત અરુણુ-
દ્વીપમાં આવેલો છે અને તેના લોકપાલોના ઉત્પાત પર્વતો પણ અરુણુદ્વીપમાં જ છે.

આ ઉત્પાતપર્વતોનું સ્થાન દર્શાવતી ગાથાઓ નીચે પ્રમાણે છે—
“ અસુરાણં નાગાણં ” ઇત્યાદિ—આ ગાથાઓનો અર્થ ઉપરના લખાણમાં સ્પષ્ટ
થઈ ચુક્યો છે.

આ રીતે ભવનપતિ દેવોના ૨૦ ઇન્દ્રો, તેમના ઉત્પાત પર્વતો, તેમના
લોકપાલો અને તે લોકપાલોના ઉત્પાતપર્વતોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર વૈમા
નિકોનાઉત્પાત પર્વતોનું કથન કરે છે—

“ સક્કસ્સ ” ઇત્યાદિ—દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રના ઉત્પાત પર્વતનું નામ શક્રપ્રભ

पर्वतः शक्रप्रभनामकः । तल्लोकपालानां सोमयमवरुणवैश्रवणानामुत्पातपर्वताः
सोमप्रभ-यमप्रभ-वरुणप्रभ-वैश्रवणप्रभनामानः । शक्रस्योत्पातपर्वतस्य यत्प्रमाणं
तदेव प्रमाणं तल्लोकपालोत्पातपर्वतानामपि बोध्यम् । कुण्डलवरद्वीपस्थितकुण्ड-
लपर्वते दक्षिणतः शक्रेन्द्रस्य षोडश राजधान्यः सन्ति, तासु चतसृणां चतसृणां
राजधानीनां मध्ये शक्रस्य चतुर्णां लोकरपालानामुत्पातपर्वता यथाक्रमं बोध्याः ।
तथा-ईशानस्य औदीच्यस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य उत्पातपर्वतः ईशानप्रभनामकः।
स च शक्रोत्पातपर्वतप्रमाणः । तल्लोकपालानां सोमयमवरुणवैश्रवणानामुत्पात-

दक्षिण दिशाका अधिपति है, इसके चार लोकपाल हैं-जिनके नाम
इस प्रकारसे हैं-सोम १, यम २, वरुण ३, और वैश्रवण इनके भी
अपने २ उत्पात पर्वत हैं-जिनका नाम-सोमप्रभ १ यमप्रभ २ वरुण-
प्रभ ३ और वैश्रवणप्रभ ४ इस प्रकारसे है, शक्रके उत्पातपर्वतका
जो प्रमाण है वही प्रमाण उसके लोकपालोंके उत्पातपर्वतोंका है,
कुण्डलवरद्वीपमें स्थित जो कुण्डल पर्वत है उस कुण्डलपर्वत पर
दक्षिण दिशाकी ओर शक्रेन्द्रकी १६ राजधानियां हैं । उनमेंसे चार
चार राजधानियोंके बीचमें शक्रके चार २ लोकपालोंके उत्पातपर्वत
यथाक्रमसे जानना चाहिये, तथा-देवेन्द्र देवराज ईशानका जो उत्पात
पर्वत है, उसका नाम ईशान प्रभ है, यह ईशान उत्तर दिशाका अधि-
पति है. इसके उत्पातपर्वतका प्रमाण शक्रके उत्पातपर्वतके जैसा
है, इसके भी जो लोकपाल हैं, उनका नाम भी सोम, यम वैश्रवण

छे. शक्र दक्षिणार्धना अधिपति छे. तेना चार लोकपालानां नाम नीचे प्रमाणे
छे-(१) सोम, (२) यम, (३) वरुण अने (४) वैश्रवण. ते चार लोकपालाना
उत्पात पर्वतानां नाम डवे क्रमशः प्रकट करवाभां आवे छे-(१) सोमप्रभ, (२)
यमप्रभ, (३) वरुणप्रभ अने (४) वैश्रवणप्रभ. शक्रेना उत्पात पर्वतनुं जे प्रमाण
आ सूत्रमां आगण प्रकट करवाभां आव्युं छे, अटलुं ज तेना लोकपालाना
उत्पात पर्वतानुं प्रमाण पणु समजवुं. कुण्डलवर द्वीपमां जे कुण्डलपर्वत छे ते
कुण्डलपर्वत पर दक्षिण दिशा तरङ्ग शक्रेन्द्रनी १६ राजधानीओ छे. तेमांनी चार
चार राजधानीओनी वच्ये शक्रेना चार लोकपालाना उत्पात पर्वतानां क्रमशः
आवेला छे. अम समजवुं. उत्तर दिशाना अधिपति देवेन्द्र देवराज ईशानना
उत्पात पर्वतनुं नाम ईशानप्रभ छे. आ ईशानप्रभ उत्पातपर्वतनुं प्रमाण
शक्रेना शक्रप्रभ उत्पात पर्वतना जेवुं ज छे. देवेन्द्र देवराज ईशानना चार लोक-
पालानां नाम नीचे प्रमाणे छे-(१) सोम, (२) यम, (३) वैश्रवण अने (४)

પર્વતાઃ સોમપ્રમપ્રમમ-વૈશ્રવણપ્રમ-વરુણપ્રમનામાનો વોધ્યાઃ । एते पर्वताः
 कुण्डलवरद्वीपस्य कुण्डलपर्वते उत्तरतः ईशानेन्द्रस्य याः पौडशाराजधान्यः सन्ति,
 तासु शक्रलोरुपालोत्पातपर्वतवद् बोध्याः । एतेषां पर्वतानां प्रमाणं शक्रोत्पात-
 पर्वतवद् बोध्यम् । यथा शक्रस्योत्पातपर्वतिप्रमाणं तथैव सलोकपालानां सनत्कु-
 माराद्युतान्तानामिन्द्राणामप्युत्पातपर्वतप्रमाणं बोध्यम् । एतमेवार्थं मनसि
 कृत्याद्-‘सकस्म णं देविदंस्स देवरणो’ इत्यादि । तत्र दक्षिणात्यानां सन-
 त्कुमार-ब्रह्म-महाशुक्राख्यानां देवेन्द्राणामुत्पातपर्वताः सनत्कुमारप्रम-ब्रह्मप्रम-

और वरुण है, इनके उत्पातपर्वतोंका नाम सोमप्रम, यमप्रम, वैश्र-
 वणप्रम और वरुणप्रम है, ये उत्तान पर्वत कुण्डलवर द्वीपके कुण्डल
 पर्वत पर उत्तर दिशाकी ओर ईशानेन्द्रकी जो १६ राजधानियाँ हैं
 उसमें शक्रके लोरुपालोंके उत्पात पर्वतोंकी तरह उत्पात पर्वत जानना
 चाहिये, तथा इन पर्वतोंका प्रमाण भी शक्रके उत्पात पर्वतके जैसा
 समझना चाहिये ।

जैसा शक्रके उत्पात पर्वतका प्रमाण है, वैसा ही प्रमाण लोकपाल
 सहित सनत्कुमार आदि अच्युत तकके इन्द्रोंके उत्पात पर्वतोंका प्रमाण
 है, ऐसा जानना चाहिये, इसी बातको मनमें धारण कर अत्र सूत्रकार
 “सकस्म णं देविदंस्स देवरणो” इत्यादि सूत्रका कथन करते हैं—दक्षिण
 दिशाकी ओर रहनेवाले जो सनत्कुमार, ब्रह्म, एवं महाशुक्र नामके
 देवेन्द्र हैं, सो उनके उत्पातपर्वतोंके क्रमशः नाम इस प्रकारसे है—
 सनत्कुमारप्रम, ब्रह्मप्रम, और महाशुक्रप्रम.

वरुण. તે અ.ર લોકપાલોના ઉત્પાતપર્વતોનાં નામ અનુક્રમે સોમપ્રમ,
 યમપ્રમ, વૈશ્રવણપ્રમ અને વરુણપ્રમ છે કુંડલવર દ્વીપમાં કુંડલપર્વતની ઉત્તર
 દિશા તરફ ઇશાનેન્દ્રની જે ૧૬ રાજધાનીઓ આવેલી છે, તેમાં શકના લોક-
 પાલોના ઉત્પાત પર્વતોની જેમ ઇશાનેન્દ્રના લોકપાલોના ઉત્પાત પર્વતો પણ આ-
 વેલા છે. તે ઉત્પાત પર્વતોનું પ્રમાણ શકના ઉત્પાતપર્વતોના પ્રમાણ જેવું જ સમજવું.

सनत्कुमारથી લઈને અચ્યુત પર્યન્તના ઇન્દ્રોના અને તેમના લોકપાલોના
 ઉત્પાતપર્વતોનું પ્રમાણ પણ શકના ઉત્પાત પર્વતના પ્રમાણ જેવું જ સમજવું.
 એજ વાત સૂત્રકારે “સકસ્મ ણં દેવિદંસ્સ દેવરણો” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા
 પ્રકટ કરી છે.

આ કથનનું હવે વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—દક્ષિણાત્ય ઇન્દ્રાનાં
 નામ સનત્કુમાર, બ્રહ્મ, અને મહાશુક્ર છે. તેમની ઉત્પાત પર્વતોનાં નામ
 ક્રમશઃ શકપ્રમ, સનત્કુમારપ્રમ, બ્રહ્મપ્રમ અને મહાશુક્રપ્રમ છે શકના ઉત્પાત

महाशुक्रमभाख्या बोध्याः । एतल्लोकपालास्तु शक्रलोकपालतुल्याः अत एवामुत्पात-
पर्वतास्तदुत्पातपर्वततुल्या एव बोध्याः । तथा-औदीच्यानां माहेन्द्र-लान्तक-
सहस्रार-प्राणताच्युतानां देवेन्द्राणामुत्पातपर्वताः माहेन्द्रप्रभ-लान्तकप्रभ-
सहस्रारप्रभ-प्राणतपमाच्युतप्रभनामानो बोध्याः । एतेषां लोकपाला लोकपालो-
त्पातपर्वताश्च शक्रेन्द्रलोकपालानामिव बोध्याः, अतएवाह-‘ सन्वेसि पमाण-
मेगं ’ इति सर्वेषां तुल्यं पमाणमित्यर्थः ॥ सू० २९ ॥

योजनसहस्राधिकायात् योजनसहस्रात्मिकां शरीरवगाहनां प्ररूपयति—

मूलम्—त्रायरङ्गसहस्रकाइयाणं उक्कोसेणं दस जोयणस्रयाइं
सरीरोगाहणा पणगत्ता । जलयपंपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
उक्कोसेणं दस जोयणस्रयाइं सरीरोगाहणा पणगत्ता । उपारिस-
पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं उक्कोसेणं एवं च्चव ॥सू.३०॥

तथा-इनके जो लोकपाल है वे शक्रके लोकपाल जैसे हैं-इसलिये
इनके उत्पातपर्वत शक्रके लोकपालोंके जैसे ही हैं । तथा-उत्तर
दिशामें रहनेवाले जो-माहेन्द्र, लान्तक, सहस्रार-प्राणत एवं अच्युत
देवेन्द्र हैं-सो उनके उत्पातपर्वतोंके नाम क्रमशः इस प्रकारसे हैं-
माहेन्द्रप्रभ १, लान्तकप्रभ २, सहस्रारप्रभ ३, प्राणतप्रभ ४, और
अच्युतप्रभ तथा इनके जो लोकपाल हैं, और इन लोकपालोंके जो
उत्पातपर्वत हैं सो यह सब कथन शक्रेन्द्रके लोकपालों एवं इनके
उत्पात पर्वतोंके जैसा ही है-ऐसा जानना चाहिये । इसी बातको
लेकर सूत्रकारने “ सन्वेसि पमाणमेगं ” ऐसा पाठ कहा है । सूत्र २९॥

पर्वत अने लोकपालोंना नाम आगण आपवामां आव्यां छे. आझीना त्रणे
दाक्षिण्यत्थ देवेन्द्रोना लोकपालोनां नाम शकना लोकपालोना नेवां न छे, अने
तेमना उत्पातपर्वतो पणु शकना लोकपालोना उत्पातपर्वतो नेवां छे. उत्तर
दिशांमां रहिता देवेन्द्रोनां नाम धशान माहेन्द्र, लान्तक, सहस्रार, प्राणुत अने
अच्युत छे, तेमना उत्पातपर्वतोना नाम अनुक्रमे धशानप्रभ, माहेन्द्रप्रभ,
लान्तकप्रभ, सहस्रारप्रभ, प्राणुतप्रभ अने अच्युतप्रभ छे तेमना लोकपालोना
नाम शक्रेन्द्रना लोकपालोनां नाम नेवां न छे. ते लोकपालोना उत्पात पर्वतोनां
नाम, प्रमाणवगेरे शकना लोकपालोना उत्पात पर्वतोना कथन अनुसार न समनबुं.
ओण वात सूत्रकारे “सन्वेसि पमाणमेगं” आसूत्रपाठ द्वारा व्यक्त करीछे. ॥सूत्र.२६॥

હાયા—વાદરવનસ્પતિકાયિકાનામ્ ઉત્કર્ષેણ દશયોજનશતાનિ શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા । જલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનામ્ ઉત્કર્ષેણ દશયોજનશતાનિ શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા । ઉરઃપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનામ્ ઉત્કર્ષેણ એવમેવ ॥ સૂ૦ ૩૦ ॥

ટીકા—‘ વાયરવળસ્સહકાશ્યાણં ’ ઇત્યાદિ—

વાદરવનસ્પતિકાયિકાના—વાદરા:=સ્થૂલા વે વનસ્પતિકાયિકા સ્ત્રેપાં શરીરાવગાહના ઉત્કર્ષેણ દશયોજનશતાનિ=એકસદસ્યયોજનાનિ પ્રજ્ઞતા । વાદરેતિ વિશેષણં સૂક્ષ્મવ્યાપ્ત્યર્થમ્ । સૂક્ષ્માણાં શરીરાવગાહના તુ અહ્ગુલાસંસ્થેયમાગમાત્રપ્રમાણા । इदं શરીરાવગાહનાપ્રમાણમ્ત્સેવાહ્ગુલમાનેન મૃન્નાતે, જ તુ પ્રમા-

યે યોજન સહસ્રકે અધિકારકો લેકર અથ સૂત્રકાર યોજન સહસ્રાત્મિક જો શરીરકી અવગાહના હૈ—ઉલ્કા કથન કરતે હૈ—

“ વાયરવળસ્સહકાશ્યાણં ” ઇત્યાદિ । સૂત્ર ૩૦ ॥

ટીકાર્થ—વાદર વનસ્પતિકાયિકા જીવોંકી શરીરાવગાહના ઉત્કૃષ્ટસે ૧ હજાર યોજનકી કહી ગઈ હૈ, જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોંકી શરીરાવગાહના ઉત્કૃષ્ટસે ૧ હજાર યોજનકી કહી ગઈ હૈ, ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોંકી શરીરાવગાહના ઉત્કૃષ્ટસે ૧ હજાર યોજનકી કહી ગઈ હૈ, સ્થૂલ જો વનસ્પતિકાયિકા જીવ હૈ, વે વાદરવનસ્પતિકાયિકા જીવ હૈ યહાં વાદરવિશેષણ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકા જીવોંકી વ્યાપ્તિકે લિયે દિયા ગયા હૈ, ક્યોંકિ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકા જીવોંકી અવગાહના અહ્ગુલકે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ, યહ શરીરાવગાહના

પૂર્વસૂત્રમાં હજાર યોજનના પ્રમાણવાળા ઉત્પાત પર્ષતોની વાત કરવામાં આવી. હવે સૂત્રકાર હજારયોજનની અવગાહનાવાળાં જે શરીરો છે તેમનું નિરૂપણ કરે છે—“ વાયરવળસ્સહકાશ્યાણં ” ઇત્યાદિ—(સૂ ૩૦)

ટીકાર્થ—આહર વનસ્પતિકાયિકોના શરીરની ઉત્કૃષ્ટ (અધિકમાં અધિક) અવગાહના એક હજાર યોજનની કહી છે. જળચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોની શરીરાવગાહના વધારેમાં વધારે એક હજાર યોજનની કહી છે. ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહના એક હજાર યોજનની કહી છે.

જે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકા જીવો છે તેમને આહરવનસ્પતિકાયિકા જીવો કહે છે. અહીં સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયિકા જીવોની વ્યાપ્તિને નિમિત્ત (તેમનું અહંશ કરવાનું ન હોવાથી) સૂક્ષ્મ વિશેષણ લગાડવામાં આવ્યું છે, કારણ કે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકોની અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ જે કહી

ગાહ્યુલમાનેન । તદુક્તમ્—‘ ઉસ્સેહપમાણાઽ ઉ મિણે દેહ ’ છાયા—ઉત્સેધપમાણાદ્ મિનુયાદ્ દેહમ્ ’ ઇતિ । શરીરાવગાહનાતુ યેષુ પ્રદેશેષુ શરીરવગાહં સા । નાદર-વનસ્પતિકાયિકાનામિયં શરીરાવગાહના તથાવિધમહાનદાદિસ્થિતપદ્મનાલાપે-ક્ષયા વિજ્ઞેયેતિ । ઇત્યમેવ જલચરપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનામ્, ઉરઃપરિસર્પસ્થલ-ચરપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચ શરીરાવગાહના વિજ્ઞેયા । ‘ જલચરપદ્મચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાનામ્ ’ ઇત્યત્ર જલચરા મત્સ્યાઃ, તે ચ ગર્ભજાઃ સંમૂર્ચ્છિમાશ્ચ સંગૃહ્યન્તે । તદુક્તમ્—‘ મચ્છજુયલે સહસ્સં ’ છાયા—મત્સ્યયુગલે સહસ્રમ્ ’ ઇતિ । એતે ચ સ્વયંભૂરમણે સમુદ્ર એવ ભવન્તીતિ । તથા—ઉરઃપરિસર્પસ્થલચરપદ્મચ્ચેન્દ્રિ-યતિર્યગ્યોનિકાસ્તુ ગર્ભજા મહોરગા બોધ્યાઃ । તદુક્તમ્—“ ઉરગેસુ ગર્ભજાણસુ ”

પ્રમાણ ઉત્સેધાહ્યુલ પ્રમાણસે ગૃહીત હુઆ હૈ, પ્રમાણાહ્યુલકે પ્રમાણસે નહીં ક્યોંકિ—“ ઉસ્સેહપમાણા ઽ મિણે દેહ ” શરીરાવગાહનાકા પ્રમાણ ઉત્સેધકે પ્રમાણસે નાપના ચાહિયે એસા કહા ગયા હૈ, જિન પ્રદેશોમેં શરીર અવગાહ હોના હૈ, વહ શરીરાવગાહના હૈ, વાદર વનસ્પતિકાયિ-કોંકી યહ શરીરાવગાહના તથાવિધ મહાનદ આદિમેં સ્થિત પદ્મનાલ (કમલનાલ) કી અપેક્ષાસે કહી ગઈ જાનના ચાહિયે “ જલચર પદ્મચ્ચેન્દ્રિય ” ઇત્યાદિમેં જલચરસે મત્સ્ય—જીવ ગૃહીત હુએ હૈં યે મત્સ્ય ગર્ભજ ઔર સંમૂર્ચ્છિમ દોનોં પ્રકારકે કિયે ગયે હૈ, ક્યોંકિ—“ મચ્છજુયલે સહસ્સં ” મત્સ્ય યુગલમેં એક હજાર યોજનકી અવગાહના હૈ, એસા પાઠ હૈ, યે મત્સ્ય સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમેં હી હોતે હૈં ।

તથા—ઉરઃપરિસર્પસ્થલ જો સ્થલચરપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય હૈં લે યહાં

આ શરીરાવગાહના પ્રમાણ ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણની અપેક્ષાએ અહણ્ય થયું છે—પ્રમા-ણાંગુલના પ્રમાણ વડે અહણ્ય થયું નથી, કારણ કે “ ઉસ્સેહપમાણા ઽ મિણે દેહ ” “ શરીરાવગાહનાતું પ્રમાણ ઉત્સેધના પ્રમાણ વડે માપવું જોઈએ, ” એવું કહેવામાં આવ્યું છે. જે પ્રદેશોમાં શરીર અવગાહ હોય છે તે પ્રદેશોને શરીરાવગાહના કહે છે બાદરવનસ્પતિકાયિકોની આ ઉદ્કૃષ્ટ શરીરાવગાહના તથાવિધ મહાનદ આદિમાં સ્થિત પદ્મનાલ (કમલનાલ) ની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવી છે એમ સમજવું.

“ જલચરપદ્મચ્ચેન્દ્રિય ” આ કથત્ર દ્વારા મત્સ્યોને જળચરણવેગે અહણ્ય કરવામાં આવ્યાં છે અહીં ગર્ભજ અને સંમૂર્ચ્છિમ, આ બન્ને પ્રકારના મત્સ્યો અહણ્ય કરાયા છે, કારણ કે “ મચ્છજુયલે સહસ્સં ” મત્સ્ય યુગલની શરીરાવ-ગાહના ૧૦૦૦ યોજનની હોય છે, ” એવું શાસ્ત્રવાક્ય છે. આ મત્સ્યો સ્વયં-ભૂરમણસમુદ્રમાં જ હોય છે.

તથા અહીં જે ઉરઃપરિસર્પસ્થલ સ્થલચર પદ્મચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યની શરીરાવ-

છાયા-उरगेषु गर्भजातेषु-इति । एते तु वाह्यद्वीपेषु जलनिश्रिता भवन्तीति ॥ सू० ३० ॥

एवंविधार्थप्ररूपकाश्च जिना भवन्तीति तत्सम्बन्धिकं सूत्रमाह—

सूत्रम्—संभवाओ णं अरहाओ अभिणंदणे अरहा दसहिं सागरोपमकोटिसप्तहस्सेहिं वीइकंतेहिं समुप्पन्ने ॥ सू० ३१ ॥

छाया—संभवात् खलु अर्हतः अभिनन्दनोऽर्हन् दशसु सागरोपमकोटिशत-सहस्रेषु व्यतिक्रान्तेषु समुप्पन्नः ॥ सू० ३१ ॥

टीका—‘ संभवाओ णं ’ इत्यादि ।

व्याख्या स्पष्टा । नवरं-सागरोपमकोटिशतसहस्रेषु = सागरोपमकोटिलक्षे इति ॥ सू० ३१ ॥

उक्तप्रमाणा अवगाहनादयस्तदितरे च पदार्था जिनेरनन्ता इष्टा इत्यनन्तं गर्भज ही लिये ગયે હેં । “ उરગેસુ ગર્ભજાણસુ ” ક્યોંકિ એસી વહી અવગાહના ગર્ભજ ઉરગોંમેં હી હોંની હૈ, યે ગર્ભજ ઉરગ વાહ્યદ્વીપોંમેં જલ નિશ્રિત જલાશ્રિત હોતે હેં ॥ સૂત્ર ૩૦ ॥

इस प्रकारके अर्थके प्ररूपक जिनहोतेहैं—अथ सूत्रकार जिन सम्बन्धी सूत्रका कथन करते हैं—

“ संभवाओ णं अरहाओ ” इत्यादि ॥ सूत्र ३१ ॥

टीकार्थ-संभवनाथ अर्हन्तसे अभिनन्दन अर्हन् १० लाख सागरोपम कोटि समाप्त हो जाने पर उत्पन्न हुए हैं ॥ सूत्र ३१ ॥

उक्त प्रमाणवाले अवगाहनादिक पदार्थ भौर इनसे भिन्न पदार्थ

ગાહનાની વાત કરવામાં આવી છે તે ગર્ભજના વિષયમાં જ કરવામાં આવી છે, એમ સમજવું. “ ઉરગેસુ ગર્ભજાણસુ ” કારણ કે એટલી બધી વિશાળ અવ-ગાહનાનો સદ્ભાવ માત્ર ગર્ભજ ઉરગોમાં જ હોય છે. તે ગર્ભજ ઉરગો વાહ્યદ્વીપોમાં જલનિશ્રિત (જળમાં રહેતા) હોય છે. ॥ સૂત્ર ૩૦ ॥

આ પ્રકારના અર્થના પ્રરૂપક જિનેન્દ્ર ભગવાનો હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર જિનેન્દ્ર ભગવાન સંબંધી સૂત્રનું કથન કરે છે—

“ સંભવાओ णं अरहाओ ” ઇત્ય.દિ—(સૂ. ૩૧)

टीकार्थ-संभवनाथ अर्हन्तसे अर्ह गयाने १० लाख सागरोपम कोटि समाप्त अर्ह गया आह अभिनन्दन अर्हन्त उत्पन्न यथा हता. ॥ सूत्र. ३१ ॥

ઉપર્યુક્ત પ્રમાણવાળા અવગાહનાદિક પદાર્થોને તથા તે સિવાયના પણ અનેક

दशभिः स्थानैराह—

मूलम्—दसविहे अणंतए पणत्ते, तं जहा—णामाणंतए १,
ठवणाणंतए २, द्रवणाणंतए ३, गणणाणंतए ४, पणसाणंतए
५, एगओऽणंतए ६, दुहओऽणंतए ७, देसवित्थाराणंतए ८,
सववित्थाराणंतए ९, सामयाणंतए १० ॥ सू. ३२ ॥

आया—दशविधमन्तकं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—नामानन्तकं, १ स्थापनानन्तकं २,
द्रव्यानन्तकं ३, गणनानन्तकं ४, प्रदेशानन्तकम् ५, एकतोऽनन्तकं ६, द्विधातोऽ-
नन्तकं ७, देशविस्तारानन्तकं ८, सर्वविस्तारानन्तकं ९, शाश्वतानन्तकम् १० ॥ सू ३२ ॥

टीका—‘दसविहे’ इत्यादि—

अनन्तकम्—अनन्तमेव मनन्तकं दशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा नामानन्तकमित्यादि ।
तत्र—अनन्तकम्—इत्येषा या नामभूता वर्णानुपूर्वी सा नामानन्तकम् । यद्वा—

जिनेन्द्रोने अनन्तरूपसे देखे—अतः अब सूत्रकार दश स्थानोंसे अनन्तका
कथन करते हैं—“दसविहे अणंतए पणत्ते” इत्यादि ॥ सूत्र ३२ ॥

टीकार्थ—अनन्त १० प्रकारका कहा गया है—जैसे—नामानन्तक १ स्थाप-
नानन्तक २ द्रव्यानन्तक ३, गणनानन्तक ४ प्रदेशानन्तक ५ एकतोऽ-
नन्तक ६ द्विधातोऽनन्तक ७ देशविस्तारानन्तक ८ सर्वविस्तारानन्तक
९ और शाश्वतानन्तक १० ।

अनन्तही अनन्तक है यह अनन्तक जो १० प्रकारका कहा गया
है, उसका तात्पर्य इस प्रकारसे है—“अनन्तक” इस नामवाली जो
वर्णानुपूर्वी है—वह नामानन्तक है ।

पदार्थोने जिनेन्द्रोने अनन्तरूपे जेथां छे तेथी डवे सूत्रकार १० प्रकारना
अनन्तकं निरूपणु करे छे—“दसविहे अणंतए पणत्ते” इत्यादि—(सू ३२)

टीकार्थ—अनन्तना नीचे प्रमाणे १० प्रकार कहे छे—(१) नामानन्तक
(२) स्थापनानन्तक, (३) द्रव्यानन्तक, (४) गणनानन्तक, (५) प्रदेशानन्तक, (६)
एकतःअनन्तक, (७) द्विधातःअनन्तक, (८) देशविस्तारानन्तक, (९) सर्वविस्तार
नन्तक अने (१०) शाश्वतानन्तक.

अनन्त न अनन्तक रूप छे. तेना १० प्रकारोनुं स्पष्टीकरणु करवाभां आवे छे.

“अनन्तक” आ नामवाणी जे वर्णानुपूर्वी छे तेनुं नाम ‘नामानन्तक’
छे. अथवा—जे सचेतन आदि पदार्थोने “अनन्तक” जेवी संज्ञा वडे ओण-

યસ્ય સથેતનાદેઃ પદાર્થસ્ય અનન્તરૂમિતિ સંજ્ઞા ક્રિયતે સ નામાનન્તકમિતિ ૧।
 સ્થાપનાન્તકમ્-અક્ષાદૌ યદનન્તરૂમિનિ સ્થાપના ક્રિયતે, નદક્ષાદિકં સ્થાપના-
 નન્તકમ્ ૨। દ્રવ્યાનન્તકમ્-દ્રવ્યાણાં=જીવદ્રવ્યાણાં પુદ્ગલદ્રવ્યાણાં વા યદનન્ત-
 ત્વં તન્ ૩। ગણનાનન્તકમ્ ગણના=સંખ્યાનં, -તલ્લક્ષણમનન્તકમ્-અવિવક્ષિતાભા-
 દિસંખ્યેયવિષયઃ સંખ્યાવિશેષ इत्यर्थः ૮। પ્રદેશાનન્તકમ્-આકાશપ્રદેશાનામાન-
 ન્ત્યમ્, અભોક્ષાકાશપ્રદેશાનામાનન્ત્યમ્ ૫। ઇકનોડનન્તકમ્=અતીતાદ્વા અનાગ-
 તાદ્વા વા ૬। દ્વિધાતોડનન્તકમ્-સ્વાદ્વા ૭। દેશવિસ્તારાનન્તકમ્-એક આકાશ-
 પ્રતરઃ । इदमलोकाकाशापेक्षया बोध्यम् ૮। સર્વવિસ્તારાનન્તકમ્=સ્વાકાશાસ્તિ
 કાયઃ ૯ શાશ્વતાનન્તકમ્=અક્ષયં જીવાદિદ્રવ્યમ્ ૧૦ इति ॥ सू० ३२ ॥

અથવા-જિલ સત્ત્વેનન આદિ પદાર્થની “અનન્તક” એવી સંજ્ઞા કી
 જાતી છે, વહ નામાનન્તક છે, અક્ષ આદિકોમ્ જે યહ અનન્તક છે,
 એવી સ્થાપના કી જાતી છે, વહ સ્થાપનાનન્તક છે, જીવ દ્રવ્યોમ્ અથવા
 પુદ્ગલ દ્રવ્યોમ્ જે અનન્તતા છે વહ દ્રવ્યાનન્તક છે, સંખ્યારૂપ
 જે અનન્તતા છે વહ ગણનાનન્તક છે, યહ ગણનાનન્તક એવી સંખ્યા વિશે
 ષરૂપ હોના છે. કિ જિસમ્ અણુ આદિ સંખ્યા વિશેષ અવિવક્ષિત હોના છે
 આકાશ પ્રદેશોની જે અનન્તતા છે, વહ પ્રદેશાનન્તક છે, યહ પ્રદેશા-
 નન્તકતા અલોકાકાશકે પ્રદેશોની અપેક્ષાસે કહી ગઈ છે અતીતાદ્વા
 અથવા અનાગતાદ્વા રૂપ ઇકનોડનન્તક સર્વાદ્વારૂપ દ્વિધાતોડનન્તક છે,
 એક આકારા પ્રતર દેશ વિસ્તારાનન્તક છે યહ અલોકાકાશકી અપેક્ષાસે
 જાનના ચાહિયે. સર્વાકાશ રૂપ જે અસ્તિકાય છે, વહ સર્વ વિસ્તારા-
 નન્તક છે, અક્ષય જે જીવાદિ દ્રવ્ય છે, વહ શાશ્વતાનન્તક છે ૧૦ ॥ સૂત્ર ૩૨ ॥

અવામાં આવે છે, તેને પણ નામાનન્તક કહે છે. અક્ષ આદિકોમાં જે આ અનન્તક
 છે,” એવી સ્થાપના કરાય છે, તેને ‘સ્થાપનાનન્તક’ કહે છે. અવદ્રવ્યો અથવા
 પુદ્ગલદ્રવ્યોમાં જે અનન્તતા છે તેને ‘દ્રવ્યાનન્તક’ કહે છે સંખ્યારૂપ જે
 અનન્તતા છે તેનું નામ “ગણનાનન્તક” છે તે ગણનાનન્તક એવી સંખ્યા-
 વિશેષરૂપ હોય છે કે જેમાં અણુ આદિ સંખ્યાવિશેષ અવિવક્ષિત હોય છે.
 આકાશપ્રદેશોની જે અનન્તતા છે તેનું નામ “પ્રદેશાનન્તક” છે આ પ્રદેશા-
 નન્તકતા અલોકાકાશના પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવી છે. અતીતાદ્વા
 (ભૂતકાળ) અથવા અનાગતાદ્વા (ભવિષ્ય કાળ રૂપ ‘એકતા:અનન્તક’ હોય છે.
 સર્વાદ્વારૂપ ‘દ્વિધાત:અનન્તક’ હોય છે એક આકાશપ્રતર દેશવિસ્તારાનન્તકરૂપ
 હોય છે, અલોકાકાશની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ. સર્વાકાશરૂપ
 જે અસ્તિકાય છે તે ‘સર્વવિસ્તારાનન્તક’રૂપ છે. અક્ષય જે અવદિ દ્રવ્ય છે.
 તેને ‘શાશ્વતાનન્તક’રૂપ સમજવું ॥ સૂત્ર ૩૨ ॥

अनन्तस्य दशविधत्वरूपार्थं प्रतिपादकं तु पूर्वगतश्रुतमिति पूर्वश्रुतविशेषमाह—

मूलम्—उत्पायपुव्वस्स णं दसवत्थू पणत्ता । अस्थिणत्थि-
पवायपुव्वस्स णं दस चूलवत्थू पणत्ता ॥ सू. ३३ ॥

छाया-उत्पातपूर्वस्य खलु दश वस्तूनि प्रज्ञप्तानि । अस्ति नास्ति प्रवादपूर्वस्य खलु दश चूला वस्तूनि प्रज्ञप्तानि ॥ सू० ३३ ।

टीका— 'उत्पायपुव्वस्स' इत्यादि—

उत्पातपूर्वस्य=प्रवक्षपूर्वस्य खलु दशवस्तूनि=अध्ययनविशेषाः प्रज्ञप्तानि । अस्तिनास्तिप्रवादपूर्वस्य=चतुर्थस्य पूर्वस्य खलु दश चूलावस्तूनि=मूलवस्तूनामुपरि चूलारूपाणि वस्तूनि प्रज्ञप्तानीति ॥ सू० ३३ ॥

पूर्वश्रुतेषु साधूनां दशविधा प्रतिसेवना प्रतिपिद्धेति तामाह—

मूलम्-दसविधा पडिसेवणा पणत्ता, तं जहा--दए १,
पमाय २, णामोणे ३, आउरे ४, आवईसु ५, य । संकिए ६
सहसकारे ७ भव ८ प्यओसा ९ य वीमंसा १० ॥ सू. ३४ ॥

अनन्त दश प्रकारका है—ऐसा प्रतिपादन करनेवाला पूर्वगतश्रुत है, अतः अब सूत्रकार पूर्वश्रुत विशेषका कथन करते हैं—

“उत्पायपुव्वस्स णं दसवत्थू पणत्ता” इत्यादि ॥ सूत्र ३३ ॥

टीकार्थ—उत्पात पूर्व यह १४ पूर्वों मेंसे पहिला पूर्व है, इसकी वस्तुएँ अध्ययन विशेष १० कहे गये हैं, अस्तिनास्ति प्रवाद पूर्व जो चौथा पूर्व है सो इसकी दस चूलिका रूप वस्तुएँ कही गई हैं । मूल वस्तुओंके ऊपर जो चूला रूप वस्तुएँ हैं, वे चूलिका वस्तुएँ हैं ॥ सूत्र ३३ ॥

“अनन्तना इस प्रकारो छे,” आ आभतनुं प्रतिपादन करनाउ ने श्रुतं छे तेनुं नाम पूर्वगतश्रुत छे तेथी हवे सूत्रकार पूर्वश्रुतविशेषतुं कथन करे छे—

“उत्पायपुव्वस्स णं दस वत्थू पणत्ता” इत्यादि—(सू. ३३)

टीकार्थ—१४ पूर्वोंनां पडिसेवा पूर्वतुं नाम उत्पातपूर्व छे. तेनी वस्तुओ (अध्ययन विशेष) १० कही छे. अस्तिनास्तिप्रवादपूर्व नामतुं ने चौथुं पूर्व छे तेनी १० चूलिकाइप वस्तुओ कही छे. मूल वस्तुओनी उपर ने चूलाइप वस्तुओ होय छे, तेमने चूलिकावस्तुओ कहे छे. ॥ सूत्र. ३३ ॥

છાયા—દશવિધા પ્રતિસેવના પ્રજ્ઞપ્તા, તદ્યથા—દર્પ ૧ પ્રમાદા ૨, નાભોગે ૩ આતુરે ૪ આપત્તિષુ ૫ શક્તિભે ૬ સહસાકારે ૭ ભય ૮ પ્રદેષાથ ૯ ત્રિમર્શાત્ ૧૦ ॥ સૂ. ૩૪ ॥

ટીકા—‘દસવિદ્યા’ ઇત્યાદિ—

પ્રતિસેવના=પ્રતિષિદ્ધા સેવના-પ્રતિષિદ્ધપ્રાણાતિપાતાદિ વસ્તુસેવનરૂપા દશ-વિધા પ્રજ્ઞપ્તા, તદ્યથા—‘દર્પ-પ્રમાદા-નાભોગે’ ઇત્યાદિ । તન્ન=દર્પ-પ્રમાદા-ના-ભોગે-દર્પથ પ્રમાદથ અનાભોગથેતિ સમાશરદ્વન્દ્વે દર્પપ્રમાદા-નાભોગમ્, તસ્મિન્ સતિ પ્રતિસેવના ભવતિ । અયં ભાવઃ-દર્પોઽહક્કારઃ, તસ્મિન્ સતિ યા પ્રતિસેવના=આગમવિરુદ્ધ પ્રાણાતિપાતાદ્યાસેવના સા પ્રથમા । તથા-પ્રમાદઃ=પરિહાસવિક્રયાદિઃ, તદુક્તમ્-‘કંદર્પાદ્વિપમાઓ’ છાયા-કન્દર્પાદિઃ પ્રમાદ ઇતિ । અથવા-પ્રમાદઃ=કર્તવ્યેષુ પ્રયત્નાભાવઃ । તસ્મિન્ સતિ યા પ્રતિસેવના સા દ્વિતીયા । તથા-અના-

પૂર્વગત શ્રુતોર્ને સાધુજનોંકો દશ પ્રકારકી પ્રતિસેવના પ્રતિષિદ્ધ હૈ-અનઃ અવ સૂત્રકાર ડક્ષીકા કથન કરતે હૈ—

“દસવિદ્યા પદ્ધિસેવના પળ્લતા” ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૩૪ ॥

ટીકાર્થ-પ્રતિષિદ્ધ પ્રાણાતિપાતાદિ વસ્તુકી જો સેવનાહૈ, વહ પ્રતિસેવના હૈ, યહ પ્રતિસેવના ૧૦ પ્રકારકી કહી ગઈ હૈ, જો હસ પ્રકારસેહૈ-દર્પ-નામ અહક્કારકા હૈ, હસ અહકારકે હોને પર જો પ્રતિસેવના હૈ-આગમ વિરુદ્ધ પ્રાણાતિપાત આદિકી જો આસેવના હૈ, વહ દર્પ નામકી પ્રથમ પ્રતિસેવના હૈ, પરિહાસ વિક્રયા આદિ રૂપ પ્રમાદ હોતા હૈ, તદુક્તમ્-‘કંદર્પાદ્વિપમાઓ’ કન્દર્પ આદિ પ્રમાદ હૈ, અથવા-કરને યોગ્ય કર્તવ્યર્ને પ્રયત્નકા અભાવ હસકા નામ પ્રમાદ હૈ, હસ પ્રમાદકે હોને

પૂર્વગતશ્રુતમાં સાધુજનોને હસ પ્રકારની પ્રતિસેવના પ્રતિષિદ્ધ ગણાવી છે. -ન કરવા યોગ્ય કહી છે. હવે સૂત્રકાર તે પ્રતિસેવનાનું નિરૂપણ કરે છે-

“દસવિદ્યા પદ્ધિસેવના પળ્લતા” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૩૪)

ટીકાર્થ-પ્રતિષિદ્ધ (નિષેધયુક્ત) પ્રાણાતિપાત આદિ વસ્તુનું જે સેવન કરાય છે તેનું નામ પ્રતિસેવના છે. આ પ્રતિસેવના ૧૦ પ્રકારની કહી છે-પ્રથમ પ્રતિ સેવના દર્પનામની કહી છે, દર્પ એટલે અહકાર-અહકારને કારણે જે પ્રતિસેવના (આગમ વિરુદ્ધની પ્રાણાતિપાત આદિની આસેવના) કરાય છે તેનું નામ દર્પપ્રતિસેવના છે.

પ્રમાદપ્રતિસેવના-પરિહાસ, વિક્રયા આદિ રૂપ પ્રમાદ હોય છે. કલ્યુ પથ છે કે-“કંદર્પાદ્વિપમાઓ” “કન્દર્પ આદિરૂપ પ્રમાદ છે” અથવા કરવા યોગ્ય કર્તવ્યમાં પ્રયત્નનો અભાવ હોવો તેનું નામ પ્રમાદ છે. આ પ્રમાદનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે જે પ્રતિસેવના થાય છે તે પ્રતિસેવનાનું નામ પ્રમાદપ્રતિસેવના છે.

ભોગો=વિસ્મૃતિઃ, તસ્મિન્ સતિ યા પ્રતિસેવના સા તૃતીયા । તથા-આતુરે-ગ્લાને સતિ તદુપચારાર્થં યા પ્રતિસેવના સા, અથવા-આતુરશબ્દોઽત્ર ભાવવાચકઃ, તતશ્ચ-સ્વસ્યૈવાતુરત્વે સતિ યા પ્રતિસેવના સા । અર્થં ભારઃ-ક્ષુત્પિપાસાવ્યાધિભિરભિ-ભૂતઃ સન્ સાધુઃ યાં પ્રતિસેવનાં કરોતિ સેતિ । તદુક્તમ્—

“ પદમવીરુદ્ધુઓ વાહિઓવ જં સેવઙ આઝરા ઇસા ”

છાયા-પ્રથમો દ્વિતીયોપદ્રુતઃ (ક્ષુત્પિપાસોપદ્રુત.) વ્યાધિતો વા યત્ સેવતે આતુરા ઇપા ઇતિ ચતુર્થો । તથા-આપન્સુ=દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ ભાવભેદાચ્ચતુર્વિધાસુ આપત્તિષુ યા પ્રતિસેવના મા । તત્ર-દ્રવ્યતઃ પ્રાસુકદ્રવ્યં દુર્લભમ્, ક્ષેત્રતો માર્ગ-વર્તિત્વમ્, કાલતો-દુર્મિશ્કતમ્, ભાવતો ગ્લાનત્વમિતિ । તદુક્તમ્—

પર જો પ્રતિસેવના હૈ, વદ પ્રમાદ નામકી દ્વિતીય પ્રતિસેવના હૈ, અના-ભોગ નામ વિસ્મૃતિકા હૈ-હસ વિસ્મૃતિકે હોને પર જો પ્રતિસેવના હૈ, વહ અનાભોગ પ્રતિસેવના હૈ ।

આતુર-ગ્લાનકે હોને પર ડસકે ડપચારકે લિયે જો પ્રતિસેવના હૈ, વહ અથવા-આતુર શબ્દ યહાં ભાવવાચક હૈ, હસસે અપની હી આતુ-રતામૈં જો પ્રતિસેવના હૈ, વહ આતુર પ્રતિસેવના હૈ તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ક્ષુધા ંવં પિપાસા આદિસે દુઃખિત હુઆ સાધુ જો પ્રતિસેવના કરતા હૈ, વહ આતુર પ્રતિસેવના હૈ તદુક્તમ્--

“પદમવીરુદ્ધુઓ વાહિઓવ જં સેવહ આઝરા ઇસા”ક્ષુધાસે પિપાસાસે અથવા-વ્યાધિસે યુક્ત હુઆ સાધુ જો સેવજ કરતા હૈ વહ આતુરા પ્રતિસેવના હૈ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ંવં આઠકે ભેદસે ચાર પ્રકારકી આપ-ત્તિયોમૈં જો પ્રતિસેવના હૈ, વહ આપત્તિ પ્રતિસેવના હૈ, પ્રાસુક જલકી

(૩) અનાભોગપ્રતિસેવના-અનાભોગ ંટલે વિસ્મૃતિ તે વિસ્મૃતિના સદ્-ભાવમાં જે પ્રાણાતિપ ત આદિનું સેવન કરાય છે તેને અનાભોગ પ્રતિસેવના કહે છે.

(૪) આતુરાપ્રતિસેવના-ખીમારીતું નામ ગ્લાનાવસ્થા છે. ખીમારીનેા સદ્ભાવ હોય ત્યારે તેના ઉપચારને માટે જે પ્રતિસેવના થાય છે તેને આતુરપ્રતિસેવના કહે છે. અથવા-આતુર શબ્દ અહીં ભાવવાચક છે. ંટલે પોતાની જે આતુરતાને કારણે જે પ્રતિસેવના થાય છે તેનું નામ આતુરપ્રતિસેવના છે ંટલે કે ક્ષુધા, પિપાસા આદિથી વ્ય કુળ થયેલો સાધુ જે પ્રતિસેવના કરે છે તેને આતુરપ્રતિ-સેવના કહે છે. કહ્યું પશુ છે કે -“પદમવીરુદ્ધુઓ વાહિઓવ જં સેવઙ આઝરા ઇસા” સાધુ ક્ષુધાને કારણે, પિપાસાને કારણે અથવા વ્યાધિથી યુક્ત થવાને કારણે જે પ્રતિસેવના (પ્રાણાતિપાત આદિનું સેવન કરે છે તેને આતુરાપ્રતિસેવના કહે છે.

(૫) આપત્તિ પ્રતિસેવના-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના લેદથી ચાર પ્રકારની આપત્તિઓમાં જે પ્રતિસેવના થાય છે તેને આપત્તિપ્રતિસેવના કહે છે.

“ દ્રવ્યાઈ અલંભે પુળ ચઝવિહા આવયા હોંતિ ”

છાયા—દ્રવ્યાઘ્રાભે પુનશ્ચહુર્વિધા આપદો ભવન્તિ—इति ।

इयपापद्विषया पञ्चमी । तथा—शङ्किते=एषणीयेऽप्यनेषणीयतया संदिग्धे=संदे-
हरूपे या प्रतिसेवना सा, तदुक्तम्—‘जं संकेतं समावज्जे’ यत् शङ्कते तत् समापद्यते—
इति, इयं षष्ठी । तथा—सहसाकारे—सहसाकरणं सहसाकारस्तस्मिन्—अकस्मात्क-
रणे या प्रतिसेवना सा । सहसाकारलक्षणं चेदम्—

“ पुढ્વં અપાસિઝ્ઞાં, પાપ છૂઠંમિ જં પુળો પાસે ।

ન ચણ્ણ નિયત્તે ડં, પાયં સહસાકરણં મેગં ॥

છાયા—પૂર્વમ્ અદૃષ્ટા પાદે ત્યક્તે યત્પુનઃ પશ્યન્તિ ।

ન શક્નોતિ નિવર્તયિતું પાદં સહસાકરણમેતત્—इति । इयं सप्तमी । तथा—

दुर्लभता यह द्रव्यसे आपत्ति है मार्गमें रहना यह क्षेत्रसे आपत्ति है,
दुर्भिक्षता यह कालसे आपत्ति है, ग्लानता यह भावसे आपत्ति है,
तदुक्तम्—“ द्रव्याइ अलंभे पुण चउव्विहा आवया होंति ” द्रव्यादिके
अलाभमें चार प्रकारकी आपत्ति होती है ।

एषणीयके अनेषणीय रूपसे संदिग्ध होने पर जो प्रतिसेवना है
वह शङ्कित प्रतिसेवना है । तदुक्तम्—“ जं संकेतं समावज्जे ” । इत्यादि
अकस्मात् करनेका नाम सहसाकार है, इस इकदम रूप अक-
स्मात् करनेमें जो प्रतिसेवना है, वह सहसाकार प्रतिसेवना है, सह-
साकारका लक्षण इस प्रकारसे है—“ पुढ्वं अपासिઝ્ઞાં इत्यादि । राजा

પ્રાસુક જળની દુર્લભતા હોવી તેનું નામ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આપત્તિ કહેવાય છે,
માર્ગમાં રહેવું પડે તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આપત્તિ કહેવાય છે. દુર્ભિક્ષતા
(દુષ્ટાણ) રૂપ આપત્તિને કાળની અપેક્ષાએ આપત્તિ કહી શકાય અને ગ્લાનતા
(ખીમારી)ને ભાવની અપેક્ષાએ આપત્તિ ગણાય. કહ્યું પછી છે કે—“ દ્રવ્યાઈ
અલંભે પુળ ચઝવિહા આવયા હોંતિ ” દ્રવ્યાદિના અલાભ આદિરૂપ ચાર પ્રકારની
આપત્તિ હોય છે.”

(૬) શંકિતપ્રતિસેવના—આહારાદિની એષણીયતાના વિષયમાં અનેષણીયતા
રૂપ સંદેહ હોવા છતાં તે આહારાદિની એષણીયતારૂપ સંદેહ હોવા છતાં તે આહારા-
દિનું સેવન કરવારૂપ જે પ્રતિસેવના છે તેને શંકિતપ્રતિસેવના કહે છે. કહ્યું
પછી છે કે “ જં સંકેતં સમાવજ્જે ”

(૭) સહસાકારપ્રતિસેવના—અકસ્માત કરવો તેનું નામ સહસાકાર છે આ
પ્રકારે અકસ્માત થવાનું કારણ વધુ પડ/ી ઉતાવળ અને સાવધાનીનો અભાવ
હોય છે. અકસ્માત થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી તેનું નામ સહસાકારપ્રતિસેવના
છે. સહસાકારનું લક્ષણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“ પુઢ્વં અપાસિઝ્ઞાં ” ઇત્યાદિ.

ભયપ્રદ્વેષાત્-ભયં ચ પ્રદ્વેષશ્ચ-ભયપ્રદ્વેષં, તસ્માત્-ભયાત્ પ્રદ્વેષા ચેત્યર્થઃ । તત્ર-
ભયાત્=રાજાદિભયાન્ પ્રતિસેવના માર્ગાદિ પ્રદર્શનરૂપા, સિંહાદિ ભયાદ્ વા
પ્રતિસેવના દ્રુતદ્રુતગમનાદિ રૂપા । તદુક્તમ્—

“ ભયમભિ ઉગ્ગેણ સીંહમાર્દવા ”

છાયા—ભયમ્ અભિયોગેન-સિંહાદિના વા ઇતિ । હ્યમષ્ટમી । પ્રદ્વેષાત્=
ક્રોધાદિકાત્ ક્રપાયાન્ પ્રતિસેવના-પ્રદ્વેષપ્રતિસેવના । અત્ર ‘પ્રદ્વેષ’ શબ્દેન ક્રોધાદિ
કષાયો ગૃહ્યતે, તદુક્તમ્-‘ ક્રોહાર્દ્ધો પઓસો ’ છાયા-ક્રોધાદિકઃ પ્રદ્વેષ
ઇતિ । ઇયં નવમી । તથા-વિમર્શાત્-શિષ્યપાદિ પરીક્ષણાત્ પ્રતિસેવના-‘ કિમેષ-
ક્ષોભયિતું શક્યો નત્રેતિ કૃત્વા ક્ષોભકૃત્વનોચ્ચારણાદિ રૂપા । ઉક્તશ્ચ—

‘ વીમંસા સેહમાર્દિગં ’ વિમર્શઃ શૈક્ષાદીનામ્ ’ ઇતિ ઇયં વશમી ॥સૂ. ૩૪॥

આદિકે ભયસે જો માર્ગ આદિકે પ્રદર્શન રૂપ પ્રતિસેવના હૈ, વહ ભય
પ્રતિસેવના હૈ । અથવા સિંહ આદિકે ભયસે જલ્દી ૨ આદિ
રૂપસે-ચલના હૈ વહ ભય પ્રતિસેવના હૈ ।

તદુક્તમ્—“ ભયમભિ ઉગ્ગેણ સીંહમાર્દવા । ”

ક્રોધ આદિ કષાયકે વશસે જો પ્રતિસેવના હૈ, વહ પ્રદ્વેષ પ્રતિ-
સેવના હૈ, યહાં પ્રદ્વેષ શબ્દસે ક્રોધાદિ કષાયોંકા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।
તદુક્તમ્—“ ક્રોહાર્દ્ધો પઓસો ” । શિષ્ય આદિકી પરીક્ષા કરનેકે
લિધે જો ક્ષોભકૃત્વનાદિકોંકા ઉચ્ચારણ કરના હૈ, યહ વિમર્શકે
પ્રતિ ક્ષોભકૃત્વન ” યહ શિષ્ય શુભિન હો સકના હૈ, યા નહીં ”
હસ વાતકો પરીક્ષા કરનેકે, અભિપ્રાયસે કહે જાતેહૈ । ઉક્તંચ—“ વીમંસા
સેહમાર્દિગં ’ ॥ સૂત્ર ૩૪ ॥

(૮) ભયપ્રતિસેવના-રાજા અ દિના ભયથી જે માર્ગ આદિના પ્રદર્શનરૂપ
પ્રતિસેવના થાય છે તેનું નામ ભયપ્રતિસેવના થાય છે. અથવા-સિંહ અ દિના
ભયથી જે જલ્દી જલ્દી ચાલવાનું થાય છે તેનું નામ ભયપ્રતિસેવના છે. કહ્યું
પણ છે કે-“ ભયમભિ ઉગ્ગેણ સીંહમાર્દવા ”

(૯) પ્રદ્વેષ પ્રતિસેવના-ક્રોધાદિ કષાયને વશ થઈને જે પ્રતિસેવના થાય છે તેને
પ્રદ્વેષ પ્રતિસેવના કહે છે. અહીં પ્રદ્વેષ પદ વડે ક્રોધ વિગેરે કષાયને ગ્રહણ
કરવામાં આવ્યા છે. કહ્યું પણ છે કે-“ ક્રોહાર્દ્ધો પઓસો ઇત્યાદિ.

(૧૦) વિમર્શ પ્રતિસેવના-શિષ્ય વિગેરેની પરીક્ષા કરવા નિમિત્તે જે
ક્ષોભકૃત્વનોનું ઉચ્ચરણ થાય છે, તેને વિમર્શ કહે છે. આ પ્રકારના વિમર્શની
પ્રતિસેવનાનું નામ વિમર્શ પ્રતિસેવના છે.

આ પ્રકારના વિમર્શ વચનો-પ્રતિક્ષોમક વચનો-“ આ શિષ્ય ક્ષોભ
પામે છે કે નહીં એ વાતની કસોટી કરવા માટે વપરાય છે. કહ્યું પણ છે કે-
“ વીમંસા સેહમાર્દિગં ’ ॥ સૂ. ૩૪ ॥

साधुभिर्विदि प्रतिसेवना कथंचित् क्रियते, तदा तैरालोचना कर्तव्येति तत्र परिहरणीयान् दोषान् दशभिः स्थानैराह—

मूलम्—दस आलोचना दोसा पण्णत्ता, तं जहा आकंप-
इत्ता १, अनुमानइत्ता २, जं दिट्ठं ३, वायरं ४ व सुहुमं वा ।
छणं ६ सद्दाउलगं ७ बहुजण ८ उव्वत्त ९ तस्सेवी १० ॥ सू. ३ ५ ॥

छाया—दश आलोचना दोषाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—आकम्प्य १, अनुमान्य २
यद्दृष्टं ३, वादरं ४ वा सूक्ष्मं ५ वा छन्नं ६ शब्दानुकुलकम् ७ बहुजनम् ८
अव्यक्तम् ९ तत्सेवी १० ॥ सू० ३५ ॥

टीका—‘ दस आलोचना दोसा ’ इत्यादि—

आलोचनमालोचना—गुरुसमीपे स्वदोषप्रकाशनम्, तत्र ये दोषास्ते आलो-
चना दोषाः, ते दशपञ्चमाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—‘ आकम्प्य ’ इत्यादि। तत्र—
आकम्प्य=भावज्य—वैयावृत्त्यादिना गुरुननुकूल्य याऽऽलोचना क्रियते स आकम्प्य

साधुजनो द्वारा यदि प्रतिसेवना कथंचित् की जाती है तो उन्हें
आलोचना अवश्य ही करनी पडनी है, अतः अब सूत्रकार उस आलो-
चनानें परिहरणीय दोषोंका दश स्थानोंसे कथन करते हैं—

“ दस आलोचन दोसा पण्णत्ता ” इत्यादि ॥ सूत्र ३५ ॥

टीकार्थ—गुरुके समीप अपने दोषोंका प्रकाशन करना इत्यका नाम आलो-
चना है इस आलोचनानें जो दोष हैं वे आलोचना दोष हैं। ये आलो-
चना दोष १० प्रकारके कहे गये हैं—जैसे—आकम्प्य १ अनुमान्य २ यद्-
दृष्टा ३ वादर ४ सूक्ष्म ५ छन्न ६ शब्दानुकुलक ७ बहुजन ८ अव्यक्त ९
एवं तत्सेवी १० ।

साधुओं द्वारा कदापि प्रतिसेवना कथं नय, तो तेमने अवश्य आलोचना
करनी पडे छे. तेथी डवे सूत्रकार आलोचनामां परिहरणीय (त्याग करवा योग्य
दोषोत्तुं १० स्थानने अनुलक्षीने कथन करे छे—

दस आलोचनदोसा पण्णत्ता ” इत्यादि—(सू. ३५)

टीकार्थ—गुरुनी समीपे चोताना दोषोने प्रकट करवा तेनुं नाम आलोचना छे. आ
आलोचनामां जे दोषो थाय छे तेने आलोचनादोषो कडे छे. ते आलोचना
दोषोना १० प्रकार कहे छे—(१) आकम्प्य, (२) अनुमान्य, (३) यद्दृष्ट, (४)
वादर, (५) सूक्ष्म, (६) छन्न, (७) शब्दानुकुलक, (८) बहुजन, (९) अव्यक्त,
अने (१०) तत्सेवी.

दोषः प्रथमः १। तथा-अनुमान्य=किमयमाचार्यादिको मृदुदण्डदायको यद्वा-
उग्रदण्डदायकः १ इत्यनुमानं कृत्वा मृदुदण्डदायकसमीपे याऽऽलोचना क्रियते,
स द्वितीयः २। तथा-यद् दृष्टम्-अतीचारकर्तुर्यद् दोषजातमाचार्यादिना दृष्टं
तदेव आचार्यप्रसादनार्थम् आलोचयति, तैरदृष्टं तु नालोचयति गुरुकर्मत्वाद्, सोऽयं
तृतीयः ३। तथा-बादरंवा-बादर मेव=स्थूलमेव अतीचार जातम् आलोचयति
न सूक्ष्ममिति चतुर्थः ४। सूक्ष्मं वा=सूक्ष्ममेव अतिचारजातमालोचयति । ननु
यः खलु सूक्ष्ममालोचयति स बादरमप्यालोचयेत्, कथं तर्ह्युक्तं 'सूक्ष्ममेव'

इनमें जो वैघावृत्त्य आदि द्वारा गुरुको अपने अनुकूल करके आलो-
चना की जाती है वह आकम्प्य दोष है, यह आचार्यादिक कठोर दण्ड
देनेवाला है या मृदु दण्ड देनेवाला है इस प्रकारका अनुमान करके जो
आलोचना मृदु दण्ड देनेवाले आचार्य आदिके पास की जाती है वह
अनुमान्य दोष है, जो आलोचना करनेवालेका दोष आचार्यादिकी दृष्टिमें
आ गया हो उसी दोषकी आलोचना आचार्य आदिको प्रसन्न करनेके
लिये यह यद्दृष्ट दोष है इस दोषमें आलोचनकर्ता आचार्यादि द्वारा
अदृष्ट दोषोंकी आलोचना गुरुकर्मा होनेसे नहीं करता है, जो आलो-
चनकर्ता अपने स्थूलदोषोंकी ही आलोचना करता है-वह बादर दोष
है, जो सूक्ष्म दोषोंकी ही आलोचना करता है यह सूक्ष्मदोष है ।

शंका--जो सूक्ष्म अतिचार रूप दोषोंकी आलोचना करता है वह

वैघावृत्त्य आदि द्वारा गुरुने पोताने अनुकूल करीने के आलोचना कराय
छे, ते आलोचनाने आकम्प्यदोषयुक्त आलोचना कडे छे अमुक आचार्य कठोर
दंड (प्रायश्चित्त) देनेरा छे अने अमुक आचार्य मृदु दंड देनेरा छे, आ
प्रकारनु अनुमान करीने मृदु दंड देनेरा आचार्यनी समीपे के आलोचना
कराय छे ते आलोचनाने अनुमान्य दोषयुक्त आलोचना कडे छे आलोचना
करनारने के दोष आचार्य आदिनी नजरे पडी गये। होय ते दोषनी के आलो-
चना, आचार्य आदिने पुश करवा भटे करवामां आवे तो ते आलोचना
यद्दृष्ट दोष युक्त आलोचना कडेवाय छे. अही अवेनु अने छे के आलोचना
कर्ता साधु गुरुकर्मा होवाने कारणे पोताना के दोषो गुरु आदिना नखुवामां
न आंवा होय तेनी आलोचना करतो नथी. न्यारे आलोचनाकर्ता पोताना
स्थूल दोषानी के आलोचना करे छे त्यारे तेनी आलोचना बादर दोषयुक्त
गणाय छे न्यारे आलोचनाकर्ता पोताना सूक्ष्म दोषानी के आलोचना करे
छे त्यारे ते आलोचनाने सूक्ष्मदोषयुक्त आलोचना कडेवाय छे.

इति ? अत्रोच्यते—' यः सूक्ष्मनिवारजातमालोचयति स चादरमप्यालोचये
 देवेत्याचार्यस्य स्वविषये निश्वाससम्पादनार्थमिति पञ्चमः ५ तथा—लज्जन्=प्रच्छ-
 न्नम् आलोचयति, यथा आत्मनैव स शृणोति नत्वाचार्यादिरिति षष्ठः ६ तथा—
 शब्दाकुलकम् शब्देन आकुलं-शब्दाकुलं तदेव शब्दाकुलकम्—बृहद्भवनियुक्तम्
 आलोचयति । अयं भावः—तथा महता शब्देनालोचनां करोति यथाऽन्येऽप्यगीतार्थाः
 शृण्वन्ति, स सप्तमः ७ तथा—बहुजनम्—बहुयो जना आलोचनाचार्यत्वेन यत्र तद्
 इत्यष्टमः ८ तथा—अव्यक्तम्—अव्यक्तस्य=अगीतार्थस्य पुरतो याऽऽलोचना क्रियते

बादर भी अनिचारोंकी आलोचना कर सकता है तो फिर आप " सूक्ष्म
 ही " दोषोंकी आलोचना करता है ऐसा क्यों कहते हैं ?

उत्तर—जो सूक्ष्म अनिचारोंकी आलोचना करता है वह बादरोंकी
 आलोचना करता ही है, ऐसा अपने विषयमें आचार्यका विश्वास सम्पा-
 दनके लिये यह दोष कहा गया है ।

जो ह्रस्व रूपसे आलोचना करता है कि जिसे स्वयं सुनता है, आचा-
 र्यादि नहीं यह लज्जन् दोष है, जो बड़े जोरोंसे अपने दोषोंका उच्चारण
 करके आलोचना करता है—कि जिससे उन्हें अन्य अगीतार्थ भी सुन
 लेते हैं इसका नाम शब्दाकुलक दोष है, जहां आलोचनाके आचार्य
 रूपसे अनेकजन होते हैं वह बहुजन दोष है, जो आलोचना अगीतार्थके
 समक्ष की जाती है वह अव्यक्त दोष है, तथा जिस आलोच्य दोषोंका

शंका—जे साधु सूक्ष्म अनिचाररूप दोषोनी आलोचना करते होय छे
 ते बादर अनिचारोनी आलोचना पणु करी शके छे. तो आये ' सूक्ष्मदोषोनी
 जे आलोचना करे छे,' आ प्रकारनुं कथन शा भाटे कथुं छे ?

उत्तर—" जे सूक्ष्मदोषोनी आलोचना करे छे ते बादर अनिचारोनी
 आलोचना पणु करतो जे दुशे," आ प्रकारने पोताने विषे आचार्यने
 अलिप्राय जेवी मान्यताथी जे सूक्ष्मदोषोनी जे आलोचना कराय तो बादर
 दोषोनी सहलाव रहे छे.

जे साधु कृत अनिचारोनी आलोचना पोते जे सांभणी शके जेवी रीते
 करे छे—आचार्य अदि सांभणी न शके जेवी रीते करे छे—ते आलोचनाने
 छन्नदोषयुक्त आलोचना कडे छे. अन्य अगीतार्थ साधु आदिने पणु स लजाय
 जेवी रीते भोटा अवाजे आलोचना करवागां अजे, तो तेने शब्दाकुलक
 दोषयुक्त आलोचना कडेवाय छे ज्यारे आलोचना करनारना आचार्यरूपे अनेक
 भाषुसो होय छे, त्यारे ते आलोचना बहुजन दोषयुक्त गणाय छे जे आलो-

सेति नम्रम्. ९। तथा-तत्सेवी तान् आलोचयितव्यान् दोषान् सेवितुं शीलमस्येति
तथा-यो गुरुः स्वयमेव आलोच्यान् दोषान् सेवते, तदग्रे याऽतीचारालोचना
सेति दशमः १०। इति ॥ सू० ३५ ॥

आलोचना दोषा उक्ता इत्यालोचनायाः प्रस्तावात् सम्प्रति आलोचनाया
दानुर्ग्रहीतुश्च गुणान् दशभिर्दशभिः स्थानैराह—

मूलम्—दसहिं ठाणैहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसमा-
लोइत्तए, तं जहा--जाइसंपन्ने १, कुलसंपन्ने २, एवं जहा अट्ट-
ट्ठाणै जाव खंते ७, दंते ८, अमाई ९ अपच्छाणुयावी १०।
दसहिं ठाणैहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ आलोयणं पडिच्छि-
त्तए, तं जहा--आचारवं १, अवहारवं २, जाव अवायदंसी ८,
पियधम्मो ९ दढधम्मो १० ॥ सू. ३६ ॥

छाया—दशभिः स्थानैः सम्पन्नोऽनगारः अर्हति आत्मदोषमालोचयितुं तद्यथा-
जातिसम्पन्नः १, कुलसम्पन्नः २, एवं यथा अष्टमस्थाने यावत् क्षान्तः ७,
सेवन स्वयं आचार्यं करताहै, ऐसे उस आचार्यके समक्ष जो आलोचना
करता है वह तत्सेवी दोष है ॥सूत्र ३५॥

इस प्रकारसे आलोचनाके दोषोंका कथन कर अब सूत्रकार आलो-
चना देनेवालेके और आलोचना करनेवालेके गुणोंका दश दश स्थानोंसे
कथन करतेहैं—“दसहिं ठाणैहिं संपन्ने अणगारे ” इत्यादि ॥सूत्र ३६ ॥

टीकार्थ—जो अनगार दश स्थानोंसे गुणोंसे सम्पन्न होताहै—वही अपने
अपने अपराधकी आलोचना करनेके लिये योग्य होता है, वे दश स्थान
इस प्रकारसे हैं—जातिसंपन्न १ कुलसम्पन्न २ अष्टम स्थानोक्त

थना अगीतार्थनी सभीपेकरवाभां आवे छे, ते आलोचनाने अत्यक्तदोषयुक्त
गणाय छे. आलोचना करवाने योग्य दोषोत्तुं सेवन करनारा आचार्यनी सभीपे
वे आलोचना रवाभां आवे छे ते आलोचनाने तत्सेवीदोषयुक्त आलोचना कडे
छे ॥सू. ३५॥

पूर्वसूत्रमां आलोचनाना दोषोत्तुं कथन करवाभां आण्यु. छेवे सूत्रकार
आलोचना हेनार अने आलोचना करनारना शुष्णोत्तुं दस स्थानने अनुसक्षीने
कथन करे छे—“ दसहिं ठाणैहिं संपन्ने अणगारे ” इत्यादि—(सू ३६)

टीकार्थ—वे अष्टगार नीचे दशविंशं १० स्थानोत्थी (शुष्णोत्थी) युक्त होय छे
ते अष्टगार न आलोचना करवाने अधिकारी गणाय छे—(१) जातिसंपन्न, (२)

દાન્તઃ ૮, અમાયી ૯ અપશ્ચાદનુ તાપી ૧૦। દશભિઃ સ્થાનૈઃ સમ્પન્નોઽનગારોઽર્હતિ આલોચનાં પ્રત્યેષ્ઠુમ્, તથા-આચારવાન્ ૧, અવધારવાન્ ૨, યાવત્ અપાય-દર્શી ૮, પ્રિયધર્મા ૯ દૃઢધર્મા ૧૦ ॥ સૂ૦ ૩૬ ॥

ટીકા—‘ દસર્હિ ઠાણેર્હિ ’ ઇત્યાદિ—

દશભિઃ સ્થાનૈઃ=ગુણૈઃ સમ્પન્નોઽનગારઃ અર્હતિ=યોગ્યો ભવતિ આત્મદોષં=સ્વા-પરાધમ્ આલોચયિતુમ્, તથા-જાતિસમ્પન્ન ઇત્યાદિ । તત્ર-જાતિ સમ્પન્નઃ-જાતિઃ=માતૃકો વંશઃ તેન સમ્પન્નો=યુક્તઃ ॥૧॥ કુલસમ્પન્નઃ-કુલં પૈતૃકો વંશઃ, તેન સમ્પન્નઃ ॥૨॥ એવંવિધઃ પુરુષઃ પ્રાયોઽકૃત્યં ન કુરુતે, યદિ કથંચિત્ કરોતિ તદા પશ્ચાત્તાપત્તઃ સન્ સ આલોચયત્યેવેતિ “ જાતિસમ્પન્નઃ કુલસમ્પન્નઃ ” ઇતિ સ્થાનદ્વયયુક્તમ્ । તદુક્તમ્—

‘ જાઈકુલસંપળ્લો પાયમકિચ્ચં ન સેવઈ કિંચિ ।

આસેવિતં ચ પચ્છા તગ્ગુણો સમ્પમાલ્લો ” ॥૧॥ ઇતિ ।

છાયા—જાતિકુલસમ્પન્ન. પ્રાયોઽકૃત્યં ન સેવતે કિંચિત્ ।

આસેવિતું ચ પશ્ચાત્ તદ્ગુણતઃ સમ્યગાલોચયતિ ॥૧॥ ઇતિ ।

વિનયસમ્પન્ન ૩ જ્ઞાનસમ્પન્ન ૪ દર્શનસમ્પન્ન ૫ ચારિત્રસમ્પન્ન ૬ ક્ષાન્ત ૭ દાન્ત ૮ અમાયી ૯ એવં અપશ્ચાદનુતાપી ૧૦

માતાકે વંશકા નામ જાતિ ઓર પિતાકે વંશકા નામ કુલ હૈ જો શુદ્ધ માતાકે વંશવાલા એવં પિતાકે વંશવાલા હોતા હૈ, એસા વહ પુરુષ પ્રાયઃ કરકે અકૃત્યકા સેવન નહીં કરતા હૈ, ઓર યદિ કિસી પ્રકારસે વહ અકૃત્યકા સેવન કર લેના હૈ, તો વહ પશ્ચાત્તાપસે તસ હોકર અપને દોષોંકી આલોચના કરતા હી હૈ । જાતિ સમ્પન્ન કુલ સમ્પન્ન યે દો સ્થાન હૈ । કહા બી હૈ— “ જાઈ કુલસંપળ્લો ” ઇત્યાદિ ।

કુલસંપન્ન, (૩) વિનયસંપન્ન, (૪) જ્ઞાનસંપન્ન, (૫) દર્શનસંપન્ન, (૬) ચારિત્ર સંપન્ન, (૭) ક્ષાન્ત, (૮) દાન્ત, (૯) અમાયી અને (૧૦) અપશ્ચાદનુતાપી

માતાના વંશનું નામ જાતિ અને પિતાના વંશનું નામ કુલ છે. જે પુરુષ શુદ્ધમાતાના વંશવાળો અને શુદ્ધપિતાના વંશવાળો હોય છે એવો પુરુષ તો સામાન્ય રીતે અકૃત્યનું સેવન કરતો જ નથી. પરંતુ ક્યારેક તેના દ્વારા જે અકૃત્યનું સેવન થઈ જાય છે તો તેનું અંતઃકરણ પશ્ચાત્તાપરૂપી અગ્નિ વડે તપ થઈ જાય છે. એવો પુરુષ પોતાના દોષોની આલોચના અવશ્ય કરે જ છે. આ પ્રકારના જાતિસંપન્ન અને કુલસંપન્નરૂપ પહેલાં જે સ્થાનો સમજવા, કહ્યું પણ છે કે—“ જાઈ કુલસંપળ્લો ” ઇત્યાદિ આ પ્રકારે આઠમાં સ્થાનમાં જેવું પ્રતિ

‘ एवं जहा अद् दृाणे जाव ’ एवम्=अनेन प्रकारेण यथाऽष्टमस्थाने तथाऽत्र विज्ञेयं, यावत्-यावत्पदेन-विनयसम्पन्नः ३, ज्ञानसम्पन्नः ४, दर्शनसम्पन्नः ५, चारित्रसम्पन्नः ६, इति चत्वारि पदानि संग्राह्याणि. तत्र-विनयसम्पन्नः= विनीतः । एवं विधः शिष्योऽनायासेनैव सर्वमालोचयति ३। ज्ञानसम्पन्नः= ज्ञानवान्, एतादृशो मुनिर्दोषविपाकं प्रायश्चित्तं चानायासेन-ज्ञात्वाऽऽलोचयति ।

तदुक्तम्—

“ नाणेण उ संपण्णे, दोसवित्रागं वियाणित्तं घोरं ।

आलोपइ सुहं विय, पायच्छित्तं च अमच्छे ” ॥१॥ इति ।

છાયા—જ્ઞાનેન તુ સમ્પન્નો, દોષવિપાકં વિજ્ઞાય ઘોરમ્ ।

આલોચયતિ મુખમેવ, પ્રાયશ્ચિત્તં ચ અમચ્છતિ ॥૧॥ ઇતિ ૧૪ ।

दर्शनसम्पन्नः=श्रद्धावान्-एवंविधः पुरुषः ‘ दोषा अनर्थकरा ’-इति श्रद्धां

इस तरहसे जैसा कथन अष्टम स्थानमें किया गया है, वैसा ही यहां पर भी कर लेना चाहिये यहां यावत्पदसे “विनयसम्पन्न, ज्ञानसम्पन्न, दर्शनसम्पन्न चारित्रसम्पन्न ” इन चार पदोंका ग्रहण हुआ है, जो शिष्य विनय-गुण सम्पन्न होता है-विनीत होता है, ऐसा शिष्य अनायास ही अपने सब दोषोंकी आलोचना कर लेता है, जो शिष्य ज्ञानसम्पन्न होता है-सम्पन्नज्ञानसे युक्त होता है, ऐसा शिष्य दोष विपाकवाले-दोषोंकी हृद्धि करनेवाले प्रायश्चित्तको जान कर अनायास भावसेही अपने दोषोंकी आलोचना करता है-कहा भी हैं—

“ नाणेण उ संपण्णे ” इत्यादि ।

इसका भाव स्पष्ट है, दर्शन नमान जो शिष्य श्रद्धासे युक्त होना

પાદન કરવામાં આવ્યું છે એવું જ પ્રતિપાદન અહીં પણ જ્ઞાનત પર્યન્તના ગુણોવાળા અભુગાર વિષે પણ કરવું જોઈએ. અહીં “પર્યન્ત” પદ વડે “વિનયસંપન્ન, જ્ઞાનસંપન્ન, દર્શનસંપન્ન ચારિત્રસંપન્ન અને જ્ઞાનત” આટલાં પદોને શ્રદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે

વિનયસંપન્ન-એ સાધુ વિનીત હોય છે, તે અનાયાસે જ (કોઈ ન કહે તો પણ) તે પોતાના બધા દોષોની આલોચના અવશ્ય કરી જ લે છે.

એ સાધુ જ્ઞાનસંપન્ન હોય છે સમ્યગ્જ્ઞાનથી યુક્ત હોય છે, તે દોષવિપાક વાળા-દોષોની શુદ્ધિ કરનારા-પ્રાયશ્ચિત્તને જાણીને અનાયાસ ભાવથી જ પોતાના દોષોની આલોચના કરે છે કહ્યું પણ છે કે—

“ નાણેણ ઉ સપણે ” ઇત્યાદિ. આ કથનેનો ભાવार्થ સ્પષ્ટ છે.

दर्शनसंપन्न-એ શિષ્ય શ્રદ્ધાસંપન્ન હોય છે તે એવો દૃઢ વિશ્વાસ ધરાવે

કૃત્વાઽઽલોચયતિ ॥ ૫ ॥ ચારિત્રસમ્પન્નઃ=ક્રિયાવાન, સ ચ ભૂયસ્તમપરાધં ન કરોતિ, સમ્યગ્લોચયતિ, પ્રાયશ્ચિત્તં ચ નિર્વાહયતિ ॥ ૬ ॥

તદુક્ત્-“ દોષાળત્થકર-ત્તિ ય, સમ્મં સદ્દર્શં દંસણેણ સંપન્નો ।

ચરણેણ ય સંપન્નો, ન કુમ્મદ્ ભુજ્જા તમચરાહં ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—દોષા અનર્થકરા ઇતિ ચ સમ્યક્ શ્રદ્ધત્તે દર્શનેન સમ્પન્નઃ ॥

ચરણેન તુ સમ્પન્નો ન કરોતિ ભૂયસ્તમપરાધમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

તથા-ક્ષાન્તઃ=ક્ષમાશીલઃ, एतावत् आचार्यैः कठोरवचनेनोक्तोऽपि न कदाचिदपि रोषमावहति । तदुक्तम्—

है ऐसा शिष्य “दोष अनर्थकारी होते हैं ” ऐसा दृढ विश्वास करके अपने दोषोंकी अच्छे प्रकारसे आलोचना करता है ५। जो शिष्य चारित्र सम्पन्न-क्रियाशाली होता है वह प्रायः पुन उस अपराधका सेवन नहीं करता है, और यदि किसी कारणवश अपराध सेविन हो जाता है, तो वह उसकी अच्छी तरहसे आलोचना करता है, और दिये गये प्रायश्चित्तका निर्वाह करता है—कहा भी है—

“ दौषा णत्थकर-त्तिय ” इत्यादि ।

दर्शन सम्पन्न शिष्य “दोष अनर्थकर हैं ” ऐसा पूर्ण रूपसे श्रद्धान करता है—तथा जो शिष्य चारित्रसे युक्त होता है, वह पुनः उस अपराधका सेवन नहीं करना है ६, जो शिष्य क्षान्त-क्षमाशील होता है, ऐसा वह शिष्य आचार्य द्वारा कठोर वचनसे कहे जाने पर भी रोष धारण नहीं करता है, कहा भी है—

छे કે “ દોષ અનર્થકારી હોય છે.” તે કારણે તે પોતાના દોષોની આલોચના કર્યા વિના શકેતો નથી.

ચારિત્રસંપન્ન-ને શિષ્ય ચારિત્રસંપન્ન હોય છે—ક્રિયાશાળી હોય છે—તે સામાન્ય રીતે ફરી એવા દોષનું સેવન કરતો નથી, અને કહાય કેઈ કારણ દોષનું સેવન થઈ જાય તો તેની સમ્યક્ રીતે આલોચના કરે છે અને તેને જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવ્યું હોય છે, તે પ્રાયશ્ચિત્ત યથાનિધિ કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—“ દોષા ણત્થકર-ત્તિય ” ઇત્યાદિ—

આચાર્ય—“ દોષ અનર્થકર છે,” એવી પૂર્ણશ્રદ્ધાપૂર્વક દર્શનસંપન્ન શિષ્ય પોતાના દોષોની આલોચના કરે છે. જે શિષ્ય ચારિત્રસંપન્ન હોય છે તે ફરીથી અપરાધનું સેવન કરતો નથી.

ક્ષાન્ત-ને શિષ્ય ક્ષાન્ત-ક્ષમાશીલ-હોય છે તે આચાર્યના કઠોર વચનો સાંભળીને પણ રોષ ધારણ કરતો નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“ खंतो आयरिर्हि, फरुसं भणिभोवि न य रुसे ” ।

छाया—ज्ञान्त आचार्यैः परुषं भणितोऽपि न च रूप्येत् इति ॥ ७ ॥

तथा—दान्तः=निगृहीतेन्द्रियः, अर्थं हि दत्तं प्रायश्चित्तं बोहुं समर्थो भवति ।
तदुक्तम्—“ दंतो समर्थो बोहुं पच्छित्तं जमिह दिज्जण तस्स ” ।

छाया—दान्तः समर्थो बोहुं प्रायश्चित्तं यदिह दीयते तस्मै—इति ॥ ८ ॥

तथा—अमायी=मायावर्जितः—स्वकृतातिचारजातस्यानिहोता ॥ ९ ॥

अपश्चादनुतापी—न पश्चादनुत्पत्तुं शीलमस्येति, आलोचनां कृत्वा ‘क्लिमर्थं मया स्वापराधा आलोचिताः’ इति पश्चात्तापवर्जितः १० ॥ तदुक्तम्—

“ नो पलिउंचे अमायी अपच्छयावी न परितप्पे ”

छाया—नो अपहनुतीत अमायी अपश्चात्तापी न परितप्येत्—इति ।

“ खंतो आयरिर्हि ” इत्यादि ।

जो शिष्य-दान्त-अपनी इन्द्रियोंका निग्रह करनेवाला होता है— वह शिष्य दिये गये प्रायश्चित्तको अच्छे प्रकारसे वहन कर लेना है, जो शिष्य अमायी-मायासे वर्जित होना है—अपने द्वारा सेवित अति-चारोंको छिपानेवाला नहीं होना है, वह अपने दोषोंको स्पष्ट रूपसे प्रकट कर देता है, और दिये गये प्रायश्चित्तको शान्तिके साथ स्वीकार कर लेता है, तथा—जो शिष्य अपश्चादनुतापी होता है, १० वह आलोचना करके “ मैंने अपने अपराधोंकी आलोचना क्योंकि ” ऐसा पश्चात्ताप नहीं करता है कदा भी है—“ नो पलिउंचे अमायी ” इत्यादि ।

इस प्रकारसे दश गुण विशिष्ट आलोचकका कथन कर अब सूत्र-

“ खंतो आयरिर्हि ” इत्यादि ।

दान्त-के शिष्य दान्त (पेटाना हीन्द्रियोना निग्रह करनारे) डोय छे, ते तेने के प्रायश्चित्त देवामां आव्युं डोय छे तेनुं सारी रीते वहन करे छे.

अमायी-के शिष्य अमायी (माया अथवा कपटथी रडित) डोय छे, ते पेटाना द्वारा सेवय मां आवेला देषोने छुपावतो नथी ते पेटाना देषोने शुरु सभीपे स्पष्ट रूपे प्रकट करे छे अने तेने के प्रायश्चित्त देवामां आवे तेने शान्तिथी स्वीकार करे छे.

अपश्चादनुतापी के शिष्य अपश्चादनुतापी डोय छे ते पेटाना देषोनी आलोचना कर्या आठ आलोचना करवा माटे पश्चात्ताप करतो नथी. उल्लुं पयु छे के—“ नो पलिउंचे अमायी ” इत्यादि.

आ प्रकारे १० शुद्धोधी संपन्न आलोचकनुं कथन करीने हवे सूत्रकार आलोचना करानारे पुरुषमां के दश शुद्धो डोवां नेधये तेमनुं निइपयु

इत्थं दशगुणविशिष्टमालोचकमुत्तमा सम्प्रति यद्गुणविशिष्टसनीपे आलोचना कर्तव्या तमाः—' दसहिं ठाणेहिं इत्यादि । दशभिः स्थानैः=गुणैः सम्पन्नोऽनगारोऽर्हति आलोचनाम्=आलोचकेन श्राव्यमाणम् अनीचारजातं प्रत्येष्टुम्=ग्रहीतुं श्रोतुमित्यर्थः, तत्रथा-आचारवान्-आचारो=ज्ञानादिपञ्चविधः, सोऽस्ति ज्ञानासेवनाभ्यां यस्य स तथा-ज्ञानादिपञ्चविधाचारज्ञस्तदा सेवकश्च?, अवधारवान्-अवधारः=अवधारणम्-आलोचकेन आलोच्यमानानामतीचाराणां निश्चयकरणं, सोऽस्यास्तीति तथा-अतीचारप्रकारनिर्णायक इत्यर्थः । उक्तंचान्—

“ आचारवमाचारं पंचविहं मुणइ जो य आचरइ ।

ओहारवमवहारे आलोइंतस्स सर्वंपि ॥ १ ॥

छाया—आचारवान् आचारं पञ्चविधं जानाति यश्च आचरति ।

अवधारवान् अवधारयति आलोचयतः सर्वमपि ॥ १ ॥

कार “ जिन गुणोंसे विशिष्ट पुरुषके पास आलोचना करनी चाहिये उस पुरुषका कथन करते हैं —“ दसहिं ठाणेहिं ” इत्यादि ।

दश स्थानोंसे युक्त हुआ अनगार आलोचकके द्वारा सुनाये गये अतिचारों सुननेके योग्य होना है, वे दश स्थान इस प्रकारसे हैं—जो गुरु आचारवाला होना है—ज्ञानादि रूप पांच प्रकारके आचारका जो ज्ञान एवं आसेवनकी अपेक्षासे जाननेवाला और सेवन करनेवाला होता है १—अवधारणवाला (निश्चय कग्नेवाला) होना है २—आलोच्यमान अनीचारोंके प्रकारका निर्णायक होना है, कहा भी है—

“ आचारवमाचारं ” इत्यादि ।

કરે છે આ દસ ગુણોથી સંપન્ન હોય એના આચાર્ય અદિ પાસે જ પોતાના દોષોની આલોચના કરવી જોઈએ—

“ દસહિં ઠાણેહિં ” ઇત્યાદિ—દસ સ્થાનોથી (ગુણોથી) યુક્ત હોય એવા અણગાર જ આલોચક દ્વારા પ્રકટ કરાતાં અપરાધોને શ્રવણ કરવાનો અધિકાર (યોગ્યતા) ધરાવે છે તે દસ ગુણો નીચે પ્રમાણે કહ્યાં છે—

(૧) જે ગુરુ આચારસંપન્ન હોય છે તેમની આગળ પોતાના દોષોની આલોચના કરી શકાય છે. જ્ઞાનાદિરૂપ પાંચ પ્રકારના આચારનું જ્ઞાન ધરાવનારા તથા તે આચારોનું સ્વયં સેવન કરનારા ગુરુને આચારસંપન્ન કહે છે.

(૨) અવધારણાસંપન્ન-જે આચાર્ય આલોચ્યમાન અતિચારોના પ્રકારનો નિર્ણય કરવાનો સમર્થ હોય છે, તે આચાર્ય જ આલોચકની પાસે આલોચના કરાવવાને પાત્ર ગણાય છે કહ્યું પણ છે કે—

“ આચારવમાચારં ” ઇત્યાદિ. અર્થ ઉપર પ્રમાણે જ છે.

‘ જાત્ર ’ ઇતિ યાવત્પદેન-વ્યવહારવાન્ ૩, અપત્રીડકઃ ૪, પ્રકારકઃ ૫, અપરિસ્ત્રાવી ૬, નિર્ધાપકઃ ૭ ઇતિ સંગ્રહ્યાણિ, તન્ન-વ્યવહારવાન્=આગમશ્રુતઞ્ચ ધારણાજીતભગ્નાનાં ગચ્ચાનાં વ્યવહારાણામભિજ્ઞઃ ૩। અપત્રીડકઃ-અપત્રીડકરિ= અપગતત્રીડં-મૃદુવચનાદિના ત્રિગતલજ્જં કરોતિ ય આલોચમાનં સાધું સઃ ॥ ૪ ॥ ઉક્તં ચ--

“ વ્યવહારવં વ્યવહારં આગમમાઈ ઉ મુળઈ પંચવિહં ।

ઓવીલુવગૂહંતં જહ આલોચૈ તં સવં ” ॥ ૧ ॥

છાયા--વ્યવહારવાન્ વ્યવહારમ્ આગમાદિ તુ જાનાતિ પંચવિધમ્ ।

અપત્રીડ ઉપગૂહંતં યથા આલોચયતિ તત્સર્વમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અર્થ મત્રઃ--યસ્તુ આગમાદિ પંચવિધં વ્યવહારં જાનાતિ સ વ્યવહારવાનિ ત્યુચ્યતે । તથા-યઃ સ્વાતિચારમ્ ઉપગૂહંતં=નિહમુવાનં સાધુ તથાત્રિધયા યુક્તયા

હસકા અર્થ પૂર્વોક્ત રૂપસે હી હૈ, યહાં યાવત્પદસે “ વ્યવહારવાન્ ૩ અપત્રીડક ૪, પ્રકારક ૫ અપરિસ્ત્રાવી ૬ નિર્ધાપકઃ ૭ ” ઇતિ પદોંકા સંગ્રહ હુઆ હૈ-ઇન્મેં આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા ઓર જીતકે ભેદસે વ્યવહાર પાંચ પ્રકારકા હૈ, જો ઇન પાંચ પ્રકારકે વ્યવહારોંકા જ્ઞાતા હોતા હૈં વહ વ્યવહારવાન્ ૩ “ અપત્રીડક ”-જો અપને દોષોંકો કહનેમેં લજ્જાપાતા હો એસે સાધુકો જો મૃદુ વચન આદિ દ્વારા લજ્જાસે રહિત કર દેતા હૈ વહ અપત્રીડક હૈ કહા ખી હૈ—

“ વ્યવહારવં વ્યવહારં ” ઇત્યાદિ ।

હસ માથાકા અર્થ પૂર્વોક્ત રૂપસે હી હૈ, તાત્પર્ય હસ કથનકા યહી હૈ કિ જો આગમાદિ રૂપ પાંચ પ્રકારકે વ્યવહારકો જાનતા હૈ, વહ

આલોચના કરાવનાર આચાર્યનાં આ સિવાય નીચે પ્રમાણે પણ યોગ્યતા હોવી ભેદ છે—(૩) વ્યવહારવાન્, (૪) અપત્રીડક, (૫) પ્રકારકઃ, (૬) અપરિસ્ત્રાવી, (૭) નિર્ધાપક.

આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીતના ભેદથી વ્યવહાર પાંચ પ્રકારનો કહ્યો છે. જે આચાર્ય આ પાંચે પ્રકારના વ્યવહારનો ભણકાર હોય છે તેને વ્યવહારવાન્ કહે છે.

પોતાના દોષોને પ્રકટ કરનાર સાધુને મૃદુ વચન દ્વારા લજ્જા સંકેત આપી રહિત કરાવવાને સમર્થ આચાર્યને અપત્રીડક કહે છે કહ્યું પણ છે કે—“ વ્યવહારવં વ્યવહારં ” ઇત્યાદિ. આ માથાનો અર્થ ઉપર સ્પષ્ટ થઈ ચુક્યો છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે—

જે આગમાદિ પાંચે પ્રકારના વ્યવહારનો જ્ઞાતા હોય છે, તેને વ્યવહાર-

तत् सर्ववर्तीवारजातं प्रकटी कारयति सोऽपब्रीडः=अपब्रीडक इत्युच्यते, इति ।
प्रकारः—आलोचनानन्तरं योऽपीचारवतः साधोः शुद्धिकारकः सः । तदुक्तम्—

“ आलोइयम्मि सोहि, जो कारायेइ सो पकुव्वओ ” ।

छाया—आलोचनिते शोधि यः कारयति स प्रकारकः—इति ॥ ५ ॥

अपरिस्त्रावी—परिस्त्रवतीति परिस्त्रावी, न परिस्त्रावीत्यपरिस्त्रावी—आलोचक-
दोषाणामन्येभ्योऽकथनशीलः, तदुक्तम्—

“ जो अन्नस्स उ दोसे, न कहेई य अपरिसाई सो होइ ” ।

छाया—योऽन्यस्मै तु दोषान् न कथयति चाऽपरिस्त्रावी स भवति—इति ॥ ६ ॥

निर्यापकः—निर्यापयति—तथाविधया युक्त्या गुर्वपि प्रायश्चित्तं शिष्येण निर्वा-
हयति यः स तथा । तदुक्तम्—

“ निज्जवओ तह कुणइ निव्वहई जेण पच्छित्तं ” ।

छाया—निर्यापकस्तथा करोति निर्वाहति येन प्रायश्चित्तम्—इति ॥ ७ ॥

व्यवहारवान् है, एवं जो अपने अतिचारोंको छुपाते हुए साधु से तथा-
प्रकारकी युक्ति द्वारा सर्व अतिचारोंको प्रकट करा लेता है, वह अप-
ब्रीडक है, आलोचनाके पश्चात् जो अतीचारवाले साधुकी शुद्धिकरता है
वह प्रकारक है कहा भी है—“ आलोइयम्मि सोहि ” इत्यादि ।

जो आलोचकके दोषोंको अन्यके प्रति प्रकट नहीं करता है उसे
अपरिस्त्रावी कहा गया है कहा भी है—

“ जो अन्नस्स उ दोसे ” इत्यादि ।

जो तथापकारकी युक्तिसे भयंकरसे भयंकर बहुत भारी भी प्राय-
श्चित्तको शिष्यसे पढ़वा लेना है वह निर्यापक है कहा भी है—

“ निज्जवओ तह कुणइ ” इत्यादि ।

रवान् कहे छे चोताना अतियारोने छुपावनारा साधु पसे युक्तिप्रयुक्तिथी
अतियारो प्रकट करानार साधुने अपब्रीडक कहे छे.

आलोचना करान्या णाड अतियारोनुं सेवन करनार साधुनी शुद्धि करा
वनारने प्रकारक कहे छे, कहुं पणु छे के—“ आलोइयम्मि सोहि ” इत्यादि

अलोचकना दोषोने अन्यनी आगण प्रकट नहीं करनारने अपरिस्त्रावी
कहे छे, कहुं पणु छे के—“ जो अन्नस्स उ दोसे ” इत्यादि.

निर्यापक—? युक्तिप्रयुक्ति पूर्वक—समन्तपी—पटापीने—लयंकरमां लयंकर
प्रायश्चित्तनुं पणु शिष्यनी पासे पालन करावे छे, तेने निर्यापक कहे छे, कहुं
पणु छे के—“ निज्जवओ तह कुणइ ” इत्यादि.

તથા-અપાયદર્શી-અપાયાન=અનર્થાન્ પરપતીત્યેન શીલઃ-દુર્ભિક્ષદૌર્બલ્યાદિ-
કૃતશિષ્યવિત્તમજ્ઞાનિર્વાહાદિરૂપાનર્થદર્શી । યદ્વા- સમ્યગ્નાલોચિતશિષ્યેઽધ્યો
દુર્લભબોધિક્ત્વાદિકાન્ અનર્થાન્ દર્શયતિ યઃ સ તથા । તદુક્તમ્--

“ દુર્ભિક્ષસ્વ દુઃસ્વલાઈ, ફ્હલોષ્ જાણણ અનર્થ ઉ ।

દંસેઈ ચ પરલોક, દુલ્લહવોહિત્તિ સંસારે ॥ ૧ ॥

છાયા-દુર્ભિક્ષદૌર્બલ્યાદીન્ ફ્હલોકે જાનાતિ અપાયર્થસ્તુ ।

દર્શયતિ ચ પરલોકે દુર્લભવોધિન્વં સંસારે ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥ ૮ ॥

તથા-પ્રિયધર્મા-પ્રિયો ધર્મો યસ્ય સ તથા ધર્મપ્રિય ઇત્યર્થઃ ॥ ૯ ॥ દ્વઢધર્મા-
દ્વઢો ધર્મો યસ્ય સ તથા-મમ્પ્રાપ્તેઽપિ મદાસંકટે ધર્માદમ્પ્રવચનગીલઈતિ ॥ ૧૦ ॥ સુ ૩૬ ॥

જો દુર્ભિક્ષ, દુર્લભતા આદિ કૃત શિષ્ય વિત્તમજ્ઞસે પ્રાયશ્ચિત્તકે
અનિર્વાહ આદિ રૂપ અનર્થો કો જાનતા હૈ વહ અથવા-અચ્છે પ્રકારસે
અપને અનિચારોંકી આલોચના નહીં કરનેવાલે શિષ્યોંકે લિયે જો
દુર્લભ બોધિક્ષા આદિ રૂપ અનર્થોંકો દિશલાતા હૈ વહ અપાયદર્શી
હૈ કહા મી હૈ--“ દુર્ભિક્ષસ્વ દુઃસ્વલાઈ ” ઇત્યાદિ ।

જો ગુરુપ્રાયશ્ચિત્તસે અપને દોષોંકી શુદ્ધિ નહીં કરનેવાલે શિષ્ય-
જનોંકે ફ્હલોક સમ્બન્ધી દુર્ભિક્ષ દૌર્બલ્ય આદિ અપાયોંકો જાનતા હૈ,
અર્થ પરલોકમેં ડનકો દુર્લભબોધિકતા પ્રકટ કરતાહૈ, વહ અપાયદર્શી
હૈ ધર્મ જિસે પ્રિય હોના હૈ, એસા વહ પ્રિયધર્મવાલા ગુરુ પ્રિયધર્મા

(૮) અપાયદર્શી-દુર્ભિક્ષ, દુર્લભતા આદિને કારણે શિષ્યના મનને ડામા-
ડાળ થયેલું અને પ્રાયશ્ચિત્તનું પાલન કરવામાં શિથિલ થયેલું જોઈને તેને
તેના વિપાકનું ભાન કરાવનાર સાધુને અપાયદર્શી કહે છે. અપાયદર્શી આચાર્ય
અતિચારોની આલોચના નહીં કરનાર શિષ્યને કહે છે કે “ આલોચના નહીં
કરવાથી દુર્લભબોધિકતા આદિરૂપ અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે ” કહ્યું પણ છે કે-

“ દુર્ભિક્ષસ્વદુઃસ્વલાઈ ” ઇત્યાદિ.

જે ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા પોતાના દોષોની શુદ્ધિ નહીં કરનારા શિષ્યોના
આ લોક સંબન્ધી દુર્ભિક્ષ, દૌર્બલ્ય આદિ અપાયોને જાણે છે અને પરલોકમાં
(પરલભમાં) તેમની દુર્લભબોધિકતાને પ્રકટ કરે છે, તે આચાર્યને અપાય-દર્શી
કહે છે (૯) પ્રિયધર્મા-જેમને ધર્મ પ્રિય હોય છે એવા ગુરુને પ્રિયધર્મા કહે છે

(૧૦) દ્વઢધર્મા-મોટામાં મોટું સંકટ આવી પડવા છતાં પણ પોતાના
ગૃહીત ધર્મમાંથી ચલાયમાન થતા નથી એવા આચાર્યને દ્વઢધર્મા કહે છે.

અચાલોચના પ્રસ્તાવાદ્યમિઃ સ્થાનેઃ પ્રાયશ્ચિત્તમાહ—

મૂઝ્મ્-દસવિદ્દે પાયચ્છિત્તે પળ્ળત્તે, તં જહા-આલોચના-
રિદ્દે ૧, જાવ અળવટ્ટપ્પારિદ્દે ૧ પારંચિયારિદ્દે ૧૦ ॥ સૂ. ૩૭ ॥

છાયા—દશવિદ્યં પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રજ્ઞમ્, તથથા—આલોચનાર્હં યાવત્ અનસ્થા
પ્યાર્હં ૧ પારાશ્ચિત્તાર્હમ્ ૧૦ ॥ મૂ. ૩૭ ॥

ટીકા—‘દસવિદ્દે’ इत्यादि—

પ્રાયશ્ચિત્તં—‘પ્રાયશ્ચિત્ત’—શબ્દોડપરાધે તચ્છુદ્ધૌ ચ દશ્યતે । અત્ર—અપરાધોડર્યો
વિજ્ઞેયઃ । તત્થ—પ્રાયશ્ચિત્તમ્=અપરાધો દશવિદ્યઃ પ્રજ્ઞમઃ, તથથા—આલોચનાર્હમ્-
આલોચના=નિવેદના તલ્લક્ષણાં શુદ્ધિર્ઘ્ણતિ યત્તત્ ૧। યાવત્પદેન-
પ્રતિક્રમણાર્હં ૨ તદ્ભુમ્યાર્હમ્ ૩, વિવેકાર્હમ્ ૪, વ્યુત્સર્ગાર્હમ્ ૫, તપોડર્હમ્ ૬,
હૈ, જો મહા સંકટકે પ્રાપ્ત હોને પર મી અપને ગૃહીત ધર્મસે ચલાયમાન
નહીં હોતા હૈ, લહ હૃદયભાં હૈ । સૂત્ર ૩૬ ।

આલોચનાકે પ્રસ્તાવકો લેકર અવ સૂત્રકાર દશ પ્રકારકે પ્રાયશ્ચિત્તોકા
કથન કરતેહૈ—“દસવિદ્દે પાયચ્છિત્તે પળ્ળત્તે ” इत्यादि ॥ સૂત્ર ૩૭ ॥
ટીકાર્થ—પ્રાયશ્ચિત્ત દશ પ્રકારકા કહા ગયાહૈ—યહ પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દ અપરાધ
ઑર અપરાધકી શુદ્ધિમે પ્રયુક્ત હુઆ દેલા જાતાહૈ, યહાં યહ શબ્દ અપ
રાધાર્થક હૈ, હસ તરહ પ્રાયશ્ચિત્ત અપરાધ દશ પ્રકારકા જો કહા ગયા
હૈ, ડસકા તાત્પર્ય હસ પ્રકારસે હૈ, જો અપરાધ આલોચના રૂપ શુદ્ધિકે
યોગ્ય હોતા હૈ, લહ આલોચનાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ ૧, યહાં યાવત્ પદસે—
“ પ્રતિક્રમણાર્હં ૨, તદ્ભુમ્યાર્હમ્ ૩, વિવેકાર્હમ્ ૪ વ્યુત્સર્ગાર્હમ્ ૫ તપો-

આચારમ્પત્રથી લઈને હૃદયમાં પર્યન્તના શુભ્રોથી યુક્ત હોય એવા અચાર્યને
જ આલોચના અતિચારોને શ્રવણ કરવાના અધિકારી ગણાય છે ॥ સૂત્ર ૩૬ ॥

આલોચનાનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર ૧૦ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્તોનું
કથન કરે છે—“દસવિદ્દે પાયચ્છિત્તે પળ્ળત્તે ” इत्यादि—(સૂ. ૩૭)

ટીકાર્થ—પ્રાયશ્ચિત્તના ડસ પ્રકાર કહા છે પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દ અપરાધ અને અ
રાધની શુદ્ધિના અર્થમા વપરાતો ભોવામાં આરે છે અહીં આ શબ્દ અપરા
ધાર્થક છે. આ રીતે પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રકારો એટલે અપરાધના જ પ્રકારો ગહી
ખતાવ્યા છે. તેના ડસ પ્રકારો નીચે ગમાણે છે—(૧) આલોચનાર્હ જે અપરાધને
માત્ર આલોચના દ્વારા જ શુદ્ધિ થઈ જાય છે તે અપરાધને આરાચનાર્હ કહે
છે. અહીં “ યાવત્ ” પદ દ્વારા (૨) પ્રતિક્રમણાર્હ, (૩) તદ્ભુમ્યાર્હ, (૪) વિવે-

छेदार्हम् ७, मूलार्हम् ८ इत्येतानि सप्तस्थानानि ग्राह्याणि । तत्र-प्रतिक्रमार्हम्-
प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतं तदर्हति यत्तत् २ । तदुभयार्हम्=आलोचना प्रतिक्रमणे-
त्युभयार्हम् ३ । विवेकार्हम्-विवेकः=अशुद्धभक्तादि त्यागरूपः, तदर्हम् ४, व्युत्स-
र्गार्हम्-व्युत्सर्गः=कायोत्सर्गस्तदर्हम् ५ । तपोऽर्हम्-तपः=निर्विकृतिकादिरूपम्,
तदर्हम् ६ । छेदार्हम्-छेदः=प्रव्रज्यापर्यायस्य लघूकरणं, ७ तदर्हम्-मूलं=महाव्रतारो-
पणं, तदर्हम् ८ । तथा-अनवस्थाप्यार्हम्-यस्मिन्नपराधे आसेविते साधुः कतिपय
कालं व्रतेष्वनवस्थाप्यो भवति । ततस्तपश्चरणेन दोषनिर्मुक्तो व्रतेष्ववस्थाप्यते ।

ऽर्हम् ६ छेदार्हम् ७ मूलार्हम् ” इन पदोंका संग्रह हुआ है, जो प्रायश्चित्त
मिथ्या दुष्कृतके योग्य होता है, वह प्रतिक्रमणार्ह प्रायश्चित्त हैं २, जो
प्रायश्चित्त आलोचना एवं प्रतिक्रमण इन दोनोंके योग्य होता है वह
तदुभयार्ह प्रायश्चित्त है ३ जो प्रायश्चित्त अशुद्ध भक्त आदिके त्यागरूप
विवेकके योग्य होता है वह विवेकार्ह प्रायश्चित्त है ४ जो प्रायश्चित्त कायो-
त्सर्गरूप व्युत्सर्गके योग्य होता है, वह व्युत्सर्गार्ह प्रायश्चित्त है ५ जो
प्रायश्चित्त निर्विकृतिकादि रूप तपके योग्य होता है वह तपोऽर्ह प्राय-
श्चित्त है ६, जो प्रायश्चित्त प्रव्रज्या पर्यायके कर्म करनेके योग्य होता है,
वह छेदार्ह प्रायश्चित्त है ७, महाव्रतोंका आरोपण करना इसका नाम मूल
है, मूलके योग्य होता है, वह मूलार्ह प्रायश्चित्त है ८ जिस अपराधके
सेवन करने पर साधु कुछ समय तक व्रतोंमें अनवस्थाप्य (जिसको
फिगसे दीक्षा न दी जा सके ऐसा गुरु अपराध करनेवाला) होता है
और फिर तप करनेसे दोष-निर्मुक्त हो जाता है, इस तरह वह व्रतोंमें

कडे, (५) व्युत्सर्गार्ह, (६) तपःअर्ह, (७) छेदार्ह अने मूलार्ह ” आ आठ
पदोंना संग्रह थयो छे आठमां स्थानकमां आ प्रायश्चित्तोनुं स्वइय समन्वयवाभां
आव्युं छे. जे प्रायश्चित्त मिथ्यादुष्कृतने योग्य डोय छे तेने प्रतिक्रमणार्ह कडे
छे. जे प्रायश्चित्त आलोचना अने प्रतिक्रमण, आ अन्नेने योग्य डोय छे तेने
तदुभयार्ह प्रायश्चित्त कडे छे.

जे प्रायश्चित्त अशुद्ध भक्त (आहार) आदिना त्यागइय विवेकने योग्य
डोय छे तेने विवेकार्ह प्रायश्चित्त कडे छे. जे प्रायश्चित्त कार्योत्सर्गइय व्युत्स-
र्गने पात्र डोय छे तेने व्युत्सर्गार्ह प्रायश्चित्त कडे छे जे प्रायश्चित्त निर्वि-
कृतिक आदिइय तपने योग्य डोय छे तेने तपोऽर्ह प्रायश्चित्त कडे छे. जे प्राय-
श्चित्त प्रव्रज्या पर्यायने न्यत करवाने योग्य डोय छे तेने छेदार्ह प्रायश्चित्त कडे
छे. महाव्रतोनुं आरोपण करवुं तेनुं नाम मूल छे. जे प्रायश्चित्त आ प्रकारना
मूलने योग्य डोय छे तेने मूलार्ह प्रायश्चित्त कडे छे.

नवमे प्रकार अनवस्थाप्यार्ह-जे अपराधनुं सेवन करवाभां आवे त्यादे
स्था०--६०

તદર્હતિ તત્પ્રાયશ્ચિત્તમનવસ્થાપ્યાર્હમ્ ૧। પારાશ્ચિ કાર્હમ્—યસ્મિન્નતીચારે આસે-
વિતે સ'ધુલિજ્ઞક્ષેત્રકાલતપોભિઃ પારાશ્ચિ ક્ષો=વહિર્ભૂતઃ ક્રિયતે, તદર્હતિ યત્ તત્
પારાશ્ચિકાર્હમિતિ ॥ સૂ. ૩૭ ॥

પારાશ્ચિક કદાચિન્મિથ્યાત્વમપ્યનુભવેદતો મિથ્યાત્વં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—દસવિદ્ધે મિચ્છત્તે પપ્પત્તે, તં જહા—અધમ્મે ધમ્મ-
સપ્પના ૧, ધમ્મે અધમ્મસપ્પના ૨, ઉમ્મગ્ગે મ્મગ્ગસપ્પના ૩, મગ્ગે
ઉમ્મગ્ગસપ્પના ૪ અજીવેસુ જીવસપ્પના ૫, જીવેસુ અજીવસપ્પના
૬, અસાહુસુ સાહુસપ્પના ૭, સાહુસુ અસાહુસપ્પના ૮, અમુક્તેસુ
મુક્તસપ્પના ૯, મુક્તેસુ અમુક્તસપ્પના ૧૦ ॥ સૂ. ૩૮ ॥

છાયા—દશવિધં મિથ્યાત્વં પ્રજ્ઞમ્, તવયા—અધર્મે ધર્મસંજ્ઞા ૧, ધર્મે અધ-
ર્મસંજ્ઞા ૨, ઉન્માર્ગે માર્ગસંજ્ઞા ૩, માર્ગે અમાર્ગસંજ્ઞા ૪, અજીવેષુ જીવસંજ્ઞા ૫
જીવેષુ અજીવસંજ્ઞા ૬, અસાધુષુ સાધુસંજ્ઞા ૭, સાધુષુ અસાધુસંજ્ઞા ૮, અમુક્તેષુ
મુક્તસંજ્ઞા ૯ મુક્તેષુ અમુક્તસંજ્ઞા ૧૦ । સૂ. ૩૮ ॥

સ્થપિત કર દિયા જાતા હૈ—એસે પ્રાયશ્ચિત્તકે યોગ્ય જો હોતા હૈ વહ
અનવસ્થાપ્યાર્હ હૈ ૧। જિસ અતિચારકે સેવન કરને પર સાધુ લિજ્ઞ,
ક્ષેત્ર, કાલ, એવં તપ હનસે વહિર્ભૂત કર દિયા જાતા હૈ, ઉસકા નામ
પારાશ્ચિક હૈં હસ પારાશ્ચિકકે યોગ્ય જો હોતા હૈ, વહ પારાશ્ચિકાર્હ
પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ ૧૦ ॥ સૂત્ર ૩૭ ॥

જો પારાશ્ચિક હોતા હૈ, વહ કદાચિત્ મિથ્યાત્વ કમી અનુભવ
કર સકતા હૈં અતઃ અવ સૂત્રકાર મિથ્યાત્વકા નિવેદન કરતે હૈં—

સાધુને અમુક સમય સુધી વ્રતોમાંથી અનવસ્થાપ્ય થવું પડે છે અને ત્યારબાદ
તપ દ્વારા દોષની શુદ્ધિ થઈ ગયા બાદ તેને વ્રતમાં સ્થાપિત કરવામાં આવે છે,
તે પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર બનનાર સાધુના તે અપરાધને અનવસ્થાપ્યાર્હ કહે છે.

દસમે પ્રકાર—પારાશ્ચિકાર્હ—એ અતિચારનું સેવન કરવાથી સાધુને લિંગ,
ક્ષેત્ર, કાળ અને તપથી બહિર્ભૂત કરી નાખવામાં આવે છે—તેને સાધુવેષ કઢાવી
નાખવામાં આવે છે, તે પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તને પારાશ્ચિકાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. । સૂ. ૩૭ ।

એ પારાશ્ચિક હોય છે તે ક્યારેક મિથ્યાત્વને પણ અનુભવ કરી શકે છે.
તેથી હવે સૂત્રકાર મિથ્યાત્વના પ્રકારોનું નિરૂપણ કરી શકે છે—

ટીકા—‘ દસવિદે મિચ્છત્તે ’ इत्यादि—

મિથ્યાત્વ=વિપરીતજ્ઞાનં દશવિધં પ્રજ્ઞસમ્, તદ્યથા-અધર્મે=પ્રાણાતિપાતાદૌ ધર્મસંજ્ઞા=ધર્મવુદ્ધિરિતિ પ્રથમમ્ ૧। તથા-ધર્મે પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ લક્ષણે આત્મવચને અધર્મસંજ્ઞા-અધર્મત્વેન શ્રદ્ધાનં, વિપરીતવુદ્ધિત્વાત્ । વિપરીત વુદ્ધિસ્તુ મગવદ્વિષયે અનાસ્ત્વાભિમતત્વેન । તથાહિ-‘ સર્વં એવ પુરુષારાગાદિમન્તોઽસર્વજ્ઞાશ્ચ પુરુષત્વાદ્ યથાઽહમ્ ’ इत्यनुमानेन पुरुषभूतास्तीर्थकरा अपि रागादिमन्तोऽसर्वज्ञाश्च,

“ દસવિદે મિચ્છત્તે પળગ્તે ” इत्यादि ॥ सूत्र ३८ ॥

ટીકાર્થ-મિથ્યાત્વ દશ પ્રકારકા કહા ગયાહૈ વિપરીત અજ્ઞાનકા નામ મિથ્યાત્વ હૈ યહ મિથ્યાત્વ જો દશ પ્રકારકા કહા ગયા હૈં-સો ઉસકા તાત્પર્ય્ ઇસ પ્રકારસે હૈ-“ અધર્મે ધર્મસંજ્ઞા ” પ્રાણાતિપાત આદિ રૂપ અધર્મમે ધર્મવુદ્ધિ રચના (ધર્મકા શ્રદ્ધાન કરના) યહ મિથ્યાત્વકા પ્રથમ ભેદ હૈ “ ધર્મે અધર્મ સંજ્ઞા ” પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિરૂપ ધર્મમે ઇસ પ્રકારકે આપ્રવચનમે અધર્મ રૂપતાકા ધ્યાન કરના-વિપરીત (શ્રદ્ધાન કરના) યહ મિથ્યાત્વકા દ્વિતીય ભેદ હૈ ક્યોંકિ ઇસ પ્રકારકી વુદ્ધિ રચનેવાલેકી વુદ્ધિ વિપરીત ઇસલિયે જ્ઞાની ગઈ હૈ કિ વહ ભગવાનકો અનાપ્ત-આપ્ત-વીત સર્વજ્ઞ રૂપસે જ્ઞાનતા હૈ ઉસકા કહના એસા હૈ કિ જિતને ખી પુરુષ હૈં વે સઘ રાગાદિવાલે એવ અસર્વજ્ઞ હૈં ક્યોંકિ વે પુરુષ હૈં જોસે કિ હમ, ઇસ પ્રકારકે અનુમાનસે પુરુષ રૂપ તીર્થકર ખી રાગાદિયુક્ત ઓર અસર્વજ્ઞ કોટિમે આ જાતે

“ દસવિદે મિચ્છત્તે પળગ્તે ” इत्यादि—(सू ३८

ટીકાર્થ-વિપરીત જ્ઞાનને મિથ્યાત્વ કહે છે. તે મિથ્યાત્વના નીચે પ્રમાણે ૧૦ પ્રકાર કહ્યા છે—

(૧) અધર્મે ધર્મસંજ્ઞા—પ્રાણાતિપાત આદિ અધર્મને જ ધર્મરૂપ માનવો તે મિથ્યાત્વનો પહેલો ભેદ છે. (૨) “ ધર્મે અધર્મ સંજ્ઞા ” પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિરૂપ ધર્મમાં-આ પ્રકારના આત્મવચન પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે તેના કરતાં વિપરીત બાબતમાં શ્રદ્ધા રાખવી, આ મિથ્યાત્વનો બીજો ભેદ છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરનારની બુદ્ધિને વિપરીત કહેવાનું કારણ એ છે કે તે ભગવાનને અનાસ્તરૂપે માને છે આ પ્રકારની માન્યતાવાળા લોકો એવું કહે છે કે જેટલા પુરુષો છે તે બધાં રાગાદિથી યુક્ત હોય છે અને અસર્વજ્ઞ હોય છે, કારણ કે તેઓ પણ આપણી જ જેમ પુરુષો જ છે. આ પ્રકારની માન્યતા સ્વીકારવામાં આવે તો પુરુષરૂપ તીર્થકરોને પણ રાગાદિથી યુક્ત અને અસ-

अतश्च तेऽनासाः । ततश्च तदुपदिष्टे शास्त्रे न धर्मता । इत्थं कुतर्कवशाद् यस्य तीर्थकरोक्ते आगमेऽपि अधर्मत्वेन श्रद्धानमिति द्वितीयम् । २ । तथा-उन्मार्गे= यथार्थतत्त्वापेक्षया विरुद्धश्रद्धानज्ञानानुष्ठानरूपे मोक्षपुरीप्रत्यमार्गभूते मार्ग संज्ञा=कुसंस्कारतो मार्गबुद्धिरिति तृतीयम् ३ । तथा-मार्गे=मोक्षपुरीप्रापके रत्नत्रयात्मके वास्तविकमार्गे अमार्गसंज्ञेति चतुर्थम् ४ । तथा-अजीवेषु=आकाशपरमाण्वादिषु जीवसंज्ञा=जीवबुद्धिरिति पञ्चमम् ५ । तथा-जीवेषु पृथिव्यादिषु अजी-

हैं इसलिये वे अनास हैं । इसलिये इनके द्वारा उपदिष्ट शास्त्रमें धर्मता नहीं आती है, इस प्रकारसे कुतर्कके वश जो तीर्थकरोक्त आगममें भी अधर्म रूपताका श्रद्धान करता है वह मिथ्यात्वका द्वितीय भेद है यथार्थतत्त्वकी अपेक्षासे विरुद्ध श्रद्धान एवं विरुद्ध ज्ञानसे आचरित हुए तथा मोक्ष पुरीके प्रति अमार्गभूत ऐसे उन्मार्गमें कुसंस्कारके वशसे जो मार्गकी बुद्धि है वह मिथ्यात्वका तृतीय भेद हैं मोक्षके प्राप्त करानेमें वास्तविक मार्गरूप ऐसे रत्नत्रयमें जो अमार्गकी मान्यता है वह मिथ्यात्वका चतुर्थ भेद है-अजीवोंमें आकाश परमाणु आदिकोंमें जो जीव होनेकी मान्यता है वह मिथ्यात्वका पांचवा भेद है, पृथिवी आदिक जीवोंमें जो अजीव होनेकी मान्यता है वह मिथ्यात्वका छठा भेद है, इस विषयमें इस मान्यतावालेका ऐसा कहना है कि पृथिवी

वश मानवानो प्रसंग उपस्थित थो। तेथी आ प्रकारना लोको द्वारा उपदिष्ट शास्त्रमां धर्मतानो सद्विषय होतो नथी। आ प्रकारना कुतर्कथी प्रेरणने जे लोको तीर्थकरोक्त आगममां पणु अधर्मरूपना होवानी श्रद्धा राणे छे जेवा लोकोने आ भीत प्रकारना मिथ्यात्वना उपासके कडी शक्य छे।

(३) यथार्थतत्त्व प्रत्ये श्रद्धा राखवाने भदले तेना करतां विरुद्ध अर्थ प्रत्ये श्रद्धा राखनारी अने विरुद्ध ज्ञान वडे आचरित थता, मोक्षपुरी, प्रत्ये नही लथ जनार होवाने कारणे अमार्गरूप जेना उन्मार्गने कुसंस्कारने कारणे मार्गरूप माननारी जे बुद्धि छे तेने मिथ्यात्वना भीत लेह रूप कडी शक्य।

(४) मोक्षपुरीने प्राप्त करावनारा वास्तविक मार्गरूप रत्नत्रयमां जे अमार्गनी मान्यता छे, ते मिथ्यात्वना जेथा लेह रूप छे।

(५) अणुवोमां-आकाश, परमाणु आदिकोमां-जे अणुव मान्यता छे तेने मिथ्यात्वना पांचमां लेह रूप समजवी।

(६) अणुवने अणुव मानवा, ते मिथ्यात्वना छट्ठो लेह छे। कटवाक लोको पृथ्वी आदि अणुवने अणुव रूप माने छे तेजो जेवी हकीकत करे छे के

वसंज्ञा यथा-पृथिव्यादयोऽजीवाः उच्छ्वासादीनां जीवधर्माणां तत्रानुपलम्भात् घटवदिति षष्ठम् ६। तथा-असाधुषु=पृथिव्यादिषड्जीवनिकायवधाद् निवृत्तेषु औद्देशिकादि भोजिषु ब्रह्मचर्यरहितेषु साधुसंज्ञेति सप्तमम् ७। तथा-साधुषु=सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यैर्मेक्षसाधकेषु मुनिषु असाधु-संज्ञेत्यष्टमम् ८। तथा-अमुक्तेषु=सकर्मकेषु लोकव्यापारप्रवृत्तेषु मुक्तसंज्ञेति नवमम् ९। तथा-मुक्तेषु=सकल कर्मकृतविकाररहितेषु अनन्तज्ञानदर्शनमुखवीर्ययुक्तेषु सिद्धेषु अमुक्तसंज्ञेति दशमम् १०। ॥ सू० ३८ ॥

आदिकोमें उच्छ्वास आदि जो जीव धर्म हैं वे वहीं उपलब्ध होते हैं, अतः उनकी अनुगन्धिसे घटकी तरह वह जीवत्व नहीं है, पृथिव्यादि जीवनिकायके वधसे निवृत्त हुए एवं औद्देशिक आदि आहारके करनेवाले ऐसे ब्रह्मचर्य रहित साधुओंको साधु मानना यह मिथ्यात्वका सातवां भेद है, सम्यग्दर्शन सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र, सम्यक् तप इनसे मोक्षके साधकभूत मुनिजनोंमें असाधुकी मान्यता यह मिथ्यात्वका आठवां भेद है, जो कर्मसे अमुक्त है-लोक व्यवहारमें निरत हैं-सकर्मक है, उसमें मुक्तकी मान्यता यह मिथ्यात्वका ९ वां भेद है तथा-जो सकल कर्मों द्वारा कृत विकारसे रहित हैं, एवं अनन्तज्ञान, अनन्त दर्शन, अनन्त सुख और अनन्त वीर्यसे जो युक्त हैं ऐसे सिद्ध परमेष्ठीमें अमुक्तकी मान्यता यह मिथ्यात्वका दशवां भेद हैं ॥ सूत्र ३८ ॥

पृथ्वीकाय आदिमां श्वास, उच्छ्वास आदि लवधर्मा जेवाभां आवता नथी. तेमां आ शुश्रूणेन अलाव डोवाथी तेमने तेजो घटादिनी जेम अलव ज माने छे. तेमनी आ प्रकारनी मान्यताने मिथ्यात्व ज गणी शक्य. (७) पृथ्वी आदि लवनिकायना वधथी निवृत्त थयेला औद्देशिक आदि आहार करतारा जेवा ब्रह्मचर्यरहित साधुजोने साधु मानवा ते पणु मिथ्यात्व ज छे. आ मिथ्यात्वने सातमो लेह छे. (८) सम्यग् दर्शन, सम्यग्ज्ञान, सम्यक्चारित्र अने सम्यक् तपने मोक्षना साधनरूप मानतारा साधुजोने असाधुरूप मानवा ते पणु मिथ्यात्व ज छे. आ मिथ्यात्वने नवमो लेह छे. (९) जेजो अमुक्त छे-लोकव्यवहारमां निरत छे-सकर्मक छे, तेमने मुक्त मानवा ते पणु मिथ्यात्वने नवमो लेह छे. (१०) जेजो सकल कर्मों द्वारा कृत विकारथी रहित छे अने अनन्तज्ञान, अनन्तदर्शन, अनन्तसुख, अने अनन्त वीर्यथी युक्त छे जेवां सिद्ध परमात्माने अमुक्त मानवा ते पणु मिथ्यात्व ज छे. आ मिथ्यात्वने दसमो लेह छे. ॥ सूत्र ३८ ॥

अनन्तरसूत्रे मिथ्यात्वस्वरूपमुक्तं, तच्च तीर्थकरैः प्ररूपितमिति चन्द्रप्रभा-
दीनां तीर्थकराणां, तीर्थकराश्च महापुरुषा इति महापुरुषप्रस्तावाद् वासुदेवद्वयस्य
च सम्बन्धिकं किमपि दशस्थानत्वेनाह—

श्लो०—चंद्रपभे णं अरहा दस पुवसयसहस्साइं सव्वाउयं
पालइत्ता सिद्धे जाव प्पहीणे १। धम्मे णं अरहा दस वासस-
यसहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे जावप्पहीणे २। णमी णं
अरहा दसवाससहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे जावप्पहीणे
३। पुरिससीहेणं वासुदेवे दस वाससयसहस्साइं सव्वाउयं पाल-
इत्ता छट्ठीए तमाए पुढवीए नेरइत्ताए उववणणे ४। नेमीणं
अरहा दस धणूइं उडुं उच्चत्तेणं दस य वाससहस्साइं सव्वाउयं
पालइत्ता सिद्धे जावप्पहीणे ५। कणहे णं वासुदेवे दसधणुइं
उडु उच्चत्तेणं दस य वाससयाइं सव्वाउयं पालइत्ता तच्चाए
वालुयप्पभाए पुढवीए नेरइत्ताए उववणणे ६ ॥ सू. ३९ ॥

छाया—चन्द्रप्रभः खलु अर्हन् दश पूर्वगतसहस्राणि सर्वायुष्कं पालयित्वा
सिद्धो यावत्प्रहीणः १। धर्मः खलु अर्हन् दशवर्षं शतसहस्राणि सर्वायुष्कं पालयित्वा
सिद्धो यावत्प्रहीणः २। नमिः खलु अर्हन् दशवर्षसहस्राणि सर्वायुष्कं पालयित्वा

इस प्रकारसे मिथ्यात्वके स्वरूपका जो प्रतिपादन किया गया है,
वह तीर्थकरों द्वारा सम्बन्धित एवं तीर्थकरोंके महा पुरुषत्वके साध-
र्म्यसे दो वासुदेवसे सम्बन्धित होनेसे विषयका दश स्थान रूपसे प्रतिपा-
दन करतेहैं—“ चंद्रपभेणं अरहा दस ” इत्यादि ॥ सूत्र ३९ ॥

टीकार्थ—चन्द्रप्रभ अर्हन्त १० लाख पूर्व तक सर्वायुष्कका पालन करके
सिद्ध यावत् सर्व दुःखोंसे रहित हुए हैं। धर्मनाथ अर्हन्त १० लाख

आ प्रकारे मिथ्यात्वना स्वरूपतुं जे प्रतिपादन करवामां आच्छुं छे तेमां
तीर्थ'करो साथे सं'बंध राभनारी वातने उद्वेष थये छे. तीर्थ'करोना महा
पुरुषत्वना साधर्म्य'ने लीधे डवे जे वासुदेवोना विषे दस स्थान साथे सुसंगत
अेषुं थोडुं कथन करवामां आवे छे—चंद्रपभेणं अरहा दस' इत्यादि—(सू ३६)

टीकार्थ—चन्द्रप्रभ अर्हन्त १० लाख पूर्व सुधीना सर्वायुष्कतुं पालन
करीने सिद्ध, पुद्ध, मुक्त, यावत् सर्वदुःखोत्थी रहित थया छे.

सिद्धो यावत् प्रहीणः ३। पुरुषसिंहः खलु वासुदेवो दशवर्षशतसहस्राणि सर्वायुष्कं पालयित्वा षष्ठ्यां तमायां पृथिव्यां नैरयिकतया उपपन्नः ४। नेमिः खलु अर्हन् दश धनूपि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन दशचवर्षसहस्राणि सर्वायुष्कं पालयित्वा सिद्धो यावत् प्रहीणः ५। कृष्णः खलु वासुदेवो दशधनूपि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन दशच वर्षशतानि सर्वायुष्कं पालयित्वा तृतीयस्यां बालुकाप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकतया उपपन्नः ६॥सू० ३९॥

टीका—‘ चंद्रप्पभेण ’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा । अत्रेदं बोध्यम्—आदितश्चत्वारि सूत्राणि आयुर्मात्र विषयाणि । ततः सूत्रद्वयम् उच्चत्वविषयमायुर्विषयं चेति । ‘ सिद्धे जावप्पहीणे ’

वर्ष तक सर्वायुष्कका पालन करके सिद्ध यावत् सर्व दुःखोंसे रहित हुए हैं । नमि अर्हन्त १० लाख वर्ष तक सर्वायुष्कका पालन करके सिद्ध यावत् सर्व दुःखोंसे रहित हुए हैं । पुरुषसिंह वासुदेव १० लाख वर्ष तक सर्वायुष्कका पालन करके छठी तमा नामकी पृथिवीमें नैरयिक रूपसे उत्पन्न हुए हैं ४। नेमिनाथ अर्हन्त दश धनुष ऊंचे थे वे १० हजार वर्ष तक सर्वायुष्कका पालन करके सिद्ध यावत् समस्त कर्मोंसे रहित हुए हैं । कृष्ण वासुदेव दश धनुष ऊंचे थे वे १० सौ वर्ष तककी समस्त आयुका पालन करके तीसरी पृथिवीमें उत्पन्न हुए हैं ।

इस ३९ वे सूत्रमें आदिके चार सूत्र आयुके सम्बन्धमें कहे गये हैं । तथा दो सूत्र ऊंचाईके सम्बन्धमें एवं आयुके सम्बन्धमें कहे गये

धर्मनाथ अर्हन्त १० लाख वर्ष सुधीना सर्वायुष्कनुं पालन करीने सिद्ध यावत् सर्वदुःखोत्थी रहित थय गया छे.

नमि अर्हन्त १० लाख वर्ष सुधीना सर्वायुष्कनुं पालन करीने सिद्ध यावत् सर्वदुःखोत्थी रहित थया छे. पुरुषसिंह वासुदेव १० लाख वर्ष सुधीना सर्वायुष्कनुं पालन करीने छठी ‘तमा’ नामनी पृथ्वीमां (नरकमां) नैरयिक रूपे उत्पन्न थया छे. १४।

नेमिनाथ अर्हन्त १० धनुषप्रमाणुं गीयां उता. १० हजार वर्ष सुधी सर्वायुष्कनुं पालन करीने तेओ सिद्ध (यावत्) सर्वदुःखोत्थी रहित थय गया छे. कृष्ण वासुदेव १० धनुषप्रमाणुं गीयां उता. १० सौ (१०००) वर्ष पर्यन्त सर्वायुष्कनुं पालन करीने तेओ त्रीज नरकमां नारकनी पर्ययि उत्पन्न थया छे.

आ उरमां सूत्रनां पडेलान् चार सूत्रो आयुना विषयमां आपवामां आण्य छे आडीनां छे सूत्रोमां गीयां अने आयुनुं कथन करवामां आण्युं छे.

इत्यत्र ' यावत् ' पदेन ' बुद्धे मुक्ते परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे ' इत्येतानि पदानि ग्राह्याणि । व्याख्यात्वेर्पा पूर्वंगता ॥ सू० ३९ ॥

“ नैरधिकृतया उत्पन्नः ” इति पूर्वमुक्तम् । क्षेत्रतो नारकसमीपवर्तिनो भवनवासिन इति भवनवासिनो दशविधत्वेनाह—

मूलम्—दसविहा भवणवासी देवा पणत्ता, तं जहा—
असुरकुमारा जात्र थणियकुमारा । एएसि णं दसविहाणं भव-
नवासीणं देवाणं दस चेइयरुक्खा पणत्ता, तं जहा—आसत्थ
१, सत्तिवन्ने २, सामलि ३, उंवर ४, सिरीस ५ दाहिवन्ने ६
वंजुल ७ पलास ८ वप्पा-यए ९ य कणियारुक्खे १० । सू० ४० ॥

छाया—दशविधा भवनवासिनो देवा मज्झताः, तवथा—असुरकुमारा यावत् स्तनितकुमाराः । एतेषां खलु दशविधानां भवनवासिनां देवानां दशचैत्यवृक्षाः हैं । “ सिद्धे जावप्पहीणे ” में यावत्पदसे “ बुद्धे मुक्ते, परिनिव्वुडे सव्व दुक्खप्पहीणे ” इन पदोंका संग्रह हुआ है, इन पदोंकी व्याख्या पहिले की जा चुकी है ॥ सूत्र ३९ ॥

३९ वे सूत्रमें “ नैरधिकृती पर्यायसे उत्पन्न हुए हैं ” ऐसा अन्तमें कहा गया है, सो क्षेत्रकी अपेक्षा भवनवासी नारकके समीपवर्ती होते हैं—इसलिये अब सूत्रकार भवनवासियोंका दशविध रूपसे कथन करते हैं

“ दसविहा भवणवासी देवा पणत्ता ” इत्यादि ॥ सूत्र ४० ॥

टीकार्थ—भवनवासी देव दश प्रकारके कहे गये हैं—जैसे—असुरकुमार यावत् स्तनितकुमार इन १० प्रकारके भवनवासी देवोंके १० चैत्यवृक्ष कहे

“ सिद्धे जावप्पहीणे ” आ सूत्रमां जे “ जाव (पर्यन्त) ” पद वपरायुं छे. तेना द्वारा “ बुद्धे, मुक्ते, परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे ” आ थार पढेने स'अड थये छे. आ पढेने अर्थ आगण स्पष्ट थरि चूकथो छे. ॥ सूत्र ३९ ॥

पूर्वसूत्रमां जेपुं कथन करवामां आठ्युं छे के कृष्णवासुदेव नरकमां उत्पन्न थया छे. क्षेत्रनी दृष्टिजे विचारवामां आवे तो लवनवासी देवो पणु नारकोनी समीपना क्षेत्रमां जे रडे छे. आ संब'धने कारणे डवे सूत्रकार लवनवासी देवोना दस प्रकारोनुं कथन करे छे—

“ दसविहा भवणवासी देवा पणत्ता ” इत्यादि—(सू. ४०)

टीकार्थ—लवनवासी देवो दस प्रकारना कथा छे. (१) असुरकुमार, (२) नागकुमार, (३) सुपर्णकुमार, (४) विधुत्कुमार, (५) अग्निकुमार, (६) क्षीपकुमार, (७) उद

प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अश्वत्थः १ सप्तपर्णः २, शालमलिः ३, उदुम्बरः ४ शिरीषः ५, दधिपर्णः ६। वज्जुलः ७, पलाशः ८, वप्रातक ९, अ कर्णिकारवृक्षश्च १०॥सू०४०॥

टीका—‘ दसविहा ’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा । नवरं-यावत्पदेन-नाग-सुपर्ण विद्युदग्नि-द्वीपोंदधि-दिक् वायु-नामानो ग्राह्या इति । अमुरादीनां दशानां क्रमेण अश्वत्थादयश्चैत्यवृक्षाः= आवासवृक्षा बोध्याः ॥ सू० ४० ॥

अनन्तरोक्ता भवनवासिनो देवाः किल सुखेन तिष्ठन्ति, अतः सुखं दश-विधत्वेनाह—

मूलम्—दसविहे सोक्खे पणत्ते, तं जहा-आरोग्ग १ दीहमाऊ २ अड्डेज्जं ३ काम ४ भोग ५ संतोसे ६। अत्थि ७ सुहभोग ८ निक्खम्ममेव ९ तत्तो अणावाहे १० । सू. ४१ ॥

छाया-दशविधं सौख्यं प्रज्ञप्तं तद्यथा-आरोग्यं १ दीर्घमायुः २ आढ्यत्वं ३ कामौ ४ भोगाः ५ सन्तोषः । अस्ति ७ शुभभोगः ८ निष्क्रम एवं ९ ततोऽनावाधम् १०॥सू०४१॥

गये हैं-जैसे-अश्वत्थ १ सप्तपर्ण २, शालमलि ३, उदुम्बर ४, शिरीष ५, दधिपर्ण ६, वज्जुल ७ पलाश ८ वप्रातक ९ एवं कर्णिकार १० यहां यावत्पदसे ‘ नागकुमार, सुपर्णकुमार, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीप-कुमार, उदधिकुमार, दिक्कुमार एवं वायुकुमार इन आठ भवनवा-सियों का ग्रहण हुआ है, चैत्यवृक्षसे आवासवृक्ष गृहीत हुए हैं ॥सू ४०॥

ये कथि व भवनवासी देव सुखसे रहते हैं, अतः अब सूत्रकार सुखका कथन १० विध रूपसे करते हैं—

“ दसविहे सोक्खे पणत्ते ” इत्यादि ॥ सूत्र ४१ ॥

धिकुमार, (८) दिक्कुमार, (९) वायुकुमार अने (१०) स्तनितकुमार. आ इस प्रकारना लवनवासी देवाना १० चैत्यवृक्षा कहां छे. तेमनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) अश्वत्थ, (२) सप्तपर्ण, (३) शालमलि, (४) उदुम्बर, (५) शिरीष, (६) दधिपर्ण, (७) वज्जुल, (८) पलाश, (९) वप्रातक अने (१०) कर्णिकार अही चैत्यवृक्ष पद द्वारा आवासवृक्ष गृहीत थयां छे. ॥ सूत्र ४० ॥

उपर्युक्त लवनवासी देवे सुभपूर्वक रहे छे. तेथी डवे सूत्रकार सुभना इस प्रकारेनु’ निरूपण करे छे—“दसविहे सोक्खे पणत्ते ” इत्यादि—(सू. ४१) स्था०—६१

ટીકા—‘ દસવિદે સોલ્લે ’ ઇત્યાદિ—

સૌખ્યં—સુખમેવ સૌખ્યં, તદ્ દશવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તત્રથા—આરોગ્યમ્=નિરો-
ગિતા ૧, દીર્ઘમ્ આયુઃ=શુભં ચિરજીવિતત્વમ્ ૨ । આઢ્યત્વમ્=સમૃદ્ધિયુક્તતા
૩। કામૌ=શબ્દરૂપલક્ષણૌ ૪ ભોગાઃ=ગન્ધરસસ્પર્શલક્ષણાઃ ૫। કામભોગશબ્દા-
વત્ર લુપ્તવિભક્તિઠ્ઠૌ નિર્દિષ્ટૌ । તથા—સન્તોષઃ=તૃષ્ણાયાઃ અભાવઃ । સન્તોષોઽપિ
સુખમેવ સુખરૂપત્વાત્તસ્ય ૬। ઉક્તં ચ—

“ આરોગ્યસારિયં મણુસત્તણં સચ્ચસારિઓ ધમ્મો ।

વિજ્ઞા નિચ્છયસારા સુદ્દાહં સંતોસસારાહં ॥૧૧”

છાયા—આરોગ્યસારં મનુષ્યત્વં સત્યસારો ધર્મઃ ।

વિદ્યા નિશ્ચયસારા સુખાનિ સન્તોષસારાણિ ॥૧૧॥ ઇતિ ।

સુખ ૧૦ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ—જૈસે—આરોગ્ય ૧, નિરોગિતા
દીર્ઘ આયુ ૨ શુભ ચિરજીવિત આઢ્યતા—સમૃદ્ધિસે યુક્તતા ૩, ઇચ્છા-
નુકૂલ શબ્દ રૂપ કામ ૪, શુભ ગન્ધરસ સ્પર્શ રૂપ ભોગ ૫, તૃષ્ણાકા
અભાવ રૂપ સન્તોષ ૬, આવશ્યકતાકે અનુસાર વસ્તુકી પ્રાપ્તિ ૭, શુભ
ભોગ ૮ પ્રવ્રજ્યા ૯ ઓર અનાબાધ રૂપ મોક્ષ સુખ ૧૦ યહાં સન્તોષકો
સુખ ઇસલિયે કહા ગયા હૈ કિ વહ સુખ રૂપ હોતા હૈ કહા મી હૈ—

“ આરોગ્યસારિયં ” ઇત્યાદિ ।

મનુષ્યમ્વ આરોગ્યસારવાલાહી સુખરૂપ માના ગયા હૈ, સત્યસાર-
વાલાહી ધર્મ માના ગયા હૈ, નિશ્ચય રૂપ સારવાલી વિદ્યા માની ગઈ
ગઈ હૈ, ઓર સન્તોષસારવાલા સુખ માના ગયા હૈ ।

સુખના નીચે પ્રમાણે ૧૦ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) આરોગ્ય, (નિરોગિતા)
(૨) દીર્ઘ આયુ, (શુભચિરજીવિત) (૩) આઢ્યતા, સમૃદ્ધિ (સંપન્નતા) (૪) ઇચ્છા-
નુકૂલ શબ્દરૂપ કામ (૫) શુભ ગન્ધરસસ્પર્શ ભોગ, (૬) તૃષ્ણાના અભાવરૂપ
સંતોષ, (૭) આવશ્યકતા પ્રમાણે વસ્તુની પ્રાપ્તિ, (૮) શુભયોગ, (૯) પ્રવ્રજ્યા
અને (૧૦) અનાબાધરૂપ મોક્ષસુખ. અહીં કામભોગ આ શબ્દો લુપ્તવિભક્તિવાળા
છે. સંતોષને સુખ કહેવાનું કારણ એ છે કે તે સુખરૂપ હોય છે કહ્યું પણ છે કે—

“ આરોગ્યસારિયં ” ઇત્યાદિ.

આરોગ્યસારવાળા મનુષ્યમ્વને જ સુખરૂપ માનવામાં આવ્યો છે. સત્ય-
સારવાળો જ ધર્મ માનવામાં આવ્યો છે, નિશ્ચયરૂપ સારવાળી વિદ્યાને જ વિદ્યા
મનાય છે, સંતોષરૂપ સારવાળું સુખ મનાય છે. અથવા—“ સન્તોષામૃતવૃક્ષાનાં ”

अथवा—“ सन्तोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् ।

कुशस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥१॥ ” इति” ॥६॥

अस्ति=यदा यदा यद् यद् वस्तु प्रयोजनीयतामुपगच्छति, तदा तदा तत्तद् वस्तु अस्ति=जायते उपलभ्यते तत्, तस्यापि सुखहेतुत्वादिति ॥७॥ शुभ भोगः= शुभः=प्रशस्तो भोगः=शुभभोगः । अयमपि सुखमेव सातोदय-निष्पन्नत्वात् । ८॥ निष्क्रमः-निष्क्रमणं निष्क्रमः-संसारपङ्कान्निर्गमनं प्रव्रज्येत्यर्थः । एवकारोऽत्र निश्चये, ततश्च-निष्क्रमणमेव संसारस्थितानां सुखम्, निष्कण्टकस्वाधीन सुखरूपत्वात्तस्य । अत एवोक्तम्—

अथवा—“ सन्तोषामृततृप्तानां ” इत्यादि ।

सन्तोष रूप अमृत पानसे तृप्त हुए ऐसे शान्त चित्तवाले मनुष्योंको सुख प्राप्त होता है, वह धनके लुब्धकोंको जो कि इधर उधर दौड लगाते रहते हैं कहींसे प्राप्त हो सकता है।

अस्ति--जब जब जो वस्तु प्रयोजनीय होती है-तब तब उस वस्तुकी जो प्राप्ति हो जाती है, यह भी सुखका हेतु होनेसे सुखरूप है, शुभ भोग-प्रशस्त भोगका नाम शुभ भोग है, यह शुभभोग साता वेदनीय कर्मके उदयसे निष्पन्न होनेसे सुख रूप कहा गया है, संसार पङ्क (कीचड)से बाहर निकलना-अर्थात् प्रव्रज्या ग्रहण करना यह भी सुखरूप है, यहां जो एव “ शब्दका प्रयोग किया गया है, निश्चय अर्थमें हुआ है, अतः निष्क्रमणही संसारस्थ जीवोंको सुखरूप है, क्योंकि वह निष्कण्टक स्वाधीन सुखरूप होता है । सोही कहा है-

इत्यादि—सन्तोषरूप अमृततृप्त पान करीने तृप्त शब्द गयेला शान्त चित्तवाला मनुष्यने जे सुख प्राप्त थाय छे, जेवा सुखनी प्राप्ति धननी लालसाभां रक्षवायानी जेम आभतेम होउता भाषुसने कही थती नथी.

जे वस्तुनी ज्यारे जरूर पडे ल्यारे ते वस्तुनी प्राप्ति शब्द ज्वी तेने पण सुखना हेतुइय होवाने कारणे सुखइय मानवामां आवे छे. शुभभोग-प्रशस्त भोगने शुभभोग कहे छे. सातावेदनीय कर्मना उदयथी जेवा शुभभोगनी प्राप्ति थाय छे. आ प्रकारना भोग सुखदार्थी होवाने कारणे तेमने सुखइय कहे छे. संसारइय कष्टवर्मांथी अकार नीकणवुं-अटले गृहस्थावासने। त्याग करीने प्रव्रज्या अंगीकार करवी तेने पण सुखइय गणवामां आवेद छे. अही जे “ एव ” शब्दने प्रयोग थये छे ते निश्चयार्थ करवामां आये छे अटले के संसारमांथी निष्क्रम करवा प्रव्रज्या ज संसारस्थ जेवना सुखइय होय छे, कारणे के ते निष्कण्टक स्वाधीन सुखइय होय छे. कहुं पणु छे के

“ દુવાલસમાસપરિયાણ સમણે નિર્ગમ્યે અનુત્તરાણં દેવાણં તેજલ્લેસં ચીઙ્વયઙ્”
છાયા—દ્વાદશમાસપર્યાયઃ શ્રમણો નિર્ગમ્યોઽનુત્તરાણાં દેવાનાં તેજોલેશ્યાં
વ્યતિવ્રજતિ—ઈતિ ।

તથા ચ—“ નૈવાસ્તિ રાજરાજસ્ય, તત્સુખં નૈવ દેવરાજસ્ય ।

યત્સુખમિહૈવ સાધુર્લોકવ્યાપારરહિતસ્ય ॥૧॥ ” ઇતિ ।

ઈતોઽતિરિક્તં સુખં તુ દુઃસ્વપતીકારમાત્રત્વેન સુખાભિમાનજનરુમાત્રમેવ ।
તદુક્તમ્—

“ પ્રતીકારં વ્યાધેઃ સુખમિતિ વ્યવસ્યતિ જનઃ ” ઇતિ ।

‘ સુખં હિ દુઃસ્વપતિકારસેવયા સ્થિતે ચ દુઃસ્વે તનુનિ વ્યવસ્યતિ ’ ઇતિ ચ ।

‘ નિક્લૃષ્ટમ્ ’ ઇત્યત્ર નપુંસકત્વં મકારસ્ય દ્વિત્વં ચ પ્રાકૃતત્વાદિતિ ૧ । તતો=

“ દુવાલસમાસપરિયાણ સમણે ” ઇત્યાદિ ।

એક વર્ષકી દીક્ષા પર્યાયવાલા શ્રમણ નિર્ગમ્ય અનુત્તર દેવોંકી
લેશ્યાકો ઉલ્લઙ્ઘન કર દેતા હૈ તથા ચ—

“ નૈવાસ્તિરાજરાજસ્ય ” ઇત્યાદિ ।

જો સુખ્ આ લોકમેં લૌકિક વ્યાપારસે રહિત હુએ સાધુકો હૈ,
વહ સુખ ન તો કુબેરકો હૈ ઓર ન દેવરાજ ઇન્દ્રકો હૈ ।

હસસે અતિરિક્ત જો સુખ્ હૈ વહ તો દુઃસ્વકા પ્રતીકાર હોનેસે
સુખકી કલ્પના માત્રકા જનક હી હૈ ।

કહા ખી હૈ—‘ પ્રતીકારં વ્યાધેઃ ’ ઇત્યાદિ ।

વ્યાધિકા પ્રતીકારકોહી મનુષ્ય સુખરુપ માનતાહૈ, દુઃસ્વકા પ્રતિકાર
કરતે ૨ જવ દુઃસ્વ અલ્પ માત્રામેં અવશિષ્ટ રહ જાતા હૈ લોગ ઉસેહી
સુખ માન લેતે હૈં ।

“ દુવાલસમાસપરિયાણ સમણે ” ઇત્યાદિ—

આ વર્ષની દીક્ષા પર્યાયવાળો શ્રમણનિર્ગમ્ય અનુત્તર દેવોની તેજોલેશ્યાનુ’
પણ ઉલ્લઙ્ઘન કરી નાખે છે. વળી—‘ નૈવાસ્તિ રાજરાજસ્ય ’ ઇત્યાદિ—

આ લોકમાં લૌકિક વ્યવહારથી રહિત થયેલા સાધુને જે સુખની પ્રાપ્તિ
થાય છે, એવા સુખની પ્રાપ્તિ કુબેરને પણ થતી નથી અને દેવરાજ ઇન્દ્રને પણ
થતી નથી. આ [સવાયનુ’ જે સુખ છે તે તો માત્ર દુઃખના પ્રતીકારરૂપ હોવાથી
સુખની કલ્પના માત્રનું જ જનક હોય છે. કહું પણ છે કે—‘ પ્રતીકાર’
વ્યાધેઃ ” ઇત્યાદિ—

વ્યાધિના પ્રતીકારને જ મનુષ્ય સુખરૂપ માને છે. દુઃખનો ઇલાજ કરતાં બ્યારે
દુઃખ અલ્પ માત્રામાં ખાકી રહી જાય છે, ત્યારે મનુષ્ય તેને જ સુખ માની લે છે.

निष्क्रमणसुखानन्तरम् अनावाधम्—न विद्यते आवाधा—जन्मजरामरणक्षुत्पिपासादि
रूपा पीडा, यत्र तदनावाधम्—मोक्षसुखम् । इदं च सुखं सर्वोत्कृष्टम् ।

तदुक्तम्—

“ न वि अत्थि माणुसाणं, तं सोकखं न वि य सच्चदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सोकखं, अव्वावाहं उवगयाणं ॥१॥”

छाया—नाप्यस्ति मनुष्याणां तत् सुखं नापि च सर्वदेवानाम् ।

यत् सिद्धानां सौख्यम् अव्यावाधम् उपगतानाम् ॥१॥इति॥१०॥सू०४१॥

अनन्तरमूत्रे निष्क्रमणसुखमनावाधसुखं च प्रोक्तम् । तत्र—निष्क्रमण-
सुखं=चारित्रसुखं, तच्चेदनुपहतं भवति तदैवानावाधसुखमुत्पद्यते । अतएव-
चारित्रस्य तत्साधनस्य भक्तादेर्ज्ञानादेश्वोपघातं तद्विपरीतां विशोधिं च दशभि-

निष्क्रमण सुखके पश्चात् जिसमें जन्म जरा, मरण क्षुधा तृषा आदि
रूप पीडा नहीं है ऐसा मोक्ष सुख है वह अनावाध सुख है यह सुख
सर्वोत्कृष्ट सुख है—कहा भी है—“न वि अत्थि माणुसाणं ” इत्यादि ।

जो सुख सिद्धोंको प्राप्त है, वह सुख न मनुष्योंको प्राप्त है और
न सर्व देवोंको प्राप्त है ॥ सूत्र ४१ ॥

इस ४१ वे सूत्रमें निष्क्रमण सुख एवं अनावाध सुख कहा गया है
निर्मल हृदयमें जो निष्क्रमण सुख है वह चारित्रसुखरूप है, यह चारित्रसुख
यदि अनुपहत होता है, तब ही अनावाध सुख उत्पन्न होता है ।
अतः अब सूत्रकार चारित्रके एवं चारित्रके साधन रूप भक्त आदिके
तथा ज्ञान आदिके उपघातका एवं उपघातसे विपरीत विशोधिका दश

सर्वोत्कृष्ट सुख तो मोक्षसुखने જ કહી શકાય કારણ કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ
કરનાર જીવને જન્મ, જરા, મરણ, ક્ષુધા, તૃષા આદિ રૂપ પીડા રહેતી જ નથી.
મોક્ષસુખ તો અનાવાધ સુખ છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ ન વિ અત્થિ માણુસાણ ” ઇત્યાદિ—

જે સુખ સિદ્ધ જીવોને પ્રાપ્ત થાય છે, તે સુખ મનુષ્યોને પણ પ્રાપ્ત થતું
નથી અને દેવોને પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. ॥ સૂ ૪૧ ॥

પૂર્વસૂત્રમાં નિષ્ક્રમણસુખ (સંસાર ત્યાગરૂપ પ્રવ્રજ્યા સુખ) અને અના
વાધ સુખરૂપ મોક્ષસુખનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ બંનેમાંથી જે નિષ્ક્ર-
મણ સુખ છે તે ચારિત્રસુખરૂપ છે. જે આ ચારિત્રસુખ અનુપ્રહત (અખંડિત
હોય છે. તે જ અનાવાધ સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર ચારિત્રના
અને ચારિ-ત્રના સાધનરૂપ ભક્તાદિ (આહારાદિ) ના તથા જ્ઞાનાદિના ઉપધા-

दशभिः स्थानैराह—

मूलम्-दसविहे उवघाए पण्णत्ते, तं जहा-उग्गमोवघाए
१, उप्पायणोवघाए २, जह पंचट्टाणे जाव परिहरणोवघाए ५
णाणोवघाए ६, दंसणोवघाए ७, चरित्तोवघाए ८, अचियत्तो-
वघाए ९, सारक्खणोवघाए १०। दसविहा विसोही पण्णत्ता,
तं जहा-उग्गमविसोही १ उप्पायणविसोही २ जाव सारक्खण-
विसोही १० ॥ सू. ४२ ॥

छाया—दशविध उपघातः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—उद्गमोपघातः १, उत्पादनोप-
घातः २, यथा पञ्चमस्थाने यावत्परिहरणोपघातः ५, ज्ञानोपघातः ६ दर्शनो-
पघातः ७, चारित्र्योपघातः ८, अप्रीतिकोपघातः ९, संरक्षणोपघातः १०। दश-
विधा विशोधिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—उद्गमविशोधिः १, उत्पादनाविशोधिः ९, याव-
त्संरक्षणविशोधिः १० ॥ सू० ४२ ॥

दश स्थानों द्वारा कथन करते हैं—

“दसविहे उवघाए पण्णत्ते” इत्यादि ॥ सूत्र ४२ ॥

सूत्रार्थ—उपघात १० प्रकारका कहा गया है—जैसे—उद्गमोपघात १ उत्पाद-
नोपघात २ तथा पंचम स्थानमें कहे गये अनुसार यावत्परिहरणोप-
घात ५ ज्ञानोपघात ६ दर्शनोपघात ७ चारित्र्योपघात ८, अप्रीतिकोप-
घात ९ एवं संरक्षणोपघात १० ।

विशोधि १० प्रकारकी कही गई है, जैसे—उद्गम विशोधि १ उत्पा-
दना विशोधि ९ यावत् संरक्षण विशोधि १० ।

तनुं तथा उपघातथी विद्धं अपी विशुद्धितुं दस स्थानो द्वारा निरूपणु करे छे.

“दसविहे उवघाए पण्णत्ते” इत्यादि—(सू. ४२)

उपघातना नीचे प्रमाणे १० प्रकार कल्या छे—(१) उद्गमोपघात, (२) उत्पा-
दनोपघात. त्यारणादना परिहरणोपघात पर्यन्तना उपघातानां नाम पांचमं
स्थानमां कल्या प्रमाणे समञ्जवा, (६) ज्ञानोपघात, (७) दर्शनोपघात, (८) ^६
(९) अप्रीतिकोपघात अने (१०) संरक्षणोपघात. विशोधि (विशुद्धि)ना नीचे
प्रमाणे १० प्रकार कल्या छे—उद्गमविशोधि, उत्पादनाविशोधि आदि संरक्षण
विशोधि पर्यन्तनी १० प्रकारनी विशोधि समञ्जवा.

ટીકા—‘ દસવિહે ’ इत्यादि—

ઉપઘાતઃ=ચારિત્રોપઘાતકત્વાત્ , અશુદ્ધતેત્યર્થઃ, સ દશવિધઃ પ્રજ્ઞતઃ, તદ્યથા-
 ઉદ્ગમોપઘાતઃ-ઉદ્ગમૈઃ=ઉદ્ગમદોષૈરાધાકર્માદિભિઃ પોડશવિધૈર્મક્તપાનોપકરણવસતી-
 નામ્ ઉપઘાતઃ=અશુદ્ધતા ૧। ઉત્પાદનોપઘાતઃ-ઉત્પાદનાભિઃ ધાત્ર્યાદિભિઃ=પોડશ-
 મિરૂત્પાદનાદોષૈર્મક્તપાનાદીનામ્ ઉપઘાતઃ ૨। યાત્રત્પદેવ-एषणोपघातपरिकर्मोपघा-
 તૌ ગૃહ્યેતે । અતएवोक्तम्-‘જહ પંચઠાણે જાવ’ इति । તત્ર-एषणोपघातः-एषणया=
 શક્તિતાદિમિર્દશમિરેષણાદોષૈરૂપઘાતઃ ૩। પરિકર્મોપઘાતઃ-परिकर्मवस्त्रपात्रादे-
 ष्छेदनमीवनादिकं, तेन उपघातः=અકલ્પનીયતા । યદ્વા-उपघातः=સ્વાધ્યાયસ્ય
 શ્રમાદિના શરીરસ્ય, સંયમસ્ય વા જાયતે, તત્ર-वस्त्रस्य परिकर्मोपघातः—

ટીકાર્થ-ઉપઘાત શબ્દકા અર્થ અશુદ્ધતાહૈ, ક્યોંકિ યહ અશુદ્ધતા ચારિ-
 ત્રકી ઉપઘાતક હોતી હૈ, યહ ઉપઘાત જો દશ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ
 હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ. આધાકર્મ આદિ ૧૬ પ્રકારકે ઉદ્ગમદોષોંસે
 મક્તપાનોપકરણકે સ્થાનોંકી જો અશુદ્ધતા હૈ, વહ ઉદ્ગમોપઘાત હૈ ૧
 ધાત્રી આદિ ૧૬ પ્રકારકે ઉત્પાદના દોષોંસે મક્તપાન આદિકોંકા જો
 ઉપઘાત હૈ વહ ઉત્પાદનોપઘાત દોષ હૈ ૨ “ જહ પંચઠાણે જાવ ”
 જૈસા પાંચવેં સ્થાનકે દૂસરે હદેશોંમેં કહા હૈ, વૈસે યહાં “ एषणोपघात
 ઔર परिकर्मोपघात ” इन दो पदोंका ग्रहण कर लेना चाहिए शङ्कित
 આદિ ૧૦ एषणा दोषोंसे जो मक्तपान आदिकी अशुद्धता हॆ, वह
 एषणोपघात हॆ ३. वस्त्र पात्र आदिकोंका फाडना, फोडना सीना आदि
 જો કામ હૈ વહ પરિકર્મ હૈ, હસ પરિકર્મસે જો ઉપઘાત અકલ્પનીયતા
 હૈ-वह परिकर्मोपघातहॆ वस्त्र सम्बन्धी परिकर्मोपघात इस प्रकारसेहॆ-

ઉપઘાત એટલે અશુદ્ધતા, કારણ કે આ અશુદ્ધતા ચારિત્રનો ઉપઘાત
 (અંડન) કરે છે. ઉપઘાતના હસે પ્રકારો હવે સમજવવામાં આવે છે-

ઉદ્ગમોપઘાત-આધાકર્મ આદિ ૧૬ પ્રકારના ઉદ્ગમદોષોવાળા આહારાદિને
 શ્રદ્ધણ કરવાથી ચારિત્રમાં જે અશુદ્ધતા આવી જાય છે તેનું નામ ઉદ્ગમોપઘાત છે.
 ધાત્રી આદિ ૧૬ પ્રકારના ઉત્પાદના દોષોને લીધે આહારાદિમાં જે અશુદ્ધતા
 આવી જાય છે તેનું નામ ઉત્પાદના ઉપઘાત છે. અહીં “ યાવત્ (પર્યન્ત) ”
 પદથી એષણોપઘાત અને પરિકર્મોપઘાત સૂત્રકારે “ જહપંચઠાણે જાવ ” આ
 સૂત્રપાઠ મૂક્યો છે.

એષણોપઘાત-શંકિત આદિ ૧૦ પ્રકારના એષણોદોષો કહ્યા છે. આ
 દોષોને કારણે આહારાદિમાં જે દોષો આવી જાય છે તે દોષોરૂપ અશુદ્ધિને
 એષણોપઘાત કહે છે.

પરિકર્મોપઘાત-વસ્ત્ર, યાત્ર આદિને ફેડવા, સીવવા, સાંધવા આદિ રૂપ
 ક્રિયાને પરિકર્મની અપેક્ષાએ જે અકલ્પનીયતા છે તેનું નામ પરિકર્મોપઘાત છે.

“ તિપ્પુવરિફાલિયાણં, વત્થં જો ફાલિયં તુ સંસીવે ।

પંચહં ઇગયરં, સો પાવઙ્ આણમાઈણિ ” ॥ ૧ ॥

છાયા—ત્રયાણામુપરિ પાટિતાનાં વત્થં યઃ પાટિતં તુ સંસીવ્યેત્ ।

પશ્ચાનામેકતમત્ સ પ્રાપ્નોતિ આજ્ઞાદીનિ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અર્થ ભાવઃ—યઃ પશ્ચાનામ્=ઝર્ણાદિપશ્ચવિધાનાં વત્થાણાં મધ્યે એકતમમ્=અન્યતમં વત્થં ત્રયાણાં પાટિતાનાં=તિમ્ણાં થિગલિકાનામ્ ઉપરિ પાટિત, તંતુ યદિ સંસીવ્યેત્ તદા સ સાધુઃ આજ્ઞાદીનિ=આજ્ઞાવિરાધનાદીન્ દોષાન્ પ્રાપ્નો-તીતિ । પાત્રસ્ય પરિકર્મોપઘાતસ્તુ—

“ અનલક્ષણેગવંધે, દુગતિગ અરેગ વંધણં વાવિ ।

જો પાયં પરિયદ્દહ, પરં દિયહ્હાઓ માસાઓ ” ॥ ૧ ॥

છાયા—અપલક્ષણૈકવન્ધે દ્વિકત્રિકાતિરેકવન્ધનં વાપિ ।

જો પાત્રં પરિવર્તયતિ પરં દ્વચપાર્દ્દાં માસાત્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અર્થ ભાવઃ—યત્ પાત્રમ્ અપલક્ષણૈકવન્ધમ્—અપગતં લક્ષણં=સ્વરૂપં યસ્ય તત્, એવંભૂતં સત્ એકવન્ધમ્=એકવન્ધયુક્તં ભવેત્, તત્ પાત્રં યઃ સાધુઃ દ્વચપાર્દ્દાં-દ્વિતીયમ્ અપાર્દ્દં યસ્મિન્સત્ દ્વચપાર્દ્દં, તસ્માત્—સાર્દ્દાં માસાત્ પરં પરિવર્તયતિ=

“ તિપ્પુવરિફાલિયાણં વત્થં ” ઇત્યાદિ ।

તાત્પર્યં યહ હૈ કિ જો સાધુ ઝર્ણાદિ પાંચ પ્રકારકે વત્થોમેંસે કિસી એક ફટે હુએ વત્થકો તીન થિગલેસે અધિક થિગલે લગાતા હૈ, અર્થાત્ કિસી એક વત્થમેં તીન થિગલેસે અધિક થિગલા લગાતા હૈ, વહ સાધુ આજ્ઞા આદિકી વિરાધનાજન્ય દોષોંકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ, પાત્ર સમ્બન્ધી પરિકર્મોપઘાત ઇસ પ્રકારસે હૈ—“ અવલક્ષણેગ વંધે ” ઇત્યાદિ ।

જો પાત્ર અપગન હૈ, સ્વરૂપ જિસકા એસા હોતા હુઆ એક વન્ધન-યુક્ત હોતાહૈ, એસે ઉસ પાત્રકો જો સાધુ ૧ ॥ હેઠ માસસે અધિક સમય

વસ્તુવિષયક પરિકર્મોપઘાત આ પ્રકારનો સમજવો—

“ તિપ્પુવરિફાલિયાણં વત્થં ” ઇત્યાદિ—

આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જે સાધુ ઊર્ણાદિ (ઉનના બનાવેલા આદિ) પાંચ પ્રકારના વત્થોમાંના કોઈ પણ પ્રકારના કાટલ વત્થને ત્રણ કરતાં વધારે થિગડાં લગાવે છે, તે સાધુ આજ્ઞાદિની વિરાધના રૂપ દોષ કરે છે. પાનસંબન્ધી પરિકર્મોપઘાત આ પ્રકારનો કહ્યો છે—“ અવલક્ષણેગવંધે ” ઇત્યાદિ

જે પાત્ર અપગત થઈ ગયું હોય—અપગત થઈ જવાને કારણે એક બન્ધનયુક્ત હોય, એવાં પાત્રનો ૧ ॥ માસ કરતાં અધિક સમય સુધી રાખે છે. તે તીથકરોની આજ્ઞાને વિરાધક ગણાય છે. સુક્ષ્ણ પાત્ર એક બન્ધનથી યુક્ત હોય તો ૧ ॥

परिशुद्धते, स आज्ञाविराधनादिदोषयुक्तो भवति । सुलक्षणं पात्रमेकबन्धनयुक्त-
मपि सार्धमासात्परमपि परिशुद्धानः साधुः आज्ञाविराधनादिदोषभाग् नो भवति ।
तथा—द्विकत्रिकातिरेकबन्धनं=द्वाभ्यां बन्धनाभ्यां त्रिभ्यो बन्धनेभ्यश्चाधिकबन्धन-
युक्तं=चतुर्बन्धनयुक्तं सुलक्षणमपि पात्रं सार्धमासात् परं परिशुद्धानः साधुराज्ञा-
दिविराधको भवति । किञ्चिद्नचतुर्बन्धनयुक्तं पात्रं परिशुद्धानः साधुस्तु आज्ञादि-
विराधको न भवतीति बोध्यम् । वसतेः परिकर्मोपघातस्तु—

“ दूमिय धूमिय वासिय, उज्जोइय वलिकडा अवत्ता य ।

सित्ता संमट्ठावि य, अरुप्पणीया उ सा वसही ” । २ ॥

छाया—धमलिता धूमिता वासिता उद्धोतिता वलिकृता अव्यक्ता च ।

सित्ता सम्मृष्टाऽपि च अरुत्पनीया तु सा वसतिः ॥ १ ॥ इति ।

तक अपने उपयोगमें लाता है, ऐसा वह साधु आज्ञा विराधना आदि
दोषोंसे युक्त होता है । सुलक्षण पात्र यदि एक बन्धनसे युक्त भी
हो तो उसे १॥ माससे भी अधिक समय अपने उपयोगमें लानेवाला
साधु आज्ञा विराधना आदि दोषोंका पात्र नहीं होता है । तथा सुलक्षण
भी पात्र यदि दो बन्धनोंसे तीन बन्धनोंसे अधिक बन्धनोंसे युक्त
होता है—चार बन्धनोंसे युक्त होता है—तो ऐसे दो तीन बन्धनोंसे अधिक
बन्धनवाले सुलक्षण भी पात्रको जो साधु १॥ डेढ माससे अधिक समय
तक अपने उपयोगमें लाता है तो ऐसा वह साधु आज्ञा विराधना आदि
दोषोंका पात्र होना है, परन्तु कुछ कन चार बन्धनवाले पात्रको अपने
उपयोगमें लाता हुआ आज्ञा विराधना आदि दोषोंका पात्र नहीं होता
है. वसति सम्बन्धी परिकर्मोपघात इस प्रकारसे है—

“ दूमिय धूमिय वासिय ” इत्यदि ।

मास करतां अधिक समय सुधी तेना उपयोग करनारो साधु आज्ञाविराधना
आदि दोषोने पात्र थतो नथी तथा सुलक्षण पात्र पणु ने ये अथवा त्रणु
बन्धनो करतां अधिक बन्धनवाणुं डोय—चार आदि बन्धनवाणुं डोय, तो तेना
१॥ मास करतां अधिक समय सुधी उपयोग करनार साधु आज्ञाविराधना
आदि दोषोने पात्र भने छे, परन्तु चार बन्धनो करतां ओछां बन्धनोवाणो
पात्रने १॥ मास करतां अधिक समय सुधी उपयोग करनार साधु आज्ञाविरा-
धना आदि दोषोने पात्र थतो नथी.

वसति (निवासस्थान) संघी परिकर्मोपघात आ प्रकारने कह्यो छे—

“ दूमिय धूमिय वासिय ” धल.दि—

अयं भावः—या वसतिः धवलिता=शुभ्रीकृता, धूमिता=दंशमशकादीनां विनाशाय कृतधूमा, वासिता=सुगन्धिता, उद्द्योतिता=प्रदीपादिना प्रकाशिता, वलिकृता—कूरादिना भूतार्थं वलिः कृतो यस्यां सा, अव्यक्ता=गोमयादिना उपलिप्ता, सिक्ता=जलसेकयुक्ता, तथा सम्मृष्टा=संमार्जिताचापि भवति, सा वसतिः अकल्पनीया बोध्येति । ४ । तथा—परिहरणोपघातः—परिहरणम्=आसेवनं, तेन उपघातः=उपध्यादेरकल्पनीयत्वम् । तत्र उपधेः परिहरणोपघातो यथा—एकलविहारिणा साधुना यदासेवितप्रुपकरणं तदग्रहीतुं न कल्पते इति । परन्तु स गच्छति-

जो वसति धवलित हों—चूना आदिसे पोतकर सफेद कर दी गई हो—धूमित हों—दंशमशक आदि जीवोंके विनाशके निमित्त जिसमें धूम किया गया हो—वासिता हो—सुगन्धित की गई हो धूपघत्ती आदि जला कर जिसे सुगन्धयुक्त किया गया हो, उद्द्योतिता हो, प्रदीप आदिके प्रकाशसे जिसे प्रकाशित किया गया हो जो वलिकृता हो—भूतोंके लिये जिसमें भात आदि रांधकर बलि की गई हो जो अव्यक्ता हो—गोवर आदिसे जो लीपकर सारू को गई हो, जो सिक्ता हो, जलका जिसमें छिडकाव किया गया हो, जो सम्मृष्टा हो—बुहारी आदिसे जिसका कूडा साफ कर दिया गया हो ऐसी वह वसति—उपाश्रय—साधु जनोंके लिये अकल्पनीय कही गई है, ऐसा जानना चाहिये ४ परिहरणोपघात इस प्रकारसे है—परिहरण शब्दका अर्थ आसेवन है, इससे जो उपघात है—उपधि आदिकी अकल्पनीयता है, वह परिहरणोपघात है—जैसे—सकल

जे वसति (रडेठाणु) चूना आदि वडे धाणीने सङ्केत करवामां आवी डोय, डांस, भन्धर आदि लुवेने। नाश करवाने भाटे जेमां धुमाडो करवामां आव्यो डोय, धूप, धूपसणी आदि सुगन्धिदार चीज्जने सणगावीने जेने सुगन्ध युक्त करवामां आवेल डोय, दीवे। आदि सणगावीने जेने प्रकशित करवामां आवेल डोय, भूत आदिने लात, अडक आदि रांधीने नैवेद्य धराववामां आवेल डोय, छाणु आदि लीपीने जे वसतिने साङ् करवामां आवी डोय, जे वसतिमां जण छांटीने धूण भाटी आदिने उडतां अटकाववामां आव्यां डोय, पावडा आदि वडे ल्यांथी क्यरो साङ् करवामां आव्यो डोय जेवी वसति अथवा उपाश्रय साधुजोने भाटे अकल्पनीय गणाय छे। जेवा स्थानमां उतरवाथी साधुने वसतिसंघधी परिकर्मापघातइय अशुद्धि लागे छे।

परिहरणोपघात—परिहरण ओटले आसेवन. अकल्पनीयउपधि आदिने उपयोग करवाने कारणे आरिभ्रमां जे अशुद्धि आवे छे तेनु नाम परिहरणो-

गंतः साधुरेकाकी सन्नपि जागर्ति, दुग्धादिविकृतिषु प्रतिबद्धो न भवति, तदाचिरेणापि गच्छे समागच्छतोऽस्य साधोरुपधिर्गृहीतुं कल्पते । तदुक्तम्—

“ जगण अप्पडिवज्जण, जइवि चिरेणं न उवहंमे ” ।

छाया—जागरणम् अप्रतिबन्धा यद्यपि चिरेण नोपहन्यते—इति ।

तथा—वसतेः परिहरणोपघातो यथा—यः कश्चित् साधुर्यत्र वसत्यां शेषकालस्य मासमेकं वर्षाकालस्य वा चातुर्मासीं स्थित्वा पुनस्तत्रैव तिष्ठति, ततः सा वसतिः कालातिक्रान्तदोषदुष्टा भवति । यः साधुर्यत्र वसत्यां शेषकालस्य मासमेकं तिष्ठति, वर्षाकालस्य वा चातुर्मासीं तिष्ठति, ततो विहत्य तद्विगुणं कालमनति-

विहारी साधु द्वारा आसेविन उपकरण ग्रहण करना योग्य नहीं कहा गया है, यदि कोई साधु गच्छसे निर्गम होकर एकाकी विहारमें हो और वह अपने कर्तव्यमें जागरूक हो एवं दुग्ध आदि विकृतियोंमें प्रतिबद्ध न हो ऐसा वह साधु बहुत समय के बाद भी यदि अपने गच्छमें आ जाता है तो ऐसे साधुकी उपधिका ग्रहण करना उचित माना गया है कहा भी है—“ जगण अप्पडिवज्जण ” इत्यादि ॥

वसतिका परिहरणोपघात इस प्रकारसे है जैसे कोई साधु जिस वसतिमें शेषकालके एक मास तक अथवा वर्षाकालके चार मास तक रहकर पुनः वहीं पर रह जाता है, तो ऐसी वसति कालातिक्रान्त दोषसे दूषित होती है, जो साधु जिस वसतिमें शेषकालके एक मास

पघात छे. जेम के अकलविहारी साधु द्वारा जे उपकरणोतुं सेवन करायुं डोय ते उपकरणोने अन्य साधुअे अडुषु करवा जेधअे नही. छतां अेवा साधुना उपकरणो केध साधु अडुषु करे तो तेना आरित्रमां परिहरणोपघातइप अशुद्धि आवी जय छे. परन्तु केध साधु अशुभमांधी नीकणी जधने अेकाकी विहार करवा लाग्या डोय अने पोताना कर्तव्यना पालनमां पुरतो जगृत डोय, दुध आदि विकृतिअेमां प्रतिबद्ध न थये डोय, अेवा साधु धरुा लांभा समय पछी पोताना अशुभमां पाछे आवी जय तो ते साधुनां उपधिने अडुषु करवामां केध पशु प्रकारनी अकल्पनीयता कही नथी. उधुं पशु छे के—

“ जगण अप्पडिवज्जण ” इत्यादि.

वसति (उपाश्रय) संभंधी परिहरणोपघात आ प्रकारने छे—केध साधु केध वसतिमां अेक मास पर्यन्तने शेषकाल व्यतीत करे अने तयार भाठ पशु त्यांज रहेवानुं आलु राअे तो ते वसति कालातिक्रान्तदोषथी इपित थाय छे.

वर्षाकालना आर मास पूरा थया भाठ पशु जे साधु अेज वसतिमां रहे—त्यांथी विहार न करे—तो ते वसति पशु कालातिक्रान्त दोषथी इपित थाय

ક્રમ્ય યદિ પુનસ્તત્રૈવ વસતૌ સમાયાતિ તદા સા વસતિરુપસ્થાનદોષદુષ્ટા ભવતિ ।
તદુક્તમ્—

“ ઉડવાસા સમર્ઘ્યા, કાલાતીયા ઉ સા ભવે સેજ્જા ।

સા ચેવ ઉવઢ્ઢાણા, દુગુણા દુગુણં અવજ્જિત્તા ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—ક્રતુવર્ષાઃ સમતીતાઃ કાલાતીતા તુ ભવેત્ શય્યા ।

સા એવ ઉપસ્થાના દ્વિગુણં દ્વિગુણમ્ અવર્જયિત્વા ॥૧॥ ઇતિ ।

તથા—મક્તસ્ય પરિહરણોપઘાતઃ પરિષ્ઠાપકં પ્રતિ ભવતિ । તદુક્તમ્—

“ વિહિગહિયં વિહિશુત્તં, અરેગં મક્તપાણ મોક્તવ્વં ।

વિહિગહિણ વિહિશુત્તે, ઇત્થ ય ચરો મંગા ॥૧॥

અઢવાત્રિ ય વિહિગહિયં, વિહિશુત્તં તં ગુરુહણુન્નાયં ।

સેસા નાણુન્નાયા, ગઢ્ઢણે ઢિન્ને ય નિજ્જુહણં ॥૨॥”

છાયા—વિધિગૃહીતં વિધિશુક્તમ્ અતિરેકં મક્તપાનમોક્તવ્યમ્ ।

નિધિગૃહીતે વિધિશુક્તે અત્ર ચ ચત્વારો ભવેયુર્મઢ્ઢાઃ ॥૧॥

અથવાપિ ચ વિધિગૃહીતં વિધિશુક્તં તદ્ ગુરુમિરનુજ્ઞાતમ્ ।

શેષા નાનુજ્ઞાતા, ગૃહીતે ઢત્તેચ નિર્યૂહણા ॥૨॥ ઇતિ ।

નિર્યૂહણા=ત્યાગઃ । ગુરુમિરશનાઢિકં પરિષ્ઠાપયિતુમાઢ્ઢપ્તં શિષ્યં પ્રતિ પરિ-

તક ઠહરતા હૈં અથવા વર્ષાકાલકે ચાર મોસ તક ઠહરતા હૈં ફિર વહાંસે
વિહાર કર દ્વિગુણિત કાલકે મીતર ૨ હી ફિરસે વહીં આકર ઠહર
જાતા હૈં, તોં એસી વહ વસતિ ઉપસ્થાન ઢોષસે ઢૂષિત હોતી હૈં,
કહા મી હૈ—“ ઉડવાસા સમર્ઘ્યા ” ઇત્યાઢિ ॥

તથા—મક્તકા પરિહરણોપઘાત પરિષ્ઠાપકકે પ્રતિ હોતા હૈં કહા
મી હૈ—વિહિગહિયં વિહિશુત્તં ” ઇત્યાઢિ ।

નિર્યૂહણા શબ્ઢકા અર્થ ત્યાગ હૈં । ગુરુને શિષ્યકોં આજ્ઞા ઢી કિ
તુમ અશન આઢિકા પરિષ્ઠાપન યથાવિધિ નહીં કરતા હૈં તોં ઉસ

છે. ને સાધુ કેઈ ઉપાશ્રયમાં વર્ષાકાળના ચાર માસ સુધી રહે અથવા શેષકાળના
એક માસ સુધી રહે અને ત્યાર બાઢ ત્યાથી વિહાર કરીને ઉપર્યુક્ત સમય
કરતાં અમલો સમય વ્યતીત થયા પઢેલાં એજ સ્થાનમાં આવીને ઉતરે, તો
વસતિ (ઉપાશ્રય) ઉપસ્થાન ઢોષથી ઢૂષિત થાય છે. કહ્યું પશુ છે કે—“ ઉડ
વાસા સમર્ઘ્યા ” ઇત્યાઢિ—તથા—આઢારનેા પરિહરણોપઘાત પરિષ્ઠાપના કરનારને
લાગે છે. કહ્યું પશુ છે કે—“ વિહિગહિયં વિહિશુત્તં ” ઇત્યાઢિ—“ નિર્યૂહણા ”
આ પઢનેા અર્થ ત્યાગ છે. ગુરુ ઢ્વારા શિષ્યને અશનાઢિતું પરિષ્ઠાપન (પરઢ-
બાની ક્રિયા) કરવાનું કામ સોંપાયું હોય. ને તે શિષ્ય તે અશનાઢિતું વિધિ

ષ્ટાપનીયાશનાદેરવિધિવિષયકઃ પરિહરણોપવાતો ભવતીતિ વોધ્યમ્ ॥૧॥ તથા—
જ્ઞાનોપવાતઃ—જ્ઞાનેઃ શ્રુતજ્ઞાને—ઉપવાતઃ=પ્રમાદવશાત્ અવિશુદ્ધતા ॥ દર્શનોપવાતઃ=
શઙ્કાદિભિઃ સમ્યક્ત્વિરાધના ॥૭॥ ચારિત્રોપવાતઃ=સમિતિભદ્ગાદિભિશ્ચારિત્રાવઽ-
વિશુદ્ધતા ॥ ૮ ॥ ‘ અચિયત્તોપવાત્ ’ અપ્રીતિકોપવાતઃ—અપ્રીતિકેન=અપ્રીત્યા
વિનયાદેરુપવાતઃ ॥૯॥ તથા—સંરક્ષણોપવાતઃ—સંરક્ષણેન=શરીરાદિવિષયે સૂચ્છયા
પરિગ્રહવિરતેરુપવાતઃ ૧૦ ૨િતિ । તત્ર—વિશોધિઃ—વિશોધનં વિશોધિઃ—કલ્પનીયતા
દશવિધા પ્રજ્ઞા, તથા—ઉદ્ગમવિશોધિરિત્યાદિ । તત્ર—ઉદ્ગમવિશોધિઃ—ઉદ્ગમદોષ-

શિષ્યકો પરિષ્ઠાપનીય અજ્ઞાન આદિકા અવિધિ વિષયક પરિહરણોપ-
વાત હોતા હૈ ॥

જ્ઞાનોપવાત—પ્રમાદકે વશસે જો શ્રુતજ્ઞાનમેં અવિશુદ્ધતા હૈ, વહ
જ્ઞાનોપવાત હૈ દર્શનોપવાત—શઙ્કા આદિકો દ્વારા જો સમ્યક્ત્વકી
વિરાધના હૈં વહ દર્શનોપવાત હૈ, ચારિત્રોપવાત—સમિતિકે અજ્ઞ આદિસે
જો ચારિત્રમેં અવિશુદ્ધતા આતી હૈ વહ ચારિત્રોપવાત હૈ, અપ્રીતિકોપ-
વાત—અપ્રીતિકે કારણ જો વિનય આદિકા ઉપવાત હૈ, વહ અપ્રીતિ-
કોપવાત હૈ, સંરક્ષણોપવાત—શરીર આદિકે વિષયમેં સૂચ્છાકે પરિગ્રહ
વિરતિકા ઉપવાત હૈ, વહ સંરક્ષણોપવાત હૈ, વિશોધિ શબ્દકા અર્થ
કલ્પનીયતા હૈ, યહ કલ્પનીયતા રુપ વિશોધિ ૧૦ પ્રકારકી જો કહી
ગઈ હૈ સો ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ—ઉદ્ગમ દોષસે રહિત હોનેકે કારણ

પૂર્વક પરિષ્ઠાપન ન કરે, તો તે શિષ્યને પરિષ્ઠાપનીય અજ્ઞાન આદિકા અવિધિ
વિષયક પરિહરણોપવાત લાગે છે.

જ્ઞાનોપવાત—પ્રમાદને કારણે શ્રુતજ્ઞાનમાં જે અવિશુદ્ધતા આવી જાય છે
તેનું નામ જ્ઞાનોપવાત છે. દર્શનોપવાત—શંકા આદિ દ્વારા સમ્યક્ત્વની જે વિરા-
ધના થાય છે તેનું નામ દર્શનોપવાત છે.

ચારિત્રોપવાત—સમિતિ આદિ ભંગને કારણે ચારિત્રમાં જે અવિશુદ્ધતા
આવી જાય છે, તેનું નામ ચારિત્રોપવાત છે.

અપ્રીતિકોપવાત—અપ્રીતિને કારણે જે વિનય આદિકા ઉપવાત થાય છે,
તેનું નામ અપ્રીતિકોપવાત છે.

સંરક્ષણોપવાત—શરીર આદિ પ્રત્યેની મૂર્છા (આસક્તિ)ને કારણે પરિ-
ગ્રહવિરતિને જે ઉપયોગ થાય છે, તેનું નામ સંરક્ષણોપવાત છે.

‘વિશોધિ’ આ પદ કલ્પનીયતાના અર્થમાં વપરાયું છે. આ કલ્પનીયતા
૨૫ વિશોધિ ૧૦ પ્રકારની કહી છે.

રહિતત્વેન ભક્તપાનાદીનાં વિશુદ્ધતા ૧, ઉત્પાદનાવિશોધિઃ—ઉત્પાદનાદોપરહિત-
ત્વેન ભક્તપાનાદીનાં વિશુદ્ધતા ૨, યાવત્પદેન—' એષણાવિશોધિઃ ૩, પરિકર્મવિ-
શોધિઃ ૪, પરિહરણવિશોધિઃ ૫, જ્ઞાનવિશોધિઃ ૬, દર્શનવિશોધિઃ ૭, ચારિત્ર-
વિશોધિઃ ૮ ' અચિયત્તવિસોહી '—અપ્રીતિકવિશોધિઃ ૯, રત્યેતાનિ સત્પદાનિ
ગ્રાહ્યાણિ । તત્ર—એષણાવિશોધિઃ—એષણયા=શક્તિતાદિદોપરહિતત્વેન ભક્તપાનાદીનાં
વિશોધિઃ ૩। પરિકર્મવિશોધિઃ—પરિકર્મણા=ક્રિયમાણયા વચ્ચાદિસમારચનયા સંય-
મસ્ય વિશોધિઃ ૪। પરિહરણવિશોધિઃ—પરિહરણેન=વચ્ચાદીનાં શાસ્ત્રાનુસારતઃ સેવ-
નયા વિશોધિઃ ૫। જ્ઞાનવિશોધિઃ=જ્ઞાનસ્ય=જ્ઞાનાચારસ્ય પરિપાલનેન વિશોધિઃ ૬।

જો ભક્તપાન આદિકોંકી વિશુદ્ધતા હૈ, વહ ઉદ્દમ વિશોધિ હૈ, દોષોંસે
રહિત હોનેકે કારણ જો ભક્ત પાન આદિકોંકી વિશુદ્ધતા હૈ, વહ
ઉત્પાદના વિશોધિ હૈ, યહાં યાવત્પદસે—“ એષણાવિશોધિ પરિકર્મ-
વિશોધિ, પરિહરણવિશોધિ, જ્ઞાનવિશોધિ, દર્શનવિશોધિ, ચારિત્ર
વિશોધિ, અપ્રીતિકવિશોધિ ” ઇન વિશોધિઘોંકા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।
શક્તિન આદિ દોષોંસે રહિત હોનેકે કારણ જો ભક્ત પાન આદિકોંકી
વિશોધિ હૈ, વહ એષણા વિશોધિ હૈ । પરિકર્મ (શોભા નહીં વઢાના) સે
ક્રિયમાણ વચ્ચાદિ સમારચનાસે જો સંયમકી વિશોધિ હૈ વહ પરિ-
કર્મ વિશોધિ હૈ વચ્ચાદિકોંકી શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસાર સેવનાસે જો વિશોધિ
હૈ, વહ પરિહરણવિશોધિ હૈ જ્ઞાનાચારકે પરિપાલનસે જો જ્ઞાનકી

ઉદ્દમદોષથી રહિત હોવાને કારણે જે આહારાદિમાં વિશુદ્ધતા હોય છે,
તે વિશુદ્ધતાને ઉદ્દમ વિશોધિ કહે છે. ઉત્પાદના રહિત હોવાને કારણે જે
આહાર પાણી આદિમાં વિશુદ્ધતા રહેલી હોય છે, તે આહારાદિને ઉત્પાદના
વિશોધિયુક્ત કહે છે. અહીં “ યાવત્ ” પદથી “ એષણા વિશોધિ, પરિકર્મ
વિશોધિ, પરિહરણ વિશોધિ, જ્ઞાન વિશોધિ, દર્શન વિશોધિ, ચારિત્ર વિશોધિ,
અને અપ્રીતિક વિશોધિ, ” આટલી વિશોધિઓને ગણવું કરવામાં આવી છે.

ભક્તપાન આદિકોંકી શક્તિ આદિ દોષોંસે અભાવ હોવો ભેદભેતેનું
નામ એષણા વિશોધિ છે.

પરિકર્મવિશોધિ—શોભા વધારવાના ખ્યાલ વિના વચ્ચાદિકોંકી જે પરિ-
કર્મ કરવામાં આવે છે. તે પરિકર્મમાં અકલ્પનીયતા કહી છે. આ પ્રકારના
પરિકર્મથી સંયમની વિશુદ્ધતા જળવાય છે, તેથી તેને પરિકર્મ વિશોધિ કહે છે.

પરિહરણ વિશોધિ—વચ્ચાદિકોંકી શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસારની સેવના રૂપ જે વિશોધિ
છે તેને પરિહરણવિશોધિ કહે છે.

दर्शनविशोधिः—दर्शनस्य=दर्शनाचारस्य परिपालनेन विशोधिः ७। चारित्रविशोधिः—
चारित्रस्य=चारित्राचारस्य परिपालनेन विशोधिः ८। 'अचियत्तविशोधिः' =अप्री-
तिकविशोधिः अप्रीतकरय=अप्रीतेः अविनयाद्यकरणाद्विशोधिः ९। तथा—संरक्षण-
विशोधिः—उपध्यादेः संयमार्थं संरक्षणेन चारित्रस्य विशोधिः १०। अथवा—उद्ग-
मादिदोषपरिहारतो दशधाऽपीयं विशोधिश्चित्तविषया बोध्येति ॥ सू० ४२ ॥

अनन्तरसूत्रे चित्तविषया विशोधिरुक्ता, सम्प्रति विशोधिविपरीतम् उपध्यादि
संक्लेशं, तद्विपक्षमसद्वलेशं च दशभिर्दशभिः स्थानैरभिधातुमाह—

मूलम्—दसविहे संकिलेसे पणत्ते, तं जहा—उवहिसंकिलेसे
१, उवस्सयसंकिलेसे २, कसायसंकिलेसे ३, भत्तपाणसंकिलेसे
४, मणसंकिलेसे ५, वइसंकिलेसे ६, कायसंकिलेसे ७, णाण-
संकिलेसे ८, दंसणसंकिलेसे ९ चरित्तसंकिलेसे १०। दसविहे

विशोधि है, वह ज्ञानविशोधि है, दर्शनाचारके परिपालनसे जो
दर्शनकी विशोधिहै, वह दर्शनविशोधिहै, चारित्राचारके परिपालनसे
जो चारित्रकी विशोधिहै वह चारित्र विशोधिहै, अप्रीति रूप अविनय
आदिके नहीं करनेसे जो विशोधि है, वह अप्रीतिक विशोधि
है, उपधि आदिके संघमके निमित्त संरक्षणसे जो चारित्रकी विशोधि
है, वह संरक्षण विशोधि है, अथवा—उद्गमादि दोषोंके परिहारसे दश
प्रकारकी भी यह विशोधि चित्त विषयवाली जानना चाहिये ॥सू० ४२॥

ज्ञानविशोधि—ज्ञानाचारनी परिपालना द्वारा ज्ञाननी ने विशुद्धि जणवाय
छे तेने ज्ञानविशोधि कडे छे.

दर्शनविशोधि—दर्शनाचारनी परिपालना द्वारा दर्शननी ने विशुद्धि
जणवाय छे तेने दर्शनविशोधि कडे छे.

चारित्रविशोधि—चारित्राचारना परिपालन द्वारा चारित्रमां ने विशुद्धि
आवे छे तेने चारित्रविशोधि कडे छे.

अप्रीतिकविशोधि—अप्रीतिरूप अविनय विगेदे न करवाथी ने विशुद्धि
आवे छे, तेने अप्रीतिकविशोधि कडे छे.

संरक्षणविशोधि—संयमना निभावने भाटे उपधि आदिना संरक्षण
वडे चारित्रमां ने विशोधि आवे छे, तेने संरक्षण विशोधि कडे छे. अथवा—
उद्गमादि दोषोना परिहारवाणी दश प्रकारनी आ विशोधिने चित्तविषय
वाणी समज्जी ॥ सूत्र ४२ ॥

असंकिलेसे पणत्ते, तं जहा—उवहिअसंकिलेसे १ जाव चरित्त
असंकिलेसे १० ॥ सू० ४३ ॥

छाया—दशविधः संक्लेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—उपधिसंक्लेशः १ उपाश्रयसं-
क्लेशः २, कषायसंक्लेशः ३ भक्तपानसंक्लेशः ४, मनःसंक्लेशः ५, वाक्मंसंक्लेशः
६, कायसंक्लेशः ७, ज्ञानसंक्लेशः ८, दर्शनसंक्लेशः ९, चारित्रसंक्लेशः १०। दशवि-
धोऽसंक्लेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—उपध्यसंक्लेशो १ यावत् चारित्राऽसंक्लेशः १० ॥ सू० ४३ ॥

इस ऊपरके ४२ वें सूत्रमें विशोधि चित्त विषयवाली होती है,
ऐसा वहां कहा गया है, सो इस विशोधिसे विपरीत जो उपधि आदिका
संक्लेश है और इसके विपक्षभूत जो असंक्लेश है, उसका अथ
सूत्रकार दश दश स्थानोंसे कथन करते हैं—

“ दसविहे संकिलेसे पणत्ते ” इत्यादि ॥ सूत्र ४३ ॥

सूत्रार्थ—संक्लेश १० प्रकारका कहा गया है, असमाधिका नाम संक्ले-
श है, इसके दश प्रकार ये हैं—

उपधिसंक्लेश १, उपाश्रयसंक्लेश २, कषायसंक्लेश ३, भक्त-
पान संक्लेश ४, मनः संक्लेश ५, वचन संक्लेश ६, काय संक्लेश ७,
ज्ञान संक्लेश ८ दर्शन संक्लेश ९ और चारित्र संक्लेश १० असंक्लेश
१० प्रकार कहा गया है, जैसे उपधि असंक्लेश यावत् चारित्र असंक्लेश १०

आगला सूत्रमां ओपुं उडेवामां आंथुं डे त्रिशोधि चित्तविषयवाणी
होय छे. आ विशोधिथी विपरीत ओवो उपधि आदि विषयक जे संकलेश छे.
तेनुं तथा संकलेशथी विपरीत ओवा असंकलेशतुं डेवे सूत्रकार दस दस
स्थानोनी अपेक्षाये निरूपणु करे छे—

“ दसविहे संकिलेसे पणत्ते ” इत्यादि—(सू. ४३)

सूत्रार्थ—असमाधितुं नाम संकलेश छे ते संकलेशना नीचे प्रमाणे १० प्रकार
कह्या छे—(१) उपधि संकलेश, (२) उपाश्रय संकलेश, (३) कषाय संकलेश,
(४) भक्तपान संकलेश, (५) मनःसंकलेश, (६) वाक् संकलेश, (७) काय संकलेश,
(८) ज्ञान संकलेश, (९) दर्शनसंकलेश अने (१०) चारित्रसंकलेश.

असंकलेशना नीचे प्रमाणे १० प्रकार कह्या छे—

उपधि असंकलेशथी लघने चारित्र असंकलेश पर्यन्तना उपयुक्त दस
प्रकारो अर्ही श्रुणु करवा जेछये.

टीका—‘ दसविधे संकलेशे ’ इत्यादि—

संकलेशः—संकलेशनं संकलेशः—असमाधिः, स दशविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—
 उपधिसंकलेश इत्यादि । तत्र—उपधीयते स्थिरी क्रियते संयमः शरीरं वा येन स
 उपधिः=वस्त्रादिः, तद्विषयोऽलाभेन प्रज्ञस्तालाभेन वा संकलेशोऽसमाधिः—उपधि-
 संकलेश इति १। उपाश्रयसंकलेशः—उपाश्रयो=वस्तुतिः, तद्विषयः संकलेशः २।
 कषायसंकलेशः—कषायरूपः संकलेशः, कषायैर्यां संकलेशः ३। भक्तपानसंकलेशः—
 भक्तपानविषयोऽलाभेन प्रज्ञस्तालाभेन वा संकलेशः ४। मनःसंकलेशः—मनसो मन-
 सि वा संकलेशः ६। कायसंकलेशः—कायविषयः संकलेशः ७। ज्ञानसंकलेशः—
 ज्ञानस्य संकलेशः=अविशुद्धिः ८। दर्शनसंकलेशः—दर्शनस्याविशुद्धिः ९। तथा—
 चारित्रसंकलेशः—चारित्रस्याविशुद्धिः । तथा—असंकलेशः=समाधिः दशविधः प्रज्ञप्तः,

संयम अथवा शरीर जिससे स्थिर किया जाना है, वह उपधि है, ऐसी उपधि वस्त्रादि रूप होती है, इस वस्त्रादि रूप उपधिके अलाभसे अथवा प्रज्ञस्त रूप उसके अलाभसे जो चित्त संकलेश रूप समाधि हो जाती है, वह उपधि संकलेश है, उपाश्रय विषयक जो संकलेश है वह उपाश्रय संकलेश है, कषाय रूप अथवा कषायोंसे जो संकलेश है वह कषाय संकलेश है, अलाभसे अथवा प्रज्ञस्तके अलाभसे भक्त पान विषयक जो संकलेश है, वह भक्तपान संकलेश है, मनका अथवा मनमें जो संकलेश है वह मनः संकलेश है, वचन द्वारा जो संकलेश है वह वाक् संकलेश है, काय विषयक जो संकलेश है वह कायसंकलेश है, ज्ञानकी जो अविशुद्धि है वह ज्ञानसंकलेश है, दर्शनकी जो अविशुद्धि

संयम अथवा शरीरनी स्थिरताने भाटे जरूरी वस्तुने उपधि कडे छे. ते उपधि वस्त्रादि रूप डेय छे. आ वस्त्रादि रूप उपधि प्राप्त न थवाने कारणे अथवा प्रज्ञस्त रूपे तेनी प्राप्ति न थवाने कारणे चित्तमां ने संकलेश रूप असमाधि थाय छे, तेने उपधिसंकलेश कडे छे. उपाश्रय विषयक चित्तमां ने असमाधि थाय छे तेने उपाश्रय संकलेश कडे छे. कषायरूप अथवा कषायैर्यां जन्म ने संकलेश थाय छे तेने कषायसंकलेश कडे छे.

आडारादिनी प्राप्ति न थवाथी अथवा अप्रज्ञस्त आडारादिनी प्राप्ति थवाथी चित्तमां ने संकलेश थाय छे तेने भक्तपान संकलेश कडे छे मनने अथवा मनमां ने संकलेश थाय छे तेने मन संकलेश कडे छे वचन द्वारा ने संकलेश थाय छे तेने वाक् संकलेश कडे छे. कायविषयक संकलेशनुं नाम काय संकलेश छे. ज्ञाननी ने अविशुद्धि छे तेने ज्ञानसंकलेश कडे छे. दर्शननी ने अविशुद्धि छे तेने दर्शन संकलेश कडे छे. चारित्रनी ने अविशुद्धि छे तेने

तद्यथा-उपधयसंक्लेश इत्यादि । एषां व्याख्या उपधिसंक्लेशादिभ्यो वैपरीत्येन भावनीया । ॥ सू० ४३ ॥

असंक्लेशयुक्ताश्च जीवा विशिष्टवीर्यबलवन्तो भवतीति बलं दशविधत्वेनाह-
मूलम्-दसविहे बले पणत्ते, तं जहा-सोइंदियबले १,
जाव फासिंदियबले ५ णाणबले ६, दंसगबले ७, चरित्तबले
८, तवबले ९ वीरियबले १० ॥ सू० ४४ ॥

छाया-दशविधं बलं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियबलं १ यावत् स्पर्शेन्द्रिय-
बलं ५, ज्ञानबलम् ६, दर्शनबलं ७, चारि.बलं ८, तपोबलं ९, वीर्यबलम् १०
॥ सू० ४४ ॥

है, वह दर्शनसंक्लेश है, चारित्रकी जो अविशुद्धि है वह चारित्र
संक्लेश है, इसी प्रकारसे असंक्लेश रूप जो सपाधि है, वह भी दश
प्रकारकी कही गई है, इसके प्रकारोंकी व्याख्या उपधि संक्लेश आदि
की व्याख्यासे विपरीत है ऐसा जानना चाहिये ॥ सूत्र ४३ ॥

असंक्लेश युक्त जीव विशिष्ट वीर्य बलवाले होते हैं एषा विचार
करके अब सूत्रकार दश प्रकारसे बलका कथन करते हैं--

“ दसविहे बले पणत्ते ” इत्यादि ॥ सूत्र ४४ ॥

सूत्रार्थ-बल १० प्रकारका कहा गया है, जैसे-श्रोत्रेन्द्रिय बल १, यावत्
स्पर्शनेन्द्रिय बल ५, ज्ञान बल ६, दर्शन बल ७, चारित्र बल ८, तपो बल
९ एवं वीर्य बल १० ।

आरित्र संक्लेश कहे छे. ओज प्रमाणे असंक्लेश इय जे समाधि छे, तेना
पणु दस प्रकार पडे छे. तेमनी व्याख्या उपधि संक्लेश आदिनी व्याख्या
करता विपरीत समझवी. ॥ सूत्र. ४३ ॥

असंक्लेश युक्त लोको विशिष्ट वीर्यबलवाला होय छे. पूर्वसूत्र साथे
आ प्रकरना संबन्धने लीधे डवे सूत्रकार दस प्रकारना बलतुं निरूपणु करे छे-

“ दसविहे बले पणत्ते ” इत्यादि—(सू. ४४)

सूत्रार्थ-सामर्थ्याने भण कहे छे. ते भणना नीचे प्रमाणे १० प्रकार कहे छे.
(१) श्रोत्रेन्द्रिय भणथी लधने स्पर्शेन्द्रियभण पर्यन्तना पांच प्रकारनां भण,
(२) ज्ञानभण, (३) दर्शनभण, (४) दर्शनभण, (५) चारित्रभण, (६) तपोभण
अने (१०) वीर्यभण.

टीका—‘ दसविहे बले ’ इत्यादि—

बलं—सामर्थ्यं, तद् दशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—‘ श्रोत्रेन्द्रियबलम् ’ इत्यादि । तत्र—श्रोत्रेन्द्रियबलम्=श्रोत्रेन्द्रियविषयग्रहणसामर्थ्यम् । यावत्पदेन—‘ चक्षुरिन्द्रियबलं घ्राणेन्द्रियबलं रसनेन्द्रियबलम् ’ इति पदत्रयं ग्राह्यम् । तथा—स्पर्शेन्द्रियबलम् ५। एषामर्थस्तु पूर्ववद्विज्ञेयः । तथा—ज्ञानबलम्—अतीतानागतवस्तुपरिज्ञानसामर्थ्यम्, चारित्रसाधनतया मोक्षसाधनसामर्थ्यं वा ६। दर्शनबलम्—अतीन्द्रियाणां तर्कमात्रेण अनवबोध्यानां पदार्थानां जिनवचनप्रामाण्याद् रोचनम्—अभिरुचीकर-

सामर्थ्यका नाम बल है, यह बल जो १० प्रकारका कहा गया है, उसका तात्पर्य ऐसा है, श्रोत्रेन्द्रिय की अपने विषयको ग्रहण करनेकी जो सामर्थ्य है वह श्रोत्रेन्द्रिय बल है ।

यहां यावत्पदसे “ चक्षुरिन्द्रिय बल, घ्राणेन्द्रिय बल, रसनेन्द्रिय बल ” इन तीन बलोंका ग्रहण हुआ है, चक्षुन्द्रियकी जो अपने विषयको ग्रहण करनेकी शक्ति हैं वह चक्षुइन्द्रिय बल है, घ्राणइन्द्रियकी जो अपने विषयको ग्रहण करनेकी शक्ति हैं वह घ्राणेन्द्रिय बल है, रसनाइन्द्रियकी जो अपने विषयको ग्रहण करनेकी शक्ति है, वह रसनेन्द्रियबल है, तथा—स्पर्शनेन्द्रियकी जो अपने विषयको ग्रहण करनेकी शक्ति है, वह स्पर्शनेन्द्रिय बल है । ज्ञानमें जो अतीत अनागत वस्तुओंको जाननेकी शक्ति है वह अथवा—चारित्रके साधनसे जो मोक्षके साधनकी सामर्थ्य है वह ज्ञानबल है, तर्क मात्रसे अनवबोध्य अतीन्द्रिय

श्रोत्रेन्द्रियमा पे.ताना विषयने अहणु करवानुं सामर्थ्यं डोय छे तेने श्रोत्रेन्द्रियभण कडे छे. अही “ यावत् (पर्यन्त)” पदथी “ चक्षुरिन्द्रियभण, घ्राणेन्द्रियभण अने रसनेन्द्रियभण,” आ त्रणु प्रकारनां भण अहणु करवामां आव्यां छे चक्षुइन्द्रियनी ने पे.ताना विषयने अहणु करवानी शक्ति छे, तेने चक्षुरिन्द्रियभण कडे छे घ्राणेन्द्रियनी ने पे.ताना विषयने अहणु करवानी शक्ति छे, तेने घ्राणेन्द्रियभण कडे छे रसना इन्द्रियनी ने पे.ताना विषयने अहणु करवानी शक्ति छे तेने रसनेन्द्रियभण कडे छे. स्पर्शेन्द्रियनी ने पे.ताना विषयने अहणु करवानी शक्ति छे. तेने स्पर्शेन्द्रियभण कडे छे.

ज्ञानमां ने भूतकालिन अने लविध्यकालिन वस्तुओने जणवानी शक्ति छे तेनुं नाम ज्ञानभण छे. अथवा—चारित्रना साधन वडे मोक्ष रूप साधने साधवानुं ने सामर्थ्यं छे तेनुं नाम ज्ञानभण छे.

जिनेन्द्र भगवानना, वचनेने प्रमाणभूत मानवा अने ते वचनेने पे.तानी रुचिने विषय अनाववे। तेनुं नाम दर्शनभण छे. अटले के तर्कमात्रथी

ળમ્ ૭। તથા-ચારિત્રવલમ્-એતદયલઙ્ગ્ય જીવો દુષ્કરમપિ સાંસારિકપદાર્થો સક્તિપરિત્યાગં કૃત્વાડનન્તમવ્યાવાધમૈકાન્તિકમાત્યન્તિકમાત્માનન્દમનુભવતીતિ ૮। તપોવલમ્-તપસોડનશનાદેઃ સામધર્મ્યમ્ । એતત્પ્રભાવેણ જીવોડનેકજન્માર્જિતં દુઃસ્વનિદાનમ્ભૂતં નિવિહતયા વદ્ધં કર્મગ્રન્થિ ક્ષપયતિ ૯। તથા-વીર્યવલમ્-વીર્યમ્=આત્મશક્તિઃ, તદેવ વલમ્ । યેન જીવો વિભિન્નપ્રકારાસુ ગમનાગમનાદિ ક્રિયાસુ પ્રવૃત્તો ભવતિ, તથા યેન ચ જીવઃ રાકલકલિમલપટલમપનીય શાશ્વતામન્દાનન્દસન્દોહમાગમનતીતિ ૧૦ ॥ સૂ. ૪૪ ॥

પદાર્થોંકા જિન વચનકી પ્રમાણતાસે જો અપની રુચિકા વિષય વનોના હૈ વહ દર્શન બલ હૈ, જિલ્લકે અવલમ્બનસે જીવ દુષ્કર ધી સાંસારિક પદાર્થોંકી આસક્તિકા પરિત્યાગ કરકે અનન્ત અવ્યાવાધ રૂપ જો એકાન્તિક આત્યન્તિક આત્માકા આનન્દ હૈ ડમકા અનુભવ કરતાં હૈ, વહ ચારિત્ર બલ હૈ, અનશન આદિ તપકી જો શક્તિ હૈ વહ તપોવલ હૈ હસકે પ્રભાવસે જીવ અનેક જન્માન્તરોંમેં ઉપાર્જિત કિયે ગયે, દુઃસ્વકે આદિ કારણ એવં ગાઠરૂપસે બન્ધકો પ્રાપ્ત હુએ એસે કર્મોંકો નષ્ટ કર દેતા હૈ, આત્મશક્તિ રૂપ જો બલ હૈ, વહ વીર્યવલ હૈ, હસકે પ્રભાવસે જીવ વિભિન્ન પ્રકારકી ગમનાગમનાદિ રૂપ ક્રિયાઓંમેં પ્રવૃત્ત હોના હૈ, તથા હસીકે પ્રભાવસે જીવ સમસ્ત કર્મરૂપ મલકો નિવારણ કરકે શાશ્વત આનન્દ સન્દોહકો પ્રાપ્ત કરનેવાલા હોના હૈ ॥ સૂ. ૪૪ ॥

ન સમજી શકાય એવાં અતીન્દ્રિય પદાર્થોના વિષયમાં જિનેન્દ્ર લગવાનો એ જે કહ્યું છે તેને જ પ્રમાણ માનવું તેનું નામ દર્શનમળ છે. જેનું અવલંબન લઈને જ દુષ્કર સાંસારિક પદાર્થોની આસક્તિનો પણ ત્યાગ કરીને અનંત, અવ્યાવાધ એવાં એકાન્તિક અને આત્યન્તિક આત્માના આનંદનો અનુભવ કરે છે, તેનું નામ ચારિત્રમળ છે.

અનશનાદિ તપની જે શક્તિ છે તેને તપોમળ કહે છે. તપના પ્રભાવથી જ અનેક જન્માન્તરોમાં ઉપાર્જિત કરેલાં, દુઃખના આદિ કારણ રૂપ, અને ગાઠ રૂપે બન્ધદશાને પામેલાં એવાં કર્મોનો નાશ કરી નાખે છે.

આત્મશક્તિ રૂપ જે મળ છે તેનું નામ વીર્યમળ છે. તેના પ્રભાવથી જ વિભિન્ન પ્રકારની ગમનાગમનાદિ રૂપ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તથા તેના જ પ્રભાવથી જ સમસ્ત કર્મરૂપ મળને સાફ કરીને શાશ્વત, અમન્દ આનંદ સંદોહને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ સૂ. ૪૪ ॥

अनन्तरं चारित्रबलमुक्तम्, चारित्रबलयुक्तश्च सर्वदा सत्यभाषी भवतीति सत्यं तद्विरुद्धं मृषादिकं च प्ररूपयितुमाह—

मूलम्—दसविहे सच्चे पणत्ते, तं जहा—जणवय १ सम्मय २ ठवणा ३ नामे ४ रूवे ५ पडुच्च सच्चे ६ य । ववहार ७ भाव ८ जोगे ९, दसमे ओवम्मसच्चे १० य ॥ १ ॥ दसविहे मोसे पणत्ते, तं जहा—कोहे १ माणे २ माया ३ लोहे ४ पिजे ५ तदेव दोसे ६ य हाल ७ भए ८ अक्खाइय ९, उवघायनि-सिए १० दसमे दसविहे सच्चामोसे पणत्ते—तं जहा—उप्पन्न-मीसए २ विगयमीसए २ उप्पणविगयमीसए ३ जीवमीसए ४ अजीवमीसए ५ जीवाजीवमीसए ६ अणंतमीसए ७ परि-त्तमीसए ८ अद्धामीसए ९ अद्धद्धामीसए १० ॥ ३ ॥ सू०४५॥

छाया—दशविधं सत्यं प्रज्ञसम्, तद्यथा—जनपदं १, सम्मतं २, स्थापना ३, नाम ४, रूपं ५, प्रतीत्यसत्यं ६ च । व्यवहारो ७, भावो ८, योगो ९ दशममौषम्यसत्यं १० च ॥ १ ॥ दशविधं मृषा प्रज्ञसम्, तद्यथा—क्रोधो १ मानो २ माया ३ लोभः ४ प्रेम ५ तथैव दोषश्च ६ । हासो ७ भयम् ८ आख्यायिका ९ उपघातनिश्चितं १० दशमम् ॥ २ ॥ दशविधं सत्यमृषा प्रज्ञसम्, तद्यथा—उत्पन्नमिश्रकम् १, विगतमिश्रकम् २, उत्पन्नविगतमिश्रकम् ३ जीवमिश्रकम् ४ अजीवमिश्रकम् ५ जीवाजीवमिश्रकम् ६ अनन्तमिश्रकम् ७, परीतमिश्रकम् ८, अद्धामिश्रकम् ९ अद्धाद्धा मिश्रकम् १० ॥ ३ ॥ सू० ४५ ॥

ऊपरके ४४ वे सूत्रमें चारित्र बलके विषयमें कथन किया गया है, सो इस चारित्र बलसे युक्त जो जीव होता है, वह सर्वदा सत्यभाषी होता है, अतः अब सूत्रकार सत्यका और इस सत्यसे विरुद्ध मृषा आदिका कथन करते हैं—“दसविहे सच्चे पणत्ते” इत्यादि ॥ सू०४५॥

पूर्वसूत्र चारित्रबल विषे कडेवामां आ०युं. आ चारित्रबलवधी संपन्न डोय जेवो ७व सर्वदा सत्यभाषी डोय छे. पूर्वसूत्र साथे आ प्रकारना वीधे डेवे सूत्रकार सत्यना १० प्रकारेनुं अने तेना करतां विपरीत जेवां मृषा (असत्य)ना दस प्रकारेनुं कथन करे छे—

दसविहे सच्चे पणत्ते” इत्यादि—(सू. ४५)

ટીકા—‘ દસવિદ્દે સત્ત્વે ’ ઇત્યાદિ—

સદ્ભ્યઃ—પ્રાણિભ્યઃ પદાર્થોભ્યો મુનિભ્યો વા હિતં સત્યં, તદ્દશવિધં પ્રજ્ઞ-
સમ્, તથા—‘ જનપદઃ ’ ઇત્યાદિ । અન્ન—જનપદાદયઃ શબ્દા ઉત્તરપદલોપેન
નિર્દિષ્ટાઃ । અન એતેષુ સત્યમિતિ પદં સંયોજનીયમ્ । તથાહિ—જનપદસત્યં—તં તં
જનપદ્મધિકૃત્ય ઇષ્ટાર્થપ્રતિપત્તિજનકતયા વ્યવહારહેતુત્વાત્ સત્યમિત્યર્થઃ ।
યથા—કોઢ્કાદિષુ પયઃ પિચ્ચ, ઇત્યાદિ—રુચ્યતે ? । સમ્મતરાત્યમ્—સકલલોક
સમ્મતયા સત્યનયા પ્રસિદ્ધમ્ । યથા—કુમ્બુદ, કુવલયોત્પલતામરસાનાં પદ્મજાતત્વે

સત્ય ૧૦ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ ।

જો પ્રાણિઓંકે લિયે પદાર્થોંકે લિયે અથવા મુનિજનોંકે લિયે હિત
રૂપ હોના હૈ, વહ સત્ય હૈ વહ સત્ય હસ પ્રકારસે ૧૦ ભેદોંવાલા કહા
ગયા હૈ, જૈસે—જનપદ સત્ય ૧, સમ્મત સત્ય ૨, સ્થાપના સત્ય ૩ નામ
સત્ય ૪, રૂપ સત્ય ૫, પ્રતીત્ય સત્ય ૬ વ્યવહાર સત્ય ૭ ભાવસત્ય ૮
યોગસત્ય ૯ ઓર ઔપમ્ય સત્ય ૧૦ ।

હસલિયે હનમેં ‘ સત્ય ’ પદ લગા લેના ચાહિયે ડસ ડસ જનપદકો
લેકર જો વચન ઇષ્ટ અર્થકી પ્રતિપત્તિકા જનક હોનેલે વ્યવહારકા હેતુ
હોતા હૈ, ઓર હસી કારણ જો સત્ય માના જાતાહૈ, વહ વચન જનપદ
સત્ય હૈ, જૈસે કોઢ્કાગ આદિ દેશોંમેં પય—પાંતીકો “ પિચ્ચ ” કહા જાતા
હૈ ? જો વચન સકલ લો ઠોંકી સમ્મતિસે સત્ય રૂપસે પ્રસિદ્ધ હોતા હૈ
વહ સમ્મત સત્ય હૈ, જૈસે કુમ્બુદ, કુવલય, ઉત્પલ, તામરસ વે સવ

સત્ય દસ પ્રકારનું કહ્યું છે. જે પ્રાણીઓને માટે, પદાર્થોને માટે અથવા
મુનિજનોને માટે હિતરૂપ હોય છે, તેનું નામ સત્ય છે. તેના નીચે પ્રમાણે
૧૦ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) જનપદ સત્ય, (૨) સમ્મત સત્ય, (૩) સ્થાપનાસત્ય,
નામસત્ય, (૫) રૂપસત્ય, (૬) પ્રતીત્યસત્ય, (૭) વ્યવહારસત્ય (૮) ભાવસત્ય,
(૯) યોગસત્ય અને (૧૦) ઔપમ્યસત્ય.

હવે આ દસે પ્રકારના સત્યનો ભાવાર્થ સમજાવવામાં આવે છે—જે જે
જનપદમાં જે વચન ઇષ્ટ અર્થની પ્રતિપત્તિનું જનક હોવાને કારણે વ્યવહારના
હેતુરૂપ ગનતું હોય છે અને એજ કારણે જેને સત્ય માનવામાં આવે છે,
એવાં વચનને જનપદસત્ય સમજવું. જેમ કે કોંકણમાં પય (પાણી)ને “ પિચ્ચ ”
કહે છે. પાણીને “ પિચ્ચ ” કહેવું તે જનપદસત્યના દેખાત રૂપ સમજવું. જે
જે વચન સકળ લોકની સંગતિથી સત્યરૂપે પ્રસિદ્ધ થાય છે, તે વચનને સમ્મત
સત્ય કહે છે. જેમ કે કુમ્બુદ, કુવલય, ઉત્પલ, તામરસ વગેરે પદ્મ પેદા થાય

समानेऽपि सूर्योदयविकसनशील अरविन्दमेव पङ्कजत्वेन सकलसम्मतं न शेषम्, इति । २ । स्थापनासत्यम्-स्थाप्यते तत्तद्रूपेण या सा स्थापना, तद्रूपं सत्यम् । इदं च तथाविधमङ्गादिविन्यासं मुद्राविन्यासं चोपलभ्य प्रयुज्यते । तत्राङ्गादि विन्यासमुपलभ्य यथा-पुरस्थितविन्दुद्वयसहितमेकमङ्गमुपलभ्य षतमिदमिति, विन्दुत्रय सहितमेकमङ्गमुपलभ्य सहस्रमिदमिति । तथाविधमुद्रादिविन्यासमुपलभ्य तु मृत्तिकादिषु माषोऽयं कार्पापणोऽयमिति । ३ । नामसत्यम्-नामतः सत्यं, यथा-कुलमवर्द्धयन्नपि कुलवर्द्धन इति नाम ४ । रूपसत्यम्-रूपतः सत्यम्, यथा-

पङ्कसे उत्पन्न होते हैं फिर भी सूर्योदयके होने पर विकसनशील होनेके कारण अरविन्दही पङ्कज रूपसे सकल जन सम्मत है, शेष नहीं २, स्थापना रूपसे जो सत्य है, वह स्थापनासत्य है यह स्थापनासत्य अङ्क आदिके विन्यासको लेकर देखा जाता है, अङ्क आदिके विन्यासको लेकर स्थापना सत्य इस प्रकारसे हैं जैसे-१ संख्याके आगे ०० विन्दुओंसे १०० की जो संख्या मांगी जाती है, तीन विन्दुओंके रखने से हजारकी संख्या मानी जाती है वह सब स्थापनासत्य हैं इसी प्रकारसे मृत्तिकादिकोंमें जो यह एक माषा है यह एक तोला है, इत्यादि रूप जो व्यवहार है वह मुद्राविन्यास रूप स्थापना सत्य है ३, नामसे जो सत्य है वह नामसत्य है जैसे-कुलको नहीं बढ़ाने पर भी व्यवहार में कुलवर्द्धन ऐसा नाम रख लिया जाता है, सो यह नामसत्य है । ४ ।

छे. छतां पणु सूर्योदय थाय त्पारे न विकसवाना स्वभाववाणा अरविन्देने न सकणवैकभां पङ्कने नामे ज्येणभवामां आवे छे-अन्य कुलोने (कुमुदादिने) पङ्क इपे ज्येणभवामां आवतां नथी. अरविन्द (कमण)ने पङ्क कडेपुं ते वैकसम्मत सत्य छे.

स्थापना सत्य स्थापना इपे ने सत्य छे तेनुं नाम स्थापना सत्य छे. अंक आदिना विन्यासनी दृष्टिजे आ प्रभाणु स्थापना सत्य जेवामां आवे छे.-'अंक' सङ्ख्यानी नभणी भाणुजे (जे शून्य) भूकवाथी ने १०० सङ्ख्या मानवामां आवे छे अने ००० (त्रणु शून्य) भूकवाथी ने १००० नी सङ्ख्या मानवामां आवे छे ते स्थापना सत्यना दृष्टांत इप छे ज्येण प्रभाणु माटी आदिने माटे "आ अंकभाषे छे, आ अंक तोलो छे" इत्यादि इप ने व्यवहार थाय छे ते मुद्राविन्यासइप स्थापना सत्य छे.

नामसत्य-नामनी अपेक्षाजे न (नडीं के गुणनी अपेक्षाजे) ने सत्य छे तेने नामसत्य कडे छे. जेम के कुणनी वृद्धि नडीं करनारने पणु 'कुलवर्द्धन' ज्येवी संज्ञा द्वारा ज्येणभवामां आवे छे धन विनाना आदमीनुं नाम "धनपाद" डोय छे, आ नामसत्यनां दृष्टान्तो छे.

દમ્ભતોડપિ પ્રવ્રજિત ઇત્યુચ્યતે । ૫ । પ્રતીત્ય સત્યમ્-પ્રતીત્ય=વસ્તવન્તરમાશ્રિત્ય સત્યમ્ । યથા-અનામિકાયાઃ કનિષ્ઠિકામાશ્રિત્ય દીર્ઘત્વં, મધ્યમામાશ્રિત્ય તુ હ્રસ્વત્વમિતિ ૬। વ્યવહારસત્યમ્-વ્યવહારો=લોકવ્યવહારઃ, તદપેક્ષયા સત્યમ્ । યથા-ગિરિર્દહ્યતે ભાજનં સ્વતિ, અઙ્ગિકા એડકા, ઇત્યાદિ । અયં ભાવઃ-લોકે ગિરિગતતૃણાદિદાહેડપિ તૃણાદિના સહ ગિરેરભેદમાશ્રિત્ય ગિરિર્દહ્યતે, ઇતિ । ભાજનગતજલભાવેડપિ જલભાજનયોરભેદવિવક્ષણાદ્ ભાજનં સ્વતિ, ઇતિ, કર્ત્તન-યોગ્યલોમાભાવે સૂક્ષ્મલોમસદ્ભાવેડપિ અઙ્ગિકા એડકેતિ ચ પ્રયુજ્યતે, ઇતિ ૭।

જો રૂપસે સત્ય હોતા હૈ, વહ રૂપ સત્ય હૈ જૈસે-કોઈ દમ્ભસે ખી ઘાહે પ્રવ્રજિત વ્યથો ન હુઆ હો પર ફિર ખી વહ પ્રવ્રજિત કહા હી જાતા હૈ, સો ઘહ રૂપસત્ય હૈ ॥૫॥

વસ્તવન્તરકો આશ્રિત કરકે જો સત્ય હૈ વહ પ્રતીત્ય સત્ય હૈ, જૈસે-અનામિકા અઙ્ગુલીમેં કનિષ્ઠિકા અઙ્ગુલીકી અપેક્ષા દીર્ઘતા હૈ, ઓર મધ્યમા અઙ્ગુલીકી અપેક્ષા હ્રસ્વતા હૈ ૬ લોક વ્યવહારકી અપેક્ષાસે જો સત્ય હૈ વહ વ્યવહાર સત્ય હૈ, જૈસે લોકમેં કહા જાતા હૈ કિ પહાડ જલ રહા હૈ ઘર ચૂ રહા હૈ એડકા (ઘેટા) લોમ ધિના કી હૈ, યચ્ચપિ પર્વત નહીં જલતા હૈ પહાડમેં રહા તૃણાદિ પદાર્થ પર તૃણાદિકે સાથ ગિરિકા અભેદ માનકર પહાડ જલ રહા હૈ, એસા લોકમેં વ્યવહાર હોતા હૈ હસી તરહસે ઘર ચૂના હૈ પરન્તુ જલ ઓર ઘરમેં અભેદકી વિવક્ષા કરકે લોક કહ દેતા હૈ કિ ઘર ચૂ રહા હૈ હસી

રૂપસત્ય-જે રૂપની અપેક્ષાએ સ.ય હોય છે તેને રૂપસત્ય કહે છે જેમ કે કોઈ વ્યક્તિ દંભને ખાતર પ્રવ્રજિત થાય, છતાં પણ તેનો વેધ જોઈને તેને પ્રવ્રજિત જ કહેવામાં આવે છે. આ રૂપસત્યના દૃષ્ટાન્તરૂપ છે.

પ્રતીત્યસત્ય શું વસ્તવન્તર (અન્ય વસ્તુનો)નો આશ્રય લઈને જે સત્ય રૂપ મનાય છે તેને પ્રતીત્ય સત્ય કહે છે. જેમ કે અનામિકા નામની જે આંગળી છે તે ટચલી આંગળી કરતાં મોટી છે અને વચલી આંગળી કરતાં નાની છે.

વ્યવહાર સત્ય-લોકવ્યવહારની અપેક્ષાએ જે વચન સત્ય ગણાય છે તે વચનને વ્યવહાર સત્ય કહે છે. તેનાં દૃષ્ટાંતો નીચે પ્રમાણે છે-“ પહાડ સળગી રહ્યો છે, ઘર ચૂવે છે, ઘેડું રુવાટી વિનાતું છે,” ઇત્યાદિ વાક્યો વ્યવહાર સત્યના દૃષ્ટાંતરૂપ છે. ખરી રીતે પહાડ બળતો નથી, પણ તૃણાદિની પદાર્થ બળતાં હોય છે. છતાં તૃણાદિની સાથે પહાડને અલેહ માનીને “ પહાડ બળે છે,” એવો લોકમાં વ્યવહાર થાય છે. ઘર ચૂતું નથી, પણ પાણી ચૂવે છે. છતાં પણ ઘર અને જલમાં અલેહ માનીને “ ઘર ચૂવે છે,” એવું લોકો કહે

भावसत्यम्—भावो=वर्णादिः, ततः सत्यम् । अयं भावः—यो भावो वर्णादिर्यस्मिन्नु-
त्कटो भवति, तं भावमाश्रित्य तस्मिन् यः शब्दयोगः स भावसत्यम् । यथा शुक्ला
बलाका—वक्रपक्तिः श्वेता इति बलाकायां यद्यपि निश्चयेन पञ्चवर्णसद्भावः, तथापि
सा शुक्लवर्णस्य प्राचुर्यात् शुक्लेति व्यपदिश्यते, इति ॥ ८ ॥ योगसत्यम्—योगः=
सम्बन्धः, ततः सत्यम् । यथा—छत्री दण्डीति । छत्रयोगवान् दण्डयोगवान् कदा-
चित् छत्रदण्डयोर्योगाभावेऽपि छत्री दण्डीति प्रोच्यते, इति ॥ ९ ॥ तथा—

प्रकारसे कतरनेके योग्य लोमोंके अभावमें सूक्ष्म लोमोंके सद्भाव होने
पर भी भेड बिना लोम की है ऐसा व्यवहार होता है ७।

भावसत्य—भाव नाम वर्ण आदिका है, इस वर्णादिकके आश्रित
जो सत्य है वह भावसत्य है जैसे—बलाका—बगले की पक्ति शुक्ल है
देखा जावे तो निश्चय नयकी अपेक्षा से बलाकामें पांचों ही वर्ण होते
हैं—पर उसमें शुक्ल वर्ण अधिक होता है इसलिये उसकी प्रचुरताको
लेकर बलाका शुक्ल है ऐसा व्यवहार होता है, अतः यह भावसत्य है
इस प्रकार जिसमें जिस वर्णकी अधिकता होती है, उस वर्णकी अधिक-
ताको लेकर होनेवाला व्यवहार नयकी अपेक्षासे ही भावसत्य है ८ ।

योगसत्य—सम्बन्ध रूप योगसे जो सत्य है वह योगसत्य है जैसे—
छत्री दण्डी आदि रूप व्यवहार—जो सदा अपने पास दण्ड एवं छत्र
रखता है, व्यवहारमें वह छत्रे वाला दण्डेवाला कहा जाता है परन्तु
यदि उसके पास दण्ड और छत्रा नहीं भी होते हैं तब भी वह दण्डी
और छत्री ऐसा कहा जाता है ९ ।

कडे છે. કાતરવા લાયક રુવાંટીનો અભાવ હોય અને સૂક્ષ્મ રુવાંટીનો સદ્ભાવ
હોય ત્યારે “ઘેટુ રુવાંટી વિનાતું છે,” એવું લોકો કહે છે.

ભાવસત્ય—વર્ણ આદિનું નામ ભાવ છે કેાઈ પણ વસ્તુમાં જે રંગની
અધિકતા હોય તે પ્રકારનો તે વસ્તુનો રંગ કહેવો. તે ભાવસત્ય છે. જેમ કે
“બલાકા શુકલવર્ણની છે.” ખરી રીતે બલાકામાં પાંચે વર્ણોના સદ્ભાવ હોય
છે, પરન્તુ તેમાં શુકલવર્ણ અધિક હોય છે—તેથી શુકલવર્ણની પ્રચુરતાને લીધે
“બલાકા શુકલ છે,” એવો વ્યવહાર થાય છે આ પ્રકારે વર્ણની અધિકતાની
અપેક્ષાએ જે વ્યવહાર થાય છે. તેને ભાવસત્ય કહે છે.

યોગસત્ય—સાબંધરૂપ યોગની અપેક્ષાએ જે સત્ય છે તેને યોગસત્ય કહે
છે. જેમ કે જે પોતાની પાસે દંડ રાખે છે તેને દંડાવાળો અને છત્રી રાખે
છે તેને છત્રીવાળો કહે છે; ભલે ક્યારેક તેની પાસે, દંડો અથવા છત્રી ન હોય,
તેપણુ તેમને માટે ‘દંડાવાળા, છત્રીવાળા,’ ઇત્યાદિ જે વ્યવહાર થાય છે તે
યોગસત્ય રૂપ સમજવો.

औपम्यसत् यम्—औपम्यम्=उपमा, ततः सत्यम् । यथा—समुद्रवत्तडाग इति १०।१॥
 तथा—मृषा=असत्यं, तद् दशविधं प्रज्ञप्तम् । तथा—क्रोध इत्यादि । अत्रा-
 ऽपि क्रोधादिपदेन ' क्रोधमृषा ' इत्यादिरूपेण बोध्यम् तथाहि—क्रोधमृषा=क्रोधा-
 श्रितम् असत्यम् । यथा—क्रोधवशात्पिता पुत्रं प्रति कथयति—' नासित्वं मम पुत्रः '
 इति १ । मानमृषा—मानमाश्रित्यासत्यम् । यथा—अपण्डितोऽपि मानवशादाह—
 ' महापण्डितोऽह '—मिति २ । मायामृषा=मायादशादसत्यम् । यथा—न्यासरक्षकेण

औपम्यसत्य-उपमासे जो सत्य है वह औपम्य सत्य है जैसे-व्यव-
 हारमें ऐसा कह दिया जाता है कि यह तडाग तालाव, समुद्रकी तरह है १०।

इसी प्रकारसे मृषा वचन भी दश प्रकारका कहा गया है—मृषा
 नाम असत्यका है जैसे—क्रोध १ मान २ माया ३ लोभ ४ प्रेम ५ दोष
 ६ हास ७ भय ८ आख्यायिका ९ एवं उपघात निश्चित यहाँ प्रत्येक
 पदके साथ मृषा शब्दका योग कर लेना चाहिये जैसे—क्रोध मृषा इत्यादि
 जैसे—क्रोधके आश्रित होता है, वह क्रोधमृषा है जैसे—क्रोधके वशसे
 पिता पुत्रसे ऐसा कहने लगता है कि तू मेरा पुत्र नहीं है १।

मानके आश्रित जो असत्य होता है, वह मान मृषा है—जैसे—कोई
 अपण्डित मनके आवेशमें आकर कहने लगता है कि मैं बहुत बड़ा
 पण्डित हूँ । २।

मायाके वशसे जो असत्य कहा जाता है, वह माया मृषा है—जैसे—

औपम्यसत्य-उपमानी अपेक्षाओं के सत्य छे तेतुं नाम औपम्यसत्य
 छे. जेभ के लोकांमां जेपुं कथन थाय छे के " आ तणाव तो समुद्र जेपुं छे"

जेव प्रमाणे मृषावचन पणु १० प्रकारनां इहां छे—

असत्य वचनने मृषावचन कडे छे. तेना १० प्रकारे नीचे प्रमाणे छे—
 (१) क्रोध, (२) मान, (३) माया, (४) लोभ, (५) प्रेम, (६) दोष, (७) हास,
 (८) भय, (९) आख्यायिका अने (१०) उपघात निश्चित

अहीं प्रत्येक शब्दनी साथे ' मृषा 'ने योग करवे। जेधजे जेभ के
 क्रोधमृषा इत्यादि.

क्रोधने कारणे जे असत्य जालाय छे तेने क्रोधमृषा कडे छे. जेभ के
 कोई वार क्रोधने कारणे पिता पुत्रने कडे छे के " तू मेरा पुत्र नहीं.

मानमृषा—मानने कारणे जे असत्य जालाय छे तेने मानमृषा कडे छे.
 जेभ के कोई अपण्डित मानना आवेशमां आवीने जाली जय छे के " हूँ
 धरुं मोटे पण्डित हूँ."

निक्षेप्ता प्रोच्यते- 'नष्टस्ते न्यासः ' थापण ' इति प्रसिद्धः ' इति ३। लोभमृषा-
लोभमाश्रित्य असत्यम्। यथा-अन्यथा क्रीत्वा ' इत्यमेवेदं क्रीत ' -मिति वणिक प्रभृ-
तीनामुक्तिरिति ४। प्रेममृषा-प्रेम=प्रीतिमाश्रित्य मृषा=असत्यम्। यथा- ' तव-
दासोऽह ' मित्यादि ५। द्वेषमृषा=द्वेषाश्रितमसत्यम्। यथा-मत्सरिणां गुणसम्प-
न्नेऽपि ' निर्गुणोऽय ' मित्यादिकथनम् ६। हासमृषा-हासमाश्रित्य असत्यम्।

कोई २ धरोहर रखनेवाला व्यक्ति अन्य किसी गहना रखनेवाले से मायाके
वशसे ऐसा कह देना है कि तेरी धरोहर नष्ट हो गई है ३।

लोभके आश्रित जो असत्य होता है वह लोभमृषा है जैसे-
जितने भावमें जो वस्तु नहीं खरीदी गई होती है-वेचनेवाला वणिक
उस वस्तुको लेनेवालेसे ऐसा कह दिया करता है कि मैंने यह वस्तु
इतनेमेंही खरीदी है ४।

प्रीतिको आश्रित करके जो असत्य कहा जाता है वह प्रीतिमृषा
है, जैसे-कितनेक मनुष्य प्रीतिके आवेशसे ऐसा कह दिया करते हैं,
कि मैं तो आपका सेवक हूँ ५, द्वेषको आश्रित करके जो असत्य वचन
बोले जाते हैं वह द्वेषमृषा है, जैसे-कितनेक मत्सरीजन (ईर्ष्यालु)
अपने गुणवान् विपक्षीके प्रति ऐसा कह देते हैं कि वह तो बिलकुल
मूर्ख है, हँसी मजाक में जो असत्य वचन बोल दिये जाते हैं वह हास

मायामृषा-माया (कपट) ने कारणे ने असत्य भोलावामां आवे छे तेने
मायामृषा कहे छे. जेम के केध माणुस केधने त्यां पोतानां धरेणुं आदि
थापण भूझी गयो डाय, ते पयावी पडवाना डेतुपूर्वक " ते धरेणुं आदि
थोर थोरी गया अथवा धरमां आग लागवाथी नाश पाभ्यां ", जेवुं असत्य
भोलावुं तेनुं नाम मायामृषा छे.

दोषमृषा-दोषने कारणे ने असत्य भोलाय छे तेने ' दोषमृषा ' कहे
छे जेम के केध वेपारी पोते थार इपीये भरीहेली वस्तु पांथ इपीये भरीहे
छे, जेवुं ने असत्य कथन आडक पासे करे छे तेने दोषमृषा कहे छे.

प्रेममृषा-पोताना प्रेम प्रकट करवाने भाटे ने असत्य वचन भोलाय छे
तेनुं नाम प्रीतिमृषा छे. जेम के प्रेमना आवेशमां केध माणुस केधने जेवुं
कही नाजे के " हुं आपनो सेवक छु, " आ प्रेममृषा नो हाथलो थयो.

द्वेषमृषा-द्वेषने कारणे असत्य भोलाय छे तेने द्वेषमृषा कहे छे. जेम के
केध गुणवान विरोधीने भाटे जेवुं कहेवुं के " आ माणुस तो तदन भूर्ण छे. "

हासमृषा-मजाकमां ने असत्य वचन भोलावामां आवे छे. तेने हास-
मृषा कहे छे. जेम के केधनी मजाक करवा भाटे तेनी केध वस्तु संताडी

યથા-કસ્યચિત્ કેનાપિ કસ્મિશ્ચિદ્ વસ્તુનિ વૃદ્ધીતે પૃથ્વોઃ કાસ્યવશાત્ સ ગ્રાહ--' ન મયા દૃષ્ટ '—મિતિ ૭। મયગૃપા-મયમાશ્રિત્ય મૃપા । યથા-રાજપુરુષૈર્વૃદ્ધીતાનાં ચૌરાણામયથાતથઘાષણમ્ ૮। આરુવાયિકા મૃપા-આરુવાયિકામાશ્રિત્ય મૃપા= અત્યુક્તયાદિરૂપા । યથા-ગજમદ્ગલૈર્નદીજાતેતિ ૯। તથા-દશમં મૃપા ઉપઘાત- નિશ્રિતમ્-ઉપઘાતે=પ્રાણિવધે નિશ્રિતમ્=આશ્રિતમ્ । યથા-અવાતકે ' યાતકો- ડય ' મિત્યાઘશ્યાખ્યાનવચનમ્ ૧૦ ॥ ૨ ॥ તથા-સત્યમૃપા-સત્યં ચ ત-મૃપા

મૃપા હૈ-જૈસે-કોઈ વ્યક્તિ હૈસી હંસીમેં જવ કિસી કી કોઈ વસ્તુ છિપા લેના હૈ, તો જિસની વહ વસ્તુ હોની હૈ વહ તમસે પૂછના હૈ કિ તુમને મેરી વહ વસ્તુ દેસી હૈ? તો વહ કહ દેના હૈ કિ મૈને તેરી વહ વસ્તુ નહીં દેસી હૈ ॥૭॥

અયકો આશ્રિત કરકે જો અસત્ય બોલા જાતાહૈ, વહ અયમૃપાહૈ- જૈસે-રાજપુરુષોં દ્વારા પકડે ગયે ચૌર અયકે વશલે-ઝૂઠ વોલ દેલેહૈ ૮।

આરુવાયિકા મૃપા--કથા-કહાર્નીકે પ્રણજ્ઞમેં જો ચઢા વઢાકર વાત કહી જાતી હૈ વહ આરુવાયિકા મૃપા હૈ-જૈસે-વહાં ઇતના મદ્ગલ હાથિયોંકા દ્વારા કિ ઉસસે ઇક નદી વહને લગી, જો અસત્ય પ્રાણિ- વધમેં આશ્રિત હોતા હૈ, વહ ઉપઘાત નિશ્રિત મૃપા હૈ જૈસે-અવાતકકે વિષયમેં વહ ઘાતક હૈ, ઇત્યાદિ રૂપ અશ્યાખ્યાન વચન ૧૦ ઇસી તરહસે

દેવામાં આવે. જ્યારે તે માણસ એવું પૂછે કે “શું તમે મારી આ વસ્તુ લીધી છે?” ત્યારે એવો જવાબ આપવામાં આવે કે “ને તે વસ્તુ લીધી નથી” તે આ પ્રકારના અસત્ય વચનને હાસમૃપા કહે છે.

ભયમૃપા-ભયને કારણે જે અસત્ય બોલવામાં આવે છે. તેને ભયમૃપા કહે છે. જેમ કે રાજ્યના પોલીસો દ્વારા પકડવામાં આવેલો ચોર સજાના ભયથી ઝૂઠું બોલે છે.

આખ્યાયિકામૃપા-કથા કહેતી વખતે અથવા કોઈ પ્રસંગનું વર્ણન કરતી વખતે જે મીઠું મરચું ભભરાવીને અતિશયોક્તિભરી વાત કરવામાં આવે છે તેનું નામ આખ્યાયિકામૃપા છે. જેમ કે “ત્યાં હાથીઓના ગંડસ્થળમાંથી એટલો બધો મદ્દ અર્થોં કે મદ્દની નદી વહેવા લાગી.”

ઉપઘાતનિશ્રિતમૃપા-પ્રાણિવધનો આશ્રય લઈને જે અસત્ય બોલાય છે તેને ઉપઘાતનિશ્રિતમૃપા કહે છે. જેમ કે અઘાતકને ઘાતક કહેવો તે આ પ્રકારનું મૃપાવચન ગણાય છે. આ પ્રકારના અશ્યાખ્યાન વચનને ઉપઘાતનિશ્રિતમૃપા કહે છે.

चेति, सत्यानृतात्मकं मिश्रवचनं दशविधं प्रकृतम् । तद्यथा-उत्पन्नमिश्रकम्-
इत्यादि । तत्र-उत्पन्नमिश्रकम्-उत्पन्नम्=उत्पन्नविषयं मिश्रं=सत्यमृषारूपम्-
उत्पन्नमिश्रं, तदेव-उत्पन्नमिश्रकमिति । यथा-'श्वस्ते शत्रु दास्यामी'-त्युक्तं
पञ्चाशद्दत्तं, यद्वा-'अस्मिन्नगरे दशदारका जाताः' इति कथयतस्तन्म्यूनाधिक-
भावे सत्यामृषात्वात्तदिति ।

सत्य मृषा वचन भी-सत्यानृतात्म वचन भी दश प्रकारका कहा गया
है जैसे-उत्पन्न मिश्रक १, विगत मिश्रक २, उत्पन्नविगतमिश्रक ३
जीवमिश्रक ४, अजीवमिश्रक ५, अनन्तमिश्रक ६, अनन्त मिश्रक
७, परीनमिश्रक ८, अद्धा मिश्रक ९ और अद्धाद्धा मिश्रक १०

इनमें उत्पन्न विषयक जो सत्य मृषा रूप वचन है, वह उत्पन्न
मिश्रक है-जैसे-मैं तुम्हें कल सौ रुपया दूंगा इस प्रकार कह कर ५०
पचास देनेवालेके वचन उत्पन्न मिश्रक हैं-क्योंकि जितने रुपया देनेको
कहा है उतने रुपया नहीं देनेसे तो मृषापन वचनमें आया-परन्तु दिये
अवश्य हैं-अतः इस अपेक्षा वचनमें सत्यता आई इस तरह ऐसे वचन
सत्य और मृषा इन दोनोंसे मिले हुए होनेके कारण उत्पन्न विषयमें
सत्यमृषा मिश्रक हैं । इसी तरहसे इस नगरमें १० बालक उत्पन्न हुए
हैं-इस प्रकारके वचनमें भी न्यूनाधिक भावके होने पर सत्यमृषा
मिश्रकता जाननी चाहिये ।

એજ પ્રમાણે સત્યમૃષા (સત્યાનૃતાત્મ) વચન પણ ૧૦ પ્રકાર કહ્યા છે.

(૧) ઉત્પન્નમિશ્રક, (૨) વિગતમિશ્રક, (૩) ઉત્પન્નવિગતમિશ્રક, (૪) જીવ-
મિશ્રક, (૫) અજીવમિશ્રક, (૬) જીવાજીવમિશ્રક, (૮) અનન્તમિશ્રક, (૯) અદ્ધા
મિશ્રક અને (૧૦) અદ્ધાદ્ધામિશ્રક.

ઉત્પન્નમિશ્રક-ઉત્પન્ન વિષયક જે સત્યમૃષારૂપ વચન છે તેને ઉત્પન્નમિશ્રક
કહે છે. જેમ કે કોઈને બીજે દિવસે ૧૦૦ રૂપિયા દેવાનો વાયદો કર્યો હોય,
પરન્તુ ૫૦ રૂપિયા દેવામાં આવે, તો તે પ્રકારનો વાયદો કરનારના વચનને
ઉત્પન્નમિશ્રક કહે છે, કારણ કે વાયદા પ્રમાણેની પૂરી રકમ ન દેવાને કારણે
તેમાં સત્યનો અંશ જળવાયો છે આ વચનોમાં સત્ય અને મૃષા બંને સમિ-
લિત હોવાને કારણે આ પ્રકારનાં વચનોને ઉત્પન્ન વિષયની અપેક્ષાએ સત્ય-
મૃષામિશ્રક કહે છે. તથા કોઈ નગરમાં ૧૦ બાળકો ઉત્પન્ન થયાનું કથન કર
વામાં આવે, તો તેમાં પણ ન્યૂનાધિકતા સંભવી શકે છે. તેથી આ પ્રકારનાં
વચનને પણ સત્યમૃષામિશ્રક કહી શકાય છે

વિગતમિશ્રક-વિગતવિષય મિશ્રક । યથા-કસ્મિન્ ગ્રામે નગરે વા
 ઝનેષુ અધિકેષુ વા મૃતેષુ-‘ અઘાસ્મિન્ નગરે દશજના મૃતાઃ ’ ઇતિ ૨ । ઉત્પ
 ન્નવિગતમિશ્રક-ઉત્પન્નવિષય વિગતવિષય ચ યન્મિશ્રકં તત્ । યથા-एकस्मिन्
 ગ્રામે ઝનેષુ અધિકેષુ વા દારકેષુ ઉત્પન્નેષુ=જાતેષુ. ઝનેષુ અધિકેષુ વા જનેષુ
 વિગતેષુ=મૃતેષુ-‘ અઘાસ્મિન્નગરે દશ બાલકા જાતાઃ, દશ જનાશ્વાવાસ્મિન્ નગરે
 મૃતાઃ ’ ઇતિ ૩ । જીવમિશ્રક-જીવવિષય મિશ્રક । યથા-प्रभूतानां जीवनां
 સ્તોકાનાં ય મૃગાનાં શઙ્ગ શઙ્ગનકાદીનામેકં મહારાશિં દૃષ્ટ્વા કથિદવદતિ-‘ અહો !
 મહાનયં જીવરાશિ ’-રિતિ । અત્ર સત્યમૃપાત્વં જીવતામજીવતાં ચ મહારાશી મહા-

વિગતમિશ્રક--વિગત વિષય સમ્યન્ધી જો સત્યમૃપા વચન હૈ,
 વે વિગત મિશ્રક વચન હૈ-જૈસે-કિસી એક ગ્રામમેં કમ યા અધિક
 સનુષ્યોકે ધર જાને પર એસા કહના કિ આજ હસ ગ્રામમેં દશ આદમી
 મર ગયે હૈ ૨ ।

ઉત્પન્નવિગત મિશ્રક વચન વે હૈ જો ઉત્પન્ન વિષયક ઓર વિગત
 મિશ્રક હોતે હૈ-જૈસે-કિસી એક ગ્રામમેં કમ યા અધિક લડકોકે ઉત્પન્ન
 હો જાને પર યા કમ અધિકકે ધર જાને પર એસા કહના કિ આજ હસ
 નગરમેં ૧૦ બાલક ઉત્પન્ન હુએ હૈ ઓર ૧૦ આજ મરે હૈ ૩ ।

જીવમિશ્રક--જીવ વિષયક જો સત્ય મૃપા વચન હૈ વે જીવ
 મિશ્રક વચન હૈ-જૈસે-વહુત અધિક જીવિત એવં કમ મરે હુએ’ શંખ
 શંખનક (1) આદિકોંકી એક મહા રાશિકો દેલ્લકર કોઈ એસા કહને
 લગે-કિ અહો ! યહ જીવ રાશિ વહુત વડી હૈ હસ પ્રકારકે વચનમેં જો

વિગતમિશ્રક-વિગત વિષય સમ્યન્ધી જે સત્યમૃપા વચન છે, તેને વિગત
 મિશ્રક વચન કહે છે. જેમ કે કોઈ ગામમાં ૧૦ કરતાં ઓછાં કે વધારે
 માણસો કોઈ દિવસ મરી ગયા હોય છતાં, તે ગામમાં તે દિવસે ૧૦ માણસો
 મરી ગયા, એવું કથન કરવું તેને વિગતમિશ્રક વચન કહે છે

ઉત્પન્નવિગતમિશ્રક-ઉત્પન્ન વિષયક અને વિગતવિષયક જે સત્યમૃપા વચન
 છે તેને ઉત્પન્નવિગતમિશ્રક કહે છે. જેમ કે કોઈ નગરમાં ૧૦ થી અધિક કે
 ઓછાં બાળકોનો જન્મ થયો હોય અને ૧૦ થી ન્યૂન અથવા અધિક માણસોનું
 મૃત્યું થયું હોય છતાં એવું કહેવું કે “ આજે આ ગામમાં ૧૦ બાળકોનો
 જન્મ થયો છે અને ૧૦ માણસોનાં મરણ થયાં છે ”

ભ્રુવમિશ્રક-ભ્રુવવિષયક જે સત્યમૃપા વચન છે તેને ભ્રુવમિશ્રક વચન
 કહે છે. જેમ કે-ધણાં ભ્રુવિત અને થોડા મૃત (અભ્રુવિત) શંખ, શંખનક
 આદિનો એક મોટો ઢગલો ભોધને કોઈ એવું કહે કે-“ અરે, આ ભ્રુવરાશિ

जीवराशित्वव्यपदेशेनेति ४। अजीवमिश्रकम्—अजीवविषयं मिश्रकम् । यथा—
प्रभूतानां मृतानां स्तोकानां जीवतां च शङ्खशङ्खनकादीनामेकं महाराशिं दृष्ट्वा
कश्चिद्वदति—‘ अहो महानयम् अजीवराशि ’—रिति ५। जीवाजीवमिश्रकम्—
जीवाजीवविषयं मिश्रकम् । यथा—तस्मिन्नेव जीवन्मृतशङ्खशङ्खनकादिराशौ ‘ एता-
वन्तो जीवन्ति एतावन्तो मृताः ’ इति नियमतोऽभिधानम् ६। अनन्तमिश्रकम्—
अनन्तविषयं मिश्रकम् । यथा—मूलकादिकमनन्तकायं तस्यैव सम्बन्धिभिः पाण्डुरैः
पत्रैः अन्येन वा केनचिद् वनस्पतिना मिश्रमवलोक्य कश्चित् प्राह—‘ सर्वोऽप्ये-

सत्य मृषात्व प्रकट किया गया है वह जीते हुए और नहीं जीते हुए
शङ्खादिकोंकी महाराशिमें महाजीवराशिके व्यपदेशसे प्रकट किया
गया है ।४। अजीवमिश्रक—अजीव विषयक जो सत्य मृषा वचन
हैं—वे अजीव मिश्रक वचन हैं—जैसे—अधिक मरे हुए और कम जीते
हुए शङ्ख शंखनक आदिकोंकी एक महाराशिको देखकर कोई कहने
लगे कि यह अजीव राशि महान है ५ ।

जीवाजीवमिश्रक—जीवाजीव विषयक जो मृषा वचन है वे
जीवाजीवमिश्रक हैं—जैसे—उसी जीती हुई और मरी हुई शंख—शंख-
नक आदि राशिमें ऐसा नियमसे प्रकट करना कि इसमें इतने जीवित
हैं, और इतने मरे हैं ६, अनन्तमिश्रक—अनन्त विषयक जो सत्य
मृषा वचन हैं—वे अनन्तमिश्रक वचन हैं—जैसे—मूलक आदि अनन्त

धर्मी भेटी छे,” तो आ प्रकारनां वचनने लवमिश्रक वचन कडे छे, कारणु के
शंभादिकेनी महाराशिमां लवित शंभादि वधारे डोवाथी तेछे आ प्रकारने।
शब्दप्रयोग कर्यो छे. ते महाराशिमां लवन्त शंभादि अधिक डोवाने कारणे
सत्यता पणु छे अने थोडा अलवन्त शंभादिने कारणे मृषापनने। पणु सद्भाव छे.

लवालवमिश्रक—लव अने अलव विषयक ले सत्यमृषा वचन छे तेने
लवालवमिश्रक कडे छे नेम के उपर्युक्त लवन्त अने अलवन्त शंभ—शंभ
नक आदि राशिमां आटलां मृत छे अेबुं निश्चय पूर्वक प्रकट करबुं.

अनन्तमिश्रक—अनन्त विषयक ले सत्यमृषा वचन छे तेने अनन्तमिश्रक
कडे छे. नेम के मूलक (मूणा) आदि अनन्त कायने, तेना पीणां पीणां पान
साथे अथवा कोई अन्य वनस्पति साथे मिश्रित थयेल नेधने अेबुं कडेबुं
के ‘ आ अथां अनन्तकायिक छे,’ आ प्रकारना कथनने अनन्तमिश्रक कडे छे,

पोऽनन्तकायिकः ' इति ७। परीतमिश्रकम्-परीतविषयं मिश्रकम् । यथा-प्रत्येक-
वनस्पतिसंघातमनन्तकायिकलेशेन सहितमवलोक्य कोऽपि वदति-' सर्वोऽपि-
प्रत्येकवनस्पतिरय ' मिति ८। अद्वामिश्रकम्-अद्वैतकालः, स चेद् मस्तानात्
दिवसो रात्रिर्वा गृह्यते, तद्विषयं मिश्रकम् । यथा-कश्चित् कमपि जनं त्वरयन्
परिणतप्राये दिनसे वदति-' शीघ्रं कुरु रात्रिर्जायते '-ति । रात्रौ वा परिणतप्रा-
यायां वदति-' उत्तिष्ठ सूर्य उद्गतः ' इति ९। तथा-अद्वैतमिश्रकम्-दिवसरय
रात्रेर्वा एकदेशोऽद्वैतात्, तद्विषयं मिश्रकम् । यथा कश्चित् कमपि जनं प्रथमपौरु-
ष्यामेव जातायां त्वरयन्नेवं वदति-' गच्छ मध्याह्नो जातः ' इति १०। सू० ४५॥

कायको उसीके सम्बन्धी पाण्डु २-सफेद पत्तोंसे अथवा और किसी
दूसरी वनस्पतिसे निश्चित हुआ देवकर कोई ऐसा कहने लगे कि यह
सब अनन्तकायिक है । ७।

परीतमिश्रक--परीत विषयक जो सत्यमृषा वचन है वह परीत
मिश्रक वचन है जैसे प्रत्येक वनस्पतिके समूहको अनन्तकायिकके
लेशसे सहित देख कर कोई ऐसा कहे कि यह सब प्रत्येक वनस्पति है ८।

अद्वैत मिश्रक--रात्रि या दिवस रूप कालका नाम यहां अद्वैत शब्दसे
गृहीत हुआ है, इस अद्वैत रूप काल विषयक जो सत्य मृषा वचन है
वह अद्वैत मिश्रक वचन है, जैसे-जब दिवस समाप्ति की ओर जा रहा
हो तब कोई किसीको जल्दी की ओर प्रेरित करता हुआ कहता है कि
तुम जल्दी करो रात हो गई है, अथवा-जब रात समाप्त होनेकी ओर
होनी है तब कहता है-तुम शीघ्र उठो-सूर्य निकल आया है? दिवस

परीतमिश्रक-परीत विषयक ने सत्यमृषा वचन छे तेने परीतमिश्रक कडे
छे. जेभ के प्रत्येक वनस्पतिना समूहने अनन्तकायिकना अंशथी युक्त जेठने
कोई जेवुं कडे के आभधी प्रत्येक वनस्पति छे, ते ते कथने परीतमिश्रक कडेवाय

अद्वैतमिश्रक-रात्रि अथवा दिवस रूप कालने अही " अद्वैत " पदथी
अहं कर्वाभां आवेल छे. आ अद्वैत रूप कालविषयक ने सत्यमृषा वचन छे.
तेने अद्वैतमिश्रक कडे छे. जेभ के दिवस पूरा थवानी तैयारीमां डाय तयारे
कोईनी पासे कोई कामनी अउप लाववा भाटे जेवुं ने कडेवाभां आवे छे के
" तमे उतावण करे, रात पडी गई छे " अथवा रात्रि पूरा थवानी तैयारी
डाय तयारे जेवुं ने कडेवाभां आवे छे के " तमे जल्दी उठो, सूर्योदय थई
गयो छे, " आ प्रकारना वचनने अद्वैतमिश्रक कडे छे.

अद्वैत मिश्रक-रात्रि अथवा दिवसने जे जेक देश (विलाग) डेत
छे तेनुं नाम " अद्वैत " छे. ते अद्वैत विषयक ने सत्यमृषा रूप वचन

अनन्तरसूत्रे भाषायाः प्रस्तावः कृतः । अतः सकलभाषणीयार्थव्यापकं सत्यभाषारूप दृष्टिवादं पर्यायतो दशविधत्वेनाह—

मूलम्—दिट्टिवायस्स णं दस नामधेज्जा पणत्ता, तं जहा—
दिट्टिवाएइ वा १, हेउवाएइ वा २, भूयवाएइ वा ३, तच्चावा-
एइ वा ४, सम्मावाएइ वा ५, धम्मवावाएइ वा ६, भासावि-
चएइ वा ७, पुव्वगएइ वा ८, अणुजोगगएइ वा ९, सब्बपाण
भूयजीवसत्तसुहावहेइ वा १० ॥ सू० ४६ ॥

छाया—दृष्टिवादस्य खलु दश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—दृष्टिवाद इति वा १, हेतुवाद इति वा २, भूतवाद इति वा ३, तत्त्ववाद इति वा ४, सम्यग्वाद इति वा ५, धर्मवाद इति वा ६, भाषाविचय इति वा ७, पूर्वगतइति वा ८, अनुयोगगत इति वा, ९, सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसुहावह इति वा १० ॥ सू० ४६ ॥

अथवा रात्रिका जो एकदेश है वह अद्धाद्धा है इस अद्धाद्धा विषयक जो सत्य मृधा रूप वचन हैं वह अद्धाद्धा मिश्रक वचन है, जैसे—कोई किसी किसी मनुष्यको प्रथम पौरुषीके ही जाने पर शीघ्रताकी ओर प्रेरित करता हुआ ऐसा कहे कि—तुम जाओ दो पहर हो गया है। १० सू० ४५।

इस ऊपरके सूत्रमें भाषाका प्रस्ताव किया गया है, अतः सकल भाषणीय अर्थमें व्यापक जो सत्य भाषारूप दृष्टिवाद है उसका कथन पर्यायकी अपेक्षा लेकर सूत्रकार दशविध रूपसे करते हैं—

“ दिट्टिवायस्स णं दस नामधेज्जा पणत्ता ” इत्यादि ॥ सूत्र ४६ ॥
दृष्टिवादके दश नाम कहे गये हैं—जैसे—दृष्टिवाद १, हेतुवाद २

छे. तेने अद्धाद्धामिश्रक कडे छे. जेम डे पडेले। प्रहर पूरा थवानी तैयारी होय त्तारे काममां उतावण कराववा भाटे डोछने जेपुं कडेवामां आवे डे “ तमे उतावण करे, जीने प्रहर शर थर्छ गये,” आ प्रकारना सत्यमृधा वचनने अद्धाद्धामिश्रक कडे छे. ॥ सूत्र ४५ ॥

आगता सूत्रमां भाषानुं निरूपणुं करवामां आव्युं छे.

डवे समस्त भाषणीय अर्थमां व्यापक जे सत्यभाषारूप दृष्टिवाद छे तेनुं कथन पर्यायनी अपेक्षाजे दशविध रूपे करे छे—

“ दिट्टिवायस्स णं दस नामधेज्जा पणत्ता ” इत्यादि—(सू ४६)

दृष्टिवादना नीचे प्रमाणे दस नाम कहां छे—(१) दृष्टिवाद, (२) हेतुवाद, (३) भूतवाद, (४) तत्त्ववाद, (५) सम्यग्वाद, (६) धर्मवाद (७) भाषाविचय,

ટીકા--' દિદ્વિવાયસ્સ ણં ' ઇત્યાદિ--

દૃષ્ટિવાદસ્ય-દૃષ્ટયો દર્શનાનિ, વદનં વાદઃ, દૃષ્ટીનાં વાદો દૃષ્ટિવાદસ્તસ્ય, યદ્વા-
' દૃષ્ટિપાતસ્ય ' ઇતિચ્છાયા, દૃષ્ટીનાં=સર્વનયદૃષ્ટીનાં પાતો યસ્મિન્નસૌ દૃષ્ટિ-
પાતસ્તસ્ય, સ્વલ્લુ દશ નામધેયાનિ પ્રજ્ઞતાનિ । તથથા-દૃષ્ટિવાદ ઇતિ વા । ઇતિ
શબ્દોઽન્ન સ્વરૂપનિરૂપણે । વા શબ્દો વિકલ્પે । એવમપ્રેઽપિ બોધ્યમ્ । દૃષ્ટિવાદ
શબ્દસ્યાર્થસ્ત્વમિહિત એવેતિ ૧ । હેતુવાદઃ-હિનોતિ-ગમયતિ જિજ્ઞાસાવિષયી
ભૂતમર્થ યઃ સ હેતુઃ-અનુમાનોત્પાદકં લિજ્ઞમ્, ઉપચારાદનુમાનમેવ વા, તસ્ય વાદો

ભૂતવાદ ૩ તત્ત્વવાદ ૪, સમ્યગ્વાદ ૫, ધર્મવાદ ૬, આયો વિચય ૭
પૂર્વગત ૮ અનુયોગ ગત ૯, ઔર સર્વપ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ સુસ્વાવહ ૧૦

દૃષ્ટિ નામ દર્શનોંકા હૈ, ઔર વાદ નામ કહનેકા હૈ, ઇસ તરહ
દૃષ્ટિયોંકા જો વાદ હૈ વહ દૃષ્ટિવાદ હૈ અથવા-' દિદ્વિવાયસ્સ 'કી
સંસ્કૃત છાયા " દૃષ્ટિપાતસ્ય " એસી બી હો સકતી હૈ ઇસ પક્ષમેં એસા
અર્થ હોતા હૈ કિ જિસમેં સમસ્ત નયરૂપ દૃષ્ટિયોંકા પાત (નિર્ણય)હોતા હૈ
વહ દૃષ્ટિપાત હૈ ઇસકે દશ નામ જો કહે ગયેહેં ઊનકો તાત્પર્યાર્થ એસા હૈ
યહાં દૃષ્ટિવાદ આદિ નામોંકે સાથ જો " ઇતિ શબ્દ આયા હૈ તથા વા
શબ્દ વિકલ્પમેં આયા હૈ, દૃષ્ટિવાદ શબ્દકા અર્થ તો કહ હી દિયા ગયા
હૈ, જો જિનાજ્ઞાકે વિષયભૂત અર્થ જાનતા હૈ, વહ હેતુ હૈ, એસા વહ હેતુ
અનુમાનકા ઉત્પાદક લિજ્ઞ રૂપ હોના હૈ અથવા-ઉપચારસે અનુમાન રૂપ
હી હોના હૈ ઇસ હેતુકા જો કથન હૈ વહ હેતુવાદ હૈ? ભૂતવાદ વાસ્તવિક જો

(૮) પૂર્વગત, (૯) અનુયોગગત અને (૧૦) સર્વપ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વસુખાવહ.

દર્શનોત્તુ' નામ દૃષ્ટિ છે. અને મત પ્રકટ કરવો અથવા કહેવું તેનું નામ
વાદ છે. આ રીતે દૃષ્ટિઓનો જે વાદ છે તેનું નામ દૃષ્ટિવાદ છે. અથવા-
" દિદ્વિવાયસ્સ " આ પદની સંસ્કૃત છાયા " દૃષ્ટિપાતસ્ય " પણ થાય છે. આ
સંસ્કૃત છાયાની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-જેમાં સમસ્ત
નય રૂપ દૃષ્ટિઓનો પાત થાય છે તેને દૃષ્ટિપાત કહે છે. હવે તેના દશ
નામોત્તુ' સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-અહીં દૃષ્ટિવાદ આદિ નામોની સાથે
જે ' ઇતિ ' તથા " વા " પદ આવ્યાં છે, તે વિકલ્પના અર્થમાં આવ્યાં છે,
દૃષ્ટિવાદનો અર્થ તો ઉપર સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે.

હેતુવાદ-જિજ્ઞાસાના વિષયભૂત જે અર્થજનતા છે, તેનું નામ હેતુ છે.
એવો તે હેતુ અનુમાનના ઉત્પાદક લિંગ (લક્ષણ)રૂપ હોય છે. અથવા ઉપ-
ચારની અપેક્ષાએ અનુમાનરૂપ જ હોય છે. આ હેતુત્તુ' જે કથન કરે છે,
તેને હેતુવાદ કહે છે.

હેતુવાદ્ इति २। भूतवादः-भूताः=वास्तविकाः पदार्थांग्तेषां वाद् इति ३। तत्त्व-
वादः-तत्त्वानि=जीवार्दानि, तेषां वाद् :। अथवा-तथ्यवाद इतिच्छाया। तत्र-
तथ्यः=सत्यो वाद् इति। सम्यग्वादः-सम्यग्=अविपरीतो वाद् : इति ५। धर्म-
वादः-धर्माणां=वस्तुपर्यायाणां धर्मस्य=श्रुतचारित्रलक्षणस्य वाद् इति ६। तथा-
भाषाविचयः-भाषा=सत्यादिका तस्या विचयो=निर्णय इति। अथवा-भाषावि-
जयइति, पाठः। भाषायाः=वाचो विजयः=समृद्धिर्यस्मिन् स भाषाविजय इति
७। पूर्वगतः-पूर्वाणि-सर्वश्रुतान् पूर्वं क्रियन्ते इति पूर्वाणि-उत्पादपूर्वादीनि चतु-
र्दश तेषु गतः=अभ्यन्तरीभूतस्तथाविधस्वभावत्वादिति। यद्वा-पूर्वाणि-उत्पात्ता-

पदार्थहैं, वे भूतहैं इन भूतोंका जो वादहैं वह भूतवादहै। जीवादिक तत्त्वों
का जो वादहै वह तत्त्ववादहै अथवा-“तत्त्वावाद् वा”की संस्कृतच्छाया
तथ्यवाद ऐसी भी हो सकती हैं इस पक्षमें जो सत्यवाद है वह तथ्य-
वाद है। अविपरीत वादका नाम सम्यग्वाद है। धर्मोंका-वस्तुकी पर्या-
योंका-अथवा-श्रुतचारित्र रूप धर्मको जो वाद है वह धर्मवाद है
सत्यादिक रूप भाषाओंको जो विचय-निर्णय है, वह भाषा विचय
है अथवा-“भाषाविचएद् वा”की संस्कृतच्छाया “भाषा विजय”
ऐसी भी होती है, इस पक्षमें भाषाका-वाणीका विजय-समृद्धि जिसमें
है वह भाषा विजय हैं समस्त श्रुतोंसे जो पूर्वमें किये गये हैं वे पूर्व

ભૂતવાદ-વાસ્તવિક જે પદાર્થો છે તેમને ભૂત કહે છે તે ભૂતોનો જે
વાદ છે તેને ભૂતવાદ કહે છે

તત્ત્વવાદ-શ્રુતદિક તત્ત્વોનો જે વાદ છે તેને તત્ત્વવાદ કહે છે. અથવા
“તત્ત્વાવાદ્વા” આ પદની સંસ્કૃત છાયા “તથ્યવાદ” પણ થાય છે. આ
તથ્યવાદનો અર્થ સત્યવાદ થાય છે.

(૫) સમ્યગ્વાદ-અવિપરીત વાદને સમ્યગ્વાદ કહે છે.

(૬) ધર્મવાદ-ધર્મોનો (વસ્તુની પર્યાયોનો અથવા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો
જે વાદ છે તેનું) નામ ધર્મવાદ છે.

(૭) ભાષાવિચય-સત્ય દિકરૂપ ભાષાઓનો જે વિચય (નિર્ણય) છે તેનું
નામ ભાષાવિચય છે અથવા-“ભાષાવિચદ્વા” આ પદની સંસ્કૃત છાયા
“ભાષાવિજય” પણ થાય છે.

ભાષાવિજય એટલે વાણીનો વિજય અથવા વાણીની સમૃદ્ધિ જેમાં છે એવી
ભાષાના કથનનું નામ ભાષાવિજય છે.

દીનિ ચતુર્દશગતાનિ-સમાધિષ્ઠાનિ યત્ર સ તથા (૮) અનુયોગગતઃ-અનુયોગો દ્વિવિધઃ-મૂલપ્રથમાનુયોગઃ, ગણ્ડિકાનુયોગચ્ચેતિ । તત્ર-મૂલપ્રથમાનુયોગઃ-મૂલં=ધર્મપ્રણયનાતીર્થકરાઃ, તેષાં પ્રથમઃ=સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિરૂપપૂર્વભવાદિગોચરો યોઽનુયોગઃ=વ્યાખ્યાનં સઃ । તથા-ગણ્ડિકાનુયોગઃ-ગણ્ડિકા=ઈશુસ્વખંડં, ગણ્ડિકેવ ગણ્ડિકા=एकाधिकारग्रन्थपद्धतिः, તા વ ઈશ્વાકુપ્રમૃતિવંશજાતાનાં નિર્વાણગમનાનુત્તરવિમાનવક્તવ્યતા, તસ્યા અનુયોગઃ=વ્યાખ્યાનગ્રન્થ ઇતિ । એવં દ્વિરૂપેઽયોગે ગત ઇતિ ૧। પૂર્વગતોઽનુયોગ ગતચ્ચેત્યેતન્નામદ્વયં યદ્યપિ દ્વિષ્ટિયાન્શ્યાંશ્ચભૂતં, તથા-

એસે પૂર્વ ઉત્પાદ પૂર્વ આદિ ૧૪ ઠીં હનમેં તથાવિષ્ણ સ્વભાવ હોનેસે જો અધ્યન્તરી ભૂત હૈ વહ પૂર્વગત હૈ, અથવા-ઉત્પાદ આદિ ૧૪ પૂર્વ જહાં પર સન્નોવિષ્ટ હૈ, વહ પૂર્વગત હૈ અનુયોગ ગત-મૂલપ્રથમાનુયોગ ઓર ગણ્ડિકાનુયોગકે ભેદસે અનુયોગ દો પ્રકારકા હૈ, હનમેં ધર્મકે પ્રણયનકર્તા હોનેસે તીર્થંકર મૂલ હૈં, હનકા જો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ રૂપ પૂર્વ ભવાદિ સમ્બન્ધી અનુયોગ હૈ, વહ મૂલ પ્રથમાનુયોગ હૈ અનુયોગ શબ્દકા અર્થ વ્યાખ્યાન હૈ, ઈશુ સ્વખંડકા નામ ગણ્ડિકા હૈ ગણ્ડિકાકે સમાન જો ગણ્ડિકા હૈ, ઇકાધિકારવાલી ગ્રન્થપદ્ધતિ હૈ, વઃ ગણ્ડિકા હૈ, એસી વહ ગણ્ડિકા ઈશ્વાકુ આદિ વંશમેં ઉત્પન્ન હુઓંકી નિર્વાણ ગમન સમ્બન્ધી વક્તવ્યતા રૂપ હોતી હૈ, હસ ગણ્ડિકાકા જો વ્યાખ્યાન ગ્રન્થ હૈ, વહ ગણ્ડિકાનુયોગ હૈ હસ તરહ દ્વિરૂપ અનુયોગમેં જો ગત હૈં વહ

અર્થાં શ્રુતો કરતાં જેની રચના પહેલા કરાઈ છે, તે શ્રુતનું નામ પૂર્વ છે. ઉત્પાદપૂર્વ આદિ એવાં ૧૪ પૂર્વ છે. તેમાં આ પ્રકારનું લક્ષણ હોવાથી તેમને પૂર્વગત કહે છે. એટલે કે ઉત્પાદ આદિ ૧૪ પૂર્વનો જે શાસ્ત્રગ્રન્થમાં સમાવેશ થાય છે તે શાસ્ત્રગ્રંથનું નામ પૂર્વગત છે.

અનુયોગગત-અનુયોગ એ પ્રકારનો છે (૧) મૂલ પ્રથમાનુયોગ, અને (૨) ગંડિકાનુયોગ ધર્મના પ્રણયનકર્તા (પ્રવર્તક) હોવાથી તીર્થંકરોને મૂળરૂપ કહી શકાય, તેમના સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિરૂપ પૂર્વભવાદિ સંબંધી જે અનુયોગ છે તેનું નામ પ્રથમાનુયોગ છે. અનુયોગ શબ્દ વ્યાખ્યાનનો વાચક છે. શેરડીના પતીકાનું નામ ગંડિકા છે આ ગંડિકા જેવી જે એકાધિકારવાળી ગ્રંથપદ્ધતિ છે. તેનું નામ ગંડિકા છે. એવી તે ગંડિકા ઈશ્વાકુ આદિ વંશોમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યોની નિર્વાહપ્રાપ્તિના અથવા અનુત્તર વિમાનમાં તેમના ગમનના વર્ણનરૂપ હોય છે. આ ગંડિકાનો જે વ્યાખ્યાનગ્રંથ છે તેનું નામ ગંડિકાનુયોગ છે. આ પ્રકારે આ બે પ્રકારના અનુયોગમાં જેનો સમાવેશ થાય છે, તેને અનુયોગગત

पीदम् अवयवेऽवयव्युपचाराद् दृष्टिवादतयोक्तमिति ९। तथा-सर्वप्राणभूतजीव-
सत्त्वसुखावहः-सर्वे-समस्ता ये प्राणाः=द्वित्रितुरिन्द्रियाद्यश्च, भूता-तरवश्च,
जीवाः=पंचेन्द्रियाश्च, सत्त्वाः=पृथिव्यप्तेजोवायवश्चेति सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वाः,
तेषां सुखावहः, संयमप्रतिपादकत्वात् निर्वाणहेतुत्वाच्चेति १० ॥ सू० ४६ ॥

अनन्तरमूत्रे दृष्टिवादोऽशक्यरूपत्वात् प्राण्यादीनां सुखावहतया दशविधत्वे-
नोक्तः । अशक्यविपरीतं शक्यं तु दुःखावहमिति शक्यं दशविधत्वेनाह—

मूलम्-दशविहे सत्त्वे पणञ्चे, तं जहा-सत्थमग्गी १, विसं
२, लोणं ३, सिणेहो ४, खार ५, संबिलं ६। दुप्पउत्तो मणो ७,
वाया ८, काया भावो ९, आविर्ई १० ॥ १ ॥ दशविहे दोसे
पणञ्चे, तं जहा-तज्जायदोसे १ मङ्गमंगदोसे २, पसत्थदोसे ३
परिहारदोसे ४। सलखण ५ कारण ६ हेउदोसे ७, संकामणं

अनुयोग गत ये दो नाम यद्यपि दृष्टिवादके अंशभूत हैं फिर भी पूर्व
गत एवं अनुयोग गत ऐसे नाम जो इसके कहे गये हैं वे अवयववै-
यवीका उपचार करके दृष्टिवाद रूपसे कहे गये हैं तथा—“ सर्व प्राणभूत
जीवसत्त्वसुखावह ” जो ऐसा नाम इसका कहा गया है वह उनको
समस्त प्राणादिकोंको संयमका प्रतिपादक होनेसे एवं निर्वाणका हेतु
होनेसे सुखावह है, इसलिये कहा गया है ।

यहां दोहन्द्रिय, तेहन्द्रि, चौहन्द्रिय आदि प्राण शब्दसे, वृक्षभूत
शब्दसे, पंचेन्द्रिय जीव शब्दसे. और पृथिवी अप् तेज एवं वायु, ये सत्त्व
शब्दसे गृहीत हुए हैं ॥ सू० ४६ ॥

कहे छे. ले के पूर्वगत अने अनुयोगगत आ अने नाम दृष्टिवादन अंशरूप
छे, छतां पणु तेमना पूर्वगत अने अनुयोगगत अेवां ले अे नाम आपवामां आंय्यां
छे ते अवयवमां अवयवीना उपयोग करीने दृष्टिवाद रूपेकडेवामां आवेल छे,

“ सर्वप्राणभूतश्च सत्त्व सुखावह ” अेषुं ले तेनुं नाम आपवामां
आंय्युं छे तेनुं कारणु अे छे के ते संयमनुं प्रतिपादक अने निर्वाणना डेतु
रूप डोवाथी समस्त प्राणादिकेने भाटे सुखावह (सुभक्षयक) छे प्राणु पद
द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय अने यतुरिन्द्रिय अेषानुं वाचकछे, भूत पद वनस्पतिकायानुं
वाचक छे, अेष पद पंचेन्द्रियानुं वाचक छे अने पृथ्वीकाय, अपूकाय, तेजस्काय
अने वायुकायानुं वाचक ‘ सत्त्व ’ पद छे, अेष समणुः ॥ सूत्र ४६ ॥

१ ‘ तज्जायदोसे ’ इन्द्रवज्रा छन्दः ।

૮, નિગ્રહ ૯, વસ્થુદોષે ૧૦ ॥ ૨ ॥ દસવિહે ત્રિસેસે પળ્લત્તે,
તં જહા-વસ્થુ ૧ તજ્જાવદોસે ૨ ચ, દોસે ઇગટ્ટિણ્ણ ય ૩। કારણે
૪ ય પડુપ્પન્ને ૫ દોસે ૬ નિચ્ચે ૭ હિ અટ્ટમે ૮ ॥ ૩ ॥ અત્તળા
૯ ઉવળીણ ૧૦ ચ વિસેસેઙ્ગ ય તે દસ ॥ સૂ૦ ૪૭ ॥

છાયા—દશવિધં શસ્ત્રં મજ્જમ્, તદ્વથા—શસ્ત્રમગ્નિઃ ૧ ત્રિપં ૨ લવ્ગઃ ૩
સ્નેહઃ ૪ ક્ષારઃ ૫ અમ્લમ્ ૬। દુષ્પ્રયુક્તોમનો ૭ વાક્ ૮ કાયા-ભાવઃ ૯ અવિ-
રત્તિઃ ૧૦ ॥ ૧ ॥ દશવિધો દોષઃ મજ્જન્તઃ, તદ્વથા—તજ્જાતદોષઃ ૧, મતિમજ્જદોષઃ
૨, પ્રશાસ્તૃદોષઃ ૩, પરિહારદોષઃ ૪। સ્વલક્ષણ ૫—કારણ ૬—હેતુદોષઃ ૭ સંક્રા-
મણ ૮—નિગ્રહ ૯—વસ્તુદોષઃ ૧૦ ॥ ૨ ॥ દશવિધો ત્રિશેષઃ મજ્જન્તઃ, તદ્વથા—

અશસ્ત્રરૂપ હોનેસે દૃષ્ટિવાદ પ્રાણાદિકોંકો સુગ્રાવહ (સુગ્રદાયક)
હૈ, હસલિયે ઉસે ૪૬ વેં સૂત્રમેં ૧૦ નામવાલોં કહા ગયાહેં પરન્તુ અશ-
સ્ત્રસે વિપરીત શસ્ત્ર હોતા હૈ ઓર વહ દુઃખાવહ હોતા હૈ હસલિયે
ઉસે ખી અવ સૂત્રકાર દશ પ્રકારસે કહતે હૈ—

શસ્ત્ર દશ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ જૈસે—અગ્નિ શસ્ત્ર ૧ વિષ શસ્ત્ર
૨ લવગ શસ્ત્ર ૩ સ્નેહ શસ્ત્ર ૪ ક્ષાર શસ્ત્ર ૫ અમ્લ શસ્ત્ર ૬, દુષ્પ્રયુક્ત
મનઃશસ્ત્ર ૭ દુષ્પ્રયુક્ત વચન શસ્ત્ર ૮, દુષ્પ્રયુક્ત કાયચેષ્ટા શસ્ત્ર ૯, ઓર
અવિરત્તિ શસ્ત્ર ૧૦ ।

દોષ દશ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ—જૈસે—તજ્જાત દોષ ૧, મતિમજ્જ દોષ
૨ પ્રશાસ્તૃ દોષ ૩ પરિહાર દોષ ૩ સ્વલક્ષણ દોષ ૫ કારણ દોષ ૬ હેતુ
દોષ ૭ સંક્રમણ દોષ ૮ નિગ્રહ દોષ ૯ ઓર વસ્તુ દોષ ૧૦

અશસ્ત્રરૂપ હોવાથી દૃષ્ટિવાદ પ્રાણાદિકોંકોને માટે સુખાવહ છે. તેથી ૪૬માં
સૂત્રમાં તેને ૧૦ નામવાળો કહ્યો છે. પરન્તુ અશસ્ત્રથી વિપરીત જે શસ્ત્ર છે
તે પ્રાણાદિકોંકોને માટે દુઃખાવહ હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર શસ્ત્રના દસ
પ્રકારોતુ નિરૂપણ કરે છે—“દસવિહે સત્થે પળ્લત્તે” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૪૭)

શસ્ત્રના દસ પ્રકારો મહ્યા છે—(૧) અગ્નિશસ્ત્ર, (૨) વિષશસ્ત્ર, (૩) લવણ-
શસ્ત્ર, (૪) સ્નેહશસ્ત્ર, (૫) ક્ષારશસ્ત્ર, (૬) અમ્લશસ્ત્ર, (૭) દુષ્પ્રયુક્તમનઃશસ્ત્ર,
(૮) દુષ્પ્રયુક્ત કાયચેષ્ટાશસ્ત્ર અને (૧૦) અવિરત્તિશસ્ત્ર.

દોષના પણ નીચે પ્રમાણે ૧૦ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) તજ્જાતદોષ, (૨)
મતિભંગદોષ, (૩) પ્રશાસ્તૃદોષ, (૪) પરિહારદોષ, (૫) સ્વલક્ષણદોષ, (૬)
કારણદોષ, (૭) હેતુદોષ, (૮) સંક્રમણદોષ, (૯) નિગ્રહદોષ અને (૧૦) વસ્તુદોષ.

वस्तु १ तज्जातदोषश्च २, दोष ३ एकार्थिक इति ४। कारणे ५ च प्रत्युपन्नो
दोषः ६ नित्यो ७ ऽधिकम् अष्टमः ८ ॥ ३ ॥ आत्मना ९, उपनीतं १० च
विशेष इति च ते दश ॥ सू० ४७ ॥

टीका--' दसविधे ' इत्यादि—

शस्यते=हिंस्यते—प्राणवियोजनं क्रियतेऽनेनेति शस्त्रं, तद् दशविधं प्रज्ञ-
प्तम् । तद्यथा—शस्त्रमग्निरित्यादि । अयं भावः—शस्त्रं हिंसकं वस्तु, तच्च द्रव्यतो
भावतश्चेति द्विविधम् । तत्र—द्रव्यतस्तावत्—अग्निः शस्त्रं भवति । अयमग्निर्वि-
जातीयाग्निमपेक्ष्य स्वकायशस्त्रं, पृथिव्यादिकायमपेक्ष्य परकायशस्त्रं, अयोगोल-
प्रविष्टोऽग्निरुभयकायशस्त्रं भवतीति प्रथमो भेदः १। तथा विषं=स्थावरजङ्गमेति
भेदद्वयं शस्त्रं भवति । ' शस्त्र '—'द्वयत्रापि संवध्यते, अन्यत्रापि न संवन्धनीय-

विशेष दोष १० दश प्रकारका कहा गया है जैसे-वस्तु दोष १ तज्जात
दोष २ इत्यादि " शस्यते—हिंस्यते—प्राणवियोजन क्रियते अनेनेति
शस्त्रम् " इस व्युत्पत्तिके अनुसार जिसके द्वारा प्राणियोंके प्राणोंका
उनसे वियोजन किया जाता है वह शास्त्र है, वह शास्त्र जो १० प्रका-
रका कहा गया है उसका तात्पर्य ऐसा है—शस्त्र हिंसक वस्तुरूप होता
है, और वह द्रव्य और भावके भेदसे दो प्रकार कहा गया है. द्रव्यकी
अपेक्षा अग्निको शस्त्र कहा है यह अग्निशास्त्र विजातीय अग्निकी
अपेक्षासे स्वकाय शस्त्ररूप है ।

पृथिवी आदि कायकी अपेक्षासे परकाय शस्त्ररूप है एवं अयोगोलकमें
(लोहेके गोलेमें) प्रविष्ट अग्नि उभयकाय शस्त्र रूप है १ स्थावर जङ्गमके
भेदसे विष दो प्रकारका होता है । इस शब्दके साथ भी " शस्त्र " पदका

विशेषदोषना पञ्च दस प्रकार कहे छे—(१) वस्तुदोष, (२) तन्मदोष इत्यादि.

" शस्यते—हिंस्यते—प्राणवियोजनं—क्रियते—अनेनेति शस्त्रम् "

आ व्युत्पत्ति प्रमाणे अनेना द्वारा प्राणीभ्याना प्राणानुं वियोजन करवामां
आवे छे—अनेनी इत्या करवामां आवे छे, तेनुं नाम शस्त्र छे ते शस्त्रना
उपर मुञ्जण दस प्रकार पडे छे ते दरेक प्रकारना शस्त्रना अर्थ स्पष्ट करवामां
आवे छे—शस्त्र हिंसक साधनरूप छेय छे, तेना द्रव्य अने लावनी अपेक्षाअ
अ लेद पडे छे द्रव्यनी अपेक्षाअ अग्निने शस्त्र कडेवामां आवेद छे, आ
अग्निशस्त्र विजातीय अग्निनी अपेक्षाअ स्वकायशस्त्र रूप छे, अने पृथ्वी
आदि कायनी अपेक्षाअ परकायशस्त्ररूप छे, अने अयोगोलकमां (लोअंइना
गोणामां) प्रविष्ट अग्नि उभयकायशस्त्ररूप छे.

મિતિ ॥ ૨ ॥ તથા-લઘ્વણઃ=સૈન્ધવાદિકઃ પ્રસિદ્ધઃ ૩। સ્નેહઃ=તૈલઘૃતાદિકં ચ ૪। ક્ષારમ્=ભસ્માદિકમ્ ૫। તથા-અમ્લં=કાઙ્ગિકાદિકમ્ ૬। અગ્ન્યાશ્ચમ્લાન્તાનિ પટ્ દ્રવ્યતઃ શસ્ત્રાણિ વોધ્યાનિ ભાવતઃ શસ્ત્રાણિ તુ-‘દુષ્પ્રયુક્તોમનો’ ઇત્યાદિ।
 દુષ્પ્રયુક્તઃ-અકુશલઃ મનોવાકકાયધાવઃ-મનોવાકકાયચેષ્ઠ ૯। અવિરતિઃ-વિર-
 ત્યમાત્રઃ ૧૦ ॥ ૧ ॥

અવિસ્ત્યાદયો દોષાઃ શસ્ત્રમિત્યુક્તમિતિ દોષપ્રસ્તાવાદ દોષવિશેષાન્ન દશ-
 વિધત્વેનાહ-‘દસત્રિહે દોસે’ ઇત્યાદિ। દોષઃ=દૂષણં-દુર્ગુણો દશવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ।

મમ્બન્ધ ક્રિયા ગયા હૈ, અન્યત્ર ની હમ્ની પ્રકારસે સમજના ચાહિયે ૨
 સૈધવ આદિ લઘ્વણ હૈં ઓર ચે દ્રવ્ય રૂપસે શસ્ત્ર હૈં ક્યોંકિ ચે મી
 પ્રાણિયોંકે પ્રાણોંકે વિનાશક હોતે હૈં। સ્નેહસે યહાં તૈલ ઘૃત આદિ
 ગૃહીત હુષ્ટ હૈં ક્ષારસે ભસ્મ આદિ ઓર અમ્લસે કાઙ્ગિક આદિ અગ્નિસે
 લેકર અમ્લ તક સ્વ દ્રવ્ય શસ્ત્ર હૈં। આવકી અપેક્ષા દુષ્પ્રયુક્ત મનઃ,
 વચન એવં કાય ચે શસ્ત્ર હૈં, ક્યોંકિ અકુશલ મન, વચન કાય इनके
 વ્યાપારકો આવશસ્ત્ર કહા ગયા હૈ, વિરતિકા અભાવ મી ભાવશસ્ત્ર
 રૂપસે પ્રતિપાદિત હુઆ હૈ ક્યોંકિ અવિરતિ રૂપ પરિણામ હિંસા આદિ
 પાપોંકા વિધાયક હોતા હૈ ૧ અબ સૂત્રકાર દોષકે પ્રસ્તાવકો લેકરહી
 વિશેષ રૂપસે દોષોંકા કથન દશ સ્થાન રૂપસે કરતે હૈ—

વિપશસ્ત્ર-સ્થાવર અને જંગમના ભેદથી વિષ બે પ્રકારનું કહ્યું છે. આ
 શબ્દની સાથે પણ “શસ્ત્ર” પદને યોજવામાં આવ્યું છે. આગળ પણ આ પ્રમાણે
 જ દરેક શબ્દની સાથે “શસ્ત્ર” પદ યોજવાનું છે.

લવણશસ્ત્ર-સિંધાલુણ આદિને લવણ કહે છે. તે પણ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ
 શસ્ત્રરૂપ છે, કારણ કે તે પણ પ્રાણીઓના પ્રાણોને નાશ કરવાને સમર્થ હોય છે.
 સ્નેહશસ્ત્ર-અહીં “સ્નેહ” પદ વડે તેલ, ઘી આદિ પદાર્થોને ગ્રહણ
 કરવામાં આવ્યા છે.

ક્ષારશસ્ત્ર-ક્ષારથી ભસ્મ આદિ પદાર્થો ગ્રહણ કરવા ભેદ્ય છે.

અમ્લશસ્ત્ર-‘અમ્લ’ પદ વડે અહીં કાંઈ (આથો લાવીને બનાવેલા
 પદાર્થો) આદિ પદાર્થો ગ્રહણ કરાયા છે

અગ્નિથી લઈને અમ્લ પર્યન્તના શસ્ત્રો દ્રવ્યશસ્ત્રરૂપ છે. ભાવની અપેક્ષાએ
 દુષ્પ્રયુક્ત મન, વચન અને કાય શસ્ત્રરૂપ છે, કારણ કે અકુશલ મન, વચન
 કાયની પ્રવૃત્તિને ભાવશાસ્ત્રરૂપ કહેવાય છે. વિરતિને અભાવ પણ ભાવશાસ્ત્ર
 રૂપ છે. કારણ કે-અવિરતિ રૂપ પરિણામ હિંસા વિગેરે પાપોનું વિધાયક હોય
 છે. હિંસા આદિ પાપોનું વિધાયક હોય છે.

હવે સૂત્રકાર દોષના દસ પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે—

તથા-તજ્જાતદોષ ઇત્યાદિ । એતે દોષા ગુરુશિષ્યયોર્વાદિ પ્રતિવાદિનોર્વા વાદ-
માશ્રિત્ય જાયન્તે । તત્ર-તજ્જાતદોષઃ-તસ્ય=ગુર્વાદેર્જાતં=જાતિઃ જન્મમર્મકર્મા
દિલક્ષણઃ પ્રકારો વા તજ્જાતમ્, તદેવ દૂષણમિતિ કૃત્વા દોષસ્તજ્જાતદોષઃ ।
તથાવિધકુલાદિના દોષવત્તેત્યર્થઃ । અથવા-તસ્માત્=પ્રતિવાદિનઃ સકાશાદ્ જાતઃ
ક્ષોભાન્મુખસ્તસ્માદિલક્ષણો દોષ ઇતિ તજ્જાતદોષ ઇતિ પ્રથમો ભેદઃ ૧ । તથા-
મતિભજ્જદોષઃ-મતેઃ=બુદ્ધેર્મજ્જો વિનાશો મતિભજ્જઃ, તન્નિમિત્તો વિસ્મૃત્યાદિરૂપો
દોષ ઇતિ ૨ । પ્રશાસ્ત્વદોષઃ-પ્રશાસ્તા=વાદિપ્રતિવાદિનોર્વાદિનિર્ણાયકઃ, સ યદિ
દ્વેષયુક્ત ઉપેક્ષકો ભવેત્તતો યો દોષઃ-પ્રતિવાદિનો વિજયપ્રદાનરૂપો વિસ્મૃતપ્રમે

દોષ-દૂષણ દુર્ગુણ યે સ્વ પર્ણાય શબ્દ હૈ યહ જો દશ પ્રકારકા
કહા ગયા સો ડસકા તાત્પર્ય એસા હૈ-તજ્જાત દોષ યે સ્વ દોષ ગુરુ
એવં શિષ્યકે યા વાદી-પ્રતિવાદીકે વાદકો આશ્રિત કારકે હોતે હૈ અતઃ
ગુરુ આદીકોમેં કુલ જાતિ આદીકી જો દોષવત્તા હૈ વહ તજ્જાત દોષ
હૈ અથવા-પ્રતિવાદીસે ઉત્પન્ન હુએ ક્ષોભસે જો વાદીકા મુખ સ્તસ્મ આદિ
હો જાતા હૈ વહ તજ્જાતદોષ હૈ ૧ ।

મતિભજ્જ-બુદ્ધિકા જો વિનાશ હૈ વહ મતિભજ્જ હૈ ઇસ મતિભજ્જકોં
લેકર જો વિસ્મૃતિ આદિ દોષ ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ વહ મતિભજ્જ દોષ
હૈ ૨ । પ્રશાસ્ત્વ દોષ--વાદી ઓર પ્રતિવાદીકે વાદકા જો નિર્ણાયક હોતા
હૈ, વહ પ્રશાસ્તા હૈ, વહ યહ યદિ દોષયુક્ત હોતા હૈ યા ઉપેક્ષક હોતા
હૈ તો ઇસસે પ્રતિવાદીકો જો વિજય પ્રદાન રૂપ દોષ હોતા હૈ અથવા

દોષ, દૂષણ દુર્ગુણ, આ ત્રણે શબ્દો એક જ અર્થના વાચક છે.

તજ્જાત દોષ-આ બધાં દોષો ગુરુ અને શિષ્યના અથવા વાદી અને
પ્રતિવાદીના વાદનો આશ્રય લઈને થતાં હોય છે. તેથી ગુરુ આદિકોમાં કુળ,
જાતિ આદિની અપેક્ષાએ જે દોષવત્તા હોય છે તેનું નામ તજ્જાત દોષ છે
અથવા પ્રતિવાદી દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષોભને કારણે વાદીના મુખ પર જે અચંબાનો
ભાવ પ્રકટ થાય છે અથવા તેની જવાબ આપવાની શક્તિનો જ દોષ થઈ
થઈ જાય છે તેનું નામ તજ્જાતદોષ છે.

મતિભજ્જ-બુદ્ધિના વિનાશનું નામ મતિભજ્જ છે. આ મતિભજ્જને લીધે
જે વિસ્મૃતિ આદિ દોષ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તેને મતિભજ્જ દોષ કહે છે.

પ્રશાસ્ત્વદોષ-વાદી અને પ્રતિવાદીના વાદનો જે નિર્ણાયક હોય છે તેને
'પ્રશાસ્તા' કહે છે. તે જે દોષયુક્ત હોય અથવા ઉપેક્ષક હોય તો તેના દ્વારા
પ્રતિવાદીને વિજય પ્રદાન કરાવવારૂપ જે દોષ થાય છે તેને પ્રશાસ્ત્વદોષ કહે

यस्य प्रतिवादिनः प्रमेयस्मरणादिरूपो वा स प्रशास्तृदोष इति ३। परिहार-
दोषः—परिहरणं—परिहारः=शास्त्रनिषिद्धस्य लोकरूढ्या वा निषिद्धस्य वस्तुन
आसेवनं तदेव दोषः। यद्वा—परिहारदोषः—वादिना दत्तस्य दूषणस्याऽऽसम्भक् परि-
हारः। यथा—शब्दनित्यत्ववादिनो मीमांसकस्य मते बौद्धेन दूषणं दत्तम्—‘शब्दोऽ-
नित्यः कृतकत्वाद् घटवदिति ।’ अत्र मीमांसकः ग्राह यद् भवता शब्दस्यानित्य-
त्वसाधनाय कृतकत्वादिति हेतुत्वेनोपन्यासम्, तत् कृतकत्वं घटगतं किंवा शब्द
गतम्? यदि घटगतं कृतकत्वं तदा तच्छब्दे नास्तीति हेतोरसिद्धत्वम्। अथ
शब्दगतं कृतकत्वं तन्न अनित्यत्वेन व्योस्तपुपञ्चध्वम्—इत्यस्यासाधारणाऽनैका-

उत्से—उत्से जो प्रमेयका स्मरण करवा देनेरूप दोष होता है वह
प्रशास्तृ दोष है ३ परिहार दोष—जिस वस्तुका सेवन करना शास्त्रसे
निषिद्ध है अथवा—लोकरूढिसे निषिद्ध है ऐसी वस्तुका जो सेवन है
वह परिहार दोष है अथवा—वादीके द्वारा दिये गये दूषणका जो अस-
म्भक् परिहार है वह परिहार दोष है जैसे—शब्दको नित्य माननेवाले
मीमांसकके मनमें बौद्धने इस प्रकारसे दूषण दिया—जब बौद्धने ऐसा
उत्से कहा कि “घटकी तरह कूनक होनेसे शब्द अनित्य है” इस
पर मीमांसकने उत्से कहा—हे बौद्ध! तुम जो शब्दमें अनित्यता सिद्ध
करनेके लिये “कृतकत्वात्” इस हेतुका उपन्यास कर रहे हो—सो
हमारा तुमसे ऐसा पूछना है कि यह कूनकना शब्दमें क्या घटगत
आई है या शब्दगत आई है, अर्थात् घटगत कूनकनाको लेकर शब्दको
तुम अनित्य सिद्ध करते हो या शब्दगत कूनकनाको लेकर अनित्यता

छे. अथवा ते निर्णायक द्वारा तेने प्रमेयतुं स्मरण करवा देवा इय जे दोष
थाय छे तेने प्रशास्तृदोष कहे छे.

परिहारदोष—जे वस्तुतुं सेवन करवाने शास्त्रोत्से निषेध कर्षो होय अथवा
दोषकइति द्वारा जेना सेवनने निषेध होय जेवी वस्तुतुं सेवन करवुं तेतुं नाम
परिहारदोष छे. अथवा वादि द्वारा अपायेत दूषणुने जे असम्भक् परिहार
छे तेतुं नाम परिहार दोष छे. जेभ के—शब्दने नित्य माननारा मीमांसकनी
मान्यतामां केछि बौद्ध मतवादीउत्से आ प्रमाणे दूषणु (दोष) अताउत्से—“घटनी
जेभ कृतक होवाथी शब्द अनित्य छे.” त्यारे मीमांसक मतवादीउत्से तेने आ
प्रमाणे कहुं—“हे बौद्धमतवादी! तमे शब्दमां अनित्यतातुं प्रतिपादन करवाने
भाटे “कृतकत्वात्” आ हेतुने उपन्यास करी रह्या छे, तो हुं तमने पूछुं
छुं के ते कृतकता शब्दमां शुं घटगत आवी छे के शब्दगत आवी छे? उत्से
के घटगत कृतकताने आधारे शब्दने तमे अनित्य सिद्ध करे छे के शब्दगत

न्तिकोऽयं हेतुरिति । अयं मीमांसकोक्तः परिहारो न सम्यक् परिहारः । एवं सति सर्वानुमानोच्छेदः प्रसज्जेत । अनुमानं हि—साधनधर्ममात्रात् साध्यधर्ममात्र निश्चयरक्षणम् । अन्यथा धूमादग्नेरनुमानमपि न सिध्येत् । तथाहि—पर्वतो वह्निमान् धूमाद् यथा महानमभित्पत्र पर्वतैकप्रदेशादिगतो धूमोऽग्निसाधनायोपात्तः उत महानसगतः ? यदि पर्वतादिगतो धूमोऽग्निसाधनाय विवक्ष्यते तदा सोऽग्निव्या-

सिद्ध करते हो यदि घटगत कूनकनाको लेकर शब्दमें अनित्यता सिद्ध करते हो तो वह शब्दमें नहीं आ सकनेके कारण हेतु असिद्ध हो जाता है, और यदि शब्दगत कूनकनाको लेकर अनित्यता सिद्ध करते हो तो वह अनित्यके साथ व्यप्ति उपलब्ध नहीं होनी है, अतः “कूनकत्वात्” यह हेतु असारता नैकान्तिक है, सो इस प्रकारका यह किया गया मीमांसक द्वारा परिहार सम्यक् परिहार नहीं है, क्योंकि इस प्रकारके परिहार रूप कथनसे सर्वानुमान उच्छेद प्राप्त होता है वह इस प्रकारसे—

साधनरूप धर्म मात्रसे साध्यरूप धर्म मात्रका निश्चय करना यही अनुमान है, और वह “पर्वतोऽयं अग्निमान् धूमत्वात् महानसवत्” इत्यादि रूप होना है, अब इस पर पूछनेवाला ऐसा पूछ सकता है कि आपने अग्निको सिद्ध करनेके लिये जो धूम रूप हेतु दिया है, वह पर्वतके एक प्रदेशमें रहा हुआ हेतु दिया है, या महानसगत धूम हेतु रूपसे प्रयुक्त किया है, यदि पर्वतादि प्रदेशगत धूम अग्निको सिद्ध

कृतकताने आधारे तेनी अनित्यता सिद्ध करे छे ? जे घटगत कृतकताने आधारे तमे शब्दमां अनित्यता सिद्ध करवा भागता छे, तो ते शब्दमां नही आवी शकवाने कारणे छेतु असिद्ध यथ ज्ञय छे, अने जे शब्दगत कृतकताने आधार लधने तमे तेमां अनित्यता सिद्ध करता छे, तो ते अनित्यनी साथे व्यप्ति उपलब्ध थती नथी, तेथी “कृतकत्वात्” कृतकता इय आ छेतु असाधारण नैकान्तिक छे मीमांसक द्वारा आ प्रकारने जे परिहार करवामां आव्ये छे ते सम्यक् परिहार इय नथी, कारणे के आ परिहार इय कथन वडे सर्वानुमान उच्छेदने प्रसंग उपस्थित थाय छे, आ वातनुं प्रतिपादन करी शक्या—साधनइय धर्ममात्रथी ज साध्यइय धर्ममात्रने निश्चय करवे तेनुं नाम ज अनुमान छे, अने ने “पर्वतोऽयं अग्निमान् धूमत्वात् महानसवत्” इत्यादि इय छाय छे, आ विषयने अनुलक्षीने केथ अवे प्रश्न पणु पूछी शके छे के “आपे अग्निनुं अस्तित्व सिद्ध करवाने माटे जे धूम (धुमाडा) इय छेतु दीये छे ते शुं पर्वतादि अेक प्रदेशमां रहेवे छेतु दीये छे के महानसगत धूमने छेतु इये प्रयुक्त कर्ये छे ? जे पर्वतादि प्रदेशगत धूमने अग्निनुं

प्यो न स्यादित्यसाधारणानैकान्तिको हेतुः । अथ महानसगतो धूमो विवक्ष्यते तदा नासौ पर्वतैकदेशे वर्त्तते इत्यसिद्धो हेतुरित्ययं मीमांसकोक्तः परिहारः सर्वानुमानोच्छेदकत्वेन असम्यक्परिहाररूपः परिहारदोष इति ४ । तथा—स्वलक्षणकारणहेतुदोषः—स्वलक्षणं च कारणं च हेतु^२वेति—स्वलक्षणकारणहेतवस्तेषां दोषस्तथा । द्वन्द्वान्ते द्वन्द्वादौ च श्रूयमाणं पदं प्रत्येकमभिसंबध्यते । ततश्च—स्वलक्षणदोषः ५, कारणदोषो ६, हेतुदोष ७ चेति । त्रयो भेदा ग्राह्याः । तत्र—स्वलक्षणदोषः—लक्ष्यते=तदन्य पृथकारेण अवधार्यते वस्त्वनेनेति लक्षणं, स्वं च तल्लक्षणं चेति—

करनेके लिये दिया गया है, तो वह अग्नि व्याप्त नहीं हो सकता है, अतः यह असाधारण-नैकान्तिक हेत्वाभास रूप हो जाता है, और यदि महानस गत धूप अग्निको पर्वतमें सिद्ध करनेके लिये दिया गया है तो वह पर्वतके एकदेशमें नहीं रहता है, वह तो महानसमेंही रहता है, इस तरहसे यह हेतु असिद्ध हो जाता है, इस पूर्वोक्त प्रकारसे मीमांसक द्वारा किया गया परिहारसे इस रूपसे समस्त अनुमानके उच्छेद होनेका प्रसङ्ग प्राप्त हो जाता है, अतः इस प्रकारका मीमांसकका कृत परिहार असम्यक् परिहार होनेसे परिहार दोष रूप है ४ ।

द्वन्द्वके अन्तमें और द्वन्द्वके आदिमें प्रयुक्त शब्द प्रत्येकके साथ सम्बन्धित होना है—इस नियमके अनुसार स्वलक्षण दोष, कारणदोष और हेतुदोष ये तीन दोष हैं—जिसके द्वारा अनेक वस्त्वन्तरसे वस्तु भिन्न की जाती है, वह लक्षण है, ऐसा अपना जो लक्षण है वह स्वल-

अस्तित्व सिद्ध करवाने भाटे अड़ी' प्रकट करवामां डोय तो ते अग्नि व्याप्त डोय शके नडी' । तेथी ते असाधारण नैकान्तिक हेत्वाभासरूप जनी जय छे, अने जे महानसगत धूमने अग्निनु' पर्वतमां अस्तित्व सिद्ध करवा भाटे अड़ी' देवामां आव्ये डोय, तो ते पर्वतना एकदेशमां रडेतो नथी—ते तो महानसमां ज रडे छे. आ रीते आ हेतु असिद्ध थय जय छे. आ पूर्वोक्त प्रकारे पणु मीमांसक द्वारा करवामां आवेला परिहार वडे आ रीते समस्त अनुमानना उच्छेद थवाने प्रसंग प्राप्त थय छे. तेथी आ प्रकारने मीमांसक द्वारा करायेले परिहार असम्यक परिहार रूप डोवाने कारणे परिहारदोषरूप छे.

द्वन्द्वने अन्ते अने द्वन्द्वने प्रारंभे प्रयुक्त शब्द प्रत्येकनी साथे सम्बन्धित डोय छे, आ नियम अनुसार स्वलक्षण दोष, कारणदोष अने हेतुदोष, आ त्रयु दोष छे जेना द्वारा अनेक वस्त्वन्तरमांथी वस्तुने जुडी पाडी शकय छे तेनुं नाम लक्षण छे. जेपुं 'पोतानु' जे लक्षण छे, तेनुं नाम स्वलक्षण छे, जेभके

स्वलक्षणम्, यथा जीवस्योपयोगवत्त्वम्, यथा वा-प्रमाणस्य स्वपरावभासकज्ञानत्वम् । तस्य स्वलक्षणस्य दोषः=अव्याप्तिरतिव्याप्तिर्वा । तत्र-अव्याप्तिर्यथा-पदार्थस्य स्वलक्षणं सन्निधानासन्निधानाभ्यां ज्ञानप्रतिभासभेदः । इदं च इन्द्रिय-प्रत्यक्षमेवाश्रित्य घटते, न तु योगिज्ञानमाश्रित्य । योगिज्ञाने हि सन्निधानासन्निधानाभ्यां प्रतिभासभेदो नास्तीति तत्रेदं स्वलक्षणं न घटते इत्यव्याप्तिरत्र

क्षण है, जैसे-जीवका लक्षण उपयोग अथवा-प्रमाणका लक्षण स्व और पर पदार्थोंका अवभास न करनेवाला ज्ञान इस लक्षणके दोष दो होते हैं-अव्याप्ति और अतिव्याप्ति जो लक्षण अपने पूरे लक्ष्यमें नहीं रहता है लक्ष्यके एकदेशमें रहता है-वह अव्याप्ति दोष है-जैसे किसीने पदार्थका ऐसा लक्षण किया कि जिस की सन्निधानतासे और असन्निधानतासे ज्ञानमें प्रतिभास भेद होता है, वह पदार्थ है, ऐसा यह लक्षण अव्याप्ति दोषसे दूषित हो जाता है क्योंकि इन्द्रिय प्रत्यक्ष रूप ज्ञानमें तो ऐसा प्रतिभास भेद पदार्थकी सन्निधानता और असन्निधानतासे हो जाता है, पर जो योगि ज्ञान है उसमें ऐसा नहीं होता है, इसलिये पदार्थका यह लक्षण अव्याप्ति दोषवाला है-क्योंकि पूर्ण लक्ष्यमें इसकी वृत्ति नहीं है-लक्ष्यके एक देशमें ही इसकी वृत्ति है, जो सदोष होता है वह लक्षण नहीं होता है स्वलक्षणकी अतिव्याप्ति वहां होनी है जहां लक्षण अपने लक्ष्यमें

अव्युत् लक्षणु उपयोग छे. अने प्रमाणुत् लक्षणु स्व अने पर पदार्थानुत् अभासन करनारुत् ज्ञान छे आ लक्षणुना नीचे प्रमाणु छे दोष कइया छे—

(१) अव्याप्ति अने (२) अतिव्याप्ति. जे लक्षणु पोताना पूरा लक्ष्यमां रडेत् नथी, पणु लक्ष्यता अेक देशमा रडे छे, ते अव्याप्ति दोषवाणुं गणुय छे. जेम के कोणुमे पदार्थानुत् आ प्रकारनुत् लक्षणु अताव्युत्—“ जेनी सन्निधानताथी (समीपमां होवाथी) अने असन्निधानताथी ज्ञानमां प्रतिभासभेद थाय छे, ते पदार्थ छे.” आ प्रकारनुत् लक्षणु अव्याप्तिदोषथी दूषित थछं जय छे. कारणु के इन्द्रिय प्रत्यक्षरूप ज्ञानमां तो पदार्थनी सन्निधानता अने असन्निधानताथी अेवो प्रतिभासभेद थछं जय छे, परन्तु जे योगिज्ञान छे तेमां अेवुं थत् नथी. तेथी पदार्थानुत् आ लक्षणु अव्याप्ति दोषवाणुं गणुय छे, कारणु के पूर्ण लक्ष्यमां तेनी वृत्ति (व्याप्ति) नथी, पणु लक्ष्यता अेक देशमां जे तेनी वृत्ति छे. जे सदोष होय तेने लक्षणु रूप गणी शकय नही.

स्वलक्षणुनी अतिव्याप्ति त्यां थाय छे के ज्यां लक्षणु पोताना लक्ष्यमां

बोधयेति । तथा-स्वलक्षणस्यातिव्याप्तिर्यथा-प्रमाणस्य लक्षणम्-अर्थोपलब्धिहेतुः प्रमाणमित्युक्तम् । अर्थोपलब्धिहेतुस्तु चक्षुर्दृश्योदन भोजनादीन्यनन्तानि वस्तु- नीति प्रमाणानामानन्त्यं प्रसज्जेतेति प्रमाणेषु न स्यादित्यतिव्याप्तिदोष इति । अथवा-स्वः=दाष्टान्तिकोऽर्थो लक्ष्यतेऽनेनेति स्वलक्षणं=दृष्टान्तस्तस्य दोषः=साध्य- वैकल्यम् । यथा-शब्दो नित्यो मूर्त्तत्वाद् घट इति । अत्र घटे नित्यत्वं नास्तीति

रहता हुआ भी अलक्ष्यमें रहता है, जैसे अर्थोपलब्धि हेतु-वदार्थोंका ज्ञप्ति करानेमें जो कारण होता है-वह प्रमाण है, यहाँ प्रमाण लक्षण है और अर्थोपलब्धि हेतु यह लक्षण है, यहाँ अर्थोपलब्धिके हेतु मूल चक्षु, दधि, ओदन आदि अनन्त वस्तुएँ भी होती है अतः लक्षण किया गया है प्रमाणका और चला गया वह अप्रमाणमूल दधि आदि वस्तुओंमें यदि इन्हें भी प्रमाण माना जावे तो प्रमाणोंकी अनन्तता हो जानेका प्रसङ्ग प्राप्त होता है अतः प्रमाणकी संख्यामें बाधा आती है इसलिये यह लक्षण उपलक्ष्यमें रहनेके कारण सदोष है ।

अथवा-स्वशब्दसे यहाँ दाष्टान्तिक अर्थ लिया गया है सो दाष्टान्तिक रूप अर्थ जिसके द्वारा लक्षण होना है वह स्वलक्षण है ऐसा वह स्वलक्षण दृष्टान्त है इस दृष्टान्तका जो साध्य विकलता रूप दोष है वह स्वलक्षण दोष है जैसे-किसीने कहा कि-“ शब्दो नित्यो मूर्त्तत्वात्

रडेवा छतां पणु अलक्ष्यमां रडे छे. जेम के....

अर्थोपलब्धि हेतु-वदार्थोंनी ज्ञप्ति (ज्ञान) करायवाभां कारणभूत डोय छे-तेतु' नाम प्रमाण छे. अडि' प्रमाण लक्ष्य छे अने अर्थोपलब्धिहेतु ते लक्षण छे. अडि' अर्थोपलब्धिना हेतुरूप यक्षु, दधि (दडी) ओदन (लात) आदि अनन्त वस्तुओ पणु डोय शके छे. तेथी प्रमाणना लक्षणनी वात याकी रही डोवा छतां पणु अप्रमाणभूत दधि आदि वस्तुओनी वातमां पडी जवाथी अडि' अतिव्याप्ति दोषने प्रसंग उपस्थित थछ जय छे. जे दधि आदिने पणु प्रमाण मानवाभां आवे तो प्रमाणोनी अनन्तता थ' जवाने प्रसंग प्राप्त थसे. तेथी प्रमाणनी संख्यामां अवरोध आवी जय छे. तेथी आ लक्षण उपलक्ष्यमां रडेवाने कारणे सदोष छे.

अथवा स्व शब्द वडे दाष्टान्तिक अर्थ लेवाभां आव्यो छे. तेथी दाष्टान्तिक रूप अर्थ जेना द्वारा लक्ष्य थाय छे ते स्वलक्षण छे. ओपु' ते स्वलक्षण दृष्टान्तरूप डोय छे, आ दृष्टान्तने जे साध्यविकलतारूप दोष छे तेतु' नाम स्वलक्षणदोष छे. जेम के-डोयओ ओपु' कछु' के “ शब्दो नित्यो मूर्त्तत्वात् घट-

दृष्टान्तदोष इति ५। तथा-कारणदोषः-करोतीति कारणम्=परोक्षार्थनिर्णयार्थमुप-
पत्तिमात्रम् । यथा-सिद्धो निरुपसुखो ज्ञानानावाधप्रकर्षात् । अत्र साध्यसाधन-
धर्मनुगतः सकललोकप्रसिद्धो दृष्टान्तो नास्तीत्युपपत्तिमात्रता बोधेति । कार-
णस्य दोषः कारणदोषः-साध्यव्यभिचारित्वम् । यथा-वेदोऽपौरुषेयो वेदकारण-
स्याश्रयमाणत्वादिति । अत्र वेदकारणस्याश्रयमाणता कारणान्तरादपि सम्भवतीति

घटवत् " घटनी तरह मूर्त होनेसे शब्द नित्य है यहाँ दृष्टान्तमें साध्य
जो नित्य है वह नहीं रहता है इसलिये वह साध्य विकलता रूप
दृष्टान्त दोष है ५ ।

कारण दोष—"करोतीति कारणम्" इस व्युत्पत्तिके अनुसार
"जो करता है" वह कारण है ऐसा वह कारण परोक्ष अर्थको निर्णय
करानेके लिये उपपत्ति मात्र रूप होना है जैसे-"ज्ञानके बाधक कार-
णोंके अभावकी प्रकर्षतासे सिद्ध नित्यम सुखवाले है" ऐसा किसीने
कहा सो इस परोक्ष अर्थको निर्णय करानेवाला यह ऐसा कोई दृष्टान्त
नहीं है जो साध्य एवं साधन धर्मसे युक्त हो और सकल लोकप्रसिद्ध
हो इसलिये ऐसे कथनको केवल उपपत्ति मात्र ही जानना चाहिये कार-
णका जो दोष है वह कारण दोष है यह कारणदोष साध्यविकलता
रूप होना है जैसे-किसीने ऐसा कहा कि "वेदके कारण सुने नहीं
जाते हैं इसलिये वह अपौरुषेय है-किसी भी पुरुषके द्वारा बनाया नहीं

वत् " "घटनी जेम मूर्त होवाथी शब्द नित्य छे." अही' दृष्टान्तमां साध्य
जे नित्य छे ते रडेछुं नथी, तेथी तेने साध्यविकलताइय दृष्टान्तदोष छी शक्य-

कारणदोष-"करोतीति कारणम्" आ व्युत्पत्ति अनुसार "जे करे छे.
ते कारण छे" जेपुं ते कारण परोक्ष अर्थ'ने निर्णय करवावामां उपपत्ति
मात्र इय होय छे. जेम के...."ज्ञानमां अपरोध करन रं कारण'ना अभावनी
प्रकर्षताने लीधे सिद्ध निरुपसुख सुखवाणा होय छे" आ प्रमाणे कोधजे कहुं
छे. परंतु आ परोक्ष अर्थ'ने निर्णय करवनाइं जेपुं कोध दृष्टान्त नथी के
जे साध्य अने साधनधर्म'थी युक्त होय अने सकल लोकमां प्रसिद्ध होय तेथी
आ प्रकारना कथनने मात्र उपपत्ति इय जे समजपुं जेधजे. कारण'ने जे दोष
छे तेनुं नाम कारणदोष छे. ते कारणदोष साध्य विकलताइय होय छे. जेम के-
कोधजे जेपुं कहुं छे के 'वेदना कारण (वेदनी रचना करनार पुरुषइय कारण
सांख्यवामां आवतां नथी, तेथी वेदो अपौरुषेय छे-जेठवे के कोध पणु पुरुष
द्वारा तेमनी रचना थ'नथी" अही' वेदनां करण'नी अश्रयमाणता तेना

કારણસ્ય સાધ્યવ્યભિચારિત્વમિતિ ૬। તથા - હેતુદોષ:-હિનોતિ=ગમયતીતિ
 હેતુ:-સાધ્યસદ્ભાવે હેતુસદ્ભાવઃ, સાધ્યાભાવે હેતોરભાવ ઇતિ । દૃષ્ટાન્તસદ્ભાવે
 કારણમે ૧ હેતુરિતિ વ્યપદિશ્યતે । તસ્ય હેતોરસિદ્ધવિરુદ્ધાનૈકાન્તિકત્વલક્ષણઃ દોષો
 હેતુદોષ ઇત્યુચ્યતે । તત્રાસિદ્ધત્વલક્ષણો હેતુદોષો યથા-અનિત્યઃ શબ્દશ્ચાક્ષુષત્વાદ્
 ઘટવદિત્યત્ર ચાક્ષુષત્વં શબ્દે ન સિધ્યતીતિ । વિરુદ્ધત્વલક્ષણો હેતુદોષો યથા-

ખયા હૈ “ ઘટાં વેદકે કારણોંકી અશ્રૂયમાણતા ઉસકે અપૌરુષેયકો લેકર
 નહીં હૈ કિન્તુ અન્ય કારણોંસે ખી હો સકની હૈ, અતઃ સાધ્ય વિકલતા
 રૂપ કારણ દોષ હૈ ૬ ।

હેતુદોષ—સાધ્યકે સદ્ભાવમેં હેતુકા સદ્ભાવ ઓર સાધ્યકે અભા-
 વમેં હેતુકા અભાવ હસ તરહકે અવિનાભાવ સાધ્યકે સાથ અન્યથાનુ-
 પપત્તિ રૂપ નિયમસે જો બંધા હોતા હૈ, વહ હેતુ હોતા હૈ દૃષ્ટાન્ત કે
 સદ્ભાવમેં કારણ હેતુ રૂપસે કહા જાના હૈ (!) હેતુકે અસિદ્ધ, વિરુદ્ધ
 ઓર અનેકાન્તિક યે તોન દોષ હોતે હૈં યે હી હેતુદોષ કહે ગયે હૈં ઇનમેં
 અસિદ્ધ રૂપ હેતુદોષ ંસા હોતા હૈ “ અનિત્યઃ શબ્દઃ ચાક્ષુષત્વાત્
 ઘટવત્ ” ચાક્ષુષ હોનેસે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયકા વિષય હોનેસે ઘટકી તરહ શબ્દ
 અનિત્ય હૈ, ઘટાં ચક્ષુષત્વ યહ હેતુદોષ રૂપ હૈ ક્યોંકિ શબ્દમેં ચાક્ષુ-
 ષના નહીં રહતી હૈ । અતઃ પક્ષમેં સાધનકા અભાવ હોના યહી અસિદ્ધ
 દોષ હૈ વિરુદ્ધ રૂપ હેતુ દોષ જૈસે—“ શબ્દો નિત્યઃ કૃતકત્વાત્ ઘટવત્ ”

અપૌરુષેયને લીધે નથી, પરન્તુ અન્ય કારણને લીધે પણ હોઈ શકે છે. તેથી
 આ પ્રકારના કથનમાં સાધ્યવિકલતારૂપ કારણદોષનો સદ્ભાવ રહેલો છે.

હેતુદોષ-સાધ્યના સદ્ભાવમાં હેતુનો સદ્ભાવ હોવો અને સાધ્યના અભા-
 વમાં હેતુનો અભાવ હોવો, આ પ્રકારના અવિનાભાવ સંબંધવાળો હેતુદોષ
 છે. એટલે કે સાધ્યની સાથે અન્યથાનુપપત્તિ રૂપ નિયમથી જે બંધાયેલો છે.
 તેનું નામ હેતુ છે. દૃષ્ટાન્તના સદ્ભાવમાં કારણને હેતુરૂપે કહેવામાં આવે છે.
 હેતુના ત્રણ દોષ કહ્યા છે—(૧) અસિદ્ધ, (૨) વિરુદ્ધ અને (૩) અનૈકાન્તિક.
 અહીં આ ત્રણને જ હેતુદોષ રૂપ સમજવા જોઈએ.

અસિદ્ધરૂપ હેતુદોષનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે—

“ અનિત્યઃ શબ્દઃ ચાક્ષુષત્વાત્ ઘટવત્ ” ચાક્ષુષ (ચક્ષુઃન્દ્રિયના વિષયરૂપ
 હોવાથી) હોવાથી ઘટની જેમ શબ્દ અનિત્ય છે. અહીં ‘ ચક્ષુષત્વ ’ હેતુદોષ
 રૂપ છે. કારણ કે શબ્દમાં ચક્ષુઃન્દ્રિય દ્વારા ગ્રાહ્યતા) હોતી નથી તેથી પક્ષમાં
 સાધનનો અભાવ હોવો તેનું નામ જ અસિદ્ધદોષ છે.

शब्दोऽनित्यः कृतकत्वाद् घटवदिति । अत्र कृतकत्वं नित्यत्वविरुद्धमनित्यत्वं साधयतीति । अनैकान्तिकरवच्छक्षणे हेतुदोषो यथा—शब्दो नित्यः प्रमेयत्वादाकाशवदिति । अत्र प्रमेयत्वं शब्दे नित्यत्वसाधनायोपात्तम् । प्रमेयत्वं त्वनित्येष्वपि वर्तते इति हेतोरनैकान्तिकत्वमिति ७। मूले 'कारण' शब्दे ककारस्य द्वित्वं पद्यानुरोधाद् बोध्यमिति । तथा—संक्रमण-निग्रह-वस्तुदोषः—संक्रामणं च निग्रहश्च वस्तुचेति संक्रमण-निग्रह-वस्तूनि, तेषां दोषः । अत्रापि दोषशब्दः संक्रमणादिषु त्रिषु

शब्द घटकी तरह कृत्रिम होनेसे अनित्य है इस कथनमें कृतकत्व रूप हेतु अपने साध्य नित्यसे विरुद्ध अनित्यके साथ व्याप्त होनेके कारण अनित्यको साधक होना है नित्यका नहीं, अनैकान्तिक हेतुदोष—“शब्दो नित्यः प्रमेयत्वात् आकाशवत्” प्रमेय होनेसे शब्द आकाशकी तरह नित्य है इस कथनमें प्रमेयत्वरूप हेतु जिस प्रकारसे नित्यके साथ आकाशमें रहता है उसी तरहसे वह अनित्य घट पटादिकोंमें भी रहता है । इस कारण यह हेतु पक्ष सपक्षमें रहता हुआ भी विपक्षके साथ रहनेके कारण अनैकान्तिक है ७।

संक्रामण दोष—प्रस्तुत प्रमेयमें अप्रस्तुत प्रमेयका जो प्रवेशान है प्रमेयान्तरमें गमन है वह संक्रमण दोष है अथवा—प्रतिवादीके मतमें जो खुदका प्रवेशान है । अर्थात् प्रतिवादी के मतका समर्थन है । वह संक्रामण दोष है ८ ।

विद्वद्धरूप हेतुदोषतुं स्वरूप आ प्रकारतुं छे—

“शब्दो नित्यः कृतकत्वात् घटवत्” “शब्द घटनी जेम कृतक होवाथी नित्य छे” आ कथनमां कृतकत्व रूप हेतु पोताना साध्य—नित्यथी विद्वद्ध जेवां अनित्यनी साथे व्याप्त होवाने कारणे अनित्यनो साधक थाय छे—नित्यनो साधक थतो नथी.

अनैकान्तिक हेतुदोष—“शब्दो नित्यः प्रमेयत्वात् आकाशवत्” “प्रमेय होवाथी शब्द आकाशनी जेम नित्य छे.” आ कथनमां प्रमेयत्वरूप हेतु जे प्रकारे नित्यनी साथे—आकाशमां—रहे छे जे प्रमाणे ते अनित्य घट, पट वगेरेमां पणु रहे छे आ कारणे आ हेतु पक्षमां (सपक्षमां) रहेवा छतां विपक्षनी साथे पणु रहेवाने कारणे अनैकान्तिक छे,

संक्रामणदोष—प्रस्तुत प्रमेयमां अप्रस्तुत प्रमेयनो जे प्रवेश छे—तेनुं प्रमेयान्तरमां जे कथन छे तेने संक्रामणदोष कडे छे. अथवा प्रतिवादीना मत साथे पोताना मतने पणु मणतो करी नाथवे। जेटवे के प्रतिवादीना मतनुं समर्थन करतुं तेने संक्रामणदोष कडे छे

पदेषु प्रत्येकत्र सम्बध्यते । ततश्च-संक्रमणदोषो ८ निग्रहदोषो ९ वस्तुदोष १० श्रेति पदचयमुपलभ्यते । तत्र-संक्रमणदोषः-संक्रमणं-प्रस्तुत प्रमेयेऽप्रस्तुत प्रमेयस्य प्रवेशन-प्रमेयान्तरगमनमित्यर्थः । अथवा-प्रतिवादिनो मते स्वस्य संक्रमणं-प्रतिवादिमतसमर्थनमित्यर्थः, तदेव दोषः-संक्रमणदोष इति ८ । तथा-निग्रहदोषः-निग्रहः=छलवितण्डादिना प्रतिवादिनः पराजयस्थान-प्रापणं, स एव दोषो निग्रहदोष इति ९ । तथा-वस्तुदोषः-साध्यसाधनधर्मोवसतोऽत्रेति वस्तु प्रस्तावात् पक्षः, तस्य दोषः-प्रत्यक्षनिरासरूपः । यथा-शब्दः श्रवणविषयागोचरः । अत्र शब्दे श्रवण विषयागोचरत्वं प्रत्यक्षतो निरस्तमिति १० ।

अनन्तरं तज्जातादयो दश दोषाः सामान्यतोऽभिहिता इति तेषां विशेषतोऽभिधानाय प्राह—‘ दसविहे विसेसे ’ इत्यादि ।

निग्रहदोष—छलके द्वारा या विनण्डा आदिके द्वारा जो प्रतिवादीको पराजयके स्थानमें प्राप्त करा देना होता है वह निग्रह है—यह निग्रह रूप ही जो दोष है वह निग्रहदोष है । ९

वस्तुदोष—साध्य और साधन रूप धर्म जहाँ पर रहते हैं वह वस्तु है उसी उस वस्तु रूप पक्ष होता है उस पक्षका जो दोष है—प्रत्यक्ष निराशय रूप वह वस्तु दोष है जैसे—श्रवण विषयागोचर शब्द है यहाँ पक्ष रूप शब्दमें श्रवण विषयक अगोचरता प्रत्यक्षसेही निरस्त है क्योंकि वह तो उसका विषय ही माना गया है १० ।

तज्जात आदि जो दश दोष सामान्यसे कहे गये हैं अब उन्हींको विशेष रूपसे कहनेके लिये सूत्रकार “ दसविहे विसेसे ” इत्यादि रूपसे प्रारम्भ करते हैं—

निग्रहदोष—छल द्वारा अथवा वितण्डावाद द्वारा प्रतिवादीने पराजित करवाये तेनुं नाम निग्रह छे, आ निग्रहदोष जे दोष छे तेने निग्रहदोष कहे छे.

वस्तुदोष—साध्य अने साधनरूप धर्म ज्यां रह्ये छे, तेने वस्तु कहे छे. जेवी ते वस्तुरूप पक्ष होय छे. ते पक्षने जे दोष छे—तेनुं नाम वस्तुदोष छे. जेभ के श्रवण विषयगोचर शब्द छे”, अही पक्षरूप शब्दमां श्रवण विषयक अगोचरता प्रत्यक्ष रूपे ज निरस्त छे, कारण के तेने तोतेना विषय रूप ज मानवामां आवेल छे.

तज्जात आदि जे सामान्य दोषोनुं कथन करवामां आण्युं छे तेमनुं ज विशेष दोषो रूपे कथन करवाने भाटे हवे सूत्रकार “ दसविहे विसेसे ” इत्यादि सूत्रोनुं कथन करे छे—‘ विशेष ’ पद अही “ विशेष दोषोनुं ” वाचक छे. विशेषदोषना पण वस्तुदोष, तज्जातदोष आदि १० प्रकारोनुं स्पष्टीकरण करवामां आवे छे—

વિશેષ:-વિશેષદોષસ્તુ દશવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ તદ્યથા-‘ વસ્તુતજ્જાતદોષ ’
 इत्यादि । तत्र-वस्तु=पक्षः, तस्य=गुर्वादेर्जातं=जातिः-जन्ममर्मकर्मदि लक्षणः
 प्रकारो वा तज्जातम् । वस्तु च तज्जातं चेति वस्तुतज्जातं तद्रूपो दोषः । ततश्च
 वस्तुदोषस्तज्जातदोषश्चेति पदद्वयस्युपलभ्यते । तत्र-वस्तुदोषः=पक्षदोषः, तज्जात
 दोषः=जात्याद्यभिधानपूर्वकम् अवहेलना । एतौ च सामान्यदोषापेक्षया विशेषौ
 बोध्यौ । अथवा-वस्तुदोषे तज्जातदोषे इति सप्तम्यन्ताच्छाया कर्त्तव्या । तत्र-
 वस्तुदोषे=वस्तुदोषविषये विशेषो=भेदः-प्रत्यक्षनिरासादिः । तत्र-प्रत्यक्षनिरस्तो
 यथा-शब्दः श्रवणविषयागोचर इति, । अनुमाननिरस्तो यथा-शब्दो नित्य

વિશેષસે યહાં વિશેષ દોષ કહે ગયે હૈં-વે વિશેષદોષ ઓ ૧૦
 प्रकारके हैं जैसे-वस्तुदोष, तज्जातदोष आदि इनमें वस्तु नाम
 पक्षका है, पक्षका जो दोष है, वह वस्तुदोष है, जाति आदिके अभि-
 धानपूर्वक जो अवहेलना है वह तज्जातदोष है, ये दोनों सामान्य
 दोषोंकी अपेक्षा विशेष दोष जानना चाहिये अथवा-“ वस्तुदोषे तज्जात
 दोषे ” यहां ऐसी सप्तम्यन्त छाया करनी चाहिये-इस पक्षमें वस्तु
 दोषके विषयमें जो विशेष भेद है वह अनेक प्रकारका है-जैसे-“ शब्दः
 श्रवणविषयागोचरः ” शब्द श्रवणेन्द्रियका विषय नहीं है, यहां शब्द
 रूप जो पक्षमें श्रवणेन्द्रिय अगोचरता प्रत्यक्षसे निरस्त है । अतः श्रव-
 णेन्द्रियागोचरता विशिष्ट शब्द रूप पक्ष प्रत्यक्षसे बाधित है अनु-
 मानसे बाधित पक्ष इस प्रकारसे है जैसे-“ शब्दो नित्यः ” यहां

વસ્તુદોષ-વસ્તુ એટલે પક્ષ. પક્ષનો જે દોષ છે તેને વસ્તુદોષ કહે છે.
 જાતિ આદિના અભિધાન (નિર્દેશ) પૂર્વક જે અવહેલના થાય છે, તે તજ્જાત
 દોષરૂપ છે. સામાન્ય દોષો કરતાં આ દોષમાં અધિકતા હોવાને કારણે આ
 પ્રકારના વસ્તુદોષને વિશેષદોષરૂપ કહ્યો છે.

અથવા-“ વસ્તુદોષે તજ્જાતદોષે ” આ પ્રકારની સાતમી વિલક્ષિતવાળી
 સંસ્કૃત છાયા અહીં કરવી જોઈએ આ સંસ્કૃત છાયાની અપેક્ષાએ અહીં આ
 પ્રમાણે અર્થ થાય છે-

વસ્તુદોષના વિષયમાં જે વિશેષ-ભેદ છે તે અનેક પ્રકારનો છે જેમ
 કે-“ શ્બ્દઃ શ્રવણવિષયાગોચરઃ ” ‘ શબ્દ શ્રવણેન્દ્રિયનો વિષય નથી ’ અહીં
 શબ્દરૂપ પક્ષમાં શ્રવણેન્દ્રિ. અગોચરતા પ્રત્યક્ષ રૂપે નિરસ્ત છે તેથી શ્રવણે
 ન્દ્રિયાગોચરતા વિશિષ્ટ શબ્દરૂપ પ્રત્યક્ષ વડે બાધિત છે.

અનુમાન વડે બાધિત પક્ષ આ પ્રકારનો છે-“ શબ્દો નિત્યઃ ” અહીં

इति । स्ववचननिरस्तो यथा-यद्दहं ब्रवीमि तदनृतमिति । लोकखडिनिरस्तो यथा-नरकपालं पवित्रमिति १। तज्जातदोषे=तज्जातदोषविषये विशेषोः भेदो जन्ममर्मकर्मदिभिः । तत्र-जन्मादाय तज्जातदोषविषये विशेषो यथा—

“ कच्छुल्लयाए घोडीए, जाओ जो गद्दहेण छूढेण ।
तस्स महायणमज्जे आयारा पायडा होति ॥१॥”

छाया-कच्छुमत्यां (कण्डूयनरोगमत्यां) घोड्यां जातो यो गर्दभेन क्षिप्तेन ।
तस्य महाजनमध्ये आकाराः प्रकटा भवन्ति ॥१॥

शब्दमें नित्यता अनुमानसे बाधित है अतः नित्यत्व विशिष्ट शब्द रूप पक्ष अनुमान निरस्त है ।

प्रतीति निरस्त पक्ष इस प्रकारसे है जैसे-“ शशीन चन्द्रः ” स्व-वचन निरस्त पक्ष इस प्रकारसे है-“ यद्दहं ब्रवीमि तदनृतम् ” जो मैं कहता हूँ वह झूठ कहता हूँ, लोकखडिसे निरस्त पक्ष इस प्रकारसे है “ नरकपालपवित्रम् ” यहाँ नरकपाल रूप पक्ष पवित्रता लोक खडिसे निरस्त है १ ।

इसी प्रकारसे तज्जात दोषके विषयमें जो जन्म, मर्म, कर्म आदि द्वारा भेद है, वह भी अनेक प्रकारका है-इनमें जन्मको लेकर जो तज्जातदोषके विषयमें भेद है वह इस प्रकारसे है—

“ कच्छुल्लयाए घोडीए ” इत्यादि ।

कण्डयन रोगवाली घोडीमें जो गर्दभके संयोगसे सन्तान उत्पन्न होती है उसके आकारमें भेद होता है और उसका वह आकार महा-

शब्दमां नित्यता अनुमान वडे बाधित छे. तेथी नित्यत्व विशिष्ट शब्दरूप पक्ष अनुमान निरस्त छे.

પ્રતીતિ નિરસ્ત પક્ષ આ પ્રકારનો છે-“ શશીન ચન્દ્રઃ ” સ્વવચન નિરસ્ત પક્ષ આ પ્રકારનો છે-યદ્દહં બ્રવીમિ તદનૃતમ્” હું જે કહું છું તે જૂઠું કહું છું”

લોકખડિ નિરસ્ત પક્ષ આ પ્રકારનો છે-“ નરકપાલપવિત્રમ્ ” અહીં નરક-પાલ રૂપ પક્ષ પવિત્રતા લોકખડિની અપેક્ષાએ નિરસ્ત (બાધિત) છે.

એજ પ્રમાણે તજ્જાતદોષના જન્મ, મર્મ, કર્મ આદિ દ્વારા અનેક ભેદ પડે છે. તજ્જાત દોષનો જે જન્મની અપેક્ષાએ ભેદ પડે છે તેનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે-“ કચ્છુલ્લયાએ ઘોડીએ ” ઇત્યાદિ—

કંડૂયન રોગવાળી ઘોડી સાથે ગર્દભનો સંયોગ થવાથી - જે સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે તેની આકૃતિમાં ઘણું તફાવત હોય છે. તેથી તેનો તે આકાર

વર્ણસંકરો ન પ્રચ્છન્નો ભવતીતિ । इत्यादि रनेकविधः । एवं मर्मकर्मधा-
दायापि तज्जातदोषविषये विशेषः स्वधिया भावनीय इति २। तथा—‘ दोषे’
त्ति अत्र ‘ दोष’ शब्देन पूर्वसूत्रोक्त ‘तज्जातदोष वस्तुदोषद्रयमध्यगता मति-
भङ्गदोषादारभ्य निग्रहदोषपर्यन्ता अष्टौ दोषा ग्राह्या इति तृतीयः ३। अथवा-
दोषे इति सप्तम्यन्तत्वेन छाया कार्या । एकवचनंतु जात्याश्रयेण बोध्यम् । ततो
दोषे=दोषेष्विति बोध्यम् । अर्थस्तु-दोषेषु=मतिभङ्गादि शेषदोषविषये विशेषो=
भेदो द्रष्टव्य इति । अयं विशेषोऽनेकविधः स्वधिया भावनीय इति ३। तथा-

जनोंके बीचमें प्रकट हो जाता है छिपता नहीं है । तात्पर्य इसका यही
है कि वर्णसंकर प्रच्छन्न नहीं रहता है इसी तरहसे मर्मको लेकर एवं
कर्मको लेकर भी तज्जात दोषके विषयमें सामान्य दोषकी अपेक्षा भेद
अपनी बुद्धिसे उद्घाटित कर लेना चाहिये यह दोष शब्दसे पूर्व सूत्रोक्त
तज्जात दोषसे लेकर अन्तिम वस्तु दोष, मध्यमें आये हुए मति भंग
दोष, प्रशास्तृ दोष, परिहार दोष, स्वलक्षण दोष, कारणदोष, हेतु-
दोष, संक्रामण दोष और निग्रह दोष ये आठ दोष ग्रहण किये गये
हैं ३ अथवा-“ दोसे ”की संस्कृतच्छाया “ दोषे ” ऐसी सप्तमी विभ-
क्तिवाली भी होती है, एकवचन यहां जातकी अपेक्षासे हुआ है
ऐसा जानना चाहिये, इसलिये “ दोषे ” यहां पर “ दोषेषु ” ऐसा
बहुवचन समझना-तथा च-मतिभङ्ग आदि शेष दोषोंके विषयमें भी
भेद अनेक प्रकारका है, और वह उनकी अनेक प्रकारता अपनी बुद्धिसे
उद्घाटित कर लेना चाहिये ३ ।

મહાજનોની વચ્ચે અવશ્ય પ્રકટ થઈ જાય છે એટલે કે વર્ણસંકરતા છાની રહી
શકતી નથી. એજ પ્રકારે મર્મ અને કર્મની અપેક્ષાએ તજ્જાત દોષના વિષયમાં
સામાન્ય દોષ કરતાં શી વિશેષતા છે તે પાઠકે પોતાની જાતે જ સમજી લેવું
આ સૂત્રમાં વિશેષદોષના વસ્તુદોષ, તજ્જાતદોષ આદિ ૧૦ પ્રકાર છે. વસ્તુ-
દોષ અને તજ્જાતદોષનું નિરૂપણ કરવામાં આંચું. ખાકીનાં આઠ લેદ નીચે
પ્રમાણે છે—(૩) મતિભંગદોષ, (૪) પ્રશાસ્તૃદોષ, (૫) પરિહારદોષ, (૬) સ્વ-
લક્ષણદોષ, (૭) કારણદોષ, (૮) હેતુદોષ, (૯) સંક્રામણદોષ અને (૧૦) નિગ્રહદોષ.
અથવા—“ દોસે ” પદની સંસ્કૃત છાયા “ દોષે ” પણ થાય છે. “ દોષે ” પદ
સાતમી વિભક્તિનું પદ છે. અહીં જાતની અપેક્ષાએ એક વચન વપરાયું છે,
એમ સમજવું તેથી અહીં “ દોષે ” આ પદ ‘ દોષેષુ ’ આ બહુવચનાન્ત પદનું
વાચક સમજવું. મતિભંગ આદિ દોષોના વિષયમાં પણ અનેક પ્રકારના લેદ
પડે છે. પાઠકોએ તે લેદોની અનેક પ્રકારતા પોતાની જાતે જ ઉદ્ઘાટિત કરી લેવી.

एकार्थिकः एकशब्दो अर्थः=प्रतिशेवत्येति एकार्थिकः, न विद्यते यस्याभावेकार्थिकः
 एकार्थयाचकः शब्द इत्यर्थः । तद्वृत्तौ दोष एकार्थिक दोष इति, यथा घटमान-
 येति वक्तव्ये घटं कुम्भं कलशमानयेत्येकार्थिकानेकशब्दकथनरूपो दोषः ४।
 तथा कारणदोषः-अथ पूर्वं व्याख्यातो, दोषसामान्यापेक्षया विशेषो बोध्य
 इति ५। प्रत्युत्पन्नो दोषः=वर्तमानकालिको दोष इत्यर्थः । अथ चार्तानादिदोष-
 सामान्यापेक्षया विशेषः । अथवा-प्रत्युत्पन्ने इति सप्तम्यन्वयेन न्यायाकार्थी ।
 तत्रश्च प्रत्युत्पन्ने=वर्तमाने सर्वथाऽभिगते यो दोषः=अकृताभ्यागमकृतविप्रगाशादि.,

एक अर्थ जिमका हो वह एकार्थिक है ऐसा एकार्थिक शब्द एक ही अर्थका करनेवाला होता है ऐसा एकार्थिक रूप जो दोष है वह एकार्थिक दोष है जैसे " घटमानय " बडालाओ ऐसे वक्तव्यमें ऐसा कहना कि " घटं, कुम्भं, कलशं, आनय " घट, कुम्भ, कलश लाओ यहां पर एक अर्थवाले अनेक शब्दोंका प्रयोग जो किया गया है वही दोष है ४ तथा-कारण दोष-यह दोष पूर्वमें व्याख्यान हो चुका है, सो यह उस व्याख्यान सामान्य दोष की अपेक्षा विशेष दोष जानना चाहिये ५ । प्रत्युत्पन्न दोष-यह दोष वर्तमान कालिक होता है, अतः अतीतादि दोष सामान्यकी अपेक्षा इसे विशेष दोष समझना अथवा "प्रत्युत्पन्ने" जब ऐसी सप्तमी विभक्तिवाली संस्कृतछाया की जाती है तो इसका अर्थ ऐसा होता है कि जो पदार्थ सर्वथा अभिगत होता (जाना-

नेना એક જ અર્થ થતો હોય એવા શબ્દને એકાર્થિક કહે છે. એકાર્થિક શબ્દો એક જ અર્થના વાચક હોય છે. એવો એકાર્થિકરૂપ જે દોષ તે તેનું નામ એકાર્થિકદોષ છે. જેમ કે " ઘટમાનય " 'ઘડો લાવો' આમ કહેવાને બદલે એવું કહેવું કે " ઘટ, કુમ્ભં, કલશં, આનય " " ઘડો, કુંભ, કળશ, લાવો " આ વાક્યમાં એક જ અર્થવાળા અનેક શબ્દોનો જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, એજ દોષ છે.

કારણદોષ-આ દોષનું નિરૂપણ આ સૂત્રમાં જ આગળ કરવામાં આવી ગયેલ છે. પૂર્વોક્ત વ્ય.ખ્યાત સામાન્ય કારણ દોષ કરતાં અહીં વિશેષ કારણ દોષ ગ્રહણ થયો નેજાએ.

પ્રત્યુત્પન્નદોષ-આ દોષ વર્તમાનકાલિક હોય છે. તેથી ભૂતકાલિન અ.હિ દોષ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેને વિશેષદોષરૂપ સમજવો નેજાએ. અથવા અહીં " પ્રત્યુત્પન્ન " આ પ્રકારની સાતમી વિભક્તિવાળી સંસ્કૃત છાયા કરવામાં આવે તો તેનો અર્થ એવો થાય છે કે જે સર્વથા અધિગત હોય છે તેમાં અકૃતા-

स एव दोषसामान्यापेक्षया विशेष इति ६। नित्यो दोषः=अभव्यजीवानां-
मिथ्यात्वादिः, अनाद्यपर्यवसितत्वात्। अयं दोषसामान्यापेक्षया विशेषो बोध्यः।
अथवा—' नित्ये ' इति सप्तम्यन्तत्वेन छाया कार्या। सर्वथा नित्ये पदार्थोऽधि-
गते सति यो बाल्यकुमाराद्यवस्थानाम् अभावापत्तिरूपो दोषः सदोषसामान्या-
पेक्षया विशेषो बोध्य इति ७। तथा—अधिकम्=अधिकनामको दोषः—वादसमये
परेषां बोधनार्थं यदतिरिक्तं दृष्टान्तनिगमनादि, तदेव दोषोऽधिकदोषः। अति-

जाता) है सो उसमें जो अकृताभ्यागम कृत्वविप्रणाश आदि दोष होता है
वही दोष सामान्यकी अपेक्षा विशेष दोष होता है ६ अभव्य जीवोंका जो
मिथ्यात्व आदि दोष है यह नित्य दोष है क्योंकि उनका वह मिथ्यात्व
अनादि अनन्त रूप होता है, यह दोष, दोष सामान्यकी अपेक्षा विशेष
दोष रूप है अथवा—“ नित्ये ” जब ऐसी संस्कृत छाया सप्तमी विभक्ति-
वाली की जाती है तब इस पक्षमें ऐसा अर्थ होता है कि जब पदार्थ
सर्वथा नित्य है ऐसी मान्यता होती है तब उसमें बाल्यकुमार आदि
अवस्थाओंके अभाव होने रूप दोषकी आपत्ति आती है यह नित्यदोष
सामान्यकी अपेक्षा विशेष दोष है ७।

अधिक-अधिक नामका दोष—यह दोष उभय समय होता है जब
बादके समयमें दूसरोंको समझानेके लिये अतिरिक्त दृष्टान्त निगमन
आदिका प्रयोग किया जाता है तात्पर्य यह है कि बादमें प्रतिज्ञा हेतु ये
दोही अनुमानके अङ्ग माने गये हैं उदाहरणादिका प्रयोग अधिक दोष
भ्यागम कृत्वविप्रणाश आदि ७ दोष डोय छे ते दोषने सामान्य गणी शक्य
नही पण विशेषदोषइप गणी शक्य छे।

अभव्य लुवोमां ७ मिथ्यात्व आदि दोषोने सदृभाव डोय छे ते नित्य
दोषइप डोय छे, कारण के तेमनुं ते मिथ्यात्व अनादि अनन्तइप डोय छे. तेथी
आ दोषने दोषसामान्य करतां अधिकदोषइप गणी शक्य छे अथवा—

७ तेनी संस्कृत छाया सातमी विलङ्घितावाणुं ' नित्ये ' पद लोवोमां आवे
ते। तेना अर्थ आ प्रमाणे थाय छे—

७ पदार्थ सर्वथा नित्य डोय छे अवी मान्यता स्वीकारवामां आवे ते।
तेमां आल्यावस्था, आदि अवस्थाओने अभाव डोवा इप दोषनी सदृभावना
रडे छे. आ नित्यदोष सामान्यनी अपेक्षाओ विशेष दोष इप छे.

अधिकदोष—आ दोष त्यारे थाय छे के न्यारे वाद करती वप्यते अन्यने
समभववाने माटे दृष्टान्त निगमन आदिने प्रयोग करवामां आवे छे. आ

રિક્તદૃષ્ટાન્તનિગમનાદિકં ત્રિનૈવ વક્તવ્યસ્યાર્થસ્ય વોધાત્તત્કથનસ્યાડનર્થક્યં
વોધ્યમ્ । તદુક્તમ્—

“ જિણવચનં સિદ્ધં ચેવ મન્નણ કત્થઈ ઉદાહરણં ।

આસજ્જ ઉ સોયારં, હે ઝ વિ કઠ્ઠિચિ મન્નેજ્જા ॥૧॥

“ કત્થઈ પંચાવચયં, દસ દ્વાવા સવ્વહા ન પડિકુટ્ટં ’ ઇતિ ।

છાયા—જિનવચનં સિદ્ધમેવ મળતિ ક્વચિદુદાહરણમ્ ।

આસાદ્ય તુ શ્રોતારં હેતુમપિ કુત્રચિદ્ મળેત્ ॥૧॥

કથયતિ પચ્ચાવચયં દસદ્વા વા ન પતિકુટ્ટમ્, ઇતિ ચ ।

અયમ્પ્રિક્ત દોષોડપિ દોષસામાન્યાપેક્ષયા વિશેષો વોધ્ય ઇતિ ।

અથવા—‘ અધિકે ’ ઇતિ સપ્તમ્યન્તત્વેન ચ્છાયા કર્તવ્યા । અધિકે દૃષ્ટાન્તાદૌ
મતિ યો દોષો=ગદિનો દૂષણં સોડચિક્કદૃષ્ટાન્તાદિવિપયો દોષો દોષ-સામાન્યા-

રૂપ હૈ ક્યોંકિ પ્રતિજ્ઞા હેતુસેહી વ્યક્તવ્યાર્થકા વોંધ હો જાતા હૈ-અતઃ
ઉદાહરણાદિકે પ્રયોગકી વાદમેં આવશ્યકતા નહીં રહતી હૈ ફિર મી
જો ઇનકા પ્રયોગ હૈ વહ ઇસી કારણ અધિક દોષ રૂપ માના ગયા હૈ
કહા મી હૈ—‘ જિણવચનં સિદ્ધં ચેવ ’ ઇત્યાદિ ।

જિન વચનોંમેં સ્વનઃ પ્રમાણતા હૈ પરન્તુ કહોં ૨ પર ઇન વચનોંકી
સત્યતા સિદ્ધ કરનેકે લિયે ઉદાહરણાદિકા મી પ્રયોગ ક્રિયા જાતા હૈ
ઔર શ્રોતાજનકી અપેક્ષાસે ઉસે સમજાનેકે લિયે હેતુકા મી પ્રયોગ
ક્રિયા જાતા હૈ આદિ વહ અધિક દોષ મી દોષ સામાન્યકી અપેક્ષા
વશેષ દોષરૂપ હૈ અથવા—‘ અધિકે ’ જય એસી સપ્તમી વિભક્તિવાલી

કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે-વાદમાં પ્રતિજ્ઞા હેતુ એ બેને જ અનુમાનના અંગ
રૂપ માનવામાં આવેલ છે-ઉદાહરણ આદિને અનુમાનના અંગરૂપ માનવામાં
આવતાં નથી. તેથી તે બે સિત્તાયના ઉદાહરણાદિકના પ્રયોગને અધિકદોષરૂપ
માનવામાં આવેલ છે, કારણ કે પ્રતિજ્ઞા હેતુ વડે જ વક્તવ્યતાના અર્થનો બોધ
થઈ જાય છે. તેથી દૃષ્ટાન્ત આદિની વાદમાં આવશ્યકતા રહેતી નથી. છતાં પણ
તેનો બે પ્રયોગ કરવામાં આવે તો તેને દેષરૂપ માનવામાં આવે છે. કહ્યું
પણ છે કે—‘ જિણવચન સિદ્ધં ચેવ ’ ઇત્યાદિ

જિનેન્દ્ર ભગવાનોનાં વચનોમાં સ્વનઃપ્રમાણતા છે. છતાં પણ ક્યારેક
તેમનાં વચનોની સત્યતાને સિદ્ધ કરવાને માટે ઉદાહરણાદિનો પ્રયોગ કરવામાં
આવે છે અને શ્રોતાજનોને આ વાત સમજાવવા માટે હેતુનો પણ પ્રયોગ કર-
વામાં આવે છે, અને પાંચ અવયવોનો પણ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. આ

पेक्षया विशेषो बोध्य इति । अन-ब्रह्मरः प्रश्लिष्यते । ततश्च-‘अहीय’ इति पदं लुप्तविभक्तिकं विभावनीयम् । ‘अहमे’ इत्यस्याकारलोपश्चापि द्रष्टव्यः । अयं दोष आदितोऽप्यमो बोध्य इति ८। तथा-आत्मनेति । अत्र कृतमित्यध्याह्रियते । ततश्च-आत्मना कृत इति आत्मना कृतश्च दोषो दोषसामान्यापेक्षया विशेष इति ९। तथा-परोपनीतः=परेण प्रापितः । अयं-परोपनीतो दोषोऽपि दोषसामान्यापेक्षया विशेषो बोध्य इति, त-एते दशविशेषा इति विशेषदोषा-बोध्याः ॥ सू० ४७ ॥

संस्कृत छाया की जानी है-तत्र इस पक्षमें ऐसा अर्थ होता है-कि अधिक दृष्टान्त आदिके प्रयोग होने पर जो बादीको दूषण दिया जाता है वह अधिक दृष्टान्तादि दोष है और यह दोष सामान्य दोषकी अपेक्षा विशेष दोष है यहां अकारका प्रश्लेष हुआ है अतः “अहीय” यह लुप्त विभक्तिवाला पद है “अहमे” अकारका लोप भी हो गया है यह दोष आदि दोषकी अपेक्षा आठवां है । आत्माके साथ कृत इस पदका अध्याहार कर लेना चाहिये इस तरह आत्माके द्वारा किया गया दोष, दोष सामान्यकी अपेक्षासे विशेष दोष होता है ९ परके द्वारा दिया गया ऐसा परोपनीत दोष भी दोष सामान्यकी अपेक्षा विशेष दोष होता है १० इस प्रकारके ये दश विशेष दोष हैं ॥ सूत्र ४७ ॥

“अधिके” अधिक पदनी सातमी विभक्तिवाणी संस्कृत छाया देवामां आवे, तो ते संस्कृत छायाते अर्थ आ प्रमाणे थाय छे—

अधिक दृष्टान्त आदिना प्रयोग करवामां आवे त्वारे वादीमां ले दोष भताववामां आवे छे ते दोषानुं नाम अधिक दृष्टान्त आदि विषयकदोष छे, अने ते दोषने सामान्यदोषरूप गणवामां आवे छे. अही ‘अ’ कारने प्रश्लेष थयो छे. तेथी “अहीय” आ पद लुप्तविभक्तिवाणुं पद छे. ‘अहमे’ आ पदमां अकारने लोप थई गयो छे. पडेतेथी गणवामां आवे तो आ दोषने आठमां प्रकारने दोष गणी शक्य.

आत्मानी साथे कृतपदने अध्यहार राभवु नोछंये. आ रीते आत्मा द्वारा करायेला दोषने पणु सामान्यदोषरूप गणवाने अहमे विशेषदोषरूप गणववे. नोछंये परना द्वारा करायेला परोपनीतदोष पणु सामान्यरूप गणी शक्य नही. परोपनीतदोषने विशेषदोष रूप गणववे. आ प्रकारना १० विशेषदोषानुं अही निरूपणु करवामां आण्युं छे. ॥ सूत्र ४७ ॥

विशेषादयो ये भावा अनन्तरसूत्रे प्रोक्तारतेऽनुयोगगम्याः । अनुयोगश्च अर्थ वाचं चाश्रित्य भवति । तत्रार्थमाश्रित्यानुयोगो यथा—“ अहिंसासंजमोतवो ” इत्यत्राहिंसादीनां स्वरूपस्य भेदप्रकथनम् । वाचमाश्रित्यानुयोगस्तु एवमेवाहिंसादिपदार्थानां शब्दाश्रितो विचार इति । तत्र वाचमाश्रित्यानुयोगं दशविधत्वेन प्राह—

मूलम्--दसविहे सुद्धवायाणुओगे पणत्ते, तं जहा—चंकारे
१ मंकारे २ पिंकारे ३ सेयंकारे ४ सायंकारे ५ एगत्ते ६ पुहत्ते
७ संजुहे ८ संक्रामिष् ९ भिन्ने १० ॥ सू० ४८ ॥

छाया—दशविधः शुद्धवाचाऽनुयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—चकारः १ माकारः
२ अपिकारः ३ सेकारः ४ सायंकारः ५ एकत्वं ६ पृथक्त्वं ७ संयुथं ८ संक्रा-
मितं ९ भिन्नम् १० ॥ सू० ४८ ॥

विशेषादिक जो भाव ऊपरके सूत्रमें कहे गये हैं वे अनुयोग गम्य होते हैं अर्थ और वचनको आश्रित करके अनुयोग होता है अर्थको आश्रित करके जो अनुयोग होता है वह “ अहिंसा संजमो तवो ” इत्यादि रूप होता है क्योंकि यहां पर अहिंसा आदिके स्वरूपका भेद कथन हुआ है वाणीको आश्रित करके जो अनुयोग होता है, वह इन्हीं अहिंसा आदि पदार्थोंके शब्दाश्रित विचाररूप होता है अतः अब सूत्रकार वचनको आश्रित करके अनुयोगकी दशविधता का कथन करते हैं

“ दसविहे सुद्धवायाणुओगे पणत्ते ” इत्यादि ॥ सूत्र ४८ ॥

सूत्रार्थ—वाक्यार्थकी अपेक्षा रहित सूत्रका व्याख्यान रूप अनुयोग दश प्रकारका कहा गया है जैसे—चकार १ माकार २ अपिकार ३ सेकार ४ सायंकार ५ एकत्व ६ पृथक्त्व ७ संयुथ ८ संक्रामिन ९ और भिन्न १०

विशेषादिक ने भावोत्तुं उपरना सूत्रमां निरूपण करवाभां आभ्युं छे, ते भावो अनुयोगगम्य (व्याख्यान द्वारा समल शक्य अेवां) डोय छे अर्थ अने वचननो आश्रय लधने अनुयोग थाय छे ते “ अहिंसा संजमो तवो ” इत्यादि रूप डोय छे; कारण के आ कथन द्वारा अहिंसा आदिना स्वरूपतुं लेह कथन थयुं छे. वाणीनो आधार लधने ने अनुयोग थाय छे ते अेअ अहिंसा आदि पदार्थोना शब्दाश्रित विचाररूप डोय छे. तेथी डवे सूत्रकार वचननो आधार लधने अनुयोगना दस प्रकारोत्तुं निरूपण करे छे—

“ दसविहे सुद्धवायाणुओगे पणत्ते ” इत्यादि—(सू ४८)

सूत्रार्थ—वाक्यार्थनी अपेक्षाथी रहित अेवो सूत्रना व्याख्यानरूप अनुयोग दस प्रकारनो कही छे. ते प्रकारो नीचे प्रमाणे छे—(१) चकार, (२) माकार, (३) अपिकार, (४) सेकार, (५) सायंकार, (६) अेकत्व, (७) पृथक्त्व, (८) संयुथ, (९) संक्रामित अने (१०) भिन्न,

टीका—‘ दसविधे ’ इत्यादि—

शुद्धवाचानुयोगः—शुद्धा=वाक्यार्थापेक्षारहिता या वाचा=वचनं—सूत्रं, तस्या अनुयोगो=व्याख्यानम् दशविधः प्रज्ञप्तः, तद्वथा—चकार इत्यादि । तत्र—चकारानुयोगः—चकारस्य अनुयोगो । यथा—समाहारेतरेतरयोगसमुच्चयान्वाचयावधारणपादपूरणाधिकवचनादिरूपश्चार्थ इति । तत्र—संज्ञापरिभाषं—संज्ञा च परिभाषा-

वाक्यार्थकी अपेक्षासे रहित होना यह शुद्ध शब्दका अर्थ है और वाचा शब्दका अर्थ वचन है यह वचन यहां सूत्र रूप लिया गया है, अनुयोग शब्दका अर्थ वचन है यह वचन यहां सूत्ररूप लिया गया है अनुयोग शब्दका अर्थ व्याख्या है इस तरह वाक्यार्थकी जिसमें अपेक्षा नहीं है ऐसे सूत्रका जो व्याख्यान है वह अनुयोग है अर्थात् शुद्ध वाचानुयोग है इसके जो चकार आदिके भेदसे १० प्रकार कहे गये हैं उनका तात्पर्य ऐसा है चकारादि पदोंके साथ अनुयोगको सम्बन्ध कर लेना चाहिये इस तरह चकारका जो अनुयोग है वह चकारानुयोग है जैसे—चकारका—चका इतने अर्थमें प्रयोग होता है—समाहार द्वन्द्वमें इतरेतर योग द्वन्द्वमें समुच्चयमें, अन्वाचयमें, अवधारणमें, पाद पूरण और अधिक वचन आदिमें व्याकरणके इस नियमानुसार “ कार ग्रहणे केवलग्रहणं वर्णग्रहणे सवर्णग्रहणं ” जिस शब्दके साथ “कार” का ग्रहण होता है उस शब्दसे केवल इसी शब्दका ग्रहण होता है और जिस शब्दके

वाक्यार्थकी अपेक्षाथी रहित होना, अथवा शुद्ध शब्दको अर्थ है अथवा वाचा शब्दको अर्थ वचन है, ते वचनने अर्थात् सूत्ररूप लेनामां आव्युं है अनुयोग शब्दको अर्थ वचन थाय है, ते वचनने अर्थात् सूत्ररूप गणुवामां आवेल है, अथवा—अनुयोग शब्द अर्थात् व्याख्यानना अर्थमा प्रयुक्त थयो है, आ रीते वाक्यार्थकी अपेक्षासे (आवश्यकता) रहती नहीं अथवा सूत्रनुं ने व्याख्यान है तेने अनुयोग—शुद्ध वाचानुयोग—कहे है, तेना चकार आदि ने इस लेख प्रकट करवामां आव्या है, तेमने अर्थ हुवे स्फुट करवामां आवे है—चकार अनुयोग—चकारने ने अनुयोग है तेनुं नाम चकार अनुयोग है, नेम के “ च ” आ पदने प्रयोग आटला अर्थमां थाय है—समाहार द्वन्द्वमां इतरेतरयोगद्वन्द्वमां, समुच्चयमां, अन्वाचयमां, अवधारणुमां, पाद पूरणुमां अने अधिक वचन आदिमां.

“ कारग्रहणे केवलग्रहणं वर्णग्रहणे सवर्णग्रहणं ”

व्याकरणना आ नियम अनुसार ने शब्दकी साथे “ कार ”नुं अर्थात् थाय है ते शब्द द्वारा केवल अथवा शब्दनुं अर्थात् थाय है, अने ने शब्दकी

ચેતિ । અત્ર ચકારઃ સમાહારે । ધવલદિરૌ-ધવથ્ચ સ્વદિરથેતિ । અત્ર ચકાર
ઇતરેતરયોગે । ‘ ઇત્થીઓ સયણાણિ ય ’ ઇત્યત્ર ચકારઃ સમુચ્ચયે । તતથ્ચ સ્ત્રીણાં
શયનાનાં ચાપરિભોગ્યતાયાસ્તુત્યત્વં પ્રતિપાદિતમ્ । ‘ ભિક્ષામટ ગ્લાનસેવાં ચ
કુરુ ’ ઇત્યત્ર ચકારોઽન્વાચયે । एवमेव अवधारणादिवपि चकारोऽनुयोक्तव्य
इति । ‘ ચંકાર ’ ઇત્યત્ર અનુસ્વારોઽભાક્ષણિકઃ । યથા-‘ સુંકે સર્ણિચરે ’ છાયા-

સાથે વર્ણકા ગ્રહણ હોતા હતા શબ્દસે હાલકે સર્વણ વર્ણકા ગ્રહણ
હોતા હતા, યહાં ચકારસે ચકા ગ્રહણ હુઆ હૈ “ સંજ્ઞા પરિભાષામ્ ” હસ
શબ્દમે “ સંજ્ઞા ચ પરિભાષા ચ ” હસ પ્રકારકે દ્વન્દ્વ સમાસમે સમાહાર
દ્વન્દ્વકે અર્થમે “ ચ ” શબ્દકા પ્રયોગ હુઆ હૈ “ ધવથ્ચસ્વદિરથ્ચ ” ધવ-
સ્વદિરૌ ” યહાં ચકાર ઇતરેતરયોગ દ્વન્દ્વકે અર્થમે પ્રયુક્ત હુઆ હૈ “ ઇત્થીઓ
સયણાણિય ” યહાં પર ચકાર સમુચ્ચય અર્થમે પ્રયુક્ત હુઆ હૈ સ્ત્રીયોમે
એવં શયનોમે હસલે અપરિભોગ્યતાકા તુલ્ય રૂપસે પ્રતિપાદન ક્રિયા
ગયા હૈ “ ભિક્ષામટ ગ્લાનસેવાં ચ કુરુ ” ભિક્ષાલાઓ ઓર ગ્લાનકી સેવા
કરો-યહાં પર “ ચ ” કા પ્રયોગ અન્વાચય (એક કાર્ય કરનેમે દૂસરા કાર્ય
કરનેકે લિયે કહના) અર્થમે હુઆ હૈ હસી પ્રકારસે અવધારણ આદિ અર્થમે
ભી ચકારકા પ્રયોગ સમજ્ઞ લેના ચાહિયે “ સૂલમે ” “ ચકાર ” એસા પાઠ
હૈ સો હસમે જો અનુસ્વારકા પ્રયોગ હુઆ હૈ વહ અભાક્ષણિક હૈ ।

સાથે વર્ણનું ગ્રહણ થાય છે. તે શબ્દ વડે તેના સવર્ણ વર્ણનું ગ્રહણ થાય
છે. અહીં ચકાર વડે ‘ ચ ’ નું ગ્રહણ થયું છે “ સંજ્ઞા પરિભાષામ્ ” આ શબ્દમાં
“ સંજ્ઞા ચ પરિભાષા ચ ” આ પ્રકારનો દ્વન્દ્વસમાસ બન્યો છે. અહીં ‘ ચ ’
પદના પ્રયોગ દ્વારા સમાહારદ્વન્દ્વસમાસ બનાવવામાં આવ્યો છે. “ ધવથ્ચસ્વદિરથ્ચ ”
“ ધવસ્વદિરૌ ” અહીં ચકાર ઇતરેતરયોગ દ્વન્દ્વસમાસના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો છે.

‘ ઇત્થીઓ સયણાણિ ય ’ અહીં ચકાર સમુચ્ચયના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો.
સ્ત્રીઓમાં અને શયનોમાં તેના દ્વારા અપરિભોગ્યતાનું તુલ્યરૂપે પ્રતિપાદન
કરવામાં આવ્યું છે.

“ ભિક્ષામટ ગ્લાનસેવાં ચ કુરુ ” “ ભિક્ષા લાવો અને ગ્લાનની (ખીમારની)
સેવા કરો ” આ સૂત્રમાં “ ચ ” પદનો પ્રયોગ અન્વાચય થયો છે. (એક કાર્ય
કરવાનું કહેવું તેનું નામ અન્વાચય છે). એવ પ્રમાણે અવધારણ આદિ અર્થમાં
પણ ચકારનો પ્રયોગ કેવી રીતે થાય છે તે સમજી લેવું જોઈએ. મૂળ સૂત્રમાં

शुक्रः शनैश्वरः इत्यादौ । एवमयेऽपि अनुस्वारविषये भावनीयमिति । तथा-
माकारः । ' मा ' शब्दो निषेधे । ततः कारप्रत्यये माकार इति । तस्य अनु-
योगो=व्याख्यानमपि माकारः । यथा-' समणं वा माहणं वा ' इत्यत्र माहणशब्दे
मा शब्दो निषेधे । अथवा-' मकार ' इतिच्छाया । यथा-' जेणामेव समणे भगवं
महावीरे तेणामेव ' इत्यत्र ' जेणामेव ' ' तेणामेव ' इति पदद्वये मकारागम
आर्षत्वात् । अन्यथा-' जेणेव ' तेणेव ' इत्यनेनैव विवक्षितार्थप्रतीतेरिति २।

जैसा " सु'के सर्णिचरे "में हुआ है इसी तरहका कथन आगेके पदोंमें
आगत अनुस्वारके विषयमें भी जानना चाहिये " माकार "में " मा "
शब्द निषेध अर्थमें आया है इससे कार प्रत्यय करने पर " माकार "
ऐसा शब्द बन गया है इसका जो अनुयोग है वह भी माकार है जैसे
" समणं वा माहणं वा " इसमें " माहण " शब्दमें मा शब्द निषेधमें
प्रयुक्त हुआ है ।

अथवा-" मकार "की संस्कृतच्छाया " मकार " ऐसी भी होती
है सो मकारका जो अनुयोग है वह मकार है जैसे-" जेणामेव समणे
भगवं महावीरे तेणामेव " यहां पर " जेणामेव " में और " तेणा-
मेव " मकारका आर्ष होनेसे हुआ है नहीं तो " जेणेव तेणेव " इतने
मात्रसेही विवक्षित अर्थकी प्रतीति हो जाती है तथा-" अपिकार "

" चकार " आ पदने प्रयोग थये छे. तेमां ने अनुस्वारने प्रयोग थये छे
ते अक्षाक्षुिक छे. नेम के आ प्रकारने प्रयोग नीचेना सूत्रपाठमां पणु थये
छे-" सु'के सर्णिचरे " पछीना पढोमां पणु भूणसूत्रमां ने अनुस्वार वपराये
छे. तेना विषे पणु आ प्रकारनुं स्पष्टीकरणु समणु लेवुं.

(२) माकार अनुयोग-" माकार " पदमां मा " शब्द निषेधार्थे वपराये।
" मा " पदने " कार " प्रत्यय लगाडवाथी " माकार " माकार पद णन्थुं छे.
तेने ने अनुयोग छे तेनुं नाम माकार अनुयोग छे. नेम के-" समणं वा
माहणं वा " आ सूत्रपाठमां " म ङणु " पदमां " मा " पदने प्रयोग
निषेधार्थे थयेदो छे.

अथवा " मकार " आ पदनी संस्कृत छाया " मकार " पणु थाय छे.
आ संस्कृत छयानी अपेक्षाये अही नीचे प्रमाणे अर्थ थय छे-" मकारने
ने अनुयोग छे तेने मकारअनुयोग कडे छे " नेम के " जेणामेव समणे भगवं
महावीरे तेणामेव " आ सूत्रपाठमा " जेणामेव " पदमां अने " तेणामेव " पदमां
' मकार 'ने आर्ष थवाने लीये " जेणेव....तेणेव " ने षददे " जेणामेव....

તથા-અપિકારઃ, અપિ શબ્દાત્કારપ્રત્યયે સાધુઃ । ‘ પિકાર ’ ઇતિ તુ આકાર લોપેऽનુસ્વારાગમે ચ સતિ સાધુઃ । અપિકારસ્ય=અપિશબ્દસ્યાનુયોગેઽપિ અપિકારઃ । સ યા-‘ અપિ સંભાવના પ્રશ્નશક્તિગર્હાસમુચ્ચયે ।

“ તથા યુક્તપદાર્થે ચ કામચારક્રિયાસુ ચ ॥ ” ઇતિ ।

તત્ર-સંભાવનાયામ્-‘ અપિ સ્તુયાજ્જિન ’-મિતિ । ‘ અપિ સ્તુહિ ’ ઇતિ કામચારક્રિયાયામ્ । ધિગ્દેવદત્તમપિ સ્તુયાદધર્મિણ ’-મિતિ ગર્હાયામ્ । અપિ

અપિ શબ્દસે કાર પ્રત્યય કરને પર “ અપિકાર ” એલા શબ્દ સિદ્ધ હોના છે “ પિકાર ” મેં અકારકે લોપ હોને પર ઓર અનુસ્વારકે આગમ હોને પર “ પિકાર ” એલા શબ્દ બન ગયા છે । અપિ શબ્દકા જો અનુ-યોગ છે વહ અપિકાર છે જોલે-અપિ શબ્દ સંભાવનામેં પ્રશ્નમેં શંકામેં ગર્હામેં ઓર સમુચ્ચયમેં પ્રયુક્ત હુઆ છે તથા-અપિ શબ્દકા પ્રયોગ “ યુક્ત પદાર્થે ચ કામચારક્રિયાસુ ચ ” હસ કથનકે અનુસાર યુક્ત પદાર્થમેં ઓર કામચાર (યથારુચિ કાર્ય કરનેકા કહના) ક્રિયામેં ઓ હોતા છે “ અપિ સ્તુયાજ્જિનમિતિ ” મેં સંભાવના કરતા હૂં કિ આપને જિનેન્દ્રકો સ્તુતિ કરલો હોગી-યહાં “ અપિ ” શબ્દ સંભાવનામેં પ્રયુક્ત હુઆ છે “ અપિસ્તુહિ ” તુમ્હારી ઇચ્છા-તુમ સ્તુતિ કરો-યહાં અપિ શબ્દ કામચાર ક્રિયામેં પ્રયુક્ત હુઆ છે “ ધિગ્દેવદત્તમ્ અપિ સ્તુયાત્

તેણામેવ ” યયુ’ છે તો માત્ર ‘ જેણેવ તેણેવ ” આ પદોના પ્રયોગથી જ વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ થઈ જાય છે.

અપિકાર અનુયોગ-‘ અપિ ’ પદને “ કાર ” પ્રત્યય લગાડનાથી ‘ અપિકાર ’ પદ બન્યું છે. ‘ પિકાર ” આ પદ અકરનેા લોપ થવાથી અને અનુસ્વારતુ આગમન થવાથી ‘ અપિકાર ” માંથી બન્યું છે અપિ શબ્દનેા જે અનુયોગ છે, તેનું નામ અપિકાર અનુયોગ છે. ‘ અપિ ’ શબ્દ પ્રયોગ સંભાવનાના અર્થમાં, પ્રશ્નાર્થમાં, શંકાના અર્થમાં, ગર્હાના અર્થમાં અને સમુચ્ચયના અર્થમાં થાય છે તથા “ યુક્તપદાર્થે ચ કામચારક્રિયાસુ ચ ” આ કથન અનુસાર યુક્ત પદાર્થમાં અને કામચારમાં (રુચિ અનુસાર કાર્ય કરવાનું કહેવામાં પણ ‘ અપિ ’ શબ્દનેા પ્રયોગ થાય છે.

“ અપિ સ્તુયાજ્જિનમિતિ ” “ હુ’ ધારુ’ છુ’ કે આપે જિનેન્દ્રની સ્તુતિ કરી લીધી હશે ” અહીં અપિ પદ સંભાવનાર્થે વપરાયું છે “ અપિ સ્તુહિ ” તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે સ્તુતિ કરો, ” આ વાક્યમાં અપિ પદ કામચાર ક્રિયામાં પ્રયુક્ત થયું છે.

सिञ्च, -अपि स्तुहि-इति समुच्चये । एवमेव अन्येष्वर्थेष्वपि स्वधिया भावनीय-
मिति ३। तथा-सेकार इति । 'से' इति अथार्थवाचकः प्राकृतः शब्दः । ततः
कारप्रत्यये सेकारः । तस्य अनुयोगो=व्याख्यानमपि सेकारः । अथार्थे सेकारस्तु
'से भिक्खुवा' इत्यत्र । अथार्थाश्च-संशयाधिकारमङ्गलविकल्पानन्तरप्रश्नका-
त्स्न्यारम्भ समुच्चयाः । 'से भिक्खु वा' इत्यत्र 'से' शब्द आनन्तर्ये । मूले

अधर्मिणम् " देवदत्तको धिक्कार है उसने अधर्मीकी स्तुति की है यहाँ
पर अपि शब्द गहाँमें प्रयुक्त हुआ है, "अपि सिञ्च-अपि स्तुहि"
तुम पानी सींचो और स्तुति करो-यहाँ अपि समुच्चयमें प्रयुक्त हुआ
है इसी प्रकारसे अन्य अर्थों में भी अपनी बुद्धिसे अपि शब्दका प्रयोग
करके समझ लेना चाहिये ३ तथा-"सेकार" "से" यह "अथ"
अर्थका वाचक प्राकृत शब्द है इससे कार प्रत्यय करने पर 'सेकार'
ऐसा सिद्ध होता है । इस साकारका जो अनुयोगका व्याख्यान है वह
भी सेकार है अथार्थमें 'सेकार' का प्रयोग जैसे-से भिक्खु वा"
यहाँ पर हुआ है । अथ शब्दके इतने अर्थ होते हैं-संशय, अधिकार,
मङ्गल, विकल्प, अनन्तर, प्रश्न, कात्स्न्य आरम्भ और समुच्चय" से
भिक्खुवा यहाँ "से" शब्द आनन्तर्य अर्थमें प्रयुक्त हुआ है मूलमें

"धिरेवदत्तम् अपि स्तुयात् अधर्मिणम्" देवदत्तने धिक्कार डो, डारणु
डे तेण्णे अधर्मीनी स्तुति करी छे. आ वाक्यनां गहाँना अर्थमां अपि
पढ वपरायुं छे.

"अपि सिञ्च-अपि स्तुहि" "तमे पाणीतुं सिञ्चन करो अने स्तुति
करो"-आ वाक्यमां अपि पढ समुच्चयना अर्थमां वपरायुं छे जेण प्रमाणे
'अपि' पढने अन्या अर्थमां पणु जते ज प्रयोग करी लधजे तेना अर्थ
समणु देवे जेधजे —

सेकार अनुयोग-'से' पढ संस्कृत शब्द "अथ"तुं वाचक प्राकृत
भाषानुं पढ छे. तेने "कार प्रत्यय लगाडवाथी 'सेकार' पढ जने छे. ते सेका-
रने जे अनुयोग-व्याख्यान-छे तेने सेकार अनुयोग कडे छे. 'अथ'ना
अर्थमां 'से' पढने प्रयोग नीचेना सूत्रपाठमां थये छे—

"से भिक्खु वा" 'अथ' पढ नीचेना अर्थ दशवि छे—संशय, अधि-
कार, मंगण, विकल्प, अनन्तर प्रश्न, कात्स्न्य आरंभ अने समुच्चयना "से
भिक्खु वा" आ सूत्रांशमां 'से' पढ आनन्तर्यना अर्थमां वपरायुं छे. भूण
सूत्रमां "सेयंकारे" आ प्रकारने पाइ छे. तेमां 'य' आर्ष डे।वाथी आणुं

‘सेयंकार’ इत्यत्र ‘य’ इति आर्पण्वात् । क्वचित् ‘से’ इत्यसावित्यर्थे । क्वचित्तु-तस्यार्थं । अथवा-‘सेयंकार’ इत्यस्य श्रेयस्कार इतिच्छाया । श्रेयसः-करणं श्रेयस्कार इति विग्रहः । श्रेयस उच्चारणमित्यर्थः । एतदनुयोगो यथा-‘सेयं मे अहिज्जिउं अज्जयणं धम्मपण्णत्ती’ इत्यत्र श्रेयः-अतिशयेन प्रशस्यं-कल्याणमिति । अथवा-‘सेयंकारः’ इत्यस्य ‘सेयकार’ इतिच्छाया । ‘सेय’ शब्दो भविष्यदर्थे । ततः कारप्रत्ययः । तदनुयोगो यथा-‘सेयकाले अकम्मं नाविभवइ’ इत्यत्र सेयशब्दो भविष्यदर्थवाचक इति । अत्रानुस्वारः प्राकृतत्वादिति ४।

“सेयंकारे” ऐसा पाठ है सो यहां “यं” यह आर्प होनेसे आयाहै कहीं पर “से” यह “असौ” इस अर्थमें आना है अथवा-“सेयं-कार” की संस्कृतच्छाया श्रेयस्कार ऐसी भी होती है, इसका विग्रह “श्रेयस करणम्-श्रेयस्कारः” ऐसा होना है इसका अर्थ है श्रेयका-कल्याणका-उच्चारण करना इसका अनुयोग इस प्रकारसे है-जैसे-“सेयं मे अहिज्जिउं अज्जयणं धम्मपण्णत्ती” यहां श्रेय शब्द यह है कि धर्म प्रज्ञप्तिका अध्ययन मुझे अधिकसे अधिक रूपमें प्रशस्य है कल्याणकर है । अथवा-“सेयंकार” की छाया “सेयकारः” ऐसी भी होती है इस पक्षमें ‘सेय’ शब्द भविष्यत् अर्थमें प्रयुक्त होगा-और फिर उससे कार प्रत्यय होकर “सेयकार” ऐसा शब्द निष्पन्न हो जावेगा इस सेयकारका जो अनुयोग होगा वह भी सेयकार होगा इसका अनुयोग जैसे-“सेयकाले अकम्मं वा विभवइ” ऐसा है यहां “सेय” शब्द भविष्यत् अर्थका वाचक है यहां अनुस्वार प्राकृत होनेसे

छे. द्वारेक ‘से’ पद ‘असौ’ आ संस्कृत पढ़ना अर्थमां पणु वपराय छे अथवा “सेयकार” छाया “श्रेयस्कार” पणु थाय छे. तेनी व्युत्पत्ति आ प्रभाणु थाय छे-“श्रेयसः करणम् श्रेयस्कारः” अटवे के ‘श्रेयतुं-कल्याणतुं-उत्थारणु करवुं. तेने अनुयोग आ प्रभाणु समज्जे-“सेयं मे अहिज्जिउ अज्जयणं धम्म पण्णत्ती” अही ‘श्रेय’ शब्द अणुं प्रकट करे छे के धर्मप्रस-सितुं अध्ययन मारे माटे अधिकमां अधिकरूपे प्रशस्य-कल्याणकारक छे. अथवा “सेयंकार”नी संस्कृत छाया “सेयकारः” पणु थाय छे. आ संस्कृत छायानी अपेक्षाअे “सेय” पद भविष्यकालिक अर्थना संभंधमां प्रयुक्त थशे. अने तेने ‘कार’ प्रत्य लागवाथी ‘सेयकार’ शब्द बनशे, आ सेयकारने अे अनु-योग थशे ते पणु सेयकार छशे. जेभ के-“सेयकाले अकम्मं वा विभवइ” अही ‘सेय’ शब्द भविष्यकालिक अर्थने वाचक छे. अही अनुस्वार प्राकृत

तथा-सायङ्कारः । सायमिति सत्यार्थको निपातः । ततच्छान्दसत्वात् कारप्रत्यये सायङ्कारः । अथवा-करणं कारः, सायं=सत्यस्य कारः सायङ्कार इति । तदनुयोगोऽपि सायङ्कार इति । स यथा-सत्यं तथा वचनसद्भावप्रश्लेष्विति ५। चकारादयो निपाता उपलक्षणपराः । ततश्चकारादीनामनुयोग इव शेषनिपातानामप्यनुयोगः स्वधिया कल्पनीय इति । तथा-एकत्वम्=एकवचनं, तदनुयोगोऽपि एकत्वम् । यथा-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रतपांसि मोक्षमार्ग इति सूत्रे मोक्षमार्ग इत्येक-

हो गया है तथा-“ सायङ्कार ” में साय यह पद निपात है और इसका अर्थ होता है सत्य, इससे कार प्रत्यय करने पर सायङ्कार ऐसा शब्द बन जाता है अथवा-“ करणं कारः ” करनेका नाम कार है सत्यका जो कार है वह सायकार है इसका अनुयोग इस प्रकारसे है-सत्य यह शब्द तथा वचनमें सद्भावमें एवं प्रश्नमें प्रयुक्त होता है । चकार आदि जो निपात हैं वे उपलक्षण परक हैं इससे चकार आदिकोंके अनुयोगकी तरह शेष निपातोंका भी अनुयोग अपनी बुद्धिसे जान लेना चाहिये तथा-एकत्व-एक वचनका नाम एकत्व है इसका जो अनुयोग है वह भी एकत्व है जैसे-“ सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रतपांसि मोक्ष मार्गः ” यहाँ पर जो सूत्रमें “ मोक्षमार्गः ” ऐसे एकवचनका प्रयोग हुआ है वह इस बातको प्रकट करनेके लिये हुआ है कि सम्यग्दर्शन

पदने कारण्ये थये छे. तथा “सायङ्कार”भां ‘साय’ ते पद निपात छे, अने तेने अर्थ ‘सत्य’ थाय छे तेने ‘कार’ प्रत्यय लगाववाथी ‘साय’कार’ पद अन्त्युं छे. अथवा-“करणं कारः” करणुं तेनुं नाम कार छे. सत्यनुं जे कार छे अथवा जे सत्य करवाभां आवे छे तेनुं नाम सायंकार छे. आ सायंकारने जे अनुयोग छे. तेने पणु सायंकार कडे छे. तेने अनुयोग आ प्रकारने समन्वये- ‘सत्य’ पद शब्द तथा वचनभां, सद्भावभां अने प्रश्नभां प्रयुक्त थाय छे. चकार आदि जे निपात छे तेजो उपलक्षणपरक छे. तेथी चकार आदिना अनुयोगनी अनुसार जे आकीना निपाताने अनुयोग पणु पाठकेजे चेतानी बुद्धिथी समन्वये लेवे जेधजे

एकत्व अनुयोग-एक वचननुं नाम एकत्व छे. तेना अनुयोगनुं नाम एकत्व अनुयोग छे. जेम के... सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रतपांसि मोक्षमार्गः” आ सूत्रपाठभां “मोक्षमार्गः” ‘मोक्षमार्ग’ आ पद एक वचनभां वपरायुं छे. ते पदने आ रीते एक वचनभां प्रयोग थवानुं कारण्ये छे छे के सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान, सम्यक् चारित्र अने सम्यक् तप, आ चारेने अलग अलग रूपे
स्था—६९

ત્વેન નિર્દેશઃ સમ્યગ્દર્શનાદીનાં સમુદિતાનામેવ મોક્ષમાર્ગત્વપ્રદર્શનાર્થો, નત્વે-
કૈકસ્યેતિ । યથા વા—

“ શક્તિર્નિપુણતાલોકકાવ્યશાસ્ત્રાઘવેક્ષણાન્ ।

કાવ્યજ્ઞશિક્ષયાઽભ્યાસ इति हेतुस्तदुद्भवे ” ॥ ૧ ॥

इत्यत्र हेतुरित्येकत्वेन निर्देशः शक्त्यादीनां समुदितानामेव कवित्वे हेतुत्वं
न तु शक्त्यादेरेकैकस्य हेतुत्वमिति प्रदर्शयितुमिति ६। तथा—पृथक्त्वम्=भेदो द्विव-
चनबहुवचने इत्यर्थः । तदनुयोगोऽपि पृथक्त्वम् । स यथा—‘ धम्मत्थिकाये धम्म-

સમ્યગ્જ્ઞાન ઔર સમ્યક્ ચારિત્ર તથા સમ્યક્ તપ યે અલગ ૨ સે મુક્તિકે
માર્ગ નહીં હૈં કિન્તુ એક હી આત્મામેં સમુદિત હુએ યે મુક્તિકે માર્ગ હૈં ।
इस तरह यह एक वचन समुदित सम्यग्दर्शनादिकोंमें मुक्ति मार्गत्वका
समर्थक है और यही यहां इसका अर्थ है इसी तरहसे—

“ શક્તિર્નિપુણતા લોક ” इत्यादि ।

यहां पर “ हेतुः ” यह एक वचनमें निर्दिष्ट हुआ है सो इससे
यह प्रदर्शित किया गया है कि ये शक्ति आदि गुण समुदित अवस्थामें
ही कवित्वमें कारण हैं- भिन्न २ रूपसे ये कवित्वमें कारण नहीं हैं—
एक वचनका अनुयोग है तथा—पृथक्त्व-पृथक्त्व नाम भेदका है और
यह भेद द्विवचन एवं बहुवचनका वाचक है इस पृथक्त्वका जो
अनुयोग है वह भी पृथक्त्व है इसका अनुयोग इस प्रकारसे है जैसे—

મુક્તિના માર્ગરૂપ સમજવાના નથી, પરન્તુ એક જ આત્મામાં સમુદિત થયેલ
આ આરે વસ્તુ જ મુક્તિના માર્ગરૂપ છે. આ રીતે આ એક વચનવાળા
શબ્દનો પ્રયોગ સમુદિત સમ્યગ્દર્શન આદિકોમાં મુક્તિમાર્ગનું સમર્થન કરે
છે, એવો અહીં અર્થ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. એજ પ્રમાણે...

“ શક્તિર્નિપુણતા લોક ” ઇત્યાદિ—

આ સૂત્રપાઠમાં “ હેતુઃ ” પદ એક વચનમાં વપરાયું છે. અહીં તેનો એક
વચનમાં પ્રયોગ કરીને એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે શક્તિ આદિ
ગુણો અલગ અલગ રૂપે જુદી જુદી વ્યક્તિઓમાં રહેલા હોય તો તે વ્યક્તિ-
ઓને કવિ બનાવવામાં કારણભૂત બનતા નથી, પરન્તુ એક જ વ્યક્તિમાં
આદિ ગુણોનો સમુદિત રૂપે સદ્ભાવ હોય તો તે વ્યક્તિમાં કવિત્વ શક્તિ
ખીલી ઉઠે છે. આ પ્રકારનું એકત્વ અનુયોગનું સ્વરૂપ છે.

પૃથક્ત્વ અનુયોગ—પૃથક્ત્વ એટલે અલગતા અથવા ભેદ. આ ભેદ દ્વિવચન
અને બહુવચનો વાચક છે. આ પૃથક્ત્વનો જે અનુયોગ છે તેનું નામ
પૃથક્ત્વ અનુયોગ છે. તેનો અનુયોગ આ પ્રકારનો સમજવો.—

ત્થિકાયદેસે ધમ્મત્થિકાયપ્પદેસા ' इत्यत्र ' धम्मत्थिकायप्पदेसा ' इति बहु-
 चनं तेषामसंख्यातत्वप्रदर्शनार्थमिति ७। तथा-संयूथं संगतं यूथं-पदानां पदयोर्वा
 समुचितः समूहः-समास इति यावत् । तदनुयोगोऽपि संयूथम् । यथा-सम्यग्दर्श-
 नशुद्धम्-सम्यग्दर्शनेन सम्यग्दर्शनाय सम्यग्दर्शनाद् वा शुद्धमित्यादिरनेकविधः
 समास इति ८। तथा-संक्रामितम्-भिन्नविभक्तिवचनादितया परिणामितम् ।
 तदनुयोगोऽपि संक्रामितम् । तथा-' साहूणं वंदणेणं नासइ पावं असंकिया भावा''

“ ધમ્મત્થિકાણ ધમ્મત્થિકાયદેસે, ધમ્મત્થિકાયપ્પદેસા ” મેં જો બહુ-
 વચન હૈં ઉનમેં અસંખ્યાતતાકે પ્રદર્શનકે લિયે હૈં ક્યોંકિ ધર્માસ્તિકાયકે
 પ્રદેશ સિદ્ધાન્તમેં અસંખ્યાત હી કહે ગયે હૈં સંખ્યાત અનન્ત આદિ
 નહીં અતઃ બહુવચનમેં યહાં અસંખ્યાત હી કહે હૈં । તથા-સંયૂથ-સંગત
 જો યૂથ હૈં અનેક પદોંકા સમુચિત સમૂહ હૈં વહ સંયૂથ હૈં વહ સંયૂથ
 સમાસ રૂપ હોતા હૈં હસ સંયૂથકા જો અનુયોગ હૈં વહ મી સંયૂથ હૈં
 જૈસે “ સમ્યગ્દર્શનશુદ્ધમ્ ” યહ એક સંયૂથ હૈં હસકા અનુયોગ-“ સમ્ય-
 ગ્દર્શન, સમ્યગ્દર્શનાય, સમ્યગ્દર્શનાત્ વા ” ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારસે
 હોતા હૈં તથા-સંક્રામિત ભિન્ન વિભક્તિયોંકે રૂપ એવં ભિન્ન વચનોં
 આદિકે રૂપમેં જહાં શબ્દકો વદલ દિયા જાના હૈં વહ સંક્રામિત હૈં હસ
 સંક્રામિતકા જો અનુયોગ હૈં વહ મી સંક્રામિત હૈં જૈસે-“ સાહૂણં

“ ધમ્મત્થિકાણ ધમ્મત્થિકાયદેસે, ધમ્મત્થિકાયપ્પદેસા ”

આ સૂત્રપાઠમાં જે બહુવચનને ઉપયોગ થયો છે, તે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોમાં અસંખ્યાતના પ્રકટ કરવા માટે થયો છે, કારણ કે સિદ્ધાન્તના કથન અનુસાર ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો અસંખ્યાત જ કહ્યા છે—

સંખ્યાત પણ કહ્યા નથી અને અનંત પણ કહ્યા નથી. તેથી બહુવચનમાં તે પ્રદેશોને અસંખ્યાત જ કહ્યા છે.

સંયૂથ અનુયોગ-સાથે ઉપયોગમાં આવતા શબ્દસમૂહને સંયૂથ કહે છે એટલે કે-અનેક પદોના સમુચિત સમૂહને સંયૂથ કહે છે. તે સંયૂથ સમાસરૂપ હોય છે તે સંયૂથનો જે અનુયોગ છે તેનું નામ સંયૂથ અનુયોગ છે જેમ કે ... “ સમ્યગ્દર્શનશુદ્ધમ્ ” આ એક સંયૂથ છે તેનો અનુયોગ “ સમ્યગ્દર્શન, સમ્ય ગ્દર્શનાય, સમ્યગ્દર્શનાત્ વા ” ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે થાય છે.

સંક્રામિત અનુયોગ-જુદી જુદી વિભક્તિયોનાં રૂપમાં અથવા જુદાં જુદાં વચનાદિકોનાં રૂપમાં શબ્દને બદલવો-શબ્દને જુદી જુદી વિભક્તિયોમાં કે વચનમાં પ્રયોગ કરવો તેનું નામ સંક્રામિત છે. સંક્રામિતનો જે અનુયોગ થાય છે તેનું

इत्यत्र ' साहूणं ' इत्यस्य पञ्चम्यन्तत्वेन विपरिणामं कृत्वा साधूनां सकाशात् अशङ्किता भावा जायन्ते ' इत्येवं विभक्तिविपरिणामरूपोऽनुयोगः क्रियते । तथा- ' अच्छंदा जे न भुंजंति, न से चा इत्ति बुच्चइ ' इत्यत्र ' न स त्यागीत्युच्यते ' इत्येकवचनं बहुवचनतया विपरिणम्य ' न ते त्यागिनः ' इति वचनविपरिणामरूपोऽनुयोगः कर्तव्य इति ९। तथा-भिन्न-विसदृशम् । वैसादृश्यं च क्रमकाल-भेदादिमादाय बोध्यम् । तदनुयोगोऽपि भिन्नम् । तत्र-क्रमभिन्नानुयोगो यथा-

वंदणेणं नासइ पावं असंक्रिया भावा ” यहां पर 'साहूणं' षष्ठी विभक्ति है परन्तु पंचमी विभक्तिमें इसका विपरिणाम करके “ साधुभ्य ” ऐसा बनाया गया है, इसका अर्थ होता है साधुओंसे-साधुओंके सम्बन्धसे आशंकित शङ्का रहित-निःसंदिग्ध भाव उत्पन्न होते हैं । यहां यह विभक्ति विपरिणाम रूप अनुयोगहै तथा-“ अच्छंदा जे न भुंजंति नसे चाइ त्ति बुच्चइ ” यहां पर ' से ' यह शब्द एक वचनवाला है परन्तु इसे बहुवचनमें विपरिणमित किया गया है इसका अर्थ होता है-जो इच्छानुसार खाते पीते हैं वे त्यागी नहीं कहलाते हैं । इस तरह यहां विभक्तिका विपरिणाम रूप यह अनुयोग है ९

भिन्न-शब्दका अर्थ यहां विसदृश लिया गया है वैसादृश्य क्रमभेदको लेकर एवं कालभेद आदिको लेकर होता है इस भिन्न रूप वैसादृश्यका जो अनुयोग है वह भी भिन्न है इसमें क्रमभिन्नानु-

नाम संકામિત અનુયોગ છે. જેમ કે “ સાહૂણં વંદણેણં નાસઈ પાવં અસંક્રિયા ભાવા ” આ વાક્યમાં “ સાહૂણં ” આ પદ છટ્ટી વિભક્તિમાં વપરાયું છે. પરન્તુ પાંચમી વિભક્તિમાં તેને ફેરવી નાખીને “ સાધુભ્ય ” પદ બનાવવામાં આંચું છે. આ પદનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-સાધુઓના સંબંધથી અશંકિત (શંકારહિત, નિઃસંદિગ્ધ) ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ વિભક્તિ વિપરિણામરૂપ સંકામિત અનુયોગ થયો. વિભક્તિના વિપરિણામરૂપ સંકામિત અનુયોગનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-“ अच्छंदा जे न भुंजंति, न से चाइ त्ति बुच्चइ ” અહીં “ સે ” પદ એક વચનમાં વપરાયું છે. પરન્તુ તેને બહુવચનમાં વિપરિણમિત કરવામાં આંચું છે. તેથી આ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-જેઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ખાય છે અને પીવે છે, તેમને ત્યાગી કહી શકાતા નથી. આ રીતે અહીં વચનના વિપરિણામરૂપ આ અનુયોગ થયો છે.

લિન્નઅનુયોગ-લિન્ન એટલે વಿಸદૃશ (અસમાન) આ પ્રકારનું વૈસાદૃશ્ય (ભિન્નતા) કમલેદને લીધે અને કાળલેદને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે. આ લિન્નરૂપ વૈસાદૃશ્યનો જે અનુયોગ છે તેનું નામ લિન્ન અનુયોગ છે જેમ કે,...

‘ तिविहं तिविहेण ’ इति सामान्यत उक्त्वा ततः ‘ तिविहेण ’ इत्यस्य विवरणं ‘ मणेण ’ इत्यादिना कृतम् । क्रमेण विवरणे तु-‘ तिविहं ’ इत्येतस्य ‘ न करोमि ’ इत्यादिना विवरणं कृत्वा ततः ‘ तिविहेण ’ इत्यस्य विवरणं कर्तव्यम् । ततश्च यथासंख्यमन्वयः स्यात् । तथा सति-‘ न करोमि मनसा, न कारयामि-वाचा, कुर्वन्तं नानुजानामि क्रायेन ’ इत्यनिष्टोऽर्थः प्रसज्जेत । इष्टोऽर्थस्तु-मनःप्रभृतिष्वेकैकेन करणकारणानुमोदनानां निषेध इति क्रमभिन्नस्यानुयोगः ।

योग इस प्रकारसे जैसे “ तिविहं तिविहेण ” ऐसा सामान्य रूपसे करके फिर “ तिविहेण ” का विवरण मनसे वचनसे और कायसे ऐसा किया गया है अर्थात् मैं पापकार्य-हिंसादिक कार्य न मनसे करूंगा न मनसे करावाऊंगा और न करनेवालेकी मनसे अनुमोदना ही करूंगा, इसी तरहसे वचन और कायके साथ भी ऐसा ही संबन्ध कृत, कारित एवं अनुमोदना इन पदोंका किया गया है परन्तु जब इसका विवरण क्रमसे किया जावेगा तब इसका अर्थ ऐसा होगा कि मनसे न करूंगा वचनसे न करावाऊंगा और कायसे करानेवालेकी अनुमोदना नहीं करूंगा अर्थात् क्रमशः विवरण इन “ तिविहं तिविहेण ” का करने पर त्रिविधका त्रिविधके साथ होगा मन, वचन काय ये इस तरफ त्रिविध हैं और कृतकारित एवं अनुमोदना ये दूसरी तरफ त्रिविध हैं अतः यथासंख्य मन वचन आदिका कृतकारित आदिके साथ सम्बन्ध हो जावेगा सो ऐसा सम्बन्ध इष्ट नहीं है क्योंकि ऐसा अर्थ सिद्धान्तकी

“ तिविहं तिविहेण ” आपुं सामान्यरूपे कहीने पुनः “ तिविहेण ” त्रिविधतुं विवरणु मनथी, वचनथी अने कायथी करवाभां आण्युं छे अेटले के हुं हिंसा-दिहं पापकृत्य मनथी करीश नही, मनथी करावीश नही अने पापकृत्य करनारनी अनुमोदना करीश नही. ओज प्रमाणे वचन अने कायनी साथे पणु कृत, कारित अने अनुमोदनानी अपेक्षाओ पणु ओवेो ज सभंध समलने ओपुं ज कथन करी शकय छे. परन्तु जे तेनुं वणुंन अनुकमे करवाभां आवशे, त्यारे तेने: अर्थ आ प्रमाणे थशे-हुं मनथी पापकर्म नही कइं, वचनथी नही करावुं अने कायथी करनारनी अनुमोदना नही कइं, वचनथी नही करावुं अेटले के “ तिविहं तिविहेण ” आ पदनुं क्रमशः विवरणु करता त्रिविधतुं त्रिविधनी साथे विवरणु थशे. ओक तरइ मन, वचन अने कायइप त्रिविध छे अने णील तरइ कृत, कारित अने अनुमोदनाइप त्रिविध छे, तेथी यथासंख्य मन, वचन आदिने कृत कारित आदिनी साथे सभंध थज जशे, परन्तु ओवेो सभंध धष्ट नथी,

कालभिन्नतात्-अतीतादिना निर्देशे कर्त्तव्ये वर्त्तमानादिना निर्देशः । तदनुयोगो-
यथा-‘ सक्के देविंदे देवराया वंदइ नमंसइ ’ इति ऋषभस्वामिवर्णने अतीत-
कालिके प्रयोगे कर्त्तव्ये वर्त्तमानकालिकः प्रयोगश्चैकालिकेष्वपि तीर्थकरेषु शक्र-
स्यायमेव समुदाचार इति सूचयितुमिति १०। इदं सूत्रम्, अनन्तरात्कं दोषसूत्रं
च अर्थगौरवयुक्तत्वादन्यथाऽपि प्रवचनानुकूलं व्याख्येयमिति ॥ सू० ४८ ॥

मान्यतां च इस प्रकारके सम्बन्धमें विरुद्ध पडना है, सिद्धान्तकी मान्यता
तो मनके साथ कृत कारित एवं अनुमोदनाके सम्बन्ध मानने की है,
वचनके साथ कृत, कारित, अनुमोदनाके सम्बन्ध माननेकी है और
कायके साथ कृत, कारित एवं अनुमोदनाके सम्बन्ध मानने की है ।
इस प्रकार मन वचन और कायसे एक एकके साथ करण, कारण और
अनुमोदनाका जो निषेध है वह क्रमभिन्नका अनुयोग है । काल
भिन्नता तो जहां अतीत आदिसे निर्देश करने योग्य होने पर जो
वर्तमान आदिसे निर्देश होता है वहां होती है जैसे-“ सक्के देविंदे
देवराया वंदइ, नमंसइ ” ऋषभ स्वामीके वर्णनमें ऐसा वर्णन किया
गया है वैसे देखा जावे तो यहां अतीत कालको लेकर अतीतकालिक
क्रियाओंका प्रयोग सूत्रकारको करना चाहिये था, परन्तु ऐसा न करके
जो वर्तमानकालिक क्रियाओंका प्रयोग किया गया है यही कालभिन्नानु-
योग है और यह कालभिन्नानुयोग इस बातकी सूचना देता है कि
त्रैकालिक भी तीर्थकरोंके विषयमें शक्रका यही समुदाचार है यह सूत्र

कारण के आ प्रकारने संबंध सिद्धांतनी मान्यता अनुसार तो मनी साथे
कृत, कारित अने अनुमोदनाने संबंध मानवे जेधये, वचननी साथे पणु कृत,
कारित अने अनुमोदनाने संबंध मानवे जेधये अने कायानी साथे पणु कृत,
कारित अने अनुमोदनाने संबंध मानवे जेधये. आ रीते मन, वचन अने
काय, आ त्रणेमांथी प्रत्येकनी साथे करण, कारण अने अनुमोदनाने निषेध
छे, ते कालभिन्नने अनुयोग छे जयां भूतकाणने निर्देश करवाने डोय, त्यां
वर्तमान आदि काणने निर्देश कराय तो काणभिन्नता आवी जय छे. जेम के
“ सक्के देविंदे देवराया वंदइ नमंसइ ” ऋषभस्वामीना वणुनमां आ प्रकारनु वणुन
करवामां भूतकालीन असंगनु वणुन डोवाथी सूत्रकारे भूतकाणना कियापहोने
प्रयोग करवे जेधने डतो, परन्तु जे प्रमाणे न करतां जे वर्तमानकालिक किया-
पहोने प्रयोग कर्ये छे, तेने जे कालभिन्नानुयोगइय गणी शकय. आ कालभि-
न्नानुयोग जे वातनु पणु सूचन करे छे के त्रणे काणना तीर्थकरेना विषयमां

वचनानुयोगानन्तरम् अर्थानुयोगः प्रवर्त्तते इति दानरूपस्यार्थस्य भेदानामनुयोगमाह—

मूलम्—दसविहे दाणे पण्णत्ते, तं जहा—अणुकंपा १ संग्रहे च २, भय ३ कालुणिएइ य ४। लज्जाए ५ गारवेणं च ६, अहम्मे उण सत्तमे ७ ॥ १ ॥ धम्ममे य अट्टमे वुत्ते ८, काहीइ य ९ कयंतिय १० ॥ सू० ४९ ॥

छाया—दशविधं दानं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—अनुकम्पा १ संग्रहश्चैव २ भयं ३ कारुण्यमिति च ४। लज्जया ५ गौरवेण च ६ अधर्मः पुनः मप्तमम् ७ ॥ १ ॥ धर्मश्च अष्टममुक्तं ८ करिष्यतीति च ९ कृतमिति च १० ॥ सू० ४९ ॥

और इसके ऊपर का दोषसूत्र अर्थ गौरवसे युक्त होनेके कारण प्रवचनकी मान्यताके साथ बाधा न आवे इस रूपसे दूसरे प्रकारसे भी व्याख्यात कर लेना चाहिये ॥ सूत्र ४८ ॥

वचनानुयोगके अनन्तर अर्थानुयोगकी प्रवृत्ति होनी है अतः अथ सूत्रकार दानरूप अर्थके भेदोंका अनुयोग कहते हैं—

“ दसविहे दाणे पण्णत्ते ” इत्यादि ॥ सूत्र ४९ ॥

सूत्रार्थ—दान १० प्रकारका कहा गया है जैसे—अनुकंपा दान १, संग्रह दान २, भयदान ३, कारुण्य दान ४, लज्जा दान ५, गौरवदान ६, अधर्मदान ७, धर्मदान ८, करिष्यति दान ९, और कृतदान १०।

अपनी शक्तिके अनुसार जो दूसरोंकी भलाईके निमित्त प्रत्युप-

न ससुहाय्यार छे. आ सूत्र अने तेना उपर दोषसूत्र अर्थ गौरवथी युक्त होवाने कारणे प्रवचननी मान्यतामां बाधा (बाधा) न आवे अवे इपे भीण् रीते पण् व्याख्यात करी देवुं लेछं ॥ सू ४८ ॥

वचनानुयोग पछी अर्थानुयोगनी प्रवृत्ति थाय छे. तेथी डवे सूत्रकार दानरूप अर्थना लेहोनुं निरूपण करे छे—

“ दसविहे दाणे पण्णत्ते ” इत्यादि—(सू. ४९)

सूत्रार्थ—दानना नीचे प्रमाणे दस प्रकार कहा छे—(१) अनुकंपादान, (२) संग्रह दान, (३) लयदान, (४) कारुण्यदान, (५) लज्जादान, (६) गौरवदान, (७) अधर्मदान, (८) धर्मदान, (९) करिष्यतिदान अने (१०) कृतदान.

भीमनुं हित करवा निमित्ते प्रत्युपकारनी आशा विना, पोतानी शक्ति

ટીકા—‘ દસવિદે દાણે ’ ઇત્યાદિ—

દાનં=સ્વસત્ત્વનિવૃત્તિપૂર્વકપરસત્ત્વોત્પાદનવ્યાપારઃ, તદ્દશવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ।
તદ્દયથા—‘ અનુકમ્પા ’ ઇત્યાદિ । દાનમિતિ સર્વત્ર સંબન્ધનીયમ્ । તતશ્ચ—અનુક-
મ્પયા યદ્ દાનં પદ્મગ્વન્ધવધિરદીનાનાથેભ્યસ્તદનુકમ્પાદાનમ્ । અથવા—અનુક-
મ્પાવશાદ્ યદ્ દાનં તદપ્યુપચારાદનુકમ્પેતિ । તદુક્તમ્—

“ કૃપણાઽનાથદરિદ્રવ્યસનાગતરોગશોકવિવશેભ્યઃ ।

યદ્દીયતે કૃપાર્થાદનુકમ્પા તદ્ભવેદાનમ્ ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥ ૧ ॥

તથા—સંગ્રહઃ—સંગ્રહણં સંગ્રહો—વ્યસનાદૌ સહાયકરણં, તદર્થં દાનં સંગ્રહ-
દાનમ્ । અથવા—સંગ્રહાથ દાનમપ્યુપચારાત્ સંગ્રહઃ । તદુક્તમ્—

“ અભ્યુદયે ચ વિપત્તૌ યત્કિંચિદ્ દીયતે સહાયાર્થમ્ ।

તત્ સંગ્રહતોઽમિમતં, તીર્થઙ્કરગણધરૈર્મુનિભિઃ ” ॥૧॥ ઇતિ ॥૨॥

પ્રકારકી અભિલાષા ક્રિયે વિના દ્રવ્યકા દેના વહ દાન હૈ એસા યહદાન
૧૦ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય હસ પ્રકારસે હૈ—અનુકમ્પા
આદિ શબ્દોંકે સાથ દાન પદ લગા લેના ચાહિયે—હસલિયે અનુકમ્પા
આદિ એસે ચે ૧૦ દાન બન જાતે હૈં ।

દયાકે વશ હોકર જો પદ્મગુકો અન્ધે લૂલે બહિરેકો, દીનોંકો એવં
અનાર્થોંકો દાન દિયા જાતા હૈ વહ અનુકમ્પા દાન હૈ । અથવા અનુક-
મ્પાકે વશસે જો દાન દિયા જાતાહૈ વહ દાન ભી ઉપચારસે અનુકમ્પાહૈ ।

તદુક્તમ્—“ કૃપણાનાથ દરિદ્રવ્યસના ” ઇત્યાદિ ।

વ્યસન આદિ અવસ્થામેં સહાયતા કરના હસકા નામ સંગ્રહ દાન
હૈ । અથવા—વ્યસન આદિ અવસ્થામેં ક્રિયા ગયા દાન ભી ઉપચારસે
સંગ્રહ હૈ કહા ભી હૈ “ અભ્યુદયે ચ વિપત્તૌ ” ઇત્યાદિ ।

પ્રમાણે જે દ્રવ્ય આપવામાં આવે છે તેને દાન કહે છે. તેના અનુકંપાદાન
આદિ ૧૦ પ્રકાર પડે છે. તે કહેકોનો અર્થ સમજાવવામાં આવે છે—

અનુકંપાદાન—દયાથી પ્રેરાઈને આંધળા, લૂલા, લંગડા, ખેરા, ખોખડા,
દીન, અનાથ, આદિ વ્યક્તિઓને જે દાન આપવામાં આવે છે તેને અનુકંપા-
દાન કહે છે. અથવા અનુકંપાથી પ્રેરાઈને જે દાન દેવામાં આવે છે તેને પણ
ઔપચારિક રીતે અનુકંપા જ કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ કૃપણાનાથદરિદ્રવ્યસના ” ઇત્યાદિ—

સંગ્રહદાન—વ્યસન આદિ અવસ્થામાં સહાયતા કરવી તેનું નામ સંગ્રહદાન
છે. અથવા વ્યસન આદિ અવસ્થામાં અપાયેલા દાનને પણ ઔપચારિક રીતે સંગ્રહ
કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—“ અભ્યુદયે ચ વિપત્તૌ ” ઇત્યાદિ ।

तथा—भयं-भयदानं-भयाद् यद् दानं तदिति । अथवा-भयनिमित्तं दानमप्युपचाराद् भयमिति । उक्तंच—

“ राजारक्षपुरोहितमधुमुखमात्रलदण्डपाशिषु च ।

यद्दीयते भयार्थात्तद् भयदानं बुधैर्ज्ञेयम् ॥ १ ॥ ” इति ॥ ३ ॥

मधुमुख इति दुर्जनः पिशुनः खल इत्यर्थः । तथा-कारुण्यं=कारुण्यदानम् । कारुण्यं=करुणा-पुत्रादित्रियोगजनितः शोकः, तेन हेतुना यद् दानं तत् कारुण्यदानम् । अथवा-कारुण्यहेतुत्वाद्दानमप्युपचारात् कारुण्यमिति । अत्र-इति शब्दः स्वरूपोपप्रदर्शने । च शब्दः समुच्चये ॥ ४ ॥ तथा-लज्जया यद् दानं तद् लज्जादानम् । तदुक्तं—

“ अभ्यर्थितः परेण तु, यद् दानं जनमध्यसमूहगतः ।

परचित्तरक्षणार्थं, लज्जायास्तद् भवेद्दानम् ॥ १ ॥ इति ॥ ५ ॥

अथसे जो दान दिया जाता है—वह भयदान है, अथवा-भयके निमित्तसे दिया गया दान भी उपचारसे भय कहा गया है कहा भी है—

“ राजा रक्षपुरोहितमधुमुख ” इत्यादि ।

मधुमुख शब्दका अर्थ दुर्जन, पिशुन-चुगल खोर एवं सब दुष्ट है कारुण्य दान-पुत्रादिके वियोगसे जनित जो शोक है, उसका नाम कारुण्य है, इस कारुण्यको लेकर जो दान दिया जाता है, वह कारुण्य दान है, अथवा-कारुण्य है हेतु जिसका ऐसा होनेसे वह दान भी उपचारसे कारुण्य है यहां पर इति शब्द स्वरूप प्रदर्शनमें और च शब्द समुच्चय अर्थमें आया है ।

लज्जादान-लज्जासे दान दिया जाता है वह-लज्जादान है ।

अथदान-अथने कारुण्ये जे दान देवाभां आवे छे तेने अथदान कहे छे, अथवा अथने कारुण्ये अपातां दानने पण औपचारिक रीते अथ कहेवाय छे, कलुं पणु छे के—

“ राजा रक्ष पुरोहित मधुमुख ” इत्यादि

उपरना सूत्रमां मधुमुख अटले दुर्जन, पिशुन अटले याडीपार अने अल अटले दुष्ट अर्थ थाय छे

कारुण्यदान-पुत्रादिना वियोगथी जनित जे शोक छे तेनुं नाम कारुण्य छे, आ कारुण्यने लीधे जे दान देवाभां आवे छे तेनुं नाम कारुण्यदान छे, अथवा-कारुण्यथी प्रेरित थधने जे दान देवाभां आवे छे तेने पणु उपचारनी अपेक्षाजे कारुण्य कहे छे, भूणसूत्रमां “ इति ” पद स्वरूपना प्रदर्शन भाटे “ च ” पद समुच्चय अर्थमां वपरायुं छे,

लज्जादान-लज्जाथी प्रेरणने जे दान देवाभां आवे छे तेने लज्जादान कहे

તથા—ગૌરવેણ=ગર્વેણ-અહ્કારેણ યદ્વાનં દીયતે તદ્ દાનં ગૌરવદાનમ્ ।
તદુક્તમ્—“ નટનર્ત્તમૌષ્ટિકેભ્યો, દાનં સમ્વન્ધિવન્ધુમિત્રેભ્યઃ ।

યદ્દીયતે યશોઽર્થં, ગર્વેણ તુ તદ્ ભવેદ્વાનમ્ ” ॥૧॥ ઇતિ ॥૬॥

તથા-અધર્મઃ-અધર્મદાનમ્=અધર્મસ્ય=પાપસ્ય અવૃષ્ઠમ્ભકં દાનમ્ । અધર્મહેતુ-
ત્વાદ્ વા દાનમુપચારાદધર્મ ઇતિ । તદુક્તમ્—

“ હિંસાઽનૃતચૌર્થોઘતપરદારપરિગ્રહપ્રસક્તેભ્યઃ ।

યદ્દીયતે હિ તેભ્યસ્તજ્ઞાનીયાદધર્મીય ” ॥૧॥ ઇતિ । ૭॥

તથા-ધર્મઃ-ધર્મદાનમ્=ધર્મહેતુકં દાનમ્ । અથવા-ધર્મહેતુકં દાનમુપચારાદ

કહા મી હૈ—“ અભ્યર્થિતઃ પરેણ તુ ” ઇત્યાદિ ।

ગૌરવ દાન—જો દાન અહંકારસે દિયા જાતા હૈ નટ નર્તક સુષ્ટિસે
યુદ્ધ કરનેવાલે તથા વન્ધુવર્ગ, મિત્રકે લિયે ઓર યજાકે લિયે જો દાન
દિયો જાતા હૈ વહ ગૌરવદાન હૈ કહા મી હૈ—

“ નટનર્ત્તમૌષ્ટિકેભ્યો ” ઇત્યાદિ ।

અધર્મ દાન—પાપકો બઢાનેકે લિયે જો દાન દિયા જાતા હૈ, વહ
અધર્મદાન હૈ, હિંસાકે લિયે, સૂઠકે લિયે, ચોરીકે લિયે, પરસ્ત્રીમેં
આસક્તકે લિયે જો દાન દિયા જાતા હૈ વહ અધર્મદાન હૈ । અથવા—
અધર્મકા હેતુ હોનેસે દાન મી ઉપચારસે અધર્મ કહા ગયા હૈ કહા મી હૈ

“ હિંસાઽનૃતચૌર્થોઘત ” ઇત્યાદિ ।

ધર્મદાન—ધર્મ હૈ હેતુ જિસકા એસા જો દાન હૈ વહ ધર્મદાન
હૈ અથવા-ધર્મ હેતુક જો દાન હૈ વહ મી ઉપચારસે ધર્મ હૈ કહા મી હૈ

છે. કહ્યું પશુ છે કે—“ અભ્યર્થિતઃ પરેણ તુ ” ઇત્યાદિ.

ગૌરવદાન—જે દાન અહંકારથી પ્રેરાઈને આપવામાં આવે છે.
તે દાનને ગૌરવદાન કહે છે. નટોને, નર્તકોને, સુષ્ટિયુદ્ધ કરનારા મદ્યોને, બંધુ-
જનોને અને મિત્રને જે દાન દેવામાં આવે છે તે દાનને ગૌરવદાન કહે છે.
કહ્યું પશુ છે કે—“ નટનર્ત્તમૌષ્ટિકેભ્યો ” ઇત્યાદિ.

અધર્મદાન—પાપની વૃદ્ધિ કરવાને માટે જે દાન દેવામાં આવે છે તેને અધર્મ
દાન કહે છે. એટલે કે હિંસાને નિમિત્તે, પરસ્ત્રી પ્રત્યેની આસક્તિને કારણે
—ઈત્યદિ પાપપ્રવૃત્તિને માટે—જે દાન દેવામાં આવે છે તેને અધર્મદાન કહે છે.
અથવા તે પ્રકારનું દાન અધર્મના હેતુરૂપ હે.વાથી ઉપચારની અપેક્ષાએ તે
દાનને પશુ અધર્મ કહે છે કહ્યું પશુ છે કે—“ હિંસાઽનૃતચૌર્થોઘત ” ઇત્યાદિ.

ધર્મદાન—જે દાન આપવામાં ધર્મ કારણરૂપ હોય છે અથવા ધર્મને
નિમિત્તે જે દાન દેવામાં આવે છે તેને ધર્મદાન કહે છે. અથવા ધર્મને નિમિત્તે

ધર્મ ઇતિ । તદુક્તમ્—

“ સમતૃણમણિમુક્તેભ્યો, યદ્ દાનં દીયતે સુપાત્રેભ્યઃ ।

અક્ષયમતુલમનન્તં, તદાનં ભવતિ ધર્મીય ” ॥૧॥ ઇતિ ॥૮॥

તથા—કરિષ્યતિ મમાયં કમપ્યુપકારમિતિ ધિયા યદ્ દાનં તત્ કરિષ્યતિ-
દાનમુચ્યતે ॥૯॥ તથા—અનેન મમ કાર્યંકૃતમિત્યુપલક્ષ્ય યદ્દાનં તત્ કૃતદાન-
મુચ્યતે । તદુક્તમ્—

“ શતશઃ કૃતોપકારો, દત્તં ચ સહસ્રશો મમાનેન ।

અહમપિ દદામિ કિંચિત્ . પ્રત્યુપકારાય તદ્ દાનમ્ ॥૧॥” ઇતિ ૧૦ સ્. ૪૯

“ સમતૃણમણિમુક્તેભ્યો ” ઇત્યાદિ ।

તૃણ, મણિ, એવં મુક્તાકો સમાન ગિનનેવાલે એસે સુપાત્રોંકે લિયે
જો દાન દિયા જાતા હૈ વહ દાન ધર્મકે લિયે હોતા હૈ, એવં વહ દાન
દાતાકે લિયે અક્ષય અતુલ એવં અનન્ત રૂપ હોતા હૈ ૮ ।

કરિષ્યતિદાન—ઘહ મેરા કુછ મી ઉપકાર કરેગા હસ બુદ્ધિસે
જો દાન દિયા જાતા હૈ વહ કરિષ્યતિ દાન હૈ ૯ ।

તથા—હસને મેરા કાર્ય કિયા હૈ એસા ધ્યાન રાખકર જો દાન દિયા
વહ કૃતદાન હૈ કહા મી હૈ—“ શતશઃ—કૃતોપકારો ” ઇત્યાદિ ।

જે દાન દેવામાં આવે છે તેને પણ ઔપચારિક રૂપે ધર્મ કહે છે કહ્યું પણ છે કે—

“ સમતૃણમણિમુક્તેભ્યો ” ઇત્યાદિ—

તૃણ, મણિ અને મોતિને સમાન ગણુનરા સુપાત્રને જે દાન દેવામાં
આવે છે. તે દાન, ધર્મને માટે જ થયું ગણાય છે. અને તે દાન દાતાને
અક્ષય, અતુલ અને અનંત સુખદાયક નિવડે છે,

કરિષ્યતિદાન—જે હું અમુક માણસને ધન આપીશ તો તે કોઈ પ્રકારે
મારા ઉપકારનો બદલો વાળી દેશે. આ રીતે પ્રત્યુપકારની આશાથી પ્રેરાઈને
જે દાન દેવામાં આવે છે તેનું નામ “ કરિષ્યતિ દાન ” છે,

કૃતદાન—આ માણસે મારું કાર્ય કર્યું છે—અથવા મારા ઉપર ઘણા ઉપ-
કારો કર્યા છે, આ પ્રકારની ભાવનાથી પ્રેરાઈને જે દાન દેવામાં આવે છે તે
દાનને કૃતદાન કહે છે કહ્યું પણ છે કે—“ શતશઃ કૃતોપકારો ” ઇત્યાદિ—

“ આ માણસે મારા સેંકડો ઉપકારો કર્યા છે, તથા તેણે મને હજારો
રૂપીઆની મદદ કરી છે, તેથી મારે પણ તેના ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે

अनन्तरोक्तदानात् शुभाशुभगतिर्भवतीति सामान्यतो गतिं निरूपयति—

मूलम्—दसविहा गई पणत्ता, तं जहा—निरयगई १ निरय विग्रहगई २, तिरियगई ३ तिरियविग्रहगई ४ एवं जाव सिद्धिगई ९ सिद्धिविग्रहगई १० ॥ सू० ५० ॥

छाया—दशविधा गतिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—निरयगतिः १ निरयविग्रहगतिः २ तिर्यग्गतिः ३ तिर्यग्विग्रहगतिः ४ एवं यावत् सिद्धिगतिः ९ सिद्धिविग्रहगतिः १० ॥ सू० ५० ॥

टीका—‘ दसविहा गई ’ इत्यादि—

गतिः=गमनं पर्यायविशेषो वा, सा दशविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—‘निरयगति’—

इसने मेरे सैकड़ों उपकार किये हैं तथा हजारोंकी सहायता भी इसने मुझे पहुँचाई है अतः मैं भी प्रत्युपकारके निमित्त इसे कुछ देता हूँ ॥ सूत्र ४९ ॥

इस ४९ वे सूत्रमें जो दान कहा गया है उससे जीवकी शुभ अशुभ गति होती है अर्थात् धर्म दानसे शुभ गति होती है और अधर्म दान अशुभ गति होती है । अतः अब सूत्रकार सामान्यतः गतिका निरूपण करते हैं—“ दसविहा गई पणत्ता ” इत्यादि ॥ सूत्र ५० ॥

टीकार्थ—गति दश प्रकारकी कही गई है जैसे—नरक गति १, नरक विग्रह गति २ तिर्यग्गति ३ तिर्यग् विग्रह गति ४ यावत् सिद्धि गति ९ और सिद्धि विग्रह गति १० ।

गमन अथवा पर्याय विशेषका नाम गति है, यह गति जो नरक

तेने क'धक आपवु' लेछिजे. ” आ प्रारनी लावनाथी जे दान अपाय छे तेने कृतदान कडेवाभां आवे छे. ॥ सूत्र ४९ ॥

उपरना सूत्रभां दाननी वात करवाभां आवी छे तेनाथी लुवनी शुभअशुभ गति थाय छे. अने अधर्मदानथी लुवनी अशुभगति थाय छे. तेथी हुवे सूत्रकार गतिना प्रकारानु' निरूपण करे छे—

दसविहा गई पणत्ता ” इत्यादि—(सू. ५०)

टीकार्थ—गतिना नीचे प्रमाणे दस प्रकार कहे छे—(१) नरकगति, (२) नरकविग्रह गति, (३) तिर्यग्गति, (४) तिर्यग्विग्रहगति, अने प्रमाणे अनुष्य गतिथी लधने (५) सिद्धिगति अने (१०) सिद्धिविग्रहगति पर्यन्तना प्रकारे समझवा.

रित्यादि । तत्र - निरयगतिः-निरयाणां=नारकाणाम् - गतिर्गम्यमानत्वान् ।
 अथवा-निरयगतिः-निरयगतिनामकर्मोदयजन्या नारकत्वलक्षणः पर्यायविशेषः ।
 इति १। तथा-निरयविग्रहगतिः-निरयाणां विग्रहात्=क्षेत्रविभागातिक्रमणपूर्वक-
 गतिः=गमनम् । अथवा-निरयाणां विहायोगति कर्मजन्या स्थितिनिवृत्तिरूपा
 ऋजुवक्रा गतिर्निरयविग्रहगतिरिति २। एवमेव-तिर्यग्गतिः ३ तिर्यग्विग्रहगतिः
 ४ यावत्पदग्राह्याः-मनुजगतिः ५ मनुजविग्रहगतिः ६ देवगतिः ७ देवविग्रह-
 तिश्च व्याख्येयाः । तथा-सिद्धिगतिः-सिध्यन्ति=परिनिष्ठितार्थाः भवन्ति जीवा
 यत्र सा सिद्धिः, सैव गम्यमानत्वाद् गतिः सिद्धिगतिः-लोकाग्ररूपा ९। तथा-

गति आदीके भी दस १० प्रकारकी कही गई है सो उसका तात्पर्य ऐसा
 है-नारकोंकी जो गति है वह निरय गति हैं क्योंकि यह उन पापीयोंके
 जीवों द्वारा प्रासिके योग्य होती है अथवा नरक गति नाम कर्मके उदयसे
 जन्य जो नारक रूप पर्याय है वह निरय गति है १ ।

निरयविग्रह गति—नारकोंकी क्षेत्र विभागके अतिक्रमणपूर्वक
 जो गति गमन है वह निरयविग्रहगति है अथवा-नारकोंकी जो
 विहायोगति कर्म जन्य स्थिति निवृत्ति रूप ऋजु गति अथवा वक्रगति
 है वह निरयविग्रहगति है २ ।

इसी प्रकारसे तिर्यग्गति और तिर्यग् विग्रहगतिके विषयमें भी
 जानना चाहिये यह यावत् शब्दसे मनुजगति ५ मनुजविग्रहगति
 ६ देवगति ७ और देवविग्रहगति ८ इन गतियोंका ग्रहण हुआ है
 नरक गति और नरक विग्रह गतिके अनुसार इन मनुज गति आदि

गमन अथवा पर्याय विशेषणुं नाम गति आदि १० प्रकार छे. डवेते
 प्रकारानुं स्पष्टीकरणु करवामां आवे छे—

नरकगति-नारकानी जे गति छे तेने निरयगति अथवा नरकगति कडे
 छे, कारणु के आ गति नारके द्वारा प्राप्त कराय छे अथवा नरकगति नामकर्मना
 उदयथी जन्य जे नारक रूप पर्याय छे तेनुं नाम निरयगति छे.

निरयविग्रहगति-नारकानी क्षेत्रविभागना अतिक्रमणपूर्वक जे गति (गमन
 किया) छे, तेनुं नाम निरयविग्रहगति छे. अथवा-नारकानी जे विहायोगति
 कर्मजन्य स्थिति निवृत्तिरूप ऋजुगति अथवा वक्रगति छे तेने निरयविग्रह
 गति कडे छे अथ प्रमाणे तिर्यग्गति अने तिर्यग्विग्रहगतिना विषयमां पणु
 समज्जु. सूत्रमांना 'यावत्' पदथी अर्धी (५) मनुजगति, (६) मनुजविग्रह
 गति, (७) देवगति अने (८) देवविग्रहगति, आ आर गतिअने अडणु कर-

सिद्धिविग्रहगतिः—सिद्धी=लोकान्ते विग्रहात्=आकाशविभागातिक्रमणपूर्वकं गतिः= गमनमिति १०। विग्रहगतिर्यद्यपि वक्रगतिः तथापि सिद्धस्य तदभावात् तत्साहचर्यान्नारकादीनामपि सा प्रोक्ता । अथवा—अत्र प्रथमपदैर्निर्विशेषणतया ऋजुगतिरुक्ता, द्वितीयपदैस्तु वक्रगतिरिति । अत्र पक्षे—सिद्धिगतिरित्यनेन सामान्यगतिरुक्ता । 'सिद्धिविग्रहगई' इत्यस्य तु सिद्धयविग्रहगतिरितिच्छाया । सिद्धी=लोकाग्रे अविग्रहेण=भाक्त्रेण गतिः=गमनमित्यर्थः । अनेन विशेषगतिरुक्ता । सामान्यविशेषापेक्षयैव पदद्वयस्य भेदो बोध्य इति ॥ सू० ५० ॥

गनिर्योका व्याख्यान कर लेना चाहिये, जिस गतिमें जीव कृत्तकृत्य हो जाते हैं वह सिद्धि है वही उनके द्वारा गम्यमान होनेके कारण गति है यह सिद्धिगति लोकके अग्रभाग रूप है तथा—लोकान्तमें जो आकाश विभागका अतिक्रमण करते हुए उनकी गति होती है वह सिद्धि विग्रहगति है विग्रह गति यद्यपि वक्रगति रूप होती है परन्तु सिद्धको विग्रहगति—मोढेवाली गति होनी नहीं है अतः उसके साहचर्यसे वह नारकादिकोंके भी नहीं कही गई है अथवा—प्रथम पदों द्वारा बिना विशेषके ऋजु गति कही गई है और द्वितीय पदों द्वारा वक्रगति कही गई है ।

इस पक्षमें सिद्धिगति इस पदसे तो सामान्य गति कही है और "सिद्धिविग्रह गई" इस पदसे सिद्धयविग्रहगति कही गई है, क्योंकि इसकी छाया सिद्धयविग्रह गति ऐसी होती है सिद्धिमें—लोकके

वामां आवी छे नरकगति अने नरकविग्रहगतिना विषयमां जेवुं कथन करवामां आव्युं छे, जेवुं न कथन मनुजगति आदिना विषयमां पणु समलु लेवुं.

जे गतिमां लव कृतकृत्य थई जय छे ते गतिनुं नाम सिद्धगति छे. कर्मोना संपूर्णरूपे क्षय करीने थयेला जेवुं न सिद्धगतिमांगमन थाय छे. आ सिद्धगति लोकना अग्रभागरूप छे. तथा—आकाशविलागतुं अतिक्रमण करीने लोकान्तमां जे तेमनी गति थाय छे तेनुं नाम सिद्धिविग्रहगति छे विग्रहगति जे के वक्रगतिरूप होय छे, परन्तु सिद्धलवोमा विग्रहगति—मोड (वणांकावाणी) गति—होती नथी. तेथी तेना स'डयर्थथी नारकादिकेमां पणु जेवी गतिने सद्भाव क्यो नथी अथवा प्रथम पदो द्वारा केछ पणु जतनी विशेषता बिना ऋजुगतिनी वात करवामां आवी छे अने जेज' द्वारा वक्रगतिनी वात करवामां आवी छे. आ दृष्टिजे त्रियार करवामां आवे तो "सिद्धिगति" आ पद द्वारा तो सामान्यगतिनी वात करवामां आवी छे अने "सिद्धिविग्रहगई" 'सिद्धिविग्रहगति' आ पद द्वारा सिद्धयविग्रहगतिनी वात करवामां आवी छे, अरथ

सिद्धिगतिस्तु मुण्डानामेव भवतीति मुण्डान् दशविधत्वेनाह—

मूल्य—दस मुंडा पणत्ता, तं जहा-सोइंदियमुंडे १ जाव फासिंदियमुंडे ५ कोहमुंडे ६ जाव लोहमुंडे ९ दसमे सिरमुंडे १० ॥ सू० ५१ ॥

छाया—दश मुण्डाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियमुण्डो १ यावत् स्पर्शेन्द्रिय-मुण्डः ५ क्रोधमुण्डो ६ यावद् लोभमुण्डो ९ दशमः शिरोमुण्डः ॥ १० ॥ सू० ५१ ॥

टीका—‘ दस मुंडा ’ इत्यादि—

मुण्डयति=अपनयति-दूरीकरोतीति मुण्डः । तद्वहुत्वे मुण्डाः । ते दशसंख्यकाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा—‘ श्रोत्रेन्द्रियमुण्ड ’ इत्यादि । तत्र-श्रोत्रेन्द्रियमुण्डः=

अग्रभागमे-अविग्रहसे विना मोढेके जो सिद्ध जीवका गमन है वह सिद्धयविग्रहगति है इससे विशेष गति उक्त हुई है इस तरह सामान्य और विशेषकी अपेक्षासे ही दो पदोंका भेद जानना चाहिये ॥ सू० ५० ॥

सिद्धि गति जो गति होती है वह मुण्डोंकी ही होती है-इसलिये अब सूत्रकार १० प्रकारके मुण्डोंका कथन करते हैं—

“ दस मुंडा पणत्ता ” इत्यादि ॥ सूत्र ५१ ॥

टीकार्थ-मुण्ड दस प्रकारके कहे गये हैं-जैसे-श्रोत्रेन्द्रिय मुण्ड १ यावत् स्पर्शेन्द्रिय मुण्ड ५ क्रोध मुण्ड ६ यावत् लोभ मुण्ड ९ और शिरो मुण्ड १०-जो दूर करता है उसका नाम मुण्ड है ऐसे ये मुण्ड जो १० कहे

के तेनी छाया “ सिद्धयविग्रहगति ” आ प्रकारनी थाय छे सिद्धिमां-लोडना अग्रभागमां-अविग्रहगतिथी (मोड विनानी गतिथी) जे सिद्ध लोवोतुं गमन छे तेनुं नाम सिद्धयविग्रहगति छे. तेना द्वारा विशेषगति प्रकट करवामां आवी छे आ रीते सामान्य अने विशेषनी अपेक्षाये ज अने पदो वये लेद समजवे लेधये. ॥ सूत्र ५० ॥

मुंडित लोवे ज सिद्धिगतिमां लय छे. आ प्रकारना पूर्वसूत्र साथेना सअंधने अनुलक्षिने मुंडो (मुंडितो)ना प्रकारेनुं सूत्रकार कथन करे छे—

“ दसमुंडा पणत्ता ” इत्यादि—(सू. ५१)

मुंड दस प्रकारना कहे छे—(१) थी (५) श्रोत्रेन्द्रियमुंडथी लधने स्पर्शेन्द्रिय मुंड पर्यन्तना पांच प्रकारो, (६ थी ८) क्रोधमुंडथी लधने लोभमुंड पर्यन्तना थर प्रकारो अने (१०) शिरोमुंड. जे दूर करे छे तेनुं नाम मुंड छे. डवे आ दसे प्रकारना मुंडोना भावार्थ स्पष्ट करवामां आवे छे—

શ્રોત્રેન્દ્રિયવિષયદૂરીકર્તા ૧। યાવત્પદેન-ચક્ષુરિન્દ્રિયમુણ્ડો ૨ ઘ્રાણેન્દ્રિયમુણ્ડો ૩ રસનેન્દ્રિયમુણ્ડશ્ચ ૪। ગ્રાહ્યાઃ । તથા-દ્વિતીયયાવત્પદેન-માનમુણ્ડમાયામુણ્ડો । ગ્રાહ્યો । અર્થસ્તુ-શ્રોત્રેન્દ્રિયમુણ્ડત્રિજ્ઞેયઃ । નવરં-શિરોમુણ્ડઃ=હસ્તેન કેશલુચ્ચક્ર ઇતિ ॥ સૂ૦ ૫૧ ॥

‘ દસ મુંડા પળ્ણત્તા ’ ઇત્યત્ર ‘ દસ ’ ઇતિ સંખ્યાનમિતિ સંખ્યાનં દશવિ-ધત્વેનાહ—

મૂલમ્-દસવિહે સંખ્યાણે પળ્ણત્તે, તં જહા--પરિકરમ્ ૨ વવ-હારો ૨ રજ્જુ ૩ રાસી ૪ કલાસવન્ને ૫ ય । જાવંતાવતિ ૬ વગ્ગો ૭ ઘળ્ણો ૮ ય તહ વગ્ગવગ્ગો વિ ૯ ॥ ૬ ॥ કપ્પો ય ૬૦ ॥ સૂ૦ ૫૨ ॥

ગયે હૈં-ડસકા તાત્પર્ય એસા હૈ જો શ્રોત્રેન્દ્રિયકે વિષયકો દૂર કર દેના હૈ-શ્રોત્રેન્દ્રિયકે વિષયમેં રાગદ્વેષ કરનેકા સર્વથા ત્યાગ કર દેતા હૈ વહ શ્રોત્રેન્દ્રિય મુણ્ડ હૈ યહાં યાવત્પદસે ચક્ષુરિન્દ્રિય મુણ્ડ, ઘ્રાણેન્દ્રિય મુણ્ડ, રસનેન્દ્રિય મુણ્ડ ઇન ચાર મુણ્ડોંકા ગ્રહણ હુઆ હૈ તથા દ્વિતીય યાવત્પદસે “ માન મુણ્ડ એવં માયા મુણ્ડ ” ઇન દો મુણ્ડોંકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ઇન સવ કાલ અર્થકો શ્રોત્રેન્દ્રિય મુણ્ડકે જૈસે જાનના ચાહિયે જો ક્રોધ કષાય કો દૂર કરતા હૈ વહ ક્રોધમુણ્ડ હૈ ઇસી પ્રકારસે “ માન માયા લોભ ” ઇન મુણ્ડોંકે વિષયમેં શ્રી જાનના ચાહિયે જો અપને હાથસે મસ્તકકે કેશોંકા લુંચન કરતા હૈ વહ શિરોમુણ્ડ હૈ ॥ સૂ૦ ૫૧ ॥

શ્રોત્રેન્દ્રિયમુંડ-એ માણુસ શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયને દૂર કરી નાખે છે, એટલે કે શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમાં રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી નાખે છે તેને શ્રોત્રેન્દ્રિય મુંડ કહે છે.

સૂત્રમાં વપરાયેલા ‘ યાવત્ ’ પદ વડે અહીં ચક્ષુરિન્દ્રિયમુંડ ઘ્રાણેન્દ્રિય-મુંડ અને રસનેન્દ્રિયમુંડ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. પાંચમો પ્રકાર સ્પર્શેન્દ્રિય મુંડ છે. આ હરેક ઇન્દ્રિયના વિષયમાં રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરનાર વ્યક્તિઓને માટે આ પદો વપરાયાં છે.

(૬) ક્રોધમુંડ-ક્રોધને દૂર કરનાર વ્યક્તિને ક્રોધમુંડ કહે છે. (૭) માન-મુંડ-માનનો પરિત્યાગ કરનારને માનમુંડ કહે છે. (૮) માયામુંડ-માયા (કપટ) નો ત્યાગ કરનારને માયામુંડ કહે છે. (૯) લોભમુંડ-લોભનો ત્યાગ કરનારને લોભમુંડ કહે છે. (૧૦) શિરોમુંડ-પોતાના હાથે જ મસ્તકના વાળતું લુંચન કરે છે તેને શિરોમુંડ કહે છે. ॥ સૂત્ર ૫૧ ॥

छाया—दशविधं संख्यानं प्रज्ञप्तम्, तथा—परिकर्म १ व्यवहारः २ रज्जुः ३ राशिः ४ कलासवर्णश्च ५ यावत्तावत् ६ वर्गो ७ घनश्च ८ तथा वर्गवर्गोऽपि ९ ॥ १ ॥ कल्पश्च १० ॥ सू० ५२ ॥

टोका—‘ दसविहे संखाणे ’ इत्यादि—

संख्यानं=गणना दशविधं प्रज्ञप्तम्, तथा—‘ परिकर्म ’ इत्यादि । तत्र—परिकर्म—संकलितादिरूपं बहुविधं गणितशास्त्रप्रसिद्धम्, तदद्वारा यत्संख्येयस्य गणना क्रियते साऽपि परिकर्मेति बोध्यम् ॥ १ ॥ तथा—व्यवहारः=पाटीगणित-प्रसिद्धः श्रेणीव्यवहारादिरूपोऽनेकविधः । तेन यत्संख्येयस्य गणना क्रियते साऽपि-

मुण्ड १० दश कहेहैं सो दश संख्या रूप होताहै अतः अब सूत्रकार संख्याकी दशविधताका कथन करते हैं—

“ दसविहे संखाणे पणत्ते ” इत्यादि ॥ सूत्र ५२ ॥

टीकार्थ—संख्या—गिनती १० प्रकारकी कही गईहै जैसे—परिकर्म १ व्यवहार २ रज्जु ३ राशि ४ कलासवर्ण ५ यावत्तावत् ६ वर्ग ७ घन ८ वर्गवर्ग ९ और संख्या १० नाम गणना—गिनतीकाहै सो जो परिकर्म आदिके भेदसे दश १० प्रकारकी कही गईहै, सो उसका तात्पर्य ऐसाहै परिकर्म संकलित आदि रूपसे अनेक प्रकार होता है, और यह गणित शास्त्रमें प्रसिद्ध है, इस परिकर्म द्वारा जो संख्येयकी गणना की जातीहै वह भी परिकर्म है १ व्यवहार—यह पाटी गणित रूपसे प्रसिद्ध है और यह श्रेणी व्यव-

उपरना सूत्रमां मुंडना १० प्रकार कहे। इसने आंकडो संख्याइय गणाय छे। पूर्वसूत्र साथे आ प्रकारना संबंधने लीधे छे सूत्रकार संख्याना इस प्रकारे प्रकट करे छे—“ दसविहे संखाणे पणत्ते ”—(सू. ५२)

संख्या (गणतरी करवानी पद्धति) इस प्रकारनी कही छे—(१) परिकर्म (२) व्यवहार, (३) रज्जु, (४) राशि, (५) कलासवर्ण, (६) यावत्तावत्, (७) वर्ग, (८) घन, (९) वर्गवर्ग अने (१०) कल्प.

गणतरी करवानी पद्धतितुं नाम संख्या छे तेना परिकर्म आदि १० प्रकारतुं छे स्फुटीकरण करवामां आवे छे—

परिकर्म—संकलित (सरवाणा) आदि इये अनेक प्रकारतुं परिकर्म कहुं छे आ परिकर्म गणितशास्त्रमां लक्षितुं होवाथी अही तेतुं वधु स्फुटीकरण कहुं नथी. आ परिकर्म द्वारा जे संख्येयनी गणतरी कराय छे तेतुं नाम पण परिकर्म छे

व्यवहार—ते पाटी गणित इये प्रख्यात छे, अने ते श्रेणि व्यवहार आदि

વ્યવહારઃ । એવમેવાગ્રેડ પિ અષ્ટસુ ભેદેષુ વૌધ્યમ્ ॥ ૨ ॥ તથા-રજ્જુઃ-રજ્જ્વા
 યત્ક્ષેત્રસ્ય સંખ્યાનં ક્રિયતે તદ્રજ્જુઃ । રજ્જુરિતિ ક્ષેત્રગણિતમ્ ॥ ૩ ॥ તથા-
 રાશિઃ=ધાન્યાદિસમૂહત્રિપયં ગણિતમ્ । અયં ચ પાટીગણિતે રાશિવ્યવહાર ઇતિ
 નામ્ના પ્રસિદ્ધઃ ॥ ૪ ॥ તથા-કલાસવર્ણમ્-કલાનામ્=અંશાનાં સવર્ણઃ=સવર્ણનં-
 સદશીકરણં યસ્મિન્ સંખ્યાને તન્ કલાસવર્ણનમ્ ઇતિ ॥ ૫ ॥ તથા-યાવત્તાવત્-
 ' જાવં તાવંતિ વા ગુણાકારો ત્તિ વા એગટ્ટમ્ ' ઇતિ-વચનાદ્ યાવત્તાવદિતિ ગુણ-
 કારઃ, તેન યત્સંખ્યાનં ક્રિયતે તદ્ યાવત્તાવદિત્યુચ્યતે । इदं च लोके प्रत्युत्पन्न-
 मिति रूढम् । अथवा-यावतः कुतोऽपि तावत एव यथेष्टाद् गुणकराद् यत्र यथेष्टं

હાર આદિ રૂપસે અનેક પ્રકારકા હૈ इस व्यवहारसे जो संख्येय की
 गणना की जाती है वह भी व्यवहार है इसी प्रकारसे आगे भी आठ
 भेदोंमें जानना चाहिये तथा-रज्जुसे जो क्षेत्रकी गिनती की जाती है
 वह रज्जु है रज्जु यह क्षेत्र गणित है ३ धान्यादि समूहके प्रमाणको
 घतानेवाला जो गणित है वह राशि है यह पाटी गणितमें राशि व्यव-
 हार इस नामसे प्रसिद्ध है ४ अंशोंका सदृशीकरण जिस संख्यानमें
 गिनतीमें होता है, वह संख्यान कलास वर्ण है ५, यावत्तावत्-" जावं
 तावंति वा गुणाकारो त्ति वा एगट्टम्" इस वचनके अनुसार यावत्
 तावत् गुणकारका नाम है, इस गुणाकारसे जो गिनती की जाती है
 वह यावत्तावत् ऐसा कहा गया है । यह लोकमें प्रत्युत्पन्न इस रूपसे
 रूढ है । अथवा-कहींसे भी यथेष्ट गुणाकारसे जहां यथेष्ट संकलित

इये અનેક પ્રકારનો છે. આ વ્યવહારથી જે સંખ્યેયની ગણતરી કરાય છે તેને
 પણ વ્યવહાર કહે છે. એજ પ્રમાણે પછીના આઠ ભેદોમાં પણ સમજવું.

રજ્જુ-રજ્જુ વડે ક્ષેત્રની જે ગણતરી કરાય છે તેનું નામ રજ્જુ છે. ક્ષેત્રકળને
 લગતા ગણિતને (ગણતરીને) રજ્જુગણિત કહે છે.

રાશિગણિત-ધાન્યાદિના જથ્થાનું પ્રમાણ બતાવનાર જે ગણિત છે તેને
 રાશિગણિત કહે છે. આ પ્રકારે જે ગણતરી કરવાની પદ્ધતિ છે તેનું નામ રાશિ
 વ્યવહાર પણ છે.

સંખ્યાનકલા સવર્ણ જે ગણતરીમાં અંશોને સમાન બનાવીને ગણતરી
 કરવામાં આવે છે તે ગણતરીનું નામ ' સંખ્યાનકલાસવર્ણ ' છે.

યાવત્તાવત્ ગણિત-" જાવં તાવંતિ વા ગુણાકારો ત્તિ વા એગટ્ટમ્ " આ
 કથન અનુધાર ગુણાકારને ' યાવત્તાવત્ " કહે છે. આ શબ્દ લોકમાં ' પ્રત્યુત્પન્ન '
 આ નામથી પણ રૂઠ છે અથવા-કોઈ પ્રકારે-યથેષ્ટ ગુણાકાર આદિ વડે યથેષ્ટ

संकलितादिकमानीयते तद् यावत्तावत्संख्यानमुच्यते । तदुदाहरणं यथा—

“ गच्छो वाञ्छाभ्यस्तो, वाञ्छयुनोगच्छसंगुणः कार्यः ।

द्विगुणीकृतवाञ्छहृते, वदन्ति संकलितमचार्याः ॥१॥ ” इति ।

अयं भावः—गच्छोऽत्र दशसंख्यको ग्राह्यः । स दश संख्यको गच्छो वाञ्छाभ्यस्तः—वाञ्छया=यथेष्टेन गुणकारेण अष्ट संख्यकेन अभ्यस्तः=गुणितः सन्जातोऽशीतिसंख्यकः । स पुनः वाञ्छायुतः=गुणकारयुतः कार्यः । ततोऽष्टाशीतिः । ततो गच्छेन=दशभिः संगुणः—गुणनं कर्त्तव्यम् । ततो जातानि अष्टाशीत्यधिकानि अष्टौ शतानि । ततो द्विगुणीकृतगुणकारेण अर्थात् षोडशभिर्भागो देयः । ततो लब्धा पञ्चपञ्चाशदिति । पञ्चपञ्चाशदिति तु दशानां संकलितम् । इदं च पाटीगणितत्वेन प्रसिद्धमिति ॥ ६ ॥ तथा—वर्गः=वर्गसंख्यानम् । यथा द्वयोर्वर्गश्चत्वारः,

आदि लाया जाता है वह यावत्तावत्संख्यात कहा जाता है इसका उदाहरण इस प्रकारसे है—“ गच्छो वाञ्छाभ्यस्तो ’ इत्यादि ।

इसका भाव ऐसा है—यहां गच्छसे १० लेना और वाञ्छासे ८ लेना १० गच्छको वाञ्छा ८ से अभ्यस्त-गुणित करने पर ८० आते हैं अब पुनः इस ८० में वाञ्छाको जोड़ देना चाहिये तब ८८ हो जाते हैं । अब ८८ को गच्छ १० से गुणा करने पर ८८० हो जाते हैं । अब ८८० में गुणाकार ८ को द्विगुणित करके उसका भाग देना चाहिये तब ५५ लब्ध आये इस तरह १० का संकलित ५५ हुआ यह संकलित पाटी गणित रूपसे प्रसिद्ध है ६ वर्गका नाम वर्ग है जैसे दोका वर्ग ४ होता

संकलित (संख्या) लावी देवी तेनु' नाम “यावत्तावत्” संख्या छे. तेनु' नीचे प्रभाषे उदाहरण आपवाभां आ०यु' छे—

“ गच्छो वाञ्छाभ्यस्तो ” इत्यादि—

आ सूत्रपाठने लावार्थ नीचे प्रभाषे छे—अही ' गच्छ ” आ पद १० तु' वाचक छे अने “ वाञ्छा ” पद ८ तु' वाचक छे गच्छने वांछा (१० ने ८ वडे) शुष्पवाथी ८० आवे छे त्थारभाह ८० भां वांछा (आठ) उभेरवाथी ८८ आवे छे. हुवे ते ८८ ने गच्छ (१०) वडे शुष्पता ८८० आवे छे ते शुष्पाकारने (८८०) ने प्रभाषी वांछा (२ x ८ = १६) वडे लागवाथी ५५ आवी लय छे आ रीते संकलित ५५ थयो आ पद्धतिनु' भीष्णु' नाम संकलित पाटी गणित छे.

वर्ग गणित : कैथ पणु रकभने अेण रकभ वडे शुष्पवाथी तेना वर्ग आवे छे जेम के जेना वर्ग ४ अने उना वर्ग ६ थाय छे,

‘સદશદ્વિરાશિઘાતઃ’ ઇતિ વચનાત્ ॥ ૭ ॥ તથા ઘનઃ=ઘનસંખ્યાનમ્ । યથા-
 દ્વયોર્ઘનોઽષ્ટૌ ‘સમત્રિરાશિઇતિ’ ઇતિ વચનાત્ ॥ ૮ ॥ તથા-વર્ગવર્ગઃ-સંખ્યા-
 નમ્ । યથા-વર્ગસ્ય=દ્વયોર્વર્ગસ્ય ચતુર્ણાં વર્ગઃ=ચતુર્ગુણઃ પોઢશેતિ ૯ । તથા-
 કલ્પઃ સંખ્યાનમ્ । કલ્પશ્ચ ક્રાકચેન કાષ્ઠસ્ય છેદઃ, તદ્વિષયં સંખ્યાનમપિ કલ્પ
 ઇત્યુચ્યતે । ઇદં સંખ્યાનં પાટીગણિતે ક્રાકચવ્યવહાર ઇતિ નામ્ના પ્રસિદ્ધમિતિ
 ॥ ૧૦ ॥ ઇદં ચ સંખ્યાનવિષયે સંક્ષેપેળ વ્યાખ્યાનં કૃતમ્ । વિશેષજિજ્ઞાસોપશમસ્તુ
 ગણિતશાસ્ત્રાત્કર્તવ્ય ઇતિ ॥ સૂ૦ ૫૨ ॥

હૈ “સદશ દ્વિરાશિઘાતઃ” એસા વર્ગકા લક્ષણ હૈ ૭ સંખ્યામેં ત્રીન
 વાર ગુણા કરને પર જો રાશિ આતો હૈ વહ ઘન હૈ જૈસે ૨ કા ઘન ૮
 હોતાહૈ “સમ ત્રિરાશિ ઇતિ” એસા ઘનકા લક્ષણહૈ । વર્ગકે વર્ગકા નામ
 વર્ગવર્ગ હૈ, જૈસે દોકા વર્ગ ૪ હોતાહૈ ઓર ૪ કા વર્ગ ૧૬ હોતાહૈ ઇસ તરહ
 દોકે વર્ગકા વર્ગ ૧૬ હોતા ૯ ક્રાકચ કરોનસે જો કાષ્ઠકા છેદનહૈ વહકલ્પહૈ
 ઇસ વિષયમેં જો સંખ્યા હૈ વહ ઓ કલ્પ હૈ યહ ગણિત પાટી ગણિતમેં
 ક્રાકચ વ્યવહાર ઇસ નામસે પ્રસિદ્ધ હૈ ૧૦, યહ સંખ્યાતકે વિષયમેં
 સંક્ષેપસે વ્યાખ્યા કી ગઈ હૈ જો વિશેષ રુપસે આતી જિજ્ઞાસાકી શાન્તિ
 યાહતે હોં વે ગણિતશાસ્ત્રકા અવલોકન કરેં ॥ સૂ૦ ૫૨ ॥

“સદશદ્વિરાશિઘાતઃ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા વર્ગતુ’ ઉપર કહ્યા મુજબતુ’
 લક્ષણ પ્રકટ કરવામાં આંચું છે.

ઘનગણિતઃ કોઈ પણ સંખ્યાનો ત્રણ વાર ગુણાકાર કરવાથી તેનો ઘન
 આવે છે. જેમ કે ૨ નો ઘન $2 \times 2 \times 2 = 8$ થાય છે “સમત્રિરાશિઇતિ” આ
 સૂત્રપાઠ દ્વારા ઘનતુ’ આ લક્ષણ પ્રકટ કર્યું છે

વર્ગવર્ગ-વર્ગના વર્ગતુ’ નામ વર્ગવર્ગ (ચતુર્ઘાત) છે. જેમ કે એનો વર્ગ
 ૪ અને આરનો વર્ગ ૧૬ થાય છે. તેથી એનો વર્ગવર્ગ ૧૬ થાય છે. ત્રણનો
 વર્ગવર્ગ ૮૧ થાય છે.

કલ્પગણિત-કરવતી વડે લાકડાને કાપવું તેનું નામ ‘કલ્પ’ છે તે કલ્પ-
 વિષયક જે સંખ્યા છે તેનું નામ પણ કલ્પ છે. આ ગણિત પાટીને (આ પ્રકારની
 ગણિત પાટીને) ગણિતમાં ‘ક્રાકચવ્યવહાર’ કહે છે.

અહીં ગણિતના (ગણતરીના) ઠસ પ્રકારનું સંક્ષિપ્તમાં વિવરણ કરવામાં
 આંચું છે, આ વિષયની વધુ માહિતી મેળવવા માટે ગણિતશાસ્ત્રનું અવલો-
 કન કરવું જોઈએ. ॥ સૂ. ૫૨ ॥

संख्यानप्रस्तावात् प्रत्याख्यानसंख्यामाह—

मूलम्—दशविहे पञ्चकखाणे पणत्ते, तं जहा—अणागय ६
मङ्ककंतं २ कोडीसहितं ३ नियन्त्रियं ४ चेव । सागर ५—
मणागारं ६ परिमाणकडं ७ निरवशेषं ८ ॥ ६ ॥ संकेयं ९ चेव
अद्धाए ६० पञ्चकखाणं दशविहं तु ॥ सू० ५३ ॥

छाया—दशविधं प्रत्याख्यानं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—अनागतम् १ अतिक्रान्तम्
२ कोटीसहितं ३ नियन्त्रितं ४ चैव । साकारम् ५ अनाकारं ६ परिमाणकृतं
७ निरवशेषम् ८ ॥१॥ संकेतं ९ चैव अद्धायाः १० प्रत्याख्यानं दशविधं तु ॥ सू० ५३ ॥

टीका—‘दशविहे पञ्चकखाणे’ इत्यादि—

प्रत्याख्यानम्—प्रति=प्रतिकूलत्वेन आ=मर्यादया ख्यानं=गुर्वादिसमीपे प्रक-
टनं प्रत्याख्यानं—निवर्तनम्, तद् दशविधं प्रज्ञप्तम् । तद्यथा—‘अनागतम्’ इत्यादि,
तत्र—अनागतकरणादनागतम् । अयं भावः—पर्युपणादिकाले आचार्यादिवैयाच्यक-

संख्यानके प्रस्तावसे अब सूत्रकार प्रत्याख्यान संख्याका कथन करतेहैं

“दशविहे पञ्चकखाणे पणत्ते” इत्यादि ॥ सूत्र ५३ ॥

टीकार्थ—प्रत्याख्यान १० प्रकारका कहा गया है जैसे—अनागत १ अति-
क्रान्त २ कोटी सहित ३ नियन्त्रित ४ साकार ५ अनाकार ६ परिमाण
कृत ७ निरवशेष ८ संकेत ९ और अद्धा प्रत्याख्यान १० ।

प्रतिकूल रूपसे मर्यादाके अनुसार गुर्वादीके समीपमें कथन करना
इसका नाम प्रत्याख्यान है इसका दूसरा नाम निवर्तन भी है, यह
प्रत्याख्यान जो १० प्रकारका कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा

संख्यातुं निरूपणु करीने हुवे सूत्रकार प्रत्याख्यानसंख्यातुं (प्रत्याख्या-
नना प्रकारेणुं) निरूपणु करे छे—

“दशविहे पञ्चकखाणे पणत्ते” इत्यादि—(सू. ५३)

टीकार्थ—प्रत्याख्यानना नीचे प्रमाणे १० प्रकार कहे छे—(१) अनागत, (२) अति-
क्रान्त, (३) कोटीसहित, (४) नियन्त्रित, (५) साकार, (६) अनाकार, (७) परि-
माणकृत, (८) निरवशेष, (९) संकेत अने (१०) अद्धाप्रत्याख्यान.

प्रतिकूल रूपसे मर्यादा अनुसार गुर्वादिरेनी समीपे कथन करवुं तेनुं नाम
प्रत्याख्यान छे. तेने निवर्तन पणु कडे छे. तेना दस प्रकारे कहे छे हुवे आ
प्रकारेणुं स्पष्टीकरणु करवामां आवे छे—

રણાદન્તરાયઃ સંભવેત્, અતઃ પ્રથમમેવ યત્તપઃ કરણં તદનાગતમિતિ ।

તદુક્તમ્—“ હોહી પજ્જોસવણા, મમ ય તયા અંતરાયં હોજ્જા ।

ગુરુથેયાવચ્ચેણં, તવસ્સિગેલન્નયાપ્ વા ॥ ૧ ॥

સો દાહ તવોકમ્મં, પહિવજ્જહ તં અણાગપ્ કાલે ।

એયં પચ્ચક્કલાણં, અણાગયં હોહી ણાયવ્વં ॥૨॥ ”

છાયા—ભવિષ્યતિ પર્યુષણા મમ ચ તદાન્તરાયિકં ભવેત્ ।

ગુરુથૈયાટ્ટત્થેન તપસ્સિગ્લાનતયા વા ॥ ૧ ॥

સ તદાનીં તપઃકર્મ પ્રતિપદ્યતે તત્ અનાગતે કાલે ।

એતત્ પ્રત્યાખ્યાનમ્, અનાગતં ભવતિ જ્ઞાતવ્યમ્ ॥૨॥ ઇતિ ॥૧॥

તથા—અતિક્રાન્તમ્—અતિકારણાદતિક્રાન્તમ્ । અયં ભાવઃ—પર્યુષણાદિકાલે

હૈ અનાગત કાલમેં કરને યોગ્ય જો પ્રત્યાખ્યાન વર્તમાતમેં પહિલે હી કર લિયા જાતા હૈ વહ અનાગત પ્રત્યાખ્યાન હૈ હસ પ્રત્યાખ્યાનમેં પ્રત્યાખ્યાન કરનેવાલા એસા વિચાર કરતા હૈ કિ પર્યુષણા આદિ કાલમેં આચાર્યાદિ કા વૈયાટ્ટત્તિ કરનેસે પ્રત્યાખ્યાનમેં અન્તરાય હો સક્કના હૈ હસલિથે પહિલેસે હી મૈં પ્રત્યાખ્યાન રૂપ તપકો ધારણ કર લૂં તો અચ્છા હૈ અતઃ હસ અભિપ્રાયસે પ્રેરિત હુઆ વહ પ્રત્યાખ્યાનકો પહિલેસે હી જો ધારણ કર લેતા હૈ વહ અનાગત પ્રત્યાખ્યાન હૈ સો હી કહા હૈ—

“ હો હી પજ્જોસવણા ” ઇત્યાદિ ।

અતિક્રાન્તપ્રત્યાખ્યાન—અતિક્રાન્તકે કરને પર પ્રત્યાખ્યાન અતિક્રાન્ત હોતાહૈ તાત્પર્ય હસકા યહહૈ કિ પ્રત્યાખ્યાન કરનેવાલા એસા સોચતાહૈ કિ

અનાગત પ્રત્યાખ્યાન—ભવિષ્યમાં જે પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય હોય તે પ્રત્યાખ્યાન વર્તમાનકાળે જ કરી લેવામાં આવે, તો તેને અનાગત પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. આ પ્રત્યાખ્યાનમાં પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વ્યક્તિ એવો વિચાર કરે છે કે પર્યુષણાદિ કાળમાં આચાર્ય આદિની વૈયાવચ્ચ કરવાની હોવાથી પ્રત્યાખ્યાનમાં અંતરાય નહીં શકે છે. તેથી આ પ્રત્યાખ્યાન રૂપ તપ પર્યુષણ પહેલાં જ કરી લેવું જોઈએ આ પ્રકરના વિચારથી પ્રેરાઈને વ્યક્તિ અમુક નિશ્ચિત સમય કરતાં અગાઉના સમયે જે પ્રત્યાખ્યાન ધારણ કરે છે તેને અનાગત પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—“ હો હી પજ્જોસવણા ” ઇત્યાદિ—

અતિક્રાન્ત પ્રત્યાખ્યાન—વર્તમાનકાળે કરવા યોગ્ય પ્રત્યાખ્યાન ભવિષ્યમાં કરવામાં આવે—કાળ અતિક્રાન્ત (વ્યતીત) થયા બાદ કરવામાં આવે, તો તે પ્રત્યાખ્યાનને અતિક્રાન્ત પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. પર્યુષણાદિકાળમાં આચાર્ય આદિનું વૈયાવચ્ચ કરવાનું હોય છે. તે કારણે પ્રત્યાખ્યાનમાં અન્તરાય નહવાનો સંભવ

आचार्यादिवैयावृत्त्यकरणादन्तरायसद्भावात्तपः कर्म न प्रतिपद्यते । अतिक्रान्ते तु पर्युषणादि काले तत्प्रतिपद्यते । तत्तपः करणम् अतिक्रान्तमित्युच्यते । तदुक्तम्—

“ पञ्जोसवणाए तवं, जो खलु न करेइ कारणज्जाए ।

गुरुवेयावच्चेणं, तवस्सि गेलन्नयाए वा ॥ १ ॥

सो दाइ तत्रोकम्मं, पडिवज्जइ अइच्छिण्ण काले ।

एयं पच्चक्खणं, अइकंते होइ नायच्चं ॥ २ ॥ ”

छाया—पर्युषणायां तपो यः खलु न करोति कारणतः ।

गुरुवैयावृत्त्येन तपस्विग्लानतया वा ॥ १ ॥

स तदानीं तपः कर्म, प्रतिपद्यते तदतीते काले ।

एतत्प्रत्याख्यानम् , अतिक्रान्तं भवति ज्ञातव्यम् ॥१॥ इति ॥२॥

तथा—कोटिसहितम्—प्रथमस्य चतुर्थादेरन्तर्विभाग एका कोटिः, द्वितीयस्य

पर्युषणादिके समयमें आचार्यादिकी वैयावृत्ति करनेसे प्रत्याख्यानमें अन्तराय हो सकता है इससे तपः कर्म धारण नहीं किया जा सकता है, पर्युषणादि कालके निकल जाने पर ही वह धारण किया जा सकता है अतः इस अभिप्रायसे जो तपः पर्युषणाके निकल जाने पर धारण किया जाता है वह अतिक्रान्त प्रत्याख्यान है—तदुक्तम्—

“ पञ्जोसवणाए तवं ” इत्यादि ।

कोटि सहित प्रत्याख्यान—एक तपस्या समाप्ति होते ही द्वितीय तपस्याका जो प्रारम्भ करना वह कोटिसहित प्रत्याख्यान है जैसे—किसी तपस्वीने प्रथम चतुर्थादिकी तपस्या की और जब इसकी समाप्ति हुई तो द्वितीय चतुर्थादि तपस्या प्रारम्भ कर दी यहाँ प्रथम तपस्याका जो अन्त है वह एक कोटि है और द्वितीय तपस्याका जो प्रारम्भ है

रहे छे आ प्रकारने विचार करीने पर्युषणादिकाणे धारण करवा योग्य प्रत्याख्यानने पर्युषण व्यतीत थई गया भाद धारण करवामां आवे, तो ते प्रत्याख्यानने अतिक्रान्त प्रत्याख्यान कहे छे. कछुं पणुं छे डे—

“ पञ्जोसवणाए तवं ” इत्यादि

कोटिसहित प्रत्याख्यान—एक तपस्या पूरी थया भाद तुरत न् पील तपस्याने प्रारंभ करवो तेनुं नाम कोटिसहित प्रत्याख्यान छे. जेभ डे कोटि तपस्वीजे पडेलां चतुर्थादिनी (एक उपवास आदिनी) तपस्या करी. ते तपस्यानी समाप्ति थतां न् तेणे द्वितीय चतुर्थादिनी तपस्याने प्रारंभ करी दीयो. तो तेणे कोटिसहित प्रत्याख्यान कुर्यां गणाय. अही पडेलां तपस्याने जे अन्त छे तेने एक कोटि कडेवाय छे अने पील तपस्याना प्रारंभने पील कोटि कडेवाय छे आ प्रभाणे

ચતુર્થાદેરાદિર્વિભાગોડપરા કોટિરિત્યેતાભ્યાં દ્વાભ્યાં કોટિભ્યાં સહિતં=યુક્તં
કોટીસહિતં-સંયુક્તં દ્વિવિધ પ્રત્યાખ્યાનકોટેશ્ચતુર્થમક્તાદેઃ કરણમિત્યર્થઃ। તદુક્તમ્—

“ પદ્મવળઓ ડ દિવસો, પચ્ચક્ષાણસ્સ નિદ્ધવળઓ ય ।

જહિયં સમિતિ ડુન્નિ ડ, તં મન્નઙ્ કોડિસહિયં તુ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—પ્રસ્થાપનકસ્તુ દિવસઃ પ્રત્યાખ્યાનસ્ય નિઘ્ઠાપનકશ્ચ ।

યત્ર સમિતો ઢ્ઠો તુ, તદ્ મળ્યતે કોટિસહિતં તુ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ૧.૩॥

‘ સમિતઃ ’ ઇતિ પૂર્વકસ્ય ‘ ઙ્ઠા ’-શ્ચાત્તોર્લટિ દ્વિવચને રૂપમ્ ’

તથા—નિયન્ત્રિતમ્-નિ=નિતરામ્ - અતિશયેન યન્ત્રિતં=પ્રતિજ્ઞાતદિવસે
ગ્લાનત્વાદિ વિઘ્નસદ્ભાવેડપિ નિયમતઃ કર્તવ્યં યત્તત્ પ્રત્યાખ્યાનં નિયન્ત્રિતમ્ ।

તદુક્તમ્—

“ માસે માસે ય તવો, અમુગો અમુગદિવસે ય ઇવઙ્ઠયો ।

હદ્ઠેણ ગિલાલેણ વ, કાયવ્ઠો જાવ ઋસાસો ॥ ૧ ॥

ઇયં પચ્ચક્ષાણં, નિયંટિયં ધીરપુરિષ્પન્નત્તં ।

જં ગિળ્ઠંતડળગારા, અગિસ્સિયસ્પા અપહિવદ્ઠા ” ॥૨॥

વહ દ્વિતીય કોટિ હૈ ઇસ પ્રકાર પ્રથમ કોટિ ઓર દ્વિતીય કોટિસે યુક્ત
ચતુર્થ અન્કાદિકા કરનાં યહ કોટિ સહિત પ્રત્યાખ્યાન હૈ સો હી કહા હૈ—

“ પદ્મવળઓ ડ દિવસે ” ઇત્યાદિ ।

નિયન્ત્રિત પ્રત્યાખ્યાન—પ્રતિજ્ઞાન દિવસમેં ગ્લાનત્વાદિ રૂપ વિઘ્નકે
સદ્ભાવમેં ઓ જો તપ નિયમસે કર્તવ્ય હોતા હૈ ઇસા વહ પ્રત્યાખ્યાન
નિયન્ત્રિત પ્રત્યાખ્યાન હૈ અર્થાત્ તકલીફમેં ઓ જો તપ ઓર પ્રત્યા-
ખ્યાનકો નહીં ઓડતા હૈં વહ નિયન્ત્રિત પ્રત્યાખ્યાન હૈ ।

“ માસે માસે ય તવો ” ઇત્યાદિ ।

પહેલી કોટિ અને ણીજી કોટિથી યુક્ત જે ઉપવાસ (ચતુર્થ ભક્ત) આદિ
કરવામાં આવે છે, તેનું નામ કોટિસહિત પ્રત્યાખ્યાન છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ પદ્મવળઓ ડ દિવસે ” ઇત્યાદિ

નિયન્ત્રિત પ્રત્યાખ્યાન—માંદગી આદિ વિધો આવી પડે છતાં પણ જેટલા
માટે કોઈ તપસ્યા આદિ કરવાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હોય તેટલા કાળ સુધી તે તપ
અને પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હોય તેટલા કાળ સુધી તે તપ અને પ્રત્યાખ્યાનને ભંગ
ન થવા દેવો તેનું નામ નિયન્ત્રિત પ્રત્યાખ્યાન છે. એટલે કે ગમે તેવું વિધિ આવી
પડે તો પણ ધારણ કરેલા તપ અને પ્રત્યાખ્યાનને ત્યાગ ન કરનારના પ્રત્યાખ્યા-
નને નિયન્ત્રિત પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—“ માસે માસે ય તવો ” ઇત્યાદિ—

હયા—માસે માસે ચ તપોઽપુક્ય્ મધુઃકરિત્સે ચ ઇતાદત્ ।

હૃષ્ટેન ગ્લાનેન વા કર્તવ્યં યાનદુચ્છવાસઃ ॥૧॥

ઇતત્ પ્રત્યાખ્યાનં નિગન્નિતં, ધીરપુરુષપજ્જસમ્ ।

યદ્ ગૃહ્ણન્નોઽનગારા અનિશ્રિતાત્માનોઽપતિવદ્ધાઃ ॥૨॥

તથા—સાકારમ્—આક્રિયન્તે ઇત્યાકારાઃ=પ્રત્યાખ્યાનાપવાદહેતવોઽનાભો-
ગાઘાઃ, તૈઃ સહિતં સાકારમ્ । અનાભોગાદિસહિતં પ્રત્યાખ્યાનમિત્યર્થઃ ॥૫॥ તથા—
અનાકારમ્—ન સન્તિ આકારાઃ=નહત્તરપરિષ્ઠાપનીયાઘાકારાઃ પ્રત્યાખ્યાનગ્રહીતુ-
ર્થસ્મિન્નિતત્ પ્રત્યાખ્યાનમ્ અનાકારમ્ । મુખેઽહ્ગુલ્યાદિપ્રક્ષેષસમ્ભાવનયાઽત્ર
પ્રત્યાખ્યાનેઽનાભોગ મહસાકારનામાનો આકારો ભવતિ એવિતિ । ૬॥ તથા—પરિ-

જવ તક જેરે નીતર સાંસ હૈ તથ તક મેં ચાહે સ્વસ્થ હોઝં ચાહે
અસ્વસ્થ હોઝં કિની ઓ અવસ્થામેં કયોં ન હોઝં અમુક અમુક મહિનેમેં
અમુક ૨ દિવસમેં ઇનની તપસ્યા તો અવશ્ય હી કરુગા એસે નિયમસે
વદ્ધ હોકર જો મુનિજન તપસ્યા કરતે હૈ વહ નિયન્નિત પ્રત્યાખ્યાન હૈ ।

સાકાર પ્રત્યાખ્યાન—પ્રત્યાખ્યાનકે અપવાદકે હેતુભૂત જો અના-
ભોગ આદિ હૈં વે આકાર શબ્દસે ગૃહીત હુઇ હૈં ઇન આકારોસે સહિત
જો પ્રત્યાખ્યાન હૈ વહ સાકાર પ્રત્યાખ્યાન હૈ ।

અનાકાર પ્રત્યાખ્યાન—પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહીતાકો જિસમેં મહત્તર (પર્યાય
જ્ઞેષ્ઠ) પરિષ્ઠાપનીય આદિ આકાર નહીં હોતે હૈં એસાં વહ પ્રત્યાખ્યાન
અનાકાર પ્રત્યાખ્યાન હૈ મુખમેં અહ્ગુલી આદિકે ડાલનેકી સમ્ભાવનાસે

“ જ્યાં મુધી મારા શ્વાસોચ્છવાસ ચાલુ રહે ત્યાં મુધી કોઈ પણ અવસ્થામાં
(કોઈખીમારી આવી પડે અથવા ગમે તેવું વિધન આવી પડે છતાં પણ) અમુક
અમુક મહિનાના અમુક અમુક દિવસોમાં હું આટલી તપસ્યા તો અવશ્ય કરીશ
જ ” આ પ્રકારના નિયમપૂર્વક જે મુનિજનો તપસ્યા કરે છે અથવા કોઈ પણ
પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાન ધારણ કરે છે, તો તે પ્રત્યાખ્યાનને નિયન્નિત પ્રત્યા-
ખ્યાન કહે છે.

સાકાર પ્રત્યાખ્યાન—પ્રત્યાખ્યાનના અપવાદના હેતુભૂત જે અનાભોગ આદિ
છે. તેમને અહીં આકાર શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ આકારોક્ષરહિત
જે પ્રત્યાખ્યાન છે તેને સાકાર પ્રત્યાખ્યાન કહે છે.

અનાકાર પ્રત્યાખ્યાન—પ્રત્યાખ્યાન લેનારને જેમાં મહત્તર (પર્યાય જ્ઞેષ્ઠ)
પરિષ્ઠાપનીય આદિ આકાર હોતા નથી, એવાં તે પ્રત્યાખ્યાનનું નામ અનાકાર
પ્રત્યાખ્યાન છે.

મુખમાં આંગળી આદિ નાખવાની સંભાવનાથી આ પ્રત્યાખ્યાનમાં અના-

માણકૃતમ્-પરિમાણં=પરિગણનં કૃતં દત્તિઋવલગૃહમિક્ષાદીનાં યન્મિરતત્ પ્રત્યા-
ખ્યાનં પરિમાણકૃતમ્ । તદુક્તમ્—

“ દત્તીહિ વ ક્વલેહિં વ, ધરેહિં મિક્ષાદિકાં મહત્ત્વેહિં ।

જો મત્તપરિચ્ચાયં, કરેડ પરિમાણકૃતમેયં ॥૧॥ ”

છાયા—દત્તીમિર્વા ઋલૈર્ત્રી, ગૃહૈમિક્ષામિરથદાદ્રવ્યૈઃ ।

યો મત્તપરિત્યાગં, કરોતિ પરિમાણકૃતમેતત્ ॥૧॥ ઈતિ ॥૭॥

તથા —નિરવશેષમ્—નિર્ગતમ્ અવશેષમ્=ન્યૂનાતિન્યૂનમપિ અશનાદિકં યન્મિ-
રતત્ । અથવા—નિરવશેષસ્ય=ચતુર્વિધસ્ય આહારસ્ય પરિત્યાગાન્નિરવશેષં પ્રત્યા-
ખ્યાનમ્ । તદુક્તમ્—

“ સવ્વં અસ્રગં સવ્વં, ચ પાણગં સવ્વત્વજ્જપેજ્જવિહિં ।

પરિહરઈ સવ્વભાવેણં, ઇયં માણિયં નિરવશેસં ॥૧॥ ”

હસ પ્રત્યાખ્યાનમેં અનામોગ એવં સહસાકાર નામકે દો આકાર તો
હોતે હી હેં । ષઠ્ઠ આદિ તપ ઓર સંધારા હન દોનોમેં ચડોંકા આગાર
નહીં હોતા હૈ ।

પરિમાણ કૃત પ્રત્યાખ્યાન—જિસ પ્રત્યાખ્યાનમેં દત્તિપોંકી ઋવલોંકી
ગૃહોંકી એવં મિક્ષા આદિકોંકી ગિનતી કી ગઈ હોતી હૈ એસા વહ
પ્રત્યાખ્યાન પરિમાણ કૃત પ્રત્યાખ્યાન હૈ સો હી કહા હૈ—

“ દત્તીહિં વ ક્વલેહિં વ ” ઇત્યાદિ ।

નિરવશેષ પ્રત્યાખ્યાન—જિસ પ્રત્યાખ્યાનમેં ચતુર્વિધ આહારકા
ન્યૂનાતિન્યૂન અંશ પરિત્યક્ત હોતા હૈ એસા ચતુર્વિધ આહારકા ત્યાગ-
કરનેવાલા જો પ્રત્યાખ્યાન હોતા હૈ વહ નિરવશેષ પ્રત્યાખ્યાન હૈ—

લોગ અને સહસાકાર નામના બે આકાર તો હોય છે જ. છટ્ટ આદિ તપમાં
અને સંધારામાં મોટાઓનો આગાર હોતો નથી.

પરિમાણ કૃત પ્રત્યાખ્યાન—જે પ્રત્યાખ્યાનમાં આહારાદિની દત્તિઓની,
કોળીઓની, ધરોની અને મિક્ષા આદિકોની મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી
હોય છે, તે પ્રત્યાખ્યાનને પરિમાણકૃત પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—
“ દત્તીહિં વ ક્વલેહિં વ ” ઇત્યાદિ.

નિરવશેષ પ્રત્યાખ્યાન—જે પ્રત્યાખ્યાનમાં ચારે પ્રકારના આહારના ન્યૂનાતિ-
ન્યૂન અંશનો પણ પરિત્યાગ કરવામાં આવે છે—એટલે કે ચતુર્વિધ આહારનો
પ્રત્યાખ્યાનમાં સંપૂર્ણતઃ પરિત્યાગ કરવામાં આવે છે, તે પ્રત્યાખ્યાનને
નિરવશેષ પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સવ્વં અસ્રગં સવ્વં ચ પાણગં ” ઇત્યાદિ—

છાયા—સર્વમશનં સર્વં, ચ પાનકં સર્વલાઘપેયત્રિધિમ્ ।

પરિહરતિ સર્વભાવેન, एतद् भणितं निरवशेषम् ॥૧॥ इति ॥૮॥

તથા—સકેતમ્—કેતઃ=કેતન-ચિહ્નમ્ અંગુષ્ઠમુષ્ટિગ્રન્થિગૃહાદિકં, તેન સહ-વર્તેતે યત્ પ્રત્યાખ્યાનં તત્, સકેતમ્ । તદુક્તમ્—

“ અંગુઠમુષ્ટિ ગંઠીઘરસેસ્તાસ ધિચુગજોઙ્ઘલે ।

મણિયં સકેયમેયં, ધીરેહિ અણંતળાળીહિ ॥૧॥ ”

છાયા—મહુગુપુષ્ટિ ગ્રન્થિ ગૃહસ્વેદોઙ્ઘ્ણિસસ્તિચુક (જલબિન્દુ) જોતિષ્કમ્ (દીપ-માશ્રિત્ય) । મણિયં સકેતમેતદ્ ધીરેસ્નન્તજ્ઞાનિભિઃ ॥૧॥ इति ।

इदं प्रत्याख्यानमभिग्रहविषयं बोध्यम् । तथा—अद्धायाः=कालस्य पौरुष्यादि-रूपस्य प्रमाणमाश्रित्य यत् प्रत्याख्यानं तत् अद्धाप्रत्याख्यानम् । तदुक्तम्—

“ सन्त्रं असणं द्दव्यं च पाणमं ” इत्यादि ।

સર્વભાવ શબ્દકા અર્થ હૈ મન, વચન ઓર કાચ અર્થાત્ નિરવશેષ પ્રત્યાખ્યાનમે ચારો પ્રકારકે આહારકા પરિત્યાગ મન, વચન ઓર કાચસે તથા ચૌવિહાર તપસ્થા કરના.

સંકેત પ્રત્યાખ્યાન—કેત નામ ચિહ્નકા હૈ જો પ્રત્યાખ્યાન અંગુષ્ઠ, મુષ્ટિ, ગ્રન્થિ એવં ગૃહાદિ રૂપ ચિહ્નસે સહિત હોતા હૈ, વહ સંકેત પ્રત્યા-ખ્યાન હૈ કહા મી હૈ—“ અંગુઠમુષ્ટિગંઠીઘર ” इत्यादि ।

સ્વેદ નામ પસીનાકા હૈ સ્તિચુ નામ જલ બિન્દુ કા હૈ । તથા જ્યોતિ-ષ્કસે યહાં દીપકી રોશની લીહૈ । યહ પ્રત્યાખ્યાન અભિગ્રહ વિષયક હાંતાહૈ ।

અદ્ધા પ્રત્યાખ્યાન—પૌરુષી આદિરૂપ કાલકો આશ્રિત કરકે જો પ્રત્યાખ્યાન હોતા હૈ વહ અદ્ધા પ્રત્યાખ્યાન હૈ કહા મી હૈ—

આ ગાથામાં વપરાયેલા “ સર્વલાવ ” પદ દ્વારા એ સૂચિત થાય છે કે નિરવશેષ પ્રત્યાખ્યાનમાં ચારે પ્રકારના આહારનો મન વચન અને કાયાથી પરિ-ત્યાગ કરવો પડે છે તથા ચૌવિહાર તપસ્થા કરવી પડે છે.

સંકેત પ્રત્યાખ્યાન—‘ કેત ’ એટલે “ ચિહ્ન ” જે પ્રત્યાખ્યાન અંગુષ્ઠ, મુષ્ટિ, ગ્રન્થિ, ગૃહ આદિ રૂપ ચિહ્નથી યુક્ત હોય છે તે પ્રત્યાખ્યાનનું નામ સંકેત પ્રત્યાખ્યાન છે. કહ્યું પણ છે કે—“ અંગુઠ મુષ્ટિ ગંઠી ઘર ” इत्यादि. સ્વેદ એટલે પરસેવો. સ્તિચુ એટલે જળબિન્દુ, તથા જ્યોતિષ્ક એટલે દીપનો પ્રકાશ. આ પ્રત્યાખ્યાન અભિગ્રહ વિષયક હોય છે.

અદ્ધા પ્રત્યાખ્યાન—પૌરુષી (પ્રહર) આદિરૂપ કાળને અનુલક્ષીને જે પ્રત્યા-ખ્યાન થાય છે તે પ્રત્યાખ્યાનને અદ્ધા પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ अद्वापच्चकलाणं, तं जं कालप्पमाणच्छेएणं ।
पुरिमद्धपोरिसीहिं, मुहुत्तमासद्धमासेहिं ॥१॥ ”

छाया—अद्वापत्याख्यानं, तत् यत् कालप्पमाणच्छेदेन ।

पुरिमाद्धं पौरुषीभिः, मुहुत्तमासद्धमासैः ॥१॥ इति ॥१०॥

इत्थमिदं दशविधं तु=दशविधमेव प्रत्याख्यानं विज्ञेय, न तु ततोऽधिकमिति ।
तु शब्दोऽवधारणार्थकोऽत्र बोध्य इति ॥ सू० ५३ ॥

प्रत्याख्यानं दशविधत्वेन पूर्वसूत्रे निरूपितम् । प्रत्याख्यानं च साधुसामाचारीति सामाचारीं दशविधत्वेन भिरूपयति—

मूलम्—दसविहा सामाचारी पणत्ता, तं जहा—इच्छा १
मिच्छा २ तहक्कारो ३ आवस्सिया ४ निलीहिया ५। आपुच्छणा
६ य षडिपुच्छा ७ छन्दणा ८ य निमन्तणा ९ ॥१॥ उवसंपया
१० य काले सामाचारी भवे दसविहा उ ॥ सू० ५४ ॥

छाया—दशविधा सामाचारी प्रज्ञप्ता, तद्यथा—इच्छा १ मिथ्या २ तथाकारः
३ आवश्यकी ४ नैषेधिकी ५। आपच्छना ६ च प्रतिपृच्छा ७ छन्दना ८ च
निमन्त्रणा ९ ॥१॥ उपसम्पत् १० च काले सामाचारी भवेद् दशविधा तु ॥ सू० ५४ ॥

टीका—‘ दसविहा सामाचारी ’ इत्यादि—

समाचरणं समाचारः—शिष्टजनावरितः क्रियान्वापः स एव सामाचारी,

“ अद्वापच्चकलाणं गं ” इत्यादि ।

इस प्रकारसे ये १० प्रकारके ही प्रत्याख्यान होते हैं, इनसे अधिक प्रत्याख्यान नहीं होते हैं। यहाँ “तु” इसी अवधारण अर्थमें आया है ५३।

इस प्रकारसे १० प्रकारका प्रत्याख्यान कह कर अब सूत्रकार प्रत्याख्यान साधु सामाचारी रूप होनेसे १० प्रकारकी साधु सामाचारीका कथन करते हैं—“ दसविहा सामाचारी पणत्ता ” इत्यादि ॥ सू० ५४ ॥

टीकार्थ—सामाचारी १० प्रकारकी कही गई है, शिष्यजनों द्वारा आचरित

“ अद्वा पच्चकलाणं ” इत्यादि. आ प्रमाणे दस प्रकारना ज प्रत्याख्यान डोय छे. आ दस प्रकारना अधिक प्रकारना प्रत्याख्यान डोता नथी. अहीं “तु” पद अवधारणार्थे वपरायुं छे. ॥ सूत्र ५३ ॥

टीकार्थ—आगता सूत्रमां दस प्रकार करतां प्रत्याख्यानोनुं निरूपणुं करवाभां आण्युं. प्रत्याख्यान साधुसामाचारी रुप डोवाथी डवे सूत्रकार दस प्रकारनी साधु सामाचारीनुं कथन करे छे—“ दसविहा सामाचारी पणत्ता ” इत्यादि—(सू. ५४)

स्वार्थे ष्यच् पिच्वान्डीप् । सा दशविधा प्रज्ञता, तथा-इच्छा मिथ्येत्यादि ।
 अत्र-कृत द्वन्द्वसमासानाम् इच्छामिथ्या तथा शब्दानां कारशब्देन सह सम्बन्धः ।
 ततश्च-इच्छाकारो मिथ्याकारस्तथाकार इति त्रीणि पदानि भवन्ति । तत्र-इच्छा-
 कारः-इच्छाया बलाभियोगमन्तरेण करणम् ॥१॥ मिथ्याकारः-मिथ्या="यदे-
 तन्मया कृतं तदस'-दिति मनसि करणम् । कर्मिश्चिदकृत्ये कर्मणि कृते सति
 भव्येनैत्रं चिन्त्यते-" यदिदं मया कृतं तद् भगवताऽनुक्तत्वाद् मिथ्याभूतम्,
 जो क्रिया कलाप है, उसका नाम समाचार है, समाचारसे स्वार्थमें
 ष्यञ् प्रत्यय करने पर साभाचार ऐसा शब्द बन जाता है, बादमें डीष्
 प्रत्यय करनेसे सामाचारी बन जाता है, यह सामाचारी जो १० प्रका-
 रकी कही गई है, वह इच्छा १ मिथ्या २ तथाकार ३ आवश्यक ४,
 नैषेधिकी ५, प्रच्छना ६, प्रतिपृच्छा ७, छन्दना ८, निमंत्रणा ९ और
 उपसंपत् १० इस नामोवाली है, तथा के साथ आया हुआ कार शब्द
 इच्छा और मिथ्या इन शब्दोंके साथ लगा लेना चाहिये, क्योंकि इच्छा,
 मिथ्या, तथा शब्दोंमें द्वन्द्व समास हुआ द्वन्द्व समासमें जो शब्द आदि
 या अन्तमें आता है, वह समासान्तर्गत सब शब्दोंके साथ लगाया
 जाता है, इस नियमके अनुसार इच्छाकार, मिथ्याकार ये इस प्रकारके
 पद बन जाते हैं, जिस सामाचारीमें जर्बदस्ती किये बिना स्वयं ही
 इच्छा की जाती है, वह सामाचारी इच्छाकार है ।

सामाचारी दस प्रकारनी उड़ी छे. शिष्यजने द्वारा आचरित जे क्रिया
 कलाप छे तेनुं नाम सामाचार छे ते सामाचारयुक्त क्रियानुं नाम सामाचारी
 छे. तेना नीचे प्रमाणे दश प्रकार कहे छे-(१) धृच्छा (धृच्छाकार) (२) मिथ्या (मिथ्या
 कार), (३) तथाकार, (४) आवश्यक, (५) नैषेधिकी, (६) आप्रच्छना, (७) प्रतिपृच्छा,
 (८) छन्दना, (९) निमंत्रणा अने उपसंपत् त्रीण प्रकारनी सामाचारीमां जेमतथानी
 साथे कार शब्द जेडवाभां आव्ये छे, जेज प्रमाणे धृच्छा अने मिथ्या पद साथे
 पणु कार शब्द लगाडवे जेधजे, कारणु के धृच्छा, मिथ्या अने तथा, आ त्रणु
 पढेने द्वन्द्वसमास जन्थे छे. जेवे नियम छे के द्वन्द्व समासमां जे शब्द
 आदि के अन्तमां आवे छे, ते शब्दने समासना दरेक शब्दोनी साथे लगा
 डवे पडे छे आ नियम प्रमाणे धृच्छाकार, मिथ्याकार अने तथाकार पढे जने छे.

धृच्छाकार-जे सामाचारीमां जभदस्ती (जेर तलणी) कर्था बिना जते
 ज धृच्छा कराय छे ते सामाचारीनुं नाम धृच्छाकार छे.

અંગે મયેદં દુષ્કૃત કૃત ”-મિથ્યેવ ચદમત્ક્રિયાતો નિવૃત્તિઃ સ મિથ્યાકાર ઇતિ ॥૨॥ તથાકાર:-સૂત્રવ્યાખ્યાનાદૌ પ્રાતુતે ગુરુભિઃ કસ્મિંશ્ચિદ વચસ્યુદીરિને સતિ “ યથૌ ભવન્ત ઉદીરગન્તિ તથૈવૈતત્ ” ઇત્યેવ કરણમ્ વિતર્કમકૃત્યૈવ ગુર્વાજ્ઞાઽ-શ્યુપગમ ઇત્યર્થ ॥૩॥ આવશ્યકી-જ્ઞાનાર્થમુપાદ્રવાદવચ્યં વહિર્ગમને સમુપસ્થિતે

મિથ્યાકાર—“ જો મૈને યહ (અભિચાર-પાપ) ક્રિયા હૈ, વહ મેરા કાર્યે મિથ્યાનિષ્ફલ હો જાઓ” એસી જો વિચારધારા મનમેં ઉટનીહૈ, વહ મિથ્યાકાર તથાકારી હૈ, યહ મિથ્યાકાર અમ સમય હોતા હૈ, જવ કોઈ અકૃત્ય કર્મ સેવિત હો જાતા હૈ, ડસ સમય વહ અવ્ય એસા વિચાર કરના હૈ, ક્રિ જો યહ કાર્ય મૈને ક્રિયા હૈ, વહ ભગવાન્કે દ્વારા અનુક્રા હોનેકે કારણ મિથ્યારૂપ હૈ, ક્રિા સ્ત્રી મૈને ઇસે અજ્ઞાન એવં પ્રમાદાદિકે વશવર્તી હોકર કર દિયા હૈ-અતઃ મેરા યહ દુષ્કૃત્ય મિથ્યા હો જાઓ-ઇસ પ્રકારસે જો અસત્ક્રિયાસે (અકલ્પનીય કાર્યસે) નિવૃત્તિ હૈ, વહ મિથ્યાકાર હૈ ૨. તથાકાર-ગુરુજનો દ્વારા જવ સૂત્રકા વ્યાખ્યાન આદિ ક્રિયા જાતા હો ડસ સમય ડનેકે કથનમેં ક્રિસી સી પ્રકારકી તર્કણા ક્રિયે વિના હી “ હે અદન્ત । આપ જો કહતે હૈ વહ એસા હી હૈ-” ઇસ પ્રકારકા કહના સો તથાકાર હૈ, અર્થાત્ વિતર્ક ક્રિયે વિના હી ગુરુકી આજ્ઞાકો સ્વીકાર કરના સો તથાકાર હૈ ૩।

મિથ્યાકાર-“ મેં આ જે અભિચાર (પાપ) કયા છે, તે મારા અભિચાર મિથ્યા હો,” આ પ્રકારની જે વિચારધારા મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નામ મિથ્યાકાર સામાચારી છે. જ્યારે કોઈ અકૃત્યનું (ન કરવા યોગ્ય પાપકર્મનું) સેવન થઈ જાય છે ત્યારે આ મિથ્યાકાર કરવામાં આવે છે. અકૃત્યનું સેવન થઈ જાય ત્યારે તે ભવ્ય ભુવ એવો વિચાર કરે છે કે મેં આ જે કાર્ય કર્યું છે તે ભગવાન દ્વારા અનુક્રા હોવાને કારણે-એવું કરવાનો નિષેધ હોવાને કારણે-મિથ્યારૂપ છે છતાં પણ અજ્ઞાન, પ્રમાદ આદિને કારણે તે અકૃત્યનું મારા દ્વારા સેવન થઈ ગયું છે. તેથી મારું આ દુષ્કૃત્ય મિથ્યા હો આ પ્રકારે અસત્ક્રિયામાંથી અકલ્પનીય કાર્યમાંથી-જે નિવૃત્તિ થાય છે તેનું નામ મિથ્યાકાર છે.

તથાકાર-ગુરુજનો દ્વારા જ્યારે સૂત્રનું વ્યાખ્યાન આદિ કરાતું હોય, ત્યારે તેમના કથન સામે કોઈ પણ પ્રકારની કલોલ અથવા વિતર્ક કર્યા વિના એવું કહેવું કે “ હે ભગવન્ ! આપ જે કહો છો તે યથાર્થ જ છે,” તેનું નામ તથાકાર છે. એટલે કે કોઈ પણ પ્રકારનો વિતર્ક કર્યા વિના જ ગુરુની આજ્ઞાને સ્વીકાર કરવો તેનું નામ ‘તથાકાર’ છે.

‘अवश्यमिदं कर्तव्यमतोऽहं गच्छामि’ इत्येवं या गुरुं प्रति निवेदना साऽऽवश्यकीति तात्पर्यम् ॥४॥ नैषेधिकी-निषेधे भवा नैषेधिकी-उपाश्रयाद् बहिः कर्तव्यव्यापारं परिसमाप्य पुनस्तत्रैव प्रविशतः साधोः शेषसाधूनामुत्त्रासादिदोषपरिजिहीर्षया बहिव्यापारनिषेधेन उपाश्रयप्रवेशसूचनम् ॥५॥ आप्रच्छना-“ भदन्त ! करोमीदम् ” इति गुरुं प्रति प्रच्छनम् ॥६॥ प्रतिपृच्छा-किञ्चित्कर्तव्यमुद्दिश्य शिष्येण पृष्टो-गुरुरतत्कार्यं प्रतिपिद्धवान् पुनः किञ्चित् कालं स्थित्वा शिष्यः कथयति-“ अत्रेदं चेदं न कारणमस्ति, अतो यदि पूज्या आदिशन्ति तदा

आवश्यकी-ज्ञान आदिके निमित्त यदि उपाश्रयके बाहर अवश्य जाना पड़े तो ऐसी स्थितिसे गुरुजनसे ऐसा निवेदन करना कि यह कार्य आवश्यक है, अतः मैं जाना हूँ यह आवश्यक है ४।

नैषेधिकी-उपाश्रयसे बाह्यके कर्तव्य कार्यको समाप्त कर पुन उपाश्रयमें प्रवेश करनेवाले उस साधुको, शेष साधुजनोंके उद्वेग आदि दोषोंकी निवृत्तिके लिये अपने उपाश्रयमें आनेकी सूचना देना और अब मुझे बाहर कोई काम नहीं है ऐसा कहना नैषेधिकी है ५।

आप्रच्छना-हे भदन्त ! मैं यह कार्य करता हूँ ऐसा गुरुसे पूछना सो आप्रच्छना है ६।

प्रतिपृच्छा-किसी कार्यको करनेके लिये गुरुसे पूछना और यदि वे उस कार्य करनेकी आज्ञा नहीं देते हैं, पुनः कुछ देर तक ठहर कर ऐसा कहना कि हे भदन्त ! यह कार्य आवश्यक है और इसमें ये ये

आवश्यक-ज्ञान आदिने निमित्त जे उपाश्रयनी षडार जपुं पडे तेम डाय तो गुरुने जेवी विनंति करवी के “आ कार्य आवश्यक छे, तेथी हुं जउं छुं,” तेनुं नाम “आवश्यक” छे.

नैषेधिकी-उपाश्रयनी षडार गयेलो साधु पोताना षडारना कार्य पूरुं करीने ज्यारे उपाश्रयमां पाछो करे, त्यारे तेणे भीम साधुज्येनो उद्वेग आदि दोषोनी निवृत्तिने भाटे पोते उपाश्रयमां आवी जवानी सूचना आपवी पडे छे अने हवे तेने षडारनुं केअ काम पाकी रह्युं नथी जेपुं जे कडेपुं पडे छे तेनुं नाम नैषेधिकी छे.

आप्रच्छना-“ हे शगवन् ! हुं आ कार्य करुं छुं, ” आ प्रकारे गुरुनी अनुज्ञा लधने काम करवुं तेनुं नाम आप्रच्छना छे.

प्रतिपृच्छा-केअ कार्य करवा भाटे गुरुनी आज्ञा भागवामां आवी डाय अने गुरुकाश ते भाटे आज्ञा देवामां न आवी डाय तो थोडी वार थोडी

કરોમિ ” ઇત્યેવં કાર્યકરણસમયે ચ્દ ગુરું પ્રતિ પુનઃ પ્રચ્છનં સા પ્રતિપૃચ્છા ।
 અથવા—ગ્રામાન્તરગમનાય ગુરુનાઽઽદિષ્ટઃ શિષ્યો ગમનકાલે ચત્પુનર્ગુરું પ્રતિ
 પૃચ્છતિ સા પ્રતિપૃચ્છા । એવં પ્રત્યેકં કાર્યે પ્રતિપૃચ્છા વિજેયા ॥ ૭ ॥ છન્દના-
 સાધુઃ સ્વાનીતાશનાદ્યુપભોગવિવયે ગુર્વાણયા “ પરિશુદ્ધવેદં કુરુ મયિકૃપામ્ ”
 ઇત્યેવં યથારાત્નિકમન્યસાધૂન્ પ્રતિ આગ્રહં કરોતિ સા છન્દના ॥ ૮ ॥ નિમન્ત્રણા
 —“ ઇમં પદાર્થમુપલભ્યાહં તુભ્યં દાસ્યામિ ” ઇત્યેવં પદાર્થપ્રાપ્તેઃ પૂર્વમેવ યત્સાધુ-
 નામામન્ત્રણં સા નિમન્ત્રણા । ઉક્તં ચ—

કારણ હૈં અનઃ આપ પૂજ્ય યદિ હમૈં આજ્ઞા દેતે હૈં તો મૈં હસે કર લૂં
 હસ તરહસે કાર્ય કરનેકે સમયમૈં જો ગુરુસે પુનઃ પૂછતા હૈં વહ પ્રતિ-
 પૃચ્છા હૈ । અથવા ગ્રામાન્તર જાનેકી ગુરુને આજ્ઞા દી હો તો વહ શિષ્ય
 જો પુનઃ ગમન કાલમૈં ગુરુસે પૂછતા હૈ વહ પ્રતિપૃચ્છા હૈ, હસી તર-
 હસે પ્રત્યેક કાર્યમૈં પ્રતિપૃચ્છા સમગ્ર લેના ચાહિયે ૭।

છન્દના-સાધુ જો અપને લિયે આહાર આદિ લાયા હો વસકે
 ઉપભોગકે વિષયમૈં ગુરુકી આજ્ઞા લેકર જો યથારાત્નિક અન્ય સાધુ
 જનોસે એસા આગ્રહ કરકે કહતા હૈ કિ “ આપ હસે લીજિયે, મેરે
 ઉપર કૃપા કીજિયે ” હસકા નામ છન્દના હૈ ૮।

નિમન્ત્રણા—“ હસ પદાર્થકો લા કરકે મૈં આપકે લિયે દૂંગા ” હસ
 પ્રકારસે પદાર્થ પ્રાપ્તિકે પહિલે હી જો સાધુજનોકો આમન્ત્રણ કર દેના
 વહ નિમન્ત્રણ હૈ ૯ સોહી કહા હૈ—

જઈને ફરીથી ગુરુને એવું કહેવું કે “ હે ભગવન્ ! આ કાર્ય આવશ્યક છે અને
 આ કારણેને લીધે તે કરવા યોગ્ય છે. તો આપ મને અનુજા આપો તો હું
 તે કાર્ય કરું ” આ પ્રકારે કાર્ય કરતી વખતે ગુરુને જે ફરીથી પૂછવામાં આવે
 છે તેનું નામ પ્રતિપૃચ્છા છે અથવા—ગ્રામાન્તરમાં જવાની ગુરુએ આજ્ઞા ફરમાવી
 છે. એજ પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્યવિષયક પ્રતિપૃચ્છનાના વિષયમાં પણ સમજવું.

છન્દના-સાધુ પોતાને માટે જે આહાર વહોરી લાવ્યા હોય તેના ઉપભોગને
 માટે ગુરુની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને અન્ય સાધુજનોને તે સાધુ એવી વિનંતિ કરે છે
 કે “ આપ કૃપા કરીને શ્રદ્ધા કરો ” આ પ્રકારના સાધુના આચારનું
 નામ છન્દના છે.

નિમન્ત્રણા—“ આ પદાર્થ લાવીને હું આપને આપીશ, ” આ પ્રકારે
 પદાર્થની પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં જ સાધુજનોને જે આમન્ત્રણ કરી દેવામાં આવે છે
 તેનું નામ નિમન્ત્રણા છે કહ્યું પણ છે કે—

“ पुव्वग्गहिण्णं छंदणा, निमंतणा होइ आमहीएणं । ”

छाया—पूर्वगृहीतेन छन्दना, निमन्त्रणा भवति अगृहीतेन ॥ इति ॥९॥

तथा—उपसम्पत्—“ त्वदीयोऽहम् ’ इत्यादि रूपेणान्यसत्ताऽभ्युपगमः ॥१०॥ इति ।

सामाचार्याः क्रमविन्यासस्त्वेवम्—इह धर्मस्य परानुपतापमूलत्वात् इच्छाकारस्य आज्ञावलाभियोगलक्षणपरोपपातवर्जकत्वात् प्राधान्येन प्रथममुपन्यासः १।

“ पुव्वग्गहिण्णं छंदणा ” इत्यादि ।

उपसम्पत्—“ मैं तो आपका ही हूँ ” इत्यादि रूपसे जो अपनेमें दूसरेकी सत्ताका अभ्युपगम है, वह उपसम्पत् है, अर्थात् ज्ञान दर्शन चारित्र आदिके लिये गुरुकी सेवा करना १०।

इस साधु सामाचारीका जो इस प्रकारके क्रमसे विन्यास हुआ है, सो उसका कारण इस प्रकारसे है—परको किसी भी तरहसे बाधा न हो ऐसे विनय मूलवाला धर्म होता है—अतः इच्छाकारका इसीलिये प्रथम उपन्यास किया गया—क्योंकि जहाँ कोई भी वस्तु इच्छाके अभावमें जबर्दस्तीसे ग्रहण कराई जाती है, वहाँ जीवको संक्लेश परिणाम हो जानेके कारण उसको उपताप—संताप होता है, इच्छाकारमें जीव स्वयं हार्दिक उल्लाससे क्रियाओंको ग्रहण करनेकी अपनी इच्छा

“ पुव्वग्गहिण्णं छंदणा ” इत्यादि

उपसम्पत्—“ हूँ तो आपने न छु, ” इत्यादि कथन द्वारा भीजनी सत्ता (प्रभाव)ने स्वीकार करवे। तेनुं नाम उपसम्पत् छे. अथवा ज्ञान, दर्शनचारित्र आदिने भाटे गुरुनी सेवा करवी तेनुं नाम उपसम्पत् छे.

साधु सामाचारीनुं आ प्रकारना कमे जे निइपणु करवामां आण्युं छे तेनुं कारणु नीचे प्रमाणु छे—

अन्यने कौं पणु प्रकारे पोताना तरुथी पाधा (सुशकेली) न रडे, जेपुं विनयमूलवाणा धर्मनुं लक्षणु गणाय छे. अहां धंछाकारने उपन्यास (निर्देश) सौथी पडैलां करवानुं कारणु जे छे डे—न्यारे कौं पणु वस्तुने ग्रहणु करवानी धंछा न होय छता पणु जे ते वस्तुने भगवन्परीथी डे जोटा दमाणुथी ग्रहणु करववामां आवे, तो ग्रहणुकर्ताने क्लेश थाय छे. परंतु न्यारे कौं पणु प्रकारना दमाणु—विना—पोतानी न धंछाथी कौं वस्तु अथवा क्रियाने ग्रहणु करवामां आवे छे त्यारे जेव उल्लासपूर्वक तेने ग्रहणु करे छे. आ रीते धंछाकार सामाचारीने सदृभाव होय तो जेव पोतानी हार्दिक धंछा अने उभयकार्यी धार्मिक प्रवृत्ति कयी करे छे. भाटे धंछाकारने उपन्यास कौथी पडैलां करवामां आव्ये छे. धंछाकार पूर्वक करती क्रियाजोभां कौं अतिथार (दोष) लागी जय, तो

परानुपतापकेनापि च कथंचित् स्वल्पे मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमिति तदनन्तरं मिथ्याकारस्योपन्यासः ।२। एतौ च गुरुवचनप्रतिपत्तावेव ज्ञातुं शक्यौ, गुरुवचनं च तथाकारकरणेनैव सम्यक्प्रतिपन्नं भवतीति तदनन्तरं तथाकारस्योपन्यासः ३। गुरुवचनं स्वीकृत्यापि शिष्य उपाश्रयाद् वहिर्निर्गमनकाले गुरुं पृष्ट्वैव निर्गच्छेत्, अतस्तथाकारानन्तरं गुरुपृच्छारूपायां आवश्यक्याः कथनम् ४। वहिर्निर्गतः शिष्यो नैषेधिकीपूर्वक्रमेणोपाश्रये प्रविशेदिति आवश्यक्या अनन्तरं नैषेधिक्याः कथनम् ५। ततः किञ्चित्कार्यं कर्तुं प्रवृत्तः शिष्यो गुरुं पृच्छतीति नैषेधिक्या अन-

प्रकट करना है १, तो ऐसी स्थितिमें वह अपने आपको संभालनेके लिये मिथ्यादुष्कृत देना है, इसलिये द्वितीय नम्बरमें इसे स्थान दिया गया है २ इच्छाकार और मिथ्यादुष्कृत ये दोनों गुरुके वचनकी स्वीकृतिमेंही जान सकते हैं, क्योंकि तथाकार करनेसे गुरुवचन अच्छी तरहसे स्वीकृत होते हैं, इसीलिये उसके बाद तथाकार उपन्यास किया गया है ३, गुरु वचनको स्वीकृत करके भी शिष्य जब उपाश्रयसे बाहर जाने लगे तो उसका ऐसा कर्तव्य है कि वह गुरु आज्ञा अवश्य २ जानेके लिये प्राप्त करे इसी बातको सूचित करनेके लिये तथाकारके बाद गुरु पृच्छा रूप आवश्यककीका कथन हुआ है ४। बाहरसे अपना कर्तव्य कार्य समाप्त करके जब शिष्य पुनः उपाश्रयके भीतर प्रविष्ट होता है तो वह नैषेधिकी पूर्वक ही उपाश्रयमें प्रविष्ट हो इसी बातको सूचित करनेके लिये आवश्यककीके अनन्तर नैषेधिकीका कथन हुआ है, जो कुछ भी कर्तव्य कार्य शिष्य करता है, तो उसका यह अवश्य

एव योतानी भूष सुधारी देवाने माटे 'ते दुश्कृत्य मिथ्या हो,' जेवी उत्कट धिछा प्रकट करे छे. तेथी मिथ्याकारने भीजे न'अर आपवामां आव्यो छे. धिछा कार अने मिथ्यादुष्कृत, जे अत्रे गुरुना वचनने स्वीकार करवाधी ज संलवी शके छे. "आपनी वात यथार्थ छे," आ प्रकारे तथाकार करवाधी ज गुरुना वचनानी संपूर्णतः स्वीकृति थाय छे तेथी ज मिथ्याकारने उपन्यास कर्या आठ तथाकारने उपन्यास करवामां आव्यो छे. गुरुनी अनुज्ञा स्वीकारीने शिष्य न्यारे उपाश्रयनी अडार जय त्यारे पशु तेणे गुरुनी आज्ञा अवश्य देवी ज लेईजे जे वात प्रकट करवा माटे तथाकारतुं कथन कर्या पछी तुरत ज गुरुपृच्छा रूप आवश्यकीतुं कथन करवामां आव्युं छे. उपाश्रयनी अडारतुं योतानुं कार्य पतावीने शिष्य न्यारे उपाश्रयमां पाछे करे त्यारे नैषेधिकीपूर्वक ज उपाश्रयमां प्रवेश करे, जे वातने सूचित करवाने माटे आवश्यकीतुं कथन करीने नैषेधिकीतुं

न्तरम् आप्रच्छनायाः कथनम् ६। इत्थं शिष्येणापृष्टे गुरुस्तत्कार्यं नानुमोदित-
वान् । पुनः शिष्यस्तत्कार्यं प्रति गुरोरनुमतिं प्राप्तुकामः कारणप्रदर्शनपूर्वकं पुनः
पृच्छेदिति आप्रच्छनाया अनन्तरं प्रतिपृच्छायाः कथनम् ६। प्रतिपृष्टेन गुरुणाऽ
जुज्ञातः शिष्योऽज्ञानाधानीय तत्परिभोगार्थं साधूनामन्त्रयेदिति तदनन्तरं छन्द-
नाया उपन्यासः ७। छन्दना तु गृहीत एवाशनादौ संभवेत् ८, अगृहीते तु निम-
न्त्रणैवेति छन्दनायाः अनन्तर निमन्त्रणाया उपन्यासः ९। इच्छाकारादि निमन्त्र-

ही कर्तव्य है कि वह बिना गुरुको पूछे न करे—गुरुसे पूछ करही करे
इसी बातको सूचिन करनेके लिये नैषधिकीके बाद आप्रच्छनाका कथन
हुआ है ६, कर्तव्यकार्य करनेके लिए पूछे गये गुरुदेव यदि अपनी अनु-
मति उस कार्यको करनेकी नहीं देते हैं, तो शिष्यका यह कर्तव्य है
कि वह पुनः उस कार्यको उन्हें आवश्यक रूपसे निवेदित करे—और
जब वे अपनी आज्ञा प्रदान करें तभी शिष्य उस अपने आवश्यक
कार्यको करे—यही बात समझानेके लिये आप्रच्छनाके बाद प्रतिपृच्छ-
नाका पाठ रखा गया है ७। गुरुसे आज्ञा प्राप्त कर आहारादिकी सामग्री
लाकर शिष्यको चाहिये कि वह उस अज्ञानादिके उपभोगके लिए
साधुजनोंके लिये आमंत्रित करे यही बात समझानेके लिये उसके
बाद छन्दनाका पाठ रखा गया है ८। छन्दना जो होती है गृहीत हुए

कथन करवाभा आन्धुं छे. शिष्य जे कोछि कार्य करे ते गुरुने पूछया विना
न करे, परन्तु गुरुनी आज्ञा लधने करे, ते प्रकट करवाने भाटे नैषधिकीनुं
कथन कर्या भाद आप्रच्छनानुं कथन करवाभां आन्धुं छे आप्रच्छनानुं कथन
करवानुं कारणुं छे छे के कोछि कार्य करवा भाटे गुरुदेव अनुमति न आपे,
अने शिष्यने अम लागतुं होय के ते कार्य करवुं आवश्यक छे, तो तेणु
इरीथी गुरुनी अनुमति मागवी जेधअ, ते कार्य केवी रीते आवश्यक छे
ते गुरुने समभवतु जेधअ जे गुरुदेव ते कार्य करवानी अनुमति प्रदान करे तो
ज ते कार्य करवुं जेधअ. आ रीते आप्रच्छना भाद ज प्रतिपृच्छनाने प्रसंग
उपस्थित थतो होवाथी तेनु कथन आप्रच्छनानुं कथन कर्या भाद करवाभां आन्धुं छे.

गुरुनी आज्ञा प्राप्त करीने आहारादि सामग्री लाव्या भाद ते आहारादि
सामग्रीने उपभोग करवा भाटे सांलौगिक साधुअने आमंत्रित करवा जेधअ.
अने वात प्रकट करवाने भाटे प्रतिपृच्छनानुं कथन कर्या भाद छन्दनानुं कथन
करवाभां आन्धुं छे. अइणुं करवाभां आवेला आहारादिना विषयभां ज आमंत्रणुं

गान्ता सर्वाऽपि सामाचारी गुरुसाधीप्यमन्तरेण न ज्ञायते इति सर्वान्ते उपस-
म्पद् उपन्यासः १० इति ॥ सू० ५४ ॥

पूर्वोक्त सामाचारी प्ररूपन्तश्च भगवान् महावीरस्वामीति तत्स्वप्नमाश्रित्य
दश स्थानान्याह—

मूलम्—समणौ भगवं महावीरे छउमत्थकालियाए अंतिम
राइयंसि इमे दस महासुमिणौ पासित्ता णं पडिबुद्धे, तं जहा-
एगं च णं महं घोरदित्तरूत्रधरं तालपित्तायं सुमिणे पराजियं
पासित्ता णं पडिबुद्धे १, एगं च णं महं सुक्खिलपक्खगं पुंसको-
इलयं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे २, एगं च णं महं चित्त-
विचित्तपक्खगं पुंसकोइलं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ३, एगं
च णं महं दामदुगं सबरयणामयं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे
४, एगं च णं महं तेयं गोवग्गं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे
५, एगं च णं महं पउमसरं सबओ समंता कुसुमियं सुमिणे
पासित्ता णं पडिबुद्धे ६, एगं च णं महासागरं उम्मीवीचिस-
हससकलियं भुयाहिं तिण्णं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ७,
एगं च णं महं दिणयरं तेयसा जलंतं सुमिणे पासित्ता णं

अशनादिमेंही होती है और निमंत्रणा अगृहीत अशनादिमें होती है,
इसी बातको प्रकट करनेके लिये छन्दनाके बाद निमंत्रणाका पाठ रखा
गया है ९। इच्छाकारसे लेकर निमंत्रणा तककी यह समस्त सामाचारी
गुरुकी समीपताके बिना जानी नहीं जा सकती है इसलिये सबके
अन्तमें उपसम्पत्का उपन्यास किया गया है ॥ सूत्र ५४ ॥

—छन्दना—संभव शक्ये छे. परन्तु अगृहीत आहारदिना विषयानां निमंत्रणानो
सद्भाव रहे छे. तेथी छन्दनानुं कथन कर्या आह निमंत्रणानुं कथन करवामां
आण्युं छे—छच्छाकारथी लक्षणे निमंत्रणा पर्यन्तनी सामाचारी गुरुनी समीपता
विना नाली शक्यती नथी, ते कारणे सौथी छेवुं उपसम्पत्तुं कथन करवामां
आण्युं छे. ॥ सू. ५४ ॥

पडिबुद्धे ८, एगं च णं महं हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियए णमं-
तेणं माणुसुत्तरं पठवयं सव्वओ समंता आवोढियं परिवेढियं
सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ९। एगं च णं महं मंदरे पठवए
मंदरचूलियाओ उवरिं सीहासणवरगयमत्ताणं सुमिणे पासित्ता
णं पडिबुद्धे १० ॥ सू० ५५ ॥

छाया—श्रमणो भगवान् महावीर उच्चस्थकालिक्यामन्तिमरात्रौ इमान् दश
महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः, तद्यथा—एकं च खलु महान्तं घोरदीप्तरूपधरं
तालपिशाचं स्वप्ने पराजितं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १, एकं च खलु महान्तं शुक्ल-
पक्षकं पुँस्कोकिलं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः २, एकं च खलु महान्तं चित्र
विविन्नपक्षकं पुँस्कोकिलं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ३, एकं च खलु महत् दाम-
द्विकं सर्वरत्नमयं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ४, एकं च खलु महान्तं श्वेत-
गोवर्गं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ५, एकं च खलु महत् पञ्चसरः सर्वतः सम-
न्तात् कुसुमितं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ६, एकं च खलु महासागरं ऊर्मि-
वीचिसहस्रकलितं भुजाभ्यां तीर्णं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ७, एकं च खलु
महान्तं दिनकरं तेजसा ज्वलन्तं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ८, एकं च खलु
महान्तं हरिवैडूर्यवर्णीमेन निजक्रेन अन्नेन मानुषोत्तरं पर्वतं सर्वाः समन्तात् आवे-
ष्टितं परिवेष्टितं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः ९, एकं च खलु महति मन्दरे पर्वते मन्दर
चूलियाया उपरि सिंहासनवरगन्तम् आत्मानं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १० ॥ सू० ५५ ॥

टीका—‘समणे भगवं’ इत्यादि—

उच्चस्थकालिक्याम्=उच्चस्थकाल संबन्धिन्याम् अन्तिमरात्रौ अन्तिमयामे
श्रमणो भगवान् महावीर इमान्=अनन्तरं वक्ष्यमाणान् दश महास्वप्नान्=प्रश-

इस पूर्वोक्त सामाचारीके प्ररूपक भगवान् महावीर स्वामी हुएहैं अतः
अब सूत्रकार उनके स्वप्नोंको, आश्रिन करके १० स्थानोंको कथन करते
हैं—“समणे भगवं महावीरे उच्चस्थकालियाए” इत्यादि ॥सूत्र ५५॥

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीरने उच्चस्थकाल सम्बन्ध रात्रिके अन्तिम

आगला सूत्रमां साधुसामाचारीनी प्रश्पष्टा करवामां आवी छे ते साधु-
सामाचारीना प्रश्पक महावीर प्रलु हुता. तेथी सूत्रकार ते महावीर प्रलुने डेवण
ज्ञाननी प्राप्ति पूर्वे ७ १० स्वप्नो आव्यां हुतां ते प्रकट करे छे—

“समणे भगवं महावीरे उच्चस्थकालियाए” इत्यादि—(सू ५५)

टीकार्थ—पोतानी उच्चस्थावस्थानी छेद्वी रात्रीना छेद्वी प्रडरमां श्रमण भगवान्

स्तान् स्पानान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः=जागरितः । तद्यथा-ते स्वप्ना यथा-‘ एकं च खलु महान्तं घोरदीप्तरूपधरम् ’ इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा । नवरम्-महान्तं =विशालं घोरदीप्तरूपधरम्-घोरम्=अतिभयङ्करं दीप्तं=क्रोधाधमातं यत् रूपं तद्वरम् । ‘ दित्त ’ इत्यस्य दृष्टेतिच्छायापक्षे=दृष्टम्=दर्पयुक्तमिति । तालपिशाचम् तालशृङ्गम् दीर्घपिशाचम् पराजितं=भगवता स्वपराक्रमेण परास्तं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः । इति प्रथमः स्वप्नः । १ । द्वितीयस्वप्ने शुक्लपक्षकम्=शुक्लपक्ष-युक्तं पुष्कोकिल=पुरुषजातीयं कोकिलम् २ । तृतीये चित्रविचित्रपञ्चकम्-चित्रेण=चित्रकर्मणा विचित्रौ=विविधवर्णयुक्तौ पक्षौ यस्य स तथा तम् ३ । चतुर्थे दामद्विकम्=मालाद्वयम् ४ । पञ्चमे-श्वेतं गोवर्गम्=शुक्लं गोसमूहम् ५ । षष्ठे महत्=विशालं पद्मम्=मन्थानि यत्र जायन्ते तत् सरः । सर्वतः समन्तात्=नर्वासु दिक्षु विदिक्षु कुत्रुमेतं कुपुमानि=रुमलरूपाणि पुष्पाणि संजातानि यत्र तत्तादृशम् ६ ।

प्रहरमें इन १० महा स्वप्नोंको देखा और देखकर वे प्रतिबुद्ध हुए वे १० महास्वप्न इस प्रकारसे हैं, प्रथम स्वप्नमें उन्होंने ऐसा देखा कि मैंने एक बहुतही विशाल मोटे-ताजे भयंकर पिशाचको परास्त कर दिया है, यह पिशाच ताड़के जैसा लम्बा-ऊँचा था, एवं क्रोधसे लाल, पीला हो रहा था अथवा अभिमानसे भरा हुआ था (१)

द्वितीय महास्वप्नमें उन्होंने एक दोनों पक्ष जिसके शुक्ल वर्ण-वाले हैं ऐसे पुरुषजातीय कोकिलको देखा (२)

तृतीय स्वप्नमें भी उन्होंने एक पुरुष जातीय कोकिलको ही देखा पर इसके दोनों पंख चित्रकर्मसे विविध वर्णोंसे युक्त हो रहे थे (३)

चतुर्थ स्वप्नमें उन्होंने दो सुन्दर मालाएँ देखी (४) पांचवें महा-स्वप्नमें सफेद वर्ण संरन्न गायोंके समूहनो देखा (५) छठे महास्वप्नमें

महावीरे आ इस महा स्वप्नमें जेयां डतां अने ते स्वप्नो दृष्टीने तेओ प्रतिबुद्ध थया डता —पडेला स्वप्नामां तेमणे अक अहु न पिशाच काय, ताडना जेयो जेयो अने क्रोधथी लालपीणे। थर रडेयो-अथवा अभिमानथी लरेयो-पिशाच जेयो अने तेमणे ते पिशाचने पोताना अगथी परास्त (पराजित) थतो जेयो। भीम महास्वप्नमां तेमणे सईद वर्णुनी अन्ने पांजेवाणे। नरकोयल दृष्टेयो त्रीम स्वप्नमा तेमणे अक जेवा नरणातिना डायलने जेयो डे जेनी अन्ने पांजे। विविध वर्णुथी युक्त डती। योथा महास्वप्नमा तेमणे जे सुंदर भाजाओ दृष्टी। (५) पांचमां महास्वप्नमां तेमणे अक सईद रगनी गाथोनुं धणु जेथुं (६) छठे महास्वप्नमां तेमणे दिशाओ अने विदिशाओमां विकसित

सप्तमे ऊर्मिवीचिसहस्रकलितम्-ऊर्मयो गुरुतरङ्गाः, वीचयो लघुतरङ्गाः, तेषां यानि सहस्राणि तैः कलितं=युक्तम् । ऊर्मिवीचयोर्यद्यपि समानार्थता, तथाप्यत्र गुरुत्व-लघुत्वभेदमादाय द्वयोरुक्तौ पौनरुक्त्यशङ्काऽपनेयेति ७। अष्टमे तेजसा ज्वलन्तं=जाज्वल्यमानं दिनकरं=सूर्यम् ८। नवमे-हरिवैदूर्यवर्णाभेन-हरिः=पिङ्गलवर्णो मणिः, वैदूर्यं=नीलवर्णो मणिविशेषः तयोर्वर्णयोरिव आभाः=कान्तित्यस्य तद् हरिवैदूर्यवर्णाभं तेन तथोक्तेन निजकेन स्वकीयेन, अन्त्रेण=उदारान्तर्गतशरीरावयवविशेषेण, 'आंत' इति भाषा प्रसिद्धेन आवेष्टितं=सकृद्वेष्टितम्, परिवेष्टितम्=असकृद्वेष्टितम् ९। दशमे-सिंहासनचरणम्-सिंहासनानां मध्ये यद् वरं-श्रेष्ठं सिंहासनं तत्र गतं-स्थितं स्वात्मानं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः १० । इति ॥ सू० ५५ ॥

भगवता ये दश स्वप्ना दृष्टास्तेषां कीदृशं फलं जातमिति प्रतिपादयितुमाह-

सूत्रम्-जज्ञं समणे भगवं महावीरे एगं महं घोरदित्तरुव-धरं तालपिप्सायं सुमिणे पराजियं पासित्ता षं पडिबुद्धे, तज्ञं

उन्होंने एक पद्मसरोवर देखा-कि जिसमें चारों दिशाओंमें एवं विदि-शाओंमें कमल खिल रहे हैं (६)

सातवें महास्वप्नमें उन्होंने एक विशाल समुद्र देखा जो उर्मियोंसे गुरु तरङ्गोंसे एवं वीचियोंसे लघु तरङ्गोंसे युक्त हो रहा था (७) आठवें महास्वप्नमें उन्होंने तेजसे जोज्वलपमान सूर्यको देखा (८) नौवें महास्वप्नमें उन्होंने मानुषोत्तर पर्वत देखा जो हरिपिङ्गल वर्णवाले मणिकी एवं वैदूर्य मणिकी नीलवर्णवाले मणिकी कान्ति जैसी कान्तिवाले अपनी आंतसे आवेष्टित और परिवेष्टित बार बार वेष्टित हो रहा है (९)

दशवें महास्वप्नमें उन्होंने अपने आपको सिंहासनोंके बीचमें श्रेष्ठ सिंहासन पर बैठे हुए देखा इस प्रकारके महास्वप्नोंको देखकर वे प्रतिबुद्ध हो गये ॥ सूत्र ५५ ॥

कमणोथी युक्त अेषुं पद्मसरोवर दृश्युः (७) सातमां महास्वप्नमां तेमण्णे ओऽ विशाण समुद्र जेथो के जे उर्मिओ (विशाण मोलओ) अने वीचिओ (महंमहं तरंगो)थी युक्त हुतो. (८) आठमां महास्वप्नमां तेजथी जल्वल्यमान सूर्यने जेथो. (९) नवमां महास्वप्नमां तेमण्णे मानुषोत्तर पर्वत जेथो ते मानुषोत्तर पर्वत पिंगल वरुवाणा मणिनी अने नीलवर्णवाणा वैदूर्यमणिनी कान्ति जेवी कान्तिवाणा पोताना आंतरडा वडे वेष्टित अने परिवेष्टित (वारवार वीटणातो) थछ रह्यो हुतो (१०) दसमां महास्वप्नमां तेमण्णे पोताने सौथी श्रेष्ठ सिंहासन पर जेठेलां जेथां. आ प्रकारना आ दस महास्वप्नोने देभीने तेओ प्रतिबुद्ध थछ गया ॥ सू. ५५ ॥

समणेणं भगवया महावीरेणं मोहणिजे कम्मे मूलाओ उग्घा-
 इए १। जन्नं समणे भगवं महावीरे एगं महं सुक्खिलपक्खगं
 जाव पडिबुद्धे, तन्नं समणे भगवं महावीरे सुक्खज्झाणोवगए
 विहरइ ३। जन्नं समणे भगवं महावीरे एगं महं चित्तविधि-
 त्तपक्खगं जाव पडिबुद्धे, तन्नं समणे भगवं महावीरे ससमय-
 परसमइयं चित्तविचित्तं दुवालसंगं गणिपिडगं आघवेइ पण-
 वेइ परूवेइ दंसेइ निदंसेइ उवदंसेइ, तं जहा-आयारं जाव
 दिट्ठिवायं ३। जन्नं समणे भगवं महावीरे एगं महं दासदुगं
 सव्वरयणामयं जाव पडिबुद्धे, तन्नं समणे भगवं महावीरेदुविहं
 धम्मं पणवेइ ५, तं जहा-अगारधम्मं च अणगारधम्मं च
 ४। जन्नं समणे भगवं महावीरे एगं महं सेयं गोवग्गं सुमिणे
 जाव पडिबुद्धे, तन्नं समणस्स भगवओ महावीरस्स चाउवण्णा-
 इण्णे संघे जाए, तं जहा-समणा समणीओ सावगा सावि-
 याओ ५। जन्नं समणे भगवं महावीरे एगं महं पउमसरं
 जाव पडिबुद्धे, तन्नं समणे भगवं महावीरे चउव्विहे देवे पण-
 वेइ, तं जहा-भवणवासी, वाणमंतरा, जोइसवासी, वेमाणवासी
 ६। जन्नं समणे भगवं महावीरे एगं महं उम्मिवीइ-जाव पडि-
 बुद्धे, तन्नं समणेणं भगवया महावीरेणं अणाइए अणवदग्गे
 दीहमद्धे चाउरंतसंसारसागरे तिण्णे ७। जन्नं समणे भगवं
 महावीरे एगं महं दिण्णयरं जाव पडिबुद्धे, तन्नं समणस्स
 भगवओ महावीरस्स अणुत्तरे जाव समुप्पण्णे ८। जन्नं समणे

भगवं महावीरे एगं महं हरिवेरुलिय जाव पडिबुद्धे, तन्नं सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स सदेव मणुयासुरलोगे उराला
कित्तिवन्नसद्दसिलोगा परिगुव्वन्ति—‘ इइ खलु समणे भगवं
महावीरे, इइ खलु समणे भगवं महावीरे ’ १। जन्नं समणे
भगवं महावीरे मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए उवरि जाव पडि-
बुद्धे, तन्नं समणे भगवं महावीरे सदेवमणुयासुराए परिसाए
मज्झगए केवलिपन्नत्तं धम्मं आघवेइ पणवेइ जाव उवदं-
सेइ १० ॥ सू० ५६ ॥

छाया—यत्खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महान्तं घोरदीप्तरूपधरं ताल-
पिशाचं स्वप्ने पराजितं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः, तत् खलु श्रमणेन भगवता महा-
वीरेण मोहनीयं कर्म मूलात् उदघातितम् १। यत्खलु श्रमणो भगवान् महावीर
एकं महान्तं शुक्लपक्षकं यावत् प्रतिबुद्धः, तत्खलु श्रमणो भगवान् महावीरः
शुक्लध्यानोपगतो विहरति २। यत्खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महान्तं
चित्रविचित्रपक्षकं यावत् प्रतिबुद्धः, तत्खलु श्रमणो भगवान् महावीरः स्वसमयपर-
समयिकं चित्रविचित्रं द्वादशाङ्गं गणिपिटकम् आख्यापयति प्रज्ञाषयति प्ररूपयति
दर्शयति निदर्शयति उपदर्शयति, तद्यथा—आचारं यावद् दृष्टिवादम् ३,। यत् खलु
श्रमणो भगवान् महावीर एकं महद् दामद्विकं सर्वरत्नमयं यावत् प्रतिबुद्धः,
तत्खलु श्रमणो भगवान् महावीरो द्विविधं धर्मप्रज्ञापयति ५। तद्यथा—अगारधर्मं
च अनगारधर्मं च ४। यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महान्तं श्वेतं
गोवर्गं स्वप्ने यावत् प्रतिबुद्धः, तत् खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य चातुर्वर्ण्य-
कीर्णः संघो, जातः, तद्यथा—श्रमणाः श्रमण्यः श्रावकाः श्राविकाः ५। यत्खलु श्रमणो
भगवान् महावीर एकं महत् पद्मसरो यावत् प्रतिबुद्धः, तत्खलु श्रमणो भगवान्
महावीरश्चतुर्विधान् देवान् प्रज्ञापयति, तद्यथा—भवनवासिनो व्यन्तरान् ज्योतिर्वा-
सिनो विमानवासिनः ६। यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महान्तम् ऊर्मि-
बीचि—यावत् प्रतिबुद्धः, तत् खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण अनादिकम् अत-
वद्ग्रं दीर्घाध्वानं चातुरन्तसंसारसागरं तीर्णम् ७। यत्खलु श्रमणो भगवान् महा-
वीर एकं महान्तं दिनकरं यावत् प्रतिबुद्धः, तत्खलु श्रमणस्य भगवतो महावी-

रस्य अनन्तम् अनुत्तरं यावत् समुत्पन्नम् ८। यत्खलु श्रमणो भगवान् महावीर
एकं महान्तं हरिवैडूर्यं यावद् प्रतिबुद्धः, तत्खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य
सदेवमनुजासुरे लोके उदाराः कीर्त्तिवर्णशब्दश्लोकाः परिगूयन्ते—' इति खलु
श्रमणो भगवान् महावीर—इति खलु श्रमणो भगवान् महावीरः ' ९। यत्खलु
श्रमणो भगवान् महावीरो मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकाया उपरि यावत् प्रतिबुद्धः,
तत्खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सदेवमनुजासुरायां परिपदि मध्यगतः केवलि
प्रज्ञप्तं धर्मम् आख्यापयति प्रज्ञापयति यावत् उपदर्शयति १० ॥ सू० ५६ ॥

टीका—' जणं समणे भगवं ' इत्यादि—

यत्खलु भगवान् महावीरः प्रथमे स्वप्ने स्वपराक्रमेण क्रोधाध्मातं महान्तं
घोहं तालवृक्षवद् दीर्घं पिशाचं पराजितं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः । तेन भगवता महावी-
रेण मोहनीयं कर्म मूलात् उद्धातितम्=उत्पाटितम्-विनाशितमिति प्रथमस्वप्न-
फलम् १। तथा-भगवान् द्वितीये स्वप्ने एकं महान्तं शुक्लपक्षयुक्तं कोकिलं
दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः । तेन भगवान् महावीरः शुक्लध्यानोपगतः=शुक्लध्यानयुक्तः सन्
विहरति=शुक्लध्यानं ध्यायतीत्यर्थ इति द्वितीयम् २। तथा-भगवान् तृतीये स्वप्ने

भगवान्ने जो ये १० महास्वप्न देखे उनका फल कैसा हुआ अब
इस बातको सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं—

“ जन्मं समणे भगवं महावीरे एगं महं ” इत्यादि ॥ सूत्र ५६ ॥

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीरने जो प्रथम स्वप्नमें अपने द्वारा परास्त
किये गये एक भयङ्कर तालवृक्षके जैसे लम्बे ढांटे ताजे क्रोधी पिशाचको
देखा सो उसका फल उन्होंने ऐसा प्राप्त किया कि उन्होंने समस्त कर्मोंके
प्रधान मोहनीय कर्मको जड़मूलसे विध्वंस कर दिया। द्वितीय स्वप्नमें
जो उन्होंने एक पुरुष जातीय शुक्ल वर्णके पांखोवाले कोकिलको देखा
सो उसका फल उन्होंने यह प्राप्त किया कि उन भगवान्ने शुक्ल ध्यानको

महावीर प्रभुओं ने उपयुक्त इस महास्वप्न देख्यां, ते महास्वप्नोत्तुं
इल हवे सूत्रकार प्रकट करे छे—

“ जन्मं समणे भगवं महावीरे एगं महं ” इत्यादि—(सू. ५६)

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीरने ने पडेला महास्वप्नमां अेक लयंकर, महाकाय
ताड नेवां अंथां अने क्रोधी राक्षसने पोताना द्वारा पराजित थयेला जेथे, तेनुं
तेमने आ प्रकारतुं इल मज्जुं—तेमणे समस्त कर्मोंमां मुज्ज्य जेवां मोहनीय
कर्मोंनां जडमूलमांथी उच्छेद (विनाश) करी नाथे. तेमणे पीला महास्वप्नमां,
शुक्लवर्णनी पांखोवाणा नरकोयलना ने दर्शन कर्यां तेना इलस्वप्ने तेमणे

एकं महान्तं चित्रविचित्रपक्षयुक्तं कोकिलं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः । तेन भगवान् महा-
वीरः स्वसमयपरसमयिकं - स्वसमयाः=जिनसिद्धान्ताः परसमयाः=परतीर्थिक-
सिद्धान्ताः, ते उभयेऽणिसन्ति यत्र तं तादृशम्, अत एव-चित्रविचित्रं=स्याद्वाद-
युक्तं द्वादशाङ्गं-द्वादश अङ्गानि-अङ्गानीव अङ्गानि-अवयवा यस्मिंस्तं तथाविधं
गणिपिटकं-गणिनः=आचार्यस्य पिटक इव=रत्नाधारमञ्जूषेव यः स तं तथावि-
धम् आख्यापयति-सामान्यतः, प्रज्ञापयति-वचनपर्यायेण नामादिभेदेन वा,
प्ररूपयति-प्रतिसूत्रमर्यप्ररूपणतः, दर्शयति-तत्तत्सूत्रनिर्दिष्टप्रत्युपेक्षणादिक्रियाणां
प्रदर्शनतः । निदर्शयति-पराऽनुकम्पया भव्यकल्याणापेक्षया वा नितराम्=अति-
शयेन दर्शयति, उपदर्शयति-सकलनययुक्तिभिरिति, तान्यङ्गानि तु आचारादिदृष्टि-
बादान्तानि बोध्यानीति तृतीयम् ३, तथा-श्रमणो भगवान् महावीरः चतुर्थस्वप्ने

ધજાયા ૨। તૃતીય મહાસ્વપ્નમેં જો ઉન્હોને જો એક વિશાલ ચિત્રવિચિત્ર
પક્ષ યુક્ત પુરુષ જાતીય કોકિલકા નિરીક્ષણ ક્રિયા સો હસસે ઉન્હોને
સ્વસિદ્ધાન્ત એવં પરસિદ્ધાન્તવાલે એસે ગણિપિટકકા જો ૧૨ અઙ્ગોવાલાહૈ,
એવં સ્યાદ્વાદસે યુક્ત દ્વાદશાંગકા સામાન્ય રૂપસે કથન ક્રિયા, પ્રજ્ઞાપન
ક્રિયા વચન પર્યાયસે યા નામાદિ રૂપસે કથન ક્રિયા, પ્રરૂપણ ક્રિયા, અર્થકી
પ્રરૂપણાસે પ્રતિ સૂત્રકા કથન ક્રિયા, તત્તત્સૂત્ર નિર્દિષ્ટ પ્રત્યુપેક્ષણાદિ
ક્રિયાઓંકા પ્રદર્શન ક્રિયા, નિદર્શન ક્રિયા, દૂસરે જીવોંકી અનુકમ્પાસે
અથવા-ભવ્ય જીવોંકે કલ્યાણકી અપેક્ષાસે અતિશય રૂપસે ઉસે દિલ્-
લાયાં એવં સમસ્ત નય એવં યુક્તિયોં દ્વારા ઉસકા ઉપદર્શન ક્રિયા યે
અઙ્ગ આચારાઙ્ગસે લેકર દૃષ્ટિવાદ તક હૈ ।૩।

શુકલધ્યાન ધર્યું. ત્રીજા મહાસ્વપ્નમાં તેમણે વિવિધ વર્ણોથી યુક્ત પાંખોવાળા
નરકેયલના જે દર્શન કર્યો તેના ફલસ્વરૂપે તેમણે ગણિપિટકનું કથન કર્યું, પ્રજ્ઞાપન
કર્યું, પ્રરૂપણા કરી, ઇત્યાદિ અહીં અહણ યત્તુ જોઈએ આ ગણિપિટકના આચાર
રાંગથી લઈને દૃષ્ટિવાદ પર્યન્તના આર અંગો છે. તેમાં સ્વસિદ્ધાન્ત અને પર સિદ્ધા-
ન્તનું તથા સ્યાદ્વાદયુક્ત દાદશાંગનું સામાન્ય રૂપે કથન કરવામાં આવ્યું છે પ્રજ્ઞાપન
કરવામાં આવ્યું છે, -એટલે કે વચન પર્યાયપૂર્વક અથવા નામાદિરૂપે કથન
કરવામાં આવ્યું છે, પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે એટલે કે અર્થની પ્રરૂપણા
પૂર્વક પ્રત્યેક સૂત્રનું કથન કરવામાં આવ્યું છે-તે સૂત્રનિર્દિષ્ટ પ્રત્યુપેક્ષણાદિ
ક્રિયાઓનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું છે એટલે અન્ય જીવો પ્રત્યે અનુકંપાથી
પ્રેરાઈને અથવા ભવ્ય જીવોનું કલ્યાણ થાય એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈને અતિ-
શયરૂપે તેને પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે અને સમસ્ત નયો (માન્યતાઓ) અને
યુક્તિઓ દ્વારા તેનું ઉપદર્શન કરવામાં આવ્યું છે-ત્રીજા મહાસ્વપ્નના ફલસ્વરૂપે

एकं महत् सर्वरत्नमयं मालायुगलं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धस्तेन भगवान् आगारानगरलक्षणं द्विविधं धर्मं प्रज्ञापयतीति चतुर्थम् ४। तथा-पञ्चमे स्वप्ने भगवान् एकं महान्तं श्वेतवर्णं गोसमूहं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धस्तेन भगवतो महावीरस्य चातुर्वर्ण्याकीर्णः चत्वारो वर्णाश्चातुर्वर्ण्यं श्रमणश्रमणीश्रावक श्राविकारूपं, तेन आकीर्णो=व्याप्तः सङ्घो जात इति पञ्चमम् ५। तथा-षष्ठे स्वप्ने भगवान् विकसितकमलसमूहसहितं सरोवरं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धस्तेन भगवान् भवनवासिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकरूपान् चतुर्विधान् देवान् प्रज्ञापयति=कथयतीति षष्ठम् ६। तथा-भगवान् सप्तमे स्वप्ने तरङ्गपरम्परायुक्तं महासागरं बाहुभ्यां स्वयं तीर्णं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धास्तेन भगवता अनादिकम्-नास्ति आदिर्यस्य तत्-आदिरहितम्, अनवदग्रहम्-नास्ति अवदग्रः=अन्तो यस्य तत्-अन्तरहितम्, तथा-दीर्घाध्वानं दीर्घः अध्वा=चतुर्गतिपरिश्रमणरूपो मार्गो यस्मिंस्तत्, पुनः पुनस्तत्रैव श्रमणाद्, एवं विधं चातुरन्तसंसारसागरं-चत्वारः=

चतुर्थं महास्वप्नमें जो श्रमण भगवान् महावीरने एवं विशाल सर्व रत्नमय माला युगल देखा, सो इसके फलस्वरूप उन्होंने आगार और अनगर धर्मकी प्ररूपणा की (४) पांचवें स्वप्नमें जो श्रमण भगवान् महावीरने जो एक महान् श्वेत वर्णवाले गो समूहको देखा सो इसके फल स्वरूप उनका सङ्घ, श्रमण, श्रमणी, श्रावक और श्राविका इन चार वर्णोंवाला हुआ ५। छठे स्वप्न देखे गये पद्म सरोवरके फल स्वरूप उन्होंने भवनवासी, व्यन्तर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक रूपसे चार प्रकारके देवोंकी प्रज्ञापना की ६। सातवें स्वप्नमें जो उन्होंने तरङ्ग परम्पराओंसे युक्त महासागरको अपनी भुजाओं द्वारा पार किया गया देखा सो इसके फलस्वरूप उन्होंने अनादि अनन्त इस चतुर्गति परिश्रमण रूप

महावीर प्रभुने आ आर अंगवाणा गच्छिपिटकेतुं कथन आदि करवाणी शक्ति प्राप्त थय. योथा महास्वप्नमां तेमछे जे जे सुंदर भाणाओ। देभी तेना इण स्वइपे तेमछे अगारधर्मनी अने अनगारधर्मनी प्रइपणु करी. पांचमां महास्वप्नमां तेमछे जे सइइ वणुनी गाथेना समूह जेथे। तेना इलस्वइपे तेमछे साधु, साधवी, श्रावके अने श्राविकाइप यतुर्विध संघनी स्थापना करी. छठ्ठा महास्वप्नमां तेमछे थारे दिशाओ अने विदिशाओमां विकसित कमणोथी युक्त ओवुं जे पद्मसरोवर देभ्युं तेना इलस्वइपे तेमछे लवनवासी व्यन्तर, ज्योतिष्क अने वैमानिकइप थार प्रकारना देवोनी प्रज्ञापना करी. सातमां महास्वप्नमां तेमछे तरंग परंपराओथी युक्त महासागरने पोताना द्वारा जे तरी जवातो देभ्यो, तेना इल स्वइपे तेमछे अनादि अनन्त अने देवगतिइप थारगतिवाणा (नारक, तिर्यंथ, भनुष्य अने देवगतिइप

चतुस्संख्यका अन्ताः=नरकतिर्यङ्मनुजदेवरूपा गतयो यस्मिंस्तादृशो यः संसार-
सागरः स एव सागरः=दुर्गमवर्त्म तत् तीर्णमिति सप्तमम् ७। तथा-भगवान्
अष्टमे स्वप्ने एकं महान्तं तेजसा ज्वलन्तं दिनकरं=सूर्यं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धस्तेन भग-
वतः अनन्तम्=अन्तरहितम् अनुत्तरम्-नास्ति उत्तरम्=प्रधानं=यस्मात्-सर्वोत्कृ-
ष्टम्, तथा-यावत्पदेनात्र-‘निष्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरना-
णदंसणे’ छाया-निर्व्याघातं निरावरणं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं केवलवरज्ञानदर्शनम्-
इति पञ्चपदानि गृह्यन्ते । तत्र-निर्व्याघातम्=व्याघातरहितम्, निरावरणम्=आव-
रणरहितम्, कृत्स्नं=सम्पूर्णम्, प्रतिपूर्णम्=सर्वथा सम्पूर्णम्, एतादृशं यत् केवल-
वरज्ञानदर्शनं, तत् समुत्पन्नमित्यष्टमम् ८। तथा-भगवान् नवमे स्वप्ने हरिवैदूर्य-

मार्गवाले एवं नरक, तिर्यञ्च, मनुज, देव इन चार गतियोंवाले संसार
तेर गये हैं ७। आठवें स्वप्नमें जो उन्होंने तेजसे देदीप्यमान सूर्यको
देखा है, सो इसके फलस्वरूप उन्हें अनन्त-अन्त रहित, अनुत्तर, जिसके
जैसा कोई ज्ञान प्रधान नहीं है-सर्वोत्कृष्ट ऐसा केवलज्ञान एवं केवल-
दर्शन प्राप्त हुआ है, यहाँ पर यावत्पदसे-“निष्वाघाए, निरावरणे,
कसिणे, पडिपुण्णे, केवलवरनाणदंसणे” इस पाठका ग्रहण हुआ है,
यह केवलज्ञान केवलदर्शन व्याघात रहित होनेके कारण निर्व्याघात
होता है, आवरण-ज्ञानावरणादिसे सर्वथा रहित होनेके कारण-निरा-
वरण होता है सम्पूर्ण होनेके कारण कृत्स्न होता है, तथा-सर्वथा सम्पूर्ण
होनेके कारण प्रतिपूर्ण होता है ८।

आर गतिवाणा) आ संसार जानने अथवा तो आ संसारसागरने पार करीने
सिद्धिगति प्राप्त करी. आठवां भंडास्वप्नमां तेमणु जे तेजथी देदीप्यमान सूर्यने
जेथो, तेना इलस्वप्ने तेमने अनंत (अंतरहित), अनुत्तर (सर्वोत्कृष्ट-अनुपम)
निर्व्याघात, निरावरण, कृत्स्न अने प्रतिपूर्णुं केवलज्ञान अने केवलदर्शन
प्राप्त थयां केवलज्ञान अने केवलदर्शन अके वार प्राप्त थया आठ
कायमने भाटे टकी रहे छे-कही तेमने अन्त आवतो नथी, तेथी तेमने अनंत
विशेषणु लगाडयुं छे. भीम कोर्ध पणु ज्ञान करतां ते प्रधान-सर्वोत्कृष्ट डोय छे
तेथी तेने अनुत्तर विशेषणु लगाडयुं छे. आ केवलज्ञान अने केवलदर्शन व्याघात
रहित डोय छे तेथी तेमने निर्व्याघात विशेषणु लगाडयुं छे, ज्ञानावरणु आदि
आवरणुथी रहित डोवाने कारणु तेने निरावरणु विशेषणु लगाडयुं छे, संपूर्णु
डोवाने कारणु तेमने ‘कृत्स्न’ विशेषणु लगाडयुं छे अने सर्वथा संपूर्णु डोवाने
कारणु “प्रतिपूर्णु” विशेषणु लगाडयुं छे. लगतान भंडावीरे नवमा भंडा-

वर्णाभेन स्वकीयेन अन्नेन एकं महान्तं मानुषोत्तरं पर्वतम् आवेष्टितं परिवेष्टितं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धस्तेन भगवतः सदेवमनुजासुरैः=देवमनुजासुरैः सहितं सदेवमनुजासुरं तस्मिंस्तथोक्ते लोके उदाराः=उत्कृष्टाः=प्रधाना इति यावत् कीर्त्तिवर्णशब्द-श्लोकः-तत्र-कीर्त्तिः=सर्वदिग्व्यापिनी, वर्णः=एकदिग्व्यापी, शब्दः=अर्द्धदिग्व्यापी, श्लोकः=तत्तस्थान एव गुणकीर्त्तनम्, एषामितरेतरयोगद्वन्द्वस्ते तथाभूताः परि-

भगवान्ने जो नौवे महास्वप्नमें हरि वैदूर्य मणिकी आभा जैसी आभावाली अपनी आंतसे एक महान मानुषोत्तर पर्वतको आवेष्टित परिवेष्टित हुआ देखा हैं, सो इसके फलस्वरूप उनकी देवलोकमें मनुष्य लोकमें एवं असुरलोकमें ऐसी उत्कृष्ट कीर्त्ति गई गई ऐसा उत्कृष्ट वर्ण यश गाया गया, ऐसा उत्कृष्ट शब्द और ऐसा उत्कृष्ट श्लोक गाया कि श्रमण भगवान् महावीर सर्वज्ञ हैं, सर्वदर्शी हैं, सब प्रकारके संशयके नाशनहारे हैं, सर्वजीव सुखपूर्वक समझ सके, ऐसी भाषाके बोलनेवाले हैं, षट् कायके जीवोंके रक्षक हैं, सुर, असुर एवं मनुष्योंसे सेवित चरण युगलवाले हैं, एवं सकल संयति जनोके शिरोभूषण रूप हैं. समस्त दिशाओंमें जो यश प्राप्त होना है, उसका नाम कीर्त्ति है, एक दिशामें जो यश व्याप्त होता है, उसका नाम वर्ण है, अर्ध दिशामें जो व्याप्त होना है, उसका नाम शब्द है, और केवल उसी स्थानमें जो गुण कीर्त्तन होता है, वह श्लोक है १। तथा

स्वप्नमां पिण्डमणि अने नील वैदूर्यमणि जेवी प्रज्ञावाणा पोताना आंतरडा वडे मानुषोत्तर पर्वतने आवेष्टित अने परिवेष्टित थतो जेथो आ मडा-स्वप्नना इलस्वइपे देवलोकमां, मनुष्यलोकमां अने असुरलोकमां तेमनी जेवी उत्कृष्ट कीर्त्ति गवावा लागी, जेवो उत्कृष्ट यश गवावा लाग्यो; जेवा उत्कृष्ट शब्द अने जेवी उत्कृष्ट प्रशंसा गवावा लागी के श्रमणु लगवान मडावीर सर्वज्ञ छे, सर्वदर्शी छे अने सधणा संशयोना नाश करनारा छे. तेजो जेवी भाषा बोलनारा छे के सधणा जेवो तेमनी वाणीने सरणताथी समलु शके छे. तेजो छकायना जेवोनुं रक्षणु करनारा छे, सुर, असुर अने मनुष्यो पणु तेमना अरण्युगलनी सेवा करे छे. तेजो सकल संयमीजनोना शिरोभूषणुइप छे. समस्त दिशाजोमां यशना इलावो थवो तेनुं नाम 'कीर्त्ति' छे, जेक ज दिशांमां यशना इलावो थवो तेनुं नाम 'वर्ण' छे अथो दिशांमां जे जे व्याप्त थाय छे तेनुं नाम 'शब्द' छे अने इकत अमुक ज स्थानमां जे गुणु कीर्त्तन थाय छे तेनुं नाम 'श्लोक' छे. इसमां स्वप्नमां तेमणु मन्दर पर्वतनी

गुणन्ते-कीर्त्यन्ते, कथं कीर्त्यन्ते ? इत्याह—' इति खलु इत्यादि । इति=एवंविधः, अर्थात्-सर्वज्ञः सर्वदर्शी सर्वसंशयव्ययच्छेदकः सर्वजीवाभिगम्यभाषाभाषी षट्काय-जीवत्सलः सुरासुरमनुजसेवितचरणयुगलः सकलसंयतिशिरोभूषणः श्रमणो भगवान् महावीरः, इति खलु श्रमणो भगवान् महावीर इति । अत्र द्विरुक्तिः कीर्त्तयितुर्वाहुल्यात् आदराद् वा बोधयेति नवमम् ९। तथा भगवान् दशमे स्वप्ने मन्दरपर्वतस्य चूलिकाया उपरि आत्मानं सिंहासनवरगतं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धस्तेन भगवान् देवासुरमनुजपरिषदि मध्यगतः सन् केवलिप्रज्ञप्तं पूर्ववर्त्तितीर्थकरोक्तं आख्यापयति प्रज्ञापयति यावत् उपदर्शयतीति । आख्यापयतीत्यादि व्याख्यात-पूर्वम् १०। इति दशस्वप्नफलम् । इति ॥ सू० ५६ ॥

यदा भगवान् दशविधान् स्वप्नान् दृष्टवान्, तदा स सरागसम्यग्दर्शन-युक्त आसीदिति सरागसम्यग्दर्शनं दशविधत्वेनाह—

मूल—दशविधे सरागसम्मदंसणे पन्नत्ते, तं जहा—निसग्गु
१ वएसरुई २ आणरुई ३ सुत्त ४ वियरुईमेव ५। अभिगम ६
वित्थाररुई ७ किरिया ८ संखेव ९ धम्मरुई १० ॥सू० ५७॥

छाया—दशविधं सरागसम्यग्दर्शनं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निसर्गो १, पदेशरुचिः
२ आज्ञारुचिः ३ सूत्र ४ बीजरुचिरेव ५। अभिगम ६ विस्ताररुचिः ७ क्रिया
८ संक्षेप ९ धर्मरुचिः १० ॥ सू० ५७ ॥

१० वे महास्वप्नमें जो उन्होंने मन्दर (मेरु) पर्वतकी चूलिकाके ऊपर अपने आपको श्रेष्ठ सिंहासनके ऊपर विराजमान देखा है, सो इसके फल स्वरूप उन्होंने देव, मनुज, एवं असुर सम्पन्न परिषदामें बैठकर केवलि प्रज्ञप्ति अपने पूर्ववर्त्ति तीर्थ करोक्त धर्मका कथन किया है, यावत् उसका उपदर्शन किया है, यहां यावत् शब्दसे गृहीत प्रज्ञापयति आदि पदोंका अर्थ पूर्वमें व्याख्यात किया जा चुका है, इस प्रकारसे यह फल दश स्वप्नोंका हैं ॥ सू० ५६ ॥

चूलिका (शिखर) ऊपर उडेला श्रेष्ठ सिंहासन ऊपर पोताने विराजमान थयेला हेभ्या डता. आ महास्वप्नना इलस्वप्ने तेमणे देवा, मनुष्या अने असुराथी संपन्न परिषदमां केवलिप्रज्ञप्ति पोताना पडेलां अर्थगयेला तीर्थकरोक्त धर्मनुं कथन कथुं, प्रज्ञापन कथुं, इत्यादि पूर्वोक्त सूत्रपाठ अडीं पणु अडणु करवे। नेधंअ. आ रीते " उपदर्शन करवा " पर्यन्तने। सूत्रपाठ अडीं अडणु करवे। नेधंअ. आ प्रकारनुं इस महास्वप्नोतुं इल समज्जुं. ॥ सूत्र ५६ ॥

टीका—‘ दसविहे ’ इत्यादि—

सरागसम्यग्दर्शनम्—सरागः=अनुपशान्ताक्षीणमोहः, तस्य यत् सम्यग्दर्शनं= तत्त्वार्थश्रद्धानम्, अथवा—सरागं च तत्सम्यग्दर्शनं चेति सरागसम्यग्दर्शनमिति । तद् दशविधं प्रज्ञप्तम् । तद्यथा—‘ निसर्गोपदेशरुचि ’—रित्यादि । तत्र—निसर्गोपदेशशब्दयोः कृतद्वन्द्वयो रुचि शब्देन सह सम्बन्धः । ततश्च निसर्गरुचि रूपदेशरुचि-श्चेति पदद्वयम् । एवमग्रेऽपि यथासंभवं बोध्यम् । तत्र—निसर्गरुचिः=निसर्गः=स्वभावः, तेन रुचिः=तत्त्वाभिलाषः १, तथा—उपदेशरुचिः—उपदेशः=तीर्थकर-गणधरगुरुप्रभृतीनामाप्तपुरुषाणां वचनं, तेन रुचिः २। तथा—आज्ञारुचिः—

जिस समय भगवान्ने १० प्रकारके स्वप्नोंको देखा तब वे सराग सम्यग्दर्शनसे युक्त थे अतः अब सूत्रकार सम्यग्दर्शन १० प्रकारसे कथन करते हैं—“दसविहे सरागसम्महंसणे पन्नत्ते ” इत्यादि ॥ सू० ५७ ॥

टीकार्थ—सराग सम्यग्दर्शन—जिस जीवका मोह न उपशान्त हो न क्षीण हो उस जीवका जो सम्यग्दर्शन है, वह सराग सम्यग्दर्शन है, तत्त्वार्थके श्रद्धानका नाम सम्यग्दर्शन है, अथवा—राग सहित जो सम्यग्दर्शन है, वह सरागसम्यग्दर्शन है, यह सरागसम्यग्दर्शन १० प्रकारका कहा गया है, जैसे—निसर्गरुचि उपदेश रुचि आदि—स्वभावतः जो रुचि तत्त्व विषयक अभिलाषा होती है, वह निसर्ग रुचि है १, तीर्थकर गणधर गुरु आदि आप्त पुरुषोंके वचनसे जो रुचि होती है वह उपदेश

न्यारे मडावीर प्रभुये उपयुक्ता दस मडास्वप्नां देभ्यां, त्त्यारे तेभ्यो सराग सम्यग्दर्शनथी युक्ता इता. तेथी इवे सूत्रकार सम्यग्दर्शनना दस प्रकारानुं कथन करे छे—“ दसविहे सरागसम्महंसणे पणत्ते ” इत्यादि—(सू ५७)

टीकार्थ—सराग सम्यग्दर्शनना अर्थ आ प्रभाण्णे क्खो छे—जे ज्वनो मोह उपशान्त पणु न होय अने क्षीण पणु न होय जेवा ज्वनुं जे सम्यग्दर्शन होय छे तेनुं नाम सराग सम्यग्दर्शनना छे. अथवा रागसहितनुं जे सम्यग्दर्शन छे तेने सम्यग्दर्शन कडे छे. ते सरागसम्यग्दर्शनना नीचे प्रभाण्णे दस प्रकार क्खो छे—(१) निसर्गरुचि, (२) उपदेशरुचि, (३) आज्ञारुचि, (४) सूत्ररुचि, (५) गणधररुचि, (६) अलिगभरुचि, (७) विस्ताररुचि, (८) क्रियारुचि (९) संक्षेपरुचि अने (१०) धर्मरुचि. इवे आ दसे प्रकारानो अर्थ स्पष्ट करवाभां आवे छे—

निसर्गरुचि—कुहरती रीते जे तत्त्वविषयक जे रुचि (अभिलाषा) थाय छे तेनुं नाम निसर्गरुचि छे.

उपदेशरुचि—तीर्थकर, गणधर, आदि आप्तपुरुषानां वचनाने लीधे जे रुचि थाय छे ते रुचिनुं नाम उपदेशरुचि छे.

આજ્ઞા=તીર્થંકરવચનરૂપા, તયા રુચિઃ ૩, તથા-સૂત્રરુચિઃ-સૂત્રેણ=આગમેન રુચિઃ ૪, બીજરુચિઃ-બીજમિવ બીજમ્=અનેકાર્થાભિધાયકમેકં વચનં તેન રુચિઃ ૫, અભિગમરુચિઃ-અભિગમેન=જ્ઞાનેન રુચિઃ ૬। તથા-વિસ્તારરુચિઃ-વિસ્તારો=ધર્માસ્તિકાયાદિપદાર્થાનાં સર્વનયપ્રમાણૈ વિસ્તરતો જ્ઞાનં, તેન રુચિઃ ૭, ક્રિયા=પ્રતિ-લેખનાપ્રમાર્જનાદિરૂપા, તત્ર રુચિઃ ૮, સંક્ષેપઃ-જિનોક્તતત્ત્વાનાં સંગ્રહસ્તત્ર રુચિઃ ૯। તથા-ધર્મરુચિઃ-ધર્મે=શ્રુતચારિત્રલક્ષણે રુચિરિતિ ૧૦।

યદ્વા-દશવિધઃ સરાગસમ્યગ્દર્શનઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા-શ્વેત્યાદિરૂપેણ છાયા-કર્તવ્યા । અત્ર પક્ષેત્વેવં વ્યાખ્યા । તથાહિ—

રુચિ હૈ ૨, તીર્થંકરકે વચન રૂપ આજ્ઞાસે જો રુચિ હોતી હૈ, ઉસકા નામ આજ્ઞા રુચિ હૈ ૩, આગમસે જો રુચિ હોતી હૈ, વહ સૂત્રરુચિ હૈ ૪, અનેક અર્થકા અભિધાયક જો એક વચન હૈ, વહ બીજ હૈ, હસ બીજસે જો રુચિ હૈ વહ બીજરુચિ હૈ ૫, અભિગમસે જ્ઞાનસે જો રુચિ હૈ, વહ અભિગમ રુચિ હૈ ૬, ધર્માસ્તિકાયાદિક પદાર્થોંકા જો સર્વનય એવં પ્રમાણોંસે વિસ્તારપૂર્વક જ્ઞાન હોતોહૈ, વહ વિસ્તાર રુચિ હૈ ૭, પ્રતિ-લેખના પ્રમાર્જન આદિ રૂપ ક્રિયામૈ જો રુચિ હોતી હૈ, વહ ક્રિયારુચિ હૈ ૮, સંક્ષેપ-જિનોક્ત તત્ત્વોંકા સંગ્રહમૈ જો રુચિ હૈ વહ સંક્ષેપરુચિ હૈ ૯। તથા-શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મમૈ જો જો રુચિ હૈ વહ ધર્મરુચિ હૈ ૧૦,

આજ્ઞારુચિ-તીર્થંકરનાં વચને। ૩પ આજ્ઞાને લીધે જે રુચિ થાય છે તે રુચિને આજ્ઞારુચિ કહે છે.

સૂત્રરુચિ-આગમને લીધે જે રુચિ થાય છે તે રુચિને સૂત્રરુચિ કહે છે.

બીજરુચિ-અનેક અર્થનું અભિધાયક જે એક વચન છે તેનું નામ બીજ છે. આ બીજને લીધે જે રુચિ થાય છે તેનું નામ બીજરુચિ છે.

અભિગમરુચિ-જ્ઞાનને અભિગમ કહે છે. તે જ્ઞાનને લીધે જે રુચિ થાય છે તેને અભિગમરુચિ કહે છે.

વિસ્તાર-ધર્માસ્તિકાય આદિ પદાર્થોંનું જે સર્વનય અને પ્રમાણોથી વિસ્તાર પૂર્વકજ્ઞાન થાય છે તેનું નામ વિસ્તાર છે. તે વિસ્તારને લીધે જે રુચિ થાય છે તેનું નામ વિસ્તારરુચિ છે.

ક્રિયારુચિ-પ્રતિલેખના, પ્રમાર્જના આદિ ક્રિયાઓ પ્રત્યે જે રુચિ હોય છે. તેને ક્રિયારુચિ કહે છે.

સંક્ષેપરુચિ-જિનોક્ત તત્ત્વોંનો સંગ્રહ કરવાની જે રુચિ હોય છે તેનું નામ સંક્ષેપરુચિ છે.

ધર્મરુચિ-શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ પ્રત્યેની રુચિનું નામ ધર્મરુચિ છે. અથવા

सरागसम्यग्दर्शनः—सरागं सम्यग्दर्शनं यस्य स तथा—अनुपशान्ताऽक्षीणमोह-
युक्त तत्त्वार्थश्रद्धानवान् पुरुषो दशविधः प्रज्ञप्तः । तत्रथा—निसर्गरुचिः—निसर्गेण=
स्वभावेन रुचिः=तत्त्वाभिलाषो यस्य स तथा । यो हि—जातिस्मरणादिरूपया
स्वमत्या ज्ञातेषु जिनोक्तेषु वास्तविकेषु जीवाजीवादिपदार्थेषु रुचियुक्तो भवति
स इत्यर्थः । तदुक्तम्—

“ जो जिणदिट्ठे भावे, जीवा इय सदहाइ समयमेव ।

एमेव नन्नहत्ति य, निसर्गरुच्चि नायच्चो ॥ १ ॥ ”

छाया—यो जिनदृष्टान् भावान् जीवादिकान् श्रद्धाति स्वयमेव ।

एवमेव नान्यथेति च निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥१॥ इति ॥१॥

अथवा—“ दसविहे सरागसम्महंसणे ” इत्यादि सूत्रकी व्याख्या—इस
प्रकारसे भी की जा सकती है, इस पक्षमें सराग सम्यग्दर्शन पदसे
सराग सम्यग्दर्शनवाला पुरुष गृहीत हुआ है, और वह इस प्रकारसे
१० प्रकारका होता है—जिसमें मोह न उपशान्त हुआ है और न क्षीण
ही हुआ है ऐसा सराग सम्यग्दर्शन जिसका है वह सराग सम्यग्दर्शन
है सराग सम्यग्दर्शनवाला है—इनमें निसर्ग रुचिवाला वह पुरुष है कि
जिसकी तत्त्वाभिलाष रूप रुचि स्वभावसे हैं—जातिस्मरण आदि रूप
स्वमति द्वारा ज्ञात जिनोक्त जीवाजीवादि पदार्थोंमें जो रुचि युक्त
होता है कहा भी है—“ जो जिणदिट्ठे भावे ” इत्यादि ।

“ दसविहे सरागसम्महंसणे ” इत्यादि—

आ सूत्रनी व्याख्या आ प्रमाणे पणु करी शक्य छे—‘ सरागसम्यग्दर्शन ’
आ पदथी सरागसम्यग्दर्शनवाणा पुरुषने अहणु करवामा आवे ते ते
सरागसम्यग्दर्शनवाणा पुरुषना पणु निसर्गरुचिवाणो इत्यादि इस प्रकार पडे छे.
जेभां मोह उपशान्त थये नथी पणु क्षीण न थये छे जेवा सम्यग्दर्शनने
सराग सम्यग्दर्शन कडे छे. जेवा सरागसम्यग्दर्शनवाणा पुरुषना नीचे
प्रमाणे इस प्रकार पडे छे—

(१) निसर्गरुचिवाणो—जे पुरुषभां तत्त्वाभिलाषाएप रुचिने स्वभावथी न
नैसर्गिक रीते न सद्विभाव डोय छे—जातिस्मरण आदि रूप स्वमति द्वारा ज्ञात
एव, अएव आदि पदार्थोंभां जे रुचियुक्त डोय छे. जेवा पुरुषने निसर्ग
रुचिथी युक्त सरागसम्यग्दर्शनवाणो कडे छे. कहुं पणु छे डे—

“ जो जिणदिट्ठे भावे ” इत्यादि—

जे पुरुष जेवी श्रद्धा राणे छे डे एवादि पदार्थोंनुं जेवुं स्वइय जिनेन्द्र

તથા—ઉપદેશરુચિઃ—ઉપદેશેન=તીર્થંકરગણધરગુરુપ્રભૃતીનામાત્મપુરુષાણાં વચ-
નેન રુચિર્યસ્યાસૌ તથા । યો હિ તીર્થંકરપ્રરૂપિતાનેવ જીવાદિપદાર્થાન્, તીર્થ-
કર-ગણધરગુર્વાઘાત્મપુરુષોપદેશેન શ્રદ્ધાતિ સ इत्यर्थः । તદુક્તમ્—

“ एष चैव उ भावे, उवइष्टे जो परेण सदहइ ।

छउमत्थेण जिणेण व, उवएसरई मुणेयव्वो ॥१॥ ”

છાયા—एतानेव तु भावान्, उपदिष्टान् यः परेण श्रद्धाति ।

छन्नस्थेन जिनेन वा, उपदेशरुचिर्ज्ञातव्यः ॥१॥ इति ॥२॥

તથા—आज्ञारुचिः—आज्ञाया=सर्वज्ञवचनरूपया रुचिर्यस्य स तथा । यो हि

જો જિનદૃષ્ટ જીવાદિક પદાર્થોંકી અપને આપ શ્રદ્ધાન કરતા હૈ, કિયે પદાર્થ હસી તરહસે જૈસા સ્વરૂપ જિનેન્દ્રદેવને કહા હૈ, વૈસાહી હનકા સ્વરૂપહૈ, અન્ય રૂપસે હનકા સ્વરૂપ નહીં હૈ, હસીકા નામ નિસર્ગ રુચિ હૈ ઓર હસ નિસર્ગરુચિસે યુક્ત જોહૈં વહ નિસર્ગ રુચિવાલા હૈ ૧।

ઉપદેશ રુચિ—જિસ જીવકો જીવાદિક પદાર્થોંમૈં રુચિ તીર્થંકર ગણધર ગુરુ આદિ આત્મ પુરુષોંકે વચનસે હોતી હૈ, વહ ઉપદેશ રુચિ હૈ, ઉપદેશ રુચિવાલા હૈ, જો જીવ તીર્થંકર પ્રરૂપિત જીવાદિક પદાર્થોં તીર્થંકર ગણધર ગુરુ આદિ આત્મ પુરુષકે ઉપદેશસે શ્રદ્ધાકા વિષય બનતા હૈ વહ ઉપદેશ રુચિવાલા હૈ—કહા ઓ હૈ—

“ एष चैव उ भावे ” इत्यादि ।

આજ્ઞા રુચિ—सर्वज्ञकी वचन रूप आज्ञासे जिसको रुचि होती है, वह आज्ञारुचिवाला सम्यग्दृष्टि पुरुष है ऐसा आज्ञारुचि जीव प्रतनु-

દેવોએ કહું છે એવું જે સ્વરૂપ છે કોઈ ખીલ પ્રકારનું તેમનું સ્વરૂપ ઊર્ધ શકે જે નહીં. આ પ્રકારની રુચિનું નામ નિસર્ગરુચિ છે. આ પ્રકારની રુચિને જે પુરુષમાં સદ્ભાવ હોય છે તે પુરુષને નિસર્ગરુચિવાળો કહે છે.

ઉપદેશરુચિ-તીર્થંકર, ગણધર, ગુરુ આદિ આત્મપુરુષોનાં વચનો સાંભળીને જે પુરુષમાં ભુવાદિક પદાર્થો પ્રત્યે રુચિ ઉત્પન્ન થાય છે તે પુરુષને ઉપદેશ-રુચિવાળો કહે છે. એટલે કે ભવ તીર્થંકર પ્રરૂપિત ભુવાદિક પદાર્થો પ્રત્યે તીર્થંકર ગણધર ગુરુ આદિના ઉપદેશથી શ્રદ્ધાભાવવાળો થાય છે તે ભવને ઉપદેશરુચિવાળો કહે છે. કહું પણ છે—“ एष चैव उ भावे ” ઇત્યાદિ

આજ્ઞારુચિ—सर्वज्ञोना वचनरूप आज्ञाप्रत्ये જેને રુચિ હોય છે એવા પુરુષને આજ્ઞારુચિવાળો સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહે છે. એવા આજ્ઞારુચિવાળા ભવના રાગદ્વેષ અને મિથ્યાજ્ઞાન ક્ષીણ થઈ ગયા હોય છે અને તે કદાચક્રથી રહિત હોવાને કારણે

प्रतनुरागद्वेषमिथ्याज्ञानत्वात् कदाग्रहरहित्येन आचार्यादीनामाज्ञायैव=उपदेशेनैव
माषतुषादिवत् जीवादीन् पदार्थान् श्रद्धधाति स इत्यर्थः । तदुक्तम्—

“ रागो दोसो मोहो, अन्नाणं जस्स अवगयं होई ।

आणाए रोयंतो, सो खलु आणारुई होई ॥ १ ॥ ”

छाया—रागो द्वेषो मोहः, अज्ञानं यस्य उपगतं भवति ।

आज्ञया रोचयन् स खलु आज्ञारुचि भवति ॥ १ ॥ इति ॥ ३ ॥

तथा—सूत्ररुचिः=सूत्रेण=आगमेन रुचिर्यस्य स तथा । यो हि द्वादशाङ्-
ग्यादिरूपं सूत्रं पठंस्तेनैव सूत्रेण सम्यक्त्वं लभते स इत्यर्थः । तदुक्तम्—

“ जो सुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं ।

अंगेण वाहिरेण व, सो सुत्तरुत्ति नायवो ॥ १ ॥ ”

छाया—यः सूत्रमधीयानः, श्रुतेन अवगाहते तु सम्यक्त्वम् ।

अङ्गेन वाह्येन वा, स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥१॥ इति ४ ॥

रागद्वेष मिथ्या ज्ञानवाला होनेसे एवं कदाग्रह रहित होनेसे आचार्या-
दिकोंके आज्ञारूप उपदेशसेही माषतुष आदिकी तरह जीवादिक पदा-
र्थोंका श्रद्धान करनेवाला होता है कहा भी है—

“ रागो दोसो मोहो ” इत्यादि ।

सूत्र रुचि-आगमसे जिस जीवको जिनोक्त तत्त्वोंमें रुचि होती है
ऐसा वह जीव आज्ञारुचि-आज्ञा रुचिवाला है-अर्थात् जो द्वादशा-
ङ्गीरूप सूत्रको पढता हुआ उसी सूत्रसे सम्यक्त्वको पालताहै, ऐसा जीव
आज्ञा रुचि रूप सम्यक्त्ववाला है । कहा भी है-“ जो सुत्तमहिज्जंतो
” इत्यादि ।

तात्पर्य यही है कि अङ्ग प्रविष्ट रूप श्रुतसे या अङ्ग बाह्यरूप श्रुतसे
पढकर सम्यक्त्वको प्राप्त कर लेता है वह सूत्र रुचिवाला जीव है-

आचार्यादिकेना उपदेश द्वारा अ-आशाङ्ग उपदेश द्वारा अ-भाष, तुष आदि
प्रत्यक्ष पदार्थानी जेभ अवाहिक पदार्थो प्रत्ये पणु श्रद्धा राभते थाय छे,
कहुं पणु छे के—“ रागो दोसो मोहो ” इत्यादि.

सूत्ररुचि-आगम द्वारा जे अणुमां जिनोक्त तत्त्वे प्रत्ये रुचि उत्पन्न
थाय छे ते अणुने सूत्ररुचिवाणो कडे छे. अटवे के जे अणुने आर अंगरूप
सूत्रने आधारे जे सम्यक्त्वनी प्राप्ति करे छे अणुने सूत्ररुचिरूप सम्य-
क्त्ववाणो कडे छे. कहुं पणु छे के—“ जो सुत्तमहिज्जंतो ” इत्यादि.

अटवे के अंगप्रविष्ट श्रुतनुं अथवा अंग बाह्यरूप श्रुतनुं अध्ययन करीने
जे अणु सम्यक्त्वनी प्राप्ति करी ले छे ते अणुने सूत्ररुचिवाणो कडे छे.

તથા—વીજરુચિઃ—વીજેન=અનેકાર્થબોધકેન એકેન પદેનાપિ રુચિર્યસ્ય સ તથા । યો હિ જ્ઞાતેન જીવાદિના એકેન પદેન અનેકેષુ પદાર્થેષુ શ્રદ્ધાવાન્ ભવતિ સ इत्यर्थः । तदुक्तम्—

“ एगपए णेगाइं, पयाइं जो पसरई उ सम्मत्ते ।

उदएव्व तिल्लविंदु, सो वीयरुइत्ति नायव्वो ॥ १ ॥ ”

છાયા—એકપદેન અનેકાનિ પદાનિ યઃ પ્રસરતિ તુ સમ્યત્તવમ્ ।

उदके इव तैलविन्दुः स बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥१॥ इति ॥५॥

તથા—અભિગમરુચિઃ—અભિગમેન=જ્ઞાનેન રુચિર્યસ્ય સ તથા । યો હિ પૂર્વ-માચારાદિરૂપસ્ય શ્રુતાજ્ઞસ્યાર્થજ્ઞો ભવતિ પશ્ચાત્તુ શ્રદ્ધાવાન્ ભવતિ સ इत्यर्थः ।

अनेक अर्थके बोधक एक पदसे भी जिसकी रुचि जीवादिक पदार्थ विषयक होती है वह बीज रुचि सम्यत्त्ववाला जीव है । तात्पर्य यही है कि जो जीव ज्ञात एक जीवादि पदसे भी अनेक पदार्थोंसे श्रद्धा-वाला होता है ऐसा वह जीव बीजरुचि सम्यत्त्ववाला है । कहा भी है—

“ एग पए णेगाइं ” इत्यादि ।

जिस प्रकार तैलकी बिन्दु पानीमें डालने पर सर्वत्र फैल जाती है उसी प्रकारके जो जीव एक आगमके पदको जानकर अन्य और समस्त विषयको जान लेता है वह बीजरुचि सम्यत्त्ववाला जीव है ।

अभिगम रुचि—अभिगम शब्दका अर्थ ज्ञान है, जो जीव पहिले आचारङ्ग आदि रूप श्रुताङ्गके अर्थका ज्ञाना होता है बादमें श्रद्धावाला

બીજરુચિ—અનેક અર્થના બોધક એક પદ દ્વારા પણ જે જીવમાં જીવાદિક પદાર્થો પ્રત્યે રુચિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તે જીવને બીજરુચિ સમ્યક્ત્વવાળો કહે છે.—

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ માત્ર એક જ જીવાદિ પદના જ્ઞાન દ્વારા અનેક તત્ત્વો પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખે તો થાય છે, તે જીવને બીજરુચિ સમ્યક્ત્વવાળો કહે છે કહ્યું પણ છે કે—“ એગ પએ જે ગાઈ ” ઇત્યાદિ.

જે રીતે તેલનું એક જ ટીપું પાણીમાં નાખવામાં આવે, તો તે પાણીમાં સર્વત્ર ફેલાઈ જાય છે, એજ શ્રમણે જે જીવ આગમના એક જ પદને જાણીને અન્ય પદોને—ખાકીના સમસ્ત વિષયને જાણી લે છે અથવા ખાકીના સમસ્ત જિનોક્ત પદાર્થો વિષે પણ શ્રદ્ધાભાવયુક્ત બની જાય છે, એવા જીવને બીજરુચિવાળો જીવ કહે છે.

અભિગમરુચિ—અભિગમ એટલે જ્ઞાન. જે જીવ પહેલાં આચારાંગ આદિ રૂપ શ્રુતાંગના અર્થનો જ્ઞાતા થાય છે અને ત્યાર બાદ જિનોક્ત તત્ત્વો પ્રત્યે શ્રદ્ધાભાવયુક્ત થાય છે, એવા જીવને અભિગમરુચિ સમ્યક્ત્વવાળો જીવ કહે

તદુક્તમ્—

“ સો હોઈ અભિગમરૂઈ, સુચનાણં જસ્સ અત્થઓ દિટ્ઠં ।

एकारस अंगाइं, पइन्नयं दिट्ठिवाओ य ॥ १ ॥ ”

છાયા—સ ભવતિ અભિગમરુચિઃ શ્રુતજ્ઞાનં યસ્ય અર્થતો દૃષ્ટમ્ ।

एकादश अङ्गानि, प्रकीर्णकम् दृष्टिवादश्च ॥ १ ॥ इति ॥६॥

તથા—વિસ્તારરુચિઃ—વિસ્તારઃ—ધર્માસ્તિકાયાદીનાં પદાર્થાનાં વિસ્તારેણ= સર્વનયપ્રમાણૈર્જ્ઞાનં, તેન રુચિર્યસ્ય સ તથા । યો હિ ધર્માસ્તિકાયાદીન્ પદાર્થાન્ સર્વનયપ્રમાણૈર્જાનાતિ સ इत्यर्थः । તદુક્તમ્—

“ दव्याण सव्वभावा, सव्व पमाणेहि जस्स उवलढा ।

सव्वाहि नयविहीहिं, वित्थाररूई मुणेयवो ॥ १ ॥

છાયા— દ્રવ્યાણાં સર્વ ભાવાઃ, સર્વપ્રમાણૈર્યસ્ય ઉપલબ્ધાઃ ।

सर्वैर्नयविधिभिर्विस्ताररुचिः स ज्ञातव्यः ॥ १ ॥ इति ॥७॥

તથા—ક્રિયારુચિઃ—ક્રિયા=પ્રતિલેખનાદિરૂપા તત્ર રુચિ ર્યસ્ય સ તથા । યો હિ પ્રતિલેખનાદિરૂપાયાં ક્રિયાયાં શ્રદ્ધાવાન્ ભવતિ સ इत्यर्थः । તદુક્તમ્—

“ पडिलेहणाइकरणे, रुजुतो जो य संजओ होइ ।

केवलनाणिवरेहिं, सो खच्चु किरियारूई भणिओ ॥१॥ ”

હોતા હૈ એસા જીવ અભિગમ રુચિ સમ્યક્તવવાલા હોતા હૈ । કહા ખી હૈ—

“ સો હોઈ અભિગમરૂઈ ” इत्यादि ।

હસકા અર્થ સ્પષ્ટ હૈ વિસ્તાર રુચિ—સર્વનય એવં પ્રમાણોસે જો ધર્માસ્તિકાયાદિક પદાર્થોંકા જ્ઞાના હોતા હૈ એસા વહ જીવ વિસ્તાર રુચિ સમ્યક્તવવાલા હૈ કહા ખી હૈ—“ દવ્યાણસવ્વ ભાવા ” इत्यादि ।

ક્રિયારુચિ—પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાઓંમેં જિસકી રુચિ હોતી હૈ પ્રતિલેખનાદિ રૂપ ક્રિયામેં જો શ્રદ્ધાવાલા હોતા હૈ વહ જીવ ક્રિયારુચિ સમ્યક્તવવાલા હોતા હૈ । કહા ખી હૈ—“ પડિલેહણાઈ કરણે ” इत्यादि ।

छे: कलुं पणु छे डे—“ सों होई अभिगम रूई ” इत्यादि—

आ सूत्रपाठनेो अर्थ स्पष्ट छे,

विस्ताररुचि—सर्वनय अने प्रमाणोनेो आधार लघनेे अ धर्मास्तिकाय आदि पदार्थोनेो ज्ञाता थाय छे, अेवाे अुवनेे विस्ताररुचि सम्यक्त्ववाणो कडे छे. कलुं पणु छे डे—“ दव्याणसव्वभावा ” इत्यादि.

क्रियारुचि—प्रतिवेचना आदि क्रियाओेे प्रत्येेे अुवनेे रुचि डोय छे अेटडेेे डे प्रतिवेचना आदि क्रियाओेेे प्रत्येेेे अुवनेेे श्रद्धा डोय छे तेेे अुवनेेे क्रियारुचि सम्यक्त्ववाणो कडे छे. कलुं पणु छे डे—

छाया—प्रतिलेखनादिकरणे रुचियुक्तो यश्च संयतो भवति ।

केवलज्ञानिवरैः स खलु क्रियारुचि र्भणितः ॥१॥ इति ॥८॥

तथा—संक्षेपरुचिः—संक्षेपे रुचिर्यस्य स तथा । अयं भावः—यो हि कपिलादिपरतीर्थिकदर्शनं न जानाति तथा जिनप्रवचनेष्वभिज्ञो न भवति, एतादृशश्चिच्छातिपुत्रवद् यः उपशमादिपदत्रयेण जिनोक्तत्वेऽभिरुचिं प्राप्नोति स संक्षेपरुचिरित्युच्यते इति । तदुक्तम्—

“ अणभिग्गहियकुदिट्ठी, संखेवरुइत्ति होइ नायव्वो ।

अविसारओ पत्रयणे, अणभिग्गाहिओ य सेस्सेषु ॥ १ ॥

छाया—अनभिगृहीतदृष्टिः संक्षेपरुचिरिति भवति ज्ञातव्यः ।

अविशारदः प्रवचने, अनभिगृहीतश्च शेषेषु ॥१॥ इति ॥९॥

तथा—धर्मरुचिः—धर्मे=श्रुतचारित्रलक्षणे रुचिर्यस्य स तथा । यो हि जिनोक्तेऽस्तिकायधर्मे श्रुतधर्मे चारित्रधर्मे च श्रद्धावान् भवति स इत्यर्थः । तदुक्तम्—

“ जो अत्थिकायधम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्म च ।

सदहइ जिणाभिहियं, सो धम्मरुइत्ति नायव्वो ॥१॥ ”

छाया—यः अस्तिकायधर्मं श्रुतधर्मं खलु चारित्रधर्मं च ।

श्रद्धाति जिनाभिहितं, स धर्मरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥१॥ इति ॥१०सू.५७॥

संक्षेप रुचि—संक्षेपमें जिसकी रुचि होती है अर्थात् कपिलादि प्रणीत परतीर्थिक दर्शनको जो नहीं जानता है तथा—जिन प्रवचनमें जो अभिज्ञ नहीं होता है ऐसा जीव चिच्छाति पुत्रकी तरह केवल उपशम आदि पदत्रयसे जिनोक्त तत्त्वमें अभिरुचिक सम्यक्त्ववाला है कहा भी है—

“ अणभिग्गहियकुदिट्ठी ” इत्यादि ।

धर्मरुचि—श्रुत चरित्र रूप धर्ममें रुचि होती है अर्थात् जो जिनेन्द्र-देव द्वारा कथित अस्तिकाय धर्ममें श्रुत धर्ममें एवं चारित्र धर्ममें श्रद्धा-

“ पडिलेहणाइकरणे ” धत्यादि.

संक्षेपरुचि—संक्षेपमां जेभने रुचि डोय छे, ओटले डे कपिलादि प्रणीत परतीर्थिकाना दर्शनने जे न्नाणतो नथी, तथा जिनप्रवचनेने पणु जे ज्ञाता डोतो नथी ओवे। एव चिच्छाति—पुत्रनी जेभ डेवण उपशम आदि पदत्रय वडे जिनोक्त तत्त्व प्रत्ये अखिरुचिवाणे। णनी नय छे: तेथी ओवा एवने संक्षेप रुचि सम्यक्त्ववाणे। एव डडे छे. कहुं पणु छे डे—

“ अणभिग्गहियकुदिट्ठी ” धत्यादि.

धर्मरुचि—जेने श्रुतचारित्ररूप धर्म प्रत्ये श्रद्धा डोय छे—ओटले डे जिनेन्द्र देव द्वारा प्ररूपित अस्तिकायधर्म, श्रुतधर्म अने चारित्रधर्म प्रत्ये जे एव श्रद्धा-

સરાગસમ્યગ્દષ્ટિસ્તુ દશવિધા અપિ સંજ્ઞાઃ ક્રમેણ વ્યવચ્છિનત્તીતિ સંજ્ઞાનાં દશવિધત્વેમાહ—

મૂલમ્—દસ સપ્નાઓ પ્પણત્તાઓ, તં જહા—આહારસપ્ના ૧ જાવ પરિગ્રહસપ્ના ૪ ક્રોહસપ્ના ૫ જાવ લોહસપ્ના ૮ ળોગસપ્ના ૯ ઓહસપ્ના ૧૦ નેરઙ્ગયાણં દસ સપ્નાઓ એવં ચેવ । એવં નિરંતરં જાવ વેમાણિયાણં ॥ સૂ૦ ૫૮ ॥

છાયા—દશ સંજ્ઞા પ્રજ્ઞાતાઃ, તથા—આહારસંજ્ઞા ૧ યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞા ૪ ક્રોધસંજ્ઞા ૫ યાવત્ લોભસંજ્ઞા ૮ લોકસંજ્ઞા ૯ ઓઘસંજ્ઞા ૧૦ નૈરયિકાણાં દશ-સંજ્ઞા એવમેવ । એવં નિરન્તરં યાવત્ વૈમાનિકાનામ્ ॥ સૂ૦ ૫૮ ॥

ટીકા—‘ દસ સપ્નાઓ ’ ઇત્યાદિ—

સંજ્ઞાયતે=અવગમ્યતે આહારાદ્યર્થી જીવોડનયેતિ સંજ્ઞા, વેદનીયમોહનીયો-દયાશ્રયા જ્ઞાનદર્શનાવરણક્ષયોપશમાશ્રયા ચ આહારાદિપ્રાપ્ત્યર્થા વિચિત્રા ક્રિયા-વાલા હોતા હૈ એસા વહ જીવ ધર્મરુચિ સમ્યક્ત્વવાલા હૈ કહા મી હૈ—

“ જો અત્થિકાયધમ્મં ” ઇત્યાદિ ॥ સૂત્ર ૫૭ ॥

સરાગ સમ્યગ્દષ્ટિ ૧૦ પ્રકારકી મી સંજ્ઞાઓકો ક્રમશઃ નષ્ટ કરતે હૈં ઇસલિયે અવ વે સંજ્ઞાઓકી દશવિધતાકા કથન કરતે હૈં—

“ દસ સપ્નાઓ પ્પણત્તાઓ ” ઇત્યાદિ ॥ સૂત્ર ૫૮ ॥

ટીકાર્થ—સંજ્ઞાઈ ૧૦ પ્રકારકી કહી ગઈહૈં—આહાર સંજ્ઞા યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞા ૪ ક્રોધસંજ્ઞા ૫ યાવત્ લોભસંજ્ઞા ૮ લોકસંજ્ઞા ૯ ઓઘસંજ્ઞા

જિસકે દ્વારા યહ જીવ આહાર આદિકા અર્થી-ઈચ્છાવાલાહૈ એસા જાના જાતાહૈ, સંજ્ઞાહૈ વે વિચિત્ર પ્રકારકી ક્રિયા રૂપ હોતીહૈ, વેદનીય એવં મોહ-

વ.ળો હોય છે એવા ળવને ધર્મરુચિ સમ્યક્ત્વવાળો કહે છે. કહ્યું પથુ છે કે—

“ જો અત્થિકાયધમ્મં ” ઇત્યાદિ. ॥ સૂત્ર ૫૭ ॥

ટીકાર્થ—સરાગ સમ્યદ્દષ્ટિ ળવ દસે પ્રકારની સંજ્ઞાઓને ક્રમશઃ નાશ કરે છે, તેથીહવે સૂત્રકાર સંજ્ઞાઓના દસ પ્રકારોનું નિરૂપણ કરે છે—

“ દસ સપ્નાઓ પ્પણત્તાઓ ” ઇત્યાદિ—(સૂત્ર ૫૮)

સંજ્ઞાના નીચે પ્રમાણે દસ પ્રકારો કહ્યા છે—(૧) આહારસંજ્ઞા, (૨) ભય સંજ્ઞા, (૩) મૈથુનસંજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહસંજ્ઞા, (૫) ક્રોધસંજ્ઞા, (૬) માનસંજ્ઞા, (૭) માયાસંજ્ઞા, (૮) લોભસંજ્ઞા અને (૧૦) ઓઘસંજ્ઞા.

એના દ્વારા ળવ આહારાદિ અભિલાષાવાળો અને છે, તેનું નામ સંજ્ઞા છે. તે વિચિત્ર પ્રકારની ક્રિયારૂપ હોય છે, વેદનીય અને મોહનીય કર્મના

તસ્યા નહુત્વે સંજ્ઞાઃ । તાદૃશ પ્રજ્ઞતા', તદ્યથા-આહારસંજ્ઞા इत्यादि । तत्र-आहार-
संज्ञा-आहाराभिलाषः । इयं तैजसशरीरनामकर्मोदयादसातोदयाच्च भवति १।
भयसंज्ञा=त्रासरूपा २, मैथुनसंज्ञा=स्त्र्यादिवेदोदयरूपा ३, परिग्रहसंज्ञा=मूर्च्छा-
रूपा ४। एता भयसंज्ञादयस्तिष्ठः संज्ञा मोहनीयोदयजन्याः । त-।-क्रोधसंज्ञा=
अप्रीतिरूपा ५, मानसंज्ञा-गर्वरूपा ६ मायासंज्ञा=कपटरूपा ७ लोभसंज्ञा=गृद्धि-
रूपा ८। एताः क्रोधसंज्ञादयश्चतस्रः संज्ञा मोहकर्मोदयजन्याः । तथा-लोकसंज्ञा=

નીચ કર્મકે ઉદયાધીન होती है ज्ञानावरण और दर्शनावरणके क्षयो-
पशमाधीन होती हैं एवं आहार आदिको प्राप्त करनेके प्रयोजनवाली
होती है, यह संज्ञा दस प्रकारकी होती है इसलिये यहाँ बहुवचनका निर्देश
किया गया है ये सब अनेक प्रकार इन १० प्रकारोंमेंही अन्तर्हित हो
जाते हैं आहारकी अभिलाषाका नाम आहार संज्ञा है यह संज्ञा जीवके
तैजस शरीर नामकर्मके उदयसे एवं असातावेदनीय कर्मसे होती है १

भय संज्ञा-त्रासरूप होती है, मैथुन संज्ञा-स्त्री आदि वेदके उदय
रूप होती है, और परिग्रह संज्ञा मूर्च्छारूप होती है, भय संज्ञासे लेकर
परिग्रह संज्ञा तककी ३ संज्ञाएँ मोहनीय कर्मके उदयसे जन्य होती हैं।
क्रोध संज्ञा अप्रीति रूप होती है, मानसंज्ञा गर्वरूप होती है, माया संज्ञा
कपटरूप होती है, लोभसंज्ञा गृद्धि रूप होती है, ये क्रोध आदि धार्मिक
चार संज्ञाएँ मोहनीय कर्मके उदयसे होती हैं। लोकसंज्ञा अपनी

ઉદયાધીન હોય છે, જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમાધીન
હોય છે અને આહારાદિપ્રાપ્ત કરવાના પ્રયોજનવાળી હોય છે. આ સંજ્ઞા અનેક
પ્રકારની હોય છે, તેથી અહીં બહુવચનનો પ્રયોગ કરાયો છે. આ અનેક
પ્રકારનો તેના દસ પ્રકારોમાં સમાવેશ થઈ જતો હોવાને કારણે અહીં તેના
દસ પ્રકારો કહેવામાં આવ્યા છે.

આહારની અભિલાષા થવી તેનું નામ આહારસંજ્ઞા છે. તૈજસશરીર નામ
કર્મના ઉદયથી જન્મમાં અને અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી જન્મમાં આ
સંજ્ઞા ઉદ્ભવે છે.

ભયસંજ્ઞા ત્રાસરૂપ હોય છે. મૈથુનસંજ્ઞા-આ સંજ્ઞાં સ્ત્રી આદિ વેદના ઉદય
રૂપ હોય છે અને પરિગ્રહસંજ્ઞા મૂર્ચ્છારૂપ (પદાર્થ પ્રયેની આસક્તિરૂપ) હોય
છે. ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા અને પરિગ્રહસંજ્ઞા, આ ત્રણે સંજ્ઞાઓ મોહનીય
કર્મના ઉદયથી જન્મ હોય છે.

ક્રોધસંજ્ઞા અપ્રીતિરૂપ હોય છે, માનસંજ્ઞા ગર્વરૂપ હોય છે, માયાસંજ્ઞા

સ્વચ્છન્દમતિકલ્પિતા । યથા—‘ ન સન્ત્યનપત્યસ્ય લોકાઃ, શ્વાનો યક્ષાઃ, વિપ્રા-
 દેવાઃ, કાકાઃ પિતામહાઃ, વર્હિણાં પક્ષવાતેન ગર્ભઃ ’ इत्येवमादिरूपा । इयं च
 જ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમ્નમોહોદયાच्च भवतीति ९। तथा-ओघसंज्ञा-अव्यक्तोपयोग-
 रूपा वल्लिवितानारोहणादिलिङ्गा । इयं ज्ञानावरणीयाल्पक्षयोपशमजन्या बोध्या
 १०। अत्र प्रथम यावत्पदेन ‘ भयसंज्ञा मैथुनसंज्ञा च गृह्येते, द्वितीयेन तु-मान-

સ્વચ્છન્દ મતિસે કલ્પિત હોતી છે, જોસે-જિણકે લહકા નહીં હોતા છે
 उसकी परलोकमें गति अच्छी नहीं होती है, श्वान-कुत्ते यक्ष है, विप्र
 દેવ છે, કૌઈ પિતામહ છે, एवं पांखोंकी हवासे मयूरोंके गर्भ रहता है,
 इत्यादि । यह संज्ञा ज्ञानावरणीय कर्मके क्षयोपशमसे और मोहनीय
 कर्मके उदयसे होती है ९ ।

ओघ संज्ञा-अव्यक्त उपयोग रूप होती है और यह बेलों (लताओं) का
 जो पासमें पड़ी हुई वस्तु होती है उस पर चढ़ने आदिरूप लिङ्गसे अनुमित
 होती है, ज्ञानावरणीय कर्मके अल्प क्षयोपशमसे होती है यहां प्रथम
 यावत्पदसे “ भय संज्ञा मैथुन संज्ञा ” इन दो संज्ञाओंका ग्रहण हुआ
 है तथा दूसरे यावत्पदसे मान संज्ञा माया संज्ञा आदि संज्ञाओंका

કપટરૂપ હોય છે અને લોભસંજ્ઞા ગૃહિ (લાલચ)રૂપ હોય છે. ક્રોધાદિ ચારે
 સંજ્ઞાઓ મોહનીયકર્મના ઉદયથી જન્મ હોય છે.

લોકસંજ્ઞા-પોતાની સ્વચ્છન્દ મતિથી કોઈ પણ કલ્પના કરવારૂપ લોકસંજ્ઞા
 હોય છે. જેમ કે એવી કલ્પના કરવી કે અપુત્ર માનવીની પરલોકમાં સદ્ગતિ
 થતી નથી, કૂતારાઓ યક્ષ છે, બ્રાહ્મણો દેવો છે, ક ગડાઓ પિતામહ છે,
 પાંખોની હવાથી મયૂરોને (માઠા પક્ષીઓને) ગર્ભ રહે છે, ઇત્યાદિ જે
 કલ્પના કરવામાં આવે છે તેને લોકસંજ્ઞા કહે છે.

આ સંજ્ઞા જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી અને મોહનીય કર્મના
 ઉદયથી જન્મ હોય છે.

ઓઘસંજ્ઞા-આ સંજ્ઞા અવ્યક્ત ઉપયોગરૂપ હોય છે, અને વેલાઓ
 પાસે રહેલી વસ્તુઓનો આધાર લઈને ઊંચા વધે છે, તે લક્ષણ અને બીજાં
 લક્ષણો વડે આ સંજ્ઞાનું અનુમાન કરી શકાય છે આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના
 અલ્પક્ષયોપશમથી જન્મ હોય છે.

આ સૂત્રમાં “ યાવત્ ” પદથી ભયસંજ્ઞા આદિને ગ્રહણ કરવાની છે અને
 બીજા યાવત્ પદથી માનસંજ્ઞા માયાસંજ્ઞા વિગેરે સંજ્ઞાઓ સમજવાની છે.
 તે બધી સંજ્ઞાઓનાં નામ ઉપર આપી દેવામાં આવ્યા છે. અહીં સામાન્ય
 જીવ પદને આશ્રિત કરીને આ સંજ્ઞાઓનું કથન કરવામાં આવ્યું છે-પંચેન્દ્રિય

સંજ્ઞા માયાસંજ્ઞા ચેતિ । એતાઃ સંજ્ઞાઃ પચ્ચેન્દ્રિયાનાશ્રિત્ય વ્યાખ્યાતાઃ એકેન્દ્રિયા-
દીનાં તુ યથોક્ત ક્રિયાપ્રયુક્ત કર્મોદયાદિપરિણતિરૂપા એવ તા વોધ્યા ઇતિ ।

इत्थं सामान्यतः संज्ञाभेदानभिधाय संप्रति ता एव चतुर्विंशतिदण्डकस्थम-
त्येकजीवमाश्रित्याह—‘ नेरइयाणं ’ इत्यादि । नैरयिकाणां=नारकजीवानाम् एव-
मेव=अनन्तरोक्तसंज्ञावदेव दश संज्ञा वोध्या । एताः संज्ञा न केवलं नारकाणामेव
अपि तु नारकाधारभ्य वैमानिकान्तानां चतुर्विंशतिदण्डकोक्तानां समस्तजीवानां
भवतीति दर्शयितुमाह—‘ एवं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ’ इति । सू. ५८ ॥

अनन्तरसूत्रे नैरयिकादि वैमानिकान्तानां संज्ञा उक्ताः । तत्र वैमानिकाः

ग्रहण हुआ है । ये संज्ञाएँ यहाँ पञ्चेन्द्रिय जीवोंके अश्रित नहीं करके
व्याख्यात हुई हैं । एकेन्द्रिय आदि जीवोंके तो ये यथोक्त क्रिया प्रयुक्त
कर्मादय आदिकी परिणति रूपही होती हैं ऐसा जानना चाहिये ।

इस तरहसे सामान्य रूपसे संज्ञा भेदोंको कहकर अब सूत्रकार
उनका कथन चौबीस दण्डकोंमें प्रत्येक जीवको आश्रित करते हैं--
“ नेरइयाणं ” इत्यादि-

इस सूत्र द्वारा यह प्रकट किया गया है कि नारक जीवोंको अन-
न्तरोक्त संज्ञाओंकी तरह ही १० संज्ञाएँ होती हैं-ये संज्ञाएँ केवल नार-
कियोंको ही होती हैं ऐसी बान नहीं हैं किन्तु नारकसे लेकर वैमानिक-
तकके समस्त जीवोंको होती है । यही बात-“ एवं निरंतरं जाव वेमा-
णियाणं ” इत्यादि सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है ॥ सूत्र ५८ ॥

इस पूर्वोक्त ५८ वे सूत्रमें नैरयिकसे लेकर वैमानिक तकके समस्त
जीवोंके संज्ञाएँ होती हैं ऐसा कहा गया है-इसमें वैमानिक जो जीव

જીવોને આશ્રિત કરીને આ સંજ્ઞાઓનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું નથી એકેન્દ્રિય
આદિ જીવોમાં તો તે સંજ્ઞાઓ યથોક્ત ક્રિયાપ્રયુક્ત કર્મોદય આદિની પરિણતિ
રૂપ જ હોય છે, એમ સમજવું.

આ રીતે સામાન્ય રૂપે સંજ્ઞાના ભેદોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર ૨૪
દંડકોમાંના પ્રત્યેક દંડકના જીવને અનુલક્ષીને આ સંજ્ઞાઓનું કથન કરે છે-
“ નેરइयाणं ” ઇત્યાદિ-આ સૂત્ર દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે
ઉપર્યુક્ત હસે પ્રકારની સંજ્ઞાઓનો નારકોમાં સદ્ભાવ હોય છે. આ સંજ્ઞાઓનો
એકલાં નારકોમાં જ સદ્ભાવ હોય છે, એવું નથી પરંતુ નારકોથી લઈને
વૈમાનિકો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોમાં પણ આ સંજ્ઞાઓનો સદ્ભાવ હોય
છે. એજ વાત સૂત્રકારે “ एवं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા
પ્રકટ કરી છે ॥ સૂ. ૫૮ ॥

આગલા સૂત્રમાં એણું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે આહારસંજ્ઞા
આદિ હસે સંજ્ઞાઓનો નારકથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોમાં સદ્ભાવ

સુખવેદનાનુભવિનો ભવન્તિ । નૈરયિકાસ્તુ દુઃસ્વવેદનાનુભવિન ઇતિ નૈરયિકાણાં
યા દુઃસ્વવેદના ભવન્તિ તાઃ પ્રસન્નતઃ પ્રાહ—

મૂલ્ય- નેરહ્યા ણં દસવિહં વેયણં પચ્છણુભવંતિ, તં જહા-
સીયં ૧ ડસિણં ૨ સુહં ૩ પિવાસં ૪ કણ્ડં ૫ પરતન્નતાં ૬ ભયં ૭
સોગં ૮ જરં ૯ વાહિં ૧૦ ॥ સૂ૦ ૫૯ ॥

જ્ઞાયા—નૈરયિકાઃ સ્વલુ દશવિધાં વેદનાં પ્રત્યનુભવન્તિ, તચ્ચથા—શીતામ્
ઉષ્ણામ્ ૨ ક્ષુધાં ૩ પિપાસાં ૪ કણ્ડં ૫ પરતન્નતાં ૬ ભયં ૭ શોકં ૮ જરાં ૯
વ્યાધિમ્ ૧૦ ॥ સૂ૦ ૫૯ ॥

ટીકા—‘ નેરહ્યા ણં ’ ઇત્યાદિ—

નૈરયિકાઃ સ્વલુ=નિશ્ચયેન દશવિધાં વેદનાં=પીડામ્ પ્રત્યનુભવન્તિ, તચ્ચથા—

હોતે હું વે સુખ વેદનાનુભવી હોતે હું, ઓર જો નૈરયિક જીવ હોતે હું
વે દુઃસ્વ વેદનાનુભવી હોતે હું—હસલિયે અથ સૂત્રકાર નૈરયિક જીવોંકી
જો દુઃસ્વ વેદનાઈ હોતી હું ડનકા પ્રસન્નતઃ કથન કરતે હું—

“ નેરહ્યાણં દસવિહં વેયણં ” ઇત્યાદિ ॥ સૂત્ર ૫૯ ॥

ટીકાર્થ—નૈરયિકોં ૧૦ પ્રકારકી વેદનાકા અનુભવં કરતેહું—જૈસે—શીત
વેદના ૧, ઉષ્ણ વેદના ૨, ક્ષુધા વેદના ૩, પિપાસા વેદના ૪, કુણ્ડ વેદના ૫,
પરતન્નતા વેદના ૬, ભયવેદના ૭, શોકવેદના ૮, જરા વેદના ૯,
એવં વ્યાધિ વેદના ૧૦ ।

વેદના શબ્દકા અર્થ પીડા હૈ, નૈરયિક ૧૦ પ્રકારકી વેદનાકા જો

હોય છે. ઉપર્યુકત ૨૪ દંડકના જે શ્રવે છે તેમાંના વૈમાનિક દેવે સુખ-
વેદનાનુભવી (સાતાવેદનીયને અનુભવ કરનારા) હોય છે. અને નારકે દુઃખ
વેદનાનુભવી (અસાતા વેદનાને અનુભવ કરનારા) હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર
નારક શ્રવેની દુઃખવેદનાઓનું નિરૂપણ કરે છે—

“ નેરહ્યાણં દસવિહં વેયણં ” ઇત્યાદિ—(સૂ ૫૯)

ટીકાર્થ—નારકે દસ પ્રકારની વેદનાઓનું વેદન કરે છે. તે વેદનાઓ નીચે
પ્રમાણે કહી છે—

(૧) શીતવેદના, (૨) ઉષ્ણવેદના, (૩) ક્ષુધાવેદના, (૪) પિપાસાવેદના, (૫)
કંડુવેદના, (૬) પરતન્નતાવેદના, (૭) ભયવેદના, (૮) શોકવેદના, (૯) જરા
વેદના અને (૧૦) વ્યાધિવેદન.

વેદના એટલે પીડા. નારક શ્રવે શીતવેદના આદિ દસ વેદનાઓનું વેદન
કરે છે.

શીત સ્પર્શ વડે જતિત જે વેદના છે. તેનું નામ શીતવેદના છે, ઉષ્ણ

‘ શીતામ્ ’ इत्यादि । तत्र-शीता=शीतस्पर्शजनिता वेदना १। उष्णा=उष्णस्पर्शज-
नितावेदना २। क्षुत्=बुभुक्षा ३। पिपासा-प्रसिद्धा ४। कण्डूः=खर्जूः ५। ‘परज्ज्ञे’
इति देशीयशब्दः परतन्त्रतार्थवाचकः । ततश्च-परतन्त्रता=पराधीनता ६। भयं-
प्रसिद्धम् ७। शोकः दैन्यम् ८। जरा=वृद्धता ९। व्याधिः=ज्वरकुष्ठादिरूपः १०
इति ॥ सू० ५९ ॥

अयं च वेदनादिरूपोऽर्थोऽमूर्तः । अमूर्तमर्थं च जिन एव जानाति न तु
छन्नस्य इति दर्शयितुमाह—

मूलम्—दस ठाणाइं छउमत्थे णं सव्वभावेणं ण जाणइ ण
पासइ, तं जहा-धम्मत्थिकायं १ जाव वायं ८। अयं जिणे भवि-
स्सइ वा ण वा भविस्सइ ९; अयं सव्वदुक्खाणमंतं करिस्सइ
वा ण वा करिस्सइ १०। एयाणि चेव उप्पन्ननाणदंसणधरे
अरहा जाव अयं सव्वदुक्खाणमंतं करिस्सइ वा ण वा करि-
स्सइ १० ॥ सू० ६० ॥

अनुभव करते हैं, सो उसका तात्पर्य ऐसा है—शीत स्पर्शसे जनित
जो वेदना होती है, वह शीत वेदना है, उष्ण स्पर्शसे जनित जो वेदना
होती है वह उष्ण वेदना है, भूखकी वेदनाका नाम क्षुत् वेदना है,
प्यासकी वेदनाका नाम पिपासा वेदना है, खुजलीकी वेदनाका नाम
कण्डू वेदना है “ परज्ज्ञे ” यह देशीय शब्द है और यह परतन्त्रता रूप
अर्थका वाचक है परतन्त्रता—पराधीनता एवं भय—डर ये तथा शोक—
दैन्य, जरा वृद्धता, एवं ज्वर, कुष्ठादि रूप व्याधि ये सब भोगी जाती
हैं इसलिये वेदना रूप हैं ॥ सूत्र ५९ ॥

સ્પર્શં વડે જનિત જે વેદના છે તેનું નામ ઉષ્ણવેદના છે. બૂખને
કારણે જીવ જે વેદનાનો અનુભવ કરે છે તે વેદનાનું નામ ક્ષુધાવેદના અને
પ્યાસ (તૃષ્ણા)ને કારણે જે વેદના અનુભવે છે તેને પિપાસાવેદના કહે છે.
ખજવાળરૂપ વેદનાનું નામ કંડૂવેદના છે “ પરજ્ઞે ” આ ગામઠી શબ્દ છે અને તે
પરતન્ત્રતાનું વાચક છે. નારક જીવને પરતન્ત્રતારૂપવેદના, ભયરૂપવેદના, (દૈન્ય)
રૂપ વેદના, જરા (વૃદ્ધત્વ)રૂપ વેદના અને તાવ આદિ વ્યાધિયો રૂપ વેદના
પણ ભોગવવી પડે છે. ॥ સૂત્ર ૫૯ ॥

છાયા—દશ સ્થાનાનિ છદ્મસ્થઃ સ્વલ્લ સર્વભાવેન ન જાનાતિ ન પશ્યતિ, તદ્વયા—ધર્માસ્તિકાયં ૧ યાવદ વાયુમ્ ૮, અયં જિનો ભવિષ્યતિ વા ન વા ભવિષ્યતિ ૯, અયં સર્વ દુઃસ્વાનામન્તં કરિષ્યતિ વા ન વા કરિષ્યતિ ૧૦। એતાન્યેવ ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરઃ અર્હન્ યાવત્ અયં સર્વદુઃસ્વાનામન્તં કરિષ્યતિ વા ન વા કરિષ્યતિ ૧૦। ॥ સૂ. ૬૦ ॥

ટીકા—' દસ ઠાણાં ' સ્ત્યાદિ—

છદ્મસ્થઃ—પરમાવધિજ્ઞાન યુક્તો મુનિઃ દશ સ્થાનાનિ સર્વભાવેન=સાક્ષાત્કારેણ—પ્રત્યક્ષતયેત્યર્થઃ, ન જાનાતિ ન પશ્યતિ । તાનિ સ્થાનાન્યાહ—તદ્વયા—

વેદના આદી રૂપ અર્થ અમૂર્ત હોતા હૈ, ઓર જો અમૂર્ત હોના હૈ ઉસે જિનહી જાનતેહૈં છદ્મસ્થ નહીં હસી વાતકો અથ સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરતે હૈં—“ દસ ઠાણાં છદ્મસ્થેણ સર્વભાવેણ ” ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૬૦ ॥

ટીકાર્થ—૧૦ સ્થાનોંકો છદ્મસ્થ સર્વ ભાવસે જાનતાહૈ ન દેખનાહૈ—થે ૧૦ સ્થાન હસ પ્રકારસે હૈં—ધર્માસ્તિકાય ૧ યાવત્ વાયુ ૮ યહ જિન હોગા યા નહીં હોગા ૯ ઓર યહ સર્વ દુઃસ્વોંકા અન્ત કરેગા યા નહીં કરેગા ઇન્હીં ૧૦ સ્થાનોંકો ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શન ધારી જિન અર્હન્ત યાવત્ યહ સર્વ દુઃસ્વોંકા અન્ત કરેગા યા નહીં કરેગા યહ સઘ જાનતે હૈં—

છદ્મસ્થ પદસે યહાં પરમ અવધિજ્ઞાન ઘર્જિત મુનિ લિયા ગયા હૈ, એસા છદ્મસ્થ મુનિ ઇન પૂર્વોક્ત ૧૦ સ્થાનોંકો નહીં જાનતા હૈ ધર્માસ્તિકાયકે સાથ આગત યાવત્પદસે અધર્માસ્તિકાય આકા-

વેદનારૂપ પદાર્થો અમૂર્ત હોય છે. એવાં અમૂર્ત પદાર્થોને જિનેન્દ્ર ભગવાનો જ જાણી શકે છે—છદ્મસ્થ એવો તેમને જાણી-દેખી શકતા નથી. એજ વાતને સૂત્રમાં હવે પ્રકટ કરે છે—

“ દસ ઠાણાં છદ્મસ્થેણ સર્વભાવેણ ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૬૦)

ટીકાર્થ—નાથેનાં દસ સ્થાનોને છદ્મસ્થ સર્વભાવ (પ્રત્યક્ષરૂપે) જાણતો પણ નથી. અને દેખતો પણ નથી—(૧ થી ૮) ધર્માસ્તિકાયથી લઈને વાત પર્યન્તના આઠ પદાર્થો (૮) અમુક વ્યક્તિ જિન (કેવળી) થશે કે નહી. (૯) અને અમુક વ્યક્તિ સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરશે કે નહીં કરે. ૧૦

પરન્તુ જેમને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે એવાં અહીં જિનેન્દ્ર ભગવાન ઉપયુક્ત દસે સ્થાનોને જાણે છે અને દેખે છે.

આ સૂત્રમાં અવધિજ્ઞાનથી રહિત મુનિને છદ્મસ્થ પદ દ્વારા અહણ કરવામાં આવેલ છે. એવો છદ્મસ્થ મુનિ ધર્માસ્તિકાય આદિ

धर्मास्तिकायमित्यादि । अत्र-यावत्पदेन-अधर्मास्तिकायम् २, आकाशास्तिकायं ३, जीवमशरीरप्रतिबद्धम् ४, परमाणुपुद्गलम् ५, शब्दं ६, गन्धमिति ७ पट्ट पदानि गृह्यन्ते । ततश्च धर्मास्तिकायादि गन्धान्तानि सप्त स्थानानि छद्मस्थः साक्षात्कारेण न जानाति न पश्यतीति सप्त स्थानानि कथितानीति सप्त स्थानानि ७। तथा-छद्मस्थः सर्वभावेन वातं=वायुम् न जानाति न पश्यतीत्यष्टमं स्थानम् । ८। तथा-‘अयं जनो जिनः=केवलो भविष्यति न वा भविष्यति’-इति छद्मस्थः साक्षात्कारेण न जानाति न पश्यतीति नवमं स्थानम् । ९। तथा-अयं जनः सर्वदुःखानां=शारीरिकमानसिकसकलदुःखानाम् अन्तम्=अवसानं करिष्यति न वा करिष्यति-इति छद्मस्थः सर्वभावेन न जानाति न पश्यतीति दशमं स्थानम् ॥ १० ॥ एतानि दश स्थानानि छद्मस्थः श्रुतज्ञानेन तु जानात्येव । अत्रेदं बोध्यम्-पर-

शास्तिकाय अशरीरप्रतिबद्ध जीव, परमाणु पुद्गल, शब्द एवं गन्ध इन छह पदोंका ग्रहण हुआ है, इस तरह छद्मस्थ इन धर्मास्तिकायादिक गन्धान्तके ज्ञात स्थानोंको साक्षात् रूपसे नहीं जानता है, और न देखता है तथा-छद्मस्थ सर्वभावसे वायुको नहीं जानता है ८, और नहीं देखता है, तथा छद्मस्थ यह जन जिन होगा या नहीं होगा ९ इस बातको भी स्पष्ट रूपसे नहीं जानता है, और न देखता है तथा-यह जन शारीरिक मानसिक सकल दुःखोंका नाश करेगा या नहीं करेगा यह बात भी साक्षात् रूपसे वह नहीं जानता है और नहीं देखता है १० पर वह छद्मस्थ इन सब स्थानोंको श्रुतज्ञानके बलसे तो जानता ही है । यहाँ ऐसा समझना चाहिये-अवधिज्ञानी यद्यपि छद्मस्थही है, पर उस छद्मस्थकी यहाँ विवक्षा नहीं हुई है, क्योंकि

इस स्थानाने ज्ञातुतो-देખतो नथी. सूत्रमां धर्मास्तिकायनी पछी जे, ‘यावत् (पर्यन्त) पद वपरायुं छे तेना द्वारा नीयेनां छ स्थानाने अदृष्टु करवामां आऽयां छे-अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, अशरीर प्रतिबद्धजिव, परमाणुपुद्गल, शब्द अने गंध. आ रीते छद्मस्थजिव धर्मास्तिकायभी लक्षने शब्द पर्यन्तना सात अमूर्त्त पदार्थाने साक्षात् रूपे ज्ञातुतो नथी, तथा (८) छद्मस्थ जिव वायुने पणु सर्वभावे-साक्षात् रूपे ज्ञातुतो नथी अने देખतो नथी. (९) आ भाषुस जिन (केवली) थशे के नही, आ वात पणु ते स्पष्ट रूपे ज्ञाणी देणी शकतो नथी. (१०) असुक भाषुस समस्त दुःखाने-शारीरक अने मानसिक दुःखाने नाशकर्ता थशे के नही, जे वातने पणु छद्मस्थ साधु साक्षात् रूपे ज्ञातुतो नथी अने देખतो नथी. परंतु ते छद्मस्थ जिव श्रुतज्ञानना प्रभावथी आ दसे स्थानाने सामान्यरूपे तो ज्ञातु ज छे. अही जेपुं समजपुं जेधजे के अवधिज्ञानी जे के छद्मस्थ ज छेय छे,

અવધિજ્ઞાની યદ્યપિ છદ્મસ્થ એવ તથાપિ સ નેહ વિવક્ષિતઃ, પરમાણુપુદ્ગલસ્ય શબ્દસ્ય ગન્ધસ્ય વાયોશ્ચ તત્સાક્ષા ત્કારવિપયત્વાત્ ।

નહુ ' સર્વભાવેન ' इत्यस्य ' सर्वपर्यायेण ' इत्यर्थः, एवं च अवधिज्ञानी सर्वपर्यायेण परमाणुपुद्गलादीन् न जानाति न पश्यतीति छद्वસ્થપदेन अवधिमनःपर्यायज्ञानिनोऽपि ग्रहणे का हानिः ? इतिचेत्, अत्रोच्यते—यदि ' सर्वभावेन ' इत्यस्य ' सर्वपर्यायेण ' इत्यर्थः स्वीक्रियते, तर्हि ' अशरीरप्रतिबद्धं जीवं छद्वस्થः सर्वपर्यायेण न जानाति न पश्यति ' इत्युक्ते शरीरप्रतिबद्धं जीवं तु सर्वपर्यायेण जानाति पश्यतीत्यर्थो गम्यते । न च शरीर-

અવધિજ્ઞાની રૂપ છદ્મસ્થ પરમાણુ પુદ્ગલકો શબ્દકો ગન્ધકો એવં વાયુકો સાક્ષાત્ રૂપસે જાનતા હૈ ।

શંકા—યહાં સૂત્રમે " સર્વ આવ પદ " આપા હૈ, સો ઇસકા અર્થ સર્વ પર્યાય એસા ઘડી માના જાવે તો યહ જ્ઞાન ઓ સ્પષ્ટ હો જાતી હૈ, કિ અવધિજ્ઞાની ઓ પરમાણુ આદિ પુદ્ગલોકો સર્વ આવસે નહીં જાનતા હૈ, તો ફિર ઇસસે જો આપ ઇનકે ગ્રહણકા નિષેધ કરતે હૈ—ઘહ નહીં હો સકતા હૈ, નહીં હોનેસે ઇનકે ઓ ગ્રહણમે છદ્મસ્થ પદસે આપકો કયા ઘાધા હૈ ?

ઉત્તર—યદિ આપકીહી ઘાન જ્ઞાન લી જાવે—તોં ફિર ઇસકા એસા અર્થ નિકલતા હૈ કિ છદ્મસ્થ જીવ અશરીર પ્રતિબદ્ધ જીવકો સર્વ પર્યાયસે નહીં જાનતા હૈ, નહીં દેખતા હૈ પરન્તુ ઘહ શરીર પ્રતિબદ્ધ જીવકો તો સર્વ પર્યાયસે જાનતા ઓર દેખતા હૈ સો એસા અર્થ હો જાને પર

પરન્તુ એવા છદ્મસ્થની વાત અહીં કરવામાં આવી નથી, કારણ કે અવધિજ્ઞાની રૂપ છદ્મસ્થ પરમાણુપુદ્ગલને, શબ્દને, ગંધને અને વાયુને સાક્ષાત્ રૂપે જાણે છે.

શંકા—અહીં સૂત્રમાં " સર્વભાવે (સાક્ષાત્રૂપે) " પદ આપ્યું છે. જો તે પદનો અર્થ " સર્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ " એવો માનવામાં આવે તો એ વાત પણ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યાયજ્ઞાની પણ પરમાણુ આદિ પુદ્ગલોને સર્વભાવે (સર્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ) જાણતો નથી. આ પ્રકારે વિચાર કરવામાં આવે તો અવધિજ્ઞાની અને મનઃપર્યાયજ્ઞાનીને પણ છદ્મસ્થ જીવ તરીકે ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ આપ શા કારણે કરો છો ? તેમને પણ છદ્મસ્થ એવો જ કહેવામાં શો વાધો આવે છે ?

ઉત્તર—જો તેમને પણ છદ્મસ્થ માની લેવામાં આવે, તો એવું માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે કે છદ્મસ્થ જીવ અશરીર પ્રતિબદ્ધ જીવને સર્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ જાણતો અને દેખતો નથી, પરન્તુ તે શરીર-પ્રતિબદ્ધ જીવને તો સર્વ

प्रतिबद्ध जीवम् अवधिज्ञानी सर्वपर्यायेण जानाति । अतः 'सर्वभावेन' इत्यस्य 'साक्षात्कारेण' इत्येवार्थो युक्तः । परमाणुपुद्गलादींस्तु साक्षात्कारेण अवध्यादिज्ञानी जानात्येव, अतश्छद्मस्थपद्वेनात्र अवध्यादिरहित एव ग्राह्य इति । जिनस्तु - एतानि दशस्थानानि साक्षात्कारेण जानात्येवेत्यत आह- 'एयाणि चैव' इत्यादीति ॥ सू. ६० ॥

'सर्वज्ञो जिनो दशविधान् भावान् सर्वभावेन जानाति पश्यति' इत्युक्तम् । स च सर्वज्ञो जिनो यान् परोक्षार्थप्रदर्शकान् श्रुतविशेषान् प्रणीतवान्, तानेव दशस्थानकोपयुक्तान् श्रुतविशेषानाह—

सूत्रम्—दस दसाओ पणत्ताओ, तं जहा—कम्मविवागद-
साओ १, उवासगदसाओ २ अंतगडदसाओ ३ अणुत्तरो-

भी आपके अभिमतकी सिद्धि नहीं होती है क्योंकि अवधिज्ञानी रूप छद्मस्थ शरीर प्रतिबद्ध जीवको सर्व पर्यायसे नहीं जानता है और नहीं देखता है, इसलिये सर्वभाव शब्दका अर्थ "साक्षात्कार रूपसे" ऐसा ही करना चाहिये "सर्व पर्यायसे" ऐसा अर्थ नहीं करना चाहिये "अवधिज्ञानी पुद्गलादीकोको साक्षात्कार रूपसे तो जान लेही हैं। इसलिये छद्मस्थ पदसे यहाँ अवधि भावि ज्ञानसे विहीन जो छद्मस्थ हैं—वही गृहीत हुआ है ऐसा समझना चाहिये जब छद्मस्थ इन्हे साक्षात् रूपसे नहीं जानना है, तो फिर इन्हे साक्षात् रूपसे कौन जानता है ? तो इसके लिये कहा गया है—'एयाणि चैव' इत्यादि—इन १० स्थानोंको जो जिन हैं वे तो साक्षात् रूपसे जानतेही हैं ॥ सू. ६० ॥

पर्यायिणी अपेक्षाओं लक्षणों छे अने देखे छे. जे आ प्रकारने अर्थ स्वीकारवामां आवे तो पथ आपनी जे मान्यता छे ते सिद्ध यती नथी कारणे के अवधि-अने...मनःपर्यवज्ञानीरेपे छद्मस्थ एव (साधु) शरीर प्रतिबद्ध एवने सर्वपर्यायिणी अपेक्षाओं लक्षणतो अने देखतो नथी. तेथी "सर्वभाव" पदने अर्थ "साक्षात्काररेपे, (रूपरेपे)" ज थतो. जेधमें नडी. अप्रभिज्ञानी अने मनःपर्यवज्ञानी पुद्गलादिकेने साक्षात्रेपे (रूपरेपे) तो लक्षणता ज नथी. तेथी छद्मस्थ पद द्वारा अडी अवधिज्ञान आदि ज्ञानोथी रूढित एव ज अर्हण थवे. जेधमें जे छद्मस्थ तेमने साक्षात्रेपे लक्षणतो नथी, तो तेमने साक्षात्रेपे कोष लक्षणों छे ? आं प्रश्नने—जवाअ "एयाणि चैव" धत्यादि सूत्रपाठ द्वारा जे वात् प्रकट करवामां आवी छे के अडत जिन केवली आ पुद्गलादि दसे स्थानोने साक्षात्रेपे लक्षी शके छे अने देखी शके छे. ॥ सू. ६० ॥

ववाइयदसाओ ४ आथारदसाओ ५ पण्हावाअरण-
 दसाओ ६ बंधदसाओ ७ दोगिद्धदसाओ ८ दीहदसाओ ९
 संखेवियदसाओ १०। कम्मविवागदसाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता,
 तं जहा-भियापुत्ते १ य गोत्तासे २, अंडे ३ समडे ४ त्तियावरे।
 माहणे ५ णंदिसेणे ६, य सौरियत्ति ७ उदुंवरे ८ ॥१॥ तहसु-
 द्वाहे आमलए ९ कुमारे लेच्छई १० इय ॥ १ ॥ उवासगदसाणं
 दस अज्झयणा पण्णत्ता, तं जहा-आणंदे १ कामदेवे २ य
 गाहावइ चुलणीपिया ३। सुरादेवे ४ चुल्लसयाए ५ गाहावइ कुंड-
 कोलिए ६। सहालपुत्ते ७ महाअयए ८ णंदिणीपिया ९, साल-
 इयापिया १० ॥ २ ॥ अंतगडदसाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता,
 तं जहा-णमि १ मातंगे २ सोमिले ३ रामयुत्ते ४ सुदंसणे ५
 चेव । जमाली ६ य भगाली ७ य, किंकम्भे ८ पल्लएइ ९ य
 ॥ १ ॥ फाळे अंबडपुत्ते १० य, एमेए दस आहिया ॥ ३ ॥ अणु-
 त्तरोववाइयदसाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता, तं जहा-इसिदासे
 १ य धन्ने २ य सुनक्खत्ते ३ य काइए ४ इय । सट्टाणे ५
 सालिभहे ६ य, आणंदे ७ तेयली ८ इय ॥ १ ॥ दसन्नभहे
 ९ अइसुत्ते १०, एमेए दस आहिया ॥ ४ ॥ आथारदसाणं
 दस अज्झयणा पण्णत्ता, तं जहा-वीसं असमाहिट्ठाणा १ एग-
 वीसं सबला २ तेत्तीसं आसायणाओ ३ अट्टविहा गणिसंपया
 ४ दस चित्तसमाहिट्ठाणा ५ प्णारस उवासगपडिमाओ ६ वारस
 भिक्खुपडिमाओ ७ पज्जोसवणाकप्पो ८ तीसं मोहणिज्जठाणा

१ आयाइट्टाणाइं १० ॥ ५ ॥ पणहावागरणदसाणं दस अज्झयणा पणत्ता, तं जहा-उवमा १ संखा २ इसिभासियाइं ३ आयरियभासियाइं ४ महावीरभासियाइं ५ खोमगपसिणाइं ६ कोमलपसिणाइं ७ अहागपसिणाइं ८ अंगुट्टपसिणाइं ९ बाहुपसिणाइं १० ॥ ६ ॥ बंधदसाणं दस अज्झयणा पणत्ता, तं जहा-बंधे १ य, मोक्खे २ य, देवद्धि ३, दम्मरमंडले ४ वि य, आयरिय विप्पडिवत्ती ५, उज्झायविप्पडिवत्ती ६, भावणा ७, विमुत्ती ८ साओ ९ कम्मे १० ॥ ७ ॥ दोगिद्धिदसाणं दस अज्झयणा पणत्ता, तं जहा-वाए १ विवाए २ उववाए ३ सुखित्ते कसिणे ४ बायालीसं सुमिणा ५ तीसं महासुमिणा ६ बावत्तरिं सब्ब सुमिणा ७ हारे ८ राम्मे ९ गुत्ते १० एमेए दसआहिया ॥ ८ ॥ दीहदसाणं दस अज्झयणा पणत्ता, तं जहा-वंदे १ सूरिए २ सुक्के ३ य सिरिदेवी ४ पभावई ५ दोवसमुदोवती ६ बहुपुत्ती ७ मंदरेइय ८; थेरे संभूयविजए ८ पम्ह ऊसासनोसात्ते १० ॥ ८ ॥ संखेवियदसाणं दस अज्झयणा पणत्ता, तं जहा-खुड्डिया विमाणपविभत्ती १ महल्लिया विमाणपविभत्ती २ अंग-चूलिया ३ वंगचूलिया ४ विवाहचूलिया ५ अरुणोववाए ६ वरुणावे-वाए ७ मरुलोववाए ८ वेलंधरोववाए ६ वेसमणोववाए १० ॥ सू० ६१ ॥

छाया-दश दशाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कर्मविपाकदशाः १ उपासकदशाः २ अन्तकृद्दशाः ३ अनुत्तरोपपातिकदशाः ४ आचारदशाः ५ प्रश्नव्याकरणदशाः ६ बन्धदशाः ७ द्वियुद्धिदशाः ८ दीर्घदशाः ९ संज्ञेपिकदशाः १०। कर्मविपाकदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-मृगापुत्रः १ उज्झिक्कः २ अमग्नः ३ शकटे तिचापरे ४ बृह-स्पतिः ५ नन्दिषेण. ६। शौर्यदत्तः ७ उदुम्बरः ८ देवदत्ताः ९ अठ्ठश्व १० ॥ १ ॥ उपासकदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-आनन्दः १ कामदेवश्च २

गाथापतिचुलनीपिता ३। सुरादेवः ४ सुदशतकः ५ गाथापतिकण्डकोलिकः ६।
 सदाङ्गपुत्रः ७ महाशतकः ८ नन्दिनीपिता ९ शालेयिकापिता १० ॥१॥ अन्त-
 कृतदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—गौतमः १, समुद्रः २, सागरः ३
 गम्भीरश्चैव ४ भवति स्तिमितश्च ५। अचलः ६ काम्पिल्यः ७ खलु अक्षोभः
 ८ प्रसेनजिह्व ९ विष्णुः ॥३॥ अनुसरोपपानिकदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञ-
 प्तानि, तद्यथा—ऋषिदासश्च १ वन्यश्च २ मुनक्षत्रश्च ३ आख्यातः,। पेल्लकोः ४
 रामपुत्रश्च ५ चन्द्रिकः ६ पुष्टिमातृकः ७ ॥ १ ॥ पेढालपुत्रः अनगारः ८ नवमः
 पोट्टिल्लोऽपि ९ च। येह्ल्लो १० दशम उक्तः इमे च दश आख्याताः ॥ २ ॥४॥
 आचारदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विंशतिरसमाधिस्थानानि १,
 षड्विंशतिशषलाः २ त्रयस्त्रिंशत् आशातनाः ३ अष्टविंशो गणिसंपत् ४ दश
 यित्तसमाधिस्थानानि ५ एकादश उपासिकप्रतिमाः ६ द्वादशभिक्षुप्रतिमाः ७ पर्यु-
 षणाकल्पः ८ त्रिंशद् बोधनीयस्थानानि ९ आयतिस्थानानि, १० ॥ ५ ॥ प्रश्न-
 व्याकरणदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—उपमा १ संख्या २ ऋषि-
 भाषितानि ३ आचार्यभाषितानि ४ महावीरभाषितानि ५ शौमकप्रश्नाः ६-
 कोमलप्रश्नाः ७ आदर्शप्रश्नाः ८ अङ्गुष्ठप्रश्नाः ९ बाहुप्रश्नाः १० ॥ ६ ॥ वन्य-
 दशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—वन्यश्च १ मोक्षश्च २ देवर्द्धिः ३
 दशरमण्डलम् ४ अपि च आचार्यविप्रतिपत्तिः ५ उपाध्यायविप्रतिपत्तिः ६
 भावना ७ विमुक्तिः ८ सातं ९ कर्मः १० ॥ ७ ॥ द्विष्टदशानां दश अध्यय-
 नानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—वातः १ विवातः २ उनातः ३ सुक्षिप्तं कृत्स्नं ४
 द्विचत्वारिंशत् स्वप्नाः ५ त्रिंशद् महास्वप्नाः ६ द्वासप्ततिः सर्वस्वप्नाः ७ हारी
 ८ रामो ९ द्युतः १० एवमेतानि दश आख्यातानि ॥ ८ ॥ दीर्घदशानां दश
 अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—चन्द्रः १ सूर्यः २ शुक्रश्च ३ श्रीदेवो ४ प्रभावती
 ५ द्वीपसङ्घट्टोपपत्तिः बहुपुत्री ७ मन्दर इति च ८ स्थविरः सम्भूतविजयः ९
 पक्ष्मोच्छ्वासनिःश्वासम् १० ॥ ९ ॥ संक्षेपिकदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि,
 तद्यथा—क्षुद्रिका विमानप्रविभक्तिः १ महती विमानप्रविभक्तिः २ अङ्गचूलिका
 ३ वक्रचूलिका ४ विवाहचूलिका ५ अरुणोपपातः ६, वरुणोपपातः ७ गरुडो-
 पपातः ८ वेलन्धरोपपातः ९ वैश्रवणोपपातः १० ॥ मू० ६१ ॥

सर्वज्ञ जिन दश प्रकारके भावोंको सर्व भावसे जानते देखते हैं,
 ऐसा तो कह दिया गया है अब उन सर्वज्ञ जिनने जिन परोक्षार्थ प्रका-

आगला सूत्रसांख्ये प्रतिपादन करवाभां आबुं छे किं सर्वज्ञ जिनने
 (केवलज्ञानी), इस प्रकारनां उपयुक्तभावोने साक्षात् रूपे ज्ञाने छे अने हेतु छे

टीका—दस दसाओ ' इत्यादि—

दशाः—दशाध्ययनयुक्तत्वाद् दशायाः=अवस्थायाः प्रतिपादकत्वाद् दशाः। शास्त्रविशेषाः दश प्रश्नाः तद्यथा—कर्मविपाकदशा, उपासकदशा—इत्यादि। तत्र—कर्मविपाकदशाः—कर्मणः=अशुभस्य कर्मणो यो विपाकः=परिणामः=फलं, तत्प्रतिपादिकाः दशाः। अत्र कर्मविपाकदशाशब्देन दुःखविपाकरूपः प्रथमश्रुतस्कन्ध एव गृह्यते, तस्याध्ययनानामेवात्र वक्ष्यमाणत्वादिति, १। उपासकदशाः=उपासकाः=श्रमणोपासकाः=श्रावका इति यावत्, तदनुष्ठेयक्रियाकदम्बप्रतिपादिका-

शक्यं श्रुत-विशेषोका प्रणयन-रचना क्रिया अथा है उन्हें सूत्रकार दशा-अध्ययन रूप दश स्थानसे प्रकट करते हैं—

“दस दसाओ पणत्ताओ” इत्यादि ॥ सूत्र ६१ ॥

टीकार्थ—दशा शब्दसे यहाँ शास्त्र विशेष गृहीत किये गये हैं, क्योंकि वे दश अध्ययनोंसे युक्त हैं, और दशा-अवस्थाओंके प्रतिपादक हैं वे इस प्रकारसे हैं—कर्म विपाक दशा १, उपासक दशा २, अन्तकृन् दशा ३, अनुत्तरोपपत्तिक दशा ४, आचार-दशा ५, प्रश्न व्याकरण दशा ६, बन्ध दशा ७, विगृह्यि दशा ८, दीर्घ दशा ९, एवं संक्षेपिक दशा १०।

अशुभ-कर्मके फलको प्रतिपादन करनेवाली जो दशाएँ हैं वे कर्म-विपाक दशा है, यहाँ कर्मविपाक दशा शब्दसे दुःखविपाक रूप प्रथम श्रुतस्कन्धही गृहीत हुआ है, क्योंकि यहाँ उसके अध्ययन ही कहे जावेगे, उपासक दशा=श्रमणोपासक श्रावक उपासक कहे गये हैं,

ते सर्वान् निमन्त्रोन्ने न परोक्षार्थं प्रकाशकं श्रुतविशेषानि रचना करी छे, तेमने सूत्रकार दशाध्ययनरूप इस स्थानो द्वारा प्रकट करे छे—

“दस दसाओ पणत्ताओ” इत्यादि—(सू. ६१)

टीकार्थ—‘दशा’ या पद द्वारा अही अमुक शास्त्रविशेषाने प्रकट करवामां आवेला छे, कारण के तेमो दस अध्ययनोथी युक्त छे अने दशा (अवस्थाओ)नुं प्रतिपादन करे छे, ते दस शास्त्रोनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) कर्मविपाकदशा, (२) उपासकदशा, (३) अन्तकृदशा, (४) अनुत्तरोपपत्तिकदशा, (५) आचारदशा, (६) प्रश्नव्याकरणदशा, (७) बन्धदशा, (८) विगृह्यिदशा, (९) दीर्घदशा, अने (१०) संक्षेपिकदशा।

अशुभ कर्मना इलनुं प्रतिपादन करवारी ने दशाओ छे तेमने कर्मविपाकदशा कहे छे, अही “कर्मविपाकदशा” पद द्वारा दुःखविपाक रूप प्रथम श्रुतस्कन्ध न प्रकट करवामां आवेला छे, कारण के तेमना दस अध्ययनो कहे जावेला छे।

दशा २। इति २। अन्तकृतदशाः—अन्तः=आयुषोऽवसानसमये केवलं प्राप्य धर्म-
देशनामदन्तवैव कर्मणां तत्फलभूतस्य संसारस्य च नाशः कृतो यैस्तेऽन्तकृताः,
तच्चरित्रमतिपादिका दशा इति ३। अनुत्तरोपपातिकदशाः—नास्ति उत्तरः=उत्कृ-
ष्टतरः=मथान उपपातो यस्मात् सोऽनुत्तरोपपातः=सर्वार्थसिद्धादिषु पञ्चमु-
विमानेषूपपात इत्यर्थः, स विद्यते येषां तेऽनुत्तरोपपातिकाः, तत्प्रतिबद्धकथा-
प्रतिपादिका दशा इति ॥ ४ ॥ आचारदशाः—आचारो=ज्ञानाचारादिः पञ्चविधः,
तत्प्रतिपादिका दशाः—दशाश्रुतस्कन्ध इति लुढाः ॥ ५ ॥ प्रश्नव्याकरणदशाः—

इन आवकों द्वारा करने योग्य क्रियाओंके प्रतिपादक जो दशा हैं वे
श्रमणोपासक दशा हैं २, अन्तःकृत दशा—अन्तमें—आयुके अवमानके
समयमें केवलज्ञानको प्राप्त करके धर्मदेशना दिये बिना ही जिन्होंने कर्मों
का एवं कर्मोंके फलभूत संसारका नाश कर दियाहै वे अन्तकृतहैं इनके
चरित्रका प्रतिपादन करनेवाली जो दशाएँ हैं वे अन्तकृत दशाएँ हैं ३, अनुत्त-
रोपपातिक दशा—जिस उपपातसे उत्कृष्टतर उपपात और कोई नहीं होना
है वह अनुत्तरोपपात है, ऐसा वह उपपात सर्वार्थसिद्ध आदि पांच विमा-
नोंमें होना है, यह अनुत्तरोपपात जिनके होना है वे अनुत्तरो-
पपातिक हैं। इनके सम्वन्धकी कथाको प्रतिपादन करनेवाली जो दशाएँ
हैं वे अनुत्तरोपपातिक दशा हैं ४।

आचारदशा—ज्ञानाचार आदिके भेदसे आचार पांच प्रकारका

उपासकदशा—श्रमणोपासक श्रावकोंने माटे अही उपासक शब्दने प्रयोग
थये छे ते श्रमणोपासक द्वारा करवा योग्य अनुष्ठानो (क्रियाओ)नुं प्रति-
पादन करनार जे दशा छे—जे शास्त्र छे तेनुं नाम श्रमणोपासकदशा छे

अन्तकृतदशा—आयुध्याना अन्तकाणे केवणज्ञानने प्राप्त करीने धर्मदेशना
दीधा बिना जे जेभणे कर्मोना अरे कर्मोना इक्षस्वइप संसारने अन्त करी दीधो
छे, तेमने अन्तकृत कहे छे. तेमना चरित्रनुं प्रतिपादन करनारी जे दशाओ
छे तेमनुं नाम अन्तकृतदशा छे.

अनुत्तरोपपातिकदशा—जे उपपात करता वधारे सारे उत्पात गोल्ले कोउ
होतो नथी, ते उपपातने अनुत्तरोपपात कहे छे. जेयो ते उपपात सर्वार्थसिद्ध
आदि पांच अनुत्तर विमानोमां थाय छे. जेभणे आ अनुत्तर उपपात प्राप्त
कुर्यो छे जेवां जेवने अनुत्तरोपपातिक कहे छे जेवां जेवो संबन्धीकथानुं
प्रतिपादन करनारी जे दशाओ छे तेमने अनुत्तरोपपातिक दशाओ कहे छे.

आचारदशा—ज्ञानाचार आदिना लोकोधी आचार पांच प्रकारना कहे छे.

प्रश्नाः—प्रच्छन्नानि, व्याकरणानि=उत्तराणि, तद्बुभयप्रतिपादिका दशा इति ॥६॥
 बन्धदशा—बन्धमोक्षादि प्रतिपादिका दशाः । बन्धाध्ययनस्य प्राथम्यात् अस्य
 सूत्रस्य बन्धदशाइति नाम बोध्यमिति ॥ ७ ॥ द्विगृद्धिदशाः—वातविवातादिदशा-
 ध्ययनात्मिकाः ॥ ८ ॥ दीर्घदशाः—चन्द्रसूर्याध्ययनात्मिकाः ॥ ९ ॥ तथा—
 संक्षेपिकदशाः=क्षुद्रिका विमानप्रविभक्तिरित्यादिदशाध्ययनात्मिका ॥ १० ॥ इति ।
 एतासु दशासु दशासु बन्धदशा द्विगृद्धिदशादीर्घदशासंक्षेपिकदशाख्याश्रतसो दशा
 विच्छिन्ना इति । इत्थं दशदशानां नामान्यभिधाय सम्प्रति प्रत्येकदशानां दशा-

कहा गया हैं, इस आचारकी प्रतिपादक जो दशाएँ हैं वे आचार दशा
 हैं ५ इसे दशाश्रुतस्कन्ध भी कहा गया है, प्रश्न व्याकरण दशा—प्रश्न
 और उत्तर इन दोनोंका कथन करनेवाली जो दशाएँ हैं वे प्रश्न
 व्याकरण दशा हैं ६ ।

बन्धदशा—बन्ध, मोक्ष आदिकी प्रतिपादक जो दशाएँ हैं वे बन्ध
 दशाहैं ७ इस सूत्रका जो बन्ध दशा ऐसी नामकरणहै, वह बन्धाध्ययनकी
 प्रथमताको लेकर है द्विगृद्धि दशा—वात विवात आदि १० अध्ययनोंसे
 यह सूत्र युक्त है दीर्घ दशा ९—चन्द्र सूर्य सम्बन्धी अध्ययनोंसे युक्त
 होनेके कारण सूत्रका नाम दीर्घ दशा हुआ है, संक्षेपिक दशा १०—यह
 सूत्र क्षुद्रिका विमानप्रविभक्ति, इत्यादि १० अध्ययनोंवाला है इन
 १० दशाओंमेंसे बन्ध दशा, द्विगृद्धि दशा, दीर्घ दशा एवं संक्षेपिक
 दशा वे चार दशाएँ सूत्र विच्छिन्न हो गये हैं । इस प्रकारसे १० दशा

आ आचारानुं प्रतिपादन करनारी ने दशाओ छे तेमने आचारदशा कडे छे.
 तेनुं गीशु' नाम दशाश्रुतस्कन्ध पषु छे

प्रश्नव्याकरणदशा—प्रश्न अने उत्तर आ अनेनुं कथन करनारी ने दशाओ
 छे, तेमने प्रश्नव्याकरणदशा कडे छे.

बन्धदशा—बन्ध, मोक्ष आदिनी प्रतिपादक ने दशाओ छे तेमने बन्ध
 दशा कडे छे. आ सूत्रनुं 'बन्धदशा' नाम आपवानुं करणु ओ छे के ते
 सूत्रना पडेला अध्ययननुं नाम अध अध्ययन छे.

द्विगृद्धिदशा—वात, विवात आदि इस अध्ययनोथी ओ सूत्रयुक्त छे.

दीर्घदशा—आ सूत्रमां चन्द्र अने सूर्य विषयक अध्ययनो छे

संक्षेपिकदशा—आ सूत्र क्षुद्रिका विमान प्रविलक्षित आदि इस अध्यय-
 नोथी युक्त छे.

उपर्युक्त १० दशाओ (सूत्रो)मांथी बन्धदशा, द्विगृद्धिदशा, दीर्घदशा
 अने संक्षेपिकदशा, आ चार दशाओ (सूत्रअन्थो) विच्छिन्न थई गयेल छे. आ

ध्ययनानि नामतः प्राह- 'कम्मविवाग्दसाणं' इत्यादि । तत्र-कर्मविपाकदशानां मृगापुत्र गोत्रासादीनि दशाध्ययनानि विज्ञेयानि । इमानि नामानि वाचनान्तरापेक्षया बोध्यानि । उपासकदशानाम् आनन्दादिगाथापतिचरित्रनिबन्धानि आनन्दादिनाम्ना प्रसिद्धानि दशाध्ययनानि विज्ञेयानीति ॥ २ ॥ अन्तकृतदशानां प्रथमवर्गे 'णमिमात्तगे' इत्यादि नामधेयानि दशाध्ययनानि । वाचनान्तरापेक्षाण्येतान्यध्ययनानि विज्ञेयानीति ॥ २ ॥ अनुत्तरोपपातिकदशानां तृतीयवर्गे ऋषिदासधन्यादीनि दशाध्ययनानि प्रज्ञप्तानीति । वाचनान्तरापेक्षाण्येतानि विज्ञेयानीति ॥ ४ ॥ आचारदशानां दशाश्रुतस्कन्धदशानां विंशतिः असमाधिस्थानानि एकविंशतिः शबलाः' इत्यादीनि दशाध्ययनानि विज्ञेयानीति ॥ ५ ॥ प्रश्नव्या-

ओंके सूत्रोंके नामोंका कथन करके अब सूत्रकार इन दशाओंमेंसे प्रत्येक दशाके १० अध्ययनोंके नाम कहते हैं- "कम्मविवाग्दसाणं" इत्यादि कर्मविपाकदशाके मृगापुत्र (मृगापुत्र) गोत्रासादिक आदि १० दश अध्ययन हैं ये नाम वाचनान्तरकी अपेक्षासे हैं, उपासक दशाके आनन्द आदि गाथापतिके चरित्रसे निबद्ध आनन्द आदि नामसे प्रसिद्ध १० अध्ययन हैं । अन्तकृत दशाके प्रथम वर्गमें "णमिमात्तगे" इत्यादि । नामक १० दश अध्ययन हैं ये अध्ययन वाचनान्तरकी अपेक्षासे हैं ऐसे जानना चाहिये अनुत्तरोपपातिक दशाके तृतीय वर्गमें ऋषिदास, धन्य आदि १० अध्ययन कहे गये हैं । ये भी वाचनान्तरकी अपेक्षासे हैं । दशाश्रुतस्कन्ध रूप जो आचारदशा है उसके २० असमाधि स्थानके और २१ शबल आदि दश प्रतिपादक २० अध्ययन हैं, प्रश्नव्याकरणा दशाके उपमा

प्रकारे दश दशाब्जो ('सूत्रो)नां नामानु' कथन करीने इसे सूत्रकार ते प्रत्येक दशाना इस इस अध्ययनोनां नाम प्रकट करे छे—

“कम्मविवाग्दसाणं” इत्यादि—

कर्मविपाकदशाना मृगापुत्र; गोत्रासादिक विगरे इस अध्ययनो छे. आ नामो वाचनान्तरनी अपेक्षाओ आप्यां छे. उपासकदशाना आनन्द आदि गाथापतिनु चरित्रनु निबद्ध करनारा आनन्द आदि नामना इस अध्ययनो छे.

अन्तकृतदशाना "णमिमात्तगे" इत्यादि नामना इस अध्ययनो छे. आ अध्ययनो वाचनान्तरनी अपेक्षाओ समझवाना छे, अनुत्तरोपपातिक दशाना तृतीय वर्गमां ऋषिदास, धन्य आदि इस अध्ययनो कहां छे. आ अध्ययनो ऋषि वाचनान्तरनी अपेक्षाओ कहां छे, अमं समझपुं. दशाश्रुतस्कन्धके अर्थ आचारदशा छे तेना इस अध्ययनो छे. ते अध्ययनोमां २० असमाधिस्थानोनु अने २१ शबल आदि दशाब्जोनु प्रतिपादन करवामां आंओनु छे. प्रश्नव्याकरण

करणदशानाम् उपमासंख्यादीनि दशाध्ययनानि विज्ञेयानि । सम्प्रत्येतानि विच्छिन्नानि । प्रचलितप्रश्नव्याकरणदशासु पञ्चास्रवद्वाराध्ययनानि पञ्चसंवरद्वाराध्ययनानि च दृश्यन्ते इति ॥ ६ ॥ बन्धदशानां बन्धमोक्षादीनि दशाध्ययनानि सन्ति । न चैतानि सम्प्रत्युपलभ्यन्ते । अतो बन्धदशानामशेषतां प्राप्ता इति ॥ ७ ॥ वात-विवातादिदशाध्ययनात्मिका द्विगृद्धिदशा अपि विच्छिन्नत्वान्नामशेषतामेव प्राप्ता इति ॥ ८ ॥ तथा-चन्द्र-सूर्य-शुक्रादिदशाध्ययनात्मिका दीर्घदशा अपि विच्छिन्ना एव । तथाप्यासां कानिचिदध्ययनानि निरयावलिकासूत्रे दृश्यन्ते । तथाहि-चन्द्र-सूर्य-शुक्र-बहुपुत्रिकेति चत्वार्यध्ययनानि पुष्पितानामक तृतीयवर्गे दृश्यन्ते, श्रीदेवीनामकमध्ययनं तु पुष्पचूलिकानामके चतुर्थे वर्गे । अवशिष्टान्यध्ययनानि

संख्या आदि १० दश अध्ययन हैं, इस समयमें ये विच्छिन्न हो गये हैं । प्रचलित प्रश्नव्याकरण दशामें पांच आस्रवद्वार अध्ययन और पांच संवरद्वार अध्ययन उपलब्ध हैं । बन्ध दशाके बन्ध मोक्ष आदि १० अध्ययन हैं । ये इस समय उपलब्ध नहीं हैं । केवल “ बन्ध दशा ” यह नाम ही नाम रह गया है । वात विवात आदि १० अध्ययन रूप द्विगृद्धि दशा भी व्युच्छिन्न हो गई है, केवल इसका भी नाम रह गया है, चन्द्र सूर्य शुक्र आदि १० अध्ययन रूप दीर्घ दशा भी नष्ट हो गई है, फिर भी इसके कितनेक अध्ययन निरयावलिका सूत्रमें देखनेमें आते हैं । जैसे-चन्द्र, सूर्य, शुक्र बहुपुत्रिका ये चार अध्ययन पुष्पिता नामक तृतीय वर्गमें देखे जाते हैं, एवं श्रीदेवी नामका अध्ययन पुष्प चूलिका नामके चतुर्थ वर्गमें देखा जाता है, परन्तु अवशिष्ट अध्य-

दशाना उपमा, स्रव्या आदि इस अध्ययन छे डालमां ते अध्ययनो विच्छिन्न थछ गयेला डोवाथी अप्राप्य छे. परन्तु प्रचलित प्रश्नव्याकरणदशाभां पांच आस्रव द्वार अध्ययनो अने पांच संवर द्वार अध्ययनो उपलब्ध छे. बन्ध-दशाना बन्ध, मोक्ष आदि इस अध्ययनो छे. आ अध्ययनो विच्छिन्न थछ गया डोवाथी “ बन्धदशा ” आ नाम क्षिपासतुं तेभां प्रतिपादित छेछ पणु साहित्य उपलब्ध नथी. वात, विवात आदि इस अध्ययनोयुक्त द्विगृद्धिदशा नामतुं सूत्र पणु विच्छिन्न थछ गयुं छे अने तेनुं नाम मात्र न रही गयुं छे. चन्द्र, सूर्य, शुक्र आदि इस अध्ययनोथी युक्त दीर्घदशा नामतुं सूत्र पणु विच्छिन्न थछ गयुं छे; परन्तु तेना डेट्वाक अध्ययनो निरयावलिका सूत्रभां लेवा भणे छे. जेम डे-चन्द्र, सूर्य, शुक्र, बहुपुत्रिका, आ चार अध्ययनो पुष्पिता नामना त्रीण वर्गभां लेवा भणे छे, आअने श्रीदेवी नामतुं अध्ययन पुष्पचूलिका नामना चोथा वर्गभां लेवा भणे छे, परन्तु आडीना अध्ययनो

तु न क्वाऽप्युपलभ्यन्ते इति ॥ ९ ॥ तथा—' क्षुद्रिका विमानप्रविभक्तिः १ महती विमानप्रविभक्तिः २ ' इत्यादिदशाध्ययनात्मिकाः संक्षेपिकदशा थपि विच्छिन्नत्वान्नोपलभ्यन्ते इति । १० ॥ सू० ६१ ॥

ईदृशं च श्रुतं कालविशेष एव भवतीति कालविशेषमाह—

मूलम्—दस सागरकोडाकोडीओ कालो उत्सर्पणीष्, दस सागरकोडाकोडीओ कालो ओसर्पणीष् ॥ सू० ६२ ॥

छाया—दशसागरकोटीकोटिकः कालः उत्सर्पिण्याः, दशसागरकोटीकोटिकः कालः अवसर्पिण्याः ॥ सू० ६२ ॥

टीका—' दससागर ' इत्यादि—

उत्सर्पिण्याः कालः दशसागरकोटीकोटिप्रमाणः । एवमेव अवसर्पिण्या अपि बोध्य इति ॥ सू० ६२ ॥

उपाधिवशाद्यथा कालद्रव्यस्य भेदा भवन्ति, एवमेवोपाधिवशाद् नारकादिजीवद्रव्याणामपि भेदा भवन्तीति दर्शयितुमाह—

मूलम्—दसविहा नेरइया पणत्ता, तं जहा—अणंतरोव-

यनोंकी उपलब्धि कहीं पर भी नहीं है क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्ति १ महती विमानप्रविभक्ति २, इत्यादि रूप १० अध्ययनोंवाली संक्षेपिक दशा भी विच्छिन्न हो गई है, अतः उसकी भी उपलब्धि नहीं है सू. ६१ ॥

ऐसा श्रुतकाल विशेषमें ही होता है, अतः अब सूत्रकार काल विशेषता कथन करते हैं—

“ दस सागरकोडा कोडीआ कालो ” इत्यादि ॥ सूत्र ६२ ॥

टीकार्थ—उत्सर्पिणी काल १० सागरोपमकोटी कोटि प्रमाण कहा गया है, इसीसे अवसर्पिणी काल भी जानना चाहिये ॥ सू. ६२ ॥

अप्राप्य छे क्षुद्रिका विमानप्रविभक्ति, महती विमान प्रविभक्ति, इत्यादि दस अध्ययनोत्थी युक्त संक्षेपिकदशा नामनुं सूत्र पणु विच्छिन्न थध गयेलुं डोवाथी अप्राप्य गणुय छे ॥ सू. ६१ ॥

आगक्षा सूत्रमां श्रुतनी वात करी. श्रुतनो काणविशेषमां न सदूलाव डोय छे. तेथी डवे सूत्रकार काणविशेषनुं कथन करे छे.

“ दस सागरकोडाकोडीओ कालो ” इत्यादि—(सू ६२)

टीकार्थ—उत्सर्पिणीकाणनुं दस सागरोपमकोटीकोटीनुं प्रमाणुं कलुं छे. अटलुं न प्रमाणुं अवसर्पिणीकाणनुं पणु समणुं ॥ सू. ६२ ॥

वन्ना १, परंपरोववन्ना २ अर्णंतरावगाढा ३ परंपरावगाढा ४
 अर्णंतराहारगा ५ परंपराहारगा ६ अर्णंतरपज्जत्ता ७ परंपरप-
 ज्जत्ता ८ चरिमा ९ अचरिमा १०। एवं जाव वेमाणिया ॥१॥
 चउत्थीए णं पंकप्पभाए पुढवीए दस निरयावाससयसहस्सां
 पणत्ता ॥ २ ॥ रयणप्पभाए पुढवीए जहन्नेणं नेरइयाणं दस-
 वाससहस्साइं ठिईं पणत्ता ॥ ३ ॥ चउत्थीए णं पंकप्पभाए
 पुढवीए उक्कोसेणं नेरइयाणं दससागरोवमाइं ठिईं पणत्ता
 ॥ ४ ॥ पंचमाए णं धूमप्पभाए पुढवीए जहन्नेणं नेरइयाणं
 दस सागरोवमाइं ठिईं पणत्ता ॥ ५ ॥ असुरकुमाराणं जह-
 न्नेणं दसवाससहस्साइं ठिईं पणत्ता ॥ ६ ॥ एवं जाव थाणि-
 यकुमाराणं ॥ ७ ॥ बायरवणस्सइकाइयाणं उक्कोसेणं दस वास-
 सहस्साइं ठिईं पणत्ता ॥ ८ ॥ वाणमंतरदेवाणं जहन्नेणं दस-
 वाससहस्साइं ठिईं पणत्ता ॥ ९ ॥ बंभलोगे कप्पे उक्कोसेणं
 देवाणं दससागरोवमाइं ठिईं पणत्ता ॥ १० ॥ लंतए कप्पे
 देवाणं जहन्नेणं दस सागरोवमाइं ठिईं पणत्ता ॥ ११ ॥ सू०६३ ॥

छाया—दशविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अनन्तरोपपन्नाः १ परम्परोप-
 पन्नाः २ अनन्तरावगाढाः ३ परम्परावगाढाः ४ अनन्तराहारकाः ५ परम्परा-
 हारकाः ६ अनन्तरपर्याप्ताः ७ परम्परपर्याप्ताः ८ चरमाः ९ अचरमाः १०। एवं
 यावद् वैमानिकाः ॥ १ ॥ चतुर्थ्यां खलु पङ्कप्रभायां पृथिव्यां दश निरयावास-
 शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ॥ २ ॥ स्तनप्रभायां पृथिव्यां जघन्येन नैरयिकाणां दश-
 वर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ ३ ॥ चतुर्थ्यां खलु पङ्कप्रभायां पृथिव्याम्
 उत्कर्षेण नैरयिकाणां दश सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ ४ ॥ पञ्चम्यां खलु
 धूमप्रभायां पृथिव्यां जघन्येन नैरयिकाणां दश सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता
 ॥ ५ ॥ असुरकुमाराणां जघन्येन दश वर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ ६ ॥ एवं

યાવત્ સ્તનિતકુમારાણામ્ ॥ ૭ ॥ વાદરવનસ્પતિકાયિકાનામ્ ઉત્કર્ષેણ દશ
વર્ષસદ્સાણિ સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ॥ ૮ ॥ વ્યન્ટરદેવાનાં જઘન્યેન દશવર્ષસદ્સાણિ
સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ॥ ૯ ॥ બ્રહ્મલોકે કલ્પે ઉત્કર્ષેણ દેવાનાં દશ સાગરોપમાણિ
સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ॥ ૧૦ ॥ લાન્તકે કલ્પે દેવાનાં જઘન્યેન દશ સાગરોપમાણિ
સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧૧ ॥ સૂ૦ ૬૬ ॥

ટીકા—‘દસવિહા’ ઇત્યાદિ—

નૈરયિકાઃ=નારકા દશવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—‘અનન્તરોપપન્ના’ ઇત્યાદિ ।
તત્ર—અનન્તરોપપન્નાઃ—ન વિષતે અન્તરં=વ્યવધાનમસ્યેતિ અનન્તર=અશ્યવહિતઃ—
વર્તમાનઃ સમયઃ, તત્ર ઉપપન્નાઃ=સઘોજાતા ઇત્યર્થઃ । યેવાં નૈરયિકાણામેકોડપ્યુ-
ત્પત્તિસમયો નાતિક્રાન્તસ્તે નૈરયિકા અનન્તરોપપન્ના ઇતિ ભાવઃ ॥ ૧ ॥ તથા—

ઉપધિકે વશસે જિસ પ્રકાર કાલ દ્રવ્યકે ભેદ હોતેહૈ, ઇસી પ્રકારસે
ઉપધિકે વશસે નારકાદિ જીવદ્રવ્યોકે ભી ભેદ હોતે હૈ, યહી યાત અય
સૂત્રકાર પ્રકટ કરતેહૈ—“દસવિહા નેરહયા પળ્ણત્તા” ઇત્યાદિ ॥સૂત્ર૬૩॥

ટીકાર્થ—નારક જીવ ૧૦ પ્રકારકે કહે ગયેહૈ—જૈસે—અનન્તરોપપન્ન ૧,
પરમ્પરોપપન્ન ૨ અનન્તરાવગાહ ૩, પરમ્પરાવગાહ ૪ અનન્તરાહારક ૫,
પરમ્પરાહારક ૬, અનન્તરપર્યાપ્ત ૭ પરમ્પરપર્યાપ્ત ૮ ચરમ ૯, ઓર
અચરમ ૧૦

ઇનમૈ સઘોજાત—ઉહી સમય—ઉત્પન્ન હુએ જો નારક હૈ વે અનન્ત-
રોપપન્ન હૈ અન્તર નામ વ્યવધાનકા હૈ, જિસકા વ્યવધાન નહીં હૈ
વહ અનન્તરહૈ, એસા અનન્તર વર્તમાન સમય રુપ હોતા હૈ, ઇસ વર્તમાન
સમયમૈ જો ઉત્પન્ન હુએ હૈ વે અનન્તરોપપન્ન નૈરયિક હૈ । અર્થાત્ જિન

ઉપધિને આધારે જેમ કાળદ્રવ્યના ભેદ પડે છે, એજ પ્રમાણે ઉપધિને
આધારે નારકાદિ જીવોના પણ ભેદ પડે છે. એજ વાત હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—
“દસવિહા નેરહયા પળ્ણત્તા”—(સૂ. ૬૩)

ટીકાર્થ—નારક જીવના નીચે પ્રમાણે દસ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અનન્તરોપપન્ન,
(૨) પરમ્પરોપપન્ન, (૩) અનન્તરાવગાહ, (૪) પરામ્પરાવગાહ, (૫) અનન્તરા
હારક, (૬) પરમ્પરાહારક, (૭) અનન્તરપર્યાપ્ત, (૮) પરમ્પરપર્યાપ્ત, (૯)
ચરમ અને (૧૦) અચરમ,

જે નારકો સઘોજાત—આ સમયે જ નારક રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે તેમને
અનન્તરોપપન્ન નારકો કહે છે અન્તર એટલે સમયનું વ્યવધાન જેને લાગુ પડતું
હોતું નથી તેને અનન્તર કહે છે. એવું અનન્તર વર્તમાન સમયરૂપ હોય છે.
તેથી આ વર્તમાન સમયમાં જ જેઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેમને અનન્તરોપપન્ન

પરમ્પરોપપન્નાઃ—અતીતદ્વચાદિસમયોત્પત્તિકા નારકા इत्यर्थः । येषामुत्पत्तौ द्व्या-
दिसमया व्यतीतास्तथात्रिधा नारकाः परम્परोपपन्ना इति भावः ॥२॥ इदं भेद-
द्वयं कालकृतं बोध्यम् । तथा—अनन्तरावगाढाः—अनन्तरेषु=अव्यवहितक्षेत्रप्रदे-
शेषु अवगाढाः=भवगाहनावन्तो नैरयिकाः । अथवा—अनन्तरावगाढाः=प्रथमसमये
क्षेत्रप्रदेशेष्ववगाढा नैरयिकाः ॥ ३ ॥ तथा—परम्परावगाढाः—परम्परेषु=व्यवहित
क्षेत्रप्रदेशेषु अवगाहनावन्तो नैरयिकाः । अथवा—द्व्यादिसमयव्यवधानेन क्षेत्रप्रदे-
शेषु अवगाहनावन्त इति ॥ ४ ॥ इदं भेदद्वयं क्षेत्रकृतम् । तथा—अनन्तराहारकाः—
अनन्तरान्=अव्यवहितान् जीवप्रदेशैराक्रान्तान् स्पृष्टान् वा पुद्गलान् आहारयन्ति

નારકોંકા એક મી ઉત્પત્તિ સમય અમી અતિક્રાન્ત નહીં હુઆ હૈ, જો
ઠીક વર્તમાન સમયમ્ નહીં મોજૂદ હૈ, એસે વે નારક યહાં અનન્તર
સમયોપપન્ન કહે ગયે હૈ ૧, પરમ્પરોપપન્ન—જિન નારકોંકી ઉત્પત્તિમ્
દો આદિ સમય નિકલ ચુકે હૈ, એસે નારક પરમ્પરોપપન્ન હૈ । યે દો
ભેદ કાલકૃત હૈ ૨, અનન્તરાવગાઢ—જો નારક અવ્યવહિત ક્ષેત્ર પ્રદે-
શોમ્ અવગાહનાવાલે હૈ, એસે વે નારક અનન્તરાવગાઢ હૈ । અથવા પ્રથમ
સમયમ્ જો ક્ષેત્ર પ્રદેશોમ્ અવગાઢ હૈ વે નૈરયિક અનન્તરાવગાઢ હૈ ।
જો નૈરયિક વ્યવહિત ક્ષેત્ર પ્રદેશોમ્ અવગાઢ હૈ અવગાહનાવાલે હૈ—
વે નૈરયિક પરમ્પરાવગાઢ હૈ ૪ ।

અથવા—દ્વિઆદિ સમયકે વ્યવધાનસે જો ક્ષેત્ર પ્રદેશોમ્ અવગાહ-
નાવાલે હૈ વે પરમ્પરાવગાઢ હૈ । યે દો ભેદ ક્ષેત્રકૃત હૈ । અનન્તરાહારક—

કહે છે. એટલે કે જે નારકોને ઉત્પન્ન થયા બાદ એક પણ સમય વ્યતીત
થઈ ગયો નથી—એઓ બરાબર આ સમયે જ ત્યાં ઉત્પન્ન થયા છે, એવા
નારકોને અનન્તરોપપન્નક નારકો કહે છે.

પરમ્પરોપપન્ન—જે નારકોને નારક રૂપે ઉત્પન્ન થયાને બે આદિ સમય
વ્યતીત થઈ ગયા છે તે નારકોને પરમ્પરોપપન્ન કહે છે. આ બંને કાળ-
કૃત લેદો છે.

અનન્તરાવગાઢ—જે નારકો અવ્યવહિત ક્ષેત્રપ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા છે,
તે નારકોને અનન્તરાવગાઢ કહે છે. અથવા—પ્રથમ સમયમાં જે નારકો ક્ષેત્રપ્રદેશોમાં
અવગાઢ છે તે નારકોને અનન્તરાવગાઢ છે કહે છે.

પરમ્પરાવગાઢ—જે નારકોને પરમ્પરાવગાઢ (અવગાહનાવાળા) છે, તે
નારકોને પરમ્પરાવગાઢ કહે છે. અથવા બે આદિ સમયના વ્યવધાનથી જે
નારકો ક્ષેત્રપ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા છે, તે નારકોને પરમ્પરાવગાઢ કહે છે,
ત્રીજો અને ચોથો લેદ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પાડવામાં આવ્યો છે.—

યે તે તથા । અથવા-પ્રથમસમયે યે પુદ્ગલાનાહારયન્તિ તેऽનન્તરાહારકાઃ ॥૫॥ તથા-પરમ્પરાહારકાઃ-પરમ્પરાન્-પૂર્વવ્યવહિતાન્ જીવપ્રદેશાગતાન્ પુદ્ગલાનાહાર-યન્તિ યે તે તથા । અથવા-દ્વ્યાદિસમયવ્યવધાનેન જીવપ્રદેશાગતાન્ પુદ્ગલાના-હારયન્તિ યે તે તથા ॥ ૬ ॥ હૃદં ભેદદ્વયં દ્રવ્યકૃતમ્ । તથા-અનન્તરપર્યાપ્તાઃ-ન વિદ્યતે અન્તરં=વ્યવધાનં પર્યાપ્તત્ત્વે યેવાં તેऽનન્તરાઃ, તે ચ તે પર્યાપ્તાશ્ચેતિ તથા । પ્રથમસમયપર્યાપ્તકા इत्यर्थः ॥ ૭ ॥ તથા-પરમ્પરપર્યાપ્તાઃ-દ્વ્યાદિ-સમયપર્યાપ્તા इत्यर्थः ॥ ૮ ॥ હૃદં ભેદદ્વયં ભાવકૃતમ્ । પર્યાપ્તે ભાવત્વાદિતિ । તથા-ચરમાઃ=અન્તિમમવિકા નારકાઃ । યે નરકાન્નિર્ગતાઃ સન્તો ન પુનર્નારકા

જો નૈરયિક જીવ પ્રદેશોસે આક્રાન્ત અથવા સ્પૃષ્ટ-અવ્યવહિત પુદ્ગલોંકા આહાર કરતે હૈં વે અનન્તરાહારક હૈં । અથવા-પ્રથમ સમયમેં જો નૈરયિક પુદ્ગલોંકા આહાર કરતે હૈં વે અનન્તરાહારક હૈં । ૫ । પરમ્પરા-હારક-પૂર્વમેં વ્યવહિત હુણ્ એસે જીવપ્રદેશાગત પુદ્ગલોંકા જો નૈરયિક આહાર કરતે હૈં વે અથવા-દ્વિ આદિ સમયકે વ્યવધાનસે જીવપ્રદેશ-ાગત પુદ્ગલોંકા જો આહાર કરતે હૈં વે પરમ્પરાહારક નૈરયિક હૈં । ૬ । યે દો ભેદ દ્રવ્યકૃત હૈં । અનન્તરપર્યાપ્તક-જિન્હે પર્યાપ્ત હોનેમેં કોઈ વ્યવ-ધાન-અન્તર નહીં હૈ એસે પ્રથમ સમયમેં પર્યાપ્ત હુણ્ નૈરયિક જીવ અન-ન્તર પર્યાપ્ત હૈં । ૭ । પરમ્પરપર્યાપ્ત-જો દો આદિ સમયોમેં પર્યાપ્ત હોતે હૈં વે પરમ્પર પર્યાપ્ત હૈં-યે દો ભેદ ભાવકૃત હૈં । ૮ । જો ચરમ નૈરયિક નરકસે

અનન્તરાહારક-જે નારકો જીવપ્રદેશોથી આક્રાન્ત અથવા જીવપ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ એવાં અવ્યવહિત પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે તે નારકોને અનન્તરાહારક કહે છે. અથવા જે નારકો પ્રથમ સમયમાં પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, તે નારકોને અનન્તરાહારક કહે છે.

પરમ્પરાહારક-પૂર્વ વ્યવહિત થયેલાં જીવપ્રદેશાગત પુદ્ગલોનો જે નારકો આહાર કરે છે તે નારકોને પરમ્પરાહારક કહે છે. અથવા જે આદિ સમયના વ્યવધાન બાદ જે આદિ સમય વ્યતીત થઈ ગયા બાદ-જીવપ્રદેશાગત પુદ્ગલોનો જે નારકો આહાર કરે છે, તે નારકોને પરમ્પરાહારક કહે છે. આ બન્ને લેહો દ્રવ્યકૃત લેહો છે.

અનન્તર પર્યાપ્ત જે નારકોને પર્યાપ્ત થવામાં કોઈ પણ વ્યવધાન (સમયનું અંતર) પડતું નથી એવા પ્રથમ સમયમાં પર્યાપ્ત બનેલા નારક જીવોને અન-ન્તર પર્યાપ્ત કહે છે.

પરમ્પરપર્યાપ્ત-જે નારકો જે આદિ સમય વ્યતીત થયા બાદ પર્યાપ્ત થાય છે તેમને પરમ્પરપર્યાપ્ત કહે છે. આ બન્ને લેહ લાવકૃત છે.

भविष्यन्ति ते जीवा इति भावः ॥ ९ ॥ तथा—अचरमाः=अग्रेऽपि नारकत्वेनो-
त्पत्स्यमानाः ॥ १० ॥ एतद् भेदद्वयमपि भावकृतम् , चरमाचरमत्वयोर्जीवपर्या-
यत्वादिति ॥ १ ॥ इति चतुर्विंशतिदण्डकस्थप्रथमभेदस्य दश भेदा उक्ताः ।
एवमेव नरकातिरिक्तानां चतुर्विंशतिदण्डकस्थानां त्रयोविंशतिसंख्यकानां जीव
भेदानां प्रत्येकम् अनन्तरोपपन्नादिका दश भेदाः स्वयमूहनीयाः । एतदेव सूच-
यितुमाह—‘ एवं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ’ इति ॥ २ ॥ चतुर्विंशतिदण्डकस्थ-

निकलकर पुनः नैरयिक नहीं होते हैं वे और अचरम—जो नरकसे निकल-
कर पुनः नारक होनेवाले होते हैं, क्रमशः चरम और अचरम नैरयिक
हैं । ये दो भेद भी भावकृत होते हैं । क्योंकि चरमता और अचरमता
ये जीवकी पर्याय रूप होती हैं इस प्रकारसे चतुर्विंशति दण्डकस्थ
प्रथम भेदके ये १० भेद कहे हैं, सो इसी तरहसे १० भेद और भी
चतुर्विंशति दण्डकस्थमें २३ जीव भेदोंमेंसे प्रत्येक भेद कह लेना चाहिये
यही बात “ एवं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ” इत्यादि सूत्र पाठ द्वारा
प्रकट की गई है ॥२॥

इस प्रकारसे चतुर्विंशति दण्डकस्थ नारक जीवके भेद कहे सो
अब सूत्रकार इसी प्रसङ्गसे नैरयिकोंके निवासस्थान भूत जो नारका-
वास हैं उनका कथन १० स्थानक रूपसे कहते हैं—

“ चउत्थीएणं ” इत्यादि—चौथी पङ्कप्रभा पृथिवीमें १० लाख निर-
यावास कहे गये हैं । रत्नप्रभा पृथिवीमें जघन्यसे नैरयिकोंकी १०

अरम नारक—जे नारके नरकगतिमांथी नीकल्या पाद इरी नरकगतिमां जता
नथी तेमने अरम नारके कडे छे.

अचरमनारक—जे नारके नरकमांथी नीकणीने इरी नरकगतिमां उत्पन्न
थवाना डोय छे तेमने अचरमनारके कडे छे. आ भन्ने वेद पणु लावकृत छे,
कारणु के अरमता अने अचरमता, आ भन्ने जवनी पर्यायरूप डोय छे आ
प्रकारे हंउकमांथी पडेला हंउकना जवोना वेदोनुं कथन करीने हवे पाडीना
२३ हंउकना वेदोनुं सूत्रकार कथन करे ते—“ एवं निरंतरं वेमाणियाणं ” इत्यादि
—आ सूत्रपाठ द्वारा सूत्रकारे जे बात प्रकट करी छे वेमानिके पर्यान्तना
पाडीना २३ हंउकेना जवोना पणु नारकेना जेवे ज हस हस प्रकार समजवे.

आ प्रकारे २४ हंउकना नारकादि जवोना वेदोनुं कथन करीने हवे सूत्रकार
नारकेना निवासस्थानरूप जे नरकावासो छे तेमनुं हस स्थानकरूपे कथन करे छे—

“ चउत्थीएणं ” इत्यादि—

चौथी पङ्कप्रभा नाम्नी नरकमां हस लाख निरयावासो कहेला छे. पडेली

નારકજીવસ્ય દશ ભેદા ઉક્તાઃ, અતઃ પ્રસજ્જતસ્તન્નિવાસસ્થાનભૂતાન્ નરકાવાસાન્
દશસ્થાનાનુપાતિત્વેનાહ—‘ ચતુર્થીં ણં ’ इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा ॥ सू० ६३ ॥

અનન્તરસૂત્રે લાન્તકદેવાનાં સ્થિતિરુક્તા । લાન્તકદેવાશ્ચ પ્રાપ્તમદ્રા મ્વ-
ન્તીતિ મદ્રકારિકર્મણાં કારણાન્યાહ—

મૂલમ્—દસર્હિં ઠાણેહિં જીવા આગનોસિમહત્તાષ્ કમ્મં
પગેરેતિ, તં જહા—અણિયાણયાષ્ ૧ દિટ્ઠિસંપન્નયાષ્ ૨ જોગવા-
હિયત્તાષ્ ૩ સ્વાંતિસ્વમ્મણયાષ્ ૪ જિહંદિયયાષ્ ૫ અમાહ્લયાષ્
૬ અપાસત્થયાષ્ ૭ સુસામ્મણયાષ્ ૮ પવ્વયણવચ્છલ્લયાષ્ ૯
પવ્વયણ ઉબ્ભાવણયાષ્ ૧૦ ॥ સૂ૦ ૬૪ ॥

છાયા—દશભિઃ સ્થાનૈઃ જીવાઃ આગમિશ્યદ્ગદ્રતાયૈ કર્મપ્રકુર્વન્તિ, તદ્ધયા—
અનિદાનતયા ૧ દૃષ્ટિસમ્પન્નતયા ૨ યોગવાહિકતયા ૩ ક્ષાન્તિક્ષમણતયા ૪

હજાર વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ કહી ગઈ છે, ચતુર્થ પદ્મપ્રમા પૃથિવીમેં ઉત્કૃ-
ષ્ટસે નૈરયિકોંકી ૧૦ સાગરોપમકી સ્થિતિ કહી ગઈ છે, પાંચવી ધૂમપ્રમા
પૃથિવીમેં જઘન્યસે નૈરયિકોંકી સ્થિતિ ૧૦ સાગરોપમકી કહી ગઈ છે ।
અસુરકુમારોંકી સ્થિતિ જઘન્યસે ૧૦ હજાર વર્ષકી કહી ગઈ છે, इसी
प्रकारसे यावत् स्तनितकुमारोंकी स्थिति भी जाननी चाहिये ।

બાદર વનસ્પતિકાયિકોંકી સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટસે ૧૦ હજાર વર્ષકી કહી
ગઈ છે, ब्रह्मलोककल्पमें देवोंकी उत्कृष्ट स्थिति १० सागरोपमकी कही
गई है, लान्तक कल्पमें देवोंकी जघन्य स्थिति दस सागरोपमकी कही
गई है ॥ सूत्र ६३ ॥

રત્નપ્રમા નરકના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની કહી છે. ચોથી
પંકપ્રમા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ સાગરોપમની કહી છે.

પાંચમી ધૂમપ્રમા નરકમાં નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ સાગરોપમની કહી
છે અસુરકુમારોની જઘન્યસ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની કહી છે સ્તનિતકુમારો પર્થન્તના
બાકીના ભવનપતિ દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ પણ દસ હજાર વર્ષની કહી છે. બાદર
વનસ્પતિકાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની કહી છે. વ્યન્તર દેવોની
દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની કહી છે. બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવોની
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દસ સાગરોપમની કહી છે અને લાન્તક કલ્પના દેવોની જઘન્ય
સ્થિતિ દસ સાગરોપમની કહી છે. ॥ સૂત્ર ૬૩ ॥

जितेन्द्रियतया ५ अप्रायिकतया ६ अपार्थिरथतया ७ सुभ्रामण्यतया ८ प्रवच-
नवत्सलतया ९ प्रवचनोद्भावनतया १० ॥ सू० ६४ ॥

टीका—‘ दसहिं ठाणेहिं ’ इत्यादि—

दशभिस्थानैः=हेतुभिः जीवाः आगमिष्यद्भद्रतायै=आगमिष्यति=आगा-
मिनिकाळे भद्रं=सुमानुषत्वप्राप्त्या भोक्षरूपं, यद्वा-सुदेवत्वरूपम्, अनन्तरं सुमा-
नुषत्वप्राप्त्या भोक्षरूपं च कल्याणं येषां ते-आगमिष्यद्भद्राः, तेषां भावस्तत्ता
तस्यै-भाविकल्याणार्थं कर्म=शुभप्रकृतिरूपं प्रकुर्वन्ति=प्रकर्षेण प्राप्त्येन कुर्वन्ति=
आचरन्ति । तद्यथा-अनिदानतया-निदायते=छिद्यते आनन्दरससंवलितमोक्ष-

इस ऊपरके सूत्रमें लान्तक देवोंकी स्थिति कही गई है—सो ये लान्तक
देव प्राप्त भद्रवाले-प्राप्त कल्याणवाले होते हैं, अतः अत्र सूत्रकार भद्र-
कारी कर्मोंके कारणोंको कथन करते हैं—

“ दसहिं ठाणेहिं जीवा ” इत्यादि । सूत्र ६४ ॥

टीकार्थ-जीव १० कारणों से आगमिष्यद् भद्रता के लिये कार्य
करते हैं-आगामी कालमें सुमानुषत्वकी प्राप्तिसे भोक्षरूप, अथवा-
सुदेवत्वरूपके अनन्तर सुमानुषत्वकी प्राप्तिसे भोक्षरूप कल्याण जिनका
होनेवाला होता है, ये आगमिष्यद् भद्र जीव हैं, इनका जो भाव है, वह
आगमिष्यद् भद्रता है, इस भद्रताके लिये-भावि कल्याणके लिये जीव
निदान (नियाना) आदिवंध रहित होकर शुभ प्रकृतिरूप कर्म प्रकर्षसे
अच्छी तरहसे करते हैं वे १० कारण इस प्रकारसे हैं, अनिदानता-
आनन्द रससे मिश्रित, एवं भोक्षरूप फलको उत्पन्न करनेवाली ऐसी

आगता सूत्रमां लान्तक उदयना देवोनी न्यन्य स्थिति प्रकट करवामां
आवी छे. ते लान्तक आदि उदयना देवो प्राप्त लदवाणा-प्राप्त उदयाद्युवाणा
होय छे. तेथी हुवे सूत्रकार लदकारी (उदयाणुकारी) कर्मणां कारणोनुं
निरूपणु करे छे—‘ दसहिं ठाणेहिं जीवा ’ इत्यादि—(सू. ६४)

टीकार्थ-एव दस कारणोने क्षीमे आगमिष्यद् लदताने भाटे-आवी उदयाणुने
भाटे-कर्म करे छे. लविष्यकाणमां सुमानुषत्वनी प्राप्ति द्वारा भोक्षरूप अथवा
सुदेवत्वरूप अने त्पारभाद सुमानुषत्वनी प्राप्ति द्वारा भोक्षरूप उदयाणुनी
नेने प्राप्ति थवानी होय छे, जेवा एवने “ आगमिष्यद्भद्रएव ” उहे
छे, अने तेनो जे लाव छे तेनुं नाम आगमिष्यद् लदता छे आ लदताने
भाटे-आ भाविउदयाणुने भाटे एव निदान आदि अंधरहित थर्धने शुभ प्रकृति
रूप कर्म साराभां सारी रीते करे छे. ते दस कारणो नीमे प्रमाणे छे—

રૂપફલપ્રસવિની જ્ઞાનાદ્યારાધનલતા યેન ચક્રવર્તિદેવેન્દ્રાદિ સમૃદ્ધિસંપ્રાપ્તિપ્રાર્થનાઽધ્યવસાનેન તદ્ નિદાનમ્, નાસ્તિ નિદાનં યસ્ય સોઽનિદાનઃ, તસ્ય ભાવસ્તત્તા તયા, નિદાનરહિતતયેત્યર્થઃ ॥ ૧ ॥ તથા-દૃષ્ટિસંપન્નતયા-દૃષ્ટિઃ=સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ, તયા સંપન્નો=યુક્તો દૃષ્ટિસંપન્નઃ, તસ્ય ભાવસ્તત્તા તયા-સમ્યગ્દૃષ્ટિ-યુક્તત્વેનેત્યર્થઃ ॥૨ ॥ તથા-યોગવાદિકતયા યોગેન=સર્વત્ર નિરગૃહતારૂપેણ સમાધિના પહતિ=ગચ્છતીત્યેવંશીઞ્ઃ યોગવાદી, સ ઇન યોગવાદિકસ્તરય ભાવસ્તત્તા-

જ્ઞાનાદિ-આરાધના રૂપ લતા જિસ ચક્રવર્તીકી દેવેન્દ્રાદિકી સમૃદ્ધિકી સંપ્રાપ્તિકી પ્રાર્થનાકે અધ્યવસાયસે છેદ લી જાતી હૈ વહ નિદાન ઈ, જિસકે એસા નિદાન નહીં હૈ બહ અનિદાન હૈ, ઈસ અનિદાનકા જો ભાવ હૈ, વહ અનિદાનતા હૈ-નિદાન રહિતતા હૈ, ઈસ નિદાન રહિતતાસે જીવ આગામી કાલમેં અપની ભદ્રતાકે લિયે કર્મકા-પ્રશસ્ત કર્મકા આરચન કરતે હૈ ૧ દૃષ્ટિ સંપન્નતા-દૃષ્ટિ નામ સમ્યગ્દૃષ્ટિકા હૈ-ઈસ સમ્યગ્દૃષ્ટિસે યુક્ત જો જીવ હૈ વહ દૃષ્ટિસંપન્ન હૈ, ઈસ દૃષ્ટિ સંપન્નકા જો ભાવ હૈ, વહ દૃષ્ટિસંપન્નતા હૈ, ઈસ દૃષ્ટિસંપન્નતાસે બી જીવ અપની ભાવિ ભદ્રતાકે લિયે શુભ કર્મકા આચરન કરતે હૈ ।

(૧) અનિદાનતા-અનંદ રસથી મિશ્રિત, અને ભોક્ષરૂપ શ્લની પ્રાપ્તિ કરાવનારી એવી જ્ઞાનાદિની આરાધના રૂપલતા જેના દ્વારા છેદાઈ બંધ છે તે પ્રાર્થના અથવા નિયાણાનું નામ નિદાન છે. જેમ કે જ્ઞાનાદિની આરાધના કરનારો કોઈ જીવ નિયાણું બાધે કે મારા તપના પ્રભાવથી મને ચક્રવર્તી પદની પ્રાપ્તિ થાય અથવા દેવેન્દ્રોની સમૃદ્ધિની મને સંપ્રાપ્તિ થાય, તે આ પ્રકારના તેના નિદાન દ્વારા તે ભોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ કરવાને બદલે સંસારમાં ઝટવાયા કરે છે-

જે જીવમાં આ પ્રકારના નિદાનનો અભાવ હોય છે તે જીવને અનિદાનતાવાળો જીવ કહે છે. એટલે કે નિદાન રહિતતાના ભાવને અનિદાનતા કહે છે આ નિદાન રહિતતાપૂર્વક પ્રશસ્ત કર્મનું સેવન કરીને જીવ ભવિષ્યમાં ભદ્રતા-કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરે છે. આ રીતે અનિદાનતારૂપ કારણ પણ તેના ભાવિ કલ્યાણનું સાધક બને છે.

(૨) દૃષ્ટિસંપન્નતા-સમ્યગ્દૃષ્ટિને દૃષ્ટિ કહે છે. આ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી યુક્ત જે જીવ હોય છે તેને દૃષ્ટિસંપન્ન કહે છે. આ દૃષ્ટિસંપન્નને જે ભાવ છે તેનું નામ દૃષ્ટિસંપન્નતા છે. આ દૃષ્ટિસંપન્નતાને કારણે પણ જીવ પોતાની ભાવિ ભદ્રતાને નિમિત્તે શુભકર્મનું આચરણ કરે છે આ રીતે દૃષ્ટિસંપન્નતા પણ ભાવિકલ્યાણ સાધવાનું કારણભૂત બને છે.

તયા સર્વત્રાનુત્ક્રુઠાશાલિતયેત્યર્થઃ ॥ ૩ ॥ ક્ષાન્તિ ક્ષમણતયા-શક્તેઃ સન્ધાવેઽપિ ક્ષાન્તયા=ક્ષમયા ક્ષમતે યઃ સ ક્ષાન્તિક્ષમણઃ, તસ્ય માત્રસ્તત્તા તયા । શક્તિસન્ધાવેઽપિ ક્ષમાગુણેન સહ ન શક્તિમત્તયેત્યર્થઃ ॥ ૪ ॥ જિતેન્દ્રિયતયા=ઇન્દ્રિયનિગ્રહેણ ॥ ૫ ॥ અમાયિક્તયા=અમાયમ્ રારલતયેતિ ચાત્રત્ ॥ ૬ ॥ અપાર્શ્વસ્થતયા-

યોગવાહિકતા-જો સર્વત્ર નિસ્પૃહતા રૂપ સમાધિસે ચલતા હૈ, યુક્ત રહતા હૈ-વહ યોગવાહી હૈ યા યોગવાહિક હૈ, હસ યોગવાહિકકા જો ભાવ હૈ વહ યોગવાહિકતા હૈ, અર્થાત્ સર્વત્ર અનુત્ક્રુઠાશાલિના (ઉત્સુક પનસે રહિત) રૂપ યોગવાહિકતાસે મી જીવ અપની આગામી કાલમ્ને હોનેવાલી મદ્કતાકે પ્રશસ્ત કર્મકા આચરણ કરતા હૈ, ક્ષાન્તિ ક્ષમણતા શક્તિ કે સન્ધાવમેં મી જો શાન્તિસે ક્ષમા ભાવસે પરક્રુત અપરાધોંકો સહન કર લેતા હૈ, વહ ક્ષાન્તિ ક્ષમણ હૈ, હસ ક્ષાન્તિ ક્ષમણકા જો ભાવ હૈ, વહ ક્ષાન્તિ ક્ષમણતા હૈ, હસ ક્ષાન્તિ ક્ષમણનાસે મી જીવ આગામી કાલમેં જિન કર્મોંસે મદ્કતા માતી હૈ, ડન કર્મોંકા આચરણ કરતા હૈ, જિતેન્દ્રિયતા-ઇન્દ્રિયોંકો અપને વશમેં કરનેવાલા જિતેન્દ્રિય કહા ગયા હૈ-જિતેન્દ્રિયકા જો ભાવહૈ, વહ જિતેન્દ્રિયતાહૈ, હસે જિતેન્દ્રિયતાકે કારણ મી જીવ આગામી કાલમેં હોનેવાલે અપને કલ્યાણકે યોગ્ય પ્રશસ્ત

(૩) યોગવાહિકતા-જે ઇવ સદા નિઃસ્પૃહતાઇપ સમાધિથી યુક્ત રહે છે તે ઇવને યોગવાહી અથવા યોગવ.હિક કહે છે આ યોગવાહિકનો જે ભાવ છે તેનું નામ યોગવાહિકતા છે એટલે કે સર્વત્ર અનુત્ક્રુઠા (અનુ-સુક્તા અથવા નિઃસ્પૃહતા) ભાવ રાખનારો ઇવ યોગવાહિક કહેવાય છે એવો ઇવ પણ પેતાની યોગવાહિકતાને કારણે પેતાની ભાવિભદ્રતાને નિમિત્તે શુભકર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આ રીતે યોગવાહિકતા પણ ભાવિ કલ્યાણની સાધક બને છે.

(૪) ક્ષાન્તિ ક્ષમણતા-શક્તિનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ ક્ષમાભાવપૂર્વક અન્યના અપરાધોને સહન કરી લેનાર વ્યક્તિને ક્ષાન્તિક્ષમણતા કહે છે. આ ક્ષાન્તિક્ષમણતાને લીધે પણ ઇવ આગામી કાળમાં પેતાનું કલ્યાણ થાય એવાં શુભ કર્મોંનું સેવન કરે છે. આ પ્રકારે ક્ષાન્તિક્ષમણતા પણ ભાવિકલ્યાણની સાધક બને છે.

(૫) જિતેન્દ્રિયતા-જે ઇવ ઇન્દ્રિયોંને પેતાના કાબૂમાં રાખે છે તે ઇવને જિતેન્દ્રિય કહે છે. જિતેન્દ્રિયનો જે ભાવ છે તેનું નામ જિતેન્દ્રિયતા છે. આ જિતેન્દ્રિયતાને કારણે પણ ઇવ એવાં પ્રશસ્ત કર્મોંમાં પ્રવૃત્ત થાય છે કે જેને લીધે તેને ભવિષ્યમાં ભદ્રતા (કલ્યાણ)ની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રીતે જિતેન્દ્રિયતા પણ ભાવિકલ્યાણની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત બને છે.

પાર્શ્વે=જ્ઞાનાદીનાં બહિર્દેશતઃ સર્વતો વા તિષ્ઠતિ યઃ સ પાર્શ્વસ્થઃ, ન પાર્શ્વસ્થો-
 ડપાર્શ્વસ્થઃ, તસ્ય ભાવસ્તત્તા તયા । જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાચારિત્રતયા ક્રિયાપાત્રતગે-
 ત્યર્થઃ, શય્યાત્તરાભિહૃતનિત્યપિણ્ડાદ્યમોજિતયા વા । પાર્શ્વસ્થલક્ષણંચેદમુક્તમ્—

“ સો પાસત્યો દુવિહો, દેસે સવ્વે ય હોઙ્ગ નાયવ્વો ।

સવ્વમ્મિનાણદંસણ, ચરણાણં જો ય પાસત્યો ॥ ૧ ॥

દેસમ્મિ ડ પાસત્યો, સેજ્જાયરભિહ્હનિયપિંડં ચ ।

નીયં ચ અગ્ગપિંડં, મ્હુંજઙ્ગ જો સો ડ નાયવ્વો ॥ ૨ ॥

છાયા—સ પાર્શ્વસ્થો દ્વિવિધો દેશે સર્વસ્મિશ્ચ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ ।

સર્વાસ્મિન્ જ્ઞાનદર્શનચરણાનાં યઃ પાર્શ્વસ્થઃ ॥ ૧ ॥

દેશે તુ પાર્શ્વસ્થઃ શય્યાત્તરાભિહૃતનિયતપિંડં ચ ।

નિત્યં ચાગ્રપિંડં મ્હુક્તે યઃ સ તુ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨ ॥ ઇતિ ।.૭।

કર્મના આચરણ કરતા હૈ, હસી તરહસે અમાયિકનાસે સરલતાસે-
 જીવ ભાવિભદ્રતાકે લિયે શુભ પ્રકૃતિ રૂપ કર્મકે આચરણમે સન્નદ્ધ
 રહતા હૈ, હસી તરહ જીવ પાર્શ્વસ્થ નહીં હોતા હૈ, જ્ઞાન દર્શન ંવં
 ચારિત્ર રૂપ આત્મ પરિણતિમે રમણ કરતા હૈ, અથવા શય્યાતરકે
 પિણ્ડકા અમોજી હોતા હૈ, ંસા વહ જીવ ખી ભાવિ ભદ્રતાકે લિયે
 શુભ પ્રવૃત્તિ રૂપ કર્મકે આચરણમે સન્નદ્ધ રહતા હૈ, પાર્શ્વસ્થકા લક્ષણ
 હસ પ્રકારસે કહ ગયા હૈ—“ સો પાસત્યો દુવિહો ” હત્યાદિ ।

જ્ઞાન, દર્શન ંવં ચારિત્રકો જો ડપરસેહી પાલન કરતા હૈ, વહ
 સર્વ રૂપસે પાર્શ્વસ્થ હૈ, સુશ્રામણ્યતા-જિસકા શ્રામણ્ય-વારિત્ર પાર્શ્વસ્થ

અમાયિકતા-સરલતા અથવા નિષ્કપટતા યુક્ત હવને અમાયિકતાને કારણે
 પણ હવ ભાવિભદ્રતાને યોગ્ય પ્રશસ્ત કમોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આ રીતે અમા-
 યિકતા પણ ભાવિકલ્યાણની પ્રાપ્તિ ંને છે.

(૭) અપાર્શ્વસ્થતા-જે હવ પાર્શ્વસ્થ હોતો નથી-એટલે કે જ્ઞાન, દર્શન
 ંને ચારિત્રરૂપ આત્મપરિણતિમાં જે હવ રમણ કરે છે તેને અપાર્શ્વસ્થ કહે છે.
 અથવા જે હવ શય્યાતરના નિત્ય પિંડને અભોહ હોય છે એવો હવ પણ ભાવિ
 ભદ્રતાને યોગ્ય શુભ પ્રવૃત્તિરૂપ કર્મનું આચરણ કરવામાં પ્રવૃત્ત રહે છે. પાર્શ્વ-
 સ્થલક્ષણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“ સો પાસત્યો દુવિહો ” ંત્યાદિ—

જે હવ ડપર ડપરથી જ જ્ઞાન, દર્શન ંને ચારિત્રનું પાલન કરે છે તેને
 પાર્શ્વસ્થ કહે છે.

तथा-सुश्रामण्यतया-पार्श्वस्थत्वादिदोषाभावेन भूओत्तरगुणयुक्तत्वेन च सुषुप्तु=शोभनं श्रामण्यं=चारित्रं यस्य स सुश्रामण्यस्तस्य भावस्तत्ता तथा ॥ ८ ॥ प्रवचनवत्सलतया-प्रवचनं=द्वादशाङ्गीलक्षणं आगमस्तदाधारः संघो वा, तत्र वत्सलता=प्रत्यनीकताराहित्येन हितकारिता तथा ॥ ९ ॥ तथा-प्रवचनोद्भावनतया-प्रवचनस्य=द्वादशाङ्गीलक्षणस्य उद्भावनः=तस्य सर्वतो वैशिष्ट्यप्रदर्शनरूपवर्णनादिना प्रभावकः, तस्य भावस्तत्ता तथा । प्रवचनप्रभावनयेत्यर्थः

आदि रूप दोषके अभावसे एवं मूल गुण और उत्तर गुणसे युक्त होनेसे शोभन है, वह सुश्रामण्य है, इस सुश्रामण्यता जो भाव है, वह सुश्रामण्यता है, इस सुश्रामण्यतासे भी आगामी कालमें होनेवाली अपनी भद्रताके योग्य प्रशस्त कर्मका आचरण करनेके लिये सन्नद्ध रहता है, प्रवचनवत्सलता-द्वादशाङ्गी रूप आगमका नाम प्रवचन है, अथवा इसका आधारभूत जो संघ है, वह प्रवचन है, इस प्रवचनमें वत्सलताका होना-इसके विपरीत व्यवहारसे रहित होकर उसका हितकारी होना-इससे भी जीव आगामी कालमें होनेवाली अपनी भद्रताके योग्य प्रशस्त कर्मका आचरण करता है, प्रवचनोद्भावनता-जो द्वादशाङ्गी रूप प्रवचनकी सर्व तरफसे सब प्रकार विशिष्टताका प्रदर्शन करता है उसकी प्रभावना करता है, वह प्रवचनोद्भावन है, इसका जो भाव है वह प्रवचनोद्भावनता है, अर्थात् प्रवचनकी

(८) सुश्रामण्यता-नेमनुं श्रामण्य (चारित्र) पार्श्वस्थ आदि३प दोषाना अलावथी अने भूणगुणु अने उत्तर गुणोथी युक्त डोवाने कारणे सुंदर (प्रशस्त) डोय छे अेवा साधुने सुश्रमणु कडे छे. ते साधुमां रडेला गुणुतुं नाम सुश्रामण्यता छे. आ सुश्रामण्यताने कारणे पणु लुव पोतानी आगामी लदृताने योग प्रशस्त कर्मोमां प्रवृत्त थाय छे.

(९) प्रवचनवत्सलता-द्वादशाङ्गी३प आगमनुं नाम प्रवचन छे. अथवा तेना आधार३प ने संघ छे तेनुं नाम प्रवचन छे. आ प्रवचन प्रये वत्सलता डोवी-तेना वि३द्वने अवहार करवाने णदने तेना हितकारी थनुं तेनुं नाम प्रवचन वत्सलता छे. तेने कारणे पणु लुव पोताना लावि३द्वयाणुने योग्य प्रशस्त कर्मोनुं आचरणु करे छे.

(१०) प्रवचनोद्भावनता-ने लुव द्वादशाङ्गी३प प्रवचननी सधणी विशिष्टताओनु प्रदर्शन करे छे-तेनी प्रलावना करे छे-ते लुवना ते शुभ कार्यने प्रवचनोद्भावन कडे छे. ते प्रवचनोद्भावनने ने लाव छे तेनुं नाम प्रवचनोद्भावनता

॥ ૧૦ ॥ इति! एभिः अनिदानत्वादि प्रवचनोद्भावनकृत्यान्तैर्दशभिः स्थानैः प्रीवा भाविभद्रतार्थं शुभप्रकृतिरूप कर्माचरणे सर्वदा सन्नद्धा भवन्तीति सूत्राशयः॥सू. ६४॥

भाविभद्रकारणं शुभप्रकृतिकं कर्मकुर्यता साधुना न कदाप्याशंसाप्रयोगः कर्तव्य इत्याशंसाप्रयोगं दशविधत्वेनाह—

मूलम्-दशविधे आसंसप्पओगे पणत्ते, तं जहा-इहलोगा-संसप्पओगे १ परलोगासंसप्पओगे २ दुहओलोगासंसप्पओगे ३, जीवियासंसप्पओगे ४ मरणासंसप्पओगे ५ कामासंसप्पओगे ६ भोगासंसप्पओगे ७ लाभासंसप्पओगे ८ पूशासंसप्पओगे ९ सत्कारासंसप्पओगे १० ॥ सू० ६५ ॥

छाया—इशविधः आशंसाप्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—इहलोकाशंसाप्रयोगः १, परलोकाशंसाप्रयोगः २, द्वि-गतो लोकाशंसाप्रयोगः ३, जीविताशंसाप्रयोगः ४ मरणाशंसाप्रयोगः ५, कामाशंसाप्रयोगः ६, भोगाशंसाप्रयोगः ७, लाभाशंसाप्रयोगः=पूजाशंसाप्रयोगः ९, सत्काराशंसाप्रयोगः १० ॥ सू० ६५ ॥

प्रभावना है, इस प्रवचन प्रभावना रूप प्रवचनोद्भावनतासे भी जीव अपनी भद्रताके योग्य प्रशस्न कर्मका आचरण करनेके लिये सर्वदा सन्नद्ध (नैवार) रहता है, इस तरह अनिदानतासे लेकर प्रवचनोद्भावनाता तकके इन १० कारणोंको लेकर जीव भावि भद्रताके लिये शुभ प्रकृतिरूप कर्मके आचरणमें सर्वदा कटिबद्ध रहते हैं, ऐसा आशय इस सूत्रका है ॥ सूत्र ६४ ॥

भावि भद्रताके कारणभूत शुभ प्रकृति रूप कर्मका आचरण करते हुए साधुको कभी आशंसा प्रयोग नहीं करना चाहिये, अतः अब सूत्रकार इसी आशंसा प्रयोगको दशविध रूपसे कहते हैं—

छे. એટલે કે પ્રવચનની પ્રભાવનાનું નામ પ્રવચનોદ્ભાવનતા છે. તેને કારણે પણ જીવ આગામી કાળમાં ભદ્રતા (કલ્યાણ) સાધવામાં કારણભૂત બને એવાં પ્રશસ્ત કર્મો કરવાને સદા તત્પર રહે છે આ પ્રકારે અનિદાનતાથી લઇને પ્રવચનોદ્ભાવનતા સુધીના દસ કારણોને લીધે જીવ ભાવિભદ્રતા (કલ્યાણ)ને યોગ્ય શુભપ્રકૃતિ રૂપ કર્મના આચરણ માટે કટિબદ્ધ રહે છે, એવો આ સૂત્રનો આશય છે. ૧૨૨. ૬૪

ભાવિ ભદ્રતાના (કલ્યાણના કારણભૂત શુભ પ્રકૃતિરૂપ કર્મનું આચરણ કરતા સાધુઓએ કદી પણ આશંસાપ્રયોગ (ઈચ્છારૂપ મનોવ્યાપાર) કરવો જોઈએ નહીં. હવે સૂત્રકાર આશંસાપ્રયોગના દસ પ્રકારોનું કથન કરે છે—

टीका—‘ दसविहे ’ आसंसप्पओगे ’ इत्यादि—

आशंसाप्रयोगः—आशंसनमाशंसा=इच्छा, तस्याः प्रयोगः=करणम्, यद्वा-
आशंसा=इच्छा, सैव प्रयोगो=व्यापारः, इच्छारूपो व्यापार इत्यर्थः । स दशविधः
प्रज्ञप्तः । तद्यथा—इहलोकाशंसाप्रयोग इत्यादि । तत्र—इहलोकाशंसाप्रयोगः—इह-
लोके=एतल्लोकविषय आशंसाप्रयोगः । यथा—एतत्तपः समाराधनेनाहमिहलोके
समृद्ध्यादि सम्पन्नो भवेयमिति ॥१॥ परलोकाशंसाप्रयोगः=परलोके=परलोक
विषय आशंसाप्रयोगः । स यथा—एतत्तपश्चरणादह परलोके इन्द्र इन्द्रसामायिको वा

“ दसविहे आसंसप्पओगे पणत्ते ” इत्यादि ॥ सूत्र ६५ ॥

टीकार्थ—आशंसा प्रयोग १० प्रकारका कहा गया है—जैसे—इह लोका-
शंसा प्रयोग १ परलोकाशंसाप्रयोग २, द्विधातो लोकाशंसा प्रयोग ३ जीवि-
ताशंसाप्रयोग ४, मरणाशंसाप्रयोग ५, कामाशंसा प्रयोग ६, भोगा-
शंसा प्रयोग ७, लाभाशंसा प्रयोग ८, पूजाशंसा प्रयोग ९ और सत्कारा
शंसा प्रयोग १० आशंसा नाम इच्छाका है, इस इच्छाका जो करना
है, यह आशंसा प्रयोग अथवा इच्छारूप जो व्यापार है, यह आशंसा
प्रयोग है, यह आशंसा प्रयोग १० प्रकारका जो कहा गया है, उसका
तात्पर्य ऐसा है कि इस तपके समाराधनसे मैं इस लोकमें समृद्ध्यादि
संपन्न हो जाऊं, सो इहलोकाशंसा प्रयोग है, परलोकाशंसा प्रयोग—
यह ऐसा होता है कि मैं इस तपश्चरणसे परलोकमें इन्द्र या इन्द्रका

“ दसविहे आसंसप्पओगे पणत्ते ” इत्यादि—(सू ६५)

टीकार्थ—आशंसाप्रयोगना दस प्रकार कहा छे—(१) इहलोकाशंसाप्रयोग,
(२) परलोकाशंसाप्रयोग, (३) द्विधातो लोकाशंसाप्रयोग, (४) जीविताशंसाप्रयोग, (५)
मरणाशंसाप्रयोग, (६) कामाशंसाप्रयोग, (७) भोगाशंसाप्रयोग, (८) लाभाशंसा-
प्रयोग, (९) पूजाशंसाप्रयोग अने (१०) सत्काराशंसाप्रयोग.

धरुणने आशंसा कडे छे. केध पणु वस्तुनी धरुण करवी तेनुं नाम आशं
साप्रयोग छे. अथवा व्यापारतुं नाम आशंसाप्रयोग छे डवे आ दसे प्रकारना
आशंसाप्रयोगोनो लावार्थ स्पष्ट करवाभां आवे छे—

इहलोकाशंसाप्रयोग—भारा आ तपना प्रलावथी भने आ लोकभां धन आदि
समृद्धिनी प्राप्ति थाय, ओ प्रकारनी अबिलाषा सेववी तेनुं नाम इहलोका-
शंसा प्रयोग छे.

परलोकाशंसा प्रयोग—भारा आ तपना प्रलावथी भने परलवभां देव,
इन्द्र, सामानिक देव, अकवती आदि पदनी प्राप्ति थाय, आ प्रकारनी अबिलाषा
सेववी तेनुं नाम परलोकाशंसा प्रयोग छे.

દેવશ્વક્રવર્તી વા ભવેયમિતિ ॥ ૨ ॥ દ્વિધાતો લોકાશંસાપ્રયોગઃ—દ્વિધાતો=દ્વાભ્યાં પ્રકારાભ્યાં વ્યવસ્થિતૌ યૌ લોકૌ તૌ દ્વિધાતો લોકૌ=૩૬લોકપરલોકાવિત્યર્થઃ, તદ્વિષય આશંસાપ્રયોગઃ । યથા—ઇતત્તપશ્ચરણાદહમિહલોકે સમૃદ્ધ્યાદિસમ્પન્નઃ પરલોકે ચ ઇન્દ્રાદિપદધારકો ભવેયમિતિ ૩॥ જીવિતાશંસાપ્રયોગઃ—જીવિતૈ=જીનને—જીવનવિષય આશંસાપ્રયોગઃ । યથા—ચિરાયુષ્કત્વં મે भूयाદિતિ ॥૪॥ મરણાશંસાપ્રયોગઃ=જીવિતપરિત્યાગવિષય આશંસાપ્રયોગઃ । યથા—રોગાદિપીડિતસ્ય મે મરણં भूयाદિતિ ॥ ૫ ॥ કામાશંસાપ્રયોગઃ—કામૌ=મનોજ્ઞે શબ્દરૂપે, તદ્વિષય આશંસાપ્રયોગઃ । યથા—મનોજ્ઞે શબ્દરૂપે મે भूયાસ્તામિતિ ॥ ૬ ॥ ભોગાશંસાપ્રયોગઃ—ભોગાઃ=મનોજ્ઞા ગન્ધરસસ્પર્શાઃ, તદ્વિષયઃ આશંસાપ્રયોગઃ । યથા—મનોજ્ઞા ગન્ધરસસ્પર્શા મે भूયાસુરિતિ ॥ ૭ ॥ લાભાશંસાપ્રયોગઃ—લાભઃ=પ્રાપ્તિઃ,

સામાનિક દેવ યા ચક્રવર્તી હો જાઝ, દ્વિધાતોલોકાશંસા પ્રયોગ ૩૬ પ્રકારસે હોના હૈ, કિ મેં ૩૬ તપશ્ચરણસે ૩૬ લોક ઓર પરલોક ઢોનોં લોકોંમેં ક્રમશઃ સમૃદ્ધ્યાદિ સંપન્ન ઓર ઇન્દ્રાદિ પદકા ધારક હોજાઝ । જીવિતાશંસાપ્રયોગ—એસા હોતા હૈ કિ મેં ચિરજીવિ હોજાઝ, મરણા શંસાપ્રયોગ—એસા હોતા હૈ કિ મેં અવ રોગસે પીડિત હો રહા હૂં, સો અન્છા હો મેં જલ્દી મરજાઝ, મનોજ્ઞ શબ્દ ઓર રૂપ યે કામ શબ્દસે યહાં લિયે ગયે હૈં—૩૬ કામ વિષયક જો આશંસા પ્રયોગ હૈ, વહ કામાશંસા પ્રયોગ હૈ, વહ ૩૬ પ્રકારકા હોના હૈ, કિ મનોજ્ઞ શબ્દરૂપ મેરે ષાસ સદા હોવે, ભોગાશંસા પ્રયોગ—મનોજ્ઞ ગન્ધ, રસ ઓર સ્પર્શ યે ભોગ શબ્દસે લિયે ગયે હૈં, ૩૬ ભોગ વિષયક જો આશંસા

દ્વિધાતોલોકાશંસાપ્રયોગ—મારા તપના પ્રભાવથી હું આ લોકમાં સમૃદ્ધિ આદિથી સંપન્ન બનું અને પરલોકમાં પણ દેવ, ઇન્દ્ર આદિ પદની પ્રાપ્તિ કરું, આ પ્રકારની બંને લોકસંબંધી અભિલાષા મેળવી તેનું નામ દ્વિધાતોલોકાશંસા પ્રયોગ છે,

જીવિતાશંસા પ્રયોગ—તપ આદિના પ્રભાવથી સીધાંબુની પ્રાપ્તિ ઇચ્છવી તેનું નામ જીવિતાશંસા પ્રયોગ છે.

મરણાશંસાપ્રયોગ—રોગાદિથી કંટાળીને મરણ અભિલાષા કરવી તેનું નામ મરણાશંસા પ્રયોગ છે.

કામાશંસાપ્રયોગ—મનોહર શબ્દ સાંભળવાની અને સુંદરરૂપ નિહાળવાની અભિલાષા સેવવી તેનું નામ કામાશંસા પ્રયોગ છે.

ભોગાશંસાપ્રયોગ—મનોજ્ઞ ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને ભોગ કહે છે, આ ભોગવિષયક જે અભિલાષા થાય છે તેનું નામ ભોગાશંસાપ્રયોગ છે. ચોટલે કે

तद्विषय आशंसाप्रयोगः । यथा—कीर्त्तेः श्रुतादीनां च लाभो मे भूयादिति ॥ ८ ॥
पूजाशंसाप्रयोगः—पूजा=पूजनीयता—सकलजनाभिवन्दनीयता, तद्विषय आशंसा-
प्रयोगः । यथा—सकलजनाभिवन्द्यो भवेयमिति ॥ ९ ॥ तथा—सत्काराशंसाप्र-
योगः—सत्कारः=वस्त्रादिप्रदानपूर्वकं सम्मानः, तद्विषय आशंसाप्रयोगः । यथा—
वस्त्रादिप्रदानपूर्वकं जना मां सम्मानयेयुरिति ॥ सू० ६५ ॥

इहलोकै आशंसाप्रयोगपूर्वकमपि कैचिद्धर्ममाचरन्तीति धर्मं दशविधत्वेनाह—

मूलम्—दसविहे धर्मो पणत्ते, तं जहा—गामधर्ममे १ नगर-
धर्ममे २ रट्टुधर्ममे ३ पासंडधर्ममे ४ कुलधर्ममे ५ गणधर्ममे ६ संघधर्ममे
७ सुयधर्ममे ८ चरित्तधर्ममे ९ अत्थिकायधर्ममे १० ॥ सू० ६६ ॥

प्रयोग है, इच्छा करता है, वह भोगाशंसाप्रयोग हैं, जैसे मनोज्ञ गन्ध, रस, स्पर्श सुझे प्राप्त होवे, लाभशंसा प्रयोग—लाभ नाम प्राप्ति है इस प्राप्ति विषयक जो आशंसा प्रयोग है, वह लाभशंसा प्रयोग है, जैसे कीर्तिका या श्रुत आदिकोंका लाभ सुझे हो, पूजाशंसा प्रयोग सकल जनों द्वारा अभिवन्दनीयताका नाम पूजा है, इस पूजा विषयक जो आशंसा प्रयोग है, वह पूजाशंसा प्रयोग है, जैसे कि मैं सकलजनों द्वारा अभिवन्द्य होऊं तथा—सत्काराशंसा प्रयोग—वस्त्रादि प्रदानपूर्वक सम्मानका नाम सत्कार है, इस सत्कार विषयक जो आशंसाप्रयोग है, वह सत्काराशंसा प्रयोग है, जैसे कि वस्त्रादि प्रदानपूर्वक मनुष्य मेरा सम्मान करे ॥ सूत्र ६५ ॥

“मने मनोज्ञ गन्ध, रस अने स्पर्श^१ लोगववा भणे, आ प्रकारनी धम्मिणुं^२ नाम लाभशंसाप्रयोगे^३ छे.

लाभाशंसाप्रयोग—लाभ अट्टे प्राप्ति. प्राप्तिविषयक आशंसा करवी तेनुं^४ नाम लाभशंसाप्रयोगे छे नेम के “मने कीर्त्ति^५ भणे, मने श्रुतादिना लाभ भणे,” आ प्रकारनी अबिदापा सेवनी तेनुं नाम लाभशंसाप्रयोगे छे

पूजाशंसाप्रयोग—समस्त लोकै द्वारा अभिवन्दनीयतानुं नाम पूजा छे. आ पूजाविषयक ने आशंसाप्रयोगे छे तेनुं नाम पूजाशंसाप्रयोगे छे. नेम के “अधां लोकै मने वन्दे,” आ प्रकारनी धम्मिण सेवनी तेनुं नाम पूजाशंसाप्रयोगे छे

सत्काराशंसाप्रयोग—वस्त्रादि प्रदानपूर्वक सम्मान करवुं तेनुं नाम सत्कार छे. “वस्त्रादि प्रदानपूर्वक लोकै माइं सम्मान करे.” आ प्रकारनी अबिदापा सेवनी तेनुं नाम सत्काराशंसाप्रयोगे छे. ॥ सूत्र ६५ ॥

છાયા—દશવિધો ધર્મઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્વયા—ગ્રામધર્મઃ ૧ નગરધર્મઃ ૨ રાષ્ટ્રધર્મઃ
૩ પાવણ્ડધર્મઃ ૪ કુલધર્મઃ ૫ ગણધર્મઃ ૬ સંઘધર્મઃ ૭ શ્રુતધર્મઃ ૮ ચારિત્રધર્મઃ
૯ અસ્તિકાયધર્મઃ ૧૦ ॥ સૂ. ૬૬ ॥

ટીકા—‘ દસવિદે ધમ્મે ’ इत्यादि—

ધર્મઃ=સમાચારઃ વ્યવસ્થેતિ યાવત્, સ દશવિધઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્વયા—ગ્રામધર્મ
इत्यादि । तत्र-ग्रामधर्मः=ग्रामाः=जननिवासभूतानि स्थानानि, तेषां तेषु वा
धर्मः=सामाचरणं सः । अयं ग्रामभेदात् प्रायो मिद्यते एव ॥ १ ॥ नगराणि=
पुराणि तेषां तेषु वा धर्मः=समाचरणम् । अयं चापि प्रतिनगरं मिद्यते एव ॥ २ ॥

इस लोकमें आशंसाप्रयोगपूर्वक भी कितनेकजन धर्मका आचरण
करते हैं—अतः अब सूत्रकार दशविध रूपसे धर्मका कथन करते हैं—

“ दसविदे धम्वे पणत्ते ” इत्यादि सूत्र ६६ ॥

ટીકાર્થ—ધર્મ દસ પ્રકારકા કહા ગયા હૈં—જૈસે—ગ્રામ ધર્મ ૧, નગર
ધર્મ ૨, રાષ્ટ્ર ધર્મ ૩, પાવણ્ડ ધર્મ ૪, કુલધર્મ ૫, ગણધર્મ ૬, સંઘધર્મ ૭,
શ્રુતધર્મ ૮ ચારિત્ર ધર્મ ૯ ઓર અસ્તિકાય ધર્મ ૧૦ યહાં ધર્મ શબ્દકા
અર્થ વ્યવસ્થા હૈ, વહ ૧૦ પ્રકારકા જો કહા ગયાહૈ, સો ડસકા તાત્પર્ય
એસા હૈ, જનતાકે નિવાસભૂત જો સ્થાન હૈ, ડનકા નામ ગ્રામ હૈ, ડન
ગ્રામોમૈં જો સમાચરણ રૂપ ધર્મ હૈ—વ્યવસ્થા હૈ, વહ ગ્રામધર્મ હૈ, યહ
ધર્મ ગ્રામ ભેદસે પ્રાયઃ વિશિષ્ટ હોના હો હૈ, નગર નામ પુરકા હૈ,
ડન પુરોંકે યા પુરોંમૈં જો સમાચરણ હૈ વ્યવસ્થા હૈં વહ નગરધર્મ હૈં,

આ લોકમાં આશંસાપ્રયોગ પૂર્વક પણ કેટલાક લોકો ધર્મનું આચરણ
કરે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર દસ પ્રકારના ધર્મનું કથન કરે છે—

“ દસવિદે ધમ્મે પણત્તે ” इत्यादि—(સૂ. ૬૬)

ટીકાર્થ—ધર્મ દસ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) ગ્રામધર્મ, (૨) નગરધર્મ, (૩)
રાષ્ટ્રધર્મ, (૪) પાવણ્ડધર્મ, (૫) કુલધર્મ, (૬) ગણધર્મ, (૭) સંઘધર્મ, (૮) શ્રુત-
ધર્મ, (૯) ચારિત્રધર્મ અને (૧૦) અસ્તિકાયધર્મ.

અહીં ધર્મ શબ્દનો અર્થ વ્યવસ્થા થાય છે તેના ગ્રામધર્મ આદિ જે
દસ પ્રકારો બતાવવામાં આવ્યા છે, તેનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે—

ગ્રામધર્મ—લોકોના નિવાસસ્થાનરૂપ ધર્મ—વ્યવસ્થા—છે, તેનું નામ ગ્રામ-
ધર્મ છે પ્રત્યેક ગામનો વિશિષ્ટ પ્રકારનો ગ્રામધર્મ હોય છે.

નગરધર્મ—પુર અથવા શહેરને નગર કહે છે. આ નગરોમાં અથવા આ
નગરજનોનું જે સમાચરણ છે—જે વ્યવસ્થા છે, તેનું નામ નગરધર્મ છે. સામાન્ય
રીતે પ્રત્યેક નગરનો ધર્મ અથવા વ્યવસ્થા અલગ અલગ પ્રકારની હોય છે,

राष्ट्रधर्मः=राष्ट्रं=देशः, तस्य धर्मः=आचारः । अयमपि प्रतिदेशं भिद्यते ॥ ३ ॥
 पाषण्डधर्मः-पाषण्डाः=श्रमणाः, तेषां धर्मः ॥ ४ ॥ कुलधर्मः-कुलानि=उग्रादि-
 कुलानि, तेषां धर्मः । अथवा-कुलानि=साधूनां गच्छरूपाणि, तेषां धर्मः=सामा-
 चारी ॥ ५ ॥ गणधर्मः-गणः=मल्लादिगणः, तस्य धर्मः=समाचारः । अथवा-
 साधूनां गच्छसमुदायो गणः, तस्य धर्मः=सामाचारी ॥ ६ ॥ संघधर्मः-संघः=
 समानशीलानां जनानां समुदायो गोष्ठीति यावत् तस्य धर्मो व्यवस्था । अथवा-
 साधूनां गणसमुदायः संघः, तस्य धर्मः=सामाचारी । यद्वाः-चतुर्णां साधुसाध्वी
 श्रावकश्राविकारूपाणां संघः, तस्य धर्मः ॥ ७ ॥ श्रुतधर्मः-श्रुतम्=आचारादि-

यह नगर धर्म भी प्रायः हर एक नगरमें अलग २ होता है, :राष्ट्रधर्म-
 राष्ट्र नाम देशका है-इस राष्ट्रका जो धर्म आचार है वह राष्ट्रधर्म
 यह राष्ट्रधर्म भी प्रायः प्रत्येक राष्ट्रकी अपेक्षा भिन्न २ होता है,
 पाषण्ड नाम श्रमणोंका है, इनका जो धर्म है, वह पाषण्ड धर्म हैं,
 उग्रादि कुलोंका नाम कुल है इन कुलोंका जो धर्म है वह कुलधर्म हैं,
 अथवा-साधुजनोंके जो गच्छ हैं वे कुल हैं, इन कुलोंकी जो सामा-
 चारी है वह कुलधर्म है । गणधर्म-मल्ल आदिके गणका जो धर्म है
 अथवा साधुओंके गच्छका समुदायको गण कहते हैं-उनका जो धर्म
 सामाचारी उसको गण धर्म कहते हैं । संघधर्म समानशीलवाले जनोंका
 जो समूह है, वह संघ है इस संघकी जो व्यवस्था है, वह संघधर्म

राष्ट्रधर्म-देशने राष्ट्र कहे छे. आ राष्ट्रने जे धर्म (आचार) डाय छे
 तेनु' नाम राष्ट्रधर्म' पणु प्रत्येक राष्ट्रनी अपेक्षाजे विचारवाभां आवे तो अलग
 अलग डाय छे.

पाषण्डधर्म-श्रमणोंने पाषण्ड कहे छे. ते श्रमणोंने जे धर्म छे तेने
 पाषण्डधर्म' कहे छे.

कुलधर्म-उग्रादि जे कुणो डाय छे तेमना धर्म'ने कुलधर्म' कहे छे. अथवा
 -साधुओंना जे गच्छ डाय छे तेमने कुल कहे छे. ते कुणोनी जे सामाचारी छे तेनु'
 नाम कुलधर्म' छे.

गणधर्म-मल्ल आदि जतिओंना गणुने जे धर्म' छे तेनु' नाम गणधर्म'
 छे, अथवा साधुओंना गच्छना समुदायने गणु कहे छे. ते समुदायने जे धर्म'
 अथवा सामाचारी छे तेने गणधर्म' कहे छे

संघधर्म-समान शीलवाणा जनोना समूहने संघ कहे छे ते संघनी
 जे व्यवस्था छे तेने संघधर्म' कहे छे. अथवा-साधु, साध्वी, श्रावक अने
 श्राविका, आ आरेने संघ अने छे ते संघने जे धर्म' छे तेने संघधर्म' कहे छे.

કમ્, તદેવ દુર્ગતિપ્રપત્ત્વજ્જન્તુધારણાદ ધર્મઃ, આચારાજ્ઞાદય આગમા इत्यर्थः । ८॥
 ચારિત્રધર્મઃ—ચારિત્ર=સંસારકારણકર્મચયરિક્તકારકં જિનોક્તમનુષ્ઠાનં, તદેવ
 ધર્મઃ, ચારિત્રાનુષ્ઠાનમિત્યર્થઃ ॥ ૯ ॥ તથા—અસ્તિકાયધર્મઃ—અસ્તયઃ=પ્રદેશાઃ, તેપાં
 કાયઃ=સમુદાયઃ, સ એવ ધર્મઃ અયં ચ ધર્માસ્તિકાયાદીનાં વિજ્ઞેય इति ॥ સૂ. ૬૬ ॥

અયં ગ્રામધર્માદિદશવિધો ધર્મઃ સ્થવિરવિનિર્મિત इति સ્થવિરાન્
 દશવિધત્વેનાહ—

મૂલમ્—દસથેરા પળગત્તા, તંજહા—ગામથેરા ૧ નગરથેરા ૨
 રઘથેરા ૩ પસત્થારથેરા ૪ કુલથેરા ૫ ગળથેરા ૬ સંઘથેરા ૭
 જાહથેરા ૮ સુઘથેરા ૯ પરિયાયથેરા ૧૦ ॥ સૂ. ૬૭ ॥

હૈ, અથવા સાધુ—સાધ્વી, શ્રાવક, એવં શ્રાવિકા જન ચાર ધર્મ વહ સંઘ
 ધર્મ હૈ શ્રુત ધર્મ—આચાર આદિકા નામ શ્રુત હૈ યહ શ્રુતરૂપ ધર્મ હી
 દુર્ગતિમેં પડતે હુપ જીવોંકા ઉદ્ધારક હોતા હૈ—યહ શ્રુતધર્મ આચારાક્ર
 આદિ આગમ રૂપ હોતા હૈ, ચારિત્ર ધર્મ—સંસારકા કારણમૂલ જો
 કર્મ હૈ, ઉસ કર્મકા નાશ કરનેવાલા જો જિનપ્રણીત અનુષ્ઠાન હૈ,
 વહી ચારિત્ર ધર્મહૈ, યહ ચારિત્ર ધર્મ ચારિત્રાનુષ્ઠાન રૂપ પડનાહૈ, અસ્તિ-
 કાય ધર્મ—અસ્તિ નામ પ્રદેશોંકા હૈ, એવં કાય નામ સમુદાયકાહૈ, સો
 પ્રદેશોંકા જો સમુદાય હૈં વહ સમુદાય હી ધર્મ હૈ યહ અસ્તિકાય રૂપ ધર્મ
 ધર્માસ્તિકાયાદિકોંકા હોતા હૈ ॥ સૂ. ૬૬ ॥

યહ ગ્રામધર્મ આદિ રૂપ દશ પ્રકારકો ધર્મ સ્થવિરોં દ્વારા વિનિ-
 મિત હુઆ હૈ । અતઃ અથ સૂત્રકાર દશ પ્રકારકે સ્થવિરોંકા કથન

શ્રુતધર્મ—આચાર આદિનું નામ શ્રુત છે. આ શ્રુતરૂપ ધર્મ જ દુર્ગતિમાં
 પડતાં જીવોને ઉદ્ધારક ગણાય છે. તે શ્રુતધર્મ આચારાંગ આદિ આગમરૂપ હોય છે.

ચારિત્રધર્મ—સંસારના કારણમૂલ જે કર્મોને નાશ કરનાર જે જિનપ્રણીત
 અનુષ્ઠાન છે, તેનું નામ ચારિત્રધર્મ છે. આ ચારિત્રધર્મ ચારિત્રાનુષ્ઠાનરૂપ સમજવો.

અસ્તિકાયધર્મ—પ્રદેશોને અસ્તિ કહે છે. અને સમુદાયને કાય કહે છે.
 પ્રદેશોના સમૂહને અસ્તિકાય કહે છે. તે પ્રદેશોનો સમુદાય જ ધર્મરૂપ છે. ધર્મા-
 સ્તિકાય આદિકોના ધર્મનું નામ જ અસ્તિકાયધર્મ છે. ॥ સૂ. ૬૬ ॥

ગ્રામધર્મ આદિ દસ પ્રકારના ધર્મોના નિર્માતા સ્થવિરોને જ ગણવામાં
 આવે છે, તેથી હવે સૂત્રકાર તે સ્થવિરોનું કથન કરે છે—

छाया-दशस्थविराः प्रज्ञप्ताः, तथा-ग्रामस्थविराः १ नगरस्थविराः २ राष्ट्रस्थविराः ३ प्रशास्तृस्थविराः ४ कुलस्थविराः ५ गणस्थविराः ६ सङ्घस्थविराः ७ जातिस्थविराः ८ श्रुतस्थविराः ९ पर्यायस्थविराः १० ॥ सू० ६७ ॥

टीका-‘दसथेरा’ इत्यादि-स्थापयन्ति=दुर्व्यवस्थितं जनं सन्मार्गे स्थिरी-कुर्वन्ति ये ते स्थविराः । ते व्यवस्थाकारिणो बुद्धिमन्त आदेयवचना प्रभाव-शास्त्रिनश्च भवन्ति । ते तु दशविधाः प्रज्ञप्ताः । तथा-‘ग्रामस्थविरा’ इत्यादि । तत्र-ग्रामस्थविराः=ग्रामव्यवस्थाकारिणः ॥१॥ नगरस्थविराः=नगरव्यवस्था-कारिणः ॥२॥ राष्ट्रस्थविराः=देशव्यवस्थाकारिणः ॥३॥ प्रशास्तृस्थविराः-प्रशास्तारः=धर्मोपदेशकाः, ते च ते स्थविराः=धर्मे स्थिरीकारकाः ॥४॥ कुल-स्थविराः ॥५॥ गणस्थविराः ॥६॥ सङ्घस्थविरा ॥७॥ इति त्रीणि स्थानानि

चार भेदसे करते हैं—“ दस थेरा पणत्ता ” इत्यादि ॥सूत्र ६७ ॥

टीकार्थ-जो दुर्व्यवस्थित जनको सन्मार्गमें स्थापित करते हैं, स्थिर करते हैं वे स्थविर कहलाते हैं । ये स्थविर व्यवस्था करनेके स्वभाववाले होते एवं बुद्धिशाली होते हैं इनकी बातको हरकोई मानता है ऐसे प्रभाव संपन्न होते हैं । ये ग्रामस्थविर १ नगरस्थविर २ राष्ट्रस्थविर ३, प्रशास्तृ स्थविर ४ कुल स्थविर ५ गणस्थविर ६, संघ स्थविर ७, जाति स्थविर ८, श्रुतस्थविर ९ एवं पर्यायस्थविरके भेदसे १० प्रकारके होते हैं ।

इनमें जो ग्रामकी व्यवस्था करनेवाले होते हैं वे ग्रामस्थविर हैं १ नगरकी व्यवस्था करनेवाले नगरस्थविर २, देशकी व्यवस्था करने-वाले राष्ट्रस्थविर ३, धर्मका उपदेश देनेवाले और धर्ममें स्थिर करने-वाले प्रशास्तृस्थविर होते हैं । कुलस्थविर, गण स्थविर, एवं संघस्थविर

“ दस थेरा पणत्ता ” इत्यादि—(सू ६७)

टीकार्थ-जेओ दुर्व्यवस्थितजनोने सन्मार्गमां स्थापित करे छे-अथवा कुमार्गे जाता जनोने जेओ सन्मार्गे स्थिर करे छे, तेमने स्थविर कहे छे ते स्थविरा व्यवस्था करवाना स्वभाववाणा अने बुद्धिशाली होय छे, तथा तेमनी बातने दरेक माणुस माने छे. तेओ प्रभावसंपन्न होय छे ते स्थविराना नीचे प्रमाणे दस प्रकार कइया छे-(१) ग्रामस्थविर, (२) नगरस्थविर, (३) राष्ट्रस्थविर, (४) प्रशा-स्तृस्थविर, (५) कुलस्थविर, (६) गणस्थविर, (७) संघस्थविर, (८) जातिस्थविर, (९) श्रुतस्थविर अने (१०) पर्यायस्थविर—

ग्रामस्थविर-ग्रामनी व्यवस्था करनार व्यक्तिये ग्रामस्थविर कहे छे. नगरस्थविर-नगरनी व्यवस्था करनारने नगरस्थविर कहे छे. देशनी व्यवस्था करनारने राष्ट्रस्थविर कहे छे, धर्मने उपदेश देनेरने अने लोकने धर्ममां

વ્યાહ્યાતમાયાણિ । જાતિસ્થવિરાઃ-જાત્યા=જન્મના સ્થવિરાઃ-પષ્ટિવર્ષપ્રમાણ-
જન્મપર્યાયાઃ ॥૮॥ શ્રુતસ્થવિરાઃ=સ્થાનાજ્ઞાધક્ષારિણઃ ॥૯॥ તથા-પર્યાયસ્થવિરાઃ=
વિશ્વતિવર્ષપ્રમાણપ્રવ્રજ્યાપર્યાયધારકા इति ॥૧૦॥ સૂ૦ ૬૭॥

સ્થવિરાશ્ચ સ્વાશ્રિતાન્ પુત્રવત્પાલયન્તીતિપુત્રભેદાન્ પ્રાહ-

મૂલ્ય-દસ પુત્તા પળગત્તા, તંજહા-અત્તણ ૧ ક્ષેત્રજ ૨
દિક્ષણ ૩ વિનયિત ૪ ઓરસ ૫ મૌહર ૬ શૌંડીર ૭ સંવદ્ધિત
૮ ઉવયાહ્વય ૯ ધર્માન્તેવાસી ૧૦ ॥સૂ૦ ૬૮॥

છાયા-દશ પુત્રાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-આત્મજઃ ૧ ક્ષેત્રજઃ ૨ દત્તકઃ ૩
વિનયિતઃ ૪ ઓરસઃ ૫ મૌહરઃ ૬ શૌંડીરઃ ૭ સંવદ્ધિતઃ ૮ ઔપચાચિતકઃ ૯
ધર્માન્તેવાસી ૧૦ ॥સૂ૦ ૬૮॥

इन तीन स्थानोंकी व्याख्या पहिले की जा चुकी है । जो ६० वर्षकी
जन्म पर्यायवाला हो चुका हो वह जाति (वय) स्थविर है, आचार आदि
अङ्गोंका जो धारक होता है वह श्रुतस्थविर है और जिसकी दीक्षा पर्याय
२० वर्षकी हो चुकी है ऐसा वह साधु पर्यायस्थविर है ॥सू. ६७॥

સ્થવિર જન અપને આશ્રિતોંકા પાલન પુત્રકી તરહ કરતે હેં અતઃ
અથ સૂત્રકાર પુત્ર કે ભેદોંકા કથન કરતે હેં—

“ દસ પુત્તા પળગત્તા ” ઇત્યાદિ ॥ સૂત્ર ૬૮ ॥

ટીકાર્થ-પુત્ર દસ પ્રકારકે કહે ગયે હેં-જો સદાચારકે પાલનસે અપને
પિતાકી સર્પાદાકો પવિત્ર રખતા હે વહ પુત્ર હેં યે પુત્ર આત્મજ ૧ ક્ષેત્રજ ૨
દત્તક ૩ વિનયિત ૪ ઓરસ ૫ મૌહર ૬, શૌંડીર ૭, સંવદ્ધિત ૮
ઔપચાચિતક ૯ એવ ધર્માન્તેવાસી ૧૦ ઇસ પ્રકારસે ૧૦ પ્રકારકે કહે

સ્થિર કરનારને પ્રશસ્તૃસ્થવિર કહે છે. કુલસ્થવિર, ગણસ્થવિર અને સંઘસ્થ-
વિરની વ્યાખ્યા આગળ કહ્યા પ્રમાણે સમજવી ૬૦ વર્ષની જન્મપર્યાય જેણે
વ્યતીત કરી નાખી છે એવી વ્યક્તિને જાતિસ્થવિર કહે છે. આચાર આદિ
અંગોને જે ધારક હોય છે તેને શ્રુતસ્થવિર કહે છે. જેણે ૨૦ વર્ષની દીક્ષા
પર્યાય પાળી લીધી હોય એવી વ્યક્તિને પર્યાયસ્થવિર કહે છે. ॥ સૂત્ર ૬૭ ॥

સ્થવિરો પેતાના આશ્રિતોતું પુત્રની જેમ પાલન કરે છે, તેથી હવે
સૂત્રકાર પુત્રના ભેદોતું કથન કરે છે,—“દસપુત્તા પળગતા” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૬૮)

ટીકાર્થ-પુત્ર દસ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) આત્મજ, (૨) ક્ષેત્રજ, (૩) દત્તક,
(૪) વિનયિત, (૫) ઓરસ, (૬) મૌહર, (૭) શૌંડીર, (૮) સંવદ્ધિત, (૯) ઔપ-
ચાચિતક અને (૧૦) ધર્માન્તેવાસી.

टीका—‘दसपुत्रा’ इत्यादि—पुनाति=पवित्रयति सदाचारपालनेन पितृमर्यादा-
मितिपुत्र’, तद्वहुत्वे पुत्राः, ते दशविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—‘अत्तए’ इत्यादि । तत्र—
आत्मजः—आत्मनः=पितृशरीराज्जातः । यथा—ऋषभस्य भरत इति ॥१॥ क्षेत्रजः—
क्षेत्रं=दारा, ततो जातः । यथा—लोकरूढ्या पाण्डोर्भार्यायां कुन्त्यां धर्मादि-
भिर्जाता युधिष्ठिरादय इति ॥२॥ दत्तकः—दत्त एव दत्तकः—केनचित् कस्मैचित्
स्वपुत्रः पुत्रत्वेन वितीर्णः । यथा बाहुबलिनोऽनिलवेगः । अयं च पुत्रतुल्यत्वात्पुत्रो-
बोध्य इति । एवमग्रेऽपि पुत्रता पुत्रतुल्यत्वेनैव बोध्येति ॥३॥ तथा—विनयितः—
विनयं=शिक्षां प्रापितः—शिष्य इत्यर्थः ॥४॥ औरसः—उरसि=हृदये स्नेहाविर्भावेन

गये हैं । इनमें जो पिताके शरीरसे उत्पन्न होता है, वह आत्मज है
जैसे ऋषभका भरत १, स्त्रीसे जो उत्पन्न होता है वह क्षेत्रज है जैसे—
लोकरूढिसे पाण्डुकी पत्नी कुन्तीमें धर्मादिकों द्वारा युधिष्ठिर आदि
उत्पन्न हुए २, जो अपना पुत्र दूसरेके लिये पुत्र रूपसे दे दिया जाता
है वह दत्तक पुत्र है ३, जैसे—बाहुबलिका अनिलवेग इसे पुत्रतुल्य
होनेसे पुत्र कहा गया है ।

इसी प्रकारसे आगे कहे जानेवाले पुत्रोंमें भी पुत्रता पुत्रतुल्यतासे
ही जानना चाहिये शिष्य विनयित पुत्र है ४ जिसमें पुत्रके जैसा स्नेह
प्रकट होता है—हृदयमें जो स्नेहकी प्रकटतासे पुत्रके जैसा बना रहता
है, वह औरस पुत्र है ५, मीठी वाणी बोलनेके कारण अपनेको पुत्र

जे सदाचारना पालन वडे पोताना पितानी मर्यादाने पवित्र राणे छे,
तेने पुत्र कडेवाय छे. तेना आत्मज आदि दस प्रकारानुं हवे स्फुटीकरण
करवामां आवे छे—

आत्मज—पिताना शरीरथी (वीर्यथी) जे पुत्र उत्पन्न थाय छे तेने आत्मज
कडे छे. जेभ के ऋषभनेा पुत्र भरत.

क्षेत्रज—जे पुत्र स्त्रीथी उत्पन्न थाय छे (पतिना संसर्ग विना उत्पन्न
थाय छे) तेने क्षेत्रज कडे छे. जेभ के पांडु राजनी पत्नी कुन्तीजे धर्मादिके
द्वारा युधिष्ठिर आदिनेा जन्म आय्येा हतेा.

दत्तकपुत्र—कौंछ अन्य व्यक्तिताना पुत्रने पोताना पुत्र रूपे स्वीकारवामां
आवे, तो ते पुत्रने दत्तक पुत्र कडे छे जेभके—बाहुबलिनो अनिलवेग. अनिलवेगने
बाहुबलि पुत्रसमान गण्यतेा हतेा, तेथी तेने तेनेा दत्तकपुत्र गण्येा छे. जेज
प्रमाणे आकीना पुत्रप्रकारेामां पण्य पुत्रतुल्यताने कारणेे ज पुत्रता समजवी. शिष्यने
विनयितपुत्र कडे छे. जेना प्रत्ये दिलमां पुत्रना जेवेा प्रेम उबराय छे—

પુત્રત્વેન વર્ષતે યઃ સ તથા । અથવા-ઉપરસઃ-ઉપગતઃ=ઉત્પન્નઃ રસઃ=પુત્રસ્નેહ
 લક્ષણો યસ્મિન્ સ તથા । યદ્વા-ઉપગતો રસઃ=પિતૃલક્ષણો યસ્ય સ તથેતિ ॥૫॥
 મૌલરઃ-મુલર-તયા=મધુરભાષિત્વેન આત્માનં પુત્રતયા પ્રાપયતિ યઃ સ તથા ॥૩॥
 શૌણ્ડીર-યેન કેનચિત્ શરેણ કથિત્ શૌણ્ડીરઃ=શૂરો યુદ્ધે નિગૃહીતઃ પુત્રત્વેન
 વિજયકારિણં શૂરં પ્રતિપન્નઃ સઃ ॥ ૭ ॥ અથવા-‘વિષ્ણવ ૪ ઊરસે ૫ મોહરે ૬
 સૌંડીરે ૭’ इत्येतानि चत्वारि पदानि गुणभेदात् पुत्रविषयाण्येव बोध्यानि ।
 तत्र-‘विष्णव’ इत्यस्य ‘विज्ञकः’ इतिच्छाया । विज्ञकः=विद्वान् । यथा-अभयकुमार
 इति ॥४॥ औरसः=बलवान्, यथा-बाहुबलीति ॥५॥ मौलरः=मधुरभाषी ।

રૂપસે પ્રકટ કરતા હૈ વહ મૌલર પુત્ર હૈ ૬, કિસી શૂરવીરકે દ્વારા
 યુદ્ધમેં પરાસ્ત કિયે જાને પર જો પરાસ્ત હુઆ શૂરવીર ઉસ વિજયી
 શૂરકે પ્રતિ અપનેકો પુત્ર રૂપસે પ્રકટ કરતા હૈ વહ શૌણ્ડીર પુત્ર હૈ ૭ ।

યે ચાર પદ ગુણ ભેદસે પુત્ર વિષયકહી જાનનો ચાહિયે ઇનમેં
 “વિષ્ણવ” કી સંસ્કૃતછાયા વિજ્ઞક એસી મી હોતી હૈ-इसका अर्थ
 जो विद्वान् होता है, वह विज्ञक है । अभयकुमारकी तरह जो
 पुत्र विद्वान् होता है, वह इस विद्वत्ता गुणके कारण विज्ञक पुत्र कहा
 गया है, बाहुबलीकी तरह जो पुत्र होता है, वह बलवत्ता गुणके कारण
 औरस पुत्र कहा गया है, जो मधुर भाषी होता है, वह रामचन्द्रकी
 तरह मधुर भाषण गुण विशिष्ट होनेके कारण मौलर पुत्र कहा गया

જે પ્રેમની પ્રખરતાને કારણે હૃદયમાં પુત્રના જેવું સ્થાન જમાવે છે, તેને
 ઔરસપુત્ર કહે છે. મીઠી વાણી બોલવાને કારણે જે પોતાને પુત્ર રૂપે પ્રકટ
 કરે છે, તેને મૌલરપુત્ર કહે છે. કાંઈ શૂરવીર પુરુષ દ્વારા યુદ્ધમાં પરાજિત
 થયેલો પુરુષ જે પોતાની જાતને તે શૂરવીરના પુત્ર રૂપે પ્રકટ કરતો હોય તો
 તેને શૌંડીરપુત્ર કહે છે.

અથવા-“વિષ્ણવ૪, ઊરસે૫, મોહરે૩, સૌંડીરે૭” ચાર પદોને શુશ્વલેહની
 અપેક્ષાએ પુત્રવિષયક જ સમજવા ભેદએ “વિષ્ણવ” આ પદની સંસ્કૃત
 છાયા “વિજ્ઞક” થાય છે. તે સંસ્કૃત છાયાની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ ‘વિદ્વાન’
 થાય છે. અભયકુમારની જેમ જે પુત્ર વિદ્વાન હોય છે તેને વિજ્ઞકપુત્ર કહેવામાં
 આવે છે. બાહુબલીની જેમ જે પુત્ર બલવાન હોય છે તેને તેની બલવતાને
 કારણે ઔરસપુત્ર કહેવામાં આવે છે. જે પુત્ર મધુરભાષી હોય છે તેને મૌલર
 પુત્ર કહેવામાં આવે છે. જેમ કે રામચન્દ્રજીને તેમનાં મધુરભાષા યુક્તતાના શુશ્વને

यथा-रामचन्द्र इति ॥६॥ शौण्डीरः=शूरो गर्वितो वा । यथा-वासुदेव इति ॥७॥
 तथा-संवर्द्धितः=आहारदानादिना संवर्द्धितः । यथा-अनाथपुत्रक इति ॥८॥ तथा-
 औपयाचितकः-उपयाचितेन=देवताराधनन लब्धः । यथा-सुलसायाः पद् पुत्राः ।
 अथवा-आवपातिक इतिच्छाया । अवपातः=सेवा प्रयोजनमस्येति स तथेति विग्रहः ।
 सेवक इत्यर्थः ॥९॥ धर्मान्तेवासी=अन्ते=समीपे वस्तुं शीलमस्येति अन्तेवासी,
 धर्मार्थमन्तेवासी-धर्मान्तेवासी-धर्म जिघृक्षुः शिष्य इत्यर्थः ॥१०॥ सू० ६८॥

अनन्तरसूत्रे धर्मान्तेवासित्वमुक्तम्, तच्च केवलित्वप्राप्त्यर्थं स्वीक्रियते,
 केवली चानुत्तरज्ञानादिसम्पन्नो भवतीति तस्य दशानुत्तराणि प्राह-

मूलम्-केवलिस्स णं दस अणुत्तरा पणत्ता, तंजहा-
 अणुत्तरे णाणे १ अणुत्तरे दंसणे २ अणुत्तरे चरित्ते तवे ४

शूर अथवा गर्वसे युक्त जो पुत्र होता है, वह वासुदेवके समान इस
 गुणसे युक्त होनेके कारण शौण्डीर पुत्र कहा गया है, आहार आदि
 देकर जिसे वर्द्धित किया जाता है-पाला पोषा जाता है, वह अनाथ
 पुत्रकी तरह संवर्द्धित पुत्र है । देवताकी आराधनाके निमित्तको लेकर
 जो पुत्र सुलसाके ६ पुत्रोंकी तरह प्राप्त होता है वह औपयाचितक पुत्र
 है । अथवा-जब-“ आवपातिक ” ऐसी संस्कृतच्छाया “उपयोद्घय”की
 होती है, तब इस पक्षमें सेवारी जिसका प्रयोजन होता है, ऐसा जो
 सेवक है वह आवपातिक पुत्र है । तथा-धर्मान्तेवासी-जो धर्म प्राप्तिके
 निमित्त गुरुके पास रहता है ऐसा धर्म जिघृक्षु जो शिष्य है वह
 धर्मान्तेवासी पुत्र है ॥ सू० ६८ ॥

कारणे भौभरपुत्र कही शक्य छे. शौर्य अथवा गर्वशी युक्त पुत्रने शौडीर-
 पुत्र कहेवाभां आवेद छे.

संवर्द्धितपुत्र-आहार आदि द्दने जेनुं संवर्धन-पालनपोषण-करवाभां
 आवे छे तेने संवर्द्धितपुत्र कहे छे. जेम के अनाथपुत्र.

औपयाचितकपुत्र-देवतानी आराधनाने कारणे जे पुत्रनी प्राप्ति थाय छे
 ते पुत्रने औपयाचितकपुत्र कहे छे. जेम के सुलसाना छ पुत्रो. अथवा-“उप-
 योद्घय” आ पहनी संस्कृत छायानी अपेक्षा जे तेने अर्थ आ प्रभाणे थाय छे-
 सेवा न जेनुं प्रयोजन होय छे जेवा सेवकने “आवपातिकपुत्र” कहे छे.

धर्मान्तेवासीपुत्र-जे शिष्य धर्मप्राप्तिने निमित्ते न गुरुनी पासे रहे छे
 जेवा धर्मप्राप्तिनी जिज्ञासावाणा शिष्यने धर्मान्तेवासीपुत्र कहे छे. ॥ सूत्र १८ ॥

અણુત્તરે વીરિણ ૫ અણુત્તરા ધંતી ૬ અણુત્તરા મુત્તી ૭ અણુ-
ત્તરે અજ્જવે ૮ અણુત્તરે મહવે ૯ અણુત્તરે લાઘવે ૧૦ ॥સૂ૦ ૬૯॥

હાયા-કેવલિનઃ સ્વલુ દશ અણુત્તરાણિ પ્રજ્ઞાણિ તથા-અણુત્તરં જ્ઞાનમ્ ૧
અણુત્તરં દર્શનમ્ ૨ અણુત્તરં ચારિત્રમ્ ૩ અણુત્તરં તપઃ ૪ અણુત્તરં વીર્યમ્ ૫ અણુત્તરા
ક્ષાન્તિઃ ૬ અણુત્તરા મુક્તિઃ ૭ અણુત્તરમ્ આર્જવમ્ ૮ અણુત્તરં માર્દવમ્ ૯ અણુત્તરં
લાઘવમ્ ૧૦ ॥સૂ૦ ૬૯॥

ટીકા-‘કેવલિસ્સ ણ’ ઇત્યાદિ-કેવલિનઃ-કેવલ જ્ઞાનિનઃ સ્વલુ દશસંખ્યકાણિ
અણુત્તરાણિ નાસ્તિ ઉત્તરં=પ્રધાનં યેભ્યસ્તાણિ તથોક્તાણિ-સર્વોત્કૃષ્ટાણિ પ્રજ્ઞાણિ ।
તથા-‘અણુત્તરં જ્ઞાનમ્’ ઇત્યાદિ । તત્ર-અણુત્તરં જ્ઞાનમ્-જ્ઞાનાવરણીયક્ષયાત્ ૧
અણુત્તરં દર્શનં દર્શનાવરણીયક્ષયાદ્ દર્શનમોહનીયક્ષયાદ્ ૨ અણુત્તરં ચારિત્રં-

૬૮ વેં સૂત્રકે અન્તર્મે કથિત જો ધર્માન્તેવાસિત્વ હૈ વહ કેવલિકે
પદકો પ્રાપ્ત કરનેકે લિયે સ્વીકાર ક્રિયા જાતા હૈં તથા કેવલિ જો હોતે
હૈં વે અણુત્તર જ્ઞાનાદિસે યુક્ત હોતે હૈં, અતઃ અથ સૂત્રકાર ઉનકે દશ
અણુત્તરોકા કથન કરતે હૈં—

“ કેવલિસ્સ ણં દસ અણુત્તરા પણ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ સૂ૦ ૬૯ ॥

ટીકાર્થ-કેવલીકે ૧૦ અણુત્તર સર્વોત્કૃષ્ટ વસ્તુએ કહી ગઈ હૈ, જૈસે
અણુત્તર જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મકે સર્વથા પ્રક્ષયસે ઉન્હેં પ્રાપ્ત હોતા હૈ ૧
અણુત્તર દર્શન દર્શનાવરણીય કર્મકે સર્વથા નાશસે અથવા દર્શન
મોહનીય કર્મકે સર્વથા ક્ષયસે ઉન્હેં પ્રાપ્ત હોતા હૈ । અણુત્તર ચારિત્ર-

આગલા સૂત્રના અન્તે જે ધર્માન્તેવાસિત્વની વ ત કરવામાં આવી છે, તે
ધર્માન્તેવાસિત્વને કેવલિપદની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.
તથા જેઓ કેવલી હોય છે તેઓ અણુત્તર જ્ઞાનાદિથી યુક્ત હોય છે, તેથી
હવે સૂત્રકાર કેવલીના દસ અણુત્તરોનું નિરૂપણ કરે છે-

“ કેવલિસ્સ ણં દસ અણુત્તરા પણ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૬૯)

ટીકાર્થ-અણુત્તર એટલે સર્વોત્કૃષ્ટ વસ્તુ. કેવલીના નીચે પ્રમાણે દસ અણુત્તરો
કહ્યા છે—(૧) અણુત્તરજ્ઞાન-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સર્વથા ક્ષયને લીધે તેમને અણુત્તર
જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે કેવળીના કેવળજ્ઞાન કરતાં ઐષ્ટ અન્ય કોઈ પણ જ્ઞાન
હોતું નથી, માટે તેમના જ્ઞાનને અણુત્તર કહ્યું છે. (૨) અણુત્તરદર્શન-દર્શના
વરણીય કર્મનો સર્વથા નાશ થવાને લીધે અથવા દર્શન મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય
થવાને લીધે તેમને અણુત્તરદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૩) અણુત્તરચારિત્ર-ચારિત્ર

चारित्रमोहनीयक्षयात् ३ अनुत्तरं तपः=शुक्लध्यानादिरूपम्, तच्च चारित्र-
मोहनीयक्षयात् अनन्तवीर्यत्वाच्च भवतीति बोध्यम् ४ अनुत्तरं वीर्यं-वीर्यान्तराय-
क्षयात् तथा-चारित्रमोहनीयक्षयात् ५ अनुत्तरा क्षान्तिः=क्षमा ६ अनुत्तरा
मुक्तिः=निर्लोभता ७ अनुत्तरम् आर्जवम् ८ अनुत्तरं मार्दवम् ९ अनुत्तरं लाघवं
१० च भवति । यद्यपि तपः क्षान्तिमुक्त्यर्जवमार्दवलाघवानि चारित्रमोहनीय-
क्षयादुत्पन्नत्वेनचारित्रभेदा इति चारित्रत्वेनैषामेकत्वमेव, तथाप्यत्रैतानि
सामान्यविशेषभेदेन कथञ्चिद् भेदाद् भिन्नत्वेनोक्तानीति ॥सू० ६९॥

चारित्र मोहनीय कर्मके सर्वथा नाशसे यह अनुत्तर चारित्र होता है ।
अनुत्तर तप-यह शुक्ल ध्यानादि रूप होता है, और यह चारित्र मोह-
नीय कर्मके क्षयसे होता है, एवं अनन्तवीर्यसे । अनुत्तरवीर्य-यह
वीर्यान्तराय कर्मके क्षयसे तथा चारित्र मोहनीय कर्मके क्षयसे होता है,
अनुत्तरा क्षान्ति-सर्वोत्कृष्ट क्षमा, अनुत्तरा मुक्ति-सर्वोत्कृष्ट निर्लो-
भता, अनुत्तर आर्जव, अनुत्तर मार्दव और अनुत्तर लाघव ये सब
भी चारित्र मोहनीय कर्मके क्षयसे उत्पन्न होते हैं । अनुत्तरका तात्पर्य
ऐसा है कि ये १० वस्तुएं अन्य छद्मस्थ जनोंकी अपेक्षा उनमें विशिष्ट-
तम-असाधारण होती हैं । यद्यपि तप, क्षान्ति, मुक्ति, आर्जव, मार्दव,
एवं लाघव ये सब चारित्र मोहनीय कर्मके क्षयसे उत्पन्न होनेके कारण
चारित्रके भेद हैं, एवं चारित्रकी अपेक्षा इनमें एकत्व ही है-चब भी

मोहनीयना सर्वथा क्षय थावथी तेजो अनुत्तरचारित्र प्राप्त करे छे । (४) अनुत्तर
तप-ते शुक्ल-ध्यान आदि रूप होय छे अने ते चारित्रमोहनीयना क्षयथी
अने अनन्तवीर्यथी प्राप्त थाय छे (५) अनुत्तरवीर्य-वीर्यान्तराय कर्मना क्षयथी
तथा चारित्रमोहनीय कर्मना क्षयथी अनुत्तरवीर्य प्राप्त थाय छे (६) अनुत्तरा
क्षान्ति-सर्वोत्कृष्ट क्षमा, (७) अनुत्तरा मुक्ति-सर्वोत्कृष्ट निर्लोभता, (८) अनुत्तर
आर्जव, (९) अनुत्तर मार्दव अने (१०) अनुत्तर लाघव. अनुत्तर क्षान्ति
आदिनी उत्पत्ति पणु चारित्रमोहनीय कर्मना क्षयने लीधे थाय छे.

अनुत्तरना लावार्थ अे छे के उपर्युक्त दस वस्तुओ अन्य छद्मस्थो करतां
तेमनामां विशिष्टतम-असाधारण होय छे जे के तप, क्षान्ति, मुक्ति, आर्जव,
मार्दव अने लाघव आ छेअनी उत्पत्ति चारित्रमोहनीय कर्मना क्षयने कारणे
न थती होवाथी तेमने चारित्रना लेद रूप न गणुवा जेअे, अने चारित्रनी
अपेक्षाअे तेमनामां अेकत्व न गणुवुं जेअे, अतां पणु अडीं तेमनी वच्ये

કેવલિનો દશાનુત્તરાણિ પૂર્વસૂત્રે પ્રોક્તાનિ કેવલી તુ મનુષ્યક્ષેત્રેષુ મવતીતિ મનુષ્યક્ષેત્રં મનુષ્યક્ષેત્રસ્થિતાન્ મહાદ્રુમાન્ મહાદ્રુમનિવાસિનો દેવાંશ્ચ પ્રત્યેકં દશત્રિધત્વેન પ્રાહ—

શૂલ્કમ્—સમયસ્થેત્તે ણં દસ કુરાઓ પળ્ણત્તાઓ, તંજહા—પંચ દેવકુરાઓ પંચ ઉત્તરકુરાઓ । તત્થ ણં દસ મહ્હમહાલયા મહાદુમાપળ્ણત્તા, તંજહા—જંબુ સુદંસણા ૧ ધાયઙ્ગુસ્થલ્લે ૨ મહા-ધાયઙ્ગુસ્થલ્લે ૩ પડમસ્થલ્લે ૪ મહાપડમસ્થલ્લે ૫ પંચકૂડસામલીઓ ૧૦ તત્થ ણં દસ દેવા મહિઙ્ગિયા જાવ પરિવસંતિ, તંજહા—અળાઠિણ્ણ જંબુદીવાહિવર્ઙ્ગ ૧ સુદંસણે ૨ પિયદંસણે ૩ પોંડરીણ્ણ ૪ મહાપોંડરીણ્ણ ૫ પંચ ગરુલા વેણુદેવા ૧૦ ॥ સૂ. ૭૦ ॥

છાયા—સમયક્ષેત્રે સ્થલ્લુ દશ કુરવઃ પ્રજ્ઞાઃ, તથથા—પશ્ચ દેવકુરવઃ પશ્ચ ઉત્તરકુરવઃ । તત્થ સ્થલ્લુ દશ મહાતિમહાલયા મહાદ્રુમાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તથથા—જમ્બૂઃ સુદર્શના ૧ ધાતકીવૃક્ષઃ ૨ મહાધાતકીવૃક્ષઃ ૩ પદ્મવૃક્ષઃ ૪ મહાપદ્મવૃક્ષઃ ૫ પશ્ચ કૂડશાલ્મલયઃ ૧૦ । તત્થ સ્થલ્લુ દશ દેવાઃ મહિઙ્ગિકા યાવત્ પરિવસન્તિ, તથથા—અનાહતો જમ્બૂ દ્વીપાધિપતિઃ ૧ સુદર્શનઃ ૨ પિયદર્શનઃ ૩ પુન્ડરીકઃ ૪ મહાપુન્ડરીકઃ ૫ પશ્ચ ગરુહા વેણુદેવાઃ ૧૦ ॥ સૂ. ૭૦ ॥

ટીકા—‘સમયસ્થેત્તે’ ઇત્યાદિ—

સમયક્ષેત્રં=મનુષ્યક્ષેત્રં, તત્ત્વ—જમ્બૂદ્વીપો ૧ ધાતકીસ્થલ્લુપૂર્વાદ્વિપાશ્ચાર્દેતિ દ્વીપ-

યહાં ઇનમેં સામાન્ય વિશેષકે ભેદકી અપેક્ષા કથંચિત્ ભેદ હોનેકે કારણ ભિન્ન રૂપસે ઇત્તકા નિર્દેશ કિયા ગયા હૈ ॥ સૂ. ૬૯ ॥

દશ અનુત્તરવાલે યે કેવલી મનુષ્ય ક્ષેત્રમેંહી હોતે હૈં. ઇસલિયે અબ સૂત્રકાર મનુષ્ય ક્ષેત્રકા, મનુષ્ય ક્ષેત્રસ્થિત મહાદ્રુમોક્ષા એવં મહાદ્રુમ-નિવાસી દેવોંકા પ્રત્યેકકા દશ પ્રકારસે વર્ણન કરતે હૈં—

“ સમયસ્થેત્તેણં દસ કુરાઓ ” ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૭૦ ॥

સામાન્ય-વિશેષના ભેદની અપેક્ષાએ થોડો ભેદ હોવાને કારણે અહીં તેમને ભિન્નભિન્નરૂપે નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. ॥ સૂ. ૬૯ ॥

દસ અનુત્તરોથી યુક્ત કેવલીઓને મનુષ્યલોકમાં જ સદ્ભાવ હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર મનુષ્યક્ષેત્રના, મનુષ્યક્ષેત્રસ્થિત મહાદ્રુમો (વૃક્ષો)ના અને તે દ્રુમનિવાસી દેવોના દસ દસ પ્રકારોનું કથન કરે છે—

“ સમયસ્થેત્તેણં દસ કુરાઓ ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૭૦)

द्वयम् ३ पुष्करवरद्वीपार्द्धपूर्वार्द्धिपाश्चार्द्धेति द्वीपद्वयम् ५ इति पञ्चद्वीपात्मकम् । तत्र खलु दशकुरवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पञ्च देवकुरवः पञ्च उत्तरकुरवः । एषु दशसु कुरुषु मध्ये पञ्च देवकुरवस्तत्र क्रमेण महातिमहालयाः=विशालातिविशालाः जम्बूः सुदर्शना १ धातकीवृक्षः २ महाधातकीवृक्षः ३ पद्मवृक्षो ४ महापद्मवृक्षश्चेति ५ पञ्चमहाद्रुमाः विज्ञेयाः । तथा-पञ्चसु उत्तरकुरुषु क्रमेण एकैकस्य महातिमहालयास्य कूटशालमलिमहाद्रुमस्य सद्भावात् पञ्चमहातिमहालयाः कूटशालमलिमहाद्रुमा विज्ञेया इति । तत्र दशसु महातिमहालयेषु महाद्रुमेषु दशदेवाः महर्द्धिकाः=विशिष्टविमानपरिवारादिऋद्धियुक्ताः यावत्परिवसन्ति । अत्र यावत्पदेन “ मह-

समय क्षेत्रसे यहाँ मनुष्य क्षेत्र जिसे ढाई द्वीप कहा जाता है गृहीत हुआ है, यह पंच द्वीपात्मक है, जैसे-एक जम्बूद्वीप नामका द्वीप इसमें है १। पूर्वार्ध धातकी खण्ड २ पश्चार्ध धातकी खण्ड ३ ये धातकी खण्डके दो भेद इसमें हैं । तथा-पूर्वार्ध पुष्करवरद्वीपार्ध एवं पश्चार्ध पुष्करवर द्वीपार्ध ये दो भेद इसमें है । इस तरहसे ये पांच द्वीप इसमें हैं । दश कुरु इसमें है-पांच देवकुरु और पांच उत्तर कुरु. । पांच जो देवकुरु हैं इन में क्रमशः-विशालातिविशाल जम्बूसुदर्शना १ धातकी वृक्ष २ महाधातकी वृक्ष ३ पद्मवृक्ष ४ और महापद्मवृक्ष ये पांच महाद्रुम हैं । पांच उत्तर कुरुओं में क्रमशः एक दो अति विशाल कूटशालमलि महाद्रुम है-इस प्रकार उत्तर कुरुओं में पांच कूट शालमलि महाद्रुम हैं । इन १० महाद्रुमों के ऊपर दश महाऋद्धिवाले देव-विशिष्ट विमान परिवार

मनुष्यक्षेत्र के अने अर्द्ध द्वीप कहे छे तेने अर्द्धी समयक्षेत्ररूपे प्रकट करवाभा आवेला छे. तेभां पांच द्वीपो (येक आपो द्वीप अने चार अर्ध-द्वीपो आवेला छे—

(१) जम्बूद्वीप, (२) पूर्वार्ध धातकीअंड, (३) पश्चिमाध धातकीअंड, (४) पूर्वार्ध पुष्करवरद्वीप, जीले अने त्रीलेद्वीप धातकी अंडना छे रूप समजवो. चोथो अने पांचमो द्वीप पुष्करवर द्वीपना छे लागो रूप समजवो.

आ पांच द्वीपोभां दस कुरु छे. तेभांथी पांचने देवकुरु अने पांचने उत्तर कुरु कहे छे. पांच देवकुरुओभां अनुक्रमे नीचिनां पांच महाद्रुमो छे—

(१) विशालातिविशाल जम्बू सुदर्शना, (२) धातकीवृक्ष (३) महाधातकीवृक्ष, (४) पद्मवृक्ष अने (५) महापद्मवृक्ष

पांच उत्तरकुरुओभां अनुक्रमे (१) अतिविशालकूट शालमलि आदि महाद्रुमो छे. आ रीते पांच उत्तरकुरुओभां पांचकूट शालमलि महाद्रुमो छे पांच उत्तरकुरु अने पांच देवकुरुभां भणीने कुल दस महाद्रुमो छे. आ दस महाद्रुमोनी उपर दस

જ્જુહ્યા, મહાવલા, મહાજસા, મહાસોવલા, પલિઓવમદ્વિહ્યા ” ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । તત્ર મહાદ્યુતિકાઃ=ત્રિશિષ્ટશરીરાભરણાદિપ્રમાણાસ્વરાઃ, મહાવલાઃ=વિશેષવલ-શાલિનઃ, મહાયજસઃ=વિશાલકીર્તિમન્તઃ, મહાસૌર્યાઃ=વિશિષ્ટસુખસમ્પન્નાઃ, પલ્યોપમસ્થિતિકાઃ=પલ્યોપમાયુષ્કા ઇતિ । તત્ર-અનાદતો નામ જમ્બૂદ્વીપાધિપતિ-દેવઃ સુદર્શનાયાં જમ્બ્યાં પરિવસતિ ૧ સુદર્શનો ધાતકીવૃક્ષે ૨ પ્રિયદર્શનો મહાધાતકીવૃક્ષે ૩ પુણ્ડરીકઃ પદ્મવૃક્ષે ૪ મહાપુણ્ડરીકો મહાપદ્મવૃક્ષે ૫ તથા-પશ્ચસુ કૂટશાલ્મલિષુ પશ્ચગરુડા વેણુદેવા વસન્તીતિ ॥ સૂત્ર ૭૦ ॥

આદિ ઋદ્ધિ સે યુક્ત-ચાવત્ રહતે હૈં. યહાં યાવત્પદ સે—“ મહજ્જુહ યા, મહાવલા, મહાજસા, મહાસોવલા, પલિઓવમદ્વિહ્યા ” ઇતિ પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈં ઇતિ પદોંકા અર્થ ઇસ પ્રકાર સે હૈં—મહાદ્યુતિયે દેવ વિશિષ્ટ શરીરકે આભરણ આદિકોંકી પ્રમા સે દેદીપ્યમાન હૈં મહાવલા શરીરકે વિશેષવલ સે સંપન્ન હૈં મહાજસા વિશાલકીર્તિ સે યુક્ત હૈં મહાસૌર્યા એવં વિશિષ્ટ સુખ સે સંપન્ન હૈં । તથા ઇતિ સ્વકી ૧ પલ્યોપમકી સ્થિતિ હૈં સુદર્શના નામકા જો જમ્બૂવૃક્ષ હૈં. ઇસ પર અનાદત નામકા જમ્બૂ દ્વીપકા અધિપતિ દેવ રહતા હૈં. ધાતકીવૃક્ષ પર સુદર્શન નામકા દેવ રહતા હૈં. મહાધાતકી વૃક્ષ ઘર પ્રિયદર્શન નામકા દેવ રહતા હૈં. પદ્મવૃક્ષ પર પુણ્ડરીક નામકા દેવ રહતા હૈં. એવં મહાપદ્મ વૃક્ષ પર મહાપુણ્ડરીક નામકા દેવ રહતા હૈં । તથા જો પાંચ કૂટશાલ્મલિમહાદ્રુસ હૈં ઊન પર પાંચ ગરુડાવેણુ દેવ રહતે હૈં । સૂત્ર ॥૭૦॥

મહદ્ધિક, મહદ્ધતિક, મહાખલસંપન્ન, મહાપ્રભાવશળી અને એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા દસ દેવો વસે છે. તે દેવો વિશિષ્ટ વિમન, પરિવાર આદિ ઋદ્ધિથી યુક્ત હોવાને કારણે તેમને મહદ્ધિક કહ્યા છે. તેઓ શરીરની વિશિષ્ટ કાન્તિ અને આભરણોની પ્રભાથી દેદીપ્યમાન હોય છે, તેથી તેમને મહાદ્યુતિક કહ્યા છે. તેઓ વિશિષ્ટ બળથી યુક્ત હોવાને કારણે તેમને મહાખલસંપન્ન કહ્યા છે. મહાકીર્તિ સંપન્ન હોવાને કારણે તેમને મહાપ્રભાવસંપન્ન કહ્યા છે અને વિશિષ્ટ સુખથી સંપન્ન હોવાને કારણે તેમને મહાસુખસંપન્ન કહ્યા છે.

હવે તે દસ દેવોનાં નામ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—

સુદર્શના નામના જમ્બૂવૃક્ષ ઉપર અનાદત નામનો દેવ વસે છે. તે જમ્બૂ દ્વીપનો અધિપતિ છે. ધાતકીવૃક્ષ ઉપર સુદર્શન નામનો દેવ વસે છે. મહાધાતકી વૃક્ષ ઉપર પ્રિયદર્શન નામનો દેવ વસે છે. પદ્મવૃક્ષ ઉપર પુંડરીક નામનો દેવ વસે છે અને મહાપદ્મવૃક્ષ ઉપર મહાપુંડરીક નામનો દેવ વસે છે. પાંચ કૂટ શાલ્મલિ મહાદ્રુઓ ઉપર પાંચ ગરુડાવેણુ દેવો નિવાસ કરે છે. ॥ સૂત્ર ૭૦ ॥

દુષ્પમા સુષમા ચ સમયક્ષેત્રે एव भवत इति दुष्पमायाः सुषमायाश्च परिज्ञान प्रकारान् दशभिर्दशभिः स्थानैराह—

मूत्रम्—दसहिं ठाणेहिं ओगाढं दुस्समं जाणेजा, तं जहा—
अकाले वरिसइ १ काले न वरिसइ २ असाहू पूइजंति ३ साहू ण
पुइजंति ४ गुरुसु जणो मिच्छत्तं पडिवन्नो ५ अमणुण्णा सहा
६ जाव अमणुण्णा फासा १०। दसहिं ठाणेहिं ओगाढं सुसमं
जाणेजा, तंजहा—अकाले न वरिसइ १ तंषेव विपरीयं सठवं
जाव मणुण्णा फासा १० ॥सू० ७१॥

छाया—दशभिः स्थानैरवगाढां दुष्पमां जानीयात्, तद्यथा—अकाले वर्षति १
काले न वर्षति २ असाधवः पूज्यन्ते ३ साधवो न पूज्यन्ते ४ गुरुषु जनो
मिथ्यात्वं प्रतिपन्नः ५ अमनोज्ञाः शब्दाः ६ यावत् अमनोज्ञाः स्पर्शाः १०॥
दशभिः स्थानैरवगाढां सुषमां जानीयात्, तद्यथा—अकाले न वर्षति १ तदेव
विपरीतं सर्वं यावद् मनोज्ञाः स्पर्शाः १० ॥मू० ७१॥

टीका—‘दसहिं ठाणेहिं’ इत्यादि—

इदं मूत्रं व्याख्यातमायम् । नवरं—यावत्पदेन अमनोज्ञानि रूपाणि ७ अमनोज्ञा

दुष्पમા ઓર સુષમા ચે દો કાલ સમય ક્ષેત્ર મેં હી હોતે હેં—હસ
લિયે અવ સૂત્રકાર દુષ્પમા એવં સુષમા કે જાનનેકે પ્રકારોંકા કથન દશ
દશ સ્થાનોં સે કરતે હેં—દસહિં ઠાણેહિં ઓગાઢ—હત્યાદિ । સૂત્ર—૭૧ ॥

ટીકાર્થ—યહ સૂત્ર વ્યાખ્યાત પ્રાય હૈ । યહાં યાવત્ પદ સે ‘અમનોજ્ઞાનિ
રૂપાણિ ૭. અમાનોજ્ઞા ગન્ધાઃ ૮. અમનોજ્ઞા રસાઃ ૯’ યહાં તક કૈ ૩

દુષ્પમા અને સુષમા આ બે કાળો ઢોાય છે. સમયક્ષેત્રમાં (મનુષ્યક્ષેત્રમાં)જ
હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર દુષ્પમા અને સુષમાકાળના લક્ષણો પ્રકટ કરતાં દસ
દસ સ્થાનોતું નિરૂપણ કરે છે —“દસહિં ઠાણેહિં ઓગાઢ” ઇત્યાદિ—(સૂ ૭ ૧)

ટીકાર્થ—દુષ્પમાકાળ શરૂ થઈ ગયો છે, તે બાલુવાનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે છે—
(૧) આ કાળમાં સમયસર વરસાદ પડતો નથી (૨) કમોસમે વરસાદ પડે છે.
(૩) અસાધુજનોની પૂજા થાય છે, (૪) સંતોની પૂજા થતી નથી, (૫) ગુરુજનો
પ્રત્યે લોકોનો વિપરીત વર્તાવ રહે છે (૬) અમનોજ્ઞ શબ્દોનો અનુલવ થાય
છે. “યાવત્” પદ દ્વારા “અમનોજ્ઞાનિ રૂપાણિ, અમનોજ્ઞા ગન્ધાઃ, અમનોજ્ઞા રસાઃ”

गन्धाः८=अमनोज्ञा रसाः ९ इत्येतानि त्रीणि पदानि ग्राह्याणीति । एतद्वैपरीत्येन सुषमावगाढहेतुभूतानि दश स्थानानि व्याख्येयानीति ॥सू० ७१॥

कालाधिकारात् सुषमसुषमायाः किञ्चिद् वैशिष्ट्यमाह—

मूलम्—सुसमसुसमाए णं समाए दसविहा रुखा उव-
भोगत्ताए हवमागच्छन्ति, तंजहा—मत्तंगया १ य भियगा २
तुडियंगा ३ दीव ४ जोइ ५ चित्तंगा ६ चित्तरसा ७ मणियंगा
८ गेहागारा ९ अणियणा १० य ॥सू० ७२॥

छाया—सुषमसुषमायां खलु सप्तायां दशविधा वृक्षा उपभोग्यतया हव्यमाग-
च्छन्ति, तद्यथा—मत्ताङ्गा १ श्व भृताङ्गाः २ त्रुटिताङ्गाः ३ दीप ४ ज्योति ५
थित्राङ्गाः ६ चित्तरसाः ७ मण्यङ्गाः=गेहाकाराः ९ अनगनाश्च १० ॥सू० ७२ ॥

तीन पद गृहीत हुए हैं इन स्थानों से भिन्न सुषमा कालविशेष के
आजाने के चिह्न होते हैं ॥ तात्पर्य यह है कि दुष्पमा काल विशेष आ-
गया है इसके जानने के ये चिह्न हैं—

इस कालमें समय पर पानी नहीं बरसता है १. अकालमें पानी
बरसता है २. असाधुजनोंकी पूजा होती है ३. साधुजनोंकी पूजा नहीं
होती है घांतापिता आदि ४. गुरुजनोंके प्रति लोकोंका व्यवहार विनय-
रहित होता है ५. अमनोज्ञ शब्द यावत् अमनोज्ञ स्पर्श हो जाते हैं ।
सुषमाकालमें ये ही सब बातें विपरीत रूपमें होने लगती हैं—जैसे—पानी
अकालमें नहीं बरसता है इत्यादि । सूत्र ॥७१॥

कालके अधिकारको लेकर सुषम सुषमाकाल की कुछ विशिष्टताका
कथन अब सूत्रकार करते हैं—

आ त्रण्ये पदोने अड्ण्य करवामां आ०यां छे—(७) अमनोज्ञरूपे लोवामां आवे
छे, (८) अमनोज्ञ गन्धने, (९) अमनोज्ञ रसनो अने (१०) अमनोज्ञ स्पर्शोने
अनुभव थाय छे.

दुष्पमाकाण करतां सुषमाकाणना लक्षणो विपरीत डोय छे. जेम के (१)
सुषमाकाणमां समयसर वरसाद पडे छे. भाकीना लक्षणो पण्य दुष्पमाकाणना
करतां विपरीतरूपे समञ्जस लोथ अ ॥ सू ७१ ॥

आगला सूत्रमां काणतुं कथन करवामां आ०युं. डवे सूत्रकार सुषमसुषमा
काणनी विशिष्टताओतुं निरूपण्य करे छे—

टीका—‘सुसमसुसमाए णं’ इत्यादि—

सुषमसुषमाभिधानायां समयां=कालविशेषे दशविधाः—दशप्रकारा वृक्षाः
हव्यं=पर्याप्तम् जनानाम् उपभोग्यत्वेन आगच्छन्ति=प्रादुर्भवन्ति, तथा—
‘मत्ताङ्गका’ इत्यादि । तत्र—मत्ताङ्गकाः—मत्तं=मदो हर्ष इति यावत्, तत्कारणभूतो
विशिष्टबलवीर्यकान्तिजनकः सुखपेयसो मत्ताङ्गक इत्युच्यते, तदायिनः कल्पवृक्षा
अपि मत्ताङ्गका इति ॥१॥ भृताङ्गाः—भृतं=भरणं=पूरणं, तत्र—अङ्गानि=कारणानि
भृताङ्गानि—पात्राणि, तदायका वृक्षा अपि भृताङ्गाः । पात्रदायका वृक्षा इत्यर्थः
॥२॥ त्रुटिताङ्गाः—त्रुटितानि=तूर्याणि—चतुर्विधानि वाद्यानि, तदङ्गभूताः=कारण-
भूताः वृक्षाः । चतुर्विधवाद्यदायिनो वृक्षा इत्यर्थः ॥३॥ तथा—कृतद्वन्द्वसमासानां
दीपज्योतिश्चित्रशब्दानाम् अङ्गशब्देन सह सम्बन्धात्—‘दीपाङ्ग ज्योतिरङ्गाश्चित्राङ्गा’

“सुसमसुसमाए णं समाए”—इत्यादि । सूत्र ॥ ७२ ॥

टीकार्थ—सुषम सुषमाकालविशेषमें दश प्रकारके वृक्ष पर्याप्ति मात्र
में जनोके उपभोग्यरूपसे उत्पन्न होते हैं—जैसे मत्ताङ्गक ? मत्त नाम मद-
हर्षका है जो वृक्ष इसका कारण भूत होता है. विशिष्टबल वीर्य और
कान्ति का जनक होता है तथा सुखसे पीने योग्य रसबाला होता है—
उलका नाम मत्ताङ्गक है, मत्ताङ्गक जातिके कल्पवृक्ष होते हैं। जो वृक्ष थाली
कटोरा आदि पात्रोंको देते हैं वे मत्ताङ्ग हैं. चार प्रकारके वाद्योंके कारण-
भूत जो वृक्ष होते हैं वे त्रुटिताङ्ग हैं। दीपज्योति और चित्र इन शब्दोंके
साथ अङ्गशब्द लगा लेना चाहिये तथा च—दीपाङ्ग, ज्योतिरङ्ग और
चित्राङ्ग इस प्रकार से कल्पवृक्षों के नाम बन जाते हैं. इनमें जो कल्प-

“सुसमसुसमाए णं समाए” इत्यादि—(सू. ७२)

टीकार्थ—सुषमसुषमाकाणमां लोकोने उपभोग्ये उपयोगमां आवे ज्ञेवां इस
प्रकारना वृक्षो विपुल प्रमाणमां उत्पन्न थाय छे. ते वृक्षानां नाम नीचे प्रमाणे कदां छे—

(१) मत्ताङ्गवृक्ष—“मत्त” आ पड ढर्षं तुं वाच्य छे. जे वृक्ष ढर्षना
जनक होय छे, विशिष्ट बल, वीर्य अने कान्ति जनक होय छे अने स्वा-
दिष्ट रस देनारां होय छे, जेवां मत्ताङ्गकान्तिनां कल्पवृक्षो सुषमसुषमाकाणमां
यतां होय छे.

(२) भृताङ्गवृक्षो—आ वृक्षो पात्रो आपे छे.

(३) त्रुटिताङ्गवृक्षो—आ वृक्षो चार प्रकारनां वाद्यो अनाववा भाटे उपयोगी
अर्थ पडे छे.

“अङ्ग” पदनी आगण “दीप, ज्योति अने चित्र” आ पदो लगाउवाची
“दीपाङ्ग, ज्योतिराङ्ग अने चित्राङ्ग” आ त्रय प्रकारनां वृक्षानां नाम अने छे.

इति पदत्रयमुपलभ्यते । तत्र-दीपाङ्गाः-प्रदीपकारणभूता वृक्षाः ४ ज्योतिरङ्गाः-ज्योतिः=वादराग्निः, सुषमसुषमायां तदभावात् ज्योतिरत्र वादराग्निसदृशं किमपि सौम्यप्रकाशकं वस्तु, तदङ्गभूता वृक्षाः ५ चित्राङ्गाः-चित्रशब्दोऽत्रानेकविधमाल्यपरो विवक्षितः । ततश्च-चित्राणि=अनेकप्रकाराणि माल्यानि, तदङ्गभूता वृक्षा इत्यर्थः । विविधमाल्यदायका वृक्षा इति भावः ॥६॥ चित्ररसाः-चित्राः=मधुरादयोऽनेकविधा रमाश्चित्ररसाः, तत्कारणभूता वृक्षा अपि । मधुराद्यनेकविधभोजनदायका वृक्षा इत्यर्थः ॥७॥ उक्तं चात्र—

“ दीवसिहाजोऽसनामया य एए करिति उज्जोयं ।

चित्तंगेषु य मल्लं, चित्ररसा भोगणद्वाए ॥१॥ ”

छाया-दीपशिखा ज्योतिर्नामकाश्च एते कुर्वन्ति उद्द्योतम् ।

चित्राङ्गेषु च माल्यं, चित्ररसा भोजनार्थाय ॥१॥ इति ।

वृक्ष प्रदीपके कारण भूत होते हैं वे दीपाङ्ग है. अर्थात् दीप के समान प्रकाश करते हैं वह दीपाङ्ग है । वादराग्नि जैसी सौम्य प्रकाशवाली वस्तु के जो कारणभूत होते हैं वे ज्योतिराङ्ग कल्पवृक्ष है. चित्र शब्द यहाँ अनेक प्रकार के माल्योंका वाचकरूप से विवक्षित हुआ है. अतः अनेक प्रकार की मालाओंके कारणभूत जो वृक्ष हैं वे चित्राङ्ग जाति के कल्पवृक्ष हैं । मधुर आदि अनेक प्रकारके मनोज्ञ रसोंको देनेवाले जो वृक्ष होते हैं ऐसे वे वृक्ष चित्ररस वृक्ष हैं-ये वृक्ष मधुर आदि अनेक प्रकार के भोजन प्रदाता होते हैं. कहा भी है—

“ दीवसिहाजोऽसनामया य’ इत्यादि ।

(४) दीपाङ्गवृक्षो-वे वृक्षो दीपकनी जेम प्रकाश आपे छे, ते वृक्षाने दीपाङ्गवृक्षो कहे छे.

(५) ज्योतिराङ्गवृक्षो-भादराग्नि जेवां सौम्य प्रकाशवाणी अग्नि आपवामां कारणभूत अनतां कल्पवृक्षाने ज्योतिराङ्गवृक्षो कहे छे.

(६) चित्राङ्गवृक्षो-‘चित्र’ आ पद अही’ अनेक प्रकारनी मालाओंनुं वाचक छे. जे वृक्षो अनेक प्रकारनी मालाओं अनववामां उपयोगी थछ पडे छे, ते वृक्षाने चित्राङ्गवृक्षो कहे छे.

(७) चित्ररस-मधुर आदि अनेक प्रकारना रसवाणी वस्तुओंना कारणभूत जे कल्पवृक्षो होय छे, तेमने चित्ररसवृक्षो कहे छे, आ वृक्षो मधुर आदि स्वाद वाणां अनेक प्रकारनां दोषजनेनां प्रदाता होय छे. कहुं पणु छे के—

“ दीवसिहाजोऽसनामया य’ इत्यादि.

तथा-मण्यङ्गाः-मणीनां=मणिमयानामाभरणानाम् अङ्गभूताः वृक्षाः । आभरणं=
दायका वृक्षा इत्यर्थः ॥८॥ गेहाकाराः=द्विचत्वारिंशद्भूमभवनदायिनो वृक्षाः
॥९॥ तथा-अनग्नाः=वृक्षदायिनो वृक्षाः ॥१०॥ उक्तं चात्र—

“मणियंगेषु य भूसणवराइ भवणाइ भवणस्वखेसु ।
अणियणेषु य धणियं वत्याइं बहुप्पगाराइं १० । १॥”

छाया-मण्यङ्गेषुच भूषणवराणि भवनानि भवनवृक्षेषु ।

आनग्नेषु धणियं (प्रचुराणि) वस्त्राणि बहुप्रकाराणि

॥१॥ इति ॥सू० ७२॥

कालाधिकारादेव कालविशेषभाविनां दशकुलकराणां नामानि प्राह—

मूलम्-जंबुद्वीवे दीवे भारहे वासे तीयाए उस्सप्पिणीए
दसकुलगरा होत्था, तं जहा-सयज्जले १ सयाऊ २ य अणंत-
सेणे ३ अमियसेणे ४ य तकसेणे ५ भीमसेणे ६ महाभीमसेणे
७ य सत्तमे ॥१॥ दढरहे ८ सयरहे १० जंबुद्वीवे दीवे भारहे
वासे आगमिस्साए उस्सप्पिणीए दसकुलगरा भविस्संति, तं
जहा-सीमंकरे १ सीमंधरे २ खेमंकरे ३ खेमंधरे ४ विमलवाहणे
५ संमुई ६ पडिसुए ७ दढधणू ८ दसधणू ९ सयधणू १०॥सू० ७३॥

मण्यङ्ग जाति के जो कल्पवृक्ष होते हैं वे मणिमय अनेक प्रकार के
आभरणों के प्रदाता होते हैं । गेहाकार जाति के जो वृक्ष होते हैं वे ४२
खण्डों के भवनोंको देनेवाले होते हैं । और अनग्न जातिके वृक्ष होते
हैं वे वस्त्रों के प्रदाता होते हैं—कहा भी है—

“मणियंगेषु य भूसणवराइं” इत्यादि ।

इन गाथाओंका अर्थ ऊपर में लिखा गया है । सू० ॥ ७२ ॥

(८) मण्यङ्गवृक्षो-आ वृक्षो अनेक प्रकारनां मणिमय आभूषणाना प्रदाता
डाय छे. (९) गेहाकारवृक्षो-आ वृक्षो ४२ अ'डावाणां भवनाना प्रदाता डाय छे.

(१०) अनग्नतिनांवृक्षो-आ वृक्षो वस्त्राना प्रदाता डाय छे. कलु' पंषु छेके-

“मणियंगेषु य भूसणवराइ” इत्यादि.

आ गाथाओना अर्थ उपर स्पष्ट थर्ष गयो छे. ॥ सू. ७२ ॥

ઠાયા-જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભારતે વર્ષેડતીતાયામુત્સર્પિણ્યાં દશકુલકરા અમવન્, તદ્યથા-શતજ્વલઃ ૧ શતાયુશ્ચ ૨ અનન્તસેનોડ ૩ મિતસેનશ્ચ ૪ તર્કસેનઃ ૫ મીમસેનઃ ૬ મહામીમસેનશ્ચ ૭ સપ્તમઃ ॥૧॥ દ્વરથો ૮ દશરથઃ ૯ શતરથઃ ૧૦ ॥ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભારતે વર્ષે આગમિષ્યન્ત્યામુત્સર્પિણ્યાં દશકુલકરા મવિષ્યન્તિ, તદ્યથા-સીમદ્ધરઃ ૧ સીમંધરઃ ૨ ક્ષેમદ્ધરઃ ૩ ક્ષેમન્ધરઃ ૪ વિમલવાહનઃ ૫ સંમુચિઃ ૬ પ્રતિશ્રુતઃ ૭ દ્વદધન્નુઃ ૮ દશધન્નુઃ ૯ શતધન્નુઃ ૧૦ ॥મૂ. ૭૩॥

ટીકા-‘જંબુદ્વીપે દીવે’ ઇત્યાદિ—

જમ્બૂદ્વીપસ્થિતભરતક્ષેત્રેડતીતાયામ્ ઉત્સર્પિણ્યાં દશકુલકરાઃ=કુલકરણશીલા વિશિષ્ટબુદ્ધિમન્તો લોકવ્યવસ્થાવિધાનદક્ષાઃ પુરુષવિશેષાઃ મજ્જાતાઃ, તદ્યથા-‘શતજ્વલ’

કાલ કે અધિકારકો લેકર હી અવ સૂત્રકાર કાલ વિશેષ મેં હોને વાલે કુલકરોં કે નામોંકા કથન કરતે હૈ—

“જંબુદ્વીપે દીવે ભારહે વાસે તીયાણ”-ઇત્યાદિ । સૂ. ॥ ૭૩ ॥

ટીકાર્થ-જમ્બુદ્વીપસ્થિત ભરત ક્ષેત્ર મેં અતીત ઉત્સર્પિણી કાલમેં ૧૦ કુલકર હુણ હૈ. ઉનકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈ—

શતજ્વલ ૧ શતાયુ ૨ અનન્તસેન ૩ અમિતસેન ૪ મીમસેન ૬ મહામીમસેન ૭ દ્વરથ ૮ દશરથ ૯ એવં શતરથ ૧૦ કુલકો (મર્યાદાકો) કરને કે સ્વભાવવાલે, વિશિષ્ટ બુદ્ધિવાલે એવં લોકવ્યવસ્થા કરનેમેં દક્ષ જો પુરુષ વિશેષ હોતે હૈં વે કુલકર કહલાતે હૈં હસી પ્રકાર જમ્બુદ્વીપ સ્થિત આગામી ઉત્સર્પિણીકાલ મેં ૧૦ કુલકર હોગેં ઉનકે નામ હસ

કાળનો અધિકાર આલી રહ્યો છે. તેથી હવે સૂત્રકાર કાળવિશેષમાં થઈ ગયેલા કુલકરોનાં નામોનું કથન કરે છે.

“જંબુદ્વીપે દીવે ભારહે વાસે તીયાણ” ઇત્યાદિ—(સૂ. ૭૩)

ટીકાર્થ-જમ્બુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં અતીત ઉત્સર્પિણી કાળમાં જે દસ કુલકરો થયા હતા, તેમનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં—(૧) શતજ્વલ, (૨) શતાયુ, (૩) અનન્તસેન, (૪) અમિતસેન, (૬) મીમસેન, (૭) મહામીમસેન, (૮) દ્વરથ, (૯) દશરથ અને (૧૦) શતરથ.

કુળની રચના કરનારા-કુળની મર્યાદા બાંધનારા, વિશિષ્ટ બુદ્ધિવાળા અને લોકવ્યવસ્થામાં નિપુણ એવાં જે પુરુષો થઈ ગયાં છે, તેમને કુલકર કહે છે. જેમ અતીત ઉત્સર્પિણી કાળમાં થયેલા દસ કુલકરોનાં નામ પ્રકટ કરવામાં આંયાં, એજ પ્રમાણે હવે આગામી ઉત્સર્પિણીકાળમાં થનારા કુલકરોનાં નામો પ્રકટ કરવામાં આવે છે-આગામી ઉત્સર્પિણી કાળમાં જમ્બુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં

इत्यादि । जम्बूद्वीपस्थितभरतक्षेत्रे आगभिष्यन्त्याम् उत्तार्पिण्यां दशसंख्यकाः कुलकराः भविष्यन्ति, तद्यथा—‘सीमङ्करः सीमन्धर’ इत्यादि ॥ सू० ७३ ॥

जम्बूद्वीपप्रस्तावाद्दशवक्षस्कारपर्वतानाह—

मूलम्—जंबुद्वीवे दीवे मन्दरस्त पव्वयस्त पुरत्थिमे णं सीयाए महाणईए उभओकूले दस वक्खारपव्वया पणत्ता, तं जहा—मालवंते १ चित्तकूडे २ पम्हकूडे ३ नल्लिणकूडे ४ जाव सोमणसे १० जंबूमन्दरपच्चत्थिमे णं सीओयाए महाणईए उभओकूले दस वक्खारपव्वया पणत्ता, तं जहा—विज्जुप्पभे १ जाव गंधमायणे १० एवं धायइसंडपुरत्थिमद्धे वि वक्खारा भाणियव्वा जाव पुक्खरवरदीवडूपच्चत्थिमद्धे ॥ सू० ७४ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये खलु सीताया महानधा उभयतः कूले दशवक्षस्कारपर्वताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—माल्यवान् १ चित्रकूटः २ प्रकार से हैं—सीमाङ्कर १ सीमन्धर २ क्षेमङ्कर ३ क्षेमन्धर ४ विमलवाहन ५ संमुचि ६ प्रतिश्रुत ७ दशधनु ८ दृढधनु ९ और शतधनु १० सूत्र ॥ ७३ ॥

जम्बूद्वीप के प्रस्तावको लेकर अब सूत्रकार १० वक्षस्कार पर्वतोंका कथन करते हैं—

“जंबुद्वीवे दीवे मन्दरस्त पव्वयस्त ’—इत्यादि । सूत्र ॥ ७४ ॥

टीकार्थ—जम्बूद्वीप स्थित मन्दर पर्वतकी पूर्वदिशामें सीता महानदीके दोनों उत्तर दक्षिण तटों पर १० वक्षस्कार पर्वत—गजदन्त पर्वत कहे गये हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं—माल्यवान् १ चित्रकूट २ पद्मकूट ३ नल्लिन-

आ १० कुलकरो यशे—(१) सीमांकर, (२) सीमन्धर, (३) क्षेमंकर, (४) क्षेमन्धर, (५) विमलवाहन, (६) संमुचि, प्रतिश्रुत, (८) दृढधनु, (९) दशधनु अने (१०) शतधनु. ॥ सू. ७३ ॥

आगला सूत्रमां जम्बूद्वीपना कुलकरानुं कथन करवामां आभ्युं. इवे सूत्रकार जम्बूद्वीपना १० वक्षस्कार पर्वतानुं कथन करे छे—

“जंबुद्वीवे दीवे मन्दरस्त पव्वयस्त” इत्यादि—(सू. ७४)

टीकार्थ—जम्बूद्वीपमां आवेला मन्दर पर्वतनी पूर्व दिशामां सीता महानदीना पत्ते तटपर (उत्तर दक्षिण तटो पर) १० वक्षस्कार पर्वतो (गजदन्त पर्वतो) आवेला छे. तेमनां नाम नीचे प्रमाणे कथां छे—(१) माल्यवान्, (२) चित्रकूट, (३) पद्मकूट,

पञ्चकूटः ३ नलिनकूटो ४ यावत् सौमनसः १०। जम्बूमन्दरपाथास्ये खलु सीतोदाया महानद्या उभयतः कूले दशवक्षस्कारपर्वताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा विद्युत्प्रभो यावद् गन्धमादनः १०। एवं धातकीखण्डपौरस्त्याद्धेऽपि वक्षस्कारा भणितव्या यावत् पुष्करवरद्वीपार्द्धपाश्चात्याद्धे ॥सू० ७४॥

टीका—‘जंबुद्वीवे दीवे’ इत्यादि—

जम्बूद्वीपस्थमन्दरपर्वतस्य पौरस्त्ये पूर्व दिग्भागे खलु सीताया महानद्या उभयतः कूले=उत्तरदक्षिणगतकूलद्वये दशवक्षस्कारपर्वताः=गजदन्तपर्वताः प्रज्ञप्ताः। तद्यथा—मात्यवान् १ चित्रकूटः २ पञ्चकूटः ३ नलिनकूटः ४ यावत् सौमनसः १० अत्र यावत्पदेन—एकशैलः ५, त्रिकूटः ६, वैश्रमणकूटः ७, अञ्जनः ८, मातञ्जनः ९ इत्येषां संग्रहो भवति। तथा—जम्बूद्वीपस्थमन्दरपर्वतस्य पाथास्ये—पश्चिमदिग्भागे सीतोदामहानद्या उभयतः कूले दक्षिणोत्तरतटे दशवक्षस्कार पर्वताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—विद्युत्प्रभः १, यावत् गन्धमादनः १०, अत्र यावत्पदेन—अङ्गावती २, पञ्चावती ३, आशीविषः ४, सुखावहः ५, चन्द्रपर्वतः ६, सूरपर्वतः ७, नागपर्वतः ८, देवपर्वतः ९, इत्येषां संग्रहो भवति। एवमेव धातकीखण्डस्य पौरस्त्याद्धे पाश्चात्याद्धे च दश दश वक्षस्कारपर्वताः, तथा पुष्करवरद्वीपार्द्धस्यापि पौरस्त्याद्धे पाश्चात्याद्धे च दश दश वक्षस्कारपर्वता बोध्या इति ॥ सू० ७४॥

कूट ४ एकशैल ५ त्रिकूट ६ श्रवणकूट ७ अंजन ८ मातंजन ९ और सौमनस १० इसी प्रकार से जम्बूद्वीप स्थित मन्दर पर्वतकी पश्चिम दिशामें सीतोदा महानदी के दोनों दक्षिण उत्तर तटों पर १० वक्षस्कार पर्वत कहे गये हैं— जैसे—विद्युत्प्रभ १ अंकावती २ पञ्चावती ३ आशी विष ४, सुखावह ५, चन्द्रपर्वत ६, सूरपर्वत ७ नागपर्वत ८ देवपर्वत ९ और गन्धमादन पर्वत १० इसी तरह से धातकी खण्डके पूर्वार्ध और पश्चिमार्ध में भी वक्षस्कार पर्वत कह लेना चाहिये और इसी तरह से यावत् पुष्करवरद्वीपार्ध के पूर्वार्ध और पाश्चात्याद्धे में भी १०-१० वक्षस्कार

(४) नलिनकूट, (५) एकशैल, (६) त्रिकूट, (७) श्रवणकूट, (८) अंजन, (९) मातंजन अने (१०) सौमनस. अत्र प्रमाणे जम्बूद्वीपस्थ मन्दर पर्वतकी पश्चिम दिशामें आवेक्षी सीतोदा महानदीना अन्ने तटो पर (उत्तर दक्षिण तटो पर) पञ्च वक्षस्कार पर्वतो आवेला छे. तेमनां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) विद्युत्प्रभ, (२) अंकावती, (३) पञ्चावती, (४) आशीविष, (५) सुखावह, (६) चन्द्रपर्वत, (७) सूरपर्वत, (८) नागपर्वत, (९) देवपर्वत अने (१०) गन्धमादन पर्वत. अत्र प्रमाणे धातकीखण्डना पूर्वार्ध अने पश्चिमार्धमां आवेला

पुष्करार्द्धक्षेत्रस्वरूपं पूर्वमभिहितम् । क्षेत्रप्रस्तावात् सम्प्रति कल्पान् दश-
विधत्वेनाह—

मूलम्-दसकप्पा इंदाहिट्टिया पणत्ता, तं जहा-सोहम्मै १
जाव सहस्सारे ८ पाणए ९ अच्चुए १०। एएसु णं दससु
कप्पेसु दस इंदा पणत्ता, तं जहा-सक्के १ ईसाणे २ जाव
अच्चुए १०। एएसु णं दसपहं इंदाणं दस पारिजाणियविमाणा
पणत्ता, तं जहा-पालए १ पुप्फए २ जाव विमलवरे ९
सव्वओ भद्दे १० ॥ सू० ७५ ॥

छाया-दश कल्पा इन्द्राधिष्ठिताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सौधर्गो १ यावत्
सहस्रारः ८ प्राणतः ९ अच्युतः १०। एतेषु खलु दशसु कल्पेषु दश इन्द्राः
प्रज्ञप्ताः, तद्यथा शक्रः १ ईशानो २ यावत् अच्युतः १०। एतेषु खलु दशानाम्
इन्द्राणां दश पारियानिकविमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-पालकः १ पुष्पको २
यावद् विमलवरः ९ सर्वतो भद्रः ॥ सू० ७५ ॥

टीका-‘ दस कप्पा ’ इत्यादि ।

इन्द्राधिष्ठिताः-इन्द्रैरधिष्ठितः-इन्द्रनिवासयुक्ता दश कल्पाः-इन्द्रसामानिक
त्रायस्त्रिंशदि व्यवहारयुक्ता देवलोकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-‘ सौधर्म ’ इत्यादि ।

पर्वत कहे गये हैं ऐसा कहलेना चाहिये यहाँ यावत् शब्दसे धातकी खण्डका
पाश्चात्यार्द्ध और पुष्कररक्षरद्वीपार्ध का पूर्वार्ध गृहीत हुआ है । सूत्र॥७४॥

पुष्करार्ध क्षेत्रका स्वरूप पहिले कह दिया गया है-सो अब क्षेत्र के
प्रस्ताव को लेकर सूत्रकार कल्पोंका दश प्रकार से कथन करते हैं—

“ दस कप्पा इंदाहिट्टिया पणत्ता-इत्यादि । सू० ॥ ७५ ॥

टीकार्थ-दश कल्प इन्द्रों द्वारा अधिष्ठित-उनके निवासवाले कहे गये
हैं-अर्थात्-इन्द्र, सामानिक, त्रायस्त्रिंश आदि रूप व्यवहार जो हैं उस

वक्षस्कार पर्वतोतुं कथन करतुं नोर्धमे. मे० प्रभाषे पुष्करर द्वीपार्धना पूर्वार्ध
अने पश्चिमाधर्मां पष्प १०-१० वक्षस्कार पर्वतो कडेवा नोर्धमे. ॥ सूत्र ७४ ॥

आगला सूत्रमां पुष्करार्ध क्षेत्रना उद्वेप यथे छे. आ रीते क्षेत्रना
अधिकार यातु ढोवाथी हवे सूत्रकार कल्पेना दस प्रकारोतुं कथन करे छे—

“ दस कप्पा इंदाहिट्टिया पणत्ता ” इत्यादि—(सू. ७५)

टीकर्थ-दस कल्पेने इन्द्रो द्वारा अधिष्ठित-इन्द्रोना निवासवाणां कथां छे
मे०के के इन्द्र, सामानिक देवा त्रायस्त्रिंश देवा आदिथी युक्त छे. ते दस कल्पेनां

सौधर्मः १ ईशानः २ सनत्कुमारः ३ माहेन्द्रः ४ ब्रह्मलोको ५ लान्तकः ६ महाशुक्रः ७ सहस्रारः ८ प्राणतः ९ अच्युतः १० इति दश । आनतारणौ तु इन्द्रानधिष्ठिताविति । तथा-एतेषु दशसु कल्पेषु क्रमेण शक्रः १ ईशानः २ सनत्कुमारः ३ माहेन्द्रः ४ ब्रह्मा ५ लान्तकः ६ महाशुक्रः ७ सहस्रारः ८ प्राणतः ९ अच्युतः १० इत्येते दश इन्द्रा बोध्याः । अमुमेवार्थमाह सूत्रकारः-‘एषु णं दससु कल्पेषु दस इंदा’ इति । तथा-एतेषु दशसु कल्पेषु शक्रादीनां दशानामिन्द्राणां पारियानिकविमानानि परियानं=स्व स्व कल्पादन्यत्र गमनम्, तत्प्रयोजनं येषां तानि पारियानिकानि=गमनप्रयोजनानि, तानि च तानि विमानानि पालकाद्यभिधेयानि दशसंख्यकानि बोध्यानि । तत्र शक्रस्य पालकविमानम् १, ईशानस्य पुष्पकः २, सनत्कुमारस्य सौमनसः ३, माहेन्द्रस्य

व्यवहार से युक्त कहे गये हैं वे इस प्रकार से हैं-सौधर्म १ ईशान २ सनत्कुमार ३ माहेन्द्र ४ ब्रह्मलोक ५ लान्त ६ महाशुक्र ७ सहस्रार ८ प्राणत ९ और अच्युत १० आनत और आरण ये दो देवलोक इन्द्र से अनधिष्ठित हैं । तथा इन १० कल्पों में क्रम से शक्र १ ईशान २ सनत्कुमार ३ माहेन्द्र ४ ब्रह्म ५ लान्तक ६ महाशुक्र ७ सहस्रार ८ प्राणत ९ और अच्युत ये १० इन्द्र हैं । इसी बातको सूत्रकार ने “एषु णं दससु कल्पेषु दस इंदा” इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट किया है । इन दश कल्पों में शक्रादिक दश इन्द्रों के पारियानिक विमान-अपने २ कल्प से अन्यत्र लेजाने के प्रयोजनवाले ऐसे पालक आदि नामवाले विमान-दश हैं । पालक नामका विमान शक्रका है । पुष्पक विमान ईशानका

नाम नीचे प्रमाणों से-(१) सौधर्म, (२) ईशान, (३) सनत्कुमार, (४) माहेन्द्र, (५) ब्रह्मलोक, (६) लान्तक, (७) महाशुक्र, (८) सहस्रार (९) प्राणत अने (१०) अच्युत. आनत आरण, आ ये कल्पो धन्द्रोथी अनधिष्ठित से-अटले के ते के कल्पोंमां धन्द्रोना निवास होतो नथी. आ दश कल्पोंमां अनुक्रमे (१) शक्र, (२) ईशान, (३) सनत्कुमार, (४) माहेन्द्र, (५) ब्रह्म, (६) लान्तक, (७) महाशुक्र, (८) सहस्रार, (९) प्राणत अने (१०) अच्युत. नामना धन्द्रो वसे छे. ओह बातने सूत्रकारे-“एषु णं दससु कल्पेषु दस इंदा” आ सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त करी छे.

उपर्युक्त इस कल्पोंना के दस धन्द्रो कहे छे तेमना १० पारियानिक विमान कहे छे पोतपोताना कल्पमांथी अन्य स्थले गमन करवा माटे के पालक विमानो होय छे तेमने पारियानिक कहे छे तेमनां नाम नीचे प्रमाणों से.
-(१) शक्रना विमानतुं नाम पालक विमान छे. (२) ईशानना विमानतुं नाम पुष्पक विमान छे. (३) सनत्कुमारना विमानतुं नाम सौमनस छे (४) माहेन्द्र

श्रीवत्सः ४, ब्रह्मणो नन्द्यावर्तः ५, लान्तकस्य कामकमः ६, महाशुक्रस्य प्रीतिगमः ७, सहस्रारस्य मनोरमः ८, प्राणतस्य विमलवरः ९, अच्युतस्य सर्वतोभद्रः १०, इति ॥ सू० ७५ ॥

पाळकादि विमानयायिन इन्द्रा उक्ताः । इन्द्रत्वं तु जीवाः प्रतिमादिरूप तपोधर्मांराधनतः प्राप्नुवन्तीति प्रतिमाया दशविधत्वमाह—

मूलम्—दस दसमिया भिक्खुपडिमा णं एणेण राइंदियसएणं
अद्धछट्टेहिं भिक्खवासएहिं अहासुत्तं जाव आराहिया आणाए
अणुपालियात्रि भवइ ॥ सू० ७६ ॥

छाया—दश दशमिका भिक्षुप्रतिमा खलु एकेन रात्रिन्दिवशतेन अर्द्धवर्षै-
भिक्षाशतैर्यथासूत्रं यावत् आराधिता आज्ञया अनुपालिताऽपि भवति ॥ सू० ७६ ॥

टीका—‘ दसदसमिया ’ इत्यादि—

दश दशमिका—दश दशमानि दिनानि यस्यां सा तथाभूता—भिक्षुप्रतिमा=
अभिग्रहविशेषः खलु=निश्चयेन एकेन रात्रिन्दिवशतेन=एकशतरात्र्यकैरहोरात्रैः
अर्धवर्षैश्च भिक्षाशतैः=सार्धपञ्चशतसंख्या—भिर्दत्तिभिश्च यथासूत्रं=सूत्रनिर्दिष्ट-

है २ सौमनस विमान सनस्कृत्कार का है ३ श्रीवत्स विमान माहेन्द्र का
है, नन्द्यावर्त विमान ब्रह्माका है ५ कामकम विमान लान्तकका है ६ प्रीतिगम
विमान महाशुक्र का है ७ मनोरम विमान सहस्रार का है ८ विमलवर
विमान प्राणतका है ९ और सर्वतोभद्र विमान अच्युतका है ॥ सू० ७६ ॥

पालक आदि विमानों से गमन करने के स्वभाववाले इन्द्र कहे गये
हैं । जीव इन इन्द्रों के पदों प्रतिमादि रूप तप की आराधना से प्राप्त
करते हैं—इसलिये अब सूत्रकार प्रतिमा का दशविध रूप से कथन
करते हैं—‘ दस दसमिया भिक्खुपडिमाण ’ इत्यादि । सू० ७६ ॥

टीकार्थ—दश दशकथाली भिक्षु प्रतिमा—अभिग्रह विशेष निश्चय से
१०० रात दिनों से ५५० भिक्षाओं से यथासूत्र—सूत्र निर्दिष्ट विधि के

विमानतुं नाम श्रीवत्स छे. (५) ब्रह्मणा विमानतुं नाम नन्द्यावर्त छे, (६) लान्त-
कना विमानतुं नाम कामकम छे, (७) महाशुक्रना विमानतुं नाम प्रीतिगम छे.
(८) सहस्रारना विमानतुं नाम मनोरम छे. (९) प्राणतना विमानतुं नाम
विमलवर छे. (१०) अच्युतना विमानतुं नाम सर्वतोभद्र छे. ॥ सू० ७५ ॥

पालक आदि विमानमां इन्द्रो गमन करनारा होय छे, प्रतिमादि तपनी
आराधना द्वारा इन्द्रपदनी पथु प्राप्ति करी शके छे. तेथी हवे सूत्रकार प्रतिमाना
दस प्रकारानुं निरूपण करे छे—‘ दस दसमिया भिक्खुपडिमाण ’ इत्यादि—(सू० ७६)

टीकार्थ—दस दसकथाली (दस दस दिनना दस समूहवाणी) भिक्षुप्रतिमानुं
(अभिग्रह विशेषनुं) १०० रातदिवसोमां ५५० भिक्षाओं वडे यथासूत्र (सूत्रमां

વિધ્યનુસારં, યાવત્પદૈન—‘ અહાકર્પં અહામર્ગં અહાતત્ત્વં અહાસમ્મં કાણં ફાસિયા પાલિયા સોહિયા તીરિયા કિટ્ટિયા ’ છાયા-યથાકલ્પં યથામાર્ગં યથાતત્ત્વં યથાસામ્યં કાયેન સ્પૃષ્ટા પાલિતા સોહિતા તીરિતા કીર્તિતા ’ ઇતિ સંગ્રહઃ । તત્ર-યથાકલ્પં-કલ્પં=સ્થવિરાદિકલ્પમનતિક્રમ્ય-કલ્પાનુસારમિત્યર્થઃ, યથા-માર્ગમ્=જ્ઞાનદર્શનચારિત્રલક્ષણમોક્ષમાર્ગાનતિક્રમેણ ક્ષયોપશમભાવાનતિક્રમેણ વા, યથાતત્ત્વમ્=તત્ત્વાનતિક્રમેણ, ‘ યથાતથ્યમ્ ’ ઇતિચ્છાયા-પક્ષે-સત્યાનુસારં, યથાસામ્યં-સમભાવગનતિક્રમ્ય - સુષ્ટુપ્રકારેણ કર્મનિર્જરણભાવનયેત્યર્થઃ, કાયેન=શરીરેણ સ્પૃષ્ટા=સમ્યુચિતકાલે સવિધિગ્રહણાત્ ન તુ મનોરથમાત્રેણ,

અનુસાર-યાવત્ આરાધિત થોતી હૈ અભિગ્રહ વિશેષરો પ્રતિમા કહતો હૈં યહાં યાવત્ પદ સે “અહાકર્પં, અહામર્ગં, અહાતત્ત્વં, અહાસમ્મં કાણં, ફાસિયા, પાલિયા, સોહિયા, તીરિયા, કિટ્ટિયા” ઇન પદોંકા સંગ્રહ હુઆ હૈ । સ્થવિર કલ્પ કે અનુસાર વાલન કરના ઇસકા નામ યથાકલ્પ હૈ, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર તપ, રૂપ મોક્ષ માર્ગકો યા ક્ષયો પશમ ભાવ કો ઉલ્લઙ્ગન નહીં કરકે જો પાલન કરના હૈ વહ યથામાર્ગ હૈ તત્ત્વ કે અનુસાર અથવા-“અહાતત્ત્વ” કી ‘યથાતથ્ય’ છાયા કે પક્ષમે સત્ય કે અનુસાર જો પાલન કરના હૈ, વહ યથા તત્ત્વ યા ‘યથા-તથ્ય’ હૈ-સમભાવકે અનુસાર-અચ્છી તરફ સે કર્મ નિર્જરા કી ભાવના સે-જો પાલન કરના હૈ વહ યથાસામ્ય હૈ “કાણં ફાસિયા”કા તાત્પર્ય

અતાવેલી વિધિ અનુસાર) આદિ રૂપે આરાધન કરાય છે. અભિગ્રહ વિશેષને પ્રતિમા કહે છે. તેની આરાધના કેવી રીતે થવી જોઈએ, તે વાત યથાસૂત્ર આદિ પદો દ્વારા પ્રકટ કરી છે. સૂત્રમાં ‘યથાસૂત્ર’ પદ પછી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો જોઈએ “અહાકર્પં, અહામર્ગં, અહાતત્ત્વં, અહાસમ્મં કાણં, ફાસિયા, પાલિયા, સોહિયા, તીરિયા, કિટ્ટિયા”

યથાકલ્પ પાલન કરવું એટલે કે સ્થવિરકલ્પ પ્રમાણે પાલન કરવું. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રતપરૂપ માર્ગનું અથવા ક્ષયોપશમ ભાવનું ઉદ્ધલધન કર્યા વિના જે આરાધના કરાય છે તેને યથામાર્ગ આરાધના કહે છે. તત્ત્વ અનુસાર આરાધના કરવી તેનું નામ યથાતત્ત્વ આરાધના છે. “યથાતથ્ય” આ પ્રકારની “અહાતત્ત્વ”ની સંસ્કૃત છાયાની અપેક્ષાએ આ પદનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-સત્યના અનુસાર તેનું પાલન કરવું તેનું નામ યથાતથ્ય આરાધના છે. સમભાવ પૂર્વક-સમ્યક્રૂપે કર્મનિર્જરાની ભાવનાથી જે આરાધના કરાય છે તેનું નામ યથાસામ્ય છે. “કાણં ફાસિયા” આ પદનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-શરીરથી

पालिता-वारंवारमुपयोगेन तत्परतया पालनाविषयीकृता, शोधिता=पारणकदिने गुर्वादिदत्तावशिष्टभोजनात् अतीचारपङ्क्त्यालनाद् वा, तीरिता-पूर्णेऽपि तदवधौ स्वल्पकाञ्चावरधानात्, कीर्तिता=पारणकदिने-“अयमयं च अभिग्रह-विशेषः कृत आसीत्, अस्यां प्रतिमायां चाराधित एव, अधुना पारितप्रतिमोऽहम्” इति गुरुसमक्षं कीर्तनात्, एवं च आराधिता=एभिः समस्तैः प्रकारैर्निष्ठां नीता, अत एव-आज्ञया=जिनाज्ञया-अनुपालिताऽपि भवतीति । अत्रेदं बोध्यम्-प्रथमे

है-कि शरीर से समुचित काल में इस प्रतिमा का सविधि ग्रहण पालन करना न कि मनोरथ मात्र से पालन करना—“पालिता” का तात्पर्य है-असावधानी से इस भिक्षु प्रतिमाका पालन नहीं करना किन्तु उपयोग देकर इसका पालन करना “शोधिता” का तात्पर्य है-पारणा के दिन गुरु आदि द्वारा दिये गये अवशिष्ट भोजन से अथवा अतिचार रूप कीचड़ के प्रक्षालन से निर्मूल कर लेना “तीरिता” का तात्पर्य है-जितने समय की इसके पालन की अवधि है. उस अवधि के पूर्ण हो जाने पर भी कुछ समय तक और उसमें अवस्थित (ठहरना) रहना कीर्तिता का तात्पर्य है-पारणा के दिन “यह अभिग्रह विशेष मैंने किया था सो वह मैंने इस प्रतिमा में आराधित कर लिया है अतः अब मैं पूर्णरूप से आराधित प्रतिमावाला हो चुका हूँ” इस प्रकार से गुरु के समक्ष कीर्तन करना इस प्रकार से इन समस्त प्रकारों के साथ पूर्णता

समुचित कालमें आ प्रतिमाने सविधि ग्रहण करनी-जेटके के मनोरथ मात्रयी न तेनुं पालन करी शकतुं नथी-‘पालिता’ आ पढनेो भावार्थ नीचे प्रभाणु छे-असावधानीथी आ भिक्षुप्रतिमानुं पालन करवुं जेधजे नडीं, परन्तु उपयोग पूर्वक तेनुं पालन करवुं जेधजे. ‘शोधिता’ आ पढनेो भावार्थ आ प्रकारनेो छे-पारणाने दिवसे गुरु आदि द्वारा आपवामां आवेला अवशिष्ट लोअन वडे अथवा अतिचाररूप कीचडना प्रक्षालन वडे विशुद्धि करी लेवी जेधजे. ‘तीरिता’ आ पढनेो भावार्थ आ प्रकारनेो छे-तेना पालननी जेटला समयनी अवधि डोय तेटका समय पूरुं थरुं गया आड पणु थोडो वधु समय तेमां स्थिर रडेवुं ‘कीर्तिता’ आ पढनेो भावार्थ नीचे प्रभाणु छे-‘मे’ आ अलिग्रहविशेष धारणु कथेो हतो-आ प्रतिमानी आराधना मे शरु करी हती, अने हवे मे’ आ प्रतिमानी आराधना करी दीथी छे, तेथी हवे हुं पूरुंइये आराधितप्रतिमा पाणेो थरुं चूथेो छुं,” आ प्रकारे पारणाने दिवसे गुरुनी समक्ष कडेवुं तेनुं नाम कीर्तिता आराधना छे. यथासूत्र आदि समस्त प्रकारे न्यारे ते प्रतिमानी

દશકે પ્રથમદિવસે એકાદત્તિ ભક્તસ્ય એકા દત્તિઃ પાનકસ્ય, દ્વિતીયે દિવસે દ્વે દત્તી ભક્તસ્ય દ્વે દત્તી પાનકસ્ય, તૃતીયે દિવસે તિસ્રો દત્તયો ભક્તસ્ય તિસ્રો દત્તયઃ પાનકસ્ય, इत्येवं क्रमेण प्रतिदिनमेकैकदत्तिवृद्ध्या दशमे दिवसे दश दत्तयो भक्तस्य दश दत्तयः पानकस्येत्येकस्मिन्दशके सर्वसंमेलने पञ्चपञ्चाशदत्तयो भक्तस्य पञ्चपञ्चाशदत्तयश्च पानकस्य भवन्ति । एवं क्रमेणैव द्वितीयादिष्वपि दशकेषु प्रत्येकदशके पञ्चपञ्चाशदत्तयो भक्तस्य पञ्चपञ्चाशदत्तयः पानकस्य च भवन्तीति । दशसु दशकेषु पञ्चाशदधिकपञ्चाशत्संख्यका दत्तयो भक्तस्य, तावत्यो दत्तयश्च पानकस्य, परन्त्वत्र पानकस्य दत्तयः अविचक्षिता बोध्याः । यद्वा—प्रथमे

કો પ્રાસ જબ ઘણું પ્રતિભા હો આત્મી હૈ તબ વહ જિનાજા કે અનુસાર અનુપાલિત છુઈ કાંઈ જાતી હૈ યહાં હસ પ્રકાર સે સમગ્રના ચાહિયે— પ્રથમ દશક કે પ્રથમ દિવસમેં ભક્ત કી એક દત્તિ હોતી હૈ ઓર પાનક કી ઓ એક દત્તિ હોતી હૈ, દ્વિતીય દિવસમેં ભક્ત કો દો દત્તિયાં ઓર પાનક કી ઓ દો દત્તિયાં હોતી હૈં । તીસરે દિનમેં ઓ ભક્ત કી ત્રીન દત્તિયાં ઓર પાનકકી ઓ ત્રીન દત્તિયાં હોતી હૈં । હસ ક્રમ સે પ્રતિદિન એક એક દત્તિકી વૃદ્ધિ સે દશવેં દિવસમેં દશ દત્તિયાં ભક્તકી ઓર દશ હી દત્તિયાં પાનક કી હોતી હૈં હસ પ્રકાર એક દશકમેં સબ દત્તિયાં મિલકર ૫૫ હો જાતી હૈં । હસી ક્રમ સે હી દ્વિતીય દશકોમેં ઓ ભક્ત કી ઓર પાનક કી દત્તિયાં હોતી હૈં । સબ દશ દિનોંકી દત્તિયાં ૫૫૦ મિલકર હો જાતી હૈં । પરન્તુ યહાં પર પાનક કી દત્તિયાં વિચક્ષિત નહીં

આરાધના પૂરી થાય છે ત્યારે જ તેનું જિનાજાનુસાર પાસન થયું ગણાય છે. આ પ્રતિભાની આરાધના કેવી રીતે થાય છે, તે હવે પ્રકટ કરવામા આવે છે—

પ્રથમ દશકના (દસ દિવસોમાં) પ્રથમ દિવસે ભક્તની (આહારની) એક દત્તિ અને પાનની (પાણીની) એક દત્તિ લેવામાં આવે છે. બીજે દિવસે આહારની બે દત્તિ અને પાણીની બે દત્તિઓ લેવામાં આવે છે. ત્રીજે દિવસે આહારની ત્રણ દત્તિઓ અને પાનકની ત્રણ દત્તિઓ લેવામાં આવે છે. આ પ્રકારે પ્રતિદિન એક એક દત્તિની વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં દસમે દિવસે આહારની દસ દત્તિઓ અને પાનકની દસ દત્તિઓ લેવામાં આવે છે. આ પ્રકારે પ્રથમ દશકમાં આહારની કુલ ૫૫ દત્તિઓ લેવામાં આવે છે. સૂત્રમાં પાનકની કુલ ૫૫ દત્તિઓને ગણતરીમાં લીધા વિના આહારપાનની ૫૫ દત્તિઓ કહેવામાં આવી છે. પહેલા દશક પ્રમાણે જ બીજાથી લઈને દસમા દશક સુધીના પ્રત્યેક દશકમાં ૫૫ ૫૫-૫૫ દત્તિઓ જ લેવામાં આવે છે. આ રીતે દસે દશકની—કુલ ૧૦૦ દિવસની—૫૫૦ દત્તિઓ થાય છે. આહીં ૫૫ પાનકની દત્તિઓની ગણતરી કર-

दशके प्रतिदिवसमेकैका दत्तिभक्तस्य एकैका पानकस्य, द्वितीये दशके प्रतिदिवसं द्वे द्वे दत्ती भक्तस्य द्वे द्वे पानकस्य । एवं क्रमेण प्रतिदशके एकैकदत्तिवृद्ध्या दशमे दशके प्रतिदिवसं दशदत्तयो भक्तस्य दशदत्तयः पानकस्य च भवन्तीति । अत्र पक्षेऽपि भक्तपानदत्तिसंख्या पूर्वोक्ता एव । अत्र पक्षेऽपि पानकदत्तयः अविबक्षिता बोध्या इति ॥ सू० ७६ ॥

प्रतिमाधारकाश्च जीवा एवेति जीवाधिकारात् जीवभेदानाह—

मूलम्—दसविहा संसारसमावन्नगा जीवा पणत्ता, तं जहा—
पढमसमयणिंदिया १ अपढमसमयणिंदिया २ एवं जाव
अपढमसमयपंछिंदिया १०। दसविहा सव्वजीवा पणत्ता, तं
जहा—पुढविकाइया १ जाव वणस्सइकाइया ५ बेइंदिया ६ जाव
पंछिंदिया ९ अणिंदिया १०। अहवा--दसविहा सव्वजीवा
पणत्ता, तं जहा--पढमसमयनेरइया १ जाव अपढमसमयदेवा
८ पढमसमयसिद्धा ९ अपढमसमयसिद्धा १० ॥ सू० ७७ ॥

हुई हैं । अथवा—प्रथम दशकमें प्रतिदिन एक एक दत्ति भक्त की और एक एक दत्ति पानक की होती है । द्वितीय दशकमें प्रतिदिन दो-दो दत्तियां भक्त की और दो-दो दत्तियां पानक की होती हैं इस क्रम से प्रति दशकमें एक-एक दत्ति की वृद्धि से दशके दशकमें प्रतिदिन दश दत्तियां भक्त की और दश दत्तियां पानक की होती हैं । इस पक्षमें भी भक्त और पानक की दत्तियों की संख्या वही पूर्वोक्त ५५० आती है । इस पक्षमें भी पानक की दत्तियां अविबक्षित हुई हैं । ऐसा जानना चाहिये । सूत्र ॥ ७६ ॥

वामां आवी नथी तेम समञ्जुं. अथवा—प्रथम दशकना दसे दिवसोमां प्रतिदिन आडारनी ओक ओक दत्ति अने पानकनी ओक ओक दत्ति देवामां आवे छे. षीण्ण दशकना दसे दिवसोमां प्रतिदिन आडारनी अण्णे दत्तियो अने पानकनी अण्णे दत्तियो देवामां आवे छे. आ प्रकारे प्रतिदशकमां ओक ओक दत्तिनी वृद्धि करतां करतां दसमां दशकना प्रत्येक दिवसे आडारनी १०-१० अने पानकनी दस दस दत्तियो देवाय छे. आ प्रकारे पणु १०० दिवसमां आडार पाननी कुल ५५० दत्तियो अणु अणु कराय छे. आ गणुतरीमां पणु पानकनी दत्तियो गणुतरीमां देवामां आवी नथी, ओम समञ्जुं. ॥ सूत्र ७६ ॥

छाया-दशविधाः संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्रथमसमयै-
केन्द्रिया १ अप्रथमसमयैकेन्द्रियाः २ एवं यावत् अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाः १०
॥१॥ दशविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पृथिवीकायिकाः यावत् वनस्पति-
कायिकाः ५ द्वीन्द्रियाः ६ यावत् पञ्चेन्द्रियाः ९ अनिन्द्रियाः ॥२॥ अथवा दशविधाः
सर्वजीवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्रथमसमयनैरयिकाः १ अप्रथमसमयनैरयिकाः २ यावत्
अप्रथमसमयदेवाः ८ प्रथमसमयसिद्धाः ९ अप्रथमसमयसिद्धाः १० ॥३॥ सू० ७७॥

टीका-‘दशविहा संसारसमापन्नगा’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा । नवरम्-प्रथमसमयैकेन्द्रियाः=एकेन्द्रियत्वस्य प्रथमे
समये वर्तमानाः १। तद्विन्नारस्तु-अप्रथमसमयैकेन्द्रियाः २। एवमेव प्रथमसमय-
द्वीन्द्रियाः ३। अप्रथमसमयद्वीन्द्रियाः ४ प्रथमसमयत्रीन्द्रियाः ५ अप्रथमसमय-
त्रीन्द्रियाः ६ प्रथमसमयचतुरिन्द्रियाः ७ अप्रथमसमयचतुरिन्द्रियाः ८ प्रथमसमय-
पञ्चेन्द्रियाः ९ अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाश्च १० व्याख्यायाः । अमुमेवार्थं सूचयितु-

प्रतिमा धारक जीव होते हैं अतः जीवाधिकार को लेकर अत्र सूत्र-
कार जीव अर्थात् कथन करते हैं—

“दश विहा संसार समापन्नगा जीवा पन्नत्ता” इत्यादि । सू० ॥७७॥

टीकार्थ-संसारसमापन्नक जीव १० प्रकारके कहे गये हैं-जैसे प्रथम
समयैकेन्द्रिय-एकेन्द्रिय पर्याय के प्रथम समयमें वर्तमान १ अप्रथम
समयैकेन्द्रिय २ एकेन्द्रिय पर्याय के द्वितीयादि समयोंमें वर्तमान इसी
प्रकार से यावत् अप्रथम समय पञ्चेन्द्रिय-१० यहाँ यावत् पद से-प्रथम
समय द्वीन्द्रिय ३ अप्रथम समय द्वीन्द्रिय ४ प्रथम समय त्रीन्द्रिय ५ अप्रथम
समय त्रीन्द्रिय ६, प्रथम समय चतुरिन्द्रिय, अप्रथम समय चतुरिन्द्रिय
८ प्रथमसमयपञ्चेन्द्रिय ९ अप्रथमसमय पञ्चेन्द्रिय १० “इन पदोंका संग्रह

अब ७ प्रतिमा धारण करी शके छे. आ प्रकारना पूर्वसत्र साथेना
संभंधने बीधि सूत्रकार हवे अवबेहोनुं कथन करे छे—

“दशविहा संसारसमापन्नगा जीवा पणत्ता” इत्यादि—(सू. ७०)

टीकार्थ-संसारसमापन्नक जीवो दश प्रकारना कहा छे-(१)प्रथमसमयैकेन्द्रिय,
(२) अप्रथमसमयैकेन्द्रिय, (३) प्रथमसमयद्वीन्द्रिय, (४) अप्रथमसमयद्वीन्द्रिय,
(५) प्रथमसमयत्रीन्द्रिय, (६) अप्रथमसमयत्रीन्द्रिय, (७) प्रथमसमयचतुरिन्द्रिय,
(८) अप्रथमसमयचतुरिन्द्रिय, (९) प्रथमसमयपञ्चेन्द्रिय अने (१०) अप्रथम
समयपञ्चेन्द्रिय.

एकेन्द्रिय पर्यायना प्रथम समयनां वर्तमान अवोने प्रथमसमय एके-
न्द्रिय कहे छे. एकेन्द्रिय पर्यायना द्वितीय आदि समयनां वर्तमान अवोने
अप्रथमसमयैकेन्द्रिय कहे छे. एव प्रमाणे आदीनां पहोने अर्थ समजवे.

माह-‘ एवं जाय अपढमसमयपंचिदिया ’ इति ॥१॥ तथा-सर्वजीवाः-सर्वेच ते जीवाश्चेति, संसारिणः सिद्धश्चेत्यर्थः । ते जीवा दशविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पृथिवीकायिका इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा । प्रथमेन यावत्पदेन-‘ अप्कायिकाः २ तेजस्कायिकाः ३ वायुकायिकाः ’ इति पदत्रयं ग्राह्यम् । द्वितीयेन यावत्पदेन तु-‘ त्रीन्द्रियाः ७ चतुरिन्द्रियाः ८ इति पदद्वयं ग्राह्यम् । ‘ अनिन्द्रियास्तु-सिद्धाः, अपर्याप्ताः, तथा-इन्द्रियोपयोगवर्जितत्वात्केवलिन इति ॥२॥ अथवा-सर्वजीवाः दशविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्रथमसमयनैरयिकाः=नैरयिकत्वस्य प्रथमे समये

हुआ है यही बात” एवं जाय अपढमसमयपंचिदिया “इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकटकी गई है १० तथा-समस्त जीव संसारी एवं सिद्ध जीव-दश प्रकार के कहे गये हैं-जैसे-पृथिवीकायिक १ यावत् वनस्पतिकायिक ५ द्वीन्द्रिय ६, यावत् पञ्चेन्द्रिय ९ और अनिन्द्रिय १० (२) अथवा-सर्व जीव दश प्रकार के कहे गये हैं-प्रथमसमयनैरयिक १ अप्रथम समय नैरयिक २ यावत् अप्रथम समय देख ८ प्रथम समय सिद्ध ९ और अप्रथम समय सिद्ध १० यहाँ द्वितीय सूत्रमें प्रथम यावत् पद से “ अप्कायिक ५ तेजस्कायिक ३ वायुकायिक ३ ” इन तीन पदोंका ग्रहण हुआ है. तथा-द्वितीय यावत्पद से- तैन्द्रिय और चौन्द्रिय “ इन दो जीवोंका ग्रहण हुआ है अनिन्द्रिय पद से सिद्ध और अपर्याप्त जीव तथा इन्द्रिय-उपयोगवर्जित होने से केवली गृहीत हुए हैं। नैरयिक पर्याय के प्रथम समय में वर्तमान जीव प्रथम समय नैरयिक कहे गये हैं। तथा-नैरयिक

“ एवं जाय अपढमसमयपंचिदिया” आ सूत्रपाठ द्वारा प्रकट यतां इसे बोधो उपर प्रकट करवाभां आंया छे. ११।

समस्त जिवाना (संसारि जिवाना अने सिद्ध जिवाना) नीचे प्रमाणे १० प्रकार कइया छे-पृथ्वीकायिकथी वनस्पतिकायिक पर्यन्तना पांच प्रकार (६) द्वीन्द्रिय, (७) त्रीन्द्रिय, (८) चतुरिन्द्रिय, (९) पञ्चेन्द्रिय अने (१०) अनिन्द्रिय. १२।

अथवा समस्त जिवाना नीचे प्रमाणे इस प्रकार कइया छे-प्रथम समय सिद्ध अने (१०) अप्रथमसमयसिद्ध. १३।

धीन त्रयुभां “ यावत् (पर्यन्त) ” पद द्वारा ‘ अप्कायिक, तेजस्कायिक वायुकायिक ”, आ त्रयु पदोने ग्रहण करवाभां आंया छे.

धीन त्रयुभां ‘ अनिन्द्रिय ’ पद द्वारा सिद्ध, अपर्याप्त जिवो तथा इन्द्रियोपयोगवर्जित होवाने कारणे केवलीने ग्रहण करवाभां आवेद छे. नैरयिक

वर्तमानाः १। तद्विपरीता अपथमसमयनैरयिकाः २। यात्रत्पदेन तु—“ प्रथमसमय-
तिर्यग्योनिकाः ३ अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकाः ४ प्रथमसमयमनुष्याः ५ अप्रथम
समयमनुष्याः ६ प्रथमसमयदेवाः” ७ इति पञ्च पदानि ब्राह्मणि । प्रथमसमयतिर्यग्यो-
निकाद्यप्रथमसमयसिद्धान्तानि अष्टानपि पदानि पूर्ववद्व्याख्येयानीति ॥ सू० ७७ ॥

अनन्तरशूत्रे संसार समापन्नका जीवा उक्ता इति संसारिजीव प्रस्तावात् तत्पर्याय-
विशेषान् प्रतिपादयति—

मूलम्—‘बाससयाउयस्स णं पुरिसस्स दस दसाओ पण-
त्ताओ, तं जहा बाला १ किड्ढा २ च मन्दा ३ च, बला ४ पञ्जा
५ च हायणी ६, पवञ्चा ७ पवभारा ८ च, मुंसुही ९ सावणी
१० तथा ॥ ९ ॥ सू० ७८ ॥

छाया—वर्षशतायुष्कस्य खलु पुरुषस्य दश दशाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—बाला १
क्रीडा २ च मन्दा ३ च बला ४ प्रज्ञा ५ च हायनी ६। प्रपञ्चा ७ प्राग्भारा ८
च मुङ्मुखी ९ स्वापनी १० तथा ॥१॥ सू० ७८ ॥

पर्याय के द्वितीयादि समयों में वर्तमान जीव अप्रथमसमयनैरयिक
कहे गये हैं यहाँ यात्रत्पद से ” प्रथम समय तिर्यग्योनिक ३ अप्रथम
समय तिर्यग्योनिक ४ प्रथमसमयमनुष्य ५ अप्रथमसमयमनुष्य ६, प्रथम
समय देव “इन जीवोंका ग्रहण हुआ है इन समय पदोंकी व्याख्या
पूर्वकी तरह जाननी चाहिये इसी प्रकारकी व्याख्या प्रथम समय सिद्ध और
अप्रथमसमयसिद्ध इन पदोंकी भी समझ लेनी चाहिये । सू० ॥ ७७ ॥

पर्यायना प्रथम समयमां वर्तमान भवने प्रथमसमयनैरयिक कहेवामां आये। छे.
अने नैरयिक पर्यायना द्वितीयादि समयमां वर्तमान नैरयिकाने अप्रथमसमय
नैरयिक कहेवाय छे. त्रीण त्रयुमां “आदि” पद द्वारा नीचेना प्रकारे अर्थ
कराय। छे—(३) प्रथम समय तिर्यग्योनिक, (४) अप्रथमसमयतिर्यग्योनिक,
(५) प्रथमसमयमनुष्य, (६) अप्रथम समय मनुष्य अने (७) प्रथमसमय
देव। आ अथां पदोनी व्याख्या पणु आगणना पदोनी व्याख्याने आधारे नक्की
थई शकै छे. अण प्रभाण्णु प्रथम समय सिद्धनी व्याख्या पणु समणु लेवी. सूत्र ७७।

टीका-‘वाससयाउयस्स’ इत्यादि—

वर्षशतायुष्कस्य वर्षाणां शतमायुः=जीवितकालो यस्य तस्य पुरुषस्य खलु दशसंख्यका दशाः=अवस्थाः प्रज्ञाः । अत्र वर्षशतायुरिति पदमुपलक्षणम् । ततश्च यस्मिन् काले यस्य यावत् पूर्णमायुस्तावदायुर्युक्तस्य पुरुषस्य दश दशा बोध्याः । अन्यथा-पूर्वकोट्यायुष्कस्य पुरुषस्य बाल्ये एव दशापि दशाः समापद्येरन् । ता दश दशा इमाः, तथाहि-तद्यथा-बाला १ क्रीडा २ च” इत्यादि । तत्र-बाला-बाल-स्य=बालकस्य या दशा साऽपि धर्मधर्मिणोरभेदाद् बाला बोध्या ।

अथ सूत्रकार संसारी जीव के प्रस्ताव को लेकर संसारी जीव के पर्याय विशेषोंका कथन करते हैं-

‘वाससयाउयस्स णं पुरिसस्स’-इत्यादि । सूत्र ॥ ७८ ॥

टीकार्थ-जिसकी आयु १०० वर्षकी है ऐसे पुरुषकी अवस्थाएँ दश कही गई हैं-जैसे-बाला १ क्रीडा २ मन्दा ३ बला ४ प्रज्ञा ५ हायनी ६ प्रपञ्चा ७ प्राग्भारा ८ मुङ्मुखी ९ और स्वापनी १०

यहाँ वर्षशतायुष्क शब्द उपलक्षण रूप है इस से जिस कालमें जिसकी जितनी पूर्ण आयु होती है उतनी आयु से युक्त पुरुष भी गृहीत हुआ है सो इसकी भी १० दश अवस्थाएँ होती हैं । यदि ऐसा न हो तो जिस पुरुष की एक कोटिपूर्व की आयु होती है उस पुरुष की बाल्य-कालमें ही दश दशाएँ हो जावेगी दश दशाएँ जो कही गई हैं-सो उनका तात्पर्य ऐसा है-बाल-बालक-की जो दशा है वह भी धर्म धर्मि

संसारी लोकोत्तरी वात आली रही छे. तेथी हुवे सूत्रकार संसारी लोकोत्तरी पर्यायविशेषोत्तरी कथन करे छे. “वाससयाउयस्स णं पुरिसस्स” इत्यादि—(सू ७८)

टीकार्थ-जेतुं आयुष्य १०० वर्षं तुं डोय जेवा मनुष्यनी अवस्थाओ दस कही छे ते दस अवस्थाओ नीचे प्रमाणे समजवी-(१) बाला, (२) क्रीडा, (३) मन्दा, (४) बला, (५) प्रज्ञा, (६) हायनी, (७) प्रपञ्चा, (८) प्राग्भारा, (९) मुङ्मुखी अने (१०) स्वापनी.

अही “१०० वर्षना आयुष्यवाणो” आ शब्द उपलक्षणरूप छे. जे कालमां जेतुं जेटलु पूणुं आयु डोय जेटला आयुवाणा पुरुषने पणु “वर्ष शतायुष्क” यह द्वरा ग्रहण करी शकय छे, अने जेवा पुरुषनी पणु उपर प्रमाणे दस अवस्थाओ ज समजवी. जे आ प्रमाणे मानवामां न आवे, तो जे पुरुषनुं ओक कोटिपूर्वनुं आयुष्य डोय छे, ते पुरुषनी दस अवस्थाओ तो तेना भाव्य कालमांज आवी जशे. हुवे आ दस अवस्थाओने लोकोत्तरी प्रकट करवामां आवे छे—

उक्तंचैतत्स्वरूपम्—“ जायमेत्तस्स जंतुस्स, जा सा पढमिया दसा ।
न तत्थ सुहदुक्खाइं बहुं जाणंति वालया ॥१॥ ”

छाया—जातमात्रस्य जन्तोर्था सा प्राथमिका दशा ।

न तत्र सुखदुःखानि बहु जानन्ति वालकाः ॥१॥ इति ।

शतवर्षायुष्कस्य जनस्य इयं दशा दशवर्षप्रमाणा बोध्या । एवमग्रेऽपि दश-
वर्षप्रमाणता बोध्या । एवं पूर्वकोटयाद्यायुष्काणामेकैका दशा तत्तदाशुपो दशम-
भागप्रमाणा बोध्येति ॥१॥ तथा—क्रीडाप्रधाना दशा क्रीडेति,

तदुक्तम्—“ विइयं च दसं पत्तो, नाणाक्रीडाहिं कीडइ ।

न तत्थ कामभोगेहिं, तिक्वा उप्पज्जई मई ॥१॥

को अभेद मानकर वाला दशा-अवस्था है कहा भी है—

“ जायमेत्तस्स जंतुस्स ’ इत्यादि ।

जात मात्र (जन्मते ही) जन्तु की जो प्राथमिक दशा है वही बाल दशा है इस दशामें वह सुख दुःखका भान स्पष्ट रूप से नहीं कर पाता है जिस मनुष्य की आयु १०० वर्ष की है उसकी बाल दशा १० वर्ष तक की होती है, इसी प्रकार से आगे भी दशवर्ष प्रमाणता जाननी चाहिये । जिन जीवों की एक कोटिपूर्व की आयु होती है, उस जीवोंकी आयुका जो दशवां भाग है वह बाल अवस्थारूप होता है ऐसा समझना चाहिये तथा—जो अवस्था क्रीडा प्रधान होती है वह क्रीडा अवस्था है कहा भी है—

(૧) બાલાદશા—બાલ્યાવસ્થા અથવા બાલકદશાનું નામ બાલાદશા છે. ધર્મ અને ધર્મિમાં અલેદ માનીને આ દશાનું નામ “બાલાદશા કહેવામાં આવ્યું” છે. કહ્યું પણ છે કે—“ જાયમેત્તસ્સ જંતુસ્સ ” ઇત્યાદિ—

જાતમાત્ર (જન્મતા જ) જન્તુની જે પ્રાથમિક દશા છે તેને બાલદશા કહે છે. આ દશામાં તે સુખદુઃખનું ભાન સ્પષ્ટરૂપે કરી શકાતું નથી. જે માણસનું આયુષ્ય ૧૦૦ વર્ષનું હોય છે, તે માણસની બાલાદશા દસ વર્ષની ઉંમર સુધીની સમજવી. એજ પ્રમાણે બીજી અવસ્થાઓ પણ દસ-દસ વર્ષ પ્રમાણ સમજવી. જે જીવોનું આયુષ્ય એક કોટિ પૂર્વનું હોય છે, તે જીવોના દસમાં ભાગનું આયુષ્યકાળને—આયુષ્યકાળના શરૂઆતના દસમાં ભાગના કાળને—તેની બાલ્યાવસ્થા ગણવામાં આવે છે.

ક્રીડાવસ્થા—જે અવસ્થા ક્રીડાપ્રધાન હોય છે. તેને ક્રીડાવસ્થા કહે છે કહ્યું પણ છે કે—“ વિइयं च दसं पत्तो ” ઇત્યાદિ—

छाया—द्वितीयां च दशां प्राप्तो, नानाक्रीडाभिःक्रीडति ।

न तत्र कामभोगेषु तीव्रा उत्पद्यते मतिः ॥१॥ इति ॥२॥

तथा—मन्दा—यस्यां दशायां जनःप्रशस्तबलबुद्ध्यभावात् तत्साध्यकार्यमुपदर्श-
यितुमसमर्थो भवति, परन्तु भोगानुभूतौ स क्षमो भवति सा दशा मन्दा।

तदुक्तम्—“ तइयं च दसं पत्तो, अणुपुव्वीए जो नरो ।

समत्थो भुंजिउं भोगे, जइ से अत्थि घरे धुवा ॥१॥ ”

छाया—तृतीयां च दशां प्राप्त आनुपूर्व्यां यो नरः ।

समर्थो भोक्तुं भोगान् यदि तस्य सन्ति गृहे ध्रुवाः ॥१॥ इति ।

अयं भावः—मन्दाभिधानां तृतीयां दशाम् आनुपूर्व्यां=क्रमेण प्राप्तो यो नरः
स भोगान् भोक्तुं समर्थो भवति, यदि ते भोगास्तस्य जनस्य गृहे ध्रुवाः=निश्चिताः
भवेयुरिति ॥३॥ तथा—बला—यस्यामवस्थायां पुरुषो बलयुक्तो भवति, सा दशा
बलयोगाद् बलेत्युच्यते।

“ विइयं च दसं पत्तो ’ इत्यादि ।

द्वितीय अवस्था को प्राप्त हुआ मनुष्य जो नाना प्रकारकी क्रीडाओं
को करता है वही उसकी क्रीडां अवस्था है, इस अवस्था में वह काम-
भोगोंमें तीव्रमतिवाला—उत्पन्न नहीं होता है। जिस दशामें मनुष्य
प्रशस्त बल बुद्धि के अभाव से प्रशस्त बल बुद्धि से साध्यकार्य को
दिखलाने के लिये असमर्थ होता है, परन्तु भोगों की अनुभूति करने में
समर्थ होता है ऐसी वह उसकी दशा मन्दा कही गई है. कहा भी है—

“ तइयं च दसं पत्तो ’ इत्यादि ।

मन्दानाम की तृतीय दशाको क्रमशः प्राप्त हुआ जो मनुष्य भोगों
को भोगने में समर्थ होता है यदि वे भोग उसके घरमें ध्रुव—निश्चित—

द्वितीय अवस्था जेणे प्राप्त करी छे जेवो मनुष्य विविध प्रकारनी क्रीडाओ
कर्या करे छे, तेथी ज आ अवस्थाने क्रीडा अवस्था कडे छे. आ अवस्थां
भाणुस कामलोगोनी तीव्र अबिलाषावाणे डोतो नथी.

(३) मन्दा अवस्था—जे अवस्थां प्रशस्त बलबुद्धिना अभावने लीधे,
मनुष्य प्रशस्त बलबुद्धि वडे साध्य जेवां कार्योने करी शकवाने असमर्थ डोय
छे, परन्तु लोकोनी अनुभूति करवाने समर्थ डोय छे, ते अवस्थानुं नाम मन्दा
अवस्था छे. कहुं पणु छे के—“ तइयं च दसं पत्तो ” इत्यादि—

मन्दा अवस्था जेणे प्राप्त करी छे जेवो मनुष्य लोकोने लोकोववाने

તદુક્તમ્—“ ચતુર્થી ચ વલા નામ, જં નરો દસમસ્સિત્રો ।
સમર્થો વલં દરિસેઠં, જઇ હોઝ નિરુવદ્વો ॥૧૧ ॥ ”

છાયા—ચતુર્થી ચ વલા નામ, યાં નરો દશામાત્રિતઃ ।
સમર્થો વલં દર્શયિતું યદિ ભવતિ નિરુપદ્રવઃ ॥૧૧ ॥ ઇતિ ।

નિરુપદ્રવઃ=રોગાદ્યુપદ્રવવર્જિત ઇત્યર્થઃ ॥૪॥

તથા—પ્રજ્ઞા—પ્રકર્ષેણ જ્ઞાયતેऽનયેતિ પ્રજ્ઞા—અભીષ્ટાર્થસમ્પાદનવિષયા પરિવા-
રાભિવૃદ્ધિવિષયા ચા બુદ્ધિઃ, તદ્યોગા દશાઽપિ પ્રજ્ઞા ।

તદુક્તમ્—“ પંચમીંચ દસં પત્તો, અણુપુઞ્વીષ જો નરો ।
ઈચ્છિયત્યં વિચિતેઝ, કુઠુંવં ચામિકંચઈ ॥૧૧ ॥ ”

છાયા—પંચમીંચ દશાં પ્રાપ્તઃ, આનુપૂર્વ્યાં ચ યો નરઃ ।
ઈષ્પિતાર્થં વિચિન્તયતિ, કુટુમ્બં ચામિકાઙ્ક્ષતિ ॥૧૧ ॥ ઇતિ ॥૫॥

હોતે હૈં તો । તથા—જિસ અવસ્થા મેં પુરુષ વલ યુક્ત હોતા હૈં એસી વહ દશા વલ કે યોગ સે બલા કહી ગઈ હૈં । કહા મી હૈં—

“ ચતુર્થીય વલા નામ ’ ઇત્યાદિ ।

ચતુર્થી દશા કા નામ વલા હૈં ઇસ દશા કો પ્રાપ્ત હુઆ મનુષ્ય અપને વલકા પ્રદર્શન કરને મેં સમર્થ હોતા હૈં યદિ વહ રોગોદિ ઉપદ્રવોં સે રહિત હોતા હૈં તો જિસ દશા પ્રાપ્ત હુઆ પ્રાણી—મનુષ્ય—ઈચ્છિત અર્થ કે સમ્પાદન કરને મેં સમર્થ બુદ્ધિવાલા એવં પરિવાર કી વૃદ્ધિ કરનેવાલી બુદ્ધિવાલા હોતા હૈં, વહ દશા પ્રજ્ઞા (બુદ્ધિ) કે યોગ સે પ્રજ્ઞા દશા હૈં । કહા મી હૈં—“ પંચમીં ચ દસં પત્તો ” ઇત્યાદિ—

સમર્થ હોય છે. જે તેના ઘરમાં ભોગોને ભોગવવાની સગવડ હોય, તે તેમને ભોગવવાને તે અવશ્ય સમર્થ હોય છે.

(૪) બલા અવસ્થા—જે અવસ્થામાં માણસ શારીરિક બળથી યુક્ત હોય છે, તે અવસ્થાને બલાના યોગને કારણે બલાઅવસ્થા કહે છે. કહું પશુ છે કે—

“ ચતુર્થીય વલા નામ ”

ચોથી દશાનું નામ-બલાવસ્થા છે. આ અવસ્થામાં જે માણસ નીરોગી હોય તે પોતાના બળનું પ્રદર્શન કરવાને સમર્થ હોય છે.

(૫) પ્રજ્ઞાદશા—જે અવસ્થામાં માણસ ઇચ્છિત અર્થની પ્રાપ્તિ કરાવનારી બુદ્ધિથી યુક્ત હોય છે અને પોતાના પરિવારની વૃદ્ધિ કરનારી બુદ્ધિથી સંપન્ન હોય છે, તે દશાને પ્રજ્ઞાના યોગથી પ્રજ્ઞાદશા કહે છે. કહું છે કે—“ પંચમીં ચ દસં પત્તો ” ઇત્યાદિ

तथा-हायनी-हीयते=क्षीयते जनानामिन्द्रियशक्तिर्यस्यां दशायां सा दशा ।
इन्द्रियाणां विषयग्रहणाक्षमकारिणी दशेत्यर्थः ।

तदुक्तम्—“ छट्टी उ हायणी नामं, जं नरो दसमस्सिओ ।

विरज्जई य कामेसु, इंदिएसु य हायई ॥ १ ॥’

छाया—षष्ठी तु हायनी नाम यां नरो दशामाश्रितः ।

विरज्यते च कामेषु इन्द्रियेषु च हीयते ॥१॥ इति ॥६॥

तथा-प्रपञ्चा-प्रपञ्चते=व्यनक्ति वृद्धतां, प्रपञ्चयति विस्तारयति श्लेष्मका-
सादिरोगान् वा, प्रपञ्चयति=अवपातयति वाऽऽरोम्याद् या दशा सा ।

उक्तं चात्र—“ सप्तमिं च दसं पत्तो, आणुपुव्वीए जो णरो ।

निच्छइ चिक्कणं खेलं, खासई य अभिक्खणं ॥१॥ ”

छाया—सप्तमीं च दशां प्राप्त आनुपूर्व्या यो नरः ।

निष्कासयति चिक्कणं श्लेष्माणं कासते च अभीक्षणम् ॥१॥ इति ॥७॥

इसका अर्थ पूर्वोक्त जैसा ही है । जिस अवस्थामें मनुष्यों की इन्द्रियशक्ति क्षीण होने लगती है वह दशा हायनी है यह दशा इन्द्रियोंको अपने २ विषयको ग्रहण कराने में असमर्थ होने लगती है कहा भी है—

“ छट्टी उ हायणी नामं’ इत्यादि ।

छट्टी-दशा हायनी है इस अवस्थामें पहुँचा हुआ मनुष्य काम-भोगों से विरक्तता की ओर बढ़ जाता है और इन्द्रियों के बल से भी विहीन हो जाता है प्रपंचा नामकी जो सातवीं दशा है वह वृद्धताको प्रकट कर देती है अथवा श्लेष्मा-कफरोग-या खांसी आदिका विस्तार करती है अथवा-आरोग्य से पतित करती है कहा भी है—

हायनी अवस्था—ये अवस्थायां भाणुसनी धन्द्रियोनी शक्ति क्षीणु थवा मांडे छे, ते दशातुं नाम हायनीदशा छे. आ अवस्थाये पडोयेला मनुष्यनी धन्द्रियो पोतपोताना विषयने अडणु करवाने असमर्थ थवा मांडे छे. कण्ठुं पणु छे के—“ छट्टी उ हायणी नाम ” इत्यादि.

छट्टीदशातुं नाम हायनी दशा छे. आ अवस्थाये पडोयेला मनुष्य काम-लोगाथी विरक्त थतो जय छे अने तेनी धन्द्रियोनी शक्ति पणु हास थवा मांडे छे.

प्रपंचदशा—आ सातमी दश वृद्धा अवस्थानां चहो प्रकट करवा मांडे छे. अथवा कइनी वृद्धि थवाने लीये उधरस, दम आदि रोगो आ अवस्थाये पडोयेला मनुष्यने दाणु पडे छे. अथवा आ अवस्थाये पडोयेला भाणुसनुं आरोग्य भगडे छे. कण्ठुं पणु छे के—“ सप्तमिं च दसं पत्तो ” इत्यादि.

તથા-પ્રાગ્ભારા-પ્રાગ્ભારમ્=ઈષદવનતં શરીરં યસ્યાં સા ।

ઉક્તં ચાત્ર—“સંકુચિ ય વલીચમ્મો, સંપત્તો અદ્વમિં દસં ।

નારીણ મળભિષ્પેઓ, જરાણ પરિણામિઓ ॥૧૧॥”

છાયા—સંકુચિતવલીચમૈ સંપ્રાપ્તઃ અષ્ટમીં દશામ્ ।

નારીણામનભિષ્પેતો, જરયા પરિણામિતઃ ॥૧૧॥ ઇતિ ॥૮॥

તથા-મુહુમુહી-મોચનં મુક્-પરિત્યાગઃ, તં પ્રતિ મુલ્લં યસ્યાં સા । જરયા
ગૃહીતશરીરસ્ય પુરુષસ્ય યસ્યાં દશાયાં શરીરત્યાગં પ્રતિ ઉદ્યુક્તતેવ ભવતિ સા
દશેત્યર્થઃ ।

“સત્તમિંચ દસં પત્તો” ઇત્યાદિ ।

ક્રમશઃ સસમી અવસ્થા પર પહુંચા હુઆ વ્યક્તિ કો ચિકના ૨
કફ નિકલતા હૈ ઓર વહ વાર ૨ ઝાંસતા હૈ । જિસ અવસ્થામેં શરીર
કુછ ૨ જુક જાતા હૈ-વહ પ્રાગ્ભારા હૈ કહા મી હૈ—

“સંકુચિવલીચમ્મો” ઇત્યાદિ ।

હસ અવસ્થાકો પ્રાસ હુણ મનુષ્ય કે શરીર પર ઝુરિયાં પડ જાતી
હૈ ઝાલ કુકર જાતી હૈ, ઓર વહ સ્ત્રિયોં કો અનભિષ્પેત હો જાતા હૈ ।
અર્થાત્ ઘરકી સ્ત્રી મી ડસસે સ્નેહ નહીં દિઝલાતી હૈ । જરા સે ગૃહીત
શરીરવાલે પુરુષકા જિસ અવસ્થા મેં શરીર ત્યાગ કે પ્રતિ તૈયારી જૈસી
હોને લગતી હૈ ઉત્કંઠા જૈસી વઢને લગતી હૈ વહ મુહુમુહી દશા હૈ । કહા

સાતમી અવસ્થાએ પહોંચેલા માણસ ચીકણો ચીકણો કંક કાઢ્યા કરે છે.
અને વારંવાર ઉધરસ ખાધા કરે છે.

પ્રાગ્ભારા-જે અવસ્થામાં માણસનું શરીર ટટાર રહેવાને બદલે ઝુકવા
માંડે છે-પીઠ કમાનના જેવી થઈ જાય છે, છે અવસ્થાનું નામ નામ પ્રાગ્ભારા
અવસ્થા છે. કહ્યું પણ છે કે-“સંકુચિવલી ચમ્મો” ઇત્યાદિ—

પ્રાગ્ભારાવસ્થાએ પહોંચેલા મનુષ્યના શરીર પર કરચલીઓ પડી જાય
છે. તેની આમડી લૂખી (રૂક્ષ) થઈ જાય છે અને તેની પત્ની પણ તેના તરફ
સ્નેહ બતાવતી નથી.

મુહુમુહી અવસ્થા-જરાથી ગૃહીત થયેલા-વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલા શરીર
વાળો પુરુષ જે અવસ્થાએ શરીર ત્યાગની જાણે કે તૈયારી કરી રહ્યો હોય
એવું લાગે છે-અથવા આ શરીર હવે વહેલામાં વહેલી તકે છૂટી જાય એવી
ઉત્કંઠા જે અવસ્થામાં વૃદ્ધિ પામતી જાય છે, તે અવસ્થાનું નામ મુહુમુહીદશા
છે. કહ્યું પણ છે કે-“નવમી મુંમુહી નામ” ઇત્યાદિ.

उक्तं चात्र—“नवमी मुंमुही नाम, जं नरो दसमस्सिओ ।

जरा घरे विणस्संते, जीवो वसइ अकामओ ॥१॥ ”

छाया—नवमी मुद्दमुखी नाम यां नरो दशामाश्रितः ।

जरया गृहे विनश्यति जीवो वसति अकामतः ॥१॥इति॥९॥

तथा—स्वापनी—स्वापयति—शाययति—निद्रायुक्तं करोति या सा । निद्राकारिणी दशेत्यर्थः । अस्यां दशायां नरो यथा भवति ।

तदुक्तम्—“हीणमिन्नस्सरो दीणो, विपरीओ विचित्तओ ।

दुब्बलो दुक्खिओ वसइ संपत्तो दसमिं दसं ॥ १ ॥”

छाया—हीनमिन्नस्वरो दीने, विपरीतो विचित्रकः ।

दुर्बलो दुःखितो वसति, संप्राप्तो दशमीं दशाम् ॥१॥इति॥१०॥सू ॥७८॥

भी है—“नवमी मुंमुही नाम’ इत्यादि ।

जिस दशाको प्राप्त हुआ जीव यह जानकर कि यह मेरा शरीर रूप घर जरा से विनष्ट हो रहा है उसमें बिना इच्छाके रहता है।

जिस अवस्थामें मनुष्यको नींद पर नींद आनेलगजाती है ऐसी वह निद्राकारिणी दशा स्वापनी दशा है । कहा भी है—“हीण मिन्नस्सरो दीणो’ इत्यादि । इस अवस्थामें मनुष्य हीन और लड़खड़ाते हुए स्वर वाला हो जाता है दीन हो जाता है । इसका चित्त भी ठिकाने पर नहीं रहता है । दुर्बल कमजोर हो जाता है एवं दुःखित हुआ वह जिस किसी भी प्रकार से अपने जीवन को व्यतीत करता हुआ समाप्त होने का अभिलाषी बन जाता है । सूत्र ॥७८॥

ये अवस्थाओ पडोअिदो। एव पोताना शरीररूप धरने विनष्ट थर् रडेहुं लेधने तेमां अनिच्छाओ पणु रडे छे—दायारीथी ते शरीरने छोडी शकतो नथी, ते अवस्थानुं नाम मुड्मुभी अवस्था छे.

(१०) स्वापनीदशा—ये अवस्थाभां माणुसने भहुं न् उांघ आवे छे ओनी निद्राकारिणीदशानुं नाम स्वापनी दशा छे क्खुं पणु छे डे—

“हीण मिन्नस्सरो दीणो” इत्यादि—

आ अवस्थाओ पडोअिदो। मनुष्य हीन अने लडभडाता (थोथराता) अवाण्वाणो थर् नय छे, हीन थर् नय छे; तेनुं यित्त पणु ठेकाणु रडेहुं नथी. ते कमजोर अनी नय छे. आ प्रकारनी दशाने दीधे दुःभी थतो ते मनुष्य पोताना मृत्युनी प्रतीक्षा करतो थके। पोतानुं शेष एवन व्यतीत करे छे. ॥ सूत्र ७८ ॥

પૂર્વસૂત્રે પુરુષાણાં દશ દશા ઉક્તાઃ, અતઃ પુરુષસમાનધર્માણાં વનસ્પતીનાં તા
દશાઃ પ્રકારાન્તરત આહ—

મૂલમ્—દસ તળવળસ્સઙ્કાઙ્કાયા પળ્ળન્તા-મૂલે ૧ કન્દે ૨
જાવ પુષ્પે ૮ ફલે ૧ બીજ ૧૦ ॥ સૂ. ૭૧ ॥

છાયા—દશ તૃળવનસ્પતિકાયાિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા-મૂલમ્ ૧ કન્દો ૨
યાવત્ પુષ્પમ્ ૮ ફલં ૧ વીજમ્ ૧૦ ॥ સૂ. ૭૧ ॥

ટીકા—‘દસ તળવળસ્સઙ્કાઙ્કા’-ઈત્યાદિ—

તૃળવનસ્પતિકાયાિકાઃ—તૃળમિવ વનસ્પતિકાયાિકાઃ। તૃળસાધર્મ્યં ચૈવાં વાદરત્વેન।
તેન મૂલ્લમા નાત્ર વિવક્ષિતા’ । તે ચ વાદરા વનસ્પતિકાયાિકા દશસંખ્યકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ।
તથથા-‘મૂલમ્’ ઈત્યાદિ । તત્ર-મૂલમ્ પ્રસિદ્ધમ્ ૧, કન્દઃ=સ્કન્ધાધોવર્તી ભાગઃ
૨, યાવત્ કરણાત્—“સ્કન્ધઃ=સ્થુડમિતિ પ્રસિદ્ધઃ ૩, ત્વક્પ્રસિદ્ધા ૪, શાલા=
શાલા ૫, પ્રવાલમ્ = ૪, પત્રં પ્રસિદ્ધમ્ ૬,” ઈત્યેતાનિ પશ્ચપદાનિ સંગ્રાહ્યાણિ।
તથા-પુષ્પાદીનિ ત્રીણિ પદાનિ પ્રસિદ્ધાનિ ૧૦ ॥ સૂ. ૭૧ ॥

હસ પ્રકાર સે પુરુષોંકી ૧૦ દશાઓંકા કથન કર અવ સૂત્રકાર
પુરુષ સમાન ધર્મવાલી વનસ્પતિયોંકી ડન દશાઓંકા વર્ણન પ્રકારાન્તરસે
કરતે હૈં—“દસ તળવળસ્સઙ્કાઙ્કાયા પળ્ળન્તા-ઈત્યાદિ । સૂત્ર ॥૭૧॥

ટીકાર્થ-વાદર હોનેસે તૃળકે જૈસે વાદરવનસ્પતિ કાયાિક ૧૦ પ્રકાર
કે કહે ગથે હૈં-જૈસે-મૂલ ૧ કન્દ ૨ યાવત્ પુષ્પ ૮ફલ ૧ ઓર વીજ ૧૦
હનમેં મૂલ નામ જહકા હૈ, કન્દ નામ સ્કન્ધકે અધોવર્તી ભાગકા નામ કન્દા
હૈ. યહાં યાવત્ પદસે સ્કન્ધ-થુહ ત્વચા શાલા-શાલા, પ્રવાલ-કોંપલ ંવં
પત્ર, હનકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તથા-પુષ્પ, ફલ ંવં વીજ યે પ્રસિદ્ધ હૈં । સૂત્ર ॥૭૧॥

આગલા સૂત્રમાં પુરુષોની દસ દશાઓતું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું. હવે
સૂત્રકાર પુરુષસમાન ધર્મવાળી વનસ્પતિઓની દશ દશાઓતું નિરૂપણ કરે છે—
“દસતળવળસ્સઙ્કાઙ્કાયા પળ્ળન્તા’ ઈત્યાદિ—(સૂ. ૭૬)

ટીકાર્થ—આદર હોવાને લીધે તૃણના જેવા આદર વનસ્પતિકાયાિકના દસ પ્રકાર
કહ્યા છે—(૧) મૂલ, (૨) કન્દ (યાવત્) (૮) પુષ્પ, (૯) ફલ અને (૧૦) બીજ. અહીં
યાવત્ પદ દ્વારા નીચેનાં પદો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે—(૩) સ્કન્દ (થડ), (૪)
ત્વક્ (છાલ), (૫) શાખા, (૬) પ્રવાલ, (૭) પત્ર.

જેના આધારે ઝાડ કે છોડ જમીન ઉપર ઊભાં રહે છે. તેનું નામ મૂળ છે.
સ્કન્દ-થડને જે ભાગ જમીનમાં રહેલો હોય છે તેને સ્કન્દ કહે છે.

પ્રવાલ-અંકુરો અથવા કુમળાં પશુને પ્રવાલ કહે છે. શાખા એટલે થડથી
નીકળતી ડાળી છે. પુષ્પ, ફલ અને બીજ શબ્દો જાણીતા છે. ॥ સૂ. ૭૬ ॥

दशस्थानकानुरोधाद् विद्याधराभियोगिकश्रेणीनां विष्कम्भ मानमाह—

मूलम्—सर्वओऽवि णं विज्जाहरसेढीओ दस दस जोयणाइं
विक्खंभेणं पणत्ता । सर्वओऽविणं आभिओगियसेढीओ दस
दस जोयणाइं विक्खंभेणं पणत्ता ॥ सू० ८० ॥

छाया—सर्वतोऽपि खलु विद्याधरश्रेणयो दशदश योजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः।
सर्वतोऽपि खलु आभियोगिकश्रेणयो दश दश योजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः ॥
सू० ८० ॥

टीका—‘सर्वओऽवि’ इत्यादि—

सर्वतोऽपि=सर्वस्यामपि दिशि खलु विद्याधरश्रेणयः=दीर्घवैताढ्यस्थिता विद्या-
धरनगरश्रेणयो दश दश योजनानि विष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः । एवमाभियोगिकश्रेणीनामपि
विष्कम्भतः प्रमाणो बोध्यः । अत्रेदं बोध्यम् दीर्घवैताढ्यपर्वता उच्चत्वेन पञ्चविंशति
योजनानि, मूलविष्कम्भेण च पञ्चाशद् योजनानि । तत्र दीर्घवैताढ्येषु पर्वतेषु
भूमितलाद् दश योजनानि व्यतिव्रज्य विष्कम्भतो दशयोजनप्रमाणा दक्षिणत

दश स्थानकीके अनुरोधसे अथसूत्रकारविद्याधरश्रेणियोंका विष्कम्भ
मान कहते हैं—“सर्वओऽविणं विज्जाहरसेढीओ-इत्यादि । सूत्र ॥८०॥

टीकार्थ—समस्त भी दिशाओंमें विद्याधरश्रेणियां—दीर्घवैताढ्य पर्वत
पर स्थित विद्याधर नगरकी श्रेणियां विष्कम्भकी अपेक्षा १०-१० योजन
की कही गई हैं । इसी प्रकार से आभियोगिक श्रेणियोंका भी विष्कम्भ
की अपेक्षा से प्रमाण जानना चाहिये, यहाँ ऐसा समझना—दीर्घवैताढ्य
पर्वत सय ऊँचाई में २५ योजन के हैं और मूल के विष्कम्भ से ५०
योजन के हैं । दीर्घवैताढ्य पर्वतों पर भूमितल से १० योजन तक आगे

इसे सूत्रकार दस स्थानकीना अनुरोधनी अपेक्षासे विद्याधर श्रेणीओतुं
कथन करे छे—“सर्वओऽविणं विज्जाहरसेढीओ” इत्यादि—(सू. ८०)

टीकार्थ—दीर्घवैताढ्य पर्वत पर आवेली विद्याधरनां नगरनी श्रेणीओने
अहीं विद्याधरश्रेणीओ कही छे. आ विद्याधरश्रेणीओ अधी दिशाओमां आवेली छे.
आ विद्याधर नगरनी श्रेणीओने विष्कंभ (विस्तार) १०-१० योजनने कही
छे. आभियोगिक श्रेणीओ (आभियोगिक देवानां नगरनी श्रेणीओ)ने विष्कंभ
पष्ठु अट्ठोण सभअवे. इरेक दीर्घवैताढ्य पर्वतनी उंचाई २५ योजननी अने तेना
भूण लागने विस्तार ५० योजनने कही छे. आ दीर्घवैताढ्य पर भूमितलथी

ઉત્તરતઃ વિદ્યાધરશ્રેણયો ભવન્તિ । ભરતક્ષેત્રસ્થદીર્ઘવૈતાઢ્યે દક્ષિણતઃ પશ્ચાશ્વ-
વિદ્યાધરશ્રેણયો ભવન્તિ । ઉત્તરતસ્તુ પષ્ઠિસંખ્યકાઃ । ઐરવતક્ષેત્રસ્થદીર્ઘવૈતા-
ઢ્યે દક્ષિણતઃ પષ્ઠિસંખ્યકાઃ, ઉત્તરતઃ પશ્ચાશ્વતસંખ્યકાઃ । વિજયસ્થિતેષુ દીર્ઘવૈ-
તાઢ્યેષુ દક્ષિણત ઉત્તરતશ્ચ પશ્ચાશ્વપશ્ચાશ્વતસંખ્યકા વિદ્યાધરશ્રેણયો વૉધ્યાઃ ।
તથા—વિદ્યાધરશ્રેણીનામુપરિ દશ યોજનાનિ વ્યતિવ્રજ્ય વિદ્યાધરશ્રેણીવદેવ આભિ-
યોગિકદેવાનાં શ્રેણયો વૉધ્યાઃ । આભિયોગિકશ્રેણીનામુપરિ દીર્ઘવૈતાઢ્યા
ઉચ્ચત્વેન પશ્ચયોજનાનિ, વિષ્કમ્ભેણ તુ દશ યોજનાનિ । આભિયોગિકા દેવાસ્તુ-
શક્રાદિવશવર્તિ સોમયમવરુણવૈશ્રવણાખ્યાનાં લોકપાઢ્યાનાં સમ્યન્ધનો વ્યન્તરા

જાકર કે વિષ્કમ્ભ કી અપેક્ષા દશ યોજન પ્રમાણ વાલી દક્ષિણ મેં ઓર
ઉત્તર મેં વિદ્યાધર શ્રેણિયાં હેં । ભરતક્ષેત્ર મેં જો દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વત હે
ઉસપર દક્ષિણકી ઓર ૫૦ વિદ્યાધર શ્રેણિયાં હેં । ઇવં ઉત્તરકી ઓર ૫૦
વિદ્યાધર શ્રેણિયાં હેં । ઐરવત ક્ષેત્ર મેં જો દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વત હેં ઉસપર
દક્ષિણકી ઓર ૬૦ ઓર ઉત્તરકી ઓર ૫૦ વિદ્યાધર શ્રેણિયાં હેં । વિજયો
મેં સ્થિત જો દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વત હેં ઉનપર દક્ષિણ ઓર ઉત્તરમેં ૫૦-૫૦
વિદ્યાધર શ્રેણિયાં હે તથા વિદ્યાધર શ્રેણિયાં કે ડપર દશ યોજન આગે
જાકર વિદ્યાધરકી શ્રેણિયોંકી તરહ આભિયોગિક દેવોંકી શ્રેણિયાં હેં । આ-
ભિયોગિક શ્રેણિયોંકે ડપર જો દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વત હેં ઉનકી ઉંચાઈ પાંચ
યોજનકી ઓર ઉનકા વિષ્કમ્ભ દશ યોજનકા હેં યે જો આભિયોગિક દેવ
હેં વે શક્રાદિકોંકે વશવર્તી જો સોમ યમ વરુણ ઓર વૈશ્રવણ લોકપાલ હેં

૧૦ યોજનપ્રમાણુ ઉચે ગયા ણાઢ, દક્ષિણુમાં અને ઉત્તરમાં, હસ યોજનના
પ્રમાણુવાળી વિદ્યાધરશ્રેણીઓ આવે છે. ભરતક્ષેત્રમાં જે દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વત છે.
તેના ઉપર દક્ષિણમાં ૫૦ વિદ્યાધરશ્રેણીઓ અને ઉત્તરમાં પણ ૫૦ વિદ્યાધર
શ્રેણીઓ છે. ઐરવતક્ષેત્રમાં જે દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વતો છે, તે પર્વતો ઉપર દક્ષિણમાં
૬૦ અને ઉત્તરમાં ૫૦ વિદ્યાધર શ્રેણીઓ છે. વિજયોમાં આવેલા જે દીર્ઘ
વૈતાઢ્ય પર્વતો છે, તે પર્વતો પર દક્ષિણમાં ૫૦ અને ઉત્તરમાં પણ ૫૦ વિદ્યા-
ધર શ્રેણીઓ છે વિદ્યાધરશ્રેણીઓથી ૧૦ યોજન ઉચે જવાથી વિદ્યાધર
શ્રેણીઓના જેવી જ આભિયોગિક દેવોની શ્રેણીઓ આવે છે. આભિયોગિક શ્રેણી-
ઓની ઉપરના ભાગમાં દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વતોનો જેટલો ભાગ ણાકી રહે છે તેટલા
ભાગનો વિસ્તાર ૧૦ યોજનનો અને ઉંચાઈ ૫ ય યોજનની છે.

ઉપર જે આભિયોગિક દેવોની વાત કરી તે દેવો શક્રાદિકોના સોમ, યમ,
વરુણ, વૈશ્રવણુ આદિ લોકપાલોને આધીન હોય છે, અને તેઓ વ્યન્તર દેવરૂપ

बोध्याः । एते हि लोकपालानाम्—अभियोगेन=आज्ञया चरन्तीति हेतोरभियोगिका उच्यन्ते इति ॥ सू० ८० ॥

आभियोगिकश्रेणयो हि देवावासविशेषानाह—

मूलम्—गेविज्जगविमाणा णं दस जोयणसयाइं उडुं उच्चत्तेणं पणत्ता ॥ सू० ८१ ॥

छाया—त्रैवेयकविमानानि खलु दश योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पन्नसानि ॥ सू० ८१ ॥

टीका—‘गेविज्जगविमाणा’ इत्यादि—

व्याख्या स्पष्टा ॥ सू० ८१ ॥

त्रैवेयकवासिनस्तु देवा भवन्ति । देवाश्च महर्द्धिका इति तेषां महर्द्धिकत्वमुपवर्णयितुं, महर्द्धिकत्वप्रस्तावाद् मुनीनामपि तद् वर्णयितुं तेजोनिर्गमकारमाह—

उनके सम्बन्धी हैं और ये व्यन्तर देव रूप हैं । ये लोकपालोंकी आज्ञा से चलते फिरते हैं इस कारण आभियोगिक कहलाते हैं । सूत्र ॥८०॥

ये आभियोगिक श्रेणियां देवावास रूप हैं—अतः अब सूत्रकार देवावास विशेषोंका कथन करते हैं—

“गेविज्जगविमाणाणं दस जोयणसयाइं”—इत्यादि । सूत्र ॥८१॥

टीकार्थ—त्रैवेयक विमान १० सौ योजनके अर्थात् १ हजार योजनके ऊँचे कहे गये हैं । सूत्र ॥८१॥

त्रैवेयकवासी देव होते हैं—और देव महर्द्धिक होते हैं, इसलिये अब सूत्रकार उनके महर्द्धिकताका वर्णन करनेके लिये और महर्द्धिकताके प्रस्तावमें मुनिजनोंकी भी महर्द्धिकताका वर्णन करनेके लिये तेजो-

डाय छे, ते देवा लोकपालोनी आज्ञा प्रमाणे वर्तता डाय छे, ते कारणे तेमने आभियोगिक देवा कहे छे ॥ सूत्र ८० ॥

आ आभियोगिकश्रेणीयो देवावासइय डोवाथी सूत्रकार डवे दस स्थानोनी अपेक्षाये देवावासविशेषोत्तुं कथन करे छे ॥

“गेविज्जगविमाणाणं दस जोयणसयाइं” इत्यादि—(सू. ८१)

टीकार्थ—त्रैवेयक विमानो दससो योजनप्रमाणे अटले के अंक डण्णर योजन-प्रमाणे उथां छे ॥ सूत्र ८१ ॥

त्रैवेयक विमानोभां देवा निवास करे छे ॥ देवा महर्द्धिक डाय छे, तेथी डवे सूत्रकार तेमनी महर्द्धिकतात्तुं कथन करवाने भाटे अने मुनिजनोंकी महर्द्ध-

मूलम्--दसहिं ठाणेहिं सह तेयसा भासं कुज्जा, तं जहा--
केइ तहारूवं समणं वा माहणं वा अच्चासाएज्जा, से य
अच्चासाइए समाणे परिकुविए, तस्स तेयं निसिरेज्जा, से तं
परितावेइ से तं परितावेत्ता तमेव सह तेयसा भासं कुज्जा १।
केइ तहारूवं समणं वा माहणं वा अच्चासाएज्जा, से य अच्चा-
साइए समाणे देवे परिकुविए. तस्स तेयं निसिरेज्जा, से तं
परितावेइ, से तं परितावेत्ता तमेव सह तेयसा भासं कुज्जा २। केइ
तहारूवं समणं वा माहणं वा अच्चासाएज्जा, से य अच्चासाइए
समाणे परिकुविए देवे य परिकुविए, दुहओ पडिण्णा तस्स तेय
निसिरेज्जा, से तं परिताविति, ते तं परितावित्ता तमेव सह तेयसा
भासं कुज्जा ३। केइ तहारूवं समणं वा माहणं वा अच्चासाएज्जा
से य अच्चासाइए देवे परिकुविए, तस्स तेयं निसिरेज्जा
तत्थ फोडा समुच्छंति, ते फोडा भिज्जंति ते फोडा भिन्ना
समाणा तमेव सह तेयसा भासंकुज्जा ४। केइ तहारूवं
समणं वा माहणं वा अच्चासाएज्जा से य आच्चसाइए देवे परि-
कुविए तस्स तेयं निसिरेज्जा तत्थ फोडा समुच्छंति, ते फोडा
भिज्जंति ते फोडा भिन्ना समाणा तमेव सह तेयसा भासंकुज्जा
५। केइ तहारूवं समणं वा माहणं वा अच्चासाएज्जा, से य
अच्चासाइए परिकुविए देवे वि य परिकुविए, ते दुहओ पडिण्णा
तस्स तेयं निसिरेज्जा, तत्थ फोडा समुच्छंति, सेसं तहेव जाव
भासं कुज्जा ६। केइ तहारूवं समणं वा माहणं वा अच्चा-
लेइयाके प्रकारोंका कथन करते हैं--

द्विकृतानुं पञ्च वञ्चनं करवाने भाटे तेज्जेदेश्याना प्रकाशानुं निरूपणुं करे छे-

साएज्जा, से य अच्चासाइए परिकुविए, तस्स तेयं निसि-
रेज्जा, तत्थ फोडा संमुच्छंति, ते फोडा भिज्जंति, तत्थ पुला
संमुच्छंति, ते पुला भिज्जंति, ते पुला भिन्ना समाणा तमेव सह
तेयसा भासं कुज्जा ७। एए तिन्नि आलावगा भाणियव्वा ९। केइ
तहारूवं समणं वा माहणं वा अच्चासाएमाणे तेयं निसिरेज्जा
सेय तत्थ णो कम्मइ, णो पकम्मइ, अंचियांचियं करेइ, करित्ता
आयाहिणपयाहिणं कोइ, करित्ता उडुं वेहासं उप्पयइ। उप्पइत्ता
सेण तओ पडिहए पडिणियत्तइ, पडिणियत्तित्ता तमेव सरीरगं
अणुदहमाणे अणुदहमाणे सह तेयसा भासं कुज्जा, जहा वा
गोसालगस्स मखंलिपुत्तस्स तवे तेए १० ॥ सू० ८२ ॥

छाया-दशभिः स्थानैः सह तेजसा भस्म कुर्यात् तद्यथा- कोऽपि तथारूपं
श्रमणं वा माहनं वा अत्याशातयेत् स च अत्याशातितः सन् परिकुपितः तस्य तेजो
निष्ठजेत्, स तं परितापयति, स तं परिताप्य तमेव सह तेजसा भस्म कुर्यात् १।
कोऽपि तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा अत्याशातयेत् स च अत्याशातितः सन् देवः
परिकुपितः, तस्य तेजो निष्ठजेत् स तं परितापयति, स तं परिताप्य तमेव सह
तेजसा भस्म कुर्यात् २। कोऽपि तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा अत्याशातयेत्, स च
अत्याशातितः सन् परिकुपितो देवश्च परिकुपितः, उभौ प्रतिज्ञौ तस्य तेजो निष्ठजे-
ताम् तौ तं परितापयतः तौ तं परिताप्य तमेव सह तेजसा भस्म कुर्याताम् ३। कोऽपि
तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा अत्याशातयेत्, स च अत्याशातितः देवे परिकुपितः,
सन् तस्य तेजो निष्ठजेत्, तत्र स्फोटाः सम्मूर्च्छन्ति, ते स्फोटा भिद्यन्ते, ते स्फोटा
भिन्नाः सन्तः तमेव सह तेजसा भस्म कुर्युः ४। कोऽपि तथारूपं श्रमणं वा माहनं
वा अत्याशातयेत्, स च अत्याशातितो देवः परिकुपितः, तस्य तेजो निष्ठजेत् तत्र
स्फोटाः सम्मूर्च्छन्ति, ते स्फोटा भिद्यन्ते, ते स्फोटा भिन्नाः सन्तस्तमेव सह
तेजसा भस्म कुर्युः ५। कोऽपि तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा अत्याशातयेत्, स च
अत्याशातितः परिकुपितो देवोऽपि च परिकुपितः, तौ उभौ प्रतिज्ञौ तस्य तेजो

निसृजेताम्, तत्र स्फोटाः सम्मूर्च्छन्ति, शेषं तथैव यावद, भस्मकुर्युः ६ । कोऽपि
 तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा अत्याशातयेत्, स च अत्याशातितः परिकुपितः, तस्य
 तेजो निसृजेत्, तत्र स्फोटा सम्मूर्च्छन्ति, ते स्फोटा भिद्यन्ते, तत्र पुलाः सम्मू-
 च्छन्ति, ते पुला भिद्यन्ते, ते पुला भिन्नाः सन्तस्तमेव सह तेजसा भस्मकुर्युः ७ ।
 एते त्रय आलापका भणितव्याः ८ कोऽपि तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा अत्याशा-
 तयन् तेजो निसृजेत्, तच्च तत्र नो क्रमते, नो प्रक्रमते, अश्रिता-श्रितं करोति,
 कृत्वा आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति, कृत्वा ऊर्ध्वं विहाय उत्पतति उत्पत्त्य तत्
 खलु ततः प्रतिहतं प्रतिनिवर्तते, प्रतिनिवृत्य तमेव शरीरकमनुदहन् अनुदहन् सह
 तेजसा भस्म कुर्यात्, यथा वा गोशालकस्य महल्लिपुत्रस्य तपस्तेजः ॥ सू. ८२॥

टीका-दसहिं ठाणेहिं इत्यादि—

तेजोलेइयावान् श्रमणो दशभिः स्थानैः=पकारैः सह तेजसा वर्तमान तेजो
 लेइयावन्तम् उपसर्गकारिणं भस्म-भस्मेव भस्म-भस्मवत् कुर्यात्=विनाशयेत्,
 तथा- कोऽपि तेजोलेइयावान् उपसर्गकारी तथारूपं=तेजोलेइयावन्तं श्रमणं=तप-
 स्विनं माहनं=मा जहि मा जहि' इति प्ररूपकं वा अत्याशातयेत्=महतीभाशातनां
 कुर्यात् । अत्याशातितश्च सन् स श्रमणो माहनो वा परिकुपितः=अत्यन्तं । क्रोधव-

“दस हिंठाणेहिं सह तेयसा भासं कुज्जा”-इत्यादि । सूत्र ॥८२॥

टीकार्थ-जो तेजोलेइयावाला श्रमण तेजोलेइयासे युक्त उपसर्गकारी
 को भस्मसात् कर देना है-नष्ट कर देना है-सो इसमें ये १० कारण हैं-
 यदि कोई तेजोलेइयावाला उपसर्गकारी किसी दूसरे तेजोलेइयावाले
 तपस्वीजन की अथवा माहनकी-मत मारो मन मारो इस प्रकार से
 प्ररूपणा करनेवाले की-महती आशातना कर देता है और आशातना
 युक्त हुआ वह श्रमण अथवा माहन जब अत्यन्त कुपित हो जाता है
 है, तो वह क्रोध के चश से उस आशातना कारक के ऊपर तेजोलेइया

“ दसहिं ठाणेहिं सह तेयसा भासं कुज्जा ” इत्यादि—(सू ८२)

टीकार्थ-नीचेनां दस कारणां वीधे तेजोलेइयावाणे साधु, तेजोलेइयाथी युक्त
 उपसर्गकारी श्रमणे, पोतानी तेजोलेइया वडे भाणीने लश्म करी नाणे छे—

(१) जे कोई तेजोलेइयावाणे उपसर्गकारी मनुष्य कोई भीज तेजोलेइयावाणा
 तपस्वी जननी अथवा माडणुनी (मा डणुार, जेवो उपदेश आपनारनी) भूण ज
 आशातना करे छे अने आशातनायुक्त थयेतो छे श्रमणु अथवा माडणु न्यारे
 अत्यन्त कुपित थर्ष नय छे, त्यारे ते क्रोधने कारणे ते आशातनाकारक

शात् स तस्य=आशातनाकारकस्योपरि तेजो निष्पृजेत्=तेजोलेख्यां प्रक्षिपेत् ।
तेजोलेख्यायाः प्रक्षेपेण स श्रमणः तमुपसर्गकारिणं परितापयति=पीडयति,
परिताप्य=पीडयित्वा तेजसा सहैव=तेजोलेख्या सह वर्तमानमपितम्=आशात-
नाकारिणं तदपेक्षया बलवत्तेजोलेख्यायुक्तत्वेन भस्म कुर्यात्=विनाशयेत् । एवकारोऽत्र
भिन्नक्रमोप्यर्थो बोध्यः । एवमग्रेऽपि । इति प्रथमं स्थानम् । एवमेव द्वितीयतृती-
यस्थानद्वयमपि व्याख्येयम् । नवरम्-द्वितीयस्थाने श्रमणमाहनपक्षपाती देव आशातना
कारिणं विनाशयति, तृतीयस्थाने तु श्रमणो माहनो वा तत्पक्षपाती देवश्चेत्युभौ
प्रतिज्ञौ=आशातनाकारिणौ विनाशने कृतनिश्चयौ तमाशातनाकारिणं विनाशयत

को छोड़ देता है तेजोलेख्या के प्रक्षेप से वह श्रमण उस उपसर्गकारी
को पीडित कर देता है और पीडितकर के तेजोलेख्या के साथ वर्तमान
भी उस आशातनाकारी को उसकी अपेक्षा बलिष्ठ तेजोलेख्या से
युक्त होने के कारण वह भस्मकर देता है यहां एवकार भिन्नक्रमार्थ में
है इसी प्रकारसे आगे भी जानना चाहिये ऐसा यह प्रथम स्थान है । इसी
प्रकार से द्वितीय और तृतीय स्थान-कारण भी जानना चाहिये । द्वितीय
स्थानमें श्रमण का अथवा माहनका पक्षपाती कोई देव यदि है तो वह
उस आशातनाकारी को नष्ट कर देता है । और तृतीय स्थान में श्रमण
अथवा माहन अथवा तत्पक्षपाती कोई देव ये दोनों उस आशा-
तनाकारी के विनाश करने में यदि कृतनिश्चयवाले हो जाते हैं तो
उस आशातनाकारी को नष्ट कर देते हैं-इस प्रकार से ये द्वितीय

उपर तेजोलेख्या छोडे छे, अने तेजोलेख्या झे'डीने ते श्रमण ते उपसर्गकारीने
पीडित करे छे अने तेने आणीने भस्म करी नाणे छे. आशातनाकारी करतां
वधारे बलिष्ठ तेजोलेख्याथी युक्त होवाने कारणे तेजोलेख्यावाणी श्रमण आशा
तनाकारीने आणीने भस्म करी नाणे छे. अर्द्धी " एवकार " लिख कर्मार्थभां
प्रयुक्त थयेव छे. एव प्रमाणे आगण पशु समञ्जु'. एव प्रमाणे भीज
अने त्रीज कारणे। विषे पशु समञ्जु'. भीजु' स्थान आ प्रमाणे छे-श्रमण
अथवा भाडणु प्रत्ये लागणी धरावनारे कोष देव होय, तो ते देव आशात-
नाकारीने तेनी तेजोलेख्या वडे भस्मसात् करी नाणे छे. त्रीजु' स्थान (कारण)
नीचे प्रमाणे छे-ते श्रमण अथवा भाडणु अथवा तेमना प्रत्ये लागणी धरा-
वनारे कोष देव, ए अने ते ते आशातनाकारीने नाश करवाने कृतनिश्चयी
अने, तो तेजे ते आशातनाकारीने नाश करी शके छे. आ प्रकारना द्वितीय
अने तृतीय स्थान समञ्जु।

इति द्वितीयतृतीयस्थानद्वयम् ॥ २।३ ॥ तथा कोऽपि तेजोलेख्यावानुपसर्गकारी प्रबलतेजोलेख्यायुक्तं कमपि श्रमणं माहनं वा अत्याशातयेत्, तेनोपसर्गकारिणा- अत्याशातितः स परिकुपितः सन्-तस्य=आशातनाकारकस्योपरि तेजोलेख्या प्रक्षिपेत् । ततस्तत्र=आशातना कारिणि पुरुषे स्फोटाः=स्फोटकाःअग्निदग्धे पुरुष इव सम्मूच्छन्ति जायन्ते । ततस्ते स्फोटा भिद्यन्ते=विशीर्यन्ते, स्फोटा विशीर्णाः सन्त- स्तेनसा सदैव=तेजोलेख्या सह वर्तमानमपि तमाशातनाकारिणं पुरुषं भस्म कुर्यात्= विनाशयेदिति चतुर्थं स्थानम् ॥४॥ एवमेव पञ्चमषष्ठस्थानद्वयमपि बोध्यम् । नवरं पञ्चमस्थाने श्रमणमाहनपक्षपाती देवस्तेजोलेख्यां निमृजति, षष्ठे श्रवणो माहनो वा तत्पक्षपाती देवश्च तेजोलेख्यां निमृजे । इति पञ्चमषष्ठस्थानद्वयम् ॥५॥६॥ तथा-कोऽपि तेजोलेख्यावान् उपसर्गकारी प्रबलतेजोलेख्यासमन्वितं

और तृतीय स्थान है । २-३, तथा-कोई तेजोलेख्यावाला उपसर्गकारी प्रबल तेजोलेख्या से युक्त किसी भी श्रमण अथवा माहन की अशा- तना करता है तो उस उपसर्गकारी से अत्याशातित होकर क्रुद्ध हुआ वह तेजोलेख्यावाला श्रमण अथवा माहन उस तेजोलेख्यावाले आशा- तनाकारीके ऊपर अपनी तेजोलेख्या छोड़ देता है-तो इस अवस्थामें उस आशातनाकारी पुरुष के शरीर पर अग्नि से दग्ध हुए की तरह फोड़े हो जाते हैं, फिर जब वे फूटते हैं तो उस आशातनाकारी तेजोलेख्यावाले पुरुष को भस्म कर देते हैं । ४। इसी प्रकार से पांचवां और छठा कारण भी जानना चाहिये-पांचवें स्थान में श्रवण माहनका पक्षपाती देव तेजोलेख्याको छोड़ता है छठे स्थान में श्रमण अथवा माहन अथवा पक्षपाती देव तेजोलेख्याको छोड़ता है ५-६ उपसर्गकारी कोई भी तेजो-

योथुं स्थान (कारण) आ प्रभाषे छे-कैध तेजोलेख्यावाणो उपसर्गकारी, कैध प्रभाष तेजोलेख्यावाणा कैध श्र.णु अथवा माह्युनी अशातना करे छे, तो ते अशातनाकारी प्रत्ये अत्यन्त डोपायमान थयेले। ते तेजोलेख्यावाणो श्रमणु अथवा माह्यु ते अशातनाकारी तेजोलेख्यावाणी व्यक्तिनी उपर चोतानी तेजो- लेख्या छोडी दे छे. ते कारणे ते अशातनाकारी व्यक्तिना शरीर उपर, हात्री गथे डोय जेवां झेवला थध जय छे. न्यारे ते झेवला कूटे छे त्यारे ते अशातनाकारी व्यक्ति भरी जय छे. आ रीते तेजोलेख्याने कारण शरीर उपर उत्पन्न थयेला झेवलां कूटवाथी ते अशातनाकारी, तेजोलेख्यावाणो उपद्रवकारी छव भस्मसात् थध जय छे. जेज प्रभाषे पांचमुं अने छट्ठुं स्थान पणु समञ्जसुं. पांचमा स्थानमां श्रमणु अथवा माह्यु प्रत्ये लागणी धरावता देव

कमपि श्रमणं माहनं वा अत्यर्थम् आशातयेत् । तेनाशातितः स श्रमणो माहनो वा परिकुपितो भवति । परिकुपितश्च स तस्य=आशातनाकारकस्योपरि तेजोलेश्यां प्रक्षिपेत् । ततश्च तत्र=आशातनाकारिणि पुरुषे स्फोटाः समुत्पद्यन्ते, ते स्फोटा भिद्यन्ते भिन्नेषु तेषु स्फोटेषु पुलाः=उद्युस्फोटाःसम्भूच्छन्ति=संजायन्ते, ते पुलाः भिद्यन्ते, भिन्नाः सन्तस्ते पुलास्तेनसा सह वर्तमानमपि तमाशातनाकारिणं भस्म कुर्यादिति सप्तमम् ॥ ७ ॥ एवमेवाष्टमनवमस्थानद्वयमपि बोध्यम् । नवरम्-अष्टमस्थाने-“ स च अत्याशातित स्तेन तत्पक्षपाती देवः परिकुपितः” इतिक्रमेण नवमस्थाने तु-“ स च अत्याशातितः परिकुपितो देवोऽपि च परिकुपितः, तौ उभौ पनिज्ञौ-” इति क्रमेण पाठोऽनुसन्धेयः । अत एव सप्तमं भेदमादायमाह-

लेश्यावाला मनुष्य प्रवल तेजोलेश्या से युक्त किसी श्रमण अथवा माहन की बहुत प्रकार से यदि आशातना करता है तो उस से आशातिन हुआ वह श्रमण अथवा माहन जब क्रुद्ध हो जाता है तब वह आशातनाकारी के ऊपर तेजोलेश्या को छोड़ देता है-तब उस आशातनाकारी पुरुष के शरीर पर फोड़े हो जाते हैं और वे फोड़े जब फूटते हैं तो उनके स्थान पर दूसरे और छोटे २ फोड़े उत्पन्न हो जाते हैं. फिर वे भी फूटते हैं और फूटकर उस तेजोलेश्यावाले आशातना-कारी पुरुष को भस्मकर देते हैं । ७, इसी प्रकार से आठवां एवं नववां स्थान भी जानना चाहिये । आठवें स्थान में आशातना से युक्त हुए श्रमण अथवा माहन का पक्षपाती कोई देव कुपित होता है, नौवें स्थान में आशातना युक्त हुआ वह श्रमण अथवा माहन भी कुपित होता है, और तत्पक्षपाती देव भी कुपित होता है. इस प्रकार वे दोनों उस

द्वारा तेजोलेश्या छे उव.मां आवे छे अम समञ्जुं. ते द्वे ते अशातनाकारी तेजोलेश्यावाणा उपसर्गकारी पुरुषना शरीर पर झेवला उत्पन्न थाय छे अने ते झेवला झूटे त्त्यारे ते अशातनाकारी उपसर्गकारी अवनो नाश यथ न्नाय छे.

छट्ठुं कारण आ प्रमाणे समञ्जुंशुअक्षीं श्रमण अथवा माहण अने तेना तरङ्ग लागणी धरावतो देव, आ अने द्वारा तेजोलेश्या छे उवामां आवे छे, अम समञ्जुं. पाकीनुं कथन-झेवला झूटवाथी अशातनाकारीना मृत्यु थवा सुधीनुं कथन-आगला कथन प्रमाणे न समञ्जुं. सातसुं कारण आ प्रमाणे समञ्जुं केछ पण तेजोलेश्यावाणो पुरुष न्यारे केछ श्रमण अथवा माहणनी अमञ्जु अशातना करे छे, त्त्यारे कोपायमान थयेवो. ते श्रमण अथवा माहण तेनी उपर तेजोलेश्या छेउ छे- त्त्यारे छे अशातनाकारी पुरुषना शरीर उपर

સૂત્રકાર:—“ एण तिन्नि वि आलावगा भाणियव्वा ” इति । इति अष्टमनवमस्थान
द्वयमिति ॥८॥१॥ तथा—कोऽपि तेजोलेश्यावान् उपसर्गकारी तथा रूपं=वीतरागं
श्रमणं माहनं वा अत्याशातयन् तेजः=तेजोलेश्यां निमृजेत्=प्रक्षिपेत्, निमृष्टं तत्
तेजस्तत्र=श्रमणे माहने वा नो क्रमते=ना क्रामति सामान्यतः, नो प्रक्रमते=विशेष-
तश्च ना क्रामति, तर्हि किं करोतीत्याह—तत्तेजस्तत्र अश्रिताश्रितम्=गमनागमनं
करोति, गमनागमनं कृत्वा तस्य श्रमणस्य माहनस्य वा आदक्षिण प्रदक्षिणम्=
दक्षिणपार्श्वोद्धारभ्य प्रदक्षिणरूपां क्रियां करोति, तत ऊर्ध्वं विहायः=आकाशम्
उत्पतति=उद्बुधति. उत्पत्य ‘ से ’ तत् तेजः खलु ततः=श्रमणस्य माहनस्य वा
प्रबलवरेतेजसः सकाशात् प्रतिहतं=व्यावर्तितं सत् प्रतिनिवर्तते=प्रत्यागच्छति,

આશાતનાકારી કે ઉપર તેજોલેશ્યા છોડને કે લિયે કૃત નિશ્ચયવાલે
જો જાતે હૈં હસ ક્રમ સે પાઠ યહાં લગાના ચાહિયે હસી લિયે સસમ ભેદ
કો લેકર કે સૂત્રકારને “ एण तिन्नि वि आलावगा भाणियव्वा ” એસા
કહા હૈ. હસ પ્રકાર સે ઓઠવાં ઓર નોવાં સ્થાન હૈં. ૧૦ વાં સ્થાન હસ
પ્રકાર સે હૈ—ઉપસર્ગકારી કોઈ તેજોલેશ્યાવાલા વીતરાગ શ્રમણ અથવા
માહન કી આશાતના કરતા હૈ ઓર હસ પ્રકાર વહ ઉસકે ઉપર તેજો-
લેશ્યા છોડ દેતા હૈ અબ છોડી ગઈ વહ તેજોલેશ્યા ઉસ વીતરાગ
શ્રમણ કે અથવા માહન કે ઉપર અપના કુચ્છ મી પ્રભાવ નહીં દિસલા

કેલલા થઈ જાય છે તે કેલલા જ્યારે કૂટે છે ત્યારે તેમની જગ્યાએ ખીજાં નાનાં
નાનાં કેલલા થઈ જાય છે તે નાનાં નાનાં કેલલા જ્યારે કૂટે છે, ત્યારે તે
અશાતનાકારી તેજોલેશ્યાવાળો પુરુષ મરી જાય છે. એજ પ્રમાણે આઠમું અને
નવમું કારણ પણ સમજવું. આઠમાં સ્થાનમાં પોતે જેના પ્રત્યે લાગણી ધરાવે
છે એવા શ્રમણ અથવા માહણની અશાતના થવાથી કુપિત થયેલો દેવ તેજો-
લેશ્યા છોડે છે, એમ સમજવું. નવમાં કારણમાં જેની અશાતના કરવામાં આવી
છે એવા શ્રમણ અથવા માહણની અને તેના પ્રત્યે લાગણી ધરાવનારા દેવ, આ
ખ-ને કુપિત થઈને ઉપદ્રવકારી ઉપર તેજોલેશ્યા છોડે છે, એમ સમજવું.
બાકીનું કથન સાતમાં કારણમાં ખતાવ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. એજ વાત સૂત્ર-
કારે “ एण तिन्नि वि आलावगा भाणियव्वा ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી
છે આ રીતે આઠમાં અને નવમાં સ્થાનમાં બાકીનું બધું કથન સાતમાં સ્થાન
પ્રમાણે જ સમજવું. હવે દસમું કારણ ખતાવવામાં આવે છે—

કોઈ તેજોલેશ્યાવાળો ઉપસર્ગકારી મનુષ્ય, વીતરાગ, શ્રમણ અથવા માહ
ણની અશાતના કરે છે, અને તેને બાળીને ભસ્મ કરી નાખવા માટે તેના
ઉપર તેજોલેશ્યા છોડે છે તેના દ્વારા છોડવામાં આવેલી તે તેજોલેશ્યા તે વીત-

प्रतिनिवृत्त्य तत्तेजः स्वयक्षेप्तुः शरीरम् अनुद्दहन् अनुदहन्=प्रकर्षेण दहन् तेजसा जह वर्तमानं तमेव=उपसर्गकारिणमेव भस्म कुर्यात् । वीतरागस्यास्ति कश्चिदेतादृशः प्रभावो यत्तस्मिन् निक्षिप्तं तेजः तदीयप्रवलतरतेजसा प्रतिहतं तं तेजोनिर्गममेव विनाशा वतीति बोध्यम् । अत्रार्थे दृष्टान्तमाह यथा-गोशालकस्य=गोशालकेत्यभिधानस्य भगवद्विनीतशिष्यस्य मङ्गलिपुत्रस्य=मङ्गलिः=चित्रफलकप्रधानो भिक्षुक-सकृती है केवल वह उनके समीप तक ही आती जानी रहती है और आ जा करके उनकी प्रदक्षिणा करती है इस के बाद वह आकाश में ऊपर को उड़ जाती है. इस प्रकार उन वीतराग श्रमण अथवा साधनके प्रवलतर तेज से प्रतिहत होकर वह पीछे लौट आती है, और पीछे लौटकर वह अपने प्रक्षेपा के शरीर को अपने तेज से बहुत बुरी तरह जला देती है और जलाकर उस उपसर्गकारी को भस्म कर देती है. वीतरागका कोई ऐसा प्रभाव होता है कि उन पर छोड़ा गया तेज उनके प्रवलतर तेज से प्रतिहत होकर उस तेजको छोड़नेवाले पुरुषका ही विनाश कर देता है. इस विषय में दृष्टान्त गोशालक है. यह गोशालक भगवान् महावीरका अविनीत शिष्य था. और मङ्गलिका-चित्रफलक को बेचनेवालों के-अथवा चित्रफलक को लेकर शिक्षावृत्ति करनेवालों के प्रधानभिक्षुक विशेषका पुत्र था. इसने भगवान् महावीर के

राग श्रमण अथवा भाडणुना उपर पोताना प्रलाव भिलकुल पाडी सकती नथी, ते तेजेदेश्या मात्र तेमनी समीपमां न आवे छे, समीपमां आवी गयेली ते वीतराग श्रमण अथवा भाडणुनी प्रदक्षिणा करीने पाछी इरी नय छे

ते वीतराग श्रमण अथवा भाडणुना प्रवलतर तेजथी प्रतिहत थईने आ रीते पाछी इरेली ते तेजेदेश्या ते प्रक्षेप्तानी (तेजेदेश्या छोडनार उपद्रव कारी भाणुसनी) तरङ्ग पाछी इरेली तेजेदेश्या ते प्रक्षेप्ताना शरीरने न भणी दे छे आ रीते तेजेदेश्या छोडनार उपद्रवकरी ज्व न भणीने लस्य थई नय छे. वीतरागने अवे कौछ प्रलाव होय छे के तेमना तरङ्ग छोडवामां आवेदी तेजेदेश्या प्रवलतर तेजथी प्रतिहत थईने ते तेजेदेश्या छोडनार पुरुषना शरीरने न नाश करी नाये छे. आ विषयनुं प्रतिपादन करवा माटे गोशालकनुं दृष्टात आपवामां आण्युं छे आ गोशालक श्रमण भगवान् महावीरने अविनीत शिष्य हुतो तेने मङ्गलिपुत्र पणु कडेवामा आवे छे, कान्छु के चित्रफलक बेचनारने अथवा चित्रफलकनी महदर्थी लोडने चित्रो भतावीने पोतानी आण्विका चलावनारने पुत्र हुतो. ते गोशालके भगवान् महावीर उपर तेजेदेश्या छोडी हुती,

विशेषः, तत्पुत्रस्य तपः=तपो ज नितं तेजः=तेजोलेइया । तपोजनितत्वात् तेजोऽपि तप इत्युच्यते । अस्य कथा भगवतीसूत्रस्य पञ्चदशशतके विलोकनीया, इति दशमं-स्थानम् १० ॥ सू० ८२—

सकलसुरासुरमनुजसमर्चितचरणयुगलस्य त्रिभुवनगुरोः स्वप्रभावप्रतिहतयोजन-शताभ्यन्तरमहामार्ग्याद्युपसर्गस्य विविधलब्धिलब्धामितप्रभावप्रभावित-लोकवलय-विनेयसहस्रसंपरितृतरय परमसमर्थस्य देवदेवेन्द्रनरेन्द्रस्वामिकल्पस्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य यच्छिष्यकल्पेनापि क्षुद्रप्रभावेण गोशालकेनोपसर्गः समर्जि

ऊपर तेजोलेइया छोड़ी थी. पर उसने भगवान् का कुछ भी बिगाड़ नहीं किया प्रत्युत उनके तेज से प्रतिहत होकर उसने गोशालकका ही विनाश कर दिया इसकी पूरी कथा भगवती सूत्रके १५ वें शतकमें आई है—सो देखलेनी चाहिये. इस प्रकारसे यह दशवां स्थान है । सूत्र ॥ ८२ ॥

सकल सुर असुर एवं मनुष्य जिनके चरण युगलकी सेवामें तत्पर रहते हैं तथा जो त्रिभुवनके गुरु हैं, एवं जिनके अमित प्रभाव से १०० योजन (चारोंदिशाओं में पचीस पचीस योजन) अर्थात् १०० कोश तक महाभारी आदि जैसे उपसर्ग नहीं होते हैं, तथा जो अमित अनेक प्रकारकी लब्धियोंसे लब्ध प्रभावसे विराजित रहते हैं, और इसीसे प्रभावित हुए लोक समुदायके हजारों शिष्योंसे जो सदा विरे रहते हैं' ऐसे परम समर्थ और देवों, देवेन्द्रों एवं राजाओं के स्वामि तुल्य श्रमण भगवान् के ऊपर जो उनका शिष्य गोशालकने उपसर्ग किया—वह एक प्रकारका

परन्तु ते तेजोलेइया लगवान महावीरने धन करी शक्ती न छती; छलटा तेमना तेजथी प्रतिहत थधने ते तेजोलेइया पाछी करी छती अने पाछी करेदी ते तेजो लेइयाओ गोशालकनां ज प्राणु डरी दीधां छतां, गोशालकनी विस्तृत कथा लग-वती सूत्रना १५ भां शतकभां आपवामां आवी छे, ते जिज्ञासु पाठकोओ त्यांथी ते वांथी देवी. आ प्रकारनुं दशमुं कारणु समज्जु. ॥ सू ८२ ॥

सकल सुर, असुर अने मनुष्य जेमना चरणयुगलनी सेवा करवाने तत्पर रहे छे, जेओ त्रिभुवनना गुरु छे, जेना अमित प्रभावथी आसपासना १००-१०० योजनप्रमाणु ओटले के (चारै दिशाओभां पचीस पचीस योजना) क्षेत्रभां महाभारी आदि उपसर्गो थतां नथी, तथा जेओ अमित अनेक प्रकारनी लब्धियोथी संपन्न होय छे, अने जेमना प्रभावथी प्रभावित थधने छनरो शिष्योनो समुदाय जेमनी आसपास घेरायेदो रहे छे, जेवा समर्थ अने देवो, देवेन्द्रो अने राजेन्द्रोना स्वामीतुल्य श्रमणु लग-वान महावीर ऊपर तेमना शिष्य गोशालके जे उपसर्ग कर्यो ते ओक प्रका-

तदाश्रयमिति आश्रयप्रस्तावान् आश्रयं दशविधत्वेनाह—

मूलम्—दस अच्छेरगा पणत्ता, तं जहा—उपसर्ग १ गर्भहरणं २ स्त्रीतीर्थम्
३ अभाविता परिषत् ४ । कृष्णस्य अपरकङ्का ५ अवतरणं चन्द्रसूर्ययोः ६ ॥१॥ हरिवंशकुलोत्पत्ति ७ चमरोत्पातो ८
य असंयसिद्धा ९। असंयतेषु पूजा १० दस वि अणंतेण
कालेण ॥२॥ सू० ८३ ॥

छाया—दश आश्रयाणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—उपसर्गो १ गर्भहरणं २ स्त्रीतीर्थम्
३ अभाविता परिषत् ४। कृष्णस्य अपरकङ्का ५ अवतरणं चन्द्रसूर्ययोः ॥१॥ हरिवंश-
कुलोत्पत्तिः ७ चमरोत्पातश्च ८ अष्टशतसिद्धाः ९। असंयतेषु पूजा १० दशापि अनन्तेन
कालेन ॥२॥ सू० ८३ ॥

टीका—‘दस अच्छेरगा’ इत्यादि—

आश्रयाणि—‘आ’ इति विस्मयेन चर्यते, अवगम्यत इत्याश्रयम्, तस्य बहुत्वे
आश्रयाणि=अद्भुतानि दशसंख्यकानि प्रज्ञप्तानि । तद्यथा—‘उपसर्गोः १ गर्भहरणम्
आश्रयं जैसा है. अतः आश्रयं के प्रस्ताव को लेकर अब सूत्रकार दश
प्रकार से आश्रयका कथन करते हैं—

“दस अच्छेरगा पणत्ता”—इत्यादि । सूत्र ॥८३॥

टीकार्थ—आश्रयं दश कहे गये हैं—जैसे उपसर्ग १ गर्भहरण २ स्त्रीतीर्थ
३ अभाविता परिषत् ४ कृष्ण की अपरकङ्का ५ चन्द्र सूर्यका साक्षात्
अवतरण ६ हरिवंश कुलोत्पत्ति ७ चमरोत्पात ८ अष्टशतसिद्ध ९
एवं असंयत पूजा १०.

आश्रयं शब्दका अर्थ अद्भुत है—आश्रयं में जो “आ” है वह
विस्मय अर्थका वाचक है. इस से जो वस्तु विस्मय से जानी जाती है

१० आश्रयं लागे छे. तथा ७५ सूत्रकार दस प्रकारना आश्रयो प्रकट
करे छे—“दस अच्छेरगा पणत्ता” इत्यादि—(सू ८३)

टीकार्थ—अच्छेरां (अश्रयो) दस कइयां छे. जे म डे—(१) उपसर्ग, (२) गर्भहरण,
(३) स्त्री तीर्थ, (४) अभाविता परिषत्, (५) कृष्णनी अपरकङ्का, (६) चन्द्र
सूर्यनुं अवतरण, (७) हरिवंश कुलोत्पत्ति, (८) चमरोत्पात, (९) अष्टशत
सिद्ध अने (१०) असंयत पूजा

‘आश्रयं आ पद अद्भुतना अर्थमां वपरायुं छे. ‘आश्रयं’ पदमां
जे “आ” उपसर्ग छे ते विस्मयार्थना वाचक छे जे वस्तु लोकामां विस्म-

૨ 'ઇત્યાદિ । તન્ન-ઉત્સર્ગ:-ઉપસૃજ્યતે=ઉષ્ઠૂયતે ચાલ્યતે પ્રાણી ધર્માદિ નેનેત્યુ-
પર્નાઃ-ધર્માત્ મચ્યાલયિતું દેવાસુરમનુજાદિ કૃતો વિધનઃ । ઉપસર્ગશ્ચ કેવલિનો
ન ભવતિ કિન્તુ ભગવતો મહાવીરસ્ય કેવલિકાલે જાતઃ । તસ્યાનન્તેન કાલેન
જાયમાનત્ત્રાદાશ્ચર્યત્વમિત્યયમુપસર્ગ, આશ્ચર્યમિત્યુચ્યતે-ઇતિ પ્રથમમ્ ॥૧॥ તથા-
ગર્ભહરણં-ગર્ભસ્ય-ઉદરગતજીવસ્ય ઉદરાન્તરે હરણં=સંક્રામણમ્ । ઇદં ગર્ભહરણં ન
કસ્યાપિ તીર્થકૃતો જાતં કેવલં ભગવતો મહાવીરસ્યૈવ જાતમિતિ દ્વિતીયમ્ ॥૨॥

વહ આશ્ચર્ય છે. તાત્પર્ય યહ છે કિ જો બાત અપૂર્વ હતી છે વહ આશ્ચર્ય
કહા જાતા છે. એ અપૂર્વ બાતેં જો ૧૦ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈં-અનકા
વિવરણ ઇસ પ્રકાર સે છે-પ્રાણી જિસ કે દ્વારા અપને ધર્મ સે વિચલિત
કર દિધા જાતા છે વહ ઉપસર્ગ છે. દેવોં દ્વારા, અસુરોં દ્વારા એવં મનુષ્યોં
દ્વારા ધર્મ સે વિચલિત કરને કે લિચે જો વિગ્ર ઉપસ્થિત ક્રિયા જતા છે.
વહ ઉપસર્ગ છે. ઉપસર્ગ કેવલિયોં કો નહીં હોતા છે-કિન્તુ યહ ઉપસર્ગ
ભગવાન મહાવીર કો કેવલિ અવસ્થા મેં હુઆ છે. અતઃ યહ આશ્ચર્યકારી
ઘટના છે. કયોંકિ અનન્ત કાલ સે યહ હુઆ છે. ઇસલિચે ઇસે
આશ્ચર્ય કહા ગયા છે. ગર્ભાપહાર-ઉદર ગત જીવકો દૂસરે ઉદર મેં રાલ-
દેના યહ ગર્ભહરણ રૂપ આશ્ચર્ય છે. યહ ગર્ભહરણ કિસી મી તીર્થકરકા
નહીં હુઆ છે. કેવલ ભગવાન મહાવીરકા હી હુઆ છે. તીર્થકર રૂપ સે

યને ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તેને આશ્ચર્ય રૂપ માનવામાં આવે છે આ કથ-
નનો ભાવાર્થ એ છે કે જે વાત પહેલાં કદી ન બની હોય એવી અપૂર્વ
વાતને આશ્ચર્ય રૂપ માનવામાં આવે છે. તેના ઉપર મુજબ દસ પ્રકાર કહ્યા
છે હવે આ દસે પ્રકારના આશ્ચર્યોંનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે.

(૧)ઉપસર્ગ-જે ત્રાસ દ્વારા મનુષ્યને પોતાના ધર્મમાંથી ચલાયમાન કરવામાં
આવે છે, તે ત્રાસને ઉપસર્ગ કહે છે. દેવો, મનુષ્યો અને અસુરો દ્વારા આ પ્રકારના
ઉપસર્ગો કરવામાં આવે છે. ધર્મની આરાધના કરનાર જીવને ધર્મના માર્ગેથી
ચલાયમાન કરવા માટે જે વિદ્યો ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે, તેમને ઉપ-
સર્ગ કહે છે. કેવલીએને આવા ઉપસર્ગો સહન કરવા પડતા નથી. છતાં પણ
શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને તેમની કેવલી અવસ્થામાં આ પ્રકારના ઉપસર્ગો
સહન કરવા પડ્યાં હતાં, તે વાત આશ્ચર્ય જનક લાગે છે. આવું પૂર્વે કદી
બન્યું ન હોવાને કારણે આ ઘટનાને આશ્ચર્ય જનક ગણવામાં આવી છે.

(૨) ગર્ભાપહાર-એક સ્ત્રીના ઉદરમાં રહેલા જીવને બીજા સ્ત્રીના ઉદરમાં
મૂકી દેવો તેનું નામ ગર્ભાપહાર છે. કોઈ પણ તીર્થકરની બાબતમાં ગર્ભાપ-
હરણની ઘટના બની નથી, માત્ર ભગવાન મહાવીરની બાબતમાં જ આ ઘટના
બની હતી, તે કારણે તે અપૂર્વ બનાવને પણ આશ્ચર્ય રૂપ ગણવામાં આવે છે.

तीर्थकरत्वेनोत्पन्नायाः स्त्रियास्तीर्थद्वादशाङ्गी सङ्घो वा, अनेदं बोध्यम्-पुरुषमिहाः पुरुषवत्गन्धहस्तिनो लोकत्रयेऽप्यप्रतिहतप्रभावा एव तीर्थं प्रवर्त्तयन्ति, न तु स्त्रियः। परन्त्वस्याभवसर्पिणां मिथिनाधिपतेः कुम्भकस्य पुत्री मल्लीति नाम्ना प्रसिद्धैको-नविशतितमतीर्थकरो भूत्वा तीर्थं प्रवर्त्तितवतीत्यभूत्पूर्वं यत् स्त्रीतीर्थं जातं तच्चुनीय माश्चर्यम् ॥ ३ ॥ तथा-अभाविना=विरतिग्रहणायोग्या परिषत्। अयं भावः-समुत्पन्नकेवलज्ञानस्य भगवतो महावीरस्य प्रथमसमवसरणे न कोऽपि विरतिं प्रत्य-पद्यनेत्पश्चत्पूर्वत्यादाश्चर्यमिति चतुर्थम् ॥४॥ तथा-कृष्णस्य अपरकङ्का-एको वासु-देवो नापरस्य वासुदेवस्य क्षेत्रं कदाचिदपि गच्छति परन्तु कृष्णो नाम नवमो वासु-

उत्पन्न हुए स्त्रीका तीर्थद्वादशाङ्गी अथवा सङ्घ जो है वह स्त्रीतीर्थ है वहां ऐसा जानना चाहिये-पुरुष सिंह, पुरुषचर गन्ध हस्ती एवं अप्रति-हत प्रभाववाले ही तीर्थ की प्रवृत्ति करते हैं-स्त्रीजन नहीं परन्तु इस अवसर्पिणी कालमें मिथिला पति कुम्भक की पुत्री जो मल्ली इस नाम से प्रसिद्ध हुई है उसने उन्नीस वे तीर्थकर होकर तीर्थकी प्रवृत्ति की है ऐसा यह कार्य अभूत्पूर्वं हुआ कि जो स्त्री तीर्थकर हुई. यह तृतीय आश्चर्य है। विरति ग्रहण के अयोग्य परिषत् का होना यह चतुर्थ आश्चर्य है। तात्पर्य यह है कि जब भगवान् महावीरको केवलज्ञान उत्पन्न होगया तब उनके प्रथम समवसरणमें किलीने भी विरति को स्वीकार नहीं किया यह भी अभूत्पूर्वं होने से आश्चर्य के रूपमें प्रकट किया गया है, कृष्णकी अपरकङ्का-एक वासुदेव उपर वासुदेव के क्षेत्र

(३) स्त्रीतीर्थ-तीर्थकर इये उत्पन्न थयेली स्त्रीनुं जे तीर्थ छे-जे संध छे, तेनुं नाम स्त्रीतीर्थ छे सामान्य रीते तो पुरुषसिंह, पुरुषचर गन्धहस्ती अने अप्रतिहत प्रभाववाणा पुरुषो जे तीर्थनी प्रवृत्ति करे छे. परन्तु आ अवसर्पिणी कालमां मिथिलापति कुम्भकनी मल्ली नामनी पुत्रीजे १८मां तीर्थकर थरने तीर्थनी प्रवृत्ति करी छती स्त्री तीर्थकर अने, ओ अनाव अभूत्पूर्वं होवाथी, आ अनावने आश्चर्य इय गणवामां आवे छे

(४) अभाविता परिषद-तीर्थकरनी देशना कही जादी जनी नथी छतां तीर्थकरनी देशना स.लणवा छतां जे कौं पक्ष व्यक्ति विरति ग्रहण न करे तो तेमनी ते परिषदने अभाविता परिषद कहे छे. भगवान् महावीरने केवलज्ञाननी प्राप्ति थया जाद तेमना प्रथम समवसरणमां तेमनी देशना सांलणवा भाटे अेकत्र थयेला ओवोमांथी कौं पक्ष ओवे विरतिने स्वीकार कर्यो न छतो. आवी घटना अभूत्पूर्वं होवाने कारणे अही आश्चर्य इये अताववामां आवी छे.

દેવઃ કપિલવાસુદેવક્ષેત્રસ્થિતાપરકઙ્કારાજધાની ગત ઇતિ કૃષ્ણેન વાસુદેવેન યદપર-
કઙ્કારાજધાની ગતિવિપર્યાકૃતા તદ્ભૂતપૂર્વત્વા દાશ્ચર્યમિતિ પञ्चमम् ॥૫॥ તથા-
ચન્દ્રસૂર્યયોઃસ્વ સ્વ વિમાનયુક્તયોર્ગમ્વ દ્વન્દ્વનાર્થં સમવસરણે મમવસાણમિતિ પઠ્ઠમ્
તથા-હરિવંશકુલોત્પત્તિઃ-હરિઃ=પતન્નામઋયુગલિયપુરુષવિશેષઃ, તસ્ય વંશઃ=પુત્ર-
પૌત્રાદિમન્તાનઃ સ એવ કુલં તસ્યોત્પત્તિરિતિ । શ્રૂયતે ક્ષિત્ત્વ મરતક્ષેત્રાપેક્ષયા તૃતીયે
હરિવર્ષાલ્ક્યે યુગલિક્ષેત્રે સ્થિતં હરિનામકં યુગલિકં કોઽપિ વ્યન્તરસુરઃ પૂર્વભવવૈરેણ

મેં કમી ખી નહીં જાના હૈ પરન્તુ નૌવે નારાયણ જો યે કૃષ્ણ હુણ હૈ વે
કપિલવાસુદેવ કે ક્ષેત્ર મેં સ્થિત જો અપરકઙ્કા નામકી રાજધાની મેં ગયે
હમ્મ કો અભૂતપૂર્વ હોને સે આશ્ચર્ય કે સ્વ મેં યહાં પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ
યહ પાંચવાં આશ્ચર્ય હૈ-તથા ચન્દ્રમા ઓર સૂર્યકા અપને ૨ વિમાન
સહિત ભગવાન કો વન્દનાકે લિયે સમવસરણમેં સાક્ષાત્ આના યહ છઠા
આશ્ચર્ય હૈ । હરિવંશ કુલોત્પત્તિ યહ સાતવાં આશ્ચર્ય હસલિયે માના
ગયા હૈ કિ હરિનામ કે યુગલિક પુરુષ વિશેષ કે પુત્રપૌત્રાદિ સન્તાન
રૂપ કુલ કો ઉત્પત્તિ હુઈ હૈ યુગલિક પુરુષ કે સમક્ષ ડસકી વંશ પરમ્પરા
નહીં ચલતી હૈ-ક્યૌંકિ સન્તાન કે હોતે હી માતા પિતા કી મૃત્યુ હો
જાતી હૈ એસી સિદ્ધાન્ત કી માન્યતા હૈ હસ વિષય મેં કથા એસી સુની
ગઈ હૈ કિ ભરતક્ષેત્ર કી અપેક્ષા તોસરે હરિવર્ષ નામકે યુગલિક ક્ષેત્ર
મેં હરિનામ કે યુગલિક કો કિસી વ્યન્તર દેવને પૂર્વભવ કે વૈર સે હર

(૫) કૃષ્ણની અપરકંકા-એક વાસુદેવ ણીજા વાસુદેવનાક્ષેત્રમાં કંઠી જતો
નથી. પરન્તુ નવમાં કૃષ્ણ નામના વાસુદેવ કપિલ વાસુદેવના ક્ષેત્રમાં આવેલી
અપરકંકા નામની રાજધાનીમાં ગયા હતા. આ બનાવ પણ અભૂતપૂર્વ હોવાને
કારણે તેને અહીં આશ્ચર્ય રૂપ બતાવવામાં આવ્યો છે.

(૬) ચન્દ્રસૂર્યનું અવતરણ-ચન્દ્રમા અને સૂર્યનું પોતપોતાના વિમાન
સહિત ભગવાનને વંદણા કરવા માટે ભગવાનના સમવસરણમાં જે આગમન
થયું હતું, તેને છટકા આશ્ચર્ય રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

(૭) હરિવંશકુલોત્પત્તિ-હરિ નામના યુગલિક પુરુષ વિશેષના પુત્ર પૌત્રાદિ
રૂપ કુળની જે ઉત્પત્તિ થઈ તેને સાતમું આશ્ચર્ય ગણવામાં આવે છે. યુગલિક
પુરુષની નજર સમક્ષ તેની વંશપરમ્પરા ચાલુ રહેતી નથી, કારણ કે સંતાનની
ઉત્પત્તિ થતાં જ માતા-પિતાનું મૃત્યુ થઈ જાય છે, એવી સિદ્ધાંતની માન્યતા
છે. હરિવંશકુલોત્પત્તિના વિષયમાં આ પ્રકારની કથા સંભળાય છે-ભરત ક્ષેત્રની
અપેક્ષાએ ત્રીજા હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં યુગલિકો જ વસે છે. તેથી તેને યુગલિકક્ષેત્ર
કહે છે. આ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં વસતા હરિ નામના કોઈ યુગલિક પુરુષને તેના

समुत्थाप्य भरतक्षेत्रे निक्षिप्तवान्। स च जन्मान्तरपुण्यप्रभावेण लब्ध राज्योऽनेकपुत्र-
पौत्रादियुक्तश्चिरं राज्यं कृतवान्। तस्य वंशस्तु ततो जातत्वाद् हरिवंश-इति नाम्ना
प्रसिद्धः। अयं चाभूत्पूर्वं इत्याश्चर्यम् ॥७॥ तथा-चमरोत्पातः-चमरस्यासुरकुमार-
राजस्य उत्पातः=उर्ध्वगमनम्-सौधर्मकल्पे गमनम्। अत्रेत्यं श्रूयते-दक्षिणदिशि चप-
रचश्चाभिधानायां राजधान्यां सद्योजातश्चमरेन्द्रोऽत्रधिज्ञानेनोर्ध्वमवलोकयामास।
स च स्वशीर्षोपरी सौधर्मकल्पस्थितस्य शक्रस्य चरणौ ददर्श। तौ दृष्ट्वैव मात्सर्यान्ल-
प्रदीप्तहृदयः शक्रं तिरस्कर्तुमना इह तिर्यग्लोके सुसुमारनगरोद्याने छद्मस्थावस्थायाम्

लिया था. और हरकर उस भरत क्षेत्रमें डाल दिया था जन्मान्तर के
पुण्य प्रभाव से उसे राज्यकी प्राप्ति हो गई-सो उस अवस्था में उसके
पुत्रपौत्रादिरूप अनेक संतान हुई. उस संतान से युक्त हुए उसने चिर-
काल तक राज्य किया अतः उससे उत्पन्न होने के कारण उसका वंश
हरिवंश इस नाम से प्रसिद्ध हो गया. यह अभूत पूर्व होने से आश्चर्य
के रूपमें प्रकट किया गया है। चमरोत्पात-असुरकुमार राज चमरका
सौधर्मकल्पमें जाना यह आठवां आश्चर्य हैं. इस विषयमें कथानक ऐसा
है-दक्षिण दिशामें चमरचञ्चानामकी राजधानी है, उसमें चमर उत्पन्न
हुआ उत्पन्न होते ही उसने अवधिज्ञान से ऊँचे को देखकर ऐसा देखा
कि मेरे शिर के ऊपर सौधर्मकल्प स्थित शक्रके दो चरण हैं। ऐसा
देखकर उसका हृदय मात्सर्यरूप अग्नि से प्रदीप्त हो उठा-उसने शक्रको

पूर्व लवने। दुश्मन जेवो केँध व्यन्तर देव उपाडी गये। उतो तेजे तेने
भरतक्षेत्रमां भूडी दीये। उतो. पूर्वलवना पुष्यप्रभावथी त्यां तेने राज्यनी
प्राप्ति थध. त्या तेजे केँध स्त्री साथे लग्न कर्यां, अने तेने पुत्र पौत्रादि इप
परिवारनी प्राप्ति थध तेजे आ परिवार इप कुणथी युक्त थधने लाणा
समथ सुधी राज्य कर्युं. आ रीते जेक युगलिक पुराणी कुणपरम्परा यालु
थवानो जे जनाव जन्थो, ते अभूतपूर्व होवाने कारणे तेने अहीं आश्चर्य
इपे प्रकट करवामां आवेल छे. ते हरिना वंशने अहीं हरिवंशने नामे प्रकट
करवामां आंथो छे

(८) चमरोत्पात-असुरकुमार राज चमरे सौधर्मकल्पमां जधने जे
उत्पात भयांथो तेने अही आठमां आश्चर्य इप गण्ठांथो छे. आ विषयनुं
आ कथा द्वारा स्पष्टीकरथु करवामां आंथुं छे-दक्षिण दिशामां असुरकुमार
राज चमरनी चमरअंथा नामनी राजधानी छे तेमां केँध एव असुरकुमारेन्द्र
चमर इपे उत्पन्न थथो. उत्पन्न थतानी साथे ज तेजे अवधिज्ञानथी उर्ध्व
दिशामां जेथुं तो पेताना ज भरतक पर सौधर्मकल्पस्थित शक्रना जे चरण
जेया. ते जेधने तेनुं हृदय मात्सर्यइप अग्निथी प्रज्वलित थथुं. तेजे शक्रने

एकरात्रिकीं प्रतिमामास्थाय विहरन्तं भगवन्तं महावीरं भक्तिविह्वलचेतसा प्रणम्य प्रोवाच—“भगवन् ! प्रबलवैरीपराजितस्य मम सर्वापदां प्रशमनसमर्थं भवचरणयुगलं शरणं भवत्विति” । एतमुक्त्वा सलक्षयोजनप्रमाणं महाभयङ्करं शरीरं वैक्रियशक्त्या विरञ्जय्य परिवरत्नं प्रहरण परितो भ्रामयन् गर्जितास्फोटिताभ्यां देवांस्त्रासयन् सौधर्मावतंसकविमानवेदिकायां गत्वा शक्रं दुर्वचनै रध्यक्षिपत् । तेनाधिक्षिप्तः शक्रोऽपि क्रोधताम्रलोचनो मरीचिमालाकुलितं कुलिशं तदुपरि क्षिप्तवान् । कुलिशमयाद्

तिरस्कार करने की इच्छा से हम तिर्यङ्लोक में स्थित सुंसमार नगरके उद्यान में छद्मस्थावस्थामें एक रात्रिकी प्रतिमा धारण की प्रतिमाको धारण करके विहार करते हुए भगवान् महावीरको भक्तिसे विह्वल चित्त होकर उसने नमस्कार किया और नमस्कार कर फिर वह कहने लगा—“भगवन् ! प्रबल वैरी से पराजित हुए मुझे समस्त आपत्तियों के प्रशमन करने में समर्थ ऐसे आपके चरण युगल शरणभूत हों” इस प्रकार कहकर के उसने एक लाख योजन प्रमाण महाभयङ्कर शरीरकी वैक्रियशक्ति से रचना की और ऐसा करके वह परिवरत्नरूप प्रहरणको चारों ओर घुमाता हुआ एवं अपनी गर्जनाओं एवं आस्फोटों से देवोंको भयभीत करता हुआ सौधर्मावतंसक विमान की वेदिकामें जा पहुँचा । वहाँ पहुँच करके शक्र को दुर्वचनों से तिरस्कार किया उसके दुर्वचनों से तिरस्कृत शक्रने भी क्रोधाग्निमान हो कर के मरीचिमाला-चमकती हुई किरण से युक्त कुलिश-वज्र को उसके ऊपर प्रहार किया—कुलिश (वज्र)

तिरस्कार करवाने निश्चय कर्षे त्यारणाद तिर्यङ्लोकमां आवेक्षी सुंसमार नामनी नगरीना उद्यानमां जघने तेष्ते छद्मस्थ मुनितुं इप धारणु करीने अेक रात्रिनी प्रतिमा धारणु करी आ प्रकारे प्रतिमा धारणु करीने विचरता अेवा तेष्ते लङ्कितथी विह्वल चित्तवणी दशाभां लगवान महावीरने नमस्कार करीने आ प्रभाष्ते प्रार्थना करी—“ हे लगवान ! प्रणज वैरीथी पराजित थयेला अेवां मने, समस्त आपत्तिअेतुं प्रशमन करवाने समर्थ अेवां आयना चरणयुगलतुं शरणु डे। ” आ प्रभाष्ते कहीने तेष्ते चेतानी वैक्रियशक्तिथी अेक लाख योजनप्रभाष्णना महा लयंकर शरीरनी रचना करी. त्यार णाद परिवरत्न इप प्रहरणुने चारे तरक्ष घुमावतो घुमावतो अने चेतानी गर्जनाअे। अने पडाराथी देवाने लयभीत करतो करतो ते सौधर्मावतंसक विमाननी वेदिकाभां जघ पडेअेथे. त्यां जघने तेष्ते दुर्वचने। द्वावा शक्रने तिरस्कार कर्षे. तेथी कोपायमान थयेला शक्रे मरीचिमाला (तेजस्वी किरण्णे) थी युक्त कुलिश (वज्र) ने। तेना उपर प्रहार कर्षे. ते कुलिशना प्रहारथी लयभीत

भीतस्वतः पलायितः कुलिशेनानुगतो भगवन्तम् शरणं ययौ । शक्रश्चावधिज्ञानेनेमं
व्यतिकरं विज्ञाय तीर्थकराशातनामयास्तत्र शीघ्रमागत्य वज्रं प्रत्यावर्त्य तं श्लोवांच
मुक्तोऽसि भगवच्छरणपरिग्रहणात् । नास्त्यधुना ते मम सकाशात् किंचिदपि भयमिति ।
न कश्चिदपि चमरेन्द्र ऊर्ध्वलोके गच्छति, अतोऽस्य चमरेन्द्रस्योत्पातोऽभूत्पूर्वत्वा-
दष्टममाश्वर्यमिति ॥८॥ तथा-अष्टशतसिद्धाः-अष्टोत्तरं शतम्-अष्टशतं, तच्च ते
सिद्धाश्चेति भगवत् रूपभदेवस्य तीर्थं उत्कृष्टावगाहनाधारिणोऽष्टोत्तरशतसंख्यका
मुनय एक समयेन सिद्धा इतीदमभूत्पूर्वत्वान्नवममाश्वर्यम् ॥९॥ तथा-असंयतेषु=

के प्रहार से भयभीत हुआ चमरेन्द्र वहाँ से भागा और सुधर्मा इन्द्र
उसके पीछे पड़ा चमरेन्द्र भागता २ भगवान की शरणमें आया शक्र
अपने अवधिज्ञान से इस समाचार को जानकर तीर्थ करकी आशातना
के भयसे शीघ्रही वहाँ पर आया और वहाँ आकरके उसने वज्रको
लौटा लिया तथा उससे बोला-तुम भगवानकी शरणमें आ गये हे
इसलिये मैं तुम्हें छोड़ता हूँ । अब तुम्हें सुझसे कोई भय नहीं है । इसे
आश्वर्य रूप इसलिये कहा गया है कि कोई भी चमरेन्द्र ऊर्ध्वलोकमें
नहीं जाता है अतः इस चमरेन्द्रका उत्पात अभूत्पूर्व होने से आठवें
आश्वर्य रूपमें यहाँ प्रकट किया गया है । अष्टशत सिद्ध-भगवान्
ऋषभदेवके तीर्थमें उत्कृष्ट अवगाहना के धारी १०८ मुनिजन एक समयमें
सिद्ध हुए हैं । यह भी अभूत्पूर्व होने से नौवां आश्वर्य है । असंयत पूजा

थयेत्त्रो यमर त्यांथी लाग्यो अने सुधर्मा देवदोकेनो छन्द (शक) तेनी पाछण
पाछण पड्यो यमरेन्द्र लागीने लगवान मडावीरने शरणे आव्यो. शके पोताना
अवधिज्ञानथी अे वात ळाणी लीधी के यमरे लगवान मडावीरनुं शरणु
स्वीकार्युं छे. तेथी लगवाननी आशातना थवाना लयथी ते त्यां अ'व्यो अने
तेणे पोतानुं वज्र पाछुं भे'थी लीधुं. तेणे यमरने आ प्रभाणे कछु-“तुं
लगवानने शरणे आवी गये छे, तेथी हुं तने नतो कर छुं. इवे तारे मारे
लय राभवानी नइर रहेती नथी,” आ अनावने आश्वर्यं इप कडेवानुं कारणु
अे छे के आ पडिलां कही पणु केई यमर उर्ध्वदोकां गये 'डोय' अेपुं
अन्यु नथी. आ यमरेन्द्रनेो उत्पात आश्वर्यजनक अने अभूत्पूर्व 'डोवांथी
तेने अही आठमा आश्वर्यंइप गणुाव्यो छे.

(६) अष्टशतसिद्ध- अेक न समयमा १०८ सिद्धो थयानो न्ने अनाव
लगवान ऋषभदेवना तीर्थमां अनेयो इतो, ते अनाव पणु अभूत्पूर्व डोवाने
कारणे आश्वर्यंइप गणुाय छे. लगवान ऋषभदेवना उत्कृष्ट अवगाहना धारी
'१०८ मुनिओ अेक न समये सिद्ध थया इता.

आरम्भपरिग्रहवस्तु पूजा=सम्मानः। अयं भावः—पुरा काले आरम्भपरिग्रहासक्ता न कदाचिदपि पूजार्हा जाता अपितु संयमिन एव। अस्यामवसर्पिण्यां तु तत्प्रतिकूलं जातमिति दशमभाश्चर्य मिति ॥ १० ॥ एतानि अभूतपूर्वाणि दशाऽप्याश्चर्याणि अनन्तैः कालेनाऽस्यामवसर्पिण्यां जातानीत्येतेपामाश्चर्यत्वमिति। अतएवाह—‘दस वि अणंतेणं कालेणं’ इति ॥सू० ८३॥

पूर्वसूत्रे चमरोत्पातोऽष्टमाश्चर्यत्वेनोक्तः। स चोत्पातो रत्नप्रभापृथिवीतो जात इति रत्नप्रभाविषये किंचिदाह—

मूलम्—इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए रयणे कंडे दस जोयणसयाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते १। इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए वयरे कंडे दस जोयणसयाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते २। एवं वेरुलिय ३, लोहियक्खे ४, मसारगल्ले ५ हंसगव्भे ६ पुलए ७ सोगंधिए ८ जोईरसे ९ अंजणे १० अंजणपुलए ११ रयए १२ जायरूवे १३ अंके १४ फल्लिहे १४ रिट्टे १६, जहा रयणे तहा सोलसवि भाणियवा ॥ सू० ८४ ॥

पुराने समयमें जो जीव आरम्भ परिग्रहमें तत्पर होते थे वे कभी भी पूजा के योग्य नहीं होते थे पूजा के योग्य तो संयमी जन ही होते—परन्तु इस अवसर्पिणी कालमें तो इससे प्रतिकूल ही हुआ है—ऐसा दशवां आश्चर्य हैं। ये दश आश्चर्य अनन्तकाल से इस अवसर्पिणी कालमें हुए हैं। यही बात “दस वि अणंतेणं कालेणं” इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। सूत्र ॥८३॥

(१०) असंयत पूजा— पुराणा कालमां आरंभ अने परिग्रहथी युक्त भवेने पूजने योग्य गणुवामां आवता नही संयमी जनोने न पूजने पात्र गणुवामां आवता उतां। परन्तु आ अवसर्पिणी कालमां तो अना करतां उलटी न वात नेवामां आवे छे। तेथी तेने पणु आश्चर्य इप गणुवामां आवे छे।

उपर गणुवेला इस अनावे अनंत कालमां कही पणु अन्या नथी, आ अवसर्पिणी कालमां न आ प्रकारना आश्चर्य जनक अनावे अन्या छे। अेन वात सूत्रकारे “दस वि अणंतेणं कालेणं” आ सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त करी छे ॥सूत्र ८३॥

छाया—अस्याः खलु रत्नप्रभायाः पृथिव्याः रत्नकाण्डो दश योजनशतानि बाहल्येन मज्ञप्तः २। एवं वैदूर्यो ३ लोहिताक्षो ४ मसारगल्लो ५ हंसगर्भः ६ पुलकः ७ सौगन्धिको ८ ज्योतीरसः ९ अञ्जनः १० अञ्जनपुलकः ११ रजतम् १२ जातरूपम् १३ अङ्कः १४ स्फटिकः १५ रिष्टः १६ । यथा रत्नस्तथा षोडशापि माणितव्याः ॥ सू० ८४ ॥

टीका—‘इमीसे णं’ इत्यादि—

आयामविष्कम्भाभ्यां रज्जु प्रमाणा, बाहल्यतश्च अशीतिसहस्राधिक-लक्षयोजनप्रमाणाया रत्नप्रभाभिधानायाः पृथिव्या बाहल्ये उपरि मध्ये-ऽधस्ताच्च खरकाण्ड १ पङ्कबहुलकाण्ड २ जलबहुलकाण्डाभिधानास्त्रयः ३ काण्डाः सन्ति । एते त्रयोऽपि क्रमेण बाहल्यतः षोडशचतुरशीत्पशीतिसहस्रयोजनप्रमाणाः । तत्र-षोडशसहस्रयोजनबाहल्यात्मके खरकाण्डे षोडशरत्नात्मकाः षोडशकाण्डाः सन्ति । तत्रैकैकः काण्डो बाहल्येन सहस्रसहस्रयोजनात्मको विज्ञेयः । अमुमेवार्थमाह सूत्रकारः—, इमीसे णं’

चमरोत्पात पूर्वसूत्रमें अष्टम आश्चर्यरूप से कहा गया है. यह उत्पात रत्नप्रभा पृथिवी से हुआ है अतः अब सूत्रकार रत्नप्रभाके विषयमें कुछ कथन करते हैं—“इमीसे रघणप्पभाए—इत्यादि । सू० ॥८४॥

टीकार्थ—इस रत्नप्रभा पृथिवीका आयाम और विष्कम्भ एक राजूका है तथा इसका बाहल्य—मोटाई—१ लाख ८० हजार योजनकी है. इसके तीन काण्ड हैं । सबसे ऊपरका प्रथम खरकाण्ड है. जो मोटाई में १६ हजार योजन प्रमाण है उसके नीचेका दूसरा काण्ड पङ्क बहुल है, जो मोटाईमें ८४ हजार योजन प्रमाण है. उसके नीचेका तीसरा काण्ड जलबहुल है जो मोटाईमें ८० हजार योजन प्रमाण है. १६ हजार योजनकी मोटाई-वाले खरकाण्ड के रत्नात्मक १६ काण्ड है । इनमें एक एक काण्डकी मोटाई १-१ हजार योजनकी है । इसी बातको मनमें धारण करके

आगला सूत्रमां आठमां आश्चर्यं इपे चमरोत्पातानुं कथन करवामां आण्युं छे. आ उत्पात रत्नप्रभा पृथ्वीमाथी थयो डतो. पूर्वसूत्र साथे आ प्रकारना प्रबंधने लीधे डवे सूत्रकार रत्नप्रभा पृथ्वी विषे थोडुं कथन करे छे. “इमीसे रघणप्पभाए” इत्यादि

आ रत्नप्रभा पृथ्वीने आयम (लंबाई) अने विष्कंभ (पडोणाई) अेक राजुप्रभाणु छे, तथा तेनी छांटाई १ लाख ८० हजार योजनकी छे तेना त्रणु कांड छे. सौथी उपरनेा कांड अरकांड छे. तेनी छांटाई १६ हजार योजन प्रभाणु छे. तेनी नीचे भीजे पंडभहुल कांड छे ते ८४ हजार योजन प्रभाणु छांटा छे. तेनी नीचे त्रीजे जलभहुल कांड छे, ते ८० हजार योजन प्रभाणु छे.

इत्यादिना । अस्याः=सर्वतः समीपवर्तिन्या रत्नप्रभागाः पृथिव्याः खरकाण्डः
सम्बन्धि षोडशकाण्डेषु रत्ननामको यः प्रथमः काण्डः स यादृश्येन=स्थूलतया दश
योजनशतानि=सहस्रयोजनपरिमितः प्रज्ञप्तः । एवमेव शेषा वज्रकाण्डादारभ्य रिष्ट
काण्डपर्यन्ताः सर्वेऽपि काण्डाः सहस्रसहस्रयोजनपरिमिता बोध्याः । तदेवाह
सूत्रकारः—“जहा रयणे तथा सोलस वि भणियव्वा” इति ॥ ॥५० ८४ ॥

रत्नप्रभाया अधिकरात् तदाधेयद्वीपादिवक्तव्यतामाह—

मूलम्—सर्वेऽपि णं दीवसमुद्रा दस जोजणसयाइं उव्वेहेणं
पणत्ता १। सर्वेऽपि णं महादहा दसजोजणाइं उव्वेहेणं पणत्ता
२। सर्वेऽपि णं सलिलकुंडा दस जोजणाइं उव्वेहेणं पणत्ता ३।
सीया सीयोया णं महाणईओ सुहमूले दस दस जोजणाइं उव्वे-
हेणं पणत्ता ४॥ सू० ८५॥

छाया—सर्वेऽपि खलु द्वीपसमुद्रा दश योजनशतानि उद्वेधेन प्रज्ञप्ताः १।
सर्वेऽपि खलु महादहा दश योजनानि उद्वेधेन प्रज्ञप्ताः २। सर्वाण्यपि खलु सलिल-

सूत्रकारने “ इमीसेणं ” इत्यादि रूपसे सूत्रपाठ किया हैं सब पृथिवियों
की अपेक्षा समीपवर्ती इस रत्नप्रभा पृथिवी के खरकाण्ड सम्बन्धी १६
काण्डोंमें जो प्रथम रत्न नामको प्रथम काण्ड है वह १० सौ योजनका
एक हजार योजनका—मोटा कहा गया है. इसी तरह वज्रकाण्ड से लेकर
रिष्टकाण्ड तक जो और शेषकाण्ड हैं, वे सब भी एक एक हजार योजन
के मोटे हैं । यही बात सूत्रकारने “ जहा रयणे तथा सोलस वि भाणि-
यव्वा ” इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकटकी है । सूत्र । ८४॥

रत्नप्रभा के अधिकार से अब सूत्रकार इनके आधेय भूत द्वीपा-

सौथी उपरने। अरकांड रत्नात्मक १६ कांडोव.णे। छे. ते प्रत्येक कांडनी
ठांडाई १०००-१००० ये.जन प्रभाणु कही छे. अेज वातने सूत्रकारे अही
“ इमीसेणं ” इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करी छे. सधगी नारक पृथ्वीओनी
अपेक्षाअे समीपवर्ती अेवी आ रत्नप्रभा पृथ्वीना अरकांड संभंधी ७ १५
कांडो छे, तेमाने। सौथी पडेदो कांड रत्नकांड छे. ते दससो (१०००) ये जन
प्रभाणु ठांडो छे अेज प्रभाणु वज्रकांडथी लधने रिष्टकांड पर्यन्तना गाडीना
कांडो पणु १०००-१००० ये.जनप्रभाणु ठांडां छे. अेज वात सूत्रकारे “ जहा
रयणे तथा सोलस वि भाणियव्वा ” आ सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त करी छे. ॥सूत्र ८४॥

आगला सूत्रभां रत्नप्रभा पृथ्वीनी वात करी. इवे सूत्रकार तेना आधेय-

कुण्डानि दशयोजनानि उद्वेधेन प्रज्ञप्तानि ३। शीताशीतोदे खलु महान्घौ मुखमूले दश दश योजनानि उद्वेधेन प्रज्ञप्ते ४॥ सू० ८५॥

टीका—‘सन्वेऽवि णं इत्यादि—

सर्वेऽपि द्वीपसमुद्रा उद्वेधेन=गाम्भीर्येण दश योजनशतानि=सहस्रयोजनानि प्रज्ञप्ताः=तथितास्तिर्थंकरदिभिः । द्वीपानां गाम्भीर्यं तु जम्बुद्वीपस्थ पश्चिमविदेह-क्षेत्रे जगति समीपे भवति, नान्यत्र, तथाऽपि अधोदिशि सहस्रयोजनपर्यन्तं तत्तद्वी-पव्यपदेशात् तदादाय तेषामपि गाम्भीर्येण सहस्रयोजनात्मकत्वमुक्तम् । अयमेवा-र्थोऽन्यत्राप्युक्तः “उन्वेहो-उडत्तन्ति भणियं होइ । दीवाणं उडत्तणाभावे वि अहोदिसि सहस्सं जाव दीवव्वदेसो । जंबुदीवे उ पच्छिमविदेहे जगइ पच्चासत्तीए उडत्तण-मवि अत्थित्ति” छाया-उद्वेधउण्डत्वमिति भणितं भवति । द्वीपानामुण्डत्वाभावेऽपि

दिकोंकी वक्तव्यता कहते हैं—

“सन्वेऽवि णं दीवसमुद्रा दसजोयणसघाइं”—इत्यादि। सूत्र ८५

टीकार्थ—समस्त द्वीप और समुद्र गम्भीरताकी अपेक्षा से तीर्थंकरा-दिकोंने १०-१० सौ योजनके १-१ हजार योजनके कहे गये हैं । द्वीपोंका गाम्भीर्य तो जम्बूद्वीपस्थ पश्चिमविदेह क्षेत्रमें जगतीके समीपमें होता है, अन्यत्र नहीं । फिर भी अधोदिशामें एक हजार योजन पर्यन्त उस २ द्वीप के नाम से व्यपदेश होता है अतः उसे लेकर उनका भी वह गाम्भीर्य एक हजार योजनका कहा गया है । यही अर्थ अन्यत्र भी कहा गया है—“उन्वेहो उडत्तन्ति भणियं होइ दीवाणं उडत्तणाभावेऽवि अहोदिसि सहस्सं जाव दीवव्व देसो । जंबुदीवे उ पच्छिमविदेहे जगई पच्चासत्तीए उडत्तणमवि अत्थित्ति” उद्वेधनाम गहराईका है, यह गह-

भूत द्वीपादिकेनुं कथन करे छे.

“सन्वेवि णं दीवसमुद्रा दस जोयणसघाइं” इत्यादि—

टीकार्थ—समस्त द्वीपों अने समुद्रोंकी गम्भीरता (गंभीरता) तीर्थंकरादिकेअपे १०-१० सौ योजनकी अपेक्षे के १०००-१००० योजनकी कही छे. द्वीपोंनुं गाम्भीर्यं तो जम्बुद्वीपस्थ पश्चिम विदेह क्षेत्रमां जगतीकी समीपमां होय छे—अन्यत्र नहीं. छतां पण्य अधोदिशामां अेक हजार योजनपर्यन्तना प्रदेश भाटे ते ते द्वीपना नामने। व्यपदेश (वडैपार) यावे छे ते कारण्णे समस्त द्वीपोंनुं गाम्भीर्यं १०००-१००० योजननुं कहुं छे अेव अर्थ अन्यत्र पण्य कडेवामां आये छे—“उन्वेहोउडत्तन्ति भणियं होइ दीवाणं उडत्तणाभावेऽवि अहोदिसि सहस्संजाव दीवव्वदेसो जंबुदीवे उ पच्छिमविदेहे जगई पच्चासत्तीए उडत्तणमवि अत्थित्ति”

અધોદિશિ સહસ્રં યાત્ર્વ દ્વીપવ્યપદેશઃ । જમ્બૂદ્વીપે તુ પશ્ચિમવિદેહે જગતી પ્રત્યાસત્યા
 ઉણ્ડત્વમપ્યસ્તીતિ । ઇતિ ॥ ૧ ॥ તથા—સર્વેઽપિ મહાહ્રદાઃ હિમવત્ આદિ સ્થિતાઃ પન્નાદયો
 ગામ્ભીર્યેણ દશયોજનપ્રમાણા વોધ્યાઃ ॥ ૨ ॥ તથા—સર્વાણ્યપિ સલિલકુણ્ડાનિ—સલ્હિ-
 લાનિ=ગઙ્ગાદયો મહાનદ્યઃતેપાં કુણ્ડાનિ-પ્રપાતકુણ્ડાનિ પ્રભવકુણ્ડાનિ ચ ગામ્ભીર્યેણ
 દશ યોજનપ્રમાણાનિ ॥ ૩ ॥ તથા—શીતા શીતોદેતિ મહાનદિ દ્વયં મુલમૂલે=સમુદ્રપ્ર-
 વેશસ્થાને—ગામ્ભીર્યેણ દશયોજનાત્મકં વોધ્યમિતિ ॥ ૪ ॥ મૂ० ૮૫ ॥

દ્વીપસમુદ્રાધિકારાત્ તદ્વર્તીનિ નક્ષત્રાણિ દર્શયિતુમાહ—

મૂલ્મ—કત્તિયાણવ્રક્ષત્તે સવ્વવાહિરાઓ મંડલાઓ દસમે
 મંડલે ચારં ચરઈ ૧। અણુગાહાણવ્રક્ષત્તે સવ્વવઠ્ઠંતરાઓ મંડલાઓ
 દસમે મંડલે ચારં ચરઈ ૨। સૂ० ૮૬ ॥

છાશા—કૃત્તિકાનક્ષત્રં સર્વ્વગાહ્યાત્ દશમે મંડલે ચારં ચરતિ ૧। અનુરાધાનક્ષત્રં-
 સર્વાભ્યન્તરાદ્ મંડલાદ્ દશમે મંડલે ચારં ચરતિ ॥ ૨ ॥ સૂ० ૮૬ ॥

રાઈ દ્વીપોંમેં નહીં હોતી હૈ. પરન્તુ ફિર ખી અધોદિશામેં ઁક હજાર
 યોજન તક દ્વીપવ્યપદેશ હોતા હૈ જમ્બૂદ્વીપમેં તો પશ્ચિમ વિદેહમેં જગતી
 કે પાસ ગહરાઈ ખી હૈ ॥૧॥ તથા—સમસ્ત ખી મહાહ્રદ હિમવત્ આદિ
 પર્વતોં પર સ્થિત પન્નાદિક હ્રદ-ગહરાઈમેં દશ યોજનકે હૈ—એસા જાનના
 ચાહિયે. ॥૨॥ તથા જિતને ખી સલિલ કુણ્ડ હૈ—ગઙ્ગાઆદિ નદિયોંકે
 કુણ્ડ હૈ—પ્રપાતકુણ્ડ ઓર પ્રભવકુણ્ડ હૈ—વે ખી સવ ૧૦ યોજન પ્રમાણ
 કે ગહરે હૈ ॥૩॥ તથા—શીતા શીતોદા નામકી જો દો નદિયાં હૈ વે
 સમુદ્ર પ્રવેશ સ્થાનમેં દશ દશ યોજનકી ગહરી હૈ ॥૪॥—સૂત્ર ॥૮૫॥

દ્વીપ ઓર સમુદ્રકે અધિકાર સે અવ સૂત્રકાર તદ્વર્તી નક્ષત્રોંકો
 પ્રકટ કરતે હૈ—“કત્તિયાણવ્રક્ષત્તે સવ્વવાહિરાઓ—ઈત્યાદિ । સૂત્રા ॥૮૬॥

ગહરાઈ (ગંડાણ)ને ઉદ્દેશ કહે છે આ ગંડાણનો દ્વીપોમાં સદ્ભાવ હોતો
 નથી. પરન્તુ અધે દિશામાં એક હબર યોજન સુધીના ભાગ માટે તે દ્વીપના
 નામનો વ્યવહાર થાય છે. જમ્બૂદ્વીપમાં તો પશ્ચિમ વિદેહમાં જગતીની પાસે
 ગહરાઈ પણ હોય છે. ॥ ૧ ॥ તથા સઘણાં મહાહ્રદની—હિમવત્ આદિ પર્વતો
 પર આવેલાં પન્નાદિક હ્રદની—ગહરાઈ (ગંડાણ) હસ યોજનની કહી છે, એમ
 સમજવું. ૧૨। તથા જેટલા સલિલ કુંડો (ગંગાદિ નદીઓના કુંડો) છે—પ્રપાત-
 કુંડ અને પ્રભવકુંડો છે—તેઓ પણ ૧૦ યોજનપ્રમાણ ગંડા છે. ૧૩। તથા
 શીતા અને શીતોદા નામની જે મહાનદીઓ છે, તેઓ સમુદ્રપ્રવેશ સ્થાને
 ૧૦-૧૦ યોજનપ્રમાણ ગંડી છે. ૧૪। ॥ સૂત્ર ૮૫ ॥

દ્વીપો અને સમુદ્રોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી હવે સૂત્રકાર તેમાં

टीका—‘कत्तियाणकखते’ इत्यादि—

सूर्यस्य मण्डलानि चतुरशीत्यधिकशतसंख्यकानि चन्द्रस्य पञ्चदश, नक्षत्राणां चाष्टौ तत्र—कृत्तिका नक्षत्रं सर्वबाह्यात् मण्डलात्=चन्द्रमण्डलात्—चन्द्रसंचरणमार्ग-विशेषात् पञ्चदशानां मध्ये दशमे मण्डले चंद्रमण्डले सर्वाभ्यन्तरात् षष्ठे चन्द्रमण्डले चारं चरति= भ्रमणं करोति १ । तथा—अनुराधा नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरात् चन्द्रमण्ड-लात् दशमे सर्वबाह्यात् षष्ठे चन्द्रमण्डले चारं चरति ॥सू० ८६॥

नक्षत्रप्रस्तावात् सम्प्रति ज्ञानवृद्धिकराणि दशनक्षत्राण्यह—

मूलम्—दस णकखत्ता णाणस्स विद्धिकरा पणत्ता, तं जहा मिगसिरमहा पुस्सो, तिन्नि य पुव्वाइं मूलमस्सेसा । हत्थो चित्ता य तथा, दस बुद्धिकराइं नाणस्स ॥१ सू० ८७॥

छाया—दश नक्षत्राणि ज्ञानस्य वृद्धिकराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—मृगशिरः १ आर्द्रा २ पुष्यः ३ तिस्त्रश्च पूर्वा ६ मूलम् ७ अश्लेषा ८ । हस्तः ९ चित्रा १० च तथा दश वृद्धिकराणि ज्ञानस्य ॥ १ ॥ सू० ८७॥

टीकार्थ—सूर्यके मण्डल १८४ हैं। चन्द्रके मण्डल १५ हैं। नक्षत्रोंके मण्डल आठ हैं। इनमें कृत्तिका जो नक्षत्र है वह सर्व बाह्यमण्डल से—चन्द्र संचरण मार्ग विशेष से १५ मण्डलोंमें से दशवें मण्डलमें—चन्द्रमण्डलमें और सर्व आभ्यन्तर मण्डल से छठे चन्द्रमण्डलमें भ्रमण करता है। १॥ तथा—अनुराधा नक्षत्र सर्वाभ्यन्तर मण्डल से—चन्द्रमण्डल सर्वबाह्य से छठे चन्द्रमण्डलमें भ्रमण करता है। सूत्र ॥८६॥

नक्षत्रके प्रस्ताव से अब सूत्रकार ज्ञानकी वृद्धिकारक दश नक्षत्रोंका कथन करते हैं—“दसणकखत्ता णाणस्स”—इत्यादि ॥सू० ॥८७॥

हेभातां नक्षत्रेणां नाम उडे छे. “कत्तियाणकखत्ते सव्व बाहिराओ” धत्थादि—

टीकार्थ—सूर्यनां मंडल १८४छे चन्द्रनां मंडल १५ छे. नक्षत्रेणां मंडल आठ छे. तेमांतुं जे कृत्तिका नक्षत्र छे ते सर्व बाह्यमंडलोमांसा—चन्द्रना संचरण मार्गमांसा १५ मंडलोमांसा इसमां चंद्रमंडलमां अने सर्व आभ्यन्तर मंडलोमांसा छट्टा चन्द्रमंडलमां भ्रमण करे छे. ११। तथा अनुराधा नामंतुं जे नक्षत्र छे ते सर्व आभ्यन्तर चन्द्रमंडलोमांसा इसमां चन्द्रमंडलमां अने सर्व बाह्य चन्द्रमंडलोमांसा छट्टा चन्द्रमंडलमां भ्रमण करे छे. ॥ सू. ८६ ॥

पूर्वसूत्रमां नक्षत्रेणे अधिकार आली रह्यो હતો. હવે સૂત્રકર જ્ઞાનની સ્થા—૮૮

टीका—‘दस णक्खत्ता’ इत्यादि—

ज्ञानस्य=श्रुतज्ञानस्य वृद्धिकराणि मृगशिर आदीनि दश नक्षत्राणि भवन्ति ।
अयं भावः—चन्द्रो यदि दशसु एतेषु नक्षत्रेषु केनापि नक्षत्रेण युक्तो भवेत्, तदा
यदि श्रुतज्ञानस्योद्देशादिः क्रियते, तर्हि तद् वर्द्धते । क्षयोपशमहेतुत्वेन काल-
विशेषस्य तथाविधकार्येषु कारणत्वात् । तदुक्तम्—

“ उदयवलयखओवसमोवसमा जं च कम्मणो भणिया । दब्बं खेतं कालं भवंच
भावंच संपप्य ॥ १ ॥ ”

छाया—उदयक्षयक्षयोपशमोपशमा यच्च कर्मणो भणिताः ।

द्रव्यं क्षेत्रं कालं भवंच भावंच सम्प्राप्य ॥ १ ॥ इति ॥ सू० ८७ ॥

अनन्तरसूत्रे श्रुतज्ञानवृद्धिकराणि दश नक्षत्राण्युक्तानि । श्रुतज्ञानस्य वृद्धिस्तु
तत्प्रतिघातरुक्मणः क्षयोपशमादेव भवतीति कर्मनिबन्धनकृत्कौटीसूत्रमाह—

मृगशिर आदि १० नक्षत्र श्रुतज्ञानकी वृद्धि करनेवाले होते हैं—
जैसे—मृगशिर १ आर्द्रा २ पुष्य ३ पूर्वा ६ मूल ७ अश्लेषा ८ हस्त ९
एवं चित्रा १०, तात्पर्य ऐसा है कि चन्द्र इन १० नक्षत्रमें से किसी भी
नक्षत्र से युक्त हो, तो उस समय यदि श्रुतज्ञानका उद्देश आदि किया
जावे तो वह वृद्धिको प्राप्त होता है क्योंकि काल विशेष भी क्षयोपश-
मका हेतु होता है अतः वह तथाविधकार्योंमें कारण होता है—कहा भी
है “ उदयवलयखओवसमो ’—इत्यादि ।

द्रव्य, क्षेत्र, काल, भव, और भाव इनको प्राप्तकर कर्मके उदय,
क्षय, क्षयोपशम और उपशम होते हैं । सूत्र ॥ ८७ ॥

इस ऊपर के सूत्रमें श्रुतज्ञानकी वृद्धि करनेवाले १० नक्षत्रोंको कह-

वृद्धि करानां दस नक्षत्रानुं कथन करे छे “दस णक्खत्ता णाणस” इत्यादि.

टीका—मृगशीर्ष आदि १० नक्षत्रो श्रुतज्ञाननी वृद्धि कराना डोय छे.
ते १० नक्षत्रानां नाम नीचे प्रमाणे छे—(१) मृगशीर्ष, (२) आर्द्रा, (३) पुष्य,
(४-५-६) पूर्वा, (७) मूल, (८) अश्लेषा, (९) हस्त अने (१०) चित्रा,
आ कथननुं तात्पर्य अे छे के न्यारे चन्द्र आ १० नक्षत्रोमांथी को पणु
नक्षत्रथी युक्त डोय, त्यारे श्रुतज्ञानने अख्यास, वाचना आदि करवाभां आवे
तो ज्ञाननी वृद्धि अवश्य थाय छे; कारणु के काणविशेष पणु क्षयोपशमभां
कारणभूत अने छे कथुं पणु छे के—“उदयवलयखओवसमो ” इत्यादि—द्रव्य,
क्षेत्र, काल, भव अने भावने प्राप्त करीने कर्मने उदय, क्षय, क्षयोपशम
अने उपशम यतां डोय छे. ॥ सू. ८७ ॥

मूलम्—चउप्पय थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं दस जाइकुलकोडि जोणीपमुहसहस्सा पणत्ता । उरपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं दस जाइकुलकोडि जोणि पमुहसयसहस्सा पणत्ता ॥सू० ८८॥

छाया—चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां दश जातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां दश जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ॥ सू० ८८ ॥

टीका—‘चउप्पय थलयर-’ इत्यादि—

चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां-चत्वारि पदानि=चरगानि येषां ते चतुष्पदाः, स्थले चरन्तीति स्थलचराः, पञ्च इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः, तिर्यग्योनिकाः=तिर्यञ्चः, एषां चतुर्णां पदानां कर्मधारयः, तेषां तथाभूतानां जीवानां दशसंख्यकानि जातियोनिप्रमुखकुलकोटी-शतसहस्राणि=जातौ=पञ्चेन्द्रियतिर्यग्जातौ या योनिप्रमुखाः=चतुर्लक्षसंख्यकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोत्पत्तिस्थान-

कर अब सूत्रकार यह प्रकट करने के लिये कि श्रुतज्ञानकी वृद्धि तो श्रुतज्ञान के प्रतिघातक श्रुतज्ञानावरणीय कर्म के क्षयोपशम से ही होती है अतः कर्मके कारणभूत कुलकोटि सूत्रका कथन करते हैं—

“चउप्पयथलयरपंचिदिय”-इत्यादि । सूत्र ॥८८॥

टीकार्थ—चार चरण जिनके होते हैं वे चतुष्पद हैं. स्थलमें जो चलते हैं वे स्थलचर हैं. तथा पांच इन्द्रियां जिनको होती हैं वे पञ्चेन्द्रिय है इन चतुष्पद पञ्चेन्द्रिय निर्यञ्चोंकी जो उत्पत्ति स्थानरूप योनियां हैं वे चार लाख हैं । इन योनियों से उत्पन्न हुई चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकोंकी कुलकोटिकी संख्या १० लाख हैं. क्योंकि एक योनिमें

पूर्वसूत्रमां श्रुतज्ञाननी वृद्धि करनारां दस नक्षत्रेणा नाम प्रकट करवामां आ०यां. ७वे सूत्रकार अे वात प्रकट करवा मागे छे के श्रुतज्ञानावरणीय कर्मोना क्षयोपशमथी न श्रुतज्ञाननी वृद्धि थाय छे. तेथी तेओ कर्मना कारणभूत कुलकोटिओतुं कथन करे छे “चउप्पयथलयरपंचिदिय” (इत्यादि सू ८८)

टीकार्थ—जेने चार पग डोय छे, तेने चतुष्पद कडे छे. जे प्राणीओ नमीन पर न डलनयलन करे छे तेमने स्थलचर कडे छे. जे जेवोने पांच इन्द्रियो डोय छे, तेमने पञ्चेन्द्रिय कडे छे. ते चतुष्पद पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनी जे उत्पत्तिस्थानरूप योनिओ छे, ते चार लाख कही छे आ योनिओमांथी उत्पन्न थयेली चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनी कुलकोटिनी संख्या १० लाख छे, कारण के ओक योनिमां अनेक कुल डोय छे.

कारणाः कुलकोटयस्तासां शतसहस्राणि—लक्षाणि प्रज्ञानानि=प्ररूपितानि तीर्थकर-
गणधरादिभिः । अयं भावः=पञ्चेन्द्रियतिर्यग्जातो या योनयः=चतुर्लक्षसंख्यकानि
उत्पतिस्थानानि. तत्प्रभवायाश्चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां कुलकोटयस्ता
दशलक्षसंख्यका बोध्या इति । एकस्यामपि योनौ अनेककुलानि भवन्ति यथा—
गोमयरूपायामेकस्यां योनौ विचित्राकाराः कृम्यादय उत्पद्यन्ते, अतो दशलक्ष-
संख्यकाः कुलकोटयो भवन्तीति । सूत्रे—“जाइजोणी पमुहकुलकोडिसयसहस्सा”
इतिवक्तव्ये “जाइकुलकोडिजोणीपमुहसयसहस्स” इति कथनं “जोणीपमुह” शब्दस्य
प्राकृत्वेन—परनिपातनाद् बोध्यम् । तथा—उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनि-
कानामित्यादि सूत्रमपि पूर्ववद् व्याख्येयम्—नवरम् उरसा=वक्षसा परिसर्पन्ति=सञ्च-
रन्ति ये ते उरःपरिसर्पाः उरःपरिसर्पादीनां चतुर्णां पदानां कर्मधारय इति ॥सू०८८॥

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्तु कर्मपुद्गलचयादिसत्त्वे एव भवन्तीति चयादीनाह—

मूलम्—जीवाणं दसट्टाणनिव्वत्तिण्ण पोग्गले पावकम्मत्ताए
चिणिंसु वा चिणांति वा चिणिस्संति वा, तं जहा—पढमसमय-
एणिंदियनिव्वत्तिण्ण १ जाव अपढमसमयपंचिंदियनिव्वत्तिण्ण

अनेक कुल होते हैं. जैसे—गोवर रूप एक योनिमें विचित्र आकार के
कृमी आदि उत्पन्न होते हैं । इसलिये इनकी १० लाख कुलकोटि
संख्या कही गई है । सूत्रमें—“जाइजोणी पमुहकुलकोडिसयसहस्सा”
ऐसा पाठ कहना चाहिये था—सो ऐसा न कहकर “जाइ कुल कोडि
जोणी पमुहसयसहस्सा” जो ऐसा पाठ कहा गया है सो उसमें “जोणी-
पमुह” शब्दका प्राकृत होने से परनिपात हुआ है इसी प्रकार से जो
“उरः परिसर्पस्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकम्” यह पाठ है उसकाभी
कथन जानना चाहिये छातीसे जो सरकते हैं वे उरःपरिसर्प हैं । सू०८८॥

जेम के गोपर (छाणु) इप ओक योनिमां विचित्र आकारना कृमी आदि
उत्पन्न थाय छे. तेथी तेमनी कुलकोटि संख्या १० लाख कही छे. सूत्रमां
“जाइजोणीपमुहकुलकोडिसयसहस्सा” पाठ आपवामां आववे जेधतो डतो,
पणु ओवे पाठ आपवाने अहले “जाइ कुलकोडिजोणीपमुहसयसहस्सा”
आ प्रकारना पाठ आपवामां आववे छे. कारण के तेमां “जोणीपमुह”
शब्दना—प्राकृत होवाथी—परनिपात थये छे. ओ ज प्रमाणे जे “उरःपरिसर्प-
स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकम्”आ सूत्रपाठ आववे छे तेनुं कथन पणु
समजवुं. छातीनी भइथी सरकता ओवेने उरःपरिसर्प कहे छे. ॥ सूत्र ८८ ॥

१०। एवं-चिण २ बंध ३ उदीर ४ वेद ५ तह णिज्जरा चैव। दसपए-
सिया खंधा अणंता पणत्ता । दसपएसोगाढा पोग्गला अणंता
पणत्ता । दस समयठिइया पोग्गला अणंता पणत्ता । दसगु-
णकालगा पोग्गला अणंत्ता पणत्ता । एवं वन्नेहिं गंधेहिं रसेहिं
फासेहिं दसगुणलुक्खा पोग्गला अणंता पणत्ता ॥सू० ८९॥

॥ दसमं ठाणं सम्मत्तं ॥

॥ इइ ठाणं नाम तइयमंगं संमत्तं ॥ ३ ॥

छाया-जीवाः खलु दश स्थाननिर्वर्तितान् पुद्गलान् पापकर्मतया अचिन्वन् वा,
चिन्वन्ति वा चेष्यन्ति वा, तद्यथा-प्रथमसमयैकेन्द्रियनिर्वर्तितान् १ यावत् अग्रथम
समयपञ्चेन्द्रियनिर्वर्तितान् १०। एवं-चयः १ उपचयः २ बन्धः ६ उदीरः ४ वेदः ५
तथा निर्जराचैव दशप्रदेशिकाः स्कन्धाः अनन्ताः प्रज्ञप्ताः । दशप्रदेशावगाढाः पुद्गला
अनन्ताः प्रज्ञप्ताः दश समयस्थितिकाः पुद्गला अनन्ताः प्रज्ञप्ताः । दशगुणकालकाः पुद्गला
अनन्ताः प्रज्ञप्ताः एवं वर्णैर्गन्धै रसैः स्पशैर्दशगुणरूक्षाः पुद्गला अनन्ताः प्रज्ञप्ताः ॥सू० ८९॥
दशमं स्थानं समाप्तम् ॥

॥ इति स्थानं नाम तृतीयमङ्गं समाप्तम् ॥ ३ ॥

टीका—‘जीवा णं’ इत्यादि—

जीवाः=सिद्धवर्जिता जीवाः, कषायादि परिणामेन दशस्थाननिर्वर्तितान्=
दशभिः स्थानैः=प्रथमसमयैकेन्द्रियत्वादिभिः पर्यायैर्हेतुभिर्निर्वर्तितान्=निष्पादि-

पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्घोनिक जीव कर्मपुद्गल के चयादिके सद्भावमें ही
होते हैं इसलिये अब सूत्रकार चयादिकोंका कथन कहते हैं—

“जीवाणं दसट्टाणनिव्वत्तिए पोग्गले”—इत्यादि । सू० ॥८९॥

टीकार्थ—सिद्ध वर्जित जीवोंने (संसारजीवो) कषायादि परिणामके
वशावर्ती होकर प्रथम समयैकेन्द्रियादिरूप १० पर्यायों द्वारा निष्पादित कर्म

कर्मपुद्गलोंने चयादिने सद्भाव डेय, तो ज पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्घे निक
आदि लोवानी उत्पत्ति संभवी शके छे, तेथी छेवे सूत्रकार अथ, उपयय
आदिनुं निष्पद्य करे छे “जीवाणं दसट्टाणनिव्वत्तिए पोग्गले” इत्यादि—(सू ८९)

टीकार्थ—सिद्ध सिवायना लोवोअे कषायादि परिणामोने आधीन थछने
प्रथमसमयैकेन्द्रिय आदि ३५ १० पर्यायो द्वारा निष्पादित कर्मवर्णेषु ३५ पुद्गलोने

તાન્ પુદ્ગલાન્=કર્મવર્ગનારૂપાન્ પાપકર્મતયા-પાપં=ઘાતિકર્મ સર્વકર્મ વા, તદેવ ક્રિયામાણત્યાત્ કર્મ, તસ્ય ભાષરતત્તા તયા-અચિન્વન્=સંગ્રહીતયન્તઃ, ચિન્વન્તિ=સંગ્રહણન્તિ વા, ચેષ્યન્તિ=સંગ્રહીપ્યન્તિ વા । અનેન-જીવાનાં પાપકર્મતયા ચિતૈઃ પુદ્ગલૈઃ સહ ત્રૈકાલિકોઅન્વયઃ સૂચિતઃ । કે દશસ્થાનનિર્વર્તિતાઃ પુદ્ગલા જીવૈસ્ત્રિ કાલત્રિપયત્વેન સંગ્રહત્રિપયી-ક્રિયન્તે ૧ ઇત્યાહ-તચ્ચથા પ્રથમસમયૈકેન્દ્રિયનિર્વર્તિ-તાન્-પ્રથમઃ=આઘઃ સમય એકેન્દ્રિયત્વસ્ય યેપાં તે પ્રથમસમયાઃ, તે ચ તે એકેન્દ્રિ-યાશ્ચ-પ્રથમસમયૈકેન્દ્રિયાઃ તૈર્નિર્વર્તિતાઃ=નિષ્પાદિતાસ્તાન્ એકેન્દ્રિયત્વસ્ય પ્રથમે સમયે વર્તમાનૈર્જીવૈર્નિષ્પાદિતાન્ પુદ્ગલાનિત્યર્થઃ ૧ । યાવત્પદેન-“અપ્રથમ સમયૈ-કેન્દ્રિયનિર્વર્તિતાન્ ૨ પ્રથમસમયદ્વીન્દ્રિયનિર્વર્તિતાન્ ૩ અપ્રથમસમયદ્વીન્દ્રિયનિર્વ-

વર્ગનારૂપ પુદ્ગલોંકો પાપ કર્મરૂપસે ઘાતિયા કર્મરૂપસે વા સર્વ કર્મરૂપસે ગ્રહણ ક્રિયા હૈ, અવ મી વે કરતે હૈં ઓર આગે મી વે કરેંગે-હસ પ્રકારકે હસ કથન સે સૂત્રકારને જીવોંકા પાપકર્મ રૂપસે અર્જિત હુએ પુદ્ગલોંકે સોંધ ત્રૈકાલિક અન્વયરૂપ સમ્બન્ધ સૂચિત ક્રિયા હૈ. વે દશ સ્થાન હસ પ્રકારસે હૈં-પ્રથમ સમયૈકેન્દ્રિય નિર્વર્તિત પુદ્ગલ ૧૦ એકેન્દ્રિય પર્યાયકે પ્રથમ સમયમેં વર્તમાન જો જીવ હૈં વે પ્રથમસમયૈકેન્દ્રિય હૈં હન એકેન્દ્રિય જીવોંકે દ્વારા નિષ્પાદિત જો પુદ્ગલ હૈં વે પ્રથમસમયૈકેન્દ્રિય નિષ્પાદિત પુદ્ગલ હૈં । યહાં યાવત્પદસે “અપ્રથમસમયૈકેન્દ્રિય નિર્વર્તિતાન્ ૨, પ્રથમસમયદ્વીન્દ્રિયનિર્વર્તિતાન્ ૩, અપ્રથમસમયદ્વીન્દ્રિયનિર્વર્તિતાન્ ૪

પાપકર્મરૂપે-ઘાતિયા કર્મ રૂપે અથવા સર્વ કર્મ રૂપે ભૂતકાળમાં ગ્રહણ કર્યા છે, વર્તમાનમાં ગ્રહણ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ગ્રહણ કરશે. આ પ્રકારના આ કથન દ્વારા સૂત્રકારે પાપકર્મરૂપે એકત્ર થયેલાં પુદ્ગલોની સાથે જીવોને ત્રૈકાલિક અન્વય રૂપ સંબંધ પ્રગટ કર્યો છે. તે દસ સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે પ્રથમ સમયૈકેન્દ્રિય નિર્વર્તિત પુદ્ગલથી લઈને અપ્રથમ સમય પાંચેન્દ્રિય નિર્વર્તિત પુદ્ગલ પર્યાંતના દસ સ્થાનો અહીં ગ્રહણ કરવા જોઈએ. હવે સૂત્રકાર આ દસે સ્થાનોનો અર્થ સ્પષ્ટ કરે છે.

એકેન્દ્રિય પર્યાયના પ્રથમ સમયમાં વર્તમાન જે જીવ છે તેનું નામ પ્રથમ સમયૈકેન્દ્રિય છે. આ એકેન્દ્રિય જીવો દ્વારા નિષ્પાદિત જે પુદ્ગલો છે તેમને પ્રથમ સમયૈકેન્દ્રિય નિષ્પાદિત પુદ્ગલો કહે છે. અહીં “પર્યાંત” પદ દ્વારા નીચેનાં આઠ સ્થાનો ગ્રહણ થયાં છે.

(૨) અપ્રથમ સમયૈકેન્દ્રિય નિર્વર્તિત પુદ્ગલો, (૩) પ્રથમ સમયદ્વીન્દ્રિય નિર્વર્તિત પુદ્ગલો, (૪) અપ્રથમસમયદ્વીન્દ્રિય નિર્વર્તિત પુદ્ગલો, (૫) પ્રથમ

तिंतान् ४ प्रथमसमयत्रीन्द्रियनिर्वर्तितान् ५ अप्रथमसमयत्रीन्द्रियनिर्वर्तितान् ६ प्रथमसमयचतुरिन्द्रियनिर्वर्तितान् ७ अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियनिर्वर्तितान् ८ प्रथमसमयपञ्चेन्द्रियनिर्वर्तितान् ९” इति संग्राहम् । तत्र अप्रथमसमयैकेन्द्रियनिर्वर्तितान्—एकेन्द्रियत्वस्य द्वितीयादिसमयेषु वर्तमानै जीवै निष्पादितान् २ । एवमेव—प्रथमसमयद्वीन्द्रियनिर्वर्तितान् इत्यारभ्य ‘अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियनिर्वर्तितान्, इत्यन्तानां पदानामप्यर्थो विज्ञेय इति। यथा जीवा अप्रथमसमयैकेन्द्रिय-निर्वर्तितान् पुद्गलान् काञ्चनविषयतया उपचय विषयीकुर्वन्ति, बन्धविषयीकुर्वन्ति, उदीरणा विषयी-

प्रथमसमयत्रीन्द्रियनिर्वर्तितान् ५, अप्रथम समयत्रीन्द्रियनिर्वर्तितान् ६, प्रथम समय चतुरिन्द्रियनिर्वर्तितान् ७, अप्रथम समयचतुरिन्द्रिय निर्वर्तितान् ८, प्रथम समय पञ्चेन्द्रिय निर्वर्तितान् ९ “इस पाठका संग्रह हुआ है एकेन्द्रिय पर्यायके द्वितीयादि समयोंमें वर्तमान जो जीव हैं वे अप्रथम समयैकेन्द्रिय हैं ऐसे इन एकेन्द्रिय जीवों द्वारा निष्पादित जो पुद्गल हैं वे अप्रथमसमयैकेन्द्रियनिर्वर्तितपुद्गल हैं । इसी प्रकारसे प्रथमसमयद्वीन्द्रियनिर्वर्तितान् “पदसे लगाकार” अप्रथम समयपञ्चेन्द्रियनिर्वर्तितान् “यहां तकके समस्त पदोंतकका अर्थ करलेना चाहिये, जिस प्रकार जीव अप्रथम समयैकेन्द्रिय निर्वर्तित हुए आदि पुद्गलोंको कालत्रयमें संगृहीत करते हैं उसी तरह वे जीव उन पुद्गलोंको त्रिकालमें उपचयका विषय बनाते हैं बन्धका विषय बनाते हैं,

समय त्रीन्द्रिय निर्वर्तित पुद्गलौ, (६) अप्रथम समय त्रीन्द्रिय निर्वर्तित पुद्गलौ, (७) प्रथम समय चतुरिन्द्रिय निर्वर्तित पुद्गलौ, (८) अप्रथम समय चतुरिन्द्रिय निर्वर्तित पुद्गलौ, (९) प्रथम समय पञ्चेन्द्रिय निर्वर्तित पुद्गलौ.

इसभुं स्थान—अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रिय निर्वर्तित पुद्गलौ.—आ स्थाननुं नाम तो आगण आपवामां आन्धुं न् छे.

એકેન્દ્રિય પર્યાયના આદિ સમયોમાં વર્તમાન જે જીવો છે તેમનું નામ અપ્રથમ સમયેકેન્દ્રિયો છે એવાં તે એકેન્દ્રિય જીવો દ્વારા નિષ્પાદિત જે પુદ્ગલો છે તેમને અપ્રથમ સમયેકેન્દ્રિય નિર્વર્તિત પુદ્ગલો કહે છે. એજ પ્રમાણે પ્રથમ સમય દ્વીન્દ્રિય નિર્વર્તિત પુદ્ગલોથી લઈને અપ્રથમ સમય પંચેન્દ્રિય નિર્વર્તિત પુદ્ગલો પર્યન્તના આઠે પદોનો અર્થ પણ સમજવો. જેવી રીતે જીવો પ્રથમ સમય એકેન્દ્રિય નિર્વર્તિતથી લઈને અપ્રથમ સમય પંચેન્દ્રિય નિર્વર્તિત પર્યન્તના પુદ્ગલોનો ત્રણે કાળમાં ચય (સંગ્રહ) કરે છે, એ જ પ્રમાણે તેઓ ત્રણે કાળમાં તેમનો ઉપચય પણ કરે છે, બન્ધ પણ કરે છે, ઉદીરણા પણ

કુર્વન્તિ, વેદવિષયીકુર્વન્તિ, નિર્જરાવિષયી=કુર્વન્તિ ચ । એતદેવ દર્શયિતુમાહ—‘એવં ચિણ ઉવચિણ’ ઇત્યાદિ । અસ્યાયમર્થઃ—યથા ચય સૂત્રમભિદિત્તં તથૈવ ઉપચયાદિ સૂત્રાણ્યપિ વક્તવ્યાનીતિ । ચયોપચયાદીનાં ભેદસ્ત્વયમ્—ચયઃ=કષાયાદિ પરિણામ—યુક્તસ્ય જીવસ્ય કર્મપુદ્ગલાનાં ગ્રહણમાત્રમ્ ઉપચયઃ=ગૃહીતાનાં કર્મપુદ્ગલાનાં જ્ઞાનાવરણાદિત્વેન નિષેકઃ, બન્ધઃ=નિકાચનં કર્મપુદ્ગલાનાં નિવિડતયા બન્ધનમ્, ઉદીરઃ=ઉદીરણમ્=અપ્રાપ્તેઽપિ કાલે પ્રયત્નવિશેષેણ કર્મફલાનામુદયાવલિકાયાં પ્રવેશનમ્, વેદઃ=વેદનમ્=ઉદયાવલિકાયાં પ્રવેશિતાનાં કર્મણાં ફલસ્ય મુલ્લુહુઃસ્વાદેરનુભવનમ્, નિર્જરા=ઉદયાવલિકા પ્રવેશિતકર્મપુદ્ગલફલભૂતમુલ્લુહુઃસ્વાનુભવનેન જીવપ્રદેશેભ્યઃ

और निर्जराका विषय बनाते हैं । इसी बातको प्रकट करनेके लिये सूत्रकारने “एवं चिण उवचिणं” इत्यादि पाठ कहा है, इस पाठका ऐसा अर्थ है जिस प्रकारसे चयसूत्र कहा गया है उसी प्रकारसे उपचयादि सूत्र भी कहलेना चाहिये, चय उपचयआदिमें ऐसा भेद है—कषायादि परिणामसे युक्त जीवका जो कर्मपुद्गलोंका ग्रहण करना है वह चय है गृहीत कर्मपुद्गलोंका ज्ञानावरणादिरूपसे जो निषेक है वह उपचय है कर्म पुद्गलोंका जो निविडरूप से बन्धन है वह बन्ध है अप्राप्त कालके होने पर भी प्रयत्न विशेष से कर्मफलोंका जो उदयावलिकामें प्रवेश कराना है वह उदीरण है उदयावलिकामें प्रवेशित कर्मपुद्गलके फलभूत सुख-दुःखादिका जो अनुभवन करता है वह वेद है उदयावलिकामें प्रवेशित कर्मपुद्गलके फलभूत सुख दुःखादिके अनुभवन से

કરે છે, વેદન પણ કરે છે અને નિર્જરા પણ કરે છે. એ જ વાતને સૂત્રકારે નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરી છે.

“એવં ચિણ ઉવચિણં” ઇત્યાદિ. આ સૂત્રપાઠ દ્વારા એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે જે પ્રકારે ચયસૂત્રનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એ જ પ્રકારે ઉપચયાદિ સૂત્રોનું પણ કથન કરવું જોઈએ.

ચય, ઉપચય આદિ વચ્ચે આ પ્રકારનો તફાવત છે—કષાયાદિ પરિણામોથી યુક્ત જીવ દ્વારા કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાની જે ક્રિયા થાય છે તેને ચય કહે છે. ગૃહીત કર્મપુદ્ગલોનો જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે જે નિષેક થાય છે, તેનું નામ ઉપચય છે. કર્મપુદ્ગલોનું જે નિવિડ (ગાઠ) રૂપે બન્ધન છે તેનું નામ બન્ધ છે. ઉદયમાં આવવાનો સમય પરિપક્વ થયા પહેલાં પ્રયત્ન વિશેષ દ્વારા કર્મફલોને ઉદયાવલિકામાં જે પ્રવેશ કરાવવામાં આવે છે તેનું નામ ઉદીરણ છે. ઉદયાવલિકામાં પ્રવેષિત કર્મપુદ્ગલોના ફલરૂપ મુલ્લુહુઃસ્વાદિનું જે અનુભવન કરવામાં આવે છે તેનું નામ વેદન છે. ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશિત કર્મપુદ્ગલોના

कर्मपुद्गलानां पृथग्भवन्निति । अनन्तरं कर्मपुद्गलानां चयादिरुक्त इति पुद्गलप्रस्तावात्
स्कन्धादीनाह—‘दसपएसिया’ इत्यादि । दशप्रदेशिकाः—दशच ते प्रदेशाः=निरंशा
अवयवाश्चेति दशप्रदेशा, ते सन्ति येषां ते तथा—दशप्रदेशात्प्रकाः स्कन्धाः=पुद्गल-
समूहाअनन्ताः=प्रज्ञप्ता इति द्रव्यतः । तथा—दशप्रदेशावगाढाः दशसु प्रदेशेषु=क्षेत्रांश-
विशेषेषु अवगाढाः=आश्रिताः पुद्गला अनन्ताः कथिता इति क्षेत्रतः । तथा—दश-
समयस्थितिकाः—दशसमयान् यावत् स्थितिमन्तः पुद्गला अनन्ताः इति कालतः ।
एवमेव पञ्चानां वर्णानां ५, द्वयोर्गन्धयोः २ पञ्चानां रसानां ५ पञ्चानां स्पर्शानां
च भेदैर्युक्ताः पुद्गला अनन्ताः बोध्याः। अमुमेवार्थं सूचयितुमाह—‘दशगुणकालकाः

कर्मपुद्गलोंका जो जीव प्रदेशोंसे पृथग् होना है वह निर्जरा है इस
प्रकारसे कर्मपुद्गलोंका चयादि कहकर अब सूत्रकार पुद्गलके प्रस्तावसे
स्कन्ध आदिका कथन करते हैं—“दसपएसिया” इत्यादि—दश जो
निरंश अवयव हैं वे दश प्रदेश हैं—ये दश प्रदेश हैं जिनके वे दश
प्रदेशिक स्कन्ध हैं परमाणुरूप पुद्गलोंका समुदायरूप होता है । ये दश
प्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यकी अपेक्षासे अनन्त कहे गये हैं । तथा—दश प्रदे-
शावगाढ स्कन्ध क्षेत्रांश विशेषरूप प्रदेशोंमें आश्रित पुद्गल क्षेत्रकी
अपेक्षासे अनन्त कहे गये हैं तथा—दश समय तककी स्थितिवाले पुद्गल
कालकी अपेक्षा अनन्त कहे गये हैं । इसी प्रकार पांच वर्णों के दो गन्धों
के, पांच रसोंके पांच स्पर्शोंके भेदोंसे युक्त पुद्गल भी अनन्त कहे गये
हैं । इसी अर्थको सूचित करनेके लिये सूत्रकारने “दश गुणकालकाः
पुद्गलाः अनन्ताः प्रज्ञप्ताः “यहांसे लेकर” दश गुणरूक्षाः पुद्गलाः अनन्ताः

इत्यत्र सुषुप्तुः आदिना वेदन द्वारा कर्मपुद्गलानुं एवप्रदेशोत्थी अलग था
इयं नै कायं थायं छे तेनुं नाम निरंश छे.

आ प्रकारे पुद्गलाना चयादितुं कथन करीने हवे सूत्रकार स्कन्ध आदितुं
कथन करे छे “दसपएसिया” इत्यादि—वे इस निरंश अवयव छे तेमने दस
प्रदेश कहे छे. जेवां दस प्रदेशावाणा स्कन्धने दस प्रदेशिक स्कन्ध कहे छे.
स्कन्ध परमाणु इयं पुद्गलाना समुदाय इयं होय छे. आ दस प्रदेशिक स्कन्धने
द्रव्यनी अपेक्षासे अनन्त कहा छे. तथा दस प्रदेशावगाढ (दस प्रदेशोनी
अवगाढनावाणा) स्कन्धने क्षेत्रांत विशेष इयं प्रदेशोभां आश्रित पुद्गल क्षेत्रनी
अपेक्षासे अनन्त कहा छे तथा दस समय सुधीनी स्थितिवाणां पुद्गलाने
कालनी अपेक्षासे अनन्त कहा छे.

जे नै प्रमाणे पांच वर्णों, जे गन्धों, पांच रसों अने पांच स्पर्शोंना
भेदोत्थी युक्त पुद्गलौ पण्य अनन्त कहा छे. जे नै वातने सूत्रकारे “दशगुण

પુદ્ગલાઃ અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તા ઇત્યારમ્ય દશગુણરૂક્ષાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ' ઇત્યન્તં
 બોધ્યમિતિ । અર્થસ્તુ-દશગુણઃ=૧કગુણાપેક્ષયા દશગુણાધિકઃ કાલઃ=કૃષ્ણવર્ણ-
 વિશેષો યેષાં તે તથાભૂતાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ' ઇતિ ક્રમેણ વિજ્ઞેય ઇતિ ।
 શાસ્ત્રાદૌ શાસ્ત્રાન્તે શાસ્ત્રમધ્યે ચ મજ્જલમાચરણીયમ્ ઇતિ શિષ્ટાચારોઽત્ર શાસ્ત્રાન્તે
 મજ્જલાર્થકાનન્તશબ્દોપાદાનેન પરિરક્ષિત ઇતિ બોધ્યમ્ ॥ સૂ. ૮૯ ॥

॥ ઇતિ દશમં સ્થાનં સમાપ્તમ્ ॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક પશ્ચદશ ભાષા-
 કલિતલલિતકલાપાલાપક પ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્ધાનૈઃ પ્રન્યનિર્માયક
 વાદિમાનમર્દક શ્રી શાહુ છત્રપતિકોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-
 'જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય' પદભૂષિત-કોલ્હાપુર રાજગુરુ-
 વાલબ્રહ્મચારિ-જૈનચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
 -પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલત્રિવિર-
 ચિતા શ્રી સ્થાનાન્ગસૂત્રસ્ય
 સુધારણ્યા વ્યાખ્યા
 સમાપ્તા ॥

॥ ઇતિ દશમં સ્થાનં સમાપ્તમ્ ॥

પ્રજ્ઞપ્તાઃ “ યહાં તકકા પાઠ કહા હૈ, ૧ક ગુણકી અપેક્ષાસે દશ ગુણ
 અધિક કાલ-કૃષ્ણ વર્ણ જિનકા હોતા હૈ એસે વે પુદ્ગલ દશ ગુણકાલક
 કહે ગયે હૈ ” એસે દશ ગુણકાલ પુદ્ગલ અનન્ત કહે હૈ । હસી ક્રમસે
 દશ ગુણ રૂક્ષ આદિ પદોંકા ખી વ્યાખ્યાન કરલેના ચાહિયે, “ આદૌ
 મધ્યાવસાને ચ મજ્જલં ભાષિતં બુધૈઃ ” હસ કથનકે અનુસાર શાસ્ત્રકી
 આદિમેં શાસ્ત્રકે અન્તમેં ઓર શાસ્ત્રકે મધ્યમેં મંગલ આચરણીય હોતા
 હૈ, એસા જો શિષ્ટાચાર હૈ વહ સૂત્રકારને મજ્જલાર્થવાચક અનન્ત શબ્દકે
 ઉપાદાનસે પરિરક્ષિત કિયા હૈ-અર્થાત્ ઉસકા નિર્વાહ કિયા હૈ, એસા
 જાનના ચાહિયે । સૂત્ર ॥૮૯॥ ॥ દશવાં સ્થાન સમાપ્ત ॥

કાલકાઃ પુદ્ગલાઃ અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ” થી લઈને “ દશગુણરૂક્ષાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ
 પ્રજ્ઞપ્તાઃ ” આ સૂત્રપાઠે પર્યન્તના સૂત્રપાઠે દ્વારા વ્યક્ત કરી છે.

કોઈ એક પુદ્ગલમાં બેટલી કાળાશ હોય તેના કરતાં દસગણી કાળાશવાળા
 પુદ્ગલને અહીં “ દસગુણ કાલક ” દસગણું કાળું કહ્યું છે. એવાં દશ ગણી
 કાળાશવાળાં પુદ્ગલો પણ અનન્ત કહ્યાં છે આ કેમ અનુસાર દશ ગણી રૂક્ષતા
 વળાં પુદ્ગલો સુધીના પુદ્ગલોનું કથન પણ અહીં કરવું જોઈએ.

“ આદૌ મધ્યાવસાને ચ મજ્જલં ભાષિતં બુધૈઃ ” આ કથન અનુસાર શાસ્ત્રના
 પ્રારંભે, અન્તે અને મધ્યભાગે મંગલ આચરણીય હોય છે. સૂત્રકારે મંગલાર્થક
 “ અનન્ત ” પદને પ્રયોગ કરીને આ શિષ્ટાચારનું પાલન કયું છે, એમ
 સમજવું ॥ સૂત્ર ૮૬ ॥ ॥ દસમું સ્થાન સમાપ્ત ॥

शास्त्रप्रशस्तिः—

द्विसहस्रे सप्तसंख्ये, वैक्रमीये च वत्सरे ।
 बुधे च चैत्रमासस्य, दशम्यां पुष्यमेसिते ॥ १ ॥
 सौराष्ट्र सुभगे देशे, मधुमत्यास्तटस्थिते ।
 मेन्दडा संज्ञक ग्रामे, श्रावकावाससंकुले ॥ २ ॥
 टीका स्थानाङ्गसूत्रस्य सुधाख्या भव्यमञ्जुला ।
 संघभोजनशालायां, पूर्वाह्ने पूर्णतामगात् ॥ ३ ॥
 अत्रत्यः खलु भक्तिभावसरसः कारुण्यरत्नाकरः,
 शुद्धस्थानकवासिधर्मनिरतः सम्यक्तवभावान्वितः ।
 तत्रातत्रप्रयोविवेचनविधौ हंसायमानःसदा,
 सर्वेषामुपकारको विजयते श्री जैनसंघो महान् ॥४॥

शास्त्रप्रशस्ति

दो हजार सात विक्रम संवत्सरमें जब कि बुधवारका दिन था और चैत्रका महीना था शुक्ल पक्षथा पुष्यनक्षत्र था १० वीं तिथी थी १, सौराष्ट्र प्रांतमें स्थित मेन्दडां नामके ग्राममें जो कि मधुवंतीके तट पर स्थित है और जिसमें श्रावकोंके अधिक घर हैं २, इस स्थानाङ्गसूत्र-सुधानामकी यह टीका पौषधशालामें समाप्त हुई है. यह टीका भव्य-जीवोंको बड़ी सुन्दर लगी है। जब यह टीका पूर्ण हुईथी उस समय पूर्वाह्नका समय था ३.

यहांका श्री जैनसंघ भक्तिभावसे सरस है, करुणाका समुद्र है शुद्ध स्थानकवासिधर्मके पालन करनेमें निरत है, सम्यक्तव भावसे

शास्त्र प्रशस्ति

विक्रम संवत् २००७ना चैत्र सुद दसमने बुधवार, पुष्य नक्षत्र न्यारे आसुतुं डतुं त्यारे सौराष्ट्रना मेन्दडा नामना मधुमति नद्रीना किनारे वसेला गामनी पौषधशाणामां, स्थानांग सूत्रनी आ सुधा नामनी टीका समाप्त थई डती. पूर्वाह्न काणे (द्विसना पूर्वार्धमां) आ टीका लभवानुं काम पूइं थयुं डतुं. आ टीका लभ्य लुवेने धणी सुंदर लागी छे. आ मेन्दडा गाममां श्रावकानां धणां घर छे.

मेन्दडा गामने जैनसंघ भक्तिभावथी युक्त अने करुणाने सागर छे, शुद्ध स्थानकवासी धर्मनुं पालन करवामां लीन छे. सम्यक्तव भावथी पूषुं

देवे गुरौ धर्मपथे च भक्तियुतां सदाचाररुचिर्हिनित्यम्
ते श्रावका धर्मपरायणाश्च सुश्राविकाः सन्ति गृहे गृहेऽत्र ॥५॥

॥ शास्त्र प्रशस्तिः समाप्त ॥

भरा हुआ है इसी प्रकार तत्त्वा तत्त्वका विवेक करनेमें पटु हैं, और समस्त जीवोंका उपकारक है ऐसा यह महान् श्री जैनसंघ सदा विजयशील बना रहे ४ देवमें गुरुमें और धर्ममार्गमें जिनकी परम भक्ति रहती है सदाचारके पालनमें जिनकी सदा रुचि बनी रहती है ऐसे वे श्रावक और धर्मपरायणा श्राविकाएँ यहां पर घर घरमें हैं ।

॥ शास्त्र प्रशस्ति समाप्त ॥

अने तत्त्वातत्त्वने विवेक करवाभां निपुण, अने समस्त जीवने उपकारक छे. अवे आ महान् श्री जैनसंघ सदा विजयशील अनी रहे, अवी भारी शुभेच्छा व्यक्त करे छुं.

आ गामना प्रत्येक घरभां अवां श्रावक श्राविकाओ वसे छे के ओओ देव, गुरु अने धर्ममार्ग प्रत्ये लक्षितभावथी युक्त अने सदाचारनु पालन करवानी रुचिवाणां छे.

॥ शास्त्र प्रशस्ति समाप्त ॥

